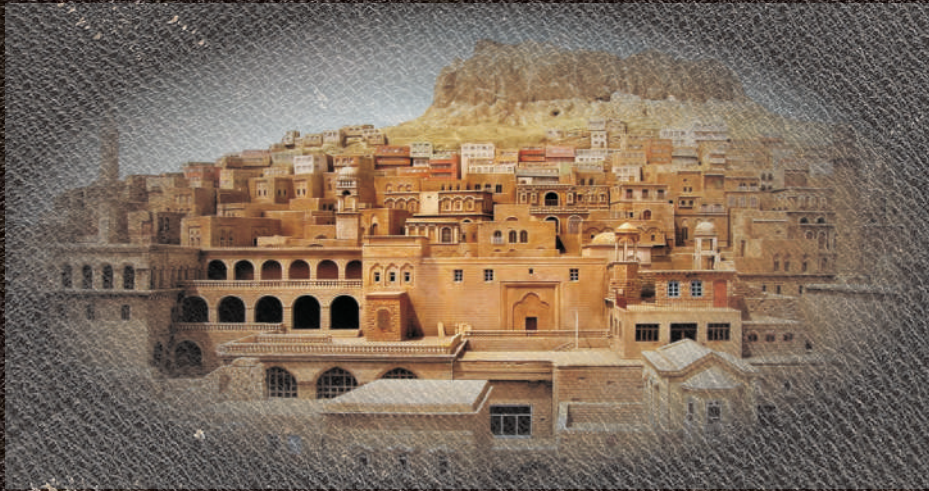

1. ULUSLARARASI
İKSAD
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ

9-11 Mart 2018
MARDİN

KONGRE TAM METİN KİTABI

Editörler

Prof. Dr. Yasemin AYDOĞAN
Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN

İksad uluslararası yayinevi
ISBN 978-605-9885-62-1

KONGRE TAM METİN KİTABI

I.ULUSLARARASI İKSAD SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

9-11 Mart 2018
MARDİN

Editörler

Prof. Dr. Yasemin AYDOĞAN
Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN

Iksad Publications - 2018©
ISBN – 978-605-9885-62-1

Yayın tarihi: 1 Nisan 2018

KONGRE KÜNYESİ

KONGRENİN ADI

1.ULUSLARARASI İKSAD SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KATILIM TÜRÜ

Çağrılı ve Davetli

TARİHİ VE YERİ

9-11 Mart 2018 - MARDİN

ORGANİZATÖR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KATILIMCI KURUM

Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

İksad Uluslararası Yayınevi

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Necati DEMİR

DAVETLİ KONUŞMACILAR

Prof. Dr. Mustafa TALAS - Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Ariz Avaz GOZELOV - Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ - İran Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. Sehrane KASİMİ - Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Doç.Dr. Dilorom HOMROEVA - Özbekistan Bilimler Akademisi

Damezhan SADYKOVA - Kazak Kızlar Devlet Pedagoji Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

Mustafa Latif EMEK

Doç.Dr. Veysi ÜNVERDİ

Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL

Dr. Adnan OKTAY

Mariam S. OLSSON

Ahmad Awad RASLAN

GENEL KOORDİNATÖR

Kaldygül ADİLBEKOVA

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

Gölbaşı / ADIYAMAN - TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

FOTOĞRAF GALERİSİ

Tüm kongre fotoğraflarına Facebook sayfamızdan (İKSAD KONGRE TOPLULUĞU) ulaşabilirsiniz

İKSAD

2010 yılında kurulan İktisadi Kalkıma ve Sosyal Araştırmalar Derneği, geçen 8 yıllık süreçte Türkiye'nin bir çok yerinde ve 16 ülkede temsilcilikleri olan uluslararası bilimsel bir organizasyon halini almıştır. Bilim kurulu 28 ülkeden 700'ün üzerinde akademisyenden oluşan İksad, en yeni iletişim ve eğitim teknolojilerini kullanarak bilim insanlarının dünya standartlarında araştırmalar yapmalarını hedeflemektedir.

Ulusal ve uluslararası arenada gelişime açık her alanda yeni ilişkiler kurulması, akademik düzeyde organizasyonlara öncülük edilmesi ve desteklenmesi, her eğitim düzeyinde öğrencilerin desteklenmesi ve gelişimine ortam hazırlanması, proje geliştirilmesi ve yönetimi, global gelişmelerin yakından takip edilmesi, yerli ve yabancı yatırımcıların buluşturulması ve benzeri alanlarda sosyal ve endüstriyel gelişime yönelik çalışmalar yürütmekteyiz.

İyi eğitilmiş ve tecrübeli insan kaynaklarına sahip olan İKSAD, bir çok sosyal ve ekonomik proje yürütmektedir. Faaliyet alanımızın gereği olarak üniversiteler, uluslararası organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları, özel sektör, yerel yönetimler ve diğer ilgili kuruluşlarla yakın ilişki içerisindeyiz.

2014 yılında kurulan İKSAD YAYINEVİ halen bünyesinde üç tanesi sosyal bilimler alanında ve bir tanesi de Fen-Matematik- Mühendislik Bilimleri alanında olmak üzere üç adet Uluslararası ve bir adet ulusal hakemli dergiyi bünyesinde bulundurmaktadır.

Geçtiğimiz yıllarda yurt içinde ve yurt dışında (Japonya'dan Ukyana'ya kadar) 70'in üzerinde uluslararası kongre ve konferans düzenlemiştir.

Halen 5253 sayılı Dernekler Kanunu'na tabi olarak faaliyetlerini sürdüren İKSAD'ın 2018 yılı kongre programı içerisinde 18'i yurt dışında olmak üzere 76 adet kongre ve konferans bulunmaktadır

iKSAD
1. ULUSLARARASI
SOSYAL BiLiMLER
KONGRESi

BiLiM VE DANIŞMA
KURULU

9-11 Mart 2018
MARDiN

İKSAD

1. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

DR. ABDULHAMİT ŞUAYB	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. A.S. KİSTAUBAYEVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDULHALİM AYDIN	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDİKALIK KUNİMJAN	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDİGAPPAR MAVLYANOV	KYRGYZSTAN NATIONAL ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDULLAH KIRAN	MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
DR. ADEM ÜZÜMCÜ	KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
DR. ADNAN OKTAY	MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
DR. ADİL AKINCI	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET BOZYİĞİT	SIİRT ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET GÜNDÜZ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMED SALİH ABDULVEHHAB	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET İHSAN KAYA	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET KAYAOĞLU	MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET KULAŞ	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMED LİD	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET MAZLUM	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET ULUSOY	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. AİOMİ KITAGAVA	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. AKİRA HIBIKI	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. AKMARAL S. SYRGAKBAYEVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALİ EROL	EGE ÜNİVERSİTESİ
DR. ALİ RIZA GÜL	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALİA R. MASALİMOVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALLA A. TIMOFEVA	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALMA T. AKAJANOVA	ABAY KAZAK MİLLİ PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AMANBAY MOLDİBAEV	TARAZ DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ANATOLİY LOGİNOV	UKRAYNA ŞEVÇENKO LUGAN MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ARMAĞAN KONAK	MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
DR. ARZU ÖZMERDİVANLI	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
DR. ARZU TUNCER	HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
DR. ASLI GÜLER	ORDU ÜNİVERSİTESİ
DR. A.S. KIDIRŞAYEV	MAKHAMBET U. BATI KAZAKİSTAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. ATIF MUHAMMED EL EKRET	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. ATILA DOĞAN	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. ATİLLA YÜCEL	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DR. AYLA KAŞOĞLU	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AYSLU B. SARSEKENOVA	ORLEU MİLLİ KALKINMA ENSTİTÜSÜ
DR. AYŞE ATAY	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
DR. AYTEN ER	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AYŞE YANARDAĞ	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. BAHİT KULBAEVA	S.BAYBEŞEV AKTOBE ÜNİVERSİTESİ
DR. BAKİT OSPANOVA	H.AHMET YESEVİ ULUSLARARASI KAZAK-TÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. BARIŞ AYTEKİN	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

DR. BARIŞ YILDIZ	GÜMÜŞHANEÜNİVERSİTESİ
DR. BAZARHAN İMANGALİYEVA	K.ZHUBANOV AKTOBE DEVLET BÖLGE ÜNİVERSİTESİ
DR. BEKİR BULUÇ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BEKZHAN B. MEYRBAEV	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BELGİN AYDINTAN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BERRİN GÜZEL	ADNAN MENDERESÜNİVERSİTESİ
DR. BENGÜ HIRLAK	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. B.K.ZAYADAN	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BİROL YILDIRIM	KASTAMONU ÜNİ
DR. BOTAGUL TURGUNBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. CANAN GAMZE BAL	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DR. CANER KARAVİT	MİMAR SİNANÜNİVERSİTESİ
DR. CEMAL İNCE	GAZİOSMANPAŞAÜNİVERSİTESİ
DR. CEMİL ÖRGEV	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. CEYLAN GAZİ UÇKUN	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. CHOLPON TOKTOSUNOVA	RASULBEKOV KIRGIZ EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. CİHAN SEÇİLMİŞ	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. CYNTHIA CORREA	SAO PAULO ÜNİVERSİTESİ
DR. COŞKUN ERDAĞ	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. D.K.TÖLEGENOVA	MAKHAMBET U. BATI KAZAKİSTAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. DİNARAKHAN TURSUNALİEVA	RASULBEKOV KIRGIZ EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. DURSUN KÖSE	MEHMET AKİF ERSOYÜNİVERSİTESİ
DR. DZHAKİPBEK A. ALTAEV	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR.EBRU GÜHER	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DR. EDA DİNERİ	HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
DR. EDİZ GÜRİPEK	GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
DR. ELBEYİ PELİT	AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
DR. ELENA BELİK VENIAMINOVNA	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. EMİN ARSLAN	GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
DR. ENGİN ÇAKIR	ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
DR. ENGİN KANBUR	KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
DR. ERDİNÇ ŞAHİNÖZ	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. ERKAN ALSU	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. EŞREF SAVAŞ BAŞCI	HİTİT ÜNİVERSİTESİ
DR. FATİH TÜRKMEN	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
DR. FATMA FEHİME AYDIN	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. FATMA ÖZTÜRK DAĞABAKAN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. FETHİ DEMİR	YÜZÜNCÜ YILÜNİVERSİTESİ
DR. FİLİZ METE	BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
DR. FUJİMAKİ HARUYUKI	TOTTORI UNİVERSİTY
DR. FUNDA BUGAN	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. F. ZİŞAN KARA	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. GEORGE RUDIC	MONTREAL PEDAGOJİ ENSTİTÜSÜ
DR. G.I. ERNAZAROVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. GİZEM AKBULUT	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
DR. GÖKHAN KERSE	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. GÖNÜL ERDEM NAS	BARTIN ÜNİVERSİTESİ

DR. GULMİRA ABDİRASULOVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. GHULAM DASTGEER	PAKİSTAN AIR ÜNİVERSİTY
DR. GULŞAT ŞUGAYEVA	DOSMUKHAMEDOV ATYRAU DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. GUZEL SADYKOVA	KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
DR. GÜLAY KARAMAN	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
DR. GÜLCAN AVŞİN GÜNEŞ	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
DR. HACER ARSLAN KALAY	YÜZÜNCÜ YILÜNİVERSİTESİ
DR. HACER MUTLU DANACI	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. HACI YUNUS TAŞ	YALOVA ÜNİVERSİTESİ
DR. HASAN COŞKUN	GAZİOSMANPAŞAÜNİVERSİTESİ
DR. HASAN TUTAR	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. HARUN DEMİRKAYA	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. HAKAN CANDAN	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
DR. HAKAN EVİN	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
DR. HALE ALAN	BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
DR. HALİL AKMEŞE	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DR. HANİFİ MURAT MUTLU	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. HATİCE KADIOĞLU ATEŞ	İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
DR. HATİCE NUR GERMİR	MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
DR. HAYRİYE IŞIK	NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DR. HEDİYE ŞİRİN AK	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
DR. HİMMET KARADAL	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. HİKMETULLAH ERTAŞ	NİĞDE ÖMER HALİDEMİR ÜNİVERSİTESİ
DR. HİROSHİ NAKAHARA	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. H.KÂMİL BİÇİCİ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. HÜSEYİN ÇETİN	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. HÜSEYİN KOTAMAN	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. HÜSEYİN YAŞAR	SIİRT ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM BOZACI	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM KILIÇ	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM TÜRKERİ	GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM TÜRKÖĞLU	FIRATÜNİVERSİTESİ
DR. İLKE BEZEN TOZKOPARAN	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DR. İLKER YAKIN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DR. İLYAS AKHİSAR	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. İLYAS ERPAY	SIİRT ÜNİVERSİTESİ
DR. İRFAN KALAYCI	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
DR. İSA ÇELİK	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. İSAEVNA URKİMBAEVA	ABILAY HAN ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÜNİVERSİTESİ
DR. İSMAİL GÜMÜŞ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. İSMAİL GÜNEŞ	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. İSMAİL SEKİ	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
DR. JUN NAGAYASU	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. K.A.TLEUBERGENOVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KADRİ KURAM	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
DR. KADİR ÖZTAŞ	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. KALEMKAS KALIBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ

DR. KARLİGASH BAYTANASOVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KELES NURMAŞULI JAYLIBAY	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KEMAL EROL	YÜZÜNCÜ YILÜNİVERSİTESİ
DR. KENJEHAN MEDEUBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KENAN İLARSLAN	AFYON KOCATEPEÜNİVERSİTESİ
DR. KENES JUSUPOV	M. TINIŞBAYEV KAZAK ARAÇ VE İLETİŞİM AKADEMİSİ
DR. KULAŞ MAMİROVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. LATKİN A. PAVLOVIC	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MALİK YILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MAHABBAT OSPANBAEVA	TARAZ DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAHA HAMDAN ALANAZİ	RİYAD KRAL ABDÜLAZİZ TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
DR. MAHBUB UL ALAM	BANGLADESH İSLAMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAİRA ESİMBOLOVA	KAZAKİSTAN NARKHOZ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAİRA MURZAHMEDOVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MERİNA B. VLADIMIROVNA	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAVLYANOV ABDİGAPPAR	KIRGIZİSTAN ELARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. MASAYA SAITO	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET AKSARAYLI	DOKUZ EYLÜLÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET ALİ TÜRKMEÑOĞLU	MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET AVCI	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET BURHANETTİN COŞKUN	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET DİKKAYA	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET EMİN USTA	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET GÜLLÜ	GAZİOSMANPAŞA
DR. MEHMET SAİT ŞAHİNALP	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET SALİH MERCAN	BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET OKUR	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET RECEP TAŞ	YÜZÜNCÜ YILÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET TUNÇER	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET YÜCENURŞEN	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. MELTEM KESKİN KÖYLÜ	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. METİN KOPAR	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MİCHİO SUZUKI	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. MİNE ERSEVİNÇ	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
DR. MİRAÇ EREN	ONDOKUZ MAYISÜNİVERSİTESİ
DR. MUHAMMED ASIF YOLDAŞ	AVRASYA ÜNİVERSİTESİ
DR. MUHAMMAD ISMAEEL RAMAY	BAHRİA ÜNİVERSİTY
DR. MUHSİN HALİS	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MURAT BAHADIR	ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. MURAT DİLMAÇ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MURAT KARAHAN	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. MURAT YILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MURATHAN KEHA	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA AKMAN	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA ÇAKIR	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA ÇAĞLAYANDERELİ	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA KARAAĞAÇLI	GAZİ ÜNİVERSİTESİ

DR. MUSTAFA METE	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA ŞİT	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA TALAS	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
DR. MUTLU ÖZGEN	T.C. BAŞBAKANLIK VAKIFLAR GENEMÜDÜRLÜĞÜ
DR. NADEJDA HAN	E.A. BUKETOV KARAGANDA DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. NECATİ DEMİR	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. N. GAMZE ILICAK	İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
DR. NİHAN BİRİNCİOĞLU	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. NOBUAKİ TAKEDA	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. N.N. KERMANOVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. NURAN AKŞİT AŞIK	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
DR. NURHAN PAPATYA	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
DR. NURETTİN BELTEKİN	MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
DR. NURAY PAMUK ÖZTÜRK	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DR. NURİ KAVAK	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. OKTAY AKTÜRK	AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. OSMAN KUBİLAY GÜL	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. OZAN DENİZ YALÇINKAYA	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖMER ÇAKIN	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
DR.ÖMER OKAN FETTAHLIOĞLU	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖZLEM GÜZEL	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖMER METİN	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖMER UĞUR	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
DR. P.S. PANKOV	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. RAHMİ YÜCEL	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
DR. RÖVŞEN MEMMEDOV	SUMGAYIT DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. RAMAZAN KHALIFE	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. RUSTEM KOZBAGAROV	M. TINIŞBAYEV KAZAK ARAÇ VE İLETİŞİM AKADEMİSİ
DR. RÜŞTÜ YAYAR	GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
DR. RYO YAMADA	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. SABİNA ABİD	ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
DR. SADETTİN PAKSOY	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. SUSİN HASENEYN EL-HUDHUDİ	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. SALİH YEŞİL	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DR. SARASH KONYRBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. SEDAT CERECİ	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DR. SELAHATTİN AVŞAROĞLU	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DR. SELAHATTİN KAYNAK	19 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
DR. SELÇUK BURAK HAŞILOĞU	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. SELİN SERT SÜTÇÜ	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. SERKAN ÇALIŞKAN	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. SEVCAN YILDIZ	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. SİBEL BAYRAM	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
DR. SİBEL MEHTER AYKIN	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. SİNAN GERÇEK	ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
DR. SHİGEKO KAMISHIMA	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. SUAT KOLUKIRIK	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

DR. ŞABAN ÇETİN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞAFAK KAYPAK	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞARA MAJITAYEVA	E.A. BUKETOV KARAGANDA DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞAYAN ULUSAN	MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞEFİK ÖZDEMİR	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞİRİN ŞENGEL	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. TAKASHİ HASUNI	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. T. M. ABDULFETTAH MUHAMMED	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. TANSU HİLMİ HANÇER	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. TSENDİN BATTULGA	MOĞOLİSTAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. T.O. ABİSEVA	KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
DR. TUGHRAL YAMIN	PAKİSTAN NATIONAL UNIVERSITY OF SCIENCE
DR. TÜRKMEN TAŞER AKBAŞ	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. UĞUR KURTARAN	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
DR. ULBOSIN KIYAKBAEVA	ABAY KAZAK MİLLİ PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. USAM FARUK İMAM	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. ÜMMÜGÜLSÜM CANDEĞER	T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. VELİ URHAN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. VECİHİ SÖNMEZ	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. VERA ABRAMENKOVA	RUSYA AİLE VE EĞİTİM ÇALIŞMALARİ ENSTİTÜSÜ
DR. VEYSEL BOZKURT	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DR. VEYSEL ÇAKMAK	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. VEYSİ GÜNAL	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. VLADEMİR VISLİVİY	UKRAYNA MİLLİ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. WAKAKO SADAHIRO	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. WALİ RAHMAN	SARHAD ÜNİVERSİTY OF SCIENCE & INFORMATION
DR. YANG ZİTONG	WUHAN ÜNİVERSİTESİ
DR. YASEMİN ERTEK MORKOÇ	MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
DR. YASİN ÇAKİREL	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. YASİN DÖNMEZ	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
DR. YASSER ALİ MUHAMMED ALİ	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. YAVUZ SELİM DÜĞER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DR. YOSHİO KANAZAKİ	TOHOKU ÜNİVERSİTY
DR. YUNUS EMRE TANSÜ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. YÜCEL GELİŞLİ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ZEKERİYA NAS	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. ZİA UR REHMAN	A/P NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
DR. ZEYNEP KARAÇOR	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. ZUHAL ÖNEZ ÇETİN	UŞAK ÜNİVERSİTESİ
DR. ZÜBEYİR BAĞCI	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. ZÜLEYHA YILMAZ	ORDU ÜNİVERSİTESİ

I.ULUSLARARASI İKSAD SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE PROGRAMI

KONGRE ADRESİ: HILTON GARDEN INN, MARDİN 9-11 MART 2018

KONFERANS- SÖYLEŞİ: “BEYİN VE ŞEHİR EFSANELERİ”

Yrd. Doç. Dr. Deniz ATALYER- Sabancı Üniversitesi

10 Mart Cumartesi öğle yemeği sonrası SALON-5

KONFERANS-SÖYLEŞİ: BAŞARININ GİZEMİ “İLETİŞİM VE BEDEN DİLİNİN KOMBİNASYONU”

Yrd.Doç.Dr. Hasan ÇİFTÇİ – Harran Üniversitesi

11 Mart Pazar, Saat 14:00 – 15:00 SALON-6

GEZİ PROGRAMI: 12 Mart Pazartesi, Saat 10:00 – 18:00

09 MART 2018

OTURUM I. SALON-1

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Hülya ALTUNYA

Doç. Dr. Hülya ALTUNYA - İSMAİL GELENBEVİ'NİN İSAGUCİ ŞERHİ İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	10:00-10:10
Arş. Gör. Elmas Gülhan ÇAM - KELAMA YÖNELİK ELEŞTİRİLER -GAZZALÎ'NİN KELAM ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	10:10-10:20
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN & Atilla ALTUN DİN SOSYOLOJİSİNDE ANLAM VE YAPILAR BAĞLAMINDA DİNİN ANLAŞILMASI: WEBER, BERGER VE ELİADE ÖRNEKLERİ	10:20-10:30
Arş. Gör. Elmas Gülhan ÇAM - BÂKILLÂNÎ'DE BİR DELİLLENDİRME YÖNTEMİ OLARAK LÜGAVÎ İSTİDLAL	10:30-10:40
Doç. Dr. Mehmet MURAT & Prof. Dr. Mehmet AK & Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU & Prof. Dr. Şahin KESİCİ EVLİLİK İLE İLGİLİ MİTLER	10:40-10:50
Doç. Dr. Hülya ALTUNYA - SPOR VE MANTIK ÜZERİNE DÜŞÜNMEK	10:50-11:00
Prof. Dr. Selma KÖKSAL TÜRK SİNEMASINDA "EPOS" VE OLAYLARIN AKIŞI İÇİNDE ORDAN ORAYA SÜRÜKLENEN "DENEYSSEL KAHRAMAN"	11:00-11:10

OTURUM II. SALON -1

OTURUM BAŞKANI: Yrd.Doç. Dr. Mesut Serdar ÇEKİN

Doç. Dr. Çağrı KÖROĞLU & Yrd. Doç. Dr. Umur Tolga GÜMÜŞ & Simge HADIMOĞULLARI TMS-7 NAKİT AKIM TABLOSU STANDARDININ MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI: X ÜRETİM İŞLETMESİ	11:30-11:40
Öğr. Gör. Kemal ŞAŞA - BİST KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİNDE YER ALMAYAN ŞİRKETLERDE YÖNETİM KURULU YAPISI: ADIYAMAN ÖRNEĞİ	11:40-11:50
Öğr. Gör. Nurcan GÜNCE & Prof. Dr. Sami KARACAN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE STANDARTLARININ UYGULAMASINDA KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER	11:50-12:00
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeki AK & Arş. Gör. Veysel İNAL ÖZEL SEKTÖR BORÇLANMASI EKONOMİK BÜYÜMEYİ NE YÖNDE ETKİLER?	12:00-12:10
Öğr. Gör. Dr. Arif YILDIZ & Öğr. Gör. Şaban ÖNCEBE KATILIM (İSLAMİ-FAİZSİZ) BANKACILIĞI ÜRÜNLERİ PAZARLAMASINDA İSLAMİ BANKACILIK ALGISİNİN ÖLÇÜLMESİ: ADIYAMAN İLİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	12:10-12:20
Yrd. Doç. Dr. Mesut Serdar ÇEKİN BLOCKCHAIN (BLOK ZİNCİR) TEKNOLOJİSİNİN VERİ KORUMA HUKUKU VE BORÇLAR HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	12:20-12:30
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeki AK & Arş. Gör. Veysel İNAL ORTA ÜST GELİRLİ ÜLKELERDE BANKA TEMELLİ FİNANSAL GELİŞME VE İNOVASYON İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	12:30-12:40
Doç. Dr. H. Seçil FETTAHLIOĞLU & Öğr. Gör. Ali SÜNBUİL & Öğr. Gör. Dr. Arif YILDIZ BÜTÜNLEŞİK PAZARLAMA İLETİŞİMİ ARAÇLARINDAN SATIŞ GELİŞTİRME FAALİYETLERİ	12:40-12:50
Hakkı ŞİMŞEK & Gizem ÖZDEMİR - SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİ, KÜRESEL SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL HİZMET	12:50-13:00

OTURUM III. SALON -1**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN**

Atilla ALTUN & Doç. Dr. İbrahim MAZMAN OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİNE İKTİDARLARIN MEŐRUIYET KAYNAKLARI	14:00-14:10
Arş. Gör. Engin KOÇ II. DÜNYA SAVAŞI SONU OLUŞTURULAN NUREMBERG VE TOKYO ULUSLARARASI ASKERİ CEZA MAHKEMELERİ VE UYGULAMALARI	14:10-14:20
Öğr. Gör. Ali OSMANOĞLU & Öğr. Gör. Atilla ÜNLÜ TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMLA MÜCADELEDE GELİŞTİRİLEN STRATEJİLER VE UYGULANAN POLİTİKALAR	14:20-14:30
Yrd. Doç. Nurcan YÜCEL & Öğr. Gör. Talha BAYIR İNSANİ GELİŞİM ENDEKSİ VERİLERİ İLE ULUSLARASI GÖÇ VERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: NEDENSELLİK (GRANGER) ANALİZİ	14:30-14:40
Öğr. Gör. Ali OSMANOĞLU & Öğr. Gör. Atilla ÜNLÜ REEL DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI İLE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ	14:40-14:50
Yrd. Doç. Dr. Özlem DENLİ JOHN RAWLS'UN ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMI: EVRENSELÇİLİK VE KÜLTÜRALİZM ARASINDA	14:50-15:00
Arş. Gör. Engin KOÇ ULUS BİRLİĞİNDEN BERLİN DUVARININ ÇÖKÜŞÜNE ALMAN DIŞ POLİTİKASI	15:00-15:10
Öğr. Gör. Talha BAYIR & Yrd. Doç. Nurcan YÜCEL TÜRKİYE'DE KAMU KURULUŞLARININ DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER ANLAYIŞI: T.C. AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI TWİTTER HESABI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	15:10-15:20
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN EMÂNİ'NİN ŐİRLERİNDE ÇAĞATAYCA UNSURLAR	15:20-15:30
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZKAN & Meryem Delal YAMAN & Rabia UZUN GASTRONOMİ AÇISINDAN BAHARATLARIN GAZİANTEP MUTFAK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ	15:30-15:40
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZKAN TÜRKİYE'DE EKMEK İSRAFINA İSTATİŐTİKSEL BİR YAKLAŞIM VE ÇÖZÜM ÖNREİLERİ	15:40-15:50
Yrd. Doç. Dr. Ayhan ÖZER TÜRKİYE'DE SANAT ELEŐTİRİSİNİN RESİM SANATI BAĞLAMINDA SORUNLARI	15:50-16:00
Doç. Dr. Berna Özlem ÖZCAN & Yrd. Doç. Dr. Ayhan ÖZER DOĞA SANATI VE TÜRKİYE'DE İLK ÖRNEKLERİ	16:00-16:10
Yrd. Doç. Dr. Akif AKTO & Yrd. Doç. Dr. Muhammet Fatih KILIÇ İNSAN DOĞASI'NDAN ESTETİK DOĞA'YA DOĞRU	16:10-16:20

OTURUM IV. SALON -1**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Mustafa ÖZMUSUL**

Doç. Dr. Mustafa ÖZMUSUL EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE KÜLTÜREL BİR BOYUT OLARAK ELEŞTİRİYE AÇIKLIK/KAPALILIK: HOFSTEDENİN ÖRGÜTSEL KÜLTÜR MODELİNE BİR KATKI	16:20-16:30
Yrd. Doç. Dr. Gönül KONAKAY Y KUŞAĞI DEĞERLER EĞİLİMİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE KARIYER TERCİHLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	16:30-16:40
Öğr. Gör. Asiye YÜKSEL ÖĞRENCİLERİN ARAŞTIRMA GELİŞTİRMEYE (AR-GE'YE) BAKIŞ AÇILARINI ORTAYA KOYMAYA YÖNELİK BİR TUTUM ÖLÇEĞİ "YARATIMCI BİREY" KAVRAMI	16:40-16:50
Doç. Dr. Mustafa ÖZMUSUL - OKULLARDA PAYLAŞILAN LİDERLİK: ENGELLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	16:50-17:00
Öğr. Gör. Nurcan GÜNCE & Yrd. Doç. Dr. Gönül KONAKAY & Öğr. Gör. Asiye YÜKSEL DAVRANIŞSAL FARKLILAŞMA: ÖĞRENCİLERİN DERS GEÇME KRİTERLERİNDE DAVRANIŞSAL SESSİZLİK BAĞLAMINDA ANALİZLERİ VE BİR UYGULAMA	17:00-17:10
Doç. Dr. Melike ÖZER KESKİN & Nur KOCA - SOSYOBİLİMSSEL KONULARIN ÖĞRETİLMESİNDE BİR EĞİTİM MATERYALİ OLARAK GAZETELER	17:10-17:20
Yrd.Doç.Dr. Nurettin BELTEKİN & Ahmet BABAYİĞİT ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTEYE YERLEŞME DURUMLARINA İLİŞKİN BİR ANALİZ	17:20-17:30
Öğr.Gör. Ayca ÖZCEYLAN & Öğr.Gör.Dr. İ. Halil KORKMAZ & Yrd.Doç.Dr. Cihan ÇETİNKAYA & Doç.Dr. Eren ÖZCEYLAN ANALYSIS FOR NEUROMARKETING PERCEPTION IN GAZİANTEP ÜNİVERSİTY	17:30-17:40
Öğr. Gör. Tuğçe GÜZELYURT & Özge ÖZKAN ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ÇEVRE EĞİTİMİ İÇERİKLİ RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARININ İNCELENMESİ	17:40-17:50
Yrd. Doç.Dr. İrfan TOSUNCUOĞLU İNGİLİZCE KELİME ÖĞRETİMİNDE RENKLERİN KULLANIMI	17:50- 18:00

OTURUM I. SALON-2**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Hatice YURTSEVER**

Arş. Gör. Mehmet Sadık AYDIN İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ İÇERİSİNDE DEVLETTEN BEKLENEN GÖREVLERDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM	10:00-10:15
Arş. Gör. Mehmet Sadık AYDIN VERGİYE KARŞI DİRENCİ KIRMADA VERGİLEME İLKELERİNİN ROLÜ	10:15-10:30
Doç.Dr. Erdal YILMAZ & Dr. Okan GELMEDİ YENİ HASILAT STANDARDI TFRS – IFRS 15 VE İNŞAAT TAAHHÜT SÖZLEŞMELERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA	10:30-10:45
Doç. Dr. Hatice YURTSEVER & Yrd. Doç. Dr. Semra TETİK "KRİPTOLU PARA: BITCOIN" KULLANIMININ GETİRDİĞİ AVANTAJ VE DEZAVANTAJLAR İLE VERGİLENDİRME SORUNLARI	10:45-11:00
Yrd. Doç. Dr. Semra TETİK & Doç. Dr. Hatice YURTSEVER ÖN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN UMUTSUZLUK ALGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	11:00-11:15

SALON -3**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK**

Öğr. Gör. Dr. Erkan PERKTAŞ & Öğr.Gör. Abdulkadir ERTAŞ TÜRKİYE'DE KOBİ'LERE DESTEK SAĞLAYAN KURUM VE KURULUŞLAR	08:40-08:50
Öğr. Gör. Dr. Yasemin EZİN & Yrd. Doç. Dr. Ramazan ASLAN SOSYAL MEDYA PAZARLAMASININ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDE ETKİSİ: ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	08:50 – 09:00
Öğr. Gör. Özgür MANAP BANKACILIK SİSTEMİNİN RİSKİNİN AZALTIILMASINA DÖNÜK UYGULAMALARIN ETKİNLİĞİ: PARAMETRELERİ VE DEĞİŞİMLERİ	09:00-09:10
Yrd. Doç. Dr. Aydın ÇELİK ANONİM VE LİMİTED ŞİRKET ORTAK VE YÖNETİCİLERİNİN KAMU BORÇLARINDAN DOLAYI SORUMLULUKLARININ NİTELİĞİ VE BU SORUMLULUĞUN BAŞLANGIÇ VE SONA ERME ZAMANI	09:10-09:20
Suudan Gökçe GÖK & Dr. Neriman ÇELİK GÜNÜMÜZ İŞLETMELERİNDE STRATEJİK ORTAKLIKLARIN YERİ VE ÖNEMİ	09:20-09:30
Öğr. Gör. Dr. Halil İbrahim ŞENGÜN & Arş. Gör. Nurettin MENTEŞ GSM OPERATÖR MARKA TERCİHLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	09:30-09:40
Arş. Gör. Derya BULUTTEKİN İCRA VE İFLAS KANUNU HÜKÜMLERİ ÇERÇEVESİNDE TATİL VE TALİKLER	09:40-09:50
Dr. Neriman ÇELİK & Suudan Gökçe GÖK LİDERLİĞE İLİŞKİN YENİ YAKLAŞIMLAR: TEORİK BİR ÇÖZÜMLEME	09:50-10:00
Kudbeddin ŞEKER & Arş. Gör. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNİN TMS 17 FİNANSAL KİRALAMA STANDARDI KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ	10:00-10:10
Yrd. Doç. Dr. Sevgi İŞİK EROL İKTİSADİ BÜYÜME VE İŞSİZLİK SORUNSAI	10:10-10:20
Arş. Gör. Dr. Kadir AYDIN & Doç. Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ ETİK TUTUMLARI: TRC1 ÖRNEĞİ	10:20-10:30

OTURUM II. SALON-3**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa Talas**

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKMAN KUTLU DOĞUM KUTLAMALARI VEYA MEVLİD KANDİLİ	10:30-10:40
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKMAN MEHDİ İNANCI VE GÜNÜMÜZDEKİ TOPLUMSAL ALGI	10:40-10:50
Arş. Gör. Ömer FİDANBOY EBU ALİ EL-CÜBBÂ'İNİN HAYATI, ESERLERİ VE KELAM'A KATKISI	10:50-11:00
Arş. Gör. Abdullah KILINÇKAYA ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ARAPÇA YAZILI ANLATIM DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	11:00-11:10
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BOZYİĞİT İSLÂM FİLOZOFLARININ HAKİKAT ALGISINDA HAVAS AVAM AYIRIMI	11:10-11:20
Arş. Gör. Bavver KILIÇOĞLU SOYKIRIM SUÇU KAPSAMINDA MAĞDUR GRUP OLARAK "DİNİ GRUPLARA" KÖKTENCİ MEZHEBİ ÇATIŞMALAR EKSENİNDE BİR BAKIŞ	11:20-11:30
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN DİL AÇISINDAN BİR İNCELEME: EMÂNÎ'NİN HECE ÖLÇÜSÜYLE YAZILMIŞ ŞİİRLERİ	11:30-11:40
Yrd. Doç. Dr. Adnan OKTAY KUDÜS'Ü TUHFETÜ'L-HARAMEYN ÜZERİNDEN YENİDEN OKUMAK	11:40-11:50
Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU YAKUP KADRİ'NİN HİKÂYELERİNDE ÇOCUKLAR	11:50-12:00
Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE EĞİTİMLE İLGİLİ VERİLEN MESAJLAR	12:00-12:10
Prof. Dr. Zeynep TÜRK & Öğr. Gör. Mehmet Murat GUTNU FAALİYET TABANLI MALİYETLEME VE MÜŞTERİ KARLILIK ANALİZİ: ÖZEL BİR EĞİTİM KURUMUNDA UYGULAMA	12:10-12:20
Prof. Dr. Yakup BULUT & Yrd. Doç. Dr. Soner AKIN & Yrd. Doç. Dr. Mehmet DURUEL SURIYELİ SİĞİNCİLERİN YERLEŞTİKLERİ ALANLARDA KENT KİMLİĞİ VE KENTSEL ALANIN GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	12:20-12:30

OTURUM III. SALON-3**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necati Demir**

Prof. Dr. Belgin AYDINTAN & Yiğithan ERKÖSE İŞ YERİNDE YALNIZLIK: İHMAL EDİLMİŞ BİR ÇALIŞMA ALANI	13:30-13:40
Doç. Dr. Elif SAZAK PINAR & Yusuf ALPDOĞAN PROBLEM DAVRANIŞLARIN ORTADAN KALDIRILMASINDA İŞLEVSEL İLETİŞİM ÖĞRETİMİN KULLANIMI: BETİMSSEL ANALİZ ÇALIŞMASI	13:40-13:50
Öğr. Gör. Murat AYAR & Yrd. Doç. Dr. Esra Gökçen KAYGISIZ & Yahya GÜNAY KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA EĞİTİM VE ULUSLARARASI İNSAN KAYNAKLARININ ÖNEMİ: GİRESUN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	13:50-14:00
Yrd. Doç. Dr. Bengü HIRLAK & Arş. Gör. Orhan BALIKÇI ALGILANAN SOSYAL DESTEKLE ÖĞRENİLMİŞ GÜÇLÜLÜK DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: İİBF ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	14:00-14:10
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ATEŞ & Arş. Gör. Alican KAYA ERGENLERDE OKUL TÜKENMİŞLİĞİNİN YORDAYICISI OLARAK ALGILANAN SOSYAL DESTEK	14:10-14:20
Sefa ORTAKAYA & Doç. Dr. Remzi TUNTAŞ ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ AYLIK PERFORMANSLARININ YAPAY SINIR AĞLARI YARDIMI İLE TAHMİN EDİLMESİ	14:20-14:30
Prof. Dr. Ferit KÜÇÜK & Yrd. Doç. Dr. Baran ARSLAN & Yrd. Doç. Dr. Kasım KAYA GİRİŞİMCİLİĞİN DESTEKLENMESİNDE EĞİTİM, VE MENTÖRLÜK HİZMETLERİNİN ÖNEMİ	14:40-14:50
Yrd. Doç. Dr. Kasım KAYA & Yrd. Doç. Dr. Baran ARSLAN & Prof. Dr. Ferit KÜÇÜK İŞ STRESİ DÜZEYİNDEKİ FARKLILIKLARI BELİRLEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	14:50-15:00
Yrd. Doç. Dr. Yedigir POLAT & Yrd. Doç. Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI SURIYELİ ÖĞRENCİLERİN ÜNİVERSİTE EĞİTİMİ VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ	15:00-15:10
Arş. Gör. Hatice NUHOĞLU & Arş. Gör. Semra ÖZKAN ORGAN NAKLİNE THESEUS'UN GEMİSİNDEN BAKIŞ: BİR DÜŞÜNCE DENEYİ	15:10-15:20
Prof. Dr. Şahin KESİCİ & Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU & Prof. Dr. Mehmet AK & Doç. Dr. Mehmet MURAT AİLE VE ÇOCUK EĞİTİMİ İLE İLGİLİ MİTLER	15:20-15:30
Öğr. Gör. Gülhan GÖK & Doç. Dr. Aykut EKİYOR AKILCI İLAÇ KULLANIMINDA AİLE HEKİMLERİNİN ROLÜ FARKLILIK GÖSTERİR Mİ?	15:30-15:40
Öğr. Gör. Tuğçe GÜZELYURT & Özge ÖZKAN OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE ÇEVRE EĞİTİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: KIRKLARELİ'NDE DURUM ÇALIŞMASI	15:40-15:50

OTURUM IV. SALON-3**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK**

Yrd. Doç. Dr. Ertan DÜZGÜNEŞ & Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİREL KENTSEL KÜLTÜREL VARLIKLARA İLİŞKİN BİR FARKINDALIK ÇALIŞMASI: TRABZON KENTİ ÖRNEĞİ	15:50-16:00
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Murat PAYAM & Öğr. Gör. Nurullah SELÇUK YEREL YÖNETİMLER İÇİN KENTLERDE "YEREL SUÇ ÖNLEME MODELİ"	16:00-16:10
Öğr. Gör. YÜCEL ÖZDEN MEDYA VE SİYASET İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	16:10-16:20
Okt. Dr. Ferat KAYA DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİNDE NÜKLEER ENERJİNİN AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	16:20-16:30
Derya ATALAY & Arzu ÖZYÜREK ANE-BABA TUTUM ALGISININ ERGENLERİN DUYGU DÜZENLEMELERİNİ YORDAYICI ETKİSİNİN İNCELENMESİ	16:30-16:40
Arş. Gör. Derya ÖZVERİ BEZDEKOVSKY KÜRESEL YÖNETİŞİM: TOPLUMSAL CİNSİYETÇİ YAKLAŞIM AÇISINDAN İNSANİ YARDIM	16:40-16:50
Arş. Gör. Ekrem BENZER MÜLTECİ KAVRAMI VE CENEVRE SÖZLEŞMESİ BAKIMINDAN BU KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	16:50-17:00
Arş. Gör. Ömer Faruk DEMİR ÖLÜNCEYE KADAR BAKMA SÖZLEŞMESİ EDİMLERİNİN HACZEDİLMEZLİĞİ	17:00-17:10
Arş. Gör. İbrahim SİNEKÇİ CEZA MUHAKEMESİNDE SORUŞTURMA AŞAMASINDA ÖNÖDEME	17:10-17:20
Arş. Gör. Ahmet SAAT HES'LERDEN DOĞAN ZARARLARIN TEHLİKE SORUMLULUĞU KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	17:20-17:30
Arş. Gör. Mehmet Fatih DEDE LOKMAN SURESİ BAĞLAMINDA ÖĞRETMENDE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR	17:30-17:40

OTURUM V. SALON-3**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Salih Öztürk**

Arş. Gör. Mehmet Nuri GÜZEL TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI DİN EĞİTİMİNİN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM VE DEĞİŞİMİN TARİHSEL ARKAPLANI	17:40-17:50
Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN & Öğr. Gör. Yunus YILMAZ ve Muzaffer BAYRAM İKM KAPSAMINDA TMS 19 ÇALIŞANLARA SAĞLANAN FAYDALAR STANDARDININ RAPORLANMASI	17:50-18:00
Arş. Gör. Şule ARSLAN TÜRK HUKUKUNDA UZUN DÖNEM İKAMET İZİNİ	18:00-18:10
Arş. Gör. Esmâ YALÇINKAYA CEZA MUHALEMESİNDE SAĞLIK MESLEĞİ MENSUBUNUN TANIKLIĞI VE TANIKLIKTAN ÇEKİNMESİ	18:10-18:20
Arş. Gör. Dr. M. Burak BULUTTEKİN 1929 YILI DÜNYA EKONOMİK KRİZİ SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SANAYİ PLANI OLUŞTURMA GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE İLK DENEME: "İKTİSADİ VAZİYETİMİZE DAİR RAPOR"	18:20-18:30
Arş. Gör. Mehmet İhsan ÖZDEMİR ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE MİSİR ÖRNEĞİ: NASIRCILIK	18:30-18:40
Mehmet DİKKAYA & Deniz ÖZYAKIŞIR & Ayşegül DURUCAN HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ TÜRKİYE ARACILIĞIYLA DÜNYA PİYASALARINA ULAŞTIRILMASI SORUNU	18:40-18:50
Yrd. Doç. Serkan ÇALIŞKAN JAMES RIELLY'NİN RESİMLERİNDE ÇOCUKLAR	19:00-19:10
Yrd. Doç. Serkan ÇALIŞKAN TÜRK PLASTİK SANATINDA FUTBOL	19:10-19:20
Dr. Gökhan BAK & Dr. Osman Vedüd EŞİDİR KURUMSAL DERGİCİLİK BAĞLAMINDA; YOLCULUK, PAMUKKALE VE ULUSOY TRAVEL DERGİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	19:20-19:30
Dr. Gökhan BAK & Dr. Osman Vedüd EŞİDİR ÜLKER GRUBUNUN 2014 YILI SPORDA SPONSORLUK FAALİYETLERİ	19:30-19:40

OTURUM I. SALON-1**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Zehra ASLAN**

Öğr. Gör. Özgür MANAP TCMB'NİN KRİZ DÖNEMLERİNDE UYGULADIĞI PARA POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİNİN 2008 KRİZİ BAĞLAMINDA ANALİZİ	10:00-10:15
Doç. Dr. Zehra ASLAN DEMOKRAT PARTİ'NİN MUSEVİ İSTANBUL MİLLETVEKİLİ İŐAK (İŐAK) ALTABEV'İN ANAYASAYI İHLAL DAVASI'NDA YAPTIĞI SAVUNMALAR	10:15-10:30
Yrd. Doç. Dr. Yeliz USTA MISIR HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN BALKAN SAVAŞLARI DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NE YAPTIĞI YARDIMLAR	10:30-10:45
Dr. Özlem YILDIRIM BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE TÜRK BASININDA GÖÇMENLER MESELESİ	10:45-11:00
Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİREL & Yrd. Doç. Dr. Ertan DÜZGÜNEŞ KENTSEL ARKEOLOJİK ALANLARIN KORUNMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TRABZON KALESİ ÖRNEĞİ	11:00-11:15
Doç. Dr. Zehra ASLAN DEMOKRAT PARTİ'NİN MUSEVİ MİLLETVEKİLİ İŐAK (İŐAK) ALTABEV'İN HAYATI, KAYSERİ CEZAEVİ'NDEKİ GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ	11:15-11:30
Faruk AKYÜZ YENİ ASUR KRALİYET MEKTUPLARINA GÖRE KRALIN ASKERLERİ (ŐAB ŐARRİ)	11:30-11:45
Dr. Özlem YILDIRIM 1946-1950 ARASI İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ VE REFİK KORALTAN	11:45-12:00

OTURUM II. SALON-1**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Necati DEMİR**

Yrd. Doç. Dr. Mehtap NASIROĞLU 19. YÜZYILDA NUSAYBİN'E UĞRAMIŞ OLAN BATILI SEYYAHLAR VE ANLATTIKLARI	12:00-12:15
Yrd. Doç. Dr. Murathan KEHA SON DÖNEM OSMANLI TARİHİ'NDE KONTROL VE GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK MAKSADIYLA ATILAN BİR ADIM: OTEL VE MİSAFİRHANE TALİMATNAMESİ	12:15-12:30
Yrd. Doç. Dr. Sema ORSOY ÇİN KAYNAKLARINDA MO-DU CHAN-YÜ'NÜN İMAJINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME	12:30-12:45
Yrd. Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK & Arş. Gör. Metehan ŞAHİN 17 - 19. YÜZYILLARDA TOKAT'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	12:45-13:00
Yrd. Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL & Prof. Dr. Necati DEMİR KIRIM TATARLARININ EFSANE LİDERİ MUSTAFA ABDULCEMİL KIRIMOĞLUNUN LİDERLİK ÖZELLİKLERİ	13:00-13:15
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ KERKÜK'TE DEMOGRAFİK DEĞİŞİM (2003-2014)	13:15-13:30

OTURUM III. SALON -1**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Yılmaz EVAT**

Arş. Gör. Bengücan FİNDİK ÖMER SEYFETTİN'DE MİLLİYETÇİLİK VE MİLLİ KİN EDEBİYAT	14:30-14:45
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK KÜRT EDEBİYATINDA ANONİM HALK ŞİİRİ TÜRLERİNİN İSİMLENDİRİLMESİ VE TASNİFİ	14:45-15:00
Yrd. Doç. Dr. İlyas AKMAN ZAZA EDEBİYATINDA ALMANYA'YA GERÇEKLEŞTİRİLEN GÖÇLERİN YANSIMALARI: HÊVÎYA MACIRE (GÖÇMENİN UMUDU) KİTABI ÖRNEĞİ	15:00-15:15
Yrd. Doç. Dr. Vefa TERZİOĞLU MÜZİKOLJİ BÖLÜMLERİNDE BESTELEME TEKNİKLERİ EĞİTİMİNİN YERİ VE ÖNEMİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER	15:15-15:30
Yrd.Doç.Dr. Adem GÜRBÜZ & Yrd.Doç.Dr. Yusuf AYDOĞDU 1971-1980 DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA BOŞANMA NEDENLERİ	15:30-15:45
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA 16. ASIR ŞAİRLERİNDEN HÜDÂYİ-İ KADİM'İN PENDNÂME TÜRÜNDEKİ KASİDESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	15:45-16:00
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz EVAT & Okt. Kudret Safa GÜMÜŞ ERDEM BAYAZIT'IN ŞİİRLERİNDE MODERNİZM ELEŞTİRİSİ	16:00-16:15
Yrd.Doç.Dr. Adem GÜRBÜZ & Yrd.Doç.Dr. Yusuf AYDOĞDU İSMAİL POLAT'IN "HÜLLE VE TÖRE" ROMANINDA DİN YOZLAŞMASI	16:15-16:30
Yrd. Doç. Dr. Adnan OKTAY ALİ EMİRİNİN ÂMİD-İ SEVDÂ GAZETESİNDEKİ ŞİİRLERDE TEMATİK BİR İNCELEME	16:30-16:45
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz EVAT & Okt. Kudret Safa GÜMÜŞ MEHMET ÂKİF İNAN'IN ESERLERİNDE İRK VE İRKÇİLİK	16:45-17:00
Yrd. Doç. Dr. M.Halil SAĞLAM ZEYNEL BESİM SUN'UN ÇAKIRCALI MEHMET EFE ROMANINDA BAŞKAHRAMANIN KARAKTERİSTLİK ÖZELLİKLERİ	17:00-17:15

OTURUM IV. SALON-1**OTURUM BAŞKANI: Yrd Doç. Dr. Nursel DİNLER**

Yrd. Doç. Nurcan KUTLU YAPICI KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİMDE GİYSİ FAKTÖRÜ: AMELIA BLOOMMER-TURKISH DRESS	17:00-17:15
Yrd Doç. Dr. Nursel DİNLER TÜRKÇENİN ARGOSUNDA KULLANILAN ORGAN ADLARI	17:15-17:30
Muhammet TATAR - RESİMSSEL ALINTILAMANIN ETİK PROBLEMLERİ ÜZERİNE	17:30-17:45
Merve SERİNÖZ DANIŞMAN & Nuray DEMİREL AKGÜL SARAY KADINLARININ GİYİMİ VE KUMAŞLARINDA KULLANILAN MOTİF ÖZELLİKLERİ	17:45-18:00
Nuray DEMİREL AKGÜL MİMARİ YAPILARDAKİ ESTETİĞİN VE RENK ETKİSİNİN GİYSİ TASARIMLARINA YANSIMASINDA MARDİN ÖRNEĞİ	18:00-18:15
Arş. Gör. Dilara MEHMETOĞLU - AVRASYACILIK KAVRAMI:KLASİK AVRASYACILIKTAN NEO- AVRASYACILIĞA	18:15-18:30
Öğr.Gör. Mustafa BÜYÜKTÜRKMEN MARDİN KENT KÜLTÜRÜ VE TURİZM DEĞERLERİNİN TANITIMINA İLİŞKİN ÖNERİLER	18:45-19:00

OTURUM I. SALON - 2.**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. H. Eylem KAYA**

Yrd. Doç. Dr. Hüccet VURAL & Prof. Dr. Sevgi YILMAZ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ZAMAN DEĞERLENDİRME BİÇİMLERİ VE REKREASYONEL BEKLENTİLERİNİN ERZURUM ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ	10:00-10:15
Doç. Dr. H. Eylem KAYA YAŞAM BOYU ÖĞRENME VE TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ	10:15-10:30
Yrd. Doç. Dr. Serpil KALAYCI & Cansu YOĞUN ÖZEL YETENEKLİ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN "BİLİM" HAKKINDAKİ ALGILARININ BELİRLENMESİ	10:30-10:45
Fatih AYDOĞDU & Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĐDAŐ & Öğr.Gör. Mine AYANOĞLU ÇOCUK EDEBİYATI DERSİNİ ALAN VE ALMAYAN OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÇOCUK EDEBİYATI ÜRÜNLERİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ	10:45-11:00
Yrd. Doç. Dr. Hüccet VURAL & Prof. Dr. Sevgi YILMAZ FARKLI FİZİKSEL MEKÂNLARDA ÖĞRENCİ ALGILAMALARINDAKİ DEĞİŞİM	11:00-11:15
Yrd.Doç.Dr. Serpil KALAYCI & Cansu YOĞUN ÖZEL YETENEKLİ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN "ÜNİVERSİTEYE GİRİŞ SINAVI" HAKKINDAKİ METAFORİK ALGILARI	11:15-11:30
Mine AYANOĞLU & Çiğdem KAYA BAĐDAŐ & Fatih AYDOĞDU ÖN LİSANS ÇOCUK GELİŞİMİ PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN ÖZEL EĞİTİM KURUMLARINDA UYGULAMA DERSİ İLE İLGİLİ YAŞADIKLARI SORUN VE BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ	11:30-11:45
Doç. Dr. Elif SAZAK PINAR & Yusuf ALPDOĞAN OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN BİR ÇOCUĞUN PROBLEM DAVRANIŞLARININ AZALTILMASINDA VE DERSLE İLGİLENME DAVRANIŞLARININ ARTIRILMASINDA İŞLEVSEL İLETİŞİM ÖĞRETİMİNİN ETKİLİLİĞİNİN İNCELENMESİ	11:45-12:00

OTURUM II. SALON 2**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Mustafa TALAS**

Öğr. Gör. Mine AYANOĞLU & Yrd. Doç. Dr. Nurettin BELTEKİN OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE İKİ DİLLİ ÇOCUKLARIN SOSYAL GELİŞİMİ	12:00-12:15
Doç. Dr. Nurullah ULUTAŐ & İlayda AYDIN GEORGE ORWELL'İN ESERLERİNDE GÖZETİM TOPLUMU VE İKTİDAR ELEŐTİRİŐİ	12:15- 12:30
Mehmet Ünsal İŞ & Yrd. Doç. Dr. Mürœet ÇAKMAK SEÇMELİ DERSLERİN SEÇİMİ VE ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	12:30- 12:45
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA & Prof. Dr. Mustafa TALAS SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS AÇISINDAN ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER DERSİNE BİR BAKIŞ	12:45-13:00
Doç. Dr. Nurullah ULUTAŐ TURGAY NAR'IN OYUNLARINDA ÜTOPIK MEKÂNLAR VE SIRADIŐI MİMARİ	13:00-13:15
Yrd. Doç. Dr. Mürœet ÇAKMAK PEDAGOĞİK FORMASYON EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ÇEVRE KONUSUNDAKİ DAVRANIŞLARI	13:15:-13:30

OTURUM III. SALON-2**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Mahmut İNAN**

Arş. Gör. Harun SARAÇ KLASİK AYRIŞTIRMA YÖNTEMİ İLE İŞSİZLİK VE ENFLASYON VERİLERİNİN TAHMİN EDİLMESİ: TÜRKİYE ANALİZİ	14:30-14:45
Dr. Nazife Özge KILIÇ & Yrd. Doç. Dr. Murat BEŞER TÜRKİYE'DE İMALAT VE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN CARİ İŞLEMLER DENGESİ ÜZERİNE ETKİLERİ (1990-2015)	14:45-15:00
Yasemin AĞAOĞLU KIRSAL BÖLGELERDE SAĞLIK HİZMETLERİ VE SAĞLIK EĞİTİMLERİNİN EKSİKLİĞİ SONUCU KARŞILAŞILAN SORUNLAR	15:00-15:15
Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN & Prof. Dr. İbrahim ARSLAN & Doç. Dr. Selahattin KAYNAK & Öğr. Gör. Erdal ALANCIOĞLU İŞGÜCÜ NİTELİĞİNİN ARTIRILMASINDA MESLEKİ EĞİTİMİN ÖNEMİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	15:15-15:30
Yrd. Doç. Dr. Mahmut İNAN & Prof. Dr. Murat DEMİR KAMU BORÇLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ, 2000 SONRASI TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME	15:30-15:45
Yrd. Doç. Dr. Murat BEŞER & Dr. Nazife Özge KILIÇ BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: SEÇİLMİŞ APEC ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ	15:45-16:00
Arş. Gör. İbrahim SİNEKÇİ CEZA MUHALEMESİNDE FAIL İLE MAĞDURUN UZLAŞMASININ SONUCU	16:00-16:15
Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN & Prof. Dr. İbrahim ARSLAN & Doç. Dr. Selahattin KAYNAK & Öğr. Gör. Erdal ALANCIOĞLU ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞ BAĞLAMINDA ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE DENEYİMLERİNE BAKIŞ	16:15-16:30

OTURUM IV. SALON-2**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ**

Arş. Gör. Melih KAZDAL AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ (2002-2017): KRİZLER VE FIRSATLAR	16:30-16:45
Yrd. Doç. Dr. Buket ÖNAL SOĞUK SAVAŞ SONRASI ABD'NİN KAFKASYA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	16:45-17:00
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YETİM ORTADOĞU'YU KAVRAMA: ETNİK-DİNİ YAPI VE BÖLGESEL SİYASET İLİŞKİSİ	17:00-17:15
Arş. Gör. Dilara MEHMETOĞLU PUTİN RUSYA'SININ GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİNE YÖNELİK İZLEDİĞİ POLİTİKALAR	17:15-17:30
Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ GÜVENLİK BOYUTUYLA TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI KONUMU: YAKIN GELECEKTEKİ TEHDİTLER VE GÜVENLİK SEKTÖRÜNDE YENİDEN YAPILANMA	17:30-17:45
Yrd. Doç. Dr. Buket ÖNAL MODERN DİPLOMASİ ARAÇLARI ve TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KÜLTÜREL DİPLOMASİNİN ÖNEMİ	17:45-18:00
Yrd. Doç. Dr. Latif PINAR & Arş. Gör. Yusuf Mehmet AKAY ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE BİLGİ TEKNOLOJİLERİ GÜVENLİĞİ	18:00-18:15
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Murat PAYAM & Öğr. Grv. Nurullah SELÇUK GÜVENLİK YÖNETİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE BELEDİYELERİN SUÇ ÖNLEMEDEKİ ROLÜ	18:15-18:30
Prof. Dr. Yakup BULUT & Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN & Yrd. Doç. Dr. Soner AKIN TÜRKİYE'NİN SINIR VE BÖLGE GÜVENLİĞİ POLİTİKALARINA KARŞI SOSYAL MEDYADA OLUŞTURULAN ALGILARIN İRDELENMESİ	18:30-18:45

OTURUM I. SALON- 3**OTURUM BAŞKANI: Dr. Figen GİRGİN**

Doç. Dr. Özgür SARI TOPLUMSAL BOYUTLARIYLA LÜKS, TÜKETİM VE HEDONİZM	10:00-10:15
Dr. Figen GİRGİN SANATTA NEON IŐIKLARI	10:15-10:30
Melike BULUT AL BABA ETHICAL IMPLICATIONS FOR THE USE OF VIDEO RECORDED CLASSROOM OBSERVATION DATA: PROPOSING A CONTEXT SENSITIVE APPROACH	10:30-10:45
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLGİN SİNEMA ENDÜSTRİSİNDE PAZARLAMA MESLEĞİNİN İMAJİ ÜZERİNE KEŐİFSEL BİR ARAŞTIRMA	10:45-11:00
Arş.Gör. Şerife ASLAN YAVAŐCA & Arş.Gör. Mert YAVAŐCA POP SANATTA GÜNDELİK YAŞAMIN İZDÜŐÜMÜ OLARAK KOLAJ	11:00-11:15
Dr. Figen GİRGİN GEÇMİŞLE BAĞINI KOPARMAYAN ÇAĞDAŐLAR: YİNKA SHONİBARE, RUSSELL CONNOR, CESAR SANTOS ve HERMAN BRAUN-VEGA	11:15-11:30
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLGİN OTEL İŞLETMELERİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMA EYLEMLERİNİN İŞLETME İMAJINA, AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİME VE TEKRAR SATIN ALMA NİYETİNE ETKİŐİ	11:30-11:45
Arş. Gör. Mert YAVAŐCA & Arş. Gör. Şerife ASLAN YAVAŐCA BURHAN DOĞANÇAY'IN KOLAJ TEKNİĞİ İLE ÜRETTİĞİ DUVAR TEMALİ ESERLERİNDE PALİMPSEST KAVRAMI	11:45-12:00

OTURUM II. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Arş. Gör. Ahmet SAAT**

Arş. Gör. Ahmet SAAT - TÜRK HUKUKUNDA ANLAŐMALI BOŞANMA	12:00-12:10
Arş. Gör. Ekrem BENZER ROMA STATÜŐÜ BAĞLAMINDA İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR	12:10-12:20
Arş. Gör. Bavver KILIÇOĞLU BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI KOMİTESİNE BİREYSEL BAŞVURU HAKKI VE TÜRKİYE'NİN DURUMU	12:20-12:30
Arş. Gör. Dr. M. Burak BULUTTEKİN İLK ÜÇ KALKINMA PLANI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DEKİ MADENCİLİK SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK SEYRİ (1963-1977): KÖMÜR, PETROL VE BOR	12:30-12:40
Arş. Gör. Ömer Faruk DEMİR - VADESİ GELMEMİŞ ALACAKLAR İÇİN İHTİYATİ HACİZ İSTENEBİLMESİ	12:40-12:50
Arş. Gör. Derya BULUTTEKİN İCRA VE İFLAS KANUNU M. 82 VE YARGITAY KARARLARI KAPSAMINDA HACZEDİLMEZLİK VE BUNA İLİŞKİN ŐİKAYET SÜRESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	12:50-13:00
Arş. Gör. Şule ARSLAN - EVLENME YOLUYLA TÜRK VATANDAŐLIĞININ KAZANILMASI	13:00-13:10
Arş. Gör. Esma YALÇINKAYA - SAĞLIK MESLEĞİ MENSUPLARININ SUÇU BİLDİRMEMESİ SUÇU (TCK m. 280)	13:10-13:20
Arş. Gör. Mehmet Nuri GÜZEL TANZİMAT SONRASI BİR DÜŞÜNCE AKIMI OLARAK İSLAMCILIK	13:20-13:30

OTURUM III. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇELİK**

Prof. Dr. Hüseyin KÖSE & Arş. Gör. Fahrünnisa BAKIRCI KAZAN MEDYATİZE OLMUŞ BİR TOPLUMDA HALK EĞİTİMİ	14:30-14:45
Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇELİK TÜRKİYE’NİN YOKSULLUK PROFİLİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	14:45:15:00
Öğr. Gör. Ferhat APAYDIN & Öğr. Gör. Esra SOYU ORTAK TARIM POLİTİKASI BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ	15:00-15:15
Doç. Dr. İrfan AKIN HAMİLİNE YAZILI HİSSE SENETLERİNİN DEVRİNİN KONTROLÜ (Almanya’daki Reform Çalışmaları ve Türk Hukuku Karşılaştırmalı)	15:15-15:30
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ TÜRK SİYASAL HAYATINDA KADINININ YERİ(1934-1960)	15:30-15:45
Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇELİK BİLEŞİK YOKSULLUK ENDEKSLERİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN İNSANİ GELİŞİME ENDEKSİ PERFORMANSI	15:45-16:00
Öğr. Gör. YÜCEL ÖZDEN SİYASAL KÜLTÜR VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE	16:00-16:15
Öğr. Gör. Ferhat APAYDIN SANAYİSİZLEŞME OLGUSU VE TÜRKİYE’DE ERKEN SANAYİSİZLEŞME	16:15-16:30
Yrd. Doç. Dr. Adem ÇELİK & Yrd. Doç. Dr. Aykut AYKUTALP JOHN LOCKE’UN DÜŞÜNÇESİNDE LAİKLİK VE DİNSEL HOŞGÖRÜ	16:30-16:45
Yrd. Doç. Dr. Aykut AYKUTALP & Yrd. Doç. Dr. Adem ÇELİK SİYASET, MEKAN VE ÖZNEMLİK: ÇOKLUK VE HALK KAVRAMLARINI MEKAN ÜZERİNDEN DÜŞÜNMEK	16:45-17:00

OTURUM IV. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Berat ÇİÇEK**

Yrd. Doç. Dr. Esra ÇAĞRI MUTLU - ARİSTOTELES’TE BİLİMLER SINIFLANDIRMASI ÜZERİNE	17:00-17:15
Eşref NAS - ÖĞRETMENLERİN VELİLERE İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI	17:15-17:30
Arş. Gör. Mehmet DEMİRKOL & Prof. Dr. Durmuş KILIÇ TEMEL EĞİTİM BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM ARAŞTIRMALARINA YÖNELİK İNANÇLARI	17:30-17:45
Yrd. Doç. Dr. Berat ÇİÇEK & Öğr. Gör. Ahmet ÇİÇEK & Arş. Gör. Vedat ALMALI ÜNİVERSİTELERE SUNDUĞU FIRSATLAR YÖNÜYLE SOSYAL MEDYA	17:75-18:00
Prof. Dr. Durmuş KILIÇ & Arş. Gör. Mehmet DEMİRKOL BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ DERSİNDE PROJE TABANLI ÖĞRENME YAKLAŞIMININ AKADEMİK BAŞARIYA VE ÖĞRETMEN ADAYLARININ TUTUMLARINA ETKİSİ	18:00-18:15
Eşref NAS - BİR METAFOR ÇALIŞMASI: ÖĞRENCİLERİN REHBERLİK SERVİSİNE İLİŞKİN ALGILARI	18:15-18:30
Yrd. Doç. Dr. Berat ÇİÇEK & Arş. Gör. Vedat ALMALI & Öğr. Gör. Ahmet ÇİÇEK ÜNİVERSİTELERİN MEDYADAKİ İTİBAR ALGISI ALTINDA YATAN TEMEL DİNAMİKLER: MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	18:30-18:45

OTURUM I. SALON-4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Önder ÇALCALI**

Öğr. Gör. Dr. Erkan PERKTAŞ & Öğr. Gör. Abdulkadir ERTAŞ ÖRGÜTLERDE BİLGİ YÖNETİMİ SÜRECİNDE KULLANILAN BİLGİ YÖNETİMİ ARAÇLARI (TEKNOLOJİLERİ) VE ÖNEMİ	10:00-10:10
Arş. Gör. Dr. Kadir AYDIN & Doç. Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ ETİK TUTUMLARININ KURUMSAL İTİBAR YÖNETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	10:10-10:20
Yrd. Doç. Dr. Ramazan ASLAN & Öğr. Gör. Dr. Yasemin EZİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN INSTAGRAM BAĞIMLILIĞININ ÖLÇÜLMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	10:20-10:30
Yrd. Doç. Dr. Önder ÇALCALI MERKEZİLEŞMEYE KARŞI YERELLEŞME: MALİ FEDERALİZM TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME	10:30-10:45
Dilara Özlem BAYRAM & Doç. Dr. Ersoy ÖZ TÜRKİYE'DE OTOMOBİL ÜRETİMİNİN BULANIK HEDEF PROGRAMLAMA YAKLAŞIMI İLE MODELLENMESİ VE ÇÖZÜLMESİ	10:45-11:00
Arş. Gör. Tunahan HACİİMAMOĞLU TÜRKİYE'NİN İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANININ ARIMA MODELİ İLE TAHMİN EDİLMESİ	11:00-11:15
Yrd. Doç. Dr. Önder ÇALCALI TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN MALİ YAPILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	11:15-11:30
Arş. Gör. Nurettin MENTEŞ & Öğr. Gör. Dr. Halil İBRAHİM ŞENGÜN MARKET MÜŞTERİLERİNİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİNE YÖNELİK DİYARBAKIR İLİNDE BİR ARAŞTIRMA	11:30-11:45
Öğr. Gör. Dr. Mehmet Emin KURT & Öğr. Gör. Mehmet Ali ŞEN & Arş. Gör. Ömer TAYLAN MİLLİ GÖRÜŞ PARTİLERİNİN ÜLKE SAĞLIK HİZMETLERİNE BAKIŞLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	11:45-12:00

OTURUM II. SALON -4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Murat POLAT**

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Sait İŞILDAK & Ali ÇİÇEK & İmdat KÖKSAL BAZI DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ (VZA) İLE ETKİNLİK ANALİZİ	12:00-12:15
İmdat KÖKSAL & Ali ÇİÇEK & Yrd. Doç. Dr. Muhammet Sait İŞILDAK 2000 YILI ÖNCESİ VE SONRASI KURULAN DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ (VZA) İLE ETKİNLİK ANALİZLERİNİN YAPILMASI VE KARŞILAŞTIRILMASI	12:15-12:30
Yrd. Doç. Dr. Murat POLAT TÜRKİYE'DEKİ EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE ÖRGÜTSEL GÜVEN: LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR META-SENTEZ ÇALIŞMASI	12:30-12:45
Öğr. Gör. Gülşen KIRPIK & Ahmet BOZKURT ÇALIŞAN KİŞİLİĞİ İLE İŞ TATMİNİ ÜZERİNE BİR SAĞLIK KURUMUNDA ARAŞTIRMA: ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ BALCALI HASTANESİ ÖRNEĞİ	12:45-13:00
Arş. Gör. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ & Kudbeddin ŞEKER UMS 11 İNŞAAT SÖZLEŞMELERİ KAPSAMINDA YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM FAALİYETLERİNİN RAPORLANMASI	13:00-13:15
Öğr. Gör. Servet TÜRKAN & Öğr. Gör. Çiğdem Çam TÜRKAN İĞDIR ÜNİVERSİTESİ TUZLUCA MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIM ALIŞKANLIKLARININ BELİRLENMESİ	13:15-13:30

OTURUM III. SALON -4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Akın USUPBEYLİ**

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERCENGİZİ & Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇELİK & Arş. Gör. Hande TURP ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ ÇOCUKLARIN SALDIRGANLIK DÜZEYLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	14:45-15:00
Doç. Dr. Aykut EKİYOR & Öğr. Gör. Gülhan GÖK - AKILCI İLAÇ KULLANIMINDA ECZACILARIN TUTUM VE DAVRANIŞLARI	15:00-15:15
Ender SONGUR TÜRKİYENİN SANAYİSİ GELİŞMEKTE OLAN BÖLGELERDE KOBİLERE YÖNELİK DEVLET DESTEKLERİNİN TASARLANMASI: TR 71 BÖLGESİ ÖRNEĞİ	15:15-15:30
Arş. Gör. Aybüke KAYA & Prof. Dr. Dilek BOSTAN BUDAK & Prof. Dr. Erdal DAĐIŐTAN İPEKBÖCEKÇİLİĞİ FAALİYETLERİNİN KIRSAL TURİZME KATKISI (HATAY İLİ ÖRNEĞİ)	15:30-15:45
Yrd. Doç. Dr. Bekir DEMİRTAŞ & Arş. Gör. Aybüke KAYA TÜRKİYE'DE TARIMSAL YAYIMDA BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIM OLANAKLARI	15:45-16:00
Yrd. Doç. Dr. İhsan CORA - KADIN GİRİŞİMCİLİĞİN ÖNEMİ VE KADIN GİRİŞİMCİLERİN PİRİ: HZ. HATİCE	16:00-16:15
Arş. Gör. Dr. Arkın GÜNAY YARGITAY İÇTİHA TLARI VE ÖĞRETİ GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK İŞ HUKUKUNDA BELİRSİZ ALACAK DAVASI	16:15-16:30
Yrd. Doç. Dr. Akın USUPBEYLİ - YAPAY ZEKÁ ÜZERİNE İKTİSADİ BİR TARTIŞMA	16:30-16:45
Prof. Dr. ARİF ÖZSAĞIR & İlyas BAYAR & Fırat KARAKÖY İKTİSADİ KRİZLERİN VARLIĞI: KURUM VE KURULUŞLARIYLA BATI EKONOMİSİNİN ELEŐTİRİŐİ	16:45-17:00

OTURUM IV. SALON -4**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Mustafa TALAS**

Ayşe Nur UYMA & Prof. Dr. Hasan ÜNAL MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKIŞ DENEYİMLERİ: ÇOKLU YOLDAN PROBLEM ÇÖZME	17:00-17:15
Arş. Gör. Semra ÖZKAN & Arş. Gör. Hatice NUHOĞLU ÇOCUK REFAHI ALANINDA İL KOORDİNASYON VE ALT KOMİSYON ÇALIŞMALARININ MULTİDİŐİPLİNER EKİP ÇALIŞMASI VE VAKA TAKİP SÜRECİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	17:15-17:30
Öğr. Gör. Alev TAZE & Öğr. Gör. Suna TARKOÇIN & Öğr. Gör. Nurcan ALAGÖZ ÇOCUK GELİŞİMİ PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	17:30-17:45
Öğr. Gör. Nurcan ALAGÖZ & Öğr. Gör. Suna TARKOÇIN & Öğr. Gör. Alev TAZE ÇOCUK GELİŞİMİ PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN TEKNOLOJİ KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLARI VE BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	17:45-18:00
Emel AVERBEK İLKOKUL İNGİLİZCE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR META-SENTEZ ÇALIŞMASI	18:00-18:15
Talha İsmail İLGİN & Doç. Dr. Arzu ÖZYÜREK OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİ VE SOSYAL DEĞER KAZANIMLARI	18:15-18:30
Talha İsmail İLGİN & Doç. Dr. Arzu ÖZYÜREK OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARIN SOSYAL BECERİLERİ VE EBEVEYN SOSYAL BECERİ DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	18:30-18:45
Arş. Gör. Sedef SÜER & Yrd. Doç. Dr. İsmail KİNAY - ÇAĞIMIZDA DEĞERLER EĞİTİMİ	18:45-19:00
Arş. Gör. Sedef SÜER & Yrd. Doç. Dr. İsmail KİNAY ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRENMEYE YÖNELİK İNANÇLARI İLE BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	19:00-19:15

SALON-5 OTURUM I.
OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ

Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ & Nurten DUYMUŞ SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ MİLLİ KİMLİK DEĞERLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	10:00-10:15
Yrd. Doç. Dr. Elçin YAZICI & Prof. Dr. Hayrunnisa BOLAY BELEN & Blm. Uzm. IŐıl YAMAN BAYDAR & Blm. Uzm. Gökhan AKSU & Blm. Uzm. Nesrin ŐERMİN OKUTAN ÖYKÜ TEMELLİ ETKİNLİKLERİN ÇOCUKLARIN YARATICILIK BECERİLERİNE ETKİŐİ	10:15-10:30
Lazura KAZYKHANKYZY & Doç. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ INVESTIGATIN OF TURKISH AND KAZAKHSTANI ELT STUDENT-TEACHERS' ACADEMIC SELF-CONCEPT	10:30-10:45
Arş. Gör. Derya ÖZVERİ BEZDEKOVSKY SURIYE MÜLTECİ KRİZİNİN TOPLUMSAL GÜVENLİK AÇISINDAN TÜRK TOPLUMUNA ETKİLERİNE BİR BAKIŞ	10:45-11:00
Yrd. Doç. Dr. Elçin YAZICI & Blm. Uzm. IŐıl YAMAN BAYDAR OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARININ BİLİM İNSANINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN RESİM YOLUYLA İNCELENMESİ	11:00-11:15
Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN, ÖĞr. Gör. Yunus YILMAZ ve Erkan BULDİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İL EKONOMİŐİNE KATKISI: DİCLE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	11:15-11:30

OTURUM II. SALON -5
OTURUM BAŞKANI: Doç.Dr. HÜSEYİN KOTAMAN

Derya ATALAY & Arzu ÖZYÜREK ERGENLERDE ARKADAŞLIK İLİŞKİLERİ VE DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ	14:30-14:45
Doç. Dr. Hüseyin KOTAMAN PARALI EĞİTİMİN ÖĞRETMEN ÖĞRENCİ İLİŐKİŐİNE VE AHLAK EĞİTİMİNE OLASI ETKİLERİ	14:45-15:00
Yrd. Doç. Dr. Erhan AKIN & Nuri ASLAN 7. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDA BULUNAN METİNLERİN SÖZCÜK BAKIMINDAN İNCELENMESİ	15:00:15:15
Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI & Yrd. Doç. Dr. Meltem Sünkür ÇAKMAK TAŞIMALI EĞİTİMDEN YARARLANAN ÖĞRENCİLERİN TAŞIMALI EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	15:15-15:30
Yrd. Doç. Dr. Meltem Sünkür ÇAKMAK & Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE İLK VE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BESLENME SORUNLARI	15:30-15:45
Doç. Dr. Hüseyin KOTAMAN ÇOCUK EĞİTİMİNDE KURALLAR VE ÖZGÜRLÜK	15:45-16:00
Yrd. Doç. Dr. R. Őamil TATIK FORMASYON EĞİTİMİ SERTİFİKA PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN FORMASYON KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI	16:00-16:15

OTURUM II. SALON -5**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Mahmut TEKİN**

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SAVCI & Arş. Gör. İbrahim OLGUN & Muhammet Sadık İPEKOĞLU MUHASEBEYE YÖN VEREN KANUNLARDAN 193 SAYILI GELİR VERGİSİ KANUNU'NUN YAPIM AŞAMASINDA BASKI GRUPLARININ ETKİSİ	16:15-16:30
Doç. Dr. Mehmet KAYA & Doç. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN & Mustafa DEMİREL SANAYİ 4.0 İÇİN DE EĞİTİM ŞART: AMA NASIL BİR EĞİTİM?	16:30-16:45
Doç. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN & Doç. Dr. Mehmet KAYA & Mustafa DEMİREL TEORİLER BAĞLAMINDA FİNANSAL YAKLAŞIMLAR: SPEKÜLASYON VE RASYONELLİK	16:45-17:00
Prof. Dr. Mahmut TEKİN & Öğr. Gör. Özgür YEŞİLYURT & Ertuğrul TEKİN ALGILANAN RİSK FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	17:00-17:15
Arş. Gör. Derya BAYSAL & Öğr. Gör. Dr. Nihan YARMACI & Yrd. Doç. Dr. Hürriyet ÇİMEN TURİZMDE SOSYAL MEDYANIN ETKİSİ: KARS ÖRNEĞİ	17:15-17:30
Öğr. Gör. Dr. Nihan YARMACI & Arş. Gör. Derya BAYSAL & Yrd. Doç. Dr. Hürriyet ÇİMEN OTEL YÖNETİCİLERİNİN İNOVASYON ALGISİ: ARDAHAN ÖRNEĞİ	17:30-17:45
Prof. Dr. Mahmut TEKİN & Öğr. Gör. Özgür YEŞİLYURT & Ertuğrul TEKİN HİZMET KALİTESİ ÖLÇEKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	17:45-18:00
Arş. Gör. Dr. Selda Kayak TEKNOLOĞİ ENTEGRASYONUNDA ÖĞRETMEN FAKTÖRÜ VE EĞİTİMİ	18:00-18:15

11 MART 2018

OTURUM I. SALON-1

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER & Öğr. Gör. Reha BAYANSAR TAYLOR'UN YÖNETİM BİLİMİNE KATKILARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	10:00-10:15
Öğr. Gör. Dr. Tuğba BAYAR & Yrd. Doç. Dr. Murat BAYAR THE CHANGING DYNAMICS OF TURKEY'S STRATEGIC RELATIONS WITH THE UNITED STATES: DOMESTIC POLITICS AND FOREIGN POLICY	10:15-10:30
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK & Arş. Gör. Ömer Faruk BİLBAY & Arş. Gör. Ali Burak AKSUNGUR YEREL DEMOKRASİNİN GELİŞİMİNDE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ROLÜ: ŞANLIURFA İLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	10:30-10:45
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER & Öğr. Gör. Reha BAYANSAR VEKALET TEORİSİ VE YÖNETİMDE ASİL VEKİL SORUNU	10:45-11:00
Yrd. Doç. Dr. Şerife PEKKÜÇÜKŞEN & Arş. Gör. Arzu MALTAŞ EROL HALKIN BELEDİYESİ, BELEDİYENİN HALKI: HİZMET SUNUMUNDA ENGELLİLER	11:00-11:15
Arş Gör. Vefa ADIGÜZEL GÜNDELİK HAYATIN RUTİN HALLERİ: HAROLD GARFINKEL ÜZERİNE BİR OKUMA	11:15-11:30
Yrd. Doç. Dr. Selcen ERDAL BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÜVENLİK KONSEYİ KARARLARININ YORUMLANMASI	11:30-11:45
Doç. Dr. Hüseyin ÖZTÜRK & Doç. Dr. Cengiz ÖZMEN KIBRIS BARIŞ HAREKATINDA ERBAKAN'IN ROLÜ	11:45-12:00

OTURUM II. SALON-1

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Murat PIÇAK

Yrd. Doç. Dr. Sıtkı KARADENİZ MARKA KENT: BİR NESNEYİ, KENTİ, ULUSU TASARLAMAK	12:00-12:15
Yrd. Doç. Dr. Şerife PEKKÜÇÜKŞEN & Arş. Gör. Arzu MALTAŞ EROL ÇOCUK DOSTU KENTLER: TÜRKİYE İÇİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME	12:15-12:30
Doç. Dr. Murat PIÇAK & Yrd. Doç. Dr. Osman EROĞLU OSMANLI DÖNEMİNDE DIYARBAKIR'IN SOSYO- EKONOMİK YAPISI	12:30-12:45
Arş. Gör. Özge Ceylin YILDIRIM & Öğr. Gör. Ece GÜLER & Arş. Gör. Mazlum KALAK BİR KORUMA-YAŞATMA ÖRNEĞİ: BAYBURT GELENEKSEL KONUTU RESTORAYON ÇALIŞMASI	12:45-13:00
Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇELİK & Yrd. Doç. Dr. Hakan SARIÇAM AHLAKİ ÜSTBİLİŞ ÖLÇEĞİ: TÜRKÇEYE UYARLAMA, GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	13:00-13:15
Arş. Gör. Mazlum KALAK & Öğr. Gör. Ece GÜLER & Arş. Gör. Özge Ceylin YILDIRIM SEYYİD BATTAL GAZİ KÜLLİYESİ'NDE KORUMA BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	13:15-13:30

OTURUM III. SALON -1**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Sezgin ÖZDEN**

Prof. Dr. Sezgin ÖZDEN & Prof. Dr. Kemal KANTARCI - TÜRKİYE'NİN EKOTURİZM POTANSİYELİ VE GELECEĞİ	14:30-14:45
Prof. Dr. Sezgin ÖZDEN TÜRKİYE'DE TREKKİNG ROTALARININ TURİZMİ KIRSAL KESİME YAYMA OLANAKLARININ İNCELENMESİ	14:45-15:00
Öğr. Gör. Mehmet Oktay GÖKASLAN & Öğr. Gör. Ahmet AKATAK KENTLERİN MARKALAŞMASI VE TÜRKİYEDEKİ MARKALAŞAN KENTLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	15:00-15:15
Yrd. Doç. Zafer LEHİMLER & Hatice ÖZER - KENTİN KİMLİĞİNİ TASARLAMAK	15:15-15:30
Yrd. Doç. Zafer LEHİMLER & Hatice ÖZER - TEKNOLOJİK YENİLİKLERİN GÖRSEL İLETİŞİM EĞİTİMİNE ETKİSİ	15:30-15:40
Yasemin AĞAOĞLU KIRSAL BÖLGELERDE SAĞLIK HİZMETLERİ VE SAĞLIK EĞİTİMLERİNİN EKSİKLİĞİ SONUCU KARŞILAŞILAN SORUNLAR	15:40-15:50
Yrd. Doç. Dr. Murat DEMİREL SU TASARRUF MODELİ OLARAK EVSEL ATIK SULAR: GRİ SU	15:50-16:05
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYAOĞLU & Arş. Gör. Cumali KILIÇ - ENDÜSTRİ 4.0'ın PAZARLAMA FAALİYETLERİNE OLASI ETKİLERİ	16:05-16:20
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYAOĞLU & Arş. Gör. Cumali KILIÇ - YENİ GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ	16:20-16:30

OTURUM IV. SALON-1**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. HASAN ÇİFTÇİ**

Doç. Dr. Özer ÇETİN & Merve EDİN SÖYLER ROLLO MAY PSİKOLOJİSİNDE ÖLÜM	17:00-17:15
Doç. Dr. Özer ÇETİN & Merve EDİN SÖYLER ROLLO MAY'E GÖRE ÖZGÜRLÜK VE KADER İLİŞKİSİ	17:15-17:30
Yrd. Doç. Dr. Bengü HIRLAK & Arş. Gör. Orhan BALIKÇI AKADEMİK GÜDÜLENMENİN AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İİBF ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	17:30-17:45
Yrd. Doç. Dr. HASAN ÇİFTÇİ BİLİNÇLİ GENÇLİK VE MEDYA OKURYAZARLIĞI	17:45-18:00
Yrd. Doç. Dr. HASAN ÇİFTÇİ - BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYANIN DAVRANIŞLARA ETKİSİ	18:00-18:15
Yrd. Doç. Dr. Cihan OĞUZ SOSYAL MEDYADA SİYASİLER VE BELÂGAT KÜLTÜRÜ	18:15-18:30
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ATEŞ & Arş. Gör. Alican KAYA ERGENLERİN SİBER ZORBALIK DURUMLARININ İNCELENMESİ	18:30-18:45
Doç. Dr. Seyit TAŞER - KÂTİP ÇELEBİ ve SOSYAL BİLİMLERE KATKILARI	18:45-19:00
Doç. Dr. Seyit TAŞER - SOSYAL BİLİMLERİN ÖNEMİ VE SOSYAL BİLİMCİ	19:00-19:15

OTURUM I. SALON -2.**OTURUM BAŞKANI: Mustafa Latif EMEK**

Ögr. Gör. Kübra KARAKUŞ & Yrd. Doç. Dr. Zeliha TEKİN & Ögr. Gör. Ferit USLU İKTİSADİ KALKINMADA ENTELEKTÜEL SERMAYE VE İNOVASYONUN ÖNEMİ	10:00-10:15
Prof. Dr. Zeynep TÜRK & Ögr. Gör. Mehmet Murat GUTNU FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİNİN ÖZEL BİR EĞİTİM KURUMUNDA UYGULANMASI	10:15-10:30
Ögr.Gör. Baran AKKUŞ & Okt. Sevim BAKIR KAYA & Ögr.Gör. Ahmet AKATAK KURUMSAL YÖNETİMİN İŐETMELE İÇİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ	10:30-10:45
Yrd. Doç. Dr. Zeliha TEKİN & Ögr. Gör. Ferit USLU & Ögr. Gör. Kübra KARAKUŞ İŐETMELEİN ETİK KARARLARININ VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUKLARININ AHİLİK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	10:45-11:00
Arş. Gör. Cihan GÜNEŞ TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE SENDİKACILIK FAALİYETLERİ (1 -1983)	11:00-11:15
Doç. Dr. İlhan EROĞLU & Ögr. Gör. Nalan KANGAL & Arş. Gör. Mustafa Necati ÇOBAN İŞ YAPMA KOLAYLIĞI KAPSAMINDA MINT ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	11:15-11:30
Ögr. Gör. Ahmet KASAP & Yrd. Doç. Dr. Serdar BUDAK & Arş. Gör. Mustafa Necati ÇOBAN YARATICI EKONOMİ VE TÜRKİYE'NİN YARATICI EKONOMİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	11:30-11:45
Mehmet DİKKAYA & Deniz ÖZYAKIŞIR & Ayşegül DURUCAN SOSYAL SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŐKİŐİ: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME	11:45-12:00

OTURUM II. SALON 2**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Selman YAŞAR**

Hacer BURKAZ 2001-2016 YILLARINDA ABD'NİN SURİYE POLİTİKASININ GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ VE SURİYE KRİZİNİ ANLAMAK	12:00-12:15
Prof. Dr. Mehmet OKUR & Dr. Hazel KUL CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA AMERİCAN BOARD'UN GÜNEY ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ	12:15- 12:30
Prof. Dr. Mehmet OKUR & Dr. Hazel KUL İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE MEZOPOTAMYA PETROLLERİ VE İRAK'IN MANDATERLİĞİ MESELESİ	12:30- 12:45
Yrd. Doç. Dr. Yadiğar POLAT & Yrd. Doç. Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI YEREL ESNAFIN SURİYELİ SİĞINMACILARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ	12:45-13:00
Doç. Dr. Selman YAŞAR BASINDAKİ BİLGİLER İŐIĐINDA İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİMİZDEN TÜRKAN BAŐTUĐ (ÖRS) VE MECLİS'TEKİ ÇALIŞMALARI	13:00-13:15
Doç. Dr. Selman YAŞAR ANKARA DEVLET KONSERVATUARI'NIN KURULUŞ VE GELİŞİMİNDE ALMAN VE AVUSTURYALI BİLİM ADAMLARI VE SANATÇILARI	13:15-13:30

OTURUM III. SALON-2**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Ramazan ASLAN**

Yrd. Doç. Dr. Bayram KIRMIZIGÜL & Öğr. Gör. Muhammed Fatih CEVHER & Öğr.Gör. M. Nurullah EVLİYAOĞLU SERGİLENEN İŞ PERFORMANSININ BANKA ÇALIŞANLARI ARASINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	14:30-14:45
Öğr. Gör. Muhammed Fatih CEVHER & Yrd. Doç. Dr. Bayram KIRMIZIGÜL & Öğr. Gör. M. Nurullah EVLİYAOĞLU BANKACILIK PERSONELİNİN ÖRGÜTSEL ÖZDEŐLEŐME DURUMLARININ İNCELENMESİ	14:45-15:00
Arş. Gör. Hülya SAĞLAM İMAR HAKLARI TRANSFERİ SİSTEMİNİN MEVCUT İMAR UYGULAMA ARAÇLARI KARŐISINDAKİ ETKİNLİĞİNİN İNCELENMESİ	15:00-15:15
Arş. Gör. Ayşenur GÖNÜLAÇAN & Arş. Gör. Asiye TÛTÛNCÛ TÛRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BÖLGESEL ANALİZİ	15:30-15:45
Yrd. Doç. Dr. Teceli KARASU OKUL ÖNCESİ ÖĞRENCİLERİNE (4-6) YÖNELİK DİN EĞİTİMİ	15:45-16:00
Doç. Dr. Mehmet TEYFUR & Yrd. Doç. Dr. Emine TEYFUR & Arş. Gör. Serdar SAFALI ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEĞERLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	16:15-16:30
Yrd. Doç. Dr. İhsan Nuri DEMİREL & Arş. Gör. Alican KAYA & Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇELİK ERGENLERİN ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARI İLE SİBER ZORBALIK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	16:30-16:45

OTURUM I. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL**

Yrd. Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ ULUSÛSTÛ YAPILARIN ULUS DEVLETE ALTERNATİF OLMASI BAĞLAMINDA AB'NİN PERFORMANSI	10:00-10:15
Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL ENERJİ EKONOMİSİ AÇISINDAN ENERJİ SANTRALLARININ MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMEŐİ	10:15-10:30
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇİFCİ & Arş. Gör. Pınar KAYALI TÛRKİYE'DE DEMOKRASİNİN CİNSİYETİNİ BELİRLEMEK: KADIN CİNAYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	10:30-10:45
İryna KLOPOVA - SİYASİ SEFERBERLİK KAYNAĞI OLARAK MİLLİYETÇİLİK	10:45-11:00
Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL - ENERJİ YÖNETİMİ VE YÖNETİŞİMİNİN ÖNEMİ	11:00-11:15
Yrd. Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ - KÛRESEL BÖLGESEL OLUŐUMLAR VE TÛRKİYE'NİN ALTERNATİFLERİ	11:15-11:30
Prof. Dr. Hüseyin KÖSE & Arş. Gör. Fahrünnisa BAKIRCI KAZAN MEDYATİZE OLMUŞ BİR TOPLUMDA HALK EĞİTİMİ	11:30-11:45
Yrd. Doç. Dr. Selçuk AYDIN & Yrd. Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK LİBERALİZM VE MUHAFAZAKARLIK EKSENİNDE ALİ FUAD BAŐĞİL	11:45-12:00

OTURUM II. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Ahmet BOZYİĞİT**

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ENSARİ - Şİİ MÜFESSİRLERİN "MUVAFAKAT-I ÖMER" ÖRNEKLERİNE YAKLAŞIMI	12:00-12:15
Yrd. Doç. Dr. Hacer ŞAHİNALP - İSLAM KELÂMINDA TEVESSÜL VE VESİLE	12:15-12:25
Arş. Gör. İbrahim SİZGEN - İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFİİ FIKHINA KATKISI	12:25-12:40
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BOZYİĞİT - GAZÂLÎ'NİN TE'VİL ANLAYIŞININ NERESİNDEYİZ	12:40-12:55
Yrd. Doç. Dr. Maşallah TURAN KUR'AN'DA HZ. MUHAMMED'E "RESUL" VE "NEBİ" NİTELENDİRMESİNİN YAPILDIĞI AYETLERDEKİ VURGULAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	12:55-13:05
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ENSARİ - EHL-İ SÜNNET VE ŞİA TEFİSİRLERİNDE "PEYGAMBERLERİN MİRASI" TARTIŞMALARININ KRİTİĞİ	13:05-13:20
Arş. Gör. Ömer FİDANBOY - İLK DÖNEM KELÂMCILARINDAN İBNİ HACER EL-HEYTEMÎ VE TEKFİR NAZARİYESİ	13:20-13:35
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ - NEFİS MERTEBELERİNE ASTROLOJİK YAKLAŞIMLAR: SOFYALI BALI VE SÜNBUİL SİNAN ÖRNEĞİ	13:35 – 13:45
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ - NEFİS MERTEBELERİNE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR: NEFİS MERTEBELERİNİN PSİKOLOJİDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE	13:45 – 13:50

OTURUM III. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Gülçiçek AKÇAY**

Yrd. Doç. Dr. Gülçiçek AKÇAY TASAVVUF VE AHLAK EĞİTİMİNDE KULLANILAN EDEBİ METİNLERDE HAZRET-İ MUHAMMED: PEND-NÂME ŞERHLERİ ÖRNEĞİ	14:30-14:45
Yrd. Doç. Dr. Sezayi BEKDEMİR FUKAHÂ İLE MÜTEKELLİMİNİN FIKIH TANIMLARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ	14:45-15:00
Yrd. Doç. Dr. Gülümser DURHAN EPİSTEMİK GEREKÇELENDİRME ANLAYIŞININ GETTIER PROBLEMİ BAĞLAMINDA MANTIKSAL ANALİZİ	15:00-15:15
Yrd. Doç. Dr. Memet Zeki UYANIK MÜFTÜLÜKLERE RESMİ NİKÂH KIYMA YETKİSİNİN VERİLMESİ VE UYGULAMADAKİ MUHTEMEL PROBLEMLER	15:15-15:30
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ÇALIK İSLAM HUKUKUNDA KADIN TANIKLIĞININ YERİ	15:30-15:45
Arş. Gör. Mehmet Fatih DEDE LOKMAN SURESİ BAĞLAMINDA ÖĞRENCİDE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR	15:45-16:00
Yrd. Doç. Dr. Hacer ŞAHİNALP İSLAM KELÂMINDA ŞEFAAT OLGUSU	16:00-16:15
Yrd. Doç. Dr. Maşallah TURAN - MODEL İNSAN OLUŞTURMADA KUR'ANÎ YÖNTEM (Nuh ve Muhammed Sureleri Örneği)	16:15-16:30

OTURUM IV. SALON-3**OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR**

Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YÜKSELEN BİR EĞİLİM OLARAK DİNİ DİPLOMASI VE TÜRK DİŐ POLİTİKASINDA UYGULANMASI	17:00-17:15
Şura ÇİÇEK TÜRKİYE'NİN FİLİSTİN SORUNUNA BAKIŞI VE HANGİ KAVRAMLAR ÜZERİNDEN İNŞA ETTİĞİ ÜZERİNE BİR ANALİZ	17:15-17:30
Okt. Dr. Ferat KAYA AB DİŐ POLİTİKA ANALİZİ; İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASI ÖRNEK OLAYI	17:30-17:45
Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARI İLE MÜCADELEDE KAMU DİPLOMASİSİ KULLANIMI VE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ: ASEF VE TALAT PAŞA KOMİTESİ ÖRNEKLERİ	17:75-18:00
Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR & Ramazan İPEK AYFER TUNÇ'UN SAKLI VE EVVELOTEL ESERLERİNDE BEZİK OYNAYAN KADINLAR'IN İZDÜŞÜMLERİ	18:00-18:15
Arş. Gör. Elçin KARAŐ AYDIN & Arş. Gör. Ümran CİHAN KADININ İŞGÜCÜNE KATILIMINI ETKİLEYEN SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞKENLERİN EKONOMETRİK BİR ANALİZİ	18:15-18:30
Arş. Gör. Mehmet İhsan ÖZDEMİR FİLİPİNLER-MORO SORUNUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ	18:30-18:45
Yrd. Doç. Dr. Handan KARAKAYA & Arş. Gör. Ümran CİHAN YOKSULLUĞUN KADINLAŐMASI SÜRECİ VE KADIN YOKSULLUĞU	18:45-19:00
Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR & AGİT AYDIN ÖMER SEYFETTİN HİKÂYELERİNDE GUY DE MAUPASSANT TESİRİ	19:00-19:15

OTURUM I. SALON - 4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Hatice Nur GERMİR**

Yrd. Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL - TOPLUMSAL DEĞERLER BAĞLAMINDA İKTİSADİ KALKINMA	10:00-10:15
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU & Doç. Dr. Duygu KOÇOĞLU SOSYAL MEDYA SEKTÖRÜNDE FARKLILAŞTIRILMAMIŞ PAZARLAMADAN YOĞUNLAŞTIRILMIŞ PAZARLAMAYA DOĞRU DEĞİŞEN HEDEF PAZAR STRATEJİSİ	10:15-10:30
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU & Doç. Dr. Duygu KOÇOĞLU - PAZARLAMA MİYOPLUĞUNUN ÖNÜNE GEÇMEDE SATRANÇ SPORUNUN ROLÜ	10:30-10:45
Öğr. Gör. Ayşegül İNCE & Öğr. Gör. Ferhat UĞURLU DAĞITICI (MARKET) MARKALI ÜRÜNLERE YÖNELİK TÜKETİCİ TUTUMLARI: NİĞDE İLİNDE BİR UYGULAMA	10:45-11:00
Yrd. Doç. Dr. Hatice Nur GERMİR TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGE UYGULAMALARININ GELECEĞİ; MARDİN SERBEST BÖLGESİ ÖRNEĞİ	11:00-11:15
Yrd. Doç. Dr. Merve TUNCAY TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN KATILIM BANKALARI İLE MEVDUAT BANKALARININ FİNANSAL GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	11:15-11:30
Yrd. Doç. Dr. Hatice Nur GERMİR CAZİBE MERKEZLERİ PROGRAMI KAPSAMINDA YATIRIMLARIN DESTEKLENMESİ: MARDİN İLİ ÖRNEĞİ	11:30-11:45
Öğr. Gör. Ayşegül İNCE & Öğr. Gör. Ferhat UĞURLU MARKET(DAĞITICI) MARKALI ÜRÜNLERİN TERCİH EDİLME NEDENLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: NİĞDE İLİNDE BİR ALAN ÇALIŞMASI	11:45-12:00

OTURUM II. SALON -4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Aydın ÇELİK**

Arş. Gör. Metin ERDEM & Doç. Dr. Bedrettin KESGİN TÜRKİYE'DE MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNİN KURUMSALLAŞMASI	12:00-12:15
Öğr. Gör. Ramazan KAYABAŞI ENERJİ NAKİL HATLARINDA ÇALIŞANLARIN YÜKSEKTE ÇALIŞMALARINDAN KAYNAKLI RİSKLERİN ANALİZİ	12:15-12:30
Yrd. Doç. Dr. Aydın ÇELİK TÜKETİCİNİN KORUNMASI HAKKINDA KANUN UYARINCA ÖNGÖRÜLEN TÜKETİCİ HAKLARI VE TÜKETİCİ SIFATININ BELİRLENMESİ	12:30-12:45
Hatef JAVADI & Arş. Gör. Ahmet AKTAŞ & Doç. Dr. Mehmet KABAK CBS TABANLI BULANIK VİKOR YÖNTEMİ ARACILIĞIYLA CTP BORU ÜRETİM TESİSİ YER SEÇİMİ: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİN BİR UYGULAMA	12:45-13:00
Hatef JAVADI & Arş. Gör. Ahmet AKTAŞ & Doç. Dr. Mehmet KABAK BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ VE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMİ YARDIMIYLA TESİS YER SEÇİMİ: CTP BORU FABRİKASI İÇİN BİR UYGULAMA	13:00-13:15
Öğr. Gör. Ramazan KAYABAŞI LABORANT VE VETERİNER SAĞLIK ÖNLİSANS PROGRAMLARINDAKİ ÖĞRENCİLERİN ZOOTİK MESLEK HASTALIKLARI HAKKINDA BİLİNÇ SEVİYESİNİN ÖLÇÜLMESİ	13:15-13:30

OTURUM III.SALON -4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Tolga CANDAN**

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN & Öğr. Gör. İlyas BAYAR & Öğr. Gör. Osman KAVAK EKONOMİK İSTİKRAR BAĞLAMINDA KIRILGAN BEŞLİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE MAKROEKONOMİK BİR ÇALIŞMA	14:30-14:45
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEY & Arş. Gör. Ensar BALKAYA - TÜRKİYE'NİN AYRIŐTIRILMIŐ İTHALAT DAVRANIŞLARININ TAHMİNİ	14:45-15:00
Yrd. Doç. Dr. Tolga CANDAN TÜRKİYE-AB ORTAKLIK HUKUKUNDA SON GELİŞMELER: ABAD'IN C-65/16 SAYILI "İSTANBUL LOJİSTİK LTD." KARARI'NIN DEĞERLENDİRMESİ	15:00-15:15
Yrd. Doç. Dr. Gürcan PAPATYA & Prof. Dr. Nurhan PAPATYA & Öğr. Gör. Mehmet Nedim UYGUR STRATEJİK KARAR VERME SÜRECİNDE RASYONELLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: MARDİN TİCARET VE SANAYİ ODASINA KAYITLI İHRACATÇI İŞLETMELER ÜZERİNDE ARAŞTIRMA	15:15-15:30
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEY & Arş. Gör. Ensar BALKAYA - KAMU HARCAMALARI VE TİCARİ AÇIKLIĞIN İŞSİZLİK VE GENÇ İŞSİZLİĞE ETKİSİ	15:30-15:45
Öğr. Gör. Murat AYAR & Yrd. Doç. Dr. Esra Gökçen KAYGISIZ & Yahya GÜNAY TEKNOLOJİ SEKTÖRÜNDE AR-GE HARCAMALARININ PAYI: BORSA İSTANBUL (BİST) Örneği	15:45-16:00
Öğr. Gör. Pınar ŐAHBAZ CANÖNDE İKTİSADİ KALKINMA AÇISINDAN BİR DEZAVANTAJ OLARAK SOSYAL YARDIMLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	16:00-16:15

OTURUM IV. SALON -4**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Hakan SARIÇAM**

Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇELİK & Yrd. Doç. Dr. Hakan SARIÇAM GÜÇLÜ YÖNLER ÖZ-YETERLİK ÖLÇEĞİNİN TÜRK ÖRNEKLEMİNDE PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİ	17:00-17:15
Yrd. Doç. Dr. Serpil DURĐUN - RICHARD RORTY'DE DAYANIŞMA UMUDU	17:15-17:30
Yrd. Doç. Dr. Zeynep KANTARCI BİNGÖL NIETZSCHE'DEKİ ÜSTİNSAN DÜŐUNCESİNİN FİKİR BABASI OLARAK "KALLİKLES"	17:30-17:45
Yrd. Doç. Dr. Mustafa SOLMAZ - BUNALIM ve EDEBİYATA YANSIMASI	17:45-18:00
Yrd. Doç. Dr. Tahir YAŞAR - EDEBİYATIMIZDA EŐKIYA MİTİ'NE İKİ FARKLI BAKIŞ	18:00-18:15
Arş. Gör. Abdullah KILINÇKAYA MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN el-MUKTADAB ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ	18:15-18:30
Yrd. Doç. Dr. Zeynep HARPUTLU MORAL DECADENCE IN LATE-VICTORIAN SLUM FICTION	18:30-18:45
Yrd. Doç. Dr. Memet Zeki UYANIK & Arş. Gör. İbrahim SİZGEN DEFİNDEN SONRA ÖLÜYE YAPILAN TELKİN UYGULAMASININ FİKİH MEZHEPLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	18:45-19:00
Öğr. Gör. Ferit ŞAHİN EDEBİYAT MI, TARİH Mİ? AHMED ARİF'İN ANADOLU ŞİİRİNDE İMGELEMİN KURGULADIĞI TARİH	19:00-19:15

OTURUM I. SALON-5**OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Dilek BOSTAN BUDAK**

Yrd. Doç. Dr. Metin IŞIK & Öğr. Gör. Ahmet R. TOPTANCI ÖRGÜT KÜLTÜRÜ ÖRGÜTSEL DEMOKRASİNİN BİR BELİRLEYİCİSİ MİDİR?	10:00-10:15
Şule HAKYEMEZ & Yrd. Doç. Dr. Nermin BAŐŐI TÜKETİCİLERİN ORGANİK ÜRÜN TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	10:15-10:30
Hatice SUVATÇI & Yrd. Doç. Dr. Nermin BAŐŐI TÜKETİCİLERİN ORGANİK VE KONVANSİYONEL ZEYTİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	10:30-10:45
Dr. Baran YAŞAR & Prof. Dr. Dilek BOSTAN BUDAK TÜRKİYE'DE ALTERNATİF ENERĐİ KAYNAĞI OLARAK BİYODİZEL VE YAŞANAN GELİŞMELER	10:45-11:00
Dr. Baran YAŞAR & Prof. Dr. Dilek BOSTAN BUDAK & Yrd. Doç. Dr. Ufuk GÜLTEKİN & Dr. Fırat AYAS ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ BALCALI MARKASI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER	11:00-11:15
Öğr. Gör. Serap ATEŞ YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞININ TÜRK İDARİ YAPISINA YANSIMALARI: PERFORMANS YÖNETİMİ AÇISINDAN BİR İNCELEME	11:15-11:30
Öğr. Gör. Serap ATEŞ KAMU KURUMLARINDA MOBBİNG SONUCU TÜKENMİŞLİK SENDROMU	
Dr. Betül Őeyma ALKAN TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI KAPSAMINDA KARŐILIKLAR VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ	11:30-11:45
Yrd. Doç. Dr. Koray DEMİR LİMİTED ŞİRKETLERDE GENEL KURUL MÜDÜRLERE TALİMAT VEREBİLİR Mİ?	11:45-12:00

OTURUM II. SALON -5**OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Barış MUTLU**

Yrd. Doç. Dr. Barış MUTLU G. E. M. ANSCOMBE'UN MODERN AHLAK FELSEFESİ ELEŞTİRİSİ VE BİR DEĞERLENDİRMEŐİ	12:00-12:15
Öğr. Gör. Çiğdem ÇAM TÜRKAN & Öğr. Gör. Servet TÜRKAN MÜMTAZ ZEKİ TAŞKIN'IN TİYATRO ESERLERİNDE AKTARILAN DEĞERLER	12:15-12:30
Öğr. Gör. Elif CANALAN ADALET MEKANİZMASINDA SUÇ SÜRÜKLENEN ÇOCUKLARIN RUHSAL DEĞERLENDİRMEŐERİ VE SOSYAL HİZMET	12:30-12:45
Öğr. Gör. Nimet TEĞİN BARAJLARIN YARATTIĞI MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜN SOSYOLOĞİK SONUÇLARI: ALKUMRU- KİRAZLI ÖRNEĞİ	12:45-13:00
Öğr. Gör. Nimet TEĞİN ŐİİRT İLİNDE İNTİHAR GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE SOSYOLOĞİK BİR ARAŞTIRMA	13:00-13:15

OTURUM II. SALON -5
OTURUM: Doç. Dr. Salih YEŞİL

Doç. Dr. Mehmet Nusret BEDÜK & Arş. Gör. Emre KARABACAK - İŞÇİNİN ÜCRETİNİN ZAMANINDA ÖDENMEMESİNİN HUKUKİ SONUÇLARI	14:30-14:45
Doç. Dr. Mehmet Nusret BEDÜK & Arş. Gör. Emre KARABACAK - İŞÇİNİN KILIK KIYAFETİ NEDENİYLE İŞ SÖZLEŞMESİNİN İŞVERENCE FESHİ	14:45-15:00
Sefa ORTAKAYA & Doç. Dr. Remzi TUNTAŞ YAPAY SİNİR AĞLARI YARDIMI İLE ÇAĞRI MERKEZİ UYGULAMALARINDA ÖNGÖRÜ MODELLEMESİ	15:00-15:15
Arş. Gör. Sırrı Emrah ÜÇER - TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRMENİN ÜÇ DÖNEMİ: 1980'LER, 1990'LAR VE 2001 SONRASI	15:15-15:30
Arş. Gör. Sırrı Emrah ÜÇER TELEFONDA ÖZEL SEKTÖR: TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON ÖZELLEŞTİRMELERİNİN KUŞBAKIŞI TARİHÇESİ	15:30-15:45
Doç. Dr. Salih YEŞİL & Öğr. Gör. Ferhat UĞURLU HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARINDA KULLANILAN MODELLERİN HOFSTEDE'İN KÜLTÜR BOYUTLARI İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE ÖZEL SEKTÖRDE BİR ALAN ÇALIŞMASI	15:45-16:00
Doç. Dr. Salih YEŞİL & Öğr. Gör. Ferhat UĞURLU HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARINDA KULLANILAN MODELLERİN HALKLA İLİŞKİLER PERFORMANSI VE İŞLETME PERFORMANSINA ETKİLERİ ÜZERİNE ÖZEL SEKTÖRDE BİR ALAN ÇALIŞMASI	16:00-16:15

OTURUM IV. SALON -5
OTURUM BAŞKANI: Yrd. Doç. Dr. Erdinç KOÇ

Öğr. Gör. Mehmet RIDA TÜR & Öğr. Gör. Davut ÖZHAN ELEKTRİK PIYASASINDA KAPASİTE MEKANİZMASI DÜZENLEMELERİ VE DEĞERLENDİRMESİ	16:15:16:30
Öğr. Gör. Davut ÖZHAN & Öğr. Gör. Mehmet RIDA TÜR - PİEZOELEKTRİK ENERJİ ÜRETECİ MODELLEMESİ VE RÜZGÂR ENERJİSİ UYGULAMASI	16:30-16:45
Öğr. Gör. Fatih EKİNLER & Öğr. Gör. Zekeriya YILMAZ İŞGÖRENLER AÇISINDAN ÖRGÜTSEL ADALETİN MOTİVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	16:45-17:00
Öğr. Gör. Zekeriya YILMAZ & Öğr. Gör. Fatih EKİNLER ÖRGÜTLERİN TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE KARŞILAŞMIŞ OLDUKLARI SORUNLAR VE ÖNERİLER	17:00-17:15
Öğr. Gör. Zekeriya YILMAZ & Öğr. Gör. Mehmet Nedim UYGUR & Öğr. Gör. Talha BAYIR GİRİŞİMCİLİKTE SOSYO KÜLTÜREL ENGELLER: TRC3 BÖLGESİ ÖRNEĞİ	17:15-17:30
Öğr. Gör. Zekeriya YILMAZ & Öğr. Gör. Mehmet Nedim UYGUR & Öğr. Gör. Talha BAYIR YÖNETİM BİLGİ SİSTEMLERİNİN STRATEJİK KARAR VERME SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TRC3 BÖLGESİNDE BİR UYGULAMA	17:30-17:45
Yrd. Doç. Dr. Engin KANBUR & Dr. Mustafa CANBEK ÇALIŞANLARIN İŞE BAĞLI GERGİNLİK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	17:45-18:00
Dr. Mustafa CANBEK & Yrd. Doç. Dr. Engin KANBUR ALGILANAN AŞIRI İŞ YÜKÜNÜN İŞ PERFORMANSI VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	18:00-18:15
Yrd. Doç. Dr. Erdinç KOÇ - TEDARİK ZİNCİRİNİN ŞEFFAFLIĞINDA YENİ PARADİGMA: BLOKZİNCİR	18:15-18:30

CONTENTS

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
PROGRAM	iii
FOTOĞRAFLAR	iv
ÖNSÖZ	v

ABSTRACTS

Abdurrahman ENSARİ <i>EHL-İ SÜNNET VE ŞİA TEFSİRLERİNDE “PEYGAMBERLERİN MİRASI” TARTIŞMALARININ KRİTİĞİ</i>	1
Mehmet Oktay GÖKASLAN & Ahmet AKATAK <i>KENTLERİN MARKALAŞMASI VE TÜRKİYEDEKİ MARKALAŞAN KENTLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	19
ARİF ÖZSAĞIR & İlyas BAYAR & Fırat KARAKÖY <i>İKTİSADİ KRİZLERİN VARLIĞI: KURUM VE KURULUŞLARIYLA BATI EKONOMİSİNİN ELEŞTİRİSİ</i>	32
Arkın GÜNAY <i>YARGITAY İÇTİHAHLARI VE ÖĞRETİ GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK İŞ HUKUKUNDA BELİRSİZ ALACAK DAVASI</i>	42
Derya ATALAY & Arzu ÖZYÜREK <i>ERGENLERDE ARKADAŞLIK İLİŞKİLERİ VE DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ</i>	56
Baran AKKUŞ & Sevim BAKIR KAYA & Ahmet AKATAK <i>KURUMSAL YÖNETİMİN İŞLETMELER İÇİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME</i>	65
Bekir DEMİRTAŞ & Aybüke KAYA <i>TÜRKİYE’DE TARIMSAL YAYIMDA BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIM OLANAKLARI</i>	73
Buket ÖNAL <i>SOĞUK SAVAŞ SONRASI ABD’NİN KAFKASYA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ</i>	84
Buket ÖNAL <i>MODERN DİPLOMASİ ARAÇLARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KÜLTÜREL DİPLOMASİNİN ÖNEMİ</i>	98
Elmas Gülhan ÇAM <i>KELAMA YÖNELİK ELEŞTİRİLER GAZZÂLÎ’NİN KELAM ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME</i>	108
Gökhan BAK & Osman VEDÜD EŞİDİR <i>KURUMSAL DERGİCİLİK BAĞLAMINDA; YOLCULUK, PAMUKKALE VE ULUSOY TRAVEL DERGİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI</i>	116
Gökhan BAK & Osman VEDÜD EŞİDİR <i>ÜLKER GRUBUNUN 2014 YILI SPORDA SPONSORLUK FAALİYETLERİ</i>	126
Gönül KONAKAY <i>Y KUŞAĞI DEĞERLER EĞİLİMİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE KARIYER TERCİHLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ</i>	137
Gülçiçek AKÇAY	

TASAVVUF VE AHLAK EĞİTİMİNDE KULLANILAN EDEBİ METİNLERDE HAZRET-İ MUHAMMED: PEND-NÂME ŞERHLERİ ÖRNEĞİ	155
Gürcan PAPTAYA & Nurhan PAPTAYA & Mehmet Nedim UYGUR STRATEJİK KARAR VERME SÜRECİNDE RASYONELLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: MARDİN TİCARET VE SANAYİ ODASINA KAYITLI İHRACATÇI İŞLETMELER ÜZERİNDE ARAŞTIRMA	161
Hüseyin KÖSE & Fahrünnisa BAKIRCI KAZAN MEDYATİZE OLMUŞ BİR TOPLUMDA HALK EĞİTİMİ	169
İbrahim ARSLAN & İlyas BAYAR & Osman KAVAK EKONOMİK İSTİKRAR BAĞLAMINDA KIRILGAN BEŞLİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE MAKROEKONOMİK BİR ÇALIŞMA	189
İbrahim SİZGEN İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKHA KATKISI	202
Lazura KAZYKHANKYZY & Nuray ALAGÖZLÜ INVESTIGATION OF TURKISH AND KAZAKHSTANI ELT STUDENT-TEACHERS' ACADEMIC SELF-CONCEPT	224
Maşallah TURAN MODEL İNSAN OLUŞTURMADA KUR'ANÎ YÖNTEM (NÛH VE MUHAMMED SURELERİ ÖRNEĞİ)	233
Maşallah TURAN KUR'AN'DA HZ. MUHAMMED'E "RESÛL" VE "NEBİ" NİTELENDİRMESİNİN YAPILDIĞI AYETLERDEKİ VURGULAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	248
Mehmet AKIF ÖZER & Reha BAYANSAR TAYLOR'UN YÖNETİM BİLİMİNE KATKILARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	267
Mehmet AKIF ÖZER & Reha BAYANSAR VEKÂLET TEORİSİ VE YÖNETİMDE ASİL VEKİL SORUNU	279
Mehmet Şirin AYIŞ NEFİS MERTEBELERİNE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR: NEFİS MERTEBELERİNİN PSİKOLOJİDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE	289
Mehmet Turgut BERBERCAN DİL AÇISINDAN BİR İNCELEME: EMÂNÎ'NİN HECE ÖLÇÜSÜYLE YAZILMIŞ ŞİİRLERİ	300
Mehmet Turgut BERBERCAN EMÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ÇAĞATAYCA UNSURLAR CHAGATAI ELEMENTS IN THE POETRY OF EMÂNÎ	307
İ.Bakır ARABACI & Meltem SÜNKÜR ÇAKMAK TAŞIMALI EĞİTİMDEN YARARLANAN ÖĞRENCİLERİN TAŞIMALI EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	316
Meltem SÜNKÜR ÇAKMAK & İ.Bakır ARABACI ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE İLK VE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BESLENME SORUNLARI	330
Memet Zeki UYANIK & İbrahim SİZGEN ÖLÜYE YAPILAN TELKÎN UYGULAMASININ MEZHEPLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	341
Muhammet TATAR RESİMSSEL ALINTILAMANIN ETİK PROBLEMLERİ ÜZERİNE	349
Murat PIÇAK & Osman EROĞLU	357

OSMANLI DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	
Murathan KEHA <i>SON DÖNEM OSMANLI TARİHİ'NDE KONTROL VE GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK MAKSADIYLA ATILAN BİR ADIM: OTEL VE MİSAFİRHANE TALİMATNAMESİ</i>	371
Mustafa AKMAN <i>KUTLU DOĞUM KUTLAMALARI VEYA MEVLİD KANDİLİ</i>	378
Mustafa AKMAN <i>MEHDÎ İNANCI VE GÜNÜMÜZDEKİ TOPLUMSAL ALGI</i>	385
Mustafa SOLMAZ <i>BUNALIM VE EDEBİYATA YANSIMASI</i>	409
Neriman ÇELİK & Suudan Gökçe GÖK <i>LİDERLİĞE İLİŞKİN YENİ YAKLAŞIMLAR: TEORİK BİR ÇÖZÜMLEME</i>	418
Suudan Gökçe GÖK & Neriman ÇELİK <i>GÜNÜMÜZ İŞLETMELERİNDE STRATEJİK ORTAKLIKLARIN YERİ VE ÖNEMİ</i>	426
Ömer FİDANBOY <i>EBU ALİ EL-CÜBBÂ'İNİN HAYATI, ESERLERİ VE KELAM'A KATKISI</i>	437
Ömer FİDANBOY <i>İLK DÖNEM KELÂMCILARINDAN İBNİ HACER EL-HEYTEMÎ VE TEKFİR NAZARİYESİ</i>	453
Özgür SARI <i>LUXURY, CONSUMPTION AND HEDONISM BY SOCIAL DIMENSIONS</i>	475
Özlem DENLİ <i>JOHN RAWLS'UN ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMI: EVRENSELÇİLİK VE KÜLTÜRALİZM ARASINDA</i>	484
Salih ÖZTÜRK & Uğur ÇINAR & Mustafa Latif EMEK <i>KAMU DIŞ BORÇLANMASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA (1970-2016)</i>	494
Salih ÖZTÜRK & Aminullah RAHMANİ & Mustafa Latif EMEK <i>TÜRKİYE VE AFGANİSTAN'IN İŞSİZLİK SORUNU ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ</i>	509
Serap ATEŞ <i>KAMU KURUMLARINDA MOBBİNG SONUCU TÜKENMİŞLİK SENDROMU</i>	517
Serkan ÇALIŞKAN <i>JAMES RİELLY'NİN RESİMLERİNDEKİ ÇOCUKLAR</i>	524
Sezayi BEKDEMİR <i>FUKAHÂ İLE MÜTEKELLİMİNİN FIKİH TANIMLARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ</i>	537
Sırrı EMRAH ÜÇER <i>TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRMENİN ÜÇ DÖNEMİ: 1980'LER, 1990'LAR VE 2001 SONRASI)</i>	554
Sırrı EMRAH ÜÇER <i>TELEFONDA ÖZEL SEKTÖR: TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON ÖZELLEŞTİRMELERİNİN KUŞBAKIŞI TARİHÇESİ</i>	564
Talha İsmail ILGIN & Arzu ÖZYÜREK <i>OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİ VE SOSYAL DEĞER KAZANIMLARI</i>	578
A. Beril TUĞRUL <i>ENERJİ EKONOMİSİ AÇISINDAN ENERJİ SANTRALLARININ MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ</i>	591

A. Beril TUĞRUL <i>ENERJİ YÖNETİMİ VE YÖNETİŞİMİNİN ÖNEMİ</i>	600
Yasemin AĞAOĞLU <i>KIRSAL BÖLGELERDE SAĞLIK HİZMETLERİ VE SAĞLIK EĞİTİMLERİNİN EKSİKLİĞİ SONUCU KARŞILAŞILAN SORUNLAR</i>	608
Zeliha TEKİN & Kübra KARAKUŞ & Ferit USLU <i>İKTİSADİ KALKINMADA ENTELEKTÜEL SERMAYE VE İNOVASYONUN ÖNEMİ</i>	624
Zeliha TEKİN & Ferit USLU & Kübra KARAKUŞ <i>İŞLETMELERİN ETİK KARARLARININ VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUKLARININ AHİLİK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	632
Hatice Nur Germir <i>TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGE UYGULAMALARININ GELECEĞİ; MARDİN SERBEST BÖLGESİ ÖRNEĞİ</i>	637

EHL-İ SÜNNET VE ŞİA TEFSİRLERİNDE “PEYGAMBERLERİN MİRASI” TARTIŞMALARININ KRİTİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ENSARİ

Mardin Artuklu Üniversitesi

abdurrahmanensari@hotmail.com

ÖZET

Kur'an-i Kerim'de miras ile ilgili olarak Hz. Zekeriya'nın “Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla” (19/6) duasını ifade eden ayet ile “Süleyman, Dâvûd'a varis oldu” (27/16) ayetleri, zahiri anlam itibarıyla peygamberlere varis olunacağına delalet etmektedir. Ayrıca “Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder” (4/11) ayetinin umum ifade etmesi de peygamberler ile diğer insanlar arasında bir ayırım yapmadan, çocukların ebeveynlerine, erkek ve kadından her birinin kendisine düşeceği hisse kadar, varis olacaklarını belirtmektedir. Görüldüğü gibi bu ayetlerin zahiri, peygamberler de dahil olmak üzere her babaya varis olunacağına delalet etmektedir.

Öte taraftan Hz. Peygamberin “Biz peygamberler geriye miras olacak bir şey bırakmayız. Bizim bıraktığımız sadakadır.” buyurmuş ve bu anlamda başka ifadeler de kullanmıştır. Hz. Peygamberin kullandığı bu ifadelerin zahiri de peygamberlerin kendilerinden sonrakilere miras bırakmadıklarına delalet etmektedir. Hz. Ebû Bekir bu manayı ifade eden hadislerle dayanarak Peygamberimizin vefatından sonra Hz. Fatıma'nın, kendi babası olan Resûlullah'a (s.a.v.) varis olamayacağına hükmetmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Fatıma'nın Resûlullah'a (s.a.v.) varis olamayacağı yönündeki hükmünün bu konudaki tartışmaların başlangıç noktası olduğu söylenebilir.

Peygamberlerin mirası meselesi Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynaklarında özellikle ilgili ayetlerin yorumu bağlamında ele alınmış, Peygamberlerin mirasından kastedilenin ne olduğu meselesi tartışılmıştır.

Araştırmamızda tarafların Kur'an ve sünnet delillerini arz edip ilgili ayet ve hadislerden neyi anladıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu da özellikle Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynakları çerçevesinde yapacağız. İddiaların ispatı için ileri sürülen hadisler meselenin doğru anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacağından, söz konusu hadislerin sıhhati üzerinde duracağız. Tartışmaların gerçekten nassı anlama eksenli olup olmadığını ortaya koyarak asıl sebebinin anlamaya özen göstereceğiz.

Araştırmamız özellikle Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynakları çerçevesinde olacaktır.

Bu konu ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar daha çok Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra Hz. Fatıma'nın Hz. Ebû Bekir'den Resûlullah'ın (s.a.v.) mirasını istemesi çerçevesinde olmuştur.

Biz ise bu araştırmamızda Hz. Fatıma'nın bu olayına da değinmekle beraber daha çok Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynaklarında bu konu ile ilgili yapılmış bazı tartışmaları değerlendirmeye çalışacağız. Gerekliğinde tarafların iddiaları için delil olarak ileri sürdükleri hadislerin sıhhat durumunu da inceleyerek bu hadislerin iddialarına delil olup olamayacağını göstermeye çalışacağız.

Giriş

Kur'an-i Kerim'de miras ile ilgili olarak Hz. Zekeriya'nın "Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla"¹ duasını ifade eden ayet ile "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu"² ayetleri, zahiri anlam itibariyle peygamberlere varis olunacağına delalet etmektedir. Ayrıca "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder"³ ayetinin umum ifade etmesi, peygamberler ile diğer insanlar arasında bir ayırım yapmadan çocukların ebeveynlerine varis olacaklarını belirtmektedir. Öte taraftan Hz. Peygamber "Bize varis olunmaz, bıraktığımız şey sadakadır"⁴ buyurmuş ve bu anlamda başka ifadeler kullanmıştır. Hz. Peygamberin kullandığı bu ifadelerin zahiri de peygamberlerin kendilerinden sonrakilere miras bırakmadıklarına delalet etmektedir.

Hz. Ebû Bekir peygamberlere varis olunamayacağı konusunda varit olan hadislerle dayanarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fatıma'nın, kendi babası olan Resûlullah'a (s.a.v.) varis olamayacağına hükmetmiş, Hz. Fatıma ise özellikle ilgili ayetlere dayanarak Ebû Bekir'le bu konuyu tartışmıştır. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fatıma arasında geçen bu tartışmanın Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında peygamberlerin mirası konusundaki tartışmaların başlangıç noktası olduğu söylenebilir.

Peygamberlerin mirası meselesi Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynaklarında özellikle ilgili ayetlerin yorumu bağlamında ele alınmış ve taraflar arasında peygamberlerin mirasından kastedilenin ne olduğu tartışılmıştır.

Araştırmamızda tarafların Kur'an ve sünnet delillerini arz edip ilgili ayet ve hadislerden neyi anladıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu da özellikle Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynakları çerçevesinde yapacağız.

Bu konu ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar vardır. Ancak bu çalışmalar daha çok Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra Hz. Fatıma'nın babasından kalan mirası talep etmesi üzerine onunla Hz. Ebû Bekir arasında geçen tartışma çerçevesinde olmuştur.

¹ Meryem: 19/6.

² Neml: 27/16.

³ Nisa: 4/11.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870). *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyamihi*, thk., Muhammed Züheyr b. Nasır, trk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1. Baskı, byy. Daru't-Tavkin-Necât, 1422, Ashabu'n-Nebi, h.no: 3711, 3712; Meğazi, h.no: 4035; Feraiz, h.no: 6726, 6730; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (ö. 261/875), *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), Cihad, 16, h. no: 1758, 1759, 1761.

Biz ise bu araştırmamızda, söz konusu olaya da değinmekle beraber daha çok Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir kaynaklarında bu konu ile ilgili yapılmış bazı tartışmaları arz edip değerdendirmeye çalışacağız.

Çalışmamızda takip edeceğimiz yöntem şöyle olacaktır: Önce peygamberlerin mirası konusunun tartışıldığı ayetlerin başlıca Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsirlerine göre kısa bir yorumunu vereceğiz. Bunu yaparken her iki ekol arasındaki anlam farkını tespit etmeye çalışacağız. Sonra Ehl-i Sünnetin ayetlerdeki mirastan ne anladıklarını, bu konudaki delillerini ve Şîanın bunlara olan cevaplarını; ardından Şîa'nın bu ayetlerdeki mirastan ne anladıklarını, çıkardıkları bu anlamı hangi delillere dayandırdıklarını ve Ehl-i Sünnetin bunlara olan cevaplarını arz edeceğiz. Daha sonra da tarafların delillerini değerdendirerek bir neticeye varmaya çalışacağız.

1. Yorumunda “Peygamberlerin Mirası” Konusunun Tartışıldığı Ayetler

Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsirlerinde peygamberlerin mirası konusu tartışılmıştır. Bu tartışma genel olarak Meryem suresinde Hz. Zekeriya'nın rabbine duasını ifade eden ayetlerden biri olan “Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla”⁵ ayeti ile “Süleyman, Dâvûd'a varis oldu”⁶ ayetlerinin yorumu bağlamında gerçekteşmiştir. Bu tartışmaya geçmeden önce bu ayetlerin icmali bir anlamının sunulması yerinde olacaktır. İcmali anlamın sunumunda her iki ekolün bu konudaki görüşünü yansıtan önemli bazı tefsirlerinin yorumu esas alınacaktır. Böylece icmali yorumda da ekoller arasındaki yorum farkı görölmüş olacaktır.

Meryem suresinde yer alan “Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla” ayeti Hz. Zekeriya'nın rabbine duasını ifade eden ayetlerden biridir. Bu ayetin bağlamının görölmesi açasından Hz. Zekeriya'nın duasının bir bütün olarak verilmesi ardından Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsirlerine uygun olarak icmali anlamının arz edilmesi yerinde olacaktır.

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا (4) وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (5) يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا (6)

Hz. Zekeriya Allah'a şöyle dua etmişti: Ey rabbim, artık benim kemiklerim gevşedi, kuvvetim zayıfladı, ateş alevinin yayılışı gibi beyazlık başımda yayıldı. Ey rabbim, duamda cevapsız bırakılarak mahrum edilmedim, her duama icabet ettin. Ben, benden sonra bana varis olacak akrabalarımın dini korumayacaklarından korkuyorum, eşim de kısırdır. Bana kendi katından bir veli / çocuk bağışla. Bu çocuk benden sonra bana ve Yakup oğullarına varis olsun. Katında razı olunan, emrini uygulayan ve sana itaat eden biri olsun.⁷

⁵ Meryem: 19/6.

⁶ Neml, 27/16.

⁷ Ebû Ca'fer, Muhammed İbn Cerîr, et-Taberî, *Camiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk., Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî bi't-Teâvuni Mea'l-Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Abdussened Hasan y.y. Hecl, Yemâme, t.y., XV, 453-455, 461; Ebû Muhammed Huseyn el-Bağavî, *Mealimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed b. Abdullah en-Nemr v.d. 4. Baskı, Dâru't-Taybe, byy., bty. V, 218-219; İbn Atiyye el-Endelusî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422, IV, 4-5; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-*

Sünni müfessirlerden İbn Cerîr (ö. 310/922) “(بِرِّثِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ)” Bana ve Yakup oğullarına varis olsun” ayetine, Ebû Salih’in “Benim malıma, Yakup oğullarının da nübüvvetine varis olsun” şeklinde anlam verdiğinin nakledildiğini, öte taraftan Mücahid’den, kastedilenin “ilim”; Hasan’dan, kastedilenin “nübüvvet” ve “ilim”; Süddî’den, kastedilenin “nübüvvet” olduğunun nakledildiğini söylemiştir.⁸

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) de bu ayetin tefsirinde mirastan kastedilenin sadece “nübüvvet” olduğunu veya “ilim” ve “nübüvvet” olduğunu söyleyenlerden nakillerde bulunmuştur.⁹

Beğavî (ö. 516/1122) bu konuda ihtilaf edildiğini belirtmiş, fakat kendisi İbn Ebî Hâtim’in naklettiği görüşü tercih etmiştir.¹⁰

İbn Atiyye (ö. 541/1146) ise bu konudaki farklı rivayetleri zikrettikten sonra müfessirlerin çoğunun burada mirastan kastedilenin “mal” olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Peygamberlerin veraset malı bırakmadıklarını ifade eden hadisin de umum manasında olmadığını, genel durumu ifade etme ihtimalinin bulunduğunu söylemiştir. İbn Atiyye’ye göre burada en zahir olan ve Hz. Zekeriya’ya en layık olan anlam, onun verasetten “ilim” ve “din varisliğini” kastettiğinin söylenmesidir.¹¹

Kurtubî (ö. 671/1273) de bu konuda varit olan iki görüşü de nakletmiş, ancak kastedilenin “din veraseti” olduğu görüşünü “peygamberlerin veraset malı bırakmadıkları” hadisine dayanarak tercih etmiştir.¹²

İbn Kesîr (ö. 774/1372) de bu ayetteki mirastan kastedilenin *Sahihayn*’da bir çok vecihle sabit olan hadisler muvacehesinde “nübüvvet” olduğunun taayyün ettiğini söylemiş, İbn Cerîr’nin tercihinin ise “ilim” ve “mal” yönünde olduğunu ifade etmiş, sonra da İbn Cerîr’in bu anlamı dayandırdığı rivayetlerin mürsel olduğunu, mürsel hadisin de sahih hadise karşı koyamayacağını ifade etmiştir.¹³

Kur’ân, thk., Berdunî, Ahmed ve İbrahim Atfayış, 2. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire, 1964, XI, 76-78; Ebu’l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Âzîm*, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.d., Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi’ş-Şeyh li’t-Turâs, Cîze, t.y. IX, 214, 216; Ebu Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 460/1067), *et-Tibyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ağa Bezrek et-Tahrânî, İhyâi’t-Turâsi’l Arabî, Beyrut, t.y. VII, 104-106; Fadl b. Hasan Tabersî (ö. 548/1154), *Mecmeu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’an*, 1. Baskı, Dâru’l-Ulûm, Beyrut, 2005, VI, 307-308; Muhammed b. Muhammed Rîda el-Kummî (ö. 1125/), *Kenzu’d-Dekâik ve Bahru’l-Hakâik*, thk., Hüseyin Derkâhî, 1. Baskı, Müessesetu Şemsi’d-Duhâ, byy., 1430, VIII, 188-189; Nasır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fi Tefsîri Kitabi’llâhi’l-Munezzel*, Medresetu’l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib, 1. Baskı, Kum, 1421, IX, 402-403.

⁸ İbn Cerîr, XV, 458-460.

⁹ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân, *Tefsîrû’l-Kur’ani’l-Âzîm*, thk., Es’ad Muhammed et-Tayyib, 1. Baskı, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, Mekke-Riyâd, t.y., VIII, 2397.

¹⁰ Bağavî, V, 218-219.

¹¹ İbn Atiyye, IV, 5.

¹² Kurtubî, XI, 78.

¹³ İbn Kesîr, IX, 215-217.

Şii müfessirler ise bu ayetteki mirastan kastedilenin “mal” olduğunu,¹⁴ dolayısıyla peygamberlerin miras olarak “mal” bıraktıklarına delalet ettiğini söylemişlerdir.¹⁵

Şimdi Neml Suresinde yer alan “Süleyman, Dâvûd’a varis oldu”¹⁶ ayetinin bağlamını görmek için ayetin tamamını bir önceki ayet ile birlikte verelim. Ardından da Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsirlerine uygun olarak icmalî anlamını arz edelim:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (15) وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ (16)

Yüce Allah birinci ayette Hz. Dâvûd’a ve Hz. Süleyman’a kendi katından ilim verdiğini haber vermiştir. Onların da peygamberlik ve ilim vermekle kendilerini mü’min kullarının çoğundan üstün kıldığı için Allah’a hamd ettiklerini bildirmiştir.¹⁷ İkinci ayette de Hz. Süleyman’ın, Hz. Dâvûd’a varis olduğunu ve “Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur” dediğini haber vermiştir.

İbn Cerîr Hz. Süleyman’ın, babasının “ilmine” de “saltanat”ına de varis olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ İbn Ebî Hâtim de buna delalet eden rivayetler nakletmiştir.¹⁹

İbn Atiyye de bunun benzerini ifade ettikten sonra “Biz peygamberler miras malı bırakmayız” hadisini, peygamberlerin genel yapılarının böyle olduğu şeklinde yorumlamanın da ihtimal dahilinde olduğunu söylemiştir. Buna göre, peygamberler arasında Hz. Zekeriya gibi malını miras olarak bırakan olmuşsa da, genellikle peygamberlerin mallarını miras olarak bırakmadıklarını ifade etmiştir.²⁰

Kurtubî ve İbn Kesîr de Hz. Süleyman’ın, Hz. Dâvûd’un “saltanat”ına ve “nübüvvet”ine varis olduğunu söylemiş, bundan kastedilenin de “peygamberlerin varislerine mal bırakmadıkları” hadisine dayanarak “mal” veraseti olmadığını ifade etmiştir.²¹

Şii müfessirler Hz. Süleyman’ın varis olduğu şeyin ne olduğu konusunda ihtilaf edildiğini ifade etmiş, sonra da şöyle demişlerdir: Ashabımız Hz. Süleyman’ın “mal”a varis olduğunu, muhaliflerimiz ise Resûlullah’ın (s.a.v.) “Biz peygamberler miras malı bırakmayız” hadisine dayanarak “ilme” varis olduğunu söylemişlerdir.²²

Mekârim Şirâzî buradaki mirastan kastedilenin ne olduğu konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini, bazıları kastedilenin “mal”, bazıları kastedilenin “nübüvvet”, bazıları da kastedilenin her ikisi olabileceğini söylediklerini ifade etmiştir. Daha sonra şöyle devam

¹⁴ Tabersî, VI, 308; Kummî, VIII, 189; Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Hasan el-A'lâ, Müessesetü'l-A'lâ, Beyrut 1997, XIV, 9.

¹⁵ Tûsî, VII, 105-106.

¹⁶ Neml: 27/16.

¹⁷ İbn Cerîr, XVIII, 24; Bağavî, VI, 147; Kurtubî, XIII, 163-164; İbn Kesîr, X, 395; Tûsî, VIII, 81-82; Tabersî, VII, 268; Kummî, VIII, 189; Mekârim Şirâzî, XII, 26.

¹⁸ İbn Cerîr, XVIII, 24;

¹⁹ İbn Ebî Hâtim, IX, 2854.

²⁰ İbn Atiyye, IV, 253.

²¹ Kurtubî, XIII, 164; İbn Kesîr, X, 395.

²² Tabersî, VII, 268; Kummî, VIII, 189. Tabâtabâî, XV, 350.

etmiştir: Şîa alimlerinin çoğu birinci görüşü, amme / Ehl-i Sünnet alimlerinden bir grup ikinci görüşü, diğer bir grup da üçüncü görüşü benimsemiştir. Üçüncü görüşü benimseyenlerin ise Alûsî ve Seyyid Kutub olduğunu söylemiş ve bu görüşlerini tefsirlerinde zikrettiklerini ifade etmiştir.²³ Fakat yaptığımız araştırmaya göre Mekârim Şirâzî'nin Alûsî (ö. 1270/1854) ve Seyyid Kutub (ö. 1385/1966)'a nisbet ettiği görüş isabetli değildir. Çünkü her ikisi de bu ayetlerin tefsirinde mirastan kastedilenin "ilim" ve "nübüvvet" veraseti olduğunu söylemiş ve bunu ispatlamaya çalışmışlardır.²⁴

Sonuç olarak Sünni ve Şii müfessirlerin her iki ayete yani "Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla"²⁵ ayeti ile "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu"²⁶ ayetine verdikleri anlamın farklı yönü şöyle ifade edilebilir: Sünni müfessirler genel olarak "peygamberlerin varislerine mal bırakmadıkları" hadisine de dayanarak ayetteki mirastan kastedilenin "ilim" olduğunu, Şii müfessirler ise bu ayetlerdeki mirastan kastedilenin "mal" olduğunu söylemişlerdir.

Şimdi de onları bu ayetlere farklı şekilde anlam vermeye iten delillerini arz edeceğiz. Daha sonra da bu delilleri değerlendirip ayetten ne kastedildiği konusunda bir sonuca varmaya çalışacağız.

2. Ehl-i Sünnetin Ayetlerdeki Mirastan Kastedilenin İlim Olduğuna Dair Delilleri ve Şîanın Buna Cevabı

Sünniler bu ayetlerdeki mirastan kastedilenin "ilim" olduğuna dair önemli tefsir kitaplarında birçok delil ileri sürmüşlerdir. Bu ayetlerdeki mirastan kastedilenin "mal" olduğunu söyleyen Şiiler ise bunlara cevap vermişlerdir. Burada önce Sünnilerin delillerini ardından da Şîanın bu delillere karşı verdiği cevapları arz edeceğiz.

2.1. Sünnilerin Bu Ayetlerdeki Mirastan Kastedilenin İlim Olduğuna Dair Delilleri

Sünnilerin bu ayetlerdeki miras kelimesinden kastedilenin "ilim" olduğuna dair ileri sürdükleri deliller genel olarak şunlardır:

1. Bu konuda varit olan sahih hadisler. "(نحن معاشر الأنبياء لا نورث) Biz peygamberler topluluğu miras olarak mal bırakmayız." hadisini Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer bir grup sahabenin yanında zikretmiş, onlardan hiç biri buna karşı koymamıştır. Sahabîler hakkı söyleme konusunda kınayıcının kınamasından korkmayan insanlardı. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin naklettiklerine göre Ebû Derda Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Alimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak dinar veya dirhem bırakmamışlardır. Miras olarak ilim bırakmışlardır. Onu alan büyük bir pay elde etmiş olur."²⁷

²³ Mekârim Şirâzî, IX,403.

²⁴ Bkz. Kutub, IV, 2302; V,2634; Alûsî, VIII, 382-384; X, 166-167.

²⁵ Meryem: 19/6.

²⁶ Neml: 27/16.

²⁷ Alûsî, X, 166.

Şîa kaynaklarında da peygamberlerin miras olarak “mal” bırakmadıklarına delalet eden rivayetler varit olmuştur. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir: Küleynî (ö. 329/940) Abdullah b. Cafer es-Sadık’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Alimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak dirhem veya dinar bırakmamışlardır. Onlar sadece kendi sözlerinden olan hadisler bırakmışlardır. Onlardan bir şeyler alan büyük bir pay almış olur.” Bu mirastan kastedilenin “mal” mirası olmadığına delalet eden diğer bir rivayet Küleynî’nin Ebû Abdullah’tan rivayet ettiği şu hadistir: Süleyman Dâvûd’a varis oldu. Muhammed de Süleyman’a varis oldu. Yine Küleynî’nin rivayet ettiğine göre Hz. Dâvûd’un, Hz. Süleyman’dan başka birçok çocuğu vardı. Dolayısıyla “mal” veraseti Hz. Süleyman’a özel bir şey olamaz, bu da ayetten kastedilenin mal olmadığına delalet etmektedir. Görülen o ki Hasan’dan gelen rivayet sabit değildir. Aynı şekilde bu konuda Ehl-i Beytten gelen rivayetler de sabit değildir. Ayrıca Küleynî’nin Sadık’tan gelen rivayeti, bu rivayetlerin sabit olmadığını göstermektedir.²⁸

2. Gönül dünyaları bu fani âlemden uzak, baki aleme yönelmiş kişiler bir sivrisinek kanadı kadar bile olsa dünya malına meyletmezler. Özellikle de Hz. Zekeriya gibi kendisini tamamen kulluğa adayan ve dünya malına hiç değer vermeyen birinin, “mal” mirasını düşünmesi, onun için üzülmeye, başkasına geçeceğinden endişelenmesi ve bunun için Allah’a yalvarması düşünülemez. Dolayısıyla buradaki verasetten kastedilen “mal” veraseti değil, “ilim” verasetidir.

3. Birçok tefsir kaynağında Hz. Dâvûd’un çok evladının olduğu zikredilmiştir. Kur’an-i Kerim de Hz. Süleyman’ın Hz. Dâvûd’a varis olduğu zikredilmiştir. Bu da buradaki mirastan kastedilenin “mal” olmadığına delalet etmektedir. Eğer mirastan kastedilen mal olsaydı o zaman sadece Hz. Süleyman’ın değil, diğer evlatlarının da varis olması gerekirdi. Bu da Hz. Süleyman’ın, Hz. Dâvûd’un “nübüvvetine”, “ilmine” ve “saltanatına” varis olduğuna delalet etmektedir.²⁹

4. Her insafli insanın anlayacağı üzere ayetlerin siyak ve sibakı kastedilenin mal veraseti olmadığına delalet etmektedir.³⁰

2.2.Şiilerin Bunlara Cevapları

Şiiler bu ayetlerdeki miras kelimesinden kastedilenin “mal” olmadığını, kastedilenin “nübüvvet” veya “ilim” olduğunu söyleyen Sünnilere genel olarak şöyle cevap vermişlerdir:

1. Ehl-i Sünnetin rivayet ettiği, peygamberlerin miras olarak mal bırakmadıklarına delalet eden hadisler Kur’an’a muhaliftir. Bundan dolayı bu hadislerin Resûlullah’a (s.a.v.) nisbeti sahih değildir.³¹

²⁸ Alûsî, X, 167

²⁹ Bkz. Bağavî, VI, 148; İbn Kesîr, X, 395; Alûsî, XIX, 171; Muhammed b. Ebi’l-Hasan en-Nîsâbü’rî, İcâzü’l-Beyân an Meâni’l-Kur’an, thk, Hanif b. Hasan, I. Baskı, Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, Beyrut, 1415, II, 630.

³⁰ Alûsî, X, 167.

³¹ Mekârim Şirâzî, XII, 27.

Bu hadisin senedi Ehl-i Sünnet kaynaklarında genellikle Hz. Ebû Bekir'e dayanır. Hz. Fatıma, Hz. Ebû Bekir'den Resûlullah'ın (s.a.v.) mirasını istediği zaman Hz. Ebû Bekir bu hadise dayanarak onu mirastan menetti.

Bu hadisi Buhari, Müslim ve diğerleri rivayet etmişlerdir.

Dikkati çeken bir diğer husus Buhari'nin Hz. Aişe'den rivayet ettiği şu hadistir: "Fatıma ve Abbas miraslarını almak için Ebû Bekir'e geldiler. Onlar Fedek'teki arazilerini ve Hayber'deki paylarını istiyorlardı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, "Ben Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Biz peygamberler miras bırakmayız, bizim bıraktığımız sadakadır, Muhammedin ailesi de bu maldan yer' dediğini duydum. Vallahi ben Resûlullah'ın (s.a.v.) yaptığını bildiğim şeyi mutlaka yaparım." dedi. Bunun üzerine Fatıma ona darıldı ve ölünceye kadar da onunla konuşmadı."

Bu hadis birçok açıdan tenkit edilmiştir: Bunlardan bazıları şöyledir:

a. Bu hadis Kur'an'daki miras ayetlerine uyumlu değildir. Bizim usul kurallarımıza göre Kur'an'a uyumlu olmayan hadis itibara alınmaz. Belki de bundan dolayı Kurtubî bu hadisi, hükmünün genel olmadığı şeklinde açıklamak zorunda kalmıştır.

b. Bu rivayet, Ebû Bekir'in Fedek'i Hz. Fatıma'ya verme hususunda ısrar ettiğini ancak diğerlerinin buna mani olduğunu bildiren şu rivayete muhaliftir. "Fatıma Ebû Bekir'e sana kim varis olacak dediğinde Ebû Bekir, ailem ve çocuklarım dedi." Bunun üzerine "Peki ben neden babama varis olamıyorum?" dedi. Sıbt b. Cevzî (ö. 654/1256)'nin sözleri arasında şu ifade yer almaktadır: Bunun üzerine, Ebû Bekir, ona Fedek'in verilmesini yazdı. Ömer içeri girdi. Bu ne dedi? Ebû Bekir, "Fatıma'nın babasından kalan mirası hakkında yazdığım şeydir" dedi. Ömer, "Peki sen Müslümanlara ne vereceksin? Gördüğün gibi bütün Araplar seninle savaşıyor." dedi. Sonra da yazılanı alıp yırttı. Bak, nasıl da Ebû Bekir Resûlullah'ın (s.a.v.) miras yasağına muhalefet etmeye cesaret ediyor?! Ömer askeri meseleleri ve savaş ihtiyaçlarını esas alıp rivayeti terk ediyor?! Anlaşılan bu meselelerin tamamen siyasi meseleler olduğudur. Bu durum bizi mutezili olan İbn Ebî Hadîd (ö. 656/1258)'in şu sözünü düşünmeye sevk ediyor: O bir gün hocası Ali b. Fârîki'ye, Fatıma haklı mıydı diye sordu. O da "Evet" dedi. Bu defa "Peki neden Fatıma haklı olduğu halde Ebû Bekir ona Fedek'i vermedi" diye sordu. Bunun üzerine tebessüm ederek şu çok güzel ve kibar sözlerini söyledi: "Eğer o Fatıma'ya bu isteği üzerine Fedek'i verseydi, Fatıma başka bir gün gelir kocasının halifelik hakkını iddia ederdi. Ebû Bekir de onun doğruluğunu daha önce tescil etmiş olduğu için Fatıma ne iddia ederse etsin, şahit ve kanıt ihtiyacı duymadan onu doğrulamak zorunda kalırdı."³²

c. Bu meseleyi bilmeye ihtiyaç duyan kişi sadece Hz. Fatıma, Hz. Ali ve Hz. Abbas'tı. Ebû Bekir'in ise bunu bilmeye asla ihtiyacı yoktu. Çünkü Ebû Bekir'in Resûlullah'a (s.a.v.)

³² Mekârim Şirâzî, XII, 33-35

varis olacağı onun aklından bile geçmemiştir. Resûlullah'ın (s.a.v.) bu mesele hakkında ihtiyacı olanı bilgilendirmeyip ihtiyacı olmayana bilgilendirmesi nasıl uygun olabilir?!³³

2. Gönül dünyaları bu fani alemden uzak bir peygamberin “mal” mirası için endişelenmesi düşünülemez. Dolayısıyla buradaki verasetten kastedilen “mal” veraseti değil, ilim verasetidir, gerekçesine de şöyle cevap vermişlerdir:

Buradaki problem “(فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي)” katından bana varis olacak bir çocuk bağışla” ayetinin, “mala varis olacak bir çocuğun istenmesi” eksenli açıklanmasıdır. Oysa kastedilen bu değildir, kastedilen birinci derecede çocuktur. Nitekim Hz. Zekeriyâ'nın “(رَبِّ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا) Rabbim katından bana temiz bir zürriyet ver”³⁴ ve “(هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً) Rabbim beni tek başıma bırakma”³⁵ şeklindeki duaları da buna delalet etmektedir.

Ayetteki (يَرِثُنِي) ifadesi, sadece bu ayetteki velayet kelimesinden kastedilenin “veraset” velayeti olduğuna, yani talep edilenin bir çocuk olduğuna işaret etmektedir.

Eğer bu verasetten kastedilen mali veraset olmasaydı, duanın asıl amacı olan çocuk talebine delalet eden bir şey kalmazdı. Çünkü nübüvvet veraseti, ilim veraseti yada ibadet veraseti gibi şeyler, varisin, dua edenin çocuğu olmasını gerektirmez.

Bir insanın, ister peygamber ister başka biri olsun çocuk talebinde bulunması gönlünün dünyaya meylettığı anlamına gelmez, çünkü bu talep insan fitratında olan doğal bir taleptir. İslam böyle bir talebi kınamamış hatta bunu övmüştür.³⁶

3. Hz. Dâvûd'un birçok evladının olduğunu bildiren rivayetler haberi vahid olduğu için bu konuda hiçbir değer taşımaz.³⁷

4. Ayetteki mirastan kastedilenin ne olduğu hakkındaki farklı rivayet ve açıklamaları incelediğimizde miras kelimesinin geniş bir anlamının olduğunu, onun gerek mala gerekse manevi makamlara delalet ettiği görülür. Buna böyle bakıldığı zaman bir sıkıntının olmadığı anlaşılır. Çünkü her iki görüşü de destekleyen karineler vardır. Ancak ayetlerin siyak sibakını ve bu konuda varit olan rivayetlerin bütünü göz önünde bulundurduğumuzda ayetteki mirastan kastedilenin mal olduğunu söylemek daha isabetli görünmektedir.³⁸

3. Şîa'nın Bu Ayetlerdeki Mirastan Kastedilenin Mal Olduğuna Dair Delilleri ve Ehli Sünnetin Buna Cevabı

Şiiiler bu ayetlerdeki mirastan kastedilenin “mal” olduğuna dair önemli tefsir kitaplarında bir çok delil ileri sürmüşlerdir. Bu ayetlerden kastedilenin “ilim” olduğunu söyleyen Sünniler ise bunlara cevap vermişlerdir. Burada önce Şîanın delilleri ardından Sünnilerin bunlara verdikleri cevap arzedilecektir.

³³ Râzî bunu Şîanın iddialarından biri olarak zikretmiş, sonra da reddetmiştir. Bkz. Râzî, IX, 515.

³⁴ Âli İmrân: 3/38.

³⁵ Enbiyâ: 21/89.

³⁶ Tabâtabâî, XIV,13-14.

³⁷ Tûsî, VIII, 83.

³⁸ Mekârim Şîrâzî, IX, 406.

3.1. Şiânın Bu Ayetlerdeki Mirastan Kastedilenin Mal Olduğuna Dair Delilleri

Şiilerin bu ayetlerdeki miras kelimesinden kastedilenin “mal” olduğuna dair ileri sürdükleri deliller genel olarak şunlardır:

1. Miras kelimesi kullanıldığı zaman ölünün geriye bıraktığı “mal” anlaşılır. Bunun sebebi ya miras kelimesinin hakiki anlamı böyle olup diğer manalardaki kullanımı mecazi olduğu için³⁹ yada bütün manalardaki kullanımı hakiki olduğu halde miras kelimesi kullanılınca akla ilk gelen şey “mal” olduğu içindir. Durum ne olursa olsun bu kelimenin “mal” manasına delaleti açıktır.⁴⁰ Dolayısıyla karinelere uzak kullanıldığı sürece bu manaya delalet eder. Kur’an-i Kerim’in bazı ayetlerinde, karineden dolayı “manevi miras” anlamında da kullanılmıştır. “Sonra bu kitaba, kullarımızdan seçtiğimizi mirasçı kıldık”⁴¹ ayetindeki kullanımı da böyledir.⁴²

2. Ayetin mutlak olduğuna ve anlamını sınırlayacak bir delilin bulunmadığına bakılacak olursa Hz. Süleyman’ın babasından kalan her şeye varis olduğu, dolayısıyla malına da varis olduğu anlaşılır.⁴³

3. Kastedilenin nübüvvet olması “(وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا) Rabbim, onu razı olunan biri kıl” ifadesiyle uyumlu değildir. Çünkü bu durumda adeta “Bana peygamber olacak bir çocuk başışla ve onu Allah katında razı olunan biri kıl” demiş olur ki, zaten peygamberler Allah katında razı olunan kimselerdir.⁴⁴ Bu ifadenin te’kid / pekiştirme için kullanıldığı da söylenemez, çünkü bu durumda da daha düşük bir şeyle te’kid edilmiş olur ki bu da tek’id kuralına uygun değildir.⁴⁵ Dolayısıyla ayetteki mirastan kastedilen “nübüvvet” değil “mal”dır.

4. Nübüvvet, neseb yoluyla nakledilebilen kesbi şeylerden olmadığı için veraset yoluyla başkasına geçmez.⁴⁶ İlim de bir miktar gayretle nakledilebilse de bu sadece kesbi olan ilimde söz konusu olabilir. Peygamberlerin ilmi ise Allah’ın bir ikramı olup vehbidir; çaba ve gayretle elde edilebilen bir şey değildir. Peygamber olmayanlar peygamberlerin ilmine varis olabilirler; fakat bir peygamber kendi ilmini başka bir peygamberden veya peygamber olmayan birinden veraset yoluyla alamaz.⁴⁷ Dolayısıyla ayetteki mirastan kastedilen “nübüvvet” veya “ilim” değildir. Bu da mirastan kastedilenin mal olmasını gerektirir. Çünkü veraset yoluyla nakledilebilen şey maldır.

5. Bazı rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla İsrailoğulları zamanında birçok hediye ve adak Yahudi din alimlerine getirilirdi. Hz. Zekeriya da bunların büyüğüydü. Ayrıca Hz.

³⁹ Tûsî, VII, 106; VIII, 83; Tabersî, VI, 308; Kummî, VIII, 189-190; Tabâtabâî, XIV, 10.

⁴⁰ Tabâtabâî, XIV, 10.

⁴¹ Fatır: 35/32.

⁴² Mekârim Şirâzî, IX, 403-404.

⁴³ Mekârim Şirâzî, XII, 27.

⁴⁴ Tûsî, VII, 106; Tabersî, VI, 308; Tabâtabâî, XIV, 11.

⁴⁵ Tabâtabâî, XIV, 11.

⁴⁶ Tûsî, VII, 106; Tabâtabâî, XIV, 11; XV,350. İslam’ın bu talebi övdüğüne dair bkz. İbrâhîm: 14/39; Furkân: 25/74; Sâffât: 37/100.

⁴⁷ Tabâtabâî, XV,350.

Zekeriya'nın eşi Hz. Süleyman b. Dâvûd'un ailesindendi. Bundan dolayı serveti çoktu.⁴⁸ Hz. Zekeriya bu malların kötü insanların eline geçmesinden ve toplumda kendi malıyla kötülüğün yayılmasına sebep olmaktan korkuyordu. Bundan dolayı rabbinden bu mala mirasçı olacak ve onu hayır yollarına sarf edecek bir evlat bağışlaması için dua etti.⁴⁹ Bu da mirastan kastedilenin “mal” olduğuna delalet etmektedir.

6. Hz. Fatıma'nın bu ayete dayanarak Fedek⁵⁰ arazisini istediğini ifade eden meşhur rivayet de onun bu ayetteki mirastan kastedilenin “mal” olduğunu anladığına delalet etmektedir. Söz konusu rivayet şöyledir: Birinci Halife'in Fatıma'yı Fedek arazisinden men' ettiği haberi ona ulaşınca Ebû Bekir'e gelip ona şöyle dedi: “Ey Ebû Bekir, senin kendi babana varis olabileceğin, benim ise kendi babama varis olamayacağım hükmü Allah'ın Kitabı'nda mı geçiyor? Şüphesiz ki büyük bir suç işledin. Siz bilerek mi Allah'ın Kitabı'nı terk edip arkanıza attınız. Kur'an Zekeriya'nın “Bana kendi katından bir veli / çocuk bağışla. Bu çocuk benden sonra bana ve Yakup oğullarına varis olsun.”⁵¹ dediğini aktarmış, diğer bir ayette de “Süleyman, Dâvûd'a varis oldu”⁵² buyurmuştur. Bu rivayette ifade edilen anlam gerek Şîa'dan gerekse diğerlerinden farklı tariklerle gelmiştir. Hz. Fatıma'nın bu açıklaması, onun bu ayetlerden kastedilenin “mal” olduğunu savunduğunu göstermektedir.⁵³ Ehl-i Sünnetten de buna delalet eden rivayetler varit olmuştur.⁵⁴

7. Bu ayetlerdeki mirastan kastedilenin mal olduğuna delalet eden bazı rivayetler Ehl-i Sünnet kaynaklarında varit olmuştur: *Dürri'l-Mensur*'da Hasan'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah kardeşim Zekeriya'ya merhamet etsin ona varis olacak kimse yoktu.” Aynı kaynakta İbn Abbas'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir. Zekeriya'nın çocuğu olmuyordu Allah'a şöyle dua etti: “Bana kendi katından bir veli / çocuk bağışla. Bu çocuk benden sonra bana ve Yakup oğullarına varis olsun” yani benim malıma ve Yakup oğullarının da nübüvvetine varis olsun.”⁵⁵

⁴⁸ Mekârim Şirâzî, IX, 404.

⁴⁹ Tûsî, VII, 106-107; Tabersî, VI, 308; Mekârim Şirâzî, IX, 404.

⁵⁰ Bugünkü adı Hâit olan Fedek, Medine'ye yaya olarak yaklaşık iki ya da üç günlük mesafede olup Medine ile Hayber arasında yer alan bir köydür. Hz. Peygamber, hicretin yedinci yılında gerçekleşen Hayber'in fethinden sonra ensârdan Muhayyese b. Mes'ûd'u Fedek halkını İslâm'a davet için gönderdi. Fedek Yahudileri, İslâm'ı kabul etmeyip topraklarının yarısı karşılığında Hz. Peygamber'e barış teklifinde bulundular. Hz. Peygamber, bu teklifi kabul etti ve Müslümanların eline geçen Fedek arazisinin yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edildi. Savaş yapılmaksızın ele geçirildiği için bu arazi fey' (savaşılmadan elde edilen mal) kapsamında değerlendirildi ve mücahitler arasında taksim edilmeyip Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakıldı. Hz. Peygamber, bu araziden elde edilen gelikle, bir yandan kendi ailesinin ve Hâşimoğulları'nın geçimini sağlayıp bekârlarını evlendirirken, diğer yandan da müslüman fakirlerin, miskinlerin ve yolcuların ihtiyaçlarını gideriyordu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde Fedek arazisi hakkında Hz. Fâtıma'nın bir kısım talepleri olmuş ve bu sebeple Hz. Ebû Bekir'le Hz. Fâtıma arasında bazı hadiseler yaşanmıştır. Altun, İsmail, “Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîi Yaklaşımların Analizi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), 1-27, s. 3-4.

⁵¹ Meryem: 19/5-6.

⁵² Neml: 27/16.

⁵³ Kummî, IX, 540; Tabâtabâî, XV, 371; XIV, 22, Mekârim Şirâzî, IX, 404; XII, 27.

⁵⁴ Tabâtabâî, XV, 371; XIV, 22, Mekârim Şirâzî, IX, 404; XII, 27.

⁵⁵ Tabâtabâî, XIV, 22.

3.2. Sünnilerin Bunlara Cevapları

Sünniler bu ayetlerdeki miras kelimesinden kastedilenin “mal” olduğunu söyleyen Şiiilerin delillerini genel olarak şöyle reddetmişlerdir:

1. Miras kelimesinin ölünün geride bıraktığı mal için kullanıldığını ve bu kullanımın miras kelimesinin dildeki hakiki anlamı olduğunu kabul etmiyoruz. Bilakis miras kelimesinin ilim mirası, makam mirası ve mal mirası anlamlarındaki kullanımı da hakikidir. Sadece fakihlerin örfündeki yaygın kullanımından dolayı mala has olarak kullanılır olmuştur. Hatta biz mirasın, mal anlamı dışındaki kullanımının mecazi olduğunu söylesek bile bu kullanım öyle meşhur olmuştur ki hakiki anlamındaki kullanımı ile eşit düzeye varmıştır. Özellikle de Kur'an'daki kullanımında durum böyledir. Şu ayetlerdeki kullanımına dikkat edelim “*ثُمَّ أَوْرَثْنَا*” (فَخَلَفَ مِنْ) “*ثُمَّ أَوْرَثْنَا*” (الْكِتَابَ الَّذِيْنَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا) (بَعْدَهُمْ خَلَفَ وَرَثُوا الْكِتَابَ) Derken, onların ardından yerlerine Kitab'a varis olan kötü bir nesil geldi.”⁵⁷ “*إِنَّ الَّذِينَ أَوْرَثُوا*” (وَإَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ) İsrailoğullarına da Tevrat'ı miras bıraktık.”⁵⁸ “*إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ*” (الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ) Onlardan sonra Kitab'a mirasçı kılınanlar”⁵⁹ “*وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ*” (وَالْأَرْضِ) Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.”⁶¹

2. “Miras kelimesini hakiki anlamdan çevirmeyi gerektirecek bir durum yoktur” sözlerine karşı, biz de bunu gerektirecek durumun kesinlikle var olduğunu söylüyoruz. O da masum olan Resûlullah'ın (s.a.v.) sözlerinin yalandan korunmasıdır.⁶²

3. Bu ayetteki (الرَّضِيِّ) kelimesinin anlamı hakkında üç görüş zikredilmiştir ki, bu anlamlardan hiç biri ayeti kerimedeki miras kelimesini “mal” anlamında açıklamayı gerekli kılmamaktadır.

Bazıları bu kelimenin burada, razı olunan peygamberlerden kıl anlamına geldiğini söylemişlerdir. Aslında peygamberlerin bütünü genel anlamda razı olunan kimselerdir. Burada ise bir çok özelliğiyle diğerlerine üstün kılınan anlamı kastedilmiştir. Nitekim Yüce Allah Hz. Zekeriya'nın bu duasına icabet etmiş ona “*سَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ*)” efendi, nefsine hâkim ve salihlerden bir peygamber”⁶³ sıfatlarıyla zikrettiği Hz. Yahya'yı bahsetmiştir. Hz. Yahya asla isyan etmemiş ve ona yeltenmemiştir. Bu razı olunma açısından kişinin ulaşabileceği üst derecedir. Bazıları bu kelimeye ümmeti içerisinde razı olunan, yalanlanmayan ve karşı çıkılmayan anlamı vermişlerdir. Bazıları, kötü bir şey ile itham edilmeyen, kınanacak bir durumu bulunmayan ve kendisine herhangi bir günah isnat edilmeyen şeklinde anlam vermişlerdir. Bazıları bunu, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in

⁵⁶ Fâtır: 35/32.

⁵⁷ A'râf: 7/169

⁵⁸ Gafır: 40/53.

⁵⁹ Şûrâ: 42/14.

⁶⁰ A'râf: 7/128.

⁶¹ Âli İmrân: 3/180.

⁶² Alûsî, VIII, 384.

⁶³ Âli imrân: 3/39.

dualarında “Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl”⁶⁴ sözüne benzediğini söylemişlerdir. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail zaten Müslümandı. Onlar böyle derken bizi bunun üzerinde sabit kıl ya da bizi faziletli peygamberlerinden kıl demek istemişlerdir. Hz. Zekeriya da böyle demek istemiştir.⁶⁵

4. “Nübüvvet kesbi değildir, veraset yoluyla geçmez” aynı şekilde “Peygamberlerin ilmi vebidir, başka bir peygambere veraset yoluyla geçmez” ifadelerinin hiçbir değeri yoktur. Zira bu kullanım yaygındır. Nitekim Sadık’ın sözünde de kesbi olmayan nübüvvet için veraset kelimesi kullanılmıştır. Küleynî’nin Abdullah’tan olan naklinde geçtiği üzere “Süleyman Dâvûd’a, Muhammed (s.a.v.) de Süleyman’a varis olmuştur” rivayeti buna delalet etmektedir. Hz. Peygamberin Hz. Süleyman’a verasetinin “ilim” ve “nübüvvet” dışındaki bir veraset olması mümkün değildir.⁶⁶

5. “Hz. Zekeriya’nın, vefatından sonra amcaoğullarının onun malını layık olmayan yerlerde harcayacaklarından korktuğu için Yüce Allah’ın kendisine razı olunan bir varis bahşetmesini istedi” sözleri şöyle reddedilmiştir. Evvela bu korkulacak bir durum değildir. Çünkü kişi öldükten sonra sahip olduğu mal veraset yoluyla başkasına geçer. Artık mal geçtiği kişinin olur. Dilediği şekilde onda tasarrufta bulunur. Günahı ve sevabı da ona yazılır. Ayrıca böyle bir endişe taşıyorsa malını ölmeden önce hayır yollarında sarf ederek tüketebilir. Kötü olan amcaoğullarına mirasından bir şey bırakmayabilir. İkinci olarak Şiilere göre peygamberler ne zaman öleceklerini bilirler. Dolayısıyla ansızın ölme korkuları yoktur. Buna göre Hz. Zekeriya’nın çocuk istemesinin amacı Allah’ın hükümlerinin icra edilmesi, şeriatının uygulanması ve nübüvvetin evlatları arasında devam etmesinden başka bir şey değildir.⁶⁷

6. Hz. Fatıma, Hz. Ebû Bekir ile arasında geçen bu münazaradan sonra onun söylediğine rıza göstermiştir, Hz. Ebû Bekir’in görüşünün isabetli olduğu üzerinde de icma hasıl olmuştur.⁶⁸

7. Ehli sünnet kaynaklarında bu rivayetlerin geçtiği doğrudur. Ancak eserlerinde bu rivayetlere yer verenlerden İbn Kesîr bu rivayetlerin mürsel olduğunu, sahih hadislerle karşı koyamayacağını söylemiş, Alûsî de bu rivayetlerin hadisçiler tarafından tenkit edildiklerini ifade etmiştir.⁶⁹

4. Değerlendirme

Tarafların bu ayetlerdeki “miras”tan kastedilenin anlamı hakkında ileri sürdükleri deliller ile birbirlerine verdikleri cevapları incelediğimizde şöyle bir değerlendirme yapabiliriz:

⁶⁴ Bakara: 2/128.

⁶⁵ Râzî, 21/511.

⁶⁶ Alûsî, VIII, 384.

⁶⁷ Alûsî, X, 167.

⁶⁸ Râzî, 9, 515.

⁶⁹ Bkz. İbn Kesîr, IX, 216-217; Alûsî, VIII, 384.

1. Genel olarak Şiiler kendi bakış açıları ekseninde bu ayetlerdeki “miras”tan kastedilenin “mal” olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Kişinin inandığını savunması son derece doğaldır. Ancak bu savunma esnasında Tabâtabâ (ö.1401/1981 ve Mekârim Şirâzî gibi bazı yakın dönem Şii müfessirlerin kendileriyle çelişen bazı yöntemlere baş vurdukları dikkati çekmektedir. Mesela yukarıdaki delilleri arasında görüldüğü üzere, kendi iddialarını ispatlamak için Ehl-i Sünnet kaynaklarından onların aleyhine kullanabileceklerini zannettikleri bazı rivayetler aktarmışlardır. Aslında bunda bir problem yoktur. Yani muhalifi susturmak için, onun aleyhine kendisinden delil getirilebilir. Ancak muhalifin kaynağından aktarılan bu delilin muhalifi susturabilmesi için, söz konusu delilin muhalif nezdinde makbul olması gerekir. Bundan hareketle takip ettikleri bu yöntemin iki açıdan problemlili olduğu söylenebilir:

Birincisi: Ehl-i Sünnet kaynaklarından naklettikleri bu rivayetler her şeyden önce Ehl-i Sünnet nezdinde makbul olmayan rivayetlerdir. Bu rivayetler hakkında yukarıda da belirtildiği üzere İbn Kesîr mürsel olduklarını bundan dolayı bu konuda varit olan sahih hadislerle karşı koyamayacaklarını, Alûsî de bu rivayetlerin hadisçiler tarafından tenkit edildiklerini ifade etmişlerdir.⁷⁰

İkincisi: Şiiler açısından Ehl-i Sünnet kaynakları delil olma niteliği taşıyorsa, neden Ehl-i Sünnet kaynaklarında yer alıp sıhhati tartışılmayan rivayetlere değil de zayıf olan rivayetlere başvurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Burada dikkati çeken şey şudur: Kendilerine delil olabileceğini düşündükleri rivayeti zayıf olsa bile esas aldıkları, kendilerini reddedecek bir delili de sahih olsa bile görmezden geldikleridir.

2. Genel olarak ayetlerdeki “miras”tan kastedilenin “ilim” olduğunu savunan Sünniler Şiilerin ileri sürdükleri delilleri reddetmişlerdir. Burada takip ettikleri yöntem bu konuda varit olan ayetler ile sahih hadislerin ifade ettikleri anlamı koruma eksenli olmuştur.

Ancak Sünnilerden de Alûsî gibi son dönem müfessirlerinden bazıları, Şîanın kaynaklarından, “mirastan” kastedilenin “ilim” ve “nübüvvet” olduğuna delalet eden bazı rivayetler aktardığı dikkati çekmektedir. Bu yöntemin, daha önce Şiiler için de ifade ettiğim üzere, kişinin sıhhatine inanmadığı bir kaynaktan kendisine delil getirmesinin doğru olmadığını düşünüyorum.

3. Râzî (ö. 606/1210) Hz. Fatıma'nın Hz. Ebû Bekir ile arasında geçen bu münazaradan sonra onun söylediğine rıza gösterdiğini ve Ebû Bekir'in görüşünün isabetli olduğu üzerinde de icma hasıl olduğunu söylemiştir.⁷¹ Oysa Mekârim Şirâzî Ehl-i Sünnet kaynaklardan Hz. Fatıma'nın Ebû Bekir'le vefat edinceye kadar konuşmadığını ayrıca Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Abbas ve emsallerinin muhalefetlerine rağmen icmadan söz edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷² Bunun üzerinde biraz durmak gerekir.

⁷⁰ Bkz. İbn Kesîr, IX, 216-217; Alûsî, VIII, 384.

⁷¹ Râzî, 9, 515.

⁷² Emsel, XII, 37.

Bu konuda varit olan hadisler sahihtir. Hz. Ebû Bekir Hz. Fatıma'yı ve Resûlullah'ın eşlerini mirastan men etmiştir. Çünkü o Resûlullah'ın (s.a.v.) “Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız sadakadır.”⁷³ dediğini duymuştur. Hz. Fatıma'nın Fedek arazisini kendisine vermeyen Ebû Bekir'e darıldığını ve vefat edinceye kadar onunla konuşmadığını ifade eden hadisler de sahihtir.⁷⁴

İbn Hacer (ö. 852/1448) Hz. Fatıma'nın içtihadını şöyle açıklamıştır: Fatıma'nın kızma sebebi, onun bu hadisi Ebû Bekir'in anladığından farklı anlamasıdır. O sanki umum ifade eden “(لا نورث) Bize varis olunmaz” ifadesinin tahsis edildiğini, Resûlullah'ın (s.a.v.) geride bıraktığı gayri menkullerin gelirlerinin mirasa girdiğini düşünmüştür. Hz. Ebû Bekir ise “(لا نورث) miras bırakmayız” ifadesini umuma yorumlamıştır. Dolayısıyla her ikisi de tevile açık olan bir nasta ihtilaf etmişlerdir.⁷⁵

İbn Hacer Hz. Fatıma'nın Ebû Bekir'le ölünceye kadar konuşmadığı hadisini de şöyle açıklamıştır: Hz. Fatıma Hz. Ebû Bekir'in görüşünde ısrarlı olduğunu görünce bu konuda onunla görüşmeyi kesmiştir. Onun Hz. Ebû Bekir'le konuşmaması miras meselesi ile alakalıdır. Vefat edinceye kadar miras meselesini Hz. Ebû Bekir ile konuşmamıştır. Onunla hiçbir şekilde konuşmadığına delalet eden bir şey yoktur. Ayrıca Beyhaki Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fatıma hastalandığı zaman Ebû Bekir onu ziyaret etmeye gitti. Ali Fatıma'ya: “Ebû Bekir seni ziyaret etmek için izin istiyor” dedi. Fatıma da, “Ona izin vermemi ister misin?” dedi. Ali de “Evet” dedi. Fatıma da onun gelmesine izin verdi. Ebû Bekir yanına vardı, onun rızasını almaya çalıştı ve nihayet razını aldı” İbn Hacer bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Bu hadis her ne kadar mürsel ise de Şa'bî'ye isnadı sahihtir. Bu hadisnin sabit olması durumunda problem kalmaz. Akli ve dindarlığı ile tanınan Hz. Fatıma'ya uygun olan da budur.”⁷⁶

4. Sünniler peygamberlerin mirası ile ilgili ayetlere anlam verirken mirastan kastedilenin mal olmadığını, peygamberlerin miras olarak mal bırakmadıklarına delalet eden sahih hadislere dayanmışlardır. Ancak Mekârim Şirâzî tefsirinde bu hadislerin Kur'an'a muhalif olduklarından dolayı Peygamber'e nispetlerinin sahih olmadığını söylemiştir.⁷⁷

Burada şunu da ifade etmek gerekir “Alimler peygamberlerin varisleridir, peygamberler de miras olarak dinar veya dirhem bırakmamışlardır. Onlar sadece miras olarak ilim bırakmışlardır. Kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.” hadisini Şiiiler de kendi kitaplarında rivayet etmişlerdir.⁷⁸ Hümeynî (ö. 1989) de bu hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹

⁷³ Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, h.no: 3711, 3712; Meğâzî, h.no: 4035; Ferâiz, h.no: 6726, 6730; Müslim, Cihâd, 16, h. no: 1758, 1759, 1761.

⁷⁴ Buhârî, Farzı'l-Humus, 3092, 3093; Ferâiz, h.no: 6726; Müslim, Cihâd, 16, h. no: 1759.

⁷⁵ İbn Hacer, VI, 202.

⁷⁶ İbn Hacer, VI, 202.

⁷⁷ Mekârim Şirâzî, XII, 27.

⁷⁸ Bkz. Muhammed Bâkır el-Meclisî, Bihâru'l-Envâr, Müessesetü'l-Vefâ, Beyrut, t.y. II, 92; Muhammed. B. Ya'kûb el-Küleynî Usûlü'l-Kâfî, 1. Baskı, Menşûrâtü'l-Fecr, Beyrut, 2007, I, 17.

⁷⁹ Hümeynî, Ruhullâh, el-Hukûmetü'l-İslâmiyye 3. Baskı, byy., bty., 93.

Mekârim Şirâzî bu hadisin Kur'an'daki miras ayetlerine uyumlu olmadığını, belki de bundan dolayı Kurtubî bu hadisi, hükmünün genel olmadığı şeklinde açıklamak zorunda kaldığını söylemiştir. Aslında böyle bir durum söz konusu değildir. Kurtubî açıkça Hz. Süleyman'ın Hz. Dâvûd'un "nübüvvet" ve "saltanatına" varis olduğu görüşünü tercih etmiştir. Yani Mekârim Şirâzî'nin Kurtubî'ye nisbet ettiği görüş doğru değildir.⁸⁰

Mekârim Şirâzî aslında Hz. Ebû Bekir'in Hz. Fatıma'ya Fedek'i verme hususunda ısrar ettiğini, hatta buna dair kararını yazdığını ancak Hz. Ömer'in buna mani olduğunu ve yazılanı yırttığını söylüyor sonra da bu kıssadan tuhaf sonuçlar çıkararak meselenin tamamen siyasi olduğunu ifade ediyor. İbn Ebî Hadîd'den de aslında hem Hz. Ebû Bekir'e hem de Hz. Fatıma'ya hakaret içeren seviyesiz bir hikayeyi son derece kibar bir üslupla anlatmayı ihmal etmiyor. Bir taraftan hem Ehl-i Sünnet kaynaklarında hem de bazı Şîa kaynaklarında sahih olduğu ifade edilen Peygamber'in mirası ile ilgili hadisin uydurma olduğunu söylerken diğer taraftan asılsız bazı kıssalara hüküm bina etmekten geri kalmıyor.

5. Gerek "Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla"⁸¹ ayeti, gerekse "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu"⁸² ayetlerinin siyak ve sibakında mirastan kastedilenin "mal" olduğuna delalet eden bir şey yoktur.

"Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla"⁸³ ayetinin öncesinde yukarıda da zikredildiği üzere şu anlamı ifade eden ayetler yer almaktadır: Hz. Zekeriya Allah'a şöyle dua etmişti: Ey rabbim, artık benim kemiklerim gevşedi, kuvvetim zayıfladı, ateş alevinin yayılışı gibi beyazlık başımda yayıldı. Ey rabbim, duamda cevapsız bırakılarak mahrum edilmedim, her duama icabet ettin. Ben, benden sonra bana varis olacak akrabalarımın dini korumayacaklarından korkuyorum, eşim de kısırdır. Bana kendi katından bir veli / çocuk bağışla. Bu çocuk benden sonra bana ve Yakup oğullarına varis olsun. Katında razı olunan, emrini uygulayan ve sana itaat eden biri olsun.⁸⁴

Bu ayetlerin siyakında "mal"a delalet eden bir şey var mı? Siyer kitaplarında Hz. Zekeriya'nın fakir bir marangoz olduğu zikredilir. Hz. Zekeriya'nın ne malı vardı ki kendisine varis olacak bir çocuk istesin? Salih bir insanın bile malına varis olacak çocuk istemesi iyi karşılanmazken bir peygamberin böyle bir istekte bulunduğu düşünülebilir mi? Neredeyse İsrailoğulları peygamberlerinin bütünü Hz. Yakup ile Hz. Zekeriya arasındadır. Çünkü Zekeriya'dan sonra sadece Hz. Yahya ve Hz. İsa vardır. Şimdi bütün bunlardan sonra Hz. Yahya, Yakup oğullarının mal namına neyine varis olacak? Görüldüğü gibi buradaki mirastan kastedilenin "mal" olması ayetin siyakı açısından da makul değildir. Dolayısıyla Hz. Zekeriya'nın kastettiği "nübüvvet" mirasıdır.

⁸⁰ Kurtubî, 13/164.

⁸¹ Meryem: 19/6.

⁸² Neml, 27/16.

⁸³ Meryem: 19/6.

⁸⁴ İbn Cerîr, XV, 453-455, 461; Bağavî, V, 218-219; İbn Atiyye, IV, 4-5; Kurtubî, XI, 76-78; İbn Kesîr, IX, 214, 216; Tûsî, VII, 104-106; Tabersî, VI, 307-308; Kummi, VIII, 188-189; Mekârim Şirâzî, IX, 402-403.

Hız. Süleyman'ın mirasından da kastedilen “mal” değildir. Mal olsa burada zikredilmesinin ne faydası var? Zaten kişinin kendi babasına varis olması doğal olan bir şeydir. Kur'an'da özel olarak neden zikredilsin? Ayrıca Hz. Dâvûd'un Hz. Süleyman'dan başka da bir çok çocuğu vardı. Neden Hz. Dâvûd'un mirasçısı olarak sadece Hz. Süleyman zikredilsin. Dolayısıyla burada da kastedilen “mal” değildir. Kastedilen “ilim”, “hikmet” ve “nübüvvettir”⁸⁵

Sonuç

Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsirlerinde “Peygamberlerin Mirası” tartışmaları konusunun ele alındığı bu çalışmada şu neticelere varılmıştır:

1. Bu tefsirlerde “Peygamberlerin Mirası” konusu, genellikle “Bana ve Yakub oğullarına varis olacak bir çocuk bağışla” ayeti ile “Süleyman, Dâvûd'a varis oldu” ayetlerinin yorumu bağlamında tartışılmıştır. İki ekol arasındaki en belirgin yorum farkı, peygamberlerin mirasından kastedilenin tam olarak ne olduğu sorusunun cevabıdır. Sünni müfessirler genel olarak kastedilenin “ilim” olduğunu söylerken, Şii müfessirler kastedilenin “mal” olduğunu söylemişlerdir.

2. Tarafların delillerinin incelenmesi neticesinde “Peygamberlerin mirasına” farklı anlam vermeye sebep olan en önemli faktörün Hz. Fatıma ile Hz. Ebû Bekir arasında Resûlullah'ın (s.a.v.) mirası konusunda yaşanan tartışma olduğu anlaşılmaktadır.

3. Sünni müfessirler Hz. Fatıma ile Hz. Ebû Bekir arasındaki tartışmanın nas merkezli olup nasları yorumlamadaki içtihat farkından kaynaklandığını düşünürken, Şii müfessirler Hz. Ebû Bekir'in Hz. Fatıma'ya mirasını vermemekle ona zulmettiğini düşünmektedirler. Ayrıca bazıları da bu tartışmanın Hz. Ebû Bekir cenahında tamamen siyasi merkezli bir tartışma olduğunu iddia etmiştir.

4. Sünni müfessirler, peygamberlerin miras bırakmayacakları geride bıraktıklarının sadaka olduğu anlamındaki sahih hadisleri göz önünde bulundurarak ayete anlam verirken, Şii müfessirler bu hadisleri, ayete muhalif olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir.

5. Hem ayetlerin siyak ve sibakı, hem de peygamberlerin miras olarak mal bırakmadıklarını ifade eden ve bir kısmı da Şîa kaynaklarında sahih olduğu belirtilerek yer alan sahih hadisler, Sünni müfessirlerin bu ayetlere verdikleri anlamın isabetli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Altun, İsmail, “Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîi Yaklaşımların Analizi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), 1-27.

Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn, *Mealimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Muhammed b. Abdullah en-Nemr v.d. 4. Baskı, Dâru't-Taybe, byy., bty.

⁸⁵ <http://www.dd-sunnah.net/forum/showthread.php?t=81222>

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyamihi*, thk., Muhammed Zühêyr b. Nasır, trk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1. Baskı, byy. Daru't-Tavkin-Necât, 1422.
- Humeynî, Ruhullâh, el-Hukûmetu'l-İslâmiyye 3. Baskı, byy., bty., 93.
- İbn Atiyye el-Endelusî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422.
- İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk., Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki bi't-Teâvuni Mea'l-Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Abdussened Hasan y.y. Hecr, Yemâme, t.y.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Âzîm*, thk., Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1. Baskı, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, Mekke-Riyâd, t.y.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.d., Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, Cîze, t.y.
- Kummî, Muhammed b. Muhammed Rıdâ, *Kenzu'd-Dekâik ve Bahru'l-Hakâik*, thk., Hüseyin Derkahî, 1. Baskı, Müessesetu Şemsi'd-Duhâ, byy., 1430.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk., Berdunî, Ahmed ve İbrahim Atfayîş, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- Küleynî, Muhammed. b. Ya'kûb Usûlü'l-Kâfi, 1. Baskı, Menşûrâtü'l-Fecr, Beyrut, 2007.
- Meclisî, Muhammed Bâkır, Bihâru'l-Envâr, Müessesetü'l-Vefâ, Beyrut, t.y.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.
- Nîsâbü'rî, Muhammed b. Ebi'l-Hasan. İcâzü'l-Beyân an Meâni'l-Kur'an, thk, Hanif b. Hasan, 1. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1415.
- Nasır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fi Tefsîri Kitabi'llahi'l-Munezzel*, Medresetu'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib, 1. Baskı, Kum, 1421.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Hasan el-A'lâ, Müessesetü'l-A'lâ, Beyrut 1997.
- Tabersî, Fadl b. Hasan, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1. Baskı, Dâru'l-Ulûm, Beyrut, 2005..
- Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ağa Bezrek et-Tahrânî, İhyâi't-Turâsi'l Arabî, Beyrut, t.y.

<http://www.dd-sunnah.net/forum/showthread.php?t=81222>

KENTLERİN MARKALAŞMASI VE TÜRKİYEDEKİ MARKALAŞAN KENTLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

BRANDING OF CITIES AND A RESEARCH OF BRANDING CITIES IN TURKEY

Mehmet Oktay GÖKASLAN

Öğr. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi mehmetoktaygokaslan@gmail.com

Ahmet AKATAK

Öğr. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi ahmet_akatak@hotmail.com

ÖZET

Modern veya post modern yaşamın bireylerin tüketim kalıplarına ve yaşam kalitesine etkisi inkar edilemez bir gerçekliktir. Müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan çalışmaların odak noktasını “farklılaşmak” kavramı oluşturmaktadır. Bir ürün ya da bir hizmeti satın alırken ayırt edici olan nedir sorusu tatmin düzeyi ve beklentisi ile paralel bir zemin meydana getirmektedir. Küreselleşmenin de beraberinde getirdiği yoğun ve yüksek rekabet, işletmeleri/firmaları/organizasyonları karlılık düzeylerini muhafaza etme ya da artırma ihtiyacını doğurmak anlayışına yöneltmektedir ve bu durum aynı zamanda kentlerin markalaşma düzeyine de etki etmektedir. Özel sektördeki bu rekabetin kimi izdüşümlerini marka kent oluştururken görmek mümkündür. Bu bağlamda öğrenci, turist, yatırımcılar vd. unsurları bir kente çekmenin önemi gittikçe artmaktadır. Doğal güzelliklerin, mimari yapıların, coğrafi konumların marka kent meydana getirmesinde işlerliği daha açık iken bu özelliklere sahip olmayan kentlerin planlı ve stratejik hedefleri ayrı bir önem arz etmektedir. Markalaşmaya dair hizmet ve ürünler üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Kentlerin markalaşması üzerine de çeşitli araştırmalar mevcuttur. Kentlerin ayırt edici özelliklerinin ortaya çıkartılması ile markalaşmaları sağlanmak istenmektedir. Bu çalışmada kentlerin markalaşmaları bağlamında; marka ve kent kavramları için yapılan tanımlara bakılmış, kentlerin markalaşması ve kent markası yaratma sürecinden bahsedilip Türkiye’de markalaşmayı başarmış ve akademik çalışmalara konu olmuş Marmara bölgesinden en fazla nüfusa sahip İstanbul, İç Anadolu’dan Türkiye’nin başkenti Ankara, Ege bölgesinin en kalabalık kenti İzmir, Akdeniz bölgesinde adını turizm ile duyuran Antalya ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden sanayi ve kültür şehri olarak bilinen Gaziantep kentleri ile ilgili bir yazınsal çalışma yapılmaya ve ele alınan kentler için markalaşma hususunu ön plana çıkartan kendilerini diğer kentlerden ayıran fark yaratmalarını sağlayan özelliklerin neler olduğuna değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentlerin Markalaşması, Markalaşan Kentler, Türkiye’de Markalaşan Kentler.

ABSTRACT

The influence of modern or post modern life on the consumption patterns and quality of life of individuals is an irrefutable reality. The focus of the work done to answer the needs and desires of the customers is the concept of "differentiation". What is distinctive when buying a product or service is the fact that it raises a background that is parallel to the level of

satisfaction and expectation. The intense and high competition that the globalization brings with it leads to the understanding that businesses / firms / organizations need to maintain or increase the profitability levels and this also affects the branding level of the cities at the same time. It is possible to see what kind of projections of this competition in the private sector constitute the brand city. In this context, students, tourists, investors and so on. The importance of attracting elements to a city is increasing. When the natural beauties, architectural structures, geographical locations are more open to the brand city, the planned and strategic objectives of cities that do not have these characteristics are of special importance. A lot of research has been done on branding services and products. There are also various researches on the branding of cities. In this study, in the context of branding of cities; that we look at the definition for brand and urban concepts, the city of branding and city brand has managed branding process of creating the mentioned and in Turkey and has the highest population of been the subject of academic study Istanbul in Marmara in Turkey, Ankara in Central Anatolia, the capital of Turkey, the most populous city of Eger İzmir has tried to make a literary study about the cities of Southeastern Anatolia region which are known as industrial and cultural cities Gaziantep, and Antalya which is known for tourism in the Mediterranean region, and what are the characteristics that make the difference that distinguishes them from the other cities.

Keywords: Branding of Cities, Branding Cities,.

1. GİRİŞ

Kentleri oluşturan yaşam biçimleri, mimari, gastronomi, sosyal yaşam gibi özellikleri, aynı zamanda kentin kültürel yapısını da oluşturmaktadır. Bu yapıyı oluşturan kültürler de, bir kenti farklılaştıran en önemli unsurlarındandır. Ancak küreselleşme sürecinde kentlerin giderek tek bir yapıya sahip olmaya ve özlerini kaybetmeye başlaması, o kenti farklılaştıran kültürlerin de giderek kaybolduğunu göstermiştir. Böyle olunca zaman içerisinde fark yaratmak amacıyla, “marka kent” terimi hayatımıza girmiştir. Son yıllarda kentleri bir marka haline getirmek amacıyla, gerek turizm, gerek ticari faaliyetler için tercih edilme isteği ile hazırlanan imaj çalışmaları, sportif faaliyetlerden mutfak kültürüne, yaşam tarzından mimariye kadar geniş bir çerçevede yapılmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte dünyanın dört bir yanındaki ülkeler, şehirler, kasaba ve turistik yerler; turistler, kongreler, spor etkinlikleri, girişimciler, yatırımcılar, endüstriler, işletmeler ve küresel sermaye için daha yoğun bir şekilde rekabet etmeye başlamışlardır. Buna ek olarak, genel olarak küresel ekonomide daha büyük bir paya sahip olmak için yarışa katılan ülke ve şehirlerin sayısı (Doğu Avrupa, Asya ve diğer kıtalardan) ve özellikle küresel turizm dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Yerel ve ulusal liderler yerlerinin çekiciliğini ve rekabet gücünü artırmak için daha aktif hale gelmişlerdir. Sonuç olarak, 1990'lı yılların başından bu yana

turistleri, yatırımcıları ve girişimcileri kentlere, mekanlara, bölgelere çekmek için atılan adımlar ve değişiklikler önem kazanmıştır (Avraham ve Daugherty, 2009: 331).

2. MARKA ve KENT KAVRAMLARI

Marka kelimesinin İngilizce karşılığı olan “brand” kelimesi, eski İskandinav dillerinde “yakma” anlamına gelen “brandr” kelimesinden gelmektedir. Brand kelimesi daha sonraları sürüdeki hayvanların kimin olduğunun ayırt edilebilmesi için hayvanların kızgın demir ile dağlanması olarak kullanılmış ve bir değer kazanmasına sebep olmuştur. (Haigh ve İlgüner, 2012: 12, akt, GÜL, 2016: 57).

Markanın tanımı, Amerikan Pazarlama Derneği tarafından, rakiplerinkinden farklı olarak, bir isim, terim, işaret, sembol, tasarım ya da bunların kombinasyonu ile bir satıcı ya da bir satıcı grubunun mal ve hizmetlerini tanımlamak ve ayırt etmek amacıyla sunulmuş bir öge olarak tanımlanmıştır (Kotler vd, 2002: 469, akt. Hanna ve Rowley, 2007: 62).

Marka, üreticilerin pazarda tüketicilere tanıtmak için kullandıkları isim, işaret, logo, sembol, tasarım veya bunların birkaçı veya hepsinin kullanılmasıyla oluşan bir kimliktir (Emin, 2012: 11). Marka, mal ve hizmetlerin kimliğini belirleyen, rakiplerinkinden ayırt eden bir isim, simge, şekil ya da bunların bileşimidir (Yükselen, 1998: 132, akt. Şahin, 2010: 21). Amerikan Pazarlama Derneğinin tanımına göre marka, bir satıcı veya satıcılar grubunun ürün veya hizmetlerini tanımlayan ve rakiplerinden ayırt etmeyi amaçlayan isim, terim, tasarım, işaret, sembol veya bunların birleşimidir (Keller, 1998:204, akt, Zeren, 2011: 22).

Vincent'nin (2004: 3) Arnold'dan (1992) aktardığına göre, markayı oluşturan unsurlar öz, fayda ve niteliktir. Markanın özü, o markayı diğer markalardan ayırt edilmesine yarayan marka kimliğini öne çıkaran, yalın, tüketici tarafından kolay anlaşılır ve değerlendirilebilir ögesidir. Fayda ise tüketici tarafından duygusal, konum ve imaj olarak istekleri ile örtüşen kısımdır. Nitelik ise markada bulunan renk şekiller ve görseller gibi fark edilebilir ve elle tutulabilir özellikleridir.

Kent, tarım dışı üretimin yapıldığı, kontrol işlevlerinin toplandığı, belirli büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış bir mekân olarak tanımlanır (Kaypak, 2013: 208). Kent kavramı kimi araştırmacılar için üretim araçlarının, ticaret mallarının toplanmış oldukları yerler kimi araştırmacılara göre ise, iş bölümü ve dayanışma gibi kavramlarla

ilişkilendirilen, insanların yaşam alanları olan yerler olarak yapılmıştır (Kaplan, 2014: 5). Kent; kültürel özellikleri, ekonomisi, yönetimi ve nüfusu ele alındığında kırsal kesimden ayırt edilebilen niteliklere sahip, genellikle teknolojinin gelişkin olduğu ve sanayi tipi üretimin daha fazla olduğu, belirli bir büyüklük ve bütünleşme düzeyine sahip, farklılaşma ve uzmanlaşmanın yaygın olduğu yerleşim alanları olarak tanımlanabilir (Kızılcıkelik, 2000:120 akt, Gül, 2016: 2).

3. KENTLERİN MARKALAŞMASI

İnsanların kullandığı pazarlamaya konu olan her türlü ürün ve hizmet gibi yaşadıkları yerlerde marka olarak kullanılabilir markalaştırılabilirler. İnsanları yaşam alanlarından olan kentlerin markalaşabilmeleri için yukarıda marka tanımında belirtildiği üzere marka kavramının unsurları olan öz fayda ve nitelikler kullanılabilir. Bu bölümde kent markalaşması kavramından bahsedilecektir.

Yüzyıllar boyunca finansal hareketliliğin merkezinde yer alan şehirler, sosyal ve finansal araçlarda dinamik bir yapıya sahiptir. Günümüzde şehirler, küresel rekabetin etkileriyle daha yakından ve derin bir biçimde etkilenmiş ve bu yeni rekabet koşulları altında rekabete konu olmuştur (Tataroğlu, Karataş ve Erboy, 2015: 14). Kentler arasındaki artan rekabetin çeşitli biçimlerde ve etkinlik alanlarında görülebilen küreselleşmenin etkilerinden biri olarak görülmektedir (Rıza, Doratlı ve Faslı: 2012: 294). Hal böyle olunca son yıllarda Anholt-GMI Kent Markaları Dizini gibi popüler şehir markası sıralamaları ile beraber yerlerin markalaşması şehir yetkilileri ve akademisyenler arasında popülerite kazanmıştır (Braun, Kavaratzis ve Zenker, 2013: 19).

Marka, ürün ve hizmetlere uygulanabildiği gibi yerlere, insanların yaşam alanı olan kentlere de, uygulanabilir (Gomez vd. 2016: 2). Bir yerin markalaşması; yatırım, ihracat, turizm, eğitim, kültür, spor, aktiviteler için insanlara cazip hale getirilmesi gibi amaçlar gütmektedir. Bunların hepsi bir arada olduğunda, bir yerin markalaştığı söylenebilmektedir (İçyer, 2010: 66). Kent markalaşırken ilk olarak varlığını gösterebilmeli, ikinci olarak hedef kitlenin zihninde, rakiplerinden daha üstün özelliklere sahip olarak, yer edinmeli, üçüncü olarak yerin amaçları ile paralel biçimde tüketilmesi isteniyorsa, eşi olmayan bir marka ile kendini fark ettirmesi gerekmektedir (Kavaratzis ve Ashworth, 2005, akt. Peker, 2006: 20).

Ürün markalarına benzer şekilde, yer adları duyguları uyandıran, farkındalık yaratan ve davranışları etkileyen dış bir sinyaldir (Gertner, Berger ve Gertner, 2006: 106). Şehir markası sadece slogan veya kampanyadan çok daha fazlasıdır, daha ziyade düşüncelerin, hislerin, çağrışımların ve beklentilerin toplamını temsil eder. Potansiyel veya var olan müşteri isim, logo, ürün, hizmet, olay ya da tasarım veya sembolle karşı karşıya geldiğinde bunları şehri temsil ettiğini aklına getirir (Jensen, 2005;2, akt. Başçı, 2006: 57).

Kent markası, yaratıcılıkla uygun bir şekilde ekonomik, profesyonel, sosyal olarak, ulusal ve hükümet politikaları ile koordine edilmiş yer imajının yönetimi olabilir (Rezvanpour ve Bayat, 2017: 9). Yerlerin (kentlerin) kimlikleri orada yaşayan ve yaşamış olan insanların bıraktıkları benlikleri, benzerlikleri ve farklılıklarının bir araya getirilmesine bağlıdır. Yer kimliği, benlik kimliğinin önemli bir parçasıdır. Başkaları ile paylaştığımız yerler ve ortak anlamları, topluluğun ortak kimliğini oluşturmaya yardımcı olur (Erickson ve Roberts, 1997: 36). İnsanların kent markasının oluşumuna yardım eden kısmı da buradan gelmektedir.

4. KENT MARKASI YARATMA SÜRECİ

Sevin'in (2014: 48) Kavartzis'ten (2004) aktardığına göre bir yerin markalaştırılmasının arkasındaki ana önermeler, bir yerin adlandırılmasıyla birlikte, kişilerin zihinlerinde çağrıştırılan ilişkili kavramlar, o yer için daha iyi bir marka yaratmak yönünde kullanılabilir.

Kent pazarlaması “kentin tanıtılması, yeniden sunumu, yeni bir imaj ve pazarlama oluşturarak kaynakların cazip hale getirilerek rekabetçi pozisyonun korunması ve evrim geçirmeyi içerir” olmasıdır. Bu tanım yeni imaj oluşturarak farklı kaynakların korunması ve cazip hale getirilmesine vurgu yapmaktadır (Şahin, 2010: 31).

Kentin olumlu ve hedef gruplar açısından önem taşıyan hangi özelliği onu diğer kentlerden farklı bir konuma getirmektedir. Bu doğrultuda kent markalaşma sürecini, kentin gerçek ve ayırt edilebilir özelliklerinin anlaşılması ile bu özellikleri içinde barındıran ve kullanan özel bir pazarlama biçiminin geliştirilmesi olarak tanımlanabilir ve kentler de bu süreç sonunda pazarlanabilen bir ürün olarak kabul edilebilmektedir (Peker, 2006: 24).

Kent markası, bir kentin, sahip olduğu kültürel, tarihsel, doğal ve toplumsal özelliklerini bütünleştirerek ve diğer kentlerden ayırt etmek amacıyla, kendine özgü bir işaretle destekleyip yaşama geçirdiği bir gelişim tanınma-imaj projesidir. Kent markası, söz konusu kenti ve onun

savunduğu olanakları diğer kentlerden ayıran, hem ussal, hem de duygusal nitelikteki, özgün inançlar kümesidir. Bu doğrultuda, markalaşmış kent, marka olmuş kent anlamına gelmektedir. Bir kentin 'marka kent' olabilmesi için, tercih edilen bir cazibe merkezi haline getirilmesi gerekmektedir. Cazibeyi artırmak ise; markalaşmadan geçmektedir. Öncelikle kenti dışa açmak, ülkedeki ve dünyadaki yatırımları, alıcıları ve turistleri kente çekebilmek gerekmektedir. Kentleri markalaştırma, asıl olarak gelişmekte olan ülke kentlerinin kalkınması kastedilerek kullanılmaktadır (Kaypak, 2013: 210-212, akt. Yılmaz ve Yücel, 2016: 64).

Akademisyenler kent markalaşmaları için ilk olarak nitel yöntemler kullanılarak potansiyel müşteriler üzerinde marka çalışmaları yaparak, ikinci olarak marka boyutu hakkında standartlaştırılmış anketler vasıtasıyla ve üçüncü ve son olarak da nitel ve nicel yöntemleri birleştiren çok boyutlu ölçekleme veya ağ analizleri gibi karma yöntemler olmak üzere üç yöntemden bahsetmişlerdir (Zenker vd., 2010: 5). Yer markalamasının, kurumsal pazarlama ve marka önlemlerini kullanmak, kurumsal pazarlama ve markalaşma önlemlerini markalaşma bağlamını yerleştirmek için uyarlamak ve yer markalaşmasına özgü modeller geliştirmek olmak üzere üç olası alternatif vardır (Kavaratzis, 2004, akt. Sevin, 2014: 48).

Kentler, ticari hacim, nüfus, zenginlik ve göç açısından birbirleriyle rekabet halindedir ve bu anlamda, ürünlere değer katarak birbirlerinden farklı olma popülarliklerini artırarak daha fazla tercih edilme gayreti içindedirler (Tataroğlu vd., 2015: 117).

5. TÜRKİYE'DE MARKALAŞAN KENTLER

Türkiye'de 2006 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan "Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planında" 2023 yılına kadar Amasya, Adıyaman, Trabzon, Bursa, Edirne, Gaziantep, Hatay, Konya, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Kars, Mardin, Sivas ve Şanlıurfa kentlerini marka kent haline getirme hedefi konmuştur. Türkiye'de yürütülen kent markalaşması çalışmalarında daha çok logo ve slogan hazırlama ile birlikte fotoğraflar gibi görsel malzemeler kullanarak reklam kampanyası yürütme şeklinde olduğu görülmektedir (Şahin, 2010: 8). Türkiye'de kapsamlı markalaşma çalışmalarına rastlanmamaktadır (Görkemli, 2013: 152).

5.1. İstanbul

Türkiye için şehirlerin pazarlanması kapsamında üzerinde en çok araştırma yapılan şehir İstanbul'dur. İstanbul'un sahip olduğu tarihi ve kültürel dokusu kendini tanıtmaktadır. Bu özellikleri ön plana çıkararak kendisini şehir turizmi kapsamında pazarlayan İstanbul 2010 Avrupa kültür başkenti seçilmiştir. Aynı şekilde özellikle son yıllarda düzenlenen uluslararası kongrelere ev sahipliği yapması ve her yıl İstanbul'da gerçekleştirilen F1 İstanbul Park yarışının gerçekleşmesi de İstanbul'un kendisini etkin bir şekilde pazarlamaya çalıştığı sonucunu çıkarmaktadır (Giritlioğlu, Avcıkurt, 2010: 83).

Kentlerdeki varlıklar, potansiyeller, mekan, eğilimler, önkoşullar ve inşalardan oluşan altı bileşenden oluşan Anholt-GMI Şehir Marka Endeksi ile kentlerin markası oluşturulmak istenmektedir. Ayrıca bir diğer kent markası belirlemeye yönelik ölçek de Saffron Kent Marka Barometresidir. Bu ölçek kentin marka değerini ortaya koymak için gözlenebilir ve ölçülebilir özelliklerinin ne kadar güçlü olduğunu sorgulayan Kent Varlık Gücü ve kentin şu andaki marka değerinin gücünü sorgulayan Kentin Marka Gücünden oluşur. Bu ölçekleri kullanarak Kaplan (2014) İstanbul hakkında yapmış olduğu çalışmada İstanbul'un marka kent potansiyeli için ulaşım, kent varlıkları ve kent varlıklarının ulaşılabilirliği açısından incelemiş ve Londra kentini kıyaslamıştır. Yapılan kıyaslamada Londra'da kent varlıklarına ulaşılabilirlik İstanbul'da yüzde 88 iken Londra'da yüzde 85 olarak ölçülmüştür. Burada çıkan sonuca göre İstanbul'da gezintiye çıkardığımız bir turisti daha kısa sürede Londra'dan daha kolay bir şekilde gezdirebildiğinizdir.

İstanbul'da çok tarihi açıdan değerli önemli yapılar vardır. Bu yapılar tarihi camiler, kiliseler, sinagoglar, saraylar, kaleler ve kuleler olarak sınıflandırılabilir. Ticaret, eğlence, kültür, eğitim, alışveriş, turizm ve sanat açısından da adından bahsettirmiştir. Bizans ve Osmanlı gibi büyük medeniyetlere ev sahipliği yapması nedeniyle kültürel mimarisi kilise, sinagog ve camiler anıtsal yapı kompleksleri mevcuttur ve muhafaza edilmektedir. İstanbul'un tarihi ve kültürel güzelliklerinin yanında doğa ve coğrafi güzellikleri de mevcuttur. Kentin doğal ve kültürel değerleri arasında İstanbul boğazı kız kulesi İkonografik sembollerden olarak tanıtım kampanyalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Emin, 2012: 66).

Başcı (2006) İstanbul için geliştirmeye çalıştığı şehir markası modelinde bulunması gereken yedi özelliği şu şekilde belirtiyor;

1. Yerel yönetimler ve dış ilişkiler,
2. Özel sektör ve diğer kurumlar,
3. Turizm, kongre ve aktiviteler,

4. Kültürel, tarihi miras ve işaretler,
5. Yatırım ve yerleşim,
6. Eğitim ve spor,
7. İnsan

Bu model çerçevesinde şehir markası oluşumunda rol alan unsurlar markalaşma sürecine dahil olmakta ve sürecin yönetilmesini sağlamaktadırlar.

5.2. Ankara

Ankara; Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ankara, İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük kenti modern, yeni ve aynı zamanda ülkenin politik merkezi olmasıyla da önem taşımaktadır. Tarihçe bakımından çok eskilere uzanan bir geçmişe sahiptir. Ancak Ankara'nın marka kent olarak öne çıkaran kentsel eserleri olarak günümüzde Atakule, Karum İş Merkezi, Büyük Ankara Oteli ve Armada bunlardan bazılarıdır. Ankara'da öne çıkan özellikli öğeler (Özer, 2002-2003, s. 100, akt. Emin, 2012: 61-62):

- a) Atatürk için yaptırılan ANITKABIR
- b) Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve müzedeki eserler
- c) Ankara Kalesi
- d) Birinci ve ikinci T.B.M.M. binaları
- e) Atakule
- f) Başta Ulus'taki Atatürk heykeli olmak üzere şehrin değişik yerlerindeki heykeller
- g) Etnografya Müzesi
- h) Eski Ankara evleri
- i) Üniversiteler
- j) Atatürk Orman Çiftliği
- k) Gençlik Parkı
- l) Ankara keçisi ve ünlü tiftik yünü
- m) Ankara kedisi
- n) Ankara tavşanı
- o) Ankara balı, Ankara armudu

5.3. İzmir

İzmir nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye'nin üçüncü büyük kentidir. Ege bölgesinde bulunmaktadır. Uluslararası limanı ile ticaret merkezidir. Aynı zamanda turistik gemilerinin önemli durak noktalarındandır. Gürkaynak (2008), İzmir kentinin bir marka nitelikleri olarak tanımlanan dişil-güç, hoşgörü ve rahatlığın oluşturacağı temeller üzerine kurulabileceği belirtmiştir (Emin, 2012: 68).

İzmir kentinin önemli alanları: Anıt ve Meydanlar başlığı altında ele alınarak kategorize edilmiştir. Bu kategori içerisinde toplamda 38 adet alandan bahsedilmiştir. Kentin mevcut resmi sembolü olan Saat Kulesi en sık adı geçen sembol olmuştur. Cumhuriyet Meydanı Atatürk Anıtı, Kordon (Alsancak semtinde), Kadifekale, Kültür Park Panayır Alanı, Agora diğer önemli alanlarıdır. Hasan Tahsin İlk Kurşun Anıtı, Zübeyde Hanım Türbesi, Belkahve ve Latife Hanım Köşkü yakın tarihi simgeleyen ve daha az bahsi geçen önemli yerlerdir (Gürkaynak, 2008, s. 170).

İzmir'de mimari miras olarak belirtilen binalar Tepekule, Kadifekale ve Agora olarak isimlendirilen İzmir' deki Antik yerlerdir. Şehrin Levanten miras örnekleri, konut ve kamu binalarından oluşan örneğin Alsancak Basmane Tren İstasyonları, Bornova ve Karşıyaka Levanten Konaklarının yanı sıra 19 yy olarak Alsancak'taki Levanten ve Rum yerleşkeleri Karataş'taki Asansör (Asansör Kulesi) Hristiyanlarca hac yeri kabul edilen Meryem Ana Evi, Efes, Saint Jean Kilisesi, İsa Bey Cami ve Yedi Uyurlar İzmir kenti marka gücünü oluşturan varlıklardır (Gürkaynak, 2008: 244).

5.4. Antalya

Antalya Türkiye'nin Güney Akdeniz Bölgesinde kıyı şeridinde olan bir ildir. Şehrin nüfusu yaz aylarında turizmin etkisi ile artmaktadır. Antalya, Likya, Pamfilya, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin izlerini ve kültürleri de dahil olmak üzere şehir içinde ve çevresinde bazı değerli mimari mirası korumuştur (Yıldız, 2008 s. 17, akt. Emin, 2012: 63). Antalya, güneş, deniz, doğa ve tarihi, Akdeniz'in en temiz plajları, 630 km lik kıyı şeridi antik şehirler, limanlar, anıt mezarlar, plajlar, dantel gibi koylar, yemyeşil ormanlar ve akarsular kenti marka gücünü oluşturan varlıklardır (Yüzbaşıoğlu, Otamis, & Demir, 2011, s. 91).

Palmiyelerle sıralanmış bulvarları, uluslar arası ödül sahibi marinası, geleneksel mimarisi ile modern bir şehir terasında eski kalesi ile Antalya Türkiye'nin önemli bir turizm merkezidir.

Oteller, restoranlar, barlar, gece kulüpleri ve dükkanlar gibi geniş bir seçimin yanı sıra, şehir aynı zamanda uluslar arası çeşitli spor etkinliklerine de yıl boyunca ev sahipliği yapıyor. 1995 yılında açılan Kültür Merkezi, kültürel ve sanat etkinlikleri, müzik, tiyatro alanlarında ve yaratıcı sanatlara ev sahipliği yapıyor (Emin, 2012: 63). Kaleiçi ise diğer ilgi alanlarından biri olarak bilinen Roma surları içinde merkezi eski mahallesidir ve pek çok müze vardır (Yüzbaşıoğlu, Otamis, & Demir, 2011, s.91). Antalya'nın sürdürülebilir parametrelerini elde etmek için yaklaşımlar ve bazı avantajları şu şekilde tespit edilmiştir (Yıldız, 2008, s. 18, akt. Emin, 2012: 63-64);

- İklim 12 ay boyunca turizmin gerçekleşmesi için yeterlidir,
- Trafik ve ulaşım endişe edilecek bir sorun teşkil etmemektedir,
- İstanbul'a göre şehirde daha güvenli çevre özellikleri bulunmaktadır,
- Kültürel faaliyetlerin sürdürülebilirliğe adaptasyonu ve mimari mirasın kullanımı vb.

5.5. Gaziantep

Şehir pazarlaması kapsamında Türkiye’de ön plana çıkan diğer bir şehir ise Gaziantep’tir. Gaziantep kendisini hedef kitleye sahip olduğu zengin mutfağıyla ve iş-sanayi dünyasıyla pazarlamaktadır (Giritlioğlu, Avcıkurt, 2010: 84). Kaypak (2013: 215) Gaziantep’i sanayi şehri olarak ele almaktadır.

Gaziantep 2003 yılında sanayi odasının öncülüğünde markalaşma faaliyetlerinde başlamıştır. (Çarıkçı, 2007: 64 akt. İçyer, 2010: 107). Sanayi Odası’nın öncülüğünde başlatılan “Marka Şehir Gaziantep Projesi” ile Gaziantep’in öne çıkan değerleri olan “girişimcilik ruhu”, “tarihteki Antep savunması ve mücadelecilik kimliği”, “el sanatları”, “zengin mutfak kültürü” vurgulanmıştır. Böylece kenti yurtiçi ve yurtdışında cazibe merkezi haline getirmek ve yatırımcıları şehre çekmek, Gaziantep’li firmaları markalaşma yolunda destekleyerek kenti marka zengini bir kent yapmak ve Ege ve Marmara Bölgelerine alternatif bir yatırım üssü haline getirmek amaçlanmıştır (Görkemli, 2013: 152).

6. SONUÇ

Kentlerin küresel birer marka olarak rekabet etmeleri kolay değildir. Bu rekabet büyük ölçekli politikaları gerektirmektedir. Kent markalaşması “kent nesi ile tanınır” veya “nesi meşhurdur”dan daha öte bir şeydir. Kentleri markalaştırırken, kentin güçlü, olumlu ve farklılık yaratan yönlerinin bir marka olarak öne çıkarılması düşünülmektedir. Ele alınan kentin gerçekten bir marka değeri varsa bir adım atılmış olur ve o marka niteliğinin sürekliliği ile anlamlıdır.

Kentler, dünya ekonomisinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Kentsel pazarlama da bu artan öneme paralel olarak ilgi toplamaktadır. Kentin ekonomik gelişmesini rastlantılara bırakmak yerine sürecin her aşamasının ince bir şekilde planlanmasını ve yüksek katılımıyla eylem planlarının uygulanarak kentin önceden belirlenmiş bir vizyona ulaştırılmasını hedefleyen kentsel pazarlama, gelecekte politika yapıcıların, yerel karar vericilerin ve kent sakinlerinin üzerinde daha fazla durması gereken bir kavramdır.

Türkiye’deki kentlerin de dünyadaki rakipleri ile boy ölçüşecek artıları alternatifleri mevcuttur. Her kent kendi ayırt edici özelliklerini tespit etmek üzere çalışmalar yaparak fark yaratıp marka kent haline gelebilme potansiyeline sahiptir. Akademisyenlerin geliştirmiş oldukları Anholt-GMI Şehir Marka Endeksi ve Saffron Kent Marka Barometresi gibi ölçekler kullanılarak yada SWOT analizi/Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler belirlenerek kentin bir profili çıkartılıp kent markası olarak kullanılacak yada güçlendirilebilecek özellikler tespit edilebilir. Bu tespitler neticesinde pazarlama faaliyetine geçilerek marka unsuruna vurgu yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Bill Erickson & Marion Roberts (1997) Marketing local identity, *Journal of Urban Design*, 2:1, 35-59, DOI: 10.1080/13574809708724395
- Avraham, Eli ve Daugherty, Daniel, 2009, “We’re known for oil. But we also have watercolors, acrylics & pastels”: Media strategies for marketing small cities and towns in Texas”, *Cities* 26, 331-338.
- Yılmaz, Ali Sırrı ve Yücel, Nurcan, 2016, “Yerel Kalkınmada Yeni Bir Anlayış, Kentlerin Markalaşması” *Çağdaş ve Yerel Yönetimler*, 25(1) Ocak, 61-78.
- Giritlioğlu, İbrahim ve Avcıkurt, Cevdet, 2010, “Şehirlerin Turistik bir ürün olarak pazarlanması, örnek şehirler ve Türkiye’deki şehirler üzerine öneriler (Derlemeden oluşmuş bir uygulama)”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 74-89.
- Kaypak, Şafak, 2013, “Yerel kalkınmada yeni bir anlayış: Kentlerin markalaşması (Hatay marka kent örneği)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açılımları*, Manisa, 201-222.
- Görkemli, H. Nur, 2013, “Kent imajı ve markalaşan kentler”, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 141-155.
- Emin, Necibe, 2012, “Marka kent oluşturmada sembol yapıların değerlendirilmesi ve bir uygulama”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Başçı, Ahmet, 2006, “Şehir markası yaratma süreci ve İstanbul şehir markası için bir model önerisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, İstanbul.
- Gürkaynak, N. (2008). “Building A City Brand Through A Citizen Perspectives.” İstanbul: Yeditepe University , Graduate İnstitute of Social Sciences.
- Yüzbaşıoğlu, Nedim, Otamis, Pelin Arseven ve Demir, M. Özer, 2011, “Antalya Region Tourism Cluster: To Measure The Impact of Tourism Cluster on Regional Development”, *Middle Eastern Finance and Economics*, 11(2011), 89-94.
- Sevin, H. Efe, 2014, “ Understanding cities through city brands: City branding as a social and semantic network”, *Cities* 38 (2014), 47-56.
- Hanna, Sonya ve Rowley, Jennifer, 2015, “Towards a model of the Place Brand Web”, *Tourism Management*, 48 (2015), 100-112.
- Rezvanpour, Nasim ve Bayat, Ashkan, 2017, “Determining effective urban design factors within the branding strategy due to brand city spaces and evaluating city spaces by comparing them to the presented factors. A case study of ChaharBagh Avn, Isfahan, Iran”, *International Conference-Alternative and Renewable Energy Quest, AREQ 2017*, 1-3 February 2017 Spain, *Energy Procedia*, 115(2017), 6-17.
- Riza, Müge, Doratlı, Naciye & Faslı Mukaddes, 2012, “City Branding and Identity”, *Procedia-Social and Behavioral Science* 35 (2012) 293-300.
- Zenker, Sebastian, Knubben, Evelyn, Beckmann, Suzanne C. 2010, “Your City, My city, Their City, Our City – Different Perceptions of a Place Brand by Diverse Target

- Groups”, 6. International Conference Thought Leaders in Brand Management Lugan- Switzerland, April 18-20, 2010, 1-13.
- Gomez, Mar, Fernandez, Alejandra C., Molna, Arturo, Aranda, Evangelina, 2016, “City branding in European capitals: An analysis from the visitor perspective”, Journal of Destination Marketing&Management, 18 November 2016, 1-12.
- Tataroğlu, Nihal, Karataş, Aslı, Erboy, Nedret, 2015, “An evaluation on the process of being a brand city of muğla”, Social and Behavioral Sciences, 210(2015), 114-125.
- Anholt, Simon, “Brands Index How the World sees the world’s cities”, Place Branding, Vol. 2, 1, 18-31.
- Erik Braun, Mihalis Kavaratzis, Sebastian Zenker, (2013) "My city – my brand: the different roles of residents in place branding", Journal of Place Management and Development, Vol. 6 Issue: 1, pp.18-28,
- Hanna, Sonya ve Rowley, Jennifer, 2007, “An analysis of terminology use in place branding”, Place Branding and Public Diplomacy, Vol. 4, 1, 61-75.
- Gül, Fırat Eren, 2016, “Kültür Nesnelere Üzerinden Kentlerin Markalaşması ve İzmir Uygulaması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı, İzmir.
- Kaplan, Şaban, 2014, “Marka Kent Olarak İstanbul Metropolitan Alanının Erişebilirlik Açısından İrdelenmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi, İstanbul.
- Güçlü, Ayberk, 2014, “Kentlerin Markalaşmasında Yerel Yönetimlerin Rolü: Fethiye Belediyesi’nde Bir Alan Araştırması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Pekeri Afife Esra, 2006, “Kentin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Sanat Müzelerinin Rolü: Kent Markalaşması ve Küresel Landmark”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programı, İstanbul.
- Zeren, Halim Emre, 2011, “Marka Kent Oluşturma Bağlamında Stratejik Kent Yönetimi: Karaman Kenti İçin Bir Model Önerisi”, (Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Şahin, Gözde, 2010, “Turizmde Marka Kent Olmanın Önemi: İstanbul Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.
- İçyer, Abdurrahman, 2010, “Marka Kent Oluşturma Açısından Stratejik Kent Yönetimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Karaman.

İKTİSADİ KRİZLERİN VARLIĞI: KURUM VE KURULUŞLARIYLA BATI EKONOMİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Prof. Dr. ARİF ÖZSAĞIR

Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F Öğretim Üyesi, ozsagir@gantep.edu.tr

İlyas BAYAR

Mardin Artuklu Üniversitesi Ömerli Meslek Yüksekokulu, ilyasbayar@artuklu.edu.tr,

Fırat KARAKÖY

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, firatkarakoy@gmail.com.

ÖZET

İnsanların yaşamlarını idame ettirmeleri için yaptıkları eylem ve faaliyetler bir bütün olarak ekonominin kapsamına girmektedir. Küresel ölçekte bireylerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için artan mal ve hizmet üretimi küreselleşmeyle birlikte yaşam standartlarımızı artırırken bir yandan eşitsizlik, adil olmayan bir gelir dağılımı, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler üzerinde hem siyasi hem de ekonomik bir tahakküm ortamının ve zihniyetinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bir bütün olarak ekonomik istikrarı sağlamak için gerekli bilgi kodlarının batı bilimi ile şekillendiği inkar edilemez bir gerçekliktir. “En iyi ekonomik reçetelerin”, “en stabil ekonomik” politikaların endekslere bakıldığında batı ekonomilerinde karşılık bulunduğu görünse de 1929 Büyük Buhran, 1974 Petrol Krizi, 1997 Asya Mali Krizi, 2008 Mortgage ekonomik krizlerinin batı orijinli olması tesadüf değildir. Nitekim daha yalın bir tabirle ifade edersek batı ekonomisi bütün kurum ve kuruluşlarıyla krizin girdabına giren ve sürekli patinaj çekerek varlığını sürdürebilen bir hale gelmiştir. Esasında yaşanan ekonomik krizler verilerin, rakamların ve göstergelerin ötesinde bir ahlak krizidir. Mekaniksel, matematiksel ve “ruhsuz” bir hale büründürülen ekonomi, sosyal bir bilim olmaktan ziyade kendisini fen bilimlerin hegemonyasında bir yere hapsedmiştir.

Küreselleşme kimi entegrasyonlara, birleşmelere ve uluslararası ölçekte sosyal refahın artmasına zemin hazırlamış olsa da “İnsan”ı merkeze almayan ya da daha dar bir ifade ile “yalnız kendi insan”ını merkeze alan ve odak noktası yapıp, “öteki”yi ötekileştirerek reddeden bir iktisat zorbalığının, otoriter ve emperyalist bir anlayışın ve diğerini yutmakla beslenen bir organizma haline gelecektir. Bretton Woods sonrası kurulan IMF ve Dünya Bankasının ilkesel bir düzlemde değil de pozisyonel bir duruş sergilemesi sözünü ettiğimiz iddiaları güçlü kılmaktadır. Her iki organizasyonun asıl/varlık nedeni olan amaçlarından saparak, “güçlü ve hegomanik” ülkelerin bir sözcüsü haline gelmeleri, yönetimlerinin demokratik ilkelerinden hızla uzaklaşarak yalnızca dünyanın bir kısmını temsil etmeleri yeniden tartışılması gereken bir husustur. Küreselleşme ve bilgi çağının ortaya çıkardığı enformasyon, değişim ve dönüşümler iktisadi politikalarının hem disiplin hem de kurum/kuruluşlarıyla ahlaki bir zemine çekilmesiyle adil, etkin ve verimli bir hale geleceği açıktır. Çalışmamızda IMF ve Dünya Bankası’nın ahlak krizi olarak tanımladığımız iktisadi krizlerin oluşmasında rolünün ne olduğunu tartışma amacındayız.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Krizler, Ahlak, IMF, Dünya Bankası

1.GİRİŞ

Ekonomi ya da iktisat kıt kaynaklarla sınırsız insan ihtiyacının karşılanması olarak tarif edilir. Bu tanım muğlak, soyut, mekanik ve sosyal bilimlerin ruhunu yansıtmayan bir anlayışın ürünüdür. Böyle bir tarif geleneksel devirlerde maddi sömürgeciliği meşrulaştırırken iken modern devirlerde ise yeni sömürgelere kapı aralamaktan öteye gitmemektedir. Merkantilizm sonrası başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkeleri sömürgeyi amaç edinirken 20. yy ve sonrasında IMF ve Dünya Bankası hakim ideolojilerin telkini ile bu görevi sürdürmüştür. Küreselleşmenin kimi nimetlerine karşın gelir dağılımındaki dengesizliklerin, yoksullaşmanın vd. birçok sorunun çözümü yoluna gidilmemiştir. Bretton Woods ikizleri kuruluş amaçlarından saparak ekonomi bilimini “politik” ve “ideolojik” bağlamda dar ve sığ bir anlayışa hapsedmiştir. Daha müreffeh ve yaşanılabilir bir dünya için söz konusu kurumların restorasyonu mutlak anlamda gerekli olmuştur.

2. İKTİSADİ DÜŞÜNCELER TARİHİNDE BATI İKTİSADİ VE ÖTEKİLER SORUNU

16. yüzyıl'dan 17. yüzyılın başlarına kadar hakim olan iktisadi politikalar Merkantilizm eksenliydi. İhracatı teşvik, ithalatı sınırlayan anlayışıyla sıkı bir şekilde müdahaleci politikalara dayanıyordu. 18. yy'ın başlarından sonra sanayi devriminin tesiriyle söz konusu politikalar etkisini yitirmeye başlamıştı. 19. yy boyunca serbest ticaret akımlarının yaygınlaşmaya başladığı ve etkili olduğu dönemlerdir. Birinci ve İkinci dünya savaşları arasında kesintiye uğramakla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ticaretinde liberal bir dönem tekrar başladı. Bilhassa katı, rijit ve dar milliyetçi uygulamalara karşı uluslararası işbirliği düşüncesi kuvvet bulmuş ve bir takım uluslararası örgütlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda hem ekonomik hem de ticari konularda işbirliğinin sağlanması ve geliştirilmesi için 1944 BrettonWood's sonrası IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası vd. gibi kimi kurum/kuruluşlar ortaya çıktı ve kuruldu (Seyidoğlu, 2017:155). Bu bağlamda uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar 3 şekilde örgütlenebilmektedir. Bunlar (Eğilmez, 2012:130):

- 1.Grup: Dünya ölçeğinde örgütlenen kuruluşlar: IMF, Dünya Bankası, GATT.
2. Grup: Bölgesel bazda örgütlenen kuruluşlar: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım Bankası gibi.
3. Grup: Belirli ortak niteliğe sahip ülkelerin oluşturduğu kurum ve kuruluşlar: İslam Kalkınma Bankası.

Uluslararası para hakimiyeti tarih boyunca geçişler yaşamıştır. Para hakimiyetinin arka planında yatan unsur esasında sermaye birikimi rejiminin karşılığıdır. Şimdilerde yaşadığımız kriz her ne kadar 1944'te yani II. Dünya Savaşından sonra meydana getirilen BrettonWoods para sisteminin krizinin izdüşümleri olarak lanse edilse de esas sorun sistem krizidir (Ertem, 2014:51). İktisadi düşünce tarihi irdelendiğinde Avrupa Merkantilizminin düşünce ve inşa

yapısından başlarsak nice veri ve örnekle karşılaşırız. Dünyadaki altın ve gümüş gibi değerli madenlerin sabit olduğu düşüncesinden hareketle, parasalcı, korumacı bir ekonomik siyaset izleyen İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Almanya vd. kendi dışındakileri yutarak, yok ederek zenginlik ve hâkimiyete ulaşacağına inanıyordu. Nitekim oluşturduğu koloniler ve deniz aşırı iktisadi faaliyetler buna örnek teşkil eder (Yülek, 2013). Hindistan'ı koloni hale getiren ve en temel tüketim maddelerini burada ürettiren İngiltere, tarihsel kanıtlar gösteriyor ki on sekizinci, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında 60 milyondan fazla kişinin ölümüne neden olmuştur (Meana, 2015:35). Merkantilist iktisadi anlayışının yol açtığı yağma, açlık ve sömürü anlayışını 1928 yılında Gandhi şöyle ifade ediyordu: “Hindistan'ın Batı tarzı sanayileşme yoluna girmekten Tanrı esirgesin. Yalnız başına küçük bir ada krallığını (Britanya) iktisadi emperyalizmi bugün dünyayı zincire vurmuş durumda. Eğer 300 milyon nüfuslu benzer bir iktisadi sömürü yolu tutsa dünyayı çekirge sürüsü gibi talan eder” (Ertem, 2014:52). Aynı anlayışla, dünyanın en büyük elmas madenlerine Güney Afrika sahipken, madenlerin bulunduğu bölgelerde faaliyet gösteren firmaların İngiltere menşeli olması tesadüf değildir.

3.İKTİSADİ KRİZLERİN PERDE ARKASI: IMF VE DÜNYA BANKASI ÖZELİNDE AHLAKİ KRİZLER

1993'te ABD Başkanı Bill Clinton'a bağlı Ekonomik Danışmanlar Konseyinde göreve başlayan 1997'de Dünya Bankası'na geçip, Baş ekonomist ve Başkan Yardımcısı olarak çalışan, 2001 yılında da Nobel Ekonomi ödülü alan Joseph E. Stiglitz “Küreselleşmenin Büyük Hayal Kırıklığı” adlı eserinde, küreselleşmenin ve dolayısıyla serbest ticaretin dünyadaki ulusal ekonomileri entegre edecek ve bu ülkelere zenginleştirecek bir potansiyele sahip olduğu halde bu durumun gelişmekte olan ülkeler ve özellikle bu ülkede yaşayanlar üzerindeki yıkıcı etkisini gördüğünü söyler. Stiglitz, hem Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nde hem de Dünya Bankası'nda alınan kararların genellikle ‘ideolojik ve politik’ sebeplerle alındığından bahsetmektedir. Yazar, ayrıca IMF ve ABD hazinesinin tavsiye ettiği politikalarla çatışan bir durum sergilemesi yüzünden iki kurum/kuruluşa ‘ikiyüzlülük’ sıfatı atfetmektedir. Bilhassa IMF’de alınan kararların ideolojik boyutunun yanı sıra ‘doğma perdesinin altındaki özel çıkarlardan bahsetmektedir (Stiglitz, 2002:9-16).

IMF'in uyguladığı istikrar programlarının (heterodoks programdan ziyade ağırlıklı olarak Ortodoks) başarısız sonuçlar vermesi esasında Batı ekonomik anlayışın bir tür krizi olarak yorumlanabilir. IMF'yi ve istikrar programlarını olumlayan ve de IMF'in tavsiye ettiği iktisat politikalarını savunan kesimlerin herhangi bir sorun/başarısızlık karşısında IMF'in politikalarının değil de bu politika önerilerini uygulamayan yönetimlerin sorumlu olduğu argümanının reel bir tarafının olmadığı açıktır. Yaklaşık 200 ülkenin üye olduğu IMF'nin farklı dil, farklı kültür ve farklı renklerden politikacıların olduğu düşünüldüğünde bir kısım ülke için doğru olsa bile bu anlayışını genellenemeyeceği aşikardır. Brezilya, Arjantin ve

Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinin “*adeta bir laboratuvar*” haline gelmesi bu anlayışın yalın bir açıklamasıdır. Çünkü söz konusu ülkelerin makro ekonomik sorunları 40 yıldır sürmektedir. IMF, 1980-1984 yılları arasında 60’dan fazla ülkeyle stand-by anlaşmasına uygun politikalar sürdürmesine rağmen bu ülkelerin hala bazı ekonomik problemlerle uğraşması sürecin iyi yönetilmediğinin, söz konusu istikrar programlarının amacına ulaşmadığının bir göstergesidir (Doğan, 2007:57-60).

Küresel ekonomik yönetimde sorunların çözülmesinde IMF daha etkin/etkili olabileceken bizatihi kendi sorunları mevcuttur. IMF üyelerinden her birinin küresel seçim bölgesini temsil eden yirmi dört üyeliği yürütme kurulu aracılığı ile karar alma süreci olgunlaşır. Oysa ki karar alma sürecinde Avrupalı uluslar daha fazla temsil edilirken Afrika ve Asya ulusları daha az temsil edilmektedir. Diğer bir problem de IMF’ye katkı oranında her ülkenin oy kullanabilmesi sorunudur. 2000, 2001’de Çin, Brezilya ve Hindistan’ın GSYH’sı Belçika, İtalya ve Hollanda’nın GSYH’sinin 4 katı ve nüfuslarının 29 katı olduğu halde söz konusu ülkeler Avrupa ülkelerine nazaran % 19 az oy haklarına sahipler (Roubini ve Mihm, 2012:274). Bununla birlikte devletlerin büyük yatırım harcaması gerektiren örneğin altyapı sorunlarını çözmelerine yardımcı olacak uzun vadeli uygun kredileri sağlamak maksadıyla kurulan Dünya Bankası, IMF’de olduğu gibi arkalarındaki yönlendirici güç ABD olmuştur. Dünya Bankası’na 200’e yakın ülkenin üye bulunduğu halde karar alma mekanizmasının temel belirleyicisi ABD olmaktadır. Önemli kararların alınması için % 85 oy oranının geçerli olduğu bir mekanizmada ABD’nin oy oranı % 16.4’tür. IMF’de olduğu gibi Dünya Bankası’nda ABD tek başına dominant ve hakim güçtür (Tokalak, 2016:85).

IMF’in kuruluş amacı toplam talebi yaratmak, ekonomiyi canlandırmak için vergileri azaltma, kamu harcamalarının arttırma ve faiz oranlarını düşürmek gibi araçlarla iktisadi politikaları uygulamak için kurulmuş iken tam tersi bir durumla sıkı ekonomik politikalar yoluyla vergi artışı, açıkları kapatmak ve faiz oranlarını yükseltmek politikasını benimsemiş durumdadır. IMF’in kuruluş amacıyla şimdiki uygulamaları arasında bariz farklar bulunmaktadır. Bu bağlamda piyasaların çoğu zaman kötü işlediği inancına dayanarak kurulmuş iken, şimdilerde ise *idelojik* bir coşkuyla piyasaların üstünlüğünü savunmaktadır. Bilhassa 1980 sonrası serbest piyasaya geçmek istemeyen ve ihtiyaç halinde olan fakir ülkelere söz konusu fikirleri empoze etme görevine ihtiyaç duyulurken, IMF Ronald Regan ve Margaret Thatcher’in kutsadığı *serbest piyasa ideolojisinin* görevli kuruluşları haline geldi.Stiglitzbu durumu “Keynes, çocuğunun ne hale geldiğini görseydi mezarından ters dönerdi” şeklinde ifade etmiştir (Stiglitz, 2002:34).

Küreselleşmenin ekonomik istikrarın sağlanmasında, yoksulluğun azalmasında katkısı ve çalışması olmadığı gibi küreselleşmenin dünya genelinde bazı faydalar sağladığı inkar edilemez bir gerçekliktir. Doğu Asya ülkelerindeki ekonomik başarılar, teknolojiye ulaşma imkanının artması, sağlık ve eğitim durumlarındaki iyileşmeler, daha fazla demokrasi ve

adalet mücadelesi küreselleşme ile birlikte oldu. Esas sorun *oyunun kurallarını sağlayan* IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütüdür. Söz konusu kuruluşların koyduğu kurallar gelişmiş ülke çıkarlarına fayda sağlayan gelişmekte olan ülkelere aynı fırsatı sağlamamaktadır. Küreselleşme portresini dar bir görüşle çizenler, gelişmiş ülke çıkarlarına başka şekilde hizmet ediyor (Stiglitz, 2002:241-42). İdeolojik bir ekonomik anlayış kuran ve “küreselleşme” adı altında pazarlayan bir anlayışın refah getirmesi uzak bir ihtimaldir. Türkiye ekonomisinin kimi dönemlerinde bu tür anlayışlarla karşılaşmak mümkündür. Türkiye’de 24 Ocak 1980’de sunulan ekonomik istikrar programı reçete olmaktan ziyade bir bunalım havası estirmiştir. Galbraith’e göre “Bu bunalım ekonomisinin kırılğanlığından faydalanan yerli ve yabancı sermaye ittifakının tetiklediği bunalımdı”. Aynı dönemde IMF ve Dünya Bankası’nın bünyesinde dizaynedilen ve uygulamaya konulan *neoliberal kapitalist program* hedefi ve özellikleri şu şekilde olmuştur (Kurtoğlu, 2011:15-6):

- Önerilen ekonomik istikrar programının ana hedefi uygulanan ülkede neoliberal bir kapitalist düzen oluşturmak ve tüm kurumlarıyla yaygınlaştırmak olmuştur.
- IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların nihai hedefi küreselleşme ismi altında “küresel köy” olarak tanımladıkları dünyayı bir avuç elit zümrenin *sermayesinin arzulanığı* “Yeni Dünya Düzeni”ni oluşturmaktır.
- Neoliberal ekonomi politikası hem Türkiye hem de gelişmekte olan ülkeler için en *büyük ve usturuplu bir saldırı aracı* olarak kullanılmıştır.

Aynı durumu 2008 sonrası krizde görmek mümkündür. Türkiye’de 2009 yılında bazı medya çevreleri ve kimi öncü kuruluşlar ısrarla Türkiye’nin 35 milyar dolarlık kredi alma taraftarıydı. Fakat IMF’ten kredi alan ülkelerin neredeyse tamamı derinleşen küresel kriz nedeniyle küçüldü. Kolombiya ekonomisi binde 3, Meksika ekonomisi yüzde 6,5, Macaristan yüzde 6,2, Gürcistan yüzde 4, Ermenistan yüzde 18,5, Romanya yüzde 7,2, Ukrayna yüzde 15, İzlanda yüzde 6,5, Bosna-Hersek yüzde 3 oranında küçülmüştür (Yaşar, 2010:12-14).

4.ABD POLİTİKALARININ VÜCUT BULDUĞU KURUMLAR: BRETTON WOODS İKİZLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1944 yılında ABD’nin New Hampshire eyaletinin BrettonWoods kasabasında gerçekleştirilen konferans sonucunda kurulan ve “BrettonWoods İkizleri” olarak anılan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, savaş sonrası Avrupa’nın yeniden inşası ve dünyadaki ekonomik buhranları sona erdirmek adına finansman sağlanması amacıyla kurulmuştu (Stiglitz, 2002: 32). Üye ülkelerin talep ve gereksinimleri doğrultusunda politikalar üretmesi beklenen bu kurumlar, ABD politikalarının hayata geçirilmesinde büyük rol oynamışlardır. Genel Merkezi Washington’da yer alan Dünya Bankası’nda görev yapan personelin neredeyse tamamı Amerika’da lisansüstü eğitimini almış ve bu ülkenin kültürünü

benimsemiştir. Bu durum özellikle üst yönetimde etkisini daha çok göstermektedir (Wade, 2001: 127). Liberal ekonomik politikaların uygulanmasına dair ABD'nin IMF ve Dünya Bankası üzerinde kurduğu baskı bu kurumların uygulayacağı politikalarda belirleyici olmaktadır. Dünya Bankası'nın politikalarına yönelik hazırlanan "Yoksullukla Mücadele" raporunun standart politikalardan farklı olmasına dahi ABD kurumları ve iktisatçıları tahammül edememiş ve gösterdikleri ciddi tepkiler neticesinde raporda önemli değişiklikler yapılmasını sağlamışlardır (Wade, 2001: 130).

Yoksullukla mücadele konusunda en temel kurum olarak nitelendirilen Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütünde de olduğu gibi az gelişmiş ülkelere yeterli söz hakkı tanımamaktadır. Dolayısıyla bu kurumların odak noktası olan ülkeleri temsil kabiliyetinin olmadığı görülmektedir (Stiglitz, 2003: 479). Dünya Bankasının kredi kullandırırken ülkeye özgü yaklaşımları benimsemeyip standart bir anlayışla uygulamalarını sürdürüyor olması da bir başka eleştiri konusudur. Borcu çok fazla olan ya da gelişmemiş ülkelerin yerel dinamiklerini dikkate almayan Dünya Bankası'nın kredi kullandırırken standart uygulama yapması neticesinde bu ülkelerin daha da fakirleştiği ileri sürülmektedir. Dünya Bankası, tahsis ettiği kaynakların ne şekilde kullanıldığını kontrol etmeli, objektif kriterleri esas alarak tutarlı projeleri değerlendirmeli ve kredi politikalarını tek taraflı belirlememelidir (Banerjee ve He, 2003: 43).

IMF ve Dünya Bankası özellikle finansal liberalleşme konusunda ısrarcı politikalar izlemektedir. Bu politikaların arkasında ABD'nin olduğu bilinen bir gerçektir. ABD Hazinesi'nin döviz üzerindeki kontrollere ilişkin tüm baskı unsurlarının ortadan kaldırılmasına dair düzenleme yapması için IMF'ye çok ciddi bir dayatması söz konusu olmuştur. 1997 yılında Etiyopya'nın IMF baskısına karşı durması sonucu ülkeye tahsis edilen uygun koşullu kredilerin geri çekilmesi hatta diğer uluslararası kuruluşlardan kullanılan kredilerin de bu uygulamadan payını almış olması bu duruma örnek gösterilebilir (Bond, 2004: 89). 1980'li yıllardan itibaren ABD başta olmak üzere merkez ülkelerin neo-liberal politikalar uygulamaya başlaması IMF ve Dünya Bankası politikalarının da bu çerçevede revize edilmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerin dışa açık politikaları benimsemesi sağlanmıştır. Bu ülkeler hızlı bir şekilde borçlanmış ve borçlarını ödeyemeyecek bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. IMF ve Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin neo-liberal iktisat politikaları kapsamında ihracata dönük bir kalkınma modelini benimsemeleri adına politikalar geliştirmiştir (Güçlü ve Ak, 2001: 914). Dışa dönük büyüme yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerin aralarındaki rekabeti artırmakta ve bu sayede ihraç ürünlerinin fiyatları azalmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin yararına. Çok uluslu şirketlerin faaliyet alanlarını genişleten bu model daha geniş alanlarda bu şirketlerin var olmasını sağlamıştır (Başkaya, 1997: 24-25). Ayrıca gelişmiş ülkelerin alacaklarını tahsil etmesine de bu model önemli katkılar sağlamıştır (Başkaya, 1994: 150).

5.MODERN SÖMÜRGEÇİLİK ANLAYIŞINDA ULUSLARARASI KURULUŞLARIN YERİ

Modern sömürgecilik anlayışı, İkinci Dünya Savaşı sonrası özgürlüğünü elde etmiş eski sömürge devletlerin yeni dönemde kalkınma politikalarını belirlerken daha önce ülkelerini sömüren gelişmiş ülkelerin ortaya koyduğu politikaları benimsemeleriyle ortaya çıkmıştır. Benimsenen büyüme modelleri, az gelişmiş ülkelerin özellikle finansman açısından yetersiz kalması, siyasi anlamda bağımsız görünseler de gelişmiş ülkelere ekonomik açıdan bağımlı olmalarına neden olmuştur. Uzun yıllar sömürgecilik anlayışını benimseyen ülkeler, bağımsızlığını henüz kazanmış ülkeleri ilk aşamada karşılıksız tahsis ettikleri destekler ile kendilerine bağımlı hale getirmiştir. Bir sonraki aşamada ise kendi hegemonyaları altındaki IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla bağımlılığı kurumsallaştırmışlardır. Borçlandırılan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler kendilerine uluslararası kuruluşlar tarafından sunulan programları uygulamak durumunda kalmışlardır. Faiz ödemeyi esas alan bu politikalar aracılığıyla küresel sermayeyi yöneten geçmişin sömürgeci, bugünün ise gelişmiş ülkeleri az gelişmiş devletleri sömürmeye devam etmişlerdir. (Özsağır, 2017: 90-91).

Gelişmiş ülkelerin ihraç edecekleri ürünlerle ilgili ticaretin serbestleşmesi adına çeşitli baskı unsurlarını devreye sokmasına karşın gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücü yüksek sektörlerine karşı kendi ekonomilerini rekabet üstünlüğünü elde edinceye kadar koruyucu bir anlayışı sıkı bir şekilde savunmaları açık bir şekilde ikiyüzlü politikaların bir sonucudur. Bugünün gelişmiş sanayi ülkelerine baktığınız zaman rekabet gücünü elde edene kadar koruyucu bir anlayışı esas almışlar ve ekonomilerini geliştirmeye odaklanmışlardır. Hatta 1970’li yıllara kadar sermaye dolaşımının serbest bir şekilde yapılmasına müsaade etmemişlerdir. Ancak uluslararası kuruluşların gelişmekte olan ülkelerin henüz rekabet gücünü elde edememiş sektörlerininithal ürünlerle rekabet etmesini öngören hatta dayatan politikaları sonucu ekonomik ve toplumsal sorunlar kaçınılmaz olmuştur (Stiglitz, 2006: 23). Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin “öteki” ülkelere IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla dayattıkları politikaları uygulamıyor olmasını Stiglitz, IMF’nin ekonomi bilmemesine, ekonomistlerin yetersiz oluşuna ve politikaların uygulandığı ülkelerin içsel dinamiklerini dikkate almamasına bağlamıştır. Ancak bu durum sadece bahsi geçen hususlarla açıklamak modern sömürgecilik anlayışını görmezden gelmektir. Küreselleşme kisvesi altında dayatılan piyasa anlayışı, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin sermaye odakları tarafından sömürülmesini amaçlamaktadır. Bu sayede gelişmiş ülkeler daralan ekonomiyi rahatlatmaya, ekonomik krizleri aşmaya çalışmaktadır. Geçmişin sömürgeci ülkeleri, küreselleşmeyi yeni kaynaklara ulaşmanın bir yolu, yani sömürgeciliğin yeni bir yöntemi olarak kullanmaktadır (Önder, 2008).

6.BATI İKTİSADININ BAŞARILI KURUMLARI: IMF VE DÜNYA BANKASI

Küreselleşme sürecinde IMF ve Dünya Bankası’nın varoluş nedenlerini göz önünde bulundurduğumuzda başarısız oldukları aşikârdır. Bir tarafta Finansal sorunları çözmek

amacıyla kurulmuş IMF'in diğer tarafta yoksulluğu sona erdirmek gayesiyle yola çıktığı söylenen Dünya Bankası'nın başarısız olduğunu belirten Stiglitz, IMF'in kuruluşundan bugüne yüzden fazla ülkede ekonomik kriz yaşandığını, bu kurumun liberalleşme politikalarının oluşan istikrarsızlık sürecinde önemli etkisi olduğunu ifade etmiştir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere küreselleşme adı altında tek taraflı liberalleşmeyi dayatan IMF ve Dünya Bankası gibi batı iktisadının kurumları, aslında tamda amaçlandığı gibi merkez ülkelerin yeni kaynaklara, yeni pazarlara ulaşmasını sağladığı gibi diğer ülkelerin ise kaynak kaybına sebep olduğundan aslında bir başarısızlıktan ziyade sömürgecilik anlayışını modern manada sürdürülebilir başarılarından bahsedilebilir. Ekonomik açıdan güçlü olanlar küreselleşme sürecini yönetmektedir. Batı iktisadının adı geçen kurumlarının esas aldığı politikalar bu açıdan değerlendirildiğinde başta ABD olmak üzere Merkez ülkelerin gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere dayattıkları politikaları neden uygulamadıkları da daha iyi anlaşılmaktadır. Finansal açıdan merkez ülkelere olan bağımlılığın yanı sıra yeni teknolojileri ancak eskidiğinde gelişmekte olan ülkelerin alabildiği bir düzende tek taraflı bir küreselleşme olduğu görülmektedir. Küreselleşme ve dolayısıyla bu sürecin sürükleyici gücü olan IMF ve Dünya Bankası gibi batı iktisadının kurumları, sermayenin toplandığı merkez ülkelerin yeni kaynakları elde etmesine, yeni pazarlara girmesine hizmet etmektedir (Kazgan, 2009: 75-76).

6.SONUÇ

Yüzyıllardır süregelen sömürgecilik faaliyetleri 20. yüzyıla gelindiğinde sona ermemiş sadece şekil değiştirmiştir. 15. yüzyılın sonlarında başlayan sömürgecilik faaliyetleri, güçlü devletlerin toprak işgal etmesi, keşfedilen bölgedeki kaynakların kendi ülkelerine transferi, pazarlara el koyulması, iş gücünün sömürülmesi ve bölge halkına baskı yapılması şeklinde olmuştur. Uzun yıllar sömürgecilik anlayışının hüküm sürmesinde, sömürülen ülke liderlerinin sömürge devletlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde politikalar benimsemesi ya da yönetime güçlü devletlerin amaçlarına hizmet etmeyi kendisine ilke edinecek kimseleri getirmesi önemli bir etken olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra yıllarca sömürülen ülkeler bağımsızlığını kazanmış görünse de ekonomik açıdan bağımlı olmaya devam etmektedirler. Bu süreç, özellikle o dönemde kurulan ve sömürgecilik anlayışına hizmet eden batı iktisadının uluslararası kurumları aracılığıyla yürütülmektedir. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların özellikle ABD olmak üzere güçlü ülkelerin çıkarlarına hizmet eden politikaları ve programları sayesinde fakir ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin bağımlı kalmaları sağlanmaktadır. Yönetiminde ve politikalarının belirlenmesinde çok büyük etkisi olan ABD'nin bu politikaları uygulamıyor olması da zaten durumu açıklamaktadır.

Ülkelerin yerel dinamiklerini dikkate almayan, tahsis edilen kredilerin kullanılacağı alanlarla ilgili bir kontrol mekanizmasını devreye sokmayan bu kurumsal yapılar sayesinde borçlu ülkeler daha fazla borçlanmış ve darboğazlar içinden çıkılamayacak bir hal almıştır. Kuruluşlarından bu yana çok sayıda ülkede krizlerin yaşanmış olması da aslında kuruluş amacına da ulaşamadığını göstermektedir. Ülkelerde meydana gelen krizlerin toplumlar üzerindeki etkileri ve derinleşen yoksulluğun bıraktığı izler ise tartışma götürmez bir gerçektir. Görünürde misyonuna ulaşamadığını düşündüğümüz bu kurumsal yapılar hizmet ettikleri anlayışın amacına ulaşmasına büyük katkı sağladığı için aslında başarılı olmuşlardır diyebiliriz. Çünkü yüzyıllar sonra egemenliğini kazanan ülkelerin bağımlılığı devam etmekte hatta derinleşmektedir. Bu kuruluşların dünya ülkelerinin sorunlarına çözüm olacağını ileri süren de, küreselleşme kavramı altında yeni pazarlara ulaşan ve sömürge anlayışını şekil değiştirerek de olsa sürdüren de başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerdir.

Sonuç olarak, batı iktisadının kurumlarının sahip olduğu kurumsal yapıda köklü değişiklikler yapması, katılımcı bir anlayışın hakim kılınması ve ülkelerin içerisinde bulunduğu koşulların gözetilmesi halinde kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek adına bir büyük adım atıldığı söylenebilir. Bu büyük adım, yüzyıllardır sömürge anlayışıyla yaşamış, sadece kendi çıkarlarını düşünen gelişmiş ülkelerin istemesi halinde atılabilecektir. Siyasal bağımsızlığını uzun mücadeleler sonucu elde etmiş ülkelerin ekonomi alanında bağımlılığına son vermesi ise ya bu adımın bir an önce atılmasını sağlamakla ya da bu kurumların politikalarını terk edip daha adil, katılımcı ve emperyalizme hizmet etmeyen yeni kurumsal yapıları hayata geçirmekle mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Banerjee, V. And Ruimin H. (2003). *The World Bank of the Future*, The American Economic Review, Vol. 93, No. 2.

Başkaya, F. (1994). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Başkaya, F. (1997). *Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme*, Öteki Yayınevi, 2.Baskı, Ankara.

Bond, P. (2004). *Should the World Bank and IMF be "Fixed" or "Nixed"?*, Capitalism Nature Socialism, 15(2), 85-105.

Ertem, C. (2014). *Yatağını Bulan Nehir*. Selis Kitaplar. İstanbul.

Güçlü, S. ve Ak M. Z. (2001). *Türkiye'nin Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Krizler*, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 42, Ankara.

Kazgan, G. (2009). *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Kurtoğlu, R. (2011). *Küresel Ekonomik Kriz ve Yeni Dünya Düzeni*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Meana, K.M. (2015). *Famine in Late 19th Century India: Natural or Man-Made*, Journal of Human and Social Science Research; Vol. 06 (01).
- Nouriel Roubini ve Stephen Mihm. (2012). *Kriz Ekonomisi Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği*, Tezcan, I. (Çev.). Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Önder, İ. (2008). *Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu*, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/852/kuresellesme_ve_ulusal_ekonomiler_acisindan_egemenlik_sorunu (20.11.2017)
- Özsağır, A. (2017). *Eleştirel Bir Yaklaşımla Medeniyet ve İktisat*, Ankara.
- Stiglitz, J.E. (2002). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, Taşçıoğlu A. ve Vural, D. (Çev.). Plan B Yayınları, İstanbul.
- Stiglitz, J.E. (2003), *The Promise of Global Institutions*, (Eds. D. Held and A. McGrew), The Global Transformations Reader, Second Edition, Cambridge: Polity Press, 477-481.
- Tokalak, İ. (2016). *Kurumlarıyla ve Oyunlarıyla Küresel Sömürü*, Ataç Yayınları, İstanbul.
- Wade, R. (2001). *Showdown at the World Bank*, New Left Review, 7, 124-137.
- Yaşar, S. (2010). *Derin Ekonomi*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Yülek, M. (2012). *Merkantilizm*. *Dünya Gazetesi*: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/merkantilizm/27316> (18.11.2017).

YARGITAY İÇTİHATLARI VE ÖĞRETİ GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK İŞ HUKUKUNDA BELİRSİZ ALACAK DAVASI

Arş. Gör. Dr. Arkın GÜNAY

Yalova Üniversitesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı

arkngunay@yahoo.com

GİRİŞ

Belirsiz alacak davası 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile kabul edilmiş olan bir dava türüdür. Belirsiz alacak davası maddi hukuktan kaynaklanan hakkın gerçekleştirilmesine hizmet ederek etkin hukuki korumanın sağlanmasına¹ öncülük etmektedir. Bir temel hak ve özgürlük olan hak arama özgürlüğü kanun koyucunun ilgili hakka ilişkin en verimli ve etkin şekilde kullanılmasını sağlayan müesseseler tesis etmesiyle mümkün olabilir². Devletin amaç ve görevlerini düzenleyen Anayasanın beşinci maddesinin de bir gereğidir³. Belirsiz alacak davası bu anlamda talebini dava açıldığı anda belirlemesi mümkün olmayan davacının hak arama hürriyetini etkin şekilde kullanılmasına hizmet eden bir müessesedir.

Belirtmek gerekir ki belirsiz alacak davası Anayasa'nın 36. maddesi ile ilişkisi bulunsa da esasen istisnai bir dava türü olarak değerlendirilmelidir. Zira Kanun'a göre davacı, dava dilekçesinde açık bir şekilde talep sonucunu belirtmekle yükümlüdür (HMK m.119). Zira sağlıklı bir yargılama yürütebilmek için mahkemenin dava konusunu bilmesi gerektiği gibi; davalının da hukuki dinlenilme hakkı gereği belirli olan bir talep sonucu hakkında savunma yapabilmesi gerekmektedir.

Belirsiz alacak davasının talep sonucunun belirsiz olması sebebiyle ileri gelen istisnailiği yalnızca işçilik alacakları bakımından değil; her alacak bakımından söz konusudur. Buna göre işçilik alacakları bakımından da belirsiz alacak davasının şartları, özellikle davanın açıldığı anda alacağın davacı tarafından belirlenmesinin mümkün olmaması hususunun değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu hususta öğretilerde birçok görüşün olmasının yanında birbiriyle çelişkili olarak değerlendirilebilecek Yargıtay kararları da bulunmaktadır. Çalışmamızda belirsiz alacak davasının işçilik alacakları bakımından özellik arz eden bir tarafının bulunup bulunmadığı incelenecektir.

¹ AKKAN, Mine, “ Medeni Usul Hukukunda Etkin Hukuki Koruma “, MİHDER, S.6, C.3, Y. 2007, 36.

² Nitekim Anayasa Mahkemesi bir kararında hak arama özgürlüğünün önemini bu şekilde vurgulamıştır: “(...)Anayasa'nın “Hak arama hürriyeti” başlıklı 36. maddesinde herkesin geçerli araç ve yollardan faydalanarak yargı yerlerinde davacı ya da davalı kimliğiyle sav ve savunma hakkına sahip olduğu öngörülmüştür. “Sav ve savunma hakkı” birbirini tümleyen ve birbirinden ayrılması olanaksız bir kurum niteliğiyle hak arama özgürlüğünün temelidir. Yaşam hakkının karşı ögesi olmaktan ötede, bu hakka işlerlik ve anlam kazandıran önemiyle insanlık yaşamında yadsınmaz bir yeri olan hak arama özgürlüğü, toplumsal barışı güçlendiren dayanaklardan biri olmakla birlikte bireyin adaleti bulma, hakkı olanı elde etme ve haksızlığı giderme uğraşının uyarıcı yönündedir(...)” AYM, T. 19.9.1991, E. 1991/2, K. 1991/30 (www.resmigazete.gov.tr, RG. T-S: 16.09.1992-21347).

³ Devletin temel amaç ve görevlerini düzenleyen AY m.5 hükmüne göre: “Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır. “

1. BELİRSİZ ALACAK DAVASI

A. Genel Olarak

Belirsiz alacak davası, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu tarafından düzenlenmiş olan yeni bir dava türüdür. İlgili hükme göre; “Davanın açıldığı tarihte alacağın miktarını yahut değerini tam ve kesin olarak belirleyebilmesinin kendisinden beklenemeyeceği veya bunun imkânsız olduğu hallerde, alacaklı, hukuki ilişkiyi ve asgari bir miktar ya da değeri belirtmek suretiyle belirsiz alacak davası açabilir. Karşı tarafın verdiği bilgi veya tahkikat sonucu alacağın miktarı veya değerinin tam ve kesin olarak belirlenebilmesinin mümkün olduğu anda davacı, iddianın genişletilmesi yasağına tabi olmaksızın davanın başında belirtmiş olduğu talebini artırabilir (HMK m.107/1-2)”.

Belirsiz alacak davası talep edilen hukuki koruma türüne göre kural olarak bir eda davası olarak nitelendirilebilir⁴. Belirtmek gerekir ki belirsiz alacak davası kural olarak bir eda davası da olsa şartlarının bulunması hâlinde belirsiz tespit davası açılabilir gibi, belirsiz inşai dava da söz konusu olabilir⁵. Belirsiz alacak davasının bir eda davası olmasından dolayı mahkeme kararı ilamlı icranın konusunu oluşturabilecektir⁶. Ayrıca belirsiz tespit davası açabilmek içinse tespit davasında aranan özellikle hukuki yarar şartı hakkın belirsiz olması hâlinde de aranacaktır⁷. Bu hâlde belirsiz alacak davası eda, tespit, inşai davaların nitelikleri ve şartlarıyla birlikte düşünülmelidir⁸. Belirsiz alacak davasının klasik eda davasından farkı ise, klasik eda davasının aksine belirsiz alacak davası açan davacının talep sonucunda kesin olmayan bir alacak miktarına yer vermesidir. Davacı, dava açıldığı sırada alacak miktarını kesin olarak belirleyebilecek durumda değildir⁹. Belirsiz alacak davası, kısmi davanın üzerinde barındırdığı kabul edilen yetersizliklerini bertaraf etmek için HMK

⁴ **YILMAZ**, Ejder, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2013, 741; **PEKCANITEZ**, Hakan, **ATALAY** Oğuz, **ÖZEKES** Muhammet, Medeni Usul Hukuku, 14. Bası, Ankara 2013, 444-445; **SİMİL**, Cemil, Belirsiz Alacak Davası, İstanbul 2013, 94; **TANRIVER**, Süha, “Bedensel Bütünlüğün İhlâlinden Kaynaklanan Zararların Tazmini Bağlamında Belirsiz Alacak Davası”, Yeni Gelişmeler Işığında Bedensel Zararın Tazmini, Cilt II, TBB, Ankara 2006, 156; **BUDAK**, Ali Cem, Belirsiz Alacak Davası, Bankacılar Dergisi Özel Sayı, Ocak 2013, 84; **ERCAN**, İbrahim, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Belirsiz Alacak Davası”, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Değerlendirilmesi, Medeni Usul ve İcra İflas Hukukçuları Toplantısı X, Ekim 2012, 109; Kuru ise belirsiz alacak davasının bir kısmı dava olduğu görüşündedir. Kısmi davanın da bir eda davası olduğu düşünüldüğünde kanaatimizce belirsiz alacak davasının kısmi dava olduğu sonucuna varmak isabetli değildir. Kuru’nun görüşü için bkz. **KURU**, Baki, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku, İstanbul 2016, 220.

⁵ **SİMİL**, 96.

⁶ **KURU**, Baki, İcra ve İflas Hukuku El Kitabı, 2. Baskı, Ankara 2013, s.892.

⁷ *Yargıtay kararlarına göre tespit davası açabilmek için özellikli hukuki yarar şartı aranmalıdır: “(...)Tespit davası bir hukuki ilişkinin saptanmasına yönelik olmakla birlikte diğer davalarda olduğu gibi tespit davasında da hukuki yarar bulunması zorunludur. Tespit davası açılmasında hukuki yarar bulunduğunun kabul edilebilmesi için davacının hakkı veya hukuki durumu bir tehlikeyle karşı karşıya bulunması, tehdit sebebiyle hakkının sağlanmasında duraksama meydana gelmesi, tespit isteyenin gecikmesi durumunda zarar görecektir olması, tespit talebiyle bu zararın ortadan kaldırılabilmesi gerekir(...).” Yargıtay 22. HD, T. 27.3.2012, E. 2012/2633, K. 2012/5833. Aynı yönde bkz. Yargıtay HGK, T. 17.03.2010, E. 2010/19-123, K. 2010/154(www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).*

⁸ Nasıl ki eda davası açılabilmesinin mümkün olduğu hallerde davacının tespit davası açmasında hukuki yarar bulunmuyorsa; kural olarak bir eda davası olan belirsiz alacak davasının açılabilirliği hallerde de belirsiz tespit davası açılmaz. “(...)Tespit davası açılmasında hukuki yarar bulunduğunun kabul edilebilmesi için davacının hakkı veya hukuki durumu bir tehlikeyle karşı karşıya bulunması, tehdit sebebiyle hakkının sağlanmasında duraksama meydana gelmesi, tespit isteyenin gecikmesi durumunda zarar görecektir olması, tespit talebiyle bu zararın ortadan kaldırılabilmesi gerekir. Ayrıca tespit davasının açılabilmesi için diğer bir koşulda, henüz eda davasının açılabilmesi zamanı gelmemiş olmalıdır. Eğer o anda eda davası açılabilirse tespit davası açılması için hukuki yararın bulunmadığı kabul edilir(...).” Yargıtay 22. HD, T. 6.3.2012, E. 2012/160, K. 2012/3460 (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

⁹ **KİRAZ**, Taylan Özgür, Belirsiz Alacak Davası, TMSF Çatı, S.30, Nisan-Mayıs-Haziran 2012, s.16.

m.107'de hüküm altına alınmıştır. Böylece, davanın açıldığı tarihte alacağın miktarını yahut değerini tam ve kesin olarak belirleyebilmesinin kendisinden beklenemeyeceği veya bunun imkânsız olduğu hâllerde, alacaklıya, hukuki ilişkiyi ve asgari bir miktar veya değeri belirtmek suretiyle belirsiz alacak davası açabilme olanağı HMK m.107'de getirilmiştir¹⁰.

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda düzenlenen belirsiz alacak davasında davacının talep sonucunda asgari (geçici) bir talep sonucu göstermesi gerekmektedir. Asgari talep sonucu ise davacının dava ikamesine kadar belirleyebildiği alacak miktarını göstermelidir¹¹. Bu durum TMK.m.2'de düzenlenen hukukun genel ilkesi olarak kabul edilen dürüstlük kuralının bir gereğidir. Zira niteliğine uygun düştüğü ölçüde dürüstlük kuralı, usuli ilişkiler ve işlemler bakımından da uygulama alanı bulacaktır¹². Belirsiz alacak davası açan davacının dava dilekçesinde asgari miktarı belirtme zorunluluğu vardır. Ancak en yüksek miktarı belirtmesi şart değildir. Dolayısıyla aslında davacı geçici bir talep sonucu ileri sürmektedir. En geç tahkikatın sonuna kadar bu kesin talebin mahkemeye bildirilmesi lazımdır. Aksi halde, hâkim, davanın başında bildirilen asgari talebe göre hüküm kurmak zorunda kalacaktır. Asgari miktarın ne olduğu hususu somut olayın özelliğine göre değişecektir. Ancak herhalde asgari miktar kavramından davacının dava açarken asgari olarak belirleyebildiği miktarın anlaşılması gerekir. Eğer hâkim bildirilen asgari rakamın daha yüksek olması gerektiğini dosya kapsamından anlayabiliyorsa bu eksikliği tamamlattırmak yoluna gitmesi (harçlar bakımından) gerekecektir. Dava dilekçesinde asgari bildirilecek olan sadece talep sonucudur. Yoksa o geçici talep sonucunu haklı gösterecek olan vakıaların eksiksiz olarak bildirilmesi gerekir. Zira bu dava belirsiz dava değil, belirsiz alacak davasıdır. Dolayısıyla dava malzemesinin taraflarca getirilmesi ilkesinin tezahürü olan 119/e hükmünün mutlak biçimde uygulanması şarttır. HMK m.109, 119/ğ'nin istisnası olup, 119/e'nin bir istisnası değildir¹³.

Belirsiz alacak davasında alacak belirsizdir; ancak davacı belirsiz alacak davası açmakla alacağın tamamını talep etmektedir¹⁴. O halde zamanaşımı geçici talep sonucunun kesin talep sonucuna dönüştürüldüğü anda değil, dava ikamesiyle kesilmekte ve dava ikamesiyle birlikte alacağın tamamı bakımından faiz işlemektedir¹⁵. Öğretide Kanun tarafından zamanaşımının kesilmesi sonucunun talep sonucundaki alacak miktarına bağlandığı bu hâlde belirsiz alacak davası açılmasıyla birlikte yalnızca geçici talep sonucu bakımından zamanaşımının kesilmesi sonucunun doğasına ilişkin görüşler de bulunmaktadır¹⁶. Ancak dikkat edilmelidir ki belirsiz alacak davasında davacı alacağın tümünü talep etmektedir; ancak dava açıldığı sırada alacağı belirleyebilecek durumda değildir. Alacağın tamamını talep eden davacının dava açıldığı anda alacağın tamamı bakımından zamanaşımının kesilmesi kabul edilebilir bir sonuç olmalıdır. Zira davacının amacı da, kısmi davadan farklı olarak, alacağın tümünü dava etmektir. Zamanaşımı müessesesinin amacının alacaklının ataletini engellemek olduğu

¹⁰ YAVAŞ, Murat, "Belirsiz Alacak Davasının İş Davalarına Etkileri", İş Hukukunda Güncel Sorunlar II, İstanbul 2012, 58.

¹¹ PEKCANİTEZ/ATALAY/ÖZEKES, 447.

¹² ARSLAN, Ramazan, Medeni Usul Hukukunda Dürüstlük Kuralı, Ankara 1989, 47 vd.

¹³ YAVAŞ, 67-68.

¹⁴ SİMİL, 346 vd.

¹⁵ Bu konuda özellikle bkz. UMAR, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2014, 319.

¹⁶ KILIÇOĞLU, Ahmet, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 19. Baskı, Ankara 2015, 903 vd.

düşünüldüğünde¹⁷ bu sonuca varılması isabetli olacaktır. Ayrıca zamanaşımının alacağın tamamı için kesilmesi belirsiz alacak davasının amacına daha uygundur¹⁸. Aksi hâlde kısmi dava ile belirsiz alacak davasının sonuçları arasında herhangi bir fark kalmamış olur ki bu da belirsiz alacak davasının niteliğine aykırıdır¹⁹.

Belirsiz alacak davasının yüksek yargılama giderlerine mahkûmiyet riskini ortadan kaldırması, alacağını tam olarak belirleyemeyen alacaklının düşük miktar göstererek maddi hukuka göre talep edebileceğinden daha az bir miktarla yetinmesinin önüne geçmesi, zamanaşımı riskini ortadan kaldırması, gereksiz olarak iki farklı davanın açılmasına engel olması, aynı davada müddeabih artırılacak ise ıslaha gerek bırakmaması yönlerinden faydalarının bulunduğu hiç şüphesizdir²⁰. Ne var ki, her ne kadar HMK m.107 hükmünün özü itibarıyla yararlı bir düzenleme olduğu görüşüne katılsak bile, anılan kurumun kısmi davayla olan ilişkisine verilen anlamların ve kısmi davayı neredeyse yok etmeye yönelik yaklaşımların ciddi sıkıntıları da beraberinde getireceğini de savunuyoruz. Keza bazı kurumlar yönünden belirsiz alacak davasına verilecek olan anlama çok dikkat edilmek gerekir. Bu noktalardan bir tanesi de iş hukukuna yönelik kavramlar bakımından kendini göstermektedir²¹.

B. Belirsiz Alacak Davasının Şartları

Kanunda talep sonucunun açık bir şekilde gösterilmesi zorunluluğu öngörülmüş olduğu için geçici talep sonucuyla birlikte açılan belirsiz alacak davası istisnai bir davadır²². Talep sonucunun açıkça gösterilmesinin sebebi mahkemenin ve tarafların dava konusunu net olarak tespit edebilmeleri ve bununla birlikte davalının da hukuki dinlenilme hakkının etkin olarak korunmasıyla ilgilidir²³.

Belirsiz alacak davası açabilmek için davacı, dava ikamesi sırasında alacağını belirleyememelidir. Alacak objektif olarak belirlenemeyeceği gibi (objektif imkânsızlık), davacının alacağı belirlemesinin kendisinden beklenememesi sonucunda da alacak belirlenemeyebilir (sübjektif imkânsızlık) (HMK m.107/1).

Objektif imkânsızlık özellikle haksız fiilden kaynaklanan tazminat davaları bakımından söz konusu olur. Örneğin tedavi giderlerinin miktarını, henüz tedavi devam ettiği için, zararın belirlenmesi mümkün değildir²⁴. Yalnızca haksız fiilden doğan maddi tazminat talepleri değil; ancak manevi tazminat talepleri bakımından da belirsiz alacak davası açılabilir. Ancak bu noktada Yargıtay kararlarına da değinmek gerekmektedir. Yargıtay belirsiz alacak

¹⁷ ERDEM, Mehmet, Özel Hukukta Zamanaşımı, İstanbul 2010, 9 vd.

¹⁸ YILMAZ, 757; PEKCANITEZ/ATALAY/ÖZEKES, 463.

¹⁹ Nitekim Yargıtay da belirsiz alacak davasının sonuçlarıyla kısmi davanın sonuçlarının farklılığını vurgulayarak dolaylı olarak da olsa belirsiz alacak davasında geçici talep sonucunda gösterilmemiş alacak bakımından da zamanaşımının kesildiğini ifade etmektedir. Örneğin: “(...)Mahkemece ıslah ile artırılan kısımlara karşı da süresi içinde zamanaşımı savunmasında bulunulmasına rağmen davanın belirsiz alacak davası olduğu gerekçesi ile zamanaşımı savunmasının kabul edilmemesi ve ıslah ile artırılan kısımlara karşı ıslah tarihinden itibaren faiz yürütülmesi gerekirken ilk dava tarihinden itibaren faize hükmedilmesi hatalı olup, bozma nedenidir(...)” Yargıtay 7.HD, T. 27.6.2013, E. 2013/4191, K. 2013/12067. Aynı yönde bkz. Yargıtay 9.HD, T. 16.3.2015, E. 2013/14758, K. 2015/10458 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

²⁰ PEKCANITEZ, Hakan, Belirsiz Alacak Davası (HMK m. 107), Ankara 2011, 26.

²¹ YAVAŞ, 61.

²² SİMİL, 20.

²³ ÖZEKES, Muhammet, Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı, Ankara 2003, 91.

²⁴ PEKCANITEZ, 43; SİMİL, 218.

davasının yürürlükte olmadığı dönemlerde manevi tazminat alacağının bölünemeyeceği gerekçesiyle kısmi davanın konusunu oluşturamayacağını ileri sürmekteydi²⁵. Yargıtay'ın görüşünü değiştirmemesi hâlinde manevi tazminat alacağı bakımından belirsiz alacak davasının da açılmayacağı sonucuna varmak gerekecekti. Nitekim Yargıtay 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonraki evrede de manevi tazminat alacaklarının kısmi davanın konusunu oluşturamayacağı yönündeki içtihadını devam ettirmiş aynı zamanda bu görüşüyle paralel olarak manevi tazminat alacağının belirsiz alacak davasının da konusunu oluşturamayacağını ifade etmiştir²⁶.

Kanaatimizce, manevi tazminat alacakları bakımından kısmi dava açılmayacağı sonucuna varmak olanaksızdır. Zira manevi tazminat, tıpkı maddi tazminat gibi bir para alacağıdır. Manevi tazminat talebinin, maddi tazminat talebinden tek farkı henüz manevi tazminat alacağının belli olmamasıdır²⁷. O hâlde manevi tazminat alacakları bakımından kısmi dava açılmayacağı sonucuna varmak bize mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Yargıtay'ın yapmış olduğu manevi zarar tanımı, manevi zararı mağdurda meydana gelen elem, acı, üzüntüdür. Hâlbuki manevi zarar bakımından savunulan tek görüş Yargıtay'ın da ifade ettiği subjektif teori değildir. Bunun yanında manevi zararı, “*mağdurun kişilik hakkına ilişkin değerlerinin ihlâli*” olarak tanımlayan objektif teori²⁸ savunulduğunda yine Yargıtay'ın ifade ettiği anlamda manevi tazminat alacağının bölünebilmesi de mümkün olacaktır. Doğrudan hâkim tarafından belirlenen manevi tazminat alacağının belirsiz alacak davasına konu olamaması, davacıyı yargılama giderleri rizikosuyla karşı karşıya bırakmak anlamına gelmektedir. Tazminat miktarını bilmesi mümkün olmayan davacının bu hâlde bile yargılama giderleri rizikosunu üstlenmesi kanaatimizce Anayasanın 36. maddesinde düzenlenen hak arama hürriyetinin etkili biçimde kullanılmasının önüne geçmektedir²⁹.

²⁵ “(..Davacı tarafından açılan her iki davada; aynı yargı kararlarının uygulanmaması nedeniyle doğan manevi zararın, manevi tazminat adı altında bir miktar paraya hükmedilmesi ile giderilmesi amaçlanmaktadır. Manevi tazminat ise niteliği itibarıyla tektir, bölünemez ve bölümler halinde istenemez. Haksız fiilin işlenmesi ile birlikte bunun doğuracağı manevi üzüntü de gerçekleşmiş olur. Bu nedenle manevi tazminat isteklerinde kısmi dava söz konusu olamaz..)” Yargıtay 4.HD, T. 9.7.2008, E. 2007/7859, K. 2008/9438; “(...) Ayrıca manevi tazminat istemi kısmi davaya konu edilemeyeceği gibi bozmadan sonra islah yapılması da mümkün değildir (...)” Yargıtay 11.HD, T. 13.06.2011, E. 2009/14419, K. 2011/7080 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

²⁶ “(...)Manevi tazminat, kişinin haksız eylem sonucu duyduğu acı ve elemi giderilmesini amaçlar, zarar gören, bu zararın giderilmesi için öngördüğü miktarı kendisi belirleyerek talepte bulunabilir. Manevi tazminat, niteliği itibarıyla belirsiz alacak davası olarak istenemez ise de (...)” Yargıtay 17.HD, T. 7.3.2016, E. 2015/16855, K. 2016/2839 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

²⁷ **NOMER**, Haluk N., “Manevi Tazminat Alacağında Kısmi Dava”, İHFM, C. LVIII, S.1-2, Y. 2000, 225. Karş. **KURU**, Baki, Hukuk Muhakemeleri Usulü, Cilt: II, 6. Bası, İstanbul 2001, 1523; **TANRIVER**, Süha, “Kısmi Dava Kurumu Üzerine Bazı Düşünceler”, Makalelerim II, Ankara 2011, 112; **BUDAK**, 85.

²⁸ **ERLÜLE**, Fulya, Türk Borçlar Kanunu'na Göre Bedensel Bütünlüğün İhlâli Hâlinde Manevi Tazminat, 2. Bası, Ankara 2015, 43.

²⁹ Bkz. **PEKCANİTEZ**, 81-82. Öğretide Karaaslan ise, manevi tazminat taleplerinin belirsiz alacak davasına konu olamayacağını belirtmekle birlikte gerekçe olarak doktrin ve uygulamadan ayrılmaktadır. Yazara göre manevi tazminat taleplerinin belirsiz alacak davasına konu olamamasının sebebi manevi tazminat talebinin bölünüp bölünemeyeceği sorunuyla ilgisizdir. Manevi tazminat alacağının gerçekten de belirlenememektedir; zira bu alacak hâkim tarafından belirlenecektir. Ancak olan hukuk bakımından HMK m. 107/f.II'ye göre davacı tarafından geçici talep sonucu tahkikat neticesinde ortaya çıkan alacak miktarı üzerinden kesin talep sonucuna dönüştürülecektir. Hâlbuki manevi tazminat talebi doğrudan hâkim tarafından belirlendiğinden HMK m. 107/f.II'nin uygulanmasına olanak yoktur (**KARAASLAN**, Varol, “Manevi Tazminat Davaları Belirsiz Alacak Davası Olarak Açılabilir mi?”, MİHDER, S.29, C. 10, Y. 2014/3, 52-53).

Konumuz bakımından da tartışılacak olan sübjektif imkânsızlıkta ise davacı, alacağını belirleyebilmek için gerekli olan bilgi ve belgelere sahip değildir³⁰. Bu hâl özellikle sözleşmeden doğan alacaklar bakımından söz konusu olmaktadır. Ancak haksız fiilden doğan tazminat talepleri bakımından da sübjektif imkânsızlığı söz konusu olabilir. Örneğin marka hakkına tecavüze dayalı olarak açılan maddi tazminat davasında hakka tecavüz eden davalının uyuşmazlık konusu marka üzerinden ne kadar ürünü piyasaya sürdüğü belli olmadığından, maddi zararın dava ikamesi sırasında belirlenmesinin davacıdan beklenmesi mümkün değildir³¹.

C. Belirsiz Alacak Davasının Somutlaştırma Yükü ve İspat Hukuku Müesseseleriyle Olan İlişkisi

Belirsiz alacak davası, alacağını davanın açıldığı tarihte belirleyemeyen davacıya, hak arama hürriyetinin etkin şekilde kullanılması için öngörülmüş olan bir dava türüdür. Buna göre belirsiz alacak davasının amacı katıyen davacıya ispat kolaylığı sağlamak olamaz. Belirtmek gerekir ki belirsiz alacak davasının bu anlamda ispat hukukuyla herhangi bir ilişkisi olamaz. Bu konuyu vurgulamamızın sebebi belirsiz alacak davası uygulamasında karşılaşılan problemlerin ispat hukuku üzerinden açıklanmasındaki hatalı yaklaşımdır.

Belirtmek gerekir ki ispat hukukunda taraflara ispat kolaylığı sağlayan iki temel müessese bulunmaktadır. Bunlar norm teorisinin kabul edildiği Türk Medeni Usul Hukukunda³² norm teorisinden farklı olarak ispat yükünü karinelere göre paylaşan kanuni karinelere³³; ve geçici hukuki korumalarda hakkı ve talep edilen geçici hukuki koruma sebebinin tam ispattan daha hafif olarak ispatına olanak sağlayan yaklaşık ispat müessesesidir³⁴. Bunların dışında ispat yükü ve ispat ölçüsüne ilişkin kuralların değişmesi mümkün değildir. Bu hâlde belirsiz alacak davası da davacıya bir ispat kolaylığı sağlayamaz. Salt ispat kolaylığına erişebilmek için belirsiz alacak davası açılması hâlinde, belirsiz alacak davasının şartları gerçekleşmediği için başka bir deyişle alacak “belirsiz” olmadığı için davanın hukuki yarar eksikliğinden reddi gerekecektir³⁵.

Belirsiz alacak davasıyla birlikte incelenmesi gereken bir diğer müessese ise somutlaştırma yüküdür. İddia yüküyle bağlantılı olan somutlaştırma yükü, tarafların ileri

³⁰ SİMİL, 220.

³¹ “(...) Somut olayda da davacı tarafça kendisine ait tasarının davalı tarafından üretilip satılmak suretiyle tasarım hakkına tecavüzde bulunduğu ileri sürülerek tazminat talebinde bulunulmuştur. Söz konusu tecavüz nedeniyle davacının uğradığı zararın belirlenebilmesi için öncelikle davalının söz konusu tasarıma tecavüz teşkil eden ürünleri ne miktarda ürettiğinin, hangi fiyatla sattığının ve elde ettiği karın tespiti gereklidir. Açıklanan hususların ise davanın açıldığı tarih itibarıyla tam ve kesin olarak belirlenebilmesinin davacıdan beklenmesi mümkün değildir (...)” Yargıtay 11.HD, T. 22.3.2016, E. 2015/9255, K. 2016/3167 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

³² UMAR, Bilge, YILMAZ Ejder, İspat Yükü, 2. Bası, İstanbul 1980, 43 vd.

³³ TOPUZ, Gökçen, Medeni Usul Hukukunda Karinelerle İspat, Ankara 2012, 59 vd.

³⁴ ÖZEKES, Muhammet, İcra İflas Hukukunda İhtiyati Haciz, Ankara 1999, 216 vd.

³⁵ PEKCANİTEZ/ATALAY/ÖZEKES, s.454. Öğretide belirsiz alacak davasının şartlarının mevcut olmaması hâlinde davanın reddinin dayandığı esas tartışmalıdır. Ancak kanaatimizce belirsiz alacak davasının şartları oluşmamışsa ilgili davayı açmakta davacının hukuki yararı bulunmamaktadır. Bu hâlde dava, hukuki yararın mevcut olmamasından dolayı reddedilecektir. Hukuki yarar eksikliğinin tamamlanması içinse hâkim davacıya süre veremeyecektir. Zira diğer dava şartlarının aksine davanın açıldığı tarihte mevcut olmayan hukuki yarar eksikliği tamamlanamaz (HANAĞASI, Emel, Davada Hukuki Menfaat, Ankara 2009, s.323). Belirsiz alacak davasının şartları oluşmaması hâlinde hâkimin vermesi gereken karar hakkında bkz. ASLAN, Kudret, AKYOL-ASLAN Leyla, KİRAZ, Taylan Özgür, “Koşulları Oluşmadan Açılan Belirsiz Alacak Davasında Mahkemece Verilecek Kararlar”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan, DÜHFD, Özel Sayı, C. 14, Y. 2014, 986 vd.

sürdükleri somut vakıaları yeterli bir açıklıkta mahkeme önüne getirmeleri olarak açılabilir³⁶. Kanun gereği davacı dava dilekçesinde ileri sürdüğü vakıaları somutlaştırmalıdır (HMK m. 119/f.I,b.e.).

Şayet davacı somutlaştırma yükünü yerine getirmemezse davayı kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır. Öğretide bir görüşe göre davacının hiçbir vakıa ileri sürmemesi buna göre iddia yükünü yerine getirmemesi davanın usulden reddi sonucunu doğururken; somutlaştırma yükünü yerine getirmemesi davanın esastan reddi sonucunu doğurur³⁷.

Belirsiz alacak davası açan davacı ise iddia yükünü ve somutlaştırma yükünü yerine getirmek zorundadır. Zira belirsiz alacak davasında belirsiz olan husus dava konusunun içeriğini oluşturan haktır; yoksa hakkın dayanağı olan hukuki ilişki ve bu hukuki ilişkiye ilişkin özellik arz eden vakıalar davacı tarafından ileri sürülmek zorundadır. Belirsiz alacak davası, hiçbir şekilde davacının iddia ve somutlaştırma yükünden kurtulmasına olanak sağlayamaz.

2. İŞÇİLİK ALACAKLARININ BELİRSİZ ALACAK DAVASI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Öğretide İleri Sürülen Görüşler

Öğretide işçilik alacaklarının belirsiz alacak davasına konu olup olmayacağı hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Konuyu ilk inceleyen yazarlardan olan Pekcanitez, işçilik alacaklarının (kıdem tazminatı, fazla çalışma, yıllık ücretli izin vs.) belirsiz alacak davasına konu edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Zira işçinin o işyerinde kaç yıldır çalıştığı, ücretinin ne olduğu gibi hususlar, kural olarak, belirli veya belirlenebilir hususlardır³⁸. Yazarın doğrultusunda öğretide savunulan görüşe göre, işçi alacaklarının belirsiz alacak davasına konu olup olamayacağı sadece belirsiz alacak davasının şartları çerçevesinde incelenmelidir³⁹. Buna göre, sırf işçiyi yargılama rizikolarına karşı korumak düşüncesi, belirsiz alacak davası açılabilmesi için yeterli bir şart oluşturamaz⁴⁰.

Bu görüşe göre, işçinin çift bordrolu çalıştırılması veya kayıt dışılığın yaygın olması gibi sebepler işçinin ücretinin bilmesini engellemez. Ayrıca ispat güçlüğüne belirsiz alacak davasıyla da bir ilgisinin bulunması kabul edilemez⁴¹. Nitekim işçinin ücretini ispat etmekte zorluk çekmesi başka bir meseleyken, aldığı ücreti kendisinden beklenemeyecek bir sebeple belirleyemiyor oluşu başka bir meseledir. Kanun, ispat kolaylığı sağlamak amacıyla belirsiz alacak davası açılabilmesinden bahsetmemektedir. Önemle belirtmek gerekirse, söz konusu öğretide görüşü esasen kayıt dışılığın başlı başına belirsiz alacak davası açılabilmesine olanak

³⁶ ATALAY, Oğuz, Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı, İzmir 2001, 32.

³⁷ ÖZEKES, Muhammet, "HMK Bakımından Dava Dilekçesinde Eksiklik Halinde Yapılması Gereken İşlemler", Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan, DÜHFD, Özel Sayı, C. 14, Y. 2014, 288.

³⁸ PEKCANITEZ, 46-47; Aynı Yazar, "Belirsiz Alacak Davasının İş Hukukunda Uygulanması", Prof. Dr. M. Polat SOYER'e Armağan, DEÜHFD, Özel Sayı, C. 15, Y. 2013, 950.

³⁹ PEKCANITEZ, Uygulama, 949; ERCAN, 167; SİMİL, 412; TANRIVER, Süha, "Belirsiz Alacak Davası ve Bu Bağlamda Uygulamada Yaşanan Güncel Sorunlar", Hukuk Dergisi, Y. 2015-2, 29; YILMAZ, 754; ÖZEKES Muhammet, "Anayasa Mahkemesinin Kararı Karşısında Kısmi Dava ile Belirsiz Alacak Davası Arasındaki Sınırın Belirlenmesi Sorunu", Prof. Dr. Ejder YILMAZ'a Armağan, C. 2, Ankara 2014, 1589 vd; ASLAN/AKYOL ASLAN/KİRAZ, 982, dn. 24.

⁴⁰ TANRIVER, Sorunlar, 33.

⁴¹ PEKCANITEZ, Uygulama, 957; TANRIVER, Sorunlar, 31; SİMİL, 416.

sağlayan bir durum olduğuna karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla eğer koşulları mevcut ise, belirsiz alacak davasının açılabilmesini bu görüş de kabul etmektedir. Örneğin Pekcanitez, özellikle iş kazasından kaynaklanan maddi ve manevi tazminat taleplerinde veya alacağın tam olarak belirlenemediği özel durumlar bakımından belirsiz alacak davası açılmasının mümkün olduğunu⁴², Tanrıver, işçinin alacağı işverende olan bilgilerden dolayı belirlenmesinin kendisinden beklenemeyeceği hâllerde belirsiz alacak davası açılabilmesini⁴³, Simil ise özellikle ücretin parça ve yüzde usulü belirlendiği hâllerde belirsiz alacak davasının açılmasının mümkün olabileceğini ifade etmektedir⁴⁴.

Öğretide savunulan diğer bir görüşe göre ise, özellikle kayıt dışılığın yaygın olduğu İş Hukukunda belirsiz alacak davasının açılması gerekli görülmelidir. Zira birçok hâlde işçi alacağını belirleyecek bilgi ve belgeleri işverenden elde etmek zorundadır⁴⁵. Örneğin, Özkaya-Ferendeci bu gerekçeleri haklı bulmakta ve sorunun çözümü için Alman Hukuku'ndaki kademeli dava kurumunu Türk Hukuku bakımından çözüm olarak önermektedir. Zira bu hâlde davacı öncelikle işverenin elindeki bilgi ve belgelere ulaşacak daha sonrasında ise talebini belirleyecek olan davacı işçi artık belirlenmiş olan alacağını talep edebilecektir⁴⁶.

B. Yargıtay'ın Görüşü

Öncelikle belirsiz alacak davasının açılması bakımından dava değerinin belirlenmesinin imkânsız olması veya davacıdan beklenemeyecek olması gereklidir. Yargıtay içtihatlarında likit alacak kavramının talep miktarının belirlenebilirliği hususunda yol gösterici olduğu vurgulanmaktadır⁴⁷. Yargıtay'a göre; *“(...)Likit bir alacaktan söz edilebilmesi için ise; ya alacağın gerçek miktarının belli ve sabit olması ya da borçlusu tarafından belirlenebilmesi için bütün unsurların bilinmesi veya bilinmesinin gerekmekte olması; böylece, borçlunun borç tutarını tahkik ve tayin etmesinin mümkün bulunması; başka bir ifadeyle, borçlunun yalnız başına ne kadar borçlu olduğunu tespit edebilir durumda olması gerekir. Bu koşullar yoksa, likit bir alacaktan söz edilemez(...)”*⁴⁸.

Yargıtay'ın işçilik alacaklarının belirsiz alacak davası ile talep edilip edilemeyeceğine ilişkin içtihatlarında ise, bir yeknesaklıktan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Yargıtay'ın konuyla ilgili bir çok kararı olmakla ilgi çekici bazı kararlarını işlemeyi uygun

⁴² PEKCANITEZ, Uygulama, 950.

⁴³ TANRIVER, Sorunlar, 34-35.

⁴⁴ SİMİL, 416-417.

⁴⁵ ÇİL, Şahin, KAR Bektaş, 6100 Sayılı HMK'ye Göre İş Yargısında Belirsiz Alacak Davası ve Kısmi Dava, 2. Bası, Ankara 2012, 14 vd.; KILIÇOĞLU, Mustafa, 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu El Şerhi, İstanbul 2012, 583-584; ŞAHLANAN, Fevzi, “İşçilik Alacaklarında Kısmi Dava-Belirsiz Alacak Davası Karar İncelemesi”, Tekstil İşveren Dergisi, S.387, Temmuz 2012, 6; AKIN, Levent, “İşçilik Alacakları ve Belirsiz Alacak Davası Karar İncelemesi”, Çimento İşveren Dergisi, S.24, Kasım 2012, 30; SÜZEK Sarper, İş Hukuku, Yenilenmiş 11. Baskı, İstanbul 2015, 119-120; FİDAN, Nurten, “Belirsiz Alacak Davasındaki Belirsizlikler”, Sicil İş Hukuku Dergisi, S.24, Aralık 2011, 176 vd.; BAŞKAN, Esra, “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Hükümlerinin İş Davalarındaki Yargılama Usulüne Etkisi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y.4, S.12, Ocak 2013, 333; BUDAK, 85; YAVAŞ, 75; BİLGİLİ Abbas, İş Yargısında Belirsiz Alacak Davası, Yenilenmiş 11. Baskı, Adana 2016, 41.

⁴⁶ ÖZKAYA-FERENDECİ, H. Özden, “Alman ve İsviçre Hukuklarındaki Kademeli Dava İle 6100 Sayılı HMK'ya Göre Belirsiz Alacak Davasının Karşılaştırılması”, MÜHF - HAD, S.1, C. 18, Y. 2012, 362 vd.

⁴⁷ Yargıtay 7.HD, T. 11.10.2016, E. 2016/32792, K. 2016/16234 (www.legalbank.net, Erişim Tarihi: 09.01.2018).

⁴⁸ Yargıtay HGK, T. 17.10.2012, E. 2012/9/838, K. 2012/715 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

görüyoruz. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 27.02.2012 tarihli bir kararında işçilik alacağının tartışmalı bulunmasından dolayı belirsiz alacak davasına konu olabileceğini belirtmiştir: “(...)1. Somut uyuşmazlıkta dava konusu edilen tazminat ve alacaklara esas hizmet süresi ve ücret taraflar arasında uyuşmazlık konusudur. Diğer taraftan fazla mesai ücretinin belirlenmesine esas kayıtlar sunulmadığı gibi, davalı işveren İş Kanunu'nun 8. ve 67. maddesindeki yükümlülüklerini de yerine getirdiğini savunmamıştır. Tazminat ve alacaklara hak kazanma ve hesap yönlerinden hizmet süresi pek çok etkene bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. En başta işçinin işe giriş ve fesih tarihlerinin taraflar arasında uyuşmazlık konusu olması halinde tazminata ve alacağa esas süre daima tartışmalı olacaktır. Bu durumdaki belirsizlik, yargılama ile giderilir. İş davalarına yansıyan yönüyle işçi ve işveren arasında en temel uyuşmazlık temel ücretin belirlenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Yargıtay uygulamasına göre işçinin iddia ettiği temel ücret miktarı işverence kabul edilmediğinde meslek kuruluşlarından olası (adet-emsal olan)ücret yönünden araştırmaya gidilmekte ve çoğunlukla meslek odasının bildirdiği ücret hesaplamaya esas tutulmaktadır. Bu ihtimalde işçi iddia ettiği ücreti kanutlayamamış olmaktadır. **Zira ücretle ilgili tüm deliller işveren uhdesindedir ve işçinin çoğu kez bu delillere ulaşmasına imkan tanınmamaktadır.** Bu yönüyle temel ücretin tespitindeki ve ispatındaki ülkemize has güçlükler sebebiyle kısmi davanın açılmasında işçinin hukuki menfaatinin olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca kıdem tazminatı giydirilmiş ücretten, fazla mesai alacağı da muaccel olduğu tarihteki ücret üzerinden hesaplanacak, fazla mesai alacağı kayda dayanmadığı takdirde indirime tabi tutulacaktır. **Tazminat ve alacaklar tartışmalı ve açıkça belirli değildir.** Yargılama sırasında hesap raporu alınmasını, tazminat ve alacaklara esas hizmet süresi ile ücretin tespit edilmesini gerektirmektedir. Kısmi dava açılmasında yasanın aradığı unsurlar ve hukuki yarar şartı gerçekleştiğinden davanın görülmesi gerekir. Aksi gerekçe ile davanın usulden reddi isabetsizdir(...)”⁴⁹

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 03.06.2015 tarihinde verdiği bir kararında da yukarıdaki sonuçlara varmış ve özellikle alacağın “tartışmalı” karakterini vurgulamıştır⁵⁰. Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin ilgili görüşünü benzer gerekçelerle Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 17.10.2012 tarihinde aldığı bir kararla teyit etmiştir: “(...) Somut olayda, tüm bu açıklamalar dikkate alındığında dava konusu fazla mesai ve kıdem tazminatı istemi için de **HMK m. 109/2 anlamında talep konusunun miktarının taraflar arasında tartışmasız veya açıkça belirli olduğundan söz edilmesi mümkün değildir.** Bu bakımdan yerel mahkemenin, Hukuk Genel Kurulu çoğunluğunca da benimsenen Özel Daire bozma kararına uyması gerekirken, direnme kararı verilmesi usul ve yasaya aykırı olup; verilen kararın bozulması gerekmiştir(...)”⁵¹.

Yargıtay 22. Hukuk Dairesi ise, 25.02.2014 tarihinde vermiş olduğu bir kararda ispat sorunun belirsiz alacak davasıyla ilgili bir konu olmadığını dolayısıyla ispat sorunun davacı işçiye belirsiz alacak davası açabilme olanağını sağlamadığını ifade etmiştir: “(...)Davacının talep ettiği alacağı belirlenmesi objektif olarak mümkün, ancak belirleyebildiği alacağını ispat etmesi, kanunun öngördüğü şekilde ispatı (elindeki delillerle) mümkün değilse, burada da belirsiz alacak davası açılacağından söz edilemez. Çünkü, bir alacağın belirlenmesi ile

⁴⁹ Yargıtay 9.HD, T. 27.2.2012, E. 2012/1757, K. 2012/5742 (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 09.12.2017).

⁵⁰ Yargıtay 9.HD, T. 03.6.2015, E. 2015/14601, K. 2015/20243 (www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 09.12.2017).

⁵¹ Yargıtay HGK, T. 17.10.2012, E. 2012/9/838, K. 2012/715 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

onun ispatı ayrı şeylerdir. Davacı, talep konusu yaptığı alacağını çok net şekilde belirleyebilir; ancak her zaman onu ispat edecek durumda olmayabilir. Aksinin kabulü, her ispat güçlüğü olan alacağı belirsiz alacağa dönüştürmek gibi, hem kanunun amacına hem de genel ilkelere aykırı bir durumu ortaya çıkartabilip...) “⁵²

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da yukarıda alıntıladığımız kararının aksine bu sefer Yargıtay 22. Hukuk Dairesinin görüşünü teyit eder bir karar vermiştir; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu ilgili kararda özel daire konumunda olan Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin belirsiz alacak davasının şartlarının oluşmamasından dolayı yerel mahkemenin kararını bozmasında gösterilen gerekçeleri benimsemiştir. İlgili kararda Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin gerekçesi ise şu şekildedir: “(...)Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, salt bilirkişi incelemesine gidilmesi belirsiz alacak davasının açılabilmesi için yeterli değildir. Dava dilekçesinde, fark aylık ücret ve fark ikramiye alacakları hakkında, çalışma süresinin kesintisiz kabul edilmesiyle aylık ücret miktarının toplu iş sözleşmesi hükümlerine uygun şekilde esas alınarak yapılacak hesaplamayla, işverence öncesinde yapılan ödemelerin mahsup edilerek fark tutarların hüküm altına alınması talep edilmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere davacı, çalışma süresini, kendisine ödenen aylık ücret miktarını, alması gerektiğini iddia ettiği aylık ücret miktarını ve kendisine işverence yapılan ödemeleri belirleyebilecek durumdadır. Bu haliyle, objektif dava birleşmesi şeklinde açılan eldeki davada, talep edilen işçilik alacakları belirsiz alacak değildir(...)”⁵³. Bu kararlarla Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun içtihat değişikliği yaptığı göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili olarak verdiği ilk kararında Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin alacağın tartışmalı olması durumunda belirsiz alacak davası açılabilirliğine ilişkin içtihadını teyit ederken üç yıl sonra vermiş olduğu kararında Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin alacağın tartışmalı olmasını bir ispat sorunu olarak ele alan görüşü yönünde karar vermiştir.

Yargıtay 7. Hukuk Dairesi ise, 05.12.2016 tarihinde verdiği daha yeni bir kararında Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin ilgili görüşünü benzer gerekçelerle teyit etmiştir: “(...) Belirsiz alacak davasını düzenleyen HMK m.107 maddesinin gerekçesinde, birçok kez hak arama özgürlüğüne vurgu yapılmıştır. Yine alacaklının hukuki ilişkiyi muhatabını ve talep edebileceği asgari tutarı bilmesine rağmen alacağın tamamını tam olarak tespit edemeyecek durumda olması da davanın nedenleri arasında sayılmıştır. Bu itibarla belirsiz alacak davasıyla ilgili bir yoruma gidildiğinde alacaklının hak arama özgürlüğünün de değerlendirilmesi gerekir. Bunun aksine ilgili hükmün, alacaklının hakkına ulaşmasını kısıtlayan şekilde ele alınmasını doğru olmaz. Dava konusu alacak karşı tarafın vereceği bilgi veya belgelerle belirlenecekse alacak belirsiz kabul edilmelidir.

Belirsiz alacak davasını öngören hükümde biri sübjektif, diğeri objektif olmak üzere iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Alacağın veya dava değerinin belirlenmesinin objektif olarak imkânsız olması halinde belirsiz alacak davası açılabilir. Örneğin, iş kazası geçiren işçinin açacağı davada işveren ve işçinin karşılıklı kusur oranları, kusursuz sorumluluk olmadığı ve varsa kaçınılmazlık durumu ve maluliyet oranlarının dava açma aşamasında belirlenmesi olanaksızdır. Sübjektif unsur ise, alacaklının talep konusu miktarı belirlemesinin

⁵² Yargıtay 22. HD, T. 25.2.2014, E. 2013/5518, K. 2014/3772 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

⁵³ Yargıtay HGK, T. 17.6.2015, E. 2015/1065, K. 2015/1616 (www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

alacaklıdan beklenmemesidir. İşçinin yasal hakları ödenmeksizin işten çıkarılması durumunda yukarıda belirtilen masraflara ek olarak uzman hesap raporu aldirarak olası işçilik alacaklarının belirlenmesi de hak arama özgürlüğünün önünde bir engel olarak değerlendirilebilir. Talep sonucunun rakam olarak ifadesinin imkansızlığı, davacının tam olarak miktarını bilmediği ve bu bilgisizliğini davalının sahasında bulunan vakialardan kaynaklandığı durumlarda söz konusudur. İşyerinde sendikasız çalışan ve yasal işçilik hakları konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olması beklenmeyen bir işçinin alacakları doğru şekilde adlandırması dahi mümkün olmazken, doğru hesap yöntemiyle birlikte ve tam olarak belirlenmesi mümkün görülmemelidir (...)"⁵⁴.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İş Hukukunda uygulama alanı bulan işçi lehine yorum ilkesi, maddi hukuk kurallarının uygulanmasında bir tereddüde düşülmesi hâlinde uygulama alanı bulur⁵⁵. Hâlbuki yargılama hukukunda, yargılama hukuku prensipleri geçerlidir. Bu hâlde işçilik alacaklarına yargılama hukuku bakımından imtiyaz tanınmasına olanak veren görüşe katılmak mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım esasen hukuki temelden de yoksundur⁵⁶. Tarafların arasında bazı hususların tartışmalı olması hâlinde belirsiz alacak davasına olanak vermek⁵⁷ esasen Usul Hukuku prensiplerine aykırıdır. Unutulmamalıdır ki çekişmesiz yargının aksine, söz konusu olabilmesi için bir “hak çekişmesi” gereken dava müessesesinin amacı zaten bu “hak çekişmesi” hakkında nihai bir karar verip taraflar arasında hukuki barışı sağlamaktır⁵⁸. Eğer her tartışmalı hak için belirsiz alacak davası açılabilirdi ifade edilebilirdi bütün davaları belirsiz alacak davası şeklinde açmak söz konusu olur ki bu husus bu davanın amacına ve istisnai yapısına da aykırıdır.

Hakkın tartışmalı olması durumunda belirsiz alacak davası açılabilirdiğini ifade edip meseleyi ispat hukukuyla karıştıran yazarların gözden kaçırdığı ispat hukuku müessesesi ise “karşı taraftaki veya üçüncü kişideki belgelerin ibrazı” müessesesidir. Zira davacı işçi, işverende olan belgeler sebebiyle iddiasını ispatlayamıyorsa bunları dava dilekçesinde göstererek ve bu belgelerin karşı tarafta olduğunu belirterek, mahkeme tarafından ön inceleme aşamasında ilgili belgelerin ibrazının karşı tarafça ibrazına olanak sağlayabilir (HMK m. 219, m. 220). Bu husus tarafların davayı aydınlatma ödevinin bir gereği olup, taraflara Kanun tarafından getirilmiş olan usulü bir yüküdür⁵⁹. Alacaklarını ispata olanak sağlayan belgenin karşı tarafta bulunmasından dolayı ispat zorluğu çeken taraf, Kanunda kendisine sağlanan bu olanaktan istifade edebilecektir. Kayıt dışılık ise bir ispat problemidir. Doğrudan doğruya işçinin alacağını belirlemesini engelleyebilecek bir hâl olarak kabul edilemeyecektir⁶⁰. Ayrıca Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin de kararlarında isabetle belirttiği üzere, bilirkişiye başvurulması gereken her hâlde de belirsiz alacak davası açılmaz.

⁵⁴ Yargıtay 7.HD, T. 05.12.2016, E. 2016/37333 K. 2016/20441 (www.legalbank.net, Erişim Tarihi: 01.02.2018).

⁵⁵ ÇELİK, Nuri, CANIKLIOĞLU Nürşen, CANBOLAT Talat, İş Hukuku Dersleri, 30. Bası, İstanbul 2017, 26.

⁵⁶ PEKCANITEZ, Uygulama, 955-956.

⁵⁷ ÇİL/KAR, 32.

⁵⁸ GÜRDOĞAN, Burhan, Medeni Usul Hukukunda Kesin Hüküm İtirazı, Ankara 1960, 17.

⁵⁹ ERDÖNMEZ, Güray, Medeni Usul Hukukunda Belgelerin İbrazi Mecburiyeti, 2. Bası, İstanbul 2014, 26 vd.

⁶⁰ PEKCANITEZ, Uygulama, 957.

Bu bağlamda, işçilik alacaklarını geniş ölçüde tartışmalı görüp, belirsiz alacak davası açabileceğini ileri süren Yargıtay içtihatlarına katılma olanağı bulamamaktayız. Bize göre, işçilik alacaklarının özelliği de dikkate alınarak, bu alacaklarda talep konusu miktarının taraflar arasında tartışmasız veya açıkça belirli olduğunu söylemek mutlak biçimde doğru olmadığı gibi, aksinin kabulü de doğru değildir. Dolayısıyla, işçilik alacakları bakımından baştan bir kesin sınıflandırma yapmadan, somut olayın durumuna göre bir değerlendirilme yapılması daha yerinde olacaktır. Ayrıca, Yargıtay Hukuk Daireleri arasındaki görüş ayrılığı, her ne kadar konunun Yargıtay Hukuk Genel Kurul’una taşınmasına neden olmuş olsa bile, henüz belirsiz alacak davasına yönelik bir içtihadı birleştirme kararı verilmiş değildir. Bu nedenle, kanaatimizce, konunun ya bir içtihadı birleştirme kararı ile çözülmesi ya da bu hususa yönelik yeni bir yasal düzenlemenin getirilmesi ivedilikle gereklidir.

KAYNAKÇA

AKIN, Levent, “İşçilik Alacakları ve Belirsiz Alacak Davası Karar İncelemesi”, Çimento İşveren Dergisi, S.24, Kasım 2012, s.22-30.

AKKAN Mine: “Medeni Usul Hukukunda Etkin Hukuki Koruma”, MİHDER, S.6, C.3, Y. 2007, s.29-67.

ASLAN Kudret, AKYOL-ASLAN Leyla, KİRAZ Taylan Özgür: “Koşulları Oluşmadan Açılan Belirsiz Alacak Davasında Mahkemece Verilecek Kararlar”, Prof. Dr. Hakan Pekcantez’e Armağan, DÜHFD, Özel Sayı, C. 14, Y. 2014, s.975-1024.

ATALAY Oğuz: Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı, İzmir 2001.

BAŞKAN, Esra: “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Hükümlerinin İş Davalarındaki Yargılama Usulüne Etkisi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y.4, S.12 Ocak 2013, s.315-341.

BİLGİLİ Abbas, İş Yargısında Belirsiz Alacak Davası, Yenilenmiş 11. Baskı, Adana 2016.

BUDAK Ali Cem: Belirsiz Alacak Davası, Bankacılar Dergisi Özel Sayı, Ocak 2013, s.82-86.

ÇELİK Nuri, CANIKLIOĞLU Nurşen, CANBOLAT Talat: İş Hukuku Dersleri, 30. Bası, İstanbul 2017.

ÇİL Şahin, KAR Bektaş: 6100 Sayılı HMK’ye Göre İş Yargısında Belirsiz Alacak Davası ve Kısmi Dava, 2. Bası, Ankara 2012,

ERCAN İbrahim: “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Belirsiz Alacak Davası”, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Değerlendirilmesi, Medeni Usul ve İcra İflas Hukukçuları Toplantısı X, Ekim 2012, s.102-183.

ERDEM, Mehmet: Özel Hukukta Zamanaşımı, İstanbul 2010.

ERDÖNMEZ, Güray: Medeni Usul Hukukunda Belgelerin İbrazı Mecburiyeti, 2. Bası, İstanbul 2014.

FİDAN, Nurten, “Belirsiz Alacak Davasındaki Belirsizlikler”, Sicil İş Hukuku Dergisi, S.24, Aralık 2011, s.177-189.

GÜRDOĞAN Burhan: Medeni Usul Hukukunda Kesin Hüküm İtirazı, Ankara 1960.

HANAĞASI, Emel, Davada Hukuki Menfaat, Ankara 2009.

KARAASLAN Varol: “Manevi Tazminat Davaları Belirsiz Alacak Davası Olarak Açılabilir mi?”, MİHDER, S.29, C. 10, Y. 2014/3, s.37-59.

KILIÇOĞLU, Mustafa: 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu El Şerhi, İstanbul 2012.

KİRAZ, Taylan Özgür: Belirsiz Alacak Davası, TMSF Çatı, S.30, Nisan-Mayıs-Haziran 2012, s.16-21.

KURU Baki: Hukuk Muhakemeleri Usulü, Cilt: II, 6. Bası, İstanbul 2001.

KURU Baki: İcra ve İflas Hukuku El Kitabı, 2. Bası, Ankara 2013.

KURU Baki: İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku, İstanbul 2016.

NOMER Haluk: “Manevi Tazminat Alacağında Kısmi Dava”, İHFM, C. LVIII, S.1-2, Y. 2000, s.221-229.

ÖZEKES Muhammet: “HMK Bakımından Dava Dilekçesinde Eksiklik Halinde Yapılması Gereken İşlemler”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan, DÜHFD, Özel Sayı, C. 14, Y. 2014, s.263-300.

ÖZEKES Muhammet: İcra İflas Hukukunda İhtiyati Haciz, Ankara 1999.

ÖZEKES Muhammet: Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı, Ankara 2003.

ÖZEKES Muhammet: “Anayasa Mahkemesinin Kararı Karşısında Kısmi Dava ile Belirsiz Alacak Davası Arasındaki Sınırın Belirlenmesi Sorunu”, Prof. Dr. Ejder YILMAZ’a Armağan, C. 2, Ankara 2014.

ÖZKAYA-FERENDECİ H. Özden: “Alman ve İsviçre Hukuklarındaki Kademeli Dava İle 6100 Sayılı HMK’ya Göre Belirsiz Alacak Davasının Karşılaştırılması”, MÜHF - HAD, S.1, C. 18, Y. 2012, s.353-382.

PEKCANITEZ Hakan: “Belirsiz Alacak Davasının İş Hukukunda Uygulanması”, Prof. Dr. M. Polat Soyer’e Armağan, DÜHFD, Özel Sayı, C. 15, İzmir 2014, s.933-968 (Uygulama).

PEKCANITEZ, Hakan: Belirsiz Alacak Davası (HMK m. 107), Ankara 2011.

PEKCANITEZ Hakan, ATALAY Oğuz, ÖZEKES Muhammet: Medeni Usul Hukuku, 14. Bası, Ankara 2013.

SİMİL Cemil: Belirsiz Alacak Davası, İstanbul 2013.

SÜZEK Sarper, İş Hukuku, Yenilenmiş 11. Baskı, İstanbul 2015.

ŞAHLANAN, Fevzi, “İşçilik Alacaklarında Kısmi Dava-Belirsiz Alacak Davası Karar İncelemesi”, Tekstil İşveren Dergisi, S.387, Temmuz 2012, s.2-8.

TANRIVER Süha: “Belirsiz Alacak Davası ve Bu Bağlamda Uygulamada Yaşanan Güncel Sorunlar”, Hukuk Dergisi, Y. 2015-2, s.3-38(Sorunlar).

TANRIVER Süha: “Bedensel Bütünlüğün İhlâlinden Kaynaklanan Zararların Tazmini Bağlamında Belirsiz Alacak Davası”, Yeni Gelişmeler Işığında Bedensel Zararın Tazmini, Cilt II, TBB, Ankara 2006.

TANRIVER Süha: “Kısmi Dava Kurumu zerine Bazı Düşünceler”, Makalelerim II, Ankara 2011, s.95-111.

TAŐPINAR AYVAZ Sema: Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun (HMK) Zaman Bakımından Uygulanması, Ankara 2013.

TOPUZ Gökçen: Medeni Usul Hukukunda Karinelerle İspat, Ankara 2012.

UMAR Bilge, YILMAZ Ejder: İspat Yükü, 2. Bası, İstanbul 1980.

UMAR Bilge: Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2014.

YAVAŞ Murat: “Belirsiz Alacak Davasının İŞ Davalarına Etkileri”, İŞ Hukukunda Güncel Sorunlar II, İstanbul 2012, s.55-81.

YILMAZ Ejder: Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2013.

ERGENLERDE ARKADAŞLIK İLİŞKİLERİ VE DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ*

Derya ATALAY

Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı.

deryaatalay83@gmail.com

Arzu ÖZYÜREK

Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü,

a.ozyurek@karabuk.edu.tr

ÖZET

Giriş: Ergenlik dönemindeki bireylerin kendi değerleriyle kimliklerini oluşturmaya çalıştığı, bir arayış içinde ve yetişkinlerle en çok ters düştüğü bir dönem olarak bilinmektedir. Başta anne-baba olmak üzere, bireyin çevresindeki kişilerle ters düşmesi sosyal toplum bilincinin, sosyal kabullenmenin ve bir grubun üyesi olmak bilincinin çocukluk döneminde gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde, arkadaş ilişkileri önem kazanır. Bu nedenle de duygu düzenlemeye gereksinimleri vardır. Arkadaşlık ilişkileri ve duygu düzenlemeyi etkileyen pek çok faktör yanında arkadaşlık ilişkileri ile duygu düzenleme durumları birbirlerini etkileyebilir. Bu nedenle, iki durum arasındaki ilişkinin incelenmesi önemli görülmüştür.

Amaç: Bu araştırmanın amacı, ergenlerde arkadaşlık ilişkileri ve duygu düzenleme durumlarının belirlenmesi, arkadaşlık ilişkilerinin ergenlerin duygu düzenlemeleri üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesidir.

Yöntem: Betimsel olarak tasarlanan çalışmada, çalışma grubunu ortaokul 7. ve 8.sınıfa devam eden 251 kız ve 246 erkek olmak üzere 500 ergen oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Kaner (1998) tarafından geliştirilen “Arkadaş İlişkileri Ölçeği” ile “Akran Sapması Ölçeği” ve Türkçe’ye Duy ve Yıldız (2012) tarafından uyarlanan “Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizi bilgisayar ortamında yapılmıştır. Normallik dağılımlarına bakılmış ve verilerin analizinde iki ölçüm seti arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman Korelasyon analizinden yararlanılmıştır.

Sonuç: Araştırma sonucunda, ergenlerin arkan ilişkilerinde bağlılık düzeyleri arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemelerinin arttığı; arkadaş ilişkilerinde güven ve özdeşimleri arttıkça dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri daha az, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeyi daha fazla kullandığı belirlenmiştir. Ergenlerin arkadaş ilişkilerinde kendini açma durumları arttıkça dışsal işlevsel, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemelerinin arttığı belirlenmiştir. Ergenlerin arkadaşlık ilişkilerindeki sadakati arttıkça içsel işlevsel duygu düzenlemeleri de artmakta, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemelerinin azaldığı; arkadaşlarına bağlılığı, güven ve özdeşimi, kendini açma ve sadakatleri arttıkça içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemelerinin azaldığı belirlenmiştir. Ergenlerin hafif ve ağır akran sapması arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri azalmakta, içsel ve dışsal olmayan duygu düzenlemelerinin arttığı; ağır akran sapması arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri azalmakta, içsel ve dışsal olmayan duygu düzenlemelerinin arttığı belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ergenlik Dönemi, Arkadaşlık İlişkileri, Duygu Düzenleme.

*Bu çalışma, Karabük Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından KBÜBAP-17-YL-03 numaralı proje ile desteklenen yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünü kapsamaktadır.

GİRİŞ

Genel olarak ergenlik dönemi insanın bedensel olarak büyüdüğü, hormonal, sosyal ve duygusal, kişisel, cinsel, zihinsel değişim veya gelişimin yaşandığı bir dönemdir. Buluş dönemiyle başlayan bu dönem, bedensel büyümenin sona ermesiyle sonlanan bir dönemdir (Kulaksızoğlu 1998). Ergenlik döneminde hızlı bir büyüme olmakla birlikte, psikolojik yönden belli değişiklikler olmaktadır. Benlik tam olgunlaşmamış ve bireyin toplumsal yeri kesinleşmemiş olup aileye bağlılık devam ederken bağımsızlık ihtiyacının da arttığı durumlar yaşanmaktadır. Bu nedenle ergenlik dönemi, fırtınalı bir dönem olarak ele alınmaktadır (Döğücü, 2004).

Ergenlik dönemindeki bireylerin kendi değerleriyle kimliklerini oluşturmaya çalıştığı, bir arayış içinde ve yetişkinlerle en çok ters düştüğü bir dönem olarak bilinmektedir. Başta anne-baba olmak üzere, bireyin çevresindeki kişilerle ters düşmesi sosyal toplum bilincinin, sosyal kabullenmenin ve bir grubun üyesi olmak bilincinin çocukluk döneminde gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde, arkadaş ilişkileri önem kazanırken akranları, ergenin en güvendiği kişiler olmaktadır (Cüceloğlu, 2006). Akranlar, ergenin bağlanma ve ait olma gereksinimini gidererek kendine güvenmesi ve benlik saygısının gelişmesi üzerinde etkili olmaktadır. Akranlar aynı zamanda, stres oluşturacak olayların etkisini azaltan bir sosyal destek sağlamaktadırlar.

Ergenliği, bireyde gözlemlenen hızlı ve sürekli bir gelişim evresi olarak tanımlamak mümkündür (Yavuzer, 2002). Çocukluk ile genç yetişkinlik arasındaki geçiş dönemi olan ergenlik, anlaşılması zor olan, duygu geçişlerinin yaşandığı, farklı tepki ve davranışların denendiği, bireyde bedensel, ruhsal ve sosyal değişikliklerin görüldüğü dönemdir (Cansever, 2013). Kimlik hissi; tutarlı ve anlamlı yetenek ve potansiyeller ile tutarlı olmalıdır (Yalom, 2008). Ergenlik genel olarak, bireyin benliğini keşfetme dönemi olarak düşünülmektedir. Sırlar ergenin yaşamının doğal bir parçasını oluştururken bu dönemde, entelektüel bir genişleme ve akademik yaşantının öneminin farkına varılmaya başlandığı ve bazı hedeflerin amaçlandığı söylenebilir.

Aile ilişkilerinden sonra, bireyin yaşamının her döneminde gereken, ortak tutumlar ve davranış kalıplarının paylaşıldığı veya yeni tutum ve davranış kalıplarının oluştuğu, iletişim gruplarının özelliklerini taşıyan bir diğer toplumsal birim “arkadaşlık” birimidir (Köknel,1997). Yaşamın her döneminde sürdürülen arkadaşlık ilişkilerine yüklenen anlam, bireyin yaşıyla birlikte değişmektedir (Hartup ve Stevens, 1997). Yakın arkadaş ve akran grubu ile doyurucu ilişki kurmak, ergenliğin gelişimsel görevlerinden biridir. Ergenlikteki arkadaşlık, çocukluktakinden nitelikçe farklı olup başarıyı, fiziksel yüklemeleri ve kişilerarası

ilişkiyi temel alır. Ergenlik döneminde bireyin ailesiyle çatışmasının artması, kendini kabullendirme çabasıyla birleştiğinde arkadaşlarını kendisi için daha önemli hale getirir. Bu dönem içerisinde birey ailesinden ziyade akranlarıyla daha iyi anlaşmakta ve daha çok paylaşımda bulunmaktadır. Ergenlerin davranışlarının şekillendiği önemli etkenlerden biri arkadaş çevresidir. Yapılan araştırmalar çocuğun varlık nedeni olan ailenin, istenilen davranışı kazandırmada arkadaş grubu kadar etkili olmadığını göstermektedir (Demir, 2005). Ancak, akranların ergenler üzerindeki etkileri olumlu ya da olumsuz olabilmektedir (Kaner, 2000). Bu bağlamda bireylerin olumsuz davranışları arkadaşlarından öğrendikleri söylenebilir. İyi arkadaşlarla olan ilişkiler bireye olumlu davranışlar kazandırırken; istenmeyen davranışlara sahip olan arkadaşlar bireyde olumsuz davranışların kazanılmasına neden olabilmektedir.

Duygu ve heyecan kelimeleri, ruhsal değişimler için kullanılmaktadır. Birey doğduğu andan itibaren, duygusal gelişimi de başlar ve hayat boyu bu gelişim sürer. Bireyin farklı zamanlardaki duygusal tepkileri ve duyguyu oluşturan durumlar ve duygusal değişimler oldukça çeşitlidir (Kulaksızoğlu, 1998). Ergenlik döneminde hızlı büyüme, hormonların etkisiyle biyolojik ve cinsel değişimler duygu, davranış ve tutumlarda belirgin farklılıkların nedenidir. Bu farklılıklar; duygu yoğunluğunun artması, duygularında tutarlı ve sürekliliği yakalayamayan, âşık olma, hayal kurma, hayal kurdukları kişilerin yerine geçme, yoğun kaygı ve endişe , çalışma isteksizliği ve heyecanlanma olarak sıralanabilir. Ergenlerde sıklıkla korku, öfke, kendine güven, sevgi, sorumluluk ve hüzünlenme gibi duygulara rastlanmaktadır (Kulaksızoğlu, 1998). Durbin ve Shafir'e (2008) göre duygu düzenleme, duyguların farklı çevre koşullarına uyum sağlamanın koordine edilmesidir. Bu düzenleme, hissedilen duyguya yapılan müdahaleleri kapsamakta olup bu müdahalelerin başında duygu ifadesinin gerçekleştiği zaman ve biçimin değerlendirilmesidir. Thompson, düzenleme tanımını duyguların yoğun ve geçici özelliklerinin ve duygusal tepkilerin denetlenmesinden, değerlendirilmesinden ve değiştirilmesinden sorumlu dışsal ve içsel süreçler olarak ele almıştır (Thompson 1994; Duy ve Yıldız, 2014; Morris, Silk, Steinberg, Myers ve Robinson, 2007). İçsel süreçler; kişinin kendi kendine kaygı, içe çekilme, depresyon gibi duygularını düzenleyebilmesini ifade etmektedir. Dışsal süreçler; bir başkasının kişinin davranım bozuklukları, saldırganlık, hiperaktivite gibi duygularını düzenlemesini ifade etmektedir. Örneğin; bir annenin aşırı duygulanım gösteren çocuğunu yatıştırması gibi .

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ergenlerde arkadaşlık ilişkileri ve duygu düzenleme durumlarının belirlenmesi, arkadaşlık ilişkilerinin ergenlerin duygu düzenlemeleri üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesidir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma bir durumu olduğu gibi ortaya koymayı amaçlayan betimsel tarama modelinde tasarlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada, çalışmada grubunu Karabük İli'nde ortaokul 7. ve 8.sınıfa devam eden 251 kız ve 246 erkek olmak üzere 500 ergen oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Kaner (1998) tarafından geliştirilen “Arkadaş İlişkileri Ölçeği” ile “Akran Sapması Ölçeği” ve Türkçe’ye Duy ve Yıldız (2012) tarafından uyarlanan “Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği” kullanılmıştır.

Arkadaş İlişkileri Ölçeği (AİÖ); Kaner (1998) tarafından ergenlerin arkadaşlarıyla ilgili duygu ve düşüncelerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Dört faktörlü 18 maddelik ölçek likert tipindedir. Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0,86, test-tekrar test güvenirlik katsayısı 0,93 bulunmuştur.

Akran Sapması Ölçeği (ASÖ); Kaner (1998) tarafından statü suçu olarak kabul edilen davranışların yanısıra, yakalandıklarında suç kabul edilip gençlerin yargı sistemiyle karşı karşıya gelmelerine neden olabilecek davranışları içeren bir ölçektir. Ölçek, 17 maddeden oluşmaktadır ve ergenlerin yakın arkadaşlarını düşünerek yanıtlamalarına dayalıdır. Ölçek, Hafif Sapma ve Ağır Sapma olarak iki alt boyuttan oluşmaktadır.

Ergenler İçin Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği (EİDDÖ); Phillips ve Power (2007) tarafından geliştiril, Türkçe’ye Duy ve Yıldız (2012) tarafından uyarlanmıştır. Ergenlik dönemindeki bireyleri duygu düzenlemelerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Dışsal İşlevsel Olmayan, İçsel İşlevsel Olmayan, İçsel İşlevsel ve Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme olmak üzere dört faktörden oluşmaktadır. Alt boyutlar iç tutarlılık katsayısı sırasıyla 0,74, 0,76, 0,68 ve 0,57 bulunmuştur. Test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise, alt boyutlar için sırasıyla 0,51, 0,70, 0,56 ve 0,52 olarak bulunmuştur. Ölçekte (1) hiçbir zaman, (5) her zaman, şeklinde puanlanmaktadır ve ölçekten en yüksek puan elde edilen alt boyut, ergenin en sık başvurduğu duygu düzenleme yöntemi olarak değerlendirilmektedir (Duy ve Yıldız, 2014).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için Karabük Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu biriminden etik kurul izni ve Karabük Valiliği resmi onayı alınmıştır. Veriler, okul rehber öğretmeni desteğiyle öğrencilere sınıf ortamında uygulanmıştır. Çalışmaya gönüllü öğrenciler katılmıştır. Verilerin analizinde, iki ölçüm seti arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman Brown korelasyon katsayısından yararlanılmıştır (Büyüköztürk, 2003).

BULGULAR

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.’de EİDDÖ ve AİÖ puanları arasındaki korelasyona ilişkin analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 11. EİDDÖ ve AİÖ Puanları Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

EİDDÖ Alt Boyutlar		AİÖ Alt Boyutlar			
		Bağlılık	Güven ve Özdeşim	Kendini Açma	Sadakat
İçsel İşlevsel	r	-0,210	-0,054	-0,053	0,140
Duygu	p	0,000*	0,230	0,238	0,002*

Düzenleme	N	500	500	500	500
Dışsal İşlevsel	r	-0,137	-0,095	-0,224	0,016
Duygu	p	0,002*	0,033*	0,000*	0,716
Düzenleme	N	500	500	500	500
İçsel İşlevsel	r	0,182	0,151	-0,112	-0,099
Olmayan Duygu	p	0,000*	0,001*	0,012*	0,027*
Düzenleme	N	500	500	500	500
Dışsal İşlevsel	r	0,143	0,125	-0,146	-0,265
Olmayan Duygu	p	0,001*	0,005*	0,001*	0,000*
Düzenleme	N	500	500	500	500

Tablo 111'e göre, ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile AİÖ Bağlılık alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$, $r = -0,210$, $r = -0,137$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları arttıkça AİÖ Bağlılık alt boyut puanı azalmaktadır. EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile AİÖ Bağlılık alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır ($p < 0,05$, $r = 0,182$, $r = 0,143$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanları arttıkça AİÖ Bağlılık alt boyut puanı da artmaktadır. Bir başka deyişle, ergenlerin arkan ilişkilerinde bağlılık düzeyleri arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri azalmakta; içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeleri ise artmaktadır.

Ergenlerin EİDDÖ Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanı ile AİÖ Güven ve Özdeşim alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak zayıf ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$, $r = 0,033$). Ergenlerin EİDDÖ Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanı arttıkça AİÖ Güven ve Özdeşim alt boyut puanı azalmaktadır. Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanı ile AİÖ Güven ve Özdeşim alt boyut puanları arasında istatistiksel olarak zayıf ve pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$, $r = 0,151$, $r = 0,125$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanı arttıkça AİÖ Güven ve Özdeşim alt boyut puanları da artmaktadır. Bir başka deyişle, ergenlerin arkadaş ilişkilerinde güven ve özdeşimleri arttıkça dışsal işlevsel duygu düzenlemelerinin daha az olduğu, fakat içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeyi daha fazla kullandıkları söylenebilir.

Ergenlerin EİDDÖ Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanı ile AİÖ Kendini Açma alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak zayıf ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$, $r = 0,224$). Ergenlerin EİDDÖ Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanı arttıkça AİÖ Kendini Açma alt boyut puanı azalmaktadır. Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanı ile AİÖ Kendini Açma alt boyut puanları arasında istatistiksel olarak zayıf ve negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$, $r = -0,112$, $r = -0,146$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanı arttıkça AİÖ Kendini Açma alt boyut puanları azalmaktadır. Bir başka deyişle,

ergenlerin arkadaş ilişkilerinde kendini açma durumları arttıkça dışsal işlevsel, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemelerinin de arttığı söylenebilir.

Ergenlerin EİDDÖ İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile AİÖ Sadakat alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$, $r=0,140$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları arttıkça AİÖ Sadakat alt boyut puanı da artmaktadır. Ergenlerin EİDDÖ Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanı arttıkça AİÖ Sadakat alt boyut puanı azalmaktadır. Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanı ile AİÖ Sadakat alt boyut puanları arasında istatistiksel olarak zayıf ve negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$, $r=-0,099$, $r=-0,265$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanı arttıkça AİÖ Sadakat alt boyut puanları azalmaktadır. Yani, ergenlerin arkadaşlık ilişkilerindeki sadakati arttıkça içsel işlevsel duygu düzenlemelerinin de arttığı, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemelerinin azaldığı söylenebilir.

Tablo 2’de EİDDÖ ve ASÖ arasındaki korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 23. EİDDÖ ve ASÖ Puanları Spearman Brown Korelasyon Analizi Sonuçları

EİDDÖ Alt Boyutlar		ASÖ Alt Boyutlar	
		Hafif Sapma	Ağır Sapma
İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme	r	-0,105	-0,126
	p	0,019*	0,005*
	N	500	500
Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme	r	0,032	0,023
	p	0,473	0,603
	N	500	500
İçsel İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme	r	0,212	0,122
	p	0,000*	0,006*
	N	500	500
Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme	r	0,307	0,160
	p	0,000*	0,000*
	N	500	500

Tablo 24’ye göre, ergenlerin EİDDÖ İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile ASÖ Hafif Sapma alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$, $r=-0,105$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları arttıkça ASÖ Hafif Sapma alt boyut puanı azalmaktadır. EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile ASÖ Hafif Sapma alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır ($p<0,05$, $r=0,212$, $r=0,307$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanları arttıkça ASÖ Hafif Sapma alt boyut puanı da artmaktadır.

Ergenlerin EİDDÖ İçsel İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile ASÖ Ağır Sapma alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$, $r=-0,126$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel Dışsal İşlevsel Duygu Düzenleme alt boyut

puanları arttıkça ASÖ Ağır Sapma alt boyut puanı azalmaktadır. EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanları ile ASÖ Ağır Sapma alt boyut puanı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır ($p < 0,05$, $r = 0,122$, $r = 0,160$). Ergenlerin EİDDÖ İçsel ve Dışsal İşlevsel Olmayan Duygu Düzenleme alt boyut puanları arttıkça ASÖ Ağır Sapma alt boyut puanı da artmaktadır. Buna göre, ergenlerin hafif ve ağır akran sapması arttıkça içsel işlevsel duygu düzenlemelerinin azaldığı, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemelerini de arttığı söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ergenlerin arkadaş ilişkileri ile duygu düzenlemelerin arasında anlamlı bir farklılık var olduğu belirlenmiştir.

- Ergenlerin arkan ilişkilerinde bağlılık düzeyleri arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri artmaktadır.
- Ergenlerin arkadaş ilişkilerinde güven ve özdeşimleri arttıkça dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri daha az, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeyi daha fazla kullanmaktadırlar.
- Ergenlerin arkadaş ilişkilerinde kendini açma durumları arttıkça dışsal işlevsel, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeleri artmaktadır.
- Ergenlerin arkadaşlık ilişkilerindeki sadakati arttıkça içsel işlevsel duygu düzenlemeleri de artmakta, içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeleri azalmaktadır.
- Ergenlerin arkadaşlarına bağlılığı, güven ve özdeşimi, kendini açma ve sadakatleri arttıkça içsel ve dışsal işlevsel olmayan duygu düzenlemeleri azalmaktadır.

Ergenlerin duygu düzenleme durumları ile akran sapması arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

- Ergenlerin hafif ve ağır akran sapması arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri azalmakta, içsel ve dışsal olmayan duygu düzenlemeleri artmaktadır.
- Ergenlerin ağır akran sapması arttıkça içsel ve dışsal işlevsel duygu düzenlemeleri azalmakta, içsel ve dışsal olmayan duygu düzenlemeleri artmaktadır.

Araştırma bulgularını destekler nitelikte Daşçı (2015) araştırmasında, olumlu duygu düzenleme stratejilerinin ergenin arkadaşlık ilişkilerini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol edebilen ergenler; stres kaygı ve öfke gibi olumsuz duygularını yönetirken daha başarılı olur (Macklem, 2008). Bunun yanında, arkadaşlık ilişkilerinde karşılaştığı olumsuz durumlara işlevsel duygu düzenleme stratejileriyle yaklaşan ergenlerin daha olumlu ve doyum veren arkadaşlık ilişkileri kurabilmeleri ihtimali vardır (Eisenberg, Cumberland ve Spinrad., 1998).

ÖNERİLER

Araştırma bulguları ve alan yazın bilgileri ışığında ergenlerin arkadaş ilişkilerinden önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir. Ergenlik dönemi yoğun duygular yaşama dönemidir ve şevkat arayışı içinde olan çocuk tamamlanmamış duygusal ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Bu

dönemde özellikle anne-babalar olmak üzere yetişkinler tarafından ergen sorgulanmamalı, arkadaşlarıyla ilişkilerini engellenmemeli, desteklenmeli ve izlenmelidir.

Eğitim kurumlarındaki olumsuz arkadaşlık ilişkilerinin, bir sonucu olarak ortaya çıkan madde kullanımı, saldırganlık, şiddet ya da zorbalık gibi riskli zararlı davranışlarda anne-baba davranışlarının rolü de göz önünde bulundurularak okullarda yürütülecek önleyici rehberlik çalışmalarına anne-babalarla da konsültasyon çalışmaları yapılabilir.

Ergenlerin arkadaşlık ilişkileri üzerinde işlevsel etkilere sahip duygu düzenleme stratejilerinden yola çıkılarak; sosyal becerileri geliştirmeye yönelik psikoeğitim programlarında ergenlerin duygu düzenleme etkinliklerine yer verilebilir. Ayrıca, ergenlerin arkadaş çevreleri ile ortak paylaşım alanlarının artmasına destek sağlanabilir.

Benzer bir çalışma, kırsal kesim ile kentsel alanda yaşayanlar arasında ve diğer eğitim kademelerinde de benzer araştırmalar yapılarak bulgular karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Cansever, AB. (2013). Ergenlerin İnternet Kullanımının Toplumsal İlişkilerinde Yarattığı Sorunlar. Anı Yayıncılık, Ankara.

Cüceloğlu, D. (2006). İnsan ve Davranışı. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Daşçı, E., (2015). Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejilerinin Ebeveyn Kontrolü ile Akran İlişkileri ve Akran Baskısı Arasındaki İlişkide Aracılık Rolünün İncelenmesi. A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman:Prof. Dr. Seher Sevim).

Demir, N., Baran A., Ulusoy D., (2005). Türkiye’de Ergenlerin Arkadaş Akran Grupları İle İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örnekleme, Bilig Dergisi, 32: s.83-108.

Dögücü, F. (2004). Tosya İlçesinde Farklı Liselerde Öğrenim Gören Ergenlerin Arkadaş İlişkilerinin İncelenmesi. G.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.207, (Danışman: Yrd. Doç.Dr. S Demiriz).

Duy, B., Yıldız MA.(2014). Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması. Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 5 (41), s.23-35.

Durbin, C., Shafir, D. (2008). Emotion Regulation and Risk for Depression. In J. R. Z. Abela And H. L. Hankin (Eds.), Handbook Of Depression İn Children And Adolescents, Guilford Press, New York, p. 149-176.

Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L. (1998). Psarental Socialization Of Emotion. Psychological Inquiry, 9(4), p.241-273.

Hartup, WW., Stevens , N. (1997), Friendship And Adaptation İn The Life Course, *Psychological Bulletin*, 121, 355-370.

Kaner, S. (1998). Akran İlişkileri Ölçeği Ve Akran Sapması Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 33(1-2), 67-75.

Kaner, S. 2000. Akran İlişkileri Ölçeği İle Akran Sapması Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 33(1-2), 28-36.

Köknel, Ö. (1997). İnsanı Anlamak. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kulaksızoğlu, A. (1998). Ergenlik Psikolojisi. Remzi Kitapevi, İstanbul.

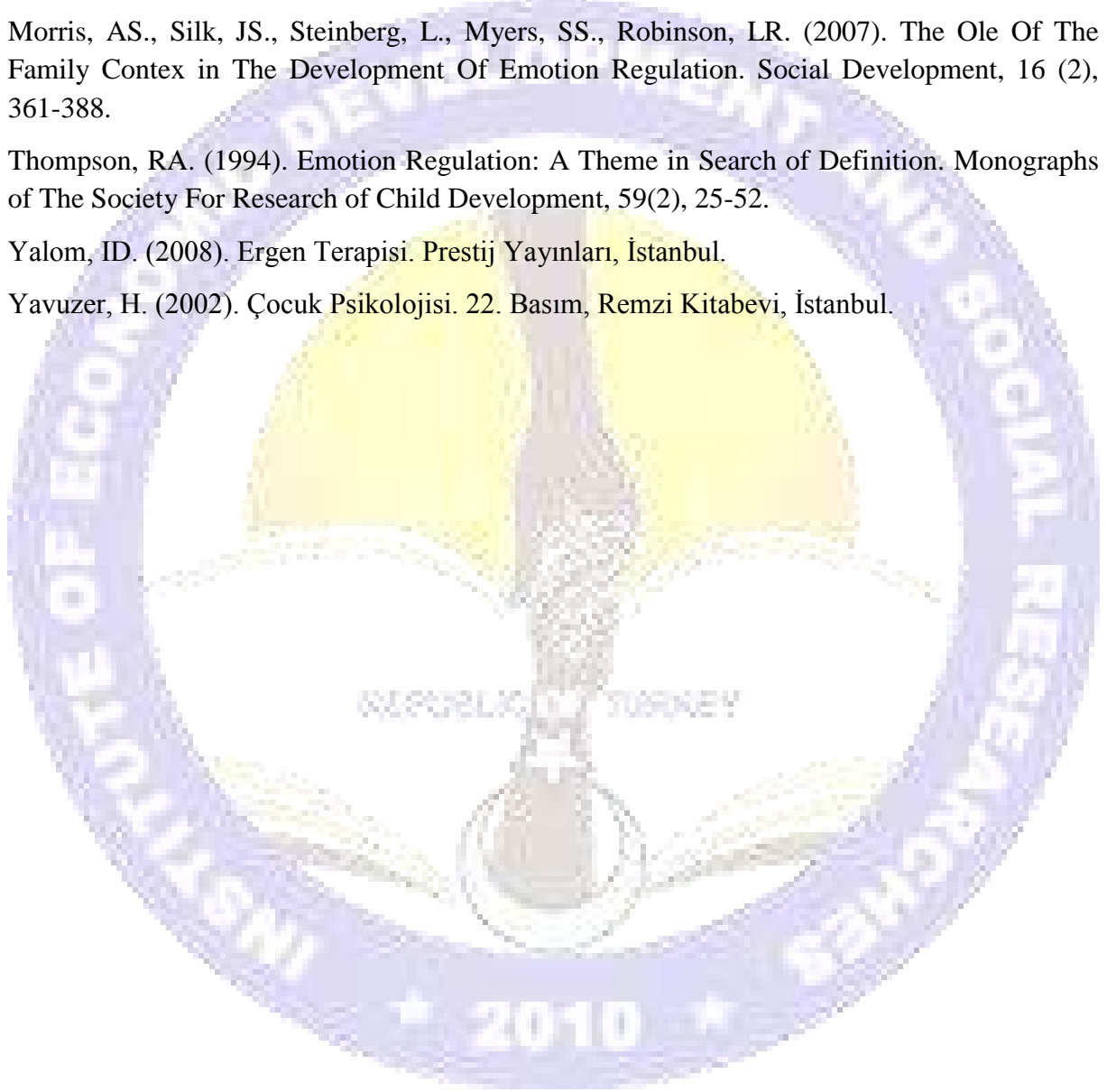
Macklem, G. L. (2008). Practitioner's guide to emotion regulation in school-aged children. Manchester: Springer Science.

Morris, AS., Silk, JS., Steinberg, L., Myers, SS., Robinson, LR. (2007). The Role Of The Family Context in The Development Of Emotion Regulation. *Social Development*, 16 (2), 361-388.

Thompson, RA. (1994). Emotion Regulation: A Theme in Search of Definition. *Monographs of The Society For Research of Child Development*, 59(2), 25-52.

Yalom, ID. (2008). Ergen Terapisi. Prestij Yayınları, İstanbul.

Yavuzer, H. (2002). Çocuk Psikolojisi. 22. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KURUMSAL YÖNETİMİN İŞLETMELER İÇİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE IMPORTANCE FOR OPERATIONS OF CORPORATE MANAGEMENT

Baran AKKUŞ

Öğr.Gör, Munzur Üniversitesi, bakkus@munzur.edu.tr

Sevim BAKIR KAYA

Okt., Dicle Üniversitesi, sevim.bkaya@dicle.edu.tr

Ahmet AKATAK

Öğr.Gör, Mardin Artuklu Üniversitesi, ahmetakatak@artuklu.edu.tr

ÖZET

Genelde işletmedeki tüm tarafların özelde pay sahiplerinin ortak ekonomik amaçlarının gerçekleştirilmesi, ekonomik, rekabet, sosyal vb. çevre şartlarının etkisi altında olmakla birlikte bu şartları gözeterek ve bunlara uygun işletme politikalarını uygulayacak olan yönetimin performansına bağlıdır. Söz konusu performansı nasıl bir işletme yönetimi anlayışının sağlayacağı konusundaki arayışlar, 2000’li yılların başında “kurumsal yönetim” anlayışıyla karşılık bulmuştur. Kurumsal yönetim anlayışı ile ilgili literatürdeki çok sayıda tanıtımda ortak vurgu, *kurumsal yönetimin, öncelikle şirketlerin ve kurumların yönetildiği ve faaliyetlerinin kontrol edildiği bir sistem* olduğudur.

Ancak bu tür sistemi oluşturabilmek için de bazı ilkelere uymak gerekir. OECD tarafından hazırlanan ve kurumsal yönetim ilkeleri olarak adlandırılan söz konusu ilkeler; şeffaflık, adillik, hesap verebilirlik ve sorumluluktur. Şeffaflık, şirketle ilgili *finansal ve finansal olmayan*, ticari sır olmayan ve henüz kamuoyu ile paylaşılmayan, bilgilerin, *doğru, açık, zamanında ve karşılaştırılabilir* şekilde kamuoyuna sunulmasıdır. Adillik ise, işletme yöneticilerinin karar alırken, bu kararlardan etkilenen tüm işletme taraflarının menfaatini gözetmesi ve kararlarında hepsine eşit mesafede olmalarıdır. Hesap verebilirlik, karar vericilerin ve faaliyette bulunanların tüm karar ve faaliyetlerinden ötürü hesap verme zorunluluğu olduğunu ifade eden ilkedir. Son olarak sorumluluk ilkesinde ise yönetimin tüm faaliyetlerinin ilgili mevzuata, şirket sözleşmesine, şirket içi düzenlemelere, toplumsal ve etik değerlere uyma yükümlülüğü ve bu hususlarda denetime tabii olmasını kapsamaktadır.

Böylece kurumsal yönetim; işletmelerde hesap verebilir, şeffaf, adaletli, toplumsal kurallara ve etik değerlere uyan bir yapının kurulmasını hedeflemektedir. Kurumsal yönetimle birlikte hem toplum nezdinde hem de yatırımcılar nezdinde daha güvenilir bir işletme imajı oluşturmamız mümkün olmaktadır. Bu sayede daha karlı ve sürdürülebilir işletmeler ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra işletmeye yatırım yapanların daha aktif olarak işletmeyi denetlemelerine imkan sağlayan bir yapı oluşturulmaktadır.

Ayrıca kurumsal yönetim kavramı işletmelerde iyi yönetim olgusunun yerleştirilmesidir. Kurumsal yönetime geçebilen işletmeler finansman kaynaklarına daha kolay ve az maliyetle

ulaşabilirler. Ayrıca kaynakların daha verimli hale gelmesi sağlanmış olur. Kurumsal yönetim ilkelerini benimseyen, hayata geçiren ve uygulayan işletmeler yatırımcıların tercihi olmaktadır. Ayrıca kurumsal yönetimin yaygın olduğu ülkelerde kayıt dışının azaldığı, refah seviyesinin yükseldiği gözlemlenmektedir. Kurumsal yönetimi benimseyen işletmeler daha uzun ömürlü olmakta, tek kişinin (işletme sahibi) yönettiği yapı ortadan kalkmakta ve her açıdan daha güvenilir, şeffaf, hesap verebilir, adil bir yapı oluşmaktadır. Türkiye’de de kurumsal yönetimin gelişmesine yönelik ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle KOBİ’ler ve aile şirketlerinin de kurumsal yönetim uygulamalarını benimsemesi ülkemiz açısından güzel gelişmelerin olmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada da kurumsal yönetim, kurumsal yönetim ilkeleri, işletmelerde benimsenmesinin gerekliliği ve Türkiye’de kurumsal yönetim faaliyetlerinin önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşletme, Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim İlkeleri

ABSTRACT

In general, the realization of the common economic objectives of all parties in the business, in particular shareholders, economic, competition, social etc. depends on the performance of the management, which is under the influence of environmental conditions and which will observe these conditions and apply appropriate operating policies. In the beginning of the 2000s, the search for the question of how to achieve such an understanding of business management responded with the concept of "corporate governance". The common emphasis in many definitions in the literature on corporate governance is that it is a system in which *corporate governance, primarily corporations and institutions are governed and their activities are controlled.*

However, in order to be able to create such a system, some principles must be followed. Principles set by the OECD and referred to as corporate governance principles; transparency, fairness, accountability and responsibility. Transparency is the disclosure of financial and non-financial with company, non-trade secret, and non-public information about the company to the public, accurate, clear, timely and comparable. Fairness is that business executives must take into account the interests of all affected business stakeholders while making decisions and be equally distant from all decisions. Accountability is the first to state that it is the obligation to account for all decisions and activities of decision makers and actors. Finally, responsibility is at the top of all the activities of the management including the obligation to comply with the relevant legislation, company contract, internal regulations, social and ethical values, and the fact that these activities are valid.

Thus, corporate governance; It aims to establish a structure that can account for businesses, is transparent, fair, and conforms to social norms and ethical values. With corporate governance, it is possible for us to create a more reliable business image both at the society and at the investors level. On this account more profitable and sustainable businesses are emerging. In

addition to these, there is a structure that allows the investors to more actively manage the investors in the business.

In addition, the concept of corporate governance is the establishment of good governance in enterprises. Operations passing on corporate governance can access financing resources more easily and with less cost. In addition, resources become more efficient. It is the preference of investors who embrace corporate governance principles, pass on and implement it. Moreover, in countries where corporate governance is prevalent, it is observed that out of record and welfare level increases. Enterprises that embrace corporate governance are longevity, the structure governed by one person (the owner of the enterprise) is lifted, and in every respect a more reliable, transparent, accountable, fair structure is formed. Also serious work for the development of corporate governance in Turkey is made. The adoption of corporate governance practices, especially by SME's and family companies, will ensure that there are good developments in terms of our country. In this study, corporate governance, corporate governance principles, the adoption of business requirements and the importance of corporate governance activities in Turkey were explained.

Keywords: Business, Corporate Governance, Corporate Governance Principles

GİRİŞ

Kurumsal yönetimin batıda ve Japonya'da 19. yüzyıldan beri kullanıldığını ifade eden çalışmalar vardır. Ancak "Kurumsal Yönetim" terimi özellikle 1980'lerde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. 1990'larla birlikte ise özellikle finansal piyasalar olmak üzere yatırımcılar, yöneticiler, hissedarlar ayrıca finansla ilgili herkesin gündemine yerleşmiştir (Gürbüz ve Erginçan, 2004: 5-6). Bu yönetim modeli Dünya'da bile 2000'li yıllara doğru gelişen bir araştırma ve uygulama alanıdır. 1997'de Uzakdoğu da başlayan ve daha sonra 1999'a kadar tüm dünyaya yayılan, hatta 1998'de Rusya, Brezilya ve diğer bazı ülkelerin moratoryum (dış borç ödeme tatili) ilan etmelerine sebep olan Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası geliştirilen bir teknikler topluluğudur (Aysan, 2007:20).

Kurumsal yönetim anlayışı işletmelerin iktisadi hayatta başarılı olmalarını ve sürekliliklerini sağlayan bir yönetim anlayışıdır. Çünkü kurumsal yönetim işletme sistemini bir bütün olarak ele alır ve tüm çıkar gruplarının menfaatlerini hepsine eşit mesafede olarak gözetmeye çalışır. Aynı zamanda kurumsal yönetim, belirli ilkeler çerçevesinde işletmelerin faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışır. Bu anlayışla hem iç hem de dış paydaşların fikirlerinin önemsendiği bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır. Değişimlerin hızla gerçekleştiği günümüz dünyasında, bu değişimlere ayak uydurabilmek için kurumsal yönetim anlayışının benimsenmesi önem arz etmektedir (Kaygusuzoğlu ve Şaşa, 2015: 969-970).

1. Kurumsal Yönetim Kavramı

Kurumsal yönetim bir işletmenin çalışmasına hakim olan kanunlar, kurallar ve faktörler sistemidir (Gillan, 2006: 382). “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Kurumsal Yönetim Komitesi’ne göre en geniş anlamda, şirketlerin yönlendirildiği ve kontrol edildiği sistem olarak” ifade edilebilir (Gürbüz ve Ergincan, 2004: 5-6). Aynı zamanda kurumsal yönetimle şirketin hedeflerinin belirlendiği, belirlenen hedeflere ulaşılacak ve performans değerlendirmesinin nasıl yapılacağına yollarının tespit edildiği bir yapı ortaya konmaktadır. İyi kurumsal yönetim, şirketin ve pay sahiplerinin çıkarları yönündeki hedeflere ulaşabilmek için üst yönetime ve yönetim kuruluna teşvikler sağlamalı ve etkin denetimi kolaylaştırmalıdır. Piyasa ekonomisinin düzgün işleyebilmesi için etkili kurumsal yönetim sisteminin hem ekonominin genelinde hem de şirketler bazında var olması ihtiyaç duyulan güveni oluşturur (Açıkel, 2006: 87).

Ira M. Millstein; “Kurumsal Yönetim, bir şirketin, hak sahipleri ve kamuoyunun menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde, mali kaynakları ve insan kaynaklarını kendine çekmesini, verimli çalışmasını ve bu sayede de hissedarlar için uzun dönemde ekonomik kazanç yaratarak istikrar sağlamasını mümkün kılan kanun, yönetmelik ve gönüllü özel sektör uygulamaları bileşimidir.” olarak tanımlamaktadır (TKYD Broşürü, 2008).

Kurumsal Yönetim en geniş anlamıyla, herhangi bir kurumun yönetiminin düzenlenmesi olarak ifade edilebilir. Daha dar kapsamlı şekilde ise; kurumun toplumsal değerlere saygı göstererek uzun dönemde ortakların ekonomik kalkınmasını sağlayan, beşeri ve finansal kaynakları çekmesine yardımcı olan ve etkin çalışmasını sağlayan kanun yönetmelik ve kodların tümü denebilir. Bu yönde kurumsal yönetimin amaçlarını kısaca şu şekilde ifade edebiliriz (Demirbaş ve Uyar, 2006: 20-21):

- İşletmelerin etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamak ve kar maksimizasyonu.
- İşletme yatırımcılarının haklarına en üst düzeyde önem verilerek, sağlanan fonların en verimli şekilde değerlendirilmesi.
- İşletmelerin tüm faaliyetleri boyunca daha şeffaf, doğru; ortaklarına, çalışanlarına, topluma ve çevreye karşı sorumlu, aynı zamanda hukukun üstünlüğünü kabullenmiş bir yapının oluşturulması.

2. Kurumsal Yönetimin İlkeleri

İşletmelerin büyüklükleri arttıkça şeffaf, topluma karşı hesap verebilir ve dürüst olduklarını göstermek zorunda olacaklardır; işletmenin kamu nezdinde güven sağlamasının başka yolu yoktur. Böylece kurumsal yönetimin uluslararası kabul gören ana ilkelerine uymak mecburiyetinde kalacaklardır. Bunlar şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk ve adilliktir (Aysan, 2007: 22).

Şeffaflık; şirket çıkar ortaklarına, şirketin hem finansal durumu hem de gelişimi ile ilgili doğru değerlendirmeler yapabilmeleri için gerekli olan bilgilerin sunulmasını ifade eder. Bu

bilgilerin çıkar ortaklarına, şirketler tarafından her an aktif olarak sunulması mümkün görünmemektedir. Bu sebeple şirketler bu ilkeye uyabilmek için şeffaf bir bilgilendirme sistemi oluşturabilirler. Bunun yanısıra resmi raporlama ile birlikte farklı iletişim kanalları oluşturarak çıkar sahiplerinin bilgilere ulaşmasını sağlamalıdır. Bu şirketler internette web sayfası oluşturmalı ve bu sayfada şirketlerin son üç yıllık basın açıklamalarına ve ara raporlarına yer verilmelidir. Hissedarlar, gelişen teknoloji ile birlikte geleneksel kanalların dışında teknolojik kanallardan da bilgilendirilmelidirler (TÜSİAD, 2002).

Şeffaflık ilkesi gereği bilginin bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Aktan, 2005):

- Bilginin açık ve anlaşılır olmalıdır.
- Bilgi doğru olmalıdır.
- Sunulan bilgi tarafsız olmalı ve kullanacakları yanıltmamalıdır.
- Bilginin eksiksiz sunulması gerekir.
- Bilgi, kullanacakların analiz yapabilmesine olanak sağlamalıdır.
- Bilgi mümkün olduğunca düşük maliyetle sunulmalıdır.
- Bilgiye erişim zor olmamalıdır.
- Bilgeye zamanında ulaşma imkanı olmalıdır.

Hesap verebilirlik; ilgili çıkar grupları açısından önemli bir ilkedir. Bu ilke gereğince şirket yönetim kurulu üyelerinin, yapılan faaliyetler ve uygulamalardan dolayı pay sahiplerine karşı hesap verme zorunluluğunu ifade etmektedir. Böylece yönetim kurulunun yetki ve sorumlulukları denetlenebilir olmaktadır. Yöneticilerin yetki ve sorumluluklarının açık ve net bir şekilde ortaya konulmasını ve yaptıkları icraatlardan dolayı hesap verebilmelerini gerektirir (Yılmaz ve Kaya, 2014: 22).

Hesap verebilirlik ilkesine göre, yönetimle ilgili kurallar ve sorumluluklar açık olarak ortaya konmalı, şirket yönetimi ve paydaşların çıkarlarına yönetim kurulunca dikkat edilmelidir. Yönetim ve ortak menfaatleriyle uyumlu, yönetim süreçlerini ve eylemlerini belirleyen ilkeler, kurallar ve sorumlulukların belirtilmesini ifade eder (Akin ve Aslanoglu, 2007: 31).

Sorumluluk ilkesi, işletmenin kanunlara ve toplumsal değerlere uymasını ifade eder. Yönetim bu sorumluluğu yerine getirmek için işletmeye doğru hedefler koymalı ve koyduğu bu hedefleri uygulamalıdır. İşletme faaliyetlerini yerine getirirken sorumluluk ilkesi gereği, ilgili mevzuatı, toplumsal değerleri ve etik kuralları göz önünde bulundurmalıdır (Demirbaş ve Uyar, 2006: 24). Kanunlara ve toplumsal değerlere uyulmaması işletmenin hem kredibilitésinin azalmasına hem de kamuoyu önünde güvenirliliğinin sarsılmasına yol açacaktır. Bu da işletmeler açısından istenmeyen bir durumdur. Sorumluluk ilkesinin yerine getirildiği işletmeler güvenirliliğinin verdiği güçle gerek kriz ortamlarında gerekse diğer zamanlarda daima diğer işletmelerin önünde olacaklardır.

Adillik ilkesi ise, şirket adına yapılan işlerde tüm hak sahiplerine eşit davranılması gerektiğini ifade eder. Bu ilke tüm hissedarların haklarının korunmasını amaçlar. Bu kapsamda azınlık hissedarlar ve yabancı ortaklarda dahil tümünün haklarının korunması ve yapılan sözleşmelere uyulması gerektiği anlaşılmalıdır (TKYD, 2018). Bu ilke ile tüm hak sahiplerine eşit davranılarak, olası çıkar çatışmalarının önüne geçilebilir. Böylece şirket yönetiminin tarafsızlığı ve güvenilirliği sağlanabilir (Yılmaz ve Kaya, 2014: 22).

3. Kurumsal Yönetimin İşletmeler Açısından Önemi

Kurumsal yönetim 1990'lı yıllardaki finansal krizler ve şirket skandallarına bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası sermaye hareketleri artmış, yatırım yapacakları ülke ve şirketlere güven duyma ihtiyacı doğmuştur. Yatırım almak isteyen şirketlerde uzun dönemli yatırım yapmak isteyen sermayeyi kendilerine çekebilmek için kurumsal yönetim ilkelerini benimsemek durumunda kalmışlardır (Aktan, 2013: 162-163).

Kısaca kurumsal yönetim “iyi şirket yönetimi” dir. Ancak iyi şirket yönetimi demek yalnızca üst yönetimin ve yönetim kurulunun görev ve sorumluluklarını önceden belirlemek olmadığı gibi, sadece şirketle ilgili tüm paydaşların haklarını yasal çerçeve içerisine almakta değildir. Bunlar kurumsal yönetim açısından oldukça önemli olmakla birlikte yeterli değildir. İyi şirket yönetimi için bunların dışında sinerjik yönetim, değişim yönetimi, stratejik yönetim, toplam kalite yönetimi ve insan kaynakları yönetimi gibi yönetim teknik ve yaklaşımlarının şirketler tarafından benimsenip etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir (Aktan, 2005).

İşletme finansında şirket için gerekli fonun sağlanması ve kullanımı değişmez ve en önemli işlemdir. 20. Yüzyılın ilk yarısından itibaren gelişme gösteren, son olarak şirketin piyasa değerini ve şirket sahiplerinin servetlerini en üst düzeye çıkarma gibi bir hedefe yönelerek işletmenin hayati ilişkilerine yön vermeye başlamıştır. Kurumsal yönetim ekonomi içinde değişik aktörlere etki etmektedir. Kurumsal yönetim yatırım yapacakların şirkete olan güvenlerini arttırmanın yanında ekonomik etkinliğin arttırılması ve büyümenin geliştirilmesi gibi alanlarda da önemli bir rol oynamaktadır. Kurumsal yönetimle işletme hedefleri belirlenebilmekte ve bu hedeflere ulaşılması sağlanabilmektedir. Artık politikacılarda başarılı kurumsal yönetimin piyasada finansal istikrara, ekonomik büyümeye ve yatırımların arttırılmasına katkı yaptığını bilmektedirler. Ayrıca işletmeler açısından da kurumsal yönetimin başarısı rekabet gücü sağlayacaktır (Kula, 2006: 49).

Kurumsal yönetimi başarıyla uygulayan işletmeler, finansman kaynaklarına daha kolay ve ucuz ulaşabilmenin yanında elde ettikleri bu kaynakları daha verimli kullanabileceklerdir. Bir ekonomideki işletmelerin bu durumu ise ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir. Araştırmalar neticesinde kurumsal yönetim ilkelerinin benimsendiği, uygulandığı, şeffaflık konusuna önem veren ve kamuyu aydınlatma görevini yerine getiren işletmelerin yatırımcıların tercihi olduğu hatta böyle işletmelere hisse değerinin üzerinde ödeme yapmayı kabul edebilecekleri ortaya konmaktadır. Bunun yanı sıra Dünya genelinde önemli büyüklükteki fonları yöneten kurumsal yatırımcı olarak adlandırılan kuruluşların da kurumsal

yönetim uygulamalarını önemseyen, gerçekleştiren piyasaları ve işletmeleri yatırım yapılabilir olarak gördükleri bilinmektedir (Demirbaş ve Uyar, 2006: 35).

Kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması ile birlikte işletmelerin teknolojik, ekonomik ve yasal değişimlere daha hızlı adapte olmaları sağlanabilir. Bunun dışında farklı şartlara ve yapılara sahip işletmelerin kurumsal yapılarının sadece yasal düzenlemelerle oluşturulması mümkün olmayabilir. Bu durumda da kurumsal yönetim uygulamaları ile bu boşluklar doldurulabilir. Ayrıca işletmelerin sürekliliğinin sağlanması açısından da kurumsal yönetim önem arz etmektedir. Kurumsal yönetim uygulamalarının işletmeler, bu işletmelerin ilişkide olduğu menfaat sahipleri, tüm toplum ve devlet açısından yararlı sonuçlar doğurduğu görülmektedir (Kanbur, 2010: 11).

SONUÇ

Kurumsal yönetim kavramı işletmelerde iyi yönetim olgusunun yerleştirilmesidir. İşletmelerde bütün kanalların açık olması anlamına gelir. Kurumsal yönetimi benimseyen işletmeler daha uzun ömürlü olmakta, tek kişinin (işletme sahibi) yönettiği yapı ortadan kalkmaktadır. Aynı zamanda kurumsal yönetim işletmede istikrarı sağlayarak, şirket değerini artırmaktadır.

Kurumsal yönetim; işletmelerde hesap verebilir, şeffaf, adaletli, toplumsal kurallara ve etik değerlere uyan bir yapının kurulmasını hedeflemektedir. Kurumsal yönetimle birlikte hem toplum nezdinde hem de yatırımcılar nezdinde daha güvenilir bir işletme imajı oluşturmamız mümkün olmaktadır. Bu sayede daha karlı ve sürdürülebilir işletmeler ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra işletmeye yatırım yapanların daha aktif olarak işletmeyi denetlemelerine imkan sağlayan bir yapı oluşturulmaktadır.

KAYNAKLAR

AKIN, Adnan; ASLANOĞLU, Suphi; (2007). İşlevsel ve Yapısal Açıdan Türk Bankacılık Sisteminde Kurumsal Yönetim İşleyişi. Bankacılar Dergisi, Sayı: 61, s. 28-42.

AKTAN Coşkun Can; (2005). Kurumsal Şirket Yönetimi. www.canaktan.org erişim tarihi: 25.02.2008.

AKTAN Coşkun Can; (2013). Kurumsal Şirket Yönetimi. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 150-191.

AYSAN, Mustafa A.; (2007). Kurumsal Yönetim ve Risk. Elif Ofset, İstanbul.

Basel Bankacılık Denetim Komitesi; (2006). Bankalarda Kurumsal Yönetimin Güçlendirilmesi. Çeviren: Gül AÇIKEL, Bankacılar Dergisi, Sayı: 57.

DEMİRBAŞ, Mahmut; UYAR, Süleyman; (2006). Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Denetim Komitesi. Güncel Yayıncılık, İstanbul.

GILLAN Stuart L.; (2006). Recent Developments In Corporate Governance: An Overview. Journal of Corporate Finance, Volume 12, Issue 3, 381-402.

GÜRBÜZ, A. Osman; ERGİNCAN, Yakup; (2004). Kurumsal Yönetim: Türkiye'deki Durumu ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. Literatür Yayıncılık, İstanbul.

KANBUR, Aysun; (2010). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Örgütsel Değerler Üzerindeki Etkileri: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilimdalı Doktora Tezi.

KULA, Veysel; (2006). Kurumsal Yönetim 'Hissedarların Korunması Uygulamaları ve Türkiye Örneği'. Papatya Yayıncılık, İstanbul.

KAYGUSUZOĞLU, Mehmet; ŞAŞA, Kemal; (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki İşletmelerde Kurumsal Yönetim Kobi'ler Üzerine Bir Uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 21, s. 968-1003.

YILMAZ, Recep; KAYA, Murat; (2014). Kurumsal Yönetim İlkelerinin Muhasebe Etik Kuralları İle İlişkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, s. 17-35.

TKYD broşürü, 2008.

TKYD (2018). <http://tkyd.org/tr/sss-kurumsal-yonetim-ilkeleri-nedir.html> erişim tarihi: 28/02/2018

TÜSİAD; (2002). Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi. Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., Aralık, (Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/336).

TÜRKİYE'DE TARIMSAL YAYIMDA BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIM OLANAKLARI

Bekir DEMİRTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal Üniversitesi, bdemirtas@mku.edu.tr

Aybüke KAYA

Arş.Gör. Mustafa Kemal Üniversitesi, aybukekaya@mku.edu.tr

ÖZET

Günümüzde tarımsal üretim sistemleri, bilgi yoğun bir sektör haline gelmiştir. Daha yüksek üretkenliğe doğru bir ivme, bilgiye dayalı bir tarımsal karar verme sistemini gerektirir. Çiftçiler, doğru zamanda ve yerde bilgi edinebilmelidir. BİT ve özellikle mobil teknolojiler, küçük tarım işletmelerine bu konuda yardımcı olabilecek araçlar ve yöntemler olarak görülüyor. Tarımsal yayım, mevcut tarımsal üretim kaynaklarından daha etkin olarak yararlanılması amacıyla, çiftçilere çeşitli iletişim araçlarının kullanılarak enformasyon ve pratik becerilerin kazandırılması olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde dünyada klasik yayım yöntemlerinin yanında fikir, teknoloji, bilgi ve beceri transferinde modern iletişim tekniklerinin kullanılmaya başladığı görülmektedir. Tarımın ekonomide, istihdamda ve nüfusumuzun beslenmesi gibi alanlarda önemini koruması nedeniyle, çeşitli yollarla desteklendiği göz önüne alındığında, tarımsal yayım ve eğitiminde önemini arttırdığı söylenebilir. Tarımsal üretim kaynaklarında etkinlik ve verimlilikle birlikte üretim artışlarını sağlama zorunluluğu, tarımsal yayımın daha hızlı ve etkin şekilde geniş üretici kitleleri kapsamalarını gerektirmektedir. Geleneksel tarımsal yayım ve eğitim yaklaşımlarında yaşanan değişimler özellikle bilgisayar ve internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan yeni araçlar ve yöntemlerdir. Tüm çiftçiler için önümüzdeki süreçte en önemli bilgi kaynağı bu teknolojiler olacaktır. Bu çalışmada Türkiye'de başta kamu tarımsal yayım kuruluşları olmak üzere genel olarak sektöre çeşitli amaçlarla yayım ve eğitim hizmeti sunan kişi ve kuruluşların modern yayım ve eğitim araçlarını ve yöntemlerini kullanım olanakları incelenmiştir. Modern yayım ve eğitim teknikleri içinde yer alan örnekler ve bunların Türkiye'de yaygın şekilde kullanılabilme durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Uygulamada başarı sağlamış örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılarak bu alanda yeni gelişmelerin sağlanabilmesi için yapılması gerekenler ortaya konulmuştur. Çiftçilerin yeni yöntemleri benimsemesi ve uygulaması önündeki olası fırsatlar ve engeller belirlenerek öneriler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal yenilik, Tarımsal bilgi, Tarımsal yayım, Çiftçi eğitimi, Bilişim teknolojileri

ABSTRACT

Nowadays, agricultural production systems have become an information-intensive sector. Acceleration to higher productivity requires a knowledge-based agricultural decision-making system. Farmers should be informed at the right time and place. ICT and especially mobile technologies are seen as tools and methods that can help small farms in this regard. Agricultural extension, as existing agricultural production sources more efficient exploitation of the various communication tools to farmers for the purpose of using the information and

practical skills are defined as gain. Today, in the world, modern communication techniques are beginning to be used in transferring ideas, technology, knowledge and skills as well as classical extension methods. Considering that agriculture is supported in various ways because it protects its importance in areas such as the economy, employment and the nutrition of our population, it can be said that it has increased the importance of agricultural extension and education. The necessity of ensuring production increases by providing effectiveness and efficiency in agricultural production sources requires the inclusion of large producer bids in a faster and more efficient manner. The changes in traditional agricultural extension and education approaches are new tools and methods, especially with the widespread of computer and internet technologies. In the foreseeable future for all farmers, the most important information source will be these technologies. In this study, including public agricultural extension agencies primarily in Turkey, overall publishing industry for various purposes and training services offering individuals and institutions of the modern extension and training tools and methods of application possibilities were investigated. Modern extension and training techniques examples contained in these situations and can be used widely in Turkey has been determined. Evaluations have been made on examples that have been successful in application, and the necessary things to be done in order to ensure new developments in this area have been put forward. Suggestions have been made by identifying the possible opportunities and obstacles in front of the farmers' adoption and implementation of new methods.

Keywords: Agricultural innovation, Agricultural information, Agricultural extension, Farmer education, Information technology

GİRİŞ

Bilgi teknolojilerinin ucuzlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte hayatın her alanında ve çok çeşitli amaçlarla kullanımı gündeme gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) insan hayatının tüm alanlarını etkilemiş ve tarım sektörü de bunun dışında kalamamıştır. Bilgiye erişimin geliştirilmesi ve paylaşılması yoluyla tarımsal üretim yapısının geliştirilmesi, buna bağlı olarak çiftçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi sağlanabilir. Son dönemde tarımın teknolojik gelişmelerle desteklenmesi, tarımsal üretimde bilgiye olan ihtiyacı artırmış ve bu bilgilerin çiftçilere hızlı ve etkili bir şekilde aktarılması önem kazanmıştır.

Yayım, laboratuvarlardan çiftliğe teknoloji difüzyonunu sağlamak için kullanılmaktadır. Merkezi olmayan yayım modelleri, bilginin araştırmacılardan yayım çalışanlarına ve yayım ajanlarından çiftçilerle iletişime geçtiğini varsaymaktadır. Çiftçiler daha sonra kendi topluluklarındaki diğer çiftçileri eğitmelidir (Kondylis ve ark., 2017). Tarım sektörünün üretim, pazarlama, işleme ve tüketim aşamalarının tümünde fiyat, kalite, güvenlik ve sağlık standartlarının sağlanması amacıyla nitelikli bilgiye ihtiyacı vardır. Çiftçilerin teknoloji seçimi ve kaynak dağılımı ile ilgili kararları da bu tür bilgi birikimine bağlıdır. Üreticilerin ve genel olarak toplumun, gelişmiş bilgilere erişimi ve bunları benimsemesinden dolayı elde edeceği fayda, verimlilik artışı ve refah düzeyine olumlu katkılar sağlayacaktır. Elektronik ve iletişim teknolojileri alanlarındaki hızlı ilerlemeler, bilgi aktarım yollarını hızlandırmış ve

genişletmiştir (Kondylis ve ark., 2017; Anderson ve Feder, 2007; Umali ve Schwartz, 1994). Çevrimiçi gruplar, çeşitli coğrafyalardaki insanların bilgilerini kolayca yayınlamalarını ve paylaşımlarını sağlamaktadır. Bu paylaşımların bilgi asimetrisini azaltması ve çiftçileri hava durumu, pazar ve diğer tarımsal bilgilerle güçlendirme potansiyeli vardır (Patel ve ark., 2012; Crandall, 2012). Yaşanan gelişmeler açıkça mobil iletişim araçlarının diğer geleneksel, basılı ve elektronik yayım araçlarına kıyasla çok daha etkili iletişim ortamı sağladığını göstermektedir (Kashem, 2012). Tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerinde BİT'lerin kullanılması sektörle ilgili kuruluşlar arasında hareketlenmeye neden olmuştur. Bunun sonucu tarımsal yayım, eğitim ve danışmanlık alanlarında etkili olabilecek BİT tabanlı uygulamalar geliştirilip uygulamaya konulmuş ve tarımsal bilgi sunumunda çeşitlilik sağlanmıştır.

Kırsal kesimin ekonomik ve toplumsal gelişmesi büyük ölçüde tarım kesiminin ilerlemesine bağlıdır. Kırsal hizmetler, gelişmekte olan ülkelerde başarılı tarım ve kırsal kalkınmanın anahtarıdır. Tarımsal potansiyeli yüksek bölgelerdeki küçük çiftliklerin üretiminin artırılması, ekonomik büyümeye katkı ve yoksulluğun azalmasında önemlidir, bu nedenle etkin yayım hizmetinin sunumu daha çok önemlidir. Küçük üreticilerin başarıyla rekabet etmesi ve daha büyük üreticiler karşısında verimliliğin artmasına katkıda bulunmak amacıyla yayım hizmetleri kullanılabilir. Gelişmiş ülkelerde bilişim teknolojileri, uzaktan algılama ile ürün rekolte tahminleri, üretim planlaması, toprak özellikleri, pazar olanakları, iklim bilgileri ve tarımsal yayım kapsamında çiftçilerin gereksinim duyduğu teknik ve ekonomik konulara yönelik olarak yoğun olarak kullanılmaktadır (Özçatalbaş, 2009). Bilgisayar tabanlı hassas tarımsal üretim teknikleriyle gübreler, herbisitler, biyolojik aktif katkılar, enerji ve su kaynakları başta olmak üzere en uygun girdi harcamayla maksimum ürün elde edilebilmektedir (Kryvonos ve ark., 2018). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılarak veri ve bilgi üretme; ülke içinde ve dışında üretilen bilgilere erişebilme; üretilen veri ve bilgileri çeşitli amaçlarla işleme ve yaygınlaştırma son yıllarda Türkiye için de gelişen bir olanaştır.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda baskın bilgi kaynağı kamusal yayım hizmetlerine dayanmaktadır. Kamu sektörü yayım hizmetleri genellikle etkisiz hedefleme, sınırlı erişim ve bilgi sunmanın çok büyük idari maliyeti nedeniyle eleştirilmektedir. Buna ek olarak, küçülen doğal kaynaklar, değişen tüketim kalıpları, tarım modellerinde çeşitlilik, ticaretin ve iklim değişikliğinin artması, çiftçilerin bilgi ihtiyaçlarında değişikliklere neden olmuştur. Televizyon, radyo ve gazeteler gibi iletişim kanallarının kullanımı sınırlı etkilidir ve çiftçilerin ürettikleri ürün ve teknoloji seçiminde, işlenmesinde, depolanmasında ve pazarlanmasında artan bilgi ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Tarım topluluğunda zamanlama, kalite, sunum ve bilgi kaynakları çok önemlidir ve bu gibi konularda konvansiyonel kaynaklar çok iyi performans gösterememiştir. Mittal ve Mehar (2016), Asya, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler'deki küçük çiftçilerin ilgili bilgilere ulaşımını güçlendirmede cep telefonları, internet ve topluluk radyosu gibi uygulamaların kullanılmasının, ağ oluşturma fırsatlarına ve artan farkındalığına işaret etmektedir. Son on yılda, kırsal alanda bile mobil iletişim araçlarının artan kullanıcısı ile tarım sektörü için çeşitli mobil tabanlı bilgi dağıtım modelleri geliştirildi. Yayım hizmetlerinde modern bilgi ve iletişim teknolojileri tarım için umut veren başlangıçları oluşturmuştur. Dünya çapında cep telefonu kapsamının yaygınlaşması, çiftçilerin bilgiye, kamuya ve özel sektör transferlerine erişimini arttırmak için yeni bir potansiyel sunmuştur. Ancak, tarım sektöründe mobil tabanlı

müdahalelerin çoğalmasına rağmen, etkileri konusunda karışık bulgular bulunmaktadır (Aker ve Ksoll, 2016).

Bu çalışmanın amacı, geleneksel tarımsal yayım çalışmalarına kıyasla daha etkili olabileceği düşünülen bilişim teknolojilerinin kullanım durumu göz önüne alınarak, çiftçilerin farklı tarımsal bilgi kaynaklarını kullanma ve benimseme düzeyini etkileyen faktörler incelenmektedir. Mevcut bilgi kaynaklarının işleyişini güçlendirmek ve çiftçilere daha iyi bilgi sunmayı kolaylaştıracak hedef alan programlar ve politikalar geliştirmek önemlidir. Çiftçilerin bu konuda karşılaştığı zorluklar ve çözümleri incelenerek etkili kanalların ortaya konulması ile bilgi sağlamak için yeni politikalar geliştirilebilir.

Materyal ve Metot

Bu çalışmada, geleneksel tarımsal yayım araç ve yöntemleri ile internet, televizyon ve radyo da dahil olmak üzere diğer mobil iletişim ve öğrenme aracı olarak kullanılabilen tablet ve akıllı telefonların ve bunlar üzerinde çalıştırılan uygulamaların karşılaştırılması yapılarak güçlü ve zayıf yönler ortaya konulmaktadır. Bu amaçla tarımsal bilgi ve yeniliklerin mobil teknolojiler aracılığı ile yayılmasında kullanılan hizmetler ve uygulamaların örnekleri incelenmiştir.

Çalışmada geleneksel tarımsal yayım, eğitim araçları ve metotları, BİT ile çeşitli yönlerden karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma özellikle yayım masrafları, ulaşılan üretici sayısı, bilgi ulaşım hızı gibi özellikler bakımından yapılmıştır. İncelenen BİT arasında mobil iletişim araçlarına yönelik geliştirilen tarımsal destek içerikli uygulamalar, GSM operatörlerinin çiftçiler için uyguladığı paketler ve hizmetler ile kamu ve özel sektör kuruluşlarının tarımsal yayım ve eğitim alanında uygulamaya koydukları ürünler, metotlar çeşitli açıdan değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Tarımsal yayım hizmetlerindeki mevcut durum

Dünyadaki birçok kamusal yayım hizmeti, giderek azalan kaynaklarla karşı karşıyadır. Bazı durumlarda, hükümetler yapısal uyum politikaları veya ekonomik kriz nedeniyle bu alandaki bütçelerini kısmak zorunda kalmaktadır. Bazı ülkelerdeki yöneticiler vergi verenleri, tarımsal yayımla elde edilen tarımsal ilerleme ve gelişmeler konusunda ikna edici bir çalışma performansı gösterebilmiş değillerdir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerdeki hükümetler, çiftçilerin yayım servislerinin ödemelerini kendilerinin yapması gerektiğini düşünmektedir (Andersen ve Feder, 2007). Dünyada, gelişen teknolojiye paralel olarak giderek artan araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda elde edilen bulguların üretim sürecine aktarılmasında, bu bilgiyi elde etmekten çok, bu bilgiden yararlanacak olan insan faktörünün etkinliği önem kazanmıştır. İletişim teknolojilerindeki gelişim, bilgiye ulaşmayı sorun olmaktan çıkardığından, elde edilen bilginin çiftçiler tarafından üretim sürecinde kullanılmasını sağlamaya yönelik faaliyetlerin önemi giderek artmaktadır (Tatlıdil ve Ceylan, 2000). Geleneksel yayım örgütleri, tarım bakanlıkları, üniversiteler, araştırma merkezleri ve

uygulama istasyonları, çiftçi örgütleri, tarımsal sanayiciler ve tarımsal medya gibi tarımsal bilgi alanında faaliyet gösteren kurumlar ve çeşitli sivil toplum örgütleridir. Küresel olarak, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan küçük ölçekli çiftçilere yönelik yeni bilgi, teknoloji ve uygulamaları üretmek için kamu sektörü tarafından tarımsal araştırmalara önemli kaynak aktarımı yapılmaktadır. Yetersiz bilgi dağıtımı, kırsal kesimi kentlerin aksine geride bırakmakta, bölgeler arası kalkınma farklılıkları ortaya çıkmakta ve yoksulluğa yol açmaktadır (Rao ve Sonar, 2012). Tarımsal işletmelerin küçük ve dağınık yapıda olması, pazara erişim ve örgütlenmedeki yetersizlikler ile eğitim-yayım hizmetlerinden yeterince yararlanılamaması hala önemli sorun alanlarını oluşturmaktadır. Tarımsal bilgi kaynaklarına zamanda erişmek, çiftçilerin üretim ve pazarlamada kendini geliştirmesi açısından önemlidir. Türkiye’de uygulanmakta olan kalkınma planlarında tarım sektörü açısından toplumun yeterli ve dengeli beslenmesini esas alan, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, etkin ve talebe dayalı üretim yapısıyla uluslararası rekabet gücünü kazanmış, doğal kaynakları sürdürülebilir şekilde kullanan bir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmaktadır. Bunlara ek olarak tarımsal bilgi sistemlerinin, ortak kullanıma izin verecek şekilde entegrasyonun sağlanması, tarım sektörüne yönelik mesleki ve teknik eğitim ile yayım konularında bilgi ve iletişim teknolojilerinden etkin bir şekilde faydalanma hedeflenmektedir (MOD, 2018). Yeniliklerin büyük bir kısmının (örneğin, bilimsel dergi makaleleri, araştırma raporları ve yayım bültenleri gibi) faydasız kaldığı ve gerçek hedef kitleye gereken etkiyi yapmadığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, kırsal alandaki hedef kitlenin okuryazarlık seviyesinin düşük olması, gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal nüfusun dağınıklığı ve bilimsel bilginin yayılmasında etkisiz kalan tarımsal yayım sistemi gibi çeşitli kısıtlamalardan söz edilebilir (Tata ve McNamara, 2018; Mittal ve Mehar, 2016).

BİT’lerinin kullanımı ile tarımsal yayım hizmetlerindeki gelişmeler

Mobil iletişim araçlarının ve uygulamalarının ortaya çıkışı, var olan kurumsal düzenlemeleri güçlendirerek yenilikçi hizmetler içeren yeni müdahale şekillerini harekete geçirmiştir. Yeni uygulamalar üretkenliği artırmanın ve bireysel üreticiler için ölçek ekonomilerine karşı koymanın bir yolu olabilir (Duncombe, 2016). Günümüzde tarımsal yayımda mobil teknolojiler, kırsal kesime bilgi sağlayan tüm kuruluşların bir araya gelmesi ile oluşan genel tarımsal enformasyon sisteminin önemli bir parçası olarak görülmekte ve sistemde yer alan tüm kuruluşlar arasındaki bilgi değişiminin kolaylaştırılması sonucu sinerjinin artırılması olarak hedeflenmektedir (Demiryürek, 2011). Hizmetlerin etkin bir şekilde verilmesi, yüksek potansiyelli küçük çiftliklerin üretimi yoğunlaştırması, ekonomik büyümeye katkıda bulunması ve yoksulluğun azaltılması bakımından önemlidir (Poulton ve ark., 2010). Gelişmekte olan ülkelerde hızlı çoğalan BİT’leri dezavantajlı kişilere yardımcı olmak için bir fırsat olarak kabul edilebilir (Zewge ve Dittrich, 2017).

BİT’lerinin tasarımı ve uygulanması kalkınma hedeflerine fayda sağlayabilir. Ancak BİT’lerinin tarımsal yayımda kullanımı ne tür avantajlar ortaya çıkaracaktır ve üreticiler tarafından kullanım seviyesi ne kadar etkili olabilecektir sorularının da cevaplanması gerekir. Örneğin, BİT müdahaleleri, çiftçilerin gelirlerini ve yaşam koşullarını iyileştirme gibi konularda ne gibi olanaklar sağlayabilir?

Küçük ölçekli çiftçilik, AB’de milyonlarca hanehalkını kapsar ve kırsal ekonomide önemli bir rol oynar. Bu çiftliklerin önemli bir yüzdesi pazar için mal üretir. Bununla birlikte, bu çiftliklerin ihtiyaç duyduğu teknik destek ve bu üretken boyut genellikle gözden kaçmaktadır (Labarthe ve Laurent, 2013). Mobil iletişim araçları (cep telefonu, tablet, vb.) giderek artan biçimde tarımsal bilgileri ve ilgili uygulamaları küçük çiftçilere sağlamak için kullanılmaktadır. Özellikle iklim ve hava durumu bilgisini iletmek için geniş kapsamda kullanılmaktadır. Üreticiler tarafından bu uygulamalara ve hizmetlere büyük ilgi var ancak bunun her alanda ve her türlü bilgi ihtiyacına cevap vermesini beklememek gerekir (Caine ve ark., 2015). Mobil telefonların ve mobil bilgi teknolojilerinin tarım kesiminde artan kullanımı, bilgi asimetrisini azaltabilir ve yayım servislerinin yeni rolünü tamamlayabilir. Aynı zamanda mobil iletişim teknolojileri, para, zaman ve enerjiden tasarruf sağlıyorlar (Muto ve Yamano, 2011; Lee ve Bellemare, 2013). Bununla birlikte, bilgi sağlanması konunun bir bileşenidir ve etki için çevrenin bu konuda destekleyici olması gerekebilmektedir. Mobil iletişim araçlarının ve uygulamalarının gelişmekte olan ülkelerdeki başarıları, ekonomik kalkınma girişimlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Hükümetler, özel şirketler ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar bu yeni iletişim araçlarını tarımsal yayım ile kullanma olanaklarını inceliyorlar (Crandall, 2012). Günümüzde tarımsal bilgi ihtiyaçları sürekli değişmekte olup, öncelikle tarımsal faaliyetlerin değişen ihtiyaçlarına ve çiftçilerin farkındalıklarına odaklanılmalıdır. Çiftçilerin yeni girdi, teknoloji veya tohum gibi konularda çok çeşitli bilgilere ihtiyacı vardır. Bunların yanında hastalık salgınları, hava durumu, tarımsal destek hizmetleri veya tarıma ilişkin kamu politikaları uygulamaları ile bitkisel üretim ve yönetimi için hem girdi hem de çıktı piyasaları ve fiyat bilgilerine ihtiyaçları vardır. Dinamik ve değişen tarımsal sistemler, tarımsal bilgi, tarımın genel gelişimi ve çiftçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi için belirleyici bir rol oynamaktadır. Çiftçiler tarım bilgilerine farklı kaynaklardan ve yollardan ulaşabilir, burada ihtiyaç ve taleplere göre erişim olanaklarının ve araçlarının çeşitlenmesi önemlidir.

Tarımsal Yayım ve Eğitimde BİT’lerinin Kullanımı

Son on yılda gelişmekte olan ülkelerde BİT’lerinin hızlı bir şekilde yayılması, özellikle çiftçilerin kırsal alanlarda mobil iletişim araçlarını benimsemesi, çok sayıda insana bilgi ve teknolojinin aktarılmasının getirdiği zorlukları çözmek için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Bu araçlar aracılığıyla son kullanıcılar ile temas kurma ve bunu devamlı kılmanın birim maliyetinin düşük olması, gelişmekte olan ülkelerdeki halk, sivil toplum örgütleri ve özel sektör tarafından kırsal alanlarda yaşayan çiftçilere yönelik metin ve sesli mesajlaşma yoluyla veya resimlerin ve videoların iletilmesiyle, ürün bilgilerini ve hizmetlerini sunmak için birçok yenilikçi fikir ve girişimi teşvik etmiştir (Mywish ve ark., 2017).

Tarımsal üretimde bilgi edinme amaçlı olarak kullanılan bilgi ve iletişim araçları internet ve mobil teknoloji ürünleridir. Özellikle mobile iletişim araçlarının bu alanda öne çıktığı görülmektedir. Mobil iletişim araçlarına yönelik olarak çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör (özellikle GSM operatörleri ve diğer firmalar) tarafından geliştirilen uygulamalar giderek çoğalmakta ve kullanıcı sayıları artış göstermektedir. Türkiye’de GTHB tarafından geliştirilen uygulamalar bu yöndeki kamu hizmetlerine örnek olarak gösterilebilir. Cep telefonlarına ve tabletlere kolayca yüklenebilecek bu uygulamalar ile Bakanlığa bağlı tüm birimlerin duyuruları, çalışma konuları, faaliyetleri, iletişim bilgileri vb. tüm içeriğe hızlı bir

şekilde ulaşılabilmekte ve bildirimler ile tarım gündemi anlık takip edilebilmektedir. Özel sektör tarafından tarımsal pazarlama ve tarımsal girdi konusunda ürünlerin sunulduğu mobil uygulamalar ise bu alandaki diğer örneklerdir.

Farklı alanlarda GSM operatörlerinin mobil telefon abonelerine sağladığı tarımsal hizmetler, tarım alanındaki diğer BİT'lerine örnek olarak verilebilir. Tarım doktoru, çiftlik doktoru, çiftçi dünyası, akıllı köy, köy hava durumu, hayvancılık gibi hizmetlere belirli ücretle abonelik sağlanarak tarımsal bilgilendirmede geniş bir alan ortaya çıkarılmıştır. Operatörlerin abonelerine yönelik geliştirdiği akıllı tarım ve hayvancılık hizmeti paketleri tarımsal yayım alanındaki mobil yayım uygulamalarına örnektir. Bu uygulamaların çoğu tarım ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren, otomasyon ve verimlilik takibi yapmak isteyen küçük, orta ve büyük ölçekli tarım firmaları için uygun görünmektedir.

BİT'lerinin Avantaj ve Dezavantajları

Mobil teknolojiler, çiftçinin yeni teknoloji, girdi ve pazar hakkındaki bilgilerini arttırarak tarımsal faaliyetlerle ilgili günlük karar alma süreçlerini güçlendirmede önemli bir rol oynar. Tarımsal üretiminin her aşaması, çiftçi tarafından bir takım somut eylemler veya kararlar gerektirir. Çiftçiler, girdi kullanımı, teknoloji, tohum, zararlı ve yabancı ot yönetimi, diğer tarımsal uygulamalar, fiyatlar ve bakanlık tarafından hazırlanan tarım şemaları veya programları hakkında en yeni bilgilere ihtiyaç duyar. Çeşitli bilgi kaynaklarının yaygınlığı, çiftçilerin bilgiye daha hızlı, zamanında erişmesini sağlamak ve bilinçli olarak daha iyi kararlar vermelerine yardımcı olmaktadır (Mittal ve Mehar, 2016).

Bazı araştırmalar, gelir seviyesi düşük çiftçilerin verimlilik ve ekonomik büyüme konusunda BİT ile iletilen bilgilerin faydalarını tanımlamaktadır ancak bu alandaki uygulama sonuçlarını ortaya koyan yeterli bilgiler hala eksiktir. Modern BİT modelleri, çiftçilere daha hızlı ve daha iyi kararlar vermelerini sağlamak için özelleştirilmiş ve yeni bilgiler sunabilmişlerdir. Ancak bazı çiftçiler, çevrimiçi bilgi aramayla ilgili sorunlardan söz etmektedir. Bazen çiftçiler hangi web sitelerinin takip edileceğine karar vermede belirsizlikle karşı karşıyadır. Bazı durumlarda, farklı bilgi kaynaklarına sahip olmalarına rağmen, çiftçiler istedikleri bilgileri bulmada güçlük çekebilmektedir (Duncombe, 2016). Tarımsal araştırmacılar, yayım elemanları ve çiftçilerden oluşan üç paydaş grubu tarafından tarımsal yayım ve eğitim için BİT kullanımı, eğer çiftçiler bu teknolojiyi taşıyan araçlara sahip olduğu takdirde söz konusu olabilecektir (Crandall, 2012). Çevrimiçi kaynaklara erişen bazı çiftçilerin bunu çocukları aracılığıyla yapabildikleri belirlenmiştir. Çiftçiler ayrıca tarımsal bilgileri nereden bulacağı konusunda endişeler taşımaktadır (Tata ve McNamara, 2018). Cinsiyet, yaş ve eğitim gibi sosyo-ekonomik faktörler, teknolojinin kullanımı ve yayım hizmeti sunumu üzerinde etkili olmaktadır. Düşük okuryazarlık, yazılım arızaları ve yetersiz teknik destek gibi konular teknolojiyi kullanırken karşılaşılan bazı zorluklar olarak sıralanmıştır. Ayrıca BİT'ler ile yayım hizmeti sunumunu iyileştirmek için kamu yatırımlarına ihtiyaç vardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki üretici topluluklarına sunulan kalkınma girişimlerinde BİT kullanım sayısında artışlar var, ancak BİT faydaları hala en dezavantajlı kesime ulaşmaktan uzaktır. Kalkınma girişimlerinin karmaşık olması, BİT'lerinin paydaş beklentilerini karşılamadaki başarısızlığı, yalnızca teknolojinin başarısızlığından değil aynı zamanda toplumsal olarak karmaşık veya zayıf altyapı nedeniyle ortamlara müdahaledeki zorluklardan kaynaklanmaktadır.

Çiftçilerin yaş, eğitim düzeyi ve çiftlik büyüklüğünün farklı bilgi kaynaklarını seçme davranışlarını etkilediği belirlenmiştir. Araştırma sonuçları çiftçilerin birden fazla bilgi kaynağı kullandıklarını göstermektedir. Ancak bu bilgi kaynakları birbirini tamamlayıcı veya ikame edici nitelikte olabilir ve bu durum herhangi bir bilgi kaynağının çiftçinin tüm ihtiyaçlarını karşıladığını göstermez (Mittal ve Mehar, 2016).

BİT'leri tarımsal yayımı daha geniş kitleye ulaştırmada ve iyileştirmede büyük potansiyele sahiptir. Günümüzde mobil hizmetler, kırsal alanda üretici yararına kullanılan önemli yayım araçları haline gelmiştir (Roa ve Sonar, 2012). Kırsal alanda mobil iletişim araçlarını kullanmanın kolay, zamanında, hızlı ve rahat bir iletişim kurmada ve sorulara anlık cevaplar almada önemli olduğu görülmektedir (Samuel ve Moses, 2012). Bu cihazlarla yapılan paylaşımlar daha düşük maliyetleri nedeniyle yeni tarım teknolojileri konularındaki bilgi sunumunda yenilikçi yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Özellikle video uygulamalarının bu teknolojilerin sunumunda geleneksel yöntemler kadar etkili benimsenme ve öğrenme sağlanabildiği ortaya konulmuştur (Mywish ve ark., 2017; Shankaraiah ve Narayana Swamy, 2012).

Türkiye Açısından Durum Değerlendirmesi

Türkiye'deki tarım işletmelerinin büyük bölümünün küçük ölçekli olduğu göz önüne alındığında, üreticilerin mobil iletişim araçlarını ve uygulamalarını kullanma konusunda motive edilmesi ve bu teknolojileri kullanım konusunda eğitim çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge ve üretim yapıları dikkate alınarak geliştirilecek uygulamalar ve hizmetler, iklim, hastalık ve zararlı, tarımsal destekler, krediler gibi konularda zamanında bilgilendirme ve uyarı mesajları içermelidir. Ayrıca üreticilere sağlanacak mobil iletişim teknolojileri, kırsal kalkınma, kırsal turizm, alternatif üretim teknikleri ve çeşitleri, üretici gelirleri artırma, doğal kaynakları koruma, sürdürülebilir tarımsal üretim, iyi tarım uygulamaları ve organik tarım, piyasa ve fiyat bilgileri ve tarımsal riskleri yönetme gibi konuları kapsamalıdır.

Gençlerin tarımsal yayım sistemindeki rolü göz ardı edilmeden, mobil teknolojileri kullanma güçleri harekete geçirilerek, kamu ve özel yayım elemanları tarafından birçok çevrimiçi platformun kullanılabilirliğini artırmaya ve yeni tarım teknolojilerini tanıtmaya yardımcı olunabilir. Şu anda, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya pek çok firma tarafından tanıtım, eğitim, pazarlama gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Bu nedenle Türk çiftçileri ve aileleri arasında sosyal medya kullanımıyla sağlanan bilgi paylaşımının artması bir diğer önemli konudur. Bu durumda, farklı platformların birbirlerini tamamlayarak çiftçilere en iyi hizmetin nasıl sağlayabileceğini keşfetmesi mantıklıdır. Kırsal alandaki sosyolojik yapıların, eğitim seviyesinin, aile yapısının, inanç ve kültürlerin dikkate alınarak uygulamaların geliştirilmesi çok önemlidir. Çiftçilere yönelik öğrenim ve danışmanlık hizmetlerini zenginleştirmek için mobil cihazlarda görsel uygulamaların ve katılımcı videoların çiftçiler ve servis sağlayıcılar arasında artan geribildirim sağlaması gerekir.

Sonuçlar ve Öneriler

Tarımsal araştırma ve yayım sistemlerinde bilgi ve iletişim teknolojileri kapasitesinin geliştirilmesi, yerele özgü içerik üretimi ve sayısallaştırılması, araştırma-yayımlama ve bilgisayar teknolojisi çözüm sağlayıcılarının entegrasyonu, çoğulcu yayım aktörlerinin entegrasyonu, BİT'lerin geleneksel yayım yöntemleriyle harmanlanması, sürekli inovasyon ve geliştirme çalışmaları önemlidir. Başarılı BİT'leri projeleri geliştirmekte olan ülkelerdeki etkili mobil tabanlı tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri açıdan önemlidir. Bilgiyi edinmede çiftçilerce kolayca erişilebilen şekil ve formların kamu yayım kuruluşları tarafından daha fazla çevrimiçi olarak verilmesi önemlidir. Sosyal medya gruplarının kullanımı da bazı çiftçiler tarafından önemli görülmektedir.

Mobil araçlar ve telekomünikasyon altyapısı, uygun yazılım gibi dijital bilgi kaynakları, yerelleştirilmiş ve konuma yönelik içerik ve dijital sistemle etkileşim kurma becerileri, okuryazarlık, zayıf tasarım ve BİT faydalarının bilinirliği gibi fiziksel kaynakların eksikliği konuları üzerinde durulmalıdır. Gelişmekte olan ülkelere kullanılmak üzere yalnızca bilgisayar donanımı ve yazılımı değil, aynı zamanda bilgi teknolojisi tasarlamak ve uygulamak için kullanılan yöntem ve teknikler yeniden düşünülmelidir. GSM operatörlerinin teknolojik müdahalelerinde, bilgi yayılımı ile kendilerini geliştirme için aralarında işbirliği yapmaları bu konuda ilerlemeye katkıda bulunabilir. Politika yapımcılar ve yöneticiler, etkinliğin nispeten daha yüksek olduğu iletişim ortamına gereken önemi ve dikkati vermelidir. Politik iktisatçılar, teknolojilerin insan hayatının her alanında değişime neden olan özerk güçler veya bağımsız değişkenler olduğuna ilişkin bazı itirazda bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi ve kurumsal faktörlerin önemine işaret ederek, BİT'lerinin mevcut bağımlılıkları güçlendirdiğine, kontrol, maliyet, seçim ve kullanım konusundaki önemli konuların iyice incelenmesi gerektiğine inanıyorlar. Bilgi teknolojileri odaklı yaklaşımlar yerine, BT politikaları için uygun politikalar ve dikkatli bir eşgüdüm ve entegrasyon için olumlu bir genel etki yaratılması çağrısında bulunmaktadır.

Tarımsal kalkınma için gerekli bilgilerin başarılı bir şekilde kullanılması, bilgi kaynağının erişilebilirliği ve yeterliliği ile çiftçilerin belirli bir bilgi kaynağını tercihi ve bu bilgileri kullanma yeteneğine bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelere BİT'lerinin büyümesi, kırsal topluluklar için yeni bir fırsat sunmaktadır. Ancak sosyal ve teknik konuları dikkate alan uygun tasarım çözümleri hala azdır. Bu eksikliği gidermek için, teknoloji odaklı bir yaklaşım değil, yerel topluluğu ilgilendiren aşağıdan yukarıya bir sürecin kullanılmasını daha uygun bir yaklaşım olacaktır. En önemli sorun, çiftçilerin konumuna göre özel, zamanında ve ilgili bilgilere ekonomik olarak ve sürdürülebilir yollarla nasıl ulaşacağıdır. Bunun için başarılı iş modelleri ve mobil şebeke operatörleri tarafından yönlendirilen girişimler ile kamu hedefleri arasında uyum ve işbirliği sağlamak gerekir.

KAYNAKLAR

- Aker, JC., Christopher Ksoll, C. 2016. Can mobile phones improve agricultural outcomes? Evidence from a randomized experiment in Niger. *Food Policy*, 60, 44-51. <http://dx.doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.03.006>
- Anderson, JR. and Feder, G. 2007. Agricultural Extension. (Eds. Evenson, R., Pingali, P. Handbook of Agricultural Economics, Volume 3, Agricultural Development: Farmers, Farm Production and Farm Markets), North-Holland, Chapter 44, 2344-2372.

- Crandall, A. 2012. Kenyan Farmer's Use of Cell Phones: Calling Preferred over SMS. Proceedings of the 3rd International Conference on M4D Mobile Communication for Development, 28-29 February, New Delhi, India. 119-129.
- Demiryürek, K., 2001. Tarımsal Enformasyon ve Bilgi Sistemleri Üzerine Bir Araştırma: Kavram, Teori ve Metot Rehberi. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No: 218, 62 s, Ankara.
- Demiryürek, K., 2011. Geçmişten Günümüze Tarımsal Yayım Kavramı. Türktarım Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi, 200, 64-69.
- Duncombe, R. 2016. Mobile Phones for agricultural and rural development: A Literature review and suggestions for future research. European Journal of Development Research, 28, 213-235. <https://doi.org/10.1057/ejdr.2014.60>
- Kashem. 2012. Effectiveness of Mobile Phones as Communication Media to the Poultry Farm Owners in Bangladesh. Proceedings of the 3rd International Conference on M4D Mobile Communication for Development, 28-29 February, New Delhi, India. 130-133.
- Kondylis, F., Mueller, V., Zhu, J. 2017. Seeing is believing? Evidence from an extension network experiment. Journal of Development Economics, 125, 1-20. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2016.10.004>
- Kryvonos, YG., Romanov, VO., Galelyuka, IB., Wójcik, W., Zyska, T. 2018. Independent devices and wireless sensor networks for agriculture and ecological monitoring. In: Recent Advances of Information Technology. (Eds: Wójcik, W., Sikora, J), Taylor and Francis Group, London, UK, 105-134 pp. ISBN: 978-1-351-24317-9.
- Labarthe, P., Laurent, C. 2013. Privatization of agricultural extension services in the EU: Towards a lack of adequate knowledge for small-scale farms? Food Policy, 38, 240-252. <http://dx.doi.org/10.1016/j.foodpol.2012.10.005>
- Leeuwis, C. 2004. Communication for Rural Innovation, Rethinking Agricultural Extension. Third Edition, Blackwell Science, Oxford, UK, 415 p. ISBN 0-632-05249-X
- Mittal, S., Mehar, M. 2016. Socio-economic factors affecting adoption of modern information and communication technology by farmers in India: Analysis using Multivariate Probit Model. The Journal of Agricultural Education and Extension, 22(2): 199-212. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2014.997255>
- MOD. 2018. Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. TC. Kalkınma Bakanlığı, 212 p. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx> [Erişim Tarihi: 01.03.2018].
- Maredia, MK., Reyes, B., Ba, NM., Dabire, CL., Barry Pittendrigh, B., Bello-Bravo, J. 2017. Can mobile phone-based animated videos induce learning and technology adoption among low-literate farmers? A field experiment in Burkina Faso. Information Technology for Development, 23(2): <https://doi.org/10.1080/02681102.2017.1312245>
- Özçatalbaş, O. 2009. Bilişim teknolojileri ve yayım. Türktarım Dergisi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ocak-Şubat 2009, ISSN:1303-2364, Ankara.
- Patel N., Savani K., Dave P., Shah K. 2012. Power to the Peers: Authority of Source Effects for a Voice-Based Agricultural Information Service in Rural India. Information Technologies & International Development, 9(2), Special Issue, 81-93.
- Poulton, C., Dorward, A., Kydd, J. (2010) The future of small farms: New directions for services, institutions and intermediation. World Development 38(10): 1413-1428.

- Rao K.V., Sonar RM. 2012. SMS One: Social Networking of Rural India with Mobile SMS Newsletter Innovation. Proceedings of the 3rd International Conference on M4D Mobile Communication for Development, 28-29 February 2012 New Delhi, India. 144-149.
- Samuel M., Moses, T. 2012. Agriculture Information, Rural Development and Mobile Learning for Improved Livelihoods in Uganda: Lessons South Western Uganda. Proceedings of the 3rd International Conference on M4D Mobile Communication for Development, 28-29 February 2012 New Delhi, India. 150.
- Shankaraiah, N., Narayana Swamy, BK. 2012. Mobile Communication as a Viable Tool for Agriculture and Rural Development. Proceedings of the 3rd International Conference on M4D Mobile Communication for Development, 28-29 February 2012 New Delhi, India. 134-138.
- Tata, JS., McNamara, PE. 2018. Impact of ICT on agricultural extension services delivery: evidence from the Catholic Relief Services SMART skills and Farmbook project in Kenya. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 24:1, 89-110, <https://doi.org/10.1080/1389224X.2017.1387160>
- Tatlıdil, H., Ceylan, C. 2000. Türkiye’de tarımsal yayım hizmetlerinin geliştirilmesi. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, Cilt:2, 1105-1115. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1fc9c082df6cfff_ek.pdf [Erişim: 03.03.2018].
- Umali, DL., Schwartz, L. 1994. Public and private agricultural extension: Beyond traditional frontiers. *World Bank Discussion Papers 236*, The World Bank, Washington, D.C.
- Zewge A., Dittrich, Y. 2017. Systematic mapping study of information technology for development in agriculture (The case of developing countries). *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 82(2), 1-25.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ABD'İN KAFKASYA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Dr. Buket ÖNAL

Kocaeli Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

1- GİRİŞ

Kafkasya bölgesi, Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki Kafkas Dağlarının uzandığı sahadır. Kafkas sıradağlarının Kuzey ve Güney Kafkasya olarak böldüğü bu bölge 1600'lü yılların ortalarına kadar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış, daha sonra da Rusya ve Sovyetler Birliği(SB) etkisine girmiştir. Soğuk savaş sonrası bölgenin kuzeyinde ve güneyinde farklı gelişmeler yaşanmıştır.

Kuzey Kafkasya'da yer alan Adige, Karaçay-Çerkes, Kuzey Osetya, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Çeçenistan, Dağıstan Özerk Cumhuriyetleri bugünkü Rusya Federasyonu(RF) toprakları içinde kalırken, Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir. Müslüman nüfusun yoğun olduğu Kuzey Kafkasya bölgesi RF'deki en istikrarsız bölge olmaya devam etmektedir. Güney Kafkasya'da da tam manasıyla bir istikrarın sağlandığı söylenemez. Örneğin Gürcistan ve Azerbaycan toprakları içinde yer alan Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyetlerinde yaşanan gelişmeler bunu doğrular niteliktedir. Buralarda yaşanan ya da yaşanacak yeni çatışmalar bir anda bölgesel bir krize yol açabilecek potansiyele sahiptir. Kafkasya'nın genelinde yaşanan etnik sorunlar ve aşırı milliyetçilik bölgesel güvenliğin ana unsurları haline gelmiştir.

Bölge bu istikrarsızlık potansiyeline rağmen jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik önemi dolayısıyla hem bölgesel güçler hem de küresel güçler için bir fırsat niteliğinde olmuştur. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri(ABD) de bölgenin sağlayacağı çıkarlar çerçevesinde bölgede etkin olmaya yönelik politikalar izlemiş doğal olarak bu politikalar Türkiye'nin bölge ülkeleri ve ABD ile olan ilişkilerine de yansımıştır.

2- Kafkasya ve ABD ve Türkiye'nin Bölge Politikalarındaki Öncelikleri

2.1- Kafkasya'nın Önemi ve Bölge Devletleri-ABD İlişkilerinin Genel Seyri

Uluslararası sistemde bölgesel bir alt sistem olarak ortaya çıkan Kafkasya, soğuk savaşın son bulması ile birlikte hem zengin enerji kaynakları hem de istikrarsızlıklarıyla ilgi odağı olmuştur diyebiliriz. Kuzey ve Güney Kafkasya olarak coğrafi bölünmüşlük yaşayan bölgenin kuzeyi RF içinde yer alırken güneyi bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmaktadır. Bu bölge ayrıca Kafkasya ötesi (Transkafkasya) olarak da anılmaktadır. Bölge Karadeniz'den Hazar'a uzanmakta, RF, İran ve Türkiye ile çevrelenmekte, Asya ile Avrupa (Doğu-Batı) arasında ve Rusya ile Orta Doğu (Kuzey-Güney) arasında bir köprü vazifesi görmektedir ve önemli bir enerji kapasitesine sahip Hazar havzası içinde bulunmaktadır. Bu anlamda bölgesel ve küresel güçlerin de rekabet alanı haline gelmiştir.

2.1.1- Azerbaycan-ABD ilişkilerinin Genel Seyri

ABD Azerbaycan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991'de tanımış, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 28 Şubat 1992'de kurulmuştur. Zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Azerbaycan ABD açısından benzersiz öneme sahiptir. İki ülke arasındaki enerji güvenliği alanında oluşmuş yoğun işbirliği mevcuttur. 1994 yılında Azerbaycan'ın Hazar'daki hidrokarbon rezervlerinin ortak işlenmesine yönelik imzalanan "Yüzyılın Anlaşması"na ABD de katılmış ve bu amaçla Azerbaycan'a çok sayıda yatırım yapılmıştır. Azerbaycan ayrıca ABD'nin uluslararası terörizmle mücadelesinde önemli bir müttefik olmuştur. ABD ile Azerbaycan arasında ekonomik işbirliği de vardır. İki ülke arasındaki Ekonomik Ortaklık Komisyonu da çalışmalarına devam etmektedir. Bunun yanında Azerbaycan, Generalized System of Preferences(GSP) programı çerçevesinde Azerbaycan'ın ihraç etmeyi planladığı çeşitli ürünlerin ABD'ye gümrük çergisinden muaf tutulması için yararlanıcı ülke seçilmiştir. GSP programı yatırımcıların Azerbaycan'da ürettikleri ve seçilen ürünleri gümrüksüz olarak ABD pazarına ihraç etmeleri için teşvik etmektedir.¹

İki ülke ilişkilerinde sorun yaratan unsur ise ABD'nin Ermenistan ilişkileri ve ABD'deki Ermeni Lobisinin faaliyetleridir. Nitekim Ermeni lobisinin etkisi ile 1992 yılında Özgürlükleri Destekleme Yasası altında alınan karar ile Azerbaycan'ın Karabağ'da saldırıları durdurduğuna dair rapor alınca kadar Azerbaycan'a yapılan insani yardımlar kesilmiştir. Bu yasa ancak 2001'de kaldırılabilmiştir.²

2.1.2- Ermenistan-ABD İlişkilerinin Genel Seyri

ABD Ermenistan'ı bağımsızlığı sonrası 25 Aralık 1991'de hemen tanımış ve Şubat 1992'den itibaren de diplomatik ilişki kurmuştur. Ermenilerin ABD ile olan ilişkileri Osmanlı dönemine kadar gitmektedir. ABD'li misyonerlerin ilk ilişki içine girdikleri topluluklardan biri Ermeniler olmuş ve bu ilişkiler Osmanlı sonrası da devam etmiştir. ABD'ye olan Ermeni göçleri soğuk savaş yıllarında da devam etmiştir. ABD'de oluşan Ermeni lobisi hem iç hem de dış politikayı etkileyen önemli bir güç olmayı başarmıştır. Ermeni lobisi ABD'nin Türkiye ile olan ilişkilerinde de hesaba katılması gereken bir konudur. Bağımsızlık sonrası Ermenistan'ın demokratikleşmesi, serbest piyasa ekonomisine geçmesi, Dağlık Karabağ sonunun çözümü ve Ermenistan'ın bölge ülkeleriyle istikrarlı sorunsuz ilişkiler kurması ABD'nin genel politikaları olmuştur. Bölgede Azerbaycan'ın zenginliğine ve Gürcistan'ın stratejik konumuna sahip olmaması ve iyi ilişkileri olmayan Türkiye ve Azerbaycan'la çevrili olması nedeniyle RF'nin desteğine ihtiyaç duyan Ermenistan'ın askeri ilişkileri daha çok bu ülkeyle gelişmiş o nedenle de ABD ile ilişkiler daha çok ekonomik ve mali konularda olmuştur. Gerçekten de Ermenistan İsrail'den sonra ABD'den yardım alan ikinci ülke niteliğindedir. Bağımsızlığından bu yana Ermenistan'a yapılan yardımlar 1.5 milyar doları

¹ US Azerbaijan Relations <https://az.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

² ABD'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımlar konusunda bk. <https://2009-2017.state.gov/p/eur/rls/fs/2016/261437.htm>

aşmıştır. Bunun yanında Ermenistan ile Ticaret, Yatırım ve Yatırımların Korunması Anlaşmaları da imzalanmıştır.³

2.1.3- Gürcistan-ABD İlişkilerinin Genel Seyri

ABD Gürcistan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991'de tanımış, diplomatik ilişkiler 24 Mart 1992'de başlamıştır. Gürcistan içinde yer alan ayrılıkçı bölgelerin varlığı ve RF'nin bu bölgeleri iki ülke ilişkilerinde bir baskı unsuru olarak görmesi Gürcistan'ı Batı'ya yaklaştıran unsur olmuştur. ABD de bu Rus baskılarına karşı desteğini her fırsatta dile getirmiştir. Gürcistan'ın hem petrol ve doğal gaz yollarının geçiş güzergâhında olması hem de kara ulaşımındaki kilit ülke olması nedeniyle Gürcistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamada vazife üstlenmiştir. 1992'de AGİT üyeliğine de kabul edilen Gürcistan'ın Batı ile olan ilişkileri hız kazanmıştır. Nitekim ABD ile de 1996 ağırlık kazanan ilişkiler gelişerek devam etmiştir. Bu ilişkilerin gelişmesiyle Gürcistan ülke içerisindeki etnik çatışmaların çözmek için ABD'nin desteğini almayı, RF'ye karşı bir blok oluşturmayı ve Hazar enerji kaynakları konusunda oluşturulan projelerin dışında kalmamayı umuyordu. Gürcistan ayrıca NATO'ya ve AB'ye üyelik amaçları için de ABD'nin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. 11 Eylül sonrası ABD'nin Gürcistan'a askeri yardım ve teknik personel yardımını arttırması ikili ilişkileri geliştirirken aynı zamanda Gürcistan'ı RF'nin Batı ile entegrasyonunun derecesini ölçen önemli bir test haline getirdi. Nitekim kısa bir süre sonra RF'nin Kafkasya'da ABD'nin etki alanını genişletmesine izin vermeyeceği anlaşılıyordu. Çünkü Gürcistan RF'nin güvenlik politikaları için kilit bir noktada yer almaktaydı. Buna rağmen ABD'nin Gürcistan'a olan ekonomik yardımları da devam etmiştir. ABD Gürcistan'a yapılan bu yardımların amacını *"Bu para Gürcistan halkının ekonomisine verdiği zarardan kurtulmasına ve ABD'nin bu genç demokrasiyi terk etmeyeceğine dair açık bir mesaj göndermesine yardımcı olacaktır"* diyerek açıklıyordu.⁴

2.2- ABD'nin Bölge Politikalarındaki Öncelikleri

ABD'nin bölge politikalarının önceliklerinden biri bölgedeki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının güvenli şekilde çıkartılarak uluslararası pazarlara ulaştırılmasıdır. ABD'nin büyüyen petrol ihtiyacı ve Körfez ülkelerine olan bağımlılığın azaltılmak istenmesi bunu önemli kılar. Bu zengin enerji kaynaklarına ulaşımında bölgede kendisine rakip güçlerin mevcudiyeti de bu politikayı şekillendirmektedir. Nitekim özellikle RF ve İran başta olmak üzere rakip güçlerin bölgede etkinliğini azaltmaya yönelik politikalar bu anlamda önem arz etmektedir.⁵

Bölgeyi ABD açısından önemli kılan diğer bir unsur da bölgenin jeostratejik önemidir. Bölgenin kontrol altına alınması RF, İran, Doğu Akdeniz, Doğu Anadolu, Orta Asya ve Basra Körfezi'nin denetlenmesi anlamına gelmektedir ki bu da ABD için vazgeçilmezdir. Böylelikle RF, İran ve Çin'in çevrenmesi de sağlanabilecektir. Bölge ayrıca ABD'nin yürüttüğü terörle

³ Backgrounds: Armenia US Relations

<http://www.ncbuy.com/reference/country/backgrounds.html?code=am&sec=backusrelations> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

⁴ <http://ge.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/assistance/u-s-assistance-people-georgia-fulfilling-1-billion-pledge/> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

⁵ Kafkasya'nın ABD Açısından Önemi, <http://akademikperspektif.com/2014/04/02/kafkasyanın-abd-acisindan-onemi/> (Erişim Tarihi: 11.02.2018)

mücadele operasyonları için de önem arz etmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası bölgede üs sağlanması ve/veya Orta Asya'da kurulan üslerin desteklenmesi için bölgede ulaşım koridorunun oluşturulması öncelikli amaçlar arasında yer almıştır. Tüm bu politikaların gerçekleşmesi için ABD, bölgede yatırım yapan ABD şirketlerini desteklemekte; bu şirketlerin güvenliği için bölgedeki ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması için çalışmakta; bölge ülkelerine demokrasinin ve pazar ekonomisinin yerleştirilmesi amaçlanmakta; bu amaçlarla gerekli siyasi ve ekonomik destek verilmekte; devletler arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi desteklenmekte; ülkelerin bağımsızlık ve toprak bütünlükleri korunmakta; güvenlik için iş birliği yapılması hedeflenmekte; radikal dinci hareketler ve terör örgütlerinin bölgede beslenecekleri bir alanın yaratılmaması amaçlanmakta; uyuşturucu, organize suçlar ve kaçakçılığın bölgede gelişmemesi için önlemler alınmakta ve bölgenin batıya yönelik bir dış politika benimsemesi sağlanmaktadır. ABD'nin bölgede etkin rol oynamasının bir diğer nedeni de ABD'deki etkin Ermeni lobisidir. Özellikle Ermenistan'ı ilgilendiren meselelerde lobi Başkan ve/veya Kongre üzerindeki etkinliğini kullanarak ABD'nin bölge politikalarına yön vermekte bu da zaman zaman ABD'nin diğer ülkelere yönelik politikalarını zora sokabilmektedir.⁶

2.3- Türkiye'nin Bölge Politikalarındaki Öncelikleri

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarına yön veren en önemli unsur bölgeye yakınlık ve bölgeyle olan tarihi, kültürel, etnik, dilsel, dini bağlardır. Nitekim SB'nin dağılması sonrası bölgedeki değişiklikler yakından takip edilmiş ve bağımsızlıklarına kavuşan her üç ülkenin bağımsızlığı ivedilikle tanınmıştır. Bölgenin bu durumu Türkiye için yeni fırsatlar doğururken yeni tehditler de yaratacaktı. Örneğin Türkiye için bölge, enerji politikaları açısından önem arz etse ve yeni fırsatlar yaratsa da zaman zaman bölgede ortaya çıkan ve istikrarsızlık yaratan gelişmeler Türkiye'nin hedeflediği bu politikaları zora sokabilmektedir.

Bölgede RF ve İran'ın aktif politikaları da Türkiye'nin bölge politikalarını önemli şekilde etkilemektedir. RF için arka bahçe olarak görülen bu bölge, hem kuzey Kafkasya'nın güvenliği açısından hem güney Kafkasya petrolü açısından hem de Hint okyanusuna yakınlığı açısından önemlidir. Bu nedenle bölgede etkinliğini devam ettirmek istemekte ve Türkiye de dâhil Batılı devletlerin bölgedeki politikalarını zora sokabilecek girişimler içinde olabilmektedir.⁷ İran da Türkiye gibi bölgeyle bağları olan bir ülke olarak yakından ilgilenmektedir. İran açısından bakıldığında bölgenin öncelikli önemi güvenlik kaygılarından kaynaklanıyor diyebiliriz. Bunun başında da bölgedeki Türk varlığı gelmektedir. Bölgedeki Türk milliyetçiliği ve özellikle de Azerbaycan'dan gelen milliyetçi dalga ülkede yaşayan çok sayıdaki Azeri Türkü'nün varlığından dolayı İran'ı tehdit eden bir durum yaratmaktadır. Bu da dolayısıyla bölge politikalarına yansımakta ve Türkiye'nin politikalarını da etkilemektedir.⁸

⁶ A.e.

⁷ Baskın Oran (Ed), **Türk Dış Politikası**, Cilt II:1980-2001, 4.bas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.213

⁸ Arif Keskin, İran'ın Kafkasya Politikası, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm> (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

Türkiye'nin bölge politikalarını doğrudan etkileyen bir diğer unsur da Ermeni lobisinin faaliyetleri olmuştur. Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olmasına, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Girişimine ortak etmiş olmasına ve iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çaba göstermesine rağmen, Dağlık Karabağ sorunundaki Azerbaycan yanlısı tutumu ilişkileri zora sokarken, sözde soykırım meselesi de Ermeni lobisinin bölge politikalarında etkinliğini arttırmasına neden olmuştur. Tüm bu zorluklara rağmen bölgede izlediği politikaları yürütmeye çaba göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin bölgesel politikalarına genel olarak bakıldığında bazı temel ilkelerin devamlılığı göze çarpmaktadır; Bölgesel devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın desteklenmesi, Gürcistan'ın parçalanmasına karşı çıkma, bölgesel çatışmalara dâhil olmama bunların başında gelmektedir.⁹

3- Clinton Dönemi Bölge Politikaları ve Türkiye ile İlişkilerdeki Rolü

Clinton yönetiminin ilk döneminde soğuk savaş sonrası bölgede RF'nin tekrar etkili bir güç olarak ortaya çıkmasının engellenmesi ve burada ortaya çıkan bağımsız devletlerin demokratik, laik ve Batı yanlısı bir politika izlemelerinin sağlanması öncelikli politikalar olmuştur. Bu amaçla da bölgedeki bu devletlerde ekonomik ve siyasi reformların uygulanması ve sonuçta başarılı olması için her türlü destek vermiştir. Bu ülkeler AGİT'e ve NATO'nun BİO girişiminin içine alınması sağlanmış, bazı devletlere de kalkınma yardımları adı altında ekonomik ve askeri yardımlarda bulunulmuştur. Bunun yanında özellikle uzun vadede RF'nin etkisi azalacağı düşünülerek bu etki boşluğunun Türkiye'nin doldurması için Türkiye ile ortak politikalar izlenmiştir. ABD için Türkiye'nin laik, demokratik siyasi yapısı ve piyasa ekonomisi bu ülkeler için çok önemli bir model oluşturmaktaydı. Nitekim Türkiye'nin bölge ülkelerinin asker, polis ve diplomatik temsilcilerinin eğitimini sağlaması ve bu ülkelere çok sayıda eğitmen gönderilmesi desteklenmiştir. Tabi ki Ermenistan ile olan sorunlar yüzünden bu ülke bu girişimler dışında tutulmuştur.¹⁰ Ancak zamanla bu modele desteğin azalması ve RF'nun bölgede politikalarını arttırmasıyla bu girişim başarısız olmuştur diyebiliriz. Bu başarısızlık üzerine ABD, özellikle de Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un başını çektiği dışişleri ekibi bölgede istikrarın sağlanması için RF'nin Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT) girişimine sıcak bakmaya başlamıştır. Hatta Clinton, RF'nin de ABD gibi bir Monroe Doktrini'ne hakkı olduğunu, bölgede iç nizamı sağlamak için müdahalede bulunabileceğini söylüyor ve Gürcistan'daki RF müdahalesine, Dağlık Karabağ'a RF askeri göndermesine ses çıkartmıyordu. Bu politikalar doğal olarak Türkiye'nin bölge politikalarını da zora sokmuştur.¹¹

Clinton yönetimi RF'nun bölge politikalarına ve müdahalelerine sıcak baksa da bölgedeki enerji kaynaklarının istikrarlı ve güvenilir şekilde sevkiyatına önem vermiş ve özellikle RF ve İran'ı devre dışı bırakacak güzergâhı- ki bu Türkiye üzerinden geçecek bir güzergâhtı- hem bölgedeki petrol sahibi ülkelere hem de petrol şirketlerine kabul ettirmek için yoğun çaba harcamıştır. Bu amaçla Talbott başkanlığında Hazar petrol ve gaz rezervleriyle ilgili ABD

⁹ Nasuh Uslu, **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında**, İstanbul: Anka Yayınları, 2006, s.199

¹⁰ İdris Bal, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve Amerikan Onayı", **Avrasya Etüdüleri**, Sayı 18, Sonbahar-Kış 2000, ss.130-131

¹¹ Kamran İnan, "2000'in Eşiğinde Türk Dış Politikasının Acil Meseleleri", **Türkiye Günlüğü**, No.32, Ocak-Şubat 1995, s.29

şirketleri arasında politikanın şekillenmesinde teknik, ticari, diplomatik açıdan yardımcı olacak bir çalışma grubu oluşturulmuştur.¹² Böylece RF'nin enerji boru hatları üzerindeki tekeli kırılacak ve bölgedeki ülkelerin bu ülkeye bağımlılığını azaltacak olan Azerbaycan'ın Hazar kıyılarından başlayıp Türkiye'nin güney kıyısında biten Bakü-Ceyhan boru hattı desteklenmiştir.¹³

Bu dönemde Ermenistan ile yaşanan sorunlar ABD ile ilişkilerde etkili olmaya devam etmiştir diyebiliriz. SB döneminde Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge olan Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla bu ülkeye bağlanmış ancak bölgedeki Ermenilerin Ermenistan'la birleşme talepleri nedeniyle kısa bir zaman içinde bir sorun haline dönüşmüştür. Nitekim Ermenistan RF'nun da desteğini alarak silahlı mücadeleye başlamış ve burada Azerbaycan'ın aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır. Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgaliyle karşı karşıya kalmış ve bu durumu uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışırken Ermenistan ise bu sorunun Karabağ bölgesindeki Ermenilerle Azerbaycan arasında olduğunu söylemekteydi. Türkiye bu sorunda net bir şekilde Azerbaycan'ın yanında yer almış ve Ermenistan'ı işgalcilikle suçlamıştır.¹⁴ Ayrıca Nisan 1993'te Ermenistan'ın saldırıları durdurmadığı takdirde ilişkilerde doğabilecek olumsuz gelişmelerden sorumlu olunmayacağı açıklanıyor ve bu saldırıların devam etmesi üzerine de Türkiye üzerinden geçmekte olan tüm insani yardım geçişi durduruluyordu.¹⁵ Aynı zamanda Demirel, Clinton'a bir mektup göndererek sorunun çözümüne yönelik devreye girmesini ve Ermenistan üzerindeki nüfusunu kullanmasını isterken ABD'ye giden Çiller de Clinton'la görüşerek benzer taleplerde bulunmuştur.¹⁶ Ermenistan ise Türkiye'nin bu sorunu kendi sorunu gibi görmesinden son derece rahatsızdı. Dışişleri Bakanı Vahan Papazyan "Azerbaycan bağımsız bir ülkedir ve hiç kimse bir başka ülkenin iç sorunu hakkında fikir yürütmemeli ve karışmamalıdır" diyerek bu rahatsızlıklarını dile getiriyordu.¹⁷ Türkiye'nin sorunu çözmeye yönelik ABD ve RF'yi de içine alan görüşmeleri sonucunda bir barış planı oluşturulmuş ve 24 Mayıs 1994'te de ateşkes ilan edilmiştir. Ermenistan ise Türkiye'yi sorunun çözümünde bir engel olarak gösteriyor ve Azerbaycan'a silah ve asker yardımında bulunmakla suçluyordu. Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan'ın bu endişesini dikkate alan ABD Kongresi de Türkiye'ye yapılacak askeri ekipman satışlarının durdurulması yönünde yönetimin dikkatini çekiyor ve baskı uyguluyordu.¹⁸

¹² Fact Sheet on Pipeline II (November 17, 1999) <http://clintonfoundation.org/legacy/111799-fact-sheet-on-pipeline-b.htm> (Erişim Tarihi: 25.10.2005)

¹³ Mehmet Ögütçü, "The Turkish-US Strategic Partnership: Broadening and Deepening in the 21st Century", Prepared for Foreign Policy Review, California, June 2000, s.4 <http://www.econturk.org/TurkishEconomy/ogutcu5.pdf> (Erişim Tarihi: 04.04.2006)

¹⁴ **Ayın Tarihi** (31 Mart 1993), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ocak-Şubat-Mart 1993, s.181

¹⁵ **Ayın Tarihi** (3 Nisan 1993), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s.12; **Ayın Tarihi** (5 Nisan 1993), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s.17

¹⁶ "ABD'ye Destek Çağrısı", **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1993, s.8; Özgen Acar, "Çiller Clinton'dan Yaptırım İstedi", **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1993, s.8

¹⁷ **Ayın Tarihi** (27 Nisan 1994), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s.85

¹⁸ "Missile Sales to Turkey", **Congressional Record**: December 20, 1995, ss.S18996-18997

Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkileri kötüleşirken ABD, Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan'ı desteklemiş ve Azerbaycan'a yapılan yardımları durdurmuştur. Türkiye'yi de Ermenistan sınırını açması konusunda zorlamaya başlamıştır. Ermeni lobisi, Rum lobisinin desteğini alarak ABD'nin Türkiye'ye karşı politikalarını etkilemek için uğraşmış ve bu uğraşlar üzerine seçimlerin de yaklaştığı bir dönemde Clinton Türkiye'yi zorlayacak "İnsani Hava Koridoru Tasarısı" nı kabul etmiştir. Bu tasarı ABD'nin diğer ülkelere yapacağı insani yardımların verilmesini ya da ulaştırılmasını engelleyen herhangi bir ülkeye ABD yardımlarının verilmesini yasaklayan bir tasarıydı.¹⁹ Türkiye bunun üzerine ABD ile ilişkilerini düzeltebilmek için iyi niyet gösterisi olarak Erzurum'u Erivan'a bağlayan H-50 hava koridorunu açmıştır. Hatta Çiller ABD gezisi dönüşü bu hava koridorunu kullanarak ülkeye dönmüştür.²⁰ Türkiye'nin bu girişimi sonrası Clinton, bu kararı överek uzun vadede bu kararın Türkiye için yarar getireceği ve petrol boru hatlarının inşasının başarısının anahtarı olduğunu söylüyordu. Nitekim 16 Mayıs 1996'da da bu tasarı iki ülke ilişkilerini kısıtladığı ve ABD dış politika çıkarlarını engellediği gerekçesiyle kaldırılmıştır.²¹ Kasım 1995'ten itibaren de ABD'nin çabalarıyla her iki ülke ilişkilerini normalleştirme ve sınırlarını açma yönünde söylemler ve eylemler içine girdiler. Ancak bu söylemlere rağmen Ermenistan Yunanistan ile yakınlaşıyor ve iki ülke arasında dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanıyordu. Bu anlaşma ile Ermenistan subayları Yunanistan'da eğitilecek ve Yunanistan Ermenistan'ın silahlanmasına yardım edecekti.²²

Türkiye ABD ilişkilerini yakından ilgilendiren bir diğer unsur da devam eden "soykırım" tartışmaları, Ermeni lobisinin bu yöndeki yoğun çabaları olmuştur. Bu yöndeki en büyük çaba ABD'nin "soykırım"ı kabul etmesi ve 24 Nisan'ın bu "soykırım"ı anma günü olarak ilan etmesi yönündedir. Bu dönemde de bu değişmemiş ve hem Ermeni nüfusun yoğun olduğu eyalet parlamentolarında hem de ABD Kongresinde buna yönelik çalışmalara devam edilmiştir. Bunun yanında Ermenistan'a yardımların, Azerbaycan'a yaptırımların devamı da bu çabalar arasındadır.

Clinton yönetiminin ikinci döneminde oluşturulan dış politika ekibinin RF'na mesafeli durması nedeniyle ABD bölgede daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Bu politikalar çerçevesinde hem bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirecek olan tarihi "ipek yolu" ticaret rotası canlandırılmaya çalışılıyor hem de RF ve İran'ı devre dışı bırakacak Türkiye çıkışlı boru hattı güçlü bir şekilde destekleniyordu. Bu doğal olarak Türkiye'nin önemini arttıran bir durumdu. Clinton Amerikan petrol şirketlerinin tüm karşı çıkışlarına rağmen -bu hat son derece maliyetliydi- bu konuda ısrarcı olmuştur. Clinton'un Hazar Enerji Kaynakları Başkanışmanı ve Özel Temsilcisi Richard Morningstar Türkiye'yi ziyaret ederek iki ülkenin bu hattın gerçekleşmesi yolunda kararlılığını ve birlikte çalışma iradesini tekrarlamıştır. Petrol şirketlerinin endişelerine karşı her iki ülke bu hattın çevre açısından en sağlıklı, ekonomik

¹⁹ Christopher H. Smith, "The Humanitarian Aid Corridor Act", **Congressional Record**:February 14, 1995, s.E342

²⁰ Press Briefing on Meeting with PM Ciller by Ambassador Marc Grossman and Richard Holbrooke (April 19, 1995), **The White House Office of the Press Secretary**, İstanbul: Amerikan Başkonsolosluğu Bilgi-Belge Merkezi

²¹ "Foreign Operations, Export Financing and Related Programs Appropriations Act, 1997", **Congressional Record**: June 5, 1996, ss. H5879-H5882

²² **Ayın Tarihi** (17 Haziran 1996), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s.200

açından en rasyonel hat olduğu konusunda ikna çabaları içine giriyorlardı.²³ Bu çabalar sürerken Ankara'ya gelen Gürcistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan devlet başkanları bu güzergâhı onayladıklarına dair deklarasyonu(Ankara Deklarasyonu) 29 Ekim 1998'de imzaladılar. Bu deklarasyonla petrol şirketlerine bir mesaj da yollanıyordu.²⁴ Bunun akabinde AGİT Zirvesi için Ankara'ya gelen Clinton'ın da katıldığı bir törende Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının yapımına ilişkin anlaşma taraflarca imzalandı.²⁵ ABD bu boru hattının inşası için 823 milyon dolarlık yardım sözünü, İstanbul'u ziyaret eden Dışişleri Müsteşarı Stuart Eizenstat vasıtasıyla Türkiye'ye bildirmiştir. Bunun yanında bu projeye yatırım yapmak isteyen ABD şirketlerine yardımcı olmak amacıyla Hazar Finans Merkezi Şubat 1999'da Ankara'da açılmıştır. Clinton bu hatla Türkiye'nin bölgede ana oyuncu haline geleceğini düşünüyordu. Böylece sadık bir NATO üyesi desteklenmiş olacak ve Müslüman olan bu ülkenin laik ve ılımlı hükümet yapısı bir model haline gelecek ve Türkiye güvenilir bir ortak olacaktır.²⁶

Bu dönemde de Ermenistan'la ilişkiler ve Ermeni lobisinin faaliyetleri ilişkilerde sorun yaratmaya devam etmiştir diyebiliriz. Ermenistan Yunanistan, RF ve İran ile olan ilişkileri geliştirerek Türkiye karşıtı politikalar izlerken, Ermeni lobisi yönetiminin daha ilk aylarında Clinton'a bir mektup yazarak "soykırım"ın kabul edilmesine kadar Türkiye'ye yapılan yardımların askıya alınmasını istemiştir. Ermenistan'ın özellikle İran ve RF'ye yaklaşması Türkiye kadar ABD'yi de tedirgin etmekteydi.²⁷ Koçaryan'ın iktidarıyla Ermenistan'ın "soykırım"ı kabul ettirmeye yönelik baskı ve propaganda giderek arttı. Türkiye bu dönemde Ermenistan'ı Türkiye karşıtı terörist grupları desteklemekle suçluyordu. Bu gelişmeler ABD'yi de tedirgin etmiş ve iki ülke ilişkilerini normalleştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. ABD yönetiminin ortada duruşundan rahatsız olan Ermeni lobisi eyaletlere yönelik politikalarını arttırarak çeşitli eyaletlerde "soykırım"ın ilanı ve "Ermeni soykırım" anıtının dikilmesi konusunda büyük başarılar elde etmişlerdir.²⁸ Ayrıca seçimlerin yaklaştığı dönemde lobiler Kongrede daha etkili olmayı başararak 24 Nisan'ı 1915-23 "Ermeni Soykırımı"nın ulusal anma günü olarak anılması yönündeki teklifin genel kurula havale edilmesi sağlanıyordu. Bu tasarının ABD Kongresinde kabul edilmesinin iki ülke ilişkilerinde geri dönülmez bir yara açacağı yönündeki Türkiye'nin uyarılarına rağmen tasarı Temsilciler Meclisi komisyonunda kabul edildi. Bunun üzerine Türkiye'nin tasarının karara dönüşmesi durumunda Türkiye-ABD ilişkileri yanında "Kuzeyden Keşif Harekâtı" (Eski Çekiç Güç) konusunda da olumsuzlukların olacağı yönündeki uyarıları olmuştur.²⁹ Clinton bu gelişmeler üzerine Temsilciler Meclisi Sözcüsü J. Dennis Hastert'e bir mektup yazarak ulusal güvenliği etkileyecek herhangi bir girişimden kaçınılmasını istemiştir. Bu mektupta Clinton, "dünyanın

²³ **Ayın Tarihi** (28 Ekim 1998), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ekim-Kasım-Aralık 1998, s.64; "Clinton Yönetimi, Hazar Petrolleri Ana Petrol Boru Hattının Türkiye'den Geçmesini Tercih Ediyor", Dış Basın ve Türkiye, Bülten No.38, 2 Mart 1998

²⁴ "Five-State Declaration over Caspian Pipeline", **Keesing's Record of World Events**, Vol.44, Number.10, October 1998, s.42574; "Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkiye Arasında İmzalanan Ankara Deklarasyonu" (29 Ekim 1998), Dışişleri Güncesi (Ekim 1998), ss.209-210

²⁵ "Singing of Framework", **Keesing's Record of World Events**, Vol.45, Number.11, November 1999, s.43280

²⁶ "ABD ve Türkiye Hazar Petrollerinin Taşınması İçin Güney Güzergâhına Öncelik Veriyorlar", **Dış Basın ve Türkiye**, Bülten No.203, 3 Kasım 1998

²⁷ "ABD'de Ermeni Lobisinden Girişim", **Akşam**, 8 Şubat 1997, s.11

²⁸ **Dışişleri Güncesi** (Temmuz 2000), s.107

²⁹ Sözde Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı: Meclis'ten ABD'ye Keşif Harekâtı Uyarısı (5 Ekim 2000) http://www.belgenet.com/arsiv/tbmbildiri_02.html (Erişim Tarihi: 21.02.2006)

sorunlu bölgelerinde önemli çıkarlarımız var. Saddam Hüseyin tehlikesi devam ederken, Orta Doğu’da, Orta Asya’da ve Balkanlarda barış ve istikrarı getirmeye çalışıyor ve yeni enerji kaynakları yaratmak için çalışıyoruz. Böyle hassas bir dönemde alınacak olumsuz bir karar sadece çıkarlarımızı etkilemekle kalmaz aynı zamanda Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkileri düzeltmeye yönelik çabalarımızı da etkiler” diyordu. Bu mektubun da etkisiyle tasarı genel kuruldan çekilmiştir. Bu girişim Türkiye tarafında da memnuniyetle karşılanmıştır.³⁰

4- Bush Dönemi Bölge Politikaları ve Türkiye ile İlişkilerdeki Rolü

Bush yönetiminin de bölgeye yönelik ilgisi öncelikle ekonomik ve özellikle de enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sorunsuz aktarılması yönündeydi.³¹ Ermeni lobisine yakınlığıyla bilinen Spencer Abraham enerji bakanlığına getirilişi Türkiye’yi endişeye düşürse de Ermeni lobisinin tüm çabalarına rağmen ABD yönetimi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesine bağlı kalmıştır.³² Bush yönetimi ayrıca RF’nun bu projeye olan itirazlarını ortadan kaldıracak girişimlerde de bulunmuştur. Örneğin hem RF’nın dev petrol şirketi LUKOIL bu projeye ortak edilmiş hem de Gürcistan Dışişleri Bakanı ile temaslar sonucu Novorossisk’e gelen petrolün yeni bir boru hattı ile Supsa’ya indirilmesi ve buradan da Bakü-Tiflis-Ceyhan’a paralel yeni bir boru hattı ile Ceyhan’a ulaştırılması konusu RF ile en üst düzeyde ele alınarak ortak bir çalışma grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır.³³ ABD’nin Irak’ta başlattığı savaş ve olumsuz gelişmeler de Türkiye’yi boru hattının geleceği konusunda endişeye düşürüyor ancak ABD en yetkili kişiler aracılığıyla bu durumun projeyi etkilemeyeceği yönünde garantiler veriyordu.³⁴ Nitekim tüm bu girişimler sonunda 23 Mayıs 2003’te boru hattının Gürcistan bölümünün yapımının başlamasına ilişkin tören gerçekleştirilirken,³⁵ kısa bir süre sonra da bu projenin finansmanını sağlayacak olan ve 4 Kasım 2003’de Dünya Bankası Uluslararası Finans Kuruluşu Direktörler Kurulu ve 11 Kasım’da da Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından onaylanan projenin kredi anlaşmaları Bakü’de 3 Şubat 2004’te yapılan törenle imzalanıyordu. Böylece bölgesel anlamda iki ülke ilişkileri açısından önemli bir işbirliği niteliğindeki bu girişim 2005 yılında hattın açılımla olumlu sonuçlanmış oldu.³⁶

Bu dönemde de Dağlık Karabağ ve sözde soykırım sorunu hem Ermenistan hem de ABD ile ilişkilerde etkili olmaya devam etmiştir. Ermenistan ayrıca bu dönemde de Yunanistan, RF ve İran ile yakınlaşmaya devam etmiş hatta RF’ye Türkiye sınırında bir üs vererek Türkiye’nin tepkisini çekmiştir. Ermenistan bu davranışı ile Türkiye’yi bir tehdit olarak görmeye devam ettiğini de göstermiş oluyordu. Yunanistan ile askeri yardım ilişkileri üzerinden politikalar yürüten Ermenistan’ın İran’la ilişkilerinde daha çok ekonomik amaçlar

³⁰ Latter to the Speaker of the House of Representatives on a Resolution on Armenian Genocide” (October 19, 2000), **Public Papers of the President**, s.2225

³¹ Çağrı Erhan, “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, **A.Ü SBF Dergisi**, 56(4), Ekim-Aralık 2001, ss.86-87

³² “Ermeniler Bush’dan Yeni Siyaset Bekliyor”, **Radikal**, 21 Ocak 2001, s.9

³³ Cenk Başlamış, “Rus Ortak Geliyor”, **Milliyet**, 26 Ocak 2002, s.18; “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan’ın Haftalık Olağan Basın Toplantısı” (18 Şubat 2004), **Dışişleri Güncesi** (Şubat 2004), s.73

³⁴ “İçiniz Rahat Olsun”, **Akşam**, 14 Mayıs 2003, s.8

³⁵ **Dışişleri Güncesi** Mayıs 2003), s.200

³⁶ **Dışişleri Güncesi** (Şubat 2004), s.114

etkili olmuştur. Örneğin iki ülke 2001 yılının başlarında İran doğalgazının Ermenistan'a taşınmasına yönelik bir karara varmışlardır.³⁷

Türkiye ise Ermenistan ve ABD ile görüşmelerinde Dağlık Karabağ sorununun çözümü için devreye girmeye hazır olduğunu bildiriyor hatta Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanlarını bir araya getirmeyi başararak taraflardan çözüm için fedakârlıkta bulunmalarını istiyordu.³⁸ Türkiye ayrıca 10 yıldır kapalı olan Ermenistan sınırının açılması için bu sorunun çözümünü şart koşsa da aynı zamanda Ermenistan'ın da katılacağı İstanbul'daki NATO zirvesi öncesi Akkaya sınır kapısının üçüncü ülkelerin transit geçişine açılması yönünde bir adım da atıyordu.³⁹ Bunda Amerika ve AB'nin Ermenistan ile ilişkilerde Türkiye'nin adım atması konusundaki telkinlerinin etkisi kaçınılmazdır diyebiliriz.⁴⁰

Türkiye, “soykırım” sorununun çözümüne yönelik de adımlar atmaya çabalamış ve ABD'nin çabalarıyla oluşturulan ve iki ülkenin akademisyen, aydın ve eski diplomatlarından oluşan **Türk Ermeni Uzlaştırma Komisyonu**'nu desteklemiştir. Komisyon'un başında ABD dışişleri bakanlığına danışmanlık yapan David Phillips bulunuyordu. Ancak Ermenistan Ermeni lobisinin de baskısıyla bu komisyondaki üyelerini geri çekince bu girişim de olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Ermeni lobisinin ABD başta olmak üzere birçok ülkede “soykırım yasası” çıkartma girişimleri üzerine Türkiye bir olumlu adım daha atarak Ermenistan vatandaşlarına uygulanan vize zorunluluğunu kaldırdığını açıklamıştır. Bu kararın Ecevit'in ABD gezisi öncesi alınması da son derece manidardır. Böylece Ermeni lobisine “soykırım yasası kampanyalarına son vermeleri halinde Ermenistan ile kara sınırının da açılacağı ve sınır ticareti yapılacağı” mesajı verilmek isteniyordu.⁴¹ Bush da Türkiye'nin bu girişimini olumlu bulduklarını belirterek bunun bölgede istikrarın sağlanması için önemli bir adım olduğunu düşündüklerini söylüyordu.⁴² Bush'un 24 Nisan'da “soykırım” kelimesini kullanmaması Ermeniler tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve Bush Türkiye'nin inkâr politikasıyla işbirliği yapmakla suçlanmıştır.⁴³ Süleymaniye olayları sonrası kötüleşen ilişkilerin ABD yönetiminin bu politikasına olumsuz yansıtacağını düşünen Türkiye, Başkan yardımcısı Chaney'den devreye girerek ABD Senatosuna getirilen tasarının geçirilmesine engel olması istenmiş ve bu konuda da başarılı olunmuştur.⁴⁴

Bush'un ikinci döneminde birinci dönemde yaşanan ve ikili ilişkileri zora sokan gelişmelerin-1 Mart Tezkeresi ve Süleymaniye olayları- etkileri azalmıştı. İki ülke yayınladıkları stratejik vizyon belgesinde bölgesel ve küresel hedefler konusunda aynı değer ve idealleri paylaştıklarını teyit ediyorlardı. Bu hedefler arasında Kafkaslarda istikrar ve

³⁷ **Ayın Tarihi** (29 Ocak 2001), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ocak-Şubat-Mart 2001, s.74

³⁸ **Ayın Tarihi** (28 Haziran 2004), T.C Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, s.276

³⁹ Ankara'nın Ermenistan Açılması (16 Haziran 2004) <http://www.tabdc.org/news.php?id=242> (Erişim Tarihi: 18.06.2006)

⁴⁰ Ankara Ermenistan ile Sınır Kapısının Açılması İçin Zemin Yokluyor (17 Haziran 2004) <http://www.tabdc.org/news.php?id=243> (Erişim Tarihi: 18.06.2006)

⁴¹ “Ermenistan'a Dost Eli Uzandı”, **Radikal**, 17 Ocak 2002, s.8

⁴² Yasemin Çongar, “Bush'dan Ecevite: Yanımızdayız”, **Milliyet**, 17 Ocak 2002

⁴³ “Ermeni Lobisinden Bush'a Sert Tepki”, **Dış Basında Türkiye** (29.04.2002)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/DIS.HTM>

⁴⁴ “Cheney Devrede”, **Sabah**, 10 Temmuz 2003 <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/07/10/u/p02.html>

güvenliğin sağlanması ve enerji güvenliğini sağlamak için kaynak ve güzergâhların çeşitlendirilmesi de vardı.⁴⁵ Bu dönemdeki olumlu gelişmelere rağmen “soykırım” yasa tasarıları Ermeni lobisinin yoğun faaliyetleri çerçevesinde Kongreye getirilmeye devam edilmiştir. 2005’te Hillary Clinton ve Joe Biden’in- ki bu isimler daha sonraki Obama yönetiminde kilit pozisyonlarda olacaktır- da imzalarının bulunduğu tasarının gündeme alınması kararlaştırıldığında Irak’taki durumun iyi gitmediği bir ortamda Türkiye ile yeni bir sorun yaşamak istemeyen Yönetimin çabasıyla engel olundu. Ancak bu yöndeki çabalar devam etmiş benzer bir tasarı 2007’de tekrar gündeme gelmiştir. Bunda ABD’nin “soykırım”ı tanıması için çalışacağı sözünü veren Nancy Pelosi’nin Temsilciler Meclisi başkanlığına gelmesi etkili olmuştur diyebiliriz. Türkiye bu gelişmeler üzerine harekete geçmiş ve Irak ve Afganistan’daki gelişmelerin yarattığı sıkıntıların çözümünde Türkiye’ye ihtiyaç duyan ABD Yönetimi de Türkiye’nin yanında durmuştur. Buna yönelik destek savunma sanayi alanında iş ve yatırım yapan ABD şirketlerinden ve Yahudi lobisinden de gelmiş ve tasarı geri çekilmiştir.⁴⁶

5- Obama Dönemi Bölge Politikaları ve Türkiye ile İlişkilerdeki Rolü

Obama’nın iktidara gelişi ile ABD iç ve dış politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Başkan yardımcısı Joe Biden’in ilan ettiği yenilenme sürecinin mimarı Obama’nın RF ve Avrasya’dan sorumlu danışmanı ve Rusya büyükelçisi Michael McFaul’dur. McFaul, John McCain, Joe Biden ve Madeleine Albright’la birlikte “Batı ile Moskova Arasındaki İlişkilerin Köklü Revizyonu” için hazırlanan belgeye imza atan kişidir. Bu belgede Washington’ın mevcut RF stratejisinin başarısız olduğu ve stratejinin Moskova’nın Batı topluluğu içinde yer alma iradesi hesaba katılarak tekrar gözden geçirilmesini içeriyordu. Bu da gösteriyor ki yeni yönetim RF’nu dışarıda bırakan politikalar izlemek yerine dâhil eden politikalar izleyecekti. Örneğin Gürcistan’daki gelişmelere Obama yönetiminin desteği Bush’unki kadar güçlü olmadı. 2009’daki Obama’nın Moskova ziyareti iki ülke arasında yeni bir dönem başlayacağını gösteriyordu. Obama’nın Moskova gezisi öncesi RF de iki jestte bulunmuştur; ABD’nin Afganistan’a Rus hava sahası üzerinden malzeme göndermesine izin vermiş ve Kırgızistan’daki ABD üssü olan Manas üssünün yeniden kullanımına yeşil ışık yakmıştır.⁴⁷

Bu görüşmelerde ele alınan konulardan biri de İran olmuştur. İran’ı izole etmek isteyen ve İran’ı çevreleme politikasını devam ettiren ABD, RF’den İran’a ambargo uygulamasını istemiş ancak bu talep kabul edilmemiştir. Diğer bir talep Ukrayna ve Gürcistan’ın NATO’ya dâhil edilmeleri yönünde olmuş, bu talep bir kez daha reddedilmiştir. Bu olumsuzluklara rağmen RF’nin Afganistan konusundaki desteği devam ettireceği anlaşılmıştır. ABD için son derece önemli olan bu desteğin devamı önemliydi. Bu dönemde soğuk savaş döneminin güvensizliği tam olarak bitirilmese de sınırlı sayıda da olsa karşılıklı işbirlikleri başlatılmış oldu. Nitekim ziyaret sonrası Biden buna yönelik bazı mesajlar vermiştir; ABD, etki alanlarını takviye etmeyecekti, yeni çıkar çatışmalarına girmeyecekti ve Moskova’nın kırmızı çizgilerine dokunmayacaktı. Kısaca ABD Kafkasya’daki mevcut konumunu muhafaza edecek

⁴⁵ Baskın Oran (Ed), **Türk Dış Politikası**, Cilt III, 2.bas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.262

⁴⁶ Oran (Ed), A.e, Cilt III, ss.298-299

⁴⁷ “Obama Rusya’ya Gidiyor” https://www.ntv.com.tr/dunya/obama-rusyaya-gidiyor.kg_34RHafEaV9CSQiHHj4w (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

ve bölgede etki alanını genişletmeye çalışmayacaktı. Bu RF'nin elini güçlendiren bir durumdu. ABD'nin bu yönde politika izlemesinin çeşitli nedenleri vardır. Yukarıda söz edilen nedenler dışında Obama yönetiminin Asya'yı dış politikanın merkezine alması, küresel ekonomik krizle mücadele, Irak petrolünün garanti altına alınışıyla Kafkasya'dan gelecek petrolün ikinci plana atılması, bu dönemde ortaya çıkan Arap Baharı ve sonrasındaki Suriye krizi ABD'nin ilgisini bu bölgeden uzaklaştırmıştı. Doğal olarak bu Türkiye ile ilişkilere de yansiyacaktır.

Obama'nın iktidarından kısa bir süre sonra Türkiye'yi ziyareti Türkiye için olumlu karşılanmış ve Bush dönemi yaşanan olumsuzlukların biteceğine dair bir umut doğurmuştur. Ancak zamanla iki ülke ilişkilerinin beklenen kadar sorunsuz olmayacağı anlaşılmıştır. Örneğin Obama'nın İsrail'in ve bölgenin güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle İran'ın nükleer faaliyetlerinden derin endişe duyduklarını sık sık dile getirmesi ve yaptırım uygulama yoluna gitmesine rağmen Türkiye, Brezilya ile birlikte 17 Mayıs 2010'da 'Tahran Deklarasyonu'nu imzaladı. Anlaşmaya göre İran, yüzde 3,5 oranında zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumu Türkiye'ye gönderecekti. Birkaç gün sonra dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, "*Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi İran'a yaptırımlar konusunda anlaştı*" açıklaması yaptı. Haziran ayı başında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) İran'a yaptırım getirilmesi oylandı. O dönem BMGK'nın geçici üyesi olan Türkiye, ABD'ye rağmen ret oyu kullandı. Yaptırımların genişletilmesinin ardından Türkiye, doğalgaz ihtiyacının yüzde 20'ye yakını İran'dan almaya devam etti. İran bunun karşılığında külçe altın alıyordu. 2013 yılında ABD, Türkiye'nin bu uygulamasının önünü kesmek için İran'a karşı yeni bir yaptırım kararı aldı. Yeni yaptırım paketi, 'doğalgaz karşılığı altın' uygulamasını sonlandırmaya yönelik İran'a değerli taş satışını yasaklayan maddeleri içeriyordu.⁴⁸

İlişkilerde gündemini koruyan bir diğer konu da Ermeni meselesidir. Obama 2008 başkanlık seçimleri öncesi Ermeni lobisinin desteğini almak umuduyla lobiye mektup yazmış ve hem Ermenistan'ın güvenliğini geliştireceğine-ki bunun için Türkiye ve Azerbaycan'ın kuşatmasını sona erdirecekti- hem de "soykırımı" tanıyacağına söz vermişti. Nitekim Obama başkan olur olmaz yeni bir tasarı Uluslararası İlişkiler Komisyonu'na getirilmişti bile. Ancak Obama da 24 Nisan'daki konuşmasında "soykırım" yerine "büyük felaket" terimini kullanmayı tercih etti. Bu Ermenicede geçen bir kavramdı. Obama böylece hem Ermenilerin hem de Türklerin tepkisini çekmemek istemiştir. Nitekim 2010'daki konuşmasında da 1915 olaylarında Ermenileri kurtaran Türklerden de bahsederek bir denge politikası oluşturmaya çalışmış ve başkanlığı dönemince de bu konuda bu şekilde davranmıştır. Lobinin bu konudaki çabalarıysa devam etmiştir.⁴⁹ Türkiye'de ise 15 Aralık 2008'de bir grup aydın tarafından başlatılan "özür diliyorum" kampanyası Türkiye içinde büyük tepkilere yol açmış hatta bu bildiriye karşı bir bildiri yayınlanmıştır. Ermenilerin bir kısmı da bildiride "soykırım" kelimesi kullanılmadığı için tepki göstermiş ve Türkiye'nin bir oyunu olarak ilan etmiştir. Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerini normalleştirmeye yönelik çabaları devam etmiş hatta bu çabalar bölgedeki müttefiki Azerbaycan ile ilişkilerinde de sorunlar yaratmıştır. Sarkisyan'ın iktidarıyla bu girişimler Ermenistan tarafında da olumlu karşılanmış ve 2008'de

⁴⁸“ Obama Dönemi Türk Amerikan İlişkilerinde Bir Hayal Kırıklığı” <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/obama-donemi-turk-amerikan-iliskilerinde-bir-hayal-kirikligi> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

⁴⁹ Oran (Ed), A.e, Cilt III, ss.300-

Sarkisyan Cumhurbaşkanı Gül'ü iki ülke futbol takımlarının maçını izlemek üzere Ermenistan'a davet etmiştir. Bu politika değişikliğinde ülkenin siyasi ve ekonomik çıkarları olsa da ABD'nin bölgede Ermenistan'ı RF'nin tekeline bırakmamak ve Batı'ya yaklaştırma politikasının da rolü vardır. Gül'ün Erivan'a gidişi iki ülke ilişkilerindeki sorunların çözümüne yönelik ortak iradenin oluştuğunu gösteriyordu. Aynı zamanda bu gelişmelerden Azerbaycan'ı da bilgilendiren Türkiye, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunun çözümüne hazır olduğunu da bildirdi. Nitekim Kasım 2008'de Rusya'nın da çabasıyla iki ülke arasında Karabağ Deklarasyonu da imzalandı. Hatta Gürcistan'daki gelişmelerden dolayı kesilen Rusya Ermenistan bağlantısı Türkiye'nin hava sahasını Ermenistan'a açmasıyla yeniden kuruldu.

6- Sonuç

Güney ya da Transkafkasya olarak tanımlanan bölge jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik öneme sahiptir. Bu nedenle bölge hem bölgesel hem de küresel güçlerin ilgi ve etki alanı olmuştur. Bölgenin komşuları olan RF ve İran için öncelikli amaç ülke güvenliklerini tehdit edecek güçlerin bölgede etkisine izin vermemekken, Türkiye'nin öncelikli amacı bölge devletlerinin toprak bütünlüğü ve Batı ile ilişkilerinin devamı ve dolayısıyla bölge petrol ve gazının ülke toprakları üzerinden uluslararası pazarlara aktarılması olmaktadır. Bölgeye özel ilgi duyan ABD Türkiye'nin amaçlarına paralel amaçlar hedeflese de ülkedeki Ermeni lobisinin etkisi nedeniyle Ermenistan'ın bölgede yalnızlaştırılmasını engellemek de öncelikli amaçlarından olmaktadır. Bu nedenle zaman zaman iki ülke ilişkileri bölgesel anlamda işbirliği halinde devam ederken zaman zaman da Ermenistan'la ilişkiler nedeniyle çatışma halini almaktadır. İkili ilişkilere yön veren bir diğer unsur da ABD'nin RF ve İran'la olan ilişkileri olmuştur. ABD'nin İran'a karşı tutumundaki sertlik ve Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde sorun istememesi ile karşılaştırıldığında ilişkileri zora soktuğu gerçektir. Ayrıca RF'nin bölge politikalarına göre değişen ABD politikaları da bölgede iki ülke arasında istikrarlı bir politika izlenmesini de engellemektedir. Clinton, Bush ve Obama dönemleri karşılaştırıldığında Türkiye'nin bölgede model devlet olarak görülmesi ve buna yönelik politikalarda yukarıda saydığım nedenlerle istikrarlı bir politika takip edilmezken özellikle petrol ve doğal gazın çıkarılması ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda istikrarlı politikalar izlenebilmiştir. Nitekim bu politikalar sonucunda 2005'te Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı açılmıştır. Her üç döneme de bakıldığında asıl sorunun ve ilişkileri zora sokan konunun Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkileri ve ABD'nin Ermeni lobisi nedeniyle bu ilişkilere müdahalesi olmuştur diyebiliriz. Bu sorun bundan sonra da devam edecek gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

- “Ankara'nın Ermenistan Açılımı” (16 Haziran 2004) <http://www.tabdc.org/news.php?id=242> (Erişim Tarihi: 18.06.2018)
- “Ankara Ermenistan ile Sınır Kapısının Açılması İçin Zemin Yokluyor” (17 Haziran 2004) <http://www.tabdc.org/news.php?id=243> (Erişim Tarihi: 18.06.2018)
- “Backgrounds: Armenia US Relations” <http://www.ncbuy.com/reference/country/backgrounds.html?code=am&sec=backusrelations> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

“Fact Sheet on Pipeline II” (November 17, 1999) <http://clintonfoundation.org/legacy/111799-fact-sheet-on-pipeline-b.htm> (Erişim Tarihi: 25.10.2005)

“Kafkasya’nın ABD Açısından Önemi”

<http://akademikperspektif.com/2014/04/02/kafkasyanın-abd-acisindan-onemi/>

(Erişim Tarihi: 11.02.2018)

“Keskin, Arif İran’ın Kafkasya Politikası” <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm> (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

“Obama Rusya’ya Gidiyor” https://www.ntv.com.tr/dunya/obama-rusyaya-gidiyor.kg_34RHAEaV9CSQiHHj4w (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

“Obama Dönemi Türk Amerikan İlişkilerinde Bir Hayal Kırıklığı”

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/obama-donemi-turk-amerikan-iliskilerinde-bir-hayal-kirikligi> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

“Sözde Ermeni Soykırım Yasa Tasarısı: Meclis’ten ABD’ye Keşif Harekâtı Uyarısı” (5 Ekim 2000) http://www.belgenet.com/arsiv/tbmbildiri_02.html (Erişim Tarihi: 21.02.2006)

“US Azerbaijan Relations” <https://az.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/> (Erişim Tarihi: 17.02.2018)

Bal, İdris “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve Amerikan Onayı”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı 18, Sonbahar-Kış 2000

Erhan, Çağrı “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, **A.Ü SBF Dergisi**, 56(4), Ekim-Aralık 2001

İnan, Kamran “2000’in Eşiğinde Türk Dış Politikasının Acil Meseleleri”, **Türkiye Günlüğü**, No.32, Ocak-Şubat 1995

Oran, Baskın (Ed), **Türk Dış Politikası**, Cilt II:1980-2001, 4.bas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

Oran, Baskın (Ed), **Türk Dış Politikası**, Cilt III, 2.bas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013

Öğütçü, Mehmet “The Turkish-US Strategic Partnership: Broadening and Deepening in the 21st Century”, Prepared for Foreign Policy Review, California, June 2000

<http://www.econturk.org/Turkisheconomy/ogutcu5.pdf> (Erişim Tarihi: 04.04.2006)

Uslu, Nasuh. **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında**, İstanbul: Anka Yayınları, 2006

<http://ge.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/assistance/u-s-assistance-people-georgia-fulfilling-1-billion-pledge/> (Erişim Tarihi:17.02.2018)

Akşam

Ayın Tarihi

Congressional Record

Cumhuriyet

Dış Basında Türkiye

Dış Basın ve Türkiye

Dışişleri Güncesi

Keesing’s Record of World Events

Milliyet

Public Papers of the President

Radikal

Sabah

The White House Office of the Press Secretary

MODERN DİPLOMASİ ARAÇLARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KÜLTÜREL DİPLOMASİNİN ÖNEMİ

Dr.Buket ÖNAL

Kocaeli Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Eski Yunandan bu yana devletler birbirlerine geçici elçiler göndermiş, daimi elçilerin atanması yani modern diplomasi 15.yy'da İtalyan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. 1815 Viyana kongresiyle diplomasi kuralları yerleşmeye başlamış ve ihtiyaç oldukça bu kurallardaki değişikliklerle diplomasi kavramının niteliği ve yöntemi de değişmiş ve gelişmiştir. Küreselleşme her alanda olduğu gibi diplomaside de köklü değişiklikler yaratmış ve diplomasi artık sadece hükümetlerin değil, hükümet-dışı kuruluşların da etkili olduğu bir alana dönüşmüştür. Politikacılar, lobiler, basın-yayın, sivil toplum kuruluşları (STK) da diplomasiin aktörleri arasına girmiştir. Bunun yanında kamuoyu daha fazla dikkate alınmış ve etkinliği kabul edilmiştir.¹

Uluslararası ilişkilerdeki bir diğer değişim de ilişkilerin geleneksel boyutu olan siyasi, ekonomik ve askeri boyuta kültürel ilişkilerin de eklenmesi ve gittikçe önem kazanmasıdır. Devletlerin en önemli amaçlarından biri güçlerini arttırmaktır ve kültürel ilişkilerin ülkelerin gücünü arttıran bir unsur olduğu da bir gerçektir. Askeri kapasitelerini arttırmak olarak bilinen güç kavramının daha sonra nicel unsurların (coğrafya, doğal kaynaklar, ekonomik unsurlar, nüfus) ve nitel unsurların (ulusal moral, ulusal karakter, diplomasi ve hükümetin yapısı) dâhil edilmesiyle kapsamı genişletilmiştir. Bu kavramın kapsamı içine ne koyarsanız koyun aslında güç diğer devletler üzerinde bir etki yaratabildiği müddetçe bir anlam ifade etmektedir. Yani devletler istediklerini elde edebildikleri ya da başkalarını etkileyebildikleri takdirde güçlüdürler. Bu zaman zaman zorlama yöntemlerle (sert güç) gerçekleştirilirken zaman zaman da cezbetme ve ikna etme (yumuşak güç) yöntemleri kullanılmaktadır. Joseph Nye'ye göre, "bir aktör havuç ya da sopalara başvurmadan, işbirliği yaparak ya da çekicilik unsurlarını kullanarak istediğini yaptırabilir ki bu da yumuşak güçtür". İlk kez Nye tarafından kullanılan yumuşak güç kavramı bundan sonra uluslararası ilişkiler alanında çokça tartışılır olmuştur. Genel kaniya göre yumuşak güç için meşruluk önemlidir. Böylece devletlerin uyguladıkları yumuşak güç karşı tarafta çok daha az dirençle karşılaşacaktır. Çünkü bu gücün kullanılması zor ve uygulanması zaman isterken aynı zamanda da karşı tarafın kabulüne bağlıdır. Ancak başarılı olduğunda elde edilen kazanç da daha kalıcı ve uzun sürelidir.² Aslında yumuşak güçle sert gücün birbiriyle ilişkili olduğunu da söyleyebiliriz. "Örneğin güçlü bir politik imaj, müttefik sayısını arttırarak devletlerin savunma gücünü yükseltebilirken, her hangi bir işgale

¹ Diplomasideki gelişmeler için bkz. Demet Şefika Acar, "Küreselleşen Dünyada Diplomasi", **Selçuk Üniversitesi, MYO Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1-2 (2006), ss.417-439
<http://sbmyod.selcuk.edu.tr/sumbtd/article/view/155/149> (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

² Tuğba Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2012), s.25

karşı güçlü bir savunma ve askeri güç de ülkenin imajını arttırabilir”. Dış politikada sert ve yumuşak gücün bir arada kullanılması “akıllı güç” olarak ifade edilmektedir.³

“Yumuşak güç” kavramının kaynakları arasında yer alan kültür, “bir toplum için anlamı olan değerlerin ve uygulamaların bütünüdür”. Nye’ye göre kültürün iki ayağı vardır. İlki edebiyat, sanat ve eğitim ayağı diğeri de eğlenceye dayanan popüler kültür ayağıdır.⁴ Yumuşak gücün en geniş bileşenlerinde; kültür, eğitim, sanat, yazılı ve görsel medya, film, şiir, edebiyat, mimari, yükseköğretim, STK’lar, bilim ve teknoloji altyapısı ve inovasyon kapasitesi, turizm, ekonomik işbirliği platformları ve diplomasi vardır. Doğal olarak yumuşak güç kapasitesini belirleyen en önemli unsur, insanı merkeze alan, adil ve şeffaf paylaşımcı, demokratik bir siyasi düzendir.⁵

Küreselleşme ve güç dengelerindeki değişim yeni diplomasi kanalları ortaya çıkarmış ve bu yeni kanallarla devletler diğer devletlerin kamuoylarına ve bu kamuoylarının birbirleriyle kurduğu iletişim ve etkileşim biçimlerine daha çok önem vermeye başlamışlardır. Yeni diplomasi anlayışı artık yumuşak gücü, kültürü, sivil toplumu merkeze oturtmaktadır. Kalıcı dostluklar kurmak, güçlendirmek ve sürdürmek amacıyla farklı kültürler arasında ortak noktalar ile temellenen kültür diplomasisi şekillenmektedir. Devletler bu diplomasiyi kurumsallaştırarak ve/veya bu amaca yönelik diğer girişimleri destekleyerek yürütmektedirler.⁶

Türkiye de soğuk savaş sonrası uluslararası sisteme kültürel diplomasiyi rahatlıkla uygulayabileceği devletlerin katılması ile daha aktif bir biçimde bu politikaları uygulamaya başlamıştır diyebiliriz. Bu politikalar bazen iletişim araçları ile bazen de çeşitli kurumlar aracılığıyla yürütülmekte ve bu anlamda önemli yatırımlar yapılmaktadır.⁷ Türkiye’nin kültürel diplomasi araçları, politikaları ve bu politikaların önemi ve sonuçları bu makalenin konularındır.

1- Kamu ve Kültürel Diplomasi, Araçları ve Önemi

Geçmişten günümüze kültürel ilişkilerle, sanat ve bilim etkinlikleri aracılığıyla diğer ülkeler üzerinde etkili olmak ve prestij kazanmak hemen hemen her ülkenin değişmeyen amaçları arasında yer almıştır. Kültürel propaganda olarak adlandırılan bu durum günümüzde kültürel diplomasi adıyla anılmaktadır. Propaganda kelimesinin yarattığı olumsuzluktan kurtulmayı amaçlayan bu tanımlama ile devletler bu amaca hizmet eden çeşitli kurumlar kurarken aynı zamanda buna hizmet eden tüm girişimleri de desteklemişlerdir. Bunlar içinde burslar, değişim programları, sanat ve kültür etkinlikleri, dil kursları v.b girişimler yer almaktadır. Bu girişimler doğrudan karşı tarafın halkını hedef aldığından hem oluşan ön yargıların silinmesine hem de sıcak ve yakın ilişkilerin kurulmasına olanak sağlamaktadır. Oluşturulan olumlu anlamdaki kamuoyu bunu gerçekleştiren ülke için amaçladığı ulusal

³ A.e

⁴ Kadir Sancak, “Yumuşak Güç Kaynağı Olarak Kültür ve Türkiye’nin Yumuşak Gücünde Kültür Faktörü”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4 (2016), s. 16-17 ibanness.org/bnejss/2016_02_04/02_sancak_new.pdf (Erişim Tarihi:25.02.2018)

⁵ İslam Halidov, “Rusya’nın Yumuşak Güç Araçları”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, III/I (2014), s.40

⁶ Kürşad Emrah Yıldırım ve Ali Yıldırım, “Türkiye’nin Yumuşak Güç Sembollerinden Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’na Genel Bakış”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Cilt 33, Sayı 33 (2017), s.204 dergipark.gov.tr/download/article-file/283450 (Erişim Tarihi: 15.02.2018)

⁷ A.e, s.206

çıkarlarına da hizmet etmektedir. Bu çıkarlar arasında o halkın ve/veya politika yapıcılarının düşüncesini ve aklını fethetme ve kontrol altına alma da vardır ki aslında bu kültürel emperyalizme de kolayca evirilebilir.⁸

Özellikle soğuk savaş sonrası ortaya çıkan çok kutupluluk, artan iletişim olanakları ve etkisi, asimetrik savaş tekniklerinin üretilmesi ve klasik orduların etkinliğinin azalması devletlerin yumuşak güç ve araçlarını daha fazla tercih etmelerine neden oluyordu. O nedenle de “yumuşak güç”, “kamu diplomasisi” ve “kültürel diplomasi” kavramları daha çok duyulmaya başlanmıştır. Birbirini tamamlayan bu kavramlar devletlerin diğer devletler üzerindeki olumlu imajını, prestijini, çekiciliğini arttıran araçları ve politikaları içermektedir.

Devletler açısından kamu diplomasisinin önemli bir konu haline gelmesinin temel sebeplerinden biri artık devletlerin karar alma mekanizmalarının kamuoylarına daha bağımlı hale gelmesidir. Kamu diplomasisi kavramı ilk kez 1963 yılında ABD Bilgi Servisi (USIA – United States Information Agency) müdürü Edward Murrow ve 1965 yılında ABD Boston Tuft Üniversitesi Fletcher Diplomasi Okulu dekanı Edmung Gullion tarafından dile getirilmiştir. Kamu diplomasisi, en net tanımlamayla “bir hükümetin başka bir devletin halkını ve aydınlarını, bir devletin politikalarını kendi avantajına döndürmek amacıyla etkilemeye çalışmasıdır”. Dolayısıyla kamu diplomasisi faaliyetleri “devletten halka” ve “halktan halka” iletişim olmak üzere iki ana çerçevede tanımlanmaktadır. Devlet-halk eksenindeki faaliyetlerde, devletin izlediği politikalar, yaptığı faaliyetler ve açılımları resmi araçlar ve kanalları kullanılırken, halktan halka doğrudan iletişim faaliyetlerinde ise STK’lar, araştırma merkezleri, kamuoyu araştırma merkezleri, basın, kanaat önderleri, üniversiteler, değişim programları, dernek ve vakıflar gibi devlet dışı sivil araçlar kullanılmaktadır. Ayrıca kamu diplomasisi medya ortamında kamuoyuna açık bir şekilde yeni iletişim teknolojileri kullanılarak yürütülmekte bu yönüyle klasik diplomasiden farkını ortaya koymaktadır. Bu nedenle kamu diplomasisinde diğer bilindik araçlar dışında TV, Radyo, internet, sosyal medya, gibi temel araçlar olarak kullanılmış ve ulus-markalama, imaj-prestij yönetimi, haber yönetimi, bilgilendirme ve tanıtım faaliyetleri de yeni yöntemler olarak ortaya çıkmıştır.⁹ Devletler kamu diplomasisine yaptıkları doğru yatırımlarla istedikleri sonucu elde etme olasılığını da arttırmaktadır.¹⁰

Çağımızın yükselen değeri olan kültürel diplomasi de diğer uluslar ve halkalar arasında karşılıklı anlayış, ortak çıkar, işbirliği ve iletişim ortamı yaratmak amacıyla kültürün tüm öğelerinin kullanılmasıdır. Kültür, bir toplumun tutum, inanç ve değerlerinin bütünüdür. Kültür öğrenilebilir, sonradan telkin edilebilir ve bütünleştiricidir. Sosyal yapı, gelenek ve görenekler, din, dil, sanat ve edebiyat, yönetim şekli ve ekonomik sistemler kültürü oluşturan öğelerdir. Kültürel diplomasi “fikirler, bilgi, değerler, sistemler, gelenekler, inançlar ve diğer kültür yaklaşımlarının karşılıklı anlayış eğilimi ile birlikte karşılıklı değiş tokuşu” olarak tanımlanmaktadır.¹¹ “Bu anlamda kültürel diplomasinin araçları; film, dans, müzik, heykel

⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 11.bas, Bursa: Alfa Yayınları, 2017, s.375-377

⁹ Halidov, A.e, s.39; Muharrem Ekşi, “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi: Yeni Araç ve Mekanizmalar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1 (Yaz 2017), s.10 tdid.ege.edu.tr/files/6.muhamremeksi.pdf (Erişim Tarihi: 12.02.1018)

¹⁰ Çavuş, A.e, s.27

¹¹ Muhammet Negiz, “Kültür Diplomasisinde Yeni Araçlar, Modeller ve İnsan Kaynakları”, **3. Dünya Türk Forumu** (Mayıs 2014) <http://works.bepress.com/muhammet-negiz/26/download> (Erişim Tarihi: 10.02.2018) ;

dâhil olmak üzere tüm sanat ürünleri, sergiler, fuarlar, üniversite ve dil programları, bilimsel sanat eğitim değişim programları, yurt dışında kurulacak kütüphaneler, popüler ve ulusal edebi eserlerin çevirileri, haber ve kültürel program yayınları, kalkınma yardım projeleri, fikirlere saygı, dinler arası diyalog, fikir ve sosyal politikanın tanıtımı, fikirlerin, değerlerin geleneklerin ve kültüre ait diğer öğelerin değiş tokuşu gibi çok sayıda faaliyeti içermektedir”.¹²

Bugün uluslararası ilişkilerde oldukça önem kazanan ve sıklıkla dile getirilen kültürel diplomasinin dış politika aracı olarak kullanılması aslında eskidir. Özellikle soğuk savaş sırasında her iki blok lideri de kültürel diplomasi/emperyalizm ve/veya propagandayı etkin olarak kullanmışlardır. Soğuk savaş sonrası kamu-kültürel diplomasinin anlamı genişlerken aynı zamanda da bunu kullanan ülkelerin sayısı da giderek artmıştır. Kültürel diplomasi, katı (ikna ve propaganda) ve esnek (bilgi ve kültürel programlar) kamu diplomasi yaklaşımının esnek yaklaşımını içermektedir. Bu anlamda ilk hedef kültürün yurt dışına transferi, ikinci hedef kendini tanımlama, üçüncü hedef de değiş tokuş, işbirliği ve enformasyondur.¹³

Kültürel diplomasi ile karşı tarafta güven oluşturulabilir, işbirliğini cesaretlendirebilir, ilişkiler geliştirilebilir, geleneksel elçilik anlayışı ile ulaşılmayan diğer toplumlardaki etkili üyelere ulaşmaya yardımcı olunabilir, insan insana iletişim için tarafsız ortamlar oluşturulabilir. Bunun yanında uluslararası ilişkilerin gergin olduğu ya da hiç olmadığı ülkelerde uzlaşma sağlanabilir, gençler ve sıradan vatandaşlar gibi geniş kitlelere ulaşma konusunda yardımcı olunur, sivil toplumun gelişmesine katkı sağlanır, yanlış anlama, nefret ve saldırganlığa bir cevap verilmesine fırsat yaratılabilir.¹⁴

Son dönemlerde genelde kamu diplomasisi, özelde kültürel diplomasinin etkisinin artmasının en önemli nedenlerinden biri demokrasinin uluslararası ilişkiler alanında yükselen norm haline gelmesidir. Demokrasiyle birlikte geniş halk kitlelerinin geleneksel dış politika mekanizmaları üzerindeki etkisi artmış ve dolayısıyla da dış politika yapıcılarını halkları ve kamuoyunu daha çok dikkate almalarını gerektirmiştir. Ayrıca teknolojinin, iletişimin, ulaşımın gelişmesi ile halklar arasındaki etkileşimin artması da bu diplomasiyerin önemini daha da arttırmıştır.¹⁵ Kültürel diplomasinin uygulanması ve başarısı konusunda kamu ve sivil toplumun ortaklığına ihtiyaç vardır diyebiliriz.

2- Türkiye'nin Kamu ve Kültürel Diplomasi Politikaları

Türkiye yumuşak gücünü kullanmada oldukça fazla potansiyele sahiptir. Bulunduğu jeopolitik konum, sahip olduğu kültür ve tarih, evrensel değerleri nedeniyle oldukça zengin yumuşak güç kaynaklarına sahiptir. Türkiye'nin Asya ve Avrupa arasında yer alması ve aynı zamanda İslam ve Hristiyanlığın birleştiği noktada bulunması, eski ve köklü medeniyetlerin

Fırat Purtaş, “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13 (Kış 2013), s.4 www.gaziakademikbakis.com/index.php/gab/article/view/198 (Erişim Tarihi: 01.02.2018)

¹² Gonca Yıldırım, “Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün Faaliyetlerinin Kültürel Diplomasi Bağlamında İncelenmesi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9 (2015) s.2 www.ktu.edu.tr/iletisimaraştırmaları-z91turkiyekamudiplomasisikoordinatörlugufalkulturbaglamindaincelenmesi (Erişim Tarihi:12.02.2018)

¹³ A.e, s.2-3

¹⁴ Negiz, A.e

¹⁵ “Stratejik Vizyon Belgesi: Kültür ve Sanat Diplomasisi” TASAM (2015) www.tasam.org (Erişim Tarihi:28.02.2018)

uzantısı olması, seküler kimlik ve liberal ekonomiye sahip olması, demokrasi ile yönetilmesi, çağdaş değerlere sahip olması, uluslararası hukuka saygı duyulması bunlara örnek gösterilebilir.¹⁶ Türkiye’de ekonomideki, teknolojideki, iletişim araçlarındaki, medyadaki, turizmdeki, eğitimdeki v.b gelişmeler de buna hız vermiştir. Özellikle uluslararası sistemdeki değişim de Türkiye’nin yumuşak gücü kullanmada elini güçlendiren bir unsur olmuştur. Tarihi ve kültürel geçmişin olduğu Balkanlar, Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu başta olmak üzere birçok bölgedeki ülkelerde bu kaynakları vasıtasıyla kendine uygun yumuşak güç stratejileri geliştirmiştir. Bu çerçevede bu politikaları yürütecek kurumsallaşma da beraberinde gelmiştir.

Türkiye’nin bu yönde attığı ilk adımlardan biri 2010’da **Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü**’nün kurulmasıdır. Tüm kamu kurum ve kuruluşların, sahip olduğu personel, mali kaynaklar, yurt dışı teşkilatları ve teknik ve bilimsel kapasiteleriyle Koordinatörlüğün faaliyetlerinin yürütülmesine yardım etmesi karara bağlanmış ve Koordinatörlük ayrıca bu kamu kurum ve kuruluşlarla sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamayı amaçlamıştır.¹⁷ Bu koordinatörlüğün kurulmasından kısa bir süre sonra Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ile Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi işbirliğinde “**Türk Dili Konuşan Ülkeler Medya Forumu**” Ankara’da kurulmuştur. Bu forum çerçevesinde her yıl medya forumları düzenlenerek kamu diplomasisi stratejisinin içeriği oluşturulmaya çalışılmış, 2011 yılında da “**Türk Dili Konuşan Ülkeler Medya Platformu**” kurularak forumun iletişimsel mekanizması oluşturulmuştur. Tüzüğünde “kamu diplomasisi yöntemleriyle üye ülkeler arasında var olan köklü ortak tarih, dil ve kültüre dayalı ilişkilerin ortak çıkar temelinde geliştirilmesi, küresel siyasette ortak refleksler geliştirmek amacıyla ortak algı ve tutumların oluşturulmasının amaçlandığı vurgulanmaktadır”. Küresel siyasetin çoğunlukla kitle iletişim aracılığıyla yapılan enformasyon mücadelesi olduğu günümüzde Türkiye de bunu önemsemiş ve 2006’da ilk olarak “**Türkiye’nin Sesi**” radyosunu ardından 2008 yılında 35 dilde yayın yapan “**trt-world.com.tr**” adlı web sitesini kurmuştur. 2009 yılında **TRT Avaz** kanalını yeniden yapılandırarak başta Türk dünyası olmak üzere Balkanlardan Ortadoğu’ya kadar çok geniş birçok coğrafyaya hitap etmeye başlanmıştır. Bu kanalda ortak dil ve düşünce birliğini sağlamaya yönelik ortak kültür ve tarihe vurgu yapan yayınlar yapılmaktadır. **Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü**, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü’nün genel sekreteryası işlevini de yüklenerek doğrudan kamu diplomasisi kurumlarından biri haline gelmiştir. Bunun yanında kurum hem Türk Dili Konuşan Ülkeler Medya Forumunun hem de Platformunun kurulmasına da öncülük etmiştir. 2009 yılında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında kurulan uluslararası bir örgüt niteliğindeki **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi)** ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesisi, dış politikada ortak tutumların inşa edilmesine yönelik çalışmalar yapılması, ortak iletişim stratejilerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bir diğer girişim 2008’de **Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)**dir.¹⁸ Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan Cumhuriyeti parlamento başkanlarının imzasıyla İstanbul’da kurulan Asambelenin amacı üye ülkeler üzerinde siyasal diyalogun geliştirilmesiyle Türk

¹⁶ Çavuş, A.e, s.28-29

¹⁷ Ekşi, A.e; <http://kdk.gov.tr/kurumsal/kurulus/7> (Erişim Tarihi: 20.02.2018)

¹⁸ Ekşi, A.e, s.11-15

dünyasında siyasi birliğin kurulmasıdır. Türk Dünyasının UNESCO'su olarak bilinen **Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)** 1993 yılında Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan kültür bakanları tarafından imzalanan antlaşmayla kurulmuştur. TÜRKSOY, Türk dünyasının ortak kültürünü geliştirerek Türk halklarının birlikteliği ve kardeşliğini güçlendirmeyi hedeflemekte ve Türk dünyasının kültürel mirasını ve medeniyet birikimini tüm dünyaya tanıtmaktadır. Ressamlar buluşmaları, opera günleri, edebiyat kongreleri gibi geleneksel faaliyetleriyle Türk dünyası bilim adamı ve sanatçıların tecrübe alışverişlerine imkân da sağlamaktadır. TÜRKSOY, Türk Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı dışında BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ISESCO) gibi uluslararası örgütler ve pek çok belediye, üniversite ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içindedir.¹⁹ Soğuk savaşın hemen sonunda 1992 yılında **Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı** olarak kurulan ve 2012'de **Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)** adını alan kuruluş yeniden yapılandırılmış, daha esnek ve hızlı karar alabilen bir yapıyla faaliyetlerine devam etmiştir. Başkanlık bugün 58 ülkede 60 Program Koordinasyon Ofisi ile 150 ülkede faaliyet göstermektedir. Dost, kardeş ve akraba ülkelere yönelik yapılan çalışmaların temelinde bir barış kuşağı oluşturma çabası bulunmaktadır. Bunun için gelişmekte olan ülkelere ekonomik, teknik, ticari, kültürel, sosyal yardımlarda bulunulmakta ve bu ülkelerin kalkınmalarına hizmet edecek projeler geliştirilmektedir. Bunun yanında ülkelerin bağımsız devlet yapılarının geliştirilmesi, kamu görevlilerinin yetiştirilmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçişlerinde ihtiyaç duyulan yardımlar da yapılmaktadır. 1995'ten sonra eğitim faaliyetlerini hızlandırmış, okullar, kütüphaneler, laboratuvarlar inşa edilmiş, üniversitelere teknik donanım yardımları yapılmıştır. 1999 yılında başlatılan Türkoloji projesi ile Türk dilinin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. TİKA bu amaçla 18 ülkede 30 üniversitede Türk dili ve kültürü merkezi açılmasını sağlamıştır. 2011 yılında bu proje Yunus Emre Enstitüsü'ne devredilmiştir. TİKA ayrıca kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasında işbirliği görevini de yürütmektedir.²⁰ Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, diğer ülkelerle dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini arttırmak, bununla ilgili yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak, Türk kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek gibi görevleri üstlenen **Yunus Emre Enstitüsü** 2009 yılında faaliyetlerine başlamıştır.²¹ Bugün Enstitünün diğer ülkelerde açtığı enstitü sayısı 39'a ulaşmıştır.²² **Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri** adıyla yurtdışında faaliyet gösteren merkezler "Türk dilinin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla akademisyen ve araştırmacıların yetiştirilmesine katkı sağlamakta; çeşitli eğitim öğretim ve sertifika programlarıyla Türk kültürünü, sanatını, müziğini tanıtmak adına çalışmalarını sürdürmektedirler". Türkçe kurslarının standartlarının

¹⁹ A.e, s.15-16; <http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about> (Erişim Tarihi:20.02.2018)

²⁰ Ekşi, A.e, s.16; Emine Akçadağ, "Dünya'da ve Türkiye'de Kamu Diplomasisi" www.kamudiplomasissi.org/pdf/emineakcadag.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2018); www.tika.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.02.2018)

²¹ www.yee.org.tr/tr/kurumsal/misyon (Erişim Tarihi:20.02.2018)

²² Türkiye, ABD, Afganistan, Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bosna-Hersek, Cezayir, Fas, Fransa, Güney Afrika, Gürcistan, Hollanda, Hırvatistan, İngiltere, İran, İtalya, Japonya, Karadağ, Katar, Kazakistan, KKTC, Kosova, Lübnan, Macaristan, Makedonya, Malezya, Moldova, Mısır, Pakistan, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Sudan, Sırbistan, Ukrayna ve Ürdün www.yee.org.tr (Erişim Tarihi:20.02.2018)

belirlenmesi ve Türkçenin bir dünya dili olarak yurtdışında öğretilmesi hususunda faaliyetlerde bulunmak üzere, Enstitü bünyesinde **Yunus Emre Türkçe Eğitim ve Öğretim Merkezi** kurulmuştur. Enstitü'nün en önemli projelerinden biri de 100 Türkiye Kütüphanesi projesidir. “Bu kütüphaneler Türk dili, sanatı, tarihi, kültürü ve medeniyeti ile ilgili akademik ve entelektüel çalışmalara, anılan konularla ilgili uzmanlaşmak isteyen yabancı öğrenci ve araştırmacılara kaynak sağlayarak, hem Türkiye'nin tanıtımını sağlamakta hem de bilimsel çalışmalara katkıda bulunmaktadır.” Enstitü ayrıca Balkanlarda savaş sırasında tahrip olmuş el yazması eserlerin onarılması ve bakımı, yanan eserlerin kopyalarının temin edilmesi ve mevcut eserlerin korunması görevini de üstlenmektedir.²³

2010 yılında Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak ortaya çıkan **Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB)**'nin görev alanı yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları ile soydaş ve akraba topluluklarıyla sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesidir. Böylece dünyada bir Türk diasporası oluşturulmak hedeflenmektedir.²⁴ Özellikle Türkiye bursları ve Mevlana Değişim Programı Türkçenin yaygınlaşmasında ve yükseköğrenimin uluslararasılaşmasında büyük bir görev üstlenmektedir. Bunun dışında tanıtma faaliyetleriyle ilgilenen tüm kurum ve kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, özel sektör, akademik çevreler etkileşim halinde çalışmaktadırlar.

Bunlara ek olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın ülke kültürünün dışarıda tanıtılmasına yönelik önemli faaliyetleri vardır. “Türk Kültür Günleri/Haftaları”, “Türk Sinema Günleri”, “Türk Festivalleri”, “Türk Yemek Haftaları”, çeşitli sanat sergileri, dans gösterileri, konserler, konferans ve seminerler, şiir festivalleri, edebiyat günleri vb. bunlara verilebilecek örnekler arasındadır. Bunun yanında Türk sanatçılarının da uluslararası festival, kültürel etkinlik ve organizasyonlara katılımı teşvik edilmektedir.²⁵

Kültürel diplomasinin sivil ayağı da çok önemlidir. Türkiye’de de buna hizmet eden çok sayıda STK vardır. Bunlara örnek verecek olursak, **İnsani yardım amaçlı STK’lar**; “Türk Kızılayı, Diyanet Vakfı, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH), Gönüllüler, Hayrat İnsani Yardım Vakfı, Aziz Hüdayi Vakfı, Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yardımlı Uluslararası İnsani Yardım Derneği, Yeryüzü Doktorları, Arama Kurtarma Derneği, Beşir Derneği, Sadakataşı Derneği, Vuslat Derneği bunlara verilebilecek örnekler arasındadır”.²⁶

Dış ekonomik ilişkilere katkı sağlayan STK’lar; “Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi kuruluşlardır. Küresel ölçekte TÜSİAD daha kurumsal bir yapıya sahip olup, kamu diplomasisi faaliyetleri adına AB-Brüksel Temsilciliği, Washington D.C. Temsilciliği, Berlin Bürosu, Paris Bürosu ve Pekin Bürosu ile hizmet vermektedir.

²³ Süleyman Çağrı Güzel, “Dış Yardımlarda Destekleyici Bir Unsur Olarak Kültürel Diplomasisi ve Yunus Emre Enstitüsü Örneği”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 30 Sayı 2 (2016), s.354-356 dergipark.gov.tr/download/article-file/315475 (Erişim Tarihi:20.02.2018)

²⁴ Ekşi, A.e., s.17

²⁵ <http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-duzenlenen-kulturel-etkinlikler.tr.mfa> (Erişim Tarihi:20.02.2018); <http://www.kultur.gov.tr/TR,96130/kurulus-amaci-ve-gorevleri.html> (Erişim tarihi:20.02.2018)

²⁶ Erdem Eren, “Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği”, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 2(1) (2017), s.44 dergipark.gov.tr/download/article-file/326422 (Erişim tarihi 27.02.2018)

MÜSİAD'ın da yurt dışında ABD ve İngiltere dâhil olmak üzere toplamda 79 temsilciği ve bürosu bulunmaktadır. TOBB da yurt dışında teşkilatlanmış ve Brüksel ile Washington'da Daimi Temsilcilikler açmıştır".²⁷

Araştırma, eğitim ve kültür amaçlı STK'lar; "Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Merkezi (SASAM), Beyaz Hareket Vakfı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (GASAM), İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) gibi kuruluşlardır".²⁸

"Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu (UDEP), Bab-ı Âlem Uluslararası Öğrenci Derneği gibi sivil toplum kuruluşları yurtdışında yurt ve burs imkânı sağlamaktadırlar. Eğitim konusunda kamu diplomasisi alanında Türk sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirmiş olduğu en önemli hizmet yurt dışında özel sermaye desteği ile açmış olduğu eğitim kuruluşlarıdır. Örneğin; İlim Yayma Vakfı destekli Saraybosna Eğitim ve Öğretimi Geliştirme Vakfı tarafında Bosna Hersek'te Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (İUS) ve benzer şekilde özel sermaye ile Üsküp Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından Makedonya'da da Uluslararası Balkan Üniversitesi kurulmuştur. Din ve kültür alanında faaliyet gösteren başarılı kurumların başında Diyanet Vakfı gelmektedir. Vakıf özellikle dini ve etnik olarak bağların bulunduğu Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika gibi coğrafyalarla da aktif olarak rol almakta, o bölgelerde bulunan diplomatik temsilcilikler ve kamu diplomasisi kuruluşlarının temsilcilikleriyle koordineli olarak çalışmaktadır. Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim ve Kurban bağışları bu bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerine eriştirilmektedir. Son olarak eğitim konusunda kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmesi amacıyla kurulan devlet destekli bir diğer kuruluş ise Maarif Vakfıdır".²⁹ Bunlar dışında **Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İpek Yolu Şehirleri Federasyonu, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)** de bu amaca hizmet eden faaliyetlerde bulunmaktadır.³⁰ Kamu-kültürel diplomasiye hizmet eden ve Türk kültürünün yayılmasını sağlayan bir diğer unsur da izlenme oranları gittikçe artan Türk dizileridir. Orta Doğu'da başlayan Türk dizilerinin popülerliği Balkanlar, Yakın Doğu, Latin Amerika ve Yunanistan'a kadar yayılmış, bu da Türkiye'nin turizmden ticarete, yumuşak gücünü arttırmıştır. Türkiye ayrıca arabulucu ve çok yanlı politikalarıyla da bu politikasını yürütmektedir.³¹

Sonuç

Klasik diplomasiyle halklar üzerinde bir etki yaratılamayacağı, ön yargıların giderilemeyeceği, imajın oluşturulamayacağı ya da en azından kamu-kültürel diplomasi kadar etkili olamayacağı açıktır. Kamu-kültürel diplomasiinin önemini geç fark eden Türkiye de bu açığı kapatmak için oldukça yoğun bir faaliyet içine girmiştir. Öncelikle buna hizmet edecek kurumlar hızlı bir şekilde oluşturulmaya başlanmış ve buna gönüllü hükümet dışı girişimler de desteklenmiştir. Türkiye bunlar aracılığıyla Türk dili ve kültürünün tanıtılması

²⁷ A.e, s.45

²⁸ A.e

²⁹ A.e, s.45-46

³⁰ Purtaş, A.e, s.8-10

³¹ Çavuş, A.e, ss.31-32

ve yaygınlaştırılması, Osmanlı ve İslam eserlerinin restore edilmesi ve yeniden inşa edilmesi, Yurtdışında yaşayan din, dil ve soy olarak akraba olan topluluklarla köprü kurulması, bunlara yönelik dini, ekonomik, sosyo-kültürel, eğitimsel ve tarihi çalışmaların gerçekleştirilmesi ve yardım faaliyetlerinin düzenlenmesi gibi faaliyetler içinde olmuştur. Aslında Türkiye sahip olduğu stratejik konum, kültür ve tarih geçmişi nedeniyle kamu-kültürel diplomasiyi yürütebilecek potansiyele de sahiptir. Dış politika açısından bunun önemini bilmekte ve buna yönelik önemli yatırımlar da yapmaktadır. Ancak yine de eksikler yok değildir. Öncelikle bu diplomasinin planlaması düzgün yapılmalı ve sonuçları her zaman analiz edilmelidir. Her halka aynı stratejiyle yaklaşmak yanlış olacaktır. Bunun dışında her politika uygulaması birbiriyle koordineli olmalı ve birbirini tamamlamalıdır. Belki de en önemlisi karşı tarafça inandırıcı bulunmalı ve meşru görülmelidir. Her alanda başarılı isimler bu alanda desteklenmeli ve birer ülke temsilcisi olarak hizmet vermesi sağlanmalıdır. Film ve dizi sektörünün bu konudaki başarısı açık olduğundan bu sektör ciddi anlamda desteklenmelidir. Turizm alanında özellikle kültürel turizme yönelik yatırımlara hız verilmeli ve bunlar dışarıda duyurulmalıdır. Kamu diplomasi faaliyetleri siyasal enformasyon odaklı olmak yerine kültürel diplomasiye önem verilmeli, faaliyetler Devlet politikalarına uygun ancak hükümet odaklı olmamalıdır. Asıl hedef kültürel tarihsel bağlarımızın olmadığı ülkelerde bu politikayı yürütebilmek ve Türkiye imajını yükseltmektir. Aslında ülke imajının iyileştirilmesinde tüm ülke ve ülke dışında yaşayan vatandaşlarına önemli bir görev düşmektedir. İş adamından öğrencisine bu bilince sahip olmamız gerekiyor. Ülkede bu bilincin oluşturulması devlet kurumlarının yaptığı faaliyetlere yardımcı olabileceği kadar kendi başına da önemli sonuçlar doğuracaktır. Dışarıda da mutlaka STK'lerden yararlanılmalı ve lobicilik faaliyetleri yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

“Stratejik Vizyon Belgesi: Kültür ve Sanat Diplomasisi” TASAM (2015) www.tasam.org (Erişim Tarihi:28.02.2018)

Akçadağ, Emine “Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Diplomasisi”

www.kamudiplomasissi.org/pdf/emineakcadag.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2018)

Arı, Tayyar **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 11.bas, Bursa: Alfa Yayınları, 2017

Çavuş, Tuğba “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2012)

Ekşi, Muharrem “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi: Yeni Araç ve Mekanizmalar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1 (Yaz 2017)

tdid.ege.edu.tr/files/6.muharremeksi.pdf (Erişim Tarihi: 12.02.1018)

Eren, Erdem “Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği”, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, 2(1) (2017)

dergipark.gov.tr/download/article-file/326422 (Erişim tarihi 27.02.2018)

Güzel, Süleyman Ç.“ Dış Yardımlarda Destekleyici Bir Unsur Olarak Kültürel Diplomasi ve Yunus Emre Enstitüsü Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 30 Sayı 2 (2016) dergipark.gov.tr/download/article-file/315475 (Erişim Tarihi:20.02.2018)

- İslam Halidov, İslam “Rusya’nın Yumuşak Güç Araçları”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, III/I (2014)
- Negiz, Muhammet “Kültür Diplomasisinde Yeni Araçlar, Modeller ve İnsan Kaynakları”, **3. Dünya Türk Forumu** (Mayıs 2014) <http://works.bepress.com/muhammet-negiz/26/download> (Erişim Tarihi: 10.02.2018)
- Purtaş, Fırat “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13 (Kış 2013) www.gaziakademikbakis.com/index.php/gab/article/view/198 (Erişim Tarihi: 01.02.2018)
- Sancak, Kadir “Yumuşak Güç Kaynağı Olarak Kültür ve Türkiye’nin Yumuşak Gücünde Kültür Faktörü”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4 (2016) ibanness.org/bnejss/2016_02_04/02_sancak_new.pdf (Erişim Tarihi:25.02.2018)
- Yıldırım, Gonca “Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü’nün Faaliyetlerinin Kültürel Diplomasi Bağlamında İncelenmesi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9 (2015) www.ktu.edu.tr/iletisimarastirmalari-z91turkiyekamudiplomasisikoordinatorlugufalkulturbaglamindaincelenmesi (Erişim Tarihi:12.02.2018)
- Yıldırım Kürşat E. ve Ali Yıldırım, “Türkiye’nin Yumuşak Güç Sembollerinden Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’na Genel Bakış”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Cilt 33, Sayı 33 (2017) dergipark.gov.tr/download/article-file/283450 (Erişim Tarihi: 15.02.2018) www.tika.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.02.2018) www.yee.org.tr/tr/kurumsal/misyon (Erişim Tarihi:20.02.2018) www.yee.org.tr (Erişim Tarihi:20.02.2018) <http://www.kultur.gov.tr/TR,96130/kurulus-amaci-ve-gorevleri.html> (Erişim tarihi:20.02.2018) <http://kdk.gov.tr/kurumsal/kurulus/7> (Erişim Tarihi: 20.02.2018) <http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-duzenlenen-kulturel-etkinlikler.tr.mfa> (Erişim Tarihi:20.02.2018) <http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about> (Erişim Tarihi:20.02.2018)

KELAMA YÖNELİK ELEŞTİRİLER
GAZZÂLÎ'NİN KELAM ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME
CRITICISMS TO KALAM
-AN EVALUATION WITHIN THE CONTEXT OF GAZZALÎ'S CRITICISMS TO
KALAM-

Arş. Gör. Elmas Gülhan ÇAM

Süleyman Demirel Üniversitesi,
gulhancam@gmail.com

ÖZET

İslam düşüncesinde Gazzâlî bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. O, kendinden önceki kelamcıların akıl yürütme metodlarını geçersiz kılmış ve kelam ilminde Aristo felsefesine yer vermeye başlamıştır. Yine Gazzâlî, kelamcılarını metodlarından dolayı eleştirmiştir. O, kelam ilminin, insanı cennet saadetine ulaştırmada yetersiz olduğunu belirtmiş, kelam ile uğraşanların da, cedelin yapısından kaynaklanan hırstan dolayı taassuba kapılıp, yalnız mücadelede başarılı olmayı amaç edindiklerini söyleyerek, kelamın asıl amacı olan bid'atçilere karşı dinî akideyi savunma görevini yerine getirmekten uzaklaştığını ifade etmiştir. Yine ona göre kelamcılar felsefeyi bilmeden felsefeye karşı çıkmışlardır. Gazzâlî kelamcılarının mantığa yaklaşım tarzlarını da doğru bulmamaktadır. Ona göre kelam, kesinlik ifade etmeyen önermeleri daha ziyade tercih ettiği için istidlalle kesin sonuçlara ulaşamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Gazzâlî, metod, mantık.

SUMMARY

Gazzâlî represents a turning point in islamic thought. Invalidating the reasoning methods of speculative theologians who came before him, Gazzâlî began to give place to Aristotelian philosophy in kalam. Moreover he criticized speculative theologians due to their methods. Gazzâlî asserted that kalam isn't enough to attain to the hapiness of paradise and that who engage in kalam, because of bigotry and greed which inhere in "cedel" and aming merely at success in the disputations, moved away from original purpose of kalam which is defending of islamic dogma against heretical innovations. In addition to this, they object to philosophy without knowing it. Gazzâlî doesn't approve also speculative theologians' way of approach to the lojic. According to him kalam, because it draws inferences from premises which aren't precises, can't attain to precise conclusions.

Keywords: Kalam, Gazzali, method, logic.

Referans olarak nasları esas alan kelam ilmi, akıl yürütme ve aklî temellendirmeye ayrıca önem vermektedir. Akıl yürütme fıkıhta da önemlidir. Ancak aklın, fıkıh tarafından kullanılmasına karşı çıkılmazken kelam tarafından kullanılması önemli ölçüde tepkiye neden olmuştur. Söz konusu tepkinin nedeni kelamın aklî delillere ilave olarak Yunan felsefesinden aldığı, Kur'an ve Sünnet'te olmayan kavramlar ile yeni bir metod inşa etmiş olmasıdır.¹

¹ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çeviren: Ethem Ruhi Fıglalı, Ümran Yayınları, Ankara 1981, 229.

Önemli ölçüde bu metot kelamın eleştirilmesine neden olmuştur. Yine de ortaya çıktığı dönemden itibaren kelama ilişkin yaklaşımlar temelde iki tutum üzerinden gelişmiştir. İlkinde göre kelam ile ilgilenmek, vacib, farz-ı kifaye ve hatta farz-ı ayn hükmündedir. Çünkü kelam, tevhid ilmini gerçekleştirmekte, dine karşı gelişebilecek her türlü itirazın önüne geçmektedir. İkinci tutuma göre ise kelam, bid'at hatta haram hükmündedir. Çünkü kelam ile ilgilenmek dinin temel iddialarına ilişkin birtakım şüphelerin yaygınlaşmasına neden olacaktır.² Bununla birlikte kelamî sayılabilecek bazı tavırları sahabede görme imkanı bulunmaktadır. Erken dönemlerde kelamî tavrın ilk örneklerine rastlanabilse de bir ilim olarak kelam ancak hicri II. asrın başlarında Mu'tezile ile ortaya çıkmıştır.³ Bu bağlamda kelama yöneltilen ilk eleştirilerin Mu'tezile'ye ve onun metoduna ilişkin eleştiriler olduğu söylenebilir. Çünkü kelamın ortaya çıktığı dönemde 'kelam ilmi' ifadesiyle Mu'tezile kelamı anlaşılmaktadır.⁴ Mu'tezile'yi Kur'an ve Sünnet'in dışında, Hz. Peygamber ve sahabenin gitmediği bir yoldan gittikleri için eleştiren Ehl-i Hadis'e göre kelamın akli esas alan cedel ve münazaracı metodu reddedilmelidir. Özellikle de itikadî konular üzerinde tartışmaya gidilmemelidir.

Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'in kelamı batıl sayanların ilklerinden olduğu söylenebilir. O, dinde amacına kelam yolu ile ulaşmak isteyen kimselerin zındık olacaklarını söylerken, Müslümanlara da bid'atten sakınmalarını tavsiye etmiş, bid'atin ne demek olduğunu soranlara bunun; Allah'ın isimleri, sıfatları, kelamı, ilmi ve kudreti hakkında ve sahabe ve tâbiûnun üzerinde konuşmadıkları meseleler ile ilgili konuşmak olduğunu dile getirmiştir. Yine aynı tutumu destekler mahiyette Mâlik b. Enes, 'istivâ' hakkında soran kimseye, istivânın malum, keyfiyetinin gayr-ı makul bunu sormanın ise bid'at olduğunu ifade etmiştir.⁵ Kelama yöneltilen en ciddi eleştiri, halku'l-Kur'an'ı kabul etmeyip, dönemin halifesi Me'mun tarafından baskı gören Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'den gelmiştir. Ahmed b. Hanbel, Kur'an ve Sünnet'te yer almayan bir yöntem önerdiği gerekçesiyle kelama karşı çıkmış ve onu reddetmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel bu konuda, Kitab ve Sünnet'ten olan veya sahabe ve tâbiûndan gelen bir şey olmadıkça konuşacak değilim. Bunların haricinde her türlü kelam hoş değildir... Üzerinize sünnet ve hadis vaciptir, fakat kelama dalmaktan, cedel ve münazara yapmaktan sakınınız. Çünkü kelamı seven kimse felah bulmamıştır, demektedir.⁶ O, insanların cedel ve münazara metodunu kullanmalarını yani kelam ile uğraşmalarını yasaklamıştır. Nitekim kendisi de Cehmiyye'yi dolayısıyla kelamî tavrı reddetmek amacıyla *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı bir eser yazmıştır.⁷ Söz konusu tavra uygun olarak Ebu Yusuf (ö. 182/798) cedel ve münazara yönteminin mekruh olduğunu ifade etmektedir. Ebu Yusuf'a göre kelam, bid'at ve fitnenin çıkmasına, akidelerin karışmasına sebep olacaktır. Çünkü ona göre münazara eden kimsenin anlayışı sınırlı olabilir veya münazara eden kimse

² el-Herevî, Abdullah b. Muhammed b. Ali, *Zemmu'l-Kelam ve Ehlih*, I-V, Mektebetu'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine 1998/1419, II, 53 vd.

³ İbn Haldun, Abdullah b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Tahkik: Derviş Cüneydî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1997, 444, 445.

⁴ İbn Haldun, 444, 445.

⁵ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, I, 80; ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, I-LII, Tahkik: Ömer Abdüsselam et-Tedmirî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1990, XI, 328.

⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, 254-257.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, Tahkik: Muhammed Fihri Sakfe, Mektebetu İbn Heysem, Hama (tarih yok).

hakikati savunmak için değil yalnızca kazanmak için münazara ediyor olabilir.⁸ İmam Şâfiî (ö. 204/820) de kelama karşı sert bir tutum içindedir. O, halkı böyle meselelerle uğraşmaktan men etmiş, kelim ile uğraşan kimsenin felah bulamayacağını belirtmiştir. Ancak Şâfiî bir defa mu'tezilî bir şahısla halku'l-Kur'an konusunda münazaraya girmiş ve Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu dile getirerek, onun mahluk olduğunu söyleyen şahsı tekfir etmiştir.⁹ Görüldüğü üzere Ehl-i Hadis kelamî tavrın karşısında yer almış, bunun en önemli gerekçesi olarak da kelamın sonradan dine dahil olmasını öne sürmüştür. Yine kelamın kullandığı metot olan cedel ve münazara da Ehl-i Hadis'in kelama ilişkin tavrının nedeni olmuştur.

Ehl-i Hadis'in kelama ilişkin tavrı konusunda Gazzâlî'nin açıklamaları özellikle değerlendirilmelidir:

“Ehl-i Hadis, kelamın zemmi üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu mevzuda onlardan naklolunan ve şiddete delalet eden haberlerin haddi hesabı yoktur. Onlara göre sahabe başkalarına nispetle gerçeklere daha vâkıf, lafızların tertibi bakımından daha fasih olmalarına rağmen kelamdan ortaya çıkacak şerri çok iyi bildikleri için bu mevzuda konuşmamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber, bu meselenin derinliğine inenlerin helak olduklarını söylemiştir. Diğer taraftan eğer kelam dinden olsaydı Hz. Peygamber'in emrettiği, yolunu ve usulünü yücelttiği mensuplarıyla birlikte övdüğü en mühim meselelerden biri olurdu. Hâlbuki o, tahareti öğretmiş, ferâ'iz ilmini öğrenmeyi teşvik etmiş, fakat kader hakkında konuşmaktan nehyetmiştir. Sahabe bu yol üzere yürümüş, hocalarının öğrettiği meselelere yapılacak her hangi bir fazlalığın, zulüm ve isyan olduğuna inanmışlardır. Tâbiûn da kendi hocaları olan sahabenin yolunda yürümeye devam etmiş ve her meselede onlara tabi olmuşlardır.”¹⁰

Gazzâlî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılmaktadır ki Ehl-i Hadis, kelamı ciddi şekilde eleştirmektedir. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber ve sahabe kelamın konuları ile ilgilenmemişlerdir. Yine Ehl-i Hadis, kelamın dinde sonradan ortaya çıkan (bid'at) bir tavır olduğunu kabul etmekte ve kendilerinin sahabe ve tâbiûnun yolunu benimseyeceklerini, dinde olmayan şeyle ilgilenmeyeceklerini dile getirmektedirler.

İslam düşüncesinde kelama yönelik bir diğer eleştiri de Fârâbî (ö. 339/950) tarafından yapılmaktadır. *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinde Fârâbî, kelam ve fıkıh ilmini 'medenî ilimler' içerisinde değerlendirmektedir. Fârâbî kelamı, “İnsana Din Koyucu'nun açıkça anlattığı bir düşünce, fikir ve işleri muzaffer kılmak ve onların aksi olan her şeyin söz ile yanlışlığını gösterme başarısını kazandıran bir ilim” olarak tarif etmektedir.¹¹

Fârâbî kelamcılarının bir kısmının 'Kanun Koyucu'nun açıkça söylediği şeyleri kabul ettiklerini ancak daha sonra, Yunan mantığından İslam düşüncesine geçen mahsusât, meşhurât ve makulât gibi kavramları incelediklerini ve din ile bunlar arasında bir bağ kurmaya çalıştıklarını, aralarında bir bağ varsa, dini bununla desteklediklerini, onlar arasında dinde olan bir şeyin zıddı bulunursa dini tevil ettiklerini belirtmektedir.¹² Yine Fârâbî, kelamcılarının başka dinleri inceleyerek kendi dinlerini desteklediklerini ifade etmektedir. Ona göre kelamcılar başka dinlerde bulunan olumsuz sayılabilecek tutumları bir araya getirmekte, o

⁸ Taşköprizade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saâde ve Misbahu's-Siyâde fi Mevduati'l-Ulûmi*, I-III, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (tarih yok), II, 137.

⁹ el-Gazzâlî, Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Çeviren: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, I, 239.

¹⁰ el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I, 241.

¹¹ Fârâbî, Muhammed b. Muhammed b. Nasr, *İhsâu'l-Ulûm*, Çeviren: Ahmet Ateş, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, 125.

¹² Fârâbî, 129.

dindeki kişi, kelamcılarının dinindeki bir şeyi kötülecek istediği zaman da bir araya getirdikleri olumsuz durumları karşılıklarına çıkarmaktadırlar.¹³ Yine ona göre kelamcılar, geçerli burhanî delillerle değil söze dayalı cedel metodunu kullanarak hasımlarını mağlup etmeye çalışmaktadır.¹⁴ Ayrıca Fârâbî, kelamcılarının kendi dinlerini koruyabilmek ve hasımlarına üstünlük sağlayabilmek için yalan, yanıltma, şaşırtma ve zorla kandırma gibi vasıtalar kullandıklarını belirtmektedir. Çünkü kelamcılara göre kendi dinlerine muhalif olan kimse ya düşmandır ki düşmana karşı savaşta olduğu gibi yalan söyleme ve onu aldatma caizdir ya da düşman değildir ancak akıl ve temyiz kuvvetlerinin zayıflığından dindeki nasibini bilmeyen kimsedir. Bu kimseyi de yalan ve aldatma ile nasibini almaya yöneltmek gerekmektedir.¹⁵

Yukarıda dile getirildiği üzere İslam düşüncesinde kelama ilişkin farklı tavırların bütünü Gazzâlî’de görme imkanı bulunmaktadır. Çünkü Gazzâlî’nin kelam ilmi ile ilgili tutumu dönem dönem farklılık arz etmektedir. Nitekim Gazzâlî’nin, hayatının her döneminde kendi kelamî yaklaşımlarını dile getirdiği çalışmaları mevcuttur. Yine Gazzâlî’nin kelama ilişkin eserleri, temel sayılabilecek eserleri arasındadır.¹⁶ O, kelamın kendisine yetmediğini dile getirip yakını bilgiye ulaşmak için tasavvufa yöneldiğinde dahi kelamcı kimliğinden ayrılmamaktadır.¹⁷ Yine vefatından birkaç gün önce tamamladığı *İlcâmu’l-Avâm* adlı eseri selef akidesini anlatmak amacıyla yazılmış bir kelam kitabıdır.

Gazzâlî’nin kelam ilmine yönelik eleştirileri kelamın cedel yoluyla problemleri ele alış tarzına,¹⁸ mantıkî ilkeleri kullanmadaki hatasına, kendi ifadesiyle uhrevî saadete ulaştırmadaki yetersizliğine dayanmaktadır. O, söz konusu probleme ilişkin *el-Munkız*’da iki temel husus ortaya koymaktadır. İlkine göre kelâmîcılarının amacı, doğru yoldan ayrılıp dalalete düşenlere ve bid’atlere karşı dinî akideyi savunmaktır. İkincisine göre ise kelamcılar, Aristo mantığını tetkik etmiş olan kimselerin mantık alanındaki ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar.¹⁹ Yine *el-Munkız*’da Gazzâlî, kelamcılarının esasen bid’atlere karşı dini savunma amacıyla ortaya çıktığını ancak ilerleyen süreçte Yunan felsefesinden aldıkları cevher, araz gibi kavramlarla ilgilenerek asıl amaçlarından saptıklarını ileri sürmektedir.²⁰

Gazzâlî’nin yukarıda ifade ettiğimiz genel yaklaşımlarından hareketle kelama ve özellikle de kelamcılara ilişkin tavrı ayrıntılı bir şekilde ele alınabilir. Öncelikle Gazzâlî, kelamcıları dili hatalı kullanmakla itham etmektedir. Buna göre kelamcılar dili otorite kabul ederek lafza öncelik vermiş ve manayı geri bırakmışlardır. Bu da onları düşüncede hataya sevk etmiştir.²¹ Nitekim Gazzâlî, *el-İktisad fi’l-İtikad* adlı eserinde şöyle söylemektedir: “Eğer iyice inceleyip düşünürsen, birçok hatanın lafızdan anlam çıkarmaya çalışanların işi karıştırmalarından kaynaklandığını kesinlikle görürsün. Yapılması gereken ise önce manaları

¹³ Fârâbî, 130.

¹⁴ Fârâbî, 131.

¹⁵ Fârâbî, 131, 132.

¹⁶ Hourani, George F., “Ghazâlî on the Ethics of Action”, *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 96, Sayı: 1, 1976, 78.

¹⁷ MacDonald, Duncan B., “The Life of al-Ghazzâlî, with Especial Reference to His Religious Experiences and Opinions”, *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 20, 1899, 82 vd.

¹⁸ Fazlur Rahman, *Prophecy in Islam Philosophy and Orthodoxy*, London 1958, 95.

¹⁹ Watt, *Müslüman Aydın -Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma-*, Çeviren: Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1989, 89.

²⁰ el-Gazzâlî, *el-Munkız mine’l-Dalâl*, Tahkik: Cemil Saliba, Kâmil Ayad, Dâru’l-Endülüs, Beyrut 1967, 71-73.

²¹ el- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, Çeviren: Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitabevi, İstanbul 2001, 549, 550.

belirleyip lafızlara sonra bakılması ve terimlerin makulâtı değiştiremeyeceğinin bilinmesidir.”²²

Gazzâlî, kelamcıları akıl yürütme metodları bakımından da eleştirmektedir. Ona göre kelam, kesinlik ifade etmeyen önermeleri daha ziyade tercih ettiği için istidlalle kesin sonuçlara ulaşamamaktadır. Nitekim kelamcıların kıyas metodlarından biri olan ‘şâhiden gâibi çıkarma’ yani görünenden hareketle görünmeyene delil getirmeye yönelik istidlal şekli ile bir şeyi kesin olarak kanıtlamak mümkün değildir. Konuya ilişkin olarak Gazzâlî *Esâsu't-Takdis*'de şöyle demektedir: “Kelamcıları kıyası kullanarak gâibi, şâhide reddetmişler, buradan hareketle de Allah'ın görülebileceğine delil getirmişlerdir. Onlar Allah'ın görülebilir olduğunu O'nun mevcut oluşundan hareketle ispat etmek istemektedirler. Çünkü kelamcıları göre her mevcut görülebilmektedir. Allah da mevcuttur. O halde O da görülebilmektedir.”²³ Gazzâlî burada kelamcıları eleştirerek onların umum üzere önerme kurduklarını dile getirmektedir. Halbuki ‘her mevcut görülebilir’ demek umumî bir hükümdür ve öncelikle bu genel hükmün ispatı gerekmektedir. Gazzâlî'ye göre kelamcıları önermelerin umum oluşunu dikkate almamaktadır. Ancak kıyas yapılabilmesi için bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.²⁴ Bu bağlamda Gazzâlî, görünenden hareketle görünmeyene delil getirmeye ilişkin kıyas geçersiz olursa Allah'ın sıfatlarının ispatıyla ilgili delillerin de geçersiz olacağını ifade etmektedir.²⁵

Gazzâlî, kelamcıların metodu olan rey ve kıyasın yakîn ifade etmediğini açık bir şekilde dile getirmektedir. O, kelamcıların ‘reddu'l-gâib ale's-şâhid’ olarak isimlendirdikleri istidlal yöntemine fıkıhçıların ‘kıyas’, mantıkçıların ise ‘temsil’ dediklerini ifade etmektedir. Ancak ona göre söz konusu kıyasın fıkıhta kullanılmasında bir sakınca yokken kelamda kullanılması sonuçları bakımından problem arz etmektedir.²⁶ Gazzâlî'nin bu tür kıyasa verdiği örnek özellikle değerlendirilmelidir: “Merhametli olan, suçsuzla elem vermez. Allah Erhamu'r-Râhimîn (merhametlilerin en merhametlisi)'dir. O halde Allah suçsuzla elem vermez.” Bu kıyasta sonuç doğru değildir. Çünkü Allah suç işlememiş olan hayvanlar ve akıl hastaları gibi kimselere de elem vermektedir. Buradaki problem Allah'ın rahmet sıfatının avamın anladığı manadan farklı olabileceğinin göz ardı edilmesidir. Yine bu kıyasta öncül, evveliyattan değil meşhurâtın tercih edilmiştir. Yapılan hata ise Allah'ın, Erhamu'r-Râhimîn olmasını zâhire göre anlayıp te'vile gitmemektir. Söz konusu örnekten de anlaşılacağı üzere kelamcıları kıyaslarında burhana dayanmamakta ve kendi mezheplerinin meşruluğunu sağlayabilmek adına öncüllerini sadece kendilerinin kabul ettiği meşhurâta dayandırmaktadırlar.²⁷ Bu bağlamda Gazzâlî, kelamda meşhurâtın kullanılmasının doğru olmadığını, kelamda kullanılan kıyasın öncüllerinin, doğruluğu zarurî öncüller olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre fikhin zan ifade etmesi sebebiyle fikhî kıyasta meşhur önermeler kullanılabilir. Ancak kelamda meşhurâta yer verilmemelidir. Gazzâlî'ye göre kelamda kullanılan bilgi yakînî bilgi olmalıdır.

Gazzâlî'nin kelama ilişkin tutumunun bir sebebi de cedele karşı tavrıdır. Nitekim cedel kelamcıların en sık kullandığı metodlardandır. Bir tür tartışma yöntemi olan cedel, Gazzâlî'ye

²² el-Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Hazırlayan: İbrahim Agah Çubukçu, Hüseyin Atay, Nur Matbaası, Ankara 1962, 19.

²³ el-Gazzâlî, *Esâsu'l-Kiyâs*, Tahkik: Muhammed es-Sudhân, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1993, 19.

²⁴ el-Gazzâlî, *Esâsu'l-Kiyâs*, 20.

²⁵ el-Câbirî, 549.

²⁶ el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm*, Neşreden: Suleyman Dunya, Dârû'l-Maarif, Kahire 1961, 165, 166.

²⁷ el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm*, 175, 227-228.

göre mezhep ayrılıklarının çokça görüldüğü bir dönemde, fitnenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. O, ‘Allah bir kavmi helak etmek istediği zaman onlara cedel hırsı verir’ demektedir.²⁸ Yine ona göre cedel ile ilgilenenler iç dünyalarında kötülük, inat, taassup duygularına sahip ve hakikati anlamaktan uzaktırlar. Bu tür insanların mızrak ve kılıç kullanarak cedelden men edilmeleri gerekmektedir. Nitekim Hz. Ömer de müteşabih hakkında soru soran bir kimseyi kamçı ile dövmüştür.²⁹ Gazzâlî’ye göre kelimeler kullanılarak bid’at sahiplerinin inançlarını kuvvetlendirmekte ve mücadele sırasındaki heveslerini artırmaktadır. İşte ona göre söz konusu durum mücadelenin yapısından kaynaklanan taassuptan ileri gelmektedir.³⁰ Hatta Gazzâlî, kelamın en önemli metodu olan cedeli memleketleri dolaşan, insanları kaplayan bir zarar olarak da görmektedir.

Gazzâlî insanların imanını avamın, kelamcılarının ve müşahede erbabının imanı olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Bu üç grubu imana davet etmenin yöntemini Nahl Sûresi 125. ayet göstermektedir. Buna göre taklit ehli olan avam *el-mevize el-hasene* (güzel öğüt) ile, hikmet ehli olan havas hikmetle, mücadele ehli olan cedelciler ahsen cedel ile dine davet edilmelidirler.³¹ Esasen avam, Ku’an’da verilen açık nas ile yetinip cedel ile uğraşmamalıdır. Gazzâlî’ye göre bu alanda cedel bir hastalık ve toplumların yok olma nedenidir. Yine ona göre cedelciler, kılıçla bu işten vazgeçirilmelidir. Çünkü cedelin kapısını açmakta insanlar için büyük zararlar vardır.³² Cedel, çoğunlukla kendisinden beklenen neticeyi vermekten uzaktır. Nitekim cedel toplantıları olan münazaralar ısrar ve inadı artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.³³

Gazzâlî, kelam ilminin kârının da zararının da olduğunu ifade etmekte, bu ilim ile uğraşmanın kimi zaman farz-ı ayn kimi zaman farz-ı kifaye, yeri geldiği zaman da haram hükmünde olabileceğini belirtmektedir.³⁴ Ona göre kelamın tek faydası, avamın akidesini cedel yolu ile bid’atçıların zararlarından korumaktır. Ancak bu şekilde bir mücadele dahi esasen fâsidin fâsid ile giderilmesi tarzında bir mücadeledir.³⁵ Gazzâlî *İhyâ*’da, kelam ilminin bir çeşit ilaç olduğunu, ilacın faydasının da zararının da olabileceğini fakat onun faydasının yalnızca o alanda ihtisas sahibi olan bir kimse tarafından yeteri miktarda verilirse ortaya çıkabileceğini yoksa zararının faydasından çok olacağını dile getirmektedir. Bu bağlamda avamın taklit yolu ile sahip oldukları itikadlarını sarsılmaz bir ağaca benzeten Gazzâlî, onların kelam ile meşgul olmamaları ve saf itikadları ile baş başa bırakılmaları gerektiğini kabul etmektedir. Yine o, şüphe vermesi, akidelerini sarsması ve düzelme imkanının tehlikeli olması bakımından kelam ilminin avam için sadece zarar olduğunu da ifade etmektedir.³⁶

Bid’at içerisinde olan avamla dahi mücadelenin haram olduğunu dile getiren Gazzâlî, onların bu tarz bir mücadele ile şüphelerinin ortadan kalkmayacağını düşünmektedir. Bilakis avam, bu mücadele şekline cevap veremese de kendi içlerinde cevap verebilecek kimselerin

²⁸ el-Gazzâlî, *Kıstasü'l-Müstekim*, Neşreden: Victor Chelhot, el-Matbaatu'l-Katolikiyya, Lübnan 1983, 86.

²⁹ el-Gazzâlî, *Kıstasü'l-Müstekim*, 90.

³⁰ el-Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi'd-Din*, I, 246.

³¹ el-Gazzâlî, *Kıstasü'l-Müstekim*, 85.

³² el-Gazzâlî, *Kıstasü'l-Müstekim*, 90, 91.

³³ el-Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-İtikad*, 12.

³⁴ el-Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-İtikad*, 13; *İhyâ*, I, 246.

³⁵ el-Gazzâlî, *İhyâ*, I, 247.

³⁶ el-Gazzâlî, *İhyâ*, I, 247.

varlığını kabul etmektedir.³⁷ Bu bağlamda Gazzâlî avamın kelimadan sakındırılması ve onların kelim ile meşgul olmamaları için *İlcâmü'l-Avam an İlmi'l-Kelam* adlı bir eser dahi yazmıştır.

Gazzâlî her memlekette, bid'atçilerin bid'atlerini önleyebilmek amacıyla kelim ile uğraşan kimselerin olması gerektiğini kabul etmektedir. Ancak o, fıkıh, tefsir gibi kelamı herkese okutmanın doğru olmayacağını dile getirmektedir. Gazzâlî'ye göre kelim ilmi ile uğraşacak kişi yalnız bu ilme kendini vermeli, zeki ve tez anlayışa sahip olmalıdır. Yine o, söz konusu kimsenin iyi niyetli ve dindar bir kişi olması gerektiğini de ifade etmektedir.³⁸

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki İslam düşüncesinde Gazzâlî bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. O, kendinden önceki kelamcıların akıl yürütme metodlarını geçersiz kılmış ve kelim ilminde Aristo felsefesine yer vermeye başlamıştır. *el-Munkız*'da ilimleri öğrenmeye kelim ile başladığını sonra diğer ilimleri öğrendiğini ancak içini kaplayan yakînî bilgiye ulaşma arzusunun öğrendiği hiçbir ilimle sağlanamayacağını ve buna yalnız Allah'ın yardımı ile ulaşabileceğini anlamıştır. Nitekim kendisinin de, içinde bulunduğu bu durumdan da bu vesile ile kurtulduğunu dile getirmiştir.

Gazzâlî, tasavvufi tercihlerini öne çıkarmış olsa dahi kelamcı kimliğinden hiçbir zaman ayrılmamış, gerek felsefeye ve filozoflara gerekse kelama ve kelamcılara ağır eleştirilerde bulunmuş, hatta İslam filozoflarından bir kısmını tekfir etmiş, kelamcıları da metodlarından dolayı eleştirmiştir. O, kelim ilminin, insanı cennet saadetine ulaştırmada yetersiz olduğunu belirtmiş, kelim ile uğraşanların da, cedelin yapısından kaynaklanan hırstan dolayı taassuba kapılıp, yalnız mücadelede başarılı olmayı amaç edindiklerini söyleyerek, kelamın asıl amacı olan bid'atçilere karşı dinî akideyi savunma görevini yerine getirmekten uzaklaştığını ifade etmiştir. Yine ona göre kelamcılar felsefeyi bilmeden felsefeye karşı çıkmışlardır. Gazzâlî kelamcılarının mantığa yaklaşım tarzlarını da doğru bulmamaktadır. Gazzâlî, kelamın yalnız seçkin bir grup insan tarafından yapılabileceğini dile getirerek, halkı kelim ile uğraşmaktan men etmiştir. Yine de o, son eserlerinde kelamla ilgili olumlu bir tutum içerisindedir. Nitekim kelama ciddi eleştiriler yönelttiği dönemlerde dahi kelim ilmi ile uğraşanların, avamın itikadını bid'atçilere karşı korumak amacıyla, her memlekette bulunması gerektiğini dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, Tahkik: Muhammed Fihri Sakfe, Mektebetu İbn Heysem, Hama (tarih yok).
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, Çeviren: Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitabevi, İstanbul 2001.
- el-Fârâbî, Muhammed b. Muhammed b. Nasr, *İhsâu'l-Ulûm*, Çeviren: Ahmet Ateş, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Fazlur Rahman, *Prophecy in Islam Philosophy and Orthodoxy*, London 1958, 95.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Çeviren: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.

³⁷ el-Gazzâlî, *İhyâ*, I, 247.

³⁸ el-Gazzâlî, *İhyâ*, I, 249.

- el-İktisad fi'l-İtikad*, Hazırlayan: İbrahim Agah Çubukçu, Hüseyin Atay, Nur Matbaası, Ankara 1962.
- el-Munkız mine'd-Dalâl*, Tahkik: Cemil Saliba, Kâmil Ayad, Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1967.
- Esâsu'l-Kiyâs*, Tahkik: Muhammed es-Sudhân, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1993.
- Kıstasu'l-Müstekim*, Neşreden: Victor Chelhot, el-Matbaatu'l-Katolikiyya, Lübnan 1983.
- Mi'yâru'l-İlm*, Neşreden: Suleyman Dünya, Dâru'l-Maarif, Kahire 1961.
- el-Herevî, Abdullah b. Muhammed b. Ali, *Zemmu'l-Kelam ve Ehlih*, I-V, Mektebetu'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine 1998.
- Hourani, George F., "Ghazâlî on the Ethics of Action", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 96, Sayı: 1, 1976.
- İbn Haldun, Abdullah b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Tahkik: Derviş Cüneydî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1997.
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.
- MacDonald, Duncan B., "The Life of al-Ghazzâlî, with Especial Reference to His Religious Experiences and Opinions", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 20, 1899.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Taşköprizade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saâde ve Misbahu's-Siyâde fi Mevduati'l-Ulûmi*, I-III, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (tarih yok).
- Watt, W. Montgomery, *Müslüman Aydın -Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma-*, Çeviren: Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1989.
- İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çeviren: Ethem Ruhi Fığlalı, Ümran Yayınları, Ankara 1981.
- ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, I-LII, Tahkik: Ömer Abdüsselam et-Tedmirî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1990.

**KURUMSAL DERGİCİLİK BAĞLAMINDA; YOLCULUK, PAMUKKALE VE
ULUSOY TRAVEL DERGİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON OF THE JOURNEY, PAMUKKALE AND ULUSOY TRAVEL
MAGAZINES IN THE CONTEXT OF CORPORATE MAGAZINE PUBLISHING**

Dr. Gökhan BAK

Milli Savunma Bakanlığı, gokhanbak2010@hotmail.com

Dr. Osman VEDÜD EŞİDİR

Sağlık Bilimleri Üniversitesi, osmanvedud.esidir@sbu.edu.tr

ÖZET

Kurumsal dergicilik gün geçtikçe değerini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda her gün binlerce yolcunun yolculuklarını süsleyen üç büyük firmaya ait kurumsal dergilerin incelenerek karşılaştırılması yapılmıştır. Türkiye’de bulunan köklü, üç büyük otobüs şirketinin çıkarmış oldukları kurum dışı dergileri incelenerek, karşılaştırılması yapılmıştır. Kamil Koç firmasının Yolculuk dergisi, Pamukkale Turizm firmasının Pamukkale dergisi ile Ulusoy firmasının Ulusoy Travel dergisi bu kapsamda değerlendirilmiştir. Dergilerin kurum prestijlerini yükselttiği gerçekliğinin yanı sıra çok zengin içeriğe sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dergi, Dergicilik, Kurumsal Dergicilik.

ABSTRACT

Corporate magazine publishing is increasing its values more and more everyday. In this context, corporate magazines belonging to the three major companies that embellish the journeys of thousands of travellers every day are examined and compared. The non-institutional magazines of the three well established bus companies in Turkey were examined and compared. KamilKoc’s travel magazine, Pamukkale Tourism Company’s “Pamukkale Magazine” and Ulusoy’s “Ulusoy Travel Magazine” have been evaluated in this context. It has been seen that magazines have very rich content as well as the fact that they increase the prestige of the institutions.

Key Words: Journal, Magazine Publising, Institutional Magazine Publising.

Giriş

Kurumların; globalleşen dünyada hızla gelişmesiyle beraber dışarıya açılan yüzlerine daha da önem verdikleri ve prestijlerini daha da artırmaya yönelik çalışmalarını hızlandırdıkları bir gerçektir. Kurumların kendilerini tanıtmaya yönelik faaliyetlerinden biri de; yaptıkları hizmeti, ürünü ya da fikri kurum dışı dergileri çıkararak satmaktır (Yapar Gönenç, 2006, s.10).

Kamil Koç, Pamukkale ve Ulusoy firmaları kurumsal kimlik kavramını etkin biçimde yansıtan kurumlardandır. Kurumsal kimlikleri sayesinde; Türkiye’de seçkin bir yere sahip olmanın yanı sıra, üstün yönleriyle de adlarından söz ettirmektedirler. Hizmetlerinin kalitesi de rekabeti vazgeçilmez kılmıştır.

Türkiye’de bulunan köklü, üç büyük otobüs şirketinin çıkarmış oldukları kurum dışı dergileri incelenerek, karşılaştırılması yapılacaktır. Kamil Koç firmasının Yolculuk dergisi, Pamukkale Turizm firmasının Pamukkale dergisi ile Ulusoy firmasının Ulusoy Travel dergisi bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Çalışmada; literatür taramasının yanı sıra, kurum dergisini çıkaranların yetkilileri ile internet söyleşileri ve ilgili kurumların internet sayfalarının incelenmesinden yararlanılmıştır.

Literatür taraması yapıldığında; Editörlüğünü Aslı Yapar Gönenç’in yaptığı Dergicilik Üzerine adlı kitabın dergicilik üzerine büyük bir eksikliği tamamladığı ve de birçok makaleyi de içeriğinde topladığı görülmektedir. Otobüs firmalarının çıkarmış oldukları kurum dışı dergicilik üzerine bir çalışmanın yapılmaması üzerine bu çalışma yapılmıştır.

1. Dergicilik Kavramı

Dergi; en az haftada bir, en fazla üç ayda bir çıkacak şekilde düzenli bir yayın aralığına sahip, içerisinde okunacak metinler barındıran, okurları tarafından parayla satın alınan ya da talep edilen, gazete gibi diğer yayınlardan bağımsız olarak ciltli olarak dağıtılan süreli yayındır (Yapar Gönenç, 2006, s. 8).

1.1. Dergi Çeşitleri

Dergiler; tüketici dergileri, kurum dergileri, sektör dergileri, bilimsel dergiler ve marjinal dergiler olarak beşe ayrılırlar (Yapar Gönenç, 2006, s. 9).

1.1.1. Tüketici Dergileri

Günümüzde sayıları ve türleri hızla artan tüketici dergileri; parayla satılması zorunlu olan, mutlaka içerisinde reklam barındıran, belli bir kapağı bulunan, nüsha ve abone satışı yapan, bunu da sergileyen yapıda olan, kendi kategorisinde tutarlı bir yol çizen dergi çeşididir. Çocuk dergileri, ekonomi dergileri, gençlik dergileri, haber dergileri, gezi dergileri, müzik dergileri, spor dergileri, kadın dergileri, yemek dergileri, sinema dergileri, dekorasyon dergileri, sağlık

dergileri, kültür ve sanat dergileri, erkek dergileri, moda dergileri çeşitleri vardır (Yapar Gönenç, 2006, s. 9).

1.1.2. Sektör Dergileri

“Gayri Safi Milli Hasılayı oluşturan mal ve hizmet üretimi ve dolaşımı içeriğine yer veren dergilerdir”(Yapar Gönenç, 2006, s. 10).

1.1.3. Bilimsel Dergiler

Akademik çevreler tarafından yayınlanan ve bilimsel konuları içerisinde barındıran dergi çeşididir. Bilim dergilerinin evrenselliği en temel özelliğidir. Hedef kitlesi olarak ta o bilim dalıyla uğraşanları belirtebiliriz (Yapar Gönenç, 2006, s. 10).

1.1.4. Kurum Dergileri

Kurum içi ve kurum dışı olarak ikiye ayrılır. Kurum içi dergileri; eğitmek, bilgilendirmek, çalışanlarla iletişim kurmak, verimliliği ve motivasyonu artırmak amacıyla çıkarılırlar. Kurum dışı dergileri ise, hizmet, fikir ya da ürünü satmak ve ilgili kurumun prestijini yükseltmek amacıyla çıkarılırlar (Yapar Gönenç, 2006, s. 10).

1.1.5. Marjinal Dergiler

Diğer dergi çeşitlerinden farklı, kendine özgü bir yapıda çıkan dergilerdir. Okuyucularına ulaşımı, yayınlanması diğer dergilerden çok farklıdır (Yapar Gönenç, 2006, s. 10).

2. Kimlik Kavramı

“Kimlik, örgütün kendini nasıl ifade ettiğiyle ilgili bir kavramdır. Örgütün üst düzey yöneticiler ya da halkla ilişkiler departmanı tarafından kurumu nasıl konumlandırılmak istediğiyle ilgilidir”(Saruhan ve Yıldız, 2013, s. 390).

Her ürünün fiziksel ve kimyasal özelliklerinin yanı sıra markası sayesinde duygusal ve psikolojik olarak yansıttıkları etkileri de mevcuttur. Bu özellikler bir kimliği yansıtır. Marka bir isim olma beraberinde bir kimlik ve imaj yaratma kavramlarını da beraberinde getirir (İslamoğlu ve Fırat, 2011, s. 7).

2.1. Kurumsal Kimlik Kavramı

“Bir şirketin kendisini ifade etmesine ve insanların şirketleri tanımlarken, hatırlarken ilişki kurmalarına izin verdiği anlamlar topluluğudur” (Türkoğlu, 2008, s. 16).

“Kurumların, diğer kurumlardan ayırt edilebilmeleri ve üstün yönleriyle onlardan sıyrılabilmesi gibi konularda, etkin bir kurumsal kimlik yönetimine gereksinimleri vardır. Çünkü kurumlar, faaliyet gösterdikleri pazarda, ürettikleri ürünlerin benzerleriyle rekabet etmektedir” (Kazan, 2013, s. 302).

Kamil Koç, Pamukkale ve Ulusoy firmaları kurumsal kimlik kavramını etkin biçimde yansıtan kurumlardandır. Kurumsal kimlikleri sayesinde; Türkiye’de seçkin bir yere sahip

olmanın yanı sıra, üstün yönleriyle de adlarından söz ettirmektedirler. Hizmetlerinin kalitesi de rekabeti vazgeçilmez kılmıştır.

3. Kurumların Özellikleri

Türkiye’de otobüs işletmeciliği alanında kurumsallaşmış olan Kamil Koç, Pamukkale ve Ulusoy firmalarının kısa bir tanıtımı yapılacaktır.

3.1. Kamil Koç Firması

Türkiye’nin ilk otobüs şirketi olarak 1926 yılında faaliyetine başlamıştır. Kurucusu Kamil Koç’tur. Kuruluşundan bugüne bir gün bile kontak kapatmadan yolcularına hizmet vermektedir. 4 binin aşkın çalışanı ve 570 araçlık modern filosuyla, 37 il, 186 ilçe ve 515 satış noktasında, günde ortalama 700 ana kalkış yapmakta, ayrıca günde 35 bin yolcu taşımaktadır. Yılda yaklaşık 250 bin sefer yapmakta ve 12.5 milyonun üzerinde yolcu taşınmaktadır (<http://www.kamilkoc.com.tr>).

3.2. Pamukkale Turizm Firması

1962 yılında Hüseyin Mazlum Bababalım tarafından kurulmuştur. Türkiye’nin 450 noktasında, 3.600 çalışan ve 400 araç filosuyla halen hizmet vermektedir (<http://pamukkale.com.tr>).

3.3. Ulusoy Firması

1937 yılında Hacı Mehmet Bahattin Ulusoy tarafından kurulmuştur. Türkiye’de 320 otobüs filosuyla yılda ortalama 3.5 milyon yolcu taşımaktadır (<http://ulusoy.com.tr>).

4. Araştırmanın Yöntemi

İçerik analizi yöntemiyle üç büyük firmaya ait dergi incelenecek ve de karşılaştırılacaktır. “İçerik analizi, sosyal bilimcilerin ve özellikle iletişim araştırmaları alanında çalışan bilim adamlarının, medya mesajlarının içeriği üzerinde yaptıkları gözlemlerden çıkarımlar yapmak için oldukça sık kullandıkları biçimci bir araştırma tekniğidir” (Stempel, 2003, s. 103). Söz konusu dergilerin içerikleri gerek nicel gerekse nitel içerik analizi yöntemiyle çözümlenerek çıkarım yapılacaktır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de faaliyet gösteren üç büyük firmaya ait kurum dışı dergilerin incelenerek karşılaştırılmasıdır. Böylesine büyük firmaların kendilerini yansıtan kurum dışı dergilerinin de yolcularına sunumunun önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda dergilerinin incelenmesi ve karşılaştırılması bize dergiciliğe verdikleri önemi de gösterecektir.

4.2. Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki kurum dışı dergileri oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yoluyla Kamil Koç, Pamukkale ve Ulusoy firmalarının kurum dışı dergileri incelenmiştir. Araştırmada yalnızca bu üç firmaya ait kurum dışı dergilerinin bir yıllık; 12 adet sayısı taranmış ve 2013 yılı internet söyleşisinden alınan veriler üzerinden değerlendirmeleri yapılmıştır. Dergileri okuyan yolcuların görüşleri alınmamıştır. Sadece dergilerin içerikleri ve de yapılan internet söyleşileri üzerinden yorumlama yapılmıştır.

Dergiler	Frekans	%
Yolculuk	20.000	40.00
Pamukkale	15.000	30.00
Ulusoy	15.000	30.00
Toplam	50.000	100.00

5. Araştırmanın Bulguları

5.1. Kurumsal Dergilerin Karşılaştırılması

5.2. Aylık Tiraj Bakımından

Yolculuk dergisi 20.000 (Berna Çetin Akgün, kişisel görüşme, 23.10.2013), Pamukkale dergisi 15.000 (Alper Şahin, kişisel görüşme, 25.10.2013) ve Ulusoy dergisi de 15.000 (Merve Ermiş, kişisel görüşme, 25.10.2013) aylık tiraja sahiptir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere aylık ortalama tirajlara bakıldığında % 40'lık payla Yolculuk dergisinin daha çok tiraj yaptığı, diğer iki derginin de eşit miktarda tiraja sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Aylık ortalama tiraj bilgisi

5.3. Reklam Gelirleri Bakımından

Reklam; "Müşterileri ürün satın almaya teşvik ederek, satıcı ile alıcılar arasında bir ilişki kurmayı hedefleyen iletişim tekniğidir. Bu tanıtım tekniğinin ticari yönü ağır basmaktadır. Yapılan çalışma satışa yöneliktir"(Hacıoğlu, 2008, s. 80-81). Reklam; bir mal veya hizmeti, müşterisine ya da tüketicisine en güzel şekilde gösteren ve de bunun sonucunda olumlu dönüşler almayı hedefleyen, satışın artışı artırmaya yönelik faaliyetler olarak ta görülebilir. Dolayısıyla reklam sayesinde tanıtımı yapılan hizmet ya da ürün daha geniş kitlelere duyurulacaktır. Yolculuk dergisinde reklam gelirleri şirket gelirleri içindeki payının %5'in altındadır (Berna Çetin Akgün, kişisel görüşme, 23.10.2013). Pamukkale dergisinde ise reklam gelirleri artışı, tiraj artışına dönüşmektedir (Alper Şahin, kişisel görüşme, 25.10.2013). Ulusoy Travel dergisinde ise reklam politikasının dergi içeriğine etkisi olmadığını, reklam

artırıcı zengin içerik üretiminin hedeflenmekte olduğunu söyleyebiliriz (Merve Ermiş, kişisel görüşme, 25.10.2013). Bu üç dergi içinde reklam gelirlerinin önemli bir yere sahip olmadığını görmekteyiz.

5.4. Dergi Konuları

Yolculuk dergisi içeriğinde; okur mektupları, kültür, sanat, sinema, güncel konular, yaratıcı fikirler, endemik bitkiler, Anadolu'nun kuşları gibi geniş bir yelpazede okuyucu kitlesine ulaşmaktadır (<http://www.yolculuk.com.tr>). Pamukkale dergisinde; moda, müzik, sağlık, gezi, teknoloji ve otomobil konuları üzerinde yazıların yazıldığı görülmektedir (<http://www.pamukkaledergi.com>). Ulusoy Travel dergisinde ise daha kısıtlı konulara yer verilerek; gezilip görülecek yerlerin tanıtımı yapılmış, seyahat ve kültür temalı yazılar yazılmıştır (<http://www.yolculuk.com.tr>).

5.5. Dergi İçeriğini Yazarlar

2004 yılı itibariyle, ortalama 128 sayfa olarak çıkan Yolculuk dergisine, kendi ekibi yazıları yazmaktadır. Yazarları iletişim fakültesi mezunudur. Dışarıdan konusunda uzman akademisyenlerden yardım alınmakta ve de ayrıca telif karşılığı dışarıdan konu da temin edilmektedir (Berna Çetin Akgün, kişisel görüşme, 23.10.2013). 2006 yılı itibariyle, ortalama 84 sayfa olarak çıkarılan Pamukkale dergisinde ise her içerikte uzman metin yazarlarından istifade edilerek yazılar yazılmaktadır (Alper Şahin, kişisel görüşme, 25.10.2013). 1987 yılı itibariyle, ortalama 80-87 sayfa aralığında yayımlanan Ulusoy Travel dergisi ise Era İstanbul adlı bir dergi grubu tarafından seyahat ve kültür ağırlıklı çıkarılmaktadır. Era İstanbul dergi grubunun çıkardığı dergiler arasında; Sabiha Gökçen Havalimanı Terminal, TURMEPA DenizTemiz, Setur Ekstra, Adil Işık, Condentry, Love My Body, Profilo, Siemens, GE Healthcare, Özel Yunus Emre Hastanesi Sağlığımız ve Siz, Su Entertainment (Suada), Maltepe Park AVM dergileri bulunmaktadır (Merve Ermiş, kişisel görüşme, 25.10.2013).

5.6. Derginin Çıkarılma Amacı ve Hedef Kitle

Yolculuk dergisi müşterilerine yolculuklarında verilen hizmet kalitesini ve kurum prestijini yükseltmek amacıyla çıkarılmaktadır. Ayda 1.250.000 yolcu taşındığı bilinmekte ve de yapılan araştırmalara göre bu yolcuların %21'i bu dergiyi okuduğu değerlendirildiğinde ayda 250-260 bin kişinin yolculuk dergisini okuduğu düşünülmektedir (Berna Çetin Akgün, kişisel görüşme, 23.10.2013). Pamukkale dergisi yolcuların seyahatleri esnasında okuyarak keyifli zaman geçirmesi ve firma olarak kendini ifade etmesine yardımcı olması amacıyla çıkarılmaktadır. Aylık 500.000 yolcu tarafından okunmaktadır (Alper Şahin, kişisel görüşme, 25.10.2013). Ulusoy Travel dergisi de kurum prestijini yükseltmek amacıyla çıkarılmaktadır. Yıllık ortalama 3.2 milyon kişi taşındığı baz alınarak aylık 250-300 bin kişinin okuduğu tahmin edilmektedir (Merve Ermiş, kişisel görüşme, 25.10.2013). Tablo 2'de de görüldüğü üzere, yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler neticesinde Pamukkale dergisinin % 47.20'lik dergi okuyan hedef kitleye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Dergiyi okuyan hedef kitle sayısı

Dergiler	Frekans	%
Yolculuk	260.000	24.50
Pamukkale	500.000	47.20
Ulusoy	300.000	28.30
Toplam	1.060.000	100.00

5.7. Dergilerin Farklılıkları

Kamil Koç firmasının, Yolculuk dergisinin içeriğini kendi ekibiyle oluşturması önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra, dergi içeriğinin oluşturulması için okurlarından pek çok görüş ve öneri almalarının etkisi de bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak okuyucular kendi yörelerinin tanıtımı için yönlendirmekte ve önerilerde bulunmaktadır. Kimi zaman ilginç taleplerle de karşılaşmaktadır. Bir Japon öğrencinin kırmızı konusunun işlendiği sayıyı internette takip edip, tezinde kullanmak üzere, büroya gelip, ilgili sayıyı istemesi buna bir örnektir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı coğrafya kitaplarında, derginin içeriğinde bulunan Endemik Bitkiler sayfalarından birkaç konu kaynak olarak kullanılmıştır. İz Tv ile ortak gezi düzenlenerek, dergide buna yer verilmiştir. Belediyeler ve valilikler de, derginin yetkili kişileriyle temasa geçip bölgelerini tanıtmaları için davette bulunmaktadırlar. Milas, Güzelyurt, Giresun, Karabük, Muğla, Yedigöller, Çoruh Vadisi yerel yönetim davetiyle gezilen yerlere örnek verilebilir. 9 yılı aşkın süredir çıkarılan Yolculuk dergisi, yolcularına Türkiye'nin turistik rotalarının dışındaki yerleri ve yaşamları da sunan bir dergi olması ve bunu da ücretsiz ulaştırması itibarıyla sosyal sorumluluk projesi olarak ta değerlendirilebilir. 9 yıllık süre zarfında arşivinde biriken materyalleri de kitaplaştırarak okurlarıyla buluşturmaktadır. “Anadolu’da Tarihe, Kültüre, Doğaya, İnsana Yolculuk” ile “Anlar ve İzler-Türkiye Yollarında” adlı kitapları bu çerçevede satışa çıkarılmıştır. Ücretsiz olarak sunulan Yolculuk dergisi aynı zamanda, 4 TL fiyat etiketiyle; büyük şehirlerdeki Dost Kitabevi, Turhan Kitabevi, Boğaziçi Kitabevi, Nata-Vega Arkadaş Kitabevi, Eylül Kitabevi, Kırmızı Kedi Kitabevi, Mephisto, Kitapsan, Remzi Kitabevi, Pan Kitabevi gibi seçkin kitapevlerinde ve D&R’larda satışa sunulmaktadır. Ayrıca www.yolculuk.com.tr ya da www.yolmarket.com adresinden dergiye abone olunabilmektedir. 6 aylık abonelik bedeli 20 TL, bir yıllık abonelik bedeli de 40 TL olarak belirlenmiştir (Berna Çetin Akgün, kişisel görüşme, 23.10.2013).

Pamukkale dergisinin her içerikte uzman metin yazarlarından yararlanması da derginin kalitesini artırdığı ve de okuyuculardan olumlu dönüşler aldıkları bilinmektedir (Alper Şahin, kişisel görüşme, 25.10.2013).

Ulusoy Travel dergisi ise Era İstanbul dergi grubu tarafından seyahat ve kültür ağırlıklı konular üzerinde yoğunlaşarak çıkarılmaktadır. Dergi grubunun yakın içerikli dergileri çıkarmasındaki tecrübesi, Ulusoy Travel dergisinde bariz bir şekilde görülmektedir (Merve Ermiş, kişisel görüşme, 25.10.2013).

Sonuç

Türkiye'nin üç büyük otobüs firmasının kurumsal kimliklerini yansıtan kurum dışı dergileri incelenmiştir. İçerikleri ile yolcuya seyahatleri esnasında keyifli bir zaman geçirmesini sağlamanın yanı sıra, ilgili firmanın kendini ifade etmesine yardımcı olduğu, kurum prestijini yükselttiği de bilinen bir gerçektir. Her üç dergi de bu bağlamda etkin bir rol oynamaktadır. İnternet sayfalarından da takip edilebilen dergiler, gerek kendi bünyesindeki çalışanlarından gerekse bir dergi grubundan yardım alınarak çıkarılmaktadır. Ulusoy Travel dergisi Era İstanbul adlı dergi grubu tarafından çıkarılmaktayken, Pamukkale dergisi uzman metin yazarlarından destek almaktadır. Yolculuk dergisi ise, bu iki derginin aksine kendi bünyesinde barındırdığı iletişim fakültesi mezunu yazarları tarafından oluşturulmaktadır. İçeriğini oluştururken de ayrıca dışarıdan telif hakkı ödenmek kaydıyla konu alınabilmekte ve bazı konular için akademisyenlerden yardım istenmektedir.

İçerik olarak değerlendirdiğimizde; Yolculuk dergisinin daha fazla konu içerdiği ve farklı konularda yazıları barındırdığı görülmektedir. Bu da okuyucunun daha fazla ilgisini çekeceği anlamına gelmektedir. Dergi grubu tarafından seyahat ve kültür temalı yazıları içerisinde bulunduran Ulusoy Travel dergisi de sadece gezilip görülebilecek yerlerin tanıtımı amaçlı çıkarıldığı görülmektedir. Okuyucu kitlesi olarak daha az talep çekeceği değerlendirilmektedir. Bir nebze de olsa Ulusoy Travel dergisinden içerik olarak daha fazla konu bulunduran; moda, müzik, sağlık, gezi, teknoloji, otomobil gibi başlıklar altında yazılara yer veren Pamukkale dergisinin de hedef kitlesinin konu fazlalığına göre daha da artış gösterdiği bilinmektedir.

Kurum dergileri, kurumun prestijini yükseltmek amacıyla ücretsiz olarak çıkarılmaktadır. Fakat Yolculuk dergisi bu özelliğinden az da olsa sıyrılarak, çok az bir kısmı, belli bir ücret dahilinde büyük kitapevlerinde satışa sunulmaktadır. Bu da kurum dergiciliği adına değerlendirildiğinde; kurum dışı dergi kapsamının dışına kaydığı sinyallerini vermektedir.

KAYNAKÇA

- Gönenç, A. Y. (2006). *Türkiye’de ve Fransa’da dergicilik ve kadın dergileri*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hacıoğlu, N. (2008). *Turizm Pazarlaması*, Ankara:Nobel
- Kazan, H. (2013). Kurumsal Dergicilik ve Türk Hava Yolları’nın Uçuş Dergileri, Aslı Yapar Gönenç (Ed.). *Dergicilik Üzerine*, İstanbul:SAGE, 299-316.
- Saruhan, Ş.C. ve Yıldız, M. L. (2013). *Çağdaş Yönetim Bilimi*, İstanbul:Beta
- Stempel III, Guido H. (2003). “İçerik analizi”, Derleyen/Çeviren: Murat S. Çebi, *İletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi*, Ankara: Alternatif
- Türkoğlu, S. (2008). Görsel İletişim Tasarımında Kurumsal Kimlik ve ‘İstanbul Üniversitesi’ Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- www.kamilkoc.com.tr, 25.10.2013.
- www.pamukkaledergi.com , 25.10.2013.
- www.ulsoy.com.tr/ulusoy_travel_dergi.aspx , 25.10.2013.
- www.yolculuk.com.tr , 25.10.2013.

EXTENDED ABSTRACT

One of the activities of institution for introducing themselves is to publish an institutional journal. In this research, institutional journals that are published by firms such as Kamil Koç, Pamukkale and Ulusoy are examined. This research benefit from outhority's conservations an internet who published this institutional journal and examining websites along with literature scanning. Using content analysing method, journals that belongs to these 3 firms are viewed, compared and introduced placing importance to publishing of these firms.

In this work, the journal which is published in every month of 2013 were viewed and interpreted. Journals are examined by subjects such as monthly circulation, advertising revenue, subjects of the journal, writer's of the contents, the aim of publishing the journal and target group.

It was seen that all three firms used institutional journals to increase the prestige of the institutions. The journal named "Yolculuk" has mere contents compared to others. However, its understood that because of this journal is being sold in larger bookstores, it is being held the out of institutional journals.

ÜLKER GRUBUNUN 2014 YILI SPORDA SPONSORLUK FAALİYETLERİ

Dr. Gökhan BAK

Milli Savunma Bakanlığı, gokhanbak2010@hotmail.com

Dr. Osman VEDÜD EŞİDİR

Sağlık Bilimleri Üniversitesi, osmanvedud.esidir@sbu.edu.tr

ÖZET

Spor insanoğlunun en temel ihtiyaçlarındandır. İnsan, dünyada var olduğundan itibaren sporla uğraştığı bilinmektedir. İlkçağlarda savunma amaçlı yapılan spor günümüzde yerini çok geniş alanlarda devam ettirmektedir. İster eğlence ister kar amaçlı yapılsın sporun hayatımızdaki yeri önemli derecede artmaktadır.

Sponsorluk, spor eğlence, kar amacı gütmeyen olaylar veya organizasyonlar gibi bir mala ödenen nakdi ve/veya aynı ücret ve bunu karşılığında mal ile ilişkilendirilmiş ticari potansiyelin işletilebilirliğine ulaşan bir faaliyettir.¹ Sponsorluk türlerinden en güzel sonuç spor sponsorluğundan alınmaktadır. Spor sponsorluğu sayesinde çok geniş kitlelere hitap edilebilir ve kısa bir sürede istenilen ürünün bu kitlelere tanıtımı yapılabilir.

Bu çalışmada sporun ekonomi ile ilişkisi üzerinde durularak, spor sponsorluğunun önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır. Türkiye’de Yıldız Holding çatısı altında bulunan Ülker Grubunun bu bağlamda sponsorluk faaliyetleri incelenmiştir. Çıkan tablo neticesinde; spor sponsorluğuna katkısının yanı sıra Ülker Grubunun tanınırlığının da bu yolla arttığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Sponsorluk, Ülker Grubu"

1. SPOR KAVRAMI

Spor, temel olarak insanın sağlıklı kalmak, eğlenmek ve serbest zamanının değerlendirmek için yaptığı olgudur. İngilizcenin yardımıyla tüm dünyaya tanıtılsa da; Latince kökenli “desportare” kelimesinin zamanla Fransızcaya “desport” olarak geçmesi daha sonra da İngilizceye “sport” olarak aktarılmıştır. Türkçeye de İngilizceden geçen bu kelime; vücudun gücünü artırmak için yapılan çalışma, beden eğitimi, idman jimnastik anlamlarına gelmektedir.² Spor, kişinin ruh ve beden sağlığını güvence altına alan, onun topluma uyumunu sağlayan, günlük hayatın gerginlik ve sürtüşmelerini ortadan kaldıran bir araçtır.³ Sporda temel amaç kazanmaktır. Kimi zaman bir takım halinde kimi zaman bireysel olarak bu ideal peşinde koşulur.⁴

Alman Carl Diem’e göre spor; bireyin özgür istencine bağlı, belli değer ölçüleri içeren, kendisine özgü töresi olan, yarışma biçiminde, şenlik ve sevinç içerisinde yapılan; geliştirilmiş ve özgülleştirilmiş kuralları olan yetkinleşmeyi öngören bedensel egzersizlerdir.

¹ Mehmet Baş, “Spor Sponsorluğu ve Spor Federasyonlarının Sponsorluğa Bakışı Üzerine Bir Araştırma”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:10, Sayı:3, 2008, s. 111.

² Cem Saatçioğlu, **Spor Ekonomisi: Teori, Politika ve Uygulama**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2013, s.5.

³ Mehmet Şahin, **Spor Ahlakı ve Sorunları**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 1998, s. 44.

⁴ Güven Necati Büyükbaykal, **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yazılı Spor Basımında Futbolun Yeri ve Önemi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2004, s. 8.

Spor pedagogu H. Neusel'e göre spor; boş zamanları değerlendirme, dinlenme, kendini iyilik halinde bulundurma ya da yarışma biçimleriyle düzenlenen her türlü motorik aktiviteleri kapsayan bir eylem biçimidir. Toplumbilimci K. Heinmann'a göre spor; bedensel bir aktivitedir. Toplumsal normlara göre düzenlenir, spor üretime yönelik değildir. G. Luschen'e göre ise; spor, oyun ile iş arasında yer alan, yarım tarzında kurumlaşmış fiziksel aktivitedir.⁵ Spor; sağlık, boş zamanları değerlendirme, performans, kendine güven, kişiler arası ilişkiler ve aktif yaşam tarzı alışkanlıklarının kazandırılması amacıyla yapılmaktadır.⁶

Eco'ya göre, "Spor İnsandır, Spor Toplumdur". Burada sözcüklerin büyük harflerle başlaması ifadenin emredici ciddiyetini gösterir ve tarihsellik boyutunu tespit eder. Bu ifade belki de kendi içinde, Eco'nun tartışma götürmez bir varoluş ilkesi olarak yorumladığı Batı uygarlığının kültürel fermanıdır. Eco, spor, insanlık ve toplum arasındaki adı konmamış zihinsel kaynağını şöyle tanımlar: Kolektif duyarlılığın derin alanı. Spor, insanlık ve toplum sözcükleri ve onların ilettiği kavramların doğruluğunu sağlayan ve onları meşrulaştıran çağrışımların dayandığı mantığın temeli, kültürel hafızanın tarihsel özgürlüğünde, yani Batı'daki toplumsal alanın "Maksimum çimentosundadır". Eco'nun gizli umudu; spor, insanlık ve toplumu kavramsal olarak birbirine bağlayan dizimsel zincirin mantığını kırmak...⁷

1.1. Sporun Doğuşu

Sporun tarihsel süreç içerisinde doğuşu ve gelişimi insanın doğayla mücadelesiyle başlar. Tarihteki ilk sporlar ister araçlı, ister araçsız yapılsın, savunma ve saldırı amaçlı yapılmıştır. En çarpıcı örnek, avcılarının yaklaşık 50.000 yıl önce geliştirdikleri ve Mezolitik Çağ toplumlarının da önemli bir beceri saydıkları okçuluğun İ.Ö. 3000 yıllarında Tunç teknolojisinin ürünü ve tarihteki ilk iki devletten biri olan Mısır'da prenslerin ve soyluların hedef atışlarındaki başarılarının titizlik ve özenle kaydedildiği bir yarışma amacına dönüşmesidir. Gündelik yaşamın bir parçası olan ve boş zamanların değerlendirilmesinde önemli bir yer tutan spor, zaman içerisinde bir hobi alanına dönüşmüş ve çeşitlenmiştir.⁸

Eski Türk'lerde çocuk eğitiminin, ulusun yaşam gereksinmelerine göre biçimlendiği göze çarpar. Çocuk, ata hükmetmenin, ağır kılıcı bileğinde istediği gibi döndürmenin, okla istediği yeri delmenin kıvancını, çok küçük yaşlarda tatmaya ve bu suretle yaşlıları arasında, cesaret ve becerisiyle belirginleşmeye kendisini adardı. Daha üstün bir dayanıklılık için, beden eğitimine ve beden kültürüne büyük önem verilirdi.⁹ Türkiye'de çok az genç insan sporu kendine amatörce bir uğraş ya da profesyonelce bir meslek olarak seçmektedir. Yetersiz spor alanları, devletin teşvikinin yetersiz olması, halin desteğinin sınırlı olması gibi bir çok zorluk, sporcu yetiştiremememizde en önemli nedenlerdir.¹⁰

⁵ Ahmet Talimciler, **Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Spor**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 15-16.

⁶ Sunay, Hakan: "Türkiye'de Sporun Yaygınlaştırılması", (çevrimiçi) http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/147/sunay.htm, Erişim Tarihi: 03.05.2014.

⁷ Peter Pericles Trifonas, **Umberto Eco ve Futbol**, Çev: Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s. 22-23.

⁸ Saatçioğlu, a.g.e., s. 5-6.

⁹ Doğan Yıldız, **Çağlarboyu Eski Türklerde Spor**, İstanbul, Telebasım Yayıncılık, 2002, s. 21.

¹⁰ Büyükbaykal, a.g.e., s. 9.

Modern sporda; rekabet gücü sağlam, hızlı düşünüp hareket eden yetenekli, beceri ve yaratıcı özelliklere sahip olan bireylere gereksinim duyulmaktadır. Rekabetçi ortamda başarılı olmak, başarıyı sürdürebilmek, sürekli gelişime, değişime ve yeniliklere hazır olmak her kulübün isteği ve hedefidir.¹¹

1.2. Spor Endüstrisi

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren spor pazarının ekonomik bir faaliyet alanı olarak devasa boyutlara ulaşması, spor tüketiminin toplumların hemen hemen her katmanına yayılması, sporun popüler bir kültür ögesi olarak tüketime sokulması ve birçok farklı endüstri dalıyla iç içe geçmesi gibi çeşitli nedenler sporu dünya ölçeğinde hızla endüstrileştirmiştir. Bu duruma bağlı olarak spor endüstrisi olarak tanımlanan bir faaliyet alanı endüstri dalları içerisinde değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca günümüzün kitle iletişim araçları ve özellikle medyanın etkisiyle karlı bir reklam ve tanıtım aracı haline gelen spor, bir taraftan geniş kitlelerin yoğun ilgisini çeken bir gösteri ve eğlence faaliyeti olarak tüketim sektörüne dönüşürken, diğer taraftan girişimciler için önemli miktarlarda finans hareketlerinin yaşandığı cazip ekonomik faaliyet alanı haline gelmektedir.¹²

Spor Endüstrisi; temelde tüketicilere gerek performans(her kategoride yarışma boyutunda), gerek rekreatif(sağlık ve güzellik için spor boyutunda), gerekse rehabilitif(hastalık ve sakatlıkların tedavisi boyutunda) ve de preventif (hastalık ve sakatlıkların önlenmesi boyutunda) formuyla spor, diğer serbest zaman etkinlikleri(traking, yamaç paraşütü, dağcılık v.b) ve bunlarla ilgili ürün, hizmet, araç ve gereç, insan, yer ve düşünceler sunan pazarın ismidir.¹³

- Spor endüstrisinin günümüzde çok ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir.¹⁴
- Spor dünyada 22. sektör olarak yerini almaktadır.
 - Yine spor, tüm sektörler içinde genel ciro olarak otomotivinde önünde, birinci sırada bulunmaktadır.
 - Sporcular dışında, sadece ABD'deki spor endüstrisinde 5,5. milyon kişi istihdam edilmektedir.
 - Dünyada en çok izlenen programlar spor programlarıdır. Birinci sırada 2003 yılı içerisinde 5 milyar kişi Formula 1'i izlemiştir. İkinci sırada dünya kupası vardır.
 - FİFA'nın 2010 Dünya Kupası Yayın gelirleri 623 Milyon Dolardır.
 - Spor gerek ekonomik gerekse rehabilitif boyutu ile ekonominin ve insan yaşantısının vazgeçilmez bir parçasıdır.

Türkiye'de ise spor endüstrisi, diğer ülkeler gibi çok büyük gelişmeler göstermese de son yıllarda azımsanamayacak gelişmeler olmuş ve olmaya devam etmektedir. Türkiye'de en popüler spor branşı olan futbol oyunu, diğer ülkelerde olduğu gibi önemli ekonomik faaliyetin konusu haline gelmiştir. Türkiye'de futbolun ve özellikle Turkcell Süper Lig ve kulüplerinin

¹¹ Azmi Yetim ve Recep Cengiz, **İletişim ve Spor**, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2012, s.13.

¹²Saatçioğlu, a.g.e., s. 7.

¹³ <http://www.kktcmok.com/haberlerimiz/257-spor-enduestrisi-nedir.html>, Erişim Tarihi:29.04.2014.

¹⁴ Saatçioğlu, a.g.e., s. 8-9.

spor endüstrisi içerisindeki parasal hacmi gün geçtikçe büyüme göstermiştir. Yaklaşık 480 milyon dolar hacmi olan Turkcell Süper Ligin ekonomisinde dört büyükler baskın durumdadır. Yıllık forma satışlarını incelediğimizde; Beşiktaş SK-5,2 milyon dolar, Fenerbahçe SK-10,3 milyon dolar, Galatasaray-8,3 milyon dolar ve Trabzonspor SK-2,1 milyon dolar gelir elde etmektedir. Ayrıca dört büyüklerin toplam bütçeleri 500 milyon Lirayı geçmiştir.¹⁵

2. Spor ve Sponsorluk Kavramları

Spor, insan yaşamında önemli etkileri olan bir olgudur. Spor, bireylerin, ruhsal, fiziksel ve zihinsel gelişimine katkıda bulunmasının yanı sıra kişilerin sosyalleşmesi açısından da önemlidir. Sporun bu özelliği insan yaşamı içerisinde giderek önemli hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durum firmaların spora ve spor sponsorluğuna verdikleri önemi de artırmaktadır.¹⁶Milyarlarca dolar harcayarak oluşturulmaya çalışılacak imaj ve tanıtım spor yoluyla daha kolay sağlanabilmektedir. Yapılan tanıtım ve reklamlardan başka bu sayede dostluk, yarışma ve dayanışma anlayışları oluşturmaktadır. Ülkelerin insan kalitesinin ve eğitiminin en önemli ve yardımcı ürünü spordur.¹⁷

Spor ve sponsorluk kavramları işletmecilik alanında pazarlama iletişimi olarak veya halkla ilişkiler aracı olarak sıkça kullanılmaktadır. Çoğu zaman ticari araç olmadan, bir karşılık beklemeden sadece hayırseverlik amacıyla yapılmış olan gerek para, gerekse ekipman, personel, bilgi gibi yardımların spor, kültürel ve sosyal alanlarda ihtiyaç duyan bireylere ya da organizasyonlara yapılması Sponsorluk olarak adlandırılmaktadır.¹⁸ Sponsor olunan etkinlikler birer mesaj platformudur. Önemli olan dar ya da geniş her kapsamda stratejinin aynı önem ve ayrıntıda, bütçe büyüklüğüne bakılmaksızın, planlanıp uygulanması gerekir.¹⁹ Sponsorluk önemi her geçen gün artan bir pazarlama iletişimi aracıdır ve ticari bir yatırım olarak görülmektedir. Sponsorluk, müşteriler ve stratejik ortakları etkilemek için düzenlenen diğer pazarlama etkinlikleriyle bağlanabilen bir iletişim aracıdır.²⁰

Sponsorluğun temel unsurları şu şekilde ifade edilir:²¹

- Sponsorluk, destekleyen ve desteklenen şeklinde en az iki tarafın varlığı ile gerçekleşir.
- Sponsorluk karşılıklı iki yönlü yarara dayanır.

¹⁵ Hakan Katırcı ve Metin Argan, **Spor Pazarlaması**,Eskişehir,Anadolu Üniversitesi Yayınları,2012,s. 12.

¹⁶ Baş, a.g.e., s.112.

¹⁷Karahüseyinoğlu, M. Fatih ve diğerleri: “Türkiye’nin Spordaki Konumunun Bazı Avrupa Ülkeleri ile Karşılaştırılması”, (çevrimiçi)
<http://web.firat.edu.tr/daum/docs/33/14%20turkiye%20spordaki%20konumunun%20Baz%C4%B1%20Avrupa%20%C3%9Cikeleriyle..F.Ramazano%C4%9Flu--%C3%96DEND%C4%B0--%20%208%20syf%20-75-82.doc>, Erişim Tarihi:03.05.2014.

¹⁸ Fikri Soyer, **Sporda Sponsorluk:Kavram, Kapsam ve Bir Araştırma**, Ankara, Gazi Kitabevi,2003, s. 1.

¹⁹Hakan Kavaklı, “Sponsorluk:Sponsorlukta Tüketici Faydası Unutulmamalı”, Mediacat Yazarları, **Her Yönüyle Pazarlama İletişimi**, 2. bs., İstanbul, Kapital Medya Yayınları, 2003, s. 178.

²⁰R. Ayhan Yılmaz, “Marka Farkındalığı Oluşturmada Sponsorluk ve Rolü: Eskişehir Sinema Günleri’ne Yönelik Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007/1, s. 588, (çevrimiçi)
http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/sb2007_7_1/448304.pdf, Erişim Tarihi:30.03.2014.

²¹ İsmail Güneş, **Futbol Ekonomisi:Ekonomist Gözüyle Futbol**, Adana, Karahan Kitabevi, 2010, s. 142.

- Sponsorlukta ayni, nakdi, insan ve hizmet yardımı şeklinde gerçekleşebilir.
- Sponsor ve olay yöneticisi sponsorluğun kendileri için en iyi sonucu içerdiğine inanır.
- Sponsorluk, firmanın pazarlama ve tutundurma amaçlarına ulaşmak amacıyla yapılır.

Günümüzde sponsorluk faaliyetlerinin 5 ana alanı kapladığı görülmektedir.²²

1. Spor sponsorluğu
2. Kültür ve sanat sponsorluğu
3. Çevre koruma ve devlet faaliyetleri sponsorluğu
4. Eğitim sponsorluğu
5. Medya alanında sponsorluk (Radyo ve televizyon yayınlarının sponsorluğu)

Spor sponsorluğu sponsorluk türleri arasında en geniş yeri alan sponsorluk türüdür. Çok geniş kitlelere hitap edebilmesi nedeniyle, özellikle ürünlerini ve hizmetlerini kısa zamanda bu kitlelere tanıtmak isteyen firmalarca yapılmaktadır. Bunun nedeni sporun tüm sosyal kesimlere hitap edebilmesi ve hemen hemen bütün dünyada anlaşılabilir, aynı dili konuşan bir sponsorluk alanı olmasıdır.²³

Sponsorluk günümüzde dünyadaki şirketlerin pazarlama stratejileri içerisine dahil edilmiştir. Spor sponsorluğuna harcanan paranın gün geçtikçe arttığı ve bundan sonra da artacağını çeşitli araştırmalar ortaya koymaktadır. Diğer ülke kulüplerinin veya sporcularının sponsorluk gelirleri oldukça önemli miktarda iken, ülkemiz kulüplerinin veya sporcularının başka ülke kulüplerinin veya sporcularının sponsorluk gelirlerinden oldukça düşüktür. Örneğin; M. United 11.200.000 dolar, Milan 9.500.000 dolar, B. Münih 22.916.000 dolar iken Fenerbahçe'nin 1.200.000 dolar yıllık sponsorluk gelirleri mevcuttur.²⁴

Ülkemizde Süper Lig'in sponsorluk gelirleri ise toplam gelirlerin sadece % 14'ünü oluşturur. Toplam sahip olduğumuz futbol geliri içinde sponsorluk faaliyetlerinin payı Avrupa normlarında olmasına karşın, sponsorluk kurumunun yarattığı toplam 65 milyon dolarlık gelir, 2,4 milyar dolarlık Avrupa futbol sponsorluk gelirinin sadece %3'üne denk gelmektedir.²⁵

3. Araştırmanın Yöntemi: Araştırma kaynak tarama yöntemiyle yapılmıştır. 2014 yılı internet verileri baz alınarak Ülker Grubunun o yıllardaki sponsorluk faaliyetleri incelenmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi: Türkiye'de sporda sponsorluk faaliyetlerinin en büyük destekçilerinden biri olan Ülker Grubunun faaliyetleri ve destekleri anlatılarak, bu katkılarının geleceğe yön vereceği değerlendirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları: Araştırmanın evreni Türkiye'de sporda sponsorluk yapan firmalar oluşturmaktadır. Örneklemine ise basit tesadüfi

²² Soyer, a.g.e., s. 2.

²³ Fikret Soyer ve Yusuf Can, "Sporda Sponsorluğun Hukuki Temelleri ve Türkiye'deki Mevcut Durum Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 2010, s. 1207.

²⁴ Soyer, a.g.e., s. 4.

²⁵ Güneş, a.g.e., s. 154.

örnekleme yoluyla seçilen Ülker Grubu temsil etmektedir. Bu çalışma 2014 yılı internet verileri üzerinden yapıldığından bu yılın değerleri ile sınırlandırılmıştır. Tüm bu değerlendirmeler o yılı kapsamaktadır.

3.3. Araştırmanın Bulguları: Ülker Grubunun sporda sponsorluk faaliyetlerinde desteklerinin küçümsenmeyecek derecede olduğu bulgusuna varılmıştır.

4. Ülker Grubu

Ülker Grubu, 1944 yılından itibaren sanayicilik, yönetim, pazarlama, ticaret, reklam konularında hizmet vermektedir. Spor sponsorluğu faaliyetleri incelediğinde; temellerinin 1975 yılında bir müessese etkinliği olarak basketbolla başladığını, 1993 yılında Ülkerspor'un kurulmasıyla geliştiğini belirtebiliriz. Kronolojik sırayı takip ettiğimizde; 2005 yılında basketbol kulüplerine yaptığı sponsorlukların günümüze kadar devam ettiği görülmektedir. Futbola verdiği desteğe bakıldığında; 2005 yılından itibaren Galatasaray'a, 2006 yılından itibaren Fenerbahçe'ye ve 2007 yılından itibaren de Türk Milli Takımına sponsorlukları devam etmektedir. Ayrıca 2010 yılında, FIBA Dünya Basketbol Şampiyonası ve COW(Children of World) Projesinin yanı sıra, 2013 yılında, Dünya kupasından sonra FIFA'nın en büyük 2nci organizasyonu olan FIFA U20 Dünya kupasına sponsorluk yapmıştır.²⁶

Spor İletişimi Sertifika Programı Ülker'in desteği ile Kadir Has Üniversitesi'nde 4 yıldır düzenlenmektedir. Programla birlikte habercilik ve gazeteciliğin etik kurallarını özümsemiş, iletişim hukuku ve spor hukukunun temel ilkeleri hakkında bilgi sahibi olan, Türk Spor endüstrisinin gelişmesi için gerekli olan bilinçli spor iletişimcilerinin yetiştirilmesi hedeflenmektedir.²⁷

Ülker Grubu, ayrıca 2007 yılında Antalya'da düzenlenen Dünya Ampute Futbol Şampiyonası'na ana sponsor olarak destek vermiştir.²⁸

Ülker Grubu olarak; "çocuk" ve "spor" projelerini bir araya getirerek 'Spor ve Çocuk' platformunu oluşturmuşlardır. 2005 yılından bu yana, basketbol ve futbol federasyonlarıyla yaptıkları ortak çalışmalarla, 200 binden fazla çocuğun spor yapmasını sağlayan projeler geliştirmişlerdir.²⁹ Bu kapsamda, Tablo-1 incelendiğinde çocukların sporla vakit geçirdikleri görülmektedir.

Türkiye Futbol Federasyonu'nun Ülker ile işbirliğiyle hayata geçirdiği Futbol Eğitim Merkezi projesinde hedef kulüp yapılarının yetersiz olduğu ve TFF tarafından belirlenen bölge/merkezlerde TFF tarafından seçilen antrenörlerle 12 yaş altı çocuklara yönelik hafta içi ve hafta sonu sürdürülen futbol eğitim çalışmaları olanağı sunmaktır. Türkiye genelinde 60 noktada açılan Futbol Eğitim Merkezleri'nde, elit futbolcu gelişimine katkı sağlamak amacıyla 10-11/12 yaşlarındaki yetenek potansiyeline sahip çocuklara eğitim verilmektedir. Projenin bir başka ayağı ise futbolun yaygınlaştırılması ve çocukların erken yaşta futbolla buluşması hedefleriyle 6-12 yaş grubundaki çocuklara futbol eğitimi hizmeti sunulmasıdır.

²⁶<http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/desteklediklerimiz/spor>, Erişim Tarihi:30.04.2014.

²⁷<http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/sosyal-sorumluluklarimiz/diger>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

²⁸<http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/sosyal-sorumluluklarimiz/diger>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

²⁹<http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/sosyal-sorumluluklarimiz/cocuk-ve-spor>, Erişim Tarihi:30.04.2014.

Şubat-Haziran 2013 arasına kapsayan eğitim döneminde TFF-Ülker Futbol Eğitim Merkezleri'nde 60 antrenör yönetiminde yaklaşık 15.000 çocuk futbol keyfini yaşamaktadır.³⁰

TFF ÜLKER Futbol Köyleri; Türkiye'nin dört bir yanından gelen yetenekli çocukları sportif ve sosyal amaçlar çerçevesinde futbol platformunda birleştirerek sosyal, kültürel ve kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağlamayı hedefleyen bir projedir.³¹

6 yılda 33 futbol köyü düzenlenmiştir:

- 2007 – Van
- 2008 – Sinop, Isparta, Bolu ve Sivas
- 2009 – Malatya, Sakarya (2), Sinop, Trabzon, Erzincan, Kütahya, Zonguldak
- 2010 – Kocaeli, Trabzon, Malatya, Sakarya, Sivas, Sinop ve Erzurum
- 2011 – Sinop, Gümüşhane, Bolu ve Karabük Ovacık (2)
- 2012 – Sinop, Sakarya, Kocaeli, Isparta, Erzurum, Nevşehir, Gümüşhane ve Riva
- 2013 - İzmir, Sakarya, Rize, Balıkesir, Sinop, Erzurum, Nevşehir, Elazığ, Isparta, Yozgat

Antrenörlerin 6 yılda 3.650 çocuk üzerinde yaptığı gözlemler, Türk futbolunun geleceğini şekillendirecek olan çocukların eğilimleri hakkında önemli ipuçları vermiştir:

- Çocukların çoğu forvet ve orta sahada oynamayı tercih ederken ilgilerini en çok gol atmak çekmektedir.
- Bölgelere göre farklı stillerin gözlemlendiği futbol köylerinde, Türkiye'nin batı bölgelerinden gelen çocuklar, daha çok bireysel ve ofansif oynamayı tercih ederken Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen çocukların ise daha çok takım oyununu benimsedikleri gözlemlenmiştir.
- Erkekler arasında gizli bir rekabet varken kızlar birlikte başarmaktan daha çok keyif almaktadır.

81 ilde düzenlenen futbol şenliklerinde, ilköğretim okullarından oluşturulan ilçe karmaları il merkezlerinde kendi aralarında maç yaptırılmaktadır. 10-11 yaş grubundaki çocuklara yönelik yapılan turnuva rekabetçi olmayan, şenlik havasında, geçmektedir. Kazanmak değil, oynamanın önemli olduğu şenlikte çocukların futbol yolu ile sosyalleşmeleri hedeflenmektedir. Bu kapsamda ulaşılan çocuk sayısı aşağıda belirtilmiştir.³²

- 2007 – Ankara (39 ilden 63 takım, toplam 1.200.)
- 2008 – İstanbul (8-10 yaş, 206 takım ve 3.000'den fazla minik sporcu katıldı.)

³⁰ Türkiye Futbol Federasyonu Resmi İnternet Sitesi, (çevrimiçi) <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=1116>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

³¹ <http://www.ulkerocuklaricinfutbol.com/futbol-koyleri/>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

³² <http://www.yildizholding.com.tr/tr/toplum-icin/kurumsal-sosyal-sorumluluk/spor>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

- 2009 – İstanbul (210 takım, 4.000’e yakın minik futbolcu.)
- 2010 (62 il, 1.500 takım, 20.000 çocuk.)
- 2011 (MEB işbirliği, 81 il, 120.000 çocuk.

Ülker, FIFA U20 Dünya Kupası sponsorluğu kapsamında, 2013 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Antalya, Bursa, Gaziantep, İstanbul, Kayseri, Rize ve Trabzon’da gerçekleştirilen şenliklere ev sahipliği yapmıştır. TFF tarafından belirlenen ve 12 yaş grubu 1700 çocuktan oluşan okul takımları, özel hazırlanan sahalarda oynadıkları maçlarda yeteneklerini sergilemiş ve istasyon çalışmaları yaparak kendilerini geliştirmiştir. Etkinlikler süresince en yüksek “Fair Play” puanını alan çocuklar, Kayseri’deki FIFA U20 Dünya Kupası açılışına katılmıştır. Şenlikler, Ülker’in 2007’den beri yürüttüğü Grassroots programına paralel olarak Türk futbol alt yapısının gelişimine katkı sağlamıştır.³³

Grassroots Day kapsamında; Son 4 yıldır Türkiye’de de düzenli olarak kutlanan Çocuklar için Futbol Günü’ne Türkiye’nin her ilinden çocuklar katılmaktadır. Şu ana kadar yaklaşık 14.100 sporcu ve antrenör katılarak, futbol oynama keyfine ulaşmıştır. Çocukların spor yapmasına, aynı zamanda eğitim almasına ve sosyalleşmesine olanak sağlayan projelerle 2007 yılından bu yana TFF’nin ana sponsoru olan Ülker, bu etkinliğe de çeşitli aktivitelerle renk katmış, etkinliği çocuklar için daha da eğlenceli hale getirmiş ve yurdun dört bir yanında gerçekleşen coşkuya ortak olmuştur.³⁴

Türkiye Basketbol Federasyonu ile 6 yıldır düzenlenen basketbol şenlikleri ise 6.000 çocuğu ağırlamıştır. İlki Ankara’da düzenlenen basketbol şenlikleri sırasıyla İzmir, Konya, Çanakkale ve Nevşehir’de yapılmıştır.³⁵

Ülker, “Önce Çocuklar” diyerek destek verdiği bütün projelerde olduğu gibi FIBA Dünya Şampiyonası sponsorluk etkinliklerinin merkezine de yine çocukları yerleştirmiştir. FIBA ve Türkiye Basketbol Federasyonu tarafından düzenlenen “Children of the World” projesiyle, 24-31 Ağustos tarihleri arasında 5 kıtadan 110 ülkeden 220’nin üzerinde çocuk toplam 2 milyon km. yol kat ederek Türkiye’de buluşmuştur.³⁶

³³ <http://www.yildizholding.com.tr/toplum-icin/kurumsal-sosyal-sorumluluk/spor>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

³⁴ <http://www.yildizholding.com.tr/toplum-icin/kurumsal-sosyal-sorumluluk/spor>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

³⁵ <http://www.yildizholding.com.tr/toplum-icin/kurumsal-sosyal-sorumluluk/spor>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

³⁶ <http://www.yildizholding.com.tr/toplum-icin/kurumsal-sosyal-sorumluluk/spor>, Erişim Tarihi: 02.05.2014.

Tablo.1: Ülker Grubunun Çocukların Spor Yapmasına Yönelik Proje Bilgileri

PROJE	PROJE SÜRESİ	ULAŞILAN ÇOCUK SAYISI
Futbol Eğitim Merkezleri	6 yıl	59.000
Futbol Köyleri	7 yıl	4.000
Futbol Şenlikleri	5 yıl	162.000
U20 Grassroots Şenlikleri	2 ay	1.700
Grassroots Day	4 yıl	14.100
Basketbol Şenliği	7 yıl	7.000
TOPLAM		247.800

Kaynak:30.04.2014 tarihinde <http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/sosyal-sorumluluklarimiz/cocuk-ve-spor> sitesinden alınmıştır.

5. SONUÇ

Spor sponsorluğu en fazla tercih edilen sponsorluk türüdür. Firmalar kendi faaliyet ve imajları açısından bu sponsorluk faaliyetlerinde bulunmalıdır.

Sponsorluk markalara isimlerini duyurma imkanı yaratır. ÜLKER Grubu sponsorluk sayesinde daha geniş alanlarda ismini duyurmaya devam etmektedir. Almanya ve Litvanya'nın sponsorluk faaliyetlerini geri çevirmiş ve ülkemizin yararlanmasını sağlamıştır.

ÜLKER Grubunun, Kadir Has Üniversitesi'nin spor yöneticisi yetiştirme sertifika programlarına desteği sayesinde ülkemizin yetişmiş eleman ihtiyacı az da olsa bu yolla karşılanacaktır.

İlki 2007 yılında Van'da açılan futbol köyelerine yılda 27 milyon lira yatırım yapmaktadır. TFF ile gerçekleştirilen proje kapsamında halen 10 ilde faaliyet göstermektedir. 250 bin çocuğa bu yolla futbol ve kişisel gelişim eğitimi vermiştir.³⁷

Fenerbahçe ve Galatasaray ile 2015'e kadar sözleşmeleri bulunmaktadır. Hem firmaların tanıtımı hem de Türk sporunun gelişmesi adına spor sponsorluklarının artarak devam etmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Baş, Mehmet: "Spor Sponsorluğu ve Spor Federasyonlarının Sponsorluğa Bakışı Üzerine Bir Araştırma", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı:3, 2008, s.111-124.

Büyükbaykal, Güven Necati: **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yazılı Spor Basınında Futbolun Yeri ve Önemi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2004.

Güneş, İsmail: **Futbol Ekonomisi:Ekonomist Gözüyle Futbol**, Adana, Karahan Kitabevi, 2010.

³⁷ <http://www.sonhaber.nl/spor/ulkerden-futbola-farkli-destek-h24337.html>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

- <http://www.kktcmok.com/haberlerimiz/257-spor-endustrisi-nedir.html>, Erişim Tarihi:29.04.2014
- <http://www.ulkerocuklaricinfutbol.com/futbol-koyleri/>, Erişim Tarihi:02.05.2014.
- <http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/desteklediklerimiz/spor>, Erişim Tarihi:30.04.2014.
- http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/sosyal_sorumluluklarımız/diger, Erişim Tarihi:02.05.2014.
- <http://www.ulker.com.tr/tr/toplum-icin/sosyal-sorumluluklarımız/cocuk-ve-spor>, Erişim Tarihi:30.04.2014.
- <http://www.sonhaber.nl/spor/ulkerden-futbola-farkli-destek-h24337.html>, Erişim Tarihi:02.05.2014.
- <http://www.yildizholding.com.tr/tr/toplum-icin/kurumsal-sosyal-sorumluluk/spor>, Erişim Tarihi:02.05.2014.
- Karahüseyinoğlu, M. Fatih ve diğerleri: “Türkiye’nin Spordaki Konumunun Bazı Avrupa Ülkeleri ile Karşılaştırılması”, (çevrimiçi) <http://web.firat.edu.tr/daum/docs/33/14%20turkiye%20spordaki%20konumunun%20Baz%C4%B1%20Avrupa%20C3%9C%20Ülkeleriyle..F.Ramazano%20C4%9Flu--%20C3%96DEND%C4%B0--%20%208%20syf%20-75-82.doc>, Erişim Tarihi:03.05.2014.
- Katırcı, Hakan ve Argan, Metin: **Spor Pazarlaması**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Kavaklı, Hakan: “Sponsorluk:Sponsorlukta Tüketici Faydası Unutulmamalı”, Mediacat Yazarları, **Her Yönüyle Pazarlama İletişimi**, 2. bs., İstanbul, Kapital Medya Yayınları, 2003.
- Saatçioğlu, Cem: **Spor Ekonomisi: Teori, Politika ve Uygulama**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2013.
- Soyer, Fikret: **Sporda Sponsorluk: Kavram, Kapsam ve Bir Araştırma**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003.
- Soyer, Fikret ve Can, Yusuf: “Sporda Sponsorluğun Hukuki Temelleri ve Türkiye’deki Mevcut Durum Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2010, s. 1201-1218.
- Sunay, Hakan: “Türkiye’de Sporun Yaygınlaştırılması”, (çevrimiçi),http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/147/sunay.htm, Erişim Tarihi: 03.05.2014.
- Şahin, Mehmet: **Spor Ahlakı ve Sorunları**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 1998.
- Talimciler, Ahmet: **Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sportu**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2010.

Trifonas, Peter Pericles: **Umberto Eco ve Futbol**, Çev:Derya Kömürçü, İstanbul, Everest Yayıncılık, 2004.

Türkiye Futbol Federasyonu Resmi İnternet Sitesi, (çevrimiçi) <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=1116>, Erişim Tarihi:02.05.2014.

Yetim, A. Azmi ve Cengiz, Recep: **İletişim ve Spor**, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2012.

Yıldız, Doğan: **Çağlarboyu Türkler’de Spor**, İstanbul, Telebasım Yayıncılık, 2002.

Yılmaz, R. Ayhan: “Marka Farkındalığı Oluşturmada Sponsorluk ve Rolü: Eskişehir Sinema Günleri’ne Yönelik Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007/1, s. 587-607, (çevrimiçi) http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/sb2007_7_1/448304.pdf, Erişim Tarihi:30.03.2014

Y KUŞAĞI DEĞERLER EĞİLİMİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE KARIYER TERCİHLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gönül KONAKAY

Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İsmet Uzunyol Meslek Yüksek Okulu
,gkonakay@hotmail.com , gkonakay@kocaeli.edu.tr,

ÖZET

Teknolojinin kullanılması toplumsal ve bireysel yaşam biçimlerini değiştirmekte ve bunun neticesinde değişim olgusuyla, bireysel ve toplumsal değerler de değişime uğramaktadır. Bu değişimler kuşak kavramında belirgin bir şekilde artık fark edilmektedir. Günümüzde nüfusun %35'şini 1980 ve 2000 yılları arasında dünyaya gelen Y kuşağı oluşturmaktadır. İş hayatında ve yaşamımızda karşılaştığımız ve karşılaşmaya devam edeceğimiz bu kuşağın bireysel değerlerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Araştırmanın amacı Y kuşağının bireysel değerlerinin demografik değişkenler ile olan ilişkisini incelemek ve bu değerlerin kariyer tercihlerinde etkin olup olmadığını tespit etmektir.

Araştırma Y kuşağını temsil eden Kocaeli Üniversitesinin Hereke Ömer İsmet Uzunyol Meslek Yüksek Okulu'nun 2016-2017 güz dönemi Temel İşletmecilik dersi alan 405 öğrencisine uygulanmıştır. Y kuşağını oluşturan üniversite öğrencilerinin bireysel özellikleri için "Rokeach Değer Envanteri" kullanılmıştır. Değerler ölçeğinde Başkalarına Güvensizlik, Bağışlama, Güven, Dürüstlük ve İşe Adanmışlık, olarak bireysel özellikler belirlenmiştir. Cinsiyet değişkeni için t-testi, kariyer hedefleri, yaş, aile gelir durumu, internet kullanım süreleri, sosyal ağlarda zaman geçirme ve günlük yayın okuma süreleri değişkenleri için ANOVA Testi yapılmıştır. Y kuşağının değerlerinde araştırma grubu için literatürü destekleyen anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuşak Kavramı, Y Kuşağı, Bireysel Değerler, Kariyer

1.GİRİŞ

Değerler bir kişinin veya sosyal grubun kabul ettiği standartlar, inançlar veya moral ilkelerdir (Yıldız v.d., 2013: 741). Değer en genel ve öz olarak; "belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi" olarak tanımlanmaktadır (Tanrıverdi, 2012:196). Ferdin bulunduğu toplumsal ve ekonomik ortam onun değer tercihinin belirlenmesinde önemlidir (Lotfi v.d., 2013: 97).

İstek ve beklentiler nesilden nesile değişir bu yüzden bir kuşağa ait bir kişi diğer kuşakların bakış açılarını anlamayabilir (Gursoy v.d., 2008: 450). İş değerleri konusunda insanların kafasında bir hiyerarşi olduğu düşünülmektedir. Bireyler iş ve kariyeri ile ilgili kararları alırken kendi oluşturdukları bu hiyerarşiye uyarlar (Priyee, 2014: 22). Bireylerin değer öncelikleri; onların tutumları, davranışları, sosyal deneyim ve rolleri ile ilgilidir (Ros v.d., 1999: 50).

Her bir kuşağın değer, tutum, davranış, alışkanlık, motivasyon, otorite algısı ve liderlik beklentilerinin birbirinden farklı olduğu kabul görmektedir (Crampton ve Hodge, 2007:16). Kuşaklar arasındaki benzerlik ve farklılıklara ve bunların yönetilmesine ilişkin henüz yanıtlanmamış çok sayıda soru bulunmaktadır(Özer ve diğ.,2013:124).

2.KUŞAK KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Kuşak olgusu temelde yaş kavramına dayanmaktadır. Kuşak kavramını; belirli zaman aralıklarında doğmuş, büyümüş ve yaşamını sürdürmüş, söz konusu dönemde yaşanan olaylardan etkilenmiş dolayısıyla ortak özelliklere ve bakış açılarına sahip oldukları varsayılan insan grupları olarak tanımlamak mümkündür (Zemke vd., 2013: 78). Kuşaklar arasında sadece yaş farkı değil, değer ve algılama farkı da bulunmaktadır (Lazarevic, 2012).

Yazın taraması yapıldığında, farklı kaynakların kuşaklar ile ilgili tarih aralıklarını ve kuşağa ait özellikleri farklı biçimlerde sınıflandırdıkları görülebilmektedir (Bakırtaş ve diğ., 2016) Zhang ve Bonk (2010), 20. Yüzyılın başından itibaren kuşakları aşağıdaki tarihlere göre:

- 1946 yılından daha önce doğanlar; Sessiz veya Olgun kuşak,
- 1946-1964 (veya 1961) yılları arası doğanlar Baby Boomer kuşağı,
- 1965-1981 veya 1961-1980 yılları arası doğmuş olanlar X kuşağı,
- 1980 veya 1982 yıllarından sonra doğan kuşağı ise Milenyum kuşağı, Y kuşağı veya İnternet kuşağı olarak adlandırmıştır (Zhang, & ve Bonk, 2010: 76-92).

Örneğin İsrail’de savaşlar kuşakların ayırıcısında belirleyici noktayken, ABD’de ise doğum oranları ile toplumsal etkisi büyük olan olaylar, kuşakların sınıflandırılmasında belirleyici olmuştur (Deal vd., 2010:194).

2.1.SESSİZ KUŞAK (1946’DAN ÖNCE DOĞANLAR)

Bu kuşakta doğan insanlar II. Dünya Savaşı çıktığı yıllarda savaşa katılmayacak kadar yaşı küçük olan insanlardan oluşmaktadır ama bu insanlar aynı zamanda savaşın acısını en fazla çekmiş insanlardır (Levickaite,2010:171). Bu kuşağın kültürel öğeleri içinde geniş aileler, yerel sosyal gruplar ve yoğun komşuluk ilişkileri yer almaktadır.

Bugün bu kuşağa ait kişilerin yüzde 95’i emekli olmuştur ve çok kısa zamanda gerek endüstri gerekse diğer alanlarda çalışanları kalmayacaktır (<http://www.jamesrbrett.com> Erişim Tarihi: 05.12.2012).

Sessiz Kuşak hem dünyada hem ülkemizde savaş ve buhran dönemi olduğu için bu kuşak insanları kanaatkâr, yaşam standartları (nüfus, eğitim, gelir ve sağlık göstergeleri) günümüzle kıyaslandığında oldukça düşük olan çalışkan kişilerdir (Erden, 2013: 97-98).

2.2. BEBEK PATLAMASI (BABY BOOMERS, 1946-1964)

İsmi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bebek doğumundaki artıştan alan Baby Boomers (BB) kuşağında, 19 yıl boyunca ABD’de her 17 dakikada bir çocuk dünyaya gelmiştir. Ayrıca aynı dönemde tıptaki gelişmelerden dolayı bebek ölüm oranı da düşmüştür (Baran, 2014: 7). II. Dünya Savaşı’ndan 1964 yılına kadar doğan insanları kapsayan bir dönem olarak bu kuşakta doğan bireyler, sayıları çok fazla olmaları sebebiyle toplumu yeniden tasarlayan kuşak olarak nitelendirilmektedir (Levickaite, 2010: 173).

Bebek patlaması kuşağı (Baby Boomer) işkolik, kendi kendini motive edebilen kıdem ve sadakatlerine bağlı olarak yükseltilmeyi ve ödüllendirilmeyi bekleyen, bununla birlikte

değişime direnme eğilimde olan, dürüstlüğü izleyen kuşaklardan daha çok önemseyen, ancak daha az kararlı ve hırslı olan bir kuşaktır (Arsenault, 2004:134).

2.3.X KUŞAĞI

Tıpkı diğer kuşaklarda olduğu gibi doğum tarihleri birçok kaynağa göre değişmekle birlikte ilgili yazında genel olarak X kuşağının 1960 ve 1980' li yıllar arasında doğduğu bilinmektedir. Patlama kuşağının gölgesi altında büyüyen bu kuşak :” Görünmez Kuşak “ (Generation Invisible/GI) ya da “Kayıp Kuşak “ (Generation Lost) ve “Gölge kuşak “ (Shadow Generation) olarak da adlandırılabilir.

X kuşağın üyeleri önceki kuşaktan daha çok iş-yaşam dengesi aramakta, belirsiz bir gelecek nedeniyle daha kaygılı ve daha materyalist bir yapıda, kendilerine verilen hedefleri gerçekleştirir gerçekleştirmez ödüllendirilmeyi bekleyen, terfi olanakları olduğu ve işlerini ilginç buldukları sürece çalıştıkları kurumda kalan kişilerdir. Bu kuşak üyeleri sadık, kanaat duyguları yüksek, teknolojiyi zorunlu olarak kullanmaya başlamış ve otoriteye saygılıdır (Keleş, 2011:131). Değişen dünya dinamiklerinin yansıması olan ekonomik sorunlar ile yüz yüze gelmiş, olabildiğince kanaatkâr, toplumsal sorunlar karşısında duyarlı, sadık, idealist, şüpheli ve mücadeledirler. Teknolojik devrime denk geldiklerinden zorunlu olarak teknolojiyi kullanmaya başlamışlardır. Markaya zaafi olan ilk kuşaktır (Tekin, Akgemci, 2016:25).

2.4.Y KUŞAĞI

2025 yılında dünya nüfusunun % 60'ının Y kuşağından oluşacağı tahmin edilmektedir (Deloitte, 2014). Günümüzde nüfusun %35'sini 1980 ve 2000 yılları arasında dünyaya gelen Y kuşağı oluşturmaktadır.Y Kuşağının en bilinen ismi “Y” harfinin okunuşu (vay) neden anlamına gelen “Why” (vay) sözcüğünün okunuşu ile aynı karşılığa denk gelmektedir. Bir diğer deyişle, İngilizcede her “Y Kuşağı” denildiğinde bu aynı zamanda “Neden Kuşağı” anlamına da gelmektedir (Altuntuğ, 2012:206).

Y kuşağının kendinden önceki kuşaklarla olan en önemli farklılığı teknolojiye olan yatkınlıklarıdır. Bu kuşak bireyleri esnek, liberal, hevesli ve sabırsız gibi özelliklere sahiptirler (Jain ve Viswanathan, 2015: 296).

Y kuşağı, özgüven gibi bazı olumlu ve aksi de iddia ediliyor olmakla birlikte narsizm gibi bazı olumsuz kişilik özellikleriyle diğer kuşaklardan ayrılmaktadır (Deal vd., 2010:192).Bu kuşak, bağımsız olmanın yanı sıra esneklik aramakta ve iş-yaşam dengesi beklemekte, hızlı öğrenerek çoklu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirebilmekte, geri bildirimleri en çok önemseyen ve sabırsız kişiler olarak tanımlanmaktadır (Zeeshan ve Iram, 2012:316).

Anne ve baba bağımlısı olan Y kuşağı, ebeveynlerinin yoğun ilgisi ve çocuklarıyla yüksek beklentiler içinde olmalarıyla, Y kuşağının kendilerine olan güvenlerini daha da arttırmıştır (Olson & Brescher, 2011; Simons 2010; Özmen, 2016: 11). Bu kuşak iyi bir eğitim düzeyine sahip, materyalist bir dünyada yaşadığımızın farkında olan dolayısıyla diğer kuşaklarla karşılaştırıldığında daha fazla tüketim temelli düşünen bir kuşaktır (O'Donnell, 2006).

Y kuşağının özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Konakay ve diğ, 2015:2016) :

- 1980-2000 yılları arasında doğan çocuklar, en yaşlısı 37, en genci 17 yaşında.
- İnternet ve çok kanallı televizyon ile birlikte büyüdüler.
- Mobil ya da yüz yüze görüşme haricinde sanal görüşmeyi de tercih edebiliyorlar.
- Bu kuşağın yüzde 97'si cep telefonu kullanıyor, yüzde 20'si YouTube'u günde birkaç kere ziyaret ediyor.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 20-24 yaş arasında ortalama 9 milyon kişi var.

- Yokluk bilgileri yok, sabırsızlar.
- Bireysel yaklaşım ağırlıklı karar mekanizmasına sahipler.
- Kendine güven duyguları yüksek.
- Sadakat duyguları zayıf.
- Çok kanallı TV ile büyüdüler. İnterneti tanıyıp hemen adapte oldular.
- Kendilerini ve tercihlerini rahatlıkla ortaya koyabiliyorlar. Çekingen değiller.
- Daha girişimciler.
- Kendi fikirlerine çok önem veriyorlar ve fikirlerinin mutlak sorulmasını istiyorlar.

3.Y KUŞAĞI İŞ DEĞERLERİ

Toplumlar yeni doğan kuşaklar ile değişmeye başlamaktadırlar. İş hayatından ayrılan kuşakların yerleri, günümüzde Y Kuşağı ile dolmaktadır. İşletmelerdeki çalışanların kuşak farklılıkları ve bu farklılıkların sergiledikleri iş değerlerinin tespiti örgütlerin iş akışlarına olumlu katkı sağlayacaktır.

Geleneksel hiyerarşiden, unvanlardan ve pozisyonlardan etkilenmeyen bu kuşağın verimli çalışabilmesi için hiyerarşi korkusundan ziyade kendisine inanan ve güvenen bir yöneticiye ihtiyacı vardır (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014:176).

Y Kuşağı üyeleri için iş ortamında eğlenerek çalışmak ve akranlarıyla eğlenceli iş ortamları kurmak esastır onlar için en iyi iş kendilerine kişisel tatmin sağlayan iştir (Şenturan ve Diğ., 2016: 175)

Yapıları gereği değişikliklere alışkın olan bu kuşak üyeleri, herhangi bir işten ayrılıp yeni bir işe geçtiklerinde adaptasyon sıkıntısı yaşamamaktadırlar (Akdemir vd., 2013:18).

Y Kuşağı çalışanları, önceki kuşaklardan farklı olarak, kendilerini meslekleri ya da çalıştıkları örgüt ile değil, bunların dışındaki kişisel özellikleri ve yaptıkları ile özdeşleştirmektedirler (Karaaslan, 2014). Çalıştıkları örgütün sosyal sorumluluğa verdiği önem, bu alanda yürüttüğü projeler, sunduğu destekler ve tüm bunların örgütün toplumdaki imajına yansması bu kuşak çalışanları için önemli ve değerlidir (Özer vd., 2013: 126).

Akademik alanda gelişen ilgi ile ortaya çıkan çalışmaların odak noktası, kuşakların iş değerlerindeki farklılıkların doğru değerlendirilmesi ile geliştirilecek stratejilerin, bu 'farklılıkların neden olabileceği çatışmaların', yaratıcılığı, etkiliği artıracak biçimde sinerjiye dönüştürebileceğidir (Kupperschmidt, 2000).

İş yönünden sadakat duygularının zayıf olduğu belirtilen Y kuşağı, aile ve iş yaşantısını dengelemeyi benimsemektedir. Bu yönleri, uzaktan çalışma, yarı zamanlı tip çalışma alternatiflerine sıcak bakmalarına neden olmaktadır. Hayatlarını rahat yaşamak onlar için çok önemlidir. Çalışmayı sevmekte; ancak hayatlarının sadece iş olmasını istememektedirler. Otoriteye meydan okuyan, önce ailelerini sonra da patronlarını sorgulamaktan çekinmeyen ve kısa zamanlamalarda iyi iş çıkarmaya odaklı bir kuşaktır. İş hayatlarında olduğu gibi sosyal alanlarda da son derece seçici, diğerlerinden hızlı çalışıp başarısını çabuk kanıtlama çabasındadırlar. Dönemlerinin önemli olayları da bakış açıları ile ilgili olarak değerlendirilmektedir: Körfez Savaşı, 11 Eylül, Irak Savaşı, internet, küreselleşen dünya,

iPod, cep telefonu, google, msn...(Topçuoğlu, 2007: www.rd.org.tr, Erişim tarihi: 06.12.2012).

Y kuşağı üyelerinin en belirgin özelliklerinden biri işi hayatlarının en önemli parçası olarak görmemeleri, hayatlarının merkezine koymamalarıdır. Çoğu zaman işi, yaşamak için gerekli bir şeyden daha fazlası olarak görmedikleri, dolayısıyla işyerinin sunduğu tatil (boş zaman) olanaklarına çok önem verdikleri; yavaş çalışabilecekleri ve sıkı denetim altında olmayacakları işleri tercih etmektedirler. Etik konusunda ise diğer kuşaklara nazaran daha zayıf oldukları; diğer bir deyişle ahlaki kabullere uygun hareket etmedikleri gözlemlenmektedir (Twenge,2010: 203-204).

4.LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Şenturan ve arkadaşları (2016) yapmış oldukları çalışmada, Y kuşağı yöneticilerinin iş değerleri algılarında etkileme ve ilerleme, özerklik ve yeteneklilik, finansal koşullar/çalışma koşulları ve de iş ilişkileri boyutlarına ait özelliklerin X kuşağına göre daha etkili olduğunu bulmuşlardır.

Dereli ve Toruntay'ın (2015) çalışmalarında X kuşağının iş değerlerinin para, sosyal statü kazanma, başarıya yönelik ödüllendirme ve bireysel çalışma tercihi gibi konular olduğu tespit etmişlerdir. Y kuşağının iş değerleri ise desteklenen yaratıcılık, olumlu ya da olumsuz geribildirim, mesleki ve kişisel gelişim, kurumun sosyal sorumluluk projelerine katkı, kurumsal imajı yüksek kurumda çalışma isteği olduğunu tespit etmişlerdir.

Özer, Eriş, Özmen'in (2013) kuşakların farklılaşan iş değerlerini tespiti yönelik araştırmalarında X kuşağı üyeleri gösteriş, hizipçilik ve kayırmacılıkta önceki kuşaklardan daha geride kalmış , işe saygı ve sadakat konusunda en zayıf olan kuşak olarak tespit edilmiştir. Fakat bu kuşak disiplinli ve katı olmadaki diğer kuşaklardan öndedir. Y kuşağı ise gösterişe kendisinden önce gelen kuşaklardan daha çok önem vermekle birlikte, dürüstlük ve milliyetçilik açısından geridedirler. Y kuşağı iş yaşamında en az katı olan kuşak olarak araştırmada tespit edilmiştir.

Altuntaş (2017) araştırmasında Y kuşağı bireylerinin mobil öğrenme uygulamalarını kabulünü ve kullanmasını etkileyen faktörler incelenmiştir. Teknoloji kabul ve beklenti-kabul modeli temelinde kurgulanan model, kişisel değerler değişkeni eklenerek genişletilmiş ve test edilmiştir. Modelde algılanan kullanım kolaylığının bireylerin tatmini üzerindeki etkisinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinin nedeni Y kuşağının teknolojiye olan yatkınlığı, hızlı kavrama ve yeniliklere meraklı olma özelliklerine bağlanmaktadır. Algılanan faydanın tatmin üzerindeki etkisinin orta düzeyde olması ise bu kuşağın mobil öğrenme uygulamalarını kullanım amaçlarından ve bu öğrenme uygulamalarının ihtiyaçlarını karşılamada istenilen düzeyde olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Altuntaş; 2017: 100).

Bozbay ve Akturan (2017) araştırmasında Y kuşağında sık giyim alışverişi yapan tüketicilerin fiyat uzmanlığı ve prestij duyarlılıkları ara sıra ve seyrek alışveriş yapan tüketicilere oranla daha yüksek olduklarını bulmuşlardır (Bozbay, Akturan, 2017: 15).

Araştırmalara göre Y Kuşağı'nın önceki kuşaklara kıyasla çok para kazanmaya daha az önem verdiği, bunun yanı sıra kendisini daha fazla tatmin edecek anlamlı ve iddali işlerde, sosyal sorumluluk bilinci yüksek organizasyonlarda çalışmaya önem verildiği bildirilmektedir. Daha açık kariyer yolları, daha anlamlı iş deneyimleri ve küresel hareketlilik fırsatları Y Kuşağı'na daha cazip gelmektedir (Boztunç, 2014:33).

Kelgökmen İlic ve Yalçın (2017) araştırmalarında X kuşağı belirli sınırlar altında denetimi faydalı görürken bunun iş disiplini açısından, Y kuşağı ise yapılan geri dönüşümlerde faydalı olacağını düşünmektedir. Şirket için alınacak kararlarda çalışanların da fikri alınarak nihai karar verilmesi gerektiği inanışına sahiptirler. X kuşağı üyeleri yasal yaptırımların, belirli ölçüde işin başarısında gerekli olduğu düşüncesine sahipken, Y kuşağı üyeleri bu tarz uygulamaların kişilerin motivasyonunu azaltıcı olarak tanımlamıştır. X kuşağı üyelerine göre ideal bir iş ortamı görevlerin net olarak tanımlandığı, adil ve güven esaslı olarak tanımlarken, Y kuşağı üyeleri koçluk sisteminin uygulandığı, esnek çalışma saatlerine sahip, giyim kurallarında esneklik tanıyan ve yemek, spor, kreş gibi ek imkânları sağlayan ortamlar olarak tanımlamıştır(Kelgökmen İlic, Yalçın, 2017: 156).

Y kuşağı gelecekte harcama eğilimleri, eğitimleri, beklentileri, tüketim ve satın alma özellikleri bakımından diğer kuşaklardan oldukça ayrılmaktadır (Kayabaşı ve diğ., 2016, : 41).

5.1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Y kuşağı 1980 ile 2000 arasında doğanlardır. Bu kuşak aynı zamanda internet kuşağı, echo-boomers, millennial ve nexters olarak da anılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, y kuşağının bireysel özelliklerinin kariyer tercihleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırma Y kuşağını temsil eden Kocaeli Üniversitesinin Hereke Ömer İsmet Uzunyol Meslek Yüksek Okulu'nun 2016-2017 güz dönemi Temel İşletmecilik dersi alan 495 öğrencisine uygulanmıştır. 90 tane anket eksik doldurulduğu için araştırmaya katılmamıştır. Toplamda 405 öğrenci ankete dâhil edilmiştir.

Y kuşağını oluşturan üniversite öğrencilerinin bireysel özellikleri için “Rokeach Değer Envanteri” kullanılmıştır. Değerler ölçeğinde Başkalarına Güvensizlik, Bağışlama, Güven, Dürüstlük ve İşe Adanmışlık, olarak bireysel özellikler belirlenmiştir. Cinsiyet değişkeni için t-testi ve yaş, kariyer hedefleri ve aile gelir durumu, internet kullanım süreleri, sosyal ağlarda zaman geçirme ve günlük yayın okuma süreleri değişkenleri için ANOVA Testi yapılmıştır.

5.2.ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmanın amacı etrafında oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₂: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile kariyer hedefleri arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₃: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₄: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile aile gelir durumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₅: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile internet kullanım süreleri arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₆: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile sosyal ağlarda zaman geçirme arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₇: Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile günlük yayın okuma arasında anlamlı farklılıklar vardır.

5.3.ARAŞTIRMA SONUÇLARI

5.3.1.Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin Demografik Analizi

Tablo 1:Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Analizi

Cinsiyet	N	%
Bayan	239	59,0
Erkek	166	41,0
Toplam	405	100,0

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin, % 59,0'u bayan, % 41,i erkektir. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre %50 daha fazladır.

Tablo 2: Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin Yaş Dağılımı Analizi

Yaş	N	%
20 yaş altı	268	66,2
20-30	135	33,3
31-36	2	0,5
Toplam	405	100,0

Üniversite öğrencilerinin %0,66,2'si 20 yaş altında, %33,3'ü (20-30) yaş aralığında,% 0,5'i ise (31-36) yaş aralığındadır.

Tablo 3: Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin Aile Gelir Durumları

Aile Gelir Durumu	N	%
0-1000	125	30,9
1000-2000	133	32,8
2001-3000	87	21,5
3001-5000	43	10,6
5001 ve üzeri	17	4,2
Toplam	405	100,0

Üniversite öğrencilerinin aile gelir durumları ise %30,9'u 1000TL ve altı, %32,8'si 1001-2000TL arası, %21,5'i 2001-3000TL arası, %10,6'sı 3001-5000TL arası, % 4,2'si 5001 ve üzeri gelire sahiptir. Araştırma gurubunun %63,7'si 2000 TL gelirin altında olması maddi yetersizliğin oldukça yüksek olduğunun bir göstergesidir.

Tablo 4: Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Tercihleri

Kariyer Tercihleri	N	%
Kamu Sektörü	113	27,9
Özel Sektör	138	34,1
Aile Yanı	4	1,0
Kendi İşini Kurmak	130	32,1
Diğer	20	4,9
Toplam	405	100,0

Y kuşığı üniversite öğrencilerinin Kariyer hedeflerinde %27,9 'u kamu sektörünü, %34,1'i özel sektörü, %1,0'i aile işini, %32,1'i kendi işini kurmak isteğini ve %4,9'u ise başka hedefleri olduğunu belirtmiştir. Kendi işini kurma isteği olanların yüzdelik dilimde ikinci sırada yer almaları girişimcilik kültürünün Y kuşağında benimsenmeye başlamasının bir sonucudur.

Tablo 5: Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanımları

İnternet Kullanımı	N	%
1-2 saat	101	24,9
3-4 saat	112	27,7
5-6 saat	42	10,4
Çeşitlen Sürekli Bağlı	150	37,0
Toplam	405	100,0

Y Kuşığı üniversite öğrencilerinin internet kullanımı %24,9 'u 1-2 saat, %27,7'si 3-4 saat, %10,4'ü 5-6 saat, %37 'si çeşitlen sürekli bağlı olarak internet kullanmaktadırlar. Y kuşağının internete düşkünlüğü yüzdelik dilimde ilk sırayı çeşitlen sürekli bağlı olan Y kuşağı oluşturmaktadır.

Tablo 6: Y Kuşığı Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağlarda Kalma Süreleri

Sosyal Ağlarda Kalma Süresi	N	%
1-2 saat	155	38,3
3-4 saat	98	24,2
5-6 saat	34	8,4

Cepten Sürekli Bağlı	118	29,1
Toplam	405	100,0

Y Kuşağı üniversite öğrencilerinin %38,3 'ü 1-2 saat, %24,2'si 3-4 saat, %8,4'ü 5-6 saat, %29'1'i cepten sürekli bağlı olarak sosyal ağlarda kalmaktadırlar.

Tablo 7: Y Kuşağı Üniversite Öğrencilerinin Günlük Yayın Okuma Saatleri

Günlük Yayın	N	%
1 saat	213	52,6
2 saat	100	24,7
3-4 saat	26	6,4
5-6 saat	17	4,2
Hiç	49	12,1
Toplam	405	100,0

Y kuşağı üniversite öğrencilerinin %52,6 'sı 1saat, %24,7'si 2 saat, %6,4'ü 3-4 saat, %4,2' si 5-6 saat ve %12,1'i ise hiç olarak günlük yayın okuma durumlarını belirtmişlerdir.

Tablo -8: Y Kuşağı Öğrencilerin Cinsiyet Değişkeninin Değerler Ölçeğinin Güvensizlik Faktörünün Farklılaşması

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	t	p
Güvensizlik Faktörü	Bayan	238	2,3715	,89070	1,497	,135
	Erkek	166	2,5129	,96238		

Tablo 8'e göre güvensizlik faktörü soruları için Levene's testi sonuçları; $F=2,251$, $P=0,135$ $P > 0,05$ olduğu için varyanslar eşittir. $P=(0,135) > 0,05$ olduğu için Güvensizlik faktörü soruları cinsiyete göre farklılık göstermez.

Tablo -9: Y Kuşağı Öğrencilerin Cinsiyet Değişkeninin Değerler Ölçeğinin Bağışlama Faktörünün Farklılaşması

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	t	p
BağışlamaFaktörü	Bayan	239	2,9657	,83535	2,168	,031
	Erkek	166	3,1675	,97665		

Tablo 9'a göre bağışlama faktörü soruları için Levene's testi sonuçları; $F=5,277$, $P=0,031$ $P < 0,05$ olduğu için varyanslar eşit değildir. $P=(0,031) < 0,05$ olduğu için Güvensizlik faktörü soruları cinsiyete göre farklılık gösterir. Erkeklerin ortalamasının $X_{ort.}=3,1675$, bayanların ortalamasından $X_{ort.}=2,9657$ daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo -10: Y Kuşağı Öğrencilerin Cinsiyet Değişkeninin Değerler Ölçeğinin Güven Faktörünün Farklılaşması

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	t	p
Güven Faktörü	Bayan	238	4,4084	,52701	2,211	,028
	Erkek	166	4,2819	,59128		

Tablo 10'a göre güven faktörü soruları için Levene's testi sonuçları; $F=2,151$, $P=0,028$ $P < 0,05$ olduğu için varyanslar eşit değildir. $P=(0,028) < 0,05$ olduğu için Güven faktörü soruları cinsiyete göre farklılık gösterir. Bayanların ortalamasının $X_{ort.}=4,4084$, erkeklerin ortalamasından $X_{ort.}=4,2819$ daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo -11: Y Kuşağı Öğrencilerin Cinsiyet Değişkeninin Değerler Ölçeğinin Dürüstlük Faktörünün Farklılaşması

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	t	p
Dürüstlük Faktörü	Bayan	237	4,1656	,73267	1,686	,093
	Erkek	166	4,0331	,80554		

Tablo 11'e göre dürüstlük faktörü soruları için Levene's testi sonuçları; $F=2,372$, $P=0,093$ $P > 0,05$ olduğu için varyanslar eşittir. $P=(0,093) > 0,05$ olduğu için dürüstlük faktörü soruları cinsiyete göre farklılık göstermez.

Tablo -12: Y Kuşağı Öğrencilerin Cinsiyet Değişkeninin Değerler Ölçeğinin İşe Adanmışlık Faktörünün Farklılaşması

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	t	p
İşe Adanmışlık Faktörü	Bayan	238	3,8950	,70207	,743	,458
	Erkek	166	3,8414	,72074		

Tablo 12'ye göre işe adanmışlık faktörü soruları için Levene's testi sonuçları; $F=,024$, $P=0,458$ $P > 0,05$ olduğu için varyanslar eşittir. $P=(0,458) > 0,05$ olduğu için işe adanmışlık faktörü soruları cinsiyete göre farklılık göstermez.

Yapılan t testi sonucunda H_1 hipotezi KABUL edilmiştir. Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılıklar vardır. Y Kuşağı Erkeklerin ortalamasının $X_{ort.}=3,1675$, bayanların ortalamasından $X_{ort.}=2,9657$ daha yüksek olduğu değerler ölçeğinin bağışlama boyutu açısından tespit edilmiştir. Y kuşağı bayanların ortalamasının $X_{ort.}=4,4084$, erkeklerin ortalamasından $X_{ort.}=4,2819$ daha yüksek olduğu değerler ölçeğinin güven boyutu açısından tespit edilmiştir. Diğer üç boyut olan güvensizlik, dürüstlük ve işe adanmışlık faktörlerinde farklılık bulunmamıştır.

Yapılan ANOVA testi sonucunda Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile yaş, kariyer hedefleri, aile gelir durumu, internet kullanım süreleri, sosyal ağlarda zaman geçirme ve günlük yayın okuma süreleri değişkenleri ile ilişki tespit edilememiştir. H_2 , H_3 , H_4 , H_5 , H_6 , H_7 hipotezi RED edilmiştir.

Değerler ölçeğinin KMO değeri ,824'dür. Bu değer değişkenlerin faktör analizine uygunluğunun mükemmel seviyede olduğunu göstergesidir. Anket sorularının Cronbach's Alpha değeri ,673' dur.

Tablo-13: Y Kuşağı Öğrencilerin Değerler Ölçeği Faktör Yükleri Tablosu

FAKTÖR ADI	SORU	İFADELER	FAKTÖR AĞIRLIKLARI	FAKTÖR AÇIKLAYICIĞI
BAŞKALARINA GÜVENSİZLİK	D10	Diğer insanların fikirlerini dinlemektense kendimi onlarla karşı karşıya kalmış buluyorum.	,698	19,062
	D8	Hiç kimseye güvenemem.	,683	
	D4	Özür dilemek bana göre değildir.	,672	
	D12	Dürüstlük ve bütünleşme ev dışında gerekli değildir.	,660	
	D21	Başkalarına güvenmenin eski moda olduğunu düşünüyorum	,621	
	D36	Kin tutarım	,586	
	D31	Bence özür dilemek zayıflık işaretidir	,559	
BAĞIŞLAMA	D28	Geçmişte bana yanlış davranmış olan birini affederim.	,802	13,317
	D43	Hata yapan insanları affedebilirim.	,729	
	D14	Biri benim duygularımı incittiğinde affedebilirim.	,725	
	D49	"Affedebilir ve unutabilirim"	,717	
	D6	Bir şeyi yapacağını söyleyip de yapmayan insanları affedebilirim.	,650	
GÜVEN	D44	Kendimi dürüst biri olarak görürüm.	,761	8,477
	D47	Güvenilir biriyim	,696	
	D39	İnsanlar bana güvenir.	,690	
	D45	İnsanların itimat ettiği biriyimdir	,646	

	D52		,539	
		Kendimi sadık bir kişi olarak tanımlarım		
DÜRÜSTLÜK	D22	Kendi hatalarım hakkında dürüst olabilirim.	,735	6,119
	D13	Dürüstlük benim için en üstün önceliğe sahiptir.	,683	
	D15	Kendimi disiplinli biri olarak görüyorum.	,634	
	D37	Biriyle paylaşımda bulununca kendimi iyi hissederim	,735	
İŞE ADANMIŞLIK	D54	İşverenimin başarılı olduğunu görmeye kendimi adadım	,712	5,413
	D34	Adanmış bir çalışanıım.	,710	
	D50	Nitelikli bir çalışma ortamına kendimi adamaktayım.	,630	
		TOPLAM	52,389	

Tablo 13'e göre anket soruları değerler ölçeğinin açıklayıcılığının %52,467'sini gerçekleştirmiştir.

Tablo -14: Y Kuşağı Öğrencilerinin Değerler Ölçeğinin Faktörlerinin Ortalamalarının Analizi

	N	X	s.s.
GUVENSIZLIK	404	2,4296	,92228
BAGISLAMA	405	3,0484	,90029
GUVEN	404	4,3564	,55710
DURUSTLUK	403	4,1110	,76534
ISEADANMISLIK	404	3,8729	,70940

Tablo 14'e göre araştırmada üniversite öğrencilerinin değerler ölçeğinde birinci sırada (Xort.=4,36) ile güven faktörü gelmektedir. İkinci sırada (Xort.=4,11) ile dürüstlük, üçüncü sırada (Xort.=3,87) ile işe adanmışlık, dördüncü sırada (Xort.=3,04) ile bağışlama ve son olarak (Xort.=2,43) ile başkalarına güvensizlik gelmektedir.

Tablo-15: Y Kuşağı Öğrencilerinin Değerlerinin Başkalarına Güvensizlik Boyutunun Ortalamalarının Analizi

SORU	İFADELER	N	X	s.s.
------	----------	---	---	------

D8	Hiç kimseye güvenemem.	405	2,8222	1,27155
d10	Diğer insanların fikirlerini dinlemektense kendimi onlarla karşı karşıya kalmış buluyorum.	405	2,5901	1,27811
d4	Özür dilemek bana göre değildir.	405	2,3951	1,37947
d12	Dürüstlük ve bütünleşme ev dışında gerekli değildir	405	2,0469	1,38781
d21	Başkalarına güvenmenin eski moda olduğunu düşünüyorum.	405	2,5926	1,47401
d36	Kin tutarım	405	2,5457	1,46781
d31	Bence özür dilemek zayıflık işaretidir	405	2,0198	1,43320

Tablo 15'e göre Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin başkalarına güvensizlik boyutunda en çok katıldıkları ifadenin "Hiç kimseye güvenemem" ($X_{ort.}=2,82$) ve en az katıldıkları ifadenin ise " Bence özür dilemek zayıflık işaretidir." ($X_{ort.}=2,02$) olduğu belirlenmiştir. Y Kuşağı özür dilemekten hoşlanmayan, başkalarına güvensiz, korumacı ailede yetişen bir kültürün bireyleri olduklarını verdikleri cevaplarla göstermişlerdir.

Tablo-16: Y Kuşağı Öğrencilerinin Değerlerinin Bağışlama Boyutunun Ortalamalarının Analizi

SORU	İFADELER	N	X	s.s.
d28	Geçmişte bana yanlış davranmış olan birini affederim.	405	3,0370	1,29588
d43	Hata yapan insanları affedebilirim.	405	3,2025	1,12949
d14	Biri benim duygularımı incittiğinde affedebilirim.	405	2,9802	1,21444
d49	"Affedebilir ve unutabilirim"	405	3,2420	1,23510
d6	Bir şeyi yapacağını söyleyip de yapmayan insanları affedebilirim.	405	2,7802	1,18514

Tablo 16'ya göre Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin bağışlama boyutunda en çok katıldıkları ifadenin "Affedebilir ve unutabilirim" ($X_{ort.}=3,24$) ve en az katıldıkları ifadenin ise " Bir şeyi yapacağını söyleyip de yapmayan insanları affedebilirim." ($X_{ort.}=2,78$) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı başkalarına karşı hatada hoşgörül bir kuşak olduğunu belirtmiştir.

Tablo-17: Y Kuşağı Öğrencilerinin Değerlerinin Güven Boyutunun Ortalamalarının Analizi

SORU	İFADELER	N	X	s.s.
d44	Kendimi dürüst biri olarak görürüm.	405	4,3630	,86122
d39	Güvenilir biriyim	405	4,4642	,77193
d47	İnsanlar bana güvenir.	405	4,4593	,79382
d45	İnsanların itimat ettiği biriyimdir	405	4,0321	,85101

d52	Kendimi sadık bir kişi olarak tanımlarım	405	4,4667	,70851
-----	--	-----	--------	--------

Tablo 17'ye göre Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin güven boyutunda en çok katıldıkları ifadenin “Kendimi sadık bir kişi olarak tanımlarım” (Xort.=4,47) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ İnsanların itimat ettiği biriyimdir.” (Xort.=4,03) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı başkalarına karşı kendini güven veren bir birey olarak kendini görmektedir.

Tablo-18: Y Kuşağı Öğrencilerinin Değerlerinin Dürüstlük Boyutunun Ortalamalarının Analizi

SORU	İFADELER	N	X	s.s.
d22	Kendi hatalarım hakkında dürüst olabilirim.	405	4,1827	1,04654
d13	Dürüstlük benim için en üstün önceliğe sahiptir.	405	4,2765	1,14216
d15	Kendimi disiplinli biri olarak görüyorum.	405	3,6988	1,12273
d37	Biriyle paylaşımda bulununca kendimi iyi hissederim	405	4,2765	,99383

Tablo 18'e göre Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin dürüstlük boyutunda en çok katıldıkları ifadeler “**Dürüstlük benim için en üstün önceliğe sahiptir.**” (Xort.=4,28) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ Kendimi disiplinli biri olarak görüyorum.” (Xort.=3,70) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı başkalarına karşı dürüst biri olarak kendini nitelemiştir.

Tablo-19: Y Kuşağı Öğrencilerinin Değerlerinin İşe Adanmışlık Boyutunun Ortalamalarının Analizi

		N	X	s.s.
d54	İşverenimin başarılı olduğunu görmeye kendimi adadım	405	4,1160	,93283
d34	Adanmış bir çalışanıam.	405	3,5185	1,07066
d50	Nitelikli bir çalışma ortamına kendimi adamaktayım.	405	3,9877	,88572

Tablo 19'a göre Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin işe adanmışlık boyutunda en çok katıldıkları ifadeler “**İşverenimin başarılı olduğunu görmeye kendimi adadım.**” (Xort.=4,12) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ **Adanmış bir çalışanıam.**” (Xort.=3,52) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı çalışma ortamından memnunsu işe kendisini adadığını ifade etmiştir.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın amacı etrafında oluşturulan hipotezlerin kabul ve redleri aşağıdaki gibidir:

- Yapılan t testi sonucunda H_1 hipotezi KABUL edilmiştir. Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Y Kuşağı Erkeklerin ortalamasının $X_{ort.}=3,1675$, bayanların ortalamasından $X_{ort.}=2,9657$ daha yüksek olduğu değerler ölçeğinin bağışlama boyutu açısından tespit edilmiştir. Y kuşağı bayanların ortalamasının $X_{ort.}=4,4084$, erkeklerin ortalamasından $X_{ort.}=4,2819$ daha yüksek olduğu değerler ölçeğinin güven boyutu açısından tespit edilmiştir. Diğer üç boyut olan güvensizlik, dürüstlük ve işe adanmışlık faktörlerinde farklılık bulunmamıştır.

- Yapılan ANOVA testi sonucunda Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin boyutları ile yaş, kariyer hedefleri, aile gelir durumu, internet kullanım süreleri, sosyal ağlarda zaman geçirme ve günlük yayın okuma süreleri değişkenleri ile ilişki tespit edilememiştir. $H_2, H_3, H_4, H_5, H_6, H_7$ hipotezi RED edilmiştir.
- Araştırmada üniversite öğrencilerinin değerler ölçeğinde birinci sırada ($X_{ort.}=4,36$) ile güven faktörü gelmektedir. İkinci sırada ($X_{ort.}=4,11$) ile dürüstlük, üçüncü sırada ($X_{ort.}=3,87$) ile işe adanmışlık, dördüncü sırada ($X_{ort.}=3,04$) ile bağışlama ve son olarak ($X_{ort.}=2,43$) ile başkalarına güvensizlik gelmektedir. Korumacı aileler tarafından yetiştirilen bu kuşak başkalarına güvensiz bir kuşaktır, araştırma sonucu bunu destekler niteliktedir.
- Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin başkalarına güvensizlik boyutunda en çok katıldıkları ifadenin “Hiç kimseye güvenemem” ($X_{ort.}=2,82$) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ Bence özür dilemek zayıflık işaretidir.” ($X_{ort.}=2,02$) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı özür dilemekten hoşlanmayan, başkalarına güvensiz, korumacı ailede yetişen bir kültürün bireyleridir.
- Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin bağışlama boyutunda en çok katıldıkları ifadenin “Affedebilir ve unutabilirim” ($X_{ort.}=3,24$) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ Bir şeyi yapacağını söyleyip de yapmayan insanları affedebilirim.” ($X_{ort.}=2,78$) olduğu belirlenmiştir. Araştırma grubumuzdaki Y kuşağı başkalarına karşı hatada hoşgörülü bir kuşak olduğunu belirtmiştir.
- Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin güven boyutunda en çok katıldıkları ifadenin “Kendimi sadık bir kişi olarak tanımlarım” ($X_{ort.}=4,47$) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ İnsanların itimat ettiği biriyimdir.” ($X_{ort.}=4,03$) olduğu belirlenmiştir. Y Kuşağı başkalarına karşı kendini güven veren bir birey olarak görmektedir.
- Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin dürüstlük boyutunda en çok katıldıkları ifadeler “Dürüstlük benim için en üstün önceliğe sahiptir.” ($X_{ort.}=4,28$) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ Kendimi disiplinli biri olarak görüyorum.” ($X_{ort.}=3,70$) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı başkalarına karşı dürüst biri olarak kendini nitelmiştir.
- Y kuşağı öğrencilerin değerler ölçeğinin işe adanmışlık boyutunda en çok katıldıkları ifadeler “İşverenimin başarılı olduğunu görmeye kendimi adadım.” ($X_{ort.}=4,12$) ve en az katıldıkları ifadenin ise “ Adanmış bir çalışanı.” ($X_{ort.}=3,52$) olduğu belirlenmiştir. Y kuşağı çalışma ortamından memnunsu işe kendisini adadığını ifade etmiştir.

Araştırma grubunun %63,7'si 2000 TL gelirin altında olması maddi yetersizliğin oldukça yüksek olduğunun bir göstergesidir. Kendilerine çeşitli fırsatlarda gelecekte ne yapmak istedikleri sorulduğunda büyük bir çoğunluk devlet memuru olma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Kariyer tercihlerinde kendi işini kurmak isteyenlerin yüzdesi ikinci sırada yer almıştır. Ancak tüm öğrencilerin devlet memuru olması mümkün değildir.

Bu çalışmada, Hereke Ömer İsmet Uzunyol Meslek Yüksekokulunun Y kuşağını temsil eden Temel İşletmecilik dersi alan öğrencilerinin değerleri araştırılması yapılmıştır. Araştırmanın sadece Kocaeli Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılması araştırmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Diğer üniversitelerde Y kuşağı değerlerine yönelik yapılan araştırmalar da diğer kuşakların değerleri ve beklentilerine yönelik karşılaştırmalar yapılması diğer araştırmacılar tarafından araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(19), 165-182.

Akdemir, A., Konakay, G., Demirkaya, H., Noyan, A., Demir, B., Ağ, C., Pehlivan, Ç., Özdemir, E., Akduman, G., Eregez, H., Öztürk, İ., & Balcı, O. (2013). Y kuşağının kariyer algısı, kariyer değişimi ve liderlik tarzı beklentilerinin araştırılması. **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 11-42.

Altuntaş B. (2017) “Y Kuşağının Mobil Öğrenme Uygulama Tercihini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi” **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** Cilt: 6, Sayı: 6 89-104.

Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 4(1), 203-212.

Arsenault, P.M. (2004). “Validating Generational Differences: A Legitimate Diversity and Leadership Issue”, **The Leadership and Organization Development Journal**, 25:124-141.

Bakırtaş H., Divanoğlu S.U., Akkaş C., (2016). **Y kuşağı, Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?** Ekin Yayınevi, Bursa.

Baran M., (2014). “Y Kuşağının Zorunlu Askerlik Hizmetinden Beklentilerinin Analizi”, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Savunma Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bozbay Z., Akturan U., (2017) “Cinsiyet ve Alışveriş Davranışının Fiyat Algılamaları ile İlişkinin Saptanması: **Y Kuşağı** Üzerine Bir Araştırma.” **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**. Jul, Vol. 54 Issue 629, 87-101.

Boztunç, N. (2014). Y Kuşağını Elde Tutabilme Üzerine Bir Çalışma, Bitirme Projesi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Crampton, S.M., Ve Hodge, J.W. (2007). “Generations in the Workplace: Understanding Age Diversity”, **The Business Review Cambridge**, 9(1):16-23.

Deal, J.J, Altman, D.G Ve Rogelberg, S.G. (2010). “Millennials at Work: What We Know and What We Need To Do (if anything)”, **Journal of Business Psychology**, 25:191-199.

Deloitte Millennial Survey, 2014

Dereli, B., & Toruntay, H. (2015). Örgütlerde kuşakların iş değerleri, motivasyon ve mentorluk kavramlarına dayalı yönetimi. **İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri**, No: 03(05).

Erden A.S. (2013). “Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar Ve Örgütsel Yansımalar”, **Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2(1), 93-112.

Gursoy, D., Maier, T.A., Ve Chi, C.G. (2008). Generational Differences: An Examination Of Work Values And Generational Gaps İn The Hospitality Workforce. **International Journal Of Hospitality Management**, 27(3), 448-458.

Jain, V. ve Viswanathan, V. (2015). Choosing and using mobile apps: A conceptual framework for Generation Y. **Journal of Customer Behaviour**, 14(4), 295-309.

Kayabaşı A., Taşkın E., Kayık M. (2016) “Y Kuşağının Türk Ve Yabancı Firmalara Yönelik Algıları: Çok Boyutlu Ölçekleme İle Analizi” , **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 49 , (29-45)

Kelgökmen İlic, D., Yalçın, B., (20147) “ Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri Ve Liderlik Algılamaları” **Journal of Yasar University**, 12/46, (136-160).

Konakay G., Akdemir A., Ergen B., Solmaztürk A., Güner A., Aktürk F., Gökdemir O., Yalmaç Ö., Sezen S., Yavuz S. Tın U., (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Akademisyen ve Ebeveyn Etkileşimleri Işığında Liderlik Modeli Belirlenmesinde Karizma ve Entelektualite Etkisinin Araştırılması” , **İşletme Araştırmaları Dergisi** 7/1, 205-235.

Kupperschmidt, B.R. (2000). “Multigeneration Employees: Strategies for Effective Management”, **The Health Care Manager**, 19(1):65-76.

Lazarevic, V., (2012), Encouraging brand loyalty in fickle generation Y consumers. **Young Consumers**, 13(1), pp. 45-61.

Levickaite R., (2010). “Generations X Y Z: How Social Networks Form The Concept Of The World Without Borders The Case Of Lithuania” **Limes**, Vol: 3, No: 2, 170-183.

Lotfi, A., Kabırı, S., Ghasemlou, H. (2013). “Değerler Değişimi Ve Kuşaklararası Çatışma: İran Khoy Kenti Örneği” , **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14.2.

O'donnell, J., (2006), Gen Y sits on top of consumer food chain; they're savvy shoppers with money and influence. **USA Today**, 11: 3B.

Özer, P.S., Eriş, E., D., & Özmen, Ö.N.T. (2013). Kuşakların farklılaşan iş değerlerine ilişkin emik bir araştırma. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 38, 123-142.

Pryce, J. Work Values, (2014). “A Formidable Domain Within The Context Of People's Lives”, **Value, Transvaluation And Globalization Special Issue**, 13.2, 20-35.

Ros, M., Schwartz, S., & Surkiss, S. (1999). “Basic Individual Values, Work Values And The Meaning Of Work. *Applied Psychology*”, **An International Review**, 48 (1), 49- 71.

S. Senturan Ş., Kose A., Dertli E. M., Basak S., Senturk N., (2016) “X ve Y Kuşağı Yöneticilerinin İş Değerleri Algısı ve Farklılıkları Üzerine İnceleme” **Business and Economics Research Journal**, Volume 7 Number 3 pp. 171-182

Tanriverdi H., (2012). "Kişilik Özelliklerinin İş Değerlerine Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi : Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol.16, No.2, Pp.189-210

Tekin İ.Ç., Akgemci T., (2016) "Y Kuşağı Çalışanların İş Değerlerinin Araştırılması: Konya İli Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama" **Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi** Cilt 1 Sayı 2 (15-22).

Topçuoğlu M.C., (2007). "İyi de Kim Bu Y'ler", <http://www.rd.org.tr/ayinsozu/AyinSozuAgustos.pdf>, (06/12/2012).

Twenge, J. M., Campbell, S. M., Hoffman, B. J. ve Lance, C. E. (2010). Generational Differences in Work Values: Leisure and Extrinsic Values Increasing, Social and Intrinsic Values Decreasing. *Journal of Management*, 36 (5), 1117-1142

Yıldız, M., Dilmaç, B. & Deniz, M.E. (2013). "Analysis Of The Relation Between SelfEsteem And Values Held By Candidate Teachers", **Elementary Education Online**, Vol. 12, Issue 3., 740-748,.

Zeeshan, A. Ve Iram, A. (2012). "Generational Diversity: Strategies to Bridge The Diversity Gap", **International Journal of Engineering and Management Science**, 3(3):315-318.

Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (2000). Generations at work: Managing the clash of veterans, boomers, Xers and nexters in your workplace. **American Management Association**, New York.

Zhang K. & Bonk C. J., (2010). Generational learners ve e-learning Technologies. Handbook of research on practices and outcomes in e-learning: issues and trends. **USA: IGI-Global**, 76-92.

<http://www.jamesbrett.com> Erişim Tarihi: 05.12.2012).

TASAVVUF VE AHLAK EĞİTİMİNDE KULLANILAN EDEBİ METİNLERDE HAZRET-İ MUHAMMED: PEND-NÂME ŞERHLERİ ÖRNEĞİ

Gülçiçek AKÇAY

Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dr Öğretim Üyesi,
gulcicekkorkut@hotmail.com

ÖZET

İslam edebiyatında, Peygamberin hayatını konu alan mevlid, mucizat, mirac, gazavat, hilye, şefâatname, esmâ-i nebî türünden müstakil eserlerin yanında özellikle dini-tasavvufî ve ahlaki mesnevilerin giriş bölümlerinde birçok dini şahsiyetle beraber Hz. Muhammed’le ilgili konuların ele alındığını görülmektedir.

İran şairi Ferîdüddîn Attâr’ın Türk edebiyatı içerisinde “şerh” adı verilen muayyen usulle defalarca değerlendirilen Pend-nâme adlı eserinin giriş bölümünde de dini şahsiyetler arasında en başta yer alan peygamberler ve onların içinde de en ziyade söz konusu edilen Hz. Muhammed hakkında ortalama bir Müslüman’ın vakıf olduğu bilgiler de beyitler halinde verilmiştir. Eseri şerh eden şarihler de şairin zikrettiği özellikleri işlerken kendi bilgisi, konuya verdiği önem, hedef okuyucu kitlesi ya da şerh yazmadaki amacı doğrultusunda çeşitli katkılarda bulunmuşlardır.

Biz bu bildiride çeşitli yüzyıllara ait Pend-nâme şerhlerinden Sa’âdet-nâme (Şem’î), Müfid (Abdurrahman Abdî Paşa), Şerh-i Pend-i Attâr (İsmail Hakkı Bursevî), Berg-i Dervîşân (Mustafa Refî’a) Rûhu’ş-Şurûh (Kilisli Mustafa Rûhî) ve Mâ-hazar (Mehmed Murad Nakşibendî) adlı eserleri Hz. Muhammed’i ele almalarını bakımından karşılaştırmalı bir biçimde incelemeye çalışacağız. Böylelikle İslami ahlaki empoze etmek için oluşturulmuş bir edebî eserle eserin anlaşılması amacını güden şerh metinlerinin rol model olarak İslam peygamberini tanıtmaya hususundaki katkıları hakkında çıkarımlarda bulunmayı umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Pend-nâme, Şerh, Tasavvuf, Ahlak, Hz. Muhammed

GİRİŞ

İslâm peygamberi Hazret-i Muhammed ile alakalı her biri başlı başına araştırma konusu olan bir hayli dinî-edebî tür mevcuttur. Hazret-i Peygamber’in hayatını konu alan sîreler ve sîre bölümleri ve zamanla birer müstakil eser hâline gelen mevlid, mucizat, mirac, gazavat, hilye, şefâatname, esmâ-i nebî türünden eserler örnek olarak zikredilebilir.¹

Bildirimizde söz konusu ettiğimiz *Pend-nâme* (P şeklinde kısaltılacaktır) adlı dinî-ahlâkî öğütlerin yer aldığı mesnevisinde İranlı şair Feridüddîn Âttâr, Hazret-i Muhammed’e ve halifelerine 8 beyitlik bir yer ayırmıştır: Attâr’a göre Hazret-i Muhammed her ne kadar diğer tüm peygamberlerden sonra gelmiş de olsa kendisinden evvelkilerin önüne geçmiş, onların övündüğü kişi olmuştur. Kâinattaki tüm varlıklar onun emrindedir; o iki âlemin efendisidir. Dokuz feleğin ona merdiven görevi üstlenmesi sayesinde Allah katına ulaşabilmiş ve onunla mülakata mazhar olmuştur. Yeryüzü serâser onun Rabb’ine secde etmesi için tasarlanmış gibidir. Mübarek parmağıyla ayı iki parçaya bölmeye onun mucizelerinden yalnızca biridir. O tüm evliyâ ve enbiyâların şerefli varlığına muhtaç olduğu, âlemlere rahmet telakki edilen ulu kişi, tüm dünya insanların en hayırlısı ve seçkinidir [P/b.25-28].

¹ Çelebioğlu, Amil (1998), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB. Yayınları, s.264.

Pend-nâme'nin Türkçe şerhlerinde de Hazret-i Muhammed konusu daha ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bildirimize konu olan *Pend-nâme* şerhleri şunlardır:

Şem'î Şem'ullâh Prizrenî'nin *Sa'âdet-nâme*'si (Sa Şeklinde kısaltılmıştır), Abdî Paşa'nın Müfîd'i (Mü şeklinde kısaltılmıştır), Bursalı İsmail Hakkı'nın *Şerh-i Pend-i Attâr'ı* (ŞPA şeklinde kısaltılmıştır), Kilisli Mustafa Ruhî'nin *Rûhu'ş-Şurûh'u* (RŞ şeklinde kısaltılmıştır), Mustafâ Refî'a'nın Berg-i Dervîşân'ı (BD şeklinde kısaltılmıştır), Mehmed Murâd b. Adurrahîm'in *Mâ-Hazar'ı* (Ma şeklinde kısaltılmıştır).

PEND-NÂME ŞERHLERİNDE HAZRET-İ MUHAMMED

Pend-nâme şarihleri “resûl-i enâm” olarak tabir ettikleri Hazret-i Muhammed'den bahsederken bu tür eserlerde alışıldığı üzere onu medih sıfatlarıyla göklere çıkarmış, üstün niteliklerini mübalağalı bir anlatımla övmüş, bunu yaparken ayetler ya da ayetten alınmış küçük ifadeler ve hadislerden de yararlanmışlardır. Hazret-i peygamber için *Hâce-i kâinat*, *seyyid-i kâinat*, *Fahr-i ekrem*, *Fahr-i alem*, *Fahr-i kâinat*, *Ahmed*, *Hâtemü'l-mürselîn*, *Seyyid-i sâdât*, *Seyyidü'l-beşer*, *Şefî'ü'l-rûz-ı mahşer*, *Câmi'ü'l-ahbâb*, *Serdâr-ı meydân-ı mürüvvet ü vefâ* ve *Sultân-ı merdân-ı fütüvvet-fezâ*, *Hayru'l-beşer*, *Sadr-ı âlem*, *Fahru'l-beşer*, *Seyyidü'l-kevneyn*, *Fahrü'l-ebrâr*, *Hâce-i kevneyn* ve *Rasûlu's-sakaleyn* gibi kalıp isimleri kullanan şarihler ayrıca onun için “*emin resul*, *evvelinin ve ahirinin göz nuru* [BD/b.25,16b], *risalet memleketlerinin sultanı*, *ululuk sayfasının tuğrası*, *Kur'an hazinelerinin muhafızı*, *felek tahtına oturan padişah*, *güneşin seyirgâhındaki şehensâh* [BD/b.26,17a], *yüce makamlı şefaatchi* [BD/b.27,17b], *mucizat ülkelerinin veziri* [BD/b.28,18a], *mevcudatın hulasası* [Ma/s.16], *risalet feleğinin güneşi* [RŞ/s.84], *iki dünyanın parlayan ayı* [RŞ/s.87], *Allah'ın sevgilisi* [RŞ/s.87], *enbiyâ kafilesinin başı* [RŞ/s. 88], *hayırluların serveri* [RŞ/s.88], *din ve İslam'ın yol göstericisi* [RŞ/s. 88], *dünya ve ahiret ehlinin ulusu* [ŞPA/s.52], *tüm enbiyâ ve mürselinin sonuncusu* [ŞPA/s.52] gibi tanımlamalar da yapmışlardır.

Onun methinde yüce kadrini *arş-ı azama* nispet eden şarih ve arş-ı azamı onun kadrinin kubbesine nazaran zemin mertebesinde görmüştür. O kâinatın sadrında en önde *akl-ı küll* ile tabir olunan *arş-ı mecîd* payesindedir. Nübüvvet tahtının sultanı, ezelde beşerin övücü olarak meşhur olduğundan risâlet sözleşmesinin nurlu tuğrasında ebede kadar *Hatmü'l-mürselîn*'dir [RŞ/s.79].

O, resullerin sonuncusudur. BD'de şarih onunla ilgili ifadelerine nübüvvet ve risalet dairesinin Hazret-i Muhammed'le son bulduğunu bilgisini vererek başlamıştır. Buna göre o, peygamberlere mahsus bir şerefnâme sayılan, mucizelerin sırlarını havi olan Kur'an'ı hatmetmiştir [BD/b.25, 16b]

Şerhlerde onun, peygamberlerin sonuncusu olduğu beyanında "*Ma kâne Muhammedun ebâ ehâdin min ricâlikum, ve lâkin resûla'llâhi ve hatemen nebiyyin, ve kâna'llâhu bi kulli şey'in alimâ.*"² ayetine [Sa/s.47; Mü/v.14a; RŞ/s. 72; Ma/s.] ve "*Min ba'di lâ nebiyyen*"³ hadisine [Sa/s.47; Mü/v.14a; RŞ/s. 72] telmih vardır. O ruhların babasıdır. Ruhlar âleminde bilfiil nebi olup enbiyânın ruhlarına mebus idi. [ŞPA/s. 52]. Şarih, şeriatın kıyamete kadar bekasını koruyacak olan Hazret-i Muhammed'i kendine vezir olan diğer bütün enbiyânın sultanı olarak tasavvur etmiştir. Bir sultanın meclise tüm vezirlerinden sonra gelmesi onun en son peygamber olarak dünyaya gelmesini ima içindir. Her ne kadar dünyaya en son gelmiş olsa da hilkat bakımından tüm nebilerin evveli odur. Allah'ın cemalini ilk gören, ilk şefaatchi

² “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” (Ahzâb 33:40)

³ “Benden sonra nübüvvet yoktur.”

ve cennete ilk giren kişi de odur. Tüm nebilerin ve resullerin üstün ahlakı onda toplanmıştır [ŞPA/s. 52; RŞ/s.72, 75; Ma/s.16] .

Onun varlığı âlemlere rahmettir. Şarihe göre bunu beyan eden beyitte *âlemden* kasıt “halk”tır. “*Levlâke mâ halaktu'l-eflâke*”⁴ kutsi hadisinin delaletince tüm âlemin yaratılışı onun âleme gelişi hürmetinedir. O ahirette en büyük şefaah sahibi olarak Allah’ın tüm makbul kullarına mihamdarlık edecektir. Bu hadisile Allah onu Rahman ismine mazhar kılmıştır [BD/b.27, 18a; ŞPA/s. 55; RŞ/s. 78].

Mümine rahmet oluşunun delili Allah yolunu göstermesidir. Münafıklara rahmet oluşunun delili onları katletmemesidir. Kâfirler için rahmet olduğunu ise cezalarını ahirete ertelemesiyle gösterir. Cebrâ’il bile bu rahmetten yararlanmaktadır [RŞ/s.79]. Okuyucunun aklına gelecek olan “Şeytanın bu rahmetten nasibi var mıdır?” muhtemel sorusuna şarih “Rahmeti kabul etmeye rahmet olmaz.” şeklinde cevap vermiştir [ŞPA/s. 55].

Şarih kendinin Allah’ın memduh kulu olan Hazret-i Muhammed’in yüce vasıflarını takdir ve beyan etmekten aciz olduğunu belirterek onun vasfında söylenebilecek en güzel kelamın “*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemîn*”⁵ ayeti olduğunu kaydetmiştir [Sa/s.48; Mü/v.14b; RŞ/s.79].

Hazret-i Muhammed’in âlemlerin rahmeti olmasına binaen Allah tüm yeryüzü sathını müminlerin mescidi ve Müslüman’ların musallası yapmıştır. Hazret-i Muhammed’e hürmeten ve merhum ümmetine rahmeten gerçekleşmiş olan bu durumun önceki ümmetlerinkinden farklı olduğuna dikkat çeken şarih, Hazret-i Muhammed’den başka hiçbir peygambere bu kadar rif’at verilmediğinin altını çizmiştir [BD/b.27,18a].

Hazret-i Muhammed’in ümmetine tüm yeryüzünün ibadet mahalli olduğunu ispatlamak için “*ve cu’ilet lenâ’l-ardu mesciden ve tahürâ*”⁶ hadisi verilmiştir [Ma/s.17].

Başka ümmetlerde mabetlerden başka ibadet edilmez [Mü/v.14b; Ma/s.17]; zira onlarda harc vardır. Harc bu ümmetten kaldırılmıştır. Bunda müşahadeye dalmaya rağbet ettirme vardır. Zira namaz münacaat ve müşahade içindir. Mescid *ehl-i celîs-i Hak*’tır; “*fe eynemâ tuvellû fe semme vechullâh*”⁷ ayeti de buna delil olarak gösterilebilir [ŞPA/s.56].

Tüm yeryüzünün onun için mescit olduğu iddiasında üç kasıt vardır: İlki BD’de de belirtildiği gibi yeryüzünün tüm ümmetine secdegâh olması, kendinden önceki ümmetler gibi mihrap ve mescide ihtiyaç duymaması [BD/b.27,18a], ikincisi ümmetinin diğer bütün ümmetlerden daha çok olması, üçüncüsü Hazret-i Muhammed’in bütün insanlığa resul olarak gönderilmesi hakikatlerini açıklamaktır [RŞ/s.79].

Enbiyâ ona muhtaçtır. Kâinatın en büyüğü, mahlûkatın en şerefli olmamakla diğer tüm peygamberler de Hazret-i Muhammed’in merhametine ve şefkatine muhtaçtırlar [BD/b. 26,17b] . Tüm enbiyâ onun ümmetinden sayılır. Onun naipleri olan enbiyâda ve resullerde bulunan güzel ahlak, yüce vasıflar, ilim, irfan Hazret-i Muhammed’de toplanmıştır [ŞPA/s. 54]. Evliyâ ve enbiyâ ruhaniyet, cismâniyet ve kemâlâtta Hazret-i Muhammed’e muhtaçtırlar. Ruhaniyette muhtaçtırlar; zira onların ruhları nebeviye ruhuna tâbi ve ondan ayrılmış ruhlardır. Evlat var olmak için babaya muhtaçsa bu ruhlarda *rûh-ı nebeviye* muhtaçtır. Cismâniyette muhtaçtırlar; zira Hazret-i Muhammed âlemin yaratılış sebebidir. İlimde müteakdim, vücutta müteahhirdir. Müteahhirin vücudu önce gelene bağlıdır. Kemâlâtta

⁴ “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.”

⁵ “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiya 21: 107

⁶ “Arz benim ve ümmetim için her şeyiyle mescid ve tahur kılındı.”

⁷ Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. [Nereye dönerseniz Allah’ın yüzüştü oradadır.]

Şüphesiz Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.(Bakara 2:115)

ihtiyaç da şu şekildedir: Hazret-i Muhammed, *Rahman* ismine mazhar olmuştur. Bu sebepten ne kadar ilahi rahmet varsa tüm âlemlere bahşedilmiştir. Hepsi nebeviye şefaati ile hibedir. O her şeyin öncesinde vardır [ŞPA/s. 54].

Enbiyânın ona muhtaç oluşlarındaki diğer sebep, kıyamet gününde kâfirler kendilerine herhangi bir nebi geldiğini inkâr ettiklerinde Hazret-i Muhammed'in şهادetiyle onları töhmetten kurtaracak ve onlara yar olacak olması şeklinde açıklanmıştır [Ma/s.17].

Hazret-i Muhammed'in *Pend-nâme*'de söz konusu edilen ve şerhlerde açıklanan mucizelerinden mirac ve parmağıyla ayı ikiye bölmesi hadisesinden bahsetmekte de fayda vardır.

Pend-nâme'de bir dizede telmih edilen miraç olayından bahseden şarih hicretten on iki sene sonra Receb ayının yirmi ikinci gecesinde amcakızı Ümmühanî'nin evinden onun ruhunun öncelikle Mescid-i Aksâ'ya, oradan da Allah katında “*kabe kavseyn ev ednâ*”⁸ makamını teşrif buyurduğunu, burada Cenab-ı Hak'la görüşme şerefine nail olduğunu kaydetmiştir. [BD/b.26, 17a-b].

Hazret-i Muhammed'in miraca çıkışı biri ruhani, biri cismani olmak üzere iki kere gerçekleşmiştir. Peygamber olarak gönderilmeden altı ay önce Ümmühanî'nin evinde ruhani miraç, peygamber olduktan on iki yıl sonra hicretten bir yıl önce yirmi yedi Rebiyülevvel gecesi Hatim ile Hacer-i Esved arasında da cismani miraç vaki olmuştur. Seyahat katırdan küçük, eşekten büyükçe Burak adlı bir cennet hayvanının sırtında gerçekleşmiş, peygamber Burak'ın sağında solunda ve önünde kendisine hizmet eden melekler kafilesiyle Beyt-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gidip oradan da Cennet'i teşrif etmiştir. Orada bilâ-vasıta Allah'ın vahyine mazhar olmuştur[RŞ/s. 78].

Şarih, *mi'râc* kelimesinin ‘merdiven’ anlamı üzerinde durarak dokuz feleğin Hazret-i Muhammed'e dokuz basamaklı merdiven gibi geldiği yorumunu yapar. Hazret-i Muhammed arşın müstevasına dek cismiyle çıkararak oradan gayb âlemine sefer etmiştir [ŞPA/s.54].

Şerhlerde peygamberin ayı ikiye bölmesi mucizesi ile ilgili “*İkterabeti's-sâatu v'en şakka'l-kamer*”⁹ ayeti verilmiştir [Sa/s.49; Mü/v.14b; RŞ/s.84; Ma/s. 18]. Birçok müfessire göre bu ayetteki *inşikak-ı kamerden* kasıt Hazret-i Muhammed'in gösterdiği mucizedir [ŞPA/s.58]. Ayın ikiye bölünme mucizesi Hazret-i Muhammed'in peygamberliğinin beşinci [RŞ/s.83] ya da dokuzuncu [ŞPA/s.59] yılında Mekke halkının ondan bu mucizeyi göstermesini talep etmesiyle gerçekleşmiştir. O, bir dolunay gecesinde Ebî Kabîse dağına çıkıp işaret parmağıyla aya işaret edince ay ikiye ayrılır. İkiye bölünen ayın her bir parçası Hira dağına düşer. Ashabın ve ulemanın görüşü olayın bu şekilde gerçekleştiği yönündedir. Şarih çeşitli kaynaklara atıfta bulunarak ayın ikiye bölünmesi mucizesinin Mekke'de iki kere sadır olduğu ya da kıyamette tekrar vuku bulacağına dair mülahazaları vermiştir. Kendisinin görüşü ise mucizenin vukuunu anlatan ilk açıklamasına muvafıktır [RŞ/s. 83]. Bu olaydan sonra bazı durumlarda işaret parmağını kaldırmak caiz ve meşru olmuştur; ashabdan birkaçı işaret parmağını kaldırıp şهادet getirmeye başlar. Bu parmağa hala şهادet parmağı denmektedir. İman telkininde tevhide işarete bunu tahsis etmişlerdir. Dolayısıyla şهادet parmağı hayatın sıfatına mazhar olmuş olur. Şafilere indinde namazda “*eşhedu en lâ-ilâhe illa'llâh*” dediği vakitte gizlice kaldırırılar. Yani nefyde “*lâ-ilâhe*” derken kaldırırılar, isbatta “*illa'llâh*” derken bırakırılar [ŞPA/s. 59].

Şerhlerde Hazret-i Muhammed'le ilgili nispeten daha az üzerinde durulmuş başka hususiyetler de vardır:

⁸“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” (Necm 53:9)

⁹“Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.”(Kamer 54:1)

Hazret-i Muhammed aynı zamanda cömert olanların yüzündeki nûr-ı safâ dolayısıyla cennette onların dostu ve yakınıdır [BD/b.635, 88b].

Onun sözünde durma konusundaki hassasiyetini belirtmek için *Pend-nâme*'de vaadine vefası olmayan münafığın bahis konusu edildiği bölümde ölümünden sonra vaatlerini gerçekleştirmesi için Hazret-i Alî'yi vekil kıldığını onunda görevini layıkıyla ifa ettiğini aktarmıştır [Ma/s. 349].

Kalbî olan zikirden bahsedilen bölümde Hazret-i Muhammed ve Ebû Bekir'in hicret gecesinde Sevr mağarasında etrafları onları arayan kâfirler tarafından sarıldığı için Allah'ı kalpten zikr etmesini telkin ettiğini kaydetmiştir [Ma/s.128].

Kanaatin fazileti methedildiğinde onun her türlü dünya nimetine kani oluşu misal verilmiştir: Cebrâ'il dağın altın olması için peygambere haber getirdiği vakit o “*Ben bir gün aç bir gün tok olmak isterim. Aç olduğum gün sabredeyim, tok olduğum gün şükredeyim*” diyendir o [Ma/s. 284].

Hazret-i Muhammed aynı zamanda temkinli bir yöneticidir. Eblehlerle meşveret etmemenin gerekliliği konusunda sünnetten örnek verilmiştir. Buna göre Hazret-i Muhammed umumiyetle münafıklarla konuşup görüşmemiştir [Ma/s.141].

Münafıklardan emin olmama bahsinde Hazret-i Muhammed'in hatiplerinden Sâbit Bin Kays'ı kâfirlerle barışma ve anlaşma ile ilgili işlere vekil tayin ettiğini, hatta bir gün Yahudilere güvenmediği için onların dilini öğrenmesini emrettiğini kaydedilmiştir [Ma/s.351].

Kusmanın şeytan işi olması hasebiyle Hazret-i Muhammed'in hayatı boyunca kusmadığını da iddia edilmiştir [Ma/s.347].

Hazret-i Muhammed'in doğduğu gece şeytanlar semaya çıkmaktan men olunmuşlardır [Ma/s.68].

Hazret-i Muhammed'in ümmetine hizmet etmekten gocunmayacağı iddiasında bir hikâye aktarılmıştır: Bir keresinde yemek pişirmek için ashabına ateş yakmış, bunun üzerine “*Kavmin seyidi onlara hizmet etti*” denmiştir [ŞPA/s.651].

SONUÇ

İslamiyetin kabulünden itibaren oluşturulan her tür ve biçimdeki eserde kendisine duyulan sevginin bir göstergesi olarak İslam peygamberine yer verildiği görülür. Hatta denilebilir ki İslam kültür ürünlerinden biri olan edebiyatta Hazret-i Muhammed, en temel konulardan biri olmuştur. Peygamber sevgisi, İslam milletlerinin hemen hepsinin işlediği ortak bir temadır.

İran şairi Ferîdüddîn Attâr'ın Türk edebiyatı içerisinde “şerh” adı verilen muayyen usulle defalarca değerlendirilen *Pend-nâme* adlı eserinin giriş bölümünde dini şahsiyetler arasında en başta yer alan peygamberler ve onların içinde de en ziyade söz konusu edilen Hazret-i Muhammed hakkında ortalama bir Müslüman'ın vakıf olduğu konulardan bazıları beyitler halinde verilmiştir. Eseri Türkçe olarak şerh eden şarihler de şairin zikrettiği özellikleri işlerken kendi bilgisi, konuya verdiği önem, hedef okuyucu kitlesi ya da şerh yazmadaki amacı doğrultusunda çeşitli katkılarda bulunmuşlardır. İncelediğimiz metinlerde Hazret-i Muhammed'in methi ile beraber, resulerin sonucusu oluşu, enbiânın ona muhtaç, varlığının âlemlere rahmet oluşu, mucizeleri ve övgüye eğer başka birtakım hususiyetleri ile yer aldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Abdî Paşa, *Müfîd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, nr: 295

Akçay, Gülçiçek (2013), *Mustafa Refî'a Berg-i Dervîşân (Karşılaştırmalı İnceleme-Metin)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Edirne.

Cengiz, Nazlı Şenel (2004), *Saadet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

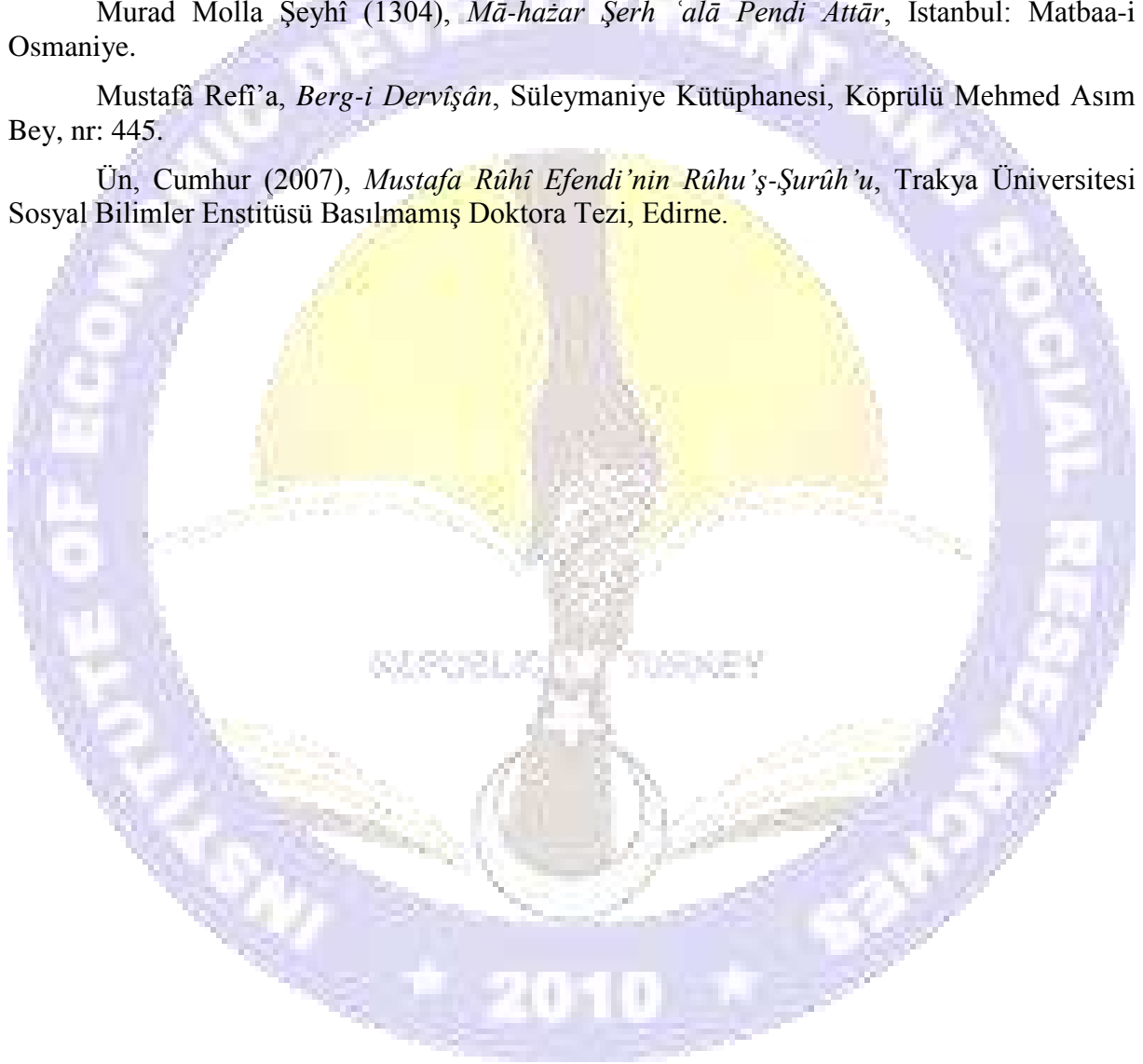
Çelebioğlu, Amil (1998), *Eski Türk Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları.

İsmail Hakkı Bursevi (1250), *Şerh-i Pend-i Attâr*, İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire.

Murad Molla Şeyhî (1304), *Mâ-hazar Şerh 'alâ Pendi Attâr*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Mustafâ Refî'a, *Berg-i Dervîşân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Mehmed Asım Bey, nr: 445.

Ün, Cumhur (2007), *Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Edirne.

**STRATEJİK KARAR VERME SÜRECİNDE RASYONELLİĞİ ETKİLEYEN
FAKTÖRLER:
Mardin Ticaret Ve Sanayi Odasına Kayıtlı İhracatçı İşletmeler Üzerinde Araştırma**

Dr. Öğr. Üyesi Gürcan PAPTAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF
İşletme Bölümü gurcanpapatya@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Nurhan PAPTAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF
İşletme Bölümü nurhanpapatya@sdu.edu.tr

Öğr. Gör. Mehmet Nedim UYGUR
Şırnak Üniversitesi Silopi MYO
Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü nedimmehmet@hotmail.com

ÖZET

Rasyonellik, Stratejik Karar Verme (SKV) sürecinde verilecek karara yönelik bilgilerin, sistematik bir şekilde toplama derecesini ve bu bilgilerin analiz güvenilirliğini ifade eder. Bu nedenle SKV, sistematik bilgilerin, güçlü analizlerin ve kaliteli deneyimlerin bir bileşkesi olarak ortaya çıkar.

Literatürde SKV sürecinin neden diğer süreçlerden daha rasyonel olduğunun anlaşılması oldukça zordur. Bunun temel nedeni SKV sürecinde rasyonelliği etkileyen faktörlerin çok ve çeşitli oluşudur.

Bu çalışmada SKV sürecinde rasyonelliği etkileyen temel faktörlerden kararın önem derecesi, çatışma ve belirsizlik faktörlerinin, SKV süreci rasyonelliği üzerindeki etkisini, Mardin Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı ihracat işletmelerinde araştırma hedeflenmektedir. Araştırma verileri işletme üst ve orta düzey yöneticilerinden anket yöntemi (Dean ve Sharfman (1993) tarafından geliştirilen ölçek) ile toplanıp, mülakat ve gözlemler ile desteklenmiştir. Veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) paket programı ile analiz edilerek, yorumlanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Stratejik Karar Verme, Rasyonelliği Etkileyen Faktörler, Mardin ihracat işletmeleri.

ABSTRACT

Rationality refers to the degree of collecting systematically the information about the decision to be given in the Strategic Decision Making (SDM) process and the reliability of analysis of this information. For this reason, SDM emerges as an object of systematic information, strong analysis and quality experience.

In the literature, it is quite difficult to understand why the SDM process is more rational than other processes. The main reason for this is the fact that the factors that influence rationality in the SDM process are many and varied.

In this study, it is aimed to investigate the effect of importance level, conflict and uncertainty factors on the rationality of the SDM process, the effect of decision on the rationality, and the export business registered in Mardin Chamber of Commerce and Industry. Research data were gathered from the top and middle managers of the business by the survey method (scale

developed by Dean and Sharfman 1993) and supported by interviews and observations. The data were analyzed and interpreted by SPSS (Statistical Package for Social Sciences) package program.

Key Concepts: Strategic Decision Making, Factors Affecting Rationality, Mardin Export Operations.

GİRİŞ

Stratejik Karar Verme (SKV) sürecinde rasyonellik temeldir. Rasyonellik, süreçte karara yönelik bilgilerin, sistematik bir şekilde toplama derecesini ve bu bilgilerin analiz güvenilirliğini ifade eder. Bu nedenle SKV sistematik bilgilerin, güçlü analizlerin ve kaliteli deneyimlerin bir bileşkesi olarak karşımıza çıkar.

Literatürde SKV sürecinde rasyonelliği etkileyen faktörlerin çok ve çeşitli oluşu gözlenir. Bu çalışma SKV süreci rasyonelliğini etkileyen; kararın önem derecesi, çatışma ve belirsizlik faktörlerinin, Mardin Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı ihracat işletmelerinde etkisini araştırmayı hedeflemektedir.

1. STRATEJİK KARAR VERME SÜRECİNDE RASYONELLİK

Karar verme iş yönetiminin esasıdır. Bu nedenle Simon (1947) “yönetmek” ve “karar verme”nin eşanlamı olduğunu öne sürmektedir.¹ Cyert ve arkadaşları (1956) karar vermeyi “iş yürütmenin kalbi”,² Quinn (1978) ise, gelecek perspektifi yaratma olarak değerlendirir.³ Miller vd. (2002) yaptığı çalışmada karar vermeyi, kıt kaynakları elde etmek için birbirleri ile rekabet eden çıkar gruplarının oynadığı bir güç oyunu olarak tanımlar.⁴ Mintzberg vd. (1976) yaptığı çalışmada karar vermeyi sonuçtan ziyade, bir süreç olarak ele alır ve bu süreci “bir eyleme yönelik uyarıcının belirlenmesi ile başlayan, belirli bir eylemin taahhüdü ile son bulan eylemler ve dinamik faktörlerden oluşan dizi” olarak tanımlar.⁵

Rasyonellik, her kararın bir maliyeti olduğunu kabul etme ve bunu öngörme kapasitesidir.⁶ Heller (1998), karar vericilerin doğru karar vermesi için, doğru amaçların belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşmak için kaynakların doğru yer ve zamanda kullanılması gerektiğini belirtir. Heller, bunların gerçekleştirme koşulunu, sistematik ve rasyonel yöntemlerin kullanılmasına bağlar.⁷

SKV sürecinde rasyonellik, önceden başka türlü bir davranışın gerçekleşmesi durumunu dışlar, yani ne yapılması gerektiği ile ilgili bir biçimsellik vermez. Bu durum davranışların açıklanmasını, değerlendirilmesini ve ölçülmesini engeller. Ancak iş dünyası rasyonellik temeldir. Burada rasyonellikten kasıt, biçimsel rasyoneliktir. Biçimsel rasyonellik, SKV sürecinde verilecek karara yönelik bilgilerin sistematik bir şekilde toplama derecesi ve

¹ bkz. Simon H. A. (1947), *Administrative Behavior*, New York: MacMillan.

² Cyert, Richard, M. Simon, Herbert, A. Trow, Donald, B. (1956), “Observation Of a Business Decision”, *The Journal of Business*, Vol. 29, No. 4, s. 237

³ Quinn, J. Brian, (1978), “Strategic Change: Logical Incrementalism”, *Sloan Management Review*, Vol. 20, No. 1 s. s. 7-19.

⁴ Miller S, Hickson D.J., Wilson D.C. (2002), *Decision-making in Organizations*, içinde; G. Salaman G. (Eds.) *Decision-making for Business*, London: Sage Publications, s.72.

⁵ Mintzberg, H., Raisinghani, D., Theoret, A. (1976), “The Structure of Unstructured Decision Processes”, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 21, No. 2, s. 246

⁶ bkz. İmrek, M. K. (2003), *Karar Verme Teknikleri*, İstanbul: Beta Ya., s. 3.

⁷ Heller, R. (1998), *Making Decisions*, , London: Dorling Kindersleys, s. 11; ayrıca bkz. Sharfman, Mark, P. Dean, James, W. Jr. (1997), *The Effects Of Context On Strategic Decision Making Process And Outcomes*, (in *Strategic Decisions*, Ed. Vassilis Papadakis, Patrick Barwise), US: Kluwer Academic Publishers, s. 179-203.

toplanan bu bilgilerin analiz güvenilirliğini kapsar. Bu nedenle SKV, sistematik bilgilerin, güçlü analizlerin ve kaliteli deneyimlerin bir bileşkesi olarak karşımıza çıkar.⁸

2. STRATEJİK KARAR VERME SÜRECİ RASYONELLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

SKV’de sadece sonuçlarına odaklanmak, verilen kararın anlaşılmasını zorlaştırır. Mintzberg vd. (1976) SKV bir sonuçtan öte, bir süreç olarak ele almış ve bu süreci “eyleme yönelik uyarıcının belirlenmesi ile başlayan, belirli bir eylemin taahhüdü ile son bulan dinamik faktörlerden oluşan dizi” olarak tanımlar.⁹ Buna göre kararın rasyonelliği irdelenirken, sadece sonuçlara odaklanma değil, bunun ötesinde sonucu ortaya çıkaran süreç ve bu süreçte nelerin gerçekleştirilip gerçekleştirmediğini niteleyen “kararın arka planı”na bakma gerekliliği esastır.¹⁰

SKV süreci “Rasyonel Karar Kuramı” ile açıklanır. Rasyonel karar kuramı, bilginin etkin bir şekilde kullanılması ile en yüksek fayda düzeyini sağlayacak karar/lar verme temelli bir yaklaşımı tanımlar. Çünkü karar vericiler belirli amaçlar doğrultusunda vereceği karar ile ilgili yeterli bilgiye sahiptir ve bu doğrultuda alternatifler geliştirir. Geliştirilen her alternatifinin olası sonuçları bilindiği ve bu alternatifler arasından en yüksek faydayı sağlayacak alternatifin seçileceği kabul edilir.¹¹ Daft (2010) bu kurama göre karar vericilerin rasyonelliğini ve karar verirken kuruluş amaçlarını en çoklayacak tercihi yapmaları gerektiğini belirtir.¹² Simon’a (1955) göre rasyonellik karar verici geleneksel iktisat kuramında belirtilen ekonomik insandır. Simon, kişinin vereceği karar ile ilgili en yüksek getiri sağlayacak kararı almasına yetecek kadar bilgiye ve en yüksek getiriye sahip olduğunu belirtir.¹³

Dean ve Sharfman (1993a, 1993b) SKV sürecinin rasyonelliği üzerine birden çok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalarda SKV sürecinde ne ölçüde rasyonel olup olmadığını ve neden diğer karar sürecinden daha rasyonel olduğunu araştırmıştır. Ancak Dean ve Sharfman buna bir sınırlama çerçevesinde açıklama getirmiştir: Biçimsel rasyonellik. Bunu da bilginin toplanma ve analiz edilme derecesi olarak tanımlamıştır. Buna göre SKV sürecinde rasyonelliği değerlendirmiş ve birçok faktörün etkili olduğunu belirlemiştir.¹⁴ Bu çalışmada SKV sürecinin rasyonelliğini etkileyen, “kararın önem derecesi, çatışma ve belirsizlik” faktörlerinin etkileri incelenmiştir.

3. MARDİN TİCARET ODASINA KAYITLI İHRACAT İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Araştırma Mardin Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı ihracatçı işletmelerinde yapılmıştır. Mardin ili Türkiye İhracatçılar Meclisinin 2018 Ocak-Şubat verilerine göre 147.584.35 bin \$

⁸ bkz. Papatya, G. (2016), **Temel İşletmecilik Bilgisi: Teorik Düzenlemeler, Entelektüel Birikim ve Notlar**, Isparta: Beyazıt Kitapevi Ya., s. 38 ve 153.

⁹ Mintzberg, Henry, Raisinghani, Duru, Theoret, Andre (1976), “The Structure of Unstructured Decision Processes”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 21, No. 2, s. 246

¹⁰ Papatya, G., 2016, s. 154; ayrıca bkz. Papatya, N. (2007), **Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş -Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım**, Ankara: B. 2, Asil Ya.

¹¹ Eisenhardt, K., M. Zbaracki, M. J. (1992), “Strategic Decision Making”, **Strategic Management Journal**, Special Issue, Vol. 13 (Winter), s. 18.

¹² Daft, R., L. (2010), **Management: Ninth Edition**, US: South Western Publishing, s. 217.

¹³ Simon, H., A. (1955), “Behavioral Model of Rational Choice”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 69, No. 1, s. 99.

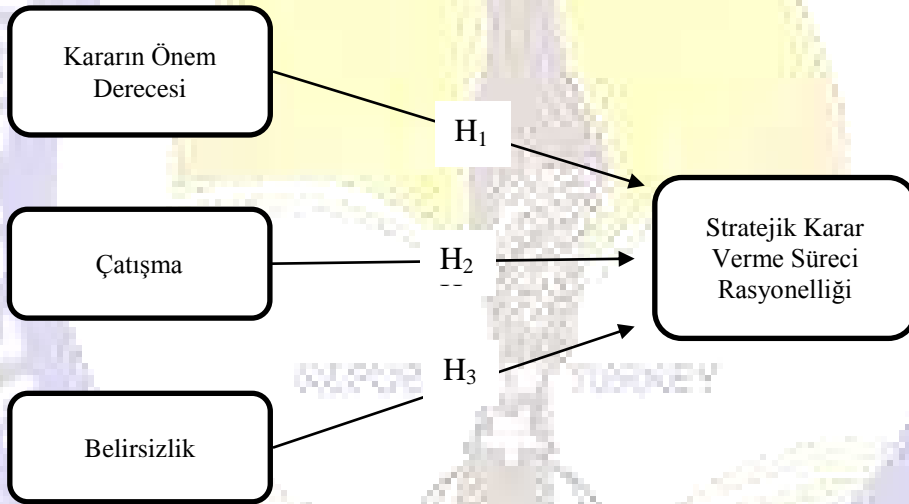
¹⁴ Dean, James, W. Jr. Sharfman, Mark, P. (1993a), “Procedural Rationality in The Strategic Decision Making Process”, **Journal Of Management Studies**, Vol. 30, No. 4 (July), s. 587-610; Dean, J. W. Jr. Sharfman, M. P. (1993b), “The Relationship Between Procedural Rationality and Political Behaviour in Strategic Decision Making”, **Decision Sciences**, Vol. 24, No. 6, s. 1069-1083.

ile Türkiye iller sıralamasında yirminci, bölge bazında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep ilinden sonra ikinci sırada yer almaktadır.

(a) Araştırmanın Yöntemi, Sınırlılıkları ve Kullanılan Ölçek: Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. 100 işletme yöneticisinden 52'sine araştırma hakkında bilgi verilerek, araştırmanın uygulanması için randevu talep edilmiştir. Ulaşılan 52 yöneticiden 46'sı (% 90) bu talebe olumlu cevap vermiştir. Araştırma iki sınırlılık içinde gerçekleştirilmiştir: Birincisi literatürel sınırlılık, ikincisi de uygulama sınırlılığı. Literatürde araştırma konusu kapsamında, SKV sürecini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmada tüm faktörler ele alınmamış; sadece Dean ve Sharfman'ın (1993a) elde ettiği temel faktörler araştırılmıştır. İkinci sınırlama da, uygulama ile ilgilidir. Araştırma kapsamında Mardin ili merkezli ve Mardin Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı 101 ile sınırlandırılmıştır. Bu durum araştırmanın genellenebilirliğini kısıtlamıştır. Anket için 5'li likert ölçeği kullanılmış, SKV sürecinde rol alan yöneticilere uygulanmıştır. Kullanılan ölçek Dean ve Sharfman (1993a)¹⁵ uyarlanarak yapılandırılmıştır.¹⁶

(b) Araştırmanın Modeli ve Hipotezler: Araştırmanın modeli Dean ve Sharfman'ın (1993a)¹⁷ çalışması temel alınarak aşağıdaki model oluşturulmuştur ve hipotezler geliştirilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

- *H₁: Kararın önem derecesinin SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*
- *H₂: Çatışmanın SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*
- *H₃: Belirsizliğin SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*

(c) Analiz Bulguları ve Yorumları: Araştırma ölçek güvenilirliği test edilmiş, cronbach's alpha katsayısı 0,769 olarak hesaplanmış ve ölçeğin güvenilir sayılması için yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett'in küresellik değeri anlamlı (Sig. değeri < 0.05) ve KMO değeri, tavsiye edilen değerin (0,60≥) üzerinde 0,709 olarak izlenmiş, bu durum elde edilen verilerin,

¹⁵ Dean, Sharfman, 1993a, s. 587-607.

¹⁶ Yapılan öncül analizler sonucunda ele alınan faktörlerden "Rekabet Tehdidi ve Dışsal Kontrol" faktörlerinin araştırma ölçeğini bozduğu ve anlamsızlaştırdığı görülmüş ve bu faktörler elenerek geriye kalan 4 faktör analize tabi tutulmuştur.

¹⁷ Dean, Sharfman, 1993a, s. 587-607

faktör analizin yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Faktör analizi sonuçları tablo 1’de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Faktör Analizi

Faktör	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans
Rasyonellik		34.791
Şirketinizin önemli /birincil nitelikli bilgiler üzerine odaklanıp gereksiz bilgilerle ilgilenmemesi, karar verme sürecinde ne ölçüde etkilidir?	0,847	
Şirketinizin karar verme süreçlerini nasıl tanımlarsınız?	0.838	
Şirketinizin verilecek kararlar için ne ölçüde kapsamlı bilgi toplar?	0.830	
Şirketinizin karar vermeden önce topladığı bilgileri nasıl analiz eder?	0.810	
Şirketinizin için karar verme süreçlerinde sayısal/çözümleyici teknikler ne ölçüde önemlidir?	0.631	
Kararın Önem Derecesi		11.181
Verilen/verilecek kararlar şirketiniz için ne ölçüde önemlidir?	0.749	
Verilen kararların şirketiniz üzerindeki olası etkileri hakkındaki düşünceniz nedir?	0.856	
Şirketinizin verdiği kararları erteleme ne ölçüde sonuçlar doğurur?	0.822	
Çatışma		10.202
Şirket içinde bir departmanda verilen kararın sonuçları diğer departmanlar üzerinde ne ölçüde etkilidir?	0.799	
Karar vericilerin çıkarları, ne ölçüde şirket içi çatışmalara neden olur?	0.886	
Şirketinizin yöneticileri verilen fırsatları, şirket lehine ne ölçüde avantaja çevirebilir?	0.747	
Belirsizlik		16.804
Karşılaştığınız sorunlar ne ölçüde geçmişteki diğer sorunlarla benzerlik gösterir?	0.816	
Daha önce verilen kararlar, eyleme geçtiğinde sonuçlarının ne ölçüde tahmin edebilir?	0.876	
Şirketinizin bir karar verdiğinde, bu kararın doğru seçim olduğuna ne ölçüde güvenebilirsiniz?	0.768	
Şirketinizin karar verdikten sonra ne ölçüde yeni bilgiye ihtiyacı olur?	0.797	
Toplam Açıklanan Varyans		72.979

Tablo 1’de izlendiği gibi faktör ağırlıkları ve toplam varyans verilmiştir. Rasyonellik olarak adlandırılan birinci değişken, toplam varyansın % 39.791’ini açıklamaktadır. Değişken, beş soru ile ölçülmüştür. Kararın önem derecesi olarak adlandırılan ikinci değişken, toplam varyansın %11.181’ini açıklamaktadır. Değişken, üç soru ile ölçülmüştür. Çatışma olarak adlandırılan üçüncü değişken, toplam varyansın %10.202’sini açıklamaktadır. Değişken, üç soru ile ölçülmüştür. Belirsizlik olarak adlandırılan dördüncü değişken, toplam varyansın %16.804’ünü açıklamaktadır. Değişken, dört soru ile ölçülmüştür. Değişkenlerin

yüklendikleri faktörlerin tamamı tarafından açıklanan toplam varyans % 72.979 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: Boyutlar Arası Korelasyon Analizi

	Rasyonelite	Kararın Önemi	Çatışma
Kararın Önemi	0.136		
Çatışma	0.21	-0.184	
Belirsizlik	0.548	0.103	0.056

Korelasyon değerleri (-1) ile (+1) arasındadır. Çeşitli kaynaklarda farklı şekilde yorumlanabilmeleri ile birlikte genel olarak; 0 ile ± 0.30 arasında korelasyon değeri düşüktür. ± 0.31 ile ± 0.69 arasında ise korelasyon düzeyi orta seviyededir. ± 0.70 ile ± 1 arasında ise korelasyon düzeyi yüksek olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü gibi bu değer sıfıra ne kadar yaklaşırsa korelasyon (ilişki) o kadar azalmakta, sıfırdan ne kadar uzaklaşırsa aralarındaki ilişki o kadar artırmaktadır.¹⁸

Tablo 2’te izlendiği gibi, SKV süreci rasyonelliği ile kararın önem derecesi arasından pozitif yönde düşük düzey bir ilişki vardır. SKV süreci rasyonelliği ile çatışma arasında pozitif yönlü düşük düzey bir ilişki bulunmaktadır. SKV süreci rasyonelliği ile belirsizlik arasında pozitif yönde, orta seviyede bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 3: Çatışma, Kararın Önem Derecesi ve Belirsizliğin SKV Sürecinin Rasyonelliği Üzerindeki Etkilerini Gösteren Regresyon Analizi

Değişkenler	Parametre Değerleri	Parametrelerin Standart Sapmaları	Standartlaştırılmış Parametre Değerleri	t	Sig.
Rasyonellik	2.716	.626		4.340	.000
Kararın Önem Derecesi	.075	.122	.081	.619	.539
Çatışma	.004	.084	.006	.042	.966
Belirsizlik	.415	.100	.539	4.161	.000

Tablo 3’te izlendiği gibi sabit terim olarak kullanılan SKV süreci rasyonelliği parametre değeri 2.716 ve Sig. değeri 0.000 olarak elde edilmiştir. Sig değeri $0.000 < 0.05$ olduğundan sabit terimin parametre değeri anlamlı olarak kabul edilmektedir.

Buna bağlı olarak;

- “ H_1 : Kararın önem derecesinin SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” (bkz. Tablo 5) kararın önem derecesi faktörünün parametre değeri 0.075 ve karşılık gelen sig. değeri 0.539 olarak elde edilmiştir. Elde edilen sig. değerinin 0.05 ’ten büyük olması ($0.539 > 0.05$) faktörün parametre değeri anlamlı olmadığını göstermektedir.

¹⁸ Orhunbilge, N. (2002), *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*, 2. Baskı, İÜ Basım Ya., İstanbul, s. 241.

göstermektedir. Bu sonuçlara göre, kararın önem derecesi faktörünün SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur ve hipotez (H₁) red edilmiştir

- “H₂: Çatışmanın SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” (bkz. Tablo 5) çatışma faktörünün elde edilen parametre değeri 0.004 ve buna karşılık gelen sig. değeri de 0.966’dır. Çatışma faktörünün parametre değerine karşılık gelen sig değerinin 0.966 olması ve bu değer 0.05’ten büyük olması (0.966>0.05), çatışma faktörünün SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre çatışma faktörünün SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu hipotezi (H₂) red edilmiştir.
- “H₃: Belirsizliğin SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” (bkz. Tablo 5) belirsizlik faktörünün elde edilen parametre değeri 0.415 ve buna karşılık gelen sig. değeri de 0.000’dır. Belirsizlik faktörünün parametre değerine karşılık gelen sig değerinin 0.000 olması ve bu değer 0.05’ten küçük olması (0.000>0.05), belirsizlik faktörünün SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gösterir ve hipotez (H₃) kabul edilmiştir.

Özetle, kararın önem derecesi (H₁) ve çatışma (H₂) SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüş ve faktörlere yönelik hipotezler red edilmiştir. Belirsizlik (H₃) ise SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüş ve hipotez kabul edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmanın yapıldığı işletmelerde, kararın önem derecesi ve çatışma faktörlerinin SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde anlamlı bir etkisinin görülmemesi; kararların önem derecelerinin tam olarak algılanamamış olmasından, çatışmanın zayıf olması ya da çatışmanın SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde gerçek bir anlamı olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Belirsizliğin SKV sürecinin rasyonelliği üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin bulunması, işletme yöneticilerinin SKV sürecinde belirsizlik arttıkça daha dikkatli ve etkin davrandıklarını göstermektedir.

Bu bağlamda işletme yöneticileri belirsizlik ortamlarında bir görevi yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu bilgiler ile sahip olduğu bilgiler arasındaki farkı kapatmak için, daha fazla bilgi toplayıp, daha fazla analiz yaparak, SKV sürecinin rasyonelliğini arttırabileceği sonucu çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Cyert, Richard, M. Simon, Herbert, A. Trow, Donald, B. (1956), “Observation Of a Business Decision”, **The Journal of Business**, Vol. 29, No. 4.
- Daft, R., L. (2010), **Management: Ninth Edition**, US: South Western Publishing.
- Dean, James, W. Jr. Sharfman, Mark, P. (1993a), “Procedural Rationality in The Strategic Decision Making Process”, **Journal Of Management Studies**, Vol. 30, No. 4 (July).
- Dean, J. W. Jr. Sharfman, M. P. (1993b), “The Relationship Between Procedural Rationality and Political Behaviour in Strategic Decision Making”, **Decision Sciences**, Vol. 24, No. 6.
- Eisenhardt, K., M. Zbaracki, M. J. (1992), “Strategic Decision Making”, *Strategic Management Journal*, Special Issue, Vol. 13 (Winter).
- Heller, R. (1998), **Making Decisions**, , London: Dorling Kindersleys.
- İmrek, M. K. (2003), **Karar Verme Teknikleri**, İstanbul: Beta Ya.

- Miller S, Hickson D.J., Wilson D.C. (2002), Decision-making in Organizations, içinde; G. Salaman G. (Eds.) Decision-makingfor Business, London: Sage Publications.
- Mintzberg, H., Raisinghani, D., Theoret, A. (1976), “The Structure of Unstructured Decision Processes”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 21, No. 2.
- Mintzberg, Henry, Raisinghani, Duru, Theoret, Andre (1976), “The Structure of Unstructured Decision Processes”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 21, No. 2.
- Orhunbilge, N. (2002), **Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi, İstanbul: B. 2. İÜ Basım Ya.**
- Papatya, G. (2016), **Temel İşletmecilik Bilgisi: Teorik Düzenlemeler, Entelektüel Birikim ve Notlar**, Isparta: Beyazıt Kitapevi Ya.
- Papatya, N. (2007), **Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş -Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım**, Ankara: Asil Ya. 2. Baskı.
- Quinn, J. Brian, (1978), “Strategic Change: Logical Incrementalism”, **Sloan Management Review**, Vol. 20, No. 1.
- Sharfman, Mark, P. Dean, James, W. Jr. (1997), **The Effects Of Context On Strategic Decision Making Process And Outcomes. (in Strategic Decisions**, Ed. Vassilis Papadakis, Patrick Barwise), US: Kluwer Academic Publishers.
- Simon H. A. (1947), **Administrative Behavior**, New York: MacMillan.
- Simon, H., A. (1955), “Behavioral Model of Rational Choice”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 69, No. 1.

MEDYATİZE OLMUŞ BİR TOPLUMDA HALK EĞİTİMİ

Prof. Dr. Hüseyin KÖSE

Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi
e-posta: huseyink180@yahoo.com

Arş. Gör. Fahrünnisa BAKIRCI KAZAN

Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü
e-posta: fnisa@windowslive.com

ÖZET

Günümüzde medya içerikleri yoluyla verilen eğitimin zaman ve mekân tanımayan kapsama alanı ve yaygınlığı dikkat çekici boyutlara erişmiştir. Teknoloji çağının olanakları kullanılarak gerçekleştirilen kitlesel eğitimin, temel bir insan hakkı olarak nitelendirilmesi, karşılığını “Herkes için eğitim”, “Yaşam boyu eğitim” vb. ifadelerde bulmaktadır. Kitle iletişim araçları, bireysel bilincin şekillenmesinde de aile ve okuldan daha öncelikli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu bağlamda, yeni bilgi teknolojileriyle birlikte çerçevesi daha da genişleyen halk eğitimini medya destekli kitle eğitimiyle birlikte yeniden düşünmek gerekmektedir. Medya içerikleri siyasal, sosyal, ekonomik ve tarihsel bağlamlar hesaba katılarak üretildiğinden, yalnızca “haberdar etme” işleviyle sınırlı olmamakta, aynı zamanda duygu, tepki ve değerlerin biçimlenişine de ciddi biçimde katkıda bulunmaktadır. Bir toplumun üyelerini ortak beklentiler, amaçlar ve hedefler doğrultusunda güdülemek; toplumsal yararlılık, kolektif sorumluluk, bütünleşme, işbirliği, vb. toplumsal güdüler etrafında birleştirmek konularında kitle iletişim araçlarına bu bağlamda önemli görevler düşmektedir. Bireysel, toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik sorunlar, yükümlülükler ve haklar konusunda bireyleri eğitmeyi asli görevi addetmiş bir medyanın “kamu yararı” ilkesi ve “toplumsal sorumluluk kuramı” çerçevesinde üstlendiği rolleri halk eğitimiyle dolaysız ilişkisi bağlamında yeniden tartışmaya açmak gerekmektedir. Sosyal gerçekliğin kavranmasında medya içeriklerinin üstlendiği rolün önemi ve medyanın inşa ettiği toplumsal dünya algısı ile izler kitlenin gerçek dünyayı algılama biçimleri arasındaki yakın bağlantı düşünülecek olursa, medyanın tek tek bireyler üzerindeki etkisi ve toplumsal rolünün adeta bir “sürekli eğitim merkezi” niteliğine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Şu halde, ideal anlamda hiçbir politik doktrine hizmet etmeyecek, hiçbir entelektüel dogma veya pedagojik öğretilerden referans almayacak bir halk eğitimi anlayışının geçerli kılınmasında aşırı medyatize olmuş bir toplumun sunduğu / sunacağı olanaklar nelerdir? Bu çalışmada, teorik düzlemde, medyanın eğitici işlevinin her yurttaşın yaşamı boyunca açık olacak bir halk eğitimi düşüncesinin pratik çerçevesinin oluşturulmasına yaptığı / yapacağı katkılar irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, Halk Eğitimi, Medya, Toplumsal Yarar, Medyatize Olmuş Toplum.

GİRİŞ

Teknoloji ile aracılanmış kitlesel eğitimin bilinen ilk örneği, hiç kuşkusuz 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren toplumsal meselelere giderek daha fazla eğilemeye başlayarak gündelik olayları ve sıradan insanların sorunlarını sayfalarına yansıtmaya başlayan “kuruşluk basın”dır (penny press). (İnal, 2010:29). Kitle medyasının matbaadan sonraki bu ikinci önemli uğrağı, artık siyasal bir parti veya yapının veya benzeri bir güç odağının doğrudan sözcülüğünü üstlenmemekte, toplumsal dünyanın rutin sorunlarına (bilgilendirme, eğitim, eğlence, moda, spor, kaza, cinayet, tüketim, vb.) odaklı bir yayıncılık biçimi olarak boy göstermektedir. Kısaca “insanla ilgili haberler” biçiminde tercüme edilebilecek olan İngilizcedeki *human interest story* veya Fransızcadaki muadili *faits divers*, (Bourdieu, 2000: 22) vb. terkip ve deyişler, bu dönüşümün somuttaki karşılıklarıdır. Bu türsel içerik yapılaşmasının, bazen çok yerinde bir adlandırmayla, “tabloid basın” şeklinde nitelendirildiği de olmuştur. Bu, günlük/rutin gelişmelerin bol görsel malzemeyle ve sansasyonel biçimde ve genellikle büyük puntolarla sunulduğu, anlaşılması kolay, unutulması çabuk basit ve yüzeysel içeriklerle yüklü olan bir yayıncılık örneğidir. Basının günlük sorunları sayfalarına taşıyarak belli sorun alanlarına dikkat çekmesi, yansıtmacı bir işlevin de ötesinde, ihtilafı bazı konular etrafında kamu görüşünün şekillendirilmesine ve kamu gündeminin belirlenmesine de hizmet etmiştir. Elbette bu hizmetin içinde basının eğitici rolü de bulunmaktadır ve özellikle toplumsal/kültürel/ekonomik/Siyasal gelişmelerden okuyucularını haberdar etmenin yanı sıra, kamusal eğitim, kamusal sağlık, çocuk gelişimi, yurttaşlık bilinci aşılama, alış-veriş, tüketim, moda, müzik, serbest zaman, hobiler, kişisel deneyim gelişimi vb. konularda da bilinçlendirici bir rol üstlenmektedir.

Tarihsel gelişimi süresince, toplumsal ilişkileri güçlendirerek farklı kamuları birbirine bağlama, kültürel mirası kuşaktan kuşağa aktarma, siyasal iktidarı yönetilenler adına denetleme, demokratik temsili sağlama, demokratik tartışma zemini yaratıp genişletme, eğlendirme, vb. roller yüklenmiş olan kitle iletişim araçları ve özel olarak gazeteler, kısaca kamunun gözcü feneri diye anılagelmiştir. Özellikle genele yönelik yayıncılıkla serbest piyasa ilkelerini harmanlayan liberal medya görüşü taraftarlarınca sahiplenilen ve her ne kadar eleştirel okulun kıyasıya saldırısına uğrasa da öneminden hiçbir şey kaybetmeyen bu işlevler, geçerliliğini bugün de korumayı sürdürmektedir. Nitekim tarihsel olarak, ilkin 1950’lerdeki medyanın sosyal sorumluluğunu hatırlatan kuramsal görüş, ardından küresel düzeyde

McBride Raporu'nda öngörülen yeni ve dengeli bir medya tasarımı kaçınılmaz olduğuna ilişkin yapılan güçlü vurgulamalar dikkate alındığında (1980: 1-11), kitle medyasına atfedilen rol ve işlevler, yedeğine yenilerini de alarak etki alanını daha da genişletmiştir. Dahası, bu işlevlere sonradan kişiler ve topluluklar arası ortak bir duyarlık/hissiyat alanı oluşturma, güdüleme, özdeşlik/empati kurma, farkındalık yaratma, tartışma ortamı oluşturma, toplumsallaştırma, vb. öğeler de eklenmiştir. 1930'lu yılların ortasında karasal televizyon yayıncılığının, 1950'lerden sonra kıtalararası uydu haberleşmesinin, 1990'lı yılların sonlarında internet yayıncılığının, 2000'li yıllardan başlayarak da kablolu televizyon ve diğer etkileşimli medya ortamlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, bilginin yayılma hızı ve geniş kitleleri etkileme potansiyeli devasa boyutlara ulaşmıştır. Özellikle etkileşimli medya ortamlarının giderek kapsama alanının genişlemesi, özel ilgi gruplarını hedef alan (tematik) medya içeriklerinin hazırlanmasına hız verilmesi, her alanda bilgilenme ve eğitim olanaklarının çoğalmasını da beraberinde getirmiştir. Yine bu sonuncu gelişme, sadece eğitim ve bilgilenme alanında sistem düzeyinde yeniden yapılanmalara yol açmamış, aynı zamanda gerek özel gerekse kamusal yaşamın her boyutunda (ekonomi, kültür, sanat, eğlence, bilim, bürokrasi, vb.) eski dünyanın geleneksel ve yerleşik ilişki biçimlerini radikal bir biçimde dönüştürmüştür. Doğaldır ki, “böyle bir gelişim ortamı içinde eğitime teknolojik bir nitelik kazandırma gereği de güncel konulardan birisi olmuştur” (Karasar, 2004: 117). Eğitime teknolojik bir nitelik kazandırmakla, eğitimle ilgili materyalin zaman ve mekânda sürtünmesiz biçimde ve ışık hızıyla yol alması sağlanmış, etkileşimli mönüler sayesinde her kullanıcının içerik üzerinde kontrol sahibi olmasıyla da materyalin farklı görüş ve bakış açılarıyla daha da katmanlaşması mümkün hale gelmiştir. İnternetin zengin veri tabanı içinde kayıtlı olan enformasyonun farklı kullanım amaçlarına göre farklılaşan işlevleri, sonrasında toplumsal dünyanın gitgide karmaşıklaşan gereksinim ve beklentilerine hizmet eder hale gelmiş, dahası, belki de tarihte ilk kez bilginin kullanıldıkça eksilmeyerek daha da çoğaldığı enformasyon toplumu gibi bir oluşumu beraberinde getirmiştir. Artık, yaşamın tüm alanları gibi, eğitimin içeriği ve yapısı da bilginin sınırsız yayılım hızı içinde biçimlenmektedir. Eğitimin çehresini değiştiren asıl büyük gelişme ise, gitgide sayıları ve kapsama alanları daha da genişleyerek çeşitlenen kullanıcı türevli enformasyon ağları ve mecralarıdır. Özellikle de “her yaş grubunda ve her düzeyde öğrenenlere sunduğu yaygın, kolay ve ücretsiz kullanım olanakları, sosyal destek ve işbirliğini arttırması, akran desteğini sağlaması, daha esnek bir öğrenme ortamı sunması, araştırma sürecini desteklemesi vb. gibi özellikleri sosyal medyayı eğitimde önemli bir unsur haline getirmektedir” (Sarsar vd., 2015: 419). Geleneksel eğitim sistemleri içinde sıklıkla vurgulanan yaşam boyu eğitim anlayışının -elbette bazı mahsurlu yanları saklı

tutulmak kaydıyla- sosyal medya biçimleriyle birlikte gerçeklik kazandığı söylenebilir. Aynı şekilde, eğitim amaçlı kullanılacak sosyal medya ağlarını “kullanışlı, yararlı, ücretsiz kişisel öğrenme ağları olarak niteleyen” ve sosyal ağlara yönelik yaptıkları sıralamada “Twitter’ı birinci sırada ifade ederken Facebook’u ikinci, Blogger’ı da üçüncü sıraya yerleştiren” görüşler gitgide yaygınlık kazanmaktadır (Sarsar, vd., 2015: 419). Gülbahar, Kalelioğlu ve Madran tarafından 2010 yılında yapılan “Sosyal Ağların Eğitim Amaçlı Kullanımı” başlıklı çalışmada da yine Facebook kullanıcılarının ilgi, beklenti ve tutumlarına odaklanılmıştır. Söz konusu araştırma bulgularına göre, kullanıcılar Facebook ortamında sunulan materyallerden özellikle video ve ses dosyaları, resimler, kelime işlemci, tablolama, sunu, veri tabanı ve diğer türdeki belgeleri ve eklentileri içeren web sitelerinden bilgi edinmektedirler (Akt. Sarsar vd., 2015: 427). Her üç sosyal medya biçiminin de yaşam boyu eğitim ve öğrenme gereksinmesi için sunduğu olanaklara, internetin ucu bucağı görünmeyen sanal bir ana kıta olma özelliğinden de hareketle söylersek, belli bir sınır tayin etmek mümkün görünmemektedir. İnternet medyasının geleneksel medya biçimlerinden farkı, denebilir ki, izler-kitlenin farklılaşan ilgilerini ve yazılı-görsel ve işitsel tabanlı içeriği sınırsız bir uzama yayabiliyor oluşudur. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, egemen liberal ilerleme paradigmanın bir uzantısını oluşturan ve özünde Aydınlanma çağının bir ürünü olan klasik halk eğitimi nosyonunun çerçevesi büyük ölçüde değişime uğramıştır denebilir. Bu çalışmada halk eğitimi kavramının geleneksel medya ve sonrasında yeni iletişim teknolojileri tarafından değişen ve genişleyen çekirdeği, yaygın ve örgün nitelikli toplumsal eğitim ekseninde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Söz konusu değerlendirmeye geçmeden önce, halk eğitimi kavramının tarihsel gelişim sürecini kısaca özetlemekte yarar vardır.

Geçmişten Günümüze Halk Eğitimi Kavramı

İlk insanla başlayan ve yaşam boyu devam eden *eğitim*, Türk Dil Kurumu’nun tanımına göre, “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye” anlamına gelmektedir (TDK, 2018). Bildiklerini bir diğerine aktarma eylemi olan eğitim sürecinde, bireylere toplum tarafından istenen ve beklenen davranışların kazandırılması amaçlanmaktadır. Eğitim sürecinin temel amacı, “bireye hayatı nasıl yaşaması gerektiğinin öğretilmesi, düşünme becerisinin geliştirilmesidir” (Saylan, 2009: 2-3). Önceden belirlenmiş amaçlardan hareketle planlanan eğitim süreci, toplumsal faydayı gözeterek, bireyden başlayıp genele yayılan bir rota izlemektedir (TDK, 2018). *Öğretim* ise Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “Belli bir amaca göre gereken bilgileri

verme işi, tedris, tedrisat, talim” şeklinde yer almakta olup, okul çevresinde amaçlı, programlı bir biçimde, kalıcı izler taşıyan ve belli yöntem ve teknikler içeren bir süreci kapsamaktadır. Kısaca, öğretme ve öğrenme faaliyetlerinin tümü *öğretim* olarak adlandırılmaktadır. Eğitim-öğretim sürecinde bireylerin fiziksel, bilişsel ve psiko-sosyal gelişimine katkıda bulunmak amaçlanmakta ve bu süreç yaşam boyu devam etmektedir. “Yaşam boyu öğrenme” kavramı ise eğitim-öğretim etkinliklerinin “yalnızca okulla sınırlandırılmaması, bu faaliyetlerin okul dışında da” sürdürülmesini ifade etmektedir (Göçer, 2016: 199). İnsan doğduğu andan itibaren çevresindekilerin yardımına ve yönlendirmesine ihtiyaç duymakta, sürekli yeni bir şeyler öğrenerek yaşamını idame ettirmektedir. Bulunduğu çevrede hayatta kalmak ve yaşam koşullarını iyileştirmek için öğrenilen bilgilerle başlayan öğrenme süreci, daha sonra babadan oğula geçen bir yetiştirme süreci ve nihayetinde “Yetişkin insanlara yönelik çok yönlü ve sürekli eğitim” olarak tanımlanan (TDK, 2018) bir “halk eğitimi” niteliği kazanarak varlığını sürdürmüştür (Duman, 2007: 189). Halk eğitimi kavramı, “yetişkin eğitimi”, “yaygın eğitim”, “toplum eğitimi” gibi isimler olarak da gerçekleştirilen bir süreç olup, “toplum eğitimi”, “yaşam boyu eğitim” gibi kavramlarla birlikte anılmaktadır (Türkoğlu, Uça, 2011: 49). Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği’nin 7. maddesinde halk eğitimi aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

“Kurs, seminer, toplantı, sempozyum, kulüp ve benzeri etkinliklerle yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet, din ve dil farkı gözetmeksizin, örgün eğitim sistemine hiç girmemiş ya da herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademelerden çıkmış kişilere; okuma-yazma öğretimi ve diğer eksik eğitimlerini tamamlamasına destek sağlayıcı eğitim vermek, tamamlama programları uygulamak, meslekî, sosyal ve kültürel bilgi ve beceriler kazandırmak ya da mevcut bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla il/ilçelerde merkezler kurulur. [...] Eğitim sürecinde üretimi gerçekleştirmek, kapasite fazlasını değerlendirmek, destek hizmeti vermek, bu yolla ekonomik ve toplumsal yarar sağlamak için bünyesinde döner sermaye işletmesi kurulan merkezler, halk eğitimi merkezi ve akşam sanat okulu niteliği kazanır” (MEB, 2006).

İlerleyen yıllarda halk eğitimi merkezlerinin işleyişinde yapılan birtakım değişiklikler neticesinde bu merkezler “Halk eğitimi merkezleri tarafından doğrudan veya diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği hâlinde halka açık ve ücretsiz olarak düzenlenen genel, mesleki ve teknik kurslar” olarak sınıflandırılarak, faaliyetlerini milli birlik ve beraberliği destekleyici faaliyetlerde bulunma, okuma-yazma öğretimi, Türkçenin doğru, güzel ve etkili konuşulmasına katkı sağlama, mesleki bilgi ve beceri kazandırma şeklinde tanımlanmışlardır.

Günümüzde de aynı merkezler, “Hayat boyu öğrenme anlayışıyla bireylerin; bilimsel, girişimci, teknolojik, iktisadi, sosyal, kültürel gelişmelerini ve serbest zamanlarını en iyi şekilde değerlendirme ve kullanma alışkanlıkları kazandırmak, yeteneklerini geliştirme imkânını sağlamak” gibi amaç ve görevler üstlenerek varlıklarını sürdürmektedirler (MEB, 2010).

Dünyada yetişkin eğitimi ise dini eğitim faaliyetleri çerçevesinde ortaya çıkmış olup, bunu takip eden dönemlerde Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle, “işçilerin eğitimi, mesleki becerilerin artırılması” gibi etkinliklerle yaygın bir nitelik kazanmıştır. Duman’ın aktardığına göre, İncil’in halka öğretilmesi amacıyla İngiltere’de 1600’lü yıllarda Pazar Okulları kurulurken; Norveç’te bu faaliyetler dinsel amaçlı okuma-yazma öğretimi olarak başlamış ve 1789 yılında yasalaştırılarak zorunlu hale getirilmiştir. Sanayi Devrimi’nden sonra ise bu etkinlikler, İngiltere’de işçileri eğitmek amacıyla 1823 yılında Londra Mekanik Enstitüsü’nün kurulması; 1854 yılında ise İşçi Kolejlere’nin açılmasıyla kendini göstermiştir (2007: 190). 20.yüzyıla gelindiğinde ise yetişkin eğitimi özel bir önem kazanmış ve özellikle Britanya’da bu yöndeki faaliyetlerin gelişimi ve örgütlenmesi hız kazanmıştır. 1905 yılında İşçi Eğitimi Birlikleri (Worker Education Association) kurulurken; Birinci Dünya Savaşı’nın ardından İngiltere’de yayınlanan “1919 Yetişkin Eğitimi Komisyon Raporu” ile yetişkin eğitiminin “kısa süreli ve lüks niteliğindeki bir özel tüketim özelliği taşımadığı, aksine, yaşam boyu devam etmesi gereken, ulusal bir gereklilik ve yurttaşlığın bir ön koşulu” olduğu vurgulanmıştır. Bu raporla İngiltere’de kısa ve uzun süreli yetişkin eğitime yönelik politikalar belirlenerek, toplumsal gelişimde oynadığı rolün önemine dikkat çekilmiştir. 1921’de Britanya Ulusal Yetişkin Eğitimi Enstitüsü (NIACE) kurularak, burada yürütülen çalışmalarla “büyük gelenek” (great tradition) adıyla anılan “duvar ötesi eğitim” (extra mural education) etkinlikleri başlatılmış ve bu sürece üniversiteler de katkıda bulunmaya başlamıştır. Bu faaliyetler 1950’lerden itibaren “yetişkin eğitimi” adını alarak varlığını sürdürmüştür; günümüzde ise Yaşam Boyu Öğrenme Birimleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedirler (Duman, 2007: 190). Dünyanın pek çok yerinde yetişkin eğitimiyle ilgili çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalara yasal nitelik kazandırılarak sürekli hale gelmesi olanaklı kılınmıştır. Amerika’da 1930’lu yıllarda başlayan faaliyetler, psikoloji temelli eğitimle kendini gösterirken, Avrupa’da bu çalışmalar daha ziyade sosyoloji temelli olarak biçimlendirilmiştir. Avrupa’da yetişkin eğitiminin amacı sosyal problemlere çözüm bulmak ve bunları devlet politikası haline getirebilmek olduğundan bu çalışmalar siyasi çevrelerin de ilgi odağı olmuştur. Avusturya’da ise yetişkin eğitimi etkinliklerinin başlangıç noktası olarak, 1848 devriminden sonra İşçi Eğitimi Derneklerinin çalışmaları gösterilmektedir. Dernek

faaliyetleri ile başlayan süreç, 1901 yılında yetişkinler için açılan kolejlerle Eğitim Bakanlığı'nın ilgilenmesi üzerine resmi bir nitelik kazanmıştır. Japonya'da ise "toplumsal eğitim" olarak adlandırılan yetişkin eğitimi faaliyetleri, 1868 yılında başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar devlete bağlı bir halk bilinci yaratmak amacıyla sürmüştür; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise toplumun demokratikleşme sürecine katkıda bulunmak amacıyla, yarı resmi kurumlar aracılığıyla yürütülmüştür (Duman, 2007: 192). Azgelişmiş ülkelerde yetişkin eğitimi kavramının okuma-yazma faaliyetleri kapsamında ele alındığına ve çalışmaların bunlarla sınırlı tutulduğuna işaret eden Duman; aslında "halk eğitiminin, toplumsal bilinç kazanma, çevreyi ve dünyayı okuyabilme becerisi edinme, sosyal sorumlulukların farkında olma ve iktisadi ve siyasi güçlenmenin bir aracı olarak görülmesi" gerektiğini belirtmektedir (2007: 192). Bu doğrultuda pek çok Avrupa ülkesinde, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren kurulmaya başlayan EUCEN, NIACE, SCUTREA, ESREA gibi kâr amacı gütmeyen çeşitli topluluklar aracılığıyla, yetişkin eğitimi sosyal sorumluluklar ve ödevler kapsamında etkinlikler gerçekleştirilmiştir. UNESCO da bu amaçla ortaya çıkan teşekküllerden olup, yetişkin eğitimi için konferanslar düzenlemekte ve yaptığı toplantılarla bu hususta atılabilecek somut adımlara işaret ederek, yapılabilecekler üzerine eğilmektedir. UNESCO'nun düzenlediği bazı toplantılarda, Doğu ile Batı arasındaki farklılıklar ve bunların yetişkinler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ve bunlarla başa çıkma yolları ile Sanayi Devriminin yol açtığı yabancılaşma, toplumdan soyutlanma, yalnızlık ve çözüm yolları gibi konular ele alınmıştır (Duman, 2007: 196). 5-9 Mart 1990 tarihli Tayland/Jomtien'de "Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı" düzenlenerek, 10 maddeden oluşan bir beyanname kabul edilmiştir. Beyannamenin içeriğinde herkesin eğitim olanaklarından eşit bir biçimde yararlanmasının olanaklı hale getirilmesi, fırsat eşitliği için ülkeler arası dayanışmanın güçlendirilmesi, eğitim ve öğretim faaliyetleri için ayrılan kaynakların etkin ve verimli kullanılması gibi hususlar yer almaktadır.

Ülkemizde ise yetişkin eğitimi Cumhuriyetten önce ve sonra çeşitli cemiyetler, dernekler ve okullar aracılığıyla yapılan etkinliklerle kendini göstermiştir. Türkiye'deki yetişkin eğitiminin kökenleri 6. yüzyıla kadar uzanmakta olup, yetişkin eğitime ilişkin "Göktürkler ve Hunlar zamanındaki av partileri, şöenler, Dede Korkut masalları, Orhun ve Göktürk anıtları, kervansaraylar, medreseler, halk âşıkları ve dervişler, loncalar" gibi uygulamalar, yetişkinlerin çevreleri ve yaşamları hakkında farkındalıklarını artırdığı gibi, yeni şeyler öğrenmelerine de katkıda bulunmuştur (Duman, 2007: 205-206). Osmanlı döneminde ise bu uygulamalar daha somut ve kurumsal bir hal alarak, Çıraklık Okulları ile başlamış ve bu okulun devamı niteliğinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri ile varlığını

sürdürmüştür. Öte yandan Terbiye Ocakları, Enderun Mektebi ve Türk Ocakları gibi teşekküller, yetişkinleri esas alan ve faaliyetlerini bu yönde sürdüren örgütler olarak öne çıkmaktadırlar. İstanbul'un fethinden sonra, Trakya ve Anadolu'dan İstanbul'a göç edenlere yönelik çeşitli kurslar düzenleyen Terbiye Ocakları'nın yanı sıra, toplumun ihtiyaç duyduğu meslek kollarında nitelikli eleman yetiştirmek için eğitimler veren medreseler de mevcut olup bu birimler, Selçuklular zamanından beri halka açık dersler vermişlerdir. Dünyada kamu yönetimi sahasındaki okulların ilk örneklerinden olan Enderun Okulu, 1455'te Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine kurulmuş olup, devşirme çocukları yönetim kademelerindeki çeşitli görevlere hazırlama amacı taşımaktadır. 1865'te kurulan ilk Çıraklık Okulu ise, İstanbul/Beyazıt'ta İslam Öğretim Derneği tarafından çıraklara okuma-yazma, temel matematik ve din eğitimi verilmesini amaçlamaktadır. 1874 yılında çıraklık okullarına son verilse de ilerleyen dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bu uygulama yeniden başlatılmış, verdiği okuma-yazma, din bilgisi, temel matematik, muhasebe, tarih, coğrafya ve Fransızca dersleriyle, 1928 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Türk Ocakları ise Osmanlı'nın son dönemlerinde, dünyayı kuşatan milliyetçilik akımının da etkisiyle, Türklük bilincini geliştirmek ve yaymak amacıyla, 1912'de kurulmuş, 1932'ye kadar halka açık konferanslar, spor, müzik, okuma-yazma, köycülük gibi pek çok konu hakkında, çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Örgütsel faaliyetlerin dışında bireysel çalışma olarak, 1913 yılında İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun halk eğitimi yerine "terbiye-i avam" sözcüğünü kullanarak halkın eğitimi ve aydınlatılmasının önemine dikkat çeken konferanslar vermesi de önem taşıyan etkinliklerdendir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Atatürk ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmaları halka duyurmak ve faaliyetlerini yaygınlaştırmak maksadıyla bir arayış içinde bulunmaları halkevlerini ortaya çıkarmıştır. Halkevlerinin ortaya çıktığı devrin koşulları hesaba katıldığında, yürütülen çalışmalar meslek bilgisi kazanma veya kültürlenmenin ötesinde, savaş ortamında toplumsal birliktelik sağlama ve toplu haberleşme imkanına erişme, olan biten hakkında hızlı ve doğru bilgi edinme gibi bir misyon taşımıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise halkevleri zamanla eğitici, öğretici nitelikteki programlara daha fazla yer açmıştır. Yetişkinlerin eğitimine yönelik etkinlikler, millet mektepleri, halk okuma odaları, halkevleri, akşam sanat okulları, halk dershaneleri, kurslar, köy eğitmen kursları, köy enstitüleri gibi mecralardan sürdürülmüştür (Türkoğlu, Uça, 2011: 53-54). Halk eğitim faaliyetlerinin ortak paydası yetişkinlerin bilgi ve becerilerini artırmak, yaşamlarını daha verimli ve anlamlı kılacak etkinliklerde bulunmak, hatta meslek edinmelerine olanak sağlayacak ortamlar hazırlamaktır. Örgün ve yaygın eğitim olanağına erişmiş bireylerde hayatlarına renk katacak etkinlikler olarak faaliyetlerine devam eden halk eğitim merkezleri,

temel eğitim sürecinden çeşitli sebeplerle uzak kalmış veya olanak bulamamış yetişkinlere okuma-yazma öğretmenin dışında mesleki beceriler edinme konusunda katkıda bulunmaktadır (Türkoğlu, Uça, 2011: 62). Devletin kurumsal olarak halk eğitimi ile ilgili çalışmalarının yanı sıra sosyal sorumluluk amacıyla kurulmuş olan diğer örgütlerin, kitle kuruluşları, gönüllü kuruluşları ve sendikaların da halk eğitimi üzerine çeşitli çalışmaları bulunmaktadır (Çeçen, 1977: 22). Halkın eğitimi örgün ve yaygın kanallarda bu şekilde bir seyir izlerken, bilgi ve teknoloji çağıyla beraber farklı bir boyut kazanmıştır. İletişim teknolojilerinde hızlı bir biçimde yaşanan değişim ve dönüşüm eğitim teknolojilerine de yansımış ve eğitim-öğretim biçimleri bu teknik gelişmeler doğrultusunda güncellenerek geleneksel metotların yerini almıştır (Aziz, 1977: 8). I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1920'li yıllarda radyonun, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise televizyonun sosyal yaşama dâhil olması neticesinde hem klasik örgün eğitim, hem de ülkelere göre çeşitlilik gösteren “ergin, yaygın, yetişkin ve kitle eğitimi” alanlarında önemli değişiklikler gözlenmiştir (Aziz, 1977: 8). Ülkemizin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde kitle iletişim araçlarından bilhassa televizyondan beklenen en önemli nitelik, olabildiğince geniş bir halk kesimine özellikle eğitim konusunda fayda sağlamasıdır (Küçükahmet, 1978: 8). Bu bağlamda Türkiye’de “1 Mayıs 1964 tarihinde yürürlüğe giren 359 sayılı TRT Yasası ile kurulan” önceleri radyo yayını ile başlayıp, daha sonra televizyon yayıncılığı ile devam eden TRT, yayın politikasını toplumsal eğitim öğretim faaliyetleriyle de bağdaşır nitelikte kurgulamıştır. Eğitimle ilgili yayınlar ise, “idari yapının bir yansıması olarak yasalara göre değil, genelge ve yönergeler ile yerleşmiş yayıncılık” ilke ve kuralları doğrultusunda uygulanmıştır (Aziz, 1977: 8-10). Haber bültenlerinin dışındaki programlar ile teknolojiyle yeni tanışan ve bu yeni dünyayı merak eden kitleye “temel eğitim, yurttaşlık eğitimi, halk sağlığı eğitimi, moral eğitimi” gibi çeşitli başlıklar altında eğitici nitelikte içeriklerin sunulması amaçlanmıştır. Eğitici nitelikteki yayınların yasal olarak bir kuruma verilmesi de ilk kez 1961 Anayasası'nın 121. maddesine dayanılarak çıkarılan 359 sayılı TRT yasasındaki düzenlemeyle gerçekleşmiştir (Aziz, 1977: 10-13). İlerleyen dönemlerde Beş Yıllık Kalkınma Planları'na dâhil edilmiş ve TRT Program ve Planlamaları çerçevesinde yapılan düzenlemelerle de radyo ve televizyon aracılığıyla kitlesel eğitim kavramı daha düzenli hale getirilerek, yayınlar bu yönde kurgulanmıştır. TRT'nin halk/toplum eğitimine yönelik icraatlarına çalışmanın ilerleyen sayfalarında ayrıntılı biçimde yeniden değinilecektir. Dolayısıyla bu aşamada, öncelikle eğitimin genel olarak medyatikleşme sürecini ana hatlarıyla özetlemek yararlı olacaktır.

Eğitimin Medyatikleşmesi

Bir eğitim aracı olarak medya, birey, devlet ve uluslararası bilgi ve haberleşme ağı açısından ülkelerin en önemli güçlerinden biridir. Günümüz toplumlarında artık kurumsal eğitimin içeriği hakkındaki her şey medya tarafından kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Modern dünyaya kitle iletişim araçları aracılığıyla yayılan her türlü içerik, sadece demokratikleşme sürecine katkı sunmak amacıyla toplumu doğru ve eksiksiz bilgilendirme görevi üstlenmekle yetinmeyip, artık eğitim kurumlarının işlevlerini de bünyesinde taşımaktadır (Saylan, 2009: 397). Özellikle televizyon, “yeni bir araç olarak ortaya çıktığı” ve hızla yaygınlık kazanmaya başladığı dönemlerden itibaren “eğitimde fırsat eşitliğini yalnızca azınlıkta olanların faydalanabildiği bir imkân olmaktan çıkarıp”, toplumun genelinin ulaşabildiği bir olanak haline getirmekte önemli bir rol oynamıştır (Küçükahmet, 1978: 3-4). 20. yüzyılın başlarında, dünyanın pek çok yerinde adından söz ettiren televizyon yayıncılığı, radyo ile başlayan yayıncılık anlayışını “görünür” kılan bir rol üstlenmiş ve sosyal ve siyasal hayattaki yerini almıştır (İlaslan, 2014: 483). Devlet Planlama Teşkilatı’nın Nisan 1966 tarihinde yayınladığı “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonu Raporu”na göre, geniş insan topluluklarına kolaylıkla ulaşabilen, görsel ve işitsel bir iletişim aracı olan televizyon, “özellikle az gelişmiş ülkelerde eğitimin genele yayılması, kültür düzeyinin yükseltilmesi ve okul eğitiminde ilerleme sağlanması” gibi eğitim ve kalkınma alanındaki beklentileri karşılamak amacıyla ülkemize giriş yapmıştır (Küçükahmet, 1978: 3-4; İlaslan, 2014: 482). Söz konusu raporda, televizyonun kurulacağı bölge olarak, öncelikle eğitim olanaklarından yoksun olan, bilhassa doğu ve güneydoğu kesimlerinden tercih edilmesinin gerekliliğine yer verilmiş ve televizyonun sadece halkın eğitime katkı sunması açısından değil milli birlik ve beraberlik ile kültürel bilincin şekil almasında da oynayacağı role işaret edilmiştir (İlaslan, 2014: 504; DPT, 1966: 223).

“Bundan başka bugün Türkiye’de bir eğitim sorunu vardır. Halen yay-kur’da 50.000 öğrenci televizyon yayınları ile yükseköğretim yapma çabası içerisinde bulunmaktadır. Yakın zamanda bu sayı 100.000’e ulaşacaktır. Bu kadar büyük bir kitlenin eğitim gereksinimlerinin sağlanması için sürekli yayın yapılması zorunluluğu vardır. Yüksek eğitimden başka ilk ve orta eğitim ile yetişkinler için eğitim, radyo yayınları ile sürdürülmeye çalışılmaktadır. Radyo yalnız kulağa seslenmektedir. Göze ve kulağa seslenen televizyon, seyircisine istenilen bilgileri kolaylıkla aktarabilme olanağına sahiptir ve bu nedenle televizyon eğitim alanında güçlü ve etkili bir araçtır. [...] 1977 yılı sonunda büyük bölümü tamamlanacak olan Türkiye televizyon şebekesi ile vatandaşlar televizyon

yayınlarını izleme olanaklarına kavuşacak, bu suretle vatandaşlar arasında büyük ölçüde kültür birliği, eğitim birliği, eğlence ve hızla haber alma birliği sağlanmış olacaktır” (DPT, 1966: 199-200).

Yayın alanının geniş olması, yaydığı mesajları görsel, işitsel ve yazılı unsurların tamamını bünyesinde barındırarak aktarması ve bir “anlatım aracı” olması gibi sebeplerden dolayı televizyon en etkili halk eğitim aracı olarak kabul edilmektedir (Küçükahmet, 1978: 4). Televizyon aracılığıyla eğitimin ilk örneği, “Açık Üniversite” ya da “Yayın Üniversitesi” olarak, İngiliz politikacı Harold Wilson’un 1963’te yaptığı bir konuşmasında ortaya atılan bir fikirden hareketle, alanında uzman ve adından söz ettiren eğitimcilerden oluşan bir komite kurularak, 1964 yılında bir proje olarak İngiltere’de BBC aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Fransa’da ise benzer uygulama 1963-67 yılları arasında, “Paris Ulusal Pedagoji Enstitüsü”ne bağlı Radyo-Televizyon Okulu” tarafından yetişkinlere yönelik “Bağlantı Planı” çerçevesinde gerçekleştirilen proje ile gerçekleştirilmiştir (Aziz, 1977: 41, 48). Gazete, dergi, radyo gibi diğer kitle iletişim araçları gibi televizyon da toplumda bıraktığı iz açısından önemli olmakla birlikte, görsel ve işitsel nitelikte yayın yapabildiği için modern dünyaya dair toplumun zihninde görsel bir algı oluşumunda etkin bir rol oynamıştır (Yaktıl Oğuz, 2000: 33). Toplumsal yapıda hâkim imajları oluşturmada ve istenen değişimleri gerçekleştirmede söz sahibi olan kitle iletişim araçları, gelişen yeni iletişim teknolojileri üzerinden yayılan mesajlarla da, mevcut kültürel değer yargılarına etki etmede önemli bir pay sahibidir. Türkiye’de 18. yüzyılın ortalarından itibaren hızla dönüşmeye başlayan toplum yapısı, teknolojik gelişmelere paralel bir seyir izlerken, kullanılan iletişim araçlarındaki değişiklikler de bu durumun somut örnekleridir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren televizyonun başlattığı, eğitim maksadıyla fiziksel olarak bir yerde toplanma gereksiniminden uzaklaşma sürecine, internet teknolojilerinin yaygınlaşması, özellikle sosyal medya kullanım ölçeğinin geniş olması büyük bir ivme kazandırmıştır. Yeni iletişim teknolojileri “televizyon kadar basit olan; ancak dijital dünyaya anında bağlanabilen” araçlar olarak tasarlanmış ve “videotext, teletext, kablolu televizyon, veri iletişim, elektronik mektup, iletişim uyduları, çoklu ortam ve internet sistemleri” vb. teknolojilerle toplumdaki yerini almıştır (Vural ve Bat, 2010: 3350). Bilgiyi gönderme ve ulaştırmada yarattığı farklılık bakımından bir “iletişim devrimi” olarak adlandırılan internet teknolojileri, “veri değişimi ve analizinin kolaylaşması ile küresel iş döngüsünün hız kazanması” üzerinde etkin bir rol oynamıştır. Dijital çağ, temel sosyal yapıdaki işleyişi, ekonomik dengeleri etkilediği gibi, bilgi kaynaklarının doğasını da değiştirmiş; bilgi miktarı ve ona erişim olanaklarını da artırmıştır (Hill ve Hannafin, 2001:

38). Son zamanlarda yaygınlık kazanan sosyal medya uygulamaları ise “kullanıcı tabanlı olmasının yanı sıra hem insanları bir araya getirmesi hem de aralarındaki etkileşimi arttırması açısından önem taşımaktadır” (Vural ve Bat, 2010: 3349- 3351). “Yeni ve eski medya arasındaki temel fark ise kullanıcı için daha fazla kontrol ve seçim olanağının olmasıdır” (Macmillan, 2006: 208’den akt. Vural ve Bat, 2010: 3350). Günümüzde ortaya çıkan pek çok sosyal ağ web siteleri üzerinden milyonlarca kullanıcı sanal kimlikler oluşturarak iletişim, etkileşim ve işbirliği fırsatı yakalamasının yanı sıra bireysel ve kitlesel öğrenme süreçlerine de katkıda bulunmaktadır (Toğay vd., 2013: 29). Zira değişen ve gelişen dünyayla birlikte sadece öğrenen insanların profili değişmekle kalmamış, “öğrenme araçları, gerekli yaşamsal beceriler ve bilginin kendisi de” değişime uğramıştır (Bilgiç vd., 2011:4). “Çevrim-içi öğrenme”, “Dijital öğrenme”, “E-öğrenme”, “Tele-öğrenme” gibi adlarla anılan yeni dünyanın eğitim teknolojileri, bireylere yaşam boyu öğrenme fırsatı sağlarken, uzaktan eğitimin “her zaman her yerde esnek öğrenme ortamı, uzmandan uzakta olan öğrenenin materyallere erişim için teknolojiyi kullanması, bu teknoloji yardımıyla da diğer öğrenenler ve öğretenele etkileşime girebilmesi” gibi özellikleri de sunmaktadır (Bilgiç vd., 2011:5). 1994’ten sonra hızla yaygınlık kazanan “e-öğrenme, ağ iletişimi (network) teknolojisindeki hızlı ilerlemeler; geniş band (broadband) ağ iletişiminin kazanımları ile ses ve görüntü kalitesi açısından da daha iyi bir iletişim” ortamı oluşturmuştur (Gökdaş ve Kayri, 2005:5). Çevrim-içi öğrenme ortamları “internet/intranet (yerel ağ) ya da bir bilgisayar ağı üzerinden, bireyin kendi kendine öğrenmesi ile gerçekleşen, bilgiye ulaşmada zaman-mekân sınırı tanımayan, eş-zamanlı ya da eş-zamansız olarak diğer öğrenenler ve öğretmenler ile iletişim kurulan öğrenme ortamları” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca “bilgisayar teknolojisinin sağladığı görsel ve işitsel tepkiler ile etkileşim kurulabilen, sosyo-ekonomik statü engellerini ortadan kaldıran ve bireylere yaşam boyu eğitimin üstünlüğünden yararlanma olanağı sağlayan” öğrenme mecraları olarak kabul edilmektedirler (Bilgiç vd., 2011:5). Örneğin, Youtube gibi video tabanlı içerik sağlayıcı sosyal ağlar aracılığıyla yapılan yayınlarda, “her şey”in bilgisi ve “Nasıl yapılır?”ın cevabı kolaylıkla bulunabilmektedir. Radyo ve televizyondan yapılan eğitim maksatlı yayınlarda kullanılan kurumsal dilin aksine, gündelik bir dil ile aktarılan bilgiler, kişisel deneyimlerle bezenerek sunulmakta bu da söz konusu içeriklere özgün bir nitelik katmasının yanı sıra onu ilgi çekici hale getirmektedir. Ancak bu türden yayınların taşıdığı özgün değer onları bilimsel, doğru ve nitelikli kılmaya yetmemektedir. Yayın yapabilmek için ise söz konusu sosyal ağın veri tabanına kaydolup, birkaç basit işlemi yerine getirmek kâfidir. Hemen içerik oluşturularak yayın hayatına atılmak mümkündür. Öztürk ve Talas’ın da dediği gibi, “her ne kadar eğitimciler öğretim sürecinde kullanmak üzere popüler,

fonksiyonel ve ilgi çekici eğitim teknolojileri geliştirmede zorlansalar da, genç bireyler tamamen eğitsel amaç kaygısı taşımadan oluşturulmuş olan binlerce sosyal ağ sitelerine üye olmakta, bloglar oluşturup, yazmakta, fotoğraflarını paylaşmakta, üç boyutlu dünyalara katılmakta ve tüm bunların dışında çevrimiçi mesajlaşma sistemlerini kullanarak sosyal topluluklar oluşturmaktadırlar” (2015: 115). Üstelik sosyal ağların sürekli güncellenen teknik alt yapısı sayesinde video yapıp, kurgu montaj ile düzeltmeye gerek kalmadan, doğrudan canlı yayın olarak her konu hakkında, anında ve geniş izleyici kitlesine yönelik bilgi akışı da sağlanabilmektedir. Kişiselleştirilmiş öğrenme ortamları sağladığı gibi işbirliğine dayalı katılım imkânı da sunan sanal eğitim mecraları, topluluk hissi ile bireyselleşme arzusunu tek elden karşılayabilecek potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır (Öztürk, Talas, 2015: 117). İnternet dünyasının sunduğu tüm imkânların yanı sıra, “bilinçli kullanım düzeyi ve toplumun farklı kesimlerine aktif kullanım olanağı sunabilmede yaşanan yetersizlikler” bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir (Gökdaş ve Kayri, 2005: 3). Söz gelimi, denetleyen ya da kontrol eden veya yaptırımında bulunan herhangi bir idari mekanizma olmadığından herhangi bir konu yanlış veya eksik dahi olsa yayınlanabilmekte; bu da çarpıtılmış hakikat ile dejenere bilginin, medya aracılığıyla tekraren üretimine kapı aralamaktadır. Herhangi bir içeriğin yayından kaldırılması ise yayımlanması kadar kolay olmamaktadır. Çünkü şikâyet etme linkleri yayın sayfasında yer almasına rağmen, hatırı sayılır oranda şikâyet isteği almadıkça söz konusu yayın tekrar tekrar tıklanmaya devam etmektedir. Sosyal medya içerikleri yüz yüze eğitimle kıyaslandığında, aynı bilgiye yeniden ve tekraren erişme imkânından dolayı bir avantaj olarak karşımıza çıkarken, eksik ve hatalı bilginin yeniden üretilmesine zemin hazırlaması sebebiyle de bir dezavantaj niteliği taşımaktadır. Bu yüzden “e-öğrenme, örgün eğitime bir alternatif olarak değil, aksine onu destekleyici bir unsur olarak görülmelidir” (Duran vd., 2006:2). Dijitalleşmiş iletişim kurma biçimi olarak da özetlenebilecek olan “*Connectivism*” öğrencilerin dijital ortamda öğrenme becerilerini geliştirmiş, yeni teknolojik araçlar sayesinde ihtiyaç duydukları bilginin miktarını ve bilgiye erişim olanaklarını artırmıştır (Siemens, 2005: 9). Ancak buna karşın “doğru bilgi” hassasiyetinin de azar azar yitimine sebep olmaktadır. Eğitim olanaklarının medyatik bir nitelik kazanması, “herkes için eğitim” fırsatı sunmuş, zamansal ve mekânsal kısıtları ortadan kaldırmış, maliyeti nispeten düşürmüş ve “*connectivist*” bir toplum yaratmıştır. Ancak buna mukabil, iletişim araçları vasıtasıyla, bilhassa internet üzerinden yapılan yayınlarda enformasyonun çokluğu sebebiyle kafa karışıklığına neden olması, bilgiyi yığınlaştırması ve öğretici içeriklerin dikkat dağıtıcı öğelerle birlikte servis edilmesi gibi benzer sebeplerle de öğrenen kitleyi çeşitli uyarılara maruz bırakmaktadır. Eğitsel anlamda pek çok olanak

sunmasının yanı sıra, uzman denetiminden uzak, bilinçsiz ve kontrolsüz yaşanacak olan medyatik eğitim deneyimi, bireydeki öğrenme edimine tutarsız ve amaçsız bir kimlik kazandırma riskini taşımaktadır. Şu halde, medyanın eğitici işlevine daha yakından bakmakta yarar vardır.

Medyanın Eğitim İşlevi: TRT ve Diğer Mecralar

Kitle iletişim araçlarının önemli işlevlerinden birisi, kuşaklar boyu kişisel deneyim ve toplumsal değer ve bilgi birikiminin aktarımıdır. Bilgi verme, motive etme, toplumsallaştırma, tartışma ortamı sağlama vb. işlevlerine ilaveten medyanın genel olarak eğitim işlevini iki açıdan değerlendirmek mümkündür: Birincisi bu araçlar haber ve bilgi vermek suretiyle bireylerin bilgi düzeyleri, yetenekleri ve becerilerini geliştirmeye yardımcı olur. Doğrudan haber vermenin eğitime katkısı burada görülür. İkincisi ise, gelişen teknoloji ve eğitimin yaygınlaşması ile birlikte kitle iletişim araçlarının doğrudan bireylerin ve toplumun eğitilmesi işlevini üstlenmesidir” (Karakoç ve Arklan, 2009: 409). İlki bizatihi bilgi kaynağı olarak medyaya, ikincisi bilgiye erişim aracı olarak medyaya karşılık gelir. Her iki durumda da medya, kitlelerin eğitimine dâhil olur. Gerek gazete, radyo ve sinema, gerekse televizyon ve yeni medya biçimleri her iki fonksiyonu da mükemmelen icra eder. Radyo ile işitsel, gazete ile yazılı, televizyon ve sinema ile de görsel temelli bir eğitim mümkün hale gelir. Özellikle radyo her iki dünya savaşında kitlesel bilincin oluşumuna ciddi katkılarda bulunmuş, gazetelerle “ulusun mırıldanan birliği” sağlanmış, sinema ile de –özellikle ilk yıllarında bir tür propaganda aracı olarak işlev görse de-, ders malzemesi olarak filmler eğitimde kullanılmaya başlanmıştır (Birkök, 2008: 5). Televizyonla zihinsel/duygusal yönlendirme ve biçimlendirme süreci gerçekleştirilmiş, son olarak yeni medya biçimleriyle de yoğun bilgi üretimi, aktarımı ve daha başka interaktif eğitim-öğrenim biçimleri gündeme gelmiştir.

Vizyon araçlarıyla görsel toplumsal eğitim, ülkemizde de 1 Mayıs 1964 tarihinde yayın yaşamına başlayan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) tarafından –özel radyo ve televizyon kanallarının sayısının artmaya başladığı 1990’lı yılların başlarına kadar- yerine getirilen birçok işlevden birisi olmuştur. TRT, her şeyden önce, 1990’lara kadar, toplumun eğlence, sağlık, trafik, bilgilendirme, kalkınma, aile planlaması, yer-yurt bilinci edindirme, vatandaşlık eğitimi, vb. gereksinimlerin ana bilgi kaynağını oluşturmuştur. Deyim yerindeyse, bir toplumun egemen duygu yapısı bir tek kanaldan kontrol edilmiş ve şekillendirilmiştir (Çelenk, 2005: 161). Özellikle 1980’li yıllarda TRT’nin yayın akışında ağırlık kazanan program örnekleri arasında “örgün eğitime yönelik ya doğrudan ya da örgün eğitime destek olmayı amaçlayan projeli, dizi eğitim” yayınları vardır (Aziz, 1999: 59). TRT’nin Türkiye

toplumunun eğitim hayatını şekillendiren program örnekleri arasında şu tür yapımlar yer almaktadır: “Sınava Doğru”, “Televizyon Okulu” –bugün TRT Okul ismiyle başlı başına bir tematik kanala dönüşmüş bulunmaktadır-, “Açık Öğretim”, “Gezelim Görelim”, “Uykudan Önce”, “Aile Çevresi”, “Bir Kelime Bir İşlem”... Bu yayın akışının toplumsala dair anlattığı, Çelenk’in de belirttiği gibi, tek başına bütün bir yaşamı ikame etme anlamı taşımaktadır; söz konusu akış, “giyim tarzından saç kesimine kadar her şeyin bir metin olarak okunabileceğine dair” güçlü vurgular içermektedir (2005: 117). Dahası, TRT Kurumu, yine 1980’li yıllar boyunca oluşturup aktardığı içerik ve iletilerle “izler-kitlenin öğretmeni, danışmanı, hikâye anlatıcısı ve boş zaman etkinlikleri organizatörüdür; sineması, tiyatrosu ve ‘Cumartesi Cumartesiye’, ‘Bir Başka Gece’ gibi eğlence programlarıyla aile gazinosudur” (Çelenk, 2005: 148). TRT’yi, 90’lı yıllarda sayıları gitgide çoğalacak olan diğer özel ticari yayıncılık kuruluşlarından ayıran temel özelliklerden biri de toplumsal gereksinimler ve kültürlenme gibi işlevleri olmuştur. Kurum, her şeyden önce, kamu yararı ilkesi uyarınca aydınlatıcı ve eğitici bir rol üstlenmiştir; temel amacı da resmi kültürel birikimin kuşaklar boyu aktarılmasına aracılık etmektir. Başka bir deyişle, kurumun yöneliminin önemli nedenlerinden biri, TRT’nin ülke sathında ortak bir anlam ve değerler dizgesi inşa etme misyonunu üstlenmiş olmasıdır (Çelenk, 2005: 203). Kurum, bu misyonu hemen tüm program türü yapılaşmalarında ortaya koymuştur. Diziler, müzik/eğlence programları, yarışma/sohbet programları, sinema filmleri, eğitici nitelikli belgesel filmler, haber bültenleri, vs. Ne var ki, 1990’ların başlarından itibaren sayıları gitgide çoğalan özel radyo ve televizyon kanallarıyla birlikte, sözü edilen ortak anlam ve değerler dizgesinde de büyük bir parçalanma, kültürel açıdan ciddi bir esneme gözlenecektir. Bu tarihler, ayrıca özel radyo ve televizyon kanallarının TRT’nin kamusal yayın tekelini illegal olarak kırdığı yıllardır. Başka bir deyişle, toplumun haleti ruhiyesinin denetimsiz ellere terk edildiği yıllar... 1990’lı yılların başlarından 2000’li yıllara kadar ise, televizyon kanallarındaki çoğalma ve çeşitlenme, kaçınılmaz biçimde televizyon izleyicisinin de ilgisinin parçalanıp çeşitlenmesine yol açacaktır. Dahası yine bu süreçte kitlesel ilgiyi parçalayarak kamusal dikkati dağıtan bir dizi önemli gelişme daha olmaktadır: Uydu üzerinden yayın yapan özel radyo ve televizyon kanallarının, kablolu televizyon hizmetlerinin ve sonrasında yaygınlaşan etkileşimli televizyonun karasal yayıncılığın çehresini bütünüyle değiştirmesi... Bunların dışında, kurum bünyesi içinde oluşturulan TRT-INT (Ekim 2015 tarihinden itibaren TRT WORLD olarak yayın hayatına devam etmektedir) TRT-Avrasya; TRT Avaz, TRT Arabic, vb. televizyon kanallarını, çevre ülkelerin kendi anti-demokratik rejimlerini (İran ya da Kuzey Irak’taki Kürt azınlıklar, örneğin) ihraç etme çabalarına karşı alınmış bir önlem olarak düşünebiliriz. Söz konusu yayın

kuruluşları ayrıca faaliyette bulunduğu ülke insanların siyasal ve kültürel bütünleşmesine de ciddi katkılarda bulunmuştur. Temel gelir ve işletme kaynağı, yurttaşların ödedikleri vergilerden ve ruhsat gelirlerinden karşılanan TRT'nin kuşkusuz, ülke bireylerinin toplumsal/kültürel ve siyasal sisteme kolayca entegre olmalarını sağlayacak biçimde ve belli “yurttaşlık bilgileri” vermek suretiyle, onlar için “meşru olan” ve “olmayan” hakkındaki tanımlamayı yapmaması da düşünülemez. Bu tür bir yayıncılık anlayışı, Althusser'in toplumsal faillere kendini zorla dayatan görünmez bir yapı biçiminde formüle ettiği ideoloji tanımlamasının naif işleviyle de ilişkilendirilebilir. Ne ki, günümüzün çoğul iletişim ortamı açısından bakıldığında, bu durumun toplumun her kesiminin, kültürel-toplumsal ve siyasal açıdan türdeş kılınması çabasına hizmet ettiğini söylemek de zordur. 90'lı yılların başlarına kadar, kederde ve tasada ortak bir kitlenin yaratılması konusunda birleştirici bir etki yapmış olan kurum, artık tek kanallı bir duyarlılığın temsilcisi değildir. Zira bir zamanlar gerek ülke içinde, gerekse çevre ülkelerde yaşayan yurttaşları ortak duygu yapısı içinde bir araya getirmiş olan böylesi bir gücün küresel medya çağında ulusal kültürel sınırlar içinde ortak bir duygu ve düşünce etrafında birleşmiş bir “yaşantı toplumu” oluşturması da oldukça zordur. Aynı şekilde, TRT'yi toplumsal sistemde ortak zevkler, pratikler, yaşam tarzları ve kimliklenme siyaseti ve biçimlerinin, yaygın olduğu ölçüde aynı zamanda meşru olarak da kabul edildiği ve tescillendiği 70'ler ve 80'ler döneminin resmi bir onay makamı olarak görmek de öyle... Şu halde, adı geçen dönemlerde TRT, gerek enformasyonu üretme ve kamusal alanda dolaşıma sokmada, gerekse hangi koşullarda, kimler tarafından ve ne şekilde algılanması gerektiğine karar vermede etkili bir toplumsal aktör konumunu işgal eden önemli bir eğitim ve kültür ajanıdır. TRT'de 90'lı yıllarda iki sezon halinde yayımlanan *Susam Sokağı* isimli eğitici çocuk programı da, özellikle kentli ve kırsal bölgelerde yaşayan çocuklar arasında gözlenen bilgi uçurumu sorununu kapatmayı hedeflemesi açısından unutulmamalıdır.

Yeni iletişim teknolojilerinin yükselişiyle birlikte, toplumsal eğitimin büyük ölçüde yaygınlık kazanarak medyatize olduğu, kısaca enformasyon toplumu adı verilen yeni bir toplumsal kategoriye girildiği söylenmektedir. Bu yeni toplumsal kategorinin ayırt edici özelliklerinden biri, bilginin bilgi üzerinde işlemde bulunarak kullanıldıkça daha da çoğalmasındır. Üstelik bilgi çeşitlenmiş, küresel ölçekte büyümüş, kültürel alış veriş ve bilgi/deneyim paylaşımının sınırları daha da genişlemiştir. Yeni iletişim teknolojilerinin eğitim alanında kullanılabileceği fikri, toplumlar arası yakınlaşma, dayanışma, işbirliği vb. konularda iyimser düşüncelerin yeşermesine yol açmış, ancak bu öngörüler, enformasyonun denetimci bir işlev görmesiyle birlikte uzun süre geçerliliğini koruyamamıştır. Bununla birlikte, reel-politik bağlamda, önemli bilgi kaynaklarının (akademisyenler, yazarlar, kültür

aracıları, sanat çevreleri, vb.) ürettikleri bilgiler geniş ölçekte kamusal paylaşımına açılabilmiştir. Sözelimi uzman ve tanınmış kişilerin “video konferansları, internet aracılığıyla istenildiği zaman elde edilebilmekte, ya da bir ülkenin tüm tarihiyle ilgili önemli kültürel, hukuki veya siyasi belgeler, resimler, haritalar, ses kayıtları, film kayıtları gibi her tür bilgi unsuru, bir eğitim malzemesi olarak kullanılabilir” (Birkök, 2008:5). Pozitif bilimler ve sosyal bilimler konulu sinema filmleri de önemli eğitici araçlar arasındadır. Büyük önem arz eden çocukların eğitimi konusunda ise çizgi/animasyon filmlerin sunduğu olanaklar tartışmalıdır. Birkök’ü izleyerek söylesek, çizgi filmlerin eğitimde kullanılmasının somut örneklerinden biri, ABD Ulusal Bilim Vakfı tarafından okul öncesi kız öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Araştırmada söz konusu örneklem grubunu problem çözme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan mühendislik dalında hazırlanmış çizgi filmler dizisi kullanılmıştır. Bu filmlerde “insan biçimindeki makine parçaları ve mühendislik formülleri birbirleriyle etkileşime girerek mühendislik ekonomisi, termodinamik, akışkanlar mekaniği, katı cisim mekaniği, malzeme mekaniği, elektrik devreleri ile bilim ve mühendislik tarihindeki temel problemler ve çözümlerine” odaklanılmıştır (2008:8). Benzer şekilde, sinema filmlerinin dil öğrenimi konusunda sunduğu olanaklar da bir diğer çarpıcı örneği oluşturmaktadır. Pedagojik eğitimin temel kaynağı artık kitaplar değildir, sembolik etkileşimden metaforik anlatıma, soyut düşünme becerisinden kültürel etkileşime, empati kurmadan dünyayı tanımaya kadar birçok deneyim gelişimi yeni iletişim mecraları sayesinde mümkün olabilmektedir. Dahası, eğitimin resmi ve formel yapısı da (maliyet, enerji, zaman ve mekan sınırlılıkları, vb.) büyük ölçüde anlamını yitirmiştir. Çetin ve arkadaşları tarafından kaleme alınan “İnternet Destekli Öğretimin Eğitimdeki Yeri” başlıklı inceleme de yeni iletişim teknolojileriyle süreklilik kazanarak dönüşüme uğrayan geleneksel eğitimin yapısına odaklanan çalışmalardan biridir. Teknolojiyle birlikte, eğitim özellikle yeni bir bağlam edinmiştir. İlk olarak iletişimcilerin fiziki varlığını gerekli kılan yüz yüze ve fiili iletişim süreci, yerini uzaktan/sanal bir eğitim biçimine bırakmıştır. Bu eğitim türünün başlıca avantajı, eğitici ile eğitilen arasındaki mesafe engelini kaldırmasıdır. Dahası, uzaktan eğitim, sadece taraflar arası yakınlaşmayı değil, aynı zamanda eğitimle ilgili materyal ve kaynaklara erişimi de kolaylaştırmıştır (Çetin vd., 2004: 145). Geleneksel eğitim sistemleri karşısında uzaktan eğitim türünün eğitim sürecine sunduğu olanaklar bunlarla da sınırlı değildir. Görünen odur ki, uzaktan eğitim sistemi, geleceğin medyatize olmuş toplumunun yegâne eğitim şekli olmaya adaydır.

Sonuç

Genel olarak özetlendiğinde, günümüzde önemli bir yer tutan teknolojiyle aracılanmış eğitim şekli, esneklik, interaktivite, ulaşılabilirlik, güncellenebilirlik, yeniden kullanılabilirlik ve paylaşılabirlik gibi fırsatlar sunmaktadır. Artık geleneksel/resmi/formel ve bir tek noktadan yönlendirilen eğitim anlayışı önemini yitirmiştir. Özellikle yeni medya ile birlikte etkinliği artan esnek öğrenim ve bizatihi esnekliğin kendisi, eğitim sürecinin zamanına, zeminine ve bağlamına yönelik yeni açılımlar getirmekte; onun tamamlayıcısı olan interaktivite, eğitimin tarafları arasında daha dinamik ve katılımcı bir sürecin oluşturulmasına aracılık etmekte; ulaşılabilirlik sayesinde, eğitim araç ve gereçleri erişimi daha da yakına getirmekte; güncellenebilirlik, bilgi içeriğini sürekli yenilemekle daha az dogmatik bir eğitim biçimine hayat vermekte; ve son olarak paylaşılabirlik ise, bilginin katlanarak çoğalmasını ve yayılımını mümkün kılmaktadır. Tüm bu olanaklar, yaşam boyu eğitim retoriğinin güçlenişine katkı sunmanın yanı sıra, hiç kuşkusuz toplumsal dünyada, daha az ön yargılı, daha barışçı, daha az tutucu tutum ve davranış kalıpları, düşünce ve anlayış çoğulculuğu oluşumu açısından da etkili olmaktadır. 1950’li yıllardan başlayarak, genel olarak kitle iletişim araçlarına farklı kültürleri birbirine yakınlaştırıcı, bireyleri modernleştirici ve geliştirici bir dizi rol atfeden gelişme/modernleşme kuramını da dikkate alırsak, günümüz küresel medya içeriklerinin bireylerin zihinsel yapılarını ne ölçüde şekillendirme gücüne sahip olduğu açıkça görülecektir. Yeni iletişim teknolojileri –internet bağlantılı lap top’lar, mobil telefon, uydu yayıncılığı, dijital kamera, kablolu ve etkileşimli televizyon, IPTV, vb.- sayesinde bugün maruz kaldığı/kalacağı iletiyi/içeriği kendisi seçebilen, içerik üzerinde kontrol sahibi olabilen ve bizatihi içeriği kendisi oluşturup iletebilen yeni ve etkin bir kullanıcı tipiyle karşılaşmaktadır. Bu yeni kullanıcı, kültürel/toplumsal ve siyasal seçimlerini farklı mönülerden yapabilmekte ve bir tek noktadan kontrol edilmesi oldukça zor, çoğul bir eğitim/öğretim ortamının biçimlenişine de ciddi biçimde katkıda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

AZİZ, A. (1977). “Türkiye’de Radyo ve Televizyon ile Eğitim Uygulamaları”. Eğitim ve Bilim. 2 (9), 8-14.

AZİZ, A. (1977). “Türkiye’de Radyo ve Televizyon ile Eğitim Uygulamaları (Geçen Sayıdan Devam)”. Eğitim ve Bilim. 2 (7), 19-27.

AZİZ, A. (1977). “Televizyon ile Doğrudan Eğitim”. Eğitim ve Bilim. 2 (9), 41-52.

- AZİZ, A. (1999). *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı-1968-1998*, Ankara: TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- BİLGİÇ, H. G., Duman, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). “Dijital Yerlilerin Özellikleri ve Çevrim içi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri.” *Akademik Bilişim*. 2(4), 1-7.
- BİRKÖK, M. C. (2008). “Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Eğitimde Alternatif Medya Kullanımı: Sinema Filmleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 1-12.
- BOURDIEU, P. (2000). *Televizyon Üzerine*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇEÇEN, A. (1977). “Türkiye’de Halk Eğitimi”. *Eğitim ve Bilim*. 2 (10), 20-25.
- ÇELENK, S. (2005). *Televizyon Temsil Kültür*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- ÇETİN, Ö., Murat Çakıroğlu, Cüneyt Bayılmış, Hüseyin Ekiz (2004). “Teknolojik Gelişme İçin Eğitimin Önemi ve İnternet Destekli Öğretimin Eğitimdeki Yeri”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, Volume: 3, Issue: 3, pp: 144-147.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (1966), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo-Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 1520-ÖİK: 218)*. Ankara: DPT.
- DUMAN, A. (2007). *Yetişkinler Eğitimi* (2.Baskı). Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- DURAN, N., Önal, A., Kurtuluş, C. (2006). “E-Öğrenme ve Kurumsal Eğitimde Yeni Yaklaşım Öğrenim Yönetim Sistemleri”, <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34212799/26.02.2018, 01:36>.
- GÖÇER, A. (2016). “Yaşam Boyu Öğrenmenin Önemli Bir Aşaması: Yetişkin Okuryazarlığı ve Yararları (Kayseri Örneği-Türkiye)”. *Eğitim ve Bilim*. 41(183), 199-215.
- GÖKDAŞ, İ., Kayri, M. (2005). “E-öğrenme ve Türkiye Açısından Sorunlar, Çözüm Önerileri”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- HILL, J. R., Hannafin, M. J. (2001). “Teaching and Learning in Digital Environments: The Resurgence of Resource-Based Learning”. *Educational Technology Research and Development*. 49(3), 37-52.
- İNAL, A. (2010). “Tarihsel Gelişimi İçinden Gazetecilik Etiğini Yeniden Düşünmek”, *Televizyon Haberciliğinde Etik* içinde, ss. 27-44, (Haz.) Bülent Çaplı-hakan Tuncel, Ankara: Fersa Matbaacılık.
- KARAKOÇ, E. ve Ümit Arklan (2009). “Eğitim Düzeyinin Medya Kullanımına Etkisi: Gazete ve Televizyon Karşılaştırması”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 17, ss. 407-438.
- KARASAR, Ş. (2004). “Eğitimde Yeni İletişim Teknolojileri: İnternet ve Sanal Eğitim”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology –TOJET*, Volume:3, Issue: 4, pp:117-125.

KÜÇÜKAHMET, L. (1978). “Televizyon ve Halk Eğitimi”. *Eğitim ve Bilim*. 3(16), 3-8.

MANY Voices One World: Communication and Society Today and Tomorrow (1980). Printed by The Anchor Press Ltd and bound by Wm Brendon & Son Ltd both of Tiptree, Colchester, Essex.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİ (2006). *T. C. Resmi Gazete*, 26080, 14 Şubat 2006.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİ (2010). *T. C. Resmi Gazete*. 27587. 21 Mayıs 2010.

ÖZTÜRK, M. F., Talas, M. (2015). “Sosyal Medya ve Eğitim Etkileşimi”. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*. 7(1), 101-120.

SAYLAN, N. (Ed.). (2009). *Eğitim Bilimine Giriş* (3.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

SARSAR, F., Makbule Başbay ve Alper Başbay (2015). “Öğrenme-Öğretme Sürecinde Sosyal Medya Kullanımı”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, ss. 418-431.

SIEMENS, G. (2005). “Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age”. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*. 2(1), 3-10.

ŞAHİN, H. (2004). *İletişimde Karavanadan Kafeteryaya*, İstanbul: Dünya Kitapları.

TOĞAY, A., Akdur, T. E., Yetişken, İ. C., Bilici, A. (2013). “Eğitim Süreçlerinde Sosyal Ağların Kullanımı: Bir MYO Deneyimi”. *XIV. Akademik Bilişim Konferansı*, 28-30.

TÜRK DİL KURUMU GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK (2018). <http://www.tdk.gov.tr/>

TÜRKOĞLU, A., Uça, S. (2011). “Türkiye’de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri”. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2(2), 48-62.

VURAL, Z. B.A., Bat, M. (2010). “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”. *Journal of Yaşar University*. 20(5), 3348-3382.

YAKTIL O. G. (2000). “Televizyon: Kaçınılmaz Öğreticimiz Televizyonun Toplumsal İletişimdeki Yeri”. *Kurgu Dergisi*. (17), 27-34.

EKONOMİK İSTİKRAR BAĞLAMINDA KIRILGAN BEŞLİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE MAKROEKONOMİK BİR ÇALIŞMA

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN

Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F Öğretim Üyesi, arслан@gantep.edu.tr

Öğr.Gör. İlyas BAYAR

Mardin Artuklu Üniversitesi Ömerli Meslek Yüksekokulu, ilyasbayar@artuklu.edu.tr

Öğr. Gör. Osman KAVAK

Mardin Artuklu Üniversitesi Savur Meslek Yüksekokulu, osmankavak47@gmail.com

ÖZET

Dünya ölçeğinde ülkelerin ekonomik durumlarını etraflıca irdelemenin yollarından biri rating kuruluşlarının raporları ve araştırmalarıdır. Rating kuruluşlarının varlık nedeni her ne kadar tasarruf açığı olan ülkelerin dış borç temininin sağlanması için kredibilite durumlarını tespit etmek olsa da söz konusu kuruluşların görüşleri ülkeler arası sermaye hareketlerini, doğrudan ve dolaylı yoldan bireylerin/kurumların/kuruluşların yapacakları yatırımları, iktisadi aktörlerin ekonomik kararlarını etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem siyasi hem de ekonomik düzlemde gelişmiş ülke ekonomileri gibi sağlam bir zemine oturmayan ülkeler “kırılganlık” riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Gelişmekte olan ve yükselen piyasa ekonomilerden biri olarak kabul edilen Türkiye'nin ekonomik görünümü bu bağlamda ayrı bir önem arz etmektedir. ABD'li Uluslararası Finansal Hizmetler ve Yatırım Bankacılığı Kuruluşu Morgan Stanley, Ağustos 2013 yılında yayınladığı ekonomik raporda kırılgan beşli diye bir gruplamaya gitti. Bu raporda Kırılgan beşli olarak Hindistan, Brezilya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika ülkeleri belirlenmişti. 2016 yılının sonunda Morgan Stanley kırılgan beşli sınıflandırmasını revize etti. Brezilya ve Hindistan bu gruptan çıkarılıp yerlerine Meksika ve Kolombiya dahil edilerek yeni kırılgan beşli Endonezya, Türkiye, Güney Afrika, Kolombiya ve Meksika olmuştur. Kasım 2017 yılında rating kuruluşlarından biri olan Standard and Poor's (S&P) da yayınladığı raporda yeni bir kırılgan beşli listesi oluşturmuştur. Bu yeni liste Türkiye, Arjantin, Pakistan, Mısır ve Katar'dan meydana geliyordu. Son beş yılda iki farklı kuruluş tarafından yayınlanan üç raporda da Türkiye yer almaktadır. Bu çalışmamızda ekonomik istikrarın sağlanması için hedeflenen ekonomik politikalar ışığında Türkiye'yi, Morgan Stanley'in yeni kırılgan beşli listesinden yer almayan Brezilya ve Hindistan ülkelerinin 2013-2017 makro ekonomik performanslarını karşılaştıracız. Çalışmamızda Türkiye'nin halen kırılgan beşli grupta yer almasının ulusal bir algı mı yoksa rasyonel bir karar mı olduğunun değerlendirmesini reel verileri göz önünde bulundurarak yapmaya çalışacağız. Kuşkusuz Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya, Ortadoğu'da ve bazı Arap ülkelerinde kimi siyasi hareketlerin yarattığı bunalımlar, araştırmamızın belli noktalarına kısıtlar getirirse de araştırmanın ekonomik bir projeksiyon oluşturmasına katkı sağlayacağı aşikardır.

Anahtar Kelimeler: Kırılgan Beşli, Türkiye, Makroekonomik Performans

1.GİRİŞ

Ekonomik istikrarın sağlanması için genel kabul gören politikalar para, maliye ve gelirler politikasıdır. Bu politikaların hangi oranda etkin olması/olduğu (nispi etkinliği) iktisadi düşünce tarihinde süregelen bir tartışma olarak güncelliğini korumaktadır. 16.yüzyıldan 17.yüzyılın sonuna kadar hâkim olan Merkantilist anlayış güçlü bir devlet için

korumacı ve müdahaleci bir ekonomi politikası hedeflemekte iken 18. yüzyılda ortaya çıkan Fizyokrat gelenek ekonomik istikrar/dengenin doğal düzen ile sağlanabileceğini dile getirmiştir.

Klasikler ekonomik dengenin sağlanması için “görünmez el” olarak piyasanın kendi haline bırakıldığı zaman dengeye geleceğini, devletin müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Marjinalistler olarak nitelendirilen Neoklasik iktisat piyasanın tam dengeden sapma göstermesi durumunda başka bir ifade ile piyasa başarısızlığı (dışsallıklar, tam ve simetrik bilginin olmaması, saf kamusal mallar, erdemli mallar, ortak kaynak kullanımı ve doğal tekellerin varlığı) durumunda devletin “görünür bir el ile” piyasaya müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. 1929 Büyük Buhran sonrası fiyat ve ücretlerin tam elastiki olmadığı, Say Kanununun “Her arz kendi talebini yaratır” anlayışının sektöre uğramasından sonra devletin harcama yaparak toplam talebi artırıcı tedbirler alması gerektiği yönündeki Keynesyen politika hâkim olmaya başlamıştır. Monetarist anlayış, arz yanlı politikalar, heteredoks ve ortodoks iktisadi düşünceler bir bütün olarak ekonomik politikaların amacı konusunda ortak bir görüş varken bu amaçları sağlamak için kullanılacak araçlar noktasında bir konsensüsün olmadığı görülecektir. Klasikler ekonomide parayı nötr olarak görürken devamı olarak görülen akımlardan biri olan Monetaristler ekonomik istikrarın sağlanmasında para politikalarını önceliklemişlerdir. Keynesyen anlayış ise iktisadi istikrarın sağlanmasında maliye politikası araçlarının önemini vurgulamıştır.

Ekonomik istikrarı sağlamak için uygulanan iktisat politikalarının ana amacı iç ve dış dengenin bir arada sağlanabilmesidir. İç denge ile amaçlanan i) ekonomiyi tam istihdam seviyesine ulaştırma, ii) enflasyonun makul bir seviyeye ulaştırma iken dış ekonomik dengenin sağlanması en genel anlamda ödemeler dengesinin sağlanması ile elde edilir (Aslan, 2013:165). İktisat yazınında kabul gören para politikasının amacı: i. Fiyat istikrarını sağlamak, ii.istihdam dolayısıyla işsizlik oranını düşürmek, iii. İktisadi büyüme sağlamak, iv. Dış ödemeler dengesini sağlamak iken (Serin, 1999:2); maliye politikasının amacı iç ekonomik dengenin (fiyat istikrarı ve istihdam) sağlanması ve dış dengenin sağlanması (cari denge) olarak açıklanabilir (Pınar, 2010:20). Bir bütün olarak ekonomi politikasının amaçlarını toplulaştırmış bir hale getirirsek bunlar: (bu amaçlar ekonomik yapıya göre farklılık ve ekonomik amaçlar arasında çelişki/çatışma olmakla birlikte) (Samuelson ve Nordhaus, 2010:370, Eğilmez ve Kumcu, 2011:329):

- Büyüme hızlandırmak
- Enflasyonla mücadele etmek
- İşsizlikle mücadele etmek
- Cari açığı düşürmek
- Bütçe açığını düşürmek
- Gelir dağılımını düzeltmek
- Kamu kesimi borç yükünü azaltmaktır.

Ekonomik kırılganlık gelişmekte olan ülke piyasalarını olumsuz etkileyebilme potansiyeline sahip, söz konusu ülkelerin ekonomik şoklara karşı dirençlerini kıran ve bu ülke ekonomilerini krize eğilimli bir hale getirir. Bir ülkenin ekonomik kırılganlığı yüksek ise krizlerin etkisi daha derin ve yıkıcı olabilmektedir (Bayraktar ve Elüstü, 2016:8-29). Kırılganlık kavramı üzerinde bir konsensüs olmasa bile siyasi ve ekonomik ayrımlar yapmak suretiyle bazı tanımlamalar yapılabilir. Ekonomik kırılganlığın olup olmadığını belirlemek için kimi göstergeler ve bu bileşimlerden oluşan endeksler kullanılabilir. Bu bağlamda 3 farklı ekonomik kırılganlık türü bulunmaktadır (Özyıldız, 2014):

1. Dış Kırılganlıklar: Yabancı yatırımcıların yatırım kararlarına yön vermek için kullanılan göstergelerdir.
2. Mali Kırılganlıklar: Devlet bütçesinin durumunu açıklamaya dönük endekslerdir.

3. Finansal Kırılganlıklar: Banka sisteminin sağlıklı, etkin ve verimli bir şekilde çalışıp çalışmadığının göstergesidir.

Türkiye, Hindistan ve Brezilya'nın da dahil edildiği yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik kırılganlığın ölçülmesi için altı gösterge oluşturulmuştur. Bunlar (FED, 2014: 28-29):

- Cari işlemler dengesinin gayri safi yurt içi hasılaya (GSYİH) oranı,
- Gayri safi (brüt) hükümet borcunun GSYH'ye oranı,
- Son üç yılın yıllık enflasyon oranının ortalaması
- Bankaların son beş yılda özel sektöre kullandığı yurt içi kredilerin gsyih'ye oranındaki değişimi
- Toplam dış borcun (yıllık) ihracata oranı
- Döviz rezervlerinin GSYİH'ya oranı

Kırılgan Beş'li grubunda yer alan ülkelerin ABD'nin para politikalarından etkilenmelerinin yanı sıra cari açık oranlarının yüksek olması, fiyat istikrarsızlığının yarattığı yüksek enflasyon, bütçe dengesinin kötüleşmesi, artan dış borç ve iktisadi büyüme oranlarındaki yavaşlama bu gruba dahil edilmelerinde etkili olmuştur (Hayaloğlu, 2015:133).

2. TÜRKİYE'NİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER AÇISINDAN HİNDİSTAN VE BREZİLYA İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Ekonomik politikaların başarılı olup olmadığına dair esas alınacak ölçütler makroekonomik verilerin karşılaştırılmasıdır. Makro iktisat amaç ve araçlarıyla birlikte dört temel konuyu araştırır: (Bocutoğlu, 2013:ix)

1. Büyüme: Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları neden vardır ve iktisadi büyüme nasıl sağlanır?
2. İşsizlik: İşsizliğin azaltılması hatta ortadan kaldırılması mümkün müdür?
3. Enflasyon: Yükselen fiyatlar neden gelirimizi azaltmakta ve alma gücümüzü düşürmektedir?
4. Ödemeler Dengesi: Dış ödemelerde açık sorununu nasıl ortadan kaldırabiliriz?

Bir ülkede yaşayanların yaşam standartlarını sürekli bir şekilde yükseltmenin tek yolu iktisadi büyümeyi sağlamaktır (Ünsal, 2009:15). İktisadi büyüme, üretim imkânlarının sürdürülebilir bir şekilde genişlemesi ve belirli bir dönemde reel GSYİH' deki artışla ölçülmektedir. Hong Kong, Güney Kore, Tayvan ve bazı Asya ülkelerindeki zenginleşme hızlı iktisadi büyümenin; Sierra Leone, Somali, Zambiya ve Afrika'nın birçok ülkesindeki fakirleşme yavaş iktisadi büyümenin örnekleridir (Parkin, 2010:536).

Tablo 1. Reel GSYİH'lerle İktisadi Büyüme Oranları (%)

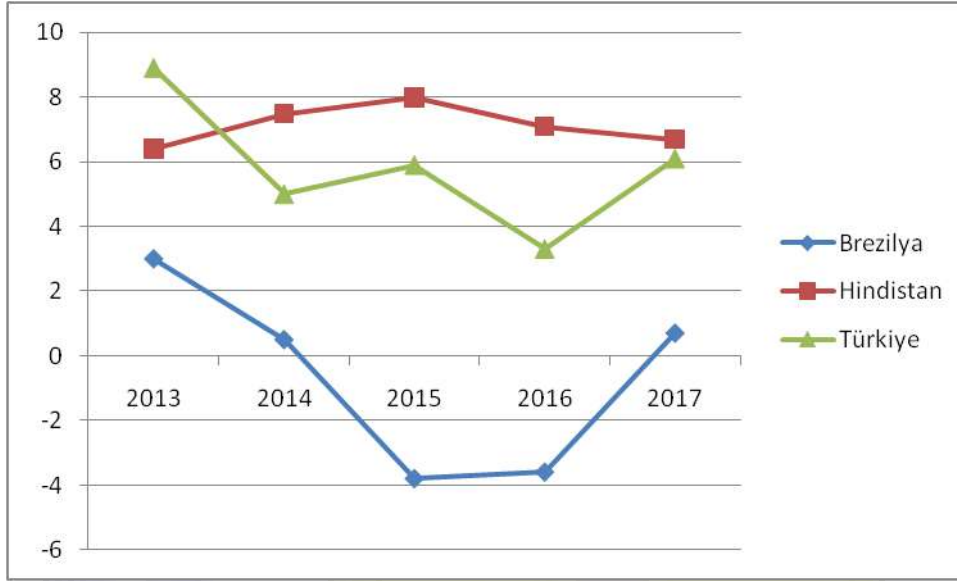
Ülke	2013	2014	2015	2016	2017 ¹²
Brezilya	3	0,5	-3,8	-3,6	0,7
Hindistan	6,4	7,5	8	7,1	6,7

¹

² Çalışma boyunca 2017'ye ait veriler tahminidir.

Türkiye	8,9	5	5,9	3,3	6,1
---------	-----	---	-----	-----	-----

Kaynak: <https://data.oecd.org/gdp/real-gdp-forecast.htm#indicator-chart>

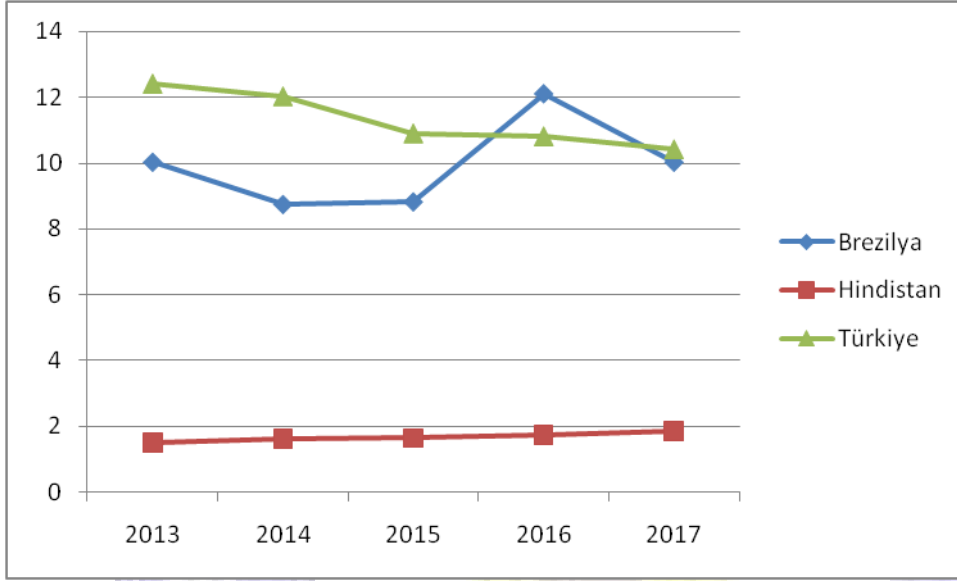
Yukarıdaki tablodan hareketle veriler ele alındığında iktisadi büyüme konusunda Hindistan'ın daha başarılı olduğu aşikârdır. 2013 yılı hariç Hindistan'ın iktisadi büyüme verileri hem Türkiye hem de Brezilya'dan daha iyi performansa sahiptir. Brezilya iktisadi büyüme noktasında kırılmalı bir seyir göstermekle birlikte negatif büyüme (2015 ve 2016 yılları) yaşamış olan tek ülkedir (-3,8 ve -3,6). Türkiye 2013'teki 8,9'luk büyüme oranından sonra azalan bir trende girmiş olmakla birlikte son veriler 2017 yılı son çeyrek büyüme verisi (% 11) itibariyle bir toparlanma içine girdiğini göstermektedir.

Reel GSYİH büyüme oranı, uluslararası iktisadi güç dengelerinin görünümünü ve toplam ekonominin ne kadar hızla genişlediğini gösteren bir ölçüttür. Kişi başına reel GSYİH ise hayat standartları noktasında daha net bir profil çizmemize yardımcı olur (Parkin, 2010:536). Tablo 2'deki verilere baktığımız zaman Türkiye ve Brezilya'nın Hindistan'a göre hayat standardı noktasında daha müreffeh bir pozisyonda yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin 5 yıllık süreçte; Brezilya'nın ise 2014 ve 2015 yılları hariç olmak üzere diğer yıllarda kişi başına gelir 10 bin dolar seviyelerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Nispi bir artış olmakla birlikte en düşük refah seviyesine sahip ülke Hindistan'dır.

Tablo 2. Kişi Başına Düşen GSYİH (USD)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	10,020	8,730	8,810	12,110	10,020
Hindistan	1,490	1,610	1,630	1,740	1,850
Türkiye	12,400	12,020	10,910	10,820	10,430

Kaynak: <http://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/BRA/IND/TUR>

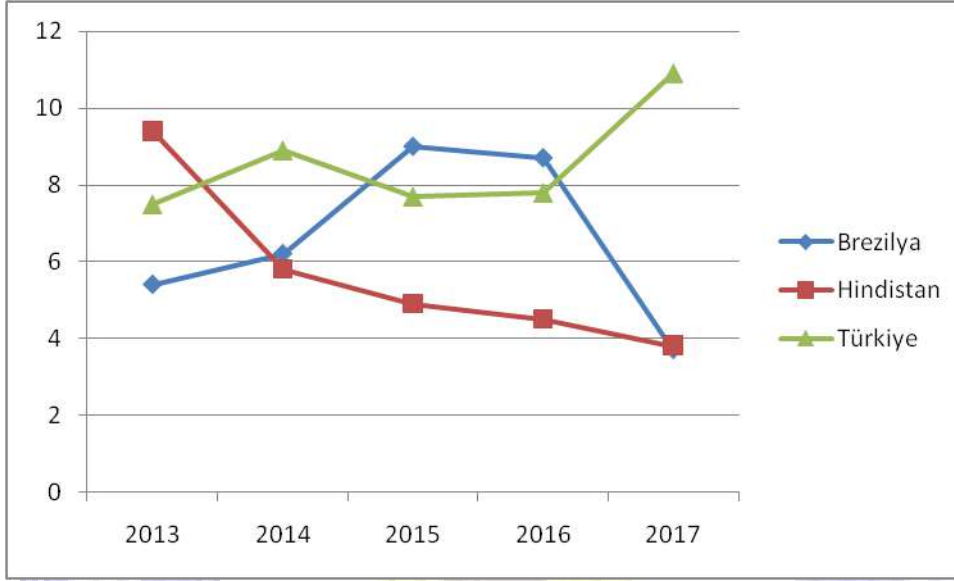

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışları ifade eder. Bir sosyal problem olarak enflasyonun sosyal maliyeti var olmakla birlikte bu maliyetin büyüklüğü konusunda ekonomistler arasında uzlaşma yoktur (Mankiw, 2010:107). Makroekonominin iki (2) kötüsünden bir diğeri olarak enflasyondan bahsedilir. Makroekonomik politikalarının temel hedefi fiyat istikrarını sağlayacak pozitif fakat küçük bir enflasyon oranıdır (Krugman ve Wells, 2011:199). Sıfır ya da sıfıra yakın bir enflasyon oranı fiyat istikrarı açısından istenen bir orandır (Fisher'den aktaran Aslan, 2008:34)

Tablo 3. Enflasyon Oranları (TÜFE)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	5,4	6,2	9	8,7	3,7
Hindistan	9,4	5,8	4,9	4,5	3,8
TÜRKİYE	7,5	8,9	7,7	7,8	10,9

Kaynak: <http://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/TUR>

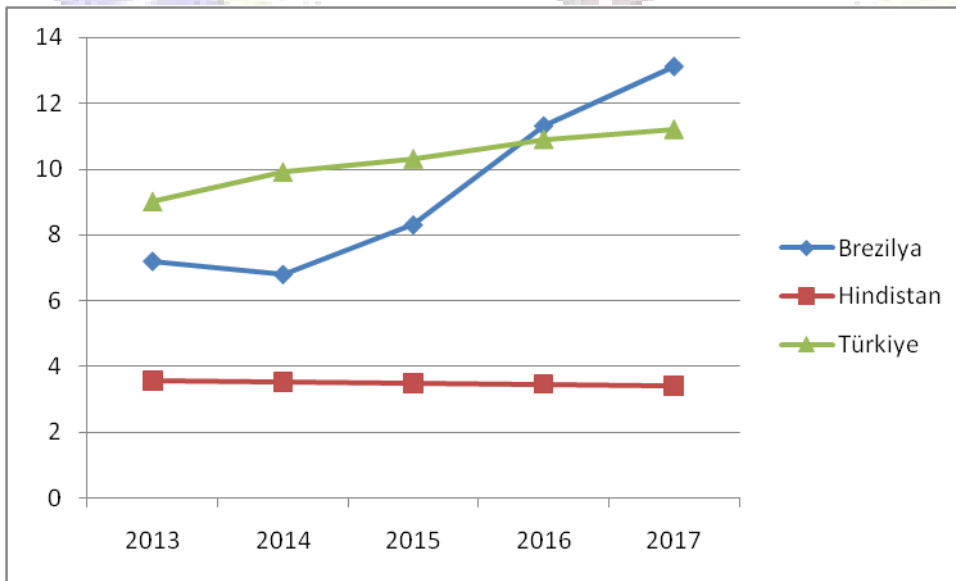

Tüketici fiyatları endeksinden elde edilen verilere göre enflasyon, Türkiye’de kronik bir sorun olarak devam etmektedir. Brezilya’da enflasyon oranının 2013’ten 2016’ya kadar sürekli bir artış içinde olduğu görülmekle birlikte 2017 tahmini verilere göre fiyat istikrarı açısından bir daha stabil hale geldiği görülmektedir. Hindistan 2013 yılında % 9,4’lük enflasyon oranından sonra bir düşüş eğilimine geçmiş ve makul bir seviyeye ulaşmıştır.

Tablo 4. İşsizlik Oranları (%)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	7,2	6,8	8,3	11,3	13,1
Hindistan	3,57	3,53	3,49	3,46	3,40
TÜRKİYE	9	9,9	10,3	10,9	11,2

Kaynak: <http://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/BRA/IND/TUR>

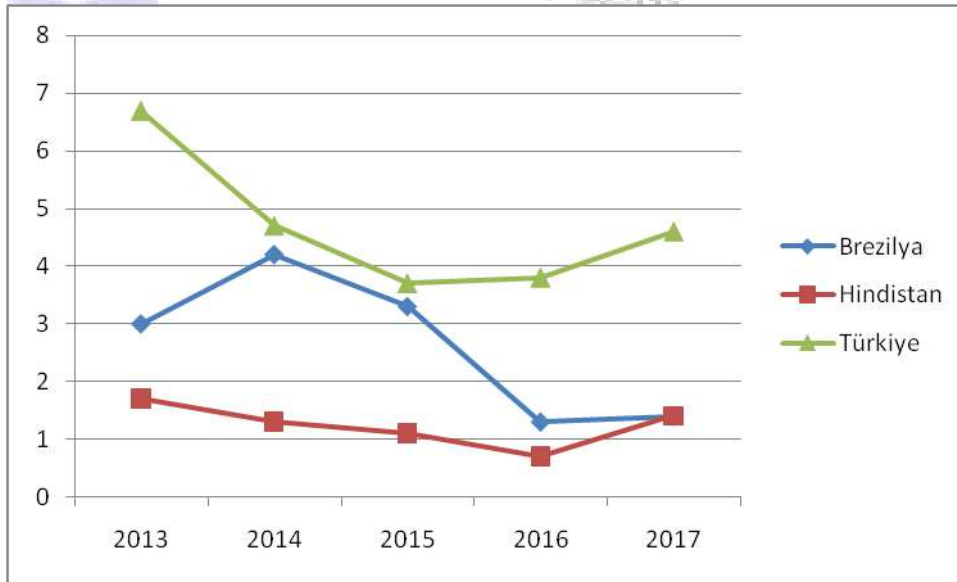
Makroekonominin iki (2) kötüsünden biri de işsizlik olarak kabul edilir. Makroekonomik politikalarının temel hedeflerinden biri düşük işsizlik oranıdır (Krugman ve Wells, 2011:199). Bir makroekonomik sorun olarak işsizlik insanları direkt olarak ve şiddetli bir şekilde etkiler. Bireylerin işini kaybetmesi, hayat standartlarında bir düşüşe neden olmakta ve bu durum bireyin psikolojik bir acı hali almasına neden olmaktadır. Bu bağlamda politika yapımcıların ve siyasetçilerin işsizliği düşürme politika vaatleri anlamlı görünmektedir (Mankiw, 2010:176). Tablo 4'ten işsizlik oranları bakımından değerlendirildiğinde, Hindistan'ın en düşük işsizlik oranına sahip olan ülke olduğu görülmektedir. Türkiye ve Brezilya'nın işsizlik oranı bazı yıllarda çift haneye çıktığı görülmektedir.

Dış ödemeler dengesinin önemli bir toplamını cari denge teşkil eder. Dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik durumu bir ülkenin, uluslararası ödeme gücünün bozulmasını ya da iyileşmelerini gösterir. Bu durum çoğu defa bir ülkenin uluslararası arenadaki *ekonomik ve mali itibarının göstergesi* olarak kabul edilir. Bir ülkede uygulanan iktisadi ve mali politikadaki başarı ya da başarısızlığın göstergesi olarak dış ödemeler bilançosu kabul edilir (Seyidoğlu, 2017:348).

Tablo 5. Cari Açık / GSYİH (%)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	-3	-4,2	-3,3	-1,3	-1,4
Hindistan	-1,7	-1,3	-1,1	-0,7	-1,4
TÜRKİYE	-6,7	-4,7	-3,7	-3,8	-4,6

Kaynak: http://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/TUR/IND/BRA

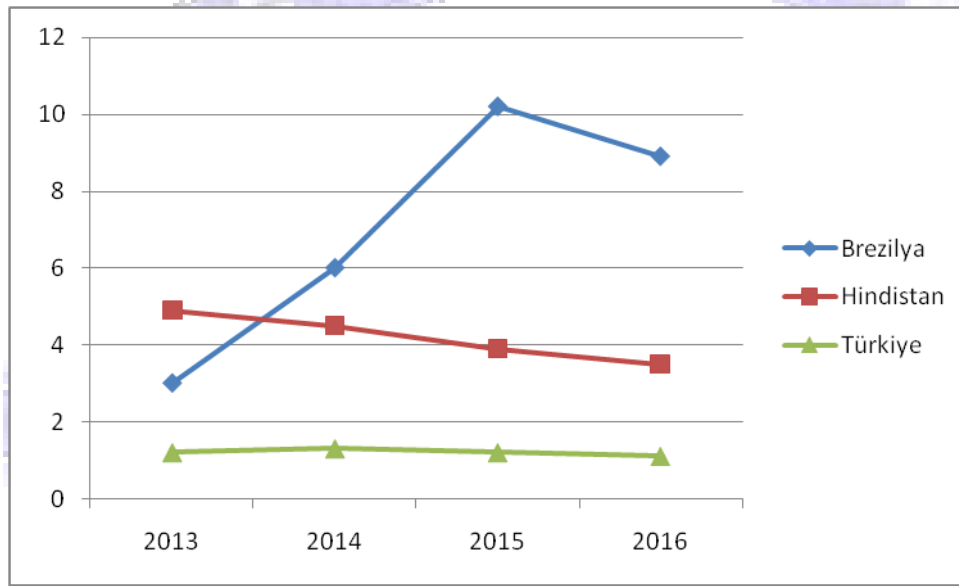
Standard and Poors'un kırılğan Beşli raporunda atıf yaptığı ölçütlerden cari açık kriteriydi (Demiralp, 2017). Ülkeler arasında cari açığın GSYİH' ye oranına baktığımızda en yüksek orana sahip ülkenin Türkiye olduğu görülecektir. Diğer ülkeler de cari açık performansının iyileştiği görülmekte iken Türkiye için hala bu problemin devam etmekte olduğunu görebiliriz.

Tablo 5. Bütçe Açık / GSYİH (%)

Ülke	2013	2014	2015	2016
Brezilya	-3	-6	-10,2	-8,9
Hindistan	-4,9	-4,5	-3,9	-3,5
TÜRKİYE	-1,2	-1,3	-1,2	-1,1

Kaynak: <https://tradingeconomics.com>

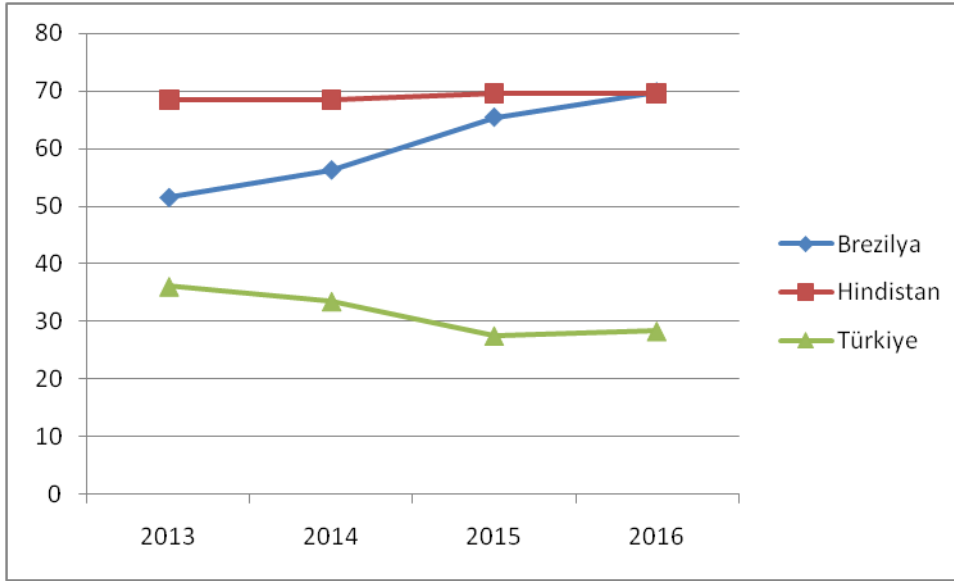
Tablo 6’da bütçe açığının GSYİH’ deki payı irdelendiğinde en düşük borç oranına sahip ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye ve Hindistan’ın bütçe açığının GSYİH’ oranı yıllar itibariyle bir azalma trendi içinde iken Brezilya tam tersi bir durum olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Kamu Kesimi Borcu/GSYİH (%)

Ülke	2013	2014	2015	2016
Brezilya	51,5	56,3	65,5	69,9
Hindistan	68,5	68,6	69,6	69,5
Türkiye	36,1	33,5	27,5	28,3

Kaynak: <https://www.focus-economics.com/countries>

Kırılgan Beşli sınıfına dâhil edilen ülkelerde Tablo 6’da kamu kesimi borcunun GSYİH’ deki payı irdelendiğinde en düşük borç oranına sahip ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye’nin kamu kesimi borç oranı yıllar itibariyle bir azalma trendi içinde iken diğer ülkeler de tam tersi bir durum olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

3.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIK PROBLEMİ

Bazı ülkelerin Kırılgan Beşli bir grubun içinde değerlendirilmesinin sebepleri olarak *yüksek cari açık oranları, yüksek enflasyon oranları ve büyüme performansındaki konjonktürel dalgalanmalar* olarak gösterilmektedir. Başta FED olmak üzere faiz artırımına gidilmesi ve aynı zamanda uluslararası arena da dominant olan genişletici para politikalarının yerine daraltıcı para politikalarının alacak olması halinde bu ekonomilerin dış finansman ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanacakları gösteriyor Bu bağlamda Türkiye'nin bu beşli grup içinde yer almasının nedenlerinden biri dış finansman kaynağı ihtiyacı için de olmasıdır (Eğilmez, 26.11.2017).

Bir ülke ekonomisinde dış dengesizliğe neden unsurlar dört başlıkta toplanabilir: (Seyidoğlu, 2017:370):

- 1.Yapısal Nedenler
2. İktisadi Dalgalanmalar
3. Geçici (arızı) nedenler
4. Döviz spekülasyonları

Gerçek hayatta bir ülkenin dış ticaret dengesi nadiren gerçekleşir. Cari işlemler hesabı ihrac edilen mal ve hizmetler ile ithal edilen mal ve hizmetler arasındaki farktır. Bir ülkenin ithalatı ihracatı aştığında cari işlemler açığı, ihracat ithalatı aştığında ise cari işlemler fazlası olur (Krugman vd., 2012:300). Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dengesindeki bozulmalarına sebep olan unsurun diğer makro ekonomik veriler ışığında değerlendirmizde daha çok yapısal nedenler ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Cari açığın sürdürülebilirliği için ele alınan kriterlerden bir tanesi "cari açık/GSYİH" oranı olmuştur. Dornbusch ve Fischer (1990), cari açığın, GSYİH'ye oranının %4, Freund (2000) ise %5 (Babaoğlu, 2005:10) ve Milesi-Ferretti ve Razin %5 gibi eşik oranlara bakma gerektiğini dile getirirler ve bu eşik değer üstünde çıkacak bir sonucun kriz sinyali olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ölçütün yanı sıra Milesi-Ferretti ve Razin eşik değer salt bir ölçüt olamayacağından hareketle Döviz kuru politikası, dış borçların vadesi ve bileşimi, dış ticaretin yapısı ve dışa açıklık derecesi de dikkate alınmasını gerektiğini, İhracat sektörünün küçük, dış borçların yüksek, tasarrufların düşük ve bankacılıkta/finansal kesimde denetlemenin zayıf olduğu durumlarda birkaç sene süren yüksek cari açıklar, bunalım için kırmızı alarm ışığını yakacağını ifade etmişlerdir (Milesi-Ferretti ve Razin aktaran, Uygur, 2012:13). Cari açığın sürdürülebilmesine dair bir ülkenin ekonomik yapısı, makroekonomik politikası ve politik ekonomisi önem arz etmektedir. Kalıcı

bir cari açık dengesizliğinin ve dış dengelerin sürdürülebilirliğini ölçmek ve değerlendirmek için ekonomi teorilerinin önemli yapısal göstergelerine ve bir dizi makroekonomik verinin/setinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu göstergeler aynı zamanda bir ülkenin dış şoklara karşı kırılganlığını da ölçmektedir. Bunlar (Milesi-Feretti ve Razin, 1996:21-28):

- ✓ Tasarruf ve Yatırım
- ✓ İktisadi Büyüme
- ✓ Ticari Açıklık
- ✓ Dış Yükümlülüklerin Bileşimi (Kompozisyonu)
- ✓ Finansal Yapı
- ✓ Sermaye Hesapları Rejimi
- ✓ Döviz Kuru Politikaları ve Döviz Kurunun Esneklik Derecesi
- ✓ Mali Denge
- ✓ Politik İstikrarsızlık, Belirsizlik ve Kredibilite

Cari işlemler açığı Türkiye'nin *kronikleşmiş* sorunlarından biri olup bu açıklar dış ticaret dengesi ile dış âlem faktör ödemelerinden meydana gelmektedir. Cari işlemler açıklarının analiz edilmesi ve anlaşılması için işlem türlerinin incelenmesi daha isabetli olacaktır. Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranının istenilen seviyede olmaması, *petrol ithalatçısı* bir ülke olarak petrol fiyatlarında meydana yükselişler, ağırlıklı sanayi ve ileri teknolojik ürünlerin ithal edilmesi, ihraç edilen yüksek teknolojik ve katma değerli ürünlerin azlığı dış ticaret dengesinin sağlanmasında problemler doğurmaktadır. Hem kamu hem de özel kesime ait dış borç ödemelerinde yapılan faiz ödemeleri ise dış âlem faktör ödemelerini oluşturur (Seyidoğlu, 2017:381-82).

2017 Eylül TCMB	Milyon USD
TCMB	703
Genel Yönetim	5.812
Bankalar	95.489
Kredi	49.590
DTH	15.189
Banka Mevduatı	18.495
TL Mevduat	12.215
Reel Sektör	68.069
Ticari Krediler	41.525
Diğer Krediler	25.554
ARA TOPLAM	170.073
Cari Açık	40.000
GENELTOPLAM	210.073

Kaynak:<http://www.mahfiogilmez.com/2017/11/turkiye-ekonomisi-nicin-krlgan-besli.html>

Yukarıdaki tablo Türkiye'nin dış finansman ihtiyacının ne miktarda olmasına dair net bir bakış açısı çizmektedir. Türkiye'nin gelecek bir yıl içinde *bulması / yenilemesi gereken dış finansman miktarının (170 milyar doları vadesi dolan krediler, borçlar, mevduatlar ve 40 milyar doları da doğacak olan cari açık olmak üzere) toplam 210 milyar dolar olduğunu* göstermektedir (Eğilmez, 26.11.2017).

Cari açık sorunu Türkiye'nin bugünden bir sorunu olmayıp esasında 150 yıllık bir tarihi kapsayan döneme tekabül eder ve Gür'e göre makroekonomik temellerden ziyade

uluslararası bir algı yönetimidir (Gür, 2014:1-6). Fakat 2013-2017 yılları arasındaki ekonomik endeksler ve veriler incelendiğinde Türkiye'nin artan Brezilya, Hindistan'ın ise cari açıklarının bir azalma eğiliminde olduğunu görebiliriz.

4.SONUÇ

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin ekonomik istikrarı sağlamak için uyguladıkları ekonomik politikaların bazı açmazları olduğu ve bu politikaların neticesinde kronik hale gelen kimi durumların olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin söz konusu 3 raporda da kırılğan ülke sınıfında yer almasının rasyonel bir tarafı mı olduğu yoksa ideolojik bir kaygı ya da ulusal bir algı mı olduğunu ölçmenin yolu toplulaştırılmış verilerden hareket ederek bir portre çizmektir. İktisadi büyüme verilerine baktığımızda 2013-2017 yılları arasında Türkiye'nin ortalama % 5,84'lük bir büyüme oranı ile % -0,64'lük Brezilya'ya nispeten mutlak bir üstünlüğe sahip iken % 7,14'lük bir performans sergileyen Hindistan'ın gerisinde olduğu görülmektedir. Müreffeh bir yaşam hakkında bilgi veren kişi başına düşen milli gelire baktığımızda kuşkusuz nüfus sayıları dikkate alındığında şaşırtıcı bir sonuç olmamakla birlikte yine aynı yıllar arasında 11 316 USD'lik bir ortalama ile Türkiye ilk sırada, 9 938 USD ortalaması ile Brezilya ikinci, 1 664 USD ile Hindistan üçüncü sırada yer almaktadır. Enflasyon oranlarına baktığımızda Türkiye söz konusu yıllar arasında 8,56'lık bir ortalama ile ilk sırada, Brezilya 6,6'lık ortalama ile ikinci, Hindistan 5,68'lik ortalaması ile üçüncü sırada yer almaktadır ve bu veriler enflasyon oranlarının tek haneye düşmekle birlikte bilhassa Türkiye için bir sorun olarak devam ettiğinin göstergesidir. İşsizlik oranları açısından aynı dönem irdelendiğinde Türkiye % 10,26'lık bir ortalama ile işsizlik oranının en yüksek olduğu görülmektedir. % 9,34'le Brezilya en yüksek ikinci orana sahip iken, Hindistan % 3,49 'la daha stabil ve istikrarlı bir durumdadır. Bütçe açığının ve kamu kesimi borcunun GSYİH' deki oranları incelendiğinde Türkiye'nin kamu kesimi ve bütçe disiplini noktasında Hem Brezilya hem de Hindistan'a göre daha net, sağlam, istikrarlı ve dengeli bir duruş gösterdiği aşikârdır. Kırılğan sınıflandırma yapılırken en çok atıf yapılan ve referans alınan değişken cari işlem dengesidir. Gelişmekte olan ülkeler için aksak bir taraf oluşturan cari açığın GSYİH' deki payını aynı yıllar arasında değerlendirmişimizde -4,7'lik bir oranla Türkiye cari ödemeler dengesini sağlamakta en çok zorlanan ülke olmaktadır. Brezilya -2,64'lük bir oranla ikinci, Hindistan -1,24'lük oranla cari ödemeler dengesinde oransal olarak en az açık veren ülke olmuştur.

Ekonomik istikrar bağlamında 2013-2017 yılları dönemi arası makro ekonomik verileri referans alarak Türkiye ekonomisini incelediğimizde yüksek büyüme oranları, kişi başına düşen milli gelirdeki artış, kamu kesimi borç yükünün azalması, bütçe dengesini sağlama noktasında iyileşmelere rağmen, yüksek enflasyonun varlığı, istihdam seviyesinin düşerek işsizlik oranının artması, cari açığın istenilmeyen seviyelerde olması nedeniyle artan dış finansman açığı kimi kırılmaların mevcudiyetini göstermektedir. Hindistan'ın kırılğan beşli grubundan çıkarılmasının ardında yatan temel unsur makro ekonomik dengeler açısından arzu edilen ve iyileşen bir performans seyretmesidir. Brezilya'nın kırılğan beşli gruptan çıkarılmasında en önemli unsurun dış ticaret dengesindeki düzelmeler ve cari açığın azalması olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Aslan, M.Hanifi. (2008). Makro İktisat Politikası. Alfa Aktüel, Bursa.
- Aslan, N. (2013). Uluslararası İktisat Politikası (s. 164-176). içinde Eskişehir: AÖF .
- Bocutoğlu, E. (2013). Makro İktisat Teoriler ve Politikalar, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. (2011). Ekonomi Politikası. Remzi Yayıncılık, İstanbul.
- FED. (2014). Monetary Policy Report, http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/20140211_mprfullreport.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12.2017)
- Gür, Nurullah. (2014). Bir Uluslararası Algı Oluşturma Çabası Olarak “Kırılgan Beşli” Kavramı, SETA Yayınları.
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Yıl 11, Sayı 1.
- Fisher, D. (1987). Monetary Fiscal Policy. New York Press. New York.
- Kazgan, G. (2012). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Yayıncılık, İstanbul
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M.J. (2010). *International Economics Theory And Policy*, Ninth Edition, Pearson Education, Boston.
- Milesi-Ferretti, M. and A. Razin (1996a) ,“Current Account Sustainability: Selected East Asian and Latin American Experiences”, NBER Working Paper Series, No: 5791, pp. 1-61.
- Paul Krugman ve Robin Wells (2011). Makro İktisat, çev. Fuat Oğuz v.d., Ankara: Palme Yayıncılık
- Mishkin, F. S. . (2006). Para, Bankacılık, ve Finansal Piyasalar İktisadı, 8. baskıdan Çeviri, Akademi Yayıncılık-2011, Çev. Şahin, Serçin ve diğerleri.
- Parkin, M. (2008). İktisat. Çev. Uzun, Özcan ve diğerleri. Akademi Yayıncılık. İstanbul
- Pınar, A. (2010). Maliye Politikası. Natural Yayınevi, Ankara.
- Savaş, V.F. (2007b). *İktisatın Tarihi*. Siyasal Kitabevi Yayınları. Ankara.
- P.A. Samuelson ve W.D Nordhaus (2010). “Economics”, McGraw-Hill.
- Serin, V. (1999). İktisat Politikası. Serin, V. (Ed.). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Uygur, E., (2004). “Türkiye’de Cari Açık Tartışmaları”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:19, Eylül, s.5-17.
- Ünsal E. (2009). Makro İktisat. İmaj Yayıncılık, Ankara.
- <http://www.mahfiegilmez.com/2013/11/krlgan-besli.html>
- <http://www.hakanozyildiz.com/2014/02/krlganlk-gostergeleri.html>
- <http://www.imf.org/en/Data>
- <https://data.oecd.org/gdp/real-gdp-forecast.htm>
- <https://knoema.com/atlas/Brazil/Unemployment-rate>

<https://www.focus-economics.com/countries/brazil>

<https://tr.tradingeconomics.com/india/unemployment-rate>

<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/selva-demiralp/turkiye-neden-yine-kirilgan-2552389/>

<http://www.mahfiyilmez.com/2017/11/turkiye-ekonomisi-nicin-kirilgan-besli.html>

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKHA KATKISI***THE LIFE, BOOKS OF IBN HAJAR AL-HEYTEMÎ FROM SHAFİ'I SCHOLARS AND CONTRIBUTION TO SHAFİ'I FIQH****Arş. Gör. İbrahim SİZGEN**

Arş. Gör. Mustafa Kemal Üniversitesi, ibrahimsizgen@hotmail.com

ÖZET

İbn Hacer el-Heytemî aklî, naklî ve fennî ilimler sahasında eserler ortaya koymuş çok yönlü bir âlimdir.

Tedrisinde bulunduğu hocaları sayesinde birçok talebe yetiştirmiş aynı zamanda fıkıh, hadis, tefsir, kelim ve diğer ilmî sahada birçok eser telif ederek de genelde İslam kültürüne özeldir ise Şâfiî fikhına katkıda bulunmuştur. Bu uğurda vermiş olduğu en önemli katkının halefi Râfiî ve Nevevî'yi model alarak onların eserleri ekseninde mezhebi yeniden tenkih (dizayn etme, tasarlama) sürecinden geçirip *Tuhfetu'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc* adlı eseri ortaya koymasındır, diyebiliriz. Bu eser, Şâfiî muhakkik âlimlerce incelenmiş eserde yer alan şerî hükümler Hadramevt, Şam, Dağıstan, Yemen ve Hicâz Şâfiî müteahhir fukahâsı tarafından Râfiî ve Nevevî'nin görüşlerinden sonra mezhepte mutemet görüşler olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Heytemî bu güzide eseriyle müteahhir fakihler nazarında benimsenmiş ve ele aldığı fetvalar ise neredeyse tartışmasız mezhepte kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şâfiî fikhı, İbn Hacer el-Heytemî, tenkih, *Tuhfetu'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc*, müteahhir fukahâ.

ABSTRACT

Ibn Hajar al-Heytemî is a great scholar who writes books in mental, transplant and sciences. Many students lectured on lessons learned from the jurists. Fiqh, hadith, tafsir, kelim, and other works of art and science, and contributed to the Islamic culture in general, and to Şafi in particular. We can say that the most important contribution he has given in this passage is to model Rafii and Nawawi and to redesign the sect around their works and to put forth the work *Tuhfetu'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc*. Because this book was examined by Hadramevt, Damascus, Dagestan, Yemen and Hijaz Shafii scholars and was accepted as the basis of the sect after Rafii and Nevevi. Hence, Heytemi has been adopted in the eyes of the late scholars with this valuable study. The fatawas were almost unquestionably considered sectarian.

Keywords: Shafi fiqh, Ibn Hajar al-Heytemi, design, *Tuhfetu'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc*, recent scholars.

GİRİŞ

Bir âlim değerlendirilirken onun fitratı, karakteri, ürün verirken yaşadığı dönemi, yakın-uzak çevresi, vatani, seyahatleri, eğitimi, eğitim aldığı hocaları, içinde yetiştiği kültür ortamı, dili, mezhebi, toplum içerisindeki statüsü, telif ettiği eserleri tanımak önem arz etmektedir.¹ Bu sebeple İbn Hacer el-Heytemî'nin hayatı, eserleri ve Şâfiî fikhına sunduğu katkıya değinmeden önce, makalenin imkânları ölçüsünde yaşadığı siyâsî, içtimâî ve ilmî dönemlere kısaca temasta bulunulacaktır.

- 9-11 Mart 2018 tarihinde Mardin'de düzenlenen I. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi'ndeki özet sunumumuzun tam metni olarak kaleme alınmıştır.

¹ Sıcak, Ahmet Sait, *Kur'ân Tefsirinde Öznellik*, Ankara Okulu, Ankara, 2017, s. 14-86.

Hicri X. yüzyılda yaşayan İbn Hacer el-Heytemî'nin, Memlûkler ve Osmanlı devleti olmak üzere iki büyük İslam devletine tanıklık ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Heytemî, ömrünün ilk on beş senesini Memlûk, geriye kalan elli iki senesini de Osmanlı hâkimiyeti altında geçirmiştir. Memlûkler Mısır, Şam ve Arap yarımadasına egemen bir devlettir.

İbn Hacer el-Heytemî'nin ilk on beş sene ömür sürdüğü bu dönemde Memlûkler, gerek iç çalkantı ve fitnelere gerekse haçlı saldırıları olmak üzere birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalarak zayıflama sürecine girmiştir. Öyle ki, halkın birliği dağılmış, tüccar ve çiftçilerden alınan vergiler artmıştır. Durumun iyiye gitmediğini gören Memlûk emirleri, Osmanlılardan yardım istemiştir. Buna istinaden Osmanlı devleti de harekete geçerek h. 923/1517 senesinin başlarında başta Mısır, Hicaz olmak üzere diğer İslam beldelerini yönetimi altına almıştır.²

Osmanlı devletine gelince; İbn Hacer el-Heytemî Yavuz Sultan Selim Han'ın dönemi h. 923-926/1517-1520 ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü h. 926-974 senelerine tanıklık etmiştir. Bu iki dönemde halkı birbirine düşüren asabiyet ve kavmiyetçilik anlayışına son verilerek İslam ümmeti birleştirilmiş ve halktan alınan yüksek vergiler düşürülmüştür. Osmanlı devleti fetih politikaları neticesinde genişleyerek siyâsî manada altın çağı yakalamıştır.³

Heytemî'nin yaşadığı dönemin sosyal durumu ise Memlûkler döneminde toplum Devlet ricali, elit tabaka (üst düzey tüccarlar, fakihler ve soylular, orta sınıf (Orta halli tüccarlar, maaşlı ve pazarcılar), çiftçiler, köylüler, sanatkârlar ve yoksullar olmak üzere birbirinden farklı yedi tabakadan oluşmaktadır. Memlûkler, halkın trajik durumundan tamamen uzak ve çok lüks bir hayat yaşıyorlardı. Yoksul halkın sefalet içerisinde yaşatılması ve Memlûk emirlerinin ıktâ arazilerinden büyük payı kendilerine almaları halkı galeyana getirerek tebaa ile emirler arasında iletişim kopukluğuna sebep olmuştur. Dolayısıyla toplumda yaşanan iç çalkantılar, yabancı uyruklu emirlerin yönetime getirilip zulmetmesi, toplum arasında asabiyet olgusunun yayılması ve vergilerin arttırılması gibi siyasal nedenlerden etkilenen toplum dağılmış ve Memlûklerin sonu gelmiştir.⁴

Mısır ve Hicaz toprakları Osmanlı hâkimiyetine geçince halkın sosyal durumu Memlûkler dönemindeki sosyal hayatın aksine takdire şayan bir hal almıştır. Zira Osmanlı ümeraları "insanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışıyla hareket etmiş, halkla doğrudan ilgilenerken onların sorunlarını çözmeye çalışmışlar, halkın refah seviyesini yüksek tutarak gönüllerini kazanmış ve yeryüzünde Allah'ın adaletini hâkim kılmak için de halkı ümmetçilik anlayışı içerisinde yeniden birleştirmişlerdir.⁵

Heytemî'nin yaşadığı dönemde ilmî seviye oldukça yüksektir. Zira bu dönemde yaşayan sultan ve ümeralar ilme, âlime ve mescit-medrese inşasına oldukça önem vermişler ve bu uğurda âlimleri maddî-manevî desteklemişlerdir. Örneğin Ezher Camisi birbirinden farklı ilimlerin okutulduğu bir yer olmuştur. Ayrıca Selahattin Eyyûbî tarafından inşa edilen Selahiye ve yine Zahir Baybars tarafından kurulan Zahiriyye medreseleri ilmî merkezler haline getirilerek birçok İslam beldesinden gelen âlimlerin münazaralarına tanıklık etmiştir.

² el-Hanefî, Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâi'uz-Zuhûr fî Vekâi'u'd-Duhûr*, el-Heyetu'l-Mısriyye, Mısır, thk, Muhammed Mustafa, 1984, IV, 402-403; Ferîd Bek, Muhammed, *Târîhu'd-Devleti'l-'Aliyyeti'l-'Usmâniyye*, thk, İhsan Hakkı, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1981, s. 96; el-'Arîni, Seyyid Bâz, *el-Memâlik*, Daru'n-Nahdati'l-Arabî, Beyrut, ts, s. 68; 'Âşûr, Saîd Abdulfettah, *el-'Asru'l-Memâlik fî Mısır ve's-Şâm*, Daru'n-Nahdati'l-Arabî, Kahire, 1976, s. 320-323.

³ İbrahim Bek, Halîm, *Târîhu'd-Devleti'l-'Usmâniyyeti'l-'Aliyye*, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988, s. 80-88.

⁴ el-Makrîzî, Takiyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'izu ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hutati ve'l-Âsâr*, Daru Sadır, Beyrut, ts, s. 220-221; 'Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlik*, s. 308-328.

⁵ el-'İsâmî, Abdümelik b. Hüseyin b. Abdümelik, *Semtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fî Ebnâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 72-74.

Bağdat ve Kahire ilim ve kültür başkenti olmuştur.⁶ Osmanlı devleti döneminde ise, ilim merkezi olan Endülüs ve Bağdat gibi beldeler Tatar ve Haçlılardan alınarak Mısır ve Hicaz bölgesinde yaşayan âlimlerin Endülüs ve Bağdat beldelerinde hayat süren âlimlerle irtibat kurmalarına, birbirlerine ilim meşvereti için gidip gelmelerine yardımcı olunmuştur.⁷

I. İsmi ve Doğumu

Asıl adı Şihâbuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nuriddîn Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî'dir. Mısır'ın Ğarbiyye bölgesinde yer alan Ebü'l-Heytem mahallesinde⁸ doğmuştur.⁹

Künyesi Ebü'l-Abbâs ve Ebû Abdillâh olup¹⁰ lakabı ise Şihâbuddîndir. Soyu Benî Sa'd kabilesine dayandığından el-Ensârî nisbesiyle tanınmaktadır.¹¹ Aslen Mısır'ın Ayn Şems yakınlarında bulunan Selmunt köyündendir.¹² Heytemî'nin büyük dedesi, insanlarla zarurete binaen çok az konuştuğundan dolayı taş anlamına gelen "Hacer" lakabıyla anılmış ve bu soydan gelenlere de "İbn Hacer" vasfı verilmiştir.¹³

İbn Hacer el-Heytemî'nin doğum tarihiyle ilgili 899/1494¹⁴, 908/1502¹⁵, 909/1503¹⁶, 911/1505¹⁷ şeklinde dört farklı görüş ileri sürülmüştür. Ancak İbn Hacer el-Heytemî'nin Recep ayının 909/1503 senesinde doğduğu görüş en doğru olandır. Zira İbn Hacer el-Heytemî'nin talebesi olan Ebûbekir b. Muhammed b. Abdillâh es-Seyfî, hocasının hayatını kaleme alırken hocasının 909/1503 senesinin sonlarında doğduğunu söylemektedir.¹⁸ Ayrıca Heytemî, hocalarının yer aldığı Mu'cem'de Suyûtî'nin vefatından yaklaşık üç yıl önce olduğunu belirtmiştir. Celaleddîn es-Suyûtî 911/1505 de vefat ettiğine göre bu durumda Heytemî'nin doğumu da 909/1503 senesinde olması kesinlik kazanmaktadır.¹⁹

⁶ Selîm, Mahmûd Rızk, *Asru Selâtini'l-Memâlik ve Netâcuhi'l-İlmî ve'l-Edebî*, Mektebetu'l-Edeb, Kahire, 1962, III, 34.

⁷ el-'İsâmî, *Semtu'n-Nucûm*, IV, 44-45; Emced Reşîd, Muhammed Ali, *el-İmâmu İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi'ş-Şâfiî*, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2000, s. 7.

⁸ Kimileri, mahallenin adının İbnü'l-Heysem olduğunu ve halkın bu ismi, İbnü'l-Heytem şeklinde değiştirdiğini söylemiştir. Bkz. Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebîr, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcimi ve'l-Meşihati ve'l-Müselâlat*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982, I, 337.

⁹ Ba'İbakkî, Münîr, *Mu'cemu A'lâmi'l-Mevrid*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992, s. 21.

¹⁰ Şâyi', Muhammed b. Abdilaziz, *Ârau İbn Hacer el-Heytemî el-İ'tikâdiyye*, Mektebetu Dari'l-Minhâc, Riyâd, h. 1427, s. 30.

¹¹ Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, I, 234; Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehretu Hayâtî'd-Dünyâ*, el-Halebî, thk: Abdülfettah Muhammed el-Hillo, 1967, I, 435; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, 1999, XIX, 531.

¹² Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sâdir, Beyrût, ts, III, 238. Zira bu köyde İbn Hacer el-Heytemî'nin dedesi yaşamış ancak Ülkede fitne ve fesadın artmasından sonra bu köyden Ğarbiyye bölgesinde bulunan dindarları ve hafız-kurralarıyla şöret bulan Ebü'l-Heytem mahallesine taşınarak orada ikamet etmiştir. Daha sonra da İbn Hacer el-Heytemî bu mahallede dünyaya gelmiştir. Bkz. Heytemî, Şemsüddîn b. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nuriddîn Ali b. Hacer, *el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts, I, 3. (Mukaddime).

¹³ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 3. (Mukaddime).

¹⁴ Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Arifîn*, Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, ts, I, 146.

¹⁵ Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yâni'l-Mieti'l-'Âşire*, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, III, 113.

¹⁶ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâlî' bi Mehâsini Men Ba'de'l-Karnî's-Sabî'*, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts, I, 109.

¹⁷ Gazzî, bunu söylerken dayanak olarak İbn Hacer el-Heytemî'nin torunu olan Abdülaziz ez-Zemzemî'nin dedesinin viladeti ile ilgili bu şekilde söylediğini nakletmektedir. Bkz. Gazzî, *el-Kevâkib*, III, 111.

¹⁸ Heytemî, *Eşrefu'l-Vesâil ilâ Fehmi'ş-Şemâil ve Ma'ahu Cevâhiru'd-Durer fi Menâkibi İbn Hacer*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 19.

¹⁹ Şâyi', *Ârau İbn Hacer*, s. 31-32; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 531; Uysal, İsa, *İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Hayatı, Eserleri ve "el-Fetâva el-Hadisîyye" Özelinde Hadisçiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 12.

II. AİLESİ

İbn Hacer el-Heytemî'nin babasının adı Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Hacer'dir. Terâcim eserlerinde İbn Hacer el-Heytemî'nin babasıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak İbn Hacer el-Heytemî'nin Ahmed eş-Şinnâvî ve Ebü'l-Hamâil'in babasının hocaları olduğunu belirtmesi babasının da bir ilmî terbiyede yetiştiğini göstermektedir. İbn Hacer el-Heytemî küçük yaşlardayken babası vefat etmiştir.²⁰

Heytemî'nin dedesi ise, Şemsüddîn Muhammed b. Bedriddîn Ali b. Hacer'dir. İbn Hacer dedesinin yüz yirmi yaşına gelmesine rağmen bunamadığını, ibadetlerini aksatmadığını ve babasının vefatından sonra dedesinin kendisine baktığını belirtmektedir.²¹

Heytemî, h. 932/1525 senesinde amcasının oğlunun kızıyla evlenmiştir. Bu evlilikten Muhammed b. Ebi'l-Hayr, Abdurrahman el-Heytemî ve isimlerine muttalî olamadığımız iki kız meydana gelmiştir. Heytemî'nin her iki oğlu ilim erbabından olmakla birlikte hitabet bakımından belîğ olmakla şöhret bulmuştur. Heytemî'nin oğlu Abdurrahman'ın evlenmesiyle Radiyuddîn adında bir torunu olmuştur. Radiyuddîn babası, Abdullah el-'İsâmî, Ahmed el-Hikemî ve Seyyid Ömer el-Basrî gibi Mekke ulemasından fıkıh dersleri alarak Şâfiî fakihleri silsilesine girmiştir. Radiyuddîn, dedesi İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfe* adlı eserine haşiye, *Esne'l-Metâlib fi Sılati'l-Ekârib, el-Fethu'l-Mubîn fi Şerhi'l-Erba'in* ve *el-Kavlu'l-Muhtasar fi 'Alâmeti'l-Mehdi'l-Muntazar* adlı eserlerine ihtisar çalışmaları yapmıştır. Aynı zamanda Muhyeddîn b. Arabî'den bahseden *Şezzeretu Men Zeheb min Tercemeti Seyyidi Tayyi'il-'Arab* adını verdiği bir risale de kaleme almıştır. Radiyuddîn, h. 1041/1631 yılında Mekke'de vefat etmiştir.²²

Ayrıca Heytemî'nin Abdülaziz b. Muhammed b. Abdilaziz b. Ali ez-Zemzemî adında bir torunu daha vardır. Abdülaziz ez-Zemzemî, h. 997/1589 senesinde Mekke'de doğmuştur. Mekke fukahâsı tarafından fıkıh dersleri alarak Şâfiî fakihlerinden olmuş ve iftada bulunarak insanlara fayda sağlamıştır. İlmî sahada ilerleyerek dedesi İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfe* adlı eserine telifatta bulunmuştur. H. 1072/1661 senesinde Mekke'de vefat etmiştir.²³

III. EĞİTİMİ

İbn Hacer el-Heytemî, küçük yaşlardayken babasını kaybetmiştir. Babasının vefatından sonra dedesi, Heytemî'yi yanına alarak Kur'an'ı ve Şâfiî fihhına dair Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserini ezberletmiştir. Dedesinin vefatından sonra Heytemî'nin eğitimi ile babasının hocaları olan Şâfiî fakihlerinden Şemsüddîn b. Ebi'l-Hamâil ve Şemsüddîn eş-Şinnâvî ilgilenmiştir. Hocası Şinnâvî²⁴ ilim tedrisi için Heytemî'yi Tanta'daki el-Mescidü'l-Ahmedî'ye göndermiştir. Heytemî burada Mebâdiu'l-'Ulûm (İlmin Metodları) dersleri almıştır. Yine hocası Şinnâvî h. 924/1518 senesinde Heytemî'yi Kahire el-Câmiu'l-Ezher'de ders veren talebelerinden birine teslim ederek başta Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı ve *Muhtasaru Ebi Şucâ'* olmak üzere birçok eseri ders almıştır. Ayrıca Ezher'de sarf, nahiv, tıp, feraiz ve tasavvuf gibi birçok farklı alanlarda meşhur olan ulemadan dersler alarak ilmen olgunlaşmıştır. Öyle ki yirmi yaşına gelmeden Şâfiî mezhebine göre fetva vermeye ehil

²⁰ Emced Reşid, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 13.

²¹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 3. (Mukaddime).

²² Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 4. (Mukaddime); Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlillah b. Muhibbiddîn b. Muhammed, *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi 'Aşer*, el-Matbaatu'l-Vehibe, h. 1284, II, 166-167; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 340; Emced Reşid, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 13-15.

²³ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 426-427.

²⁴ Asıl adı, Ahmed b. Ali b. Abdilkudûs b. Muhammed olup Şinnâvî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Edebiyatçı bir kimliğe sahip olmakla birlikte kelim ilmiyle de iştigal etmiştir. H. 975/ 1567 yılında Mısır'ın Ğarbiyye bölgesinde yer alan Rûh mahallesinde doğmuştur. *el-İrşâd ilâ Sebîli'r-Reşâd*, *Hulâsatu'l-İhtisâs vemâ likullin mine'l-Havas*, *İfâdetu'l-Cûd fi Vahdeti'l-Vucûd*, *el-İklîd fi Tecridi't-Tevhîd*, *et-Te'sil ve't-Tafsîl* ve *Fevâtihu's-Salavâti'l-Ahmediyye fi Levâihi Medâihi'z-Zâti'l-Muhammediyye* adlı eserleri tasnif etmiştir. H. 1028/1619 senesinde Medine'de vefat etmiştir. Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arifîn*, I, 154-155.

olduğuna dair icazete layık görülmüştür.²⁵ Daha sonra Zeynüddîn Abdülhak es-Sünbâtî ve diğer muhaddislerden başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis ve usulüne dair dersler alarak hadis alanında Heytemî icazet almıştır. Hadis ilmiyle iştiğal ettikten sonra tekrar fıkha yönelmiştir. Öyle ki Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed er-Remlî, Nâsiruddîn et-Tablâvî ve Ebü'l-Hasan el-Bekrî gibi birçok fakihin tedris faaliyetlerine düzenli olarak katılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Heytemî, fıkıh ve hadis dışında diğer alanlarda da dersler almıştır. Mesela Şemsü'l-Bedrî, Şemsü'l-Hattâbî, Şemsü'l-Lakânî (ö.935/1528)²⁶ ve Şemsü'd-Dayrûtî gibi gramercilerden nahiv ilmini öğrenmiştir. Bu alanda uzmanlaşarak İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserini şerh etmiştir. Yine Heytemî, hocası Şemsü'l-Hattâbî'den sarf ilmi üzerine dersler almıştır. Kalam, Maânî ve Beyân ilimlerini ise, Şemsüddîn eş-Şinnâvî ve Şemsü'd-Delcî'den almıştır. Mantık ilmini Muhammed eş-Şenşûrî²⁷ ve Şemsü'd-Delcî'den, feraiz ilmini eş-Şems Muhammed el-Feradî²⁸ ve Şihâb Sâlih en-Natvî'den; tıp ilmini Şihâb İbn es-Sâiğ el-Hanefî'den²⁹; tasavvuf ilmini ise el-'Abbâdî³⁰ ve İbn Tahhân'dan öğrenmiştir. Heytemî, bu eğitimleri aldıktan sonra Nasiruddîn el-Lakânî'nin³¹ yanında uzun bir müddet kalarak *Şerhu'l-'Akâid*, *Şerhu'l-Mevâkıf*, *Şerhu'l-'Adud*, *Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'*, *Beyan ilmine dair el-Mutavvel*, nahiv ilmine yönelik *et-Tavdîh*, sarf ilminde de *Şerhu't-Teftezânî* ve farklı alanlara mahsus sayılamayacak kadar çok birçok eseri ders olarak okumuştur. Heytemî, h. 933/1527 senesinde hocası Ebü'l-Hasan el-Bekrî ile birlikte hacca gider ve h. 934/1528'de orada kalırlar. Bir ara aklından fıkıh üzerine eser yazmak geçse de ancak daha sonra bu düşünceden vazgeçer. Ta ki ünlü mutasavvıf Haris el-Muhâsibî'yi rüyasında kendisine telif yapmasını ister ve bu hususta muvaffak olacağını müjdeleyince eserler telif etmeye karar verir. Heytemî, Mekke'den Mısır'a döner ve İbnü'l-Mukırrî'nin *er-Ravda* adlı eseri üzerine ihtisar ve şerh çalışması yapar. Heytemî, ailesi ve hocası Ebü'l-Hasan el-Bekrî ile birlikte h. 937/1531 senesinde tekrar hacca gider ve burada kalarak h. 938/1532'de İbnü'l-Mukırrî'nin *er-Ravda* adlı eseri üzerine ihtisar ve şerh çalışmasını tamamlar. Heytemî'nin hocası h. 941/1535 senesinde Mısır'a döner ama Heytemî, ailesiyle birlikte Mekke'de ikamet etmeye ve tedris-ifta faaliyetlerine devam eder. Burada yaptığı ilmi gayretlerinden dolayı da kendisine "Şeyhu'l-İslam ve İmamı'l-Harameyn" gibi unvanlarla anılmıştır.³²

²⁵ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 9. (Mukaddime); Şâyi', *Ârau İbn Hacer*, s. 32.

²⁶ Muhammed b. Hüseyin'dir. Mâlikî mezhebinin fakihlerinden olup Ezher camiinde meşihat makamına getirilmiştir. *Muhtasarı Halil* adlı kitap üzerine haşiyeler yazmıştır. Kirbâsî, Muhammed Sadık, *Târîhu'l-Merâkîd*, Dairetu'l-Maârifî'l-Hüseyinî, Londra, 1998, VII, 158.

²⁷ Muhammed b. Abdillâh b. Ali'dir. Hicri 888/1483'de Mısır'da doğmuştur. Heytemî'nin mantık ilminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. H. 983/1575'te vefat etmiştir. Şâyi', *Ârau İbn Hacer*, s. 38.

²⁸ Tam adı, Muhammed b. Abdilkâdir es-Sinhûrî'dir. Mısır'da onun gibi matematik ve feraiz ilimlerini bilen olmamıştır. Zekerıyyâ el-Ensârî'den tedris faaliyetlerini yürütmesi için icazet almıştır. *Şerhun 'alâ Süneni't-Tirmizî* adında iki ciltten oluşan eseri vardır. Emced Reşid, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 23.

²⁹ Ebü'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Kâsım es-Sabbâğ'dır. H. 992/1584 senesinde doğmuştur. Ezher'de okuyarak belağat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi arabî ilimlerde uzmanlaşmıştır. *Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'* adlı eser üzerine haşiye yapmıştır. Aynı şekilde *Şerhu'l-Varakât*, *Hâşiyetun 'alâ Şerhi'l-Minhâc* adlı eserleri ile de usul ve fûru ilmine katkıda bulunmuştur. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 198.

³¹ Asıl adı, Muhammed b. el-Hasan el-Lakânî'dir. H. 873/1468'de doğmuştur. Maliki fakihlerindedir. Altmış yıl kadar farklı ilimler üzerine tedris işlerini yürütmüştür. En çok okuttuğu eserler ise, *Tefsîru'l-Beydâvî*, *Muhtasarı İbni'l-Hâcib* ve *Muhtasarı Halil*'dir. İbn Hacer el-Heytemî, bu zattan mantık ve kalam ilimlerinden *Şerhu İsâğûcî* adlı eseri öğrenmiştir. *Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'* adlı fıkıh usûlü eserine haşiye, Zencânî'nin *et-Tasrif* adlı eserine de şerh yazmıştır. Hicri 958/1551'de vefat etmiştir. el-Lakânî, Nasiruddîn Muhammed b. el-Hasan, *Şerhu'n-Nâsırı'l-Lakânî 'alâ Mukaddimeti Muhtasari's-Şeyh Halil*, Daru'l-Besâir, Cezair, 2007, s., 7. (Mukaddime); Emced Reşid, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 24.

³² Heytemî, *Cevâhiru'd-Durer*, s. 19-22; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, I, 109; İbnü'l-'İmâd, Şihâbuddîn Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Daru İbn Kesîr, Dimaşk, 1993, X, s. 541-543; Şâyi', *Ârau İbn Hacer*, s. 32-33; Şa'rânî, Abdülvahhâb, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, Kahire, 2005, s. 94; Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elıbbâ*, I, 435; Ayderûs, Abdülkadir b. Şeyh b. Abdillâh, *en-*

IV. VEFATI

Heytemî'nin vefat tarihiyle ilgili h. 964/1556, h. 973/1565, h. 974/1566 ve h. 995/1587 olmak üzere dört farklı görüş ileri sürülmüştür. Heytemî'nin h. 964/1556 ve h. 995/1587 senesinde vefat etmesi iki açıdan mümkün değildir. Zira Heytemî, *el-İcâze fî 'İlmi'l-Hadîs* adlı eserini h. 972/1564 senesinin Ramazan ayında yazdığını söylemektedir. Dolayısıyla h. 964/1556'de vefat ettiği söylenemez. Aynı şekilde h. 995'te vefat ettiği de doğru değildir. Nitekim Hafâcî, 'Ayderûs ve İbnü'l-İmâd gibi Heytemî'den hemen sonra yaşayan terâcim telifi yapan kişiler, Heytemî'nin h. 973/1565 ya da 974/1566 senesinde vefatı üzerine ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla Heytemî'nin neredeyse çağdaşı diyebileceğimiz bu kişilerin onun vefat tarihiyle ilgili hata etmeleri mümkün değildir. Heytemî'nin vefat tarihi ile ilgili en doğru görüş h. 974/1566 olan görüşdür. Zira Heytemî'nin önünde diz çöküp eğitim gören ve ona en yakın olan Bâ'amrû (es-Seyfî)³³ adındaki talebesi hocasının son günleri ile ilgili şunları söylediği nakledilmektedir: "Hocamın hastalığı arttığında yaklaşık yirmi gün tedris faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldı. Hicri 974/1566 Recep ayının yirmi birinde vasiyette bulundu. İki gün sonra yani h. 974/1566 Recep ayının yirmi üçü sabahı da vefat etti. Mekke'de bulunan Ma'lâ kabristanına defnedildi."³⁴

V. HOCALARI

Kişinin ilmî seviyesi ve itibarı, hocalarının ve ilimde nisbeti bulunduğu âlimler halkasının bilinmesiyle değer kazanır ve muteber olur.

İnsanlığın başlangıcından itibaren ilim, hoca-talebe, usta-çırak sistemi ile aktarılmış ve geliştirilmiştir. Daha sonra da günümüze kadar gelmiştir. Bununla birlikte ilim ve bilginin günümüze kadar gelmesinde mümtaz hocaların seçkin talebeler yetiştirmeleri yer almıştır.

Bu yüzden kişinin kendilerinden ilim öğrendiği âlimler şeceresini bilmek, o kişiyi tanıma ve değerlendirmeye tabi tutmada başvurulacak en önemli ölçüttür.³⁵

Nevevî (ö.676/1277), bu konu da şöyle demektedir: "fakih ve Mütefakkih'in (fikhî öğrenmek isteyen), şeyhler silsilesinin bilinmesi gerekli ve önemlidir. Ondan cahil olmak ise kabîh sayılır."³⁶

Kuşkusuz Heytemî'nin haiz olduğu ilimden ve telif ettiği eserlerinden anlaşılacağı üzere alanında uzman kişilerce yetiştirilmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi Heytemî, Nevevî'nin *Minhâcu't-tâlibîn* başta olmak üzere birçok metinleri ezberlemiş, hocalarından henüz yirmi yaşlarında iken fetva ve ders vermek için icazet almıştır. Genç yaşlarda tefsir, hadis, fikh, usûl-ü fikh, ferâiz, kelam, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyan ve tasavvuf gibi ilim dallarının çoğunda eser verecek seviyeye gelmiştir. Şeyhu'l-İslam ve İmamü'l-Harameyn gibi lakaplarla anılmıştır. Bu bağlamda Heytemî'yi ilmen zenginleştiren

Nûru's-Sâfir 'an Ahbâri Karni'l-Âşîr, Daru Sâdir, Beyrût, 2001, s. 391-393; Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 16-19; Uysal, İbn Hacer el-Heytemî, s. 13; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 531.

³³ Asıl adı Ebûbekir b. Muhammed b. Abdillâh b. Ali b. Bâ'amrû es-Seyfî'dir. İbn Hacer el-Heytemî'nin talebelerinden olup müthiş haccede tarih ilmine hâkimdir. *Nefâisu'd-Durer fî Tercemeti İbn Hacer* adlı eseri vardır. *Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifîn*, III, 73.

³⁴ Heytemî, *Cevâhiru'd-Durer*, s. 34; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 543; Ziriklî, *el-'Alâm*, I, 234; Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 390; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 338; Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, I, 435; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâh*, I, 109; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 531; Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 18-19; Uysal, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 14.

³⁵ Koçyiğit, Yakup, *Muhyiddin en-Nevevi'nin Hayatı, Eserleri ve Sahih-i Müslim Şerhindeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989, s. 29.

³⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyeddîn b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts, I, 18.

onu dönemin İmâmı, müftüsü, Arap diyarlarının âlimi yapan bazı hocalarına ve ilmî yaşantılarına değinerek bir nebze de olsa okuyucuya fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Heytemî'nin yaklaşık kırk kadar hocası vardır.³⁷ Ancak biz en önemli olanları ele almakla yetineceğiz.

- **Zekeriyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520):** asıl adı, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî'dir. H. 824/1421 senesi Mısır'ın Şarkıyye mıntikasına bağlı Suneyke köyünde doğmuştur. İlk eğitimine Kur'an'ı ezberleyerek başlayan Zekeriyyâ el-Ensârî, babasının vefatından sonra h. 841/1437 senesinde annesi tarafından ilim tahsili için Kahire'ye gönderilmiştir. Ezher'de birçok farklı sahada kaleme alınmış temel metinleri ezberlemiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Sâlih b. Ömer el-Bulkînî (ö. 868/1464), Kemâleddin İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467, Muhyiddin el-Kâfiyecî (ö. 879/1474), Celâleddin el-Mahallî (h. 864/1459), Şerefuddin İbnü'l-Haşşâb'ın da aralarında bulunduğu birçok âlimden mukaran fıkıh başta olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, hat, astronomi, hesap, cebir, tıp gibi diğer ilim dallarında tedris görerek icazet almıştır. Şâfiî fıkıhında otorite olduktan sonra İbn Hacer el-Heytemî Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed er-Remlî (ö. 1004/1596), Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bekrî (ö. 952/1545), İbnü'n-Nakîb el-Halebî (ö. 971/1563) ve Ömer b. Ahmed eş-Şemmâ' el-Halebî gibi birçok âlim yetiştirmiştir. İbn Hacer el-Heytemî henüz on üç yaşındayken hocası Zekeriyyâ el-Ensârî'den icazet almıştır. Öyle ki, hocası Zekeriyyâ el-Ensârî, Heytemî'yi her gördüğünde "Allah seni dinde fakih kılsın!" şeklinde duada bulunduğu rivayet edilmiştir. Fıkıh, tefsir, hadis, kıraat ve tasavvuf gibi birçok alanda eserler yazmıştır. Fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerden bazıları ise şöyledir: *Şerhu Muhtasaru'l-Müzenî, Menhecu't-Tullâb, Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb, Tahrîru Tenkihi'l-Lubâb* ve daha birçok eser. Hicri 926/1520 senesinde vefat etmiştir.³⁸
- **Zeynüddîn Abdülhak es-Sünbâtî (ö. 931/1525):** asıl adı, Abdülhak b. Muhammed b. Abdilhak es-Sünbâtî olup h. 842/1438'de Kahire'de doğmuştur. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), İbnü'l-Hümâm (ö.861/1457), Celaluddîn es-Suyûtî(ö. 911/1505), Alemuddîn el-Bulkînî ve Şemsu'd-Devvânî (ö. 908/1502)'den dersler almıştır. İbn Hacer el-Askalânî'den hadis ilmi üzerine icazet almıştır. Fıkıh ve hadis usulüne çokça

³⁷ Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, s. 35.

³⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 46; Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 392; Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, s. 35; Özel, Ahmed, "Zekeriyyâ el-Ensârî", *DİA*, 2013, XLIV, 212-215.

önem göstermiştir. Ezher camiinde dersler okutmuştur. İbn Hacer el-Heytemî'ye icazet vermiştir. Hicri 931/1525 senesinde Mekke'de vefat etmiştir.³⁹

- **Reîsü'l-Etubbâ' Şihâbuddîn İbnü's-Sâiğ (ö.934/1527):** Emînuddîn el-Aksarâyî'den aklî ve naklî ilimleri almıştır. Şumunnî (ö. 872/1468) ve Kâfiyeci (ö. 879/1474) gibi âlimlerle müzakerelerde bulunmuştur. Heytemî kendisinden tıp dersi almıştır.⁴⁰
- **Şemsüddîn ed-Delcî (ö.947/1540):** Asıl adı, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b Ahmed ed-Delcî el-Osmânî eş-Şâfiî olup h. 860/1456 senesinde Delce'de doğmuştur. Hadis, ilm-i arûz ve tarih sahasında tanınmış biridir. Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497), Burhân el-Bikâ'î ve Nasiruddîn el-Hanbelî gibi birçok Kahire ve Şam ulemasından ilim öğrenmiştir. Arûz ilmi üzerine *Şerhu'r-Râmize fî 'ilmeyi'l-'Arûz ve'l-Kâfiye* kaleme almıştır. İbn Hacer el-Heytemî, on sekiz yaşındayken Şemsüddîn ed-Delcî'ye gelerek mantık ve maânî ilimleri okumaya başlamıştır. Nevevî'nin *el-Erba'în* adlı eseri üzerine şerh yapmıştır. Ayrıca *Şerhun 'ale's-Şifâ ve Makâsidü'l-Makâsid* adlı iki eseri de vardır. Kahire'de vefat etmiştir.⁴¹
- **Şemsü'd-Dayrûfî (ö.949/1542):** Tam adı, Muhammed b. Şa'bân b. Ebî Bekir b. Halef ed-Dimyâtî'dir. İbn Arûs el-Mısırî diye şöret bulmuştur. Ezher camiisinde vaizlik görevini üstlenmiştir. Şâfiî fakihlerindedir. Müthiş derecede belîğ bir dil kullandığından her taraftan vaazını dinlemeye gelenler olmuştur. Mısır'daki Haşabiyye medresesinin tedris faaliyetlerini üstlenerek birçok talebe yetiştirmiştir. Heytemî, bu zattan nahiv ilmini almıştır. *Şerhu Minhâci'N-Nevevî*, *Şerhu's-Sittîn li Seydâ Ahmedî'z-Zâhid*, *el-Kâmûs fi'l-Fıkh* ve *Şerhu'l-İrşâd* adlarında eserler kaleme almıştır.⁴²
- **Ebü'l-Hasan el-Bekrî es-Siddîkî (ö.952/ 1546):** Asıl adı, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman b. Ahmed el-Bekrî'dir. H. 898/1493' de Kahire'de doğmuştur. Hz. Ebûbekir'in soyundan olduğu için el-Bekrî diye anılmıştır. Mısır Şâfiî ulemasındandır. Zekeriyâ el-Ensârî ve Burhan b. Ebi's-Şeref gibi meşhur âlimlerden ders almıştır. Mutlak müçtehit seviyesine ulaşmıştır. İlimde derinleştikten sonra Şâfiî usulü sahasında birçok talebe yetiştirmiştir. O talebelere birisi de Heytemî'dir. Heytemî, henüz yirmi yaşlardayken ifta ve tedris yapabildiğine dair bu zattan icazet almıştır. *el-*

³⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 542; Şâyî', *Ârâu İbn Hacer*, s. 36; Emced Reşid, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 21.

⁴⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 542; Uysal, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 18.

⁴¹ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 10. (Mukaddime); Şâyî', *Ârâu İbn Hacer*, s. 36; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Mesnâ, 1957, XI, 265.

⁴² Mûsâ, Muhammed b. Hasan b. 'Akîl, *el-Muhtârü'l-Mesûn min A'lâmi'l-Kurûn*, Daru'l-Endülüsî'l-Hadrâ, Cidde, ts, 678-679; Tu'mî, Muhyeddîn, *en-Nûru'l-Ebher fî Tabakâti Şuyûhi'l-Câmi'i'l-Ezher*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1992, s. 15.

Kenz fi Şerhi'l-Minhâc, Şerhu'r-Ravda, Hâşiyetun 'ale'ş-Şerhi'l-Mahallî ve Şerhu'l-'Ubâb adlı eserleri telif etmiştir. H. 952/1545 senesinde Kahire'de vefat etmiştir.⁴³

- **Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed er-Remlî (ö.957/1550):** Şâfiî fakihlerinden olup *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eserin sahibi Şemsüddîn Muhammed er-Remlî'nin babasıdır. Oğlu, babasının fetvalarını toplamıştır. Zekeriyâ el-Ensârî'nin en önde talebelerindendir. Öyle ki, hocası Zekeriyâ el-Ensârî Şihâb er-Remlî'den eserlerini inceleyip hata gördüğünde düzeltmesini istemiştir. Şihâb er-Remlî, hocası Zekeriyâ el-Ensârî'nin vefatından sonra tedris faaliyetlerini yürütmüştür. Şâfiî müteahhir fukahâ'nın neredeyse hepsine ders vermiştir. Oğlu Şemsüddîn er-Remlî, Hafîb eş-Şirbînî ve İbn Hacer el-Heytemî yetiştirdiği en önemli talebelerinden sadece birkaçıdır. Heytemî, yirmi yaşındayken kendisinden icazet almıştır. *Risâletun fi Şurûti'l-İmâme, Şerhu Şurûti'l-Vudû', Şerhu Manzûmeti'l-Beydâvî fi'n-Nikâh, Fethu'l-Cevâd bi Şerhi Manzûmeti İbni'l-'İmâd, Ğâyetu'l-Merâm ve Fethu'r-Rahmân bi Şerhi'z-Zübed* adlı eserleri kaleme almıştır. Kahire'de vefat etmiştir.⁴⁴

- **Nâsirüddîn et-Tablâvî (ö.966/1559):** Asıl adı Muhammed b. Salim b. Ali'dir. Zekeriyâ el-Ensârî, Celalüddîn es-Suyûtî ve Burhân el-Kalkaşendî gibi âlimlerden ders almıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, tıp, mantık, beyan-meani ve tasavvuf ilimlerinde mütebahhir olmuştur. Hayatını ilimle idame ettirdiğinden dolayı şerî ilimleri hıfzetmiştir. *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı eser üzerine şerh niteliği taşıyan ve beş bin beyitten oluşan bir eser yazmıştır. *Bidâyetü'l-Kârî fi Hatmi'l-Buhârî* adlı eseri ise hadis alanında yazmıştır. İmam Şâfiî'nin yanına defnedilmiştir.⁴⁵

Heytemî'nin ders halkalarında bulunduğu ancak haklarında detaylı bir şekilde bilgiye ulaşamadığımız hocaları ise şunlardır:

İbnü'l-'İzz el-Bâsîtî, Emîn el-Ğamrî, eş-Şemsü'l-Bedvî, Şihâb İbnü't-Tahhân, Şihâb İbnü'n-Neccâr, Şihâb en-Natvî, Şemsü't-Tahrâî, Muhammed eş-Şenşûrî, Seyyid el-Hattâbî, Şems el-Menâhilî, eş-Şems Ebü'l-Hamâil...⁴⁶

VI. TALEBELERİ

İbn Hacer el-Heytemî, hocalarından almış olduğu ilmî terbiye neticesinde şöhreti Mekke'de sınırlı kalmamıştır. Bilakis bu şöhret, İslam beldelerinde duyulunca Mısır,

⁴³ Şâyı', *Ârâu İbn Hacer*, s. 36-37; Gündüz, İrfan, "Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Siddîkî", *DİA*, V, 366.

⁴⁴ Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Arifîn*, I, 145; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 120; Ebü'l-Me'âlî, Şemsüddîn Muhammed Abdurrahman b. el-Ğazzî, *Dîvânu'l-İslâm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, 335; Şâyı', *Ârâu İbn Hacer*, s. 37.

⁴⁵ Mursafî, Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî el-Mısırî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, Mektebetu Taybe, Medine, ts, s. 707; Mûsâ, *el-Muhtâru'l-Mesûn*, s. 760-761; Husarî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kırâati'l-Kurâni'l-Kerîm*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmî, ts, s. 38.

⁴⁶ Heytemî, *Cevâhiru'd-Durer*, s. 20-21; Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 392.

Hicaz ve Yemen gibi birçok bölgeden talebeler fıkıh, hadis, tefsir ve Arabî ilimleri öğrenmek amacıyla Heytemî'ye gelmiştir.⁴⁷

Tabakât eserlerinde İbn Hacer el-Heytemî'ye talebe olan fakihlerin sayılarının elli küsur olduğu ifade edilmektedir.⁴⁸ Ancak biz, talebeleri arasında en önemli olanlarını vefat tarihleri sırasını dikkate alıp kısaca hayatları hakkında bilgi vererek sıralayacağız.

- **Vecîhuddîn Abdurrahman b. Ömer el-‘Amûdî (ö. 967/1560):** İbn Hacer el-Heytemî ve Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin talebelerinden olup sûfî kişiliğe sahip biridir. Hocasının *Fethu'l-Cevâd Şerhu'l-İrşâd* adlı eserine haşiye yazmıştır. Ancak daha sonra hocasına sû-i edep olmasın diye tevazu göstererek bu haşiyeyi silmek istese de hocası Heytemî buna müsaade etmemiştir. Ayrıca *en-Nûru'l-Mezrûr* adlı eseri de vardır. Kendisini ilme ve ilim hizmetine adanmış olduğundan dolayı evlenmemiştir. H. 967/1560 senesi Recep ayının 19'unda Mekke'de vefat etmiştir.⁴⁹
- **Abdulkâdir b. Ahmed b. Ali b. el-Fâkihî (ö. 982/1574):** Hicri 920/1514 Mekke'de doğmuştur. Çok eser kaleme almasından dolayı Suyûtî'ye benzetilmiştir. Hocası Heytemî'den fıkıh dersleri almıştır. Heytemî'nin menakıbı hakkında Fedâilu İbn Hacer el-Heytemî adında bir risale tasnif etmiştir. Ayrıca *Menâhicu'l-Ahlâki's-Seniyye fi Mebâhici'l-Ahlâki's-Seniyye*, *'Ukûdü'l-Letâif fi Mehâsini't-Tâif*, *Şerhu Menheci'l-Kâdî Zekerıyyâ*, *el-Kavlu'n-Nakî* adlı eserleri de kaleme almıştır. Bunun yanında Gazzâlî'nin *Bidâyetu'l-Hidâye* adlı eseri üzerine iki şerh tasnif etmiştir. Hocası Heytemî'nin *el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhıyye* adlı eserini cem etmiştir.⁵⁰
- **Abdurraûf b. Abdülaziz ez-Zemzemî (ö. 984/1576):** Hicri 930/1523 senesinde Mekke'de doğmuştur. İbn Hacer el-Heytemî ile tanıştıktan sonra kendisinden ilim öğrenmek ister. Heytemî'nin yaşça en büyük talebesidir. Hocasının fetvalarının bir araya getirilmesine yardımcı olmuştur. İlim sahasında mütehassıs olmak için tefsir ve usulüne dair hocasından ders almıştır. Hocasının *Muhtasaru'l-İdâh* adlı eserini şerh etmiştir. Hocasından icazet alarak tedris faaliyetlerini yürütmüştür.⁵¹
- **Cemâluddîn el-Eşhar (ö. 991/1583):** tam adı, Muhammed b. Ebî Bekir el-Yemenî olup h. 945/1538 senesi Zilhicce ayının on ikisinde Yemen'de doğmuştur. İlgili olduğu alan, hadis olmakla birlikte nahiv, usûl ve Şâfiî fıkıhına da merak sarmıştır. Yemenden Mekke'ye giderek İbn Hacer el-Heytemî'den fıkıh eğitimi almıştır. İlimde mütebahhir olduktan sonra birçok eser telif ederek hemen hemen ilmin bütün sahasına

⁴⁷ Şa'rânî, *et-Tabakât*, s. 94; Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, s. 38.

⁴⁸ Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, s. 38.

⁴⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, X, 509-510; Bağdâdî, *Hedıyyetu'l-'Arifin*, I, 545; Ebû Zeyd, Bekir b. Abdillâh, *en-Nezâir*, Daru'l-'Âsime, Riyad, ts, s. 273.

⁵⁰ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 1. (Mukaddime); Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 36; Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, s. 39.

⁵¹ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd fi's-Salâti ve's-Selâm 'alâ Makâmi'l-Mahmûd*, Daru'l-Minhâc, 2005, s. 12 (Mukaddime); Şâyi', *Ârâu İbn Hacer*, s. 39.

katkıda bulunmuştur. Kaleme aldığı eserlerden bazıları ise şöyledir: *Zerî'atu'l-Vusûl ilâ İktibâsi Zübdeti'l-Usûl, Elfiyyetun fi'n-Nahv, Şerhu Şuzûru'z-Zeheb, Manzûmetun fi'l-Mu'telef ve'l-Muhtelef fi's-Sahihayn* ve diğerleri.⁵²

- **Şihâbuddîn İbn Kâsım el-'Abbâdî (ö. 994/1586):** Nasiruddîn el-Lakânî ve Kutbuddîn İsa el-Îcî gibi âlimlerden ders alarak tefsir, kelim, belağat ve Arabî ilimlerde mahir olmuştur. Heytemî'den meşhur mutasavvif Şihâbuddîn es-Suhreverdî'nin *'Avârifu'l-Maarif* adlı eserini okumuştur. *Cem'u'l-Cevâmî* adlı esere *el-Âyâtü'l-Beyyinât* ile tesmiye ettiği bir haşiye kaleme almıştır. Ayrıca Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Menhec* adlı eserine ve *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı esere de birer haşiye tasnif ederek Şâfiî fikhına katkıda bulunmuştur. Şâfiî usulünde de Cüveynî'nin *el-Verakât* adlı eserini *eş-Şerhu'l-Kebîr* diye isimlendirdiği bir eseri telif etmiştir. Hac ziyareti dönüşü Medine'de vefat etmiştir.⁵³
- **Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605):** Tam adı, Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî'dir. Horasana bağlı Herat nahiyesinde doğmuştur. Hanefî fukahâsındandır. İlim için Mekke'ye giderek Ali el-Müttakî el-Hindî, İbn Hacer el-Heytemî ve Allâme Kutbüddin el-Mekkî gibi âlimlerden ders almıştır. Başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akaid ve kelâm, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat alanlarında devrinin önde gelen âlimleri arasında yer alarak “zamanının allamesi” unvanına ulaşmıştır. Kıraat ilmine olan hâkimiyetinden dolayı kendisine el-Kârî denilmiştir. Yaklaşık yüz seksen adet eser telif etmiştir. Genelde hocası Heytemî'den nakillerde bulunduğu söylenir. Kaleme aldığı eserlerden bazıları ise şöyledir: *ez-Zahîretu'l-Kesîre fi Recâi'l-Mağfire li'l-Kebîre, el-Kavlu's-Sedîd fi Kavli'l-Va'id, el-Mekâletu'l-'Azbe fi'l-'Amâmeti ve'l-'Azbe, Mirkâtu'l-Mefâtih, el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû'* ve diğerleri.⁵⁴
- **Şihâbuddîn eş-Şenevânî (ö. 1019/1611):** Ebûbekir b. İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Ali b. Vefa'dır. Hicri 959/1552 senesinde doğmuştur. Aslen Tunusludur. Mısır'da doğmuştur. İlim için Mısır'a gitmiştir. Cemâlüddîn Yûsuf b. Zekeriyâ, İbrahim b. Abdîrrahman el-'Alkamî, İbnü'l-Kâsım el-'Abbâdî ve Şemsüddîn er-Remlî ve Heytemî'den arapça ve fıkıh başta olmak üzere ders almıştır. Mısırlı nahiv âlimlerindedir. Oldukça dile hâkim biridir. Öyle ki döneminin nahivcileri kendisinden ders almak için yarışır olmuştur. Şihâb Ahmed el-Ğuneymî, Ali el-Halebî

⁵² Zirikî, *el-A'lâm*, III, 164.

⁵³ Heyet, *el-Mevsû'atu'l-Fikhiyye*, Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı, Kuveyt, 1983, I, 332; Şâyî', *Ârâu İbn Hacer*, s. 40.

⁵⁴ Harbî, Ahmed b. Avdillah b. Dâhil, *el-Mâturîdiyye Dirâseten ve Takvîmen*, Daru'l-Âsime, h. 1413, s. 127-129; Özel, Ahmet, “Ali el-Kârî”, *DİA*, 1989, II, 403.

ve daha birçok âlim yetiştirmiştir. Telif ettiği eserler ise şöyledir: *Hâşiyetun 'alâ Metni't-Tavdîh*, *Hâşiyetun 'alâ Şerhi'l-Katr*, *Şerhu'l-Besmele* ve diğerleri. H. 1019/1610 Kahire'de vefat etmiştir.⁵⁵

- **Nuruddîn ez-Zeyyâdî (ö. 1024/1615):** Asıl adı, Ali b. Yahya ez-Zeyyâdî'dir. Başta Heytemî olmak üzere birçok fakihden ders alarak Mısır'daki ulemanın başı anlamına gelen "Reîsü'l-'Ulemâ" lakabına layık görülmüştür. Öyle ki, Mısır'ın büyük âlimleri Zeyyâdî'nin ders halkalarında oturarak kendisinden istifade etmiştir. Talebelerine ders verdikten sonra Ezher camiinin kapısında fetva talep edenlere fetva vermiştir. Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Menhec* adlı eserine haşiye, Râfî el-Kazvî'nin *el-Muharrer* adlı eserine de şerh yazmıştır. Telif ettiği haşiye ve şerh tarzı bu iki eseri, Şâfî fikhına dair kaleme alınmış güzîde eserlerdendir. H. 1024 senesinde vefat etmiştir.⁵⁶

VII. ESERLERİ

İbn Hacer el-Heytemî, henüz Mekke'ye intikal etmeden Mısır'da iken küçük yaşlarda kitap yazmaya başlamıştır. Öyle ki, rivayete göre telif ettiği kitap, haşiye, talik ve risalelerin sayısı yüz on yedi tanedir.⁵⁷

Daha öncede belirttiğimiz üzere Heytemî ilmî yönden çok yönlü bir âlimdir. Bu yüzden o hadis, tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, edebiyat, Arap grameri, kaside, astronomi, siyer, İslam tarihi ve diğer ilimlerde neredeyse sayılamayacak kadar çok eser ortaya koymuştur. Ancak biz Heytemî'nin sadece Şâfî fikhî ve usulüne yönelik telif ettiği eserleri tanıtacağız.

a. Fıkıh İle İlgili Eserleri

İbn Hacer el-Heytemî, müteahhir Şâfî fakihlerinin muhakkik âlimlerindedir. Zira o, tıpkı Râfî el-Kazvî ve Nevevî'nin yaptığı gibi Şâfî'nin usûl anlayışını dikkate alıp İmam Şâfî'ye isnadı mümkün olmayan şaz ve muhtelefun fi h bazındaki görüşleri tenkih (ayıklamak, süzgeçten geçirmek) ederek Râfî el-Kazvî ve Nevevî'den sonra mezhepte tercih ehli sayılmıştır. Dolayısıyla Hadremevt, Şam, Dâğıstan, Yemen ve Hicaz halkının çoğunluğu İbn Hacer el-Heytemî'nin verdiği fetvaları önemsemiştir.⁵⁸

1. Tuhfetü'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc: Heytemî bu eseri h. 958/1551 senesi Muharrem ayının on ikinci günü yazmaya başlamış ve aynı sene Recep ayının üçünde bitirmiştir. Müteahhir fukahâ tarafından başarılı bir çalışma olarak değerlendirilen bu eseri Heytemî, altı ayda tamamlamıştır. Bu eser, Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserine şerh olarak kaleme alınmıştır. H. 1282/1865 senesinde Mısır'da dört cilt olarak, h.

⁵⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 62-63; Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Arifin*, I, 239; Şâyî, *Ârau İbn Hacer*, s. 41; Cebûrî, Kâmil Selmân, *Mu'cemu'l-Udebâ mine'l-'Asri'l-Câhili hattâ Sene 2002*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 475; Zübeyrî, Velîd, *el-Mevsû'atu'l-Müeyssere fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâ' ve'n-Nahv ve'l-Luğat*, Mecelletu'l-Hikme, Suudi Arabistan, 2003, s. 559.

⁵⁶ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 195-196; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VII, 260.

⁵⁷ Şâyî, *Ârau İbn Hacer*, s. 41-42.

⁵⁸ Şâyî, *Ârau İbn Hacer*, s. 57-58; Kavâsimî, Ekrem Yûsuf, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfî*, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 2003, s. 535.

1290/1873 senesinde de Bulak'ta Ömer el-Mekkî'nin de haşiyesinin yer aldığı üç cilt şeklinde basımı yapılmıştır.⁵⁹

Eserin öneminden olacak ki fukahâ bu eser üzerine yirmi yedi haşiye, ihtisar ya da şerh tarzı eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları kısaca şöyledir:⁶⁰

- **Tarfetu'l-Fakîr bi Tuhfeti'l-Kadîr:** İbn Hacer el-Heytemî'nin bizzat kendisine ait olan bu eser, telif ettiği *Tuhfetü'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc*'ında yer alan kavramsal zorlukları açıklamaya yöneliktir. Ancak bu eserin İbn Hacer el-Heytemî tarafından tamamlanmadığı belirtilmektedir.⁶¹
- **Hâşiyetun 'ale't-Tuhfe:** İbn Hacer el-Heytemî'nin talebelerinden olan Ahmed b. Kasım el-'Abbâdî (ö. 994/1586) tarafından kaleme alınmıştır. Günümüzdeki baskılarda yer almaktadır.⁶²
- **Hâşiyetun 'ale't-Tuhfe:** İbn Hacer el-Heytemî'nin Radiyuddîn adındaki torunu tarafından dedesi Heytemî'nin talebesi Ahmed b. Kasım el-'Abbâdî'nin itirazlarına reddiye niteliğinde kaleme alınmıştır.⁶³
- **Hâşiyetun 'ale't-Tuhfe:** İbn Hacer el-Heytemî'nin talebelerinden olan Seyyid Ömer el-Basrî tarafından telif edilen bu eser, Heytemî'nin eseriyle birlikte dört cilt şeklinde Mısır'da basılmıştır.⁶⁴
- **Hâşiyetun 'ale't-Tuhfe:** Abdullah Saîd Bâkşîr tarafından sadece ibadât konularına özel olarak telif edilmiştir.⁶⁵
- **Hâşiyetun 'ale't-Tuhfe:** Abdülhamîd eş-Şerevânî'nin haşiyesidir. Bu eser, kendinden önceki haşiyelerle birlikte on cilt halinde Mısır'da basılmıştır.⁶⁶
- **Havâşın ve Nüketin 'ale't-Tuhfe:** Müellifi Abdullah b. Ömer es-Seybânî (ö.972/1564)dir. İki ciltten oluşmaktadır.⁶⁷
- **el-İthâf:** Müellifi Ali b. Muhammed el-Hikemî (ö. 1041/1631) olup ihtisar niteliğinde telif edilmiştir. Bu kişi, İbn Hacer el-Heytemî'den icazet almıştır.⁶⁸
- **Hâşiyetun 'ale't-Tuhfe:** Seyyid Abdurrahman b. Ubeydillah es-Sakkâf (ö. 1375/1955) tarafından ibaredeki mühmel ifadeleri veciz bir şekilde açıklamak maksadıyla telif edilmiştir.⁶⁹

⁵⁹ Miyâh, Ahmed Abdullah, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî ve Cuhûduhu fi'l-Kitâbeti't-Târihiyye*, Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Suudi Arabistan, 1996, I, 103; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁶⁰ Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 54-56.

⁶¹ Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 395.

⁶² Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 16. (Mukaddime).

⁶³ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 16. (Mukaddime); Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 166.

⁶⁴ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 16. (Mukaddime); Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 211.

⁶⁵ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 16. (Mukaddime).

⁶⁶ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 17. (Mukaddime).

⁶⁷ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 17. (Mukaddime); Ebu'l-Hayr, Abdullah Merdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nûr ve'z-Züher*, 'Âlimu'l-Ma'rife, Cidde, 1986, s. 289.

⁶⁸ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 17. (Mukaddime).

- **'Ukûdu'd-Durer fî Mustalahâti Tuhfeti İbn Hacer:** Muhammed b. Süleymân el-Kurdî tarafından yazılmıştır.⁷⁰

2. el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye: Heytemî'den talep edilen fetva ve verdiği cevapları fıkıh bablarına göre ihtiva eden muazzam bir eserdir. Bu eseri, talebelerinden Abdülkadir el-Fâkihî derlemiştir.⁷¹ Bu esere, *Tenvîru'l-Besâir ve'l-'Uyûn bi İdâhi Bey'i Sâ'etin min Karâri'l-'Uyûn*⁷² (Fetâva'l-Kübrâ, II, 166-221), *Kurretü'l-'Ayn bi-Beyâni Enne't-teberru' Lâ Yubtiluhu'd-Deyn*⁷³ (Fetâva'l-Kübrâ, III, 2-38), *Ref'u's-Şübeh ve'r-Riyeb 'an Hükmi'l-İkrâr bi Uhuuvveti'z-Zevceti'l-Ma'rûfeti'n-Neseb*⁷⁴ (Fetâva'l-Kübrâ, III, 132-141), *Sevâbiğu'l-Meded fi'l-'Amel bi Mefhûmi Kavli'l- Vâkıf Men Mâte min Gayri Veled*⁷⁵ (Fetâva'l-Kübrâ, III, 194-221), *et-Tahkik limâ Yeşmuluhu Lafzu'l-'Atîk*⁷⁶ (Fetâva'l-Kübrâ III, 301-326), *el-İthâf bi Beyâni Ahkâmi İcâreti'l-Evkâf*⁷⁷ (Fetâva'l-Kübrâ, III, 326-361), *el-Hakku'l-Vâdihu'l-Mukarrer fi Hükmi'l-Vasiyye bi'n-Nasîbi'l-Mukadder*⁷⁸ (Fetâva'l-Kübrâ, IV, 50-68), *Tahzîru's-Sikât min Ekli'l-Küfte ve'l-Kât*⁷⁹ (Fetâva'l-Kübrâ, IV, 233-334), *Keşfu'l-Ğayn 'ammen Dalle 'an Mehâsini Kurretü'l-'Ayn*⁸⁰ (Fetâva'l-Kübrâ, III, 26), *el-Edilletu'l-Mardiyye 'alâ Butlâni'd-Devr fi'l-Mes'eleli's-Sureyciyye*⁸¹ (Fetâva'l-Kübrâ, IV, 316), *Keffu'r-Ru'â' 'an Muharremâti'l-Lehvi ve's-Simâ'*⁸², *el-İntibâh litahkîki Mesâili'l-İkrâh*⁸³ (Fetâva'l-Kübrâ, IV, 171-179), *İsâbetu'l-Ağrâd fî Sukûti'l-Hiyâri bi'l-İ'râd*⁸⁴ (

⁶⁹ Heytemî, *ed-Durru'l-Mendûd*, s. 17. (Mukaddime).

⁷⁰ Murâdî, Ebu'l-Fadl Muhammed Halil, *Sulukü'd-Durer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî 'Aşer*, el-Matbaatu'l-Mirîyye, Bulak, h. 1301, IV, 111.

⁷¹ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁷² Hicri 949/1542 Cemâziye'l-Ahir ayında başladığı bu eseri aynı sene Şaban ayının beşinde tamamlamıştır. 54 sayfadan müteşekkil olup Mekke'de bulunan su ve çeşmenin satımı ile ilgili konuları ihtiva etmektedir. Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 46; Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 251.

⁷³ Hicri 962/1555 senesinde telif etmiştir. Borcun bağış olup olmayacağına yönelik ulemanın farklı görüşlerini ele aldığı bir eserdir. Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 106, 238.

⁷⁴ Hicri 958/1551 senesinin Zil-Kade ayında iki günden az bir sürede tamamladığı ifade edilmiştir. Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 102.

⁷⁵ H. 946/1539 senesinde kaleme almıştır. Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 105.

⁷⁶ Heytemî Mekke'de iken Mısır uleması tarafından vakıfla ilgili problemlere iftada bulunduğu risalesidir. Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 260.

⁷⁷ Telif tarihi 952/1545 senesidir. Vakıflarla ilgili soruları cevaplamaya yönelik bir risaledir. Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 105.

⁷⁸ Hadramevt fakihleri arasında miras ve vasiyyet ile ilgili fikhî konulardan dolayı ortaya çıkan görüş farklılıklarına binaen kaleme almıştır. Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 259.

⁷⁹ Bu risalenin yazımına h. 949/1543 senesi hac mevsiminde başlamış h. 950/1543 senesi Safer ayının on yedinci gününde ise tamamlamıştır. Afyon ve zaferan gibi maddelerin kullanımına yönelik hükümler içeren risalesidir. Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 53; Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 103.

⁸⁰ Heytemî bu risaleyi *Kurretü'l-'Ayn bi-Beyâni Enne't-teberru' Lâ Yubtiluhu'd-Deyn* eserinden sonra kaleme almıştır. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, III, 26.

⁸¹ İnsanların kendilerine inandırmak maksadıyla talak ile yemin etmeleri konusunu ele aldığı risalesidir. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 158.

⁸² Hicri 958/1551 senesinde telif etmiştir. Çalgı aletleri ve şarkının haram olduğu yönünde fikhî bilgiler ihtiva etmektedir. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 361.

⁸³ Talaktaki ikrah ve kısımları konusunu işlediği risaledir. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 171. Talaktaki ikrahtan kasıt ise, kişinin tehdit altında kalarak boşamaya zorlanmasıdır. Zorlanan kişiye mükreh denir. Mükrehin baskı altında kalarak ifade ettiği talakın geçerli olup olmaması hususundaki fukahânın görüşleri için, bkz. Aslan, Mehmet Selim, *İslâm Aile Hukuku*, 2. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2017, s. 172.

⁸⁴ Heytemî, alış-veriş akdi ile ilgili kendisine verilen soruya verdiği cevaba itiraz eden ulema olunca bu risaleyi telif etmiştir. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, II, 242.

Fetâva'l-Kübrâ, II, 242-249), *Şennu'l-Ğâre 'alâ Men Ezhara Ma'arreten Tukavviluhu fi'l-Hinnâ* ve *'Avârih*⁸⁵ (*Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 258), gibi risaleleri de eklenmiştir.⁸⁶

3. İthâfu Ehli'l-İslâm bi Husûsiyyâti's-Siyâm: Heytemî bu esere, h. 952/1545 senesi Ramazan ayının başında telif etmeye başlamış aynı sene Ramazan ayının sonunda da telifini tamamlamıştır. Heytemî bu eserde Ramazan ayının fazileti, fitir sadakası ve orucun farziyyetine dair hadislerle birlikte fikhî bilgileri konu edinmiştir.⁸⁷

5. el-Fetâva'l-Hadîsiyye: *el-Fetâva'l-Kübrâ'l-Fıkhiyye*'nin zeyli gibi düşünülen bu eser, neredeyse tamamı akaid ile ilgili konuları ele alır. Aynı zamanda fetva kitapları arasındadır. Bu kitabında sorulara cevap verirken ağırlıklı olarak hadisleri kullanmıştır.⁸⁸

6. el-Minhâcu'l-Kavîm bi Şerhi Mesâili't-Ta'ûm: H. 944/1538 senesinde kaleme almıştır. Abdullah Bâ Fazl el-Hadramî'nin (ö. 918/1512) Şafii fikhına dair kaleme aldığı *el-Mukaddimetu'l-Hadramî* adlı eserinin şerhidir. Muhammed Mahfûz b. Abdullah et-Tirmizî'nin *Mevhibetu'l-Fazl 'alâ Şerhi İbn Hacer 'alâ Muhtasari Bâ Fazl*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin *el-Havâşi'l-Medeniyye* ve Hüseyin b. Ali el-Uşarî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hadramiyye* adlı eserleri, Heytemî'nin bu eseri üzerine yazılan haşiyelerden bazılarıdır.⁸⁹

7. Fethu'l-Cevâd fi Şerhi'l-İrşâd: Bu eseri Heytemî, İbnü'l-Mukrî'nin Şafii fikhına dair h. 972/1564 senesinde kaleme aldığı *İrşâdu'l-Ğavî* eserine şerh niteliğinde telif etmiştir.⁹⁰

8. el-İmdâd fi Şerhi'l-İrşâd: Heytemî'nin *Fethu'l-Cevâd fi Şerhi'l-İrşâd* adlı eserinin ihtisarıdır. Ana metin ile birlikte basılmıştır.⁹¹

9. ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâir: Bu eser, Lütfü Şentürk ve Ahmed Serdaroğlu tarafından "*İslâm'da Helaller ve Haramlar: Büyük Günahlar*" adıyla Türkçeleştirilmiştir. Eser üzerine ihtisar çalışmaları da yapılmıştır. Bunlar; Muhammed b. Ali el-Beyrûtî *Kenzü'n-Nâzir*, Abdullah b. Ahmed el-Mevsilî *Zevâhiru'z-Zevâcir* ve Muhammed Osman el-Huş *Kebâiru'z-Zunûb*'tur.⁹²

10. Hâşiyetu'l-İdâh fi'l-Menâsik li'l-İmâmi'n-Nevevî: Nevevî'nin *el-İdâh fi'l-Menâsik* adlı eserine haşiye olarak kaleme almıştır. Heytemî bu eserinde hac ibadetine dair ulema arasında vuku bulan ihtilafları dile getirmiştir. Heytemî, bu eseri Mısır'dayken h. 933/1526 senesinden önce telif etmiştir. Hasan el-Basrî, İzz b. Cema, Gazzâlî, Zerkeşî ve daha birçok müçtehitin nakillerde bulunmuştur.⁹³

11. el-Î'âb fi Şerhi'l-'Ubâb: Ahmed b. Ömer b. Abdirrahman el-Yemenî (ö. 930/1523) nin *el-'Ubâbu'l-Muhîb bi Mu'zami Nusûsi's-Şafiiyyi ve'l-Eshâb* adlı eserinin şerhidir. Heytemî bu eserinde de Şafii fikhına katkıda bulunmuştur.⁹⁴

12. Telhîsu'l-İhrâ' fi Hükmi Ta'îki't-Talâki bi'l-İbrâ': Nuruddîn Ali es-Semhûdî (ö. 911/1505) nin *el-Muharrer fi Ta'yîni't-Talâk* adlı eserinin özetidir.⁹⁵

13. İhtisâru Muhtasaru'r-Ravda: Heytemî'nin İbnü'l-Mukrî'nin *Muhtasaru Ravda*⁹⁶ adlı eserini ihtisar ettiği çalışmasıdır. Heytemî, h. 933/1526 senesi hac farizasından

⁸⁵ Erkeklerin kına ile ellerini ve ayaklarını kınalamasının helal olduğunu söyleyen bazı âlimlere reddiye niteliğinde yazdığı risaledir. Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 258.

⁸⁶ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁸⁷ Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 46.

⁸⁸ Uysal, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 20-21.

⁸⁹ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁹⁰ Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 107; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁹¹ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁹² Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 532.

⁹³ Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 206-207.

⁹⁴ Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 223.

⁹⁵ Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 247.

Mısır'a döndükten sonra kaleme almıştır. Ancak eserin tamamlanmadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla günümüzde matbu nüshası da yoktur.⁹⁷

14. Şerhu Muhtasari'r-Ravda: Heytemî, İbnü'l-Mukrî'nin *Muhtasaru Ravda* eserini iki defa şerh ettiği söylenmektedir. H. 934/1527 senesi hac dönüşü sonrası telif ettiği ancak eserin hırsızlar tarafından çalınıp yakıldığı ya da kuyuya atıldığı yönünde rivayet edilir. Bu olay sonrası Heytemî, bu eserini tekrar telif etmeye başlasa da ne yazık ki Salâtu'l-Müsâfir (Seferî Namazı) adlı konuya gelir ve telifi bırakır.⁹⁸

15. Tahrîru'l-Hâdim: Zerkeşî'nin *Hadimu'r-Râfîi ve'r-Ravda fi'l-Furu'* adlı eserine ihtisar niteliğinde kaleme almaya başladığı ancak bir sayfa yazıp telifine devam etmekten vazgeçtiği risalesidir.⁹⁹

16. et-Ta'arruf fi'l-Asleyn ve't-Tasavvuf: Heytemî'nin ismi belirtilmeyen arkadaşlarından birinin ısrarı üzerine on dokuz sayfadan oluşan fıkıh usulü üzerine telif ettiği eserdir. Heytemî, bu eserinde usulü'l-Fıkıh, vacip, mekruh, sünnet, müstahap gibi kavramların ne anlama geldiğini ve nerelerde kullanılabileceklerini açıklamaktadır. Bu eser, Muhammed Emîn b. Ali es-Süveydî (ö. 1246/1830) tarafından *Kalâidu'Durer fi Şerhi Risâleti İbn Hacer* ve Muhammed Ali b. Muhammed (ö. 1057/1647) tarafından da *et-Telettuf fi'l-Vusûl ila't-Ta'arruf* iki ayrı şerh kaleme alınmıştır.¹⁰⁰

17. Şerhu Muhtasari'l-Bekrî: Heytemî hocası Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin *el-Muhtasar fi Fikhi's-Şâfîi* adlı eserini ihtisar etmiştir.¹⁰¹ Ancak bu esere dair herhangi bir nüshaya ulaşamadık.

18. Mavdü'u'l-Hayd ve Ahkâmuh: Yemen âlimleri tarafından kadınların hallerine yönelik yaşanan ilmî tartışmaları duyan İbn Hacer el-Heytemî, böyle bir eseri telif etmeye karar vermiştir. Yaklaşık yarım ciltlik bir eserdir. Ancak İbn Hacer el-Heytemî'nin ilmî faaliyetlerini haset edenler tarafından bu eser çalınmıştır. İbn Hacer el-Heytemî bu hususa *el-Fetâva'l-Kübra'l-Fikhiyye* adlı eserinde değinmiştir.¹⁰²

19. Şerhu'l-Mühezzeb: Kadınların özel hallerine yönelik kaleme aldığı eserdir. Yine hayız ve nifas konularına cevap niteliğinde telif ettiği risalesi de vardır.¹⁰³ Ancak bu iki eseri, günümüze ulaşamamıştır.

20. el-Fıkhu'l-Celî fi'r-Reddi 'ale'l-Halî: Bağdâdî, bu eserin Heytemî'ye ait olduğunu söyler.¹⁰⁴

21. el-İdâh 'an Ehâdisi'n-Nikâh: Nikâh ile ilgili hususları hadislerle birlikte istidlal metodunu kullanarak konu edindiği eserdir.¹⁰⁵

22. el-Kavlu'l-Halî fi Hafdi'l-Mu'teli: Mekke fakihlerinin Ka'be'nin üzerinde ya da içinde namaz kılmalarına yönelik kaleme aldığı eserdir.¹⁰⁶

23. Menâsiku'l-Hac: Hac ibadetinin ahkâmına yönelik telif ettiği eserdir.¹⁰⁷

⁹⁶ Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1996, I, 243.

⁹⁷ Ebu'l-Hayr, *el-Muhtasar*, s. 123; Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 231.

⁹⁸ Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 232-234.

⁹⁹ Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 234.

¹⁰⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 42; Siddîkî, Muhammed b. Ali b. 'Alân, *et-Telettuf fi'l-Vusûl ila't-Ta'arruf*, Matbaatu't-Terakkî'l-Mâcidiyye, Mekke, h. 1330, s. 2-3; Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 235.

¹⁰¹ Ebu'l-Hayr, *el-Muhtasar*, s. 123.

¹⁰² Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübra*, I, 98.

¹⁰³ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübra*, I, 97-98, 122.

¹⁰⁴ Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arîfin*, I, 146.

¹⁰⁵ Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 339.

¹⁰⁶ Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arîfin*, I, 146; Miyâh, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî*, I, 284.

¹⁰⁷ Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ, *Mu'cemu Matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arraba*, Mektebetu's-Sakafeti'd-Dîniyye, Kahire, ts, I, 84.

24. Keşfu'l-Ğayn 'an Ahkâmi't-Tâ'ûn ve Ennehu Lâ Yedhulu'l-Beledeyn:

Yemen'de taun hastalığından insanların ölmesi üzerine bu hastalığın izale edilmesi için dua etmenin hükmüne dair h. 927/1521 senesinde kaleme aldığı eseridir.¹⁰⁸

25. el-Menâhilu'l-'Uzbe fî İslâhi Mâ ve Hiye Mine'l-Ka'be: Kâbe'nin onarım masraflarını karşılamak için yapılan nazir ve hediye gibi bağışların aynı zamanda Kâbe'deki eski yapıların yıkılıp yıkılmayacağına yönelik mukaran olarak kaleme aldığı eseridir.¹⁰⁹

26. İlsâku 'Avâri'l-Heves bimen Lem Yefhemi'l-İtturâbe fî Hadîsi'l-Besmele 'an Enes: Heytemî Fatiha'daki besmelenin ayetten olduğuna ve cehren okunması gerektiğine dair Hanefî fakihlerine reddiye niteliğinde kaleme aldığı eseridir.¹¹⁰

27. İdâhu'l-Ahkâm limâ Ye'huzuhu'l-'Ummâlu ve'l-Hukkâm: Hicri 957/1550 senesinin sonlarına doğru kadılarına sunulan hediye ve rüşvetle¹¹¹ ilgili fetvaya dair dört mezhebe göre kaleme aldığı eseridir.¹¹²

VIII. İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî Fıkhnına Katkısı

Heytemî'nin Şâfiî fikhına vermiş olduğu katkıya muttali olabilmek için Heytemî öncesi Râfiî el-Kazvîni ve Nevevî dönemlerine kısaca temasta bulunmamız gerekmektedir.

a) Hicri 505-899 Yılları Arası Tenkih Faaliyetleri

Bu dönem, Gazzâlî'nin vefatı h. 505/1111 ile başlayıp İbn Hacer el-Heytemî'nin doğumu 899/1494'a kadar ki süre zarfında yapılan tenkih faaliyetlerini ele almaktadır.

- **Râfiî el-Kazvîni'nin Tenkih Faaliyeti**

Şâfiî mezhebi, Horasânî ve Irâkî müteahhir fukahâca telif edilen eserlerin çokluğu, mezhebin geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte İmam Şâfiî'ye nisbeti mümkün olmayan şâz görüşlerin varlığı gibi nedenlerden dolayı hicri 505-899 yılları arası ve hicri 899-1004 yılları arası olmak üzere iki tenkih aşamasından geçmiştir. Nitekim fukahâ tarafından ifta eylemine yönelik mutemet kavillerin net bir şekilde bilinmesi, kâdı ve müftülerce şerî bir hükmü uygulamada birlik sağlanması ve şâz olan görüşlerin ayıklanıp ortaya konulması bakımından tenkih faaliyeti, oldukça önemli bir gayret olarak görülmüştür.¹¹³

Yukarıda ele aldığımız gerekçelere istinaden Râfiî el-Kazvîni, Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inden istifade ederek *el-Muharrer fî Furû'î's-Şâfiî* adlı eseri, daha sonra da yine Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'ini şerh edip *eş-Şerhu'l-Kebîr* diye tanınan *el-'Azîz fî Şerhi'l-Vecîz* adlı ansiklopedik çalışmasını ortaya koymuştur. Râfiî bu eserde Horasânî ve Irâkî tariklerine ait görüşleri beyan ettikten sonra Şâfiî'nin usulünü baz alarak kanaatince mezhepte esah, ezhar ya da sahîh olan görüşü ifade etmiştir. Dolayısıyla Şâfiî mezhebi görüşlerinin tenkih edilmesi açısından bu iki eser, muteahhir fakihlerce güven duyulmuş ve mutemet kaynaklardan sayılmıştır.¹¹⁴

- **Nevevî'nin Tenkih Faaliyeti**

Nevevî, sahip olduğu ilmî birikimi neticesinde halefi Râfiî'nin tenkih çalışmalarına katkıda bulunarak Râfiî'nin *el-'Azîz fî Şerhi'l-Vecîz* adlı eserinin özeti

¹⁰⁸ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 20.

¹⁰⁹ Heytemî, *el-Menâhilu'l-'Uzbe fî İslâhi Mâ ve Hiye Mine'l-Ka'be*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmî, thk, Abdurraûf b. Muhammed el-Kemâlî, 2005, s. 32.

¹¹⁰ Emced Reşîd, *el-İmâmu İbn Hacer*, s. 68.

¹¹¹ İlgili kavramlara dair İsrâ sûresi 4. ayet bağlamındaki değerlendirmeler için bkz. Çalışkan, Necmettin *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri*, Şule Yayınları, İstanbul, 2017, s. 262-263.

¹¹² Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, IV, 324.

¹¹³ Ahmed Ali, Muhammed İbrahim, *el-Mezheb 'İnde's-Şâfiyye*, Kral Abdülaziz Üniversitesi Dergisi, Mayıs, 1978, Cidde, Sy, 2, s. 11.

¹¹⁴ Kurdî, Ahmed, *el-Mezâhibu'l-Fıkhiyyetu'l-Erba'atu Eimmetuhâ-EtvârûhuUsûluhâ- Âsâruhâ*, İdâretu'l-İftâ, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2015, s. 135.

niteliğinde olan *Ravdatu't-Tâlibîn* adını verdiği eseri kaleme almıştır. O, bununla yetinmeyip aynı zamanda Râfî'nin *el-Muharrer* adlı kitabının ihtisarı olan *Minhâcu't-Tâlibîn* ve *'Umdetu'l-Müftîn* adlı kitabını telif etmiştir. Yine Nevevî, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı çalışmasını şerh ederek *el-Mecmu'* adını verdiği telifi ortaya koymuştur. Ancak bu eseri vefatı nedeniyle tamamlayamamıştır.¹¹⁵

Şâfî müteahhir fukahâsı hüküm ve fetvada mutemet görüşün Şeyhanın (Râfî ve Nevevî) üzerinde ittifak ettiği görüş olduğunu, ihtilaf etmeleri durumunda da önce Nevevî'nin, sonra da Râfî'nin dediğinin esas alınması gerektiğini söyler. Öyle ki müteahhir fukahâ, Şeyhanın görüşleri dışında kimsenin ifta vermesinin uygun olamayacağını beyan etmiştir.¹¹⁶

Dolayısıyla Râfî ve Nevevî'nin, mütekaddim fukahânın eserlerini tenkih ederek ortaya koydukları eserleri, mezhebin furu kitapları silsilesinde önemli bir konumu teşkil etmiştir.¹¹⁷ İbn Hacer el-Heytemî, Şâfî fukahâsı nezdinde Râfî ve Nevevî'nin eserlerine olan güveni izah ederken şunları söylemiştir: “Kuşkusuz mütekaddim fukahânın görüşleri tam anlamıyla incelenmeden bu görüşlerin mezhebin görüşü olduğuna dair tam anlamıyla itimat edilmezdi. Râfî ve Nevevî, mütekaddim fukahânın eserlerini hakkıyla incelemişler ve mezhebin görüşünü yansıtan görüşü beyan etmişlerdir. Bu yüzden onların üzerine ittifak ettiği görüş tereddütsüz kabul edilmelidir. Ama Râfî ile Nevevî bir meselede ihtilafa düşmeleri durumunda Nevevî'nin görüşünü dikkate alırız. Ancak Nevevî'nin tercih ettiği bir görüş yoksa bu durumda Râfî'nin tercihine itibar ederiz...”¹¹⁸

b) Hicri 899-1004 Yılları Arası Tenkih Faaliyetleri

Bu aşama ise, İbn Hacer el-Heytemî'nin doğumu h. 899 ile Şemsüddîn er-Remlî'nin vefatı h. 1004 yılları arası yapılan ikinci tenkih faaliyetlerini kapsamaktadır.¹¹⁹ Daha önce de belirttiğimiz gibi Râfî ve Nevevî, kendi dönemlerinden önce tedvin edilen Şâfî mezhebine dair eserleri şâz ve birbirine muarız görüşler arasında tercihlerini beyan edip tenkih faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bunun neticesinde de onlardan sonra gelen fukahâ da Râfî ve Nevevî'nin kitaplarına müracaat ederek bütün dikkatlerini bu kaynaklara vermişlerdir. Öyle ki cumhur-u fukahâ Râfî ve Nevevî'nin eserlerine diğer fukahânın kaleme aldıkları eserlerden tenkih açısından öncelik tanıyarak bu eserlere şerh ve ihtisar çalışmaları yapmışlardır.¹²⁰

Şâfî fakihlerinden olan Heytemî, telif ettiği eserler ile müntesibi olduğu mezhebe bu manada katkıda bulunmuştur. Zira Heytemî, halefî Râfî el-Kazvî ve Nevevî gibi mezhebi, mezhep içerisinde yer alan şâz ve muhtelefun fih bazındaki görüşlerden ayıklayarak tenkih faaliyetinde bulunmuştur. Yine Heytemî, Râfî ve Nevevî'nin ihtilaf ettiği hususlarda içtihatla bulunup tercihte bulunarak iftada asıl olan görüşün hangisi olduğu yönünde kanaat ortaya koyarak bir nebze de olsa Şâfî fihhına katkı sağlamıştır.¹²¹ Bunun neticesinde Heytemî'nin özellikle *Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc* adlı eseri muhakkik âlimlerce incelenmiş ve

¹¹⁵ Kavâsimî, *el-Medhal*, I, 378-379

¹¹⁶ Ahmed Ali, *el-Mezheb*, s., 15.

¹¹⁷ Kavâsimî, *el-Medhal*, I, 379.

¹¹⁸ Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc*, Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kübâ, Mısır, 1983, I, 39; Sekkâf, 'Alevî b. Ahmed, *Muhtasarü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, thk, Yûsuf b. Abdîrahman el-Mera'selî, Mektebetü Nizâm Ya'kûb el-Hâsse, Bahreyn, 2004, s. 72.

¹¹⁹ Kurdî, *el-Mezâhibü'l-Fikhiyye*, s. 137.

¹²⁰ Kavâsimî, *el-Medhal*, I, 411-412.

¹²¹ Ahmed Ali, *el-Mezheb 'İnde's-Şâfîyye*, s. 21.

eserde yer alan bilgiler Hadramevt, Şam, Dağıstan, Yemen ve Hicâz Şâfiî müteahhir fukahâsı tarafından mezhepte mutemet görüşler olarak kabul edilmiştir.¹²²

Ancak Râfiî ve Nevevî gibi İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî de mezhebin görüşünü belirleme hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun neticesinde fukahâ, bu iki şahsiyetin (İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî) görüşlerinden hangisiyle fetva verilebileceği hususunda farklı düşünmüşlerdir. Nitekim Hadramevt, Şam, Yemen ve Hicaz fukahâsı mutemet olan görüşün İbn Hacer el-Heytemî'nin görüşü olduğunu söylemiştir. Zira onlara göre İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc* eseri muhakkik derecesine ulaşmış birçok fukahâ tarafından okunmuş ve metinlerinin dayanak bakımından sağlamlığı üzerinde karar kılınmıştır. Mısır fukahâsı da Şemsüddîn er-Remlî'nin *Nihâyetu'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc* adlı eserine itimat etmiştir. Zira bu eseri yaklaşık dört yüz fakihin Şemsüddîn er-Remlî'den ders aldığını, tenkit edip Şemsüddîn er-Remlî ile birlikte eseri tekrardan tashih ettiklerini bu yüzden de eserde yer alan görüşlerin mutemet olduğunu ifade etmişlerdir.¹²³

c) Her İki Tenkih Faaliyeti Üzerine Değerlendirme

Her iki tenkih faaliyeti her ne kadar mezhepteki şaz görüşleri ayıklama açısından ortak olsa da bazı farklar söz konusudur. Bunlar kısaca şöyledir:

- Nevevî, halefi olduğu Râfiî'nin eserlerine itimat edip mezhebi tenkih etmiştir. Ancak bu durum birbirine heması olan İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsüddîn er-Remlî'de söz konusu değildir. Zira İbn Hacer el-Heytemî'den sonra gelen Şemsüddîn er-Remlî, Nevevî'nin Râfiî'de yaptığı gibi İbn Hacer el-Heytemî'nin tenkih faaliyetlerini model almamış, bizatihi müstakil bir çaba harcamıştır.¹²⁴
- Râfiî ve Nevevî, Şâfiî'nin vefatından sonra kaleme alınan fikhî eserlere müracaat ederek mezhebi tenkih ederken; İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî ise sadece Râfiî ve Nevevî'nin tenkih faaliyetleri neticesinde tasnif ettikleri eserleri tenkih etmişlerdir.
- Râfiî ve Nevevî, birinci tenkih sürecinde mütakaddime ait birçok eser incelerken; İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî, sadece Râfiî ve Nevevî'nin eserlerini dikkate alarak mezhebi tenkih ederken; İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî ise kaleme aldığı *Tuhfetu'l-Muhtâc* ve *Nihâyetu'l-Muhtâc* adlı eserlerinde Râfiî ve Nevevî'nin birbirlerine muhalefet ettiği görüş ve tercihleri, aynı zamanda Râfiî ve Nevevî'nin karşılaşmadıkları konulara değinerek mezhebi tenkih etmeye gayret etmişlerdir.¹²⁵

¹²² Kavâsimî, *el-Medhal*, I, 414-415.

¹²³ Kavâsimî, *el-Medhal*, I, 414-415.

¹²⁴ Eşkar, Ömer Süleyman, *el-Medhal ilâ Diraseti'l-Medârisi ve'l-Mezâhibi'l-Fıkhîyye*, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 1998, s. 146.

¹²⁵ Kavâsimî, *el-Medhal*, I, 415-418.

SONUÇ

Hicri X. asırda yaşayan İbn Hacer el-Heytemî, İslâm âleminin seçkin müteahhir fakihlerinden biridir. Küçük yaşlarda Kur'an'ı hifzetmiş, Şâfiî fıkında önemli bir yere sahip Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserini de ezberlemiştir. Daha sonra Tanta, Kahire ve Mekke olmak üzere birçok İslam beldesine giderek ilmin farklı alanlarında birçok âlimden tedris görmüştür. Esas ihtisası fıkıh olmakla birlikte tefsir, hadis, akaid, sarf, nahiv, belagat, mantık gibi ilimlere vâkıf olduğunu telif ettiği eserleriyle ortaya koymuştur.

Heytemî, mezhebe yönelik Râfiî ve Nevevî'nin birinci tenkih faaliyetlerinden sonra onların kaleme aldıkları eserleri inceleyerek ikinci tenkih sürecini başlatmıştır. Tenkih faaliyetlerindeki etkili girişimleri neticesinde kaleme aldığı başta *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc* ve diğer eserlerden dolayı Heytemî'ye "Şeyhu'l-İslam ve İmamı'l-Harameyn" lakabı verilmiştir. Heytemî'nin verdiği fetvalar ise başta Hadramevt, Şam, Yemen ve Hicaz fukahâsi olmak üzere diğer İslam coğrafyalarında da kabul görmüştür.

KAYNAKÇA

- Ahmed Ali**, Muhammed İbrahim, *el-Mezheb 'Inde's-Şâfiyye*, Kral Abdülaziz Üniversitesi Dergisi, Mayıs, 1978.
- Aslan**, Mehmet Selim, *İslâm Aile Hukuku*, Emin Yayınları, 2. Baskı, Bursa, 2017.
- 'Arîni**, Seyyid Bâz, *el-Memâlik*, Daru'n-Nahdati'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Âşûr**, Saîd Abdulfettah, *el-'Asru'l-Memâlik fî Mısır ve's-Şâm*, Daru'n-Nahdati'l-Arabî, Kahire, 1976.
- Ayderûs**, Abdülkadir b. Şeyh b. Abdillâh, *en-Nûru's-Sâfir 'an Ahbâri Karni'l-'Âşîr*, Daru Sâdir, Beyrût, 2001.
- Ba'İbekkî**, Münîr, *Mu'cemu A'lâmi'l-Mevrid*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992.
- Cebûrî**, Kâmil Selmân, *Mu'cemu'l-Udebâ mine'l-'Asri'l-Câhilî hattâ Sene 2002*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Çalışkan**, Necmettin, *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri*, Şule Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ebu'l-Hayr**, Abdullâh Merdâd (ö. 1343/1924), *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nûr ve'z-Züher*, 'Âlimu'l-Ma'rife, Cidde, 1986.
- Ebü'l-Meâlî**, Şemsüddîn Muhammed Abdurrahman b. el-Ğazzî, *Dîvânu'l-İslâm*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Ebü Zeyd**, Bekir b. Abdillâh, *en-Nezâir*, Daru'l-'Âsime, Riyad, ts.
- Emced Reşîd**, Muhammed Ali, *el-İmâmu İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fıkhi's-Şâfiî*, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2000.
- Eşkar**, Ömer Süleyman, *el-Medhal ilâ Diraseti'l-Medârisi ve'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 1998.
- Ferîd Bek**, Muhammed, *Târîhu'd-Devleti'l-'Aliyyeti'l-'Usmâniyye*, thk, İhsan Hakkı, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1981.
- Gündüz**, İrfan, "Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Sıddîkî", DİA, V, 366.
- Ğazzî**, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yâni'l-Mieti'l-'Âşire*, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde.
- Hafâcî**, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehretu Hayâti'd-Dünyâ, el-Halebî*, thk: Abdülfettah Muhammed el-Hillo, 1967.
- Hamevî**, Şihâbüddîn Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sâdir, Beyrût, ts.
- Hanefî**, Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâi'uz-Zuhûr fî Vekâi'u'd-Duhûr*, el-Heyetu'l-Mısriyye, Mısır, thk, Muhammed Mustafa, 1984.

- Harbî**, Ahmed b. Avdillah b. Dâhil, *el-Mâturîdiyye Dirâseten ve Takvîmen*, Daru'l-‘Âsime, h. 1413.
- Heyet**, *el-Mevsû'atu'l-Fikhiyye*, Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı, Kuveyt, 1983.
- Heytemî**, Şemsüddîn b. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nuriddîn Ali b. Hacer, *el-Fetâva'l-Kübra'l-Fikhiyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- _____ *ed-Durru'l-Mendûd fi's-Salâti ve's-Selâm 'alâ Makâmi'l-Mahmûd*, Daru'l-Minhâc, 2005.
- _____ *Eşrefu'l-Vesâil ilâ Fehmi's-Şemâil ve Ma'ahu Cevâhiru'd-Durer fi Menâkibi İbn Hacer*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- _____ *el-Menâhilu'l-'Uzbe fi İslâhi Mâ ve Hiye Mine'l-Ka'be*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmî, thk, Abdurraûf b. Muhammed el-Kemâlî, 2005.
- Husarî**, Mahmûd Halîl (ö.1401/1980), *Ahkâmu Kırâati'l-Kurâni'l-Kerîm*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmî, ts.
- İsâmî**, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdilmelik, *Semtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fi Ebnâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İbnü'l-İmâd**, Şihâbuddîn Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, Daru İbn Kesîr, Dimaşk, 1993.
- İbrahim Bek**, Halîm, *Târîhu'd-Devleti'l-'Usmâniyyeti'l-'Aliyye*, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988.
- Kallek**, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DİA*, 1999, XIX, 531-534.
- Kavâsimî**, Ekrem Yûsuf, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 2003.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Mesnâ, 1957.
- Kettânî**, Abdülhay b. Abdilkebîr, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcimi ve'l-Meşihati ve'l-Müselselât*, Daru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982.
- Kirbâsî**, Muhammed Sadık, *Târîhu'l-Merâkid*, Dairetu'l-Maârifî'l-Hüseynî, Londra, 1998.
- Koçyiğit**, Yakup, *Muhyiddin en-Nevevi'nin Hayatı, Eserleri ve Sahih-i Müslim Şerhindeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989.
- Kurdî**, Ahmed, *el-Mezâhibu'l-Fikhiyyetu'l-Erba'atu Eimmetuhâ-Etvâruha Usûluhâ- Âsâruhâ*, İdâretu'l-İftâ, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2015.
- Lakânî**, Nasiruddîn Muhammed b. el-Hasan, *Şerhu'n-Nâsırı'l-Lakânî 'alâ Mukaddimeti Muhtasari's-Şeyh Halîl*, Daru'l-Besâir, Cezair, 2007.
- Makrîzî**, Takiyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'izu ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, Daru Sadır, Beyrut, ts.
- Muhîbbî**, Muhammed Emîn b. Fadlillah b. Muhibbiddîn b. Muhammed, *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer*, el-Matbaatu'l-Vehîbe, h. 1284.
- Murâdî**, Ebu'l-Fadl Muhammed Halil, *Sulukü'd-Durer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî 'Aşer*, el-Matbaatu'l-Mîriyye, Bulak, h. 1301.
- Mursâfi**, Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî el-Mısırî (ö.1409/1988), *Hidâyetu'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, Mektebetu Taybe, Medine, ts.
- Mûsâ**, Muhammed b. Hasan b. 'Akîl, *el-Muhtâru'l-Mesûn min A'lâmi'l-Kurûn*, Daru'l-Endülüsi'l-Hadrâ, Cidde, ts.
- Miyâh**, Ahmed Abdullah, *İbnu Haceri'l-Heytemîyyi'l-Mekkî ve Cuhûduhu fi'l-Kitâbeti't-Târihiyye*, Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Suudi Arabistan, 1996.
- Nevevî**, Ebü Zekeriyâ Muhyeddîn b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Özel**, Ahmet, “Ali el-Kârî”, *DİA*, 1989, II, 403-405.
- _____ “Zekeriyâ el-Ensârî”, *DİA*, 2013, XLIV, 212-215.
- Sekkâf**, 'Alevî b. Ahmed, *Muhtasaru'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, thk, Yûsuf b. Abdirrahman el-Meraşelî, Mektebetü Nizâm Ya'kûb el-Hâsse, Bahreyn, 2004.

- Selîm**, Mahmûd Rızk, *'Asru Selâtîni'l-Memâlik ve Netâcuhu'l-İlmî ve'l-Edebî*, Mektebetü'l-Edeb, Kahire, 1962.
- Serkîs**, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ, *Mu'cemu Matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arraba*, Mektebetü's-Sakafeti'd-Dîniyye, Kahire, ts.
- Sıcak**, Ahmet Sait, *Kur'ân Tefsirinde Öznellik*, Ankara Okulu, Ankara, 2017.
- Sıddîkî**, Muhammed b. Ali b. 'Alân, *et-Telettuf fi'l-Vusûl ila't-Ta'arruf*, Matbaatu't-Terakki'l-Mâcidiyye, Mekke, h. 1330.
- Şa'rânî**, Abdülvahhâb, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2005.
- Şâyı'**, Muhammed b. Abdilaziz, *Ârâu İbn Hacer el-Heytemî el-İ'tikâdiyye*, Mektebetu Dari'l-Minhâc, Riyâd, h. 1427.
- Şevkânî**, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâlî 'bi Mehâsini Men Ba'de'l-Karnî's-Sabı'*, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.
- Tehânevî**, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1996.
- Tu'mî**, Muhyeddîn, *en-Nûru'l-Ebher fi Tabakâti Şuyûhi'l-Câmi'i'l-Ezher*, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1992.
- Uysal**, İsa, *İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Hayatı, Eserleri ve "el-Fetâvâ el-Hadîsiyye" Özelinde Hadisçiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- Ziriklî**, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.
- Zübeyrî**, Velîd, *el-Mevsû'atu'l-Müeyssere fi Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâ' ve'n-Nahv ve'l-Luğat*, Mecelletu'l-Hikme, Suudi Arabistan, 2003.

INVESTIGATION OF TURKISH AND KAZAKHSTANI ELT STUDENT-TEACHERS' ACADEMIC SELF-CONCEPT

Lazura KAZYKHANKYZY

PhD Candidate, Hacettepe University, lazura.kazykhankyzy@gmail.com

Nuray ALAGÖZLÜ

Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, nurayalagozlu@gmail.com

ABSTRACT

The aim of the current study is to assess Kazakhstani and Turkish ELT student-teachers' academic self concept, and to compare the students of two countries in terms of gender, studying university and education level. The proposed research involved a sample of 565 major student-teachers' of English language teaching program. The study conducted in two settings, in Turkey and Kazakhstan. The data collection instrument for academic self-concept was the Academic Self-Concept Scale (ASCS) developed by Liu & Wang (2005), which consisted of two subscales, academic confidence (AC) and academic effort (AE). Quantitative methods of data analysis were used to analyze the data with the help of statistical software package SPSS version 23.0. Descriptive analyses (mean, standard deviation), t-test and Analysis of Variance (ANOVA) were conducted to analyze the data. According to the result ELT student teachers' levels of ASC of both countries were above the satisfied level. However, the results of t-test revealed that while there was no statistically significant difference between two countries participants AC, there were found statistically significant differences in terms of AE and overall ASC scores. In terms of gender comparison, the results of t-test revealed that male and female students had comparable overall ASC scores. ANOVA results indicated that a statistically significant difference existed among the participants studying universities, but no difference was found based on education level.

Key words: Academic self-concept, academic confidence, academic effort, ELT student-teachers'.

INTRODUCTION

Self-concept is one of the important components of human development in psychology and education. The importance of self-concept stems from its notable contribution to personality formation. Consequently, developing and maintaining positive self-concept becomes one of the important goals of education. Several authors (Bulus, 1982; Eccles 2005; Marsh & Yeung, 1997) have tried to specify the nature of the term self-concept. Researchers agreed in that self-concept is not innate, but rather it is formed through an individual's experiences and interaction with the environment and that individuals with higher self-concepts feel more confidence that this leads to more effective performance and other desirable outcomes (Bong and Clark, 1999; Bong and Skaalvik, 2003; Marsh and Shavelson, 1985;). Sanchez and Roda (2003) defined self-concept as a component of human personality development, which is developed through the process of self-reflection and is susceptible to change. According to Byrne (1984) 'self-concept' is a multidimensional construct, having one general facet and several specific facets, some of these specific facets are related to certain personality aspects such as physical, social or emotional aspects, while others appear to be more linked to academic achievement. Marsh & Yeung (1997) operationalized the general definition of self concept as a set of perceptions or reference points that the individuals has about himself; the set of characteristics, attributes, qualities and deficiencies, capacities and limits, values and relationships that the individuals knows to be descriptive of himself and which he perceives as data concerning his identity.

ACADEMIC SELF-CONCEPT

Lent, Brown, and Gore (1997) defined ASC as a specific attitudes, feelings, and perceptions about one's intellectual or academic skills, representing a person's self-beliefs and self-feelings regarding the academic setting. High academic self-concepts are associated with positive psychological and behavioral outcomes, such as feelings of competence, self confidence and academic effort (Marsh & Craven, 1997; Trautwein, Ludtke, Schnyder, & Niggli, 2006).

Liu and Wang (2005) suggested that students' academic self-concept tends to decline from early to mid-adolescence and that it can extend to adulthood. Marsh (1989) claimed that academic self-concept reaches its lowest point in middle adolescence, but, also found an evidence that academic self-concept increased through early adulthood. Guay, Marsh, and Boivin. (2003) asserted that the students' academic self-concept becomes more stable as they grow older and that the relation between academic self-concept and achievement becomes stronger with age.

Many researchers support the idea that academic self-concept vary as students move through grades in which their academic self-concept tends to rise in the direction of their academic achievement (Liu & Wang, 2005; Jacob et al., 2002), while others studies found out that it tends to become weaker (Marsh & Yeung, 1997; Marsh et al., 2002). Generally, it has been highlighted that academic self-concept influences students' academic achievement, moreover, that academic self-concept is a significant predictor of students' academic achievement (Awad, 2007; Marsh, 2006; Cokley, 2000; Marsh et al., 2002, 1999; Lent et al., 1997).

Psychologists agreed that self-concept plays an important role in an individual's personal development so that educators are also becoming aware that a students' perception of him or herself may have a significant influence on his/her academic performance. Different studies have also posited that there is a positive relationship between these two variables and the volume of growing evidence that the two influence each other cannot be overlooked. Therefore, this study may have significance for educators in that it could provide useful information about academic self-concept of undergraduate ELT student-teachers in improving their academic performance.

Therefore, this study may assist lecturers, educators, and administrators to sufficiently prepare the students with more positive academic self-concept. The study would also provide important suggestions to students on academic self-concept and also serve as a guide for future research. Moreover, the enhancement of academic self-concepts is one of the major goals of education worldwide (Marsh & Hau, 2003).

Purpose of the study

This study is carried out to investigate the level of academic self-concept of Kazakhstani and Turkish ELT student-teachers', and to determine whether there is any difference between the students of two settings in terms of gender, studying universities and education levels.

In line with these objectives, the study attempts to answer the following research questions:

- What are the perceived levels of academic self concept (academic confidence and academic effort) of ELT student-teachers' in Kazakhstan and Turkey?
- To what extent do the ELT student-teachers' in Turkey differ from their counterpart in Kazakhstan in terms of their self-reported academic self concept (academic confidence and academic effort)?
- Are there any significant differences between Kazakhstani and Turkish ELT student-teachers' academic self concept based on gender, studying universities and education levels?

METHODOLOGY

Research design

Quantitative methods of data analysis were used to analyze the data with the help of statistical software package SPSS version 23.0.

Participants

The proposed research involved a sample of 565 major student-teachers' of English language teaching program. The study conducted in two different settings, in Turkey and Kazakhstan. Precisely 307 participants (55 male and 252 female) from two universities in Kazakhstan (Akhmet Yassawi and Auezov South Kazakhstan State Universities) and 258 participants (63 male and 195 female) from two universities in Turkey (Gazi and Sakarya Universities) participated in the study.

Data Collection Instrument

The data collection instrument for academic self-concept in this research was the Academic Self-Concept Scale (ASCS) developed by Liu & Wang (2005) which consisted of two subscales academic confidence and academic effort. Academic confidence subscale assesses students' enjoyment and willingness to work hard in their academic subjects and academic effort measures students' commitment to and involvement and interest in schoolwork. The instrument had 19 items on a 5 point Likert type, point responses of which were edited as follows; 5 = totally agree; 4 = agree; 3 = partially agree; 2 = disagree; 1 = totally disagree. The internal consistency estimates of reliability for the 19-item ASC scale, 9-item AC subscale, and the 10-item AE subscale in the present study are .950, .702 and .741, respectively.

Data Analysis

First, in order to describe the ASC of participants preliminary descriptive analyses (mean, standard deviation) were carried out on Kazakhstani and Turkish samples. Furthermore t-test were used in order to compare the average scores of participants of two countries and in terms of gender comparison. Analysis of Variance (ANOVA) was conducted to examine the difference between Kazakh and Turkish participants in terms of studying universities and education levels.

RESULTS

According to the first research question, in order to get a complete picture of the level of ELT student-teachers' in terms of academic self-concept descriptive statistics were applied.

Table 1

Mean scores and standard deviations of the academic self-concept scale and subscales

Factors	Country	N	Mean	Std. Deviation
Subscale 1: Academic confidence	Kazakhstan	307	3,6022	,47908
	Turkey	258	3,8579	,50534
Subscale 2: Academic effort	Kazakhstan	307	3,5932	,46623
	Turkey	258	3,5647	,58824
Total scale: Academic self-concept	Kazakhstan	307	3,5975	,40049
	Turkey	258	3,7036	,49723

According to the score distribution, (where the score interval between 1.00-1.80 (Totally insufficient) means too weak level of self-sufficiency; 1.81 – 2.60 (Insufficient) means weak level of self sufficiency; 2.61 – 3.40 (Partially sufficient) means medium level of self-sufficiency; 3.41 – 4.20 (Sufficient) means high level of self sufficiency; and 3,41 – 4,20 (Sufficient) means high level of self sufficiency), we see that the participants of both countries have reasonably high level of academic confidence (Kazakhstan, M = 3.60; Turkey, M = 3.85), academic effort (Kazakhstan, M = 3.59; Turkey, M = 3.56) and overall academic self concept (Kazakhstan, M = 3.59; Turkey, M = 3.85), as indicated on the table.

In order to determine, to what extent the ELT student-teachers' in Turkey differ from their counterpart in Kazakhstan in terms of their Academic self-concept t-test was conducted for the samples.

Table 2

T-test results for country differences

Factors	Country	N	Mean	Std. Deviation	t	p
Subscale 1: Academic confidence	Kazakhsta n	307 2	3,602 2	,47908	-6,133	,000*
	Turkey	258	3,857 9	,50534		
Subscale 2: Academic effort	Kazakhsta n	307 2	3,593 2	,46623	,628	,530
	Turkey	258	3,564 7	,58824		
Total scale: Academic self- concept	Kazakhsta n	307 5	3,597 5	,40049	-2,758	,006*
	Turkey	258	3,703 6	,49723		

*p<0.05

When the levels of academic self-concept of students were compared in terms of countries they live, it was found that there were existed statistically significant differences in participants academic confidence (Kazakhstan, X = 3.60, Turkey, X = 3.85, t = -6133, p <.05), and overall academic self-concept (Kazakhstan, X = 3.59, Turkey, X = 3.70, t = 2.758, p <.05). This indicated that participants who live in Turkey had higher level of academic confidence and general academic self-concept as compared with the participants from Kazakhstan. However, researchers found that AE scores did not differ significantly between two groups.

For testing whether there is any significant difference between Kazakhstani and Turkish ELT student-teachers' Academic self concept in terms of gender, t- test was conducted.

Table 3

T-test results for gender differences

	gender	N	Mean	Std. Deviation	t	p
Subscale 1: Academic confidence	male	118	3,7411	,53771	,509	,612
	female	447	3,7131	,49915		
Subscale 2:	male	118	3,4763	,55063	-	,021*

Academic effort	female	447	3,6076	,51540	2,335
Total scale:	male	118	3,6017	,47657	,252
Academic self-concept	female	447	3,6576	,44251	1,150

*p<0.05

In terms of gender comparisons, the results indicated that the effect of gender on academic effort was different for female participants than it was for the males (male=3.47; female=3.60 t = -2.335, p<0.05). However, no statistically significant differences were found between male and female participants with respect to their academic confidence and total academic self-concept.

In order to compare two countries participants in terms of the same gender differences, t-test was conducted for the sample.

Table 4

T-test results for the same gender differences in two countries

	Gender	N	Mean	Std. deviation	t	p
Subscale1: Academic confidence	Male (Kazakhstan)	55	3,1697	,33460	,034	,973
	Male (Turkey)	63	3,1675	,35129		
	Female (Kazakhstan)	252	3,1958	,35731	-1,108	,268
	Female (Turkey)	195	3,2308	,30936		
Subscale 2: Academic effort	Male (Kazakhstan)	55	3,2891	,37647	,844	,401
	Male (Turkey)	63	3,2302	,38042		
	Female (Kazakhstan)	252	3,1976	,38081	-1,976	,049*
	Female (Turkey)	195	3,2687	,37457		
Total scale: Academic self-concept	Male (Kazakhstan)	55	3,2325	,31444	,553	,581
	Male (Turkey)	63	3,2025	,31350		
	Female (Kazakhstan)	252	3,1967	,30673	-1,893	,059
	Female (Turkey)	195	3,2507	,29312		

*p<0.05

The results of t-test revealed that there was no statistical significant difference between the male students of Kazakhstan and Turkey, in both two subscale scores and overall total scale scores. Female students' results revealed that there were no significant differences in terms of AC and total ACS scores, but it was found significant difference between the two groups with respect to AE scores (female (Kazakhstan) X=3.19; female (Turkey), X=3.26, t=-1.976, p<.05), which indicated that Turkish female students had higher level of academic effort as compared with Kazakh female students.

To determine whether there was any significant difference between the students of two groups in terms of the universities they study ANOVA test was found to be most appropriate.

Table 5

ANOVA results for university differences

	N	Mean	Std. Deviation	F	p	Posthoc LSD
--	---	------	----------------	---	---	-------------

Subscale 1: Academic confidence	Akhmet Yassawi University	188	3,6424	,46888	17,006 ,000*	1-4,
	Auezov State University	119	3,5387	,49004		2-3
	Sakarya university	90	3,7333	,54910		2-4
	Gazi University	168	3,9246	,46847		3-4
Subscale 2: Academic effort	Akhmet Yassawi University	188	3,6926	,43120	8,986 ,000*	1- 2,1-3
	Auezov State University	119	3,4361	,47794		2-4
	Sakarya university	90	3,4378	,60903		3-4
	Gazi University	168	3,6327	,56701		
Total scale: Academic self- concept	Akhmet Yassawi University	188	3,6688	,37963	10,801 ,000*	1-2
	Auezov State University	119	3,4847	,40819		1-4
	Sakarya university	90	3,5778	,52412		2-4
	Gazi University	168	3,7710	,47009		3-4

*p<0.05

ANOVA results revealed a statistically significant difference between the two group participants academic confidence based on the university differences. In order to determine which specific means are different Post Hoc test was performed. In this respect, according to the results of Post Hoc LSD (Least Significant Difference) test a significant difference was revealed in between Yassawi and Gazi, Auezov and Sakarya, Auezov and Gazi, Sakarya and Gazi universities. (Yassawi X= 3.64, Auezov X=3.53, Sakarya X=3.73, Gazi X= 3.92, F=17,006, p<.05). Here we can see that the mean score of Auezov University was significantly lower than other universities scores.

Since the were found statistically significant differences among groups based on AE subscale, LSD test was performed and indicated a significant difference in between Akhmet Yasawi and Auezov, Akhmet Yassawi and Sakarya, Auezov and Gazi, Sakarya and Gazi universities (Akhmet Yassawi X= 3.69, Auezov X=3.43, Sakarya X=3.43, Gazi X= 3.63, F= 8.986, p<.05). Auezov and Sakarya universities showed overall the same results, while Akhmet Yassawi scores were significantly higher.

In terms of the whole ASC scale results, post-hock test revealed that there was a significant difference in between Akhmet Yassawi and Auezov, Auezov and Gazi, Sakarya and Gazi Universities. (Akhmet Yassawi X= 3.66, auezov X=3.48, Sakarya X=3.57, Gazi X= 3.77, F=10.801, p<.05). Here we see that the students of Gazi University have higher level of academic self concept in comparison with Akhmet Yassawi, Auezov and Sakarya universities students.

In order to investigate the education level effect on academic self concept, ANOVA test was conducted.

Table 6

ANOVA results for education level differences

Factor	Education level	N	Mean	Std. Deviation	F	p
Subscale 1: Academic confidence	4 th year students	237	3,7398	,51901	,374	,688
	3 rd year students	263	3,7005	,51377		
	2 nd year students	65	3,7179	,43483		
Subscale 2: Academic effort	4 th year students	237	3,5768	,49473	,138	,872
	3 rd year students	263	3,5753	,56915		
	2 nd year students	65	3,6123	,44809		
Total scale: Academic self-concept	4 th year students	237	3,6540	,43681	,165	,848
	3 rd year students	263	3,6346	,47978		
	2 nd year students	65	3,6623	,37063		

This indicated that there were no statistically significant differences among the second, third and fourth year students' academic-self concept.

DISCUSSION

The descriptive analysis provide the evidence that the participants of both countries have a high level of Academic Confidence and Academic Effort which shows a high level of overall Academic Self Concept. When the students of two countries were compared the results indicated that there were statistically significant differences between two groups in their academic confidence and overall academic self-concept. These results make it clear that Turkish students have a higher level of academic confidence and academic self-concept than Kazakh students.

According to gender differences, the results of this study reveal that there is a statistically significant difference in the academic effort between male and female students. However, no statistically significant differences were found between male and female participants with respect to their AC and overall ASC levels. From literature, the results of the study conducted by Wigfield, Battle, Keller, and Eccles, (2001), and Ireson and Hallam (2001) revealed that there is a difference in the academic self-concept of males and females. It has been reported that female students have a low academic self-concept. Also, Kling, et al. (1999) highlighted that the males had a higher academic self-concept than females. However, the result of the current study is consistent with the findings of Hamed, S., Hussin, F., & Jam, S. M. (2017), Hossaini (2002), Meece and Jones (1996) that the gender does not influence academic self-concept.

In terms of comparison of the same genders between two countries, we see that the result of the study did not reveal a significant difference between the academic self-concept (academic effort and academic confidence) of male participants of two groups. However, Turkish female students showed higher level of academic effort than Kazakh female students.

The students of two countries were also compared in terms of the universities they study, and the results showed that the levels of academic effort of students from Turkish universities are higher. However the students of two countries showed the same results in terms of academic effort and overall academic self concept. Also, the students of Gazi University showed the highest results in terms of academic self-concept they possess among the compared universities.

CONCLUSION

It is not an easy task to maintain a positive academic-self concept and increase students' motivation to learn a foreign language. Therefore, it is one of the important educational objectives for foreign language teachers. According to Dörnyei (2001), positive feedback is one of the effective ways to help learners build positive self-concept. Marsh and Craven (1997) also asserted that students often evaluate their academic achievement in relation to the ability levels of other students. Therefore, the findings of this research study are beneficial to understand and determine the students' academic self-concept in order to empower them to fulfill their goals. Also, these results can aid educators to adequately prepare students acquire a more positive academic self-concept.

REFERENCES

- Awad, G. (2007). The role of racial identity, academic self-concept, and self-esteem in the prediction of academic outcomes for African American students. *Journal of Black Psychology*, 33, 188-207.
- Bong, M., & Clark, R. E. (1999). Comparison between self-concept and self-efficacy in academic motivation research. *Educational psychologist*, 34(3), 139-153.
- Bong, M., & Skaalvik, E. M. (2003). Academic self-concept and self-efficacy: How different are they really? *Educational Psychology Review*, 15(1), 1-40.
- Byrne, B.M. (1984). The general/academic self-concept nomological network: A review of construct validation research. *Review of Educational Research*, 54, 427-456.
- Cokley, K. (2000). An investigation of academic self-concept and its relationship to Academic achievement in African American college students. *Journal of Black Psychology*, 26.
- Guay, F., Marsh, H. W., & Boivin, M. (2003). Academic self-concept and achievement: Developmental perspective on their causal ordering. *Journal of Educational Psychology*, 95
- Hossaini, S. M. (2002). Forecasting between self-esteem, parenting and gender among pre-university of students in Shiraz. University of Shiraz, Shiraz, Iran.
- Hamed, S., Hussin, F., & Jam, S. M. (2017) Academic self-concept among the pre diploma students.
- Ireson, J., & Hallam, S. (2001). *Ability grouping in education*. London: Chapman.
- Jacob, J. E., Lanza, S., Osgood, D. W., Eccles, J. S., & Wigfield, A. (2002). Changes in children's self-competence and value: gender and domain differences across grades one through twelve. *Child development*, 73, 509- 527.

- Kling, K. C., Hyde, J. S., Showers, C. J., & Buswell, B. N. (1999). Gender differences in self-esteem: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 125, 470-500.
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Gore Jr, P. A. (1997). Discriminant and predictive validity of academic self-concept, academic self-efficacy, and mathematics-specific self-efficacy. *Journal of Counseling Psychology*, 44(3), 307.
- Liu, W. C., & Wang, C. K. J. (2005). Academic Self-Concept: A Cross-Sectional Study of Grade and Gender Differences in a Singapore Secondary School. *Asia Pacific Education Review*, 6(1), 20-27.
- Marsh, H. W. (2006). *Self-concept theory, measurement and research into practice: The role of self-concept in educational psychology*. Unpublished manuscript, British Psychology Society, 25th Vernon- Wall lecture.
- Marsh, H.W. and Craven, R. (1997). Academic self-concept: Beyond the dustbowl. In G. Phye(Ed.), *Handbook of Classroom Assessment: Learning, Achievement, and Adjustment*. Orlando, FL: Academic.
- Marsh, H. W., & Yeung, A. S. (1997). The causal effects of academic self-concept on academic achievement: Structural equation models of longitudinal data. *Journal of Educational Psychology*, 89, 41-54.
- Marsh, H. W., Ellis, L., & Craven, R. G. (2002). How do pre-school children feel about themselves? Unravelling measurement and multidimensional self-concept structure. *Developmental Psychology*, 38, 376-393.
- Marsh, H.W. and Hau, K. (2003). Big-fish-little-pond-effect on academic self-concept. A crosscultural (26 country) test of the negative effects of academically selective schools. *American Psychologist*, 58(5), 364-376.
- Marsh, H. W. (1989). Age and sex effects in multiple dimensions of self-concept: Preadolescence to early adulthood. *Journal of Educational Psychology*, 81, 417- 430.
- Marsh, H.W. and Shavelson, R. (1985). Self-concept: Its multifaceted hierarchical structure. *Educational Psychologist*, 20, 107-125.
- Meece, J. L. & Jones, G. M. (1996). Gender differences in motivation and strategy use in science: Are girls rote learners? *Journal of Research in Science Teaching*, 33, 393-406.
- Sánchez, F. J., & Roda, M. (2003). Relationships between self-concept and academic achievement in primary students.
- Trautwein, U., Ludtke, O., Koller, O., & Baumert, J. (2006). Self-esteem, academic self concept, and achievement: How the learning environment moderates the dynamics of self concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 334-349.
- Wigfield, A., Battle, A., Keller, L.B., & Eccles, J. S. (2001). Sex differences in motivation, self-concept, career aspiration and career choice: Implications for cognitive development. In A. McGillicuddy-De Lisi, & R. De Lisi (eds). *Biology, society, and behaviour: the development of sex differences in cognition*. Westport, CT: Greenwood.

MODEL İNSAN OLUŞTURMADA KUR'ANÎ YÖNTEM (Nûh ve Muhammed Sureleri Örneği)

Maşallah TURAN

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı.
masallahturan25@gmail.com, 0505 252 9270

ÖZET

Hiç şüphesiz nasıl bir insan olduğumuz konusu, Kur'an'la kurduğumuz irtibatla doğru orantılıdır. Kurulan bu irtibatın güçlü veya zayıf oluşu ya da sağlıklı herhangi bir bağın kurulamamış olması, kişiliğimizin teşekkülünde başat bir rol oynamaktadır. Bu noktada, Hayat Kitabımızla kurduğumuzu düşündüğümüz irtibatın sağlıklı bir mahiyet kazanabilmesi için zihnimizde daha önceden var olan birtakım önyargılardan sıyrılarak Kur'an'a kendi bütünlüğü içerisinde yaklaşılması, gazete okur gibi değil düşünme düşünme okunması, anlaşılması için azami gayretin sarfedilmesi ve elde edilen birikimin mutlak surette hayata tatbik edilmesi hedeflenmelidir.

Biz de bu çalışmamızda, böyle bir niyete pratik kazandıracığını umarak, Nûh ve Muhammed sureleri bağlamında model insanın nasıl olması gerektiğini irdelemeye çalıştık. Neden Nûh ve Muhammed Sureleri? Çünkü Şeyhü'l-Enbiya olan Hz. Nûh, insanlığın ilk dönemlerinden bir örneği temsil eden uzun, meşakkatli, sabır ve tahammül gerektiren bir peygamberlik süreciyle dikkat çekmektedir. İlk dönemlere ışık tutması, o dönemdeki insanları ıslah gayretlerinin keyfiyetine dair ipuçlarını vermesi ve toplumu iyiye doğru dönüştürmek için gerekli olan vasıfları ve çabaları işlemesi yönüyle Hz. Nûh'un kıssası, İslam'da model bir insanın nasıl olması gerektiği konusunda son derece enteresan veriler içermektedir. Adını, Hâtemü'l-Enbiyâ olan Peygamber Efendimizin ikinci âyette geçen isminden alan Muhammed Sûresi ise Son Peygamberin muazzam davetinden önemli kesitler içermesi nedeniyle tercih sebebimiz olmuştur. Bilindiği üzere Muhammed suresi, yirminci âyette geçen "el-Kıtâl" kelimesinden dolayı "Kıtâl sûresi" diye de anılmaktadır. Sûrede temel konu olarak, cihâd olmak üzere başlıca, savaş, esirler, ganimetler ve münafıkların durumu söz konusu edilmektedir. Bunlarla birlikte, son peygamber ve "üsve-i hasene" olarak nitelendirilen en güzel modelin ismiyle anılan Muhammed suresinde, modellik kavramının içini dolduracak oldukça etkili vurgular da yer almaktadır. Her iki surede anlatılan hususlarda örtüşen özellikler olduğu gibi ilave edilen nitelikler de dikkat çekicidir. Öyleyse bu iki surenin, örnek bir insan oluşturmada sağlayacağı katkıları işlemek, önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Nûh suresinde en önemli vurgu, farklı asırlarda ve zamanlarda hak dinden ve ona yapılan kesintisiz davetten yüz çeviren milletler hakkındaki ilahî sünneti yani cezalandırmayı somutlaştırarak açıklamasıdır. Bu açıklamalar, Nûh peygamber üzerinden tüm inananlara bir teselli ve motivasyon sağlarken, ona inanmayıp isyan edenlerin akıbeti üzerinden de tüm inkârcılara bir tehdit savurmaktadır. Muhammed suresinde ise iman ile küfrün, ebrâr ile füccârın nitelikleri anlatılmaktadır. Bu zıt niteliklerin tabii olarak mübarezeyi doğurması sebebiyle, tevhid bayrağının yüceltilmesi ve yeryüzünün, baskıcı şirkin etkilerinden

temizlenmesini sağlayan cihâd ve kitâlin hükümlerine değinilmektedir. Allah'ın dilerse, -Nûh kıssasında olduğu gibi- bütün düşmanlarını kolaylıkla helak edebileceği vurgulanırken, Son Peygamberin dönemiyle birlikte mü'minlerin bu işlerle görevli kılınmasındaki hikmetin, imtihan ve sınama olduğu bildirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Model İnsan, Nûh, Muhammed, Davet.

Giriş

Hayat Kitabımız olan Kur'an'a kendi bütünlüğü içerisinde yaklaşılması, çelişki ve tutarsızlıklardan uzak bir şekilde tefekkürle okunması, anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi, bir Müslümanın en önemli gayesi olmalıdır.

Nûh ve Muhammed surelerinde işlenen konular, vurgulanan hususlar bahsedilen gayeyi gerçekleştirilmede çok önemli unsurları ihtiva etmektedirler. Evveleminde Şeyhü'l-Enbiya olan Hz. Nûh, insanlığın ilk dönemlerinden bir örneği temsil eden "Andolsun, biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı."¹ ayetinin ifadesiyle son derece uzun, meşakkatli bir peygamberlik süreciyle dikkat çekmektedir.

Adını, Hatemü'l-Enbiya olan Peygamber Efendimizin, ikinci âyette geçen isminden alan Muhammed Sûresi ise muazzam İslam davetinden içerdığı önemli kesitler ve modellik idealinin için dolduracak kitâ/cihad, savaş esirleri, ganimetler ve İslam'ın bünyesine en büyük zararı veren münafıkların durumu gibi etkili vurgular sebebiyle dikkatleri celp etmektedir. Her iki surede ilerleyen bölümlerde görülebileceği üzere gündeme getirilen hususlarda örtüşen özellikler olduğu gibi ilave edilen nitelikler de dikkat çekicidir. Öyleyse bu iki surenin örnek bir insan oluşturmada sağlayacağı katkılara, her iki peygamberin tebliğ dönemlerini ve surelerin nüzul zamanlarını dikkate alarak bir göz atalım.

1- Nûh Suresi ve Model İnsan Oluşturmadaki Etkisi

Nûh Suresi; gerek Mushaf'taki tertibi, gerekse de iniş sırası itibarıyla 71. sırada yer almaktadır ve Mekke döneminde inmiştir.² Âyet sayısı 28'dir. Sûrede başlıca, Nûh peygamberin mücadeleleri ve Nûh Tufanı konu edilmektedir. Bu nedenle diyebiliriz ki sûre, adını konusundan almıştır.³ Surenin en önemli vurgusu, farklı asırlarda ve zamanlarda hak dinden ve ona yapılan davetten yüz çeviren milletler hakkındaki ilahî sünneti yani cezalandırmayı somutlaştırarak açıklamasıdır. Bu açıklamalar, bir yönüyle Nûh peygamber üzerinden tüm inananlara bir teselli ve motivasyon sağlamakta, öte yandan ona inanmayıp isyan edenlerin akıbeti üzerinden de tüm inkârcılara bir uyarıda bulunmaktadır.

¹ 29 Ankebût, 14

² Bk., Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1383, I, 16

³ İlk ayetinden itibaren anlatılmaya başlanan Nûh peygamberden ve onun inkârcılara karşı verdiği benzersiz mücadelesinden ismini alan sure, etkileyici bir üslupla Şeyhü'l-Enbiya'nın davetinin başlangıcından tufan hadisesine kadar olan safhaları güzel bir şekilde özetler. Sabûnî, Muhammed Ali, *İcâzu'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'an*, Daru'l-Cil, Beyrut, 2001, s. 198; *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru's-Sabunî, Kahire, 2009, III, 425

Daha spesifik bir şekilde konuya eğilip “surede özellikle hangi konular vurgulanmış, etkin bir şekilde anlatılmıştır?” sorusuna cevap aradığımızda aşağıdaki hususlar dikkatlerimizi çekmektedir:

1) Acıklı azap konusunda apaçık bir şekilde uyarıda bulunma (inzâr);⁴ “Gerçekten biz Nûh’u kavmine gönderdik, “kavmine acı bir azap gelmezden önce onları uyar” diye.”⁵

2) Sadece Allah’a kul olma ve peygambere itaat etme bilincini aşılama; “Şöyle ki; Allah'a kulluk edin, ondan korkun ve bana itaat edin.”⁶

3) Muhatapların Allah tarafından bağışlanabilmesi ve helak edilmemesi maksadıyla gece-gündüz davette bulunma azmi; “Günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Kuşkusuz Allah'ın takdir ettiği süre gelince ertelenmez. Eğer bilseydiniz inanırdınız.⁷ Nûh dedi ki: Ey Rabbim! Ben kavmimi gece gündüz davet ettim.”⁸

4) “İ’lân” etme tarzında, açık ve alenî bir şekilde davette bulunmanın yanısıra kimi zaman “isrâr” tarzında yani gizlice, kişiye özel sohbet şeklinde tebliğde bulunma; “Sonra ben onları açık açık çağırdım. Sonra hem ilan ederek söyledim onlara, hem gizli gizli.”⁹

5) Gerek dünyadaki nimetlere, gerekse şükürünü eda etmeme durumunda dünya ve ahiretteki ceza ve mahrumiyetlere dikkat çekme; “Üzerinize gökten bol yağmur yağdırsın. Mallar ve oğullar vererek sizin imdadınıza koşsun. Sizin için bahçeler yapsın, ırmaklar yapsın.”¹⁰; “Hatalarından dolayı boğuldular,¹¹ ateşe sokuldular,¹² kendilerine Allah'a karşı yardımcılar da bulamadılar.”¹³

⁴ “(Acıklı azaptan maksat) Ahiret azabı veya tufandır.” Beydavî, Kâdı Nâsiruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazî (v. 685), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* (I-II C.), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011, II, 529; İzz b. Abdisselam, Abdulaziz b. Abdisselam es-Sülemî (v. 660 h.), *Tefsiru'l-İzz b. Abdisselam* (I-II C.), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971, II, 315; Muhammed Kenan, *Kurretu'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz. s. 767; “Azap, dünyadaki tufan azabı ile ahiretteki cehennem azabıdır.” Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 426

⁵ 71 Nûh, 1; “Nûh Peygamberin Arap yarımadasındaki insanlara gönderildiği ve Kûfe civarında yaşadığı nakledilmiştir.” Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 426

⁶ 71 Nûh, 3

⁷ “Bu ifade, onların dünya sevgisine kapılmaları nedeniyle sanki ölümden şüphe eder gibi bir hallerinin bulunduğu işaret vardır.” Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, II, 529

⁸ 71 Nûh, 4-5; “Senin emrini yerine getirmek ve itaat görevini hakkıyla yerine getirmek için ne gece, ne de gündüz onları hakka çağırmaı terk ettim.” İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, (V. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-III C.), İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Ali Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999), III, 549-550; “Onları hem gece hem de gündüz sana kulluğa çağırdım veya onları hem gece hem de gündüz sana kulluk etsinler diye davet ettim.” İzz b. Abdisselam, *Tefsiru'l-İzz b. Abdisselam*, II, 315

⁹ 71 Nûh, 8-9; Ayette, davet şekillerinin farklılığı vurgulanmaktadır. Bk., Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, II, 530; “Yani onları her türlü şekilde davet ettim.” Ferrâ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'an* (I-II C.), Tahkik ve tahrîc: Şeyh Doktor İ'radu'd-Din İbn Seyyid Ali'd-Dervîş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 2011, II, 903

¹⁰ 71 Nûh, 11-12; “Zorlu geçen yıllar, onlara rahat yüzü göstermemişti. Yağmurun kesilmesi nedeniyle mallarından olmuşlar, kadınları da oğul vermez olmuştu.” Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 904

¹¹ “Ayette geçen ‘hatalarından dolayı’ ifadesinin başa alınması, gerek tufanla boğulmalarının gerekse ateşe sokulmalarının yalnızca hataları sebebiyle olduğuna dikkat çekmek içindir.” Zemaşerî, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, (467-538 h.), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, (I-IV C.), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415 (1995), IV, 608

¹² “Ahiretteki azaba sokulmaları, sanki dünyadaki boğulmalarının hemen arkasından olacakmış gibi anlatılmaktadır, bunun sebebi bu cezalandırmanın yakın olması ve kesin kesilecek olmasıdır. Bu nedenle sanki olmuş gibi anlatılmıştır. Veya bununla kabir azabı da kastedilmiş olabilir.” Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, 608; “Âlimler ‘hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular’ ifadesinin kabir azabına delil olduğunu söylediler. Çünkü ayette bağlaç olarak ‘ف/â’ harfi kullanılmaktadır. Bu harf ise zaman geçmeden peşisıra oluşu ifade eder.

6) Gerek kendi yaratılışlarına gerekse göklerin ve yerin yaratılışına dikkat çekme; “Allah sizi yerden bir bitki bitirir gibi bitirdi. Sonra sizi tekrar oraya geri çevirecek ve tekrar oradan çıkaracaktır.”¹⁴; “Görmediniz mi Allah yedi göğü uygun tabakalar halinde nasıl yaratmış? Ve Ay’ı bunların içinde bir nur yapmış, güneşi de bir lamba kalmış.”¹⁵; “Allah sizin için yeri bir yaygı yapmıştır. Ki, onda açılan geniş geniş yollarda gidesiniz.”¹⁶

7) Ahiretin ve haşrin varlığına dikkat çekme; “Allah sizi yerden bir bitki bitirir gibi bitirdi. Sonra sizi tekrar oraya geri çevirecek ve tekrar çıkaracaktır.”¹⁷

8) Zulmün/haksızlığın kesinlikle dalaleti/sapmayı arttırdığını vurgulama; “Dediler ki: ‘Sakin tanrılarınızı bırakmayın, ne Vedd’i, ne Suva’ı ve ne de Yeğus’u, Yeûk’u ve Nesr’i.’¹⁸ Çok kişiyi yoldan saptırdılar.¹⁹ Sen de o zalimlerin sadece şaşkınlıklarını artır.”²⁰

9) Zalim ve kâfirlerin onları zulme ve küfre sevkeden imkânlarının yok edilmesini isteme; “Nûh dedi ki: Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Zira sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar ve sadece ahlâsız ve kâfir çocuklar doğururlar.”²¹

10) Tüm mü’minlerin bağışlanması ve başarılı kılınması için dua etme ve dolayısıyla birlikteliğe vurgu yapma. “Ey Rabbim! Bana, babama, anama, mümin olarak evime girene ve bütün inanmış erkek ve kadınlara mağfiret buyur. Zalimlerin de sadece helakini artır.”²² Bu ayette Hz. Nûh’un, tüm mü’minler için dua ederken önceki ayetlerde geçmesine rağmen zalimlerin helak olması için tekrar bedduada bulunmasında, sanki zalimlerin helakinin bütün müminlerin birlikte hareket etmesi durumunda daha çabuk gerçekleşeceğine bir işaret var gibidir.

Yukarıda da görüldüğü üzere, Nûh Peygamberin, acıklı azabın gelişinden önce kavmini uyarmak üzere gönderilmesinden bahsederek başlayan sure, sonrasında, onun cihâd aşkından, sabrından, fedakârlığından, kavmini gece-gündüz, gizli-açık sürekli hakka çağırmasından bahseder. “Nûh dedi ki: Ey Rabbim! Ben kavmimi gece gündüz davet ettim. Sonra hem ilan ederek söyledim onlara, hem gizli gizli.”²³

Hâlbuki ahiretteki ateş azabını daha tatmamışlardır. Bu da gösterir ki ayette kastedilen kabirdeki azaptır. Bu güzel bir delillendirir.” Sabûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, III, 431

¹³ 71 Nûh, 25

¹⁴ 71 Nûh, 17-18

¹⁵ 71 Nûh, 15-16

¹⁶ 71 Nûh, 19-20

¹⁷ 71 Nûh, 17-18

¹⁸ “Denildi ki, bunlar, iyi kimselerin isimleridir, Âdem ile Nûh arasında yaşadılar. Ölünce teberriken heykellerini yaptılar. Aradan uzun bir zaman geçince onlara taptılar.” Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*, II, 531; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 551

¹⁹ “Büyükleri/ileri gelenleri, küçükleri/alt tabakadaki kimseleri saptırdı veya onların çoğu putlar sebebiyle yoldan çıktı.” İzz b. Abdisselam, *Tefsîru’l-İzz b. Abdisselam*, II, 308

²⁰ 71 Nûh, 23-24

²¹ 71 Nûh, 26-27; “Bunu da onları elli hariç bin (950) yıl denedikten, durumlarını gözden geçirdikten ve huylarını-tabiatlarını öğrendikten sonra söyledi.” Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*, II, 532; ayrıca bk., İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 549; “Hz. Nûh, kavmini hakka çağırıyor ve onları uyarıyordu ancak onlardan çağırısına olumlu cevap veren kimse göremiyordu. Kavmi ise (bazen) onu bayılıncaya kadar dövüyorlardı. Buna rağmen Nûh, ‘Rabbim kavmimi bağışla, onlar bilmiyorlar’ diyordu.” Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971, XXVIII, 193

²² 71 Nûh, 28

²³ 71 Nûh, 5,9

Sonra, bu hak davete uymanın bir gereği ve gerekçesi olan nimetlerden bahseder ki Allah'a kulluğu netice versin ve O'nun kâinattaki rahmet ve kudret eserlerine ibret nazarıyla bakılabilsin. Uzun süreli tüm bu çabalara, hatırlatmalara, nasihat ve irşadlara rağmen Nûh kavminin büyük bir çoğunluğunu oluşturan inkârcılar, dalalet, küfür ve inatta ısrar ettiler, Nûh'un davetini hafife alıp alay ettiler. Nihayet Yaraticı, inatçı kâfirleri tufanla yok ediverdi. *"Hatalarından dolayı boğuldular,"²⁴ ateşe sokuldular, kendilerine Allah'a karşı yardımcıları da bulamadılar.*²⁵

Sure, Hz. Nûh'un kavmine yönelik yaptığı ve onların da hak ettikleri bedduasıyla son bulur. *"Nûh dedi ki: Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Zira sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar ve sadece ahlâksız ve kâfir çocuklar doğururlar. Ey Rabbim! Bana, babama, anama, mümin olarak evime girene ve bütün inanmış erkek ve kadınlara mağfiret buyur. Zalimlerin de sadece helakini artır.*²⁶

Bu noktada, surenin muhteva ve üslubundan şu mesajı almak mümkündür: Her tuğyan ve azgınlık çağının bir nevi tufanı, her tufanın bir Nûh'u, her Nûh'un bir gemisi, her geminin bir rotası ve yol haritası mutlaka vardır. Ümmet-i Muhammed'i kurtaracak olan gemi, din-i mübini ve sünnet-i seniyyesi; rotası ve yol haritası ise noksansız olarak mevcut olan Kur'an'dır. Öyleyse Kur'an'ın rehberliğine dürüstçe teslim olan kimse, ahir zaman tufanından kurtulur, sahil-i selamete ulaşır.²⁷

Evet, *"Andolsun ki, Nûh'u kavmine gönderdik de içlerinde dokuz yüz elli yıl kaldı, derken zulümlerini sürdürürlerken onları tufan yakalayiverdi."*²⁸ ayetinin apaçık ifadesiyle Nûh Peygamber kavmi içinde tamı tamına 950 sene tebliğ yaptıktan ve onları Allah'a çağırdıktan sonra yine de kalpleri yumuşamadı, uyarılardan ders almadılar, bunun neticesinde de tufanla helak edildiler ve dumura uğratıldılar. Nûh Peygamberin Kur'an'da açıkça ifade edilen bu son derece uzun ve enteresan tebliğ süresine, peygamberlik öncesi ve tufandan sonraki yılları da eklense enteresan bir ömür karşımıza çıkar ki buradan çıkarılması gereken en önemli ders, bizce şudur: Müslüman tebliğ yaparken aceleci davranmamalı, sabır ve teenni ile hareket etmeyi temel bir prensip haline getirmelidir.²⁹

2- Muhammed Suresi ve Model İnsan Oluşturmadaki Etkisi

Mushaf'taki tertibi itibariyle 47. sırada yer alan sure, iniş sırası itibariyle -farklı görüşler olmakla beraber diyebiliriz ki- 95. sırada yer almaktadır.³⁰ Âyet sayısı 38'dir. Adını

²⁴ "Yani, günahlarının ve isyanlarının çokluğundan, küfür üzere ısrar etmelerinden ve peygamberlerine karşı gelmelerinden dolayı boğuldular." İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 552

²⁵ 71 Nûh, 25; "Yani, onları Allah'ın azabından kurtaracak hiç kimseyi bulamadılar." İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 552

²⁶ 71 Nûh, 26-28; "Hem dünyada, hem de ahirette yok oluşlarını ve tükenişlerini artırır." İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 552

²⁷ Bk., İslamoğlu, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, s. 432; "Hz. Peygamberden nakledildi ki, kim Nûh suresini okursa, Nûh'un davetinin yetiştigi mü'minlerden olur." Beydavî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, II, 532; Bahsedilen rivayeti Sa'lebî, Vahidî ve İbn Merdüye kendi senetleriyle Ubeyy b. Ka'b'tan nakletmektedirler. Bk., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 608, dpn. 4

²⁸ 29 Ankebût, 14

²⁹ Bk., Maşallah Turan, *"Kur'an-ı Kerim'in Hidâyet Mesajı"* Hermes Ofset, Ankara 2016, s. 242-244

³⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 16

2. ayetinden alan bu sure,³¹ ibadet, ahlak ve muamelât gibi dünya hayatında ahireti kazandıracak hükümleri anlatan Medenî bir suredir.³² Sure, Peygamber Efendimizin isminin zikredilmesi ve semavî nübüvvetin/risâletin onunla mühürlenmesi hususlarına değinmesi yönüyle bu ismi almıştır. Surenin bir diğer ismi ise savaş ve hükümlerinin merkezî bir konu olarak işlenmesi sebebiyle “Kitâl (savaşmak)” olup, iki isim de surenin konusu açısından son derece muvafık bir mahiyet arz etmektedir. Ayrıca cihadın nebevî yaşantıdaki anlam ve önemi bakımından da mesaj yüklüdür.³³

Biraz daha yakından Muhammed suresinin muhtevası üzerinde kafa yorup “özellikle hangi konular vurgulanmış, etkin bir şekilde anlatılmıştır?” sorusunun cevabına odaklandığımızda, aşağıdaki hususlar dikkatlerimizi çekmektedir:

1) Kâfirlerin ve Allah yolundan alıkoyan zalimlerin amellerinin boşa gideceği vurgusu;³⁴ *“Allah, inkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini boşa çıkarır.”*³⁵

2) İman edip salih amel işleyenlerin kötülüklerinin örtüleceği ve durumlarının düzeltileceği vurgusu; *“İman edip salih amel işleyenlerin ve Rableri tarafından bir gerçek olarak Muhammed'e indirilen vahye inananların kötülüklerini Allah örter,”*³⁶ *durumlarını düzeltir.”*³⁷

3) Kâfirlerle mü'minlere yönelik farklı muamelenin temel sebebinin, gelen vahye karşı takındıkları tavır olduğuna dikkat çekme; *“Bu, inkâr edenlerin batıla uymaları ve iman edenlerin de Rablerinden gelen gerçeğe tâbi olmalarından dolayı böyledir.”*³⁸; *Bu onların, Allah'ın indirdiklerini beğenmediklerinden dolayıdır. Allah da bunun için onların amellerini boşa çıkarmıştır.”*³⁹

4) Mü'minlerin istilacı olan küfürle mücadelede net bir duruşa sahip olmaları gereği; *“Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarınızı vurun. Nihayet onlara üstün geldiğiniz zaman bağı sıkı bağlayıp esir alın. Sonra harp ağırlıklarını atıp, savaş bitince de onları ya karşılıksız olarak, ya da fidye ile salıverin. Allah'ın emri budur. Eğer*

³¹ Kur'an'da “Muhammed” ismi bu sureyle beraber Al-i İmran (144), Ahzâb (40) ve Fetih (25) surelerinde olmak üzere dört surede geçmektedir. Bk., İslamoğlu, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 343

³² “Mücâhid'e göre Medenî'dir. Dahhâk ve Said b. Cübeyr ise Mekkî olduğunu söylemişlerdir.” Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 307. Kanaatimize göre surenin bir diğer isminin “Kitâl” olması ve savaş meselesini esaslı bir şekilde ele almasından dolayı, Medenî olduğu görüşü daha doğrudur. “Besair sahibine göre surenin kelime sayısı 560, harf sayısı ise 2438'dir.” İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, s. 343

³³ Bk., Sabûnî, *İcâzu'l-Beyân fi Suveri'l-Kur'an*, s. 144; Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 189

³⁴ “Küfür nedeniyle boşa gitmiştir ya da suyun sütte kaybolması gibi küfrün içinde eriyip kaybolmuştur.” Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, II, 400

³⁵ 47 Muhammed, 1

³⁶ “(Ayette Hz. Muhammed'in adının özellikle zikredilmesi) imanın onsuz tamamlanmayacağını vurgulamaktadır.” Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, II, 400

³⁷ 47 Muhammed, 2; “Yani din işlerinde onları başarılı kılmak ve dünyada da zafer ve yardım vererek galip getirmek suretiyle hallerini ve durumlarını düzeltir.” Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 308

³⁸ 47 Muhammed, 3

³⁹ 47 Muhammed, 9

*Allah dileseydi onlardan başka türlü de intikam alırdı.⁴⁰ Fakat böyle olması sizi birbirinizle denemek içindir.*⁴¹

5) Allah yolunda canını feda edecek derecede bir özveriye sahip olma, yapılan bu fedakârlığın karşılığının mutlaka verileceği vurgusu; *“Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmaz.”⁴²; “Onları, kendilerine tanıttığı cennete koyacaktır.”⁴³*

6) İbret almak maksadıyla, yeryüzünde önceki kavimlere ait yerleri ve kalıntıları gezip görme bilinci; *“Onlar yeryüzünde bir gezmediler mi?⁴⁴ Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonları nasıl olmuş? Allah onların üzerlerine helak yağdırmıştır. Bu kâfirlere de onların başına gelenlerin benzerleri yaraşır.”⁴⁵*

7) Mü’minin hak din konusunda üzerine düşeni yapması durumunda, Yüce Allah’ın sürekli bir şekilde kendisine sahip çıkacağı inancını taşıma; *“Ey iman edenler! Eğer siz Allah’ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.”⁴⁶; “Bu böyledir. Çünkü Allah iman edenlerin yardımcısıdır.”⁴⁷*

8) Mü’minlere, ahirette alacakları mükâfatı teferruat vererek vurgulama, inkârcıların dünya ve ahiretteki durumlarını detaylandırarak tasvir etme; *“Kötülükten sakınanlara vaad edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan temiz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır. Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur mu?”⁴⁸*

9) Kıyametin yaklaştığını ve alametlerinin geldiğini hatırlatma; *“Artık onlar, kıyamet saatinin kendilerine ansızın gelivermesine mi bakıyorlar? Şüphesiz onun alametleri gelmiştir.⁴⁹ Artık kıyamet kendilerine gelip çatinca anlamaları neye yarar?”⁵⁰*

⁴⁰ “Onlardan yerin dibine geçirme, sarsıp-depreme, taş yağdırma, boğma veya şiddetli bir ölüm gibi helak yollarından biriyle de intikam alırdı.” Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 310

⁴¹ 47 Muhammed, 4; “Size savaşmanızı emretmiştir ki mü’minleri kâfirlere, örneğin onlarla cihat edip büyük sevap kazanmakla denesin. Kâfirleri de Müslümanlarla, örneğin onların elleriyle onlara biraz azap edip bazıları küfürlerini terk etsinler diye sınısın.” Beydavî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vil*, II, 401; “Sizin dışınızda meleklerle de bu işi yapabiliirdi veya savaş dışında bir yolla da bunu gerçekleştirebilirdi. Ancak bazılarınızı bazılarınızla, mü’mini kâfirle, kâfiri mü’minle sınamak için böyle yapmaktadır.” Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, II, 775; İzz b. Abdisselam, *Tefsiru’l-İzz b. Abdisselam*, II, 210

⁴² 47 Muhammed, 4; “Yani asla onu gidermez, aksine çoğaltır, arttırır ve kat kat yapar.” İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 327

⁴³ 47 Muhammed, 6

⁴⁴ “Onlardan maksat, Allah’a ortak koşan müşrikler ve Peygamberini yalanlayan kimselerdir.” İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 328

⁴⁵ 47 Muhammed, 10

⁴⁶ 47 Muhammed, 7; “(Allah’a yardım) O’nun dinine ve Peygamberine yardım demektir.” Beydavî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vil*, II, 401

⁴⁷ 47 Muhammed, 11

⁴⁸ 47 Muhammed, 15

⁴⁹ “Hz. Peygamberin gönderilmesi ve ayın yarılması gibi.” Beydavî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vil*, II, 403; İzz b. Abdisselam, *Tefsiru’l-İzz b. Abdisselam*, II, 211; Muhammed Kenan, *Kurretu’l-Ayneyn ala Tefsiri’l-Celaleyn*, s. 675; Ayrıca mal ve ticaretin çokça artması, yalancı şahitlik, akraba ilişkilerinin kopması, değerli kimselerin azlığı ve lanetli kimselerin çokluğu da kıyametin alametleri arasında sayılmıştır. Bk., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 315

10) Hem şahsî hatalar, hem de mü'minlerin günahları için istiğfarda bulunma; *"Hem kendi günahın için, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için Allah'tan bağışlanma dile."*⁵¹

11) Mü'minlerin savaş gibi bir konuda beklenti içine girip hüküm arzu etmeleri, müsaade geldiğinde ise onu yapmaktan kaçınmaları durumunda zillete uğratılma tehdidi ile karşı karşıya kalacakları vurgusu; *"İman edenler: "Keşke cihad hakkında bir sûre indirilse!" derlerdi. Ama muhkem (hükümü açık) bir sûre indirilip de,*⁵² *içerisinde savaş zikredilince kalplerinde hastalık olanların ölüm korkusuyla baygınlık geçiren bir kimsenin bakışı gibi sana baktığını görürsün."*⁵³

12) Kur'an'ı mutlaka düşünerek okumanın, yapılan yanlışlara düşmeme açısından olmazsa olmaz bir gereklilik olduğuna dikkat çekme;⁵⁴ *"Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?"*⁵⁵

13) Hz. Nûh'un hak için 'isrâr' metoduna başvurmasına mukabil, kâfirlerin ve bilhassa münafıkların zulüm ve fesad için 'isrâr'a başvurmasına dikkat çekme; *"Çünkü onlar Allah'ın indirdiğini beğenmeyen kimselere: "Bazı işlerde biz size itaat edeceğiz." demişlerdi. Oysa Allah onların gizlediklerini biliyordu."*⁵⁶

14) Kalplerinde eğrilik ve hastalık bulunanların içinde buldukları vaziyetin birtakım olaylarla mutlaka ortaya çıkarılacağı, ayrıca bu durumun onların sözlerindeki tutarsızlıklardan da anlaşılacağı hususu; *"Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah kendilerinin kinlerini hiç ortaya çıkarmaz mı sandılar? Ey Muhammed! Eğer biz dileyseydik onları sana gösterirdik. Sen de onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki, sen onları sözlerinin üslubundan da tanırırsın."*⁵⁷ *Allah ise bütün yaptıklarınızı bilir."*⁵⁸

15) Gayret ve sabrın sınanacağı, verilen sözlerdeki samimiyetin test edileceği bilincini taşıma; *"Andolsun ki, biz içinizden cihâd edenlerle sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve yaptıklarınızla ilgili haberlerinizi açıklığa kavuşturuncaya kadar sizi deneyeceğiz."*⁵⁹

16) Allah'a ve Resulüne itaat vurgusu (Nûh suresi 3. ayette olduğu gibi); *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın."*⁶⁰; *"Şöyle ki; Allah'a kulluk edin, ondan korkun ve bana itaat edin."*⁶¹

⁵⁰ 47 Muhammed, 18

⁵¹ 47 Muhammed, 19

⁵² "Muhkem: Müteşabih olmayıp anlamı açık olan, savaşın farz kılındığı dışında bir anlama yorulması mümkün olmayan demektir. Katâde'den rivayet edildiğine göre, içinde savaş bahsi geçen bütün sureler muhkemdir." Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 316; Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 196

⁵³ 47 Muhammed, 20; (Bazı) Müslümanlar savaştan bahseden bir ayet inince, onu hatırlamak zorlarına gitti. Bu hükmün kaldırılması beklentisi içine girdiler." Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 779

⁵⁴ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 333; "Kur'an'ı, içindeki öğütleri, sakındırmaları ve isyankârlara yapılan tehditleri hakkıyla düşünmüyorlar mı ki günahlara dalmaya cesaret edemesinler." Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 317

⁵⁵ 47 Muhammed, 24

⁵⁶ 47 Muhammed, 26

⁵⁷ "(Ayetin, Arapça metninde geçen) Lahnu'l-Kavl, sözün üslubu demektir ya da sözü, dolaylı ve dolambaçlı tarafa eğip bükme." Beydavî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, II, 405

⁵⁸ 47 Muhammed, 29-30

⁵⁹ 47 Muhammed, 31

17) Barış ve müsamaha konusunda aceleci davranmamalı; *“Sakın gevşemeyin ve üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O sizin amellerinizi eksiltmeyecektir.”*⁶²

18) Dünya hayatının bir oyun ve oyalanma olduğunu unutmamalı; *“Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir.”*⁶³

19) Maddi imkânları Allah yolunda infak etmede cimri davranmama gereği; *“(Allah), sizden bütün mallarınızı harcamanızı da istemez. Eğer sizden onların tamamını isteyip de sizi zorlasaydı cimrilik ederiniz.”*⁶⁴ *Bu da sizin bütün kinlerinizi ortaya çıkarırdı.”*⁶⁵

20) Şayet Allah’ın yolundan yüz çevirmede ısrarcı davranılırsa, böyle davranmayacak dengeli başka bir topluluğun getirileceği vurgusu; *“Eğer siz Hakk’tan yüz çevirirseniz Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.”*⁶⁶

Yukarıda zikredilen maddelerden anlaşıldığı üzere Muhammed suresi, iman ile küfrün, iyiler ile kötülerin niteliklerini anlatarak başlar. Bu zıt nitelikler tabîi olarak mübarezeyi doğurması sebebiyle, tevhid bayrağının yüceltilmesi ve yeryüzünün şirkin kalıntılarından temizlenmesini sağlayan cihâd ve kitâlin hükümlerine değinilir. Yüce Allah’ın, dilerse, Nûh tufanında olduğu gibi bütün düşmanlarını kolaylıkla helak edebilecekken, mü’minleri bu işle görevli kılmasının hikmetinin imtihan ve sınama olduğunu bildirir. *“Eğer Allah dileseydi onlardan başka türlü de intikam alırdı. Fakat böyle olması sizi birbirinizle denemek içindir. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmaz.”*⁶⁷ Bu işi dürüstçe yaptıkları takdirde mutlaka ilahî yardımı göreceklerini müjdeler. *“Ey iman edenler! Eğer siz Allah’ın dinine yardım ederseniz,⁶⁸ Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.”*⁶⁹

Kâfirlere ise akıllarını başlarına getirmek üzere, acıklı sonlarını hatırlatır, önceki kâfir dostları olan imansız kavimlerin başlarına gelen felaketlerden ibret almaları önerilir. İbret almadan, sadece karınlarını doyumak ve bedenlerini tatmin etmek için yaşadıkları bu hayatın,

⁶⁰ 47 Muhammed, 33; *“İnkâr, münafıklık, kendini beğenme, gösteriş, başa kakma ve eziyet etme gibi şeylerle amellerinizi iptal etmeyin demektir.”* Beydavî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, II, 405

⁶¹ 71 Nûh, 3

⁶² 47 Muhammed, 35

⁶³ 47 Muhammed, 36

⁶⁴ *“Bilakis, örneğin kırkta bir, onda bir gibi küçük bir cüzünü yeterli görür.”* Beydavî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, II, 406

⁶⁵ 47 Muhammed, 36-37

⁶⁶ 47 Muhammed, 38; *“Aksine, Allah’a ve O’nun emirlerine kulak verip uygulayan kimseler olurlar.”* İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 335; *“Sizin gibi Allah yolunda harcamada cimri davranmazlar veya isyan edip itaati terk etmezler.”* İzz b. Abdisselam, *Tefsîru’l-İzz b. Abdisselam*, II, 214; Sabûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, III, 199; *“Tirmizînin, Ebu Hureyre’den naklettiğine göre o dedi ki: Hz. Peygamber ‘Eğer siz Hakk’tan yüz çevirirseniz Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar’* ayetini okuyunca dediler ki, ‘bizim yerimize kim getirilecek?’ Bunun üzerine Hz. Peygamber Selman’ın omuzuna vurdu ve şöyle dedi: ‘Bu ve kavmi! Bu ve kavmi!’ (Tirmizî) dedi ki, bu garip bir hadistir, senedi tartışmalıdır.” Kurtubî, *el-Câmi’ Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXVI, 170

⁶⁷ 47 Muhammed, 4

⁶⁸ Allah “samed” olup hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bu sebeple ayetin metninde geçen “Allah’a yardım ederseniz” ifadesi, “Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederseniz” anlamındadır. Muhammed Kenan, *Kurretu’l-Ayneyn ala Tefsîri’l-Celaleyn*, s. 673

⁶⁹ Muhammed, 47/7

hayvanların hayatından farksız olduğunu belirtir. Ahiret hayatındaki, bağırsaklarını parçalayacak olan azaplarını canlandırır.

Buna mukabil mü'minleri dört farklı nehirle müjdeler. 1- Su, içimi hoş ve kolay, 2- Süt, tadı değişmeyen-bozulmayan, 3- İçki, sarhoş etmeyen, 4- Bal, katıksız ve saf.⁷⁰ Bu arada Müslümanlar için, küfrünü açıkça ilan eden kâfirlerden daha tehlikeli ve daha zararlı olan münafıklardan bahseder, onların küfürlerini gizleyerek Müslümanlardan görünüp, kâfirlerle birlikte hareket etmelerinin, kendilerini Allah'ın gazabına uğrattığından ve en şiddetli bir azaba müstahak kıldığından bahseder.

Sura, tekrar hak ve hakikate düşman olan bu iki gruba yani kâfirlere ve münafıklara karşı, Allah yolunda canla ve malla cihâd etmenin ehemmiyetini vurgular. Allah yolunda malı infâk edip feda etmenin ehemmiyetini belirtir. Mala kul-köle olup cimrilik yapılmaması gerektiğinin altını çizerek sonlanır ve denir ki, Allah, kimsenin malına muhtaç olmadığı gibi hiçbir kavme de mecbur değildir, sizler kulluğu gerçek anlamıyla yapmazsanız sizin yerinize bu işi yapacak başka bir kavmi getirmek O'nun için kolaydır. *“İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağrılan kimselersiniz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik eder. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer siz Hakk'tan yüz çevirirseniz Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.”*⁷¹ Bu son ayetle Mü'minlerin Allah yolunda, cimrilikten uzak bir şekilde canları ve mallarıyla dürüstçe cihâd etmeleri durumunda, parlak fetihlere nail olabilecekleri ihsas edilir. Aksi durumda ise aynen Nûh tufanında olduğu gibi bir âfetle-musibetle yok edilip yerlerine başka bir kavmin getirilmesinin Allah'ın kudreti açısından kolay olduğu vurgulanır. Böyle bir üslup birliğiyle adeta, Nûh ve Muhammed surelerinin sonuç kısımlarının birbirine baktığı, birinin diğerini izah ettiği gösterilmiş olmaktadır.⁷²

3- Nûh Suresi ile Muhammed Suresi'ni Mukayeseli Bir Şekilde Okuma

Nûh suresinde vurgulanan hususları özet bir şekilde hatırlatıp, Muhammed suresinde öne çıkan hususlarla mukayese edelim: Nûh suresinde “inzâr” yani acıklı azap konusunda apaçık bir şekilde uyarıda bulunma ve bu acıklı azaptan kurtulmanın yolu olan sadece Allah'a kul olma ve peygambere itaat etme bilinci aşılır. Burada bahsedilen “inzâr” konusu, Muhammed suresinde de *“mü'minlerin durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur mu?”*⁷³ ayetiyle örnek verilmek suretiyle canlandırılır. Elbette inkâr eden kişiye, bağırsaklarını parçalayacak derecede kaynar suyun içirildiği sonu olmayan bir azap, son derece acıklı bir azaptır. Azaptan uyarı noktasında, iki surede birbirini tamamlayan unsurlar mevcuttur. Hemen akabinde Nûh suresinde dile getirilen bu “inzâr” görevini en iyi şekilde yapmakla yükümlü olan peygambere itaat etme bilinci, *“Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın.”*⁷⁴ ayetiyle, Muhammed suresinde de pekiştirilir.

⁷⁰ Muhammed, 47/15

⁷¹ Muhammed, 47/38

⁷² Bk., Maşallah Turan, *Kur'an-ı Kerim'in Hidâyet Mesajı*, s. 198-200

⁷³ 47 Muhammed, 15

⁷⁴ 47 Muhammed, 33

Nûh suresinde, muhatapların Allah tarafından bağışlanabilmesi ve helak edilmemesi maksadıyla gece-gündüz davette bulunma azmi, “i’lân” etme tarzında, açık ve aleni bir şekilde davette bulunmanın yanısıra kimi zaman “isrâr” tarzında yani gizlice, kişiye özel sohbet şeklinde tebliğde bulunma hususları vurgulanır. Burada adeta davetin her türüne yönelik enteresan açıklamalar mevcuttur. Buna mukabil Muhammed suresindeki “*Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.*”⁷⁵ ayetinde, “Allah’ın dinine yardım etme” gibi kapsamlı bir ifade tercih edilmiştir. Burada bahsedilen “Allah’ın dinine yardım etme” konusunu açmak istediğimizde, hiç şüphesiz Hz. Nûh’un başvurduğu tüm yöntemler akla gelecektir. Zira Allah’ın dinine yardım etme, gece veya gündüzün uygun vakitlerinde kimi zaman açıkça, kimi zaman kişiye özel sohbet etme tarzında tebliğ etmek şeklinde olabileceği gibi gerektiğinde cihad etme gibi artı unsurları da bünyesine katacak kapsamlı bir tanımlamadır. Öyleyse iki sure arasında, Allah’ın dininin nasıl anlatılacağı konusunda da birbirini tamamlayan unsurlar mevcuttur. Yanısıra her iki surede de Allah’ın yardımını hak etmenin, hak din için çalışıp çabalamaya bağlı kılındığı anlaşılmaktadır.

Nûh suresinde gerek dünyadaki nimetlere, gerekse şükürünü eda etmeme durumunda dünya ve ahiretteki ceza ve mahrumiyetlere dikkat çekilir. Muhammed suresindeki “*Onlar yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonları nasıl olmuş? Allah onların üzerlerine helak yağdırmıştır. Bu kâfirlere de onların başına gelenlerin benzerleri yaraşır.*”⁷⁶ ifadesiyle, gerek dünyada gerekse ahirette karşı karşıya kalabilecekleri helak ve yok oluşa dikkat çekilerek konu adeta pekiştirilmiştir. Yanısıra Muhammed suresi, ibret almanın en etkin yollarından birisi olarak, insanları, önceki hemcinslerinin sonlarından dersler çıkarabilmek maksadıyla yeryüzünde gezmeye teşvik etmektedir. Bu konuda da her iki sure, birbirini tamamlayıcı unsurlar ihtiva etmektedir.

Nûh suresinde; göklerin, yerin ve insanın yaratılışına dikkat çekilerek, ahiretin ve haşrin varlığının zor olmayacağı hususu zihinlerde canlandırılır. Zira ahireti, cennet ve cehennemi yaratmak, göklerin ve yerin yaratılmasından daha zor olan konular değildir. “*Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir.*”⁷⁷ Ayetinin ifadesiyle, göklerin ve yerin yaratılışı ile ahiret âleminin yaratılışı, birbirine benzeyen ve biri diğerini zihinsel olarak çağrıştıran yaratma örnekleridir. Birini yapabilen bir kudretin, diğerini yapamayacağını iddia etmenin geçerli bir mantıksal izahı yoktur. Muhammed suresi ise ahiret âlemini, barındırdığı cennet ve cehennemin detaylı tasvirlerini vererek anlatır: “*Kötülükten sakınanlara vaad edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan temiz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır. Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur*

⁷⁵ 47 Muhammed, 7

⁷⁶ 47 Muhammed, 10

⁷⁷ 36 Yâsîn, 81

mu?”⁷⁸ Bu konuda da her iki surenin birbirini tamamlayan ve destekleyen unsurlar içerdiği görülebilmektedir.

Nûh suresinde, zulüm ve haksızlığın kesinlikle dalaleti/sapmayı arttırdığına dikkat çekilir; zalim ve kâfirlerin, onları zulme ve küfre sevkeden imkânlarının yok edilmesi için Hz. Nûh’un yaptığı bedduaya vurgu yapılır. Buna mukabil Muhammed suresinde, *“Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onlara üstün geldiğiniz zaman bağı sıkı bağlayıp esir alın. Sonra harp ağırlıklarını atıp, savaş bitince de onları ya karşılıksız olarak, ya da fidye ile salıverin. Allah'ın emri budur. Eğer Allah dileseydi onlardan başka türlü de intikam alırdı. Fakat böyle olması sizi birbirinizle denemek içindir. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmaz.”*⁷⁹ ayetinde ifade edildiğı üzere, zalim inkarcılarla karşı karşıya gelindiğinde, bizzat mü’minlerden onların imkanlarını yok etmeleri istenir. Bundan anlaşılan şudur: Hz. Nûh zamanında, çok uzun bir tebliğ sürecine rağmen iman edenler sayıca çok azdırlar.⁸⁰ Bu sayı azlığı, ilahî hikmet gereğı onların savaş anlamındaki cihadla mükellef kılınmalarını gerekli kılmayacak bir mahiyet arz etmekteydi. Öyleyse o zamanın şartları açısından başta Hz. Nûh olmak üzere mü’minlerin üzerlerine düşeni yaptıktan sonra nihaî noktada yapabilecekleri en makbul şey, kâfirlerin helak olmaları için Allah’a yakarışta bulunmaları idi. Allah bu dualarını kabul etti ve inkârcı zalimleri tufan hadisesi ile helak etti. Hz. Muhammed zamanında ise iman edenler, gerek nitelikleri gerekse nicelikleri itibariyle cihâd emrine muhatap olmalarını gerektirecek bir mahiyet arz etmektedir. Öyleyse zalim kâfirlerin helaki için dua etmenin gereğıyle beraber Nûh tufanında olduğı gibi toplu bir helak beklemekten çok, mü’minlerin, gerektiğinde kâfirlerle savaş ve cihâdı göze almaları, savaş kaçınılmaz olarak başladığında da onların sahip oldukları savaşma imkânlarını yok edecek şekilde etkin bir mücadele sergilemeleri gerektiğı işlenmektedir. Bu ikincisinde, inananlara daha fazla görev düştüğü görülmektedir.

Nûh suresinin sonunda, tüm mü’minlerin bağışlanması ve başarılı kılınması için dua etme ve dolayısıyla birlikteliğe vurgu yapma söz konusudur ki bu son derece önemli bir husustur. Zira Hz. Nûh zamanında iman edenler *“Onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti.”*⁸¹ ayetinde de ifade edildiğı üzere zaten sayıca azdırlar. Dolayısıyla bazı konularda yapabilecekleri şeyler sınırlıydı, bir birliktelik olmaması durumunda ise bu sınırlı alanın daha da daralacağı kaçınılmaz idi. Bu sebeple birlikte hareket etmeleri, adeta bir zorunluluk idi. İman etmeyip karşı gelenler ise tufan hadisesi ile yok ediliverdiler. Muhammed suresinde de *“Eğer siz Hakk'tan yüz çevirerseniz Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.”*⁸² ayetiyle, hep birlikte Allah için hareket etmenin ilahî hedefleri gerçekleştirebilmenin olmazsa olmaz şartı olduğı ihsas edilir, bu görevi hakkıyla yerine getirmeme durumunda bir anlamda yok olmanın kaçınılmaz olacağı ve ihmalkârların yerine

⁷⁸ 47 Muhammed, 15

⁷⁹ 47 Muhammed, 4

⁸⁰ *“Onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti.”* 11 Hûd, 40

⁸¹ 11 Hûd, 40

⁸² 47 Muhammed, 38

işini sadakatle yapanların getirileceği vurgulanır. Benzer akıbetleri gündeme getirme yönüyle de Nûh suresi ile Muhammed suresi, tamamen örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir.

İlave olarak, Muhammed suresinde şu hususlar daha tafsilatlı bir şekilde gündeme getirilerek model insanın bunları da gözardı etmemesi gerektiği vurgulanmıştır: Allah'a iman olmakla beraber birtakım yanlışları yapanlar, sahih imanlarının gereği olan salih amellerde buldukları takdirde yanlışları örtülecek ve durumları düzeltilecektir.⁸³ Ayrıca yapılan yanlışlıklara sıklıkla düşmemek için öğüt ve ibretlerle bezenmiş olan Kur'an'ı, mutlaka düşünerek ve anlayarak okumak gerekmektedir. *“Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?”*⁸⁴

Muhammed suresinde, Allah yolunda savaş olgusunun kaçınılmaz hale geldiğinde samimiyet ve dürüstlüğün ne denli önemli olduğunun altı çizilir. Mesela inananların önceleri savaş gibi bir konuda beklenti içine girip hüküm arzu etmeleri, müsaade geldiğinde ise onu yapmaktan kaçınmaları durumunda zillete uğratılma tehdidi ile karşı karşıya kalacakları belirtilir.⁸⁵ Böyle bir karakter bozukluğu sergileyenlerin kalplerinde eğrilik ve hastalık bulunan tutarsız kimseler oldukları açıklanır, içinde buldukları hastalıklı durumun birtakım olaylarla mutlaka test edileceğine dikkat çekilir. *“Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah, kendilerinin kinlerini hiç ortaya çıkarmaz mı sandılar?”*⁸⁶ Evet, ilahî vahye uygun bir hayat yaşama ve bunu yaşatmaya çalışma sevdasında olan model insan, gayretinin ve sabrının sınanacağı, verdiği sözlerdeki samimiyetinin test edileceği bilincini hiç kaybetmemelidir. Zira bu konudaki uyarı son derece açıktır: *“Andolsun ki, biz içinizden cihâd edenlerle sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve yaptıklarınızla ilgili haberlerinizi açıklığa kavuşturuncaya kadar sizi deneyeceğiz.”*⁸⁷

Son bir nokta olarak diyebiliriz ki, inananların akıl ve hikmetle hareket etmeleri, duygularını akıllarına tabi kılmaları gerektiği hususu, barış ve müsamaha konusunda aceleci davranmamaları uyarısıyla somutlaştırılmaktadır: *“Sakın gevşemeyin ve üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O sizin amellerinizi eksiltmeyecektir.”*⁸⁸

İniş zamanı ve dönemi açısından sureleri mukayese ettiğimizde ise durum şudur: Nûh Suresi; iniş sırası itibarıyla 71. sırada yer alan bir suredir ve Mekke döneminde inmiştir.⁸⁹ Bu sıralama Hz. Nûh'un dönemsel olarak daha önce gelmesiyle uygunluk arz etmekle beraber sanki onun dönemindeki toplumsal vasatın daha çok Mekke dönemindeki şartlara benzediğini çağırıştırır gibidir. Zira belirttiğimiz gibi Hz. Nûh, savaş anlamındaki cihâd ile emredilmemiştir. Muhammed suresi ise iniş sırası itibarıyla 95. sırada yer almaktadır ve Medenî bir suredir.⁹⁰ Tebliğin ilk onüç yılı Mekke'de geçmiş olmakla beraber, sonraki on yılın Medine'de geçmesi, şartların gün geçtikçe Müslümanlar lehinde geliştiğini ve artık tebliğ tarihinde farklı bir sürecin başladığını düşündürür gibidir. Bu nedenle Müslümanlar Hz.

⁸³ Bk., 47 Muhammed, 2

⁸⁴ 47 Muhammed, 24

⁸⁵ Bk., 47 Muhammed, 20

⁸⁶ 47 Muhammed, 29-30

⁸⁷ 47 Muhammed, 31

⁸⁸ 47 Muhammed, 35

⁸⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 16

⁹⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 16

Peygamberin dönemi ile birlikte gerekli ve kaçınılmaz olduğunda savaş anlamındaki cihâd ile yani kitâl ile emredilmişlerdir.

Nûh suresinin ayet sayısı 28, Muhammed suresinin ayet sayısı ise 38'dir. Kanaatimizce bu sayısal fark, bu iki sureyle kayıtlı olmak üzere düşünüldüğünde, Son Peygamberle beraber davetin içeriğinin genel manada daha tafsilatlı bir özellik arz etmesi gerektiği hususuna muvafık düşmektedir.

Sonuç

İnsanlar başıboş bırakılmak için yaratılmamışlardır. Aksine yaratılışlarının çok değerli bir gayesi vardır ki o da gerçek anlamda yalnızca Allah'a kul olmaya çalışmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmeye çalışan insan, hiç şüphesiz örnek alacağı sahih bir modele ihtiyaç duyacaktır. Şayet inanan kişi, sağlam bir modele ulaşabilirse aynı zamanda kendisi de model bir insan vasfını kazanacaktır. Bu bağlamda en sağlam ve sağlıklı olan modelin, Allah tarafından görevlendirilmiş elçiler olan peygamberlere ve onların getirdikleri vahye itaat etmek olacağı açıktır. Şayet gelen vahye ve onu hayatında örneklik yapacak şekilde uygulayan peygambere itaat edilmeyip karşı gelirse, bu durumda acıklı bir azap insan için kaçınılmaz olacaktır. Sözü edilen azabın bir kısmı Nûh tufanında olduğu gibi bu dünyada görülebilirse de asıl veçhesi ve daha korkunç olan yüzü ahiret âleminde ortaya çıkacaktır.

İnsanların acıklı azaba düşer olmaması içinse, peygamberlerin ve tabilerinin var güçleriyle çalışmaları, bu maksadı gerçekleştirmek için kimi zaman gece, kimi zaman gündüz, kimi zaman açıktan, kimi zaman özel olarak anlatma tarzında farklı alternatifleri değerlendirmeleri elzemdir. Muhatap konumundaki insanlar da kendilerine bahşedilen sınırsız sayıdaki nimetlerin kıymetini takdir edebilmeli ve gerek kendilerinin, gerekse yaşadıkları evrenin yaratılışındaki delillerin mesajlarına vakıf olarak, yapılan uyarıları dikkate almalıdırlar. Aksi takdirde kötü sonda kendilerini kurtarabilme şansları olmayacaktır.

Bu bağlamda, Yüce Yaratıcı'nın insanları hesaba çekmek üzere başka bir âlemi yaratacağı konusunda şüpheye düşmenin geçerli bir karşılığı yoktur. Zira bu âlemi yoktan yaratan bir kudretin, buna benzer başka bir âlemi yaratamayacağını söylemek, akıl kârı değildir.

Nûh suresinde zalim inkârcıların, işin nihayetinde Allah tarafından gelen bir tufanla yok edilmelerine dikkat çekilmektedir. Muhammed suresinde ise bu konumdaki hak düşmanlarına karşı kaçınılmaz olduğunda cihâd emredilmekte ve adeta Nûh'un sabır ve azminden bir parça taşımaları gerektiği salık verilmektedir. Anlaşılan o ki inananlara artık daha çok iş düşmektedir. Bir kavmin veya bir milletin bu işi hakkıyla yerine getirmemesi durumunda ise yerlerine bu vazifeyi hakkıyla yapacak başka kimselerin getirileceği unutulmamalıdır. Öyleyse her halükarda hak davaya karşı çıkanlar ve hak dava için üzerlerine düşeni yapmayanlar, benzer bir akıbet ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Beydavî, Kâdı Nâsıruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazî (v. 685), Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl (I-II C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

Derzeze, Muhammed İzzet, et-Tefsîru'l-Hadîs, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1383.

Ferrâ, Ebu Zekerıyya Yahya b. Ziyad, Meâni'l-Kur'an (I-II C.), Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İ'madu'd-Din İbn Seyyid Ali'd-Derviş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 2011.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dımeşkî, (V. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (I-III C.), İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999).

İslamoğlu, Mustafa, Kur'an Surelerinin Kimliği, Akabe Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011.

İzz b. Abdisselam, Abdulaziz b. Abdisselam es-Sülemî (v. 660 h.), Tefsiru'l-İzz b. Abdisselam (I-II C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971.

Muhammed Kenan, Kurretu'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz.

Sabûnî, Muhammed Ali, İcâzu'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'an, Daru'l-Cil, Beyrut, 2001.

- Safvetu't-Tefâsîr, Daru's-Sabunî, Kahire, 2009, III, 425

Turan, Maşallah, "Kur'an-ı Kerim'in Hidâyet Mesajı" Hermes Ofset, Ankara 2016.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, (467-538 h.), el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, (I-IV C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415 (1995).

KUR'AN'DA HZ. MUHAMMED'E “RESÛL” VE “NEBÎ” NİTELENDİRMESİNİN YAPILDIĞI AYETLERDEKİ VURGULAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Maşallah TURAN

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı.

masallahturan25@gmail.com

ÖZET

Resûl ve nebî kavramlarının aynı anlamlara mı geldiği yoksa farklı manalar mı içerdiği konusu, eskiden beri tartışılmalı bir konudur. Bu bağlamla ilgili olmak üzere, iki kelimenin ayrı anlamlarda olduğunu söyleyenler genel itibarıyla her resûl nebîdir, fakat her nebî resûl değildir görüşünü il sürmektedir. Bu görüşte olanlara göre “nebî”, kendinden önce gelen peygamberlere indirilmiş olan kitaplarla hükmeden, kendilerine kitap verilmeyen peygamber olduğu halde, “resûl”, kendisine özel bir kitap ve şeriat vahyedilen peygamberdir. Ancak bu fikri savunanlar için, “İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler (الرَّسُولِينَ) gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi” ayetinde bahsedilen, nebîlere kitaplar verilmiş olmasının izahını yapabilmek pek mümkün görünmemektedir.

Görünen o ki, resûl-nebî ayrımı bağlamındaki tarifler, daha çok Kur'an'ın haricinde, kültürel bir takım oluşumlara, tarihsel bazı verilere dayanmaktadır. Bu nedenle Kur'an'daki kullanımları açısından nebî ve resûl kavramları arasında tamamen iki ayrı şahsı işaret eder tarzda bariz bir farkın bulunduğunu söyleyebilmek pek tutarlı görünmemektedir. Kur'an'a göre bazı peygamberlere kitap indirildiği, bazılarına ise indirilmediği ne kadar açık ve net ise resûl ve nebî kelimelerinin, kendilerine kitap indirilenler ve indirilmeyenler ayrımı yapılmaksızın bütün peygamberler için kullanıldığı da o kadar açık ve nettir.

Öyleyse daha açık bir değerlendirmeyle denilebilir ki, “resûl” ve “nebî” kavramlarının, ayrı ayrı peygamberlerden çok, bir peygamberin iki ayrı yönünü, iki ayrı niteliğini vurguladığını söylemek daha isabetlidir. Nitekim Yüce Allah, başta Hz. Muhammed olmak üzere Hz. Nuh, İsmail, Musa, Harun ve İsa'dan resûl ve nebî olarak bahsetmiştir. Dolayısıyla bu peygamberlerin iki özelliğinden söz edilmiş olmaktadır.

Bu bakış açısından hareketle diyebiliriz ki, risalet ve nübüvvet, diğer bütün peygamberlerin olduğu gibi Hz. Peygamberin de iki özelliğidir. Nitekim Peygamberimiz için yüz yetmiş küsur yerde ‘resûl’, otuz küsur yerde de ‘nebî’ tabirleri kullanılmaktadır. Bu noktadan sonra, bu özelliklerin anlam dünyalarının nelere tekabül ettiğinin ortaya çıkarılması, Hz. Peygamber için bu iki farklı tabirin kullanıldığı bağlamlarda hangi manaların daha çok ön plana çıkmış olduğunun araştırılması, büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca bu iki kavramın kullanıldığı bağlamlardaki konuların, tamamen birbirinden ayrı mı oldukları, yoksa kimi yerlerde kesişirken kimi yerlerde ayrışıp değişik bir mahiyet mi arz ettikleri sorusunun cevaplandırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çalışmamız, bu soru ve sorunların cevaplarını, ayetler bağlamında çözümlenmeyi amaçlamakla, bizce önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Anahtar Kelimeler: Resûl, Nebî, Tebliğ, Örnek İnsan, Özel Hayat.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları itibariyle bakıldığında “resûl” ve “nebî” kavramları, kâhır ekseriyetle ayrı ayrı peygamberleri değil, aynı peygamberin farklı yönlerini dile getirmektedirler. Zira Hz. Salih'e yeni bir şeriat ve yeni bir kitap gönderildiği bilinmediği halde onun hakkında şu ayette, “*Hani kardeşleri Salih, onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” Haberinizi olsun ki ben size gönderilmiş güvenilir bir resûlüm.*”¹ denilmiş olmasının izahı mümkün görünmemektedir.² Aynı şekilde “*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler (النَّبِيِّينَ) gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi.*”³ ayetinde bahsedilen nebîlere kitaplar verilmiş olmasının izahını yapabilmek pek olası değildir.⁴

Ayrıca “*وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيِّ فِي الْأَوَّلِينَ / Hâlbuki daha önceki toplumlara da nice peygamberler göndermiştik.*”⁵ ayetini lafzî tercümesiyle verecek olursak meali şöyle olur: “Daha önceki toplumlara da nice nebîleri irsâl ettik” İrsâl, resûl ile aynı kökten gelen bir kelime olduğu için anlamı şöyle formüle etmek mümkündür: Daha önceki nebîleri, resûl olarak görevlendirdik. Öyleyse ister resûl, isterse nebî olarak ifade edilmiş olsun bu iki kavramın temel görevler ve ilahî mesajın özünü insanlara iletme bakımından herhangi bir farkları söz konusu olmamaktadır. Şu ayet de bu anlamı pekiştirmektedir: “*Biz hangi memlekete bir nebî irsâl ettiyse (resûl olarak) gönderdiysek, oranın halkı yalvarıp yakarsınlar diye, mutlaka onları yoksulluk ve sıkıntıyla yakalayıp sınadık.*”⁶

Demek ki “resûl” ve “nebî” kavramları, Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları açısından farklı kişilerden çok, aynı kişinin bazı nüansları içeren değişik yönlerini vurgulamış olmaktadır. Sadece Hacc suresinde geçen şu ayet-i kerime, bu iki kavramın farklı kişilere işaret edebileceğini düşündürecek bir üsluba sahiptir ki ayırım olduğunu söyleyen araştırmacıları bu düşünceye sevk eden en önemli amilin de bu olduğunu söylemek mümkündür: “*Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁷ Dikkat edilirse ayette, “resûl” ve “nebî” kavramları ayrı ayrı geçmekte ve

¹ 26 Şuarâ/142-143

² Abdurrahman Aydın, “Fahreddin Râzi İle Elmalılı Tefsirleri Bağlamında Nebî, Resûl Ve Peygamber Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İFD*, 2015/1, C. III, S.1, s. 72; “Kitaplarından bahsedilmeyen Hz. Hud, Salih, Lut, Şuayb, İlyas ve Yunus gibi peygamberler-Kur'an'da sadece "resûl" olarak anılmaktadırlar.” Zülfikar Durmuş, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı -Kur'an Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım-”, *Diyanet İlmî Dergi*, Eylül 2008, C. 44, s. 66

³ 2 Bakara, 213

⁴ “Nebî-Resûl ayrımının doğru olması halinde; İsmail, Yusuf, Davud, Süleyman, Lût, Sâlih ve İlyas gibi yeni bir şeriat sahibi olmayan peygamberlerin Kur'an'da resûl diye bahsedilmemesi gerekirdi. Oysa İsmail ve Yusuf'un, İbrahim'in şeriatı ile Davud ve Süleyman'ın da, Musa'nın şeriatı ile amel ettikleri bilinen hususlardandır. Diğer taraftan kitap indirilmesi önceki şeriatın değişmesini de gerektirmez. Yüce Allah Davud'a, Zebur'u indirdiğini beyan eder. Ama buna rağmen O, Musa'nın şeriatı üzeredir.” Recep Önal, “Kur'an'daki Nebî-Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım”, *Kelam Araştırmaları 11:1*, 2013, s. 350

⁵ 43 Zuhruf, 6

⁶ 7 A'raf, 94

⁷ 22 Hacc, 52

bağlaçla birbirine bağlanmaktadır. Öyleyse sözü edilen iki kavramın birtakım farklı nüansları da içermesi makuldür. Çünkü tamamen birbirinin aynı olan iki şeyi bağlaçla birbirine bağlamak, dilde pek başvurulan bir yöntem değildir. Ancak bize göre bu nüans incelikleri, her iki kavramın mahiyetini ilgilendiren özü ve esasıyla ilgili değildir. Zira öncelikle ayette Yüce Allah'ın, gerek resûl gerekse nebî için eşit derecede, şeytanın vesvesesini giderip ayetlerini sağlamaştırdığı vurgulanmaktadır. O halde öz ve esas dışında kalan bazı incelikler üzerinde kafa yormak gerekmektedir. İkinci olarak, şayet öz ve esasta bir farklılık olduğu iddia edilirse şöyle bir ihtimal ortaya çıkacaktır: Ayette “Nebî” kavramı, “Resûl” kavramına karşılık olarak kullanıldığı için Nebînin, Resûlün sahip olduğu özelliklere sahip olmaması gerekir.⁸ Yani Nebî, kendisine kitap veya suhuf verilmeyen, tebliğ vazifesiyle emredilmeyen peygamber olmak durumundadır. Hâlbuki ayette belirtildiği üzere, her ikisine de ayetler verilmiştir, her ikisinden de şeytanın vermeye çalıştığı vesvese uzaklaştırılmıştır. Aynı ayette dikkatimizi çeken diğer önemli bir husus da şudur: Ayetin başında “irsâl” fiili kullanılmaktadır ve bu fiil her iki kavramla eşit şekilde bağlantılıdır. Tebliğe memur edilmeyen bir nebînin irsâl edilmiş olması ise anlaşılabilir bir önerme olmaktan uzaktır.⁹

Gelinen noktada konunun biraz daha vuzuha kavuşması açısından “resûl” ve “nebî” kelimelerinin sözlük anlamlarını kısaca hatırlatmakta fayda vardır: “Nebî” kelimesi, “nbe” kökünden haber alan, haber ileten anlamlarına gelir. “Nbv” kökünden de gelmiş olabileceği düşünülürse, “yüce, ulu ve şerefli kişi” anlamına gelir. Buna göre peygamberler için “nebî” kavramının kullanılması; onların insanlar içinde en yüce ve en şerefli kişiler olmaları, Allah katından ayetler almaları, haberler getirmeleri ve bunları ümmetlerine iletmeleri sebebiyledir.¹⁰ “Resûl” kelimesi ise genellikle “bir kişinin veya makamın, bir görev yükleyerek kendisinden bunu yerine getirmesini istediği veya önemli bir haber, mesaj ya da bilgi vererek bunu başka kişilere ulaştırmasını emrettiği elçi” anlamında kullanılır.¹¹ Buna göre peygamberler için “resûl” kavramının kullanılması; onların Allah'tan yüklendikleri görevleri yerine getirmeleri ve O'ndan aldıkları haberleri, mesajları öteki insanlara ulaştırmaları sebebiyledir. Her iki kavramın çevrelediği anlam dünyaları arasında herhangi bir çelişki mevcut olmadığı gibi birbirini destekleyen unsurlar mevcuttur. Demek ki özde bir aykırılık söz konusu değildir. Olsa olsa “resûl” kavramında, Allah ile irtibat ve O'nun elçisi olma yönü daha fazla vurgulanmıştır; “nebî” kavramında ise kullarla ilişki ve onlara Allah'ın hükümlerini ulaştırıp bildirme yönüne daha çok dikkat çekilmiş olmaktadır.¹²

Bir neticeye bağlamak gerekirse, kanaatimizce mahiyeti ve özü ilgilendirmeyen bu farklılığı, “resûl” kavramının daha genel ve kapsamlı oluşu, “nebî” kavramının ise nisbeten

⁸ “Umum ifade eden, hususiyet ifade edene (âmm, hâssa) karşılık olarak kullanıldığı zaman o hassın ötesine yorumlanır.” Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, tsz. V, 496

⁹ Tartışmalar için bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 496-497

¹⁰ Bk., Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, II, 601

¹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, II, 602

¹² Bk., Karaman vd., *Kur'an Yolu*, II, 602; Pek çok ortak paydada birleşen resûl ve nebî kavramları aynı kişinin iki değişik yönünü, iki niteliğini ifade etmektedir. Özetle "peygamber" in Allah ile insanlar arasında iletişim kurması onun resûl; aldığı haberi insanlara bildirmesi ise onun nebî oluşunu vurgular. Bk., Zülfiyar Durmuş, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 44, s. 55

daha hususî ve lokal olmasıyla izah etmek en sağlıklı olan yoldur. “Allah hem meleklerden, hem de insanlardan resûller/elçiler seçer.”¹³ Ayetindeki kullanımda görüldüğü gibi “resûl” kavramı, gerek meleklerden gerekse insanlardan olan elçileri kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Hâlbuki “nebî” kavramı, Kur’an’ın herhangi bir yerinde meleklerden olan elçileri kapsayacak şekilde kullanılmamaktadır. Yani sadece insanlardan olan elçileri ifade etmede kullanılmıştır. Bu yönüyle “resûl” kavramı, “nebî” kavramından daha geniş bir çerçeveye sahiptir.

“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî Nebîye uyan kimselerdir.”¹⁴ Ayetinde de “ümmî/okur-yazar olmayan” nitelemesi, “resûl” kavramıyla değil de “nebî” kavramıyla beraber kullanılmaktadır. Peygamberin şahsına ait olan hususî bir meselede “nebî” kelimesinin tercih edilmiş olması, onun, esas dışında kalan konularda, daha özel ve lokal olan bir çerçeveyi tanımladığına işaret eder gibidir. Bu da yukarıda bahsettiğimiz Kur’an’daki tümel/genel kullanımlar dışında kalan tikel kullanımlarda sadece “nebî” olarak anılan “Hz. İdris, Hz. İshak, Hz. Yakup ve Hz. Yahya”¹⁵ gibi peygamberlerin davetinin; gerek sadece resûl olarak anılan “Hz. Hud, Hz. Salih ve Hz. Şuayb”¹⁶ gibi peygamberlerin, gerekse hem resûl hem de nebî olarak ifade edilen “Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed” gibi peygamberlerin davet sahalarına nisbetle daha hususî ve lokal bir çevrede gerçekleşmiş olabileceğini akıllara getirmektedir.

Öyleyse sadece “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁷ ayetinden hareketle “resûl” ve “nebî” kavramları, mahiyeti tamamen farklı olan kelimelerdir; resûl ile nebî, birbiriyle ilgisi olmayan aykırı kişilerdir; resûle kitap verilmiş, nebîye kitap verilmemiştir; resûl vahyi tebliğ etmekle yükümlüdür, nebî ise tebliğ vazifesiyle yükümlü değildir; resûl, kendisine vahiy meleği gelen, nebî ise kendisine vahiy meleği gelmeyen kişidir tarzındaki değerlendirmelerin Kur’an metni açısından sağlam bir dayanağı bulunmamaktadır.¹⁸ Bu ayet dışında kalan kullanımlarda ise “resûl” ve “nebî” kavramları, açık bir şekilde farklı kişilere değil, aynı kişilerin bazı farkları içeren özelliklerine işaret etmektedir. Özellikler bakımından konuyu değerlendirdiğimizde ise “Resûl” kavramında dışa dönüklük karakteri baskın iken, “nebî” kavramında içe dönüklük karakterinin daha belirgin olduğu anlaşılabilmektedir. Bu durum, bir insanın aynı anda çocuğuna nisbeten “baba”, hanımına nisbeten “koca”, öğrencilerine nisbeten “hoca” vasıflarına sahip olması türünden bir şey gibidir. Açıktır ki burada “baba, koca, hoca” vasıflarıyla üç ayrı kişi değil, bir kişinin üç ayrı yönü gündeme getirilmiş olmaktadır ki

¹³ 22 Hacc, 75

¹⁴ 7 A’raf, 157

¹⁵ Bk., Durmuş, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı”, s. 56

¹⁶ Bk., Durmuş, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı”, s. 55

¹⁷ 22 Hacc, 52

¹⁸ Bk., Durmuş, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı”, s. 60-62

bunlardan “baba ve koca” vasıflarında içe dönüklük karakteri baskın iken, “hoca” vasfında dışa dönüklük karakteri daha baskın bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu noktadan itibaren “resûl” ve “nebî” kavramlarının bir peygamber açısından ne gibi farklı yönleri işaret ettiği, sözü edilen farklılığın derecesi, bu kavramlarda ifadesini bulan özelliklerin örtüşen yönlerinin olup olmadığı meselesinin açıklığa kavuşturulması bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Bizim bu çalışmadaki amacımız, son peygamber Hz. Muhammed için Kur’an’da kullanılan bu iki kavramla hangi hususların ön plana çıkarılmış olduğunu, nelere dikkat çekilmek istendiğini ortaya çıkarmaktır. Böylelikle diğer peygamberler hakkında da bu kavramların kullanılmış olmasının hikmetini anlamaya dönük bir pencere açılmış olacaktır.

Hz. Peygamber için yüz yetmiş küsur yerde ‘resûl’, otuz küsur yerde de ‘nebî’ tabirleri kullanılmaktadır. Öyleyse öncelikle ‘resûl’ kelimesinin kullanıldığı yerlerdeki konu ve vurgular tespit edilmeye çalışılacak, daha sonra ‘nebî’ nitelendirmesiyle öncelenen hususlar saptanıp, bu iki kavramın kullanımları arasındaki benzerlikler ve farklılıkların neler olduğu üzerinde kafa yorulacaktır.

1- Hz. Peygamber İçin “Resûl” Kavramının Kullanıldığı Bağlamlar

Bu başlık altında “resûl” kavramının kullanıldığı bütün ayetleri işlemeye çalışmak, böyle bir çalışmanın boyutlarını fazlasıyla aşacak bir hacme sahip olduğundan, bizce daha çok dikkat çekilmesini gerekli gördüğümüz örnekleri değerlendirme yoluna gideceğiz.

“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir resûl gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, Sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”¹⁹ Peygamber için ‘resûl’ tabirinin kullanıldığı bu ayette, muhataplara Allah’ın ayetlerini okuma, kendisine vahyedilen tevhid ve peygamberlik delillerini tebliğ etme, onlara kitabı ve hikmeti öğretme,²⁰ kitap ve hikmetin öğretileriyle onları kötülüklerden, şirk ve günahlar gibi yanlış ve zararlı işlerden arındırıp uzak tutma hususları vurgulanmaktadır.²¹

“Böylece, sizler insanlara birer şahit/örnek olasınız ve Resûl de size bir şahit/örnek olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.²² Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak, Resûl’e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”²³ Bu ayette, Hz. Peygamberin inananlar için bir adalet örneği ve hakkın şahidi olması vasfı

¹⁹ 2 Bakara, 129

²⁰ “Hikmet, kişiyi olgunlaştıran bilgiler ve hükümler demektir.” Beydavî, Kâdı Nâsiruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2011, I, 87

²¹ Bk., Beydavî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, I, 87

²² “Rivayet edildi ki, ümmetler, kıyamet gününde peygamberlerinin tebliğlerini inkâr edecekler; Yüce Allah çok iyi bildiği halde inkârcıları susturmak için peygamberlerden delil isteyecektir. Bunun üzerine Hz. Peygamberin ümmeti getirilir de onlar şahitlik yaparlar. Bunu nereden bildiklerini sorarlar, onlar da Yüce Allah’ın sadık olan Peygamberinin diliyle konuşan kitabının haber vermesiyle bildiklerini söylerler.” Beydavî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, I, 92

²³ 2 Bakara, 143

vurgulanmaktadır. İkinci bir husus olarak, bütün Müslümanları ilgilendiren kıblenin değiştirilmesi konusu işlenmektedir. Her iki konu da bütün mü'minleri ilgilendiren bir kapsama sahiptir. Zira Hz. Peygamber bütün müminlere örnektir, onu örnek almayanın pusulası sapmıştır; yine kible meselesi bütün mü'minleri, eda ettikleri namaz vasıtasıyla ilgilendirmektedir. Müminler için farz namazda başka cihetlere yönelme imkânı bırakılmamıştır.

*“Resûl, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de. Tümü, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine (rusul) inandı. «O'nun peygamberleri (rusul) arasında hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz. İştittik ve itaat ettik. Rabbimiz bağışlamayı (dileriz) . Varış ancak Sana'dır» dediler.”*²⁴ Ayette Hz. Peygamberle ilgili olarak, Rabbinden kendisine indirilene bir bütün halinde ve hiçbir kısmını dışarıda bırakmayacak şekilde iman ettiği, tüm mü'minlerin de bu konuda onun yolundan gittikleri hususu vurgulanmaktadır.

*“And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir resûl göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.”*²⁵ Bu ayette de, ilk sırada mealini verdiğimiz ayetle aynı konulara dikkat çekilmekte; müminlere ayetleri okuma, onları arındırma, onlara kitap ve hikmeti öğretmenin bütün inananlar için büyük bir lütufta bulunduğu vurgulanmaktadır.

*“O kıyamet günü, Allah'ı inkâr edip Resûl'e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.”*²⁶ Burada Allah'ı inkâr edip resûlüne isyan eden herkesin, kıyamet gününde her şeyi itiraf etmek zorunda kalacağına ve yer yarılıp içine girmiş olmayı, ölümler gibi gömülüp yerle bir olmayı veya hiç diriltilmemeyi ya da hiç yaratılmamış olmayı temenni edecek derecede,²⁷ büyük bir pişmanlık içerisinde hayıflanacaklarına dikkat çekme söz konusudur.

*“Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de.”*²⁸ Kim Allah'a ve Resûlü'ne hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.²⁹ Ayette, Allah ve Resûlü için yurtlarını terk etmeyi göze alan kimselerin yolculuk esnasında ölmeleri durumunda da büyük bir mükâfat ile ödüllendirileceklerini, Yüce Allah'ın mağfiret ve merhametiyle muamele göreceklarını gündeme getirme söz konusudur.

“Ey Resûl! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz

²⁴ 2 Bakara, 285

²⁵ 3 Âl-i İmran, 164

²⁶ 4 Nisâ, 42

²⁷ Bk., Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, I, 215-216

²⁸ “(Genişlik diye tercüme edilen se'a kelimesi) Rızık demektir. Birden fazla kimse bu görüşü dile getirmiştir. Nitekim Katâde de ‘yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de’ ifadesinin tefsiri için ‘dalaletten hidayete gidecek tarzda çok yer, azlıktan zenginliğe gidecek şekilde bir imkân bulur’ demektedir.” İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999), I, 429

²⁹ 4 Nisâ, 100

*Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.*³⁰ Bu ayette, risaletin yani peygamberliğin en temel ve birinci görevi olan “indirilen vahyi tam ve eksiksiz bir şekilde tebliğ etme” hususu, dikkatlere sunulmaktadır.³¹ Ayrıca ayet, bu mukaddes görevi yerine getirirken en büyük tehlike olarak peygamberin karşısına çıkabilecek olan inkârcılardan korkmaması gerektiğini, zira Rabbinin onu bunlardan koruyacağı garantisini dile getirmektedir.

*“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî nebîye uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoymaz. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*³² Bu ayette Hz. Peygamber için hem resûl, hem de nebî kavramları kullanılmaktadır. Sonrasında vurgulanan hususlar ise onun iyiliği emredip kötülükten alıkoyması, iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılması, üzerlerindeki maddî-manevî yükleri kaldırması, zincirleri kırmasıdır. Ayetin üslubu, bahsedilen konuların, baş tarafta geçen “resûl” ve “nebî” kavramlarıyla eşit şekilde ilgili olduğunu düşündürecek bir tarzdadır. Bununla beraber ayette, dikkat çeken bir başka husus, “ümmî” yani okuma-yazma bilmeyen nitelendirmesinin kullanılmasıdır. Bu nitelendirmenin “resûl” kelimesiyle birlikte değil de “nebî” kelimesiyle birlikte kullanılmış olması yani “en-Nebîyyu’l-Ümmî” denmesi de bir başka dikkat çekici husustur. Bu kullanımdan hareketle “nebî” kavramının “resûl’e nisbetle, genel olmayan, toplumun bütün kesimlerini aynı şekilde ilgilendirmeyen şahsî ve özel durumlar için kullanımda daha çok tercih edildiği sonucuna varmak mümkündür.

*“Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah’ın ve Resûlü’nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O’nun huzurunda toplanacaksınız.”*³³ Resûl kavramının kullanıldığı bu ayette, peygamberin davetinin esasını teşkil eden ve iman edenlere hayat verecek olan vahye dikkat çekme söz konusudur.³⁴ Yani peygamber kendiliğinden bir şeyler getiriyor değildir, o bir elçidir; kendisine emredilenleri, inanan veya inanmak isteyen her kesime ulaştırmaya çalışmaktadır.

*“İnfak ettiklerinin kendilerinden kabulünü engelleyen şey, yalnızca, Allah’ı ve Resûlü’nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce infak etmeleridir.”*³⁵ Resûl kelimesinin kullanıldığı bu ayetteki vurgu, malından harcamasına ve namazlara katılmasına rağmen bu yaptıkları Allah katında kabul görmeyen kimselerin neden bu hale düştükleri konusudur. Bu ayetteki suçlamaya muhatap olanlar, görünenin aksine

³⁰ 5 Mâide, 67

³¹ “İlahî mesajın bir kısmını gizlemek, namazın rükünlerinden bazılarını terk etmenin namazı bozduğu gibi tebliğ edileni de boşa çıkarır. Zira davetin esprisi kaybolmuş olur.” Beydavî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vil*, I, 275

³² 7 A’râf, 157

³³ 8 Enfâl, 24

³⁴ “Mücâhid dedi ki ‘hayat veren şey’, haktır. Katâde dedi ki ‘hayat veren şey’, Kur’an’dır, zira onda kurtuluş, bekâ ve hayat vardır. Süddî dedi ki ‘hayat veren şey’, İslam’a girmektir ki onda küfürle (adeta) öldükten sonra yeniden dirilmek vardır.” İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 92

³⁵ 9 Tevbe, 54

gerçek manada Allah'a ve Resûlü'ne iman etmemişlerdir, namazları arzu ve istekle kılmamışlardır, infak ederken de gönülsüzce, insanlar görsün diye harcamada bulunmuşlardır. Öyleyse Allah katında yaptıklarının mükâfat anlamında bir karşılığı olmayacaktır.³⁶

*“Andolsun ki, size kendi içinizden öyle bir resûl gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”*³⁷ Burada, Hz. Peygamberin, müminlerin sıkıntıya düşmelerinden, zor ve üzücü şeylerle karşı karşıya kalmalarından çokça etkilendiğine, onlara karşı gerek hidayetleri gerekse dünyevî-uhrevî iyiliklere ulaşabilmeleri konusunda çok düşkün, şefkatli ve merhametli olduğuna dikkat çekilmektedir.³⁸

*“Allah'ın izni olmadıkça bir mucize getirmek, hiçbir resûlün haddi değildir. Her ecel (vade) için, bir yazı vardır.”*³⁹ Resûllerin mucize getirmelerinin Allah'ın izin ve meşietine bağlı olduğu, bunun ötesinde her istediklerinde kendi kendilerine mucize getiremeyecekleri vurgulanmaktadır.

*“Biz her resûlü, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın.”*⁴⁰ Her peygamberin, ilk ve öncelikli olan muhataplarının diliyle gönderilmiş olduklarına dikkat çekilmektedir. Bu husus, Yüce Allah'ın emirlerinin ve yasaklarının güzellikle anlaşılabilmesi için vahiy mantığı açısından olmazsa olmaz kabilinden bir ilkedir.

*“Onlar aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler.”*⁴¹ Hz. Peygamberin verdiği hükümlerin bağlayıcı olduğu, tanımazlıktan gelinemeyeceği beyan edilmektedir.⁴²

*“Resûl dedi ki: Rabbim gerçekten benim kavmim, bu Kuran'ı terkedilmiş olarak bıraktılar.”*⁴³ Bu ayette ise Peygamber tarafından Kur'an'ın mehcûr olması yani terkedilmiş olması ya da bir anlamda maddeten terkedilmese de onun öğretilerinden uzaklaşmış olması, şikâyet konusu yapılmaktadır. Müşriklerin yaptıkları gibi Kur'an'a kulak vermemek, onu dinlememek terk etmektir. Kur'an'a sağlam bir itikadla iman etmemek, onu terk etmektir. Onu araştırmayı ve anlamayı bırakmak, yine Kur'an'ı terk etme ile eşdeğerdedir. Onunla amel etmeyi bırakmak, onu terk etmektir. Hatta Kur'an'ı bırakıp onun yerine birtakım şiirlere, sözlere, şarkı ve ezgilere daha çok değer vermek onu bir nevi terk etmektir.⁴⁴

³⁶ “Çünkü onlar, dürüst değiller, yaptıkları işte samimi değiller. Sözünde doğru olan ve Allah tarafından doğrulanan Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: Siz bıkmadıkça Allah bıkip-usanacak değildir. Allah güzeldir, ancak güzel olanı kabul eder. Bundan dolayı Yüce Allah, samimi olmayanlardan yaptıkları herhangi bir harcamayı veya herhangi bir işi kabul buyurmaz, zira O, yalnızca takva sahiplerinden kabul eder.” İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 146

³⁷ 9 Tevbe, 128

³⁸ Bk., İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 179

³⁹ 13 Ra'd, 38

⁴⁰ 14 İbrahim, 4

⁴¹ 24 Nûr, 48

⁴² “Semure'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: Kim ki bir delile çağrılır da icabet etmezse, o kimse zalimdir, herhangi bir hakkı yoktur.” İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 611

⁴³ 25 Furkân, 30

⁴⁴ Bk., İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 629

“Andolsun ki, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”⁴⁵ Ahiret günündeki ebedî saadet ve mutluluğa kavuşmak isteyen ve bunu sağlamanın en iyi yolu olan Allah’ı sürekli hatırlayarak, O’na hesap vereceğini düşünerek hareket etmek isteyenler için Resûlullah’ın güzel bir örnek olduğu vurgusu vardır.

“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁴⁶ Hz. Peygamberin neslinin, erkek evlatları vasıtasıyla devam etmeyeceğine bir işaret olmakla beraber,⁴⁷ onun Allah’ın resûlü ve nebîlerin sonuncusu olduğu söylenmekle, her iki kavramın aynı şahsı ifade eden özellikler olduğu tezini güçlendirmektedir.

“Şüphesiz Allah ve Resûlü’ne eziyet edenlere, Allah, dünya ve ahirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.”⁴⁸ Ayette, “resûl” tabirinin özellikle kullanılmasıyla, Hz. Peygambere yapılan eziyetin sebebinin onun şahsı değil, tebliğ etmekle yükümlü kılındığı risalet olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bunun ise dünya ve ahirette, aşağılayıcı bir azaba sebep olacağı hatırlatılmaktadır.

“Andolsun ki Allah, Resûlü’nün rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.”⁵⁰ Resûlün, Müslümanların Mekke’ye gireceklerine dair rüyasının hak ve doğru olduğu, oraya korkmadan ve güven içinde gitmenin bilahare nasip olacağı, bu arada Mekke’ye girmeden önce düşmanlarla yapılan Hudeybiye antlaşması gibi daha yakın bir fethin gerçekleştiği hususları vurgulanmaktadır.⁵¹

“Bilin ki, aranızda Allah’ın Resûlü bulunmaktadır. Eğer o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve isyanı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”⁵² Ayetteki vurguyu şöylece betimlemek mümkündür: Peygamber, resûl olması yani risalet sahibi olması yönüyle aranızda bulunmaktadır, öyleyse ona düşen kendisine gelen vahiyle hareket etmesidir. Size düşen de ona tabi olmaktır. Eğer o böyle yapmayı birçok işte sizin arzu ve isteklerinize göre hareket etseydi, gerçekte bu durum sizin aleyhinize olurdu, zira sizler sıkıntıya düşerdiniz. Yüce Allah’ın böyle yapması sayesinde imanı sevmiş, inkâr ve isyandan uzak durmuş olmaktadır.

⁴⁵ 33 Ahzâb, 21

⁴⁶ 33 Ahzâb, 40

⁴⁷ Bk., Said Nursi, *Mecmûatu’l-Makâlâti’l-Kübrâ*, Tercüme: Muhammed Zâhid Mazalgirdî, Şeriketu Resâilî’n-Nûr, et-Teb’atu’l-Ûlâ, Lübnan 1431 (2010), s. 447

⁴⁸ 33 Ahzâb, 57

⁴⁹ “Her kim ki Allah’ın Peygamberine eziyet ederse, Allah’a eziyet etmiş olur. Bu tıpkı, ‘her kim Peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur’ meselesi gibidir.” İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 113

⁵⁰ 48 Fetih, 27

⁵¹ “(Ayette bahsedilen) Yakın fetih, Müslümanlarla düşmanları olan müşrikler arasında yapılan (Hudeybiye) barış antlaşmasıdır.” İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 351

⁵² 49 Hucurât, 7

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve Resûlü’ne iman edin ki, size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁵³ Resûle yani onun getirdiği mesaja iman etmek, Allah’ın rahmetinin katlanarak bahşedilmesine sebebiyet vermektedir. Zira ilahî mesaj, hayat yolunda bir nûr gibi önümüzü aydınlatmakta, bizleri yanlışlara ve hatalara esir olmaktan kurtarmaktadır. Arada bir kasıtlı olmaksızın düşeceğimiz yanlışlarda da ilahi mağfiret ve merhameti üzerimize celbetmektedir.

“O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlü’nü hidayet ve hak din ile gönderendir.”⁵⁴ Hz. Peygamberin kendisine gönderilen hidayet ve hak din sayesinde, öteki bütün dinlere yani gerek önceleri ilahî olup sonradan tahrif edilmiş olsun, gerekse de başından itibaren herhangi bir şekilde ilahî kaynağa dayanmayan bütün dinlere, o dinlerin mensubu olan ve şirk bataklığına sürüklenmiş olan mensupları istemeseler de üstün geleceği vurgusu dikkat çekicidir.

“Onlar, “Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır” diyorlardı.⁵⁵ Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Resûlü’nün ve mü’minlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler.”⁵⁶ Bu ayette de cihattan ve cihatla elde edilen üstünlükten bahsedilerek, “resûl” kavramının “mukâtele” yani Allah yolunda savaş ile olan irtibatına, nazarlar çevrilmektedir.

“O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller başka. Fakat O, Resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür ki resûllerin, Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür.”⁵⁷ “Resûl” kavramının kullanıldığı bu ayette, gayb konusuyla ilgili önemli bir prensip dile getirilmektedir. Buna göre Yüce Allah, gaybî olan bilgileri, ancak seçtiği resûllere ve onlara da dilediği miktarda bildirir. Bir başka ifadeyle ancak resûller, Rablerinden kendilerine bildirilen gaybî bilgilerle desteklenmektedirler. Peygamber dışındakiler için gayb alanına ait bilgilerin tahminler ötesinde kesin ve net bir şekilde bilinebilirlik imkânı söz konusu değildir.

2- Hz. Peygamber İçin “Nebî” Kavramının Kullanıldığı Bağlamlar

Bu başlık altında Kur’an’da, Hz. Peygamber için “nebi” kavramının kullanıldığı yerlerdeki bizce daha çok dikkat çekilmesini gerekli gördüğümüz ayetler üzerinde durulacaktır.

⁵³ 57 Hadîd, 28

⁵⁴ 61 Saff, 9

⁵⁵ “Üstün olan zelil olanı Medine’den çıkaracaktır” sözünü, münafıkların başı İbn Ubeyy b. Selûl’un bir gazve (savaş) esnasında söylediği nakledilmektedir. Hz. Ömer ‘müsaade edin de şu münafığın boynunu vurayım’ dediğinde, Hz. Peygamber şöyle karşılık vermiştir: Ona ilişme ki insanlar ‘Muhammed arkadaşlarını öldür(tüyor) demesinler. Ayrıntılı bilgi için bk., İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 501-503

⁵⁶ 63 Münâfikûn, 8

⁵⁷ 72 Cin, 26-27; “Allah, resûlüne gaybı bildirir. Anlattıklarına göre Cebrail bir vahiyyle Peygambere geldiği zaman, her gökten melekler onunla beraber inerlerdi. Ta ki o vahiy, çalmak ve daha Peygambere varmadan önce kâhinlerine ulaştırmak maksadıyla kulak kabartan cinlerin dinlemelerinden korusunlar. Bu gözetleme işi, hem önden hem de arkadan olacak şekilde (kusursuzca) yapılmaktaydı.” Ferrâ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni’l-Kur’an*, Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İmadu’d-Din İbn Seyyid Ali’d-Derviş, Alemu’l-Kutub, Beyrut 2011, II, 913

“Eğer Allah’a, Nebî’ye ve ona indirilene (Kur’an’a) inanıyor olsalardı, onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”⁵⁸ Bu ayette Hz. Peygambere indirilen vahiyden bahsedilmesine rağmen, onun için “nebî” kavramının kullanılması, “nebî” ile “resûl” kavramlarının özleri itibariyle aynı temel kodları taşıdığına yönelik bir vurguyu içermektedir.

“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî Nebî’ye uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nûra (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁵⁹ Bu ayette de hem “resûl” hem de “nebî” kavramlarının her ikisinin de aynı ifadede kullanılıp sonrasında iyiliği emretme, kötülükten sakındırma, temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılma, Allah’a gerçek anlamıyla kul olmanın önündeki engelleri ortadan kaldıracak olan yükleri ve zincirleri kaldırma hususlarına dikkat çekilmesi, bahsedilen konuların her iki kavram için ortak noktalar olduğunu göstermektedir. Yani gerek resûlün, gerekse nebînin temel görevleri anlatılan hususlardır. Ayette, dikkatimizi çeken diğer bir husus ise daha önce de belirttiğimiz gibi “ümmî/okur-yazar olmayan” nitelimesinin “nebî” kavramına sıfat kılınmasıdır. Demek ki daha ziyade Hz. Peygamberin şahsını ilgilendiren bir konuda “nebî” kavramının kullanıldığı tercih edilmiş olmaktadır.

“Ey Nebî! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik.”⁶⁰ Ayette bahsedilen özellikler yani “şahit, müjdeleyici, uyarıcı” vasıfları, hem “nebî”, hem de “resûl” için eşit şekilde geçerlidir. Öyleyse buradaki kullanımda da bir farklılık gözetilmemiştir.

“Ey Nebî! Sana ve sana tabi olan mü’minlere Allah yeter.”⁶¹ Bu ayetteki kullanımda da, “resûl” kavramıyla ilgili farklı bir anlamı çağrıştıracak bir bağlam söz konusu değildir. Zira Peygamber ister “nebî”, isterse “resûl” kavramıyla ifade edilmiş olsun, her iki durumda da Allah’ın kendisine yettiğine/yeteceğine i’tikad etmek durumundadır.

“Ey Nebî! Mü’minleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.”⁶² “Nebî” kavramının buradaki kullanımı da, “resûl” kavramının ilgili yerlerdeki kullanımıyla bir aynılık arz etmektedir. Zira her iki kavramın kullanıldığı kimi ayetlerde cihâda ve onun önemine dair vurgular yer almaktadır.

⁵⁸ 5 Mâide, 81

⁵⁹ 7 A’râf, 157

⁶⁰ 33 Ahzâb, 45; “Ümmetine tebliğ etmekle şahid/tanık, cenneti müjdeleyici ve cehennem konusunda uyarıcı kıldık.” İzz b. Abdisselam, Abdulaziz b. Abdisselam es-Sülemî, *Tefsiru’l-İzz b. Abdisselam*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1971, II, 102

⁶¹ 8 Enfâl, 64

⁶² 8 Enfâl, 65

“Ey Nebî! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!”⁶³ Kâfir ve münafıklarla cihâd etme emri, gerek “resûl” kavramının kullanıldığı, gerekse burada olduğu gibi “nebî” kavramının kullanıldığı ayetlerde ortak bir konu olarak işlenmektedir. Öyleyse bu gibi hususlarda her iki kavramın kullanıldığı bağlam arasında bir farklılık söz konusu değildir.

“Ey Nebî! Elinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah, kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁶⁴ Bu ayette kullanılan “nebî” kelimesi yerine “resûl” kelimesini yerleştirdiğimizde herhangi bir uyumsuzluk söz konusu olmayacaktır, öyleyse her iki kavram da buradaki kullanım açısından aynı anlam dünyalarına tekabül etmektedir.

“Yine onlardan Nebî’yi inciten ve ‘O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır’ diyen kimseler de vardır. De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah’a inanır, mü’minlere güvenir. İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah’ın Resûlü’nü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır.”⁶⁵ Ayetin baş tarafında enteresan bir şekilde “nebî” kavramı, sonlarında ise “resûl” kavramı kullanılmaktadır. Demek ki burada temel anlam kodları açısından herhangi bir farklılık gözetilmemiş, aksine aynı anlam dünyasına tekabül ettikleri ihsas edilmiş olmaktadır. Ancak ayetin baş tarafında “Nebî”yi incitmeden bahsedilerek konunun şahsî ve içe dönük olan tarafına atıf yapılırken, sonlarda ise “Allah’ın Resûlü’nü incitme” ifadesiyle dışa dönük ve genel olan karakteristiğe vurgu yapılmıştır. Yani Peygamberi incitenler, ona gelen risaleti tebliğ etmesi sebebiyle bu eziyeti yapmaktadırlar. Yoksa onun şahsî ve özel herhangi bir durumu sebebiyle böyle bir davranış sergiliyor değillerdir.

“Ey Nebî! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihâd et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!”⁶⁶ Yukarıda örneği geçtiği üzere cihada vurgu yapılmaktadır ki Kur’an’da, benzer vurgular “resûl” kavramıyla da yapılmaktadır.

“Ey Nebî! Allah’a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁷ Allah’a karşı gelmekten sakınmanın, kâfirlere ve münafıklara itaat etmemenin gerekliliği, gerek “nebî” gerekse “resûl” için aynı eşitlikte geçerlidir. Öyleyse buradaki kullanımda da bir farklılık hissedilmemektedir.

“Şüphesiz, insanların İbrahim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu Nebî ve mü’minlerdir. Allah da mü’minlerin dostudur.”⁶⁸ Yahudi ve Hıristiyanların iddialarının aksine, Hz. İbrahim’e yakınlık noktasında en önde, Hz. Muhammed ve ona iman edenler yer almaktadır. Burada özellikle ve sadece Hz. İbrahim’in zikredilmiş olması, meseleyi biraz daha

⁶³ 66 Tahrîm, 9; “Kâfirlere karşı kılıçla, münafıklara ise sert davranmakla veya sözle veya hadleri uygulamakla ya da sırayla el-dil-kalp ile cihad et.” İzz b. Abdisselam, *Tefsiru’l-İzz b. Abdisselam*, II, 290

⁶⁴ 8 Enfâl, 70

⁶⁵ 9 Tevbe, 61

⁶⁶ 9 Tevbe, 73

⁶⁷ 33 Ahzâb, 1

⁶⁸ 3 Âl-i İmrân, 68

hususî kılmaktadır. Dolayısıyla “resûl”e nisbeten daha hususî bir anlam dünyasına tekabül eden “nebî” kavramının tercih edilmesi, daha uygun olmuştur.

“Nebî, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır.⁶⁹ Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitab'ına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır.”⁷⁰ Peygamberin müminler üzerinde, onların kendileri üzerinde sahip olduğundan daha fazla hak sahibi olduğuna dikkat çekildikten sonra,⁷¹ iki özel mesele dile getirilmektedir: (1) Hz. Muhammed'in eşlerinin, mü'minlerin anneleri sayılmaları ve dolayısıyla Peygamberin vefatını müteakip hanımlarıyla evlenilmesinin haram kılınmış olması,⁷² (2) Kan bağıyla akraba olanların birbirlerine varis olabilecekleri konusu. Bu iki konu nisbeten özel konular olmakla, “nebî” kavramının anlam çerçevesinin hususî konularda kullanılmaya daha uygun olduğunu akla getirmektedir.

“Ey Nebî! Hanımlarına de ki: Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız,⁷³ gelin size dünyalığınızı vereyim ve sizi güzelce bırakayım.”⁷⁴ Ayette, bahsedilen olay, Hz. Peygamberin ailesini ve hanımlarını ilgilendiren hususî bir meseledir. Böyle özel bir meselede “nebî” kavramının kullanılması, bu kelimenin, özel konulardaki kullanımlar için daha çok tercih edildiğini gösterir niteliktedir.

“Ey Nebî'nin hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (yabancı erkeklerle konuşurken) sözü çekici bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık olan kimse ümide kapılmasın. Güzel ve dosdoğru söz söyleyin.”⁷⁵ Hz. Peygamberin hanımlarına özel bir konudan bahsedilmektedir. Konu hususî olunca, “resûl” kavramına nisbeten daha özel konularda kullanımı tercih edilen “nebî”

⁶⁹ “Yani onları nikâhlamanın haram olması, onlara saygı ve hürmetin farz olması konusunda (mü'minlerin kendi anneleriyle aynı kategoridedirler).” Muhammed Kenan, *Kurretu'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz. s. 549;

⁷⁰ 33 Ahzâb, 6

⁷¹ Bu ayet tercihe dayalı manevi ilişkinin en üst tezahürüne yani Allah'tan vahiy alan Peygamber ile onun izinden gitmeyi özgürce kabul eden kişi arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Bu kişinin Hz. Peygamberi kendi nefisinden, babasından, çocuklarından ve bütün insanlıktan daha yakın görmesini gerektiren bir durumdur. Bk., Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (Meal-Tefsir), Çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, II, 850-851, dpn. 8

⁷² “Hz. Peygamberin eşlerinin ‘müminlerin anneleri’ olma konularına gelince, bu, Allah'ın Elçisi'nin hayatının en mahrem tarafını paylaşmış olmalarından kaynaklanır. Hz. Peygamberin ölümünden sonra yeniden evlenemezlerdi, çünkü bütün müminler onların manevi ‘evlatları’ idi.” Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 851, dpn. 8

⁷³ Dünyalık (güzel) elbiseler ve daha çok nafaka, daha iyi şartlarda geçim imkânları kastedilmektedir. Bk., Zemahşerî, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415 (1995), III, 518

⁷⁴ 33 Ahzâb, 28; “Denildi ki Peygamberin hanımlarından birisi, ondan altın bir halka (yüzük/küpe) istedi. O da ona gümüşten bir halka yaptı(rdı) ve halkayı altınla -bir görüşe göre za'feranla- kapladı. Hanımı ise tamamen altından olması şartıyla kabul etmede diretti. Bunun üzerine tahyîr ayeti indi.” Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971, XXIV, 106; “(Ayet indikten sonra) Hz. Peygamber hanımlarını tercih yapmaları konusunda serbest bıraktı. Onlar da ahreti dünyaya tercih ettiler.” Muhammed Kenan, *Kurretu'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn*, s. 553

⁷⁵ 33 Ahzâb, 32

kavramı kullanılmıştır. Bu örnekle daha bir pekiştiği üzere “nebî” kavramı, hususî meselelerde kullanımının tercih edilmesiyle ön plana çıkmaktadır.

“Ey Nebî! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah’ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık. Ayrıca, diğer mü’minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Nebî’ye bağışlayan, Nebî’nin de kendisini nikâhlamak istediği herhangi bir mü’min kadını da (sana helâl kıldık.)⁷⁶ Mü’minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁷⁷ Ayette, Hz. Peygamberin evlenebileceği kadınlarla ilgili açıklamalar mevcuttur. Ayrıca sadece Peygamberimiz için geçerli olmak üzere, karşılıklı rızalarının olması halinde mehirsiz olarak da mü’min bir kadını nikâhına alabileceği konusu gündeme getirilmektedir. Anlatılan konular, Hz. Peygamberin şahsını ilgilendiren özel konulardır. Bu bağlamda “nebî” kavramının kullanılması, hususî meselelerde “resûl” kavramına göre daha çok tercih edildiğini göstermektedir.

“Ey iman edenler! Bir yemek için çağrılmaksızın, vakitli vakitsiz Nebî’nin evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbeta dalmayın. Çünkü bu davranışınız Nebî’yi rahatsız etmekte, fakat o sizden çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Onun hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah’ın Resûlü’ne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır.”⁷⁸ Dikkat edilirse, ayette Hz. Peygamber’in evlerine gitme ve orada takınılması gereken adaptan bahsedilmektedir. Davet olduğunda gitmek, ancak orada uzun bir sohbeta dalmak suretiyle Hz. Peygamberi rahatsız etmeme gereği dile getirilmektedir. Bunlar ise Hz. Muhammed’in genel olan irşad görevine nisbeten biraz daha hususî olan ve ailesini ilgilendiren özel konular mesabesinde.

“Ey Nebî! Hanımlarına, kızlarına ve mü’minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁷⁹ Ayetin baş tarafında Hz. Peygamberin hanımları ve kızları söz konusu edilmektedir. Sonrasında ise bütün mü’minlerin kadınları kapsama dâhil edilmektedir. Bir yönüyle hususî, bir yönüyle ise genel bir üslup kullanılmaktadır. Ancak her iki halde de örtünme emrinden bahsedildiğinden ve bu emir de sadece toplumdaki kadınları ilgilendirdiğinden nihaî noktada özel bir konu hüviyetindedir. Öyleyse “nebî” kavramının tercih edilmiş olması, daha uygundur.

⁷⁶ “Diyor ki bu durum, sana has bir husus olup (diğer) mü’minlere tanınmayan bir ruhsattır. Yoksa (Peygamber dışındaki) mü’minlerin bir kadınla mehirsiz olarak evlenmeleri için değildir.” Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, II, 656

⁷⁷ 33 Ahzâb, 50

⁷⁸ 33 Ahzâb, 53

⁷⁹ 33 Ahzâb, 59

“Ey iman edenler! Seslerinizi, Nebî'nin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.”⁸⁰ Ayet-i kerimede her ne kadar mü'minlerin tümüne yönelik bir uyarı söz konusu ise de uyarıldıkları konu hususîdir. Birbirlerine bağırıp seslendikleri gibi Peygambere yüksek sesle bağırılmaları ve seslerini onun sesinden fazla yükseltmemeleri, Allah'ın elçisine özel bir durumdur. Bu noktada da Peygamberin şahsına saygının ifadesi olan özel bir meselede, “nebî” kavramının kullanılmış olması son derece uygundur.

“Ey Nebî! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸¹ Bu ayette de sadece mü'min kadınlardan bahsedilmekle, toplumun bütününe nisbeten özel bir sınıftan bahsedilmiş olmaktadır. Her ne kadar anlatılan Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmama, hırsızlık yapmama, zina etmeme, çocukları öldürmeme, iftira atmama, hiçbir iyi işte Allah'ın Peygamberine karşı gelmeme gibi konular Müslüman toplumun tümünü ilgilendiren konular ise de ayette, özellikle mü'min kadınlara hitap edilmesi dolayısıyla muhatap kılınan kitle açısından bir hususîlik mevcuttur. Öyleyse “nebî” kavramının tercih edilmiş olması, üslup açısından daha güzel olmuştur.

“Ey Nebî! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti sayın.”⁸² Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”⁸³ Ayet-i kerimede aile hayatını ilgilendiren boşama konusundan bahsedilmektedir. Boşama konusu ise evlilik hayatını ilgilendiren özel bir mahiyete sahiptir. Öyleyse “nebî” kavramının tercih edilmiş olması, son derece yerindedir.

“Ey Nebî! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸⁴ Konu ailevî bir mesele olduğu gibi yanısıra sadece Hz. Peygamberi ilgilendiren bir özellik arz etmektedir. Öyleyse hususî meselelerde daha çok tercih edilen “nebî” kavramının kullanılmış olması, son derece yerinde olmuştur.

⁸⁰ 49 Hucurât, 2; “Yani Allah'ın Peygamberi ile konuştuğunuzda, seslerinizi kısın ve onu Peygamberin sesinden daha çok yükseltmeyin.” Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru's-Sabunî, Kahire, 2009, III, 215

⁸¹ 60 Mümtehan, 12

⁸² “Yani tam olarak üç ay (üç temizlik hali) sayın ki nesiller karışmasın.” Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 375

⁸³ 65 Talâk, 1

⁸⁴ 66 Tahrîm, 1; Bahsedilen konuyu ne olabileceği konusunda dendi ki “rivayete göre Hz. Peygamber, hanımı Ayşe'nin gününde eşlerinden Mariye ile beraber oldu ve bu durumu Hafsa öğrendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona ‘bu sırrı sakla, ben hem Mariye’yi kendime bundan sonra haram kıldım, hem de sana benden sonra Ebu Bekir ile Ömer’in ümmetimin başına geçeceğini müjdeliyorum’ dedi. Hafsa ise bu sırrı gidip Ayşe’ye anlattı.” Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, 549-550; Rivayette geçen Ayşe ve Hafsa isimleri bazen yer değiştirmiştir. Yani Hafsa'nın evinde Mariye ile beraber olduğu da nakledilmiştir. Hafsa da gidip bunu komşu odada kalan Ayşe ile paylaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk., Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 382-383

“Hani Nebî, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi o sözü başkasına haber verip Allah da bunu peygambere bildirince, peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber, bunu ona haber verince o, ‘Bunu sana kim bildirdi?’ dedi. Peygamber, ‘Bunu bana, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdâr olan Allah haber verdi’ dedi.”⁸⁵ Hz. Peygamberin kendi ailesiyle, eşlerinden bazılarıyla yaşadığı özel bir olaydan bahsedilmektedir. Öyleyse akla gelen bu ayette “nebî” kavramının kullanılmış olmasıdır ki öyle de olmuştur.

3- Hz. Peygamber İçin “Resûl” ve “Nebî” Kavramlarının Kullanıldığı Bağlamlar Arasında Mukayeseli Bir Okuma

“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir resûl gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”⁸⁶; “Eğer Allah’a, Nebî’ye ve ona indirilene (Kur’an’a) inanıyor olsalardı, onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”⁸⁷ Dikkat edilirse, gerek “resûl” kavramının kullanıldığı ilk ayette, gerekse “nebî” kavramının kullanıldığı ikinci ayette, ortak olarak vurgulanan şey, Hz. Peygambere indirilen vahiy ve Kur’an’dır. Öyleyse indirilen vahyi tebliğ etmede ve o vahiy doğrultusunda bir hayat tarzı oluşturmaya çalışmada, “resûl-nebî” kavramları ortak bir anlam dünyasına sahiptirler. Bu demektir ki söz konusu kavramlar arasında, vahyin mesajını muhataplara ulaştırma yani tebliğ ve canla-malla Allah yolunda çalışarak cihâd⁸⁸ gibi peygamberliğin temel görevleri bakımından bir farklılık gözetilmemektedir.

Nitekim şu ayet-i kerimede her iki kavram birlikte kullanılarak yapılması istenen temel eylemlere dikkat çekilmiştir. “Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûl’e, o ümmî Nebî’ye uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁸⁹ Ayetin ifadesine göre, hem “resûl” hem de “nebî” olarak isimlendirilen Hz. Peygamberin yükümlü olduğu vazifenin temel unsurları şunlardır: İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, iyi/temiz şeyleri serbest kılmak, kötü/pis şeyleri yasaklamaktır. Demek ki peygamberlik görevinin aslî unsurları bakımından her iki kavram, aynı anlam dünyalarına tekabül etmektedir.⁹⁰

⁸⁵ 66 Tahrîm, 3

⁸⁶ 2 Bakara, 129

⁸⁷ 5 Mâide, 81

⁸⁸ “(Ey iman edenler!) Verdikleri sözü bozan, Resûl’ü yurdundan çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız?” (9 Tebbe, 13); “Ey Nebî! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran.” (66 Tahrîm, 9).

⁸⁹ 7 A’râf, 157

⁹⁰ Pek çok ortak paydada birleşen resûl ve nebî kavramları aynı kişinin iki değişik yönünü, iki niteliğini ifade etmektedir. Özetle “peygamber”in Allah ile insanlar arasında iletişim kurması onun resûl; aldığı haberi insanlara bildirmesi ise onun nebî oluşunu vurgular. Bk., Zülfikar Durmuş, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 44, s. 55

Bu noktada, her iki kavramın kullanıldığı bağlamlar itibariyle ne gibi farklı hususlara işaret ettikleri üzerinde odaklandığımızda, yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere “resûl” kavramı, “nebî” kavramına göre daha genel ve dışa dönük bir çerçeveye sahiptir. Başka bir ifadeyle “nebî” kavramı, kişisel ve toplumun geneline kıyasla özel diyebileceğimiz konulardaki kullanımıyla yani içe dönük olmasıyla biraz daha ön plana çıkmaktadır. Örneğin; “*Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî Nebî’ye uyan kimselerdir.*”⁹¹ ayetinde, dikkat çekici önemli bir husus, “ümmî/okur-yazar olmayan” nitelemesinin “nebî” kavramıyla beraber kullanılmasıdır. Demek ki daha ziyade Hz. Peygamberin şahsını ilgilendiren bir konuda “nebî” kavramının kullanımı tercih edilmiş olmaktadır. Muhtemelen bu hikmete binaen Kur’an’da “Ey Resûl” şeklindeki hitap ifadesi iki yerde kullanılırken,⁹² “Ey Nebî” ifadesi on üç yerde kullanılmaktadır.⁹³ Çünkü tekil olarak şahsa yapılan hitaplar, konunun şahsî veya özel veya daha hususî olmasını akla getirmektedir.

“Nebî” kavramının hususî meselelerde kullanılmasının örneklerini hatırlayalım. “*Ey Nebî’nin hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz.*”⁹⁴ Dikkat edilirse ayette, Hz. Peygamberin hanımlarına özel bir konudan bahsedilmektedir. Konu hususî olunca, “resûl” kavramına nisbeten daha özel konularda kullanımı tercih edilen “nebî” kavramı kullanılmıştır. “*Ey Nebî! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁹⁵ Ayetinde de konu ailevî bir meseledir ve Hz. Peygamberi ilgilendiren bir özellik arz etmektedir. “*Hani Nebî, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti...*”⁹⁶ Bu ayette de Hz. Peygamberin kendi ailesiyle, eşlerinden bazılarıyla yaşadığı özel bir olaydan bahsedilmektedir. Bu nedenle “nebî” kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

“*Ey Nebî! Mü’min kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri*

⁹¹ 7 A’râf, 157

⁹² Bk., 5 Mâide, 41, 67. Burada 67. ayetin ifadesinin ne derece genel ve kapsayıcı olduğu izaha ihtiyaç duyulmayacak derecede açıktır, zira şöyle denmektedir: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*” 41. Ayetin meali ise şöyledir: “*Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla ‘inandık’ diyenler ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar yalan uydurmak için seni dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin yerlerini bildikten sonra değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının.’ Allah, kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah’a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah’ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette de büyük bir azap vardır.*” Ayetin baş tarafında “seni üzmesin” tabiri kullanılınca sanki Hz. Peygamberin şahsına münhasır özel bir meseleden bahsediliyor zannını verebilir. Ancak ayetin devamından bahsedilen üzüntünün Hz. Peygamberin şahsi bir meselesinden kaynaklanmadığı, dinin tebliğ edilmesi karşısında takınılan tavırla ilgili bir üzüntüyü dile getirdiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Öyleyse diyebiliriz ki meseledeki genel oluş karakteristiği, özel oluş karakteristiğine baskındır.

⁹³ Bk., 8 Enfâl, 64, 65, 70; 9 Tevbe, 73; 33 Ahzâb, 1, 28, 45, 50, 59; 60 Mümtehan, 12; 65 Talâk, 1; 66 Tahrîm, 1, 9

⁹⁴ 33 Ahzâb, 32

⁹⁵ 66 Tahrîm, 1

⁹⁶ 66 Tahrîm, 3

zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile"⁹⁷ Bu ayette de mü'min kadınlardan bahsedilmekle, toplumun bütününe nisbeten özel bir sınıftan bahsedilmiş olmaktadır. Öyleyse mü'min kadınlara hitap edilmesi dolayısıyla, muhatap kılınan kitle açısından bir hususilik mevcuttur.

Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere Kur'an'da, Hz. Peygamberin sadece kendisiyle ilgili olan nitelermelerde, onu ve ailesini ilgilendiren özel durumlarda ve toplumun tümünden ziyade belli bir kesimini ilgilendiren lokal durumlarda "nebî" kavramının kullanımı daha çok tercih edilmiştir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın tebliğ ile yükümlü kıldığı peygamberleri için bazen "resûl", bazen "nebî" kavramlarını kullanmaktadır. "Resûl" kavramının kullanıldığı kimi bağlamlarda kapsam dışında kalan hiçbir nebînin bulunmadığı, "nebî" kavramının kullanıldığı kimi bağlamlarda da kapsam dışında bırakılan hiçbir resûlün bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yine Kur'an, net ifadelerle nebîlere kitap verilmiş olduğundan bahsetmektedir. Öyleyse kültürel ve tarihsel birikimlerden devralınan bazı değerlendirmeler bir tarafa bırakılırsa, denilebilir ki Kur'an açısından "resûl" ve "nebî" kavramları, farklı şahsiyetlere işaret etmekten çok peygamberlikle görevlendirilen şahısların yer yer kesişen, yer yer farklı nüanslar içeren niteliklerine atıf yapmaktadır.

Peygamberimiz Hz. Muhammed için de hem resûl, hem de nebî kavramlarının kullanılması, yukarıda yapılan değerlendirmenin en somut örneklerinden biridir. Bu örnekteki kullanımda, her iki kavramın farklı iki şahsa işaret etmesi mümkün değildir. Zira tek şahıstan bahsedilmektedir. Öyleyse aynı şahsın niteliklerinden bahsedilmiş olmaktadır. Bunu yetişkin bir erkeğin çocuklarına nisbetle "baba", hanımına nisbetle "koca", öğrencilerine nisbetle "hoca" olarak nitelendirilmesine benzetmek mümkündür. Farklı nitelikler söz konusu olmakla beraber gerçekte bir kişiden söz edilmiş olmaktadır.

Bu noktadan sonra her iki kavramın kullanımında gözetilen inceliklerin neler olabileceği, merak konusu olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlar bütünsel bir bakış açısıyla ele alındığında, vahiy alma, kitap verilme, gelen ilahî mesajları muhatap kitlelere ulaştırma, Allah yolunda canla-başla mücadele etme ve cihâd gibi temel konularda, her iki kavramın örtüşen anlamlara sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Ancak gerek Hz. Peygamberin bizzat kendisini ilgilendiren konularda ve nitelermelerde, gerekse ailesini veya toplumun yalnızca belli bir kesimini ilgilendiren lokal meselelerde "nebî" kavramının daha ziyade kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Okuma yazma bilemeyen anlamına gelen ve Peygamber Efendimiz için kişisel/özel bir durumun ifadesi olan "ümî" nitelemesinin, "resûl" kelimesiyle birlikte değil de "nebî" kelimesiyle birlikte kullanılmış olması yani "en-Nebîyyu'l-Ümmî" denmesi, bu durumun açık göstergelerinden biridir.

Bu değerlendirmelerden hareketle denilebilir ki özde aynı olmakla beraber resûl/risalet kavramı, daha genel, dışa dönük ve geniş bir çerçeveyi ihata etmektedir. Nebî/Nübüvvet kavramı ise temel hususlardaki aynılığıyla beraber nisbeten daha özel, içe dönük ve sınırlı bir

⁹⁷ 60 Mümtehan, 12

çerçeveyi akıllara getirmektedir. Bu çıkarım, Kur'an'da Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi hem “resûl” hem de “nebî” olarak nitelendirilen peygamberlerin davetlerinin, sadece “nebî” olarak vasıflandırılan Hz. İdris, Hz. İshak ve Hz. Yahya gibi peygamberlerin davetlerine nisbeten daha geniş alanlara ve daha geniş kitlelere ulaşmış olma ihtimalini de akla getirmektedir. Zira “nebî” kavramındaki kullanımlarda, hususîlik ve sınırlılık tarafı biraz daha baskın gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

- Aydın**, Abdurrahman, “Fahreddin Râzi İle Elmalılı Tefsirleri Bağlamında Nebî, Resûl ve Peygamber Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İFD*, 2015/1, C. III.
- Beydavî**, Kâdî Nâsıruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (v. 685), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (I-II C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Durmuş**, Zülfikar, “İslam Düşüncesinde Resûl-Nebî Ayrımı -Kur'an Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım-”, *Diyanet İlmî Dergi*, Eylül 2008, C. 44.
- Elmalılı**, Muhammed Hamdi Yazır, (V. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X C., Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.
- Ferrâ**, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'an* (I-II C.), Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İ'madu'd-Din İbn Seyyid Ali'd-Derviş, Alemlü'l-Kutub, Beyrut 2011.
- İbn Kesîr**, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, (V. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-III C.), İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999).
- İzz b. Abdisselam**, Abdulaziz b. Abdisselam es-Sülemî (v. 660 h.), *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselam* (I-II C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Karaman**, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Kurtubî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971.
- Muhammed Esed**, *Kur'an Mesajı* (Meal-Tefsir), Çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- Muhammed Kenan**, *Kurretu'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz.
- Önal**, Recep, “Kur'an'daki Nebî-Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım”, *Kelam Araştırmaları* 11:1, 2013.
- Sabûnî**, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru's-Sabunî, Kahire, 2009.
- Said Nursi**, *Mecmûatu'l-Makâlâti'l-Kübrâ*, Tercüme: Muhammed Zâhid Mazalgirdî, Şeriketu Resâili'n-Nûr, et-Teb'atu'l-Ûlâ, Lübnan 1431 (2010).
- Zemahşerî**, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, (467-538 h.), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, (I-IV C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415 (1995).

TAYLOR'UN YÖNETİM BİLİMİNE KATKILARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Mehmet AKIF ÖZER

Prof. Dr. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gazi Üniversitesi, Türkiye, akifozer@yahoo.com

Reha BAYANSAR

Öğr. Gör., Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D., Gazi Üniversitesi, Türkiye, rbayansar@gmail.com

ÖZET

Bilindiği gibi ilgili tüm literatürde yönetim biliminin kurucusu olarak F. Winslow Taylor bilinir. Amerikalı bir makine mühendisi olan Taylor özellikle 19. yüzyılın başlarında yaptığı çalışmalarla yönetimin bir bilim olduğunu tüm dünyaya kabul ettirmiş, ardından yaptığı verimlilik analizleri ile bu alanın en önemli ismi olmuştur. 1911 yılında yayımlanan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitabında bilimselliğin temellerini anlatmış, yönetim ve örgüt alanında bilimsel yöntemlerin kullanılmasını öngörmüştür. Taylor’a göre iyi bir yönetimin meydana gelmesi için kullanacağız sistem; bilimsel ve temeli açıkça tanımlanmış kanunlara, kurallara ve ilkelere dayanmalıdır. Bu anlayışla beraber bilimsel yönetim yahut Taylorizm olarak adlandırılan ilkeler yönetim anlayışına yeni bir bakış açısı getirmiş ve beraberinde de birçok tartışmayı açmıştır.

Bu çalışmada söz konusu teorik çerçevede Taylor’un yönetim bilimine katkıları kısaca değerlendirilecek, bu kapsamda Taylor’a yöneltilen eleştiriler ortaya konacak ve bu yönetim dâhisinin daha iyi anlaşılması için kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Taylor, Yönetim Bilimi, Verimlilik, Etüt ve Deney, Eleştiri

Giriş

F.W. Taylor hayatı boyunca işçi, mühendis, yönetici, yatırımcı ve yönetici danışmanı olarak çalışmıştır. Yönetimi, bilim dalı haline getiren Taylor, örgüt ve yönetim biliminin kurucusu olarak kabul etmektedir. Yaptığı etütler (zaman ve hareket) ile adını tarihe geçirmiştir. Taylor parça başı ücret sistemini savunmakla birlikte onu geliştirip başarı ile işyerlerine uygulamıştır.

Taylor’un Bilimsel Yönetim İlkeleri, kendisinin “demir cevheri kürekleme deneyinde” kurguladığı en iyi tek yol ya da en iyi tek yöntem ismini verdiği düşüncesinden, herhangi bir işin tekrarlanan boyutlarından, hareket etütlerinden, en iyi alet ve teçhizat düşüncesinden zaman etütlerinden standardizasyon fikrinden, işbölümünden çalışanların uzmanlaşmalarından ve seri üretim tekniği olarak fordist üretim biçiminden kaynaklanır.

Bu kapsamda Taylor’un yönetim bilimine katkılarını değerlendirdiğimiz çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Taylor’un hayatı ve yaşamı boyunca icra ettiği görevler ve nihayetinde yönetim alanında ifa ettiği profesyonel çalışmalara değinilecektir. Ayrıca çalışma hayatının sonunda vermiş olduğu danışmanlıklar ve yapmış olduğu yönetim konulu sunumlardan da bahsedilecektir. Taylor’un elde etmiş olduğu

tecrübeler ve yapmış olduğu akademik çalışmalar sonucunda ortaya koyduğu eserler ve adının yönetimin kurucusu olmasını sağlayacak olan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı eserine yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde “Bilimsel Yönetim İlkeleri” adlı eserinin içeriği ve kitabında ortaya koyduğu düşüncelerin detaya girmeden ana hatları ile açıklanılmaya çalışılacaktır. Bilimsel Yönetim İlkeleri adlı eser Taylor’un yönetim bilimine yaptığı en önemli ve halen etkisini devam ettiren katkısı sebepleri değerlendirilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Taylor’un yönetim anlayışından varmak istediği sonuçlardan biri olan verimlilik prensibine değinilecektir. Verimliliğin işçi ve işveren sınıfının ortak hareket etmeleri neticesinde daha da maksimum seviyeye ulaşacağını Taylor birçok örnekle iddia etmiş ve çıkar ve menfaatin karşılıklı bir şekilde üst seviyeye taşınacağına değinilecektir. Dördüncü bölümde, Taylor’un verimliliği maksimize etmek adına kurguladığı zaman ve hareket etütlerinin yanında duvar ve demir deneyleri incelenecektir. Taylor deney ve etütleri aracılığıyla çalışanların gereksiz eforlarını işin verimliliği açısından daha ehemmiyetli konulara aktarılmasını amaçlamaktadır. Bunu yaptığı etüt ve deneyler sayesinde kurguladığı Bilimsel Yönetim İlkelerine dayanarak gerçekleştirmiş olduğu bu bölümün ana konusunu teşkil etmektedir. Çalışmanın son bölümünde yönetim biliminin kurucusu olarak kabul edilen Taylor’a kendisinden sonra gelen yönetim bilimciler tarafından getirilen eleştirilere yer verilecektir. Taylor’un insanı makineleştiren düşünsel yapısı ondan sonra gelen yönetim bilimcilerin temel eleştirel noktalarını oluşturmaktadır. Çalışmada bu düşüncelere yer verilirken dikkatlerden kaçmaması gereken nokta Taylor’dan sonra gelen düşünürlerin çalışmalarında Taylor’un teorisinde eksik kalan noktalara odaklanmış olmalarıdır. Bu anlamda Taylor eleştirilirken hem ikincil kaynaklardan faydalanılması hem de günümüz yönetim bilimine katkılarının küçümsenmesi dikkat çekici nokta olarak işlenecektir.

1. Frederick Taylor’un Hayatı

Frederick Winslow Taylor 20 Mart 1856 yılında Amerika’nın Pennsylvania eyaletinde dünyaya gelmiştir. Zengin bir ailenin çocuğu olan Taylor, ilköğrenimine Germantown İlköğretim okulunda başladı ve ailesi ile birlikte gittiği Avrupa ülkelerinde eğitimine devam etti. Ardından New Hampshire’daki okula kaydını yaptırarak buradan ailesinin de çok istediği Harvard Hukuk Fakültesine gitme planlarını kurmuştu. 1874 yılında kazanmış olduğu Harvard Üniversitesi Hukuk fakültesine sağlık sorunları nedeniyle gidememiş ve öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır (Özer, 2012:22). Daha sonraları 1878 yılında Midvale çelik fabrikasında çalışmaya başlamış, burada zaman geçtikçe yükselmiş, ustabaşı statüsüne kadar gelmiş ve öğrenim hayatına dönmüştür. Gündüzleri fabrikada çalışmış, geceleri ise mühendislik eğitimini tamamlamış ve 1883 yılında Steven Institute of Technology’den makine mühendisi olarak mezun olmuştur (Öztaş, 2014:87). Ayrıca spor yapmaya da vakit ayıran Taylor iyi bir tenis oyuncusu olmakla birlikte tenis raketi tasarımı ve yerel boyutta kazanmış olduğu birde şampiyonluğu vardır.

Maddi olarak güçlü bir ailenin çocuğu olmasına rağmen zamanını zevk ve eğlenceli sosyal faaliyetlerle değil, tozlu, gürültülü, sağlıksız ve göz ağrılarını artıracak şekilde bir ortamda çalışması, küçük yaştan itibaren icat yapmak istemesi aslında Taylor’un çizmiş olduğu hayat yolunda bilinçli davrandığını kanıtlar niteliktedir. Yıllar sonra söyleyeceği “makiniştlere, saygı, hayranlık ve şükran duymayı orda öğrendim” (Yüksel ve Aykaç, 1994:84) ifadesini aslında Midvale Steel Company adlı fabrikaya borçlu olacaktı ve belki

yönetim biliminin babası unvanını almasında en çok kendisine yardımcı olacak yer orasıydı. 1878 yılında çırak olarak girdiği fabrikada 1894 yılında başmühendis unvanını almıştır. Arada geçen 16 yıl boyunca, hem aldığı eğitim hem de göstermiş olduğu üstün gayretler ve çalışkanlığı sayesinde en alttan başlayıp zirvelere doğru azimli bir tırmanış yapmıştır.

Çelik fabrikasındaki görevinden ayrıldıktan sonra hemen The Manufacturing Yatırım Şirketinde çalışmaya hayatını devam ettirmiş, ardından bu şirketten de ayrılıp artık serbest bir şekilde yönetim danışmanlığı hizmeti vermeye karar vermiş, nitekim de birçok şirkete danışmanlık hizmeti sunmuştur. Yatırım şirketi bünyesinde çalıştığı süre zarfında sadece teknik olarak değil akademik çalışmalar da yapmış ve “işletme mühendisliği” kavramını meslekler literatürüne girmesini sağlayacak yeni bir mühendislik alanı buluşuna imza atmıştır (Özer, 2012:24). Bentlehen Çelik Şirketini’de danışmanlık hizmeti veren Taylor, burada pik demir yükleme ve kömür küreme konularında bazı deneyler gerçekleştirmiştir. Burada yüksek çalışma hızlarına dayanıklı yüksek hız çeliği geliştirmiştir (Yüksel ve Aykaç, 1994:85). Danışmanlık yaptığı zamanlarda akademik çalışmaları ile aslında Taylor’un adı büyük bir üne kavuşacaktı. Yıllar sonra başkanlığını da yapacağı Amerikan Makine Mühendisleri Odasına 1895 yılında “Parça başı Ücret Sistemi” adlı çalışmasını ardından 1903 yılında “Üretim Yönetimi” adlı makalesi dikkat çekmiştir (Öztaş, 2014:88). Daha sonra da kitabında yer vereceği gibi, ülkenin hem her yerindeki işyerlerinde parça başı ile işlerin devam ettiği, işyerlerinin patronlar tarafından değil işçiler tarafından yönetildiği, işçilerin kendi aralarında toplanarak işlerle ilgili olarak kendilerince plan ve program tayin ettikleri, iş yeni başlayan kişilerin eski çalışanlardan işi öğrendiği ve onların güdümünde bir çalışma ortamının oluştuğu gibi gözlemlere sahip olan Taylor bir dönem kendisinin de eski çalışanlara uyma konusunda tehdit aldığı da yazacaktı (Taylor, 1997: 52-53).

Taylor 45 yaşından sonra artık fiili olarak çalışmayı bırakmış, bilgisini, düşüncelerini ve tecrübelerini anlatmaya karar vermiştir. Barth, Gantt, Cooke ve Hathaway gibi Bilimsel Yöntemle birlikte anılacak kişilere Bilimsel Yönetim Prensiplerini uygulayarak hayata geçirmelerine faydalı olur ve 1911 yılına geldiğinde adı ile birlikte anılacak olan ve hala geçerliliğini koruyan “ Bilimsel Yönetim İlkeleri” adlı kitabını yayımlar (Öztaş, 2014:88). Tarihler 1935’i gösterdiğinde ise Cleveland’daki bir sunumdan dönerken yolda zatürre hastalığına yakalanarak hayata veda eder.

2. Taylor’un Bilimsel Yönetim Anlayışı

1911 yılında yayımlanan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitap giriş ile birlikte toplam üç bölümden oluşmaktadır. Girişten sonra ki bölümde, “Bilimsel Yönetimin Temellerinden” bahsedilirken son bölümde “Bilimsel Yönetimin İlkeleri ve Sıradan Yönetimin En Üstün Türü” konularına yer verilmiştir. Kitaba bu ismin verilmesinde ki gaye elbette yönetim ve örgüt alanında bilimsel yöntemler kullanılmasıydı (Öztaş, 2014:89). Taylor’a göre iyi bir yönetimin meydana gelmesi için bilimsel ve temeli açıkça tanımlanmış kanunlara, kurallara ve ilkelere dayanmalıdır (Özer, 2012:32). Taylor yönetim sanatını ise kendi şöyle ifade etmiştir: “Yönetim sanatı insanlara ne yaptıracağını tam olarak bilmek ve sonra da onları en iyi ve ucuz şekliyle ne yaptıklarını görmektir”. Taylor’un bilimsel yönetim teorisi yönetimle ilgili bu temel tanımlara göre kuramlaştırılmıştır (Özer, 2012:32).

Bilimsel yönetim yahut Taylorizm olarak adlandırılan ilkeler yönetim anlayışına yeni bir bakış açısı getirmiş ve beraberinde de birçok tartışmayı açmıştır. Bu konuda eleştiri ya da

katılım yapmak için öncelikle ilkelerin anlaşılması, sindirilmesi ve diğer yönetim anlayışları ile karşılaştırılması gerekmektedir. Bilimsel Yönetimin üzerinde önemle durduğu maddelere bakacak olursak (Göçoğlu, 2016:4);

- Bir iş en verimli şekilde yapılmak isteniyorsa, eski alışılmış usulleri bir kenara bırakarak yeni yöntem geliştirmeye çalışılmalıdır. Bu amaçla, zaman ve hareket etütlerine girilmelidir. İşte gereksiz yapılan hareketler kesinlikle önlenmelidir. Bunun için 3 ile 5 yıllık bir zaman gerekebilir.
- İş etkin (en iyi şekilde) ve hızlı bir biçimde yapılabilmesi için İş gören özendirilmelidir. Bu, belirli üretim miktarına (standart hedefe) ulaşan kimselere normal ücretler dışında prim ve ikramiyeler verilerek gerçekleştirilebilir.
- İş görenin çalışmasını belirleyen kuralları kapsayan yöntemi uygulamak ve diğer koşullarını (makinaların hızı, işlerin sırası gibi) düzenlemek için tecrübeli ustabaşılar kullanılmalıdır. Bilimsel yöntemlere aykırı hareket edenler cezalandırılmalıdır.
- Bir işin bölümlere ayrıştırılması ve çalışanların o alanda uzmanlaşması gerekmektedir.
- Belirli bir işten bir işçinin sorumlu tutulması verimliliği arttıracaktır.
- Bir işi düşünme, tasarım, uygulama ve denetleme aşamalarının ayrı kişiler ya da üniteler tarafından yapılması.
- Organizasyonda tüm yetki ve sorumlulukların merkezde ve yöneticilerde toplanması gerekmektedir.
- Personelin bilimsel ilkeler doğrultusunda eğitiminin sağlanması, iş verimini arttıracaktır.
- Organizasyonda hiyerarşik bir yapı oluşturulması gerekmektedir.
- İşe uygun personelin bilimsel yöntemlerle seçilmesi, personelin işteki performansını yüksek tutacaktır.

Taylor kitabının da ilk bölümünde yer verdiği gibi yönetimin iki ana hedefi vardır. Bunlar; çalışanın refahını sağlamak ve aynı zamanda işverenin de refahını sağlamaktır. Değişmeyen en büyük olgulardan birisi patron ve çalışan arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalardır. Bunun en büyük sebebi ise hem çalışan hem patron olan kişilerin karşılıklı olarak kazanç sağlayacaklarını ve iki tarafında karlı çıkacaklarını düşünmemeleridir. Taylor ise bu inanişe karşı çıkmakta ve aksini ispat edecek çıkarımlarda bulunmakta. İşçilerin ve patronların çıkarlarını kısa vadede değil uzun vadede düşünmeleri gerektiğini ve birbirileri için çalışmalarını halinde her iki tarafta bulunan kişilerin kazanç sahibi olacaklarının iddia etmektedir. Böyle bir çalışma şekli ile hem işçiler yüksek ücrete sahip olacak iş sahipleri ise az maliyet, çok üretim ve bol kazanca ulaşacaklardır.

Taylor'un üretim anlamında en büyük sorunları işçilerin işten kaçma ya da iş asma diye tabir edilen davranış şekillerini sergilemelerinden ötürü kaynaklandığını da ifade etmiştir. Öyle ki iş yerlerinde az çalışan ile çok çalışanın aynı ücrete tabi olması, çok çalışanların az çalışanlar tarafından hor görülmesi hatta sözlü veya fiziki olarak baskı altına alınmaları problemleri ciddi gözlemlerle ortaya konmuştur. Her ne kadar yönetimin konusu olsa da bu gibi konularda "kitle psikolojisi" göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. İnsanın doğası gereği öncelikle rahatı ve konforunu ön planda tutması sebebi ile çevresinde daha az çalışan bireylerin kendisi ile aynı imkânlarla sahip olduğunu görmesi onu da sahip olduğu potansiyelin çok daha altında çalışmaya itecektir.

Çalışma ortamlarında tespit edilen bu sorunlardan ötürü Taylor, işçilerin seçiminde dikkatli olunması gerektiğinin altını çizmiş ve önceliği daima birinci sınıf işçilere verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu şekilde verimliliğin artacağını ve birinci sınıf işçinin normal standarttaki bir işçiye göre daha büyük sonuçlar elde edeceğini ileri sürmüştür. Taylor'un işçilerin bilimsel yolla seçilmesine ilişkin önerileri endüstriyel psikolojinin ve endüstriyel yönetimin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Taylor'un düşüncelerinden birisi de çalışma ve dinlenme sürelerinin daha kısa tutulması halinde yapılacak olan işlerde daha büyük verim alınacağı yönündeydi (Leblebici, 2008:105).

3. Taylor Ve Verimlilik

Verimlilik konusu Taylor'un en fazla gündeminde tuttuğu şeylerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Taylor "doğal kaynakların kötü yönetiminden çok asıl ve daha büyük israfın insan gücünün kötü yönetilmesinden" meydana geldiğini fakat genelde bu durumun çok ciddiye alınmadığını da ifade etmektedir (Öztaş, 2014:85).

Taylor verimlilik veya israf konusu üzerine çeşitli çalışmalar ve deneyler yapar. Yönetimi bir bilim haline getirmek ve hayatı boyunca uğraş verdiği bu alanda verimsizliği ortadan kaldırmak isteyecektir. Yazmış olduğu kitapta da, normal yaşantımızda meydana gelen verimsizlik neticesinde bütün ülkenin sonuçlarına katlanmak zorunda olduğu kayıplara dikkat çekmek ister. Bu verimsizliğin kaynağını olağanüstü insanların yahut durumların ortadan kaldıramayacağını, tek çözümün sistemli bir çalışma olduğunu söyler. Yönetimde maksimum faydayı sağlamak için, ilkelere, kurallara, bağlı olan bir kuruma ve basit bireysel işlerden oluşan yerlerde dahil olmak üzere çok fazla prosedür barındıran işyerleri ile birlikte olmak üzere Bilimsel Yönetim'in temel ilkeleri kullanılarak istenilen sonuçlara ulaşılabileceğini birçok örnekler göstermiştir (Öztaş, 2014:86). Taylor bu bilimsel yönetimin ilkelerini oluştururken, tahmini değerlerden oluşmayan hesaplar yerine bilim, anlaşmazlık yerine uyum, düzen ve bireysellik yerine işbirliği, kısıtlanmış üretim yerine en üst düzeyde verim, her kişi için mümkün olan en üstün ve refah düzeyine erişebilmesi için geliştirilmesi gibi ilke ve kurallardan hareket etmiştir. Kural dışı durumlar ilkesi ise bu süreçte oluşturulmuştur (Hicks-Gullet, 1981:140).

Geliştirdiği 40'tan fazla makinenin patentini alan Taylor'ın, bir mucit olarak kariyer yapması mümkünken, ilgi alanı daha çok çalışmaların rasyonelleştirilmesine yönelik olmuş ve verimlilik üzerinde yoğunlaşmıştır. Temel hedefi faaliyet alanlarında verimlilik artışı sağlamak olmuştur.

Taylor, Bethlehem Şirketi'ne 1898 yılında çalışanlara daha verimli çalışma metotları tanıtmak için işe alınmıştı. Görevlerinden bir tanesi de pik demiri üzerinde çalışan ve 50 kiloluk demirleri bir demiryolu arabasına yükleyen işçilerin çalışma tarzını geliştirmektir. Taylor yılmaksızın demir yükleme işini tetkik etmiş, gerekli ve çok daha az yorucu metotların uygulanması durumunda işçilerin 47-48 ton taşınmakta olan miktarın dört misli daha fazlasını yükleyebileceklerini ispat etmiştir (Tannenbaum, 1974:14).

Bu gözlemler Taylor'da, çalışanların ekonomik kullanılmadığı düşüncesini çok güçlendirmiştir. Bunun temel nedenlerinden birisi çalışanların iş için gerekli olmayan bazı hareketleri yapmalarıydı. Böylece, işe harcayacağı enerji ve zamanın büyük bir kısmı boşa gidiyordu. Çalışanlar en basit yapabileceği işleri, daha güç ve karmaşık yol ve yöntemlerden hareket ederek yaptığı için çabuk yoruluyordu. Ayrıca, çalışma zamanını tamamlayıp belli bir

süre sonra işe paydos etmesi sonucunda elde edilen verim düşük olmaktadır. Çünkü kişinin gerekli hareketler yanında gereksiz olanları da yapması hem saat başına üretimi azaltmakta ve hem de işçiyi daha yorarak çalışma saatleri ilerledikçe verimi düşürmekteydi (Eren, 1993:12).

Bunun yanında Taylor, işyerinde kaytarma, yani çalışır gibi görünüp çalışmamak davranışının önlenemediği takdirde verimliliğin artacağına da inanmıştır. Hemen hemen her yerde görülen kaytarmacılığın doğal ve sistematik olmak üzere iki türü olduğunu, doğal türden kaytarmanın, insanda bir işe boş verme, kendini aşırı derecede yormama eğiliminden kaynaklandığını ve bireysel faktörlerden oluştuğunu belirtmiştir.

Sistematik kaytarma ise daha karmaşıktır ve bireysel faktörlere ilave olarak örgütsel ve sosyal faktörler yoluyla da teşvik görmektedir. Ancak bu tür kaytarma evrenseldir. Her şey ne miktar iş çıkarılabileceği hususunda nezaretçiye bir şey bildirmemek yoluyla plânlanır. Çünkü böyle olduğu takdirde ne düzeyde performans beklenildiği de söz konusu olmayacaktır.

Taylor yazılarında “işçinin kendisine düşenden daha fazlasını yapmaktan kaçındığı için de işten kaytardığını belirtmiştir. Taylor işçinin “şu tembel adam benim yaptığım işin ancak yarısını yaparak benim kadar ücret aldığına göre, ben niçin kendimi zorlayarak çalışayım” dediğini belirtmektedir. Böyle olduğu içindir ki, işçilerde işi mümkün olan en gevşek kademeye indirme eğilimi vardır (Hicks-Gullett, 1981:140-141). Bu durum ise işçilerin verimlilikleri üzerinde doğrudan etki yapmaktadır.

Taylor’a göre bir iş en verimli şekilde yapılmak isteniyorsa, eski alışılmış usulleri bir kenara bırakarak yeni yöntemler geliştirmeye çalışmak gerekir. Bu amaçla, zaman ve hareket etütleri yapılmalı, işte gereksiz yapılan hareketler kesinlikle önlenmelidir. Bunun için 3-5 yıllık bir zaman gerekse bile (Eren, 1993:12) örgüt yönetimleri bundan geri durmamalıdır.

Taylor bu tür görüş ve uygulamalarıyla sağladığı verimlilik artışı sayesinde toplumsal refahın artışını hızlandırmıştır. Taylor’un bilgiyi işe uygulamaya başlamasından sonra verimlilik %3-4 artmış, 80 yıl içinde 50 katına ulaşmıştır. Artan verimlilik gelişmiş ülkelerde yaşam standardının yükselmesine, gayrisafi milli hasıla içinde eğitim payının %10’a sağlık sistemine ayrılan payın %8-12’ye ulaşmasına yol açmıştır (Aykaç-Yüksel, 2003:350-353).

Çalışanların uzmanlaşması ile verimliliğin büyük ölçüde artırılabilmesi de Taylor’un bilimsel yönetim teorisi kapsamında kuramlaştırılmıştır. Taylor tarafından yapılan bilimsel incelemeler sonucunda; işlerin özel aletlerle yürütülebilecek tek tek parçalara bölünmesi yoluyla verimlilik artışı sağlanabileceği gösterilmiştir. Burada iş bölümü ile ortaya çıkan iki sorun olarak; işleri gruplandırmada esasların ne olacağının saptanması ve iş birimleri arasında bütün örgütün uyumlu çalışmasını sağlayacak koordinasyonun nasıl sağlanacağı görülmüştür (Learned-Sproat, 1972:7).

Taylor burada bir taraftan işçilik masraflarını düşürmek, diğer taraftan işçilere ödenen ücretleri yükseltmek için birbirine bağlı iki hususu içeren güç bir amaç seçmişti. Taylor, “işçilik maliyetini düşürmek yoluyla ücretleri iki misline çıkarabilmenin mümkün olduğuna inanmış, bunun sonucu olarak da olumlu koşullar altında birinci sınıf bir işçinin çıkaracağı iş ile vasat bir işçinin çıkaracağı iş arasında büyük farklar olduğundan, mutlaka bu ayrımın gözetilmesi gerektiğini, bu yapıldığı takdirde işyerlerinin daha fazla kazançlar sağlayabileceklerini belirtmiştir (Hicks-Gullett, 1981:137).

Esasında Taylor, insanların amacının maddi refah içinde olmak olduğundan çok açık şekilde emindir. Burada hedeflenen refahın temeli ise yapılan işin etkinliğine bağlıdır.

Çalışanlar en az çalışma ile bu refaha ulaşmak ister. Ancak insanların kapasiteleri farklıdır. Taylor'a göre ağır yükleri taşımaya uygun olan bir at gibi, zor işlere uyum gösteren sağlam ve güçlü insanlar vardır. Bunlardan bir kısmı yönetim ve düşünsel açıdan bir kısmı yalnız işi yerine getirme açısından uygundur. İşletmelerde çatışmalar yalnız kötü yönetim ve organizasyon nedeniyle çıkmaktadır. Bilimsel yönetim teorisi kötü yönetim ve organizasyon olgusunu yok etmek için kuramlaştırılmıştır.

Taylor'a göre bilimsel olarak yönetilen hiçbir işletmede grev olmaz. Çünkü yönetim emeğini paylaştığı işçilere gerçek ücretini öder. Taylor, bu ilkelerin bir bütün halinde düşünülmesi gerektiğini söyleyerek bilimsel yönetimi şöyle özetlemektedir: "Tecrübe yerine bilim, anlaşmazlık yerine, ahenk, bireycilik yerine işbirliği, kısıtlanmış üretim yerine maksimum üretim; bireyleri, kişisel olarak ulaşabilecekleri en yüksek verimlilik ve refah düzeyine ulaşmaları için geliştirmek" (Efil, 1999:31).

Taylor, bilimsel yönetim teorisinde örgütlerde verimliliğin nedenlerinin ne olduğuna ayrıntılı bakmış; çalışanın gücünden gerektiği gibi yararlanılmaması, çalışanların az çalışma ve tembellik eğiliminde olmaları ve çalışma düzeninin verimli olarak organize edilmemesi (Efil, 1999:30) nedenlerinin önemli düzeyde verimsizliğe yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Bunlara karşılık Taylor; sosyal çevreye önem verilmesi, kişinin verimli çalışmasından duyacağı tatmin, öğrenmenin yaratacağı kendine güven, bilimsel eğitimin sonucu gelişecek bilinçli yaratıcılık ve zekâ kapasitesini kullanma, standartların belirlenmiş olması nedeniyle kendi başarı derecesini görebilme ve kendini yönlendirebilme, kapasitesini daha iyi kullanmayı öğrenmekle daha üst kademedeki istihdam imkânı ve tüm bunların sonunda maddi açıdan refah sağlamak (Aykaç-Yüksel, 2003: 361) gibi hususlar, verimsizliği verimliliğe çevirecek ortamın unsurlarını oluşturduğunu belirtmiştir.

4. Taylor'un Deney ve Etütleri

Taylor işçi olarak çalışmaya başlamasından itibaren çalışkanlığı, zekâsı ve ortaya koyduğu ilkeler ve kurallar sayesinde ve uygulamada gösterdiği başarı ile ustabaşılığa kadar yükselmiştir. Taylor işi ilk incelemeye başladıktan sonra, on yıl içinde, el işçisinin verimliliği daha önce görülmemiş şekilde arttığı fark edilmiştir. Sürekli olarak yıllık % 3-3,5 oranında bir yükseliş meydana gelmiş, Taylor'dan sonra bu durum elli misli kadar artış sağlamıştır (Özer, 2012:44). Drucker bu artan verimlilik artışını 20. yüzyılın tüm sosyal ve ekonomik kazançların kaynağı olarak ifade etmektedir. Ona göre el emeği üretimin, bugünün gelişmiş ekonomi dediğimiz olgusunu ortaya çıkartmıştır. Taylorlar başlayan bu süreçte, tüm ekonomiler aynı seviye de değilken, bugün gelişmemiş bir ekonomi hatta gelişmekte olan bir ülkenin ekonomisi dahi el işçisini verimli hale getirememiştir (Drucker, 1999:152).

Taylor, bilimsel yönetimle birlikte en az işçiler kadar yönetenlerin de sorumlulukları olduğunu savunmaktadır. İşçiler, işlerini yaparken yapılacak plan iş sürecinin nasıl gelişeceğini ve bunun için gerekli olan, takip edilecek yöntemlerin kayıt edilmesi görevini de yöneticilerin yapması gerektiğini ifade etmektedir. Öyle ki yöneticilerin de sorumluluk alması gerekliliğini düşünmektedir. Bu bilgiler ışığında bazı yorumlar yapmak mümkündür: Taylor'un öngördüğü "gayret ve mükâfat" yönetiminde çalışanlar kendilerine verilen her görevi yapmak durumundaydılar ve kendilerine verilen görevleri yaptıkları ölçüde ödüllendiriliyorlardı. Fakat bilimsel yönetimin gelmesiyle bu tek düzelik değişmiş görevlerin, sorumlulukların eşit olarak dağıtıldığı bir yönetim vücut bulmuştur.

Buraya kadar Taylor ‘un belirttiği görevler dört başlık altında toplanmıştır (Taylor, 1997:23). Birincisi, bir kişinin yaptığı işin tüm bölümleri için, eski gelişigüzel yöntemlerin yerine bir bilim geliştirilir. İkincisi, eskiden olduğu gibi işçinin işi kendisi seçip, mümkün olan en iyi şekilde kendisini yetiştirmesi yerine, her işçi bilimsel olarak seçilip, eğitilip, geliştirilir. Üçüncüsü, işçilerle yapılan bütün işin geliştirilmesi bilimsel ilkelerle uyumlu olmasını sağlayacak biçimde samimi bir işbirliğine gidilir. Dördüncüsü, yönetim ve işçiler arasında eşit bir görev ve sorumluluk dağılımı vardır.

Yönetim, işçilerden daha iyi yerine getirebileceği konularda, işin tümünü devralır. Hâlbuki önceden işin neredeyse tamamı, sorumluluğun ise büyük bir kısmı işçilere bırakılmaktaydı.” Taylor, bu dört görevi, “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitabında pik demir taşımacılığını örnek vererek anlatmıştır (Taylor, 1997:25-30)

Pik demir taşımacılığı işi vardır ve bu iş için çalışacak birileri aranmaktadır. Mevcut 75 kişi vardır ve yapılan elemeler sonucu bu sayı 4’e düşürülmüştür. Bu 4 kişi de ayrıntılı bir şekilde araştırılıp soruşturulduktan sonra tekrar eleme yapıp 1 kişi seçilmiştir. Seçilen bu kişiye günde 47 ton pik demir taşıyacağı ve bunu 1.85\$ karşılığı yapacağı direktifi verilmiştir. Bu fiyat az görülebilir ama seçilen kişinin daha önce 1.15\$ maaş aldığı akla getirilirse bu fiyat gayet yüksek bir fiyattır. Daha sonra seçilen bu işçi, bir ustabaşı eşliğinde kendisine ne zaman dinleneceği ne zaman çalışacağı söylenerek günde 47 ton pik demiri istenilen şekilde taşımıştır. Bu şekilde, tek işçi diğerlerinden daha fazla ücret alarak aynı işi diğerlerinin gerçekleştirdiği oranda gerçekleştirmiştir.

Görüldüğü gibi Taylor; işçiyi bilimsel olarak seçmiş, bilimsel yöntemler kullanarak çalıştırmış ve işçiyi çalışması için teşvik etmiştir. Bu konuyla ilgili “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitapta yer alan ikinci bir örnek ise duvar örme işiyle ilgilidir. Yapılması gereken bir duvar örme işi vardır. Bu iş için de 4 prensip uygulanır ki uygulanmasa istenilen verimliliğe ulaşılamaz. Bu prensiplerden ilki duvar örüleceği zaman yapılan tüm hareketler bilimsel metotlara uygun olmak suretiyle yapılmalıdır. İkincisi, duvarı örececek olan kişiler bilimsel olarak (yeteneğe göre) seçilmelidir ve bu işe uygun bir şekilde eğitilmeli, üçüncüsü her duvar işçisi, ustabaşının belirlediği mola ve çalışma zamanlarına uymalı ve dördüncüsü ise işi yönetenin de bir takım yollar geliştirerek bu işin daha iyi yapılmasını sağlamalı ve bu sayede duvar işçilerinin hızlarını artırmalıdır (Taylor, 1997:50–55).

Görüldüğü gibi ortada ilk olarak işin nasıl yapılacağına geliştirilmesi, yani bilimsel bir iş tahlili vardır. İkinci olarak, bilimsel olarak seçilen işçilerin eğimi vardır. Üçüncü olarak, işçiler arasında çatışma değil karşılıklı işbirliği vardır. Son olarak işçi ve işveren arasında tek taraflı olmayan sorumluluk dağılımı mevcuttur. Bu çalışmalara ek olarak Taylor, bir işçinin verimliliğinin sağlanabilmesi için birtakım bilimsel teknikler geliştirmiştir. Taylor tarafından oluşturulan bu teknikler iş içerisindeki disiplini sağlamada etkili olmuştur.

Bu teknikler; standartlaşma, zaman-hareket etütleri, parça başı sistemi, görev yönetimi ve uzmanlaşmadır. Bu kavramları daha ayrıntılı olarak işlemek gerekirse; standartlaşma, bir işin yapılması için izlenecek yolun, kullanılacak alet-edevatların, ustabaşının belirlediği çalışma ve dinlenme sürelerinin mutlak, standart olması durumudur. Bu teknik kullanıldığı zaman işçiler, önüne gelen her bir iş için farklı yöntemler, farklı araçlar ve farklı çalışma ve dinlenme süreleri kullanmayacaklardır (Taylor, 1997:75-77). Bu şekilde işlerini hızlı ve tam kapasiteyle yapacaklardır.

Diğer bir bilimsel teknik ise; zaman ve hareket etütleridir. Zaman ve hareket etütleriyle Taylor, çalışmasının temeli olan verimliliği sağlamaya çalışmıştır. Taylor, çalışmanın süreölçer yardımıyla ölçülmesi sayesinde bir işte kullanılan araçları, harcanan zamanı tespit ederek gereksiz olan bütün hareketlerin ya da harcanan lüzumsuz zamanın yok edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Taylor, 1997:76). Ayrıca Taylor bu çalışmayla bir işin ne kadar zaman da yapıldığını saptamak istemiştir. Diğer bir deyişle işçilerin ne kadar hızlı çalıştıklarının gözlemlenmesi durumudur. Bu bilgilere dayanarak zaman ve hareket etütlerinin, bir işi verimli olarak gerçekleştirmek amacıyla en uygun yolun bulunmaya çalışılması olduğu yorumu yapılabilir. Diğer bir bilimsel teknik ise parça başı sistemidir. Parça başı sistemiyle işçiler, yaptıkları iş oranıyla doğru orantılı ücret alacaklardır (Erdem, 1997: 92).

Daha da açmak gerekirse, işçilerin kendilerine verilen işleri istenenden fazla yapıp fazla ücret almalarıdır. Bir nevi prim olarak da görülebilir bu sistem İşçileri teşvik etmek için kullanılan bir sistemdir. Yani para, motive aracı olarak görülmüştür. Hatta Taylor, bu sistemin çok tehlikeli ve her iş yerinde ortaya çıkabilecek nitelikte olan sistematik kaytarmayı bile ortadan kaldıracığını düşünmektedir çünkü işçiler paraları eksilmesin diye birbirleriyle yarış halinde olacaklardır.

Taylor tarafından geliştirilen diğer bir teknik ise görev yönetimi kavramıdır. Görev yönetimi kavramının temelinde “belirli” bir işin yapılması vardır. Taylor “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitabında belirttiği gibi eğer bir öğrenciye belirli bir sorumluluk yüklenmeyip “ne kadar yaparsan yap” denirse o öğrenci başarılı olamaz çünkü uzmanlaşacağı, en iyi öğreneceği bir konu yoktur (Taylor, 1997:78). Buna ek olarak Taylor, bu sistemin kullanılmasıyla çalışmanın kalitesinde bir artış olacağını vurgulamıştır. Dahası, Taylor kişilerin görev yönetimi tekniği ile belirli bir işi belli zamanda yapması sonucu, o işte diğer bir bilimsel teknik olan, uzmanlaşmayı ortaya çıkaracaktır.

5. Bilimsel Yönetim İlkelerine Eleştiriler

Birçok bilim adamına ışık tutmakla birlikte kısım düşünürün de eleştiri odağına gelen Taylor’un yönetim düşüncelerinin günümüzde dahi etkinliğini devam ettiğini söylemek çok da yanlış bir ifade olmaz. Ancak eleştiri yapanların çoğunun, Taylor’un görüşlerini içeren eserlerinin başında yer alan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri adlı eserini dahi görmeden bir birlerine atıf yaparak eleştiride bulunmaları dikkat çekicidir (Yüksel ve Aykaç, 1994: 85).

Eleştirilerin ana kaynağında şu düşünce vardır; Taylorizm bir bilim midir? Şöyle ki Amerika ve Avrupa’da yaygınlaşmasından hemen sonra çok değişik ve şiddetli tepkiler yaratmıştır. Nitekim 1910’dan itibaren işçilerin, sendikaların ve bilim adamlarının Taylorizme karşı çıktıkları görülmektedir. Özellikle ABD Temsilciler Meclisi tarafından 1915 yılında oluşturulan komisyonun hazırladığı raporda kronometraj sisteminin bilimsel değerinin şüpheli olduğu, ayrıca sosyal, moral ve psikolojik sakıncaları bulunduğu ortaya konmuştur.

İngiltere, Almanya ve Fransa’da da aynı yıllarda Taylorizme karşı ciddi eleştiriler yöneltilmiş, bu sistemin uygulandığı işyerlerinde iş uyuşmazlıklarının ve grevlerin arttığı görülmüştür. Ayrıca Taylorizmin vasıflı işgücünü ortadan kaldırdığı, işçinin fikir gücünü yok ettiği ısrarla ileri sürülmüştür (Kutal, 1994: 602-603).

Aslen bir mühendis olan Taylor ve çalışma arkadaşlarının insana ve insan sorunlarına bakış açıları daha çok teknik boyutta olmuştur. Bu nedenle rutin ve alışılmış işlerin etkin bir

şekilde örgütlenmesi ve yürütülmesi için yöntem geliştirme çabalarından öteye geçememiş ve Taylor işletmenin psiko-teknik yönüyle ilgilenmiştir (Eren, 1993: 13-14, Akat, 1999: 35). Dolayısıyla, Taylor'a yöneltilen eleştirilerin başında yönetim anlayışının insancıl olmaması yer almaktadır. Hem işletme hem kamu yönetimi ders kitaplarının bir çoğunda Taylor, personeli bir makine gibi gören ve temel motivasyon faktörü olarak parayı öne çıkaran ideal/tipik bir yönetim mühendisi olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda insanı bir ekonomik varlık olarak gördüğü, ihtiyaçları, tercihleri, tutum ve davranışları olan kişiler olarak görmediği (Yüksel ve Aykaç, 1994: 85), insanı bir "veri" olarak ele aldığı ileri sürülmektedir. Fukuyama'ya göre de Taylor, Amerikalılara özgü bir tarzda, bilimsel analiz kisvesinin altında birçok ideolojik varsayım saklamıştı. Onun için ortalama işçi, klasik ekonominin "ekonomik insanıyla" karşılaştırılabilir. Bu da temel olarak, kişisel menfaatlerinin uyarılmasına tepki veren pasif, rasyonel ve soyutlanmış bir bireyi tanımlıyordu. Bilimsel yönetimin hedefi, işyerini, bir işçinin gerek duyduğu tek niteliğin itaat olduğu bir tarzda yapılandırmaktı. İşçinin üretim hattı üzerinde kollarını ve bacaklarını hareket ettirerek yaptığı en temel hareketlere kadar işçilerin bütün aktiviteleri, üretim mühendisleri tarafından düzenlenen ayrıntılı kurallarla dikte ediliyordu. Yaratıcılık, inisiyatif, yenilikçilik vb. diğer bütün insani nitelikler, organizasyonun başka bir yerindeki uzmanların yetki alanına giriyordu. Bilimsel yönetim daha çok tanınınca, mantıksal olarak Taylorculuk düşük güvenli, kural bazlı fabrika sistemini özetleyen bir şekilde sistematikleştirilmiştir (Fukuyama, 2000: 241-242).

Bir mühendis olan Taylor'un başlattığı bilimsel yönetim akımı, yönetimde insan ilişkilerine kaynaklık edecek bir görüş getirmemiştir. Ancak iş göreni bir makine olarak görse bile, yönetimde öne çıkartmış, onun incelenmesini gerekli kılmıştır. Üreten insanın yönetimce odak alınmasına, Bilimsel Yönetim Kuramının da üyesi olduğu yapısal kuramlar yol açmıştır (Başaran, 1992: 41).

Fizyolojik örgüt kuramına, dolayısıyla Taylor'a yöneltilen bir başka eleştiri ise, bu yönetim anlayışının anti demokratik ve totaliter olduğu biçimindedir. Ancak hangi uygulamaların antidemokratik ve otoriter olduğu hakkında somut örneklenmenin yapılamaması Taylor'un görüşlerinin asıl kaynaklardan incelenmediği kanaatini pekiştirmektedir (Yüksel ve Aykaç, 1994: 83). Kaldı ki konu, Taylor öncesi (hatta Taylor sonrası 2. Dünya Savaşına kadar) egemen yönetim anlayışı ve demokrasi düşüncesinin o dönemdeki içeriği ve yaygınlığı açısından değerlendirildiğinde, bu eleştirinin de çok yerinde olmadığı görülmektedir. Taylor'a yönelik eleştirilerin genel bir değerlendirmesi yapıldığında olumsuz eleştirilerin kaynağı üç grupta toplanabilir (Yüksel ve Aykaç, 1994: 96):

- Taylor'un yönetim felsefesinin ve ileri sürdüğü görüşlerin bütünselliği yeterince anlaşılmadan yalnızca önerdiği tekniklerin mekanik olarak uygulanması,
- Taylor'dan sonra gelen yönetim akımlarının kendi görüşlerini daha üstün gösterebilmek amacıyla Taylor'da yetersiz gördükleri alanları gereğinden fazla vurgulamaları, buna karşılık olumlu yönleri üzerinde durmamaları,
- Daha sonraki yıllarda ifade edilen eleştirilerin Taylor'un orijinal eserlerinden ziyade, fabrikalardaki eksik uygulama sonuçlarına dayandırılması veya eserlerine atıf yapılırken ikinci el kaynaklardan yararlanılması.

Yapılmış olan eleştirilere genel olarak baktığımızda Taylor'un yönetim anlayışı ve felsefesi tamamı ile ele alınmamış olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Yapmış olduğumuz bu çalışmada yönetim biliminin babası olarak kabul edilen F.W. Taylor'un hayatından bazı kesitler sunarak başlamakta tercih ettik. Çocukluk yıllarından itibaren dikkat çekici hareketleri özellikle yaptığı işlerde hesaplamaları ile dikkat çeken gurumuz yaşamının hemen her alanında zamanın kullanımı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. İşçi olarak girdiği fabrikada başmühendis ve üst düzey bir yönetici seviyesi çıkmasını çalışkanlığı ve azminin sonucunun olduğunu söyleyebiliriz.

Yaşamı boyunca birçok işte çalışan Taylor, iş hayatının en alt basamağı ve en üst basamaklarına yakın düzeylerde bulunması yönetimi farklı perspektiflerden algılamasını ve çalışmalarını da o yönde geliştirdiği açıktır. Çalışma hayatının yanı sıra yapmış olduğu akademik çalışmalar ve ortaya koyduğu eserler, adının günümüzde de halen sıkça telaffuz edilmesinde ve üniversitelerin yönetim ile ilgili bölümlerinde ders olarak okutulmasında büyük etkidir.

Özellikle "Bilimsel Yönetimin İlkeleri" adlı eseri işçi ve işveren penceresinden değerlendirilebilecek ve çözüm odaklı bir kitaptır. Verimliliğe son derece önem veren Taylor, verimsizliğin sebeplerini derinlemesine araştırmış ve ciddi etütler ve deneyler gerçekleştirmiştir. Taylor'un ortaya koyduğu iki temel düşünce bugün de her türlü örgüt açısından önemini korumaktadır. Bunlar verimliliğe odaklanmak ve iş gören ile örgütün çıkarlarının özdeşleşmesi konularıdır. Günümüzdeki Toplam Kalite Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi gibi yönetim yaklaşımları açısından da bu konular odak noktasındadır.

Her ortaya konulan düşünce ve teoride de olduğu gibi gurumuz da bazı eleştirilere maruz kalmış ve zamanla eleştirilerin haksız ve yersiz olduğu anlaşılmıştır. Kendisine yöneltilen eleştirilerde asıl kaynağın değil, önceden eleştirmiş olan düşünürlerin ayak izini takip edilmesinden mütevellit eleştiri sahiplerinin sayısı artmıştır. Nitekim dünya da çok fazla takip edilen ve üzerinde çalışmalar yapılan Taylorizm zamanla kendisini ispat etmiş bir bilim haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AKAT, İter - Budak, Gönül - Budak, Gülay (1999), *İşletme Yönetimi*, Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları, İzmir.
- AYKAÇ, Burhan - Öznur YÜKSEL (2003), "Frederick Taylor'ın Görüşlerinin Değerlendirilmesine Yeni Bir Yaklaşım", *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Ed. B.Aykaç, Ş. Durgun, H. Yayman, Yargı Yay., Ankara.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem (1992), *Yönetimde İnsan İlişkileri Yönetimsel Davranış*, Gül Yayınevi, Ankara.
- DRUCKER Peter (1999) *21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları*, Çev: İ. Bahçivangil – G Gorbun, Epsilon Yayınları, İstanbul.
- EFİL, İsmail (1999), *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, Alfa Yay., İstanbul.

- ERDEM, A.R.(1997), *Yönetime Klasik Bilimsel Yaklaşımlar ve Eğitim Yönetimine Etkisi*. PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 2.sayı.
- EREN, Erol (1993), *Yönetim Psikolojisi*, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- FUKUYAMA, Francis (2000), *Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması* (Çev.: Ahmet Buğdaycı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÖÇÖĞLU, VOLKAN (2016), *Bilimsel Yönetim ve Bürokrasi Kuramı*, <https://www.academia.edu> Erişim 16.05.2015
- HICKS, Herbert – C. Ray GULLET (1981), *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, İİTİA Yayınları Çev. Besim Baykal, İstanbul.
- KUTAL, M. (1994), “Taylorizm”, *Büyük Ekonomi Ansiklopedisi*, Sabah Yayınları, İstanbul.
- LEARNED, Edmund - A. SPROAT (1972), *Örgüt Kuramı ve Politikası*, Çev. G. Şaylan, TODAİE, Ankara.
- LEBLEBİCİ, Doğan Nadi (2008), *Yönetim Bilimi Açısından Klasik Dönemi Hatırlamaya İlişkin Bir Çalışma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 21, Kütahya.
- ÖZER Mehmet Akif, (2012), *21. Yüzyılın Modern Yönetimi İçin Geleceğe Yön Veren Yönetim Guruları*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- ÖZTAŞ Nail, (2014), *Yönetim, Örgüt ve Yönetim Kuramları*, Otorite Yayınları, Ankara.
- TANNENBAUM, Arnold S. (1974), *İşletmede Sosyal Psikoloji*, Çev. Nilüfer Sağtür, AİTİA Yay., Ankara 1974.
- TAYLOR, Frederick Winslow (1997), *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çev: H. Bahadır, Çizgi Yayınevi, Konya.
- YÜKSEL, Öznur, AYKAÇ, Burhan (1994), *Frederick Winslow Taylor'ın Görüşlerinin Değerlendirilmesinde Yeni Bir Yaklaşım*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 27, Sayı 24, Ankara.

VEKÂLET TEORİSİ VE YÖNETİMDE ASİL VEKİL SORUNU

Mehmet AKIF ÖZER

Prof. Dr. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gazi Üniversitesi, Türkiye, akifozer@yahoo.com

Reha BAYANSAR

Öğr. Gör., Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D., Gazi Üniversitesi, Türkiye, rbayansar@gmail.com

ÖZET

Vekâlet teorisi ilk olarak iktisatçılar tarafından yardımlaşma durumunda olan tarafların motivasyonlarını, birbirlerini kontrol etmelerini ve aralarındaki bilgi akışı sürecini incelemek amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Ortak bir amaç için yardımlaşmak durumunda olan iki taraftan birincisi vekâlet veren diğeri ise vekil durumundadır. Vekâlet veren belli bir işin görülmesi için vekilin yardımından yararlanmaktadır. Vekâlet verenlerden yani hissedarlardan, örgüt teorisi literatüründe kullanımından, örgüte dikkate değer ve yeterli çıktılar ve katılım sağlayan, bu süreçte çıkarları olan kurumlar, gruplar ve kişiler kast edilmektedir. Bu durum daha da öteye götürüldüğünde kapsama yasama, yürütme ve yargı otoriteleri de dâhil edilebilmektedir. Diğer hissedarlar olarak, müşteri grupları, sözleşmeci olarak farklı ortaklar ve tedarikçiler sayılabilmektedir.

Teori belli bir zaman diliminde en az iki kişi arasında (bunlardan birisi temsilci) yapılan anlaşmayı belirtmektedir. Temsilci temsil edilen adına parasal bir karşılık neticesinde faaliyette bulunmaktadır. Söz konusu bu ilişki türü genelde doktorlar ve avukatlar arasında yoğun olarak görülmektedir. Ancak burada özü itibarıyla işçi ve işveren arasındaki ilişki tanımlanmaktadır. Teorinin özel sektörde yaygınlığı kadar kamu sektöründe de ağırlığı bulunmaktadır. Bu çalışmada son yıllarda kamu sektörü ile ilgili yapılan analizlerde sık kullanılmaya başlanan vekâlet teorisi ayrıntılı bir şekilde incelenecek, özellikle teori kapsamında özel sektörde görülen asil vekil sorununun kamu yönetiminde ortaya çıkış şekilleri ve muhtemel çözüm önerileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vekâlet, Vekil, Asil, Sorumluluk, Hesap Verebilirlik

Giriş

Küreselleşen dünya, birçok sektörün büyümesine ve gelişmesine yol açtığı gibi özel işletmelerden kamu idarelerine kadar birçok iş ve işlemin vücut bulmasında bireysel davranışlar geri plana atılmış ve yenedünyaya ait düzen gereğince birlikte çalışma ve işbirliklerinin oluşmasında önayak olmuştur. Sadece yönetim anlamında değil, toplumsal yaşamın pek çok noktasına sirayet eden ve geniş bir perspektife sahip olan Vekâlet Teorisi, asilin ve vekilin aralarındaki çıkar ve menfaatine dayanır ve faydalarını en üst düzeye ulaştırmak için aralarındaki iş birliğini ifade eder.

Teoride adından da anlaşılacağı üzere minimum iki kişi ve/veya taraf yer almaktadır. Bunlardan ilki işbirliği halinde bulunduğu diğer taraf tarafından yetkilendirilen ve onun lehine/yararına karşılıklı ve/veya karşılıksız olarak belirlenmiş ve/veya var olan bir problem ile ilgili olarak eylem ve işlemler yapan vekil iken, diğeri ise kendi faydasına hareket edilen ve bunun olması için yetkiyi veren asildir (Pratt ve Zeckhauser, 1985:18).

Yapacağımız bu çalışmada vekâlet teorisinin genel olarak bir çerçevesi çizildikten sonra, teorinin asil konusunu belirleyen ve böyle bir teorinin ortaya çıkmasına sebep olan asil-vekil arasında cereyan eden sorunların incelemesini yapacağız. Mal sahipleri ve yöneticiler

arasında meydana gelen çıkar odaklı bu sorunlar bazen taraflarda farklı bazen aynı şekilde olabilmektedir. Örneğin hem asil hem vekilin sorunlarından biri olan “karlı yatırım fırsatlarından yararlanmama” tarafların her birinin riskli durumlardan kaçınmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle kar sağlamak amacıyla kurulmuş ve işletilen örgütlerin almış oldukları risklerle kazançlarının doğru orantılı olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla örgüt yönetimlerinde belirlenen doğru strateji ve risk yönetimleri hem asilin hem vekilin çıkar ve menfaatine olacaktır.

Asil - vekil teorisinin ortaya koyduğu paradigmlar sözleşmeye dayalı olan ilişkileri daha net bir şekilde ortaya koymuş ve örgüt içerisindeki şahsi çıkar ve menfaat ilişkilerinin nelere sebebiyet verdiğini ve bunun önemini ortaya koymuştur. Fakat örgütün bünyesinde bulunan asil ve vekillerinin birbiri ile olan ilişkilere sürekli maddi çıkarlara dayalı olarak ifade eden ve motivasyon kaynaklarını da sürekli bu anlamda ifade eden bir teori ortaya çıkmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

İlk olarak Adam Smith tarafından On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde ortaya atılan bu teori 1932 yılında Berle ve Means tarafından derinleştirilmiş ve Jensen ve Meckling (1976) tarafından geliştirilerek araştırmacı kitlelere ulaştırılmıştır (Karabıyık 2011:18). Bu teorisin meydana gelmesinde; iktisat, siyaset bilimi, ekonomi ve işletme gibi bilimlerin bir araya gelerek oluşturdukları bir birikimin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Vekâlet teorisin aktörleri olan “asil” ve “vekil” hakkında birçok araştırmalar yapılmış ve aralarındaki ilişkiler incelenmiştir.

Asil ve vekilin arasında bazı sorunlar meydana gelmiş ve bunun sebepleri de irdelenmiştir. Vekilin asil yerine risk alması ve tarafların her birinin fayda merkezli davranış sergilemesi, aralarındaki çatışmaların devam etmesine neden olmuştur. Vekâlet ilişkisinin olduğu örgütlerde yönetici (vekil) ve denetleyicinin (asil) farklı kişiler olması sorunun asil kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim Fama 1980 yılında bu konu üzerinde çalışmalar yapmış ve “bir yönetici aynı zamanda firmanın sahibi ise çok fazla sorunla karşılaşmıyor fakat yönetici ve denetleyicinin farklı kişiler olması durumunda asil, vekilin işten kaytarmasını, iş için yeterli olmaması ve ek ödeme talepleri gibi sorunlarla baş etmek zorunda kalabilir” ifadesini kullanmış ve 1976 yılında Jensen ve Meckling ise bu sorunların bir takım maliyetlerinde beraberinde geleceğini söyleyerek kimin bu zorluklarla neden baş etmesi gerektiğini ifade etmişleridir (Dalğiran, 2014:4). Ancak örgütlerin devamı, fayda ve çıkar merkezli bu etkileşimin devamlılığı ve gelişimi açısından zamana ve kurallara göre değişen pazarlık grupları arasındaki problemlerin azaltılarak, adil sayılabilecek bir çıkar paylaşımı ve dağıtımını öngören, en olumlu şartlara sahip dengelerin kurulması gerekmektedir (Turaboğlu, 2004:110).

Asil ve vekil ilişkisi denildiğinde genelde ilk akla gelen firmalar veya kar amaçlı kurulmuş işletmelerdir. Hayatımızın hemen her yerinde örneğine rastlayabileceğimiz bu ilişki bizleri farkında olmadan bazen asil bazen vekil konumuna getirmektedir. Esas olarak bu teori en basit şekilde, bir aktörün (asil) bir başkasını (vekil) kendisi için çalıştırması ve çalışan kişinin menfaati için çalıştırılması ve çalışan kişinin menfaati için performans sergilemesi ile vekâlet ilişkisi meydana gelir (Aksoy, 2010:38). Görüldüğü gibi bir etkileşim söz konusu ve tarafların çıkar ve menfaatlerine uygun bir durum meydana gelmektedir. Konunun daha net anlaşılması ve sindirilmesi için bir asil-vekil örneği verelim. Parlamenter sistemlerde meclislerde, milletin seçimi ile milletvekilleri görev yapmaktadırlar. Halkın oy verdiği ve kendisinin mecliste temsil etmesini istediği kişi yani milletvekili bu teoriye göre vekil ona oy veren ve kendisi için çalışmasını isteyen halk ise asil konumundadır. Milletvekilin seçilip göreve başlamasından itibaren başlayan asil-vekil ilişkisi yapılacak olan diğer dönem milletvekili seçimine kadar devam eder ve bu durumu firmalardaki iş sözleşmelerine de benzetebiliriz. Seçilen milletvekili diğer seçimlere kadar kendi seçim bölgesi için çalışmalar

yapar ve kendisine vekâlet veren asillerin çıkar ve faydalarını gözetmekle birlikte var olan sorunların çözümü için gerekli araştırma, plan, iş ve eylemleri yapar. Bu şekilde halk (asil) kendisi için çalışan kişi tarafından hizmet görmüş, çıkar sağlamıştır.

Diğer taraftan ise milletvekili (vekil) yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, aylık ücret ve bir saygınlık elde etmiştir. Karşılıklı çıkar ve menfaat ilişkisinin güzel bir örneği olan milletvekili örneği aynı zamanda asillerin kişi tarafından temsil edilmesi veya vekili olması farklı bir tartışma konusudur. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi asil ve vekil ilişkisinin olduğu yerde yönetimin ve denetimin farklı kişilerce yapılmasından ötürü bazı sorunlar meydana gelmektedir.

2. Teorinin Kamu Yönetimi ile İlişkisi

1960'lı yıllarda ve 1970'lerin başında hızla genişleyen kamu sektörü, sadece ekonomik büyümeye değil aynı zamanda sosyal ve politik durgunluğa da neden olmuştur. Bu dönemde, kamu sektörünün artan rolüne nadiren karşı çıkmıştır. Ancak bu durum, 1970'li yılların ortalarında ekonomilerin dış piyasadaki fiyat değişimlerine uyum sağlayamaması ve makroekonomik performansta gerilemelerin oluşmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Bu dönemde kamu sektörünün etkinliği ve verimliliği ciddi şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulama süreci sonunda, kamu sektörünün küçültülmesi önerilmiş ve özelleştirmenin bu süreç içinde önemli bir rol oynayacağı kabul edilmiştir. Bu süreçte gündeme gelen vekâlet teorisi, insanın akıllı bir varlık olduğu ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği öngörüsü ile ortaya çıkmıştır (Terry, 1999:274).

Vekâlet teorisi belli bir zaman diliminde en az iki kişi arasında (bunlardan birisi temsilci) yapılan anlaşmayı belirtmektedir. Temsilci temsil edilen adına parasal bir karşılık neticesinde faaliyette bulunmaktadır. Söz konusu bu ilişki türü genelde doktorlar ve avukatlar arasında yoğun olarak görülmektedir. Ancak burada özü itibarıyla işçi ve işveren arasındaki ilişki tanımlanmaktadır. Teorinin özel sektörde yaygınlığı kadar kamu sektöründe de ağırlığı bulunmaktadır (Lane, 2000:132).

Teori genel olarak sorumluluğu üstlenen, yani işi yapmaya talip olanla, sorumluluğu veren yani işi bir bedel karşılığında yaptıran kişi arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Her iki taraf da kendi çıkarının peşinde koşmaktadır. Teori sözleşme temelli sorumluluk ilişkisine dayalı örgütlerin nasıl çalıştığını, bireylerin kendi çıkarlarına dönük olarak nasıl hareket ettiğini araştırmakta ve örgütsel patolojileri açığa çıkartmayı kendisine amaç edinmektedir (Kettl, 2000:8)

Vekâlet teorisi ilk olarak iktisatçılar tarafından yardımlaşma durumunda olan tarafların motivasyonlarını, birbirlerini kontrol etmelerini ve aralarındaki bilgi akışı sürecini incelemek amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Ortak bir amaç için yardımlaşma durumunda olan iki taraftan birincisi vekâlet veren diğeri ise vekil durumundadır. Vekalet veren belli bir işin görülmesi için vekilin yardımından yararlanmaktadır (Eren, 2001:80). Vekâlet verenlerden yani hissedarlardan, örgüt teorisi literatüründe kullanımından, örgüte dikkate değer ve yeterli çıktılar ve katılım sağlayan, bu süreçte çıkarları olan kurumlar, gruplar ve kişiler kast edilmektedir. Bu durum daha da öteye götürüldüğünde kapsama yasama, yürütme ve yargı otoriteleri de dâhil edilebilmektedir. Diğer hissedarlar olarak, müşteri grupları, sözleşmeci olarak farklı ortaklar ve tedarikçiler sayılabilmektedir (Rainey-Steinbauer, 1999:8).

Teori bir kurumda kullanım haklarından ya da kuruma ilişkin diğer haklardan hissedarlar kadar çalışanlara da pay verilmek suretiyle onların teşvik edilmesini öngörmektedir. Mülkiyete ilişkin bir hak, çalışanlara ne kadar yeterli ölçüde tahsis edilebiliyorsa, mülkiyetle birlikte çalışanların ilişkileri de o kadar çok verimli hale gelmektedir. Teori, mülkiyet hakkını elde eden, onun kullanım hakkını kazanan ve davranış kurallarını ayrıntılı hale getiren kişiler arasında, bütün şeffaf davranış ilişkileri ile ifade

edilmektedir. Örneğin görevi üstlenenlere ilişkin yetkilerin yeterli düzenlenmesi, onların motivasyonunu ve sorumluluğunu artırmaktadır (Eren, 2001:81).

Teorinin odağında yer alan sorumluluk çok eski ve incelikli bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak sorumluluğun resmi doktrinini, İngiliz hükümeti için hazırladığı bir raporda A.V. Dicey 1959'da belirlemiştir. Buna göre bakanlar, halka, parlamentoya, kendi kararlarına, işlerine, birimlerine, kamu görevlilerine ve siyasi liderlere yani amirlere karşı sorumludurlar. Doktrini geliştiren Jennings'e göre ise, bakanlar işler kötü gidince kamu görevlilerini suçlayamazlar. Eğer suçlarsa, kamu görevlileri için de bakanı suçlama hakkı doğacaktır. Bu durum ise, kamu hizmetlerinde olumsuzluğa neden olacak ve bakanların otoriteleri sarsılacaktır (Barberis, 1998:451).

Teorinin kamu yönetimine yansımalarına bakıldığında; yönetimle kamu kuruluşu arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Vekâlet veren olarak yönetim ve vekâlet alan olarak kamu kuruluşundan bir görevin tamamlanması istenmektedir. Ancak kuruluşun, bunun karşılığında kendisine katkı istemesi, yönetimin kârını elde ettiği faydayı azaltabilmektedir (Lane, 2000:81).

Bu durum genelleştirildiğinde ise, vekalet veren olarak halk, vekil olarak kamu yöneticisi veya vekalet veren olarak üst yönetici, vekil olarak ast, kamu hizmetini sunan kişiler veya kurumlar ile bu mal ve hizmeti satın alanlar arasındaki ilişki (Eren, 2001:80) örnek olarak gösterilmektedir.

Teorinin uygulamada en çok görüldüğü alan özellikle sözleşme aracılığıyla kamu hizmetlerinin gördürülmesi süreci olmuştur. Burada vekâlet veren yani kamu kuruluşu, vekil yani sözleşmeci, ne üzerinde anlaşmışlarsa onu yapmaktadırlar. Sözleşmenin konusu sayılabiliyorsa ve kalitesi belirlenebiliyorsa, çok fazla sorunla karşılaşmamaktadır. Fakat yönetimin sözleşmeciden aldıkları çok fazla sayılamaz ve genelde bunlar üründen çok hizmet niteliğindedirler. Bu tür hizmetler için sözleşmelerin gerekli esneklikte yapılması gerekmektedir (Pfiffner, 1999:546). Yasama organının hissedarlar yani halk adına kamu görevlilerini vekil tayin etmesi de uygulamada görülen diğer bir örnektir. Burada kurumlar hissedarlar adına farklı görevler üstlenmekte ve hissedarlar kurumu, belli dönemde ve mutlak ödüllendirmeyi kabul etmektedirler.

Bunun en iyi örneği İngiltere'deki "Gelecek Adımlar" hareketinde görülmüştür. Kabine üyeleri yani hissedarlar olarak bürokratlarla sözleşme yapmışlar ve onlara merkezi denetimden göreceli özgürlük vaat etmişlerdir. Bu teori ayrıca müşteriye hizmet ve rekabet sisteminin yeniden düzenlenmesine de katkı sağlamaktadır. Çünkü müşteriye karşı standartların mutlaka karşılanması sorumluluğunu doğurmaktadır (Kamensky, 1996:251).

Vekâlet teorisinde vekalet verenler gerekli performans standartlarını koymakta ve rekabetçi bir ortamda başarılı olabilecek kişileri ve kurumları kendilerine vekil olarak seçmektedirler. Vekiller yönetim adına çıktı elde edebilmek için mal ve hizmet dağıtımını yapmaktadırlar (Kelly, 1998:208). Bu ilişki özel sektörde kısmen daha az sorunla uygulanabilirken, kamu sektöründe bazı sorunlara neden olabilmektedir. Özel sektör, vekil tayin edilip kendisine iş verildiğinde, sorumluluk üstlenerek işin sahibi hatta mülkiyetin ortağı olmaktadır. Ancak bu durum kamu kuruluşları için uygulanamamaktadır (Lane, 2000:83). Dolayısıyla özel sektörde vekil, işini yaparken konumunun getirdiği avantajla görevine daha sadık olmakta, ayrıca teorinin uygulanması sürecinde, kamu sektöründe otoritenin hükümet dışı kuruluşlara devrinden dolayı (Milward-Provon, 2000:363), yönetimin temel faaliyetlerinde potansiyel bir yasallık kaybına neden olabilmektedir.

3. Asil Vekil Problemleri

Birçok maliyet içeren vekâlet problemleri, özellikle firmaların gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmektedir. Vekiller, asiller, hissedarlar ve borç verenlerden oluşan ayrıca birbirleriyle ilişkilerinde, vekil ve yetki veren (asil) konumuna sahip çıkar gruplarının "ben

merkezli” ilkesiyle kendi faydalarını maksimize etmeye çalışmaları vekâlet problemlerinin oluşmasında en büyük paya sahip etkenlerdir (Turaboğlu, 2004:110). Söz konusu problemleri ise yönetici (vekil) kaynaklı, sahiplerden (asil) kaynaklı ve borç verenlerden kaynaklı vekâlet problemleri olmak üzere üç başlıkta inceleyeceğiz.

3.1. Yönetici (Vekil) Kaynaklı Vekâlet Problemleri

Vekillerin yönetimi esnasında asiller tarafından öngörülemeyen ve bazı olumsuz sonuçlar doğuran sebepleri; aldatma, karlı yatırım fırsatlarından yararlanmama, varlık ikamesine gidilmemesi, finansman kaynaklarının seçiminde yanlış tercihlerde bulunulması, firma el değiştirmelerinde yetki verenlerin zararına hareket edilmesi ve tünelleme (hortumlama) şeklinde sıralamak mümkündür.

-Aldatma: Bilgi asimetrisi olarak da ifade edilen farklı bilgilendirme düzeylerinin zıt seçimlere yol açması firma üzerinde olumsuz sonuçlara neden olacaktır. Örgütün durumu hakkında asillere göre daha fazla bilgi sahibi olan vekiller, kendi menfaatlerini korumak ve çıkarlarını maksimize etmek için kendisine bu yetkiyi verenleri bilgilendirmek amacıyla, örgütün gidişatı hakkında olumlu veya olumsuz bilgi vermek amacıyla hesaplar üzerinde bazı oynamalar yaparak bazı bilgileri piyasadan saklayabilir (Karabıyık, 2011:22). Örgüte ait durumun olumlu yönde göstermeleri, vekillerin, yeterli performans sergilemedikleri halde kariyer ve iş kaybı endişesi taşıması ve bunları koruması güdüsü ile oluşurken, örgütün olumlu durumunu olumsuz göstermeleri ise kendi çıkarlarına olacak şekilde firma el değiştirmelerinde, ele geçirme maliyetini alt seviyede tutma isteğidir (Turaboğlu, 2004:113).

-Karlı Yatırım Fırsatlarından Yararlanmama: Yöneticiler ve örgüt yönetiminde söz sahibi olan hissedarlar, kendilerine ait getiriler arttıkça temettü ödemelerine sıcak bakmayabilirler böylelikle örgütteki tüm nakit akışı karar vericiler tarafından tüketilen imtiyazlara ve kaybetme riski daha az fakat getirisi de az olan yatırımlara aktarabilirler (Karabıyık, 2011:22). Çıkarlarını korumak isteyen vekiller, para miktarını azaltacak yatırım harcamaları ve yatırımdan elde edilecek gelirle kapatılacak borç ve temettü ödemelerinden uzak durabilirler (Turaboğlu, 2004:113). Böylelikle örgütün daha çok büyümesine ve kazanç sağlamasına kendi faydalarını korumak için bir anlamda engel olmaktadır. Profesyonel örgüt yapısına aykırı olan bu durum, yöneticilerin daha çok yatırım daha çok fayda anlayışına inanmaları ve kaybetme korkularından meydana gelmektedir.

-Varlık İkamesine Gidilmesi: Karlı yatırım fırsatlarından yararlanmama problemine paralel bir durum olan varlık ikamesine gidilmesi problemi vekillerin garantici tutumundan ötürü, az ama kesin kazancı tercih etmelerine sebep olmaktadır. Örgütte meydana gelebilecek nakit sıkıntılarını yahut iflas etme gibi bir durum söz konusu olduğunda vekiller işlerini ve kariyerlerini kaybetmeme adına böyle bir yola başvurabilirler. Bu sebepten ötürü yönetici konumundaki vekiller düşük gelir, az riskli projeleri seçer ve örgüt varlıklarının değerinin düşmesini kapsayan bu durum, varlık ikamesi probleminin aslını teşkil eder (Karabıyık, 2011:23).

-Finansman Kaynaklarının Seçiminde Yanlış Tercihlerde Bulunulması: Yeni projelere başlayacak olan örgütün belirli kaynaklara mutlak suretle ihtiyacı vardır. Bu kaynaklar birkaç çeşit olmakla birlikte seçimi yöneticiler tarafından yapılır. Bu kaynak çeşitleri; oto finansman, hisse senedi ihraç etmek ve borçlanmak üzere üç ayrı şekilde değerlendirilebilir. Asillerin kar dağıtımında oldukça yüksek kar payı talep etmeleri örgütün yatırım gücünü azaltmaktadır, bu sebepten ötürü vekiller, kaynak bulma konusunu borçlanma yolu ile çözmeyi tercih ederler (Karabıyık, 2011:23). Mevcut olan imkanları optimal bir şekilde kullanmayarak borçlanmayı tercih eden vekiller kaynak arayışının devamına örgüte ait olan hisse senetlerinin dışa aktarılmasına yönelir ve asillerle vekillerin anlaşmazlığa düştüğü bir durum zuhur eder.

-Firma El Değiştirmelerinde Yetki Verenlerin Zararına Hareket Edilmesi: Örgütün piyasada ki değer karşılığı ile yaygın bir ürün ve yaygın bir itibara sahip olmakla

birlikte, verimsiz ve olumsuz sonuçlar doğuran politikalar ve yönetim hataları yüzünden, karları ve hisse senedi başına değeri hızla azalıp, serbest nakit akışlarının yönetici çıkarları için kullanıldığı yapılanmalar kolaylıkla başka ellerin yönetimine geçebilirler (Karabıyık, 2011:23). Vekillerin böyle bir durumla karşılaşmam adına önceden alabileceği bazı tedbirlerle bu sorunun önüne geçebilme imkânları vardır. El değiştirme sonucunda işlerini kaybeden vekilleri büyük tutarlarla ifade edilen tazminatlar almalarını sağlayacak sözleşmeler sayesinde hisse sahiplerini zorlayabilirler ayrıca el değiştirme durumunda devreye girecek olan büyük miktarlardaki borç ödemeleri ve devir işlem maliyetlerini yüksek tutma yoluna gidilmesi de bu problemin önüne geçmeyi sağlayacak yollardandır (Turaboğlu, 2004:115). Yöneticilerin bu problemin meydana gelmesine engel olabilmeleri gibi örgüt hakkında birçok bilgiye sahip olmaları neticesinde asillerin zararına olacak şekilde değerinden oldukça aşağı olacak şekilde örgütün başka ellere geçmesine de sebep olabilmektedir.

-Tünelleme (Hortumlama): Vekillerden kaynaklanan vekâlet problemlerinin sonucusu olarak yöneticilerin, örgüt kaynaklarını veya kar payı dağıtımlarını yapmayıp kendi şahsi faydalarına hizmet etmek amacıyla örgüt dışına yönlendirmeleri sayesinde diğer hisse sahiplerinin haklarına zarar vererek kendi varlıklarını ve örgütteki payını artırabilirler (Karabıyık, 2011:24).

Görüldüğü üzere vekillerden kaynaklı olan problemlerin ana kaynağı asillerin vekâlet verdiği kişilerin örgüt hakkında hemen her bilgiye sahip olmaları ve kendi çıkar ve menfaatlerine hizmet edecek şekilde kullanmalarındadır. Bu problemlerin meydana gelmesini önleme adına asillerin daha bilinçli olmaları ve örgütün gidişatı hakkında kesin bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

3.2. Sahiplerden (Asil) Kaynaklı Vekâlet Problemleri

Fama ve Jensen'e göre hak sahiplikleri (hisse senetleri) kolaylıkla el değiştirebilen ve haklarının süresi örgütün ömrüyle sınırlı olan asillerin neden olduğu vekâlet problemlerinin kaynağı; sahiplik ve yönetim, bir diğer ifade ile risk üstlenimi ve karar fonksiyonlarının birbirinden ayrılmış olmalarından kaynaklanır. Asillerin sebebiyet verdikleri vekâlet problemlerini, firmanın zararına olacak şekilde temettü ödemesi, hakların sınırlandırılması, karlı yatırım fırsatlarından yararlanılmaması, varlık ikamesine gidilmemesi şeklinde sıralayabiliriz.

-Fırmanın Zararına Olacak Şekilde Temettü Ödenmesi: Örgütün sahip olduğu nakit para ve geliri düşük projeler varsa, asiller mevcut kaynakların kar payı olarak dağıtılmasını istemez bu kaynakların herhangi bir risk meydana gelmemesi için borç ödemelerinde kullanılmasını isteyeceklerdir. Diğer yandan hisse sahipleri ise nakitin kar par payı olarak dağılımını veya yeni hisse almayı isteyeceklerdir (Karabıyık, 2011:24). Kar payının dağıtımı durumunda gerekli borçların ödenmeyeceği ve mali kriz yaşanacağını düşünen asillerin en büyük çekincelerinden biriside örgüte ait tahvillerin değerinin düşmesidir.

-Hakların Sınırlandırılması: Vekâlet verilen kişilerin etki ve yetki alanlarının daraltılması veya ekonomik anlamda getirilen sınırlamalar kendilerinden beklenen verimi sağlamaları konusunda olumsuz bir etki yaratacaktır. Bir diğer husus ise, sınırlı sorumluluk ilkesi ile hareket eden asillerin borç verenlerden sağlanan kaynaklarla yüksek risk-yüksek getirilere sahip projelerin kabul edilmesi yönünde yöneticileri teşvik ederek borç verenlerden kendilerine refah artışı sağlayabilir (Karabıyık, 2011:25).

-Karlı Yatırım Fırsatlarından Yaralanılmaması: Asiller bazen vekillerde de zuhur eden bu problemi yani değeri yüksek olan projelere aynı vekiller gibi olumlu bakmayabilirler. Buna sebep olarak ise; projenin getireceği nakit akışlarının, borç geri ödemesi olarak borç verenlere veya kar payı dağılımı olarak sermaye edinimi çerçevesinde örgüte ortak olan yeni hissedarlara transfer edilmesinin, kendi haklarını azaltacağını düşünmeleri oluşturur (Turaboğlu, 2004: 116).

-Varlık İkametine Gidilmesi: Riskten kaçınan veya yüksek kar sağlayacak projelerden kaynaklanacak getirilerin borç geri ödemesi olarak tahvil sahiplerine ve yöneticilerin menfaatlerine yarayacağını düşünen asillerin, örgütün sahip olduğu varlıklarını yüksek risk-yüksek getirili yatırımlardan düşük risk - düşük gelirli yatırımlara kanalize etmesidir (Turaboğlu, 2004:117).

3.3. Borç Verenlerden Kaynaklı Vekâlet Problemleri

Örgütlerde sadece asil ve vekil problemleri çıkmamakta, örgüt ile menfaat ve çıkar ilişkisi içerisinde bulunan borç verenlerinde fayda konusunda bazı sorunları olabilmektedir. Bunlar; hakların sınırlandırılması, karlı yatırım fırsatlarından yararlanılmaması, kısa vadeli yatırımlara yönelme problemi ve firmanın tasfiye edilmesi şeklinde sınırlandırılabilir.

-Hakların Sınırlandırılması: Borç verenler örgütle daha önce yapmış oldukları anlaşma veya sözleşmeler ile kendilerini güvence altına almak isterler. Bu şekilde yöneticilerin maaş ve imtiyazlarının azaltılması, kar payı ödenmemesi veya sınırlandırılması ve pozitif getiriye sahip bazı yatırımlara gidilmemesi yönünde hükümler koydurarak bunların yerine getirip getirilmediğini izlemeleri, yönetici ve firma sahiplerinin getirilerinin negatif yönde etkilenmesine yol açmaktadır (Karabıyık, 2011:26). Örgüt hakkında olumsuz kanaat sahibi olan borç verenler ise yinelenen olan anlaşmalarda daha ağır şartlar getirmeyi daha çekimser olmayı hatta ilişkiyi kesmeyi bile düşünebilirler.

-Karlı Yatırım Fırsatlarından Yararlanılmaması: Örgütlerde gerek asil ve vekillerde olsun gerekse borç verenlerde olsun her daim risk alımına karşı çekimser bir duruş söz konusudur. Örgütle herhangi bir bağı olanlar riskli ama çok fazla kar sağlamaktansa az ama kesin ve sürekli kazanımları tercih etmektedirler. Tahvil sahipleri ve örgüte borç verenlerde yüksek riske karşı kendilerini korumak için firma yatırımlarının riskliliğini artırıcı kararlara sınırlamalar koyarlar (Karabıyık, 2011:26). Bu sınırlamalar tahvil sahiplerinin yatırım kararları üzerinde veto yetkisi olmasına kadar gidebilir (İşeri, 2002:80) ve bu örgütün yönetsel anlamda ciddi sorunlarla karşı karşıya gelmesine sebebiyet verebilir.

-Kısa Vadeli Yatırımlara Yönelme Problemi: Borçlanma, yöneticileri uzun vadeli karlı yatırım projelerine girmektense daha çabuk ödeme beklemedikleri kısa vadeli düşük net bugünkü değerli projelere girmeye yöneltir (Karabıyık, 2011:26). Borç alan ve veren taraf meydana gelen bu alacak-verecek ilişkisinin kısa sürede sona ermesini ister. Dolayısıyla getirisi büyük olan çoğu fırsatlar değerlendirilmeyebilir.

-Firmanın Tasfiye Edilmesi: Firma sahipleri, tahvil sahiplerine göre sınırlı sorumluluk, temettü ödemeleri ve sermaye kazancı gibi önemli sayılabilecek bazı avantajlara sahiptir. Buna göre hissedarlar, tahvil sahiplerinden sağlanan kaynakların kullanılarak firmanın daha fazla risk üstlenmesini önemsemezler (Karabıyık, 2011:27). Ayrıca firmanın borçlarını ödeyemez duruma gelmesi sonucu firma ile borçlarının ertelenmesi veya kompozisyonunun değiştirilmesi için anlaşmaya varamayan borç verenler, firmanın sahip oldukları satılabilir kaynakların satışı ile alacaklarını tahsil etmek isteyebilirler (Turaboğlu, 2004:117). Firmanın tasfiyesi bu şekilde gerçekleşir ve tasfiye sonucunda elde edilenlerle bütün alacak - verecek ilişkileri sonlandırılmak istenir. Bu alacak verecek ilişkilerinde avukatlık masrafları, mahkeme giderleri ve çalışanların maaşları da dâhil edilir.

4. Vekâlet Maliyetleri

Örgüt yönetiminde hemen her şeyin maliyeti olduğu gibi vekâletin de kendine özgü maliyetleri vardır. Asiller, vekiller ve borç verenlerden oluşan ve aralarında vekil ve yetki veren konumuna sahip firma çıkar gruplarının, öncelikle kendi çıkar ve menfaatlerini doyunluğa ulaştırma çabaları bu maliyetlerin ortaya çıkmasındaki en büyük etkidir.

Firma sahibinin yöneticiye karar verme yetkisini devretmesi neticesinde imzalanan sözleşmeden dolayı sözleşme tarafları arasında bilgi farklılıkları ve belirsizliklerden ötürü

yöneticiler ve diğer çalışanlar firma sahiplerinin zenginliğini arttıracak çalışmalar dışında başka işlerle ilgilenirler (Karabıyık, 2011:27). Böylelikle şahsi çıkar ve menfaatlerini ön planda tutan örgüt sahipleri ile aynı şekilde şahsi faydasına öncelik veren yöneticiler arasında zuhur eden çıkar çatışmaları vekâlet maliyetlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar (Turaboğlu, 2004:118).

Bu teoriye göre vekâleti alan kişinin, vekâlet veren kişi veya kişilerin yararına en üst seviyede kararlar alacağını belirlemek sıfır maliyetle mümkün değildir. Bu noktada kaynakların en faydalı şekilde kullanımı ve firma huzurunu sağlamak gerekçesiyle, çıkar gruplarının önceliklerine ulaşma isteklerinden kaynaklanan problemlerin azaltılmasına çalışmak ve bazı düzenlemelerle bu çabanın getirdiği maliyetlere göğüs germek zorunluluğu doğmaktadır (Güvençer, 2008:52).

Bahsi geçen sorunlar örgüt malikleri ile vekiller arasında kurulan ilişki sonucunda içsel ve dışsal kaynaklı olabilen düzenlemeler sonrasında denetleme ve sözleşme maliyetleri ile söz konusu maliyetlere katlanılmakla birlikte firma değerinde meydana gelen azalıştan kaynaklanan artık zarar/önlenemeyen kayıpların toplamı vekâlet maliyetleri oluşturur. Vekâlet maliyetleri; vekâlet veren tarafından katlanılan denetleme maliyetleri, vekil tarafından yüklenilen sözleşme maliyetleri ve hem asil hem vekil tarafından üstlenilen artık zarar/önlenemeyen kayıp biçiminde sınıflandırılmıştır (Karabıyık, 2011:28).

Sonuç

Yapmış olduğumuz bu çalışmada vekâlet teorisini genel bir çerçeveden incelemeye çalıştık. Teorinin asıl konusu bir örgütün yönetiminde ve bünyesinde bulunan asıl aktörlerin yani asil ve vekillerin arasında ki çatışmalar ve meydana gelen problemlerdir. Kaynağı itibari ile asillerden ve vekillerden, ayrıca çalışmada da yer verdiğimiz gibi borç verenlerden meydana gelen asil - vekil problemleri teorinin varlık sebebinin oluşturmaktadır. Örgütler bünyesinde faaliyet gösteren aktörlerin “ben merkezli” davranış örüntüleri ve fayda ve çıkar gözetimleri bu problemlerin çıkmasına sebep olmaktadır. Yönetici ve sahipleri farklı olan örgütlerde bu problemlerin çıkması bu teoriye göre kuvvetle muhtemeldir. Teoriye de birçok eleştiri yöneltilmiş ve teorinin asil penceresinden bakması yani yanlı bir teori olması bu eleştirilerin en önemlilerindedir.

Ortaya konulan hemen her teori gibi vekâlet teorisinin de birçok getirdiği yenilikler, düzenlemeler ve faydalar vardır. Fakat ortaya atılan teorilerin artıları olduğu gibi eksilerinin de olması kaçınılmazdır. Bireysel güdülerini ön plana çıkartan ve hemen her duruma maddi olarak yaklaşan bu teorinin sorunları sadece yukarıda bahsi geçen teorinin aktörlerini oluşturan asiller ve vekiller arasındaki sorunlardan ibaret değildir.

Vekâlet teorisi örgütsel düşünce biçimine iki ayrı yenilik kazandırmıştır. Bunlardan birincisi; enformasyonun yeniden konumlandırılmasıdır. Vekâlet teorisinde enformasyon, ticari bir meta olarak değerlendirilmekte ve belirli bir maliyete sahip, satın alınabilir bir ürün olarak ifade edilmektedir. Bu durum çeşitli enformasyon gruplarına önemli roller yüklemiştir. İkinci önemli katkı ise; risk anlayışı bakımından gerçekleştirilen katkıdır. Klasik örgüt kuramcılığı, gelirdeki belirsizliği, öngörme şansı bulunmayan bir planlama eksiği olarak görmekteydi. Vekâlet teorisi ise; teknolojik gelişmeler, yeni rekabet şartları, devletin piyasaları regüle etmesinin (düzenlemesinin) doğuracağı gelişmeler gibi önceden öngörülemeyen ve örgütün gelirini doğrudan etkileyebilecek gelişmeleri “risk” olarak algılar ve satın alır. Bu yeni bakış açısı, örgütsel düşünüş açısından oldukça yeni ve önemlidir (Aksoy, 2010:53).

Daha önceden de üzerinde durduğumuz örgüt içerisindeki aktörler arasındaki ilişkilerin maddi temeller üzerine oturtulmuş olması ve insan kaynağını sadece parasal çıkarlara dayalı olarak motive edebilen bir kaynak olarak görmesidir ve bu durum vekâlet teorisine getirilen

eleştirilerin en önemlilerindedir. Motivasyon ile ilgili diğer bilim dalları ve teorilerin hiç biri bu anlamda hesaba katılmamış ve gerçeğe aykırı bir tablo ortaya konulmuştur. Diğer bir konu ise teori oluşturulurken tarafsızlığı muhafaza edememiş ve olaylara asillerin tarafından baktığı yönünde de eleştiriler almıştır (Aksoy, 2010:53).

Vekâlet teorisinin ortaya koymuş olduğu birçok örnekte - örneğin doktor - hasta arasında asil vekil ilişkisi kurulmakta fakat tedavinin başarısız olması durumunda vekâlet veren hasta yine de doktor ücretini ödemek zorunda kalması ya da avukat müvekkil arasında müvekkil, dava kazanması için avukata vekâlet vermekte fakat davanın kaybedilmesi durumunda asil tarafında avukatlık ücreti ödenmesi- teorisinin temel tezlerine aykırılık görülebilmektedir. Temelinde karşılıklı ekonomik çıkarlar ve menfaatler bulunan bu teorisinin örnekleri bazı durumlarda görüldüğü gibi geçerliliğini kaybetmektedir. Ayrıca sosyal hayatın hemen her yerinde karşılaştığımız bu teorisinin asil kaynağının karmaşık insan doğası olması ve bu nedenle de maddiyata dönük hususların insanların değerlendirmelerinde öncelikli bulunması, bu teorisinin öngörülerinin gerçekleşmesinde önemli engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKSOY Yiğit Soydan (2010); Vekâlet Teorisi Çerçevesinde Bağımsız İdari Otoriteler: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BARBERIS, Peter (1998); “The New Public Management and a New Accountability”, Public Administration, 76, 3: 451-471.
- DALĞIRAN Yasemin (2014); Asil-Vekil İlişkisinde Asilin Körlüğü, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EREN, Veysel (2001); YKY Anlayışı (Büyükşehir ve İl Belediyeleri Üzerinde Bir Araştırma), Sakarya: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÜVENÇER, Ümit Can (2008); Vekâlet Teorisi: Firma Performansına Etkisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- İŞERİ, Müge (2002); Anonim Şirketlerde Vekalet Sorunu ve Bu Sorunun Çözülmesinde Kullanılan Teknikler, İstanbul Kültür Üniversitesi Güncesi, Cilt 1.
- KAMENSKY, John (1996); “The Role of the Reinventing Government Movement in the Federal Management Reform”, PAR, 56, 3:247-255.
- KARABIYIK Hilal (2011); Türkiye’de Firma Büyüklüğü ve Sahiplik Yapısını Etkileyen Sektöre Özgü Firma Belirleyicilerinin Analizi: İMKB’de Sektörel Karşılaştırma, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KELLY, Mae Rita (1998); “An inclusive democratic polity, representative bureaucracies and the New Public Management”, Public Administration Review, 58, 3: 201-209.
- KETTL, F. Donald (2000); “Public Administration at the millennium: The State of the Field”, Journal of Public Administration Research & Theory,10, 1, 7-35.
- LANE, Jan-Erik (2000); New Public Management, Routledge, London, England.
- MILWARD, H. Brinton and K. G. PROVAN (2000); “Governing the hollow state”, Journal of Public Administration Research & Theory, X, II, (April), 359-380.
- PRATT, John, ZECKHAUSER, Richard (1985); Principals and Agents: The Structure of Business, Harvard Business School Press, Boston.
- PRIFFNER, John and Robert PRESTHUS (1990); Public Administration, USA: The Ronald Press Co.

- RAINEY, G. Hal and P. STEINBAUER (1999); “Galloping elephants: Developing Elements of a Theory of Effective Government Organizations”, Journal of Public Administration Research & Theory, IX, 1, (January), 1-35.
- TERRY, D. Larry (1999); “From Greek Mythology to the Real World of the New Public Management and Democratic Governance”, Public Administration Review, LIX, 3, (May/June), 272-278.
- TURABOĞLU Tuncay (2004); Turan, Vekâlet-Temsil-Problem ve Maliyetler, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 51, Ankara.

NEFİS MERTEBELERİNE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR: NEFİS MERTEBELERİNİN PSİKOLOJİDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE

Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, msirinayis@hotmail.com

Nefis, sözlükte “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise nefis, mahiyeti, birliği, cisim ve cevher oluşu, kadîm ve hâdis oluşu, evvel veya sonra yaratılışı gibi hususlardan daha çok, nefsin zaafları, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yollarıyla kötülüklerinden korunmanın çareleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Sûfiler, seyr-u sülûk esnasında salikin nefsinde meydana gelen değişimleri göz önüne alarak nefisle ilgili mükemmele doğru giden bir derecelendirme yapmışlardır. Yedi mertebeden meydana gelen bu derecelendirmenin her bir mertebesinde salikin nefsinin sahip olduğu özellikleri değişik yönleriyle izah etmişlerdir. Buna göre, “Nefsi”, Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Raziye, Marziyye ve Kâmile olarak yedi sınıfa ayırmışlardır.

Günümüzde hem ülkemizde hem de Batıda özellikle psikoloji alanında yapılan çalışmaların bir kısmında tasavvuftaki nefis mertebeleri konusunun, psikolojinin bazı konuları ile birlikte ele alındığını görmekteyiz. Zira günümüzde nefis dediğimiz (benlik veya ego olarak da ifade edilir) duygunun, insanın davranışları üzerindeki etkileri ile kalp ve ruh gibi konular, hem tasavvufun, hem de psikolojinin konuları olarak her iki alanda da çalışılmaktadır. Bu çalışmamızda hem ülkemizde hem de Batı’da bu alan ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Ülkemizde aynı zamanda bir psikiyatri uzmanı da olan Dr. Kemal Sayar, dünyanın değişik üniversitelerinde görev yapan alanında uzman kişilerin tasavvuf ve psikolojinin ortak konuları ile ilgili çalışmalarını *Sûfi Psikolojisi* adı altında bir kitapta toplamıştır.

Sayar’a göre sûfiler, bütünleşme ve iç evrim yoluyla insanın yeniden dirileceği bu yolda, yolcunun geçeceği yedi mertebeden bahsedeler. Bu aşamalara “makamât” adı verilir. Çünkü makam çalışılarak, alıştırma ve günlük uygulamalarla kazanılan ahlaki disiplin ve özelliklerdir. Bu yüzden her bir makamdaki aşama, kişiliğin daha mükemmel bir seviyeye

dönüşümüne katkıda bulunur. Sayar, nefis mertebeleri, insanın gelişiminin yedi aşaması ve buna eşlik eden kişilik gelişimi düzeylerini şu şekilde ele alır:

- 1- Nefs-i Emmâre, Tövbe makamı,
- 2- Nefs-i Levvame, Verâ makamı,
- 3- Nefs-i Mülhime, Zühd makamı,
- 4- Nefs-i Mutmainne, Fakr makamı,
- 5- Nefs-i Raziye, Sabır makamı,
- 6- Nefs-i Marziyye, Tevekkül makamı,
- 7- Nefs-i Kâmile ise Rıza makamına tekabül eder ve bunların hepsi çaba ve gayret ister.

Sayar, bahsettiği bu makamların her birisini modern psikolojinin verileri ile ele alır ve tahlil eder. Mesela tövbe için şöyle der: Tövbe geçmiş günahlar ya da psikoloji diliyle söylersek impulsif (içgüdüsel, tutarsız) davranışlar ve yasaklanmış arzular için af dilemektir. Tövbe veyahut yeniden uyanma aşaması psikanalist veya dinamik psikoterapide hastanın kaygı, suçluluk veya eksikliklerinin farkına vardığı ilk aşamaya benzetilmektedir.

Batı'da bu alanda yapılan çalışmalardan bir tanesi Amerika'da Kaliforniya devlet üniversitesinde Profesör olan Lynn Wilcok'a ait "*Sufizm ve Psikoloji*" adlı kitaptır. Wilcok, Amerikada müntesipleri bulunan "Üveysi Şahmaksudî Tarikat Mektebi" geleneğine mensuptur. Mevlana Salahaddin Ali Nadir Şah Angha'nın *Introduction on The Mystery of Humanity* adlı eserinden naklen tasavvuftaki yedi nefis mertebesinin modern psikolojideki karşılığını "*Sufizmde Kendini Gerçekleştirmenin Aşamaları*" olarak isimlendirir. Buna göre müridin, kendini gerçekleştirip, Allah'tan başka hiçbir şeyi göremeyeceği bu kemâl noktasına ulaşması için nefis mertebeleri dediğimiz bu yedi aşamadan geçmesi gerekir. Bu yollar ve arayışlar ise seyr u sülûk olarak bilinir.

Kitaptaki tasnife göre bu yedi mertebede şu şekildedir:

1- Doğal güç ve haz aşaması (nefs-i emmâre): Doğal güç ve haz, yeme, içme, uyku ve benzeri durumlara tekabül eder. Mürid, bu aşamalardan geçmeli ve kendi insani vasıflarını, insanlarda ve bitkilerde görülen vasıflardan ayırmalıdır.

2- Benlik aşaması (nefs-i levvâme): Bu aşamada mürid, tüm bağımlılıklarına son vermeli ve münzevi bir hayat yaşamaya başlamalıdır.

3- Kalp aşaması (nefs-i mülhime): “Kalp” sözcüğü müridin iç dünyasında meydana gelen dönüşümü, devrimi ve değişimi işaret etmek için kullanılmaktadır. Kalp gizli dünyanın kapısının samimi müride açıldığı yerdir.

4- Ruh aşaması (nefs-i mutmainne): Bu aşamada mürid, ruh ile benlik arasında bir bağlantı yolu olan kalp aşamasını yeni geçmiştir. Mürid, dünyevi bağlılıklardan ve hislerden kurtulmuştur ve mutlak ruh aşamasına varmıştır.

5- Sır aşaması (nefs-i raziye): Bu aşamada mürid, irfan noktasına gelmiştir ve artık baktığı her yerde Allah’tan başkasını görmeyecektir.

6- Gayb aşaması (nefs-i marziyye): Bu aşamada mürid, bir tek Allah’ı görür ve duyar. Kendini, Allah’ta ermiş ve (ilerde yok olmuş) olarak bulur. Bu durumda örtü kalkar ve varlığın hakikati görünür.

7- Daha derin gayb aşaması (nefs-i kâmile): Daha derin gayb aşaması olan bu son aşama, müridin, üstün varlık haline ulaştığı aşamadır. Dolayısıyla bu aşama sufizmin, seyr-i sülûkün ve kâmil irfanın son aşamasıdır.

Bu alanla ilgili yapılan çalışmalardan bir tanesi de Amerikalı psikolog Abraham Maslow’un “*İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi*” adlı çalışmasıdır. Maslow, bu teorisinde insanın gelişim sürecini yedi basamak olarak ele almaktadır. Maslow’un, ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisine göre insanın gelişim süreci ile nefis mertebeleri arasındaki ilişki şu şekildedir:

1- Fiziksel ihtiyaçlar (nefs-i emmare): Yiyecek, içecek, oksijen, dinlenme, cinsellik gibi bedensel maddi ihtiyaçlar bu dönemin temel özelliğidir.

2- Güvenlik ihtiyacı (nefs-i levvame): Bu aşamada, hem fiziki, hem de psikolojik olarak tehlikeli durum, nesne ve hastalıklardan korunmak için kanun ve kuralların egemen olduğu güvenli bir dünyaya olan ihtiyaç ön plandadır. Bu tehlikeler hem fizikî, hem de psikolojik olabilir. Bu güvenlik gereksinimi, insanların bir dine bağlanmalarında güdüleyici rol oynar.

3- Sevgi ve bir guruba bağlılık ihtiyacı (nefs-i mülhime): Bu dönem, sevgiye ihtiyacın en fazla olduğu dönemdir. Kişi bu dönemde hem sevmek, hem de sevilme ister. Sevildiğini bildiğinde de çevresine olan ilgi ve sevgisi artar.

4- Özsaygı ve statü isteği (nefs-i mutmainne): Bu süreçte, bireyin kendisine saygı ve güven duygusu ile birlikte çevresine de saygısı artmıştır. Zira kendisine saygı ve güven kişiyi çevreye karşı da duyarlı hale getirir.

5- Bilişsel ihtiyaç (nefs-i raziyye): bu evrede kendisi ile ilgili sorunları çözen bireyin, çevre ile ilgili bilme, anlama gibi merak duyguları artar ve yeni şeyler keşfetme gayreti artar.

6- Estetik ihtiyaçlar (nefs-i marziyye): bu süreçte birey çevrede ve doğada bir güzellik, düzen ve anlamlılık görür.

7- Kendini gerçekleştirme (nefs-i kâmile): bu süreçte birey, kendi potansiyelini görür. Kendi kabiliyetini ve kim olduğunu anlar. Her şeyin birliğe doğru gittiğine inanır.

Bu anlamda yapılan bir diğer çalışma ise Kaliforniya Üniversitesi Palo Alto Enstitüsünde Transpersonel Psikoloji (insan zihninin aşkın veya ruhsal yönleri üzerinde araştırmalar yapan psikoloji okulu) alanında Profesör olan Robert Frager'e aittir. Frager, *Süfi Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum, Kalp, Nefs ve Ruh* adlı kitabında önce nefsi tarif eder, sonra Batılı Psikolog ve Filozofların nefis ile ilgili yanlışlıklarını ortaya koyar daha sonra da İnsandaki nefis mertebeleri üzerinde durur.

Frager, insandaki nefsin mertebeleri ve dönüşümü ile ilgili olarak şöyle der: Ruh bedene girdiğinde soyut kökeninden kopar ve nefis şekillenmeye başlar. Böylece ruh, maddi varlıkta hapsolür ve bedenın özelliklerini almaya başlar. Nefsin kökü hem beden, hem de ruhta olduğu için nefis hem maddi hem de manevi eğilimlere sahiptir. Başlangıçta nefiste maddiyat hâkimdir. Çünkü nefis bu makamda dünyevi zevk ve ödüllere düşkündür. Maddi olan şeyi doğal olarak maddi dünya cezbeder. Ancak nefis dönüştükçe ve Allah'a yaklaştıkça dünyaya bağlılığı azalır.

Frager'in bahsettiği diyagrama göre nefis mertebelerinin durumu şu şekildedir:

Nefs-i emmare diyagramında üst bilinçaltı ile bilinci birbirinden ayıran güçlü bir bariyer vardır. Yaşam ilhamsız, anlamsız, sevgi ve mutluluk duygusundan kopuktur. İnsan egosu olan "Ben" hatalı olarak kendisinin psişenin merkezini oluşturduğunu düşünür. Bu mertebede ego güçlüdür.

Nefs-i levvame diyagramında psişenin manevi yönlerini ayıran bariyer bu aşamada incelik. Yüksek bilinçaltının ışığı bilincimize girdikçe kim olduğumuzu ve hatalarımızın neler olduğunu daha iyi görmeye başlarız.

Nefs-i mülhime diyagramında yüksek alt bilinçten ilham ve enerji gelmesi daha çok görülür. Kişinin psişesindeki hem yüksek hem de alçak alt bilincin güçleri konusunda daha fazla uyanık olması nedeniyle orta bilinçaltı genişlemiştir. Ancak “Ben” hala psişenin merkezindeymiş gibi hareket eder ve alçak alt bilincin dürtüleri hala güçlüdür. Bu yüzden yüksek alt bilinçten gelen dürtüler saptırılabilir ve manevi gelişme ve olgunlaşma yerine egonun hizmetinde kullanılabilir.

Nefs-i mutmainne diyagramında yüksek bilinçaltının enerjileri öncesine nazaran daha çok istifadeye hazırdır ve alçak bilinçaltının dürtülerinin gücü ve etkileri azalmıştır. Bilinç alanı şimdi hem yüksek bilinçaltına hem de alçak bilinçaltına komşu olmuştur. Kişi artık kendi psişesinin derinliklerinin daha çok şuurundadır. İçsel (batınî) hoşnutluk ve huzur bu yeni idrak düzeyinden gelir.

Nefs-i raziye diyagramında artık sürekli olarak hem yüksek hem de alçak alt bilincin çeşitli yönlerinin farkındayız. Yani sürekli bir zikir ve idrak düzeyine ulaştık. “Ben” ruh eksenli derinleşti ve biz şimdi daha önce bilinçaltı olanı bilinçli olarak biliyoruz. Bu dereceyi kazananlar Allah’ı hatırlarlar ve kendilerine ne olursa olsun her zaman ve her şartta Allah’a müteşekkik kalırlar.

Nefs-i marziye diyagramında nefis ve ruh birleşmiştir ve artık psişede bir ikilem ya da zıtlık yoktur. Kişi birleşik hale gelince dünyanın ilahî birliği görünür hale gelir.

Nefs-i Sâfiye diyagramında artık ayrı bir benlik ya da ayrı bir kimlik vurgusu yoktur. Benlik ile Hakk arasında hiçbir aşikâr sınır yoktur. Benlik tıpkı okyanusta ermiş tuz gibi olmuştur. Artık var olan tek şey Allah’tır.

SONUÇ

Sonuç olarak suflerin, seyr-u sülûk esnasında salikin nefsinde meydana gelen değişimleri göz önüne alarak nefisle ilgili yapmış oldukları derecelendirme, bu gün artık modern psikolojinin de konusu haline gelmiştir. Hem ülkemizde, hem de Batı’da bu alanlarla ilgili çalışmaların yapılması da bunu göstermektedir. Biz de bu çalışmamızda, ülkemizde

Kemal Sayar'ın *Sûfî Psikolojisi*, Batı'da Lynn Wilcok'un, *Sufizm ve Psikoloji*, Abraham Maslow'un "*htiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi* ve son olarak Robert Frager'in *Sûfî Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum, Kalp, Nefs ve Ruh* adlı kitaplarında bu konunun değişik yönleri ile ele alınışı ve incelenmesini ortaya koymaya çalıştık. Bu mütevazı çabanın bu alanda yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlayacağını umuyoruz.

NEFİS MERTEBELERİNE ASTROLOJİK YAKLAŞIMLAR: SOFYALI BALI VE SÜN BÜL SİNAN ÖRNEĞİ

Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Ü., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, msirinayis@hotmail.com

ÖZET

İnsan, kâinatta ilahî kudret tarafından muhatap alınan tek varlıktır. Bu varlığın en önemli özelliği ise nefis sahibi olmasıdır. Nefis, bir şeyin zatı, kendisi manasına geldiği gibi, insan mahiyetinde maddî, cismanî ve hayvanî ciheti temsil eden bir yön olarak da bilinmektedir.

Nefsin bu özelliğinden dolayı tasavvuf tarihinde nefsin mahiyet ve mertebeleri ile ilgili pek çok eser yazılmıştır. Bu şekilde eser yazan bazı sufiler, bazen nefsin her bir mertebesini bir gezegen ya da peygamber ismi ile eşleştirerek bundan bir takım manevi anlam ve işaretler çıkarmak suretiyle nefis mertebelerini izah etmeye çalışmışlardır. Nefis mertebelerini peygamber ve gezegen isimleri ile izah etme yoluna giden zatlardan biri, Sofyalı Bali, diğeri ise Sünbül Sinan'dır.

Bu çalışmamızda, Sofyalı Bali Efendi ve Sünbül Sinan'ın hayatları ve tasavvufi anlayışları hakkında bilgi verilecek, daha sonra ise her iki müellifin nefis mertebelerinin gezegen ve peygamber isimleri ile izah etme anlayışları ele alınacak ve bu konudaki görüşlerine yer verilecektir. Amacımız, nefsin mertebeleri ile ilgili yapılmış astrolojik bazı yaklaşımları ele almak, bu konularla ilgili yapılan yorum ve görüşleri ortaya çıkarmak ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlamak olacaktır.

Sofyalı Balî Efendi

Sofyalı Balî Efendi, bugünkü Makedonya sınırları içinde bulunan Usturumca'da dünyaya geldi. İlk eğitimini memleketinde aldı. Daha sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitti. Burada, Cemâl Halvetî'nin halifesi Kâsım Çelebi'ye intisab etti. Tasavvuf yolundaki eğitimini tamamladıktan sonra hocası tarafından kendisine icâzet verilerek, ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere bugünkü Bulgaristan sınırları dâhilinde bulunan Sofya'ya gönderildi. Burada uzun bir süre tebliğ ve irşad hizmetlerinde bulundu. Zamanın padişahı Kânûnî Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine katıldı. Hayatı boyunca sayıları binleri aşan pek çok mürid ve

talebe yetiştirdi. Kurd Muhammed Efendi ile Muslihuddin Efendi en meşhur talebelerindendir. Hayâtını İslâm dîninin emir ve yasaklarını öğrenmek ve insanlara anlatmakla geçiren Balî Efendi, h.960, miladî 1553 senesinde Sofya'da vefât etmiştir. Kabri, Sofya yakınındaki Sâlihiyye kasabasındadır.

Atvar-ı Seb'a Risalesi

Balî Efendi *Atvar-ı Seb'a* adlı risalesini Osmanlıca olarak kaleme almıştır. Risalede her bir nefsin, makamı, seyri, vakıası (rüya), alametleri, halleri, mertebeleri, günü, yıldızı ve peygamberi gibi hususlar ele alınmıştır. Balî Efendi, yedi mertebenin her birisinin özelliklerini ve o mertebede bulunan kişinin içinde bulunduğu durumu belirttikten sonra bu mertebelerin hangi peygamber ve yıldıza nisbet edildiğini ele alır. Bunlar da kısaca şu şekildedir:

Nefs-i Emmâre: Balî Efendiye göre nefsin bu mertebede makamı “Sadır”dır. Bu makam, günlerden Cumartesi’ye, gezegenlerden, Ay’a, peygamberlerden ise Hz. Âdem’e nispet edilir.

Nefs-i Levvame: Balî Efendiye göre nefsin bu mertebedeki makamı “Ruh”tur. Bu makam, günlerden Pazar’a, gezegenlerden, Utarid (Merkür)’e, peygamberlerden Hz. Nûh’a nisbet edilir.

Nefs-i Mülhime: Balî Efendiye göre nefsin bu mertebedeki makamı “Ruh”tur. Bu makam, günlerden Pazartesi’ye, gezegenlerden, Venüs yıldızına, peygamberlerden Hz. Yahya’ya nisbet edilir.

Nefs-i Mutmainne: Balî Efendiye göre nefsin bu mertebedeki makamı “Sır”dır. Bu makam, günlerden Salı’ya, gezegenlerden, Güneşe, peygamberlerden Hz. İdris’e nisbet edilir.

Nefs-i Râziye: Balî Efendiye göre nefsin bu mertebedeki makamı “Sır”dır. Bu makam, günlerden Salı’ya, gezegenlerden, Güneşe, peygamberlerden Hz. İdris’e nisbet edilir.

Nefs-i Marziye: Balî Efendiye göre nefsin bu mertebedeki makamı “Kürsü”dür. Bu makam, günlerden Perşembe’ye, gezegenlerden, Jüpiter’e, peygamberlerden Hz. Hz. Musa’ya nisbet edilir.

2. Sünbül Sinan

Sünbül Sinan, Halvetiyye tarikatının Sünbülüyye kolunun kurucusudur. Asıl adı Yûsuf b. Yakûb'tur. Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğdu. Tahsil hayatının ilk yıllarını memleketinde tamamladı. Daha sonra İstanbul'a giderek medrese tahsiline başladı. Ardından Halvetiyye tarikatının Cemâliyye kolunun da kurucusu olan Cemâl Halvetî intisap etti. Şeyhi, kendisine hilafet verdi ve irşad göreviyle Mısır'a gönderdi. Cemâl Halvetî hacca gitmek amacıyla İstanbul'dan ayrılırken Sünbül Sinan'a haber gönderip kendisinin de hacca gelmesini istediğini bildirdi. Cemâl Halvetî yolda vefat edince (899/1494) bu buluşma gerçekleşmedi. Sünbül Sinan, hac dönüşü şeyhinin vasiyeti gereği İstanbul'a dönerek Koca Mustafa Paşa Dergâhında postnişin oldu. Bu tarihten itibaren vefatına kadar, kendi adıyla anılacak olan Koca Mustafa Paşa Dergâhında irşad faaliyetini sürdürdü. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerini idrak eden Sünbül Efendi, Muharrem 936'da (Eylül 1529) vefat etti. Cenaze namazı Fâtih Camii'nde Kemalpaşazâde tarafından kıldırıldı ve dergâhının hazîresine defnedildi.

Atvar-ı Seb'a Risalesi

Sünbül Sinan'ın bu eserinin tam adı, *Risaletün Şerifetün fî Beyani Atvari's-Seb'ati fî Tarikati't-Tasavvûfi ve'z-Zühdi*, şeklindedir. Müellifimiz, eserinde yedi mertebenin her birisinin özelliklerini ve o mertebede bulunan kişinin içinde bulunduğu durumu belirttikten sonra bu mertebelerin hangi peygamber ve yıldızla nisbet edildiğini ele alır. Bunlar da kısaca şu şekildedir:

Nefs-i Emmâre: Sünbül Sinan'a göre bu makam "Ademî mertebe" olarak isimlendirilir. Çünkü şeytan, vesvese ile Âdem'i yoldan çıkarıp saptırmış ve cennetten uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Aynen bunun gibi şeytan, nefis makamında bulunan Hz. Âdem'in çocuklarını da vesvese ve fitne ile tevhit yolundan çıkarmaya çalışacaktır. Müellifimize göre bu mertebenin gezegeni Ay'(Kamer)'dir. Bu makamda bulunanlar ise "Kamer" ehlidirler. Bu makam insana yakınlığı dolayısıyla dünya semasına benzer.

Nefs-i Levvame: Sünbül Sinan'a göre bu mertebe Nuh makamı olarak isimlendirilir. Çünkü Hz. Nuh Allah yolunda çile ve meşakatlere katlanmıştı. O yüzden bu makamda bulunan kişi, nefisini Hakk'a karşı ibadet ve kulluk yolunda güçlendirmeli, nefisine Hakk elbisesini giydirmeli ve Allah'a davet yolunda tıpkı Hz. Nuh'un çektiği meşakkati çekmelidirler. Müellifimize göre bu makamın yıldızı, Utarid (Merkür)'dir. Çünkü bu

makamın özelliği, ilim, kemâlat ve muhabbettir. Zira kalp makamının özelliklerinde ilim, sıdk, ibadet ve kulluk muhabbeti vardır.

Nefs-i Mülhime: Sünbül Sinan'a göre bu merteye Hz. Yahya makamıdır. Çünkü bu makamda bulunanlar âşık olur. Müellifimize göre bu makamın yıldızı Zühre (Venüs)'dir. Çünkü bu yıldızın özelliği, aşk ve şevktir. Aşk ehli ise hiçbir zaman ölmez ve fani olmaz. Çünkü aşk, senin Rabbine ulaşma sebebidir.

Nefs-i Mutmainne: Sünbül Sinan'a göre bu merteye, İdrisiye olarak isimlendirilir. Zira İdris, salık için sultanın nurunun elbisesinden elbise giymiş bir ruhtur. Çünkü o da bu makamdadır. Müellifimize göre bu makam sahipleri, Güneş Yıldızının ehli dirler. Çünkü hiçbir mahlûkat, güneşin hem güzel, hem de çirkin olan şeylerin tamamının üzerine doğmasından dolayı rahatsızlık duymamıştır.

Nefs-i Raziyye: Sünbül Sinan'a göre bu merteye, İseviyye olarak isimlendirilir. Çünkü bu makamda salık, keşif ve keramet zellelerinden soyutlanmıştır. Artık Muhammedî merteye kendisine müyesser olmuştur. Müellifimize göre bu makamın yıldızı Mirrih (Merih)'tir. Bu yıldızın özelliği, öldürmek, kan akıtmak ve helak etmektir. Bu makamda, salikin vücudunun Hakk'a teslim edilmesiyle salikin manen öldürülmesi vardır.

Nefs-i Marziyye: Sünbül Sinan'a göre bu makama Hz. Musa'ya nisbetle "Museviyyet" makamı denilmiştir. Müellifimize göre bu makamın yıldızı, Müşteri (Jupiter)'dir. Müşteri yıldızı makamının özelliği, mülkü birisinden alır sonra bir başkasına verir. Bu makam kutuplara mahsustur. Çünkü kutup da bu makamdan Rabbanî feyizleri alır ve her daim onu yere ve göğe ulaştırır.

Nefs-i Kâmile: Sünbül Sinan'a göre bu merteye, "Ahmedî" olarak isimlendirilir. Çünkü bu merteye diğer yedi mertebeyi toplayan bir mertebedir. Tıpkı Hz. Ahmed'in ehadiyet sırlarını kendisinde topladığı gibi. Çünkü Ahmed'teki "Mim" kaldırıldığı zaman mutlak nur kalır. Dolayısıyla buradaki "Mim" onun için bir perde olmuştur. Mim kalkınca "Ahed" yani mutlak ve tek olan Allah kaldı. Bu durum ise halka gönderilmiş olan Hakk'ın resulünün ism-i a'zâmın büyüklüğüne delalet eder. Müellifimize göre bu makamın yıldızı, Zuhâl (Satürn)'dir. Bu yıldız, Celal yıldızı olarak da isimlendirilir. Çünkü Celal yıldızının özelliği hem başlangıçta, hem de sonunda yakmak ve yok etmektir. Dolayısıyla bu makam ehli olanlarda Celal yıldızının tecellileri vardır. Bu yıldız salike doğduğu zaman vücudunu

mahveder ve onu öldürür. Onu öldürdüğü zaman fidyesi Rahman'dır. Bu da fena içinde fena demek olup neticesi ise kendisinden sonra artık bir fenanın olmayacağı bir bekadır.

SONUÇ

Tasavvuf anlayışında nefis konusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu amaçla pek çok sufi müellif bu konuda farklı eserler kaleme almışlardır. Sofyalı Balî Efendi, bu konu ile alakalı olarak yazdığı *Atvar-ı Seb'a* adlı risalesinde her bir nefis mertebesini, haftanın bir gününe, bir gezegene ve bir peygamber ismine nisbet ederek ele almış ve nefis mertebeleri konusunda farklı bir yol takip etmiştir. Kendisinden sonra gelen Sümbül Sinan Efendi de nefis mertebeleri konusunda yazmış olduğu *Atvar-ı Seb'a* adlı risalesinde aynı metodu kullanmış, her bir nefis mertebesini bir gezegen ve peygamber ismine nisbet ederek bu alanda farklı bir çığır açmıştır.

DİL AÇISINDAN BİR İNCELEME: EMÂNÎ'NİN HECE ÖLÇÜSÜYLE YAZILMIŞ ŞİİRLERİ

A LINGUAL ANALYSIS: THE SYLLABIC POETRY OF EMÂNÎ

Mehmet Turgut BERBERCAN

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, mtberbercan@gmail.com

ÖZET

Emânî, Türk dili ve edebiyatı tarihi içinde Azeri sahasına mensup 16. yüzyıl şairlerinden biri olarak tanınmaktadır. Fuzulî'den ve bilhassa Ali Şir Nevayî'nin tüm Türk dünyasını etkileyen şiirlerinden esinlendiği açık bir şekilde anlaşılan Emânî, divan sahibi şairlerden biri olarak kendine has üslubuyla orijinal şiirler kaleme almış önemli Türk şairlerindedir. Osmanlı coğrafyasının dışında, dinî ve kültürel olarak İran'ın ve Şii mezhebinin etki alanında bulunan bir coğrafyada şiirler yazan fakat dil açısından hem Doğu Türkçesinin (Çağatayca) hem de Batı Türkçesinin Osmanlı ve Azeri kollarını iç içe barındıran bir dil kullanan Emânî'nin şiirleri, dünyada tek nüsha olduğu bilinen bir elyazması kitapta toplanmıştır. Bu yegâne eser, Londra'da British Library'de muhafaza edilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu eser içindeki klasik şiire ait şekil ve muhtevadan ayrı olarak bulunan hece ölçüsüyle ve sade bir Türkçe ile yazılmış şiirler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emânî, Hece Ölçüsü, Şiirler, Tespitler.

ABSTRACT

Emânî is known as one of the poets of 16th century in Azeri field of Turkish language and literature history. Emânî was influenced by Fuzulî and especially by Ali Sir Nevaî who was the impressive poet of all Turkic World. As a diwan owner Emânî was a significant Turkish poet who composed original poems with his own specific style. Outside of Ottoman geography, under the effect of Iran and Iran's shiism, Emânî who composed poems with the language Eastern Turkish (Chaghatai) and also both with Ottoman Western Turkish and Azeri Western Turkish. These remarkable poems having hybrid character of Emânî was collected in an one manuscript book. This one and only work is now in the British-Library. In this work, poetry of Emânî in the mentioned manuscript except the poems having classical form and content, composed by syllabic meter and with simple Turkish of ordinary people are studied in detail.

Keywords: Emânî, Syllabic meter, Poems, determination.

I. Şair Emânî Hakkında

Şair Emânî, 16.-17. yüzyıl Türk şairlerinden biridir. Hayatı ile ilgili bilgiler son derecede azdır. Farsça şiirleri içindeki bir beyitten tasdiklendiği şekilde, asıl ismi Mehmed (=

Muhammed veya *Mehemmed*)’dir (189b/5). Emânî, tahmine göre 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde doğmuş, 17. yüzyılın başlarında vefat etmiştir. Şimdiye kadar hazırlanmış Türk dili ve edebiyatı tarihi çalışmalarında (örneğin bkz. F. Köprülü, 1970: 136; Hudiyev, 1993: 268-69; K. Eraslan, 1993: 175; O. F. Sertkaya, 2000: 264; Kerimov-Hüseyni, 2008; Heyet, 2008: 212) Emânî ismen geçmekte veya hakkında kısa kayıtlar bulunmaktadır. İngiliz şarkiyatçı S. J. Alexander Churchill, bilim literatüründe Emânî hakkında bilgiler veren ilk kişidir (Rieu, 1888: 301b-302). Emânî’yi ve eserlerini doğrudan konu alan ilk çalışma, B. Azeroğlu (Abizade Bağış Allahbahışoğlu) tarafından 1977’de Bakü’de neşredilmiş *Mehemmed Emami* isimli kitaptır. Bu kitapta bazı seçme şiirler bulunmaktadır. İkinci çalışma, 1983’te Bakü’de neşredilen kitaptır. Kitapta Arap harfli orijinal metne uyulmadığı ve şiirlere ait orijinal dil özelliklerinin Azerbaycan Türkçesinin özellikleriyle değiştirildiği görülür. Üçüncü çalışma, Kiril harfleriyle 1983’te çıkan kitabın bir çeşit ikinci baskısı olan 2005’te H. Yusifov’un redaktörlüğünde E. Seferli tarafından Latin harfleriyle hazırlanmış kitaptır. Bu kitaplardaki kayıtlara göre Emânî, 1536’da Azerbaycan’ın Bayburt yöresinde doğmuştur (Seferli-Yusifov, 2005: 4; ayr. bkz. Kerimov-Hüseyni, 2008: 79). Seferli ve Yusifov’un kitabından sonra, “Emânî Divanı”nı Türkiye’de yayımlayan F. Erbay’dır (Erbay, 2016).

Emânî’nin 1611 doğumlu Safevî şahı Safî’ye yazdığı bir şiir, şiirleri arasında mevcut olduğu için ölüm yılının 1611’den sonra olduğu anlaşılmaktadır. Emânî’nin yaşadığı ve şiirlerini kaleme aldığı coğrafya Safevî-İran coğrafyasıdır. Şair, İran’da sırayla tahta geçen Şah Tahmasp ve Şah Abbas devirlerinde emir olarak vazife almıştır. Şiirlerinin toplandığı mecmua, 1888’de yayımlanmış “Rieu Kataloğu” olarak bilinen “Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum”da kayıtlı olup British Library’de Or. 2872 kodu ile mahfuzdur. Bu mecmua, Emânî’nin bilinen tüm şiirlerinin içinde yer aldığı yegâne kitaptır. Emânî’nin genel olarak bilinen iki eseri vardır. Birincisi Türkçe Divan, ikincisi Farsça Divan’dır. Bu iki divan, mesnevi tarzındaki diğer manzumeler ve bir halk şiiri toplamı yahut divançesi teşkil eden şiirler ile birlikte tek el yazması kitap içinde bir mecmua halindedir.

Emânî devrinin ve çevresinin klasik şiir dilinde Çağatay Türkçesi hâkim ve baskındır. Klasik bir şair olarak Emânî’nin şiirleri okunduğunda, O’nun en başta, Çağatay şiirinin ustası Nevayî’nin dilinden etkilendiği hemen anlaşılır. Bilindiği gibi Ali Şir Nevâyî’nin kendi eserleri vasıtasıyla sistematize edip standartlaştırdığı klasik edebiyat dili, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan’daki Türkçenin klasik bir edebiyat dili halinde irtifa kazanmasını sağlamış ve 20. yüzyıla değin, Osmanlı Devleti’nin bulunduğu yerler dışında, tüm Türk dünyasında tek edebiyat dili olarak kullanılmış; Özbekçe, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Tatarca gibi çeşitli çağdaş Türk lehçelerinin edebiyat dili olarak ortaya çıktığı döneme kadar varlığını devam ettirmiştir. Emânî üzerindeki ikinci büyük tesir kaynağı Oğuz şiirinin ustası Fuzulî’dir. Gazellerdeki tema ve söyleyiş benzerlikleri, ilham noktaları üzerindeki belirgin his aynılıkları, Oğuz asıllı bir şair olan Emânî’nin yine bir Oğuz Türk’ü olan Fuzulî’den bilhassa hissiyat açısından etkilendiğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Emânî üzerindeki üçüncü büyük tesir ise tabii olarak Safevî devletinin kurucusu

ve İran'daki Türkçenin büyük temsilcisi Şah İsmail, yani Hatâyî'dir. Özellikle halk şiiri söylemek, böylece halka hitap etmek ve Şii nazarından doktrinsel unsurların şiire dökülmesini sağlamada Hatâyî'nin Emânî için bir model olduğu aşikârdır (Ayr. bkz. Berbercan, 2018).

II. Emânî'nin Hece Ölçüsüyle Yazılmış Şiirleri

Halk şiiri tarzının, bir başka deyişle âşık şiirinin Emânî şiirleri arasında görülmesi, O'nun çift yönlü bir sanat bakışıyla yetiştiği kültür coğrafyasının her seviyesine indiğini, kültürel olarak asıl geldiği ve yetiştiği yer (Bayburt dolayları) ile ilmen ve siyaseten yetiştiği yer (İsfahan, Herat gibi kültür merkezleri) arasında şiir yoluyla bir köprü kurma çabasını ayrıca göstermektedir. Emânî'nin tasarladığı bu köprüyü doğal olarak dil üzerinden eserlerine yansıttığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Emânî, klasik şiirlerinde Türk dünyasının önemli edebiyat dili Çağatay Türkçesini yoğun bir şekilde kullanmış, fakat öte yandan gerek klasik gerekse halk tarzına sahip bazı manzumelerinde Oğuz Türkçesinden ve bu Türk lehçesinin tüm imkânlarından yararlanmış. Hatta bu karışık dilli şiir anlayışının gayri ihtiyari bir şekilde Türkmenlerin Anadolu kanadı ile İran kanadını, bir başka deyişle Ön Asya kolunu şiir dilinde birleştirdiği söylenebilir.

Emânî'nin âşık tarzı şiirleri, kendisinin bağlama-kopuz tipi saz ile geleneksel olarak şiir söyleyen ozanlardan biri olduğunu tasdikler. Mecmuanın içindeki tertibe göre, şekil özellikleri açısından bu şiirleri üç kategoride değerlendirilmek mümkündür: 1. Koşma, 2. Keraylı ve 3. Bayatı.

1. Koşma

Eski Türk şiiri “koşug”un devamı niteliğinde olup genellikle hece ölçüsünün 11’lisiyle (6+5 yahut 4+4+3 şeklinde duraklı olarak) en yaygın kullanılmış tarzıdır. 4 mısralık ve en az 3 adet olabilen bentlere/dörtlüklere sahiptir. Kafileyelenme, *b a b a / c c c a / d d d a* olabileceği gibi ilk dörtlükte *x a x a* veya *b b b a* düzeni görülebilir. Son dörtlükte şairin mahlası yer alır. Okunduğu müzik ezgisine göre bölgeden bölgeye, yöreden yöreye değişmek suretiyle koşma çeşitli isimler alabilir. Koşmada işlenen konu genellikle liriktir ve özellikle aşk ve aşk ile ilgili (ayrılık, kavuşma, aşk acısı vb.) konular tema olarak belirir. Ayrıca pastoral veya didaktik bir içerik koşmada görülebilir (bkz. Dilçin, 2013).

Emânî'nin *Koşma-Şarkı* olarak bilinen ilk dörtlüğün ikinci ve dördüncü mısraı öteki dörtlüklerde nakarat olan üç koşması bulunmaktadır. Bu koşmalardan birincisinde 12 dörtlük ve 6+5 duraklı tarz, ikincisinde 14 dörtlük ve 4+4+3 duraklı tarz, üçüncüsünde ise 7 dörtlük ve 4+4+3 duraklı tarz bulunmaktadır. Tüm koşmaların da kafiye örgüsü *b a b a / c c c a / d d d a ...* şeklindedir.

Bahâr oldı tâze güller açıldı
Serv-i nâzım sallahubân seyr eyle
Şükûfe evrâkı her yan saçıldı
Serv-i nâzım sallahubân seyr eyle
 ...

*Yaz faslında seher kuşları elhânı
Medhûş éder idrâk éden insânı
Bî-tekellüf hurrem olsun Emânî
Serv-i nâzım sallanuban seyr eyle (45b/D)*

2. Keraylı

Bugün Azerbaycan âşık edebiyatının koşmadan sonraki en yaygın türü kabul edilen *Keraylı* (ya da *Geraylı*) tarzı, hece ölçüsünün 8’li kalıbıyla en az üç adet olabilen dördlüklerle yazılır. Kafiye sistemi koşma ile aynıdır. Anadolu geleneğindeki *Semai* tarzına benzer ve “Sekizli” diye zikredilebilir.

Keraylı isminin nereden geldiğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazıları şunlardır: 1. Rusça “kahraman” demek olan *geroy* kelimesinden gelmektedir. Çeşitli Türk lehçelerine Rusça yoluyla bu kelime geçmiştir. Fakat kelimenin kökeni Eski Yunanca *heros* “kahraman”dır. Yunancadan Latinceye ve böylece diğer dillere geçmiştir. Hatta İskitçeye geçmiş olabilir. 2.Farsların müzik âleti *surnay* ile irtibatlandırılabilir. Özbek ve Taciklerde zurnaya benzer *gerrenay* isminde bir nefesli çalgı kullanılır. 3. Kırım hanlarına verilen bir unvan olan Moğolca kökenli “hak etmiş, layık” anlamındaki *giray* ile ilgili olabilir. 4. G. Németh’in belirttiğine göre, Altay ve Hakas Türk lehçelerinde güçlü ve büyük hayvanlar için *ker* sıfatı kullanılmaktadır ve *+ey* şeklinde bir küçültme eki bulunmaktadır (*ker+ey*). Bahsedilen anlamsal yapıdan gelmek üzere, çeşitli Türk ve Moğol kabilelerinde *kerey*, *kirey*, *kiray*, *giray* gibi isimler görülmüştür; çokluk şekli olarak ise *kereit* bulunmaktadır. *+lı* eki ise söz konusu kabileye aitliği bildiren ektir. (bkz. Uygur, 2004). Bu görüşler arasında, 4. maddede sıralananlar savlar, akla daha yatkın görünmektedir.

Emânî’nin 12 adet Keraylı’sı vardır. 1’i 4 dördlük, 2’si 5 dördlük, 1’i 6 dördlük, 2’si 7 dördlük, 3’ü 8 dördlük, 3’ü 9 dördlük, 1’i 12 dördlüktür. Emânî’de rastlanan halk şiiri örnekleri en çok keraylı tarzıdır. Bu sebeple, Emânî’nin Türk edebiyatının sadece Doğu Oğuzcasına ait olan sahasında görülen Keraylı tarzının usta temsilcilerinden biri olduğunu söylemek gerekir.

*‘Aşk odına yandı bagrım
Yâ rab görem mi didârıñ
Dagdan ağır oldu agrım
Yâ rab görem mi didârıñ*

...

*Tâzedür hüsnüñ gülşeni
Cân bülbüli ister séni
Fenîdür şu dünya fenî
Yâ rab görem mi didârıñ*

...

Emânîyem séniñ zârıñ

Ezelîdin giriftârıñ
Haddın ötdi intizârıñ
Yâ rab görem mi dîdârıñ (43a-43b)

•••

...

Éy sevgülü serv-i nâzum
Mahrem[i] her gizli râzum
Çâresâzum dil-nevâzum
Sen gül sên menem bülbülüñ

...

Tâ e@er var cândan tende
Emânî kapunda bende
Mevcûd émiş çün hakk sênde
Aslını cüz ile gülüñ (45a-45b)

•••

Âh u efgândur hem-demim
Sevgülü yârundan ayru
Nihâyetsiz oldı gamım
Sevgülü yârundan ayru

...

Ne yuhlaram ne uyakam
Ne sayruyam ne hod sakam
Gam zindânında dutsakam
Sevgülü yârundan ayru

...

Felek eyledüñ bildüñ
Cânıma koyduñ miñ düğün
Zârlıgdur işim dün ü gün
Sevgülü yârundan ayru

Lâl olmuş bülbüle döndüm
Pervâne teg yandum söndüm
Fî'l-me@el düz yurda kondum
Sevgülü yârundan ayru

Yokdur Emânî ser-i mû
Mihrim olsa ger yüz meh-rû
Cennet gülin eylemen bû
Sevgülü yârundan ayru (46a-46b)

3. Bayatı

Oğuz Türklerince ve özellikle Doğu kanadında bulunan Türkmenlerce, Anadolu geleneğindeki “Mani” için kullanılan bir başka isimdir. Yöresel olarak, Güney ve Kuzey Azerbaycan’da, Doğu Anadolu’da yaygındır. 7 heceli olup genellikle 4 mısralık şiirlerdir. 3. mısra kafiyelendirilmez. Emânî’de 6 mısradan oluşan bayatılara rastlanmaktadır (ayr. bkz. Kerimov, 2011). Emânî’nin 3 adet 6’lık ve 2 adet 4’lük bayatısı vardır.

Yüzün gül hülâsası
Lebiñ mül hülâsası
‘Anber-efşân kâküliñ
Ter-i sünbül hülâsası
Yér oyılmışda zâtıñ
Cüz ü kül hülâsası (47b)

•••

Yetemediñ kâmiña
Tütüñ salduñ damıña
Çün savudabilmediñ
Buzlar sohgil amıña (47b)

•••

Bâğçe bârın ârzûlar
‘Aşık yârin ârzûlar
Her ne kim dünyede var
Öz mikdârın ârzûlar
Muhabbet meydânında
Mansûrdârın ârzûlar (47b)

KAYNAKÇA

- Berbercan, M. T. (2018). “Emânî’nin Şiirlerinde Çağatayca Unsurlar”, *İKSAD 1. Sosyal Bilimler Kongresi / 9-11 Mart 2018*, Bildiriler Kitabı, Mardin – Türkiye.
- Dilçin, C. (2013). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. TDK Yayınları: Ankara.
- Eraslan, K. (1993). “Çağatay Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 168-176.
- Erbay, F. (2016). *Emânî Divanı, İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım*. Palet Yayınları: Konya.
- Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*. Çev. M. Öztürk, TDK Yayınları: Ankara.
- Hudiyev, N. (1993). *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi*. Ankara.
- Kerimov, P., Hüseyini, M. (2008). *XVII Asr Azerbaycan Lirikası (Antologiya)*. Bakı.

- Kerimov, P. (2011). “XVII. Yüzyıl Azerbaycan Lirik Şiirine Halk Edebiyatının Etkisi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21/1, s. 1-18.
- Köprülü, M. F. (1970). “Âzeri”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 118-151.
- Rieu, C. (1888). *Catalogue of The Turki Manuscripts in The British Museum*, London.
- Seferli, E., Yusifov, H. (2005). *Mehammed Emami Eserleri*. Bakı.
- Sertkaya, O. F. (2000). “Azerbaycan Şairlerinin Çağatayca Şiirleri (I)”, *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 29, s. 263-266.
- Uygur, E. (2004). “Azerbaycan Âşık Edebiyatında Bir Şiir Türüne Adını Veren “Geraylı/Keraylı” Kelimesinin Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 12, No: 1, s. 129-132.

EMÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ÇAĞATAYCA UNSURLAR CHAGATAI ELEMENTS IN THE POETRY OF EMÂNÎ

Mehmet Turgut BERBERCAN

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, mtberbercan@gmail.com

ÖZET

Emânî, Türk dili ve edebiyatı tarihi içinde Azeri sahasına mensup 16. yüzyıl şairlerinden biri olarak tanınmaktadır. Fuzulî'den ve bilhassa Ali Şir Nevayî'nin tüm Türk dünyasını etkileyen şiirlerinden esinlendiği açık bir şekilde anlaşılan Emânî, divan sahibi şairlerden biri olarak kendine has üslubuyla orijinal şiirler kaleme almış önemli Türk şairlerindedir. Osmanlı coğrafyasının dışında, dinî ve kültürel olarak İran'ın ve Şii mezhebinin etki alanında bulunan bir coğrafyada şiirler yazan fakat dil açısından hem Doğu Türkçesinin (Çağatayca) hem de Batı Türkçesinin Osmanlı ve Azeri kollarını iç içe barındıran bir dil kullanan Emânî'nin şiirleri, dünyada tek nüsha olduğu bilinen bir elyazması kitapta toplanmıştır. Bu yegâne eser, Londra'da British Library'de muhafaza edilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu eser içindeki Çağatayca unsurlar incelenmiş, Çağatay Türkçesine ait ses ve yapı özellikleri eserin kelime kadrosu üzerinde Batı Türkçesine ait ses ve yapı özellikleriyle karşılaştırmalı olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emânî, Şiirler, Çağatayca, Unsurlar.

ABSTRACT

Emânî is known as one of the poets of 16th century in Azeri field of Turkish language and literature history. Emânî was influenced by Fuzulî and especially by Ali Sir Nevaî who was the impressive poet of all Turkic World. As a diwan owner Emânî was a significant Turkish poet who composed original poems with his own specific style. Outside of Ottoman geography, under the effect of Iran and Iran's shiism, Emânî who composed poems with the language Eastern Turkish (Chagatai) and also both with Ottoman Western Turkish and Azeri Western Turkish. These remarkable poems having hybrid character of Emânî was collected in an one manuscript book. This one and only book is now in the British Library. In this work, Chagatai elements of the mentioned poetry book of Emânî are analysed and the linguistic features from the perspective of phonology & morphology of Chagatai Turkish appears in the vocabulary of the book are compared with phonology & morphology features belonging to the Western Turkic.

Keywords: Emânî, Poems, Chagatai, Elements.

1. Doğu ve Batı Türklerinin Ortak Şairi: Mehmed Emânî

16.-17. yüzyıl Türk şairlerinden biri olan Emânî'nin hayatı ile ilgili bilgiler son derecede azdır. Farsça şiirleri içindeki bir beyitten tasdiklendiği şekilde, asıl ismi Mehmed (= *Muhammed* veya *Mehemmed*)'dir.¹ Emânî, tahmine göre 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde doğmuş, 17. yüzyılın başlarında vefat etmiştir. 1611 doğumlu Safevî şahı Safî'ye yazdığı bir şiir, şiirleri arasında mevcut olduğu için ölüm yılının 1611'den sonra olduğu anlaşılmaktadır. Emânî'nin yaşadığı ve şiirlerini kaleme aldığı coğrafya Safevî-İran coğrafyasıdır. Şair, İran'da sırayla tahta geçen Şah Tahmasp ve Şah Abbas devirlerinde emir olarak vazife almıştır. Şiirlerinin toplandığı mecmua, 1888'de yayımlanmış "Rieu Kataloğu" olarak bilinen "Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum"da kayıtlı olup British Library'de Or. 2872 kodu ile mahfuzdur. Bu mecmua, Emânî'nin bilinen tüm şiirlerinin içinde yer aldığı yegâne kitaptır.

Rieu Kataloğu'nun yazarlarından İngiliz araştırmacı ve diplomat S. J. Alexander Churchill, bilim literatüründe Emânî hakkında bilgiler veren ilk kişidir (bkz. Rieu, 1888: 301b-302). 1977'de Bakü'de neşredilmiş *Mehemmed Emami* isimli kitabın yazarı B. Azeroğlu (Abizade Bağış Allahbahışoğlu) ise Emânî'nin şiirlerini kitap halinde ele alan ilk kişidir. Azeroğlu'nun kitabında bir edebî değerlendirme ile seçme şiirler yer almaktadır. 1983'te Bakü'de neşredilen "Emânî Divanı"nı hazırlayan müellifler ise Emânî'nin şiirlerini kitap halinde ortaya koyan ikinci kişilerdir. Bu kitapta, Arap harfli orijinal metindeki sıraya uyulmadığı, bazı şiirlerin kitaba alınmadığı ve orijinal dil özelliklerinin Azerbaycan Türkçesinin özellikleriyle değiştirildiği görülür. Kiril harfleriyle 1983'te çıkan kitabın bir nevi ikinci baskısı hükmündeki tekrarı 2005'te Latin harfleriyle H. Yusifov'un redaktörlüğünde E. Seferli tarafından hazırlanmıştır. İlgili kitaplarda belirtildiğine göre Emânî, 1536'da Azerbaycan'ın Bayburt yöresinde (orijinal ifadeyle "Bayburt mahalında") doğmuştur (Seferli-Yusifov, 2005: 4). Bu bilgiler, *XVII Asr Azerbaycan Lirikası*'nda (= *17. Yüzyıl Azerbaycan Şiirleri Antolojisi*'nde) aynı şekilde geçmektedir (bkz. Kerimov-Hüseyni, 2008: 79). Seferli ve Yusifov'un kitabından sonra, Türkiye'de "Emânî Divanı"nı yayımlayan F. Erbay da şairle ilgili verilen bu bilgileri kaydetmiştir (Erbay, 2016: 14). Esasen Emânî hakkında verilmiş mevcut bilgilerin en eski ve asıl kaynağı, Ali Şir Nevâyî'nin *Mecalisü'n-Nefâis* isimli tezkiresine zeyil olarak Sâdikî Afşar'ın 16. yüzyılın sonunda yazdığı *Mecmau'l-Havas* isimli tezkiresindeki bilgilerdir (Eser ile ilgili bilgi için bkz. Tekcan, 2013; Musalı, 2015). Bu tezkire, Çağatay sahasındaki ikinci ve son tezkire olarak görülmektedir.

Zikredilen kaynaklar dışında, bugüne kadar hazırlanmış Türk dili ve edebiyatı tarihi çalışmalarında (misâlen bkz. F. Köprülü, 1970: 136; Hudiyev, 1993: 268-69; K. Eraslan, 1993: 175; O. F. Sertkaya, 2000: 264; Heyet, 2008: 212) Emânî ismen geçmekte veya hakkında kısa kayıtlar bulunmaktadır. Emânî'nin sadece Azerbaycan sahasına ait bir şair ya da İran-Türk şairi olarak tanıtılması doğru olmaz. Emânî, kullandığı dil ile tıpkı Fuzulî gibi,

¹ Şairin asıl ismi, tercihen Mehmed şeklindeki okuyuş benimsenerek çalışmada zikredilmiştir; bkz. 189b/5.

hem Batı Oğuzlarının hem de Doğu Oğuzlarının ortak şairi olmuştur. Doğduğu yer olarak bilinen Bayburt taraflarının sosyo-linguistik açıdan hem Batı Oğuzcasının (Anadolu Türkçesinin) hem de Doğu Oğuzcasının (İran-Azeri Türkçesi) etkisi altında olduğu düşünülürse bu tespit daha iyi anlaşılır. Fakat şiir dilinin açık bir şekilde gösterdiği gibi Emânî, Safevî İran'ında gelişerek Doğu Anadolu'nun da bazı kesimlerinin içinde bulunduğu bölgeleri etkileyen Şiilik anlayışına taraftar olan Oğuz Türklerinden biridir ve Safevî iktidarının geliştiği bölgelerde geçerli olan dinî kabullerin zâviyesinde yetişmiş bir şairdir. Tanık olduğu yüzyıllarda, Herat başta olmak üzere Safevîlerin önemli kültür merkezlerinde bulunmuş ve yazdığı "Türkçe" şiirler yoluyla İran'daki Safevî "Türk" edebiyatının 16. ve 17. yüzyıldaki temsilcilerinden biri olmuştur. Şiirlerinin de işaretlediği gibi, özellikle Farsça manzumelerindeki beyitlere göre; Emânî, sadece lirik şiirler yazan romantik bir şair değildir; Şii anlayışı kuvvetle savunarak Safevî iktidarı için adeta şiirleriyle propaganda yapmış ve fiilî mücadele saflarına katılmış (bkz. krş. Erbay, 2014 ve 2016: 15) bir asker ve aynı zamanda devlet adamıdır. Öyle ki, I. Abbas'ın Merv seferine iştirak etmiş ve Özbekler ile savaşmış, devrinin ve çevresinin temayülüne uygun olarak Osmanlı Devleti için tahkire varan beyitler söylemiştir.

2. Emânî'nin Eserleri

Emânî'nin genel olarak bilinen iki eseri vardır. Birincisi Türkçe Divan, ikincisi Farsça Divan'dır. Bu iki divan, mesnevi tarzındaki diğer manzumeler ve bir halk şiiri toplamı yahut divançesi teşkil eden şiirler ile birlikte tek el yazması kitap içinde bir mecmua halindedir. Dünyada tek nüsha olarak bulunan ve British Library'de Türkçe yazmalar koleksiyonunda Or. 2872 koduyla saklanan eser, büyük ihtimalle S. J. Alexander Churchill tarafından ya da bu zâtın vesile olduğu bir yolla İngiltere'ye getirilmiştir. Öyle ki eser cildinin ilk kısımlarındaki boş bir sayfada söz konusu şarkiyatçının imzası ve "No 93" kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt eserin daha önceden başka bir koleksiyona ya da kitaplığa ait olduğunu düşündürmektedir.

Eserin ilk kısmı Türkçe manzumelere, ikinci kısmı ise Farsça manzumelere ayrılmıştır. Eser içindeki bazı sayfaların eksik ve sırasının karıştırılmış olduğu, bazı sayfaların ise boş bırakıldığı görülür. Bununla birlikte müstensih, bazı sayfaların derkenarlarına da şiirler kaydetmiştir. Ta'lik hatla yazılmış el yazması esere bütünüyle bakıldığında, bir mecmua halinde klasik tertipten ayrılan bir tarza sahip olduğu kesinlikle anlaşılmaktadır. Türkçe manzumelerin bulunduğu kısım, ilk 90 varaktadır ve sayfalarda standart olmamakla birlikte genellikle 13-15 beyit satırı kullanılmıştır. Bu kısımda yer alan Türkçe Divan'ın bitirilme tarihi, 13b/7'deki beyte göre, H. 1014 (M. 1605-06)'tür. Farsça kısım ise daha hacimli olup 156 varaktır. Şimdiye kadar Farsça Divan üzerinde metin neşri yahut tahlilî bir çalışma yapılmamıştır.

Mecmua içindeki boş sayfalar üzerine yazılmış şiir denemeleri, yazmanın müstensihinin şairin bizzat kendisi olduğunu düşündürmektedir. Fakat bunlar, farklı bir müstensihe ait harf, kelime ve mısra denemeleri olarak da düşünülebilir. Örneğin 21a'daki

Türkçe karalamalar ve Farsça Divan'ın sonundaki boş sayfalarda bulunan pratikler ilgi çekicidir.

Mecmuada, bir takım şekle dayalı farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle, düzensiz şekilde sıralanmış içerik dikkati çekmektedir. Türkçe Divan, klasik bir şekilde alışıldığı üzere, Tanrı'ya övgü ile başlar; kasideler, gazeller, terki-i bend ve terci-i bendler, rübailer, kıt'a ve ferdler içerir. Fakat bir divan disiplini içinde düzeni bulunmayan şiirler ve istisnai olarak ayrı düşünülmesi gereken manzum hikâyeler / mesneviler de divanın akışını, yeknesaklığını keserek aralara yerleştirilmiştir. Bir mesnevi beytinde, içinde mesnevinin yazılış tarihi kaydı bulunmaktadır (H. 1006 / M. 1597-98). Birçok sayfadaki derkenarlara ilâve şiirler ayrıca yazılmıştır. İşte tüm bu hususlar, esasen el yazması bir defter olan kitabın bir çok nüshası bulunan diğer birçok klasik şiir divanından ayrıldığını, dikkat çekici olarak şairin divanlarını da içeren bir şiir toplama, yani şaire ait tüm manzumeleri, eserleri bir araya getirme amacıyla kaleme alınmış külliyat mahiyetinde bir mecmua olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Emânî'nin bir halk şairi olduğu da görülmektedir. Aruzla yazılmış klasik şiir ekolüne ait olmayan, hece ölçüsüyle ve Oğuz Türkçesi kullanılarak sade bir dille yazılmış çeşitli şiirler de mecmua içinde bulunmaktadır. Bu şiirlerin tabii olarak "Türkçe Divan"dan müstakil olarak, sayıca az olsa da ayrı bir eser bütünü, bir divançe halinde değerlendirilmesi yanlış olmaz.

3. Emânî'nin Dili

Emânî devrinin ve çevresinin klasik şiir dilinde Çağatay Türkçesi hâkim ve baskındır. Klasik bir şair olarak Emânî'nin şiirleri okunduğunda, O'nun en başta, Çağatay şiirinin üstadı Nevâyî'nin dilinden etkilendiği hemen anlaşılır. Bilindiği gibi Ali Şir Nevâyî'nin kendi eserleri vasıtasıyla sistematize edip standartlaştırdığı klasik edebiyat dili, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'daki Türkçenin klasik bir edebiyat dili halinde irtifa kazanmasını sağlamış ve 20. yüzyıla değin, Osmanlı Devleti'nin bulunduğu yerler dışında, tüm Türk dünyasında tek edebiyat dili olarak kullanılmış; Özbekçe, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Tatarca gibi çeşitli çağdaş Türk lehçelerinin edebiyat dili olarak ortaya çıktığı döneme kadar varlığını devam ettirmiştir.

Emânî üzerindeki ikinci büyük tesir kaynağı Oğuz şiirinin üstadı Fuzulî'dir. Gazellerdeki tema ve söyleyiş benzerlikleri, ilham noktaları üzerindeki belirgin his aynılıkları, Oğuz asıllı bir şair olan Emânî'nin yine bir Oğuz Türk'ü olan Fuzulî'den bilhassa hissiyat açısından etkilendiğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Emânî üzerindeki üçüncü büyük tesir ise tabii olarak Safevî devletinin kurucusu ve İran'daki Türkçenin büyük temsilcisi Şah İsmail, yani Hatâyî'dir. Özellikle halk şiiri söylemek, böylece halka hitap etmek ve Şii nazarından doktrinsel unsurların şiire dökülmesini sağlamada Hatâyî'nin Emânî için bir model olduğu aşikârdır.

Halk şiiri tarzının Emânî şiirleri arasında görülmesi, O'nun çift yönlü bir sanat bakışıyla yettiği kültür coğrafyasının her seviyesine indiğini, kültürel olarak asıl geldiği ve

yetiştığı yer (Bayburt dolayları) ile ilmen ve siyaseten yetiştiği yer (İsfahan, Herat gibi kültür merkezleri) arasında şiir yoluyla bir köprü kurma çabasını ayrıca göstermektedir. Emânî'nin tasarladığı bu köprüyü doğal olarak dil üzerinden eserlerine yansıttığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Emânî, klasik şiirlerinde Türk dünyasının önemli edebiyat dili Çağatay Türkçesini yoğun bir şekilde kullanmış, fakat öte yandan gerek klasik gerekse halk tarzına sahip bazı manzumelerinde Oğuz Türkçesinden ve bu Türk lehçesinin tüm imkânlarından yararlanmışır. Hatta bu karışık dilli şiir anlayışının gayri ihtiyari bir şekilde Türkmenlerin Anadolu kanadı ile İran kanadını, bir başka deyişle Ön Asya kolunu şiir dilinde birleştirdiği söylenebilir (Ayr. bkz. Berbercan, 2018a).

Ş Emânî'nin Şiirlerinde Çağatayca Unsurlar

Emânî, öz lehçesi Oğuz Türkçesinin (Batı Türkçesi) özelliklerini mümkün derecede ve çeşitlilik gösterecek şekilde şiir dilinde kullanmış olmasına rağmen Çağatay (Doğu Türkçesi) dil özelliklerini daha baskın ve daha yaygın bir nispette kullanmıştır. Şiirlerinde, devrin anlayışına uygun olarak 15. yüzyılın ortasından 20 yüzyıla kadar, Osmanlı-Türk coğrafyasının sınırları dışında, Türk şair ve ediblerinin eser kaleme alırken bakıp örnek aldıkları bir kılavuz olan Nevâyî'nin eserlerindeki dile ait gramerin büyük ölçüde devam ettirildiği görülmektedir. Bu durum, her ne kadar şairlerin bütünüyle kendi öz lehçeleriyle şiir yazmalarını engellemiş olsa da Türk dünyasının müşterek bir standart halinde imla, ses, yapı ve kelime kadrosu açısından uyum sağlamasını, birleşerek ortak bir ahenk teşkil etmesini mümkün kılmıştır. Aşağıdaki incelemede; Emânî'nin kullandığı şiir dili; ses ve yapı açısından olmak üzere iki cephede ele alınmıştır. Şiirlerdeki gramer unsurlarının Batı Türkçesi ile farklılaşan yahut aynı bulunan durumları belirtilerek Emânî'nin dilindeki standartlaşmış veya düzensiz bulunan ses ve yapı özellikleri tespit edilmiştir. Bu yolla ayrıca, Emânî şiirlerinden hareketle, 16.-17. yüzyıldaki Türk dünyasında geçerli olan yazı dillerinin (Doğu ve Batı Türkçelerinin) kesiştikleri ve ayrıldıkları noktalara temas edilmiştir.

I. Ses Açısından

i. Kapalı e (é) meselesi: XIV. asra ait Harezmi Türkçesi metinlerinde ilk hecede /e/ yerine gittikçe artarak *ye* (ع) veya *fethalı ye* (ع) ile gösterilen (Nehcü'l-Ferâdis'teki gibi) bir ses görülmektedir. (ع) ile yazılışın XV. asırda umumileştiği göz önüne alınırsa, (ع) harfinin /i/ ve /é/ olmak üzere iki ayrı sesi temsil ettiği görülecek ve Çağataycanın kullanıldığı Orta Asya'da bugün /é/, Kazan Türkçesinde ise /i/ telaffuzunun geçerli olduğu hesaba katıldığında, Çağatayca için /é/ sesini kabul etmek makul olacaktır (ayr. bkz. Berbercan, 2018b: 43-44). Metindeki imlada, *é* < *e* değişmesinin standart bir şekilde bulunmadığı ve eski /e/'nin pek çok örnekte devam ettiği görülür: krş. *meni* (33b/2) ~ *mén* (32b/5), *deyem* (34b/3) ~ *dédi* (32b/8), *elige* (36b/13) ~ *élgide* (31b/12), *yétmes* (30b/7) ~ *yetdi* (33a/9) vs.

ii. Ünlü yuvarlaşması: Bilhassa çift dudak ünsüzü /m/'nin veya /p/'nin yuvarlaklaştırıcı regresif etkisiyle bağlama ünlüleri üzerinde görülür; *étdüküm* (18b/7), *körmeyüp* (17a/12), *hayâtum* (19a/10), *olmuş* (86a/9); kelime sonunda /G/ düşmesine bağlı olarak yuvarlaklaşmalar ayrıca vardır: *ayru* (46b/1), *sevgülü* (46b/1). Bağlama ünlüsündeki yuvarlaklaşma, Çağataycada çok nadiren gözlenir. Emânî'de görülen eğilim, Batı Türkçesinin bâriz etkisyledir.

iii. Birkaç istisna dışında kelime başında /k/ korunmaktadır: *kelmeye* (19b/3), *keç* (87b/9), *köriçek* (89b/2), *kün* (17a/14) vs. Ancak belirtmelidir ki, metinde palatal /k/ ile palatal /g/'yi ayırmayı sağlayacak bir imla özelliği yoktur; kezâ ön ses için sürekli ک (kef) kullanılır. Emânî'nin Doğu Türkçesi söyleyişe şiirinde yaygınlık vermesi, tercihen metinde /k/ şeklinde bir okumayı gerektirmiştir.

iv. Kelime başında /D/'nin geliştiği görülmekle birlikte /T/ hâkimdir: *tar* (7a/13), *ték* (18b/3), *tilsiz* (78b/14) vs.; /D/'nin bulunduğu örneklerin bir kısmı alışıldık biçimde Nevâyî dilinde de görülen örneklerdir: *dék* (79a/5), *dér* (80a/8), *durur* (83a/10) vs. Bunlar haricinde az miktarda bulunanlar Batı Türkçesine ait şiir dili unsurlarıdır: *dutup* (80a/13), *dutupdur* (20a/7), *dutsaqum* (46b/3), *dal* (44b/10), *dağlar* (45b/D-6) vs.

v. Gövde veya ek bünyesindeki /K/ ve /G/'nin düşürülmesi: *olan* (79b/8) [*< ol-ğan*], *olanda* (84a/8) [*< ol-ğanda*], *emrine* (80b/13) [*< emr-i-n-ge*], *olalı* (62a/D-5) [*< ol-ğalı*]; bu örnekler, doğal olarak Çağatay Türkçesinin diyalektolojik yapısını yansıtmamakta olup tipik Batı Türkçesi özellikleridir. İlâveten, şiirlerde geçen *qamu* şeklinden (17a/5) hareketle, kelime sonunda /ğ/ düşmesi bulunmaktadır ki bu sesin düşmesi karakteristik Batı Türkçesi özelliğidir (krş. Çağatayca *kamuğ* [Berbercan, 2018b: 335])

vi. Dudak ünsüzleri arasında değişme görülebilmektedir (/p-/ < /b-/ ve /-f-/ < /-p-/). Bu değişmeler, Çağatay Türkçesinde rastlanan türden değişmelerdir: *tofrağ* (85b/1), *pozmaz* (31b/6); fakat /v-/ < /b-/, ve /b-/ < /m-/ değişmeleri, Batı Türkçesini yansıtır: krş. *véür* (86b/12) ~ *bérip* (2b/5), *var* (89b/5) ~ *bar* (2b/8), *beni* (4b/1) ~ *menim* (90a/1) vs.

vii. /y/ düşmesi: Şiirlerde görülen bu ses olayının doğrudan doğruya Batı Türkçesinin doğu kanadına ait bir özellik olarak değerlendirilmesi mümkündür; *igit* (12b/6), *ürekin* (35a/8); fakat aynı ses olayının Çağataycada düzensiz bir şekilde görüldüğü belirtmelidir: *ilan*, *yıd* (bkz. Berbercan, 2018b: 46).

viii. /-x-/ < /-q-/ değişmesi: Emânî'de görülen Batı Türkçesinin Doğu kanadına ait tipik ses değişmesidir; *saxlasun* (12b/1), *baxmaquna* (17b/3), *yıxar* (86b/9) vs. Çağataycada sadece *yaxşı*, *oxşa-* gibi metinlerde sıkça geçen bazı şekillerde bu değişmeye rastlanır.

ix. /-l-'nin düşürülmesi: *ketürmiş* (12a/3); söz konusu *ketür-* fiili, yukarıdaki iki özellik gibi Batı Türkçesinin söyleyiş özelliklerini yansıtmaktadır (krş. Çağatayca *keltür-* [Berbercan, 2018b: 342]).

II. Yapı Açısından

§ Aşağıdaki tabloda, Emânî şiirlerinde bulunan aynı görevi üstlenen Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi yapı birimleri, örneklerle birlikte, aynı sıra düzeni içinde karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu karşılaştırma tablosu, metnin genel çerçevede yapı bilimsel bir analizini sunmakta ve 16.-17. yüzyıldaki Türk yazı dilinin Doğu Türkçesi kolu ile Batı Türkçesi kolu arasındaki farkları göstermektedir:

↔	Batı Türkçesi		Doğu Türkçesi	
i.	İsimden isim yapan ek: /+IU/	<i>odlu</i> (18b/2)	İsimden isim yapan ek: /+IIG/	-
ii.	İlgi eki: /+I/Uŋ/	<i>ğamıŋ</i> (19b/6), <i>yüzüŋ</i> (86a/3)	İlgi eki: /+nIŋ/	<i>şūxnıŋ</i> (5a/6)
iii.	Belirtme eki: /+I/	<i>hālımı</i> (80a/4), <i>bizi</i>	Belirtme eki: /+nI/	<i>şeydāni</i> (5a/7), <i>bizni</i> (84b/1)

		(19a/12)		
iv.	Yönelme eki: /+(y)A/	<i>emrine</i> (80b/13), <i>kimseye</i> (16b/12)	Yönelme eki: /+GA/	<i>belālarğa</i> (5a/6)
v.	Ayrılma eki: /+dAn/	<i>sudan</i> (13a/7)	Ayrılma eki: /+dIn/	<i>hāletdin</i> (14a/13)
vi.	O zamirinin belirtme, yönelme, ilgi, vs. hal çekimi	<i>onu</i> (34b/5), <i>oña</i> (15a/7)	O zamirinin belirtme, yönelme, ilgi vs. hal çekimi	Sadece /a-/ ile: <i>anıñ</i> (18a/11), krş. <i>ansız</i> (85b/6)
vii.	Zamir n'si	<i>bālunga</i> (16a/6)	Zamir n'sinin kullanılmaması	<i>cānıga</i> (87b/12)
viii.	Batı Türkçesinde yaygın öğrenilen geçmiş zaman eki: -mİş	<i>eylemiş</i> (2b/13)	Doğu Türkçesinin yaygın öğrenilen geçmiş zaman eki: - (I/U)pdUr{ur}	<i>bolupdur</i> (4b/8)
ix.	Batı Türkçesinde gelecek zaman için geliştirilen ek: /-AçAK/	<i>dolaçak</i> (53b/1), <i>olaçak</i> (33b/D-1)	Doğu Türkçesinin aslî gelecek zaman eki: /-GAy/	<i>tolğay</i> (17b/12)
x.	İstek eki: /- (y)A/	<i>déyem</i> (34b/3), <i>bola</i> (80a/4), <i>olağ</i> (22b/1)	İstek/gelecek zaman eki: /- GA/	-
xi.	Sıfatfiil eki: /- (y)An/	<i>olan</i> (79b/8), <i>démeyen</i> (61b/D-4)	Sıfatfiil eki: /- GAN/	<i>oxşatğan</i> (18a/12)
xii.	Sıfatfiil eki: /dUK/	<i>étüküm</i> (18b/7)	Sıfatfiil eki: /- GAN/	<i>söylegenindi</i> <i>n</i> (32b/1)
xiii.	Sıfatfiil eki: /- IçAK/	<i>yetiçek</i> (18b/10)	Sıfatfiil eki: /- GU/	-
xiv.	Zarffiil eki: /- AndA	<i>olanda</i> (84a/8)	Zarffiil eki: /-GAndA/	<i>bolğanda</i> (9b/5)
xv.	Zarffiil eki: /- AII/	<i>olalı</i> (62a/D-5)	Zarffiil eki: /- GAI/	<i>qılğalı</i> (7b/13)
xvi.	Zarffiil eki: /- IçAK/	<i>köriçek</i> (89b/2)	Zarffiil eki: /- GAç/ ve ayr. bkz. /-GAndA/	<i>qılğaç</i> (12b/1)

xvii.	Zarffiil eki /UbAn/'ın genişletilmiş hali: /UbAnI/	<i>édübeni</i> (33b/13)	Zarffiil eki: /(I)pAn/ (krş. Etü. - pAn)	-
xviii.	Zarffiil eki: /-(y)IUp/	<i>bilip</i> (78b/5), <i>étmeyip</i> (36b/4), <i>körmeyüp</i> (17a/12)	Zarffiil eki: -(I/U)p	<i>körgüzüp</i> (89b/9)
xix.	Soru eki: /mI/	<i>bolay mı</i> (2b/10)	Soru eki: /mU/	<i>olğay mu</i> (85a/11)
xx.	1. şahıs zamirlerinde ilgi eki: /+üm/	<i>menüm</i> (46b/12), <i>menim</i> (90a/1), <i>bizüm</i> (6b/8)	1. şahıs zamirlerinde ilgi eki: /+iñ/	-
xxi.	1. teklik şahıs bildirme, geniş zaman veya öğrenilen geçmiş zaman çekimi: /+(y)Am/	<i>fedāviyem</i> (82b/7), <i>qalmışam</i> (8a/11)	1. teklik şahıs bildirme çekimi: +DUr{ur} + zamir, + {érür} + zamir	-
xxii.	1. çokluk şahıs bildirme, geniş zaman veya öğrenilen geçmiş zaman çekimi: /+(y)Uz/	<i>éderüz</i> (5b/9), <i>olmuşuz</i> (87b/13)	1. çokluk şahıs bildirme çekimi: +DUr{ur} + zamir, + {érür} + zamir	-
xxiii.	1. teklik şahıs geniş zaman olumsuzluk çekimi: /-mAn/, /-mAnAm/, /-mAzAm/	<i>sayman</i> (62b/10), <i>yemenem</i> (80a/8), <i>eylemezem</i> (53a/13)	1. teklik şahıs geniş zaman olumsuzluk çekimi: /-mAz/ + zamir	-
xxiv.	<i>i-mek</i> yardımcı esas fiilinin birleşik çekimde düşürülebilmesi	<i>olsalar-dı</i> (84b/8), <i>öğredürdü m</i> (84b/8)	<i>i-mek</i> yardımcı esas fiilinin birleşik çekimde düşürülebilmesi	<i>alğay-dı</i> (87b/5)
xxv.	Yeterlilik yardımcı fiili <i>bil-</i> ve olumsuz yeterlilik	<i>édemez</i> (5b/12), <i>ola bilmes</i> (83a/7)	Yeterlilik yardımcı fiili <i>al-</i>	<i>ayta al-</i> (74b/14)

	yardımcı fiili {u}-ma-			
--	---------------------------	--	--	--

§ Sonuç

Sonuç olarak, Emânî ve edebî şahsiyeti üzerinde durularak şiirlerinde kullandığı dil; ses ve yapı açısından iki safhada ele alınmıştır. Şiirlerdeki gramer unsurlarının Batı Türkçesi ile farklılaşan yahut aynı bulunan durumları belirtilerek Emânî'nin dilindeki standartlaşmış veya düzensiz bulunan ses ve yapı özellikleri tespit edilmiştir. Bu analiz vasıtasıyla, Emânî'nin şiirleri üzerinden hareket edilerek 16.-17. yüzyıldaki Türk dünyasında geçerli olan yazı dillerinin (Doğu ve Batı Türkçelerinin) kesiştikleri ve ayrıldıkları noktalara temas edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Azeroğlu, B. (1977). *Mehemmed Emami*. Bakı.
- Berbercan, M. T. (2018a). “Dil Açısından Bir İnceleme: Emânî'nin Hece Ölçüsüyle Yazılmış Şiirleri”, *İKSAD 1. Sosyal Bilimler Kongresi / 9-11 Mart 2018*, Bildiriler Kitabı, Mardin – Türkiye.
- Berbercan, M. T. (2018b). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Giriş – Gramer – Metin – Notlar - Dizin-Tıpkıbasım)*. Bilge Oğuz Yayınları: İstanbul.
- Eraslan, K. (1993). “Çağatay Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 168-176.
- Erbay, F. (2016). *Emânî Divanı, İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım*. Palet Yayınları: Konya.
- Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*. Çev. M. Öztürk, TDK Yayınları: Ankara.
- Hudiyev, N. (1993). *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi*. Ankara.
- Kerimov, P., Hüseyini, M. (2008). *XVII Asr Azerbaycan Lirikası (Antologiya)*. Bakı.
- Köprülü, M. F. (1970). “Âzeri”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 118-151.
- Musalı, V. (2015). “Türk Tezkireciliğinin Araştırılmamış Bir Sayfası”, *Bilig*, S. 72, s. 73-92.
- Rieu, C. (1888). *Catalogue of The Turki Manuscripts in The British Museum*, London.
- Seferli, E., Yusifov, H. (2005). *Mehemmed Emami Eserleri*. Bakı.
- Sertkaya, O. F. (2000). “Azerbaycan Şairlerinin Çağatayca Şiirleri (I)”, *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 29, s. 263-266.
- Tekcan, M. (2013). “Sâdikî Afşar'ın *Mecma'ul-Havâs* 'ı: Çağatay Türkçesinde Yazılmış Şâirler Tezkiresi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8, S. 13, s. 169-178.

TAŞIMALI EĞİTİMDEN YARARLANAN ÖĞRENCİLERİN TAŞIMALI EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

İ.Bakır ARABACI

Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim fakültesi, arabacibaki@gmail.com

Meltem SÜNKÜR ÇAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi , meltem.sunkur@gmail.com

ÖZET

Eğitim hakkı evrensel olarak tanınan temel insan hakları arasındadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 26.ve 27. Maddesi, Çocuk Hakları Sözleşmesinin 28. ve 29. Maddeleri, Anayasamızın 42. Maddesi gibi uluslararası ve ulusal birçok hukuki düzenleme çocukların eğitim haklarını güvence altına almıştır. Ülkemizde çocukların zorunlu eğitimden yararlanmaları konusunda birçok düzenleme bulunmaktadır. 1980 yılından sonra “Kendi Okulunu Kendin Yap” kampanyası ile her yerleşim birimine okul yapılması sağlanmış; ancak dağınık yerleşim yapısı, nüfus azlığı, iç göçler, YİBO ve birleştirilmiş sınıf uygulamasının getirdiği sorunlar nedeniyle 1989-1990 öğretim yılında taşımali ilköğretim uygulamasına geçilmiştir. Nüfusu az ve dağınık yerleşim birimlerinde bulunan okullardaki öğrencilerin, merkez olarak seçilen eğitim kurumlarına gününbirlik araçla taşınarak, eğitim öğretim faaliyetlerinin bu okullarda sürdürülmesini amaçlayan eğitime “Taşımali eğitim” adı verilmektedir. Taşımali eğitimin akademik, ekonomik birçok açıdan faydalarının bulunduğu ve bu uygulamanın devam ettirilmesi yönünde olumlu görüş belirten araştırmalar bulunmaktadır (Büyükkaragöz ve Şahin,1995; Özkan, 1997; Küçüköğlü, 2001; Ağırkaya, 2010; Yurdabakan ve Tektaş, 2013). Ancak aynı araştırmalarda olumsuz bazı durumların olduğundan da bahsedilmektedir. Bu araştırma taşımali eğitim uygulamasından yararlanan öğrencilerin taşımali eğitim konusundaki görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinde tarama survey yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Muş il merkezi ve Hasköy İlçe Merkezinde taşımali öğretimden yararlanan öğrencilerden seçkisiz küme örnekleme yöntemi ile belirlenen ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden 200 öğrenci (5, 6,7, 8. sınıf öğrencileri) oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış, verilerin analizinde f, % ve aritmetik ortalama kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre öğrencilerin taşımali eğitim uygulamasından genelde memnun oldukları, taşıma merkezi okulda öğretimsel kaynaklara ulaşabildikleri, ders içi ve dışı etkinliklere daha fazla katılabildikleri, ancak sabahları kahvaltı yapamadıkları, yemekhanede çıkan yemeğin kalitesiz ve yetersiz olduğu, servis şoförünün araçta sigara içtiği, okul yönetici ve öğretmenlerinin taşıma ile ilgili sorunlarla yeterince ilgilenmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Taşımali eğitim, eğitim hakkı, öğrenci görüşleri

Giriş

Eğitim hakkı evrensel olarak tanınan temel insan hakları arasındadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 26. ve 27. Maddesi, Çocuk Hakları Sözleşmesinin 28. ve 29. Maddeleri, Anayasamızın 42. Maddesi gibi uluslararası ve ulusal birçok hukuki düzenleme çocukların eğitim haklarını güvence altına almıştır. 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 8. Maddesinde eğitimde herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanması öngörülmektedir.

Ülkemizde çocukların zorunlu eğitimden yararlanmaları konusunda birçok düzenleme bulunmaktadır. 1980 yılından sonra “Kendi Okulunu Kendin Yap” kampanyası ile her yerleşim birimine okul yapılması sağlanmış; ancak dağınık yerleşim yapısı, nüfus azlığı, iç göçler, YİBO ve birleştirilmiş sınıf uygulamasının getirdiği sorunlar nedeniyle taşınmalı ilköğretim uygulamasına geçilmiştir.

Taşınmalı eğitim, okula erişimde sorunlar yaşayan ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin belirli merkez okullara gününbirlik taşınarak eğitim ve öğretim görmelerini sağlamak amacıyla yapılan bir uygulamadır (MEB, 2012). Ülkemizde 1989-1990 eğitim öğretim yılından itibaren taşınmalı eğitim uygulaması yürütülmektedir. 1997-1998 eğitim öğretim yılından itibaren ülke genelinde Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu İlköğretime geçiş yapıldıktan sonra taşınmalı eğitimin uygulama alanı yaygınlaşmıştır.

2017-2018 eğitim öğretim yılında Türkiye genelinde; ilköğretimde 12.028 taşıma merkezi okulda 757.769 öğrenci, ortaöğretimde 5.152 taşıma merkezi okulda 472.337 öğrenci, özel eğitimde ise 6.034 merkez okulda 92.175 olmak üzere 1.322.281 öğrenci taşınmalı eğitimden yararlanmaktadır (Bölgegenem, 2017).

Yapılan araştırmalarda taşınmalı eğitimin akademik, ekonomik birçok açıdan faydasının bulunduğu, ancak; ulaşım, yorgunluk, beslenme, sosyal etkileşim, akademik başarıdaki düşüş, veli ilgisizliği, servis araç ve şoföründen kaynaklı birçok olumsuz etkilerinin olduğu ortaya çıkmıştır (Büyükkaragöz ve Şahin,1995; Özkan, 1997; Küçükkoğlu, 2001; Ağırkaya, 2010; Yurdabakan ve Tektaş, 2013). Bu nedenle bu konunun çeşitli boyutları ile araştırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır

Bu araştırmanın amacı, taşınmalı eğitim kapsamında öğrenim gören öğrencilerin görüşlerini belirlemektir.

Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Muş il merkezi ve Hasköy İlçe Merkezinde taşınmalı öğretimden yararlanan YİBO öğrencilerden seçkisiz küme örnekleme yöntemi ile belirlenen ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden 193 öğrenci (5, 6,7, 8. sınıf öğrencileri) oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı olarak 47 maddelik anket kullanılmış, anket maddeleri görünüş ve kapsam geçerliliği açısından alan uzmanı iki akademisyen ve taşınmalı okul müdürü tarafından incelenmiş, öneriler doğrultusunda geliştirilmiştir. Verilerin analizinde f, % ve aritmetik ortalama kullanılmıştır. Anket genelinin aritmetik ortalaması hesaplanırken olumsuz maddeler ters çevrilerek hesaplama yapılmıştır.

Anket maddelerinin derecelenmesinde Likert türü beşli dereceleme kullanılmış, öğrenci görüşlerinin yorumlanmasında aşağıdaki oran kullanılmıştır:

- 1,00-1,79 Hiç Katılmıyorum

- 1,80-2,59 Katılmıyorum
- 2,60-3,39 Kararsızım
- 3,40-4,19 Katılıyorum
- 4,20-5,00 Tamamen katılıyorum

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, sınıf değişkeni ve taşınmalı öğretimden yararlanma süreleri açısından dağılımları Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin cinsiyet değişkeni açısından dağılımları

Cinsiyet (öğrenci)	f	%
Kız	104	53,89
Erkek	89	46,11
Toplam	193	100,00

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet açısından dağılımları birbirine yakındır.

Tablo 2. Öğrencilerin sınıf değişkeni açısından dağılımları

Sınıflar	f	%
5.sınıf	23	11,92
6.Sınıf	50	25,91
7.Sınıf	45	23,31
8.Sınıf	75	38,86
Toplam	193	100,00

Araştırmaya katılan öğrenciler içerisinde en fazla 8. Sınıf öğrencileri en az ise 5. Sınıf öğrencileri yer almaktadır. 5. Sınıf öğrencilerinden anket maddelerini anlayıp, yorumlayabilenler araştırmaya katılmışlardır. Araştırmaya katılan öğrencilerin taşınmalı öğretimden yararlanma süreleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin taşınmalı eğitimden yararlanma süreleri

Taşınmalı Eğitimden Yararlanma süresi	f	%
1-2 Yıl	31	16,06
3-4yıl	29	15,03
5-7 yıl	133	68,91
Toplam	193	100,00

Öğrencilerin öğrenim gördükleri okul YİBO olduğundan ve ikamet adreslerinde okul bulunmadığından büyük çoğunluğu 5 yıldan fazla bir süreden beri taşınmaktadır. Öğrencilerin taşınmalı eğitime ilişkin görüşleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin taşınmalı eğitime ilişkin görüşleri

Seçenekler	Kesinlikle Katılmıyor		Katılmıyor		Kararsız		Katılıyor		Kesinlikle Katılıyor		X
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
1. Taşınmalı ilköğretim uygulaması olmasaydı okula devam edemezdim.	38	19,69	25	12,95	33	17,10	49	25,39	48	24,87	2,77
2. Kendi köyümden okula gitmek isterdim.	61	31,61	27	13,99	17	8,81	43	22,28	45	23,32	3,08
3. Servisle okula geldiğimde sağlık problemleri (baş ağrısı, yorgunluk sorunu yaşıyorum).	27	13,99	28	14,51	22	11,40	53	27,46	68	35,23	2,52*
4. Taşınmalı ilköğretim uygulamasından memnunum.	76	39,38	65	33,68	16	8,29	21	10,88	15	7,77	1,70
5. Taşınmalı eğitimle birlikte okul başarımlarım düştü.	17	8,81	16	8,29	24	12,44	55	28,50	80	41,45	3,83*
6. Taşıma merkezi okuluma uyum sağlamakta zorlanmadım.	31	16,06	31	16,06	37	19,17	45	23,32	49	25,39	3,25
7. Okulda yeterli personel bulunmuyor.	40	20,73	27	13,99	48	24,87	37	19,17	41	21,24	3,11*
8. Okuldaki ders dışı faaliyetlere katılabiliyorum.	47	24,35	49	25,39	30	15,54	32	16,58	35	18,13	2,74*
9. Okulda	51	26,42	68	35,23	32	16,5	21	10,88	32	16,58	2,71

derslerimde kullanabileceğim yeterli kaynağa ulaşabiliyorum.						8						
10. Öğretmenlerim taşımali öğrencilere anlayışlı davranmıyor.	19	9,84	27	13,99	39	20,21	27	13,99	81	41,97	3,64	2,36*

Tablo 4 devam

Seçenekler	Kesinlikle Katılmıyor		Katılmıyor		Kararsız		Katılıyor		Kesinlikle Katılıyor		X	
11. Okulumuzda yeterli öğretmen bulunmuyor.	25	12,95	7	3,63	34	17,62	50	25,91	77	39,90	3,76	1,98*
12. Okul yönetimi taşımali eğitimde karşılaştığım sorunlarla ilgilidir	39	20,21	30	15,54	54	27,98	34	17,62	36	18,65	2,99	
13. Öğretmenler taşımali eğitim sorunlarına karşı ilgilidir.	71	36,79	36	18,65	44	22,80	19	9,84	23	11,93	2,41	
14. Kalabalık sınıflarda eğitim görüyorum.	40	20,73	17	8,81	18	9,33	52	26,94	66	34,20	3,45	2,55*
15. Okulda köy arkadaşlarımı daha yakın buluyorum.	51	26,42	31	16,06	34	17,62	26	13,47	51	26,42	2,98	3,02*

16. Okulum bana istediğim olanakları sunmaktadır.	37	19,17	44	22,80	40	20,73	36	18,65	37	19,17	2,93
17. Okul dışında arkadaşlarımla rahatça görüşebiliyorum.	48	24,87	37	19,17	26	13,47	35	18,13	54	27,98	3,13
18. Taşınmalı diğer öğrencilerle iletişim kuramıyorum.	18	9,33	21	10,88	34	17,62	43	22,28	75	38,86	3,67 2,26*
19. Velim okuldaki toplantılara katılır.	73	37,82	57	29,53	23	11,92	23	11,92	17	8,81	2,24
20. Taşınmalı öğrenci velileri ile iletişime geçmekte zorluk yaşanmaktadır.	24	12,44%	21	10,88%	51	26,42%	39	20,21%	58	30,05%	3,45 2,55*
21. Velim eğitimimle ilgilidir.	109	56,48	43	22,28	19	9,84	14	7,25	88	4,15	1,80
22. Servis araçlarında öğrenci sayısı azdır.	68	35,23	49	25,39	21	10,88	18	9,33	37	19,17	2,51
23. Servis sürücüsü serviste sigara içer.	40	20,73	9	4,66	24	12,44	30	15,54	89	46,11	3,60 2,37*
24. Servis sürücüsü öğrencilere anlayışlı davranır.	85	44,04	31	16,06	21	10,88	17	8,814	39	20,21	2,45

25. Servis sürücüsü ile iletişim problemi yaşıyorum.	25	12,95	15	7,77	21	10,88	44	22,80	88	46,60	3,80	2,19*
26. Servis sürücüsü servis aracına yük alıyor.	25	12,95	19	9,84	25	12,95	37	19,17	87	45,08	3,79	2,26*

Tablo 4 Devam

Seçenekler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		X	
27. Servis sürücüsü servisi hızlı kullanıyor.	31	16,06	19	9,84	26	13,47	47	24,35	70	36,27	3,55	2,45*
28. Okula, servise geç kaldığım için gelmediğim zamanlar olur.	35	18,13	21	10,88	18	9,33	53	27,46	66	34,20	3,49	2,51*
29. Servis sürücüsü temiz ve bakımlıdır.	79	40,93	53	27,46	27	13,99	16	8,29	18	9,33	2,18	
30. Yemekhanede yapılan yemekler yetersizdir.	96	49,74	30	15,54	28	14,51	18	9,33	21	10,88	2,16	3,84*
31. Taşımalı eğitim okula devamımı olumsuz olarak etkiler	19	9,84	19	9,84	54	27,98	34	17,62	67	34,72	3,30	2,42*
32. Taşımalı eğitim uygulaması ekonomik uygulamadır.	46	23,83	32	16,58	75	38,86	22	11,40	18	9,33	2,65	

33. Milli Eğitim Müdürlüğü ve diğer sorumlu birimler düzenli kontroller yapmaktadır.	55	28,50	36	18,65	74	38,34	12	6,22	16	8,29	2,36
34. Taşımali ilköğretim uygulamasını doğru bulurum.	72	37,31	53	27,46	37	19,17	16	8,29	15	7,7	2,22
35. Taşımali eğitim uygulaması okuldaki disiplin problemini artırmaktadır.	23	11,92	24	12,44	82	42,49	22	11,40	42	21,76	3,20 2,81 *
36. Taşımali eğitim fırsat ve imkan eşitliğini sağlar	53	27,46	40	20,73	62	32,12	20	10,36	18	9,33	2,53
37. Taşımali ilköğretim uygulamasına devam edilmelidir.	81	41,97	52	26,94	38	19,69	5	2,59	17	8,81	2,10
38. Taşımali ilköğretim uygulaması ile öğrenciler yeteneklerini geliştirme imkanı bulurlar.	37	19,17	42	21,76	65	33,68	25	12,95	24	12,44	2,78
39. Coğrafi koşullar taşımali eğitim için sorun oluşturmamaktadır.	49	25,39	51	26,42	36	18,65	21	10,88	36	18,65	2,71

40. Taşıma merkezi okullar yeterli fiziki donanıma sahiptir.	26	13,47	26	13,47	88	45,60	22	11,40	31	16,06	3.03
--	----	-------	----	-------	----	-------	----	-------	----	-------	------

Tablo 4 Devam

Seçenekler	Kesinlikle Katılmıyorm		Katılmıyorm		Kararsızm		Katılıyorm		Kesinlikle Katılıyorm		X
41. Nöbetçi öğretmenler servis araçlarına binış ve inişı kontrol ederler.	23	11,92	16	8,29	63	32,64	36	18,65	55	28,50	3.54
42. Servis araçlarının zamanında gelmemesi derslerde aksamalara neden olur.	49	25,39	33	17,10	38	19,69	41	21,24	32	16,58	2.87 3,13 *
43. Taşımalı eğitimde yaşadığım sıkıntılardan dolayı okul değiştirmeyi düşünüyorum.	12	6,22	7	3,63	25	12,95	62	32,12	87	45,08	4,06 1,93 *
44. Taşımalı eğitim nedeniyle derslerimiz geç başlıyor.	14	7,25	21	10,88	24	12,44	62	32,12	72	37,31	3,81 2,19 *
45. Sabah erken kalktığım için okula kahvaltı	52	26,94	24	12,44	13	6,74	57	29,53	67	34,72	3,64 2,98 *

yapmadan geliyorum.											
46. Yol şartları taşımali eğitime uygundur.	49	25,39	53	27,46	34	17,62	22	11,4	35	18,13	2,64
47. Sınıfıma uyum sağlamakta zorlanıyorum.	19	9,84	22	11,40	17	8,81	57	29,53	78	40,41	3,79 2,21 *
Taşımali eğitim ile ilgili görüşlerin genel ortalaması						X= 2,57					

Araştırma bulgularına göre, taşımali eğitimden yararlanan öğrencilerin taşımali eğitim konusundaki görüşleri oldukça düşük ($X= 2,57$ “Katılmıyorum”) düzeydedir. Bu sonuca göre, öğrencilerin büyük çoğunluğu taşımali eğitimden memnun değildir, kendi köyünde eğitim görmek istemektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin uzun yıllardır taşımali eğitimde yararlanıyor olmaları onlarda bu eğitimden bıkmalarına neden olabilir. Öğrencilerin “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” düzeyinde görüş belirttikleri maddeler, taşımali eğitime dair olumsuz ifadeler içeren maddelerdir. Öğrencilerin “katılıyorum” ($X=3.54$) düzeyinde görüş bildirdiği tek olumlu madde: “Nöbetçi öğretmenler servis araçlarına binış ve iniş kontrol ederler” maddesidir. Öğrencilerin düşük düzeyde katıldıkları maddeler, taşımali eğitimde olması gereken temel durumları ifade eden maddelerdir. Genel olarak öğrencilerin taşımali eğitime ilişkin görüşleri:

- Kahvaltı ve beslenme sorunları,
- Yolculuk ve seyahat sorunları,
- Servis aracı ve servis şoförü ile ilgili sorunlar,
- Taşıma merkezindeki okul, öğrenci, öğretmen ile uyum ve iletişim sorunları,
- Eğitim-öğretimdeki başarısızlık sorunları,
- Öğrenci velileri ile taşıma merkezi okul idaresi arasındaki sorunlar şeklinde kategorize edilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin yüksek düzeyde katıldıkları maddeler aşağıdaki gibidir:

- Kendi köyümde okula gitmek isterdim ($X=3.08$).
- Servisle okula geldiğimde sağlık problemleri (baş ağrısı, yorgunluk sorunu) yaşıyorum ($X=3.63$).

- Taşımali eğitimle birlikte okul başarıml düştü (X=3.63).
- Taşımali eğitimde yaşadığım sıkıntılardan dolayı okul değiştirmeyi düşünüyorum (X=4.06).
- Taşımali eğitim nedeniyle derslerimiz geç başlıyor (X=3.81).
- Sabah erken kalktığım için okula kahvaltı yapmadan geliyorum (X=3,64).
- Sınıfıma uyum sağlamakta zorlanıyorum (X=3.79).
- Öğretmenlerim taşımali öğrencilere anlayışlı davranmıyor (X=3.64).
- Okulumuzda yeterli öğretmen bulunmuyor (X=3,76).
- Kabalık sınıflarda eğitim görüyorum (X=3.45).
- Taşımali diğer öğrencilerle iletişim kuramıyorum (X=3.67).
- Okul idaresi taşımali öğrenci velileri ile iletişime geçmekte zorluk yaşamaktadır (X=3.45).
- Servis sürücüsü serviste sigara içer (X=3.60).
- Servis sürücüsü ile iletişim problemi yaşıyorum (X=3.80).
- Servis sürücüsü servis aracına yük ve yolcu alıyor (X=3.79).
- Servis sürücüsü servisi hızlı kullanıyor (X=3.55).
- Okula, servise geç kaldığım için gelmediğim zamanlar olur (X=3.49).
- Nöbetçi öğretmenler servis araçlarına binış ve inişı kontrol ederler (X=3.54).

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin en düşük düzeyde katıldıkları maddeler aşağıdaki gibidir:

- Taşımali ilköğretim uygulamasından memnunum (X=1.70, “Hiç katılmıyorum” düzeyinde).
- Öğretmenler taşımali eğitim sorunlarına karşı ilgilidir (X=2.41, “Katılmıyorum” düzeyinde).
- Velim okuldaki toplantılara katılır (X=2.24, “Katılmıyorum” düzeyinde).

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, öğrencilerin taşımali eğitim uygulamasından genel olarak memnun olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Muş ilinde yapılan bu araştırmaya katılan öğrencilerin % 68,91’i, 5-7 yıl arası bir süredir taşımali eğitimden faydalanmaktadır. Taşımali eğitimden faydalanma süresi ve bölge şartları, bu sonucun ortaya çıkmasında etki göstermiş olabilir. Bu sonucu destekler mahiyette, Şan (2012) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin taşımali

eğitimden yararlanma yılı artıkça memnuniyetlerinin azaldığı; Yeşilyurt ve arkadaşları (2007) tarafından Van'da yapılan bir araştırmada iklim ve coğrafi sebeplerin memnuniyet durumlarını olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Ancak Uçak (2010) tarafından Rize'de, Şimşek ve Büyükkıdık (2017) tarafından Şanlıurfa'da yapılan çalışmalarda, öğrencilerin taşımali eğitimden genelde memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum bölge farklılığı veya araştırma yönteminden kaynaklanmış olabilir. Nitekim Şimşek ve Büyükkıdık (2017) çalışmalarında öğretmenlerin taşıma merkezi okulların seçilmesinde okulların yeterlikleri, ulaşım durumları dikkate alınmadığı için sınıfların kalabalık olduğu, derslerin verimli işlenememesi, öğrencilerin eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadıkları ve sosyal aktivitelere katılmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler taşımali eğitimin öğrencilerin ders başarılarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir.

Araştırmada ortaya çıkan diğeri bir sonuç, taşımali eğitim okulunun fiziki ve akademik olanaklarının beklenen düzeyde olmayışıdır. Sınıfların kalabalık oluşu, öğretmen eksikliği, yetersizliği ve ilgisizliği bunlara örnek gösterilebilir. Kaya (2010) tarafından Adıyaman'da yapılan araştırmada, taşımali merkezi okulda öğretmen, memur ve teknik personel eksikliklerinin bulunduğu, öğrenci başarısının iyi olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu konuda yapılan başka bir araştırmada Arı (2003), akademik başarısızlıkların ortaya çıkmasında, yorgunluk, açlık gibi sebepler yanında, taşımali eğitim yapılan okullarda, servislerin okul saati bitiminde beklemeden hareket etmesi sebebiyle öğrencilerin etüt, ek ders ve sosyal faaliyetler gibi etkinliklere katılamamasının da etkili olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Ayrıca öğrenci velilerinin okula gelemeyişleri, okul-veli işbirliğinin sağlanmamış olması da, araştırmada ortaya çıkan sonuçlardan biridir. Uslu (2007) ve Küçük (2010) de araştırmalarında, velilerin okuldan uzak olmaları nedeniyle okuldaki kurullara katılmadıklarını, okul ile iletişimlerinin sağlanamadığını belirtmektedir. Bu durum öğrencilerin akademik başarıları ve okula uyumlarını olumsuz etkilemiş olabilir.

Servis araçlarında servis şoförlerinin olumsuz tavırları, servise yolcu ve yük almaları, sigara içmeleri, öğrencilere yolculuğun vermiş olduğu rahatsızlıklar, kahvaltı ve öğle yemeği ile ilgili sorunlar araştırmadan elde edilen bulgular arasındadır. Küçüksüleymanoğlu (2006) ve Receptoğlu (2009) tarafından yapılan araştırmalarda, araç şoförlerinin yeterli eğitime sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca benzer sorunların yaşandığı sonucuna ulaşan çalışmalar mevcuttur (Arı, 2003; Küçükoğlu, 2006; Çubuk Kaya, 2006; Yeşilyurt ve arkadaşları, 2007; Ağırkaya, 2010; Küçük, 2010; Karakütük, 1996; Şan, 2012; Uslu, 2017).

Öneriler

Araştırma bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Taşımali eğitim merkezi okul yönetici ve öğretmenlerinin taşımali eğitimden faydalanan öğrencilere ilişkin duyarlılıklarını artırmak için çalışmalar yapılmalıdır.
2. Taşıma merkezi okulda öğretmen ve personel eksikliği giderilmelidir.
3. Öğrencilerin uyum ve başarı sorunları konusunda rehber öğretmenlerin etkin çalışmaları sağlanmalıdır.
4. Velilerin okul ile iletişimi ve işbirliğini sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır.

5. Servis araç ve sürücülerine etkin denetim sistemi uygulanmalıdır. Veli ve öğrencilerden sistematik bir şekilde görüş alınarak bu konudaki sorunların çözümü gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Ağırkaya, A. (2010). Taşımali eğitim uygulamasında öğretmenler ve öğrencilerin karşılaştıkları güçlükler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Arı, A. (2003). Taşımali İlköğretim Uygulaması (Uşak Örneği). G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi. Eğitim Bilimleri Dergisi. Sayı: 1.
- Bölgegündem. (2017, 19 Aralık). Bakan Yılmaz'dan taşımali eğitim alan öğrenci sayı soruna yanıt! <https://www.bolgegundem.com/bakan-yilmazdan-tasimali-egitim-alan-ogrenci-sayi-soruna-yanit-301763h.htm>. Erişim: 09.03.2018.
- Büyükkaragöz, S. ve Şahin, H. (1995). Taşımali İlköğretim Uygulamaları, Eğitim ve Bilim, Nisan, Cilt 19. Sayı 96.
- Çubuk Kaya, N. (2006). Taşımali Eğitim Programındaki İlköğretim Öğrencilerinin Durumları: Silopi Köyleri Örneğinde Bir Sosyal Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46 (2), 105-116.
- Karakütük, M. (1996). Taşımali İlköğretim Uygulaması ve Sorunları: Sincan İlçesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, İsmet. (2010). Taşımali Eğitimin Yönetimi ve Sorunları: Adıyaman İli Örneği. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Küçüköğlü, A. (2001). İlköğretimde Taşımali Eğitim Sistemi Uygulamasına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Küçüköğlü, A. ve Küçüköğlü, K. (2006). Taşımali İlköğretim Uygulaması Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13, 11-18.
- Küçüksüleymanoğlu, R. (2006). Taşımali Eğitim: Bursa İli Örneği. İlköğretim Online, 5 (2), 16-23.
- MEB (2012). Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2011-2012. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.
- Özkan N. (1997). Taşımali İlköğretim Uygulamasında Sayısal Gelişmeler, Güçlükler ve Çözüm Önerileri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Recepöğlü, E. (2009). Taşımali İlköğretim Uygulaması ve Karşılaşılan Sorunlar. Kastamonu Eğitim Dergisi, 17 (2), 427-444.
- Şan, A.(2012). İlköğretimde taşımali eğitim öğrencilerinin sorunları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Şimşek, A ve Büyükkıdık, S. (2017). Öğretmen ve öğrenci görüşleri ile taşımali eğitim uygulamasının değerlendirilmesi (Bozova ilçesi örneği). İlköğretim Online 16 (1), 15-34.
- Uçak, O. (2010). Taşımali Eğitim Uygulaması ve Karşılaşılan Sorunları (Rize İli Örneği). 19. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

Yurdabakan, İ. ve Tektaş, M. (2013). Taşımali ilköğretim öğrencilerinin taşımali eğitime ilişkin görüşleri. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15 (3), 511-527.

Yeşilyurt, M., Orak, S., Tozlu, N., Uçak, A. ve D. Sezer (2007). İlköğretimde Taşımali Eğitim Araştırması: Van İl Merkezi Örneği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (19), 197-213.

ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE İLK VE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BESLENME SORUNLARI

Meltem SÜNKÜR ÇAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi , meltem.sunkur@gmail.com

İ.Bakır ARABACI

Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim fakültesi, arabacibaki@gmail.com

ÖZET

Çocukların sağlıklı ve dengeli beslenmeleri onların topyekün gelişimleri açısından son derece önemlidir. Çocuk ve adölesanların beslenme durumları onların hem bugünlerinin, hem de geleceklerinin şekillenmesine neden olmaktadır. İyi beslenemeyen çocuklarda öğrenme güçlükleri ortaya çıkabilmekte, vücut dirençleri azalmakta ve buna bağlı olarak da kolay hastalanabilmektedirler. Dengeli ve sağlıklı beslenme bireylerin fiziksel, zihinsel, psikomotor, sosyal, duygusal, cinsel... ve diğer gelişim alanlarını etkileyerek bireyin geleceğini etkileyebilmektedir. İlk ve ortaokul dönemleri çocukluk ve adölesan dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemler bireyin gelişiminde en önemli dönemlerin başında gelmektedir. Bu dönemlerde öğretmenler çocukların beslenme ve sağlık sorunları ile daha fazla ilgilenmek durumundadırlar. Bu araştırma ilk ve ortaokul öğrencilerinin beslenme sorunlarını öğretmen görüşlerine göre irdelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunu Elazığ İl merkezinde değişik ilk ve ortaokullarında görev yapan 16 öğretmen oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak görüşme formu kullanılmış, elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, öğrencilerin çoğunda sağlıklı ve dengeli beslenme alışkanlığının bulunmadığı, öğrencilerin okulda çoğunlukla hazır ve sağlıksız gıda tükettikleri, sağlık ve beslenme konusunda verilen eğitimlerin yetersiz olduğu, sağlıklı beslenmeye yönelik ortamların bulunmadığı, okul kantinlerinde yeterli gıdanın bulunmaması öğrencileri çevredeki alışveriş merkezlerine yönelttiği, bu çevrenin kontrolünün yeterince sağlanamadığı, bu nedenle okullarda hijyenik yemekhanelerin oluşturulması, okul çevrelerindeki beslenme ünitelerinin sıkı denetimlerinin gerçekleştirilmesi, okullarda diyetisyenlerin görev yapmaları, sağlıklı beslenme konusunda medya eğitimlerinin artırılması, çocukların gelişim özelliklerinin sıkı takibinin yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İlkokul, ortaokul, beslenme, sağlık eğitimi

GİRİŞ

Sağlıklı toplum sağlıklı nesillerden oluşur. Sağlıklı ve dengeli beslenme alışkanlığına sahip bireyler gelişim ihtiyaçlarını karşılayıp, gelişim görevlerini yerine getirebilirler. Her birey sağlığını korumak, geliştirmek, yaşam kalitesini yükseltmek için ihtiyacı olan besin maddelerini, yeterli ve dengeli ölçüde, düzenli ve bilinçli olarak tüketmelidir. **Sağlıklı beslenme, yeterli ve dengeli beslenmektir.** Yeterli ve dengeli beslenme sayesinde bu dönem çocuklarından beklenen büyüme ve gelişme sağlanmakta, hastalıklara karşı dirençleri artmaktadır (Demirezen ve Çoşansu,2005).

Organizmanın sağlıklı, düzenli çalışması için besin gruplarını; yağları, karbonhidratları, proteinleri, su, vitamin ve mineralleri yeterli ve dengeli bir ölçüde alması gerekir. **Besin öğeleri yeterli oranda alınıp, tüketilirse organizmanın gelişimi, yenilenmesi, doku ve organların düzenli çalışması da düzenli olmaktadır** (<https://www.gelgez.net/saglikli-beslenme-nedir/>).

Çocukluk döneminde kazanılan beslenme alışkanlıkları yaşam boyu sürmektedir. Çocukları yetişkinlerden farklı kılan en önemli özellik, sürekli büyüme süreci içinde olmalarıdır. Bu süreç; beslenme, genetik yapı, cinsiyet, çevresel faktörler, sosyo-ekonomik durum, kültür ve gelenekler gibi çeşitli etmenlerin etkisi altındadır. Bunların arasında en önemlisi de kuşkusuz beslenmedir.

İlkokul ve ortaokul çağı çocukların gelişiminde en önemli dönemi oluşturmaktadır. Çocuklar bu dönemlerde bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal, moral ve daha birçok yönden önemli değişimler geçirmektedir. Bu dönemler çocukların zamanlarının en önemli bölümlerini kapsamakta, oyun oynama, eğitimsel etkinliklere katılma sağlıklı ve dengeli bir beslenmeyi gerektirmektedir. Bu dönemde beslenme alışkanlıkları konusunda elde edinilen doğru bilgi ve beceriler çocukların gelecekte sağlıklı olmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu dönemlerdeki yeterli ve dengeli besin alımı; büyüme-gelişme, uzun süreli sağlıklı beslenme alışkanlıkların yerleşmesi ve gelecekteki hastalık riskleri açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde hayatın diğer dönemlerine göre, vücudun enerji ve besin öğelerine duyduğu gereksinim çok daha fazladır(Balkış, 2011).

Ancak okul çağı çocuklarının sağlıklı ve dengeli beslenme uygulamalarına ve alışkanlıklarına sahip olmadıklarını belirten bir çok araştırma bulunmaktadır (Demirezen, Çobansu, 2005; Astarlı, 2008; Balkış, 2011; Turan ve diğ. ; Swith,2013). Günümüzde çocukların beslenmelerinde fast-food (ayaküstü) tüketim alanlarının (Karakaş, Törnük, 2016) ve şeker ve glikoz içeren hazır gıdaların arttığını söyleyebiliriz. Öğrencilerin çoğu, sabah kahvaltısında olduğu gibi öğle yemeğinde de kantinlerde patates kızartması, hamburger, tost, bisküvi, şekerleme turu yiyecek ve her türlü gazlı içeceklerle öğünlerini geçiştirmektedirler. Dolayısıyla çocukların sebze meyve tüketimi azalmaktadır [Doğan ve Uğurlu,]. Bu tür yiyecek ve içecekler çoğunlukla yüksek kalori, yağ, tuz ve şeker oranı açısından ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Orak, Akgün ve Orhan (2006), Önay (2011) ve Çelik Kayapınar, Aydemir (2014) lise ve üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun düzenli kahvaltı alışkanlığına sahip olmadıkları, sabahları atıştırmalar (simit, bisküvi, poğaç) ile geçiştirdikleri, düzenli sebze yemekleri yemedikleri, sağlıklı beslenme konusunda okullarda yeterince bilgi verilmediği ve uygulama yapılmadığını belirtmektedirler.

Ailelerin çocukların ara öğünlerde beslenmeleri için gerekli yiyecekleri sağlamamaları, hazır gıdaların albenisinin olması, akran etkileşimi gibi birçok sebep çocukları okul çevresinde bulunan ve sağlıksız birimlere yöneltebilmektedir. Doğru yönlendirme yapılmadığında bu dönem çocuklarında yanlış beslenme alışkanlıkları oluşacak ve çeşitli sağlık sorunlarını da beraberinde getirecektir.

Öğrencilerin sağlıklı ve dengeli beslenmelerinde öğretmenlerin önemi göz ardı edilemez. Gerek okul saatlerinde, gerekse okul dışı zamanlarda sağlıklı ve dengeli beslenme konusunda öğrencilere verilen bilgi, beceri ve alışkanlıkların etkili olacağı açıktır. Öğretmenlerin

öğretici, eğitici, lider, kontrol edici gibi rollerinin öğrencilerin sağlıklı ve dengeli beslenmeleri konusunda oldukça önemli etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile öğretmenlerin ilk ve ortaokul öğrencilerinin sağlıklı ve dengeli beslenmeleri konusundaki görüşlerinin bilinmesi önem taşımaktadır. Bu araştırma ilk ve ortaokul öğretmenlerinin okullarındaki öğrencilerin ait sağlıklı ve dengeli beslenmeleri konusundaki görüşlerinin belirlenmesi bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Öğretmenlerinin öğrencilerin sağlıklı beslenme sorunlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin okulda sağlıklı beslenme eğitimi konusundaki görüşleri nelerdir?
3. Öğretmen görüşlerine göre okullarda dengeli ve sağlıklı beslenmeye yönelik neler yapılmalıdır?
4. Öğretmen görüşlerine göre sağlıklı beslenme alışkanlığının kazandırılmasında çevrenin rolü nedir?
5. Ders programlarının sağlıklı beslenme konularına yer verilmesi konusunda öğretmen görüşleri nelerdir?
6. Öğretmen görüşlerine göre okullarda sağlıklı beslenme konusunda diyetisyenin önemi nedir?
7. Öğretmen görüşlerine göre sağlıklı beslenme konusunda medyanın etkisi nedir?
8. Öğrenci gelişmelerinin kontrolü konusunda öğretmen görüşleri nelerdir?

Yöntem

İlk ve ortaokul öğretmenlerinin öğrencilerin ait sağlıklı ve dengeli beslenme durumlarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışma nitel araştırma desenlerinden olgubilim tarzında bir çalışmadır. Olgubilim (fenomenoloji) deseni, derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunamayan olgulara odaklanmaktadır. Yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli durularda olgularla karşılaşmaktayız. Tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma deseni olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması amacı ile; öncelikle araştırma konusu ile ilgili literatür incelenmiş, taslak görüşme formu hazırlanmış, görüşme formu görünüş ve kapsam geçerliliği açısından alan uzmanı üç akademisyenin incelemesine sunulmuştur. Araştırmanın tüm süreçlerinde yapılan çalışmalar zamanında not edilmiş ve bu çalışmalar raporlama sürecinde açık ve ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Katılımcılara görüşme sürecinde ihtiyaç duydukları anda açıklamalar yapılmış, verilerin elde edilmesi, analizi ve sonuçlandırılmasında binişiklik ve tutarlılığa dikkat edilmiştir. Araştırma verileri ve sonuçları doğrulama (tahkik) amacıyla ilgili diğer araştırmacılara sunulacak görüşleri alınmıştır

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 Güz yarıyılında Elazığ İl merkezinde iki ilk, iki ortaokul olmak üzere dört okulda görev yapan ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul 16 ilk ve ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunun cinsiyet açısından özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubunun cinsiyet açısından özellikleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	8	50
Erkek	8	50
Toplam	16	100,00

Katılımcının yarısını erkek, yarısını bayan katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların branş değişkeni açısından özellikleri Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Çalışma grubunun okul türü ve branş değişkeni açısından özellikleri

Okul türü	f	%
İlkokul	8	50
Ortaokul	8	50
Branşlar		
Sınıf öğretmeni	8	50,00
Türkçe	2	12,50
Matematik	2	12,50
Sosyal Bilgiler	1	6,25
Fen bilgisi	1	6,25
Resim	1	6,25
Beden eğitimi	1	6,25
Toplam	16	100,00

Çalışma grubunda maksimum çeşitlilik örneklenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Öğretmenlerin yarısını ilkokul, yarısını ortaokul öğretmenleri oluşturmaktadır. Mümkün olduğu kadar her branştan öğretmenden görüş alınmaya çalışılmıştır. Katılımcıların eğitim durumuna ilişkin bilgiler Tablo 3’te verilmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların eğitim durumuna ilişkin bilgiler

Eğitim durumu	f	%
Lisans	14	87.50
Lisansüstü	2	12.50
Toplam	16	100.00

Katılımcıların büyük çoğunluğunu lisans eğitiminden mezun öğretmenler oluşturmaktadır.

BULGULAR VE SONUÇLAR

Katılımcılara okullarda sağlıklı beslenme konusunda sorunlar var mıdır? Sorusu yöneltilmiş katılımcıların %87.75’i okullarda beslenme sorununun bulunduğunu, % 12.50’si ise bulunmadığını belirtmektedir. Okullarda beslenme sorunları varsa nelerdir? sorusuna katılımcıların vermiş oldukları cevaplar Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Çalışma grubunun öğrencilerin okulda beslenme sorunlarına ilişkin verdikleri cevaplar

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Öğrencilerin okullarda daha çok sağlıksız hazır gıda tüketmeleri	7	30,43
2	Öğrencilerin hijyen ve temizlik konusunda bilgisiz ve duyarlı olması	2	8,70
3	Dengesiz ve düzensiz beslenme alışkanlığı	9	39,13
4	Kahvaltı yapma sorunu	5	21,74
Toplam		23	100,00

Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin en önemli beslenme sorununu dengesiz ve düzensiz beslenme alışkanlığı oluştururken, ikinci sırada okulda sağlıksız hazır gıda tüketilmesi oluşturmaktadır. Öğretmenlere okulda sağlıklı beslenme eğitimi konusundaki görüşleri sorulmuş, elde edilen veriler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin okuldaki sağlıklı beslenme eğitimine ilişkin görüşleri

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Okullarda yeterli sağlık ve beslenme eğitimi verilmiyor.	14	46,67
2	Aileler ve öğrenciler sağlıklı beslenme konusunda bilinçlendirilmeli.	8	26,67
3	Okullarda sağlık ve beslenme eğitimi veriliyor.	2	6,66
4	Derse müfredatlarında beslenme konusu yer almalıdır.	6	20,00
Toplam		30	100,00

Öğretmenler okullarda yeterli oranda sağlık eğitimi verilmediğini, bu konunun ders programlarında yeterince yer almadığını, ailelere sağlıklı beslenme konusunda bilgilerin verilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Okullarda sağlıklı beslenme konusunda ne gibi etkinlikler yapılmalıdır? konusunda öğretmenlerin görüşleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Okullarda dengeli ve sağlıklı beslenmeye yönelik ne tür uygulamalar yapılmalı?

Sorusuna yönelik görüşler

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Aileler ve öğrenciler sağlıklı beslenme konusunda bilinçlendirilmeli	8	19,04
2	Okul sütü uygulamaları devam etmeli	10	23,81
3	Kantinde satılan yiyeceklerde kalitesi artırılmalı	6	14,29
4	Medyada sağlıklı beslenme konuları vurgulanmalı	6	14,29
5	Görsellerle desteklenmiş video animasyon vs. izletilmeli.	3	7,14
6	Tüm okullarda yemekhane olmalı sıkı denetim gerekli	7	16,67
7	Okullarda ucuz meyve ve sebze satılmalı	2	4,76
Toplam		42	100,00

Okullarda dengeli ve sağlıklı beslenmeye yönelik ne tür uygulamalar yapılmalı konusunda öğretmen görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

“Okul sütü uygulaması gibi öğrencilere meyve dağıtımını yapılabilir”(Ö8).

“Okul rehber öğretmeni öğrenci ailelerine ve öğrencilere sağlıklı beslenme konusunda konferanslar vermelidir” (Ö7).

Sağlıklı beslenme alışkanlığı için çevrenin rolü konusunda katılımcıların belirtmiş oldukları görüşler Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7. Sağlıklı beslenme alışkanlığının kazandırılmasında çevrenin rolü konusundaki görüşler

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Çevredeki beslenme kültürü sağlık ve beslenme alışkanlığında önemli rol oynuyor.	10	35,72
2	Fiziki çevreden çok sosyal çevre ve arkadaş etkisi vardır.	8	28,57
3	Okul çevresinde var olan lokanta fast food vs. hijyene sahip değil.	3	10,71
4	Aile en önemli faktördür.	7	25,00
Toplam		28	100,00

Katılımcıların büyük çoğunluğu çevrenin öğrencilerin sağlıklı beslenme konusunda önemli katkısının olduğunu, atıflardan % 28,57’sinin fiziki çevreden çok arkadaş çevresinin etkili olduğunu, %25.00 ‘ının ailenin ailenin en önemli faktör olduğunu, % 10.71’inin de çevredeki fast-food ve lokantaların sağlıklı beslenme ve hijyen konusunda sorunlarının bulunduğunu belirtmektedirler.

Ders programlarının sağlıklı beslenme konularına yer verilmesi konusunda öğretmen görüşlerine başvurulmuş, elde edilen veriler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Ders programlarında sağlıklı beslenme konularına yer verilmesi konusunda öğretmen görüşleri

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Programlar sağlıklı ve düzenli beslenme konularına yeterince yer vermektedir	1	6,25
2	Programlar sağlıklı ve düzenli beslenme konularına yeterince yer vermemektedir	15	93,75
Toplam		16	100,00

Öğretmenlerden birisi hariç tümü programların sağlıklı ve düzenli beslenme konularına yeterince yer vermediğini belirtmektedir.

Okullarda sağlıklı beslenme konusunda diyetisyenin bulundurulması konusunda öğretmenlerin görüşleri Tablo 9’ da verilmiştir.

Tablo 9. Okullarda sağlıklı beslenme konusunda diyetisyenin bulundurulması konusunda öğretmenlerin görüşleri

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Okullarda diyetisyen görev almalıdır.	15	48,39
2	Diyetisyen aile ve öğrencilere bilgiler vermelidir	6	19,35
3	Her geçen gün obezite artmaktadır.	6	19,35
4	Taşmalı eğitimde yemekhanelerde görev almalılar	2	6,45
5	Okulda diyetisyen olması farkındalık yaratır	1	3,23
6	Gerekli değil, bu bir sağlık sorunudur.	1	3,23
Toplam		31	100,00

Katılımcıların hemen hemen tamamı okullarda diyetisyen bulundurulmasını, bunların okulda sağlıklı beslenme konusunda eğitim vermelerini, yemekhaneleri denetlemelerini, okullarda sağlık ve obezite sorunlarının arttığını belirtmektedirler.

Sağlıklı beslenme konusunda medyanın etkisi konusunda öğretmenlerin görüşleri alınmış, veriler Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Sağlıklı beslenme konusunda medyanın etkisi konusunda öğretmenlerin görüşleri

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Medya sağlıklı beslenme konusunda önemli katkı sağlayabilir	10	35,72
2	TV yayınlarında kamu spotları artırılmalı	8	28,57
3	Medya özellikle annelerin bilinçlendirilmesinde katkı sağlayabilir.	6	21,43
4	Çok faydalı olduğunu düşünmüyorum.	4	14,28
Toplam		28	100,00

Öğretmenler medya programlarının, özellikle kadınlara yönelik programların sağlıklı beslenme kültürü kazandırılmasında önemli katkı sağlayacağını belirtmektedirler. Bu konuda önemli görüşler aşağıda belirtilmiştir:

“Medyada kadın saatlerinde sağlıklı beslenme konularında yayınlar etkili olur”(Ö3,Ö5,Ö6,Ö9).

“Halkımız en çok medyayı takip ediyor. Buradaki programlar önemli katkı sağlayabilir”(Ö1, Ö2, Ö4, Ö7, Ö9).

Öğrencilerin bedensel gelişimlerinin kontrolü konusunda öğretmen görüşleri Tablo 11’te gösterilmiştir.

Tablo 11. Öğrencilerin bedensel gelişimlerinin kontrolü konusunda öğretmen görüşleri

Sıra No	Öğretmen Görüşleri	f	%
1	Her dönemde gelişim düzenli bir şekilde izlenmeli	8	25,00
2	Bütün okullarda öğrenci gelişimi takip edilmeli	6	18,75
3	Öğrencinin ayrıntılı bir şekilde gelişimi izlenmeli	8	25,00
4	Öğrenci gelişimi daha çok ilkokullarda takip edilmekte	8	25,00
5	Öğrencinin gelişimi zaten izlenmektedir.	2	6,25
Toplam		32	100,00

Öğretmenler öğrencilerin bedensel gelişiminin sistematik bir şekilde ve ayrıntılı olarak izlenmesini, ancak izleme çalışmasının daha çok ilkokullarda gerçekleştirildiğini, diğer okullarda ihmal edildiğini belirtmektedirler. Bu konuda önemli görüşler aşağıda belirtilmiştir:

“ Okula başlarken öğrencilerin beden ölçüleri alınmalı, sağlık taramaları yapılmalı, sistematik bir şekilde gelişim izlenmeli” (Ö11).

“İlkokul dışında diğer okullarda öğrenci gelişiminin izlendiğini sanmıyorum” (Ö5)

TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Katılımcıların büyük çoğunluğu ilk ve ortaokullarda dengeli ve sağlıklı beslenme konusunda sorunların bulunduğunu, öğrencilerin dengeli ve sağlıklı beslenemediklerini, öğrencilerin okulda daha çok hazır gıda tükettiklerini belirtmektedirler. İlk ve ortaokul öğrencilerinin içinde buldukları dönemlerin sonraki dönemlerindeki gelişimlerini etkileyeceği göz önüne alındığında, gelişme konusunda çok önemli sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Doğan, Uğurlu, Çetinkaya (2015) araştırmalarında öğrencilerin sabah öğünlerinin dışında öğle öğünlerinde de kantinde hazır gıdalar, tost, bisküvi ve şekerli yiyeceklerle beslendikleri ortaya çıkmıştır. Bu tür eslenme alışkanlığı obeziteye neden olmaktadır (Altınkaynak ve Özçebek, 2015). Orak, Akgün ve Orhan (2006), Demirez ve Çoşkun (2005), Korkmaz (2010), Sabbağ ve Sürücüoğlu (2011) araştırmalarının sonuçlarına göre; öğrencilerin sağlıklı beslenme alışkanlıklarının bulunmadığı, öğrencilerin büyük çoğunluğunun sabah kahvaltısı yapmadıkları, atıştırma ile sabah öğününü geçirdikleri, öğrencilerin sebze yemeklerini sevmedikleri, çoğunlukla lokantalarda yemek yedikleri ortaya çıkmıştır. Bu durum okullarda öğrencilerin sağlıklı beslenmeleri için yemekhane bulunması, diyetisyen kontrolünde beslenmenin gerçekleştirilmesi ve beslenme eğitimin yapılması gerektirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Zaten bu araştırmada öğretmenler okullarda yemekhane bulunması ve diyetisyen bulundurulması gerektiği konusunda görüş belirtmişlerdir.

Araştırma sonucunda ulaşılan diğer bir bulgu da okullarda sağlık ve beslenme eğitiminin yetersiz oluşudur. Öğretmenler okullarda yeterli ölçüde sağlıklı beslenme konusunda eğitimin verilmediğini, ders programlarında ve müfredatlarında sağlıklı beslenme konusunun yeterince yer almadığını belirtmektedirler. Seçöken, Morgil (2000) yaptığı araştırmada lise öğrencilerinin dengeli ve sağlıklı beslenme konusunda yeterli eğitim almadıkları, bu konuda

yeterli bilgiye sahip olmadıkları, geleceğin toplumunun sağlıklı olması için çocukların ve gençlerin bilgilendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Şahin ve Özata (2008) Türkiye, Finlandiya, Amerika ve Kanada’da sağlık eğitimlerinin karşılaştırılmasını yapmış, Türkiye, ABD ve Finlandiya’da “Sağlık Kültürü”nün ara disiplin olarak işlendiği, ancak diğer ülkelerde aynı zamanda ders olarak ta işlendiğini, Türkiye’de sağlık eğitimine yönelik açık hedeflerin bulunmadığını, bu konuda öğretim programlarının zenginleştirilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Araştırmada okulda sağlıklı beslenme konusunda yapılması gerekenlerle ilgili olarak; aileler ve öğrencilere beslenme eğitimi verilmesi, bu konuda medyadan yararlanılması, televizyonun en çok izlendiği saatlerde özellikle çocukların sağlıklı beslenmeleri konusunda yayınlara yer verilmesi, kantinde satılan yiyeceklerin kontrolünün yapılması, meyve tüketiminin özendirilmesi önerilmektedir. Önay’ın (2011) araştırmasında beslenme konusunda en önemli bilgi kaynağının doktor ve TV olduğu belirtilmektedir. Özellikle annelerin sağlıklı beslenme konusunda bilinçlendirilmesinde TV yayınları etkili olabilir. Sağlıklı beslenme konusunda medyanın etkili olacağı, kadın programlarının yayımlandığı saatlerde sağlıklı beslenme konusundan bahsedilmesinin aile farkındalığını artıracığı belirtilmiştir. Önay (2011) de sağlıklı beslenme konusunda doktor ve medyanın etkili olacağını belirtmektedir.

Katılımcılar sağlıklı beslenme konusunda fiziki çevre kadar öğrencinin sosyal çevresinin, arkadaş çevresinin kontrol edilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Gülay ve Kublay (2004) öğrencilerin bu dönemlerde arkadaşlarından olumsuz birçok alışkanlığı kazandıklarını vurgulamaktadırlar.

Öğretmenler ilk ve ortaokullarda öğrenci gelişiminin öğrencinin okula kaydı ile başlaması ve sistematik bir şekilde devam etmesi, öğrenci gelişimin izlenmesinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Arabacı (2010) araştırmasında okullarda öğrencilerin sağlık gelişimlerinin takip edilmesi, il sağlık müdürlükleri yardımı ile öğrencilerin sağlık sorunlarına ilişkin taramaların yapılması ve okul tarafından öğrenci gelişimlerinin takip edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Öneriler

Araştırma bulguları neticesinde aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Her okula bir yemekhane biriminin oluşturulması, öğrencilere sıcak çorba, yemek ve meyve verilmesi öğrencilerin sağlıklı beslenmelerine katkı sağlayabilir.
2. Öğrencilere, ailelere sağlık eğitimi konusunda bilgiler verilmelidir.
3. Ders programlarında sağlıklı beslenme konuları artırılmalıdır.
4. TV de kadın saatlerinde sağlıklı beslenme konusunda eğitimler verilebilir.
5. Okullarda diyetisyen görevlendirilmesi öğrenci ve ailelerin sağlıklı büyüme ve gelişmelerine katkı sağlayabilir.
6. Öğrenci gelişiminin ve beslenmesinin okul, sağlık kurumları ve aileler tarafından takip edilmesi gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Altunkaynak, B. Z., Özbek, E. (2006). Obezite: nedenleri ve tedavi seçenekleri. *Van Tıp Dergisi*, 13 (4), 138-142
- Arabacı İ. B. (2010). Ortaöğretim okullarında sağlık hizmetlerinin yönetici öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre incelenmesi Elazığ ili örneği. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 101-114.
- Balkış M (2011). *Lise öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları, Probiyotik Süt Ürünleri Tüketim Sıklıkları ve Bilgilerinin Belirlenmesi: Kulu Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Anabilim Dalı Beslenme Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi
- Çelikkayapınar, F. ve Aydemir, R (2014). Lise Öğrencilerinin Beslenme Bilgi ve Alışkanlıklarının İncelenmesi (Kars Digor Anadolu Lisesi Örneği). *International Journal of Science Culture and Sport*. SI (2):21-38
- Demirezen, E. ve Coşansu, G. (2005) Adölesan Çağı Öğrencilerde Beslenme Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi, *STED*, 14 (8), 174-178
- Doğan, S., Uğurlu C. T., Çetinkaya, M. (2015). Öğretmen görüşlerine göre obezitenin eğitim öğretim süreçlerine yansımaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (54), 173-191.
- Güler, G., Kubilay, G. (2004). Bir ilköğretim okulu öğrencilerinin fiziksel bakım sorunlarının belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 60-65.
- Karakaş, H. Ve Törnük, F. (2016). Geleneksel Gıdaların Okul Çağı Çocuklarının Beslenmesindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*. 37 (3), 292-302.
- Korkmaz NH.(2010). Uludağ Üniversitesi Öğrencilerinin Spor Yapma ve Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2010 (2), 399-413.
- Orak, S. Akgün, S. ve Orhan, H (2006) Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıklarının Araştırılması, *SüleymanDemirel Üniversitesi TIP FAKÜLTESİ DERGİSİ*, 13(2)
- Önay D (2011). Üniversite Öğrencilerinin Kahvaltı Yapma Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi: Akşehir Sağlık Yüksekokulu Örneği, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi* 27, 95-106
- Sabbağ Ç, Sürücüoğlu MS. (2011). İlköğretim Öğrencilerine Verilen Beslenme Eğitiminin Beslenme Tutum ve Davranışlarına Etkisinin Değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Food Technologies*, 6 (3), 1-13.
- Seçken, N. Ve Morgil, F.İ. (2000).** Ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin beslenme sorunları ve ders kitaplarında beslenme konusunun incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18 : 123 - 127

Swith, J. T. S., (2013). *İlkokul Yıllarında Fiziksel Büyüme ve Motor Gelişim* (14. Bölüm). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim Nobel: Ankara

Şahin, i. Ve Özata, E.(2008). Türkiye'deki Sağlık Eğitiminin Finlandiya, Amerika (New Jersey ve Massachusetts), Kanada (Saskatchewan) Sağlık Eğitimleriyle Karşılaştırılması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 17/., 606-623

Turan, T., Ceylan, S. S., Çetinkaya, B., Altundağ, S. (2009). Meslek lisesi öğrencilerinin obezite sıklığının ve beslenme alışkanlıklarının incelenmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8 (1), 5- 12

ÖLÜYE YAPILAN TELKİN UYGULAMASININ MEZHEPLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Memet Zeki UYANIK

Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, mzuyanik@hotmail.com

İbrahim SİZGEN

Arş. Gör. Mustafa Kemal Üniversitesi, ibrahimsizgen@hotmail.com

ÖZET

İnsanoğlu, eşref-i mahlûkât ve mükerrer bir varlık olarak yaratılmıştır. İslam dini, bu özellikte yaratılan insanın bedenini dokunulmaz kabul etmiş ve zaruret-i hamse ile de koruma altına almıştır. Bu bedene zarar vermeyi kişinin kendisine de başkasına da yasaklayarak haram kılmıştır.

İslam dini, mükerrer varlık kabul ettiği insanın canlı bedenine önem verdiği gibi ölümüne de önem atfetmiştir. Çünkü mümin insanın ölüsü de dirisi de değerli ve dokunulmazdır. Bu bağlamda İslam dini, insana hayatta olan kişilere karşı sorumluluklar yüklediği gibi vefatından sonra da ölü ile ilgili gasil, tekfîn, namaz ve defin gibi görevler yüklemektedir. Bu görevlerin dışında tartışmalı olmakla birlikte ölüye yapılan başka uygulamalar da söz konusudur. Ölü kimseyi defnettikten sonra kabirde Münker ve Nekir meleklerin sorularını kolay bir şekilde cevaplandırabilmesi ümidi ile mezarı başında ona yapılan telkîn duası da bu uygulamalardan biridir.

Bu bildirimizde, bahse konu olan telkîn'in uygulamasını ve mezheplerin hükmü hususundaki görüşlerini delilleriyle birlikte inceleyerek tercihe şayan olan görüşü ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *İslam Hukuku, Telkîn, Muhtazar, Kelime-i Şehadet, Fukahâ.*

Giriş

Telkîn sözlük olarak, لَقْنٌ يَلْقُنُ fiilinin mastarı olup herhangi bir şeyi şifâhî olarak karşı tarafa hatırlatmak veya bir inancı, duygu ve düşünceyi aşılmasıdır.¹

Fıkıh literatüründe ise, ölüm döşeginde olan kişiye kelime-i tevhidi tekrar etmesi için hatırlatma veya ölen birine kabri başında durarak İslam'ın temel öğretilerini yüksek sesle okuyup tezkirede bulunmaktır.²

Telkîn uygulaması Kur'an-ı Kerim'de yoktur. Ancak farklı türev ve sıhhat dereceleriyle Hz. Peygamberin hadislerinde vardır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde ise, telkîn uygulamasının iki örneği söz konusudur. Bunlardan birincisi muhtazar yani ölüm döşeginde olan kişiye kelime-i şehadeti hatırlatıp söyletmektir. İkincisi ise, ölen kişiyi defnettikten sonra kabri başında İslam'ın temel prensiplerini ona okuyarak hatırlatmaktır.

I. Ölüm Döşeginde Olan Kişiye Yapılan Telkîn Duası ve Hükmü

Ölüm döşegindeki mükellef veya mümeyyiz kişiye uygulanan telkînden maksat hastanın tevhid inancını dile getirerek hayata veda etmesini sağlamaktır. Dolayısıyla İslam âlimleri ölüm döşeginde olan akıl-bâliğ olan kişiye ısrar etmemek kaydıyla kelime-i tevhidi hatırlatmak suretiyle yapılan telkînin لَقْنَا مَوْتَاكُمْ لِإِلَهِهِ الْإِلَهِهِ "ölülerinize Lâilâhe illallah'ı telkîn

¹ İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrer, *Lisânu'l- Arab*, Daru İhyâi't-Turâs, Beyrut, ts, XIII, 390; Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir, *Muhtâru's-Sihâh*, Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1996, s. 296.

² Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mu'cemu'l-Fukahâ*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, s. 124; Feyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-Münîr fi Ğaribi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfî*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1414, I, 287; Günay, Hacı Mehmet, "Telkin", *DİA*, 2011, XL, 404.

ediniz”³ hadisine binaen müstehap olması hususunda ittifak etmişlerdir.⁴ Zira telkînin dayanağını oluşturan “Ölülerinize Lâ ilâhe illallah demeyi telkîn edin”⁵ mealindeki “ölüleriniz” ifadesi *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ* “son sözü Lâilâhe illallah olan kişi cennete girer”⁶ hadisinin mantûkuna göre âlimlerin çoğunluğu tarafından mecaz anlamında yorumlanarak “muhtazar yani ölmek üzere olanlarınız” şeklinde anlaşılmış ve akli melekeleri yerinde olup konuşma yeteneğini yitirmemiş ölüm döşegindeki kişiye kelime-i tevhidin telkîn edilmesi meşru görülmüştür.⁷ Zâhirîlerden İbn Hazm ise muhtazar’a uygulanan telkînin vacip olduğunu söylemiştir. Zira İbn Hazm “ölülerinize Lâilâhe illallah’ı telkîn ediniz”⁸ hadisindeki “telkîn ediniz” emir kipinin vücûba delalet ettiğini ifade etmiştir.⁹

Ölüm döşegindeki kişinin yanı başında durup ısrarla kelime-i tevhidi telaffuz etmeye zorlamak mekruh sayılmıştır. Aynı şekilde telkîni yapacak kişinin de muhtazar’ın varislerinden ya da düşmanlarından biri olmaması gerekir. Zira ölüm sarhoşluğu içerisinde olan kişi zor durumdadır. Sevmediği kişi tarafından telkîn edilmesi onu nefrete sürükleyip ve inkâra sevk edebilir. Bir defa kelime-i tevhidi söylediğinde telkîn yapan kişinin muhtazar’ı tekrar söylemeye sevk etmemelidir.¹⁰

İslam âlimleri Müslüman birinin ölüm döşeginde olan gayr-ı müslim’e Müslüman olarak ruhunu teslim etmesi için kelime-i tevhidi ve kelime-i şehadeti birlikte olacak şekilde telkîn etmesine Hz. Enes’ten rivayet olunan “Hz. Peygamberin hizmetinde bulunan Yahudi bir çocuk vardı. Bir gün hastalandı. Hz. Peygamber, onu ziyarete gitti, başucuna oturdu ve ona “Müslüman ol!” buyurdu. Çocuk, düşüncesini öğrenmek için, yanında bulunan babasının yüzüne baktı. Babası: Ebû’l-Kâsım’ın çağrısına uy, dedi. Çocuk da Müslüman oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Şu yavrucağı cehennemden kurtaran Allah’a hamdolsun” diyerek dışarı çıktı”¹¹ hadisini öne sürerek cevaz vermişlerdir.¹²

III. Ölüye Yapılan Telkîn

İslam âlimlerinin ekseriyeti, defin işleminden sonra ölü için kabri başında bir müddet bekleyip dua veya istiğfarda bulunmanın meşru olduğu yönünde fikir birliği içindedir.¹³ Zira Hz. Osman’ın rivayet ettiği “Hz. Peygamber ölüyü definden sonra kabri başında durur ve kardeşiniz için istiğfar dileyiniz. Onun için (kabir sualine cevap vermesi için) muvaffakiyet

³ Müslim, “Cenâiz”, 1-2.

⁴ İbnü’l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu’l-Kadîr fî Şerhi’l-Hidâye*, Daru’l-Fikr, Beyrut, ts, II, 103-104; Zeyle’î, Osman b. Ali, *Tebyînu’l-Hakâik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Daru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Beyrut, ts, I, 234; Nevevî, Muhyeddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *el-Mecmû’ Şerhu’Mühezzeb*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1996, V, 105; Makdisî, Abdullah b. Kudâme, *el-Kâfi fî Fikhi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1988, I, 272.

⁵ Müslim, “Cenâiz”, 1-2.

⁶ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1993, II, 269, no: 3004.

⁷ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Daru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, h. 1392, VI, 219; Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdirrahman, *Tuhfetu’l-Ahvezî bi Şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts, IV, 54; Aşıkutlu, “Telkin”, XL, 406.

⁸ Müslim, “Cenâiz”, 1-2.

⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhallâ*, el-Matbaatu’l-Münîriyye, Mısır, h. 1349, V, 157.

¹⁰ Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî, *Esne’l-Metâlib fî Şerhi Ravdi’t-Tâlib*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 196; Heytemî, Şihâbuddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hacer, *el-Minhâcu’l-Kavîm*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s. 202-203.

¹¹ Buhârî, “Cenâiz”, 1290.

¹² İbn Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî, *Reddu’l-Muhtâr ‘ale’d-Durri’l-Muhtâr*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2000, II, 190; Heyet, *el-Mevsû’atu’l-Fikhiyye*, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmî, Kuveyt, 1995, XXXV, 24.

¹³ Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-İknâ’ fî Halli Elfâzi Ebî Şucâ’*, Daru’l-Fikr, Beyrut, h. 1415, I, 210; İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed, *el-Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Daru’l-Marife, Beyrut, ts, II, 184; ‘Adevî, Ali es-Sa’îdî, *Hâşiyetu’l-‘Adevî ‘alâ Şerhi Kifâyeti’t-Tâlibi’r-Rabbânî*, Daru’l-Fikr, Beyrut, h. 1412, I, 514; Mağribî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muahmmmed b. Muhammed b. Abdirrahman, *Mevâhibu’l-Celîl li Şerhi Muhtasari’l-Halîl*, Daru Alemi’l-Kütüb, Beyrut, 2003, III, 23.

isteyiniz. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir”¹⁴ hadiste Hz. Peygamber’in bu şekilde ölüye istiğfarda bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak Hz. Osman’dan rivayet olunan bu hadiste açık bir şekilde günümüzde icra edilen telkîn uygulamasından söz edilmemiştir. Ancak Müslümanlar asırlardır telkîn duasını ölülerine uygulamaktadır.

Hz. Peygamberin hadisinde olmayan ama uygulamada var olan ölüye yapılan telkîn duası şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم، كل شيء هالك إلا وجهه له الحكم وإليه ترجعون، كل نفس ذائقة الموت، وإنما توفون أجوركم يوم القيامة، فمن زحزح عن النار وأدخل الجنة فقد فاز، وما الحياة الدنيا إلا متاع الغرور، منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخرى، منها خلقناكم للأجر والثواب، وفيها نعيدكم للدود والتراب، ومنها نخرجكم للعرض والحساب، بسم الله وبالله ومن الله وإلى الله وعلى ملة رسول الله صلى الله عليه وسلم، هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون، إن كانت إلا صيحة واحدة فإذا هم جميعاً لدينا محضرون.

يا عبد الله، يا ابن أمة الله، يرحمك الله، ذهب عنك الدنيا وزينتها، وصرت الآن في برزخ من برازخ الآخرة، فلا تنس العهد الذي فارقتنا عليه في دار الدنيا وقدمت به إلى دار الآخرة، وهو شهادة أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، فإذا جاءك الملكان الموكلان بك وأمثالك من أمة محمد صلى الله عليه وسلم فلا يزعجك ولا يربك، واعلم أنهم خلق من خلق الله تعالى، كما أنك أنت من خلقه، فإذا أتياك وأجلساك وسألاك وقالوا لك: من ربك؟ وما دينك؟ ومن نبيك؟ وما اعتقادك؟ وما الذي متت عليه؟ فقل لهما: الله ربي، فإذا سألاك الثانية: فقل لهم الله ربي، فإذا سألاك الثالثة وهي خاتمة الحسنی، فقل لهما بلسان طلق بلا خوف ولا فرح: الله ربي، والإسلام ديني، ومحمد نبيي، والقرآن الكريم إمامي، والكعبة قبلتي، والصلوات فريضتي، والمسلمون إخواني، وإبراهيم الخليل أبي، وأنا عشت وامت على قول لا إله إلا الله محمد رسول الله. تمسك يا عبد الله بهذه الحجة، واعلم أنك مقيم بهذا البرزخ إلى يوم يبعثون، فإذا قيل لك: ما تقول في هذا الرجل الذي بعث فيكم وفي الخلق أجمعين؟ فقل: هو محمد صلى الله عليه وسلم، جاءنا بالبينات من ربه، فاتبعناه وأمنا به وصدقنا برسالته، فإن تولوا فقل حسبني الله لا إله إلا هو عليه توكلت وهو رب العرش العظيم. واعلم يا عبد الله أن الموت حق، وأن نزول القبر حق، وإن سؤال منكر ونكير حق، وأن البعث حق، وأن الحساب حق، وأن الميزان حق، وأن الصراط حق، وأن النار حق، وأن الجنة حق، وأن الساعة آتية لا ريب فيها، وأن الله يبعث من في القبور. ونستودعك الله. اللهم يا أنيس كل وحيد، ويا حاضرأ ليس يغيب، آنس وحدتنا ووحدته، وارحم غربتنا وغربته، ولقنه حجتة، ولا تقتنا بعده، واغفر لنا وله يا رب العالمين. سبحان ربك رب العزة عما يصفون، وسلام على المرسلين، والحمد لله رب العالمين.¹⁵

Telkîn duası uygulama olarak da şöyle yapılmaktadır:

“Din adamı ya da iyi hal sahibi biri ölünün defnedilmesinden sonra kabri başında ayakta durarak ona ismi ve annesinin ismiyle üç defa seslenir. Daha sonra *من ذكر ما كنت عليه من* ayakta durarak ona ismi ve annesinin ismiyle üç defa seslenir. Daha sonra *من ذكر ما كنت عليه من* cümlesiyle başlayan metni okur. Bu metinde Allah’tan başka ilah olmadığı, Hz. Peygamber’in onun Resulü olduğu, kıyametin kopacağı, cennet ve cehennem varlığı, yeniden dirilişin hak olduğu, ölen kişinin dünya hayatında iken Allah’ı rab, Hz. Muhammed’i peygamber, İslam’ı din olarak tanıdığı, Kiblesinin Kâbe, rehberinin Kur’an ve müminlerin kendisine kardeş olduğu hatırlatılır. Daha sonra üç defa “*ey Allah’ın kulu! Allahtan başka ilah*

¹⁴ Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 3223.

¹⁵ Dimyâtî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, ts, II, 140-141.

olmadığını söyle!” ifadesi tekrarlanır. Telkîni yapan kişi de üç defa olacak şekilde “Rabbim Allah, dinim İslam, Peygamber'im Hz. Muhammed'dir” der ve telkîn duasını tamamlar.¹⁶

Ebû Ümâme el-Bâhilî'den mevkûf olarak rivayet edilen “Sizin din kardeşlerinizden biri ölüp de kabrini toprakla düzlediğiniz zaman, içinizden birin onun mezarının başında durup şöyle desin: “Ey falan oğlu filân!” Ölü işitir fakat cevap veremez. Sonra tekrar şöyle desin: “Ey falan oğlu filân” ölü; “Bizi irşad ettin, Allah'ın rahmeti üzerine olsun” der, fakat siz duyamazsınız. Sonra şöyle desin: “Ey Allah'ın kulu, bu dünyayı terk ederken ettiğin ahdi hatırla. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun rasûlü olduğuna şahadet ettin. Allah'ı rabbin, İslâm'ı dinin, Hz. Muhammed'i peygamberin, Kur'an'ı rehberin, Kâbe'yi kıblen olarak kabul ettin...”¹⁷ hadisi fıkıh âlimlerince sened ve metin bakımından zayıf olduğu dile getirilmiş bu yüzden de ölüye uygulanan telkîn duasının meşruiyeti fukahâca ölen kişinin, sağ olanların sözlerini duyup duymayacağı, hayatta olanların yaptıkları şeylerin ölüye fayda sağlayıp sağlamayacağı ve kabir azabının sabit olup olmadığı gibi hususlar ekseninde tartışma konusu olmuş bunun neticesinde de fukahâ telkînin hükmü hususunda ihtilaf etmiştir. Bazı fıkıhçılar telkîn uygulamasını müstehap/mübah görürken, bazıları da bid'at olarak değerlendirmiştir.¹⁸

Şimdi telkîn ile ilgili fukahânın görüşleri ile delillerini ele alalım.

IV. Telkîn Uygulamasını Müstehap/Mübah Kabul Edenler ve Delilleri

Hanefî, Mâlikî Şafîî ve Hanbelî fıkıhçıların çoğunluğuna göre, definden sonra ölüye uygulanan telkîn duası müstehaptır.¹⁹ Bu fıkıhçılar görüşlerini; “Hz. Peygamber ölüyü definden sonra kabri başında durur ve kardeşiniz için istiğfar dileyiniz. Onun için (kabir sualine cevap vermesi için) muvaffakiyet isteyiniz. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir”²⁰ hadisine dayandırmaktadırlar.

Bu mezheplerin bazı fukahâsı ise, ölüye yapılan telkîn duasını mübah kabul etmektedirler.²¹ Bu görüş için de daha önce de geçen Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivayet edilen hadisini²² delil getirmektedirler. Bu fıkıhçılara göre, her ne kadar Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivayet edilen hadis sened bakımından zayıf olsa da fazilet açısından itibar edilebilir. Onun için ölüye telkîn duası yapmakta sakınca yoktur bilakis mubahtır. Bu görüşte olan fukahâ, Şam, Medine ve Kurtuba halkının bu hususa yönelik uygulamalarını da gerekçe göstererek,

¹⁶ Kınnevci, Ebu't-Tayyib Sıddîk b. Hasan b. Ali, *Fethu'l-'Allâm li Şerhi Bulûği'l-Merâm*, Daru Sadır, Beyrut, ts, I, 256.

¹⁷ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *ed-Du'â*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, thk, Mustafa Abdulkâdir Ata, h. 1413, I, 365.

¹⁸ İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz, *Kitâbu'l-Fetâvâ*, Beyrut, h. 1406, s. 95; Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feydu'l-Kadîr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, V, 359; Dimyâtî, İ'ânetu't-Tâlibîn, II, 140-141; Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-İknâ' fi Halli Elfâzi Ebi Şucâ'*, Daru'l-Fikr, Beyrut, h. 1415, I, 210; İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts, II, 184; 'Adevî, Ali es-Sa'idî, *Hâşiyetu'l-'Adevî 'alâ Şerhi Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, h. 1412, I, 514; Mağribî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muahmmmed b. Muhammed b. Abdirrahman, *Mevâhibu'l-Celîl li Şerhi Muhtasari'l-Halîl*, Daru Alemi'l-Kütüb, Beyrut, 2003, III, 23;

¹⁹ Râfîî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim el-Kazvîni, *el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 454; Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 304; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts, I, 330; Zeyla'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, I, 234; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*, II, 184; 'Adevî, *Hâşiyetu'l-'Adevî*, I, 514; Mağribî, *Mevâhibu'l-Celîl*, III, 23.

²⁰ Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 3223.

²¹ Nevevî, *Ravdatu't-Talibîn ve 'Umdetu'l-Müftîn*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, h. 1405, II, 138; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 381; Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 385.

²² Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *ed-Du'â*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, thk, Mustafa Abdulkâdir Ata, h. 1413, I, 365.

kadîm bir gelenekten günümüze kadar taşınmış bir uygulamanın faydasız olamayacağını söylemişlerdir.²³

Ayrıca bu fukahâ, “sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir”²⁴ “Benim söylediklerimi siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Şu kadar var ki, onlar cevap veremezler”²⁵ “Beni kabrime defnettığınız zaman, bir deve kesip etini parçalayacak kadar mezarımın başında bekleyin ki, sizin varlığınızla yeni hayatıma alışma imkânı bulayım ve Rabbimin elçilerine vereceğim cevapları hazırlayayım”²⁶ ve “Ölü kabre konulunca dostları başından ayrılırken o, ayak seslerini duyar. İki melek gelir ve ona sorarlar...”²⁷ naslarından hareketle ölülerin kabirlerinin yanındaki canlıların seslerini duyabileceğini söylemişlerdir. Onun için İslam’ın temel ilkeleri ölüye hayattayken fayda sağladığı gibi hatırlatılması durumunda da ölüye yarar sağlar.²⁸ Ayrıca fukahâ “Hz. Peygamber ölüyü definden sonra kabri başında durur ve kardeşiniz için istiğfar dileyiniz. Onun için (kabir sualine cevap vermesi için) muvaffakiyet isteyiniz. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir”²⁹ hadisinde geçen “Onun için (kabir sualine cevap vermesi için) muvaffakiyet isteyiniz” mealinde geçen التَّكْبِيْتُ lafzından anlaşılan “telkîn uygulaması” şeklinde fikir beyan etmişlerdir.³⁰

İbn Abidîn’e göre ise, “Telkîn duası ölüye ve diriye zarar vermediğinden nehyedilen veya emredilen şeylerden değildir. Bilakis defin sonrası yapılan bu dua diri olanlara İslam ilkelerini hatırlatma yönünden fayda sağlamakta ölü için ise kulak aşınası olmaktadır” diyerek telkîn uygulamasının her halükarda yarar sağladığından hareketle mübah olduğunu dile getirmiştir.³¹

V. Telkîn Uygulamasını Bid’at Kabul Edenler ve Delilleri

Bazı fakihler, ölüye yapılan telkîn uygulamasının İslam’da yeri olmadığını bilakis bidat olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olan fukahâyâ göre, ölen kişi dünya hayatından ayrılmıştır. Dolayısıyla hiçbir hatırlatma ona fayda sağlamaz.³²

Şâfiî fakihlerinden İzz b. Abdisselâm’e göre, “Telkîn doğru olmayan bid’at bir uygulamadır. Hz. Peygamber’in “ölülerinize Lâilâhe illallah’ı telkîn ediniz”³³ hadisi ise muhtazar olan kişiler içindir. Bundan dolayı ölüye uygulanan telkîn bid’attır.³⁴

Abdurraûf el-Münâvî ise, “Ebû Hanîfe’nin saîd olarak ölen kişiye İslam’ın temel öğretilerini hatırlatmaya gerek yoktur. Aynı şekilde şakî olarak ölen kişiye de telkîn’in bir faydası yoktur” görüşünü naklederek Ebû Hanîfe’nin telkîne sıcak bakmadığını ifade

²³ Nevevî, *Ravdatu’t-Talibîn ve ‘Umdetu’l-Müfîn*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, h. 1405, II, 138; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 381; Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 385.

²⁴ Zariyat, 51/55.

²⁵ Müslim, “Cennet”, 76-77.

²⁶ Müslim, “İman”, 192.

²⁷ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 4754.

²⁸ Dimyâtî, *İ’ânetu’t-Talibîn*, II, 138-142; Büceyrimî, Süleyman b. Ömer b. Muhammed, *Hâşiyetu’l-Buceyrimî ‘alâ Şerhi Menheci’t-Tullâb*, el-Mektebetu’l-İslâmî, Diyarbakır, ts, I, 495; Cemal, Süleyman b. Ömer, *Hâşiyetu’l-Cemel ‘ale’l-Menhec*, Daru’l-Fikr, Beyrut, ts, IV, 30; Meydânî, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fi Şerhi’l-Kitâb*, thk, Mahmûd Emîn, Daru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, ts, I, 62.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 3223.

³⁰ Dimyâtî, *İ’ânetu’t-Talibîn*, II, 138-142; Büceyrimî, Süleyman b. Ömer b. Muhammed, *Hâşiyetu’l-Buceyrimî ‘alâ Şerhi Menheci’t-Tullâb*, el-Mektebetu’l-İslâmî, Diyarbakır, ts, I, 495; Cemal, Süleyman b. Ömer, *Hâşiyetu’l-Cemel ‘ale’l-Menhec*, Daru’l-Fikr, Beyrut, ts, IV, 30; Meydânî, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fi Şerhi’l-Kitâb*, thk, Mahmûd Emîn, Daru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, ts, I, 62.

³¹ İbn Abidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, II, 191.

³² İbn Abdisselâm, *Kitâbu’l-Fetâvâ*, s. 95; Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, V, 359.

³³ Müslim, “Cenâiz”, 1-2.

³⁴ İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz, *Kitâbu’l-Fetâvâ*, Beyrut, h. 1406, s. 95.

etmiştir.³⁵ Ancak Hanefî mezhebinde konuyla ilgili tercih edilen görüş daha önce de belirttiğimiz gibi müstehap olduğu yönündedir.³⁶

İmâm San'ânî'ye göre de, definden sonra ölüye okunan telkîn duasıyla ilgili varit olan hadis zayıf olduğundan ölüye telkîn duasını okumak bid'attır.³⁷

Ölüye yapılan telkîn duasını bid'at kabul edenler gerekçe olarak Hz. Peygamberden ve Hulefâ-i Râşidîn'den böyle bir uygulamanın yapılmadığını ifade ederler. Bu fukahaya göre, günümüzde yapıldığı şekliyle Hz. Peygamber ve halifeleri telkîn duası okumamışlardır. Şayet ölüye okunan telkîn faydalı olsaydı Hz. Peygamber bizzat bunu yapar ve tavsiye ederdi. Telkîn ile ilgili olarak Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivayet edilen hadis ise senedindeki bozukluktan dolayı dikkate alınmaz.³⁸

VI. SONUÇ

Ölüye yapılan telkîn duası, hakkında kafî bir nas olmadığından dolayı ulema tarafından tartışılan bir konu olmuştur. Bundan dolayı fukahâ, ölüye uygulanan telkîn duasının meşruiyetine dair birbirinden farklı görüşler ileri sürmüştür.

Ölüye okunan telkînün müstehap/mübah olması kanaatimizce birkaç açıdan daha uygundur. Zira Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivayet edilen hadisteki dua, her ne kadar sened bakımından zayıf olsa da fazilet açısından uygun görülmüş ve birçok ehl-i sünnet mezhep uleması tarafından da "Hz. Peygamber ölüyü definden sonra kabri başında durur ve kardeşiniz için istiğfar dileyiniz. Onun için (kabir sualine cevap vermesi için) muvaffakiyet isteyiniz. Çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir"³⁹ gibi sıhhatinde ihtilaf olmayan hadisle de desteklenmiştir.

Ayrıca ölüünün istiğfar ve duadan mahrum bırakılmaması adına telkîn duası yerinde bir uygulamadır. Bunun yanında telkîn duasındaki hatırlatma ve dualar kabrin başında defin için bekleyen diri insanlara da bir fayda sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- 'ADEVÎ, Ali es-Sa'îdî, *Hâşiyetu'l-'Adevî 'alâ Şerhi Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, h. 1412.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh, *el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Muhtasar*, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1987.
- CEMEL, Süleyman b. Ömer, *Hâşiyetu'l-Cemel 'ale'l-Menhec*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb, *Câmi'u'l-Fikh*, Daru'l-Vefâ, 2000.
- DİMYÂTÎ, Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen, *İ'ânetu't-Tâlibîn*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî, *Esne'l-Metâlib fi Şerhi Ravdi't-Tâlib*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- HEYET, *el-Mevsû'atu'l-Fikhiyye*, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmî, Kuveyt, 1995.

³⁵ Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feydu'l-Kadîr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, V, 359.

³⁶ İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 191; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, II, 184.

³⁷ San'ânî, *Subulu's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm*, Mektebetu Mustafa Bâbi'l-Halebî, 1960, II, 114.

³⁸ Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb, *Câmi'u'l-Fikh*, Daru'l-Vefâ, 2000, II, 470; Günay, "Telkin", XL, 405.

³⁹ Ebû Dâvud, "Cenâiz", 3223.

- HEYET**, *el-Fetâva'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâm el-'A'zâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991.
- HEYTEMÎ**, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hacer, *el-Minhâcu'l-Kavîm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İBN ABİDÎN**, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî, *Reddu'l-Muhtâr 'ale'd-Durri'l-Muhtâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2000.
- İBN ABDİSSELÂM**, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz, *Kitâbu'l-Fetâvâ*, Beyrut, h. 1406.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, el-Muhallâ, el-Matbaatu'l-Münîriyye, Mısır, h. 1349.
- İBN HİBBÂN**, Muhammed b. Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İBNÜ'L-HÜMÂM**, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Hidâye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- İBN KUDÂME**, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, h. 1405.
- İBN MANZÛR**, Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, Daru İhyâi't-Turâs, Beyrut, ts.
- İBN NÜCEYM**, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.
- İBN TEYMİYYE**, Takiyyuddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Abdilhalim, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- FEYÛMÎ**, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğaribi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1414.
- GÜNAY**, Hacı Mehmet, "Telkin", *DİA*, 2011, XL, 404-406.
- KAL'ACÎ**, Muhammed Revvâs, *Mu'cemu'l-Fukahâ*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- KAYA**, Eyyüp Said, "ZÂHİRÛ'r-RIVÂYE", *DİA*, 2013, XLIV, 101-102.
- KINNEVCÎ**, Ebu't-Tayyib Siddîk b. Hasan b. Ali, *Fethu'l-'Allâm li Şerhi Bulûği'l-Merâm*, Daru Sadır, Beyrut, ts.
- MAGRİBÎ**, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muahmmmed b. Muhammed b. Abdirrahman, *Mevâhibu'l-Celîl li Şerhi Muhtasari'l-Halîl*, Daru Alemi'l-Kütüb, Beyrut, 2003.
- MAKDİSÎ**, Abdullah b. Kudâme, *el-Kâfî fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
- MERDÂVÎ**, Alauddîn Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî Marifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1956.
- MEYDÂNÎ**, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, thk, Mahmûd Emîn, Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- MÛBÂREKFÛRÎ**, Muhammed b. Abdirrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- MÛSLİM**, Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk, Muhammed Fuad, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- MÛNÂVÎ**, Muhammed Abdürraûf, *Feydu'l-Kadîr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- NEVEVÎ**, Muhyeddin Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu Mühezzeb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- _____ *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, h. 1392.
- _____ *Ravdatu't-Talibîn ve 'Umdetu'l-Müftîn*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, h. 1405.

RÂFİÎ, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim el-Kazvînî, *el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekir, *Muhtâru's-Sihâh*, Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1996.

SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as, *Sünenu Ebî Dâvud*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.

SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmail, *Tavdîhu'l-Efkâr lime 'ânî Tenkîhi'l-Enzâr*, Mektebetu's-Selefiyye, Medine, ts.

_____ *Subulu's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm*, Mektebetu Mustafa Bâbi'l-Halebî, 1960.

SUYÛTÎ, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ fi'l-Fıkhi ve 'Ulûmi't-Tefsîr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

ŞİRBİNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebî Şucâ'*, Daru'l-Fikr, Beyrut, h. 1415.

_____ *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, *ed-Du'â*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, thk, Mustafa Abdulkâdir Ata, h. 1413.

ZEYLÂÎ, Osman b. Alî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut, ts.

RESİMSEL ALINTILAMANIN ETİK PROBLEMLERİ ÜZERİNE ON ETIC PROBLEMS OF PICTORIAL QUOTATION

Muhammet TATAR

Yrd. Doç., Atatürk Üniversitesi, mtatar@atauni.edu.tr

ÖZET

Güncel sanatta önemli bir tartışma konusu haline gelen özgün olup olmama durumu, taklit olanın ya da yeniden yorumlananın çeşitli kavramlarla sınıflandırılması sonucunda meşrulaştırılmasıdır. Antik Yunan'dan beri özellikle yazınsal alanda değerlendirilmeye tabi tutulan metinlerarasılık parodi, pastiş, burlesk, travesti, ironi, hiciv gibi kavramlarla tasnife tabi tutulurken, resim sanatı Antik Yunanda doğanın taklidi olduğu için biçimlerarasılık kategorisinde yer almıştır. Bu konunun yazılı metinler kadar üzerinde yazılıp çizilmediği görülmektedir.

Tarihsel süreçte mimesise dayalı resim geleneğinin anlatımcı olması ve bunun ötesinde işlevsel durumu sanatsal yaratıcılığın Rönesans'a kadar farklı bir biçimde algılanmasını sağlamıştır. Üslup kavramının ortaya çıktığı Rönesans resminde sanatçıların kopyalar yapması ya da birbirlerini taklit etmesi ve hatta yaptıkları kopyaları orijinal gibi sunmaları normal karşılanmıştır.

Plastik sanatlar alanında en yaygın tartışma intihal, parodi ve pastiş kavramları üzerine yoğunlaşmıştır. Çeşitli sanatçılar tarafından herhangi bir eserin tekrar dolaşıma sokulması, bu süreçte eser üzerinde az ya da çok değişiklikler yapılması tartışmaları alevlendiren noktadır. Eser üzerinde yapılan değişikliklerin yöntem, biçim, içerik ve miktarı, eserin yeni halinin özgün olup olmadığı ya da tutarlılığı noktasında yeni eserin sanat kategorisine yükselip yükselmediği yargısını oluşturur.

Heidegger'in Sanat eserinin kökeni metni çerçevesinde bakıldığında alımlamaya dayalı eserler içerisinde yerme ya da eleştirme amaçlı eserlerin dışında kalan eserlerin sanat eseri olarak konumlandırılması pek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Alımlama, İntihal, Parodi, Pastiş

GİRİŞ

Margaret A. Rose'un "Parodi: Antik, Modern ve Postmodern" adlı kitabında antik çağdan günümüze alımlayıcı anlayışın özellikle yazınsal alanda bütün önerme ve tartışmalarını topladığını görmekteyiz. Binlerce yıllık tartışmanın üst başlık olarak parodi ve pastiş kavramlarının etrafında şekillendiği görülür. Rose bu kuramların Antik, Modern ve Postmodern süreçteki farklı tanım ve algılayışlarını ortaya koyar. Genel olarak parodi mevcut bir eseri eleştirmek, yermek ya da onunla dalga geçmek için kullanılırken, bazen biçim, bazen içerik, bazen de her ikisiyle birlikte değişiklikler yaparak eğlendirici veya komik yeni bir eser ortaya koyma şekli olarak tanımlanır. Pastiche ise mevcut haliyle orijinal eser algısı oluşturması ve komik olma durumunun olmamasıyla parodiden ayrılır" (Rose, 2016). her iki durumda da yeniden üretilen sanat eserinin orijinaliyle ilişkisi gözler önüne serilir ve öncekinin fikri ve biçimsel temelleri üzerine inşa edildiği açıktır. Üçüncü bir alımlama durumu olan intihalde ise fikir hem biçimsel hem de içerik olarak taklit edilir ve taklitçi tarafından orijinal eser gizlenir, böylelikle taklitçi eserin bütünüyle kendine ait olduğunu ileri sürer, seçim olarak ise daha bilinmez örnekleri kendine kalıp olarak alır.

Düşünce yapısı olarak yaratım sürecinden geçmiş bir eserin ikinci kez bir yaratım sürecine sokulması ya da direkt çalma olarak adlandırılan bu yöntemler, özellikle sanat akademileri ve sanatsal üretimde ciddi bir enflasyonun yaşandığı günümüz sanat ortamında önemli bir problematik olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada hem düşünceler hem de önemli örnekler üzerinden bu duruma etraflı bir bakış sunmaya çalışılmaktadır.

Alımlama ve Alımlama Biçimleri

Leonardo, Velazquez, Gericault, Cezanne gibi birçok sanatçının eserleri çeşitli nedenlerden ötürü kendilerinden sonra tekrar alımlanmışlardır. Kimi zaman hayranlık, kimi zaman eğitim bazen de yerme amaçlı bu alımlamalar özellikle güncel sanatta genç sanatçılar tarafından fazlaca deforme edilmeye başlanmıştır. Bu duruma bazı akademilerde eğitimin bir parçası olarak görülen kopya mantığının, klasik eğitimin amaç ve yöntemlerinden sapmış olmasından dolayı önemli ölçüde zihinsel olarak zemin hazırladığı söylenebilir.

Klasik eğitim mantığında herhangi bir ustanın yanına çırak verilen çocuk önce ustasının ayak işlerini, sonra resimlerinin alt yapısını nihayetinde de ustasının son dokunuşlarına kalan resimlerini yapıyordu. Yetkinleşen öğrenci nihayetinde kendi üslubunu buluyordu. Çağdaş sanatta da buna paralel bir eğitim olmasına rağmen deneysel süreç işleten

bir diğere eğitim mantığı karşımıza çıkar. Eski ustalarla bu haşır neşir olma durumu kaçınılmaz olarak esinlenme, etkilenme gibi sonuçları da beraberinde getirmektedir.

Esinlenme ve etkilenmelerin profesyonel üretim aşamasına taşınması beraberinde çeşitli tartışmaları getirir. İntihal, öykünme, parodi, pastiş vs. bu noktada tartışmanın köşe taşlarıdır. Ahlaki açıdan olumlu ve olumsuz sayılabilecek durumlar üstteki kavramlarla sınıflandırılmaktadır. Tartışmasız olarak intihal (çalma) en ahlaksız durum olup herhangi bir değer verilmediği gibi bütünüyle yerilir. Ancak diğerleri üzerinde yapılan eserin amacı paralelinde belli tasniflerle yeniden üretim için çeşitli değer ölçüleri belirlenir.

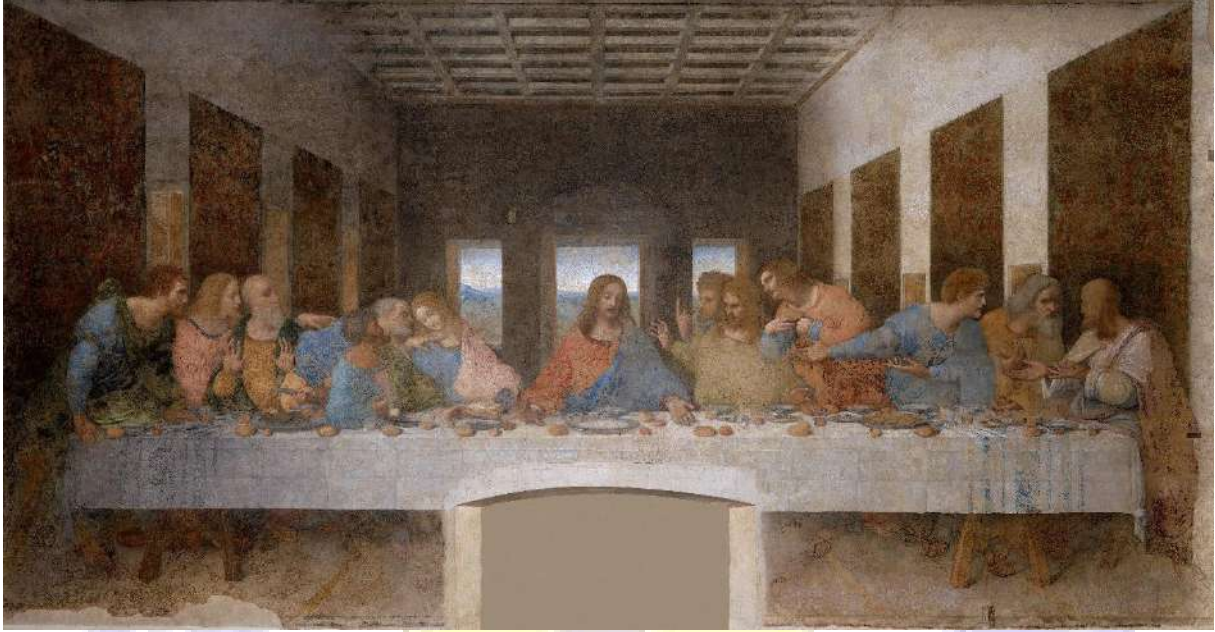
Öykünme, esinlenme, pastiş taklit ettiği esere önemli bir değer atfederek onu yüceltirken (intihalin de aynı yüceltmeyi yaptığı düşünülebilir), parodi çoğunlukla taklit edilen eseri yerme amacı taşır. Çok genel anlamda, istisnaları olmakla birlikte bu tür eğilimler sanatsal yaratıcılığın bir tıkanması olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada en iyi örneklerden birisi Da Vinci'nin "Son Akşam Yemeği" adlı eseridir. Son akşam yemeğini konu olarak Rubens'ten Holbein'e, Tintoretto'dan Dürer'e birçok Rönesans sanatçısı ele almıştır.

Resimsel içerik aynı olmasına rağmen ve biçimsel yapı itibariyle Da Vinci'den geri kalmasa da Da Vinci'nin yüksek popülaritesi sebebiyle önemli sayılan sanatçıların tuvallerinden illüstrasyonlara, reklam mecrasından sinema, dizi filmler ve çizgi film sahnelerine, yap-bozlardan (Puzzle) hediyeelik eşyalara bir ikon gibi sürekli tekrarlanarak kullanılmaktadır. Burada genelleme yapmak gerekirse üç farklı yapı dikkat çeker.

Birinci durum sadece sanat alanıyla sınırlı olmayıp hayatın bütün alanlarında karşımıza çıkan intihaldir. "İntihal (aşırma), bir kişinin eserinde başka kişilerin ifade, buluş veya düşüncelerini kaynak göstermeksizin kendisine aitmiş gibi kullanması (Türk Dil Kurumu). İntihal bir tür sahtekârlık ve hırsızlıktır."(Wikipedia)¹ genel olarak yaygın olarak bilinirliği olmayan herhangi bir eserin kaynak gösterilmeksizin ve hatta kayda değer herhangi bir değişim-dönüşüm ya da eser üzerinde yeni bir düşünce sistemi geliştirmeden işi kendi adına yeniden dolaşıma sokma girişimidir. En yumuşak tabirle bir ahlaksızlık halidir. Mevcut çalışma üzerine herhangi bir intihal örneği vermek için başyapıt olması itibariyle intihale uygun olmamasından kaynaklanır.

1

<http://www.wikizero.info/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvxLBudGloYWw> Erişim: 30.01.2018

Leonardo da Vinci, Son Akşam Yemeği, 1495-1498, Tukallı alçı, macun ve ziftle hazırlanmış yüzey üzerine tempera, 460 × 880 cm, Santa Maria delle Grazie Manastırı, Milan

İkincisi; Renee Cox, Andy Varol ve Jamini Roy gibi plastik sanatlar alanında eserler üreten sanatçıların bu ünlü tabloyu kullanma biçimleridir. Başyapıt olarak kabul edilen bir eser alınılarak yeni bir eserin altyapısını oluşturmaktadır. Pastiş, öykünme, esinlenme ya da travesti gibi kavramlarla açıkladığımız bu durumlar sanatçıların yaratım kısırlığı olarak açıklanabilir. Örnek olarak ele aldığımız Da Vinci'nin Son Akşam Yemeği eserini tekrar ele alan sanatçılar daha önceleri onlarca kez farklı şekilde kompoze edilmiş olan bir hikâyeyi yeniden kompoze etmek yerine neden var olanı dönüştürmeyi seçer? Ya da amacı kutsal hikâyeleri anlatmak olmayan (buradaki durum budur) bir sanatçı tepkilerini ifade ederken dahası sanat üretirken neden eskinin başyapıtlarına sığınır? Bu sanatçıyı ya da eserini daha ayrıcalıklı kılar mı? Sanatçı yaptığıyla önceki eseri yüceltir mi yoksa yerer mi? Bütün bu sorular birbirine eklenerek uzayabilir.

Renée Cox, Yo Mama's Last Supper, 1996

Cox, Yo Mama's Last Supper isimli çalışmasında Son Akşam Yemeği ile ironik bir eleştiri sunar. Cox "İsa kılığında girerek, onun yerini alarak cinselliği sorunsallaştırmak yerine Afrika'dan Amerika'ya göç etmiş olan zenci kadınların haklarını savunma arayışındadır. Böylelikle ırkçılığın toplumsal bir olgu olduğu bir ülkede kadınların savunuculuğunu üstlenmiştir. Zenci kadınların da papaz olmaları, İsa'nın yalnızca erkekler değil, onlar tarafından da temsil edilmelerini istemektedir." (Aktulum, 2016, s:25) Oysa yapılan çalışma tam anlamıyla Son Akşam Yemeği'nin arkasına sığınarak yapılmıştır. Feminist eleştiri kendini anlatmak için yine erkeklerin dünyasına kendini bırakmıştır. Ressamlığın erkekler için bir meslek olarak algılandığı bir dönemin başyapıtı, erkek egemen bir sahnenin betimlenmesinde ve tanrının bile erkek olduğu düşünce yapısına ait bir dünyanın ikonu ile kendini anlatma yolunu seçmiştir.

Andy Warhol, Son Akşam Yemeği, 1986, Serigrafi, 23 5/8 x 31 1/2 inches

Bir diğer örnek Warhol'a ait Son Akşam Yemeği'dir. Aynı eserini birkaç kez çalışan Warhol'un buraya aldığımız eseri bunların içinde en zayıf olarak nitelendirebileceğimiz çalışmasıdır. Warhol'un Pop kültürün tekrara dayalı mantığını vurgulayan diğer Da Vinci

parodilerinin aksine bu çalışma gerek “aura” gerekse özgünlük değerleri bakımından oldukça kısır görünmektedir.

Şüphesiz sanatçı eser üretir ve çoğunlukla eserlerin analizi kendi dışında gelişen bir durum sergiler. Sanatçı yeterince güçlüyse eleştirilenlerin ya da sanat alımlayıcılarının eleştiri dozları bu kudret ölçüsünde şekillenir. Çoğu durumda sanatçı kimliği kabul görmüş sanatçıların eserleri koşulsuz olarak kabul edilip bütün eleştiriler hatta olumsuzluklar bile olumlama üzerine temellendirilir. Sanatın seyri açısından bir kısır döngü tehlikesi barındıran bu düşünce tarzı, özellikle günümüz sanatsal hastalıklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Üçüncü durum Parodi kuramıdır ki, başarılı parodi örnekleri söylemleri ve biçimsel yapılarıyla ‘yeni’ ve ‘yaratıcı’ olmanın gerekliliklerini yerine getirebilmektedirler. Burada yine Da Vinci üzerinden bir okuma yapmak parodi kavramının önceki maddelerle arasındaki ilişkiyi çözümleme noktasında bize yardımcı olacaktır.

Warhol’un "Altmış Son Akşam Yemeği" çalışması bir önceki örneğe göre oldukça başarılı bir parodi örneğidir. Pop Art’ın en önemli temsilcisi olan sanatçının tüketim toplumuna dair eleştiri-güzelleme mantığı paralelinde biriciklik durumuna sahip bir eser çoklu tekrarlarla sıradanlaştırılmakta, seri üretime tabi tutulmakta, dahası hem bağlamından koparılmakta hem de içeriğe dair dikkat dağıtılmaktadır.

Andy Warhol, “Altmış Son Akşam Yemeği”, 1966, Tuval Üzerine Akrilik ve Serigrafi Mürekkebi, 294.6 x 998.2cm

Bu mantık paralelinde resim tarihinin en başarılı çalışması olarak Duchamp’ın Mona Lisa’yı transpose ettiği ve L.H.O.O.Q. olarak adlandırdığı çalışmadır. 20.yy’ın ilk çeyreğinde etkili olan Dada hareketi, sanat tarihine topyekûn bir savaşı anarşist bir tavırla yürütmüştür. Dadacılar müzeler, sanat üretim tarzlarına, sanat piyasasına ve sanat formlarına karşı keskin bir tavır ortaya koyarak, bütün bunları reddetme, daha da ötesinde yok etme fikrini savunurlar.

Marcel Duchamp, L.H.O.O.Q., 1919, Ready-Made, 19,7×12,4 cm

L.H.O.O.Q. tam olarak bu fikri yapının ortaya konmasıdır. Dadanın yıkıcı olma fikri başyapıt bir eserin sıradan baskısını kullanarak parodisini yapılmaktadır. Geçmişin sanat anlayışına dair yıkım fikri, Dadanın temellendiği burjuvazi eleştirisi ve sanatçının tembellik hakkı. “Duchampçı tembellik üzerine iki farklı okuma yapmak mümkündür; biryandan sosyoekonomik bir eleştiriyi temsil eder, diğer yandan 'felsefi' bir kategori oluşturur. Ayrıca eylem, zaman ve öznelliği yeniden düşünmemizi gerekli kılan yeni varoluş boyutlarını, yeni yaşam biçimlerini açığa çıkarır.”(LAZZARATO, 2017, s:17) Sanatçı savunduğu, dâhil olduğu

bir sanat fikri çerçevesinde yüce! sanatı reddederken aynı zamanda kendi tembelliğinin onu götürdüğü 'hazır nesne' fikri bu eserle bir karşılık bulmaktadır. Sanatçı sanatına meşruluk kazandırmak için eskinin başyapıtlarına müracaat etme fikri ile değil, savunduğu sanat fikrini biçimselleştirmek için Mona Lisa'yı seçer. 1917 tarihli Çeşme ile makro ölçekte sanat fikrine saldırı, 1919 da L.H.O.O.Q. ile mikro sanat eserlerine yönelir. Sanatçı birçok alanda yapmış olduğu 'ilk' kavramına güçlü bir şekilde resim sanatının ilk Parodi örneğini eklemiştir.

Sonuç

Resimlerarası geçişlerin 20.yy da bir etik probleme dönüşmesi bu konunun çeşitli kavramlarla bir çerçeveye oturturulması ihtiyacını ortaya çıkarır. Antik Yunan'dan bu yana kullanılan parodi, pastiş, intihal gibi özellikle yazımsal alanın kavram ve açıklamaları görsel alanın yorumlanmasında da kullanılmaya başlanmıştır. Temel olarak önceki çalışmalara yaslanan bu türler, nadiren nitelikli sanat eserlerine dönüşebilmektedir. Yaratıcı gücün zayıflığı ya da birçok kez kolaycılığın ortaya çıkışı olarak görülen resimlerarası alımlama nadiren güçlü sanat eserleri ortaya koyabilmiştir. Yüzlerce örnek içinde parodi olarak nitelendirdiğimiz sanat eserlerinden özellikle Duchamp'a ait Mona Lisa bu sınıfa dâhil edilmiştir. Bunun yanı sıra sanat eserlerinin reklamcılık gibi çeşitli alanlarda dönüştürülerek yeniden dolaşıma sokulması bütün bu tartışmaların dışında bir noktaya konumlanmaktadır.

KAYNAKÇA

AKTULUM, Kubilay, 2016, *Resimsel Alıntı: Resimlerarası Etkileşimler ve Aktarımlar*, Çizgi Kitabevi, Konya

LAZZARATO, Maurizio, 2017, *Marcel-Duchamp ve İşin Reddi*, Çev: Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul

ROSE, A. Margaret, 2016, *Parodi: Antik, Modern, ve Postmodern*, Çev: Cansu Dikme, Hece Yayınları, Ankara

<http://www.wikizero.info/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvxLBudGloYWw> Erişim: 30.01.2018

OSMANLI DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI^{1 2}

Doç. Dr. Murat PIÇAK

Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, mpicak@dicle.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Osman EROĞLU

Artuklu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü,
osmaneroglu2181@hotmail.com

ÖZET

Diyarbakır, tarihin her döneminde bölgedeki önemli medeniyetlerin; iktisadi, **bilimsel ve sanatsal** faaliyetlerin merkezi **olmuştur**. Ayrıca şehre egemen olmuş uygarlıkların bıraktıkları eserler, barındırdığı farklı dini topluluklar, askeri ve siyasi stratejik merkezliliği ile oluşan özgün bir **kültürel kent kimliğine sahiptir**. Diyarbakır surları tarih boyunca kentlilerin can ve mal güvenliğinin garantisi olmuş, gerektiğinde dış dünyadan ayrıcalık görevini üstlenmiştir. Diyarbakır'ın XX. yüzyılın başlarına kadar etnik açıdan heterojen bir yapı arz etmesi, şehrin yaşadığı bu tarihsel sürecin kaçınılmaz bir sonucudur. Diyarbakır, XIX. yüzyılın sonlarına kadar sınaî üretimin ve ticari faaliyetlerin yanı sıra; tarımsal üretimin de merkezi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Osmanlı Dönemi, Sosyo-Ekonomik Yapı

ABSTRACT

Diyarbakır had been central of important civilizations in the region on economic, scientific and artistic activities in every period of history. In addition, the city possesses a unique cultural identity formed by the artifacts of the dominant civilizations, the different religious communities it hosts, and its military and political strategic center. The walls of Diyarbakır have been a guarantee of life and property security of the citizens throughout history and have undertaken the duty of privilege from the outside world when necessary. Until the beginning of the 20th century, Diyarbakır's heterogeneous structure in ethnicity is an inevitable result of this historical process of the city. Until the end of the 19th century, Diyarbakır has become the center of agricultural production as well as industrial production and commercial activities

Key: Words: Diyarbakır, Ottoman Period, Socio-Economic Structure

GİRİŞ

Tarih boyunca bazı hassas bölge ve şehirler vardır ki; bunlar stratejik, kültürel, düşünsel, bilimsel ve dinsel cihetleriyle öne çıkmış ve önem kazanmıştır. Diyarbakır'ın **tarihi gelişimini tüm evreleriyle simgeleyen anıtsal yapılar, geleneksel konut dokusu, şehre egemen olmuş büyük uygarlıkların bıraktıkları eserler**, barındırdığı dini cemaat ve mezhepler, askeri ve siyasi stratejik merkezliliği ile oluşan **kültürel kent kimliği günümüze kadar yansımıştır**. Bu niteliklerinin yanı sıra, Diyarbakır tarih boyunca iktisat, bilim ve sanat merkezi olmuştur. Diyarbakır tarihini yazan eski mülkiye müfettişlerinden Hasan

¹Bu çalışma DÜBAP İİBF.17.009 numaralı projesi ile desteklenmektedir.

²Bu makale 9-11 Mart 2008 Mardin'de düzenlenen "İKSAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Basri Konyar Diyarbakır'ı “*Şarkın incisi, bir şiir ve füsün beldesi*” olarak nitelendirmiştir. Bir Diyarbakırlıya da “Memleketin nasıl, güzel mi?” diye sorulduğunda “*Doğunun Paris'idir*” şeklinde cevap vermiştir (Tezokur, 2008: 645).

Diyarbakır'ın Coğrafi Konumu

Şehirlerin ortaya çıkıp gelişmesinde değişik faktörler rol oynayabilmektedir. Ancak şehrin coğrafi konumunun, en öncelikli etken olduğu söylenebilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli şehirlerinden biri olan Diyarbakır, Karacadağ'ın eteklerindeki Dicle vadisinde yer almıştır. Diyarbakır, denizden 650 metre yükseklikte, kuzeydeki dağlık bölge ile güneydeki ovalar arasında yerleşime elverişli bir alanda kurulmuştur. Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kısmında, El-Cezîre de denilen Mezopotamya'nın kuzey sonundadır (Beysanoğlu, 1963: 1). Diyarbakır, İran ile Anadolu'yu, Mezopotamya ile Kafkasya'yı birbirine bağlayan anayolların kesişme noktasında kurulmuştur (İsen, 1998: 82).

Karayollarının kesişme noktası olan Diyarbakır aynı zamanda; keleklerle Dicle nehri aracılığıyla Musul'a doğru yapılan su yolu taşımacılığının ilk durağıydı. Surlardaki Asur kabartmalarında görülen kelek desenleri, bölge uygarlıklarının Dicle Nehri'nden ulaşım amacıyla ilkçağlardan itibaren faydalandıklarını belgelemektedir. Sal şeklinde bir nehir ulaşım aracı olan kelek, Mezopotamya'da yolcu ulaşımında ve mal taşımacılığında önemli bir yere sahipti. Tulum şeklinde şişirilmiş koyun ve keçi derilerinin üzerine “bahçıvan sırtığı” denilen ağaçların dizilmesiyle oluşan kelekler, su gücüyle hareket ederdi (Güney,1990: 323-324).

Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkede uygulanan demiryolu politikası kapsamında, Diyarbakır demiryolu 1935'te hizmete açılmıştır. Güney Ekspresi'nin 1944'te hizmete girmesiyle, Diyarbakır Batman ve Kurtalan'ı İstanbul Haydarpaşa'ya bağlayan önemli bir güzergâh üzerinde yer almıştır (Erten, 2001: 22-26). Bu coğrafi konumundan dolayı Diyarbakır, tarih boyunca ulaşım ve yolların kesişim merkezi olmuştur.

Diyarbakır'ın Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Safevi Devleti'nin kurucusu *Şah İsmail* 1507 yılında Diyarbakır'ı hâkimiyeti altına almıştır. Safevîler'in elinde bulunan Diyarbakır, bu devletin Osmanlı sınırındaki en önemli kentlerinden biriydi. Dolayısıyla Diyarbakır'ın alınması, doğu sınırları açısından ve özellikle İran'a karşı önemli bir teminat oluşturacağından, Osmanlı Devleti için bu dönemde büyük önem taşımaya başlamıştı. Yavuz Sultan Selim 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i mağlup ettikten sonra, faaliyetlerini Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bağlanması meselesi üzerinde yoğunlaştırmış ve aslen Bitlisli olup bölge halkı üzerinde büyük itibarı olan Şeyh Hüsameddin'in oğlu tarihçi İdris'e özel bir görev vermişti. Bu görev, Urmiye Gölü'nden Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölgenin ümerasını, Safevîler'e karşı ayaklandırarak, onların Osmanlı hizmetine girmelerini temin etmektir. İdris-i Bitlisî'nin temasları kısa zamanda müspet sonuç vermiş, bölgedeki emirler Osmanlı Devleti'ne itaatlerini arz etmişlerdir. İdris-i Bitlisî'nin tavsiyesi üzerine, o sırada Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmet Paşa ve Rum Beylerbeyi Şadi Paşa Yavuz Sultan Selim tarafından Diyarbakır'ın fethine memur edilmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin yola çıkması üzerine, İdris-i Bitlisî de Doğu Anadolu'da bulunan birçok Kürt ümerasını Osmanlı Devleti'nin yardımına koşmaları için ayaklandırmıştır. Osmanlı kuvvetleri Eylül 1515 ortalarında şehre girmiş ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmışlardır. 4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa

Diyarbakır Beylerbeyliğine getirilmiş, hadiselerde büyük rol oynayan İdris-i Bitlisî'ye ise padişah tarafından birçok hediye gönderilmiştir (Yılmazçelik, 2000: 236-237).

4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Beylerbeyliğine tayiniyle Osmanlı idari teşkilatında beşinci eyalet olarak, Diyarbakır eyaleti teşekkül etmiştir. Sultan Süleyman, Diyarbakır vilayetini 1518 yılında tahrir ettirip vezirlik rütbesinde bir eyalet haline getirmiştir (Bozan, 2013:6). Klasik Osmanlı idari sisteminde ülke "vilayet veya eyalet" diye adlandırılan büyük idari ünitelere bölünmekte ve eyaletleri "sancaklar" oluşturmaktaydı. Eyalet ve sancakların merkezi durumunda olan şehirler, aynı zamanda idari merkez olma özelliğine sahiptiler (Yılmazçelik, 2000: 234). Diyâr-ı Muzar, Diyâr-ı Rabia, Musul ve Bitlis kıtalarını ihtiva eden geniş bir Osmanlı eyaleti haline getirilen Diyarbakır'ın idari statüsünü İdris-i Bitlisî düzenlemiştir. Diyarbakır eyaletinde üç farklı sancak mevcuttu. Bir bölümü klasik Osmanlı sancakları statüsündeydi. Amid, Harput, Mardin, Ergani, Akçakale, Siverek, Siirt ve Nusaybin bu bölümün içindeydi ve buralarda tımar sistemi uygulanmaktaydı. İkinci bölüm "yurtluk-ocaklık" denen ve Çemişgezek, Çermik, Malazgirt ve Sağman'ı kapsayan sancaklardı. Bunlarda da tımar sistemi uygulanıyor, ancak sancak beyliği belli bir ailenin elinde bulunuyordu. Üçüncü bölüm ise "hükümet" denen sancaklardı. Eğil, Palu, Hasankeyf, Hazo, Genç ve Cizre hükümet sancaklardı. Bunlarda da sancak beyliği belirli bir ailenin elindeydi, ancak tahrir yapılmıyordu. Sancak beyi vergiyi kendisi topluyor ve her yıl merkeze belirli bir meblağ ödüyordu (Yediyıldız, 2008:35). Bıyıklı Mehmed Paşa'nın önerisiyle, sekiz sancağın yönetimi fetih sırasındaki hizmetlerinden dolayı Kürt beylerine fermanlarla "yurtluk-ocaklık" statüsünde, daimî olarak verilmiştir (Okumuş, 2008:176). Diyarbakır veziri kanuna göre üç tuğlu bir vezirdi. Padişah tarafından yazılan emirlerde «Destûr-ı mükerrer ve müşîr-i müfehham» unvanını kullanılması, Diyarbakır'ın vezirlik rütbesinde bir eyalet olduğunu göstermektedir (Okumuş, 2008: 175).

Diyarbakır'ın İran sınırına yakın olması, bu şehre ayrı bir önem kazandırmıştır. Osmanlı döneminde Diyarbakır, İran'a karşı yapılan seferlerde ordunun kışlağı olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı seferlere Osmanlı sultanlarının iştirak etmeleri göz önünde bulundurularak, Diyarbakır'ın büyük camilerine "kafes-i hümâyûn" konulmuştur (Bulduk, 2008: 1991). Nitekim Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murad İran seferleri sürecinde Diyarbakır'ı üs olarak kullanmışlardır (Erpolat, 2008:308). Diyarbakır'a ilk gelen Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dır. 20 Ekim 1535'te İran Seferi'nden dönerken Diyarbakır'a gelen Kanuni, şehirde 22 gün kalmıştır. Cuma namazını Ulu Cami'de kılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ikinci İran Seferi'ne giderken yolda hastalanınca tedavi ve istirahat için Diyarbakır'a uğramıştır. Bu ziyaretinde daha önce yapılmasını emrettiği İç Kale genişletme ve Hamravat Su Kemerleri çalışmalarını incelemiştir; Diyarbakır'a bir darphane yaptırarak sikke bastırmıştır. Sultan IV. Murad Tebriz Seferi münasebetiyle 21 Eylül 1635'te, Bağdat Seferi'ne giderken 3 Eylül 1638'de ve Bağdat Seferi'nden dönerken 5 Şubat 1639'da Diyarbakır'da günlerce kalmıştır (Beysanoğlu, 1963: 154-155).

Diyarbakır, en uzun süreli idareyi dört yüz yılı aşan bir süre ile Osmanlı egemenliğinde geçirmiştir. Osmanlı döneminde valilik yapan paşalar, şehrin imarına büyük katkılar sağlamışlardır. 1524-1526 yıllarında İç Kale'yi saran surlar Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden gözden geçirilmiş, ikinci bir surla çevrilerek Osmanlı kalelerinin genel özelliğine uygun, birliklerin barınmalarına ve hareketine imkân sağlayacak biçimde genişletilmiştir. Osmanlı devleti, Diyarbakır'a ayrı bir kıymet vermiş ve buraya tayin olunan valiler şehirde pek çok dini ve sosyal yapı inşa ettirmişlerdir. Diyarbakır Eyaleti valilerinden Bıyıklı Mehmed Paşa, Hüsrev Paşa, Hadım Ali Paşa, İskender Paşa, Behram Paşa, Melek Ahmed Paşa ve Defterdar Ahmed Paşa birer camii inşa ettirmişlerdir. Delliller Hanı (Hüsrev

Paşa) ve Hasan Paşa Hanı yine Osmanlı valileri tarafından inşa ettirilen önemli yapılardır. XVII-XIX. yüzyıllarda valilik yapan bazı paşalar da çeşitli hayır eserleri yaptırmışlardır. Nasuh Paşa, Silahdar Murteza Paşa, Kara Mustafa Paşa, İsmail Hakkı Paşa birer camii, Köprülü Abdullah Paşa bir dârülkurrâ, Sarı Abdurrahman Paşa bir kütüphane yaptırmıştır. Öte yandan 1815-1816 yıllarında Süleyman Paşa şehrin harap olan surlarını tamir ettiriyor (Yılmazçelik, 2000: 236-237).

Osmanlı döneminde, Mustafa Kemal Paşa da askeri görevler dolayısıyla Diyarbakır'da ikamet etmiştir. Albay Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı dönüşü bir süre İstanbul'da kalmış, akabinde bazı işlerini yoluna koymak için Sofya'ya gitmiştir. Sofya'dayken 16. Kolordu'nun Komutanlığı'na atandığına dair 10 Mart 1916 tarihli Başkomutanlık emrini alır. 27 Mart 1916 günü Diyarbakır'a varır. Bu arada tuğgeneralliğe terfi eder. Bir süre sonra 2. Ordu Karargâhı'nın Diyarbakır'a alınması üzerine 16. Kolordu Karargâhı da Diyarbakır'dan Silvan'a taşınır. 16 Nisan 1916'da Silvan'da göreve başlayan Mustafa Kemal Paşa, Silvan'da bulunduğu süre boyunca mülkiyeti o tarihlerde Hazrolu Mehmet (Budak) Bey'e ait olan evde kalmıştır. Karargâh binası ise, Silvanlı Sadık (Üstün) Bey'e ait olup, şimdiki Gazi İlkokulu olan binaydı. 16. Kolordu Komutanlığı sürecinde cephede birçok muharebeler oldu. Mustafa Kemal Paşa bunların bir kısmını bizzat idare etti. Düşmanın Diyarbakır istikametinde ilerlemesini durdurdu. Sonradan mukabil bir taarruzla Bitlis ve Muş'u düşman işgalinden kurtardı (Beysanoğlu, 1986).

5 Mart 1917'de 2. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, 13 Mart 1917'de Diyarbakır'a geldi. Silvan'da bulunan 16. Kolordu Karargâhı da 2. Ordu Karargâhı'nı oluşturmak üzere Diyarbakır'a alındı. Karargâh binası, İçkale'de günümüzde Komutan Atatürk Müze ve Kütüphanesi olan binaydı. Kendisi de bir süre, eski Osmanlı Bankası, halen Kavasısagır Sokağı'nda bulunan Hacı Sinan Özbastacı'ya ait evde oturdu. Daha sonra Mardin Kapısı dışındaki Seman ve Pamuk diye anılan iki köşkü ikametgâh olarak kullandı. Bu iki köşk, sonradan belediyece satın alınarak bunlardan, Paşa'nın bizzat oturduğu Seman köşkü 1937'de onartılmış ve "Atatürk Köşkü" adıyla anılır olmuştur. VII. Yıldırım Ordusu Kumandanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, 9 Temmuz 1917'de Diyarbakır'dan ayrılır. Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'da bulunduğu kısa süre içinde belediye önündeki meydanı açtırarak park haline getirtti. Bağdad (şimdiki Gazi) Caddesi'ni Belediye önünden Balıkcılarbaşı'na kadar olan bölümünü genişletti. Mardin şosesini (yolunu) tamir ettirdi (Beysanoğlu, 1986).

Diyarbakır'ın Nüfusu

Diyarbakır nüfusunu tarihsel perspektifle incelerken dikkat etmemiz gereken husus, Diyarbakır şehri ile Diyarbakır eyaletinin/vilayetinin birbirinden farklı olduğudur. Osmanlılar döneminde genellikle şehre Amid, eyalete ise Diyarbekir denilmiştir. Amid; merkez sancağı, yani Diyarbakır kentini ifade etmekteydi. Diyarbekir ise Urfa, Van, Erzurum, Şehrizer ve Musul eyaletleri arasında yer alan ve on dokuz sancaktan oluşan büyük bir eyaletti (Bulduk, 2008:188-189). Diyarbekir, XVI. yüzyılda Bursa hariç Anadolu'nun nüfus bakımından en büyük eyaletiydi (İlhan, 1991: 162). Tabii ki eyalet sınırlarında zaman içinde, özellikle XIX. yüzyılda önemli değişiklikler olmuştur. Mesela 1869 yılında Diyarbekir eyaleti Mamuretü'l-aziz (Elazığ), Siirt ve Mardin sancaklarından müteşekkil bir vilayet yapılmıştır (Bozan, 2013: 6). Bu durumdan dolayı, sadece Diyarbakır kent merkezinin, yani şehrinin nüfusunu tarihsel açıdan inceleyeceğiz.

Şehri çepeçevre saran surların sağladığı emniyet, Dicle Nehri kıyısında bulunması, etrafının bağ, bahçe, bostan ve verimli tarlalarla çevrilmiş olması, gıda ve su kaynaklarının yeterliliği Diyarbakır'ın tarih boyunca bünyesinde önemli bir nüfus kitlesini barındırmasına imkân vermiştir (İlhan, 1991: 162). İdris-i Bitlisi'nin *ünlü tarih kitabı Zeyl-i Heşt Behişt'te* yazıldığına göre, Diyarbakır şehrinin nüfusu 1515 yılında 50 bini aşkındı. Bundan sonraki elli yıl içinde yapılan büyük imar faaliyetleri ve ticaretin gelişmesinden dolayı nüfus 100 bine yaklaşmıştır (Beysanoğlu, 1963:31). Diyarbakır şehrinin nüfusunun 1650 yılında 50.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir (İlhan, 1991: 162).

1815 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden ünlü seyyah James Silk Buckingham, şehrin nüfusunun 50.000 civarında olduğunu kendisinden emin olarak öne sürmüştür (Yalçınkaya, 2008: 207). XIX. yüzyılın başında şehre gelen Fransız seyyah Adrien Dupré'ye göre, Diyarbakır şehrinin nüfusu 55.000 civarındaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır şehrinin nüfusu Chernich'e göre 40.000 ve yüzyılın sonunda Fransız coğrafyacı Vital Cuinet'e göre 35.000 idi (İlhan, 1991:162). 1870 yılında yapılan ilk resmi tahrir göre, yerli kütüğüne kayıtlı 21.372 kişi vardı. Cumhuriyet döneminde 1927'de yapılan ilk nüfus sayımına göre şehrin nüfusu 30.709 idi (Beysanoğlu, 1963: 60).

Diyarbakır'da Hastalık ve Kıtıklar

Diyarbakır nüfusundaki değişimler ile hastalıklar, kıtlıklar, gelişen siyasi ve sosyal olaylar arasında yakın bir ilişki vardır. XVIII. yüzyıldan sonra sık sık beliren taun, veba, kolera gibi salgın hastalıklardan dolayı şehir nüfusunda büyük kayıplar olmuştur.

1712'den 1892'ye kadar 11 kez ortaya çıkan veba, taun, kolera salgınlarında pek çok kişi hayatını kaybetmiştir (Bozan, 2013: 6). Mesela 1762 yılında taundan ölenlerin sayısı 50 bini bulmuştur (Beysanoğlu, 1963: 31). Özellikle 1894'ün aralık ayında Çukur Mahalle Hüsrevpaşa Camii civarında başlayan kolera salgını kısa bir süre içinde yayılmış, çoğu Temmuz-Ağustos aylarında olmak üzere günde 70-90 kişi ölmüştür. Kolera salgını yayılınca, sur içindeki halkın büyük çoğunluğu Alipınar ve Kıtılbal civarına göçmüşlerdir (Çukurova ve Erantepli, 2002: 360). Bu koruma yöntemine rağmen, şehir nüfusunun yarısına yakın bir kısmı yaşamını yitirmiştir. Diyarbakır'daki kolera salgınına haber yapan İngiliz The Times Gazetesi, 10 Kasım 1894 itibariyle 158 kolera vakası ve 95 ölüm olduğunu yazmıştır. Ayrıca yöre halkının sağlık konusundaki bilgisizliği ve kaderciliğinin ölü sayısını artırdığını vurgulayan gazete, vakaların görüldüğü köylerde hiçbir doktor bulunmadığını belirtmiştir (Yazıcı, 2008: 735).

XIX. yüzyılın başında şehre gelen Fransız seyyah Adrien Dupré, *Diyarbakır ikliminin sağlıklı olmadığını, sıtma ve Halep Çıbanı'nın bölgede yaygın hastalıklar olduğunu belirtmiştir. Öte yandan göz iltihabının tehlikeli ve yaygın olup, gözde şişme ve kaşıntıya sebep olduğunu; bu hastalığın görülmesinden kısa bir süre sonra ölümlere yol açtığını özellikle belirtmiştir* (Yalçınkaya, 2008: 210). 1879 yılında ortaya çıkan kolera salgınının Ali Emiri'nin eserine de yansdığını görmekteyiz. Şiddetli koleranın hükümferma olduğu bir dönemde Ali Emiri Diyarbakır'a girmek istemiş, bazı insanların vefat ettiğini ve şehrin dört bir kapısının kapanmış olduğunu söyleyerek onu vazgeçirmeye çalışmışlardır. Ali Emiri ikazlara rağmen şehre girmiş ve insanların büyük bir kısmının dağlara çekilmiş olduğunu görmüştür (Tekin, 2008: 638). Yine Martin Van Bruinessen XIX. yüzyılın sonunda Diyarbakır nüfusundaki düşüşü, şehirde baş gösteren salgınlara, bilhassa 1870 yılındaki kolera salgınına bağlamıştır (İlhan, 1991: 162). Ayrıca I. Dünya Savaşı sebebiyle Diyarbakır 2. Ordu Merkezi olmuştur.

1916 yılı sonlarında başlayan tifüs ve kolera salgını çoğu göçmen ve asker olmak üzere, şehir nüfusunun yarısını silip süpürmüştür (Tekin, 2008: 638-639).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır'ın maruz kaldığı felaketlerden bir diğeri de kıtlıktır. 1805, 1810, 1817 ve 1845 yıllarında peş peşe kısa aralıklarla meydana gelen kuraklık ve yeterli ürün alınmaması nedeniyle köylerin bir kısmı boşaltılmıştır. Şehirdeki esnaf da bu afetlerden etkilenmiş, şehir dışına birimlerine mal gönderilemez olmuştur. 1825-1843 döneminde yollarda eşkıyalık faaliyetleri ve asayişsizlik hüküm sürmüştür (Bozan, 2013: 6). Yine I. Dünya Savaşı ile beraber Diyarbakır'da büyük bir kıtlık ve pahalılık başlamıştır. Bunu müteakip Van, Bitlis ve kısmen Muş işgal bölgelerinden göç eden aç ve perişan halkın şehre dolması, bu açlık sefaleti daha da artırmıştır. Sur diplerinde açlıktan ölü eti yiyenler görülmüştür. Bu hastalık ve açlık devri bir yıldan fazla sürmüştür (Tekin, 2008:638-639). Bu kıtlık felaketinde insanların perişan durumunu Ali Emiri şu cümlelerle anlatmıştır: “*Zavallı köylüler! Aç, bûlaç kalarak yuvalarını gâip eden kuş yavruları gibi şaşkın ve perişan bir surette dağlara düşerek ot otlamakta, temin-i bekây-ı hayat etmeye mecbur ve muzdar kalmışlardır*” (Tekin, 2008: 639).

Diyarbakır'ın Sosyal ve Etnik Yapısı

Diyarbakır ve çevresinde, Osmanlı öncesinde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de farklı inançlara sahip cemaat ve mezhepler yaşamışlardır. Diyarbakır'daki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu Türk, Kürt ve Arap olmak üzere üç etnik kökenden; öte yandan dini cemaatlerin büyük bir çoğunluğu Ermeni, Kürt ve Araplardan oluşmuşlardır (Çiçek, 2008: 708). Şehir merkezinde Türkçe, Kürtçe, Ermenice ve kısmen de Arapça; ancak kırsal alanlarda yaygın olarak Kürtçe konuşulmaktaydı (Beysanoğlu, 1963: 60).

1518 tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Diyarbakır şehrinin nüfusunun 13.260 olduğu; % 58'inin Müslüman ve % 42'sinin gayrimüslim olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber 1548 yılında Diyarbakır şehrini ziyaret eden ve Hıristiyanların Müslümanlardan daha fazla olduğunu söyleyen Jean Chesneau'yu teyit etmemiz gerekmektedir. Zira 1540 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne göre, Hıristiyan nüfusu 1518'den 1540'a kadar artarak 11.000'i aşmıştır. Jean Chesneau şehrin çok büyük bir nüfusa sahip olduğunu, nüfusun 20.000'den fazlasını oluşturan Hıristiyanların üçte ikisinin Ermeni, kalanın da içlerinde az sayıda Yahudi bulunan Nasturiler olduğunu belirtmiştir (İlhan, 1991: 162).

1655-1656 yıllarında Diyarbakır'ı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, o dönem şehrin önemli bir kısmı Ermenilerden oluşmaktaydı. Bölgede Türkler Hanefî, Kürtler Şafii'ydi. Küçük bir kısmı Yezidî idi (Tekin, 2008: 640). Evliya Çelebi “*Diyarbakır şehri Osmanoğlu ülkesinde öyle bir yerdir ki, Hz. Yunus'un hayır duasının bereketiyle yaratılmış olan her cinsle doludur. Ama halkının çoğunluğu Kürt, Türkmen, Arap ve Acem'dir. Reayası ve berayası Ermeni olduğundan dolayı Ermeni diyarı da sayılır. (...) Bütün halkı Türkçe, Kürtçe, Arapça, Acemce ve Ermenice konuş.*” (Okumuş, 2008:177). Çelebi: “*Diyarbakır yönetimi devletten devlete geçer ve Enûşirvân'dan sonra da Ermenilerin elinde çok bayındır olduğu için tarihçiler onu Ermeni ilinden sayar...*” demiştir (Okumuş, 2008:175). XIX. yüzyılda Ebubekir Feyzi'nin yazdığı Seyahatname'de şehirde Müslüman mahallelerinin yanı sıra; Rum ve Ermeni mahalleleri ve kiliseleri ile Yahudi Mahallesi ve havrasının bulunduğu yazmıştır (Bulduk, 2008: 190).

1870 tarihli ilk yazılıma göre, yerli kütüğe kayıtlı kişi sayısı 21.372'dir. Bunun 9.814'ü İslam, 6.853'ü Ermeni-Gregoryen, 831'i Ermeni-Katolik, 1.434'ü Süryani, 174'ü Süryani-Katolik,

976'sı Keldâni, 305'i Rum-Melkit (Süryani'den dönme Ortodoks), 55'i Rum-Katolik, 650'si Protestan, 1.280'i Yahudi'dir. Sayılara göre Hıristiyan nüfus çoğunluktadır. Bu tarihten sonra kolera salgını, kentin nüfusunu yarı yarıya azaltmıştır. Gerçekten 1877 tarihli Salname'de nüfus 5.645 Hıristiyan ve 5010 Müslüman olmak üzere toplam 10.655 saptanmıştır (Tekin, 2008: 640). 1895 yılında Diyarbakır şehir merkezinde gayrimüslim nüfusun toplam içindeki oranı %33,7'dir (Çukurova ve Erantepli, 2008:359). XX. yüzyılın başlarında Diyarbakır vilayetindeki nüfusun %20,22'si gayrimüslimdi (Çukurova ve Erantepli, 2008: 360).

Diyarbakır Ermenileri

Roma döneminde «Amida» Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde «Ermeni Diyarı» (Okumuş, 2008: 177) olarak anılan tarihi Diyarbakır şehri, İslam halifesi Ömer devrinden (639) itibaren Türk-İslam uygarlıklarının hâkimiyeti altında olmuştur. Diyarbakır'ın XX. yüzyılın başlarına kadar etnik açıdan heterojen bir yapı arz etmesi, şehrin yaşadığı bu tarihsel sürecin kaçınılmaz bir sonucuydu. XIX. yüzyılın sonlarında şehir nüfusunun %15-20'sini teşkil eden Ermeniler, gayrimüslim nüfus içinde en büyük paya sahiptiler. Yüzyıllar öncesine dayanan uzun geçmişlerinin sonucu olarak, Diyarbakır'ın etnik yapısında, sosyal ve ekonomik yaşamında önemli bir yere sahip olan Ermeniler; büyük çoğunlukla zanaat ve ticaretle uğraşmalarının yanı sıra, birçok devlet hizmetinde de bulunmuşlardır. Diyarbakır'ın mahalle ve köylerinde kimi zaman Müslüman halk ile iç içe kimi zaman da ayrı bir düzende yaşayan Ermenilerin; yoğun olarak yaşadıkları mahalleler olmuşsa da getto tarzında bir ayırım ve yerleşim oluşturmamışlardır (Çiçek, 2008: 708).

1893'te hazırlanan bir cetvelde, Diyarbakır'da devlet hizmetinde bulunanların kimlerin olduğu Bâb-ı Âli'ye bildirilmiştir. Bu listeye göre, mahkemelerden belediye meclislerine kadar birçok kurumda çalışan elli beş Ermeni bulunmaktaydı. Mesrob Krikorian'ın 1860'dan 1908'e kadar Osmanlı hizmetindeki Ermenileri konu edinen kitabının Diyarbakır ile ilgili kısmında, mahkeme hâkimliğinden telgraf müdürlüğüne, okul müdürlüğünden hekimliğe kadar pek çok alanda hizmet veren yirmi beş Ermeni'den söz edilmiştir (Çiçek, 2008: 708). 1915 yılında, Diyarbakır Eyalet Meclisi'nde 2 Ermeni üye, vilayet tercümanı, sekreteri, Posta Dairesi Müdürü, Ziraat Bankası Müdürü, Osmanlı Bankası Genel Sekreteri, 5 şehir meclisi üyesi, Temyiz Mahkemesi üyesi, Ceza Mahkemesi üyesi, Baştabip ve savcı Ermeni idi. Ayrıca Ermeniler arasında ünlü avukatlar, dış hekimleri ve eczacılar vardı. Haroutune Muradian, Şükrü ve Misak Şirikjiyan kardeşler büyük servetlere sahip bankerler arasında sayılıyorlardı. Ayrıca Diyarbakır'ın ipek ihracatını Ermeniler yönetiyordu (Çiçek, 2008: 708).

Diyarbakır'da Kültür, Sanat ve Bilim

M.Ö. 3000 yılında Hurriler-Mittaniler ile başlayan, 639'da İslam hâkimiyetiyle devam eden ve 1085 yılından itibaren Türklerin vatan edindiği Diyarbakır, tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyetlere beşiklik etmiştir. Diyarbakır'ın söz konusu bu kültür ve medeniyetlerden nasibini alması kaçınılmazdır. Çünkü milletler, coğrafi ortamda kalıcılıklarını korumak için sosyo-kültürel kimliklerini de yöreye taşımışlardır. Çağlar boyunca devam eden bu süreç, Diyarbakır'ı her dönemde düşünce, bilim, kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir.

Ali Emiri'nin Âmid-i Sevdâ dergisinde yayımladığı “Amid Şehrinde Vaktiyle Bir Milyon Kırkbin Cilt Kitabı Hâvî Cesîm Bir Kütüphane” başlıklı yazısında anlattıklarından, Diyarbakır'ın İnaloğulları döneminde iktisadi ve kültürel açıdan zengin olduğu anlaşılmaktadır. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Diyarbakır'ı fethi sırasında, şehirde yazma eserlerle dolu kütüphane bulunduğunu söylemiştir. Selâhaddin bu kitapları müverrih ve münşisi Kâdı

el-Fâzıl'a hibe etmiştir. Mısırlı Kadı Fâzıl, bu kitaplardan Mısır'da eşi bulunmayanları seçerek 70 deveye yükletip Kahire'ye yollamıştır. Ali Emirî her deveye 500 kitap yüklenmiş olsa, fethi müteakip Diyarbakır'dan 35.000 kitabın Mısır'a taşınmış olduğunu tahmin etmiştir. Ali Emirî, kütüphanenin Ulu Cami maksureleri ile Zinciriye Medresesi'ne giden eskiden kalma kemerlerin bulunduğu yerde olduğunu söylemiştir (Beysanoğlu, 1963: 125-126).

Artuklular döneminde Diyarbakır'ın bilim ve kültür hayatı son derece zengindi. Türkmen asıllı tarihçi Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî (1274-1348) Meyyâfârikîn'de doğmuştur. *Zehebî*; *Tarihü'l-İslam*, *İbnü'l-Erzak Tarihu Meyyâfârikîn* ve *Amid* adlı eserlerin sahibidir. Bu dönemde Diyarbakır'da birçok hayrat yapılmıştır. Bunlar arasında Darüşşifa, Zinciriye ve Mesudiye medreseleri meşhurdur. Robotlarla ilgili *Kitab fi marifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyeh* adlı eserin yazarı el-Cezerî, Cizre'de doğmuş olmasına rağmen, yirmi beş yıl Diyarbakır Artuklu Sarayı'nda yaşamıştır. Teori ile uygulamayı birleştiren bir mucit ve mühendis olan el-Cezerî, günümüzde sibernetik denince akla gelen ilk kişidir (Yediyıldız, 2008: 29).

Osmanlılar döneminde önem verilen ve imar edilen Diyarbakır şehri, kültür bakımından da önemli bir merkez olmuştur. XVI. yüzyılın ilk yarısında Halvetilik tarikatının “Gülşenîye” kolunu kuran İbrâhim Gülşenî 1422'de Diyarbakır'da doğmuştur. Ayrıca “Diyarbakırî” adıyla ün yapan Kadı Hüseyin Diyarbakır'da yetişmiştir. Kadı Hüseyin'in *Târîhü'l-Hâmis fî Ahvâli Enfesi'n-Nefis* adlı eseri **İslam tarihi alanında kaynak eserlerden biridir (Yılmazçelik, 2000: 236-237).**

Diyarbakır'ın kültürel, sanatsal ve bilimsel düzeyi Ali Emirî'nin eserlerine de yansımıştır. Ali Emirî bu durumu şöyle ifade etmiştir: *“Benim dünyaya geldiğim zaman Diyarbakır âdetâ bir kütüphane-i ulûm şeklinde idi. Diyarbakır eşrafından Müftü Derviş Efendi merhumun evlatları hanesine gider. Üç dört bin cilt kitap görür. Diyarbakırlı Said Paşa merhumun kâşanesine gider yine bir hayli kütüb-ü nefise bulurdum... Diyarbakır âlim, fâzıl, şâir, edib, marifetli insanları çok olan bir memlekettir.”* Ali Emirî özelde Diyarbakır genelde şark vilâyetleri insanları için: *“Doğu illeri insanları içerisinde öyle kâmil öyle hakikî araştırmacılar vardır ki, bunlar Öklit ve Arşimet ayanında kişilerdir... Dolayısıyla şehir, ilim, irfan ve köklü sanayi konusunda oldukça iyi düzeydedir”* (Tekin, 2008: 643-644).

Ayrıca şair, yazar ve devlet adamı Süleyman Nazif (1869-1927); düşünür, yazar, şair ve siyasetçi Ziya Gökalp (1876-1924); araştırmacı ve tezkire yazarı Ali Emirî (1957-1924); Türk tiyatrosunun en önemli yazarlarından Orhan Asena (1922-2001); Diyarbakır'ın Osmanlı'nın son döneminde ülkemizin fikir ve sanat hayatına armağan ettiği kıymetlerden birkaçıdır.

Diyarbakır'da Üretim ve Ticaret

Diyarbakır, Osmanlı döneminde çarşı ve pazarları ile ticarete; pirinç, hububat üretimi, bağ ve bahçecilik ile tarımda; küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ile hayvancılığa; boyahane, darphane, şemhane (bal mumu), kırıhane, macunhane, tabakhane, başhane (sakatatçılar), bozahane ve asiyâbları (değirmen) ile imalat sanayinde dönemin şartlarına göre en gelişmiş merkezlerin başında gelmekteydi. Bunun yanında Bitlis-İran, Halep, Bağdat-Musul, Sivas-İstanbul yol güzergâhında yer alması üretim ve ticaret hayatına canlılık kazandırmıştır. Nitekim Osmanlı döneminde Diyarbakır İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra en önemli sanayi ve ticaret merkeziydi (Erpolat, 2008: 308-310).

Diyarbakır kumaş ve iplik boyacılığı, kadife, keten, bez ve ipekli dokumaları ile tekstilde; ayakkabı terlik, çizme ve koşum takımları üretmek için gerekli olan deri işlemeciliğinde ün yapmış merkezlerden biriydi. Jean-Baptiste Tavernier, Diyarbakır, marokenleri için: “...gerek renk ve benekleri bakımından, Şark’ın aynı cins bütün mamûlatının fevkindedir. Burada o kadar çok maroken imal edilir ki şehir halkının dörtte biri bu işle geçinir” demiştir. Kayseri Şer’iyye Sicili’ne göre, meşhur kırmızı Diyarbakır sahtiyani alışverişte bir değer olarak kullanılmıştır. Diyarbakır’da yapılan üretimin hem şehirde yaşayan halkın ihtiyaçlarına cevap verdiği, hem de civar beldeler ile yurt dışında aranılan nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbakır’da üretilen bazı malların yurt içinde ve yurt dışında aranılan nitelikte olması, Diyarbakır’ın bu dönemde üretim bilgi ve teknolojisinde ileri seviyede olduğunu göstermektedir (Erpolat, 2008: 310-312).

1586 tarihli Tahrir Defteri’nde 186, 1691 tarihli Cizye Defteri’nde 134, Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri’ne göre 88, Tevzi defterlerine göre 46 ayrı meslek adı tespit edilebilmiştir. Aynı yüzyıllarda Anadolu’daki çeşitli şehirlerde tespit edilebilen meslek sayıları Diyarbakır’dakiler ile karşılaştırıldığında, Diyarbakır’da meslek sayılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Mesela Bursa’da tespit edilen meslek sayısı 50, Kayseri’de XVI. yüzyılda 18, XVIII. yüzyılda 23, Kastamonu’da 34’tür (Erpolat, 2008: 312).

Diyarbakır’da esnafın inançlarına göre sayıları hakkında mukayeseli bilgi veren tek kaynak 1568 tarihli Mufassal Tahrir Defteri’dir. Bu defterde mesleği belirlenebilen 3.671 kişiden 2.208’i gayrimüslim, 1.463’ü Müslüman’dı. 1691 tarihli Cizye Defteri’nde ise şehirdeki gayrimüslim meslek erbabı sayısı, 134 ayrı meslekten olmak üzere 2.825 kişi idi (Erpolat, 2008:313). Ancak şehirde meslekler arasında da bir farklılaşma söz konusuydu. Müslümanlar daha çok askerlik, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırken; gayrimüslimler zanaat, ticaret ve teknik işlerle uğraşmaktaydılar. Mesela hekimlik ve eczacılık gayrimüslimlerin tekelindeydi. Camii’-s-safa Mahallesi’nde 1867’de hastalanarak ölen Şeyh Mehmed Efendi’nin Hekim Ohannes ve kalfasına 70 kuruş borcu bulunmaktaydı. 1847 yılında Diyarbakır’daki 4. Ordu’da görev yapanlardan 15 tanesi gayrimüslimdi; bunlar doktor, eczacı, kâtip ve kâtip vekili olarak görev yapmaktaydı (Erpolat, 2008: 313). Bu veriler, Osmanlı döneminde Diyarbakır ticaret ve üretiminde gayrimüslimlerin Müslümanlara nispeten daha etkin olduklarını göstermektedir.

1655-1656 yıllarında Diyarbakır’ı ziyaret eden ünlü seyyah Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde şehrin çarşıları, bedestenleri, hanları, hamamları, camileri ve İç Kale’deki saray hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi, Diyarbakır’da erkeklerin meslek ve kazançları bağlamında çoğunun tüccar olup, şehirde zengin bezirgânlar bulunduğunu belirtmiştir. Diğer önemli kısmı ise ehl-i sanâyi (zanaatkâr)’dir (Okumuş, 2008: 177).

Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre, Diyarbakır’ın ekonomik yapısında ticaret en başta gelen iktisadi faaliyettir. Diyarbakır’da ticari faaliyetler «sûk» denen dükkânların bulunduğu alışveriş çarşıları veya pazarlarında yapılırdı. Evliya Çelebi’nin Seyahatnâme’sinden Diyarbakır’da sûk denen bu mekânlardan 16 tane, 366 esnaf grubu ve 2.008 dükkân tespit edilmiştir. Bu dükkânlar şehir halkının veya civar beldelerden zahire, koyun, sığır, peynir, şıra, harir, akmişe, kavun, karpuz, hıyar, ot, odun gibi malları satmak için geldikleri pazarlardır (Erpolat, 2008: 311).

Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre, Diyarbakır’da Hasan Paşa Pazarı, Espahi Pazarı, Aktarlar Pazarı, Kuyumcular Pazarı, Demirciler Çarşısı, Çilingirler Pazarı, Çizmeciler Pazarı, Palancılar Pazarı, Kazazlar (ipek dokumacılar) Çarşısı, Bezzazlar Pazarı vardır. Bakımlı, süslü ve iki tarafı demir kapılı, sağlam taş yapı olan bedestene sahip Espahi Pazarı, zengin tüccarlarla dolu olup, bu pazarda bütün ülkelerin değerli ve kaliteli malları, az bulunan pahalı

mücevherler vardı. Evliya Çelebi, Diyarbakır'ı “Zanaatkârî bol bir kent” olarak tanımlamıştır (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2011). Evliya Çelebi: “Burada işlenen kılıç, gaddâre, küllük, ok, balta, hançer, mızrak yalmanı ve ok peykânı, İsfahan hariç başka yerde işlenmez. Diyarbakır'da işlenen kuyumcu işleri, kırmızı bezi, gül-şeftali sahtiyanı, pabucu, mestî ve çizmesine paha biçilemez. Kuyumcuları gümüş işçiliğinde emsalsizdir. Hülâsa bütün sanat sahipleri meşhurdur. Diyarbakır'da her tür sanatkâr mevcuttur, fakat kuyumcu ve demircilerden fazla esnaf yoktur” (Okumuş, 2008: 176-177). Evliya Çelebi ayrıca: “Diyarbakır'ın toprağı bereketli, ürünleri kaliteli ve çeşitlidir. Nahiyelerinden yedi tür iri taneli buğday, arpa, bakla ve itibarsız fasulye gelir” (Okumuş, 2008: 177).

1619 yılında Diyarbakır'a gelen ünlü seyyah Polonyalı Simeon çarşılardan şöyle söz etmiştir: “Bursa'daki gelincik ve Edirne'deki Ali Paşa hanları gibi kemerli çarşılarında, emsali yalnız İstanbul'da bulunan çok sayıda usta kuyumcular, zernişancılar, bıçakçılar, papuçcular, çizmeciler ve diğer zanaat erbabı çalışırlar.” Fransız seyyah P. Avril ise 1654 ve 1686 yıllarında Diyarbakır'a gelmiş ve ticaretin oldukça gelişmiş olduğunu gözlemlemiştir. Avril'e göre, kentte ipek endüstrisi oldukça gelişmiştir. Kırmızı pamuklu bez ve sahtiyan (ince deri) önemli ticaret ürünüdür. Avril, Musul ve Bağdat ile ticaretin karayoluyla ve Dicle Nehri'nden keleklerle yapıldığından söz etmiştir. 1660 yılında kente gelen gezgin M. Pouillet anlatımlarında çarşı ve pazarlarla ilgili şunlara değinmiştir: “Diyarbakır'ın çarşısı ve pazarı o kadar büyük ve o kadar güzeldir ki; Anadolu'da eşine rastlanmaz. İran'dan, Moğolistan'dan, Polonya ve Moskova'dan buraya kadar gelip kendi memleketlerine ipek, pamuk ve fevkalade güzel çeşitli deri mamulleri götüren tacirlerin sayısı çok kabarıktır” (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2011).

XIX. yüzyılda Ebubekir Feyzi'nin yazdığı Seyahatnâme'de: Şehrin içinde eski ve yeni meliklerin ve vezirlerin binaları, kibar konakları, çok sayıda cami, mescit, medrese, imaret, hanlar, hamamlar, bezestan, pazar ve çarşılar, basmahane ve kumaşçı tezgâhları, boyahaneler ve gümrük bulunmaktadır. Dolayısıyla şehrin tahminen on iki bin haneli büyük bir “bender” olduğunu söylemiştir. Şehir içlerine kanallarla taşınan Hamravat suyu çeşmelere ve bazı evlere tevzi edilmiştir... Bu suda Diyarbakır basmacıları bezlerini yıkar. Şehirde beş bin kadar kumaşçı tezgâhı, çok sayıda basmahane ve bogasi tezgâhlarının bulunduğunu belirten müellif; buralarda alacalar, hümayun taklidi bezler dokunduğunu, basmahanelerde yemeniler, basma oda takımları ve yorgan yüzleri ve çit (tülben) basılıp, bogasiler boyandığını ve bu malların İstanbul'a nakledildiğini belirtmiştir. Bezleri ve kumaşları ile her diyarda ün kazanmış olan Diyarbakır'da ayrıca mızrak, kılıç, pala, hişt (el mızrağı), üzengi ve keçabe (deve eyeri) yapılmaktadır. Pazar ve hanlarda Hint, Acem ve Bağdat malları bol miktarda bulunduğundan, tüccar şehre gelip ticaret yapmakta ve bu nedenle o diyarlardan pek çok kervan gelmektedir. Gümrük, tamga ve bac-ı bazar gibi gelirler Diyarbakır Mukataası'na ait olup bu mukataa senelik 400 bin kuruşa erişmiştir, demiştir (Bulduk, 2008: 190).

XIX. yüzyılın başında şehre gelen Fransız seyyah Adrien Dupré: “Diyarbakır bütün kervanların geçiş yeridir, burada her türlü ürün bulunmaktadır. Burada çeşit çeşit pamuklu bezler üretilir. Bu mallar Halep'e, Karadeniz kıyılarına ve Kırım'a gönderilir. Diyarbakır'da üretilen kırmızı marokenler kalite bakımından Levant'ın ürünlerinin en iyisidir. Ergani bakırı da orada rafine edilir.” demiştir. Dupré, Diyarbakır'ın büyük bir pelit deposuna sahip olduğunu da belirtmiştir (Yalçınkaya, 2008: 204).

1815 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden ünlü seyyah James Silk Buckingham, Diyarbakır şehrinde üretilen başlıca ürünleri ipek ve pamuklu kumaşlar, ki bunların aynen Şam'da üretilenlere benzediğini, basmalı muslin, şal ve mendiller, tamamıyla boyalı maroken deriler,

el işi demir işçiliği, altın ve gümüş telle işlenmiş ve muslin kaplamalı yasemin dalından yapılmış nargileler bulunduğunu kaydetmiştir. Kumaş dokumasında 1500'den az olmayacak şekilde ilmek kullanıldığını söylemiştir. Yaklaşık 500 pamuk dokumacısı Hasan Paşa Hanı'nda çalışmaktadır. 300 deri kösele imalatçısı, ayrıca kunduracı, saraç ve bu alandaki tüketim malzemeleri üreticileri, 100 demirci ve 150 işlemeli pipo üreticisi, bunun yanında piponun tütün konulduğu yer ile amber ağızlık üretimi yapılmakta olduğunu belirtmiştir. Buckingham Diyarbakır şehrini gezerken bir bakır dökümhanesinde durduklarını, buradakilerin aynen Cornwall'daki kalay madeninden gönderilenlerin yaklaşık şekli, ölçüsü ve ağırlığında olduğunu, bakır madenini büyük kalıplar içine koyduklarını, ancak maden cürufunun daha az saf işlendiğini gözlemlemiştir. Bakırın, buranın kuzey doğusunda üç günlük bir yolculuktan "Maden" denilen yerden getirildiğini, burada eritildikten sonra da kervanlarla Urfa, Musul, Bağdat ve Basra'ya gönderildiğini belirtmiştir. Buckingham, esnafın yıllık olarak ihraç edilen bakırın fiyatı ve miktarı hakkında sorduğu soruyu hemen cevaplayamadıklarını ve sorunun cevabını hayretle karşıladığını da özellikle vurgulamıştır (Yalçınkaya, 2008:205).

Buckingham Diyarbakır'a Hindistan'dan gelen kaliteli muslin, Keşmir şallarının, baharat ve ilaçların Bağdat üzerinden geldiğini ve cam takımlarının büyük bir kısmının Alman malı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte gerekli iç tüketim mallarının çoğunun yerli kaynaklardan sağlandığını, her türlü meyve ve erzakın bol ve ucuz olduğunu ve şehrin genel üretiminin nüfusun büyük çoğunluğunun ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahip olduğunu vurgulamıştır. Çarşıların genellikle Osmanlı'daki diğer büyük şehirlerdeki gibi çok düzenli sergilenmediğini belirtmiştir. Çarşıların dar ve çarpık, çoğunun çatısının ahşap kaplama olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Diyarbakır çarşılarında istenildiğinde her cins malın bulunduğu ve mesai saatleri içinde çarşının insanlarla dolu olduğunu gözlemlemiştir (Yalçınkaya, 2008: 206).

Öte yandan Buckingham, Diyarbakır'ın ticari bakımdan çok gelişmiş bir şehir olduğunu ve şehirde yaklaşık on beş kadar kervansaray ve han bulunduğunu belirtmiştir. Bunların içinde Hasan Paşa Hanı'nın özellikle çok müthiş olduğunu ve Urfa'daki hanların hepsinden üstün olduğunu vurgulamıştır. Bu hanın giriş katında genellikle tahıl dükkânlarının bulunduğunu, Han'ın meydanının çevresindeki dükkânların mal ile dolu olduğunu, birinci kattaki galerilerde çok çeşitli malların ticaretinin yapıldığını, bunların çevresindeki odalarda seyyahların konaklayacağı mekânların bulunduğunu belirtmiştir. Binaların üst katlarında ise ailelerin yaşaması için uygun mutfaklı, şömineli dairelerin bulunduğunu not etmiştir (Yalçınkaya, 2008: 206).

Diyarbakır, sınaî üretimin ve ticari faaliyetlerin yanı sıra; tarih boyunca tarımsal üretimiyle de özellikle Bağdat, Basra ve Musul'u besleyen, hammadde sağlayan bir bölge olmuştur. Asurlular döneminde bile Diyarbakır havzasının buğday ve arpa gibi, hem insanların hem de gücünden yararlanan hayvanların gıdası olan tarımsal ürünler, yüzyıllar boyunca keleklerle Dicle üzerinden Bağdat, Basra ve Musul'a taşınmıştır. Malumdur ki bu bölgelerde hurmadan başka ağaç yetişmemektir. Hatta tropikal, nemli, sıcak bir iklimi olan Basra'da bırakın tahıl yetiştirmek, buğday ve arpanın ambarlanması imkânı bile yoktu. Çünkü ürünler üç aydan çok dayanmıyor, küfleniyordu. İşte Diyarbakır, Bağdat-Musul-Basra gibi buğday-arpa tüketicisi merkezler için bir tahıl deposuydu. Bu bölgelerde, Dicle yoluyla tahıl taşıyan keleklerin yapıldığı ağaçlara bile önemli bir talep vardı. Keleklerin yapıldığı ağaçlar satıldıktan sonra deri tulumların havaları boşaltılarak mekkâri develeri ile tersine yolculuk kuzeye, yani Diyarbakır'a doğru başladılar (Güney, 1990: 326).

SONUÇ

Diyarbakır'ın anıtsal yapıları, geleneksel konut dokusu, şehre egemen olmuş büyük uygarlıkların bıraktıkları eserler, barındırdığı dini cemaat ve mezhepler, askeri ve siyasi stratejik merkeziliği ile oluşan kültürel kent kimliği günümüze kadar yansımıştır. Bu niteliklerinin yanı sıra, Diyarbakır tarih boyunca iktisat, bilim ve sanat merkezi olmuştur. Ayrıca coğrafi konumundan dolayı çağlar boyunca ulaşım ve yolların kesişim merkezi olmuştur. M.Ö. 3000 yılında Hurriler-Mittaniler ile başlayan, M.S. 639'da İslam hâkimiyetiyle devam eden ve M.S. 1085 yılından itibaren Türklerin vatan edindiği Diyarbakır, tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyetlere beşiklik etmiştir. Çağlar boyunca devam eden bu süreç, Diyarbakır'ı her dönemde düşünce, bilim, kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir.

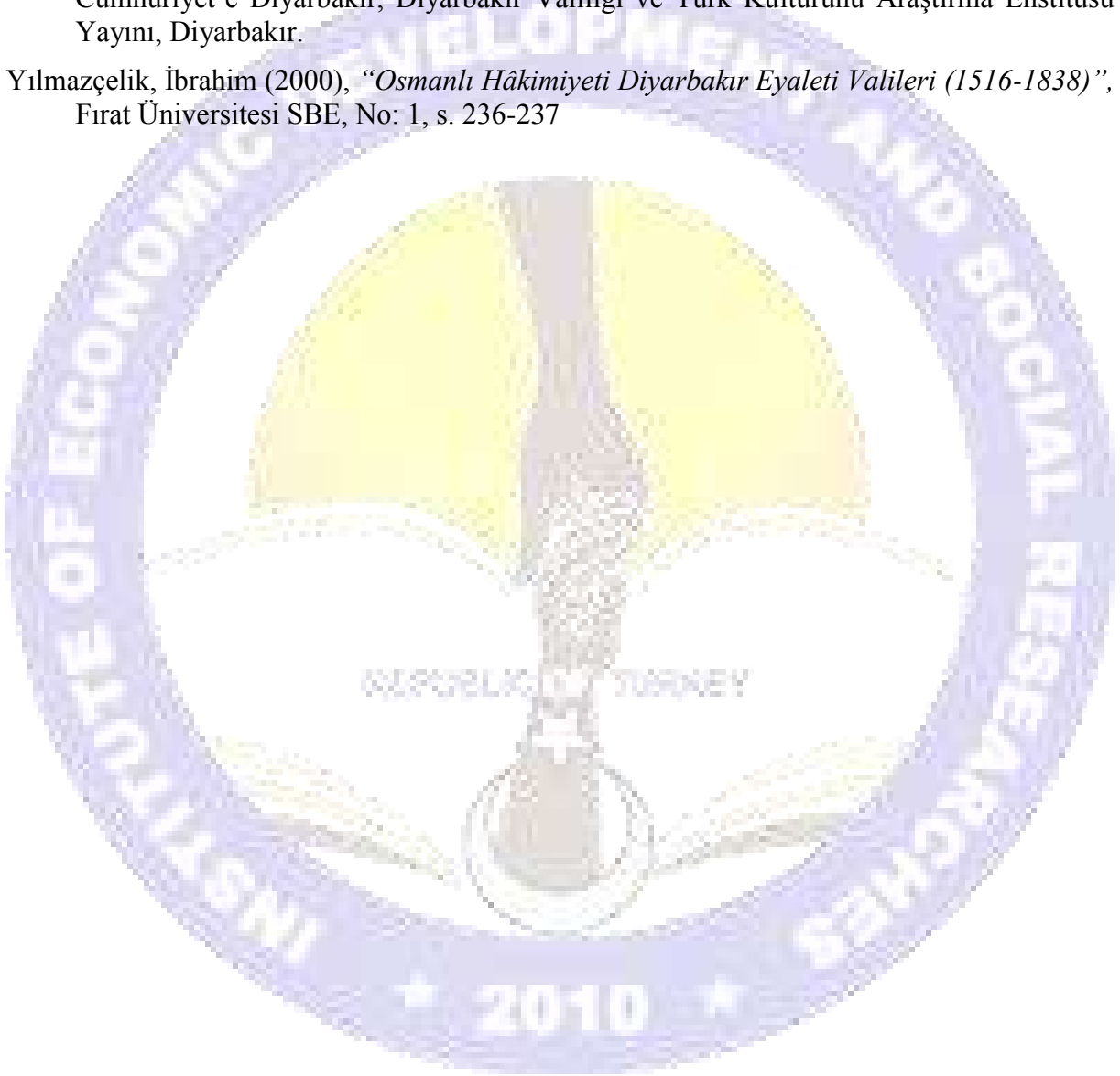
Şehri çepeçevre saran surların sağladığı emniyet, Dicle Nehri kıyısında bulunması, etrafının bağ, bahçe, bostan ve verimli tarlalarla çevrilmiş olması, gıda ve su kaynaklarının yeterliliği Diyarbakır'ın tarih boyunca bünyesinde önemli bir nüfus kitlesinin barındırmasını sağlamıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan sonra sık sık beliren taun, veba, kolera gibi salgın hastalıklar; vuku bulan siyasi ve sosyal olaylardan dolayı şehir nüfusunda büyük kayıplar olmuştur. Diyarbakır surları, içinde muhafaza ettiği farklı kültür gruplarının birlikte oluşturduğu yaşam ve fiziksel strüktürün meydana getirdiği birlikteliği simgelemiştir. Diyarbakır ve çevresinde, Osmanlı öncesinde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de farklı inançlara sahip cemaatler ve mezhepler yaşamıştır. Diyarbakır'daki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu Türk, Kürt ve Arap olmak üzere üç etnik kökenden; öte yandan dini cemaatlerin büyük bir çoğunluğu Ermeni, Kürt ve Araplardan oluşmuşlardır. Diyarbakır'ın XX. yüzyılın başlarına kadar etnik açıdan heterojen bir yapı arz etmesi, şehrin yaşadığı bu tarihsel sürecin kaçınılmaz bir sonucuydu. XIX. yüzyılın sonlarında şehir nüfusunun %15-20'sini teşkil eden Ermeniler, gayrimüslim nüfus içinde en büyük paya sahiptiler. Yüzyıllar öncesine dayanan uzun geçmişlerinin sonucu olarak, Diyarbakır'ın etnik yapısında, sosyal ve ekonomik yaşamında önemli bir yere sahip olan Ermeniler; büyük çoğunlukla zanaat ve ticaretle uğraşmalarının yanı sıra, birçok devlet hizmetinde de bulunmuşlardır.

Diyarbakır XIX. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra en önemli sanayi ve ticaret merkeziydi. Diyarbakır, sınaî üretimin ve ticari faaliyetlerin yanı sıra; tarih boyunca tarımsal üretimiyle de özellikle Bağdat, Basra ve Musul'u besleyen, hammadde sağlayan bir bölge olmuştur.

KAYNAKÇA

- Beysanoğlu, Şevket (1963), Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır TSO Yayını No:3, Şehir Matbaası, İstanbul.
- Beysanoğlu, Şevket (1986), “*Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkas Cephesi Komutanlığı*”, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: II, Sayı: 5, Mart. S.487-505
- Bozan, Oktay (2013), Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920), Çizgi Kitapevi, Konya.
- Bulduk, Üçler (2008), Hulasa-i Ahvali'l Buldan'a göre 19. Yüzyılda Diyarbakır Şehri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Diyarbakır.
- Can, Cengiz (1991), Diyarbakır tarihi çevre değerlerinin kronolojik yerleşmesi ve şehir strüktürü, Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu'na 70. Yaş Armağanı, San Matbaası, Ankara.
- Çiçek, Kemal (2008), Türkler Kürtler Ermeniler, Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Cilt: 3. Diyarbakır.
- Çukurova, Bülent, Erantepli, Bülent. (2008), XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı, Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Cilt: 2. Diyarbakır.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı. (2011), “Çarşılar”, http://turizm.diyarbakir.bel.tr/tr/i/Seyyahların_Gözüyle_DiYARBAKIR_ÇARŞILARI_ZANAATLARI, (Erişim Tarihi: 08.02.2018).
- Erpolat, S. Mehmet (2008), Osmanlı Döneminde Diyarbakır'daki Esnaf Grupları ve Meslekler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Cilt: 2. Diyarbakır.
- Erten, Münir (2001), İlimiz Diyarbakır, Kare Yayınları, İstanbul.
- Güney, Emrullah, “*Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı*”, Coğrafya Araştırmaları Sayı:2, Ankara,1990, s.323-328
- İlhan, Mehdi (1991), On altıncı Asırda Diyarbakır şehrinin Nüfusu ve Mahallelere Dağılımı, Cengiz Can, Diyarbakır tarihi çevre değerlerinin kronolojik yerleşmesi ve şehir strüktürü, Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu'na 70. Yaş Armağanı, San Matbaası, Ankara.
- İsen, Mustafa (1998), Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları Üzerine, Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu'nun Yazarlık Hayatınının 60. Yılı Armağanı, San Matbaası, Ankara.
- Okumuş, Ejder (2008), Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Diyarbakır, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Diyarbakır.
- Parla, Canan (2005), “*Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi*”, ODTÜ MED, 2005/1 (22:1) s.57-84.
- Tekin, Mustafa (2008), Ali Emiri'nin “Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyesi” Bağlamında Diyarbakır, Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Cilt: 3. Diyarbakır

- Tezokur, M. Hadi (2008), 19. Yüzyıl Diyarbakır'ında Süryanîler, Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Cilt: 3. Diyarbakır.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin (2008), Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Diyarbakır.
- Yazıcı Serkan (2008), Diyarbakır'da 1895 Ermeni Olayları, Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Cilt: 3. Diyarbakır.
- Yedi yıldız, Bahaeddin (2008), Osmanlı Öncesi Diyarbakır'ına Genel bir Bakış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Diyarbakır.
- Yılmazçelik, İbrahim (2000), “Osmanlı Hâkimiyeti Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)”, Fırat Üniversitesi SBE, No: 1, s. 236-237

SON DÖNEM OSMANLI TARİHİ'NDE KONTROL VE GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK MAKSADIYLA ATILAN BİR ADIM: OTEL VE MİSAFİRHANE TALİMATNAMESİ

Murathan KEHA

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, murathan.keha@atauni.edu.tr

ÖZET

Seyahat maksadıyla bir yerden bir yere giden insanların en önemli ihtiyaçlarından biri konaklayacakları yerdir. Türk İslam dünyasında bu ihtiyacın giderilmesi ve gelen kimselerin konaklamaları için han ve kervansaraylar yapılmıştır. Dünyanın pek çok ülkesinde de bu maksatla yapılmış yerler bulunmaktadır.

19. yüzyılda ekonomik olarak refahın ve teknolojinin gelişmesi daha çok insanı seyahat eder hale getirmiştir. Genellikle ticari ve dini olarak yapılan seyahatlerin yanında gezip görme amacıyla yapılan seyahatler de çoğalmıştır. Daha önceden sadece barınılacak yer olarak düşünülen yol üstü konaklama mekânları zamanla insanların konforunu da göz önünde bulunduran daha lüks yerler haline almıştır. Özellikle seyahat araçlarının artması ve hızlı seyahat etme imkânları gezginlerin de artmasına sebep olmuştur. Haliyle gezi için yola çıkan insanların konaklayabileceği mekânlar da bu ölçüde artmış ve pek çok açıdan modernize olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı toprakları da bu seyyahlar tarafından sıkça ziyaret edilmiştir. Özellikle doğunun masalsi iklimini yansıtan Payitaht İstanbul da seyyahlar tarafından en çok ziyaret edilen yerlerden biri olmuştur. İstanbul'a gelen misafirler de elbette konaklamak için bazı mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu maksatla oteller ve misafirhaneler gelen insanların hizmetine sunulmuşlardır. Önceleri daha serbest çalıştığı anlaşılan bu işletmeler 11 Mart 1895 tarihinde yayınlanan bir nizamnâme ile kontrol altına alınmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada; bahsedilen nizamnâmenin içeriği, uygulama esasları, nizamnâmenin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler ve özellikle yabancıların elindeki işletmelerin kontrol edilmesine sefaretlerin müdahale ve itirazları ele alınmıştır.

Yapılan bu çalışmada kullanılan referanslar ise Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan arşiv belgeleridir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Otel, Misafirhane, Nizamnâme

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu gücü kaybedip ardarda yenilgiler almaya başlayınca gerek İstanbul'da, gerekse sahip olduğu diğer topraklarda ciddi asayiş problemleri ortaya çıkmıştır. Özellikle Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Fransız savaşlarının ortaya çıkardığı ekonomik bunalım sonunda pek çok yerden İstanbul'a gelenlerin sayısında büyük artış olmuştur. Bu kimselerin ortaya çıkardığı asayiş problemleri ciddi boyutlara ulaşmış ve asayişin yeniden temin edilmesi için pek çok tedbir alınmasını zorunlu kılmıştır. Hatta Sultan III. Selim'in Kabakçı Mustafa isyanı sonucu hayatını kaybetmesi ve bu isyanda yer alanların bir kısmının İstanbul'a çeşitli yollarla gelmiş olan işsizler olması¹ bu tedbirlerin bir an evvel alınması zorunluluğunu ortaya koymaktaydı. Bununla birlikte 19. yüzyılda meydana gelen iç isyanlar, ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, kazanılan otonomiler ve bağımsızlıklar Osmanlı toplumundaki değişimi hızlandırdığı gibi, toplumu oluşturanların hal ve hareketlerinin daha fazla ve daha sıkı kontrol altında tutulmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti edindiği acı tecrübelerin bir daha yaşanmaması için pek çok tedbir almaya çalışmıştır. Bu maksatla hemen her konuda layihalar tanzim edilerek, problemlere çözümler aranmaya, gerekirse dışarıdan da uzmanlar getirtilerek, çeşitli çözümler bulunmaya gayret edilmiştir. Çıkarılan Men-i Mürur Nizamnâmesi, Pasaport Nizamnâmesi gibi pek çok hukuki düzenleme, aksayan sistemi yeniden yapılandırma ve değişen şartlara göre asayişin yeniden temini amacını taşımaktadır. Bu maksatla yapılan bir düzenleme de 14 Ramazan 1312 (11 Mart 1895) tarihli "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında" çıkartılan talimatnamedir.²

Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat

11 Mart 1895 tarihinde yayınlanarak uygulamaya konulan bu talimatnamenin çekirdeği "*Fransa polis "umuru ve nizamati" hakkında bilgi vermek ve gerekli düzenlemeleri yapmak üzere, 1884 tarihinde Fransa'dan getirilmiş ve kendisine aylık elli lira maaş artı on lira ev kirası tahsis edilmiş olan Mösyö Bonin*"³ tarafından hazırlanan layihadır.⁴

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet kataloğunda 2568-009 gömlek ve fon numarasıyla kayıtlı olan belgede, bu layihanın hazırlanış sebebi "*Avrupa'dan Dersaadet'e gelmekte olan birçok ecnebler meyanında memleketlerinde birer suretle su-i zan altında bulunan ve cünha ve cinayetle mahkûm olarak ferceyâb-ı firar olan serseriler dahi gelerek sabika-yı hallerinin meçhuliyetinden müstefid olmakta bulduklarından ba'dema İstanbul ve*

¹ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik", A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 13, S. 24, s.47, Ankara 1980.

² Düstur, I. Tertip, c.6, s.1565.

³ Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller", İlmi Araştırmalar 8, İstanbul 1999; "*Fransa'nın en meşhur polis erkânından Paris sabık polis müdür-i sanisi Mösyö Bonin'e evvel emirde sefaret vasıtasıyla mütalaası alınarak polis tensikati hakkında bir layiha-i hususiye tanzim ettirilmiş ve bir müddet sonra tahsisat-ı kâfiye ile İstanbul'a celb olunmuştur.*" Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul 1990, s. 297.

⁴ BOA, Şurâ-yı Devlet, (ŞD.) 2568-009 / 22.

bilâd-ı selasede (Eyüb, Üsküdar ve Galata) bulunan hotel⁵ ve misafirhanelerde sakin bulunanların ahval-i umumiyeleri hükümetçe malum olmak üzere bunlar hakkında icab eden muamelenin bu hususa dair polis müşaviri Mösyö Bonin tarafından tanzim ve takdim olunan layiha...” cümleleriyle izah edilmektedir.

Yine aynı belgede ayrıca, “*meçhul el-ahval*” birtakım kimselerin Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye’ye gelip zabitanın nazar-ı dikkatinden uzak kalacak bir mevkide bulunmaları ve onlardan bir takımının bir sanat ve hizmetle memlekete yerleşip kalmalarının maddeten ve siyaseten mahzurlu görüldüğü beyan edildikten sonra, asayişi sağlamak maksadıyla böyle tedbirler almanın lüzumu üzerinde durulmuştur.

Tanzim ve ilan edilen bu talimatnamenin çekirdeği olan ve Mösyö Bonin tarafından hazırlanan layiha elbette olduğu gibi kabul edilmemiştir. Öncelikle alınan tedbirlerin özellikle de otellerde ikamet etmekte olan ecnebilerin isim, şöhret ve sair bilgilerinin, inzibatın sağlanması amacıyla otelciler tarafından tutulan defterlere kaydedilmesinin “*uhud-ı kadimeye muğayir olup olmadığı*” hariciye nezaretine sorulmuştu. Hariciye Nezareti tarafından kaleme alınan cevapta, “*ol-babdaki tedbirin mevki-i icraya vaz’ına (uygulanmasına) uhûd-ı kadime ahkâmının hiç biri mani’ olamayacağı*”⁶ zira “*böyle tedbirler Avrupa’nın ekser büyük şehirlerinde icra olunan usule muvâfik*” olduğu bildirilmiştir.⁷

Yine Hariciye Nezareti tarafından kaleme alınan bir başka belgede de, aynı şekilde mevcut antlaşmaların hiç birinin yabancılara oda kiralayan şahısların da gözlem altında tutulmasına mani olamayacağı belirtilmiştir.⁸

Daha sonra yapılan müzakerelerde sunulan layihanın Osmanlı Devleti’nin yapısına uygun olmayan bazı şartlar taşıdığı ve bunların Osmanlı Devleti’nin durumu ve idare tarzına uygun olarak değiştirilmesi gerektiği belirtilerek, layiha üzerinde pek çok değişiklikler yapılmıştır.⁹

Yapılan görüşmeler esnasında takdim edilen layihaya yapılan en büyük itirazlar ceza maddeleri ile ilgilidir. Özellikle uygulanacak cezaların başka memleketlerde uygulanan cezalarla muvafik olması ve daha ağır cezalar uygulanmaması üzerinde durulmuştur. Mesela layihanın altıncı maddesinde yer alan şüpheli şahısları polise bildirmeyen veya misafir olarak gelen kimselerin isimlerini deftere kaydetmeyen veya yanlış kaydeden otel ve misafirhane sahiplerinin cinayet hükümlerine göre bir ceza alması öngörülmekteydi. Ancak yapılan mütalaalar sonucu bu cezanın yapılan fiil karşılığında çok ağır olduğu ve başka memleketlerde uygulanan cezai müeyyideler ile uygunluk göstermediğinden bahisle hafifletilmesi¹⁰ ve nihayetinde sahtekârlıkla ilgili ceza hükümlerinin uygulanması kararlaştırılmıştır.¹¹

⁵ Belgede bu şekilde geçiyor.

⁶ ŞD., 2568-009 / 36.

⁷ ŞD., 2568-009 / 31.

⁸ ŞD., 2568-009 / 33.

⁹ ŞD., 2568-009 / 23.

¹⁰ ŞD., 2568-009 / 42.

¹¹ ŞD., 2568-009 / 23.

Yapılan müzakerelerde üzerinde durulan bir başka önemli konu ise kolluk kuvvetlerinin ne minvalde arama ve tarama faaliyetlerinde bulunabilecekleri ile ilgilidir. Zira özellikle sahibi ecnebi olan otel, misafirhane ve kirahanelerin aranmasında yabancı devlet sefirlerinin itiraz edecekleri aşikâr görülmekteydi. Aynı zamanda sadece otelcilerin değil otellerde ikamet eden ecnebinin de “*taharri edilmesi*” (araştırılması) ayrı bir sorun teşkil etmekteydi. Yapılan müzakereler sonucu “*eşhas-ı muzırrayı yani cinayetle maznûn (zanlı) ve mahkûm olanları ve zabıtaca serseri olan eşhası kanunen zabıta her yerde taharri (arama) edeceği gibi kirahanelerde ihtifa (saklama) eyledikleri his ve şüphe edildiği takdirde orada dahi taharri edebilir ve işbu otel ve misafirhane sahip ve müsteciri tebaa-yı ecnebiyeden ise kaide-i mer’iyyesine (geçerli kaidelere) riayeten polis idaresi tarafından icrâ-yı taharriyat olunur. Kezalik polis memurları umumi emâkini (mekânları) dolaşıp kavâid-i mahsusa dairesinde tetkikat ve taharriyât ifâ ve adâb ve asayiş-i ihlal edecek şemâtet-i men edeceklerdir*” sonucuna varılmıştır.¹²

Üzerinde durulan en önemli konulardan biri de yukarıda bahsedilen otel ve misafirhaneler ile ilgili nizamnâmenin bir an evvel hayata geçirilmesi gerekliliğidir. Çünkü Dersaadet’e gelen durumu meçhul bir takım kişilerin kayıt altına alınması; otelcilerin, durumundan şüphe ettikleri kişileri derhal bağlı oldukları polis merkezine bildirmeleri; istasyon ve buna benzer mahallerde seyahat eden kişilerin veya misafirlerin durumlarına dikkat edilmesi ve zabıtaca bir ay içerisinde ne kadar ecnebi seyyahın gelip gitmiş olduğunun kayıtlı olduğu bir istasyon defteri tutulması ve otel ve gazino gibi müesseselerin kapıları üzerine birer levha asılması asayiş ve güvenliğin sağlanabilmesi açısından çok önemli bir durum arz etmekteydi.¹³

Yukarıda bahsedilen değişikliklerin ortaya konulması amacıyla yapılan tüm müzakereler ve mütalaalar sonucunda bir talimatname haline getirilen layiha 14 Ramazan 1312 (11 Mart 1895) tarihinde ilan edilmiştir. İlan edilen bu talimatnamenin:

Birinci maddesinde, otel kuracakların veyahut hanesinin odalarını başka başka kiraya vereceklerin öncelikle polis idaresine bilgi vermeleri gerektiği;

İkinci maddesinde, otel ve misafirhanelerin bilinmesi için kapılarının üzerine birer levha asılması gerektiği;

Üçüncü maddesinde, bütün otel ve misafirhane sahiplerinin Ceza Kanununun 254. ve 256. maddelerinde açıkça belirtilen şartlara uygun hareket etmeye mecbur oldukları, yani otel ve misafirhane sahiplerinin kabul edecekleri adamların nereden geldiklerini, isim, şöhret, sanat ve ticaretleri ile tabi’iyyetlerini belirten matbu cetveli bir polis defteri tutmaları ve bu defterde misafirlerin hangi tarihte geldikleri ile tuttıkları odaların açıkça kaydedilmiş olması ve bu kayıtlarda hiçbir oynama ve silinti bulunmaması gerektiği, bu duruma uymayan ve kayıtlara özen göstermeyen otel ve misafirhane sahiplerinden de altı beşlikten, on beşliğe kadar nakdi para cezası alınacağı;

¹² ŞD., 2568-009 / 11; ŞD., 2568-009 / 29.

¹³ ŞD., 2568-009 / 66; Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 1794-69; DH. MKT., 1819-46.

Dördüncü maddesinde, polis defterlerinde evlerini kiraya veren hane sahiplerinin yani otelcilerin isim, şöhret, doğum yeri ve tabiiyetleri ile misafirhanelerin kuruluş tarihinin kayıtlı olacağı;

Beşinci maddesinde, gelen kimselerin şüpheli kimseler olduğunu bilip de polise haber vermeyen otel sahiplerinin Ceza Kanunnamesinin sahtekârlığa dair olan on beşinci faslında açık olarak belirtilen hükümler uyarınca cezalandırılacağı;

Altıncı maddesinde, polislerin gerek görmeleri halinde otel ve misafirhanelere gelen yolcuların isimlerinin kaydedildiği defteri kontrol edebilecekleri ve bu defterleri polis idaresinin istediği zamanda alıp inceleyebilecekleri;

Yedinci maddesinde, defterlerinin kontrolüne memur olan polislerin otel ve misafirhanelerde ikamet edenlerin ve otel ve misafirhanesini değiştirenlerin isimlerini alarak, hususi defterlerine kaydedebilecekleri;

Sekizinci maddesinde, muzır şahısları (eşhas-ı muzır) yani cinayet zanlıları ve mahkûmlar ile serseri kişileri zabitanın her yerde arayabileceği gibi misafirhanelerde gizlendiklerine şüphe edildiği takdirde orayı da arayabilecekleri, arama yapılacak olan otel ve misafirhane sahiplerinin yabancı tebaadan olmaları halinde aramanın her zamanki kaidelere uygun olarak polis idaresi tarafından yapılacağı;

Dokuzuncu maddesinde ise, bu talimatın icrasına dâhiliye nezaretinin memur olduğu belirtilmiştir.¹⁴

Talimatnamenin Ortaya Çıkardığı Tepkiler

İlan edilen bu talimatname 10 Eylül 1895 tarihli bir müzekkere ile Osmanlı Devleti'nde bulunan tüm yabancı sefaretlere de gönderilmiş ve “..... otelcilere müte'allık nizamnâmenin ahkâmına bu sanatla me'luf bulunanlar tamamıyla tevfik-i harekete davet” edilmiştir.¹⁵ Sefaretlerin bahsedilen müzekkerenin kendilerine tebliğ edilmediğini bildirmeleri üzerine aynı müzekkere bu defa 25 Kânunusani 1896 tarihinde yeniden yazılmıştır.¹⁶

Yapılan bu tebligattan sonra tüm sefaretler neredeyse aynı cümleleri kullanarak, bazı itirazlarda bulunmuşlardır. Tüm sefaretler kendilerine yapılan tebligattan dolayı önce Bâb-ı Âli'ye teşekkürlerini bildirmekle beraber “nizamnâme-i mezkûrda münderic tedâbirin bir sanat-ı mahsusa ile me'luf olmayarak ikametgâhlarındaki boş odalardan bir-ikisini icar etmek isteyen Avusturya¹⁷, Fransız¹⁸, Felemenk¹⁹, İtalya²⁰, İngiltere²¹, Yunan²², Alman²³, Rus²⁴, Belçika²⁵ tebaası hakkında tatbik ve icra olunabilmesini kabul edemeyeceğini beyan ve

¹⁴ Düstur, I. Tertip, c.6, s.1565; Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.), 60-26.

¹⁵ Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.), 2004-19, 20, 21.

¹⁶ HR. İD., 178-51/10.

¹⁷ HR. İD., 2004-22.

¹⁸ HR. İD., 2004-23.

¹⁹ HR. İD., 2004-24.

²⁰ HR. İD., 2004-25.

²¹ HR. İD., 2004-26.

²² HR. İD., 2004-27.

²³ HR. İD., 2004-28.

²⁴ HR. İD., 2004-30.

ihzar” ediyorlardı. Bunun yanında “*otellerde veya hanelerini icar etmeyi kendilerine sanat edinmiş kimsenin hanelerinde taharriyat ve tahkikat icrası halinde konsoloshane memurlarından birinin hazır bulundurularak onun muavenetine müracaat olunması usulünün tamamıyla muhafazasını*” da istiyorlardı. Ki zaten bu husus daha yabancı devletler bu konuyu dile getirmeden evvel Osmanlı Devleti tarafından talimatnameye konulmuş ve sekizinci maddede “*işbu otel ve misafirhane sahip ve müsteciri tebaa-yı ecnebiyeden ise kaide-i mer’iyyesine (geçerli kaidelere) riayeten polis idaresi tarafından icrâ-yı taharriyat olunur*” ifadesine yer verilmiştir.

Sefaretlerin en fazla itirazına maruz kalan konulardan biri de, Osmanlı Devleti’nde bir sanat ve ticaretle uğraşan yani esnafılık yapan ecnebler konusudur. Her sefarethane kendi tebaasını korumak ve daha az vergi vermesini sağlamak amacıyla Osmanlı’ya bir şekilde baskı yapmaya çalışmışsa da devlet bu konuda geri adım atmamış ve Memalik-i Şahane’de esnafılık yapan, sanat ve ticaretle uğraşan herkesin, Osmanlı tebaasının tâbi olduğu tüm kural ve mükellefiyetlere aynen tâbi olduğu vurgulanmıştır.²⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti içine düştüğü kötü durum neticesinde yaşadığı veya yaşaması muhtemel karışıklıklara karşı bazı tedbirler almıştır. Zira yaşanan hemen her karışıklık bir dış müdahale malzemesi haline getirildiği için devlet buna mahal vermemek adına pek çok adım atmaya çalışmıştır. Özellikle, incelemeye çalıştığımız talimatnamenin yayınlandığı tarihlerde içeride ve dışarıda yaşanan karışıklıklar elbette ki alınan tedbirlerin ve çıkarılan kanunların ne denli haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak yaşanan tüm bu karışıklıklar elbette çıkarılan yasaların ve alınan tedbirlerin uygulanmasını da zorlaştırmıştır.

İncelemeye çalıştığımız bu talimatnameyle Osmanlı Devleti, Dersaadet’te bulunan otel, misafirhane ve kirahaneler ile bunların sahipleri ve bunların müşterilerini bir inzibat altına almaya çalışmıştır. Zira hem Avrupa’dan hem de memleketin içinden Dersaadet’e gelerek, burada izini kaybettirmeye çalışan “eşhaş-ı muzırır”ya karşı tedbirler alınması kaçınılmazdır. Ancak talimatnamenin çıkarıldığı yıllarda devletin içinde bulunduğu durumun, alınan tedbirlerin uygulanmasını güçleştirdiği de bir gerçektir. Yaşanan tüm sıkıntılara rağmen Osmanlı Devleti’nin attığı her adımda gerek uluslararası hukuku, gerekse insanlara zulüm etmemek için her aşamada adaleti gözettiği, bu talimatnamenin yayını öncesinde yapılan mütala’alardan da anlaşılmaktadır.

²⁵ HR. İD., 2004-31.

²⁶ HR. İD., 178-51/10

KAYNAKÇA

Beyhan, Mehmet Ali; “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller”, İlmî Araştırmalar 8, İstanbul 1999.

Çadırcı, Musa; “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 13, S. 24, s.47, Ankara 1980.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990.

Düstur, I. Tertip, c.6, s.1565.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 1794-69 (22 Aralık 1890); 1819-46, (17 Mart 1891).

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.), 60-26, (11 Mart 1895).

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.), 2004-19 (30 Kasım 1895); 2004-20 (16 Aralık 1895); 2004-21 (4 Ocak 1896); 2004-22 (20 Mart 1896); 2004-23 (21 Mart 1896); 2004-24 (23 Mart 1896); 2004-25 (23 Mart 1896); 2004-26 (6 Nisan 1896); 2004-27 (17 Mart 1896); 2004-28 (18 Nisan 1896); 2004-30 (21 Nisan 1896); 2004-31 (21 Nisan 1896); 178-51/10 (20 Şubat 1912)

Şurâ-yı Devlet, (ŞD.) 2568-009 / 22 (2 Nisan 1887); 2568-009 / 36 (18 Kasım 1886); 2568-009 / 31 (tarihsiz); 2568-009 / 33 (tarihsiz); 2568-009 / 23 (2 Mayıs 1887); 2568-009 / 42 (6 Nisan 1887); 2568-009 / 23 (2 Mayıs 1887); 2568-009 / 11 (2 Nisan 1887); 2568-009 / 29 (28 Ekim 1888); 2568-009 / 66 (23 Kasım 1890).

KUTLU DOĞUM KUTLAMALARI VEYA MEVLİD KANDİLİ

Mustafa AKMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
makman64@gmail.com

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, ilk defa 1989 yılında Peygamber aleyhisselamı hatırlayıp anmak amacıyla başlatıp öncülüğünü yaptığı Kutlu Doğum etkinlikleri zamanla günlere, haftalara sığmaz oldu. Öyle ki Kutlu Doğum Haftası olarak başlatılan merasimler, Nisan ayının tamamına yayıldı. Hatta Nisan neredeyse artık kutlu doğum ayı haline geldi. Keza camilerde başlayıp salonlara ve zamanla statlara taşdı. Haliyle bu gelişme, isminde de bir değişikliği zorladı. 'Kutlu Doğum Günü' iken bu, 'Kutlu Doğum Haftası' hatta 'Kutlu Doğum Ayı' olarak kutlanmaya başlandı ve böylece uzun bir süre anılmaya devam etti.

Belirtilen dönemde Diyanet'te çalışan FETÖ'ye mensubiyeti bilinen kişilerce "İlimli İslam" projesi kapsamında "Protestan İslam"ı (Amerikancı İslâm ya da İslam'ın bir yaşam biçimi olmasını değil; kimlikteki bir ayrıntı olarak kalmasını isteyenlerin hizbini) oluşturma amacıyla projelendirilen bu kutlamalar, toplumda gördüğü kabul nedeniyle artık, kimi yerlerde/ çevrelerde görülen olumsuz uygulama ve imajlarına binaen karşı durmanın belki de mümkün olamayacağı bir misyon da yüklenmiş oldu. Mamafih bu faaliyetler, bir açıdan Peygamber'i kamunun gündemine oturtması hasebiyle insanların âlemlere rahmet Muhammed aleyhisselam ile irtibat kurmalarını veya tazelemelerini de sağladı. Çünkü bu kutlamalar, topluluklara Allah'ın kulu ve Resûlü Muhammed'i anlatmaya, halkları bu münasebetle bir nebze de olsa duyarlı ve hassas kılmaya da vesile olmaktadır. Nitekim bu çerçevede düzenlenen bir kısım sohbet, konferans ve sempozyumlarda, sunulan tebliğlerde nice güzel bilgiler ve bunların kitaplaşmasıyla kıymetli dokümanlar da üretilmektedir. Şüphesiz bu sohbet ve konferanslarla verilen ve halkta sahih bakışı sağlayan malumat ile sempozyumlarda sunulan ufuk açıcı tespitler, takdire şayan olsa gerektir. (bkz. Mustafa Akman, (İstanbul Başakşehir Belediyesi) Başkaşehir (kültür sanat aktüalite) dergisi, Mart -Nisan 2017, sayı: 12, sf. 16-18)

Bu bakımdan bahsi geçen kutlamalara artık şu veya bu sebepten karşı gelmek ya da mesafeli durmak çok da icap etmese gerek diye düşünüyoruz. Zira böylesi durumlarda zarfla mazrufu birbirine karıştırmamak gerektir. Resûlullah'ı anmaya, hatırlamaya vesile olan her etkinliğe yol vermek ve katılmak lazımdır. Kanımızca bu, işin zarf tarafıdır ve bu yönüyle pek fazla bir sakınca da oluşturmamaktadır. Sakınca daha çok mazrufta/ mahiyetinde bulunmaktadır. Dolayısıyla böylesi etkinliklerde, Kur'an söylemindeki sahih peygamber anlayışını yaymak adına olabildiği kadar çaba sergilemek lazımdır. Nitekim dediğimiz gibi bu adla düzenlenen kimi programlarda bugüne kadar çok sayıda güzel konferans, sohbet vs. icra edilmiş, kıymetli yazılı dokümanlar ortaya konulmuştur. Dolayısıyla böylesi güzel ve kalıcı

sonuçlara ulaşmak adına bu tür etkinliklere katılmalı ve dahası bu düzlemde katkı sağlayacak kimselerin desteği temin edilmeye çalışılmalıdır.

Zira bugün biz, Peygamber'i (s) anlatıp tanıtma niyetiyle, daha çok da Kur'an'a aykırı, zayıf ve uydurma rivayetleri doğruymuş gibi kabul ederek yazılmış devasa bir külliyatla karşı karşıyayız. Keza ölçsüz bir 'peygamber sevgisi ve aşkı'yla yazılmış ve bahsi geçen yaklaşımı haiz yığınla sanat ve edebiyat ürünü mevcuttur. İslamî neşriyat denilen bu eserlerde, klasik veya modern na'nlarda, mesnevilerde; hep aynı zayıf ve uydurma rivayetler, geçmişten gelen (atalardan miras kalan) her şeyin doğru olduğu kabulüyle hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan, günümüz insanına sunulduğunu görmekteyiz.

Bu bağlamda sözgelimi Montgomery Watt, Resulullah'ın (s) hayatını anlattığı kitabına, risalet öncesi seferlerinin birinde karşılaştığı Rahip Bahira diyaloguyla başlar ve okuyucu, yazarın bunu sanki onaylayarak anlattığını zannederken sonunda o bu anlattıklarını tamamıyla bir hikâye (Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed, çev. Ünal Çağlar, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2001, sf. 11-13.) olarak niteler. Maalesef, özelde Siyer genelde ise İslam Tarihi kaynakları bu anlamda yığınla hikâye/ malumatla doludur. Bu eserlerin birçoğunu okuduğunuzda Resulullah'ın sanki kırkıktan sonra değil doğumundan itibaren elçilikle görevlendirildiğini ve bunu dünya âlem herkesin bildiğini sanmaya başlırsınız. Oysa Kur'an ve onun iniş süreci bunun böyle olmadığını sarahatle ortaya koymaktadır. Ne var ki bir kısım ulemamızın, hızını alamayarak, bu peygamberliğe başlama noktasını daha ötelere ve hatta 'kâinatın yaratılış gerekçesi' olarak takdime kadar götürdüklerini görmekteyiz.

Bu çerçevede bilindiği gibi ekseriyetle; halkın mevzulara karşı yaklaşımı ve onları kabulü ile aydınlarınki farklı olmaktadır. Dolayısıyla vaaz-u nasihatler yoluyla da olsa halka aktarılan bilgilerin, söz konusu halk tarafından nasıl algılandıklarını tespitle tashihi yoluna gidilmesi gerekmektedir. Değilse Peygamberi (s) yüceltme hususunda, Hıristiyanlara, Peygamberleri İsa'yı (a) yüceltme yarışında fark atılmış olunacaktır.

Bu vesileyle, Resulullah'ın (s), adına haftalar, kutlamalar tanzim edilen doğduğu tarihe dair tarihçilerin kaydettiği ihtilafları da göz ardı etmemek gerektir. Sözgelimi Mısırlı Düşünür Muhammed Hüseyin Heykel (v.1956), 'Hazreti Muhammed Mustafa' (İnkılâb Kitabevi, İstanbul 1985, sf. 105-107) adlı kitabında Resulullah'ın doğum tarihine dair bilgi verdiği yerde O'nun (s) doğduğu yıl, ay, gün ve vakit (gece-gündüz) üzerinde cereyan eden derin ihtilaflardan bahsederken bu kitabı çeviren Ömer Rıza Doğrul (v.1952) da konuya atfen özetle şu tespitlerde bulunmaktadır: Peygamber'in (s) doğduğu gün, ay ve yıl üzerindeki bu ihtilafların hikmetini anlamak biraz da İslam'ın ruhuna nüfûz etmeğe bağlıdır. Bütün bu ihtilafları gidermek mümkündür. Çünkü Asrısaalette bu değerli hadise tahkik edilir ve kesin tarihlere bağlanabilirdi. Peygamber'in (s) hayatına ait -rivayet tekniği açısından- en hurda teferruatı bile aktaran bir nesil için bundan kolay bir iş tasavvur olunamazdı. O halde bu kolay iş niçin yapılmadı yahut niçin ihmal edildi? Bu soruların cevabını vermek yukarıda dediğimiz gibi İslam'ın ruhunu anlamaya bağlıdır. İslamiyet'te kutsiyet Allah Teâla'ya münhasırdır. Başka hiçbir varlığa kutsiyet atfetmek caiz değildir. Onun için İslam telakkisinde mukaddes gün, kişi, hatıra vs. yoktur. Bunlardan birine kutsiyet atfetmek peşi sıra putataparlığa

sürüklenme riskini taşır. İslam, Müslümanlar arasında putataparlık ananelerinin yaşamasına en kesin muhalefette bulunduğu için ilk Müslümanlar, mukaddes gün, kişi vs. diye hiçbir miras bırakmamışlar, bütün kutsiyetin tek kaynağı olan Allah'ın unutulması bu vasfın ondan gayrı bir takım şeylere atfolunmasını istememişlerdir. Ancak daha sonra farklı kültürel saiklerin etkisinde kalan Müslümanlar ise Peygamber'in (s) doğduğu güne kutsiyet atfetmek arzusuyla hareket ederek araştırmalar yapmışlar ve bu yüzden ihtilaflara düşmüşlerdir. Bu ihtilaflar, Asrısaaadet Müslümanlarının yüksek manalı tutumu karşısında elbette değersiz durumdadır. Çünkü Peygamber'i (s) anmak isteyen bir Müslüman'ın herhangi bir güne saplanmasına lüzum yoktur. O şahsiyete karşı gösterilecek hürmet, şu veya bu günde merasim yapmakla ifa edilmiş olmaz. Bu yüzden Asrısaaadet Müslümanları, bugün mübarek olarak bilinen günlerden hiçbirinin tarihini tespit etmediler. Çünkü o özel günlerin hatıralarını muayyen bir ana hasretmek istemediler; aksine Müslüman'ın o hatıraları daima yaşamasını ve yaşatmasını öğretiler. Ne var ki bu nükteyi anlamayanlar, gün, yıl vs. tayini için ihtilaflara düştüler ve bu ihtilafların içinden çıkamadılar. Oysa kutsal gün diye bir şey tanımamak, Müslümanların belli başlı vasıflarından biridir. Çünkü İslam nazarında mübarek olmayan hiçbir gün ve saat yoktur. Zira gün ve saate bereket veren amel, o günün yaşanma tarzıdır. O günü ve saati Müslümanca yaşayan insan, umulan her bereketi gerçekleştirmiş olur. Bu nedenle sonraki Müslümanların, İslam yaşayışını birtakım göreneklere bağlamak üzere sahih İslam hayatı yerine birtakım merasim ve ayinleri yaşatmak adına çeşitli tarihler tespitte kalkışmaları beyhudedir. Çünkü bu mübarek günlerin hatıralarını her günkü hayatın her lahzasından ayırarak muayyen günlere hasretmek ve böylece her gün, her saat belki her adımda yaşanması icap eden güzellikleri muayyen günlerde tekrar edilen ve sair günlerde ise unutilan birtakım teşrifata çevirmişlerdir.

Başka bir ifade ile ayrı tutulması gereken İslâm Tarihi ile Müslümanların tarihi ve bu tarih sürecinde oluşmuş hata ve sapmaların birikmiş tesiri altındaki günümüz toplumları üzerinde sağlıklı değerlendirmeler yapılmaz ve doğru prensiplerin naslarda geçtiği gibi halkta da var olduğu zannı ile davranılırsa; bu, çoğu kez yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle temel kaynak ve din önderlerinin ne dediklerinin önemli olmasının yanında, bunlardan bilgiyi alan durumundaki fertlerin bu aktarılanı ne şekilde anladığı da önemsenmelidir. Özellikle insanlar, bir bilgilenme çabasına girmeden sadece duyup gördükleriyle yetinen ve boşluklarını zanlarıyla dolduran fertler durumunda iseler. Buna binaen özellikle halka, aydınlatma adına vaziyet eden, zihinlerini şekillendiren ve böylesi bir vazifeyi deruhte etme makamında bulunan kimseler, bilgi kaynaklarına ve bu kaynaklardan edindikleri kanaatlere daha çok özen göstererek insanları temellendirilemeyecek şeylerle donatmamaya dikkat etmelidirler. Bu vesileyle bilinmelidir ki Resulullah'ın (s) risalet öncesinde peygamber olacağını işaret eden, bu imayı taşıyan rivayet/ haberlerin tümü kesin olarak kurgusaldır. Sözelimi bu döneme dair rivayet edilen şerh-i sadr (bkz. İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 2. baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 2004., sayfa: 64-66) vb. bütün olağanüstülükler muhtemelen din mensuplarının peygamberler arası üstünlük yarışı çerçevesinde imal ettiği inançlardır.

Bu bağlamda -rahatlıkla gözlemlenebildiği gibi- Kutlu Doğum programları vesilesiyle düzenlenen etkinliklerde çoğunlukla bahsedilen durum söz konusudur. Buralarda İslamî duyarlılığı olan insanlara hurafelerle donatılmış bir peygamber modeli anlatılmaktadır. İşte sakıncalı bulduğumuz böylesi paylaşımların önüne geçmek ve sahih peygamber tasavvurunu işlemeye çabalamak adına bu etkinliklere katılmak ve değerlendirmek gerekmektedir. Zira bu programlar yoluyla halka doğrudan ulaşmak ve onları Kur'an'la Kur'an'daki peygamberle tanıştırmaya olanağı mevcut ve mümkündür. Tabii ki iştirak edilecek program veya etkinlik büsbütün gayri İslamî bir atmosfer ve ilaveten olumsuz bir amaçla düzenlenmiş değilse. Bu hallerde dahi duruma göre pozisyon almakta fayda vardır. Şüphesiz burada kastımız, ne olursa olsun ve her şeye rağmen bu kutlamalarda bulunmak ve sırf yaygınlık kazandığı için benimsemek değildir. Bunlar, böylesi hususlarda kaale alınacak kriterler bile olamaz. Ne var ki bu faaliyetlerin kendinden kaynaklı olumsuz bir tarafının bulunmaması ve ilaveten toplumla doğrudan teması olanaklı kılması hasebiyle değerlendirmeyi gerektirmektedir. Esasen çok geniş çapta yanlış olan, içerik ve değerlendirme tarzlarıdır ki bizim de müdahaleyi gerekli gördüğümüz tarafı budur ve bunun ıslahı ancak mümkün mertebeye içinde bulunmakla söz konusu olabilecektir. Sırf bu nedenle yani, kutlamaların beraberinde getirdiği büyük çapta düşünsel olan sakıncaları dolayısıyla ve halkı bunlardan haberdar etmek adına etkinlikleri adeta boykotla mahkûm etmek yerine mahiyete müdahale amacıyla içinde bulunmanın daha doğru olacağı görülmektedir.

İçerikten kaynaklanan sakıncalardan biri, bu işin daha geniş çevrelerde cahiliye şiiirinin ana damarlarından biri olan 'methiye' yarışına çevrilmiş olmasıdır. Nitekim bu 'kim daha çok övecek?' yarışını, çığırından çıkmış, artık Peygamber'i 'tanıtma' değil, genellikle 'tezgâhlama'ya dönmüş olmaktadır. Elbette bu arada olan, vahyin inşa etmeye çalıştığı sahih 'peygamber tasavvuruna' olmaktadır. Zira bu vesileyle Efendimizi tanıtma iddiasıyla çıkılan yolda, maalesef O (s), artık tanınmaz hale getirilmekte, Allah'ın 'örnek' göstererek hayatımızda üretmemizi istediği bir değer, böylece 'tüketmeye' koyulmaktadır. Sanki Peygamberin methiyelere ihtiyacı var da, bizim O'nu (s) örnek alıp hayata taşımaya ihtiyacımız yokmuş gibi. Kanımızca bu ikinciye gerçekleştirmek yerine birinci pozisyonu tercihle O'na manevi bir 'rüşvet' ödemesi yapılmış olunmaktadır. Oysa esasen O'nun (s) bizlerin övgüsüne değil, bizim O'nun modelliğine (sünnetine) ihtiyacı hadsiz safhadadır.

Bu etkinliklerin kimi zaman ve çevrelerde herhangi bir yıldönümü anısı gibi hatıra kabilinden kutlandığı da görülmektedir. Oysa Peygamber aleyhisselam bir müslüman için 'anı' olabilir mi? Bilindiği gibi anılar 'geçmişte kalanı' diğer bir ifade ile 'geçip gitmiş olanı' temsil ederler. Şimdi Peygamberimiz bir müslüman için 'anılarda kalan/ geçip gitmiş olan', dolayısıyla 'anılan' mı olmalıdır? Zira 'anmalar' genellikle unutulmanın zımnî bir itirafı durumunda olurlar. Unutulmamış olanın, dahası hayatın ta merkezinde olanın, anılmasından söz edilebilir mi? Nitekim birini anmak, onu hatırlamaktır. Elbette hatırlamak, iyidir; lakin bu hatırlanan bir peygamber ise onu hatırlamakla teselli bulmak, bir o kadar düşündürücü de olsa gerektir. Şu halde Peygamberimiz bir müslüman için sadece bir 'anı' değilse, Kutlu Doğum

münasebetiyle yapılan etkinliklerin de, ‘dostlar beni hatırlasın’ türünden bir ‘anı’ durumuna gelmesine mani olunmalı ve bu hususta bir bilinç oluşturulmalıdır.

Öte yandan yayın piyasasında vahyin inşa ettiği peygamber tasavvurundan mahrum biçimde yazılmış, hakikate ve kaynağa sadakat kaygısı taşımayan harcıâlem ve çalakalem eserlerin varlığı da malumdur. Bu vesileyle her yerde olabileceği gibi işin istismarını yapanlar da yok değildir. Nitekim Peygamberimizle ilgili yayıncılık alanında Nasrettin Hoca'nın kazanı misali, eski kitaplar yeni yavrular doğuruyor. İşte buna dur demek adına kutlu doğum programlarını, resûl ve risâleti Kur'an perspektifinden ifade eden kitap vs. yaymaya ve hatta okutmaya vesile kılmak, doğru olsa gerektir.

Bu manada ciddi bir siyer okuru bile olmadan siyer yazmaya kalkanların oyununa gelip onlara müşteri olmamaya mutlaka dikkatler çekilmeli ve etkinliklerde, sahih risalet (ve resûl) – sünnet (ve hadis) bilincine sahip insanların Allah Resûlü'nü tanıtır anlatmalarını sağlamaya dönük çalışmalar yapılmalıdır. Zira ehliyetli ve yetkin olmayan, diğer bir ifade ile beşerüstü bir peygamber tasavvuruna sahip kimseler, bilerek veya bilmeyerek sohbet ve yazılarıyla kaş yapayım derken göz çıkaracak kadar zararlı olabilmektedirler.

Bilineceği üzere bir peygambere, biri fizikî varlığına, diğeri misyonuna yönelik iki tür saldırı mümkündür. Bunlardan ikincisine yönelik saldırı, diğerine nazaran daha tehlikelidir. Zira peygamberi peygamber yapan gönderiliş amacıdır. Esasen birincisi O'nun vefatıyla artık mümkün de değildir. Ancak aynı şey O'nun misyonu için söylenemez. Çünkü bu tehlike ve tehdit dün vardı, bugün var ve yarın da olacaktır. Muhammed aleyhisselamın misyonuna yönelik saldırılar, çoğu zaman O'nu sevenlerden, daha doğrusu O'nu sevdiğini söyleyenlerden gelmiştir. Ne ki bu sevginin zehirli bir sevgi olduğu açıktır.

Anlaşıldığı kadarıyla, bir peygamberin mesajına yönelik saldırının temelinde, o peygamberin ‘beşer’ kimliğinden çıkarılmış olması yatmaktadır. Bu yüzden olsa gerek Resûlullah'a vahiyle şöyle demesi emredilmiştir: ‘Ben de (vahiy almak dışında) tıpkı sizin gibi bir insanım.’ (Kehf 18/110). ‘Ben, sadece beşer olan bir elçiyim.’ (İsra 17/93).

Bu bağlamda mevlidin tarihi, bunu tesis edenler ve tesis amaçları da dikkatle değerlendirilmelidir. Zira Mevlid Kandili, ilk defa hicretten yaklaşık üç yüz elli yıl kadar sonra Mısır'da, Şii Fâtimî Devleti (357–567/910–1171) döneminde kutlanmaya başlanmış ve daha sonra Eyyubilere (567–648/1171–1250) ve oradan İslam dünyasının çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Osmanlılar (699–1342/1299–1923) döneminde ise, yaklaşık altı yüz (kuruluşundan ise üç yüz) yıl sonra ve daha çok siyasî nedenlerle II. Selim (saltanat dönemi: 974–982/1566–1574) ile başlayarak peşinden oğlu III. Murad (saltanat dönemi: 982–1004/1574–1595) zamanında resmileştirildi ve minarelerde kandiller yakılarak duyurulup kutlandığı için 'Kandil' olarak anılmaya başlandı. Ancak kandil gecelerini kutlayan her toplum kendi kültüründen de buna bir şeyler eklemiş ve böylece gelenekselleşmiştir. Ne var ki Peygamber Efendimizin doğum günü olarak belirtilen bu günün faziletine dair geçerli herhangi bir delilin mevcut olmadığı da bilinmelidir. (bkz. Mustafa Akman, Özgün İrade dergisi, sayı: Nisan/84, İstanbul 2011. sf. 30-33)

Öte yandan dindarlık sergileme alanı olarak keşfedilen kandil kutlamaları, beraberinde yeni dinî anlayış ve dindarlık tipleri de ihdas etmiştir. Bu kutlamaların keşfedilmesiyle beraber ilgili rivayet bütün varyantlarıyla uydurma olmasına (bkz. Bünyamin Erul, Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, [Kutlu Doğum Sempozyumu 2001] 2003, sf. 427) rağmen 'gül' motifi bol keseden piyasaya sürülmüştür. Bu vesileyle yenilerde geliştirilen bir dindarlık sergileme anlayışı da 'Salâvat Hatmi' adı verilen bir çeşit yeni tip ibadet argümanıdır. Bu inanca göre tıpkı Kur'an hatmi gibi, sayaç veya tespihlerle binlerce salâvat çekilir ve böylece hatimler indirilmiş olunmaktadır.

Buradaki kaygımız, İslam'ın Resûlullah (s) örneğindeki safiyetinin kaybedilerek muharref din ve dindarlık algılarının gittikçe yaygınlık kazanması ve tashihi adeta imkânsız bir sürece girilmesidir. Böylesi bir duruma müncer kalmamak adına hiç olmazsa biz okumuş kimselerin, akletmenin de temel malzemesi olan (sahih) bilgi ile mücehhez olarak öncelikle kendi dine/ hayata bakış açılarımızı kontrolden geçirip tashih ettikten sonra toplumsal duyarlılık gereği en azından ulaşabildiğimiz çevreyi inzar etme sorumluluğu malumdur. Bu manada herkes, karınca kararınca bir Kur'an Nesli yetiştirme, bu nesil içerisinde bir fert olabilme adına elinden geleni esirgememek durumundadır.

Şimdi sırf yaygın veya var olan bir düşünceyi benimsemek, bunun herhangi bir şekilde sağlamasını yapmadan kabul etmek, dinî hayatı bırakın, dinî düşünceyi bile seyri açısından önü alınmaz bir sonuca götürebilir. Bu bakımdan olayın bir de şu boyutuna dikkat çekenlere de kulak verilmeli diye düşünüyoruz: Ülkemizde devlet kurumlarının ve STK'ların çokça rağbet ettiği, 'Kutlu Doğum' kutlamaları, ümmetin diğer halklarınca pek de bilinip kutlanmamaktadır. Bu nedenle bahsi geçen bu kutlamaların, Türk Müslümanlığı gibi ulusal bir din üretme çabalarının bir parçası olması ya da dönüşmesi endişesi bulunmaktadır.

Bu açıdan bakınca bunun, bugünkü haliyle yani 'Kutlu Doğum Programları' adıyla ihdas edilip bir ritüele dönüştürülmesi doğru olmayabilir. Kaldı ki bebek olarak doğduğu günden çok, Hira'da risâletle gerçekleşen bir 'kutlu doğum'un izini sürmek, onu gündemleştirmek, insanlığın gündemine bu büyük doğumu taşımak daha esaslı olmalıdır. Şu halde bize düşen, O'nu andığımızdan daha çok, anlamaya çalışmak ve yaşamak olmalıdır. Şüphesiz Allah Resûlü'nü anmalar, eğer anlayıp yaşamaya kapı aralıyorsa anlamlıdır. Zira sevgiden ibaret bir bağlanma kâfi gelmez. Sevginin mutlaka sevileni anlamayı kolaylaştırması gerekir. Sevgi, sevileni anlamayı zorlaştırıp, hatta imkânsız kılıyorsa buna başka bir ad konulsa gerektir. Bir kere sevginin bedelinin ödenmiş olması icap eder. İşte sevileni anlamayı kolaylaştıran sevgi, bedeli ödenmiş sevgidir. Bu sevgi, tanımanın artmasına paralel artan bir sevgidir. Böylece insan sevdikçe tanır ve tanıdıkça sevmiş olur.

Hâsıl-ı kelam, bilahare üretilmiş Kutlu Doğum ve kandiller formunda hiçbir özel gün ve gece; bir merasim değil, hayat dini olan İslam'ın gününden tesis edip tavsiye ettiği ritüeller değildir. Ancak yaygınlık kazanıp kültüre (örf-gelenek) dönüşen uygulamaları görmezden gelmek de olası değildir. Dolayısıyla artık bir nevi örf kabul edilmesi mümkün böylesi programların halka, temellendirilmiş dini/ dindarlığı ulaştırmaya vesile olacağı, insanların bu

sayede duymadıkları, bilmedikleri veya unuttukları bazı değerleri öğrenecekleri beklentisiyle iştirak yanlış olmasa gerektir. Söz konusu etkinliklerde sergilenen konferans, vaaz, seminer, sempozyum ve kitap yazım veya tanıtım gibi safhalar ile toplumsal algı ve yaşantımızda icra edilen veya öğretilen yaygın mitolojiyi de ıslah etmek böylece daha mümkün olabilecektir. Zira bu programlar, halkla doğrudan temasın en canlı saha ve sahneleri durumundadır. Dolayısıyla bu işlevselliği göz ardı etmek, sıhhatli bilgiyle donatılarak inanç ve amelde ıslah olmuş toplum yaratmak hedefinde önemli bir aracı yok saymak olacaktır. Burada artık kamu gündemine girerek toplumsal kabul gören bu geleneklerin icra mekânlarını, toplumun zihnini, Resul aleyhisselam örneğinde şekillenen Kur'an kültürüyle inşa ve sağlıklı bilgi ile donatmaya vesile (zarf) kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira bilineceği üzere mümkün mertebeye mazrufu/ mahiyeti, zarfa tercih etmek ve halkla buluşma vesilesi saymak evladır. Bu programlar kitle eğitimi açısından çok önemli araçlardır. Duygu yüklenerek iştirak eden halkın bu tür etkinliklerden istifadesi ise tartışmasızdır. Yeter ki halkın önünde görünenler, halka yön verenler ve halkın zihnini inşa edenler öncelikle kendilerini ıslah etmiş olsunlar.

MEHDÎ İNANCI VE GÜNÜMÜZDEKİ TOPLUMSAL ALGI

Mustafa AKMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
makman64@gmail.com

1. Mehdî İnancının Mahiyeti

Hidâyete eren, hidâyete vesile olan, doğru yolu bulan, hak yola giren, yol göstermek veya tarif etmek gibi anlamlara gelen mehdî, dinî istilahta, kendisinden önce, zulüm ve haksızlıkların sardığı yeryüzünü adaletle dolduracak kimse demektir. Bu anlamıyla mehdî daha çok bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Bu kavram yerine Yahûdîlik ve Hıristiyanlıkta kullanılan kelime, Mesîh'tir. Kur'an-ı Kerim'de hidâyet kökünden türeyen fiil ve isim kalıbında birçok kelime bulunmakla birlikte mehdî kelimesi yer almamaktadır.

Mehdî/ kurtarıcı lider tasavvuru, daha çok umudu kırılmış ve kendisini çaresizlik zindanında hissedenden bireylerde ve toplumlarda gözlenmektedir. Dolayısıyla bu inancın sadece İslâm'a ait veya İslâm'la başlamış bir inanış olmadığını, birçok din ve anlayışta görülen bu algının genel olarak sıkıntıya düşmüş din/mezhep müntesiplerini kurtarmak için gelmesi beklenen kutsal bir kurtarıcı motifini oluşturduğu unutulmamalıdır. Sosyo-kültürel boyutta mehdîlik algısının ortaya çıkış ve gelişim süreci, bize bu olgunun aslen eski inanışlarda var olan yaygın bir kurtarıcı kabulünün sonradan ilâhî dinlerin iddiaları arasına sokulduğunu, insanlık tarihinin başından beri süregelen iyi ve kötü mücadelesinin bu şekilde iyinin lehine son bulacağı düşüncesine götürdüğünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle burada cârî kültürün rivâyet kültürünü etkilemesi söz konusu olmuştur. Ancak Kelâm açısından böyle bir hususu Peygamber (s) sonrası İslâm inançlarına dâhil etmeye çalışmak ve bunu Peygamber'in dindeki otoritesini kullanarak yapmak, kabul edilebilir bir husus değildir.

Tarihten günümüze kadar toplumlar nezdindeki mehdî algısının çıkış nedenleriyle ilgili gözlemler üst üste konulduğunda, insanların haksızlığa uğradıklarında, aciz ve çaresiz kaldıklarında böyle bir bekleyiş içine girdikleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle mehdî telâkkisi, her toplumda yankı bulan bir sığınma mekanizmasıdır. Mevcut durumlarında ideal mutluluğu bulamadıklarına inanan insanlar özellikle sosyal şartların bozulup zulmün arttığı dönemlerde bir kurtarıcı beklentisine girmiş daha sonrada bu beklenti dinî bir inanışa bürünerek mehdî inancı şeklinde ortaya çıkmıştır.

Nitekim dinlerin çoğunda insanlığın maddî ve manevî sıkıntılarını sona erdirecek, içtimâî ve dinî hayatı ideal olgunluğa ulaştıracak bir otoritenin er geç geleceği inancı olagelmiştir. Mehdî kavramının kökleri ve gelişmesi konusunda bu inancın her dinin kendi içinde, kendi tarihî, psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğup geliştiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Mehdî, farklı kültür ve dinlere göre dünya tarihinin sonunda (âhir zaman) Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilecek ve yeryüzünü hâkimiyetine alacak bir hükümdar, insanlara doğru yolu gösterecek bir peygamber, dinî bir lider veya Hinduizm'de olduğu gibi bir tanrıdır.

Kavramın içeriğindeki âhir zaman, hükümdarlık, dini yenileme, kurtarıcılık gibi ana özellikleri değişmemekle birlikte içinde bulunduğu dinin karakterine göre ayrıntılarda farklılıklar görülmekte, bu kavramı ifade eden kelimeler de dinlere ve kültürlerine göre değişebilmektedir.

İlkel dinlerde olduğu gibi büyük dinlerde de görülen mehdî inancı, tarihten günümüze bazı dinî-siyâsî hareketlerin güç kaynağını da oluşturmuştur. Tarih boyunca sosyal sarsıntılara ve zulme maruz kalan toplumların bir moral kaynağı olarak benimsedikleri anlaşılan ileride gelecek bir mehdî/ kurtarıcı telâkkisi hakkında İslâm tarihinde değişik görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir. Keza İslâm dünyasında konunun ortaya çıkması, Peygamber sonrası yönetimi devralan halifelerden itibaren siyâsî, sosyal kargaşalara, bunların iç savaşlara da dönüşen, siyâsî ve psikolojik tezahürlerine rastlanmaktadır.

Daha önce muhtelif mehdî tasavvurlarına sahip çeşitli dinlere mensup insanların da katkısıyla inananlar, ilerleyen zamanlarda söz konusu kargaşa ve sosyal/ zihnî sarsıntı ortamında “yeni müslümanlar”ın “eski bilgiler”i ışığında bir umut uğruna bu inanca yönelmeye başlamışlardır. İlk dönemlerde yakın bir zamanı hedefleyen ve hatta muayyen şahıslara yönelen ancak bir türlü karşılık bulmayan bu beklenti, zaman geçtikçe daha bir sistematize edilmiş ve fakat gittikçe ötelenmek ve böylece süreç içerisinde âhir zamana terk edilmek durumunda kalınmıştır. Haliyle bu da insanların zulme karşı eyleme geçmesini engellemiş, kitleleri mehdîyi beklemeye itmiş, zulmü mehdî dışında birinin yok edemeyeceği düşüncesini zihinlere yerleştirmiş ve müslümanları çözümsüzlüğe sürüklemiştir. Mamafih mehdî inancı, dinî deliller açısından sübut bulmamasının ötesinde İslâm tarihinin akışında birçok olumsuzluğun kaynağı da olmuştur. Siyâsî iktidara göz diken pek çok kimse mehdî olduğu iddiasıyla ortaya çıkarak müslümanların sosyal birliğini parçalamış ve savaşlara yol açmıştır.

Kadim dönemlerde sömürülen zayıf toplumların bir çeşit beklentisi olan mehdî inancı, modern toplumlar için de bir motivasyon vesilesi olmuş ve son bir kaç yüzyıl içinde kendisinin mehdî olduğunu söyleyen veya ima eden birçok isim peyda olmuştur. Hatta bunlardan bazıları daha sonra kendilerine vahiy geldiği iddiasıyla peygamberliklerini iddia etmiş ve müstakil bir din haline bile gelmişlerdir.

Mehdî inancının menşei ile müslümanlar arasında ortaya çıkışını şu sebeplere bağlamak mümkün gibi gözükmektedir. Artık dönem ve bölgeye göre bunlardan hangisinin ne kadar etkili olduğunun tespiti ayrı bir konudur. Kaldı ki bunların kümülatif etkisi de göz ardı edilmemelidir:

a. Mehdî telâkkisi her toplumda yankı bulan bir sığınma mekanizmasıdır. Sosyal şartların bozulup zulmün arttığı dönemlerde halk bir kurtarıcı beklentisi içine girmiş, daha sonra bu beklenti dinî bir inanca bürünerek mehdî inancı şeklinde ortaya çıkmıştır.

b. Mehdî anlayışı Yahûdîlik, Hıristiyanlık ve Maniheizm gibi farklı dinlere ait bir inanç olup Kâ'b el-Ahbâr (v.32/652) ile Vehb b. Münebbih (v.114/732) tarafından Peygamber'e atfedilen rivâyetler yoluyla müslümanlar arasında yayılmıştır. Mehdî kelimesinin Mesîhin Arapçaya tercümesi olması da bunun kanıtını teşkil etmektedir. Hicri birinci yüzyılda

başlayan fitneler ve savaşlar sebebiyle kaos yaşayan ve karamsarlığa düşen Müslümanların daha önce Yahûdî ve Hıristiyanların umut bağladığı kurtarıcı inancını, bilgi ve kültür iletişimi sonunda benimsedikleri ve kültürlerine sindirerek dinsel bir nitelik verdikleri, kimi ayetleri bu kültürel perspektiften yorumlayarak ve hadis formunda seslendirerek Kitap Ehli gibi bir Deccâl, Mehdî ve Mesîh edebiyatı geliştirdikleri, ortak söylem ve benzerliklerden anlaşılmaktadır.

c. Mehdîlik, iktidar mücadelesinde yenilgiye uğrayan veya mevcut iktidarını güçlü kılmak isteyen siyâsî zümreler tarafından ortaya atılmış, önce aşırı Şîa (Galiyye), ardından mutedil Şîa ve Sünnîler tarafından İslâm dinine mal edilmiş siyâsî kökenli bir inançtır. Şîî düşüncesinden etkilendiği kabul edilen tasavvuf ehlinin mehdî inancını benimsemesi ise bu akîdenin müslümanların çoğunluğu arasında yayılmasına zemin hazırlamıştır.

İsnâaşerîyye Şîası ile Sünnîlerce de benimsenen bu görüşler rasyonel ve reel bilgilere aykırı bulunmuş, Yahûdîlik, Hıristiyanlık ve Maniheizm'e ait inancın yansımaları olarak kabul edilmiş, kanıt diye gösterilen âyetler konuyla alâkasız, hadisler ise zayıf veya uydurma olarak değerlendirilmiş, mehdînin kimliği, soyu, nitelikleri hususunda nakledilen bilgilerin çelişkili olması ve her mezhebin kendi mehdîsini icat etmesi bunun kanıtları arasında gösterilmiştir.

Şu da var ki genel anlamda mehdîler hangi dinin mensubu iseler o dinin kurucusunun soyundan gelmektedir. Saoşyant Zerdüş'tün, Mesîh Dâvûd'un, mehdî Muhammed'in (s) soyundan olacaktır. Bunlar ya Sünnî müslümanlarda olduğu gibi "müstakbel meçhul" veya Şîî müslümanların inandığı gibi daha önce yaşamış, vaad edilen dönemin zamanı gelmediği için bekleme süresini insanlardan gizlenerek tamamlamaya çalışan "muayyen tarihi" bir şahsiyettir.

Her din ve düşüncede mehdî için belirlenen özellikler ve olağanüstülükler ile yapacağı işler vardır. Mehdîlerin varlığı da bazen normal insanlarınkinden ayrı, soy ve sıfatları olağan üstü olarak tasavvur edilir. Mehdîlerin yaşayacakları ve faaliyetlerini gösterecekleri bölgeler daima mensubu buldukları dinlerin merkezî yayılma alanlarıdır. Her ne kadar dünyaya hâkim olacakları söylene de verilen yer isimleri dinlerinin bilinen coğrafyalarının dışına çıkmamakta ve yapacağı icraatlar ile gerçekleştireceği görevler, genel geçer tabiat kuralları ve âdetullah, sünnetullah realitesiyle bağdaşmamaktadır. Zira anlatılan özellik ve yapılan yorumlar doğrultusunda ortaya konulan niteliklere, peygamber bile sahip olamamıştır. Bu da mehdî meselesinin ne kadar çözümü zor bir konumda olduğunu göstermektedir.

Buna göre mehdîlik meselesi, ne dinin aslından ne de fûruundan bir husustur. Aksine sosyo-kültürel dayanakları olan insanlık tarihinin ortak mitik fenomenlerinden biridir. Kabulü ve reddi ayrıcalık sağlamadığı gibi tamamen zannî (tartışmalı) zayıf rivâyetlere dayandığı için sıradan bir kanaati ifade etmenin ötesine de geçemez. İslâm düşüncesine uydurma rivâyetler ve Peygamber'in otoritesi üzerinden sokulmaya çalışan mehdîlik (kurtarıcı) algısı bu bağlamda itikâdî değil insanî ve sosyo-politik bir kabuldür. Hadis külliyyatının bir kısmında ve farklı şekillerde yer alan sened, râvî ve metin açısından problemlili olan bu kabulü Peygamber döneminden günümüze İslâm inanç ilkeleri arasında var olarak göstermek tartışmalı bir

konudur. Bu şekilde bir fikri yaygınlaştırmanın aklını kullanan ve değişikliğe önce kendi nefsinden başlayarak toplumu dönüştürmeyi hedef alan müslüman beklentisinden uzak olduğunu belirtmek gerekir.

Kaldı ki Peygamber dini tam anlamıyla tebliğ ve teybin ettiyse gelen mehdî ne yapacaktır? İslâm dininin sarsılmaz ana kaynağı Kur'an bu konuyu neden hiç değerlendirmemiştir? Din tamamlanmış, sorumluluk insana verilmişse mehdînin kabulü sorumluluğu bir yerde ortadan kaldıracak mıdır? Mehdîye inanmayıp tâbi olmayan Müslümanların hali ne olacaktır? Nisa Suresi 136. ayette iman esasları sayılıp bunların inkârı ise küfür olarak tanımlanmışken Kur'an'da hiç geçmeyen bu hususu reddetmek küfürle, kabul etmek imanla tanımlanabilir mi? Bu ve buna benzer sorular mehdîlik fenomenini bir inanç ilkesiymiş gibi savunan ekoller tarafından cevabı verilmesi gereken sorular olarak durmaktadır.

2. Mehdî İnancının Tarihî Serüveni

Mehdî kelimesinin terimleşerek bir inanç konusuna dönüşme süreci oldukça erken dönemde başlamıştır. Mehdî kelimesi, esas olarak özellikle Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ölümünün (60/680) ardından çıkan iç savaşlar sırasında “İslâm'ı aslî hüviyetine kavuşturup toplumun huzurunu sağlaması beklenen idareci” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Abdullah b. Zübeyr (v.73/692) ıslah amaçlı bir halifelik girişiminde bulunmuş, onun bu tavrı gelecekteki mehdî düşüncesinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Muhtâr es-Sekâfi (v.67/687), 66/685 yılında Kûfe'de isyan ettiğinde Ali'nin (v.40/661) oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'yi (v.81/700) İmâm ve İlâhî kurtarıcı diye tanıtmıştır. Kûfe'de fitne çıkmasından çekindiği için daha önce Basra'ya intikal etmiş bulunan ve halk tarafından mehdî (kurtarıcı) kabul edilen Mûsâ b. Talha'nın (v.103/771) yanına giden Muhammed b. Hanefiyye, burada kendisinin mehdî (umulan bir kurtarıcı) olarak müslümanların başına geçmesini isteyen çok sayıda insanla karşılaşınca bu iddiaları reddedip Abdullah b. Ömer (v.73/692) gibi tarafsız kalmaya özen göstermiştir. Ne var ki Keysânîyye adıyla anılan aşırı Şîî fırkası, Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünü müteakip Medine'deki Cennetu'l-Baki Kabristanı'na defnedildiği halde onun ölmediğini, Medine yakınındaki Radvâ dağında bulunduğunu ve âhir zamanda mehdî olarak geri gelip dünyayı ıslah edeceğini, adaleti hâkim kılacağını iddia etmiştir. Böylece mehdîlik ilk defa Keysânîyye tarafından I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılmış ve diğer Şîîler'e intikal ederek müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır.

Mehdî telâkkisi III. (IX.) yüzyıldan itibaren İsnâaşeriyye arasında kökleşmiş ve bu fırkayı diğerlerinden ayıran önemli bir inanç esası haline gelmiştir. İsnâaşeriyye'nin benimsediği mehdî inancında, zuhûr ettiği anda Ehl-i Beyt düşmanlarından intikam alma fikrinin yanı sıra gaybet döneminde bulunduğu ve zuhûr edeceği ana kadar taraftarlarına, mazlumlara, düşkünlere ve hastalara yardım ettiği telâkkisi de büyük önem taşımaktadır.

Özellikle Emevî ve Abbâsî zulmünden yılan Ehl-i Beyt taraftarları, çareyi mehdî inancına sarılmakta bulmuş ve ideallerini sürekli ertelemişlerdi. İşte “Beklenen Mehdî” düşüncesi aslında “ertelenen düşler” demektir. Şüphesiz söz konusu düşüncüyü bu haliyle, çok karanlık

ve ümitsiz dönemlerde kalplerin derinliklerinde saklanan bir ümit kıvılcımı olarak değerlendirip, zulme uğramış çaresiz insanların müspet manada motive edilmesi biçiminde değerlendirmek de mümkündür.

Önce Şîîler, ardından Emevîler ve Abbâsîler arasında yayılan mehdî inancı, III. (IX.) yüzyılda hadislerin toplanıp kayda geçirilmesi esnasında bunların sıhhati konusunda titiz davranmayan muhaddislerce ilgili rivâyetlerin mecmualara alınmasının ardından Sünnîler arasında da benimsenmeye başlanmıştır. Ancak erken devir Sünnî literatüründe bu inanca hemen hemen hiç temas edilmemiş, konu daha çok hadisçilerin dahil olduğu Selefiyye'ye ait eserlerde yer almıştır. Geç dönemde oluşan Sünnî kelâm literatürü ile “fiten ve melâhim” türü eserlerde ise mehdî telâkkisinden genellikle kısaca bahsedilmiştir.

Diğer bir ifadeyle ortaya çıktığı erken devirde mehdî inancı, sadece Şîî zümreler arasında rağbet görmemiş, Emevîler ve onlardan sonra iktidara gelen Abbâsîler de kendi mehdîlerini icat etmiş ve buna dair hadisler de uydurmuşlardır. Abbâsîler bir taraftan kendi mehdîlerinin çıktığını söylerken diğer taraftan âhir zaman mehdîsinin gelecekte zuhûr edeceğini de kabul etmişlerdir. Esasen Mehdî inancı Hâricîler arasında da görülmüş ve onlar Ali b. Mehdî'yi kendi mehdîleri ilân etmişlerdir.

Emevî halifeleri içerisinde, seleflerinin zulümlerini ortadan kaldırması umulduğu için bu tür düşüncelere karşılık gibi duran ve kendisini mehdî olarak hissettiren ilk kişinin Süleyman b. Abdülmelik (v.99/717) olduğu kaydedilmektedir. Daha sonra Ömer b. Abdulaziz (v.101/720) bizzat iddia etmemesine rağmen takvası ve âdil idaresi sebebiyle daha Medine'de vali iken başta muhafazakâr Medineliler olmak üzere çağında yaşayan pek çok kimse tarafından mehdî olarak kabul edilmişti. Bununla birlikte bu sıralarda İslâm dünyasını mevcut durumdan kurtaracak mehdînin Ehl-i Beyt'e mensup bir genç olacağı mahiyetindeki söylentiler (rivâyetler) de yaygınlık kazanmıştı. Aynı dönemlerde yaşanan söz konusu kaosu çözüp rahatlatacak mucizevî şahıs olarak bel bağlanan mehdînin kimliği, kişiliği, ortamı ve mensubiyeti konusundaki tartışmalar farklı istikametlerde gelişmiş, bu durum konuyla ilgili inanç ve düşüncelerin de farklılaşmasına sebep olmuştu.

Yaygın çevresel inançlar ve cereyan eden olaylardan etkilenen mehdîlik düşüncesi zamanla İsâ'nın (a) mehdî olduğu, Kahtânîler'den insanları asâsıyla yola getiren bir kimse çıkmadan kıyâmetin kopmayacağı tarzında “ortamda gelişen” haberlerle desteklenmeye çalışılmıştır. Nitekim bu dönemde özellikle İbnu'l-Eş'as'ın (v.85/704) 80/699 yılındaki isyanından önce yayılan rivâyetler (kanaatler) sebebiyle adı geçen bu kişi Kahtânî ve “Nâsıru'l-mü'minin” diye anılıyordu.

Bu arada Emevîler'e sadık bir belde olan Humus'ta mehdînin Kureyşten geleceği, fakat Yemen asıllı olacağı düşüncesi yanında Basra'da Ömer b. Abdulaziz'in mehdî olduğu kanaati de yaygınlık kazanmıştı. Öyle ki mehdînin İsâ (a) olduğunu, bunların dışında müslümanların içinden mehdî çıkmayacağını söyleyen Hasan-ı Basrî (v.85/704), eğer olursa bunun Ömer b. Abdulaziz'den başkası olmayacağını ifade ediyordu.

Kûfe'de ise meçhul bir râvî olarak değerlendirilen Abdullah b. Bişr el-Has'amî'den nakledilen, mehdînin ordusunun Rum beldelerine sefere gideceği, yedi veya dokuz yıl

dünyaya hâkim olacağı yönündeki kehânetler (rivâyetler) gündemdeki yerini almıştı. Ali (a) taraftarlarının yaygın olduğu Kûfe'deki “yaygın sözleri aktarım geleneği (hadisçiler)”, artık kendine ait özel bir anlam dünyası oluşan ve bu nedenle teknik bir kavram haline gelen Mehdî'nin Peygamber'in (s) Ehl-i Beyt'inden yahut Ali'nin neslinden geleceği konusunda ısrarlı idi. İbn Mes'ûd üzerinden sürüme sokulan rivâyetlerde ise ismi, Resûlullah'ın ismine uyan Ehl-i Beyt'ten bir kimsenin Araplar üzerinde hâkimiyet kurmadan, dünyanın sona ermeyeceği haberi yaygınlık kazanmıştı.

Abbâsîler, başlattıkları ihtilâl hareketini Mesîh beklentileri ve Ehl-i Beyt'ten dinî alanda ıslahat yapacak ve adaletli bir idare kuracak kişiyi iktidara getirme düşüncesiyle desteklediler. Nitekim ilk Abbâsî halifesi Ebu'l-Abbâs (v.136/754), 132/749 yılında Kûfe Mescidi'nde yapılan merasimde kendisini, mehdîye verilen yaygın sıfat olan “Seffâh” lakabıyla tanıttı. Şair Sudeyf de ona Hâşimîler'in mehdîsi diye hitap etti. Ebu Dülâme'nin mehdî olarak hitap ettiği ikinci halife Ebû Ca'fer el-Mansûr (v.158/775), Hasan b. Ali (v.49/669) neslinden gelen ve Medine'de taraftarlarınca mehdî kabul edilen Muhammed b. Abdullah en-Nefsuzzekiye (v.145/762) ile kıyasıya bir mehdîlik mücadelesine girişti. Halife Muhammed b. Abdullah (v.168/785) ise açıkça, beklenen “mehdî” unvanıyla takdim edildi. Abbâsî ailesinin mehdîlik iddiaları Kûfe'de kısmî bir destek de buldu. Bu dönemde İbn Abbâs (v.68/687) ve İbnu'l-Müseyyeb (v.94/713) üzerinden oluşturulan rivâyetlerle Peygamber'in (s), seffâh, mansur ve mehdînin kendilerinden olduğunu söylediği haberleri yayılmaya çalışıldı.

Bu devirde mehdîlik konusunda Abbâsîler lehinde yerleşmiş olan gelenek, halkın beklentilerinin gerçekleşmemesi sebebiyle kısa sürede değişerek Ali evlâdının lehine dönüştü. Böylece zamanla, Mehdînin Peygamber'in Fâtıma (v.11/632) neslinden gelen evlâtlarından birisi olarak, dünyayı adaletle donatıp yedi yıl süreyle hâkim olacağı şeklinde kurgulanan rivâyetler (Ebu Dâvûd, "Mehdî", I) Kûfe dışında bile yayılmaya başladı. Mehdînin ve babasının isminin Peygamber ve babasının adına uygun olacağı şeklinde tasarlanan nakiller ise, sonraları Zeydiye imâmet silsilesi içinde zikredilen en-Nefsuzzekiyye'ye işaret eder mahiyetteydi. Bu esnada Abdullah b. Amr b. Âs'a (v.65/684) dayandırılan, mehdînin Hüseyin (v.61/680) neslinden geleceği, doğudan zuhûr edeceği ve önünde hiçbir gücün duramayacağına dair Mısır'da yaygınlaşan rivâyetler, Abbâsî hareketinden sonra ikinci bir ihtilâli hatırlatmaktaydı. Irak menşeli olan, Mısır ve Suriye'den de etkilenen bu beklentiye göre Temîm kabilesinden Şuayb b. Sâlih liderliğindeki kuvvetler Horasan'dan beyaz elbiseler içinde küçük siyah bayraklarla Rey'e hareket edecek ve mehdînin gelişine uygun ortamı hazırlayacaklardı. Bu rivâyete, olayların Peygamber neslinden birinin öldürüleceği sırada cereyan edeceği hususu da eklendi. Sözü edilen niteliği taşıyan Muhammed en-Nefsuzzekiyye de öldürülünce bu defa mehdînin Mekke'de zuhûr edeceği, Şuayb b. Sâlih'ten biat alacağı, Kelb ordusunu mağlûp edip Süfyânî'yi de öldüreceği haberleri yaygın biçimde paylaşıldı. Suriye'de yayılan bazı rivâyetlere göre mehdî Kudüs'e yerleşecek, yirmi dört ile kırk yıl arasında hâkimiyet kuracak, ailesinden bazı halifeler yahut Kahtânî ona halef olacaktır. Bu teze göre âhir zamanda ikinci bir mehdî gelecek, Konstantinopolis'i zapt edip gökten inecek olan İsâ'nın emrine girecektir.

Ne yazık ki mehdî ile ilgili bu haberler, Ahmed b. Hanbel'in (v.241/855) Müsned'i başta olmak üzere Sünnî bloğun Kutub-i Sitte diye bilinen hadis kaynaklarından Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin kitaplarında ve diğer hadis koleksiyonlarında yer bulmuştur. Bununla kalmamış sonraki hadisçilerden Taberânî (v.360/971), Hâkim (v.405/1014) ve Beyhaki'nin (v.458/1066) eserlerinde yer alan haberlerle de mehdînin âhir zamanla ilgili rolü şekillenmiştir. Böylece İsâ (a) gökten indiğinde mehdînin İslâm toplumuna hâkim olacağı, namazda imâmet görevini yerine getireceği, daha sonra liderliği İsâ'ya teklif edeceği, deccâlin öldürülmesinde ona yardım edeceği, Sünnî çevrelerde umumî kabul gören bir inanç haline gelmiştir. Mamafih bilinmelidir ki içinde mehdî adı ister geçsin ister geçmesin konu bağlamında Peygamber'e atfedilen rivâyetler, Muhammed b. Hanefiyye gibi lider kabul edilen kişilerin mehdî ilân edilip buna inanılmasından ve III. (IX.) asırda bir inanç esası haline getirilmesinden sonra ortaya çıkmış gözükmektedirler.

Buna göre özetle Peygamber'e (s) atfedilen ve râvîleri güvenilir bulunmayan bu metinlerde belirtildiğine göre dünyanın ömründen bir gün bile kalsa Allah, bu günü uzatıp mutlaka bir mehdî gönderecektir. Hasan veya Hüseyin'in neslinden gelecek olan bu kurtarıcının adı Resûl-i Ekrem'in adına, babasının adı da onun babasının adına uygun olacak (Muhammed b. Abdullah) ve zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracaktır. Beş, yedi veya dokuz yıl hüküm sürüp bütün müslümanları hâkimiyeti altına alacak, iktidarı sona erince de kıyâmet kopacaktır. Süyûtî, Sünnî kaynaklarında nakledilen mehdî rivâyetlerinin kırktan fazla olduğunu söyler. İsnâaşeriyye Şîası'na ait kaynaklarda bunlara 200'ü aşkın rivâyet daha eklenir. Bu son kısım rivâyetlerde daha çok "Mehdî el-Muntazar" da denilen mehdînin, On İkinci İmâm Muhammed b. Hasan olduğu iddia edilir.

3. Şîa Düşüncesinde Mehdî İnancı

Şîa, imâmet sorununu her şeyden önce dinî bir mesele olarak görür ve siyâseti de dinden bir cüz sayar. Akabinde meselenin fikhî, felsefî ve kelâmî, kısaca nazarî boyutlarını ele alır. Bu çerçevede siyâsî konularda beşerî vâkıya nispeten daha bağlı kalan Sünnîlerin tersine Helenistik ve başta eski Pers/ Fars kültürü olmak üzere doğu siyâset geleneklerinden unsurlar alarak hareket eden Şîa, imâmetin Tanrı'nın nasla belirlediği, peygamberin tayin ettiği ehl-i beyte mensup bir kişinin (imâm) uhdesinde olduğunu vurgular. İmâmın gâib olması sorununu "mümessil (Ayetullah)" yoluyla çözüp süreci mehdîlikle kapatan Şîa'ya göre, her birisi Tanrı'yla irtibatlı olduğundan dinî ve dünyevî otorite, imâmların elinde bulunmalıdır. Onlara göre Hakikat-ı Muhammedî, On Dört Ma'sûm tarafından temsil edilir ve bunlar Nûr'ul-Envâr'dır. Sürekli Tanrı'ya bağlı olan imâmlar ve temsilcileri (ulemâ), söz konusu ilâhî özelliklerinden dolayı aynı zamanda bir "ruhban" sınıfı da oluştururlar.

Başka bir ifadeyle Şîa'da Peygamber (s) ailesinden; dinî alanda ıslahat yapacak ve dünyada adaleti tesis edecek olan mehdînin geleceğine inanma Sünnîliğin aksine başlangıçtan beri yaygın ve aslî inançlardan birini teşkil etmiştir. İlk devirlerden itibaren hemen bütün Şîî fırkalarında, mehdî kabul edilen şahsın geçici bir süre gözden kaybolmasının (gaybetinin) ardından toplum içine dönerek işlevini göreceğine inanılmıştır. Mehdînin gaybet döneminin

ardından tekrar ortaya çıkacağına inanç (kıyâm) dolayısıyla Şîa fırkalarında mehdî hakkında Emevîlerin son devirlerinden itibaren “el-kâimu’l-mehdî” yahut “kâimu âl-i Muhammed” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Mehdîlik hareketleri aşırıları dışında Şîa’nın üç ana fırkası olan Zeydiyye, İsmailiye ve İmâmîyye’de farklı boyutlarda gelişme göstermiştir. Ancak bunlardan mehdî konusuyla en çok ilgileneni İmâmîyye’dir. Onlara göre On İkinci İmâm Muhammed b. Hasan el-Askerî halen gaybet halindedir ve sağdır; yeryüzünü adaletle dolduracağı belirtilen kâim el-mehdî, odur. İmâmîyye’de onun zuhûruna ve beklenen mehdî olduğuna inanmak bir iman esasıdır.

Mehdî inancının Şîa itikâdının kilit taşlarından biri olmasını, tarihsel süreçte yaşadıkları hayal kırıklıkları ve maruz kaldıkları baskılarla yakından alakalı görmek mümkündür. Burada tarih boyunca sosyal sıkıntıların ve bunalımların yaşandığı dönemlerin bir kurtarıcı fikrini ön plana çıkardığını vurgulamak gerektir. Hüseyin’in (r) Kerbelâ’da öldürülmesiyle başlayan bunalım sürecinin Şîa açısından da benzer motifler taşıdığı muhakkaktır. Bu yüzden Şîilikteki mehdî algısı, Emevî ve Abbâsî idarelerine karşı girişilen iktidar mücadelelerinde yaşanan başarısızlık ve hayal kırıklıklarının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Şîa’da oluşan mehdî inancının ortaya çıkışında eski İran kültürü de göz ardı edilemez derecede bir etkiye sahiptir. O kültürden gelen en önemli etki hiç şüphesiz, İslâm’dan önce yaklaşık bin yıllık bir süreyle İranlıların dini olan Zerdüştlükteki kurtarıcı düşüncesidir. Zira Zerdüş, bir kurtarıcının geleceğini ve onun emri altında ışık güçlerinin tam bir zafer kazanacağını söylerdi. İşte Şîa da, baskılara karşı çaresiz kalan Zerdüşî ve Mazdekî gibi geçmiş bazı topluluklardakine benzer şekilde umutlarını, geri geleceğini beledikleri (ric’at) bir kurtarıcıya, yani mehdî’ye bağlamışlardı. Üstelik bu ric’at efsanesini temellendirmek için yığınla apokaliptik rivâyet de üretmişlerdir. Nitekim zamanla sayısı artan İranlı mühtedilerin arzularını yansıtan bir dizi rivâyetin İmâmî literatürde yer bulabildiği malumdur. IX. yüzyıl İran’ındaki hadisçiler ise, mehdîci rivâyetlerin İmâmî külliyat içerisinde kabul görmesinde anahtar rol oynadılar.

Çağdaş âlimlerden Kâşifu'l-Gitâ (v.1374/1954) ve Muğniyye’ye göre; Şîanın ric’ate inanması; tıpkı Ehl-i Sünnet’in Deccâle inanması gibidir. Zira ihtilafli bir konu olmakla birlikte Ehl-i Sünnet’te genel anlamda Deccâle inanılmaktadır. Buna göre Ehl-i Beyt’ten ric’at hakkında nakledilenler; Deccâl hakkında Müslim’in (v.261/875) Sahih’inde; Ebû Davud’un (v.275/888) Sünen’inde ve el-Heysemî’nin (v.807/1404) Mecma’uz-Zevâid’inde nakledilenler gibidir. Dileyen bunlara iman eder, dileyen inkâr eder, her iki durumda da bir sakınca yoktur. Filvaki biz de bu Şîî âlimin görüşünü paylaşıyor ve Deccâl (ilaveten mehdî) inancının İslâmî temellerinin olmadığını; aksine ezilmişlik ruh hâlindeki insanların, bazı kişileri sevmeleri veya nefret etmeleri ile alakalı olarak düştikleri ifrat/ tefrit sonucu meydana gelen patolojik bir beklenti olduğunu kabul ediyoruz.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İsnâaşerîyye Şîası, dünyanın son zamanlarında belli bir sülâleden belli vasıf ve yeteneklere sahip bir mehdînin geleceğini kabul eder. Bu anlayışa göre kıyâmetin kopmasından önce müslümanları içinde buldukları kötü durumdan kurtaracak bir mehdî çıkacaktır ve bu da “Sâhibüzzamân” olarak da anılan On İkinci İmâm

Muhammed b. Hasan el-Mehdî'dir. Babasının vefatından (260/874) sonra insanlardan gizlenen Muhammed el-Mehdî ölmemiştir. Deccâl'in ortaya çıkışının ardından Mekke'de zuhûr edip iktidarı ele geçirecek, zalimleri cezalandırıp adaleti hâkim kılacak, İlâhî emirlerle itaat edilmesini sağlayacak ve müslüman olmayanları öldürecektir. İsnâaşerîyye anlayışına göre Kur'an'da kırtan fazla sûrenin 100'den çok âyetinde Muhammed b. Hasan'ın mehdî olarak geleceğine işaret edilmiş ve Peygamber'e ulaşan rivâyetlerde ilgili âyetlerin bu anlamı içerdiği belirtilmiştir. Mehdînin zuhûrunu kabul edenlere göre bu husus aklen de sabittir. Çünkü sonunda başarıya ulaşılacağı ümidini taşımadan zulme karşı direnmek ve adaletin hâkim olduğu bir düzeni gerçekleştirmek mümkün değildir. Mehdî inancı ise böyle bir mücadeleye girişmeye zemin hazırlamaktadır. Mehdînin asırlarca yaşaması akla ve bilime aykırı görünse de Allah'ın gücüne göre imkânsız sayılmaz.

Ne var ki rüşdünü idrâk etmemiş bir çocuk olduğu belirtilen Muhammed b. Hasan'ın on iki asırdan beridir yaşamakta olması ve ortaya çıkacağı zamana kadar yaşayacağı iddiasının bilimsel yönden tutarsız olduğu açıktır. Allah'ın vazettiği tabiat kanunlarını bu kişi için geçersiz kıldığına dair herhangi bir dinî veya aklî gerekçenin bulunmadığı malumdur. Eğer Allah, salih bir kulu vasıtasıyla zulmün kaldırılıp insanlar arasında adaletin hâkim kılınmasına yardım edecekse, bir çocuğu asırlarca yaşatması yerine bu değişimin vuku bulacağı zamanda murat edeceği bir kişi vasıtasıyla bunu gerçekleştirmesi daha makuldür. Sonuçta insanların aldatılmasına ve dolayısıyla fitneye sebep teşkil eden bu tür telâkkilerin yanlışlığı ortadadır. Kaldı ki Mehdî'nin Hüseyin veya Hasan'ın soyundan çıkacağı iddiası da soyla övünmeyi ön plana çıkaran Câhilî düşünceleri çağrıştırdığı açıktır.

4. Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Mehdî İnancı

Kurtarıcı Mehdî beklentisi, İslâmî gelenekte önemli bir yere sahiptir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi gerçekte İslâm dinine ait bir inanç olmayan bu düşüncenin oluşumunda, birtakım sosyo-kültürel etmenlerin yanında, özellikle Emevîlerin kuruluşundan itibaren yaşanan bazı siyâsî gelişmelerin de bir hayli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta sadece sosyal ve psikolojik bir durumun yansıması olarak gündeme geldiği anlaşılan bu beklentiler zamanla itikadî bir boyut kazanmış ve usûlu'd-din konularından biri haline gelmiştir.

Mehdînin zuhûru hakkında nakledilen birçok rivâyetin etkisiyle olacaktır ki Ehl-i Sünnet havzasına mensup çevrelerin geneli; özellikle de Selefiyye ile hadis alimleri ve onlardan gelen hadis metinlerinin etkisiyle de sûfiler, Şîa'ninkinden farklı da olsa âhir zamanda bir mehdînin geleceğini kabul etmişlerdir. Onların telâkkisine göre kıyâmetin büyük alâmetlerinden biri olan mehdî, Hasan veya Hüseyin'in soyundan biri olarak Medine'de doğacak, Mekke'de mehdîliğini ilân edecektir. Adı Muhammed b. Abdullah'tır. O, ilâhî emirleri hayata geçirecek, sünnetleri ihya edip bidatleri ortadan kaldıracak ve başta Cebrâil ve Mikâil olmak üzere meleklerden oluşan orduların da desteğiyle dünyanın tamamına hâkim olan bir devlet kuracak, Tevrat ve İncil'in asıllarını bulup Ehl-i kitabın müslüman olmasını sağlayacak, zulmü kaldırıp adaleti tesis edecek, devrinde herkes zenginleşecek, barış ortamını gerçekleştirip düşmanlıkları sona erdirecektir. Yedi yıl süren bir iktidardan sonra İsâ gökten

inecek ve Deccâli birlikte öldürdükten sonra yönetimi ona devredip otuz beş veya kırk yaşlarında vefat edecektir. Onlara göre bu durum, kesinlik ifade eden hadislerle sabit olduğundan kabul edilmesi zarurîdir. Nitekim bazı âyetlerde de mehdîye işaret edilmiş ve onun kıyâmetin kesin bir alâmeti olduğuna dikkat çekilmiştir. Sünnî kelâmcılar ise eserlerinde mehdî inancına ya hiç temas etmemiş veya kıyâmet alâmetleri arasında kısaca değinip bunun aslî bir inanç konusu olmadığına dikkat çekmişlerdir.

Bu durumda mehdî inancının Ehl-i Sünnet'te de olduğu ve bu mezhebin muteber kabul ettiği bazı hadis kitaplarında âhir zamanda gelecek Mehdî'nin Muhammed'in (s) soyundan olduğuna dair hadisler bulunduğu bir gerçek olduğuna göre, bu inancın Ehl-i Sünnet'te de olduğu sonucuna varılmak durumundadır. Ne var ki bu anlayışın Şîa'nın geliştirdiği bahis konusu düşünce ve ortam içerisinde zamanla senedi de olan rivâyetlere dönüşüp hadis diye kabul gören ifadeler dolayımında gerçekleştiği ve tasavvufteki mehdîlik düşüncesinin bunun bir devamı olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İsnâaşerîyye Şîası, dünyanın son zamanlarında belli bir sülâleden belli vasıf ve yeteneklere sahip bir mehdînin geleceğini kabul eder. Tasavvufla teşeyyu arasındaki ilişki ve etkileşim sebebiyle olacaktır ki Ferîdüddin Attar (v.627/1229), Muhyiddin b. el-Arabî (v.638/1240), Celâleddîn-i Rûmî (v.672/1273), Sadreddîn-i Konevî (v.673/1274) ve Abdurrahman Câmî (v.898/1492) gibi mutasavvıflar veya mistik ruhlu kişiler de aynı kanaate sahiptir.

İlk sûfîlerin mehdî konusuyla ilgilenmemesine karşılık filozof Sûfîler İbn Arabî ve İbn Seb'în (v.669/1270) konuya dair fikirleri ileri sürmüşlerdir. İbn Arabî'ye göre Peygamber nasıl nebîlerin sonuncusu ise vasilerin sonuncusu olan mehdî de Hasan b. Ali neslinden gelecek, İslâm fikhını uygulayacak, içtihadında yanılmayacak, İsa onun vezirlerinden biri olacaktır. İbn Arabî'ye göre, kıyâmet yaklaşmış mehdî zuhûr edince Hızır ona şahitlik edecektir. Bu meyanda İbn Teymiye, Şîlik'teki mehdî anlayışı ile Hızır arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir.

Filvaki Haydar Âmulî'ye (v.787/1385) göre Şîlik ve tasavvuf aynı şeydir. Şîlik'le sûfîlik arasında tam bir uygunluğun bulunduğu ve tasavvuf esaslarının Şîlik'te mevcûd olduğuna inanan Amulî'ye göre resûl, nebî ve ma'sûm imâmlar zahirî ve şer'î hususları bilirler. Onlar bunun yanında hakikat ve ma'rifet bilgisine de sahiptirler. Zahirî ve şer'î bilgiler şîlik, bâtinî bilgiler ise sûfîliktir. Şîî kaynaklarda "seyyidu'l-mütellihîn" diye bahsedilen Amulî bu noktadan hareket ederek her hakikî Şîî'nin mutlaka sûfî, her hakikî sûfînin de Şîî olacağı sonucuna ulaşır. Ona göre Şîî ve Sûfî aynı gerçeğin farklı iki yönünü ifade eden isimlerdir. Amulî Sûfîlerin Şîîlerle aynı olduğunu söylerken Şîa'nın, imâmları kanalıyla elde ettiği ilâhî sırlara sûfîlerin de vakıf olduğu düşüncesinden yola çıkarak bu kanaate vardığını ifade etmektedir.

Vahdet-i vücûd nazariyesi sayesinde felsefeyle tasavvufun birbirine yaklaştığını ileri süren Amulî'ye göre mehdînin zuhûru ile hikmete dayalı ilimler daha fazla itibar görecektir. İstinbât ve usûlden fûruûn istihracı gibi hususlar geçerliliğini yitirecektir. Böylelikle Amulî, kendi zamanında zirveye çıkmış fıkıh ve içtihad hareketine karşı tasavvuf ve hikmete dayalı

düşünceyi tervec etmiş olmaktadır. Şîlik'le tasavvufu aynı kaynağa bağlayan Amulî'nin bu görüşe varmasında İbn Arabî'nin önemli te'siri vardır. Nassu'n-nusûs adını verdiği Füsûsu'l-hikem şerhinde velîler zümresi içinde onun yerini peygamberler içinde Muhammed'in (s) tuttuğu yere benzeten Amulî, Şîîler'in on iki imâmı gibi İbn Arabî'nin de ilim ve ma'rifeti doğrudan Peygamber'den aldığını ileri sürer. İbn Arabî'nin "hâtemu'l-evliyâ" nazariyesinin Şîî karakterli bir yorumunu yapan Amulî, sahip olduğu bu anlayışın neticesinde ehl-i tasavvufun kutbuyla Şîa'nın mehdîsinin aynı kişi olduğunu söyler ve tasavvuftaki kutub anlayışını Şîî bir karaktere büründürür.

A. İlmî Çalışmalarda Mehdî İnancı

Konuya ilişkin yapılmış ilmî çalışmaların ortak değerlendirmesiyle mehdî kelimesi Kur'an'da geçmediği gibi, Buhârî ve Müslim'de de geçmez. Diğer hadis kaynaklarında mehdî ile ilgili bazı rivâyetler var ise de bu hadislerin sıhhat derecesi tartışmalı olup genel kanaat, bunların itikâdî ve amelî açıdan delil kabul edilemeyeceği yönündedir.

Yaygın olarak mehdî inancının ortaya çıkması iki sebebe bağlanmıştır. Birincisi Yahûdî ve Hıristiyanlıkta var olan inançlardır. Nitekim bu iki dinin mensupları mehdî/ Mesîh gibi bir şahsiyeti, gelecekte insanlığın kurtuluşunu sağlayacak bir müjde ve hakikat olarak gündemde tutmaya çalışmışlardır. İkincisi de Müslüman topluluğun kendi içindeki siyâsî kavga ve çekişmelerdir. Özellikle Sıffin Savaşı'ndan sonra İslâm âleminde ortaya çıkan fırkalardan Şîa, bu husustaki iddiasını ifrat derecesine vardırmıştır. Bu anlamda onlar, "Masum İmâm, Gaybî İmâm ya da İmâmu'l-Muntazar" düşüncesini son kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Bu inanç aynı zamanda oradan etkilenen tasavvuf alanında da destek görmüş ve böylece özellikle sûfilik eğilimi olan ehl-i sünnet âlimlerinin de ilgi alanına girmiştir. Ancak mehdî inancı, genel kabul anlamında, İslâm itikâdının konuları arasında yer almamıştır. Çünkü Peygamber (s) ile birlikte nübüvvet kapısının kapandığı ilkesi esas alınmıştır. Mehdîlik konusu da bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Bir başka açıdan mehdîliğin Sünnî toplumun kelâmcıları tarafından akîdenin temel prensiplerinden biri olarak pek sahiplenilmediği anlaşılmaktadır. Onların konuyu, karşı çıkıp reddetmemiş olsalar bile eserlerinde ya hiç ya da kısa bölümler halinde işlemeleri bunun alameti olsa gerektir. Kelâmcılarınca bunun itikâdî bir unsur olarak görülmemesi, mehdînin zuhûrunu kabul veya reddetmenin kişi imanına halel getirmeyeceği anlamına gelir. Ne var ki kelâmcıların aksine Sünnî toplumun tasavvuruna hâkim olan ve bu hakimiyetini sürdüren hadisçi ve sûfî kesimlerin hemen tamamı mehdî anlayışına sahip çıkmışlardır. Bu yüzden de kelâmcılarınca inanç esası olarak genel bir kabul görmese de, özellikle sûfî kesimin ve bir ölçüde de hadisçi zevatın halk üzerindeki geniş etkisi dolayısıyla toplumumuzda "umut ve beklenti" adına bir mehdî inancının varlığı müşahede edilmektedir.

Değişik din ve kültürlerde değişik adlarla anılan ve kurtuluşun kendisiyle sağlanacağı düşünülen mehdî (kurtarıcı) inancı Allah'a, Peygamber'e iman gibi dinin temel inanç esasları arasında yer almaz şüphesiz. Nitekim ilk dönem akaid ve kelâm kitaplarında yer almayan mehdî konusu hicrî II. yüzyıldan itibaren vâizler vasıtasıyla hayal kırıklığına uğrayan halk

kesimine ümit vermek maksadıyla işlenmeye başlanmıştır. Bu anlamda Mehdînin geleceğini kabul edenler içerisinde özellikle sûfîleri zikretmek gerektir. İlk dönem sûfîleri bu konuyla meşgul olmadıkları halde, İbn Arabî gibi sonraki dönem sûfîler keşf, vahdet-i vücûd, abdal, kutub inançlarını kabul ederek Şîa'dan ve özellikle Rafizîler'den etkilenmişlerdir. Böylece Şîilik ve Şîa paralelinde izahlar yapan kimi tasavvuf erbabı, mehdî beklentilerinin gelişip kurumsallaşmasını sağlayan uygun bir ortam sağlamışlardır. Bunun yanında aktarılan ilgili rivâyetler konuyu daha çetrefilli bir hale getirmektedir. Binaenaleyh gelecekte haber veren bu tür hadislerin, sağlıklı değerlendirilebilmesi için sened tenkidinin yanında, metin tenkidinin de yapılması gerekmektedir.

Ne yazık ki mehdî ile ilgili rivâyetleri, her dönemde ortaya çıkıp istismar eden kimseler olagelmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla ya da bu gidişle kıyâmete kadar çıkmaya da devam edecektir. Bu itibarla mezkûr rivâyetlerin otoritesine sığınarak insanları diledikleri gibi etkileyen kimselere ve kullandıkları argümanlara karşı dikkatli olunması gerekmektedir. Zira bir kurtarıcı bekleme fikri doğru değildir. Kur'an'a göre âhir zamanda beklenen "mesih" veya "mehdî" Muhammed aleyhisselam gelmiş, Kur'an-ı Kerim'i getirmiş ve örnekliliğini de ortaya koymuştur. Bundan sonra yapılması gereken, O'nu doğru tanımak, ittibâ etmek ve ideallerini gerçekleştirmek için çalışmak olmalıdır. Çünkü dünyada yaşayan her bir Müslümana düşen görev "mehdî" beklemek değil, "mehdî" gibi olmaya çalışmak, İslâm'ı en güzel şekilde temsil ve tebliğ etmek, yeryüzünde adâleti tesis etmek, tüm insanlığa hidâyet yollarını göstermektir. Bununla beraber her dönemde Müslümanlara yol gösterecek, "İslâmî ilimlerde derinleşmiş, ilmi ile âmil, ihlaslı ve önder şahsiyetlerin" olması da tabiidir. Bunların da bir anlamda hazır toplum için "mehdî" kabul edilmeleri imkân dâhilindedir. Lakin "mehdî" kavramını doğrudan küresel kıyâmetle ilişkilendirmenin ve âhir zamanda ortaya çıkacak bir "mehdî" fikrini savunmanın yeterince ikna edici olmadığı bilinmelidir.

Buradan bakınca mehdî konusuna dair kanaatlerin ifade edildiği akademik makale ve kitaplarda söz konusu meselenin ele alınış biçimi ve varılan sonuçlar/ belirtilen kanaatler ile halka yönelik, halk dindarlığını esas alan eser ve farklı çalışmalarda ortaya konup ifade edilen kanaatler arasında birbirine zıt değerlendirmeler, uzlaştırılması imkânsız sonuçlar olduğu görülmektedir. Yapılan emek mahsulü ilmî çalışmalarda ifade edilen düşünceler, biraz da halk diline ve anlama seviyesine uygun düşmediğinden maalesef ölü mesabesinde arşiv ve kütüphane raflarında kalmakta, topluma bir yansıma ve etkisi olamamaktadır. Öteki türden çalışmalar ise halk arasında mütedavel olmakta ve halk dindarlığının şöyle veya böyle beslenme kaynağı haline gelmektedir. Dolayısıyla karşılık bulma anlamında ilmî çalışmalar öteki eserlere nazaran olabildiği kadar cılız kalmaktadır. Üstelik halk anlayışını şekillendiren çoğu çalışmada ve onlara öncülük eden zevatin ifadelerinde, bahis konusu ilmî çalışmalara, bu çalışmalarda ortaya konan neticelere, neticeleri tespit eden ilim adamlarına ve yetmedi çalıştıkları kurumlara yönelik kullanılan karalayıcı ve itibarsızlaştırıcı argümanlar ve bu argümanlarla süslenmiş hakaretamiz üslup da söz konusu olunca artık halkın bu neticelere ve sahiplerine karşı duruşu amansız bir hal almaktadır. Böylece temellendirilmiş ilmî söylem boşta kalmakta ve genelde ilim ehli ayrı, geleneksel dindarlık algısıyla yoğrulmuş yaygın

söylemi benimseyen toplum ayrı bir anlayışa sahip olmaktadır. İkisinin arasını bulmak ve halkın, esasen olması gereken temellendirilmiş dindarlığa ulaştırılması, çevreden toplama ithal düşüncelerden soyutlanması olanaksız kalmaktadır. Oysaki biz ilim ehlinin yani akademiye mensup zevatın ulaştığı sonuçları topluma ulaştırmak ve toplumu bunlardan yararlandırmak gibi bir misyonu da bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle halk inancına taşınması gereken böylesi hususları, bir yöntemini bularak yaymaya çalışmak ve bunun üzerinde kafa yormak icâb etmektedir. Mümkünse şayet halka vaziyet eden insanlarla temasa geçerek onların şahsiyetleri üzerinden sağlıklı bir diyalog ile ve ayrıca akademik üslup ve elit duruştan -tabii ki varsa ya da şayet öyle bir görüntü verilmiş ve halkta bu tarz bir imaj bırakılmışsa- özellikle böylesi mevzularda kaçınarak anlayış ve değerlendirme imkânı yaratılmalıdır. Zira akademiye daha yerinde bir tanımlamayla akademisyenler, iyi niyet ve güçlü bir çabayla ortaya koyduğu sonuçlarının (makale, kitap vs.) en az mehdî yani bir kurtarıcının gelip gelmeyeceği gibi, yakın zamanda bir örneğini daha yaşadığımız kalkışmada görüldüğü üzere bir takım haddini bilmezlerin suiistimal de edebileceği belli konulara dair olanlarının esas muhatabını halk olarak kabul etmeği bilmekle sorumludur. Değilse ilimden yoksun ve aynı zamanda ortam bilgisi olarak edindiği malumatla yetinip allamelik güden bazı kimselerin başka zamanlarda yine benzeri teşebbüslere kalkışmaları mümkün olacaktır. Kanımızca burada bizim konu özelinde de olsa, öncelikle mevzuyu anlamak, temellendirmek, geçmiş dönemlerdeki hikayesini de öğrenmek bilahare yeni teşebbüsleri önleme çabası çerçevesinde kampüslerin dışındaki dünya ile buluşmamız gerekmektedir. Bunun yöntemini bulup gereğince davranmak ödevimiz olsa gerektir.

B. Sünnî Toplumlarda Mehdî Anlayışı

Evvel emirde mehdî inancının Sünnî itikâda geçişinin de İsâ'nın nüzûlü polemiki tarzında bir serencamının olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Mehdîlik ilk defa Keysânîye tarafından I./VII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılmış ve diğer Şîîler'e intikâl ederek müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır. Ancak bu inancın, daha çok Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinin ardından Ka'b'ul-Ahbâr'ın Yahûdîlik'ten İslâm dinine taşıdığı sanılan rivâyetlerin etkisiyle ortaya çıktığını ve hilafetin Ali b. Ebu Talib'in soyundan gelenlere ait bir hak olduğunu savunan gruplar arasında yayıldığını bilmek gerekir. Mamafih yukarıda da belirttiğimiz gibi, ortaya çıktığı erken devirde mehdî inancı, sadece Şîî zümreler arasında rağbet görmemiştir. Emevîler de Süfyânî adını verdikleri kendi mehdîlerini icat etmişler ve buna dair hadisler uydurmuşlardır. Muhtemelen ilk defa Hâlid b. Yezid (v.85/704) halkı Emevîlerin mehdîsi Süfyânî'ye inanmaya çağırması ve bunu yaymaya çalışmasıdır. Emevîlerden sonra iktidara gelen Abbâsîlerin yöneticileri de mehdînin kendilerinden çıkacağına dair hadis uydurup insanları buna inanmaya davet etmişlerdir.

Şîî düşüncesinden özellikle de bâtinî söyleminden etkilendiği kabul edilen tasavvuf ehlinin bu bağlamda mehdî inancını da benimsemesi söz konusu akîdenin müslümanların çoğunluğu arasında yayılmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim İsnâaşerîye Şîa'sınca benimsenen mehdî inancı ile muhafazakâr âlimlerin baskısı altındaki Ehl-i Sünnet çoğunluğuna sirayet eden

mehdî inancı arasında -mehdînin Muhammed b. Hasan olması, halen hayatta bulunması ve Hüseyin'in (r) muhâliflerinden intikâm alması dışında- fonksiyonları açısından özde bir farkın olmadığı görülür. Bu durum mehdî inancının Ehl-i Sünnet'e Şîa'dan intikâl ettiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Yukarıda açıkladığımız gibi Sünnî kelâmcılar eserlerinde mehdî inancına ya hiç temas etmemiş veya kıyâmet alametleri arasında kısaca ve hatta geçiştirerek değinip bunun aslî bir inanç konusu olmadığına dikkat çekmişlerdir. İlmi prensiplere göre hazırlanmış çalışmalar içerisinde bahsettiğimiz konseptte esastan muhalif bir yaklaşıma sadece, akademisyen kimliği de olan Zeki Sarıtoprak'ın bir yazısında denk gelmek mümkün oldu. Ehl-i Sünnet İnancına Göre Mehdîlik Meselesi başlığını taşıyan ve ilmî prensiplere göre hazırlanmış intibai veren bu yazıda Sırtoprak, Mehdî, İslâm dünyasının Şîsiyle Sünnîsiyle yıllardır yolunu gözlediği ve gelmesi muhakkak bir şahsiyettir. O, Şeytanın hâkimiyet kurduğu bir anda gelecek, bizleri illüzyonların mahkûmu olmaktan kurtaracaktır. Peygamber (s), asırların geçmesiyle Şeytanın hâkimiyetini tesis edeceğini görmüş, Cenab-ı Hakk'ın ümmete rahmeti olmak üzere, kuvveti kudsiye sahibi bir zatı, ilâhî imdat olarak göndereceğini müjdelemiştir. Dolayısıyla gelmesi beklenen zat, gelecektir, demektedir. Lakin makalenin yanıltıcı zahir görüntüsüne bakmadan içine girildiğinde makalenin ilmî esasları gözetmekten çok; o dedi, bu dedi ve nihayet Üstad (Said Nursi) böyle dedi, artık bunun üstüne laf mı kalır demekten ibaret bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Cemaledin Afgânî'ye göre mehdînin gelmesiyle alakalı Kur'an'da her hangi bir veri bulunmasa da Sünnî kelâmcılar inanç ilkelerinden bahsederken eserlerinde bu konuya hiç değinmeyip yer vermemiş olsalar da konu zamanla farklılaşmıştır. Toplumun ihtiyacına binaen gerçekleşen bu durum yine toplumun faydasına döndürülmelidir. Ona göre burada tartışılması gereken asıl şey, mehdînin kim olduğu, nerede, ne zaman ortaya çıkacağı değil, ortaya çıkmasının İslâm ümmeti için doğurduğu pratik faydadır. Burada her ne olursa olsun İslâm dininin farklı yorumlarına tâbi olan insanlar arasında ortak bir inanış olarak var olan 'mehdîlik beklentisi' ve bunun için tüm varlığıyla beraber hayatını feda etmeye hazır bulunan bir kitlenin durumu göz ardı edilmemelidir. Afgânî'nin yorumlarından çıkan sonuca göre o sadece zor anda gelecek ya da gelmiş bir kişi değildir. Yapılması gereken bu fikrin ümmeti harekete geçirmek için bir motivasyon olarak kullanılmasıdır. Zira genel itibarıyla batılı devletlerin sömürgesi durumuna gelen bu ezilen toplumlara bir çözüm bulmak icâb etmektedir.

Bir diğer ifadeyle mehdîlik fikrini dinî ve akidevî olmaktan ziyade tarihî ve sosyal bir vakıa olarak kabul etmek durumundayız, diyen Afgânî, bu inanışın sosyal katkısı, müslümanların uyanışına yapacağı fayda gibi pratik biraz da pragmatik yönü üzerinde durmaktadır. Ona göre bu algının itikâdî açıdan dinin aslında var olup olmaması, onun toplum içerisinde var olması gerçeğini ortadan kaldırmaz. Böyle bir durumda yapılması gereken onu toplumun ve nihayetinde dinin faydasına göre değerlendirmek ve kullanmaktır.

Nitekim Osmanlı coğrafyasında Mehdîlikle bağlantılı olarak yapılan çalışmaların, siyâsetin zayıfladığı dönemlerde arttığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemlerde yapılan çalışmalarda

nitelik açısından da farklılıklar bulunduğu, bu eserlerde teorik tartışmalara girildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, mehdîliğin bir inanç veya teorik bir konu olmaktan çok, sosyo-psikolojik ve sosyo-politik bir çözüm olduğu yönünde yapılan değerlendirmeleri desteklemektedir. Osmanlıların yıkılışına denk gelen XX. yüzyılın başlarında bazılarının mehdî dediğini, bir başka grubun Deccâl olarak değerlendirmesi de, bu hususun sübjektif bir çözümlenme olduğuna dâir başka bir kanıttır. Bu durum, tarihin diğer kesitlerinde olduğu gibi, Osmanlı halkı içinde de mehdîlik ve kurtarıcı beklentisinin sosyo-politik bir arayışın ürünü olduğuna işaret etmektedir. Nitekim mehdîliğin târihî-sosyolojik bağlantıları dikkate alındığında, Osmanlılar döneminde oldukça uzun olan târihî seyrine rağmen, mehdîlik hakkında çok fazla fikir üretilmemiş olmasını ve eser yazılmamasını anlamak zor değildir. Zira zaferden zafere, fetihten fetihe koşan bir toplum için, kurtarıcı beklentisi mâkûl bir duruş olmayacaktır.

C. Sünnî Topumlardaki Mehdî Anlayışının Yansımaları

Sünnîlerde mehdîlik, Şîîlerde olduğu gibi, temel bir inanç konusu değildir, isabetli tespitini yapan Zeki Sarıtoprak, zira imanî meselelerin dereceleri vardır. Bazıları kat'î delil ister, bazılarında zann-ı galib kâfidir, şeklindeki ifadesinin peşinden mehdîlik inancını kastederek, o halde imanın temel esaslarından olmayan âhir zaman hadisleriyle ilgili teferruat sayılabilecek meseleler için, kat'î delil aranmaz, saptamasında bulunmaktadır. Bu saptamasının dayanaktan yoksun olması bir yana böylece mehdînin var olduğu ve geleceği inancını laf kalabalığı marifetiyle bir sabite gibi dikte etmeye çabalamaktadır. Dolayısıyla onun, mehdî meselesi daha çok imâmet konusuyla irtibatlı olmuş, bu bakımdan Ehl-i Sünnet'te fer'î bir mesele kabul edilmiştir, ifadesi anlamını yitirmektedir. Ona göre “mehdîlikle ilgili haberlerin kaynağında ihtida etmiş bazı şahsiyetlerin bulunması, hadisleri temelden reddetmeyi gerektirmez. Bazı zatların, bin seneden beri ümmetçe kabul edilmiş bir mefhumu, reddetmelerinin ciddî delilleri bizce yoktur.” İşte tam da buradan hareketle Sarıtoprak, epistemolojik bağlamda bir yere oturtulması imansız şu kanaatini ifade etmektedir: “Her zayıf veya mevzu hadisin "manası yanlış", demek değildir. Hadis olduğu kesin değilse de, manası doğru olabilir.” Doğrusu rahatlıkla anlaşılacağı üzere böylesi kaygan bir zeminde her tür sübjektif değerlendirmenin yapılması ve dileyenin dilediği şeyi kendince manasının doğruluğunu belirterek envâî türden inançlar ihdas etmesi mümkündür. Oysa malumu ilan kabilinden de olsa İslâm'da inanca konu olacak esaslar; manaca doğruluk prensibi değil zira bunlar kişiye göre değişebilen hususlar da olabilmektedir. Sübutu ve delaleti kesin referanslar ile ortaya konulmak durumundadır.

Esasen Sarıtoprak'ın mehdî konusundaki bütün söyleminin, talebeliğini/ müridliğini yaptığı anlaşılan Said Nursi'nin bu konudaki fikirlerini, yaptım oldu misali, temellendirmekten ibaret olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere toplumumuzun, halk inançları düzeyinde sahip olduğu mehdî algısının çekilmiş iyi bir fotoğrafı, Said Nursi'nin eserlerinde görülmektedir. Biz de söz konusu mevzuu, Nursi'nin yorumları üzerinden yansıtmaya çalışacağız.

Nursî'nin Mehdî yorumunu "Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdîlik Telâkkisi" başlığıyla tez konusu halinde çalışan Derya Yörük Kesik'in ifadeleriyle devam edersek; mehdî inancını kabul eden ve bu konuda açıklamalarda bulunan Nursî'ye göre hadislerde belirtilen âhir zaman şahısları olan Deccâl, Süfyan ve Mehdî birer şahıstan ibaret olmayıp faaliyetleri geniş bir zaman dilimine dağılmış bir hareket, bir cemaattir. Zira ona göre zaman, belli bir şahsı mehdî olarak bekleme zamanı değildir. Mehdînin bu görevini onun yolundan giden, hidâyet üzere bulunan bir cemaatin üstlenmesi gerekir ki Nursî'ye göre bu görevi Ehl-i Beyt'ten oluşan Müslüman bir taife yapacaktır. Risale-i Nur talebeleri de manen Ehl-i Beyt'ten sayıldığı için onlar da bu görevi üstleneceklerdir. Böylece Nursî yazmış olduğu eserlerle mehdîye zemin hazırladığını belirtmiş olmaktadır. Yaşadığı dönemin olumsuz şartları karşısında ümitsizliğe düşen ve teselli arayan inananların imanlarını takviye etmek ve istikbal hakkında ümit var olmak gerektiğini belirten Nursî, Müslümanları bu durumdan kurtarabilecek ve onları hidâyete sevk edebilecek bir mehdî inancından bahsetmektedir.

Nursî'nin konuyla ilgili hadislere yaklaşımı, birtakım eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Buna göre o, bazı haberlerin akla ve gerçeğe aykırı mahiyette, bazılarının da bir anlamda mevzu olduğunu söylemekle beraber bunların sahih olanlarından ayrılması konusunda herhangi bir çözüm de getirmez. Aksine o, mevzu hadislerin bulunabileceğini söylemekle beraber konuyla ilgili olarak ele aldığı bütün hadisleri reddetmeden bunları müteşâbih kabul edip te'vile tabi tutmaktadır. Böylece sıradan insanların imanını şüphelerden korumayı amaçladığını söyler. Onun bu konudaki tavrı göz önünde tutulduğunda mevzu hadisleri, nakledildiği dönemin kültürünü yansıması açısından ele aldığını, akla aykırı olması durumunda ise te'vil ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu durumda bazı mevzu hadislerin dinî birer nitelik kazanacağı da bir gerçektir. Bu açıdan söz konusu hadislerin gerçekten Peygamber'e ait olup olmadığını belirleme zarureti doğmaktadır. Bu yapılmaksızın bütün haberlerin müteşâbih olduğunu söyleyerek bunları doğru kabul etmek ve akla aykırı düşenleri te'vile tâbi tutmak isabetli olmasa gerekir. Buna göre Sarıtoprak'ın da ifade ettiği gibi Mehdî, bir şahıstan ibaret değildir. Faaliyetleri geniş bir zaman dilimine dağılmış bir hareket, bir ekol ve bir cemaat olabilir. Zira hadislerde anlatıldığı üzere adaletin tesisini bir şahsın yapması mümkün değildir. Hülâsa Resûlullah âhir zaman hadisleriyle, belki de kıyâmetten önceki iki yüz senelik dönemin portresini çizmiş demektir.

Nursî'ye hem dönemin siyâset çevreleri mahkemelerde, hem de yakın talebeleri bizzat kendisinin, mehdî olup olmadığını ısrarla sormuştur. Nursî'nin, bu sorulara verdiği cevaplarda, mehdîlik hususiyetini ne tam reddettiği ne de kabul ettiği görülmektedir. Nursî, kendi şahsı adına bu iddiaları her defasında daha çok da siyâsî nedenlerle reddederken, mehdîyetin Risale-i Nur'un şahs-ı manevisine dair olduğunu belirtmiştir. O, Risale-i Nur'un şahs-ı manevisinin mehdî olarak telâkki edilmesinin haklı bir yargı olduğunu da söylemektedir. Ancak yine de talebelerinin ekseriyeti onun bizzat Mehdî olduğundan kuşku duymazlar. Özetle söyleyecek olursak, Nursî, 'Mehdîyet' iddialarını şahsı adına reddeder görünmekte, ancak Risale-i Nur'un Şahs-ı Manevisi adına alenen kabul etmektedir.

Öte yandan bilindiği gibi mehdî inancı, İslâm tarihinin akışında birçok olumsuzluğun kaynağı olmuştur. Siyâsî iktidara göz diken pek çok kimse mehdî olduğu iddiasıyla ortaya çıkıp müslümanların sosyal birliğini parçalamış ve savaflara yol açmıştır. Hareket noktası olarak ileri sürülen iddiaların aksine mehdî inancı, insanların zulme karşı eyleme geçmesini sağlamak şöyle dursun harekete geçilmesini engellemiş, kitleleri mehdîyi beklemeye itmiş, zulmü mehdî dışında birinin yok edemeyeceği düşüncesini zihinlere yerleştirmiş ve müslümanları çözümsüzlüğe sürüklemiştir. Üstelik tarih boyunca kendisini mehdî ya da Mesîh ilan eden şarlatanlardan birçoğu arkalarına dökülen insanlara dinin bazı haramlarını dahi helal kıldıklarını iddia etmişlerdir.

Diğer bir ifadeyle İslâm dünyasında özellikle buhran ve sıkıntının arttığı dönemlerde kendilerini mehdî olarak tanıtan kişiler ortaya çıkmış, bazıları da çevresindeki insanlar tarafından mehdî ilân edilmiştir. Bu manada Horasan'da Emevîler'e karşı başlatılan hareketin liderlerinden Hâris b. Süreye, yine Horasan'da Abbâsî ihtilâlinin lideri olan ve Ebu Ca'fer el-Mansur (v.158/775) tarafından katledilen Ebu Müslim-i Horasânî (v.137/755) mehdî kabul edilmiştir. Kuzey Afrika'da Muvahhidler Devleti'nin kurucusu İbn Tûmert (v.524/1130) de 515/1121 yılında kendisinin Mağrib'de çıkması beklenen mehdî olduğunu söyleyerek davetini başlatmıştır. XVI. yüzyıl ortalarında mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan Şeyh Alâî, Cavnpur'da (Jaunpur) Mehdevîler adlı grubun liderliğini üstlenen Seyyid Muhammed Cavnpurî (v.910/1505), Bâbürlü Hükûmdarı Ekber Şah (v.1014/1605) devrinde Bedahşan'da ortaya çıkan Kübrevi Şeyhi Seyyid Muhammed Nurbahş (v.869/1464) ve İngiliz sömürge idaresi zamanında mehdî olduğunu iddia ederken sonraları bir tür nebî olduğunu ileri süren Mirza Gulâm Ahmed (v.1326/1908) Hindistan'da ortaya çıkan tanınmış mehdîlik iddiacılarıdır.

987/1579'da hem din hem de dünya liderliğini kendisinde birleştirmek isteyen ve Din-i İlahî adını verdiği bir proje yürüten Ekber Şah'ın, yakınındaki âlimlerden aldığı “yanılmazlık fermâni/ fetvâsı” ile dinî otorite olduğunu ilan ederken döneminde yaygın olan mehdî beklentisinin motivasyonu ile yol almıştır. Ekber Şah'ın döneminde bölgede hicrî bin yılın bitişi ve yenisinin başlaması dolayımında ciddi bir milenyalizm (bin yılcılık/ Mehdî'nin âhir zamanda bin yıl hükmedeceği inancı) çekişmesi söz konusudur. İşte Ekber Şah hedeflediği evrensel sultanlığı adına bu sığara (müceddid-i elf-i sâni) sahip olmaya çalışmıştır. O böylece bütün milenyalist umutların önünü almış olacağını sanmıştır.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl başlarında Afrika'da sömürgecilğe karşı çıkmak ve İslâm'ı yaymak için mehdîlik düşüncesinden faydalanan ve kimisi başarılar elde etmiş önemli hareketler görülmüştür. 1881'de Sudan'da mehdîlik iddiasında bulunan Muhammed Ahmed el-Mehdî (v.1302/1885) ile bundan kısa bir süre sonra Somali'de ortaya çıkan Muhammed b. Abdullah Hasan (v.1339/1920), mehdîliğini iddia ederek Avrupalı sömürgecilere karşı bir cihad hareketi başlatan önemli şahsiyetlerdir. Muhammed Cum'a da 1941 yılında Nijerya'da mehdîliğini ilân etmiştir.

Öte yandan çeşitli dönemlerde yapılan cefrî hesaplamalarla takipçilerini hayal kırıklığına uğratan Mehdî müjdecileri de peyda olmuştur. Meselâ eski Şîa rivâyetlerine göre mehdî On İkinci İmâm'ın gaybı ihtiyar edişinden altmış gün, altmış ay veya altmış yıl sonra, İbn

Arabî'ye göre 1284'te, Yahova Şahitleri'ne göre ise Mesih, 1975'te görünecekti. Bu arada İbn Arabî, Mevlâna, İmâm-ı Rabbânî, Said Nursî, Süleyman Hilmi Tunahan, Muhammed Râşid Erol ve Fethullah Gülen gibi şahsiyetlerin, takipçileri tarafından mehdî ilan edildikleri de yaygın malumat olarak bilinmektedir.

Günümüzde de zaman zaman mehdîlik iddiasıyla ortaya atılan şahıslara rastlanmaktadır. Bunlardan biri de, 15 Temmuz'da sadece toplumumuza değil bütün İslâm Ümmeti'ne haince bir darbe girişimiyle neticelenen Pennsylvania kaçkınının hareketi olmuştur. O da, Mehdîliğe, "kâinat imâmı" söylemiyle sahip çıkmış, güdümüne girdiği şer cephesinin emellerine alet olmayı da "hoş görerek" peşinden giden nice dindar insanı yanıltmış ve mağduriyetlerine sebep olmuştur. İşte böylesi durumlara yeniden müncer kalmamak adına, hem "sanal kurtarıcılık" vadiyle din diyanet üzerinden kendi emellerine ulaşmaya çalışan kimselere mani olmak ve hem de İslâm'ın geleceğini bildirdiği herhangi bir Mehdînin bulunmadığını ve her toplumun esas kurtarıcısının bizzat kendi toplumsal irâdesi olduğunu, dinî, sosyal ve iktisadî her tür huzursuzluktan kurtuluşun toplumu oluşturan bireylerin çabalarıyla mümkün olabileceğini öğrenip öğretmek adına çeşitli yollarla halkı aydınlatma faaliyetlerine başvurulmalıdır.

Zira bilge insan Aliya İzzetbegovic'in (v.1424/2003) dediği gibi şunu iyi bilmeliyiz: "Mehdi bizim tembelliğimizin adıdır." İzzetbegovic, bunu şöyle ifade ediyor:

"İslâmî toplum insanî ve doğal kaynaklarının seferber edilmesi için üzerine görev almalı ve kendine tedbirlerle çalışmayı ve hareketliliği (canlılığı) teşvik etmelidir. İslâmî toplumun hayatta kalması, güçlü veya zayıf olması, çalışma ve mücadele kanununa bağlıdır ve diğer toplumlarınkı ile aynıdır ve bu manada bizim toplumumuz Allah indinde herhangi bir imtiyaza sahip değildir.

Bizim açık düşünce psikolojimizden iki şeyi ortadan kaldırmak gerekir: Mucizeye inanç ve başkalarının yardımı. İnsanların çalışma ve bilgi sonucunda ürettikleri mucizeler dışında mucize yoktur. Düşmanları mucizevî yolla kovacak, fakirliği ortadan kaldıracak, refah ve aydınlığı (eğitimi) ekecek herhangi bir mehdi yoktur. Mehdi bizim tembelliğimizin adıdır veya sıkıntılar ve sorunların ağırlığı imkânlar ve mücadele vasıtalarıyla kıyaslanamayacak derecede büyük olduğunda, güçsüzlüğümüzden büyüyen yalancı bir umuttur.

Başkalarının yardımına güvenmek ayrı bir batıl inancın şeklidir. Belirli İslam ülkelerinde fedakâr dost veya azılı düşman aramak ve bulmak alışkanlığımız oldu ve bu durumu dış siyaset olarak isimlendirdik. Ne gerçek dost ne de hakikî düşman olmadığını anladığımız ve kendi sorunlarımız için "düşmanın felaket planlarını" değil kendimizi suçlu gördüğümüz zaman, daha az hayal kırıklığı, sorunların azaldığı ve olgunlaşmamızın başladığı bir dönem yaşarız."

5. Uyuşmazlıkların Giderilmesi İçin Çözüm Önerileri

Şüphesiz iyiliği emredip kötülüğe engel olma görevini yerine getiren ve dinî hayatı canlandıran her dinî- siyâsî kişi veya lider, sözlük anlamı esas olmak üzere kelimenin sözlük anlamıyla bir mehdî adayı konumundadır. Zira bu fert, toplumun içinde bulunduğu sorunlara

çözüm üretmeye çalışarak bir kurtarıcılık/ Mehdî misyonu üstlenmiş demektir. Konu pekala bu perspektiften de ele alınabilir ve zaten Mehdî kavramının ıstılahlaşmaya başladığı dönemde kelimeye yüklenen anlam da bu merkezde idi. Ne var ki ilerleyen dönemde siyâsî bir muhalefet cephesi olarak başlayan ve bilahare siyâsî yapılanma, argüman ve hedeflerini itikâdî boyuta taşıyan Şîa, varlığını korumak ve kendisini tatmin amacıyla ezoterik bir hayal dünyasına dalıp akıldışı sabiteler geliştirdi. Bunlardan biri de İmâm-ı Mahfi veya Mehdî adını verdikleri bir kurtarıcı bekleme inancıydı. Esasen Mehdî inancı, Hıristiyanlık ve Yahûdîlik gibi mevcut olanlarına ilaveten o dönemde genişleyen İslâm coğrafyasına dahil olan Zerdüştlük, Hinduizm, Budizm ve Maniheizm gibi öteki gayr-ı müslim düşüncelerin hemen tamamında hazır buldukları bir felsefeydi. Dolayısıyla muhtaç oldukları söz konusu reçeteyi bu çevrelerden etkilenip ithal ederek bünyelerine adapte etmekte pek zorlanmadılar. Çünkü umut pompalayan bir reçeteye şiddetle ihtiyaçları vardı.

Mamafih bu tarz bir umuda, böylesi bir süreç yaşamayan ve bilahare adına Sünnî denilecek çevrelerde de az çok ihtiyaç görünmekteydi. Zira İslâm toplumunun genelinde şöyle veya böyle birtakım huzursuzluklar mevcuttu. Bundan olacak ki çok geçmeden, Şîa ekolünün başlattığı Mehdîlik inancını temellendirmek adına ürettiği rivâyetlerin benzerleri Sünnî cemahta da gözükmeye başladı. Her ne kadar gittikçe artan bu rivâyetlerin hemen tamamının sened zincirlerinde yine Ehl-i Şîa'dan kimseler bulunuyor idiyse de sonuçta bunların muhtevasını kabule müheyya bir kesim de vardı. Bu kesim Ehl-i Hadis denen çevreydi. Kendilerine özgü bir bilgi felsefesi ve din-dünya tasavvuruna da sahip olan Ehl-i Hadis, rivâyet kültürünü esas almış ve adeta önünde “an fulan” tarzında bir ifade bulunan hemen her manaya eyvallah diyecek bir yaklaşıma sahip olmuştu. Aslında onlar, ileri düzey bir ideolojik duruşla kendi çevrelerinden olmayı kolay kolay tezkiye etmeyen, tezkiye etmediklerine de ambargo koyan bir duruş sahibi olmalarına rağmen yine de bu amaçla geliştirdikleri sistemin kaçakları olabiliyordu. Görüldüğü kadarıyla Mehdî konusuna dair rivâyetlerin senedlerinde de böylesi bir durum söz konusu olmuştu. Aralarındaki Şîî tandanslı râvîler artık takiyye yaparak mı bilinmez, kendi esas inançlarına dair birtakım rivâyetleri de bu zümre arasında yaymıştı.

Ehl-i Hadis, İslâm toplumunun öteki unsurlarıyla uzun süren çekişme ve dalaşmalarının neticesinde toplumda kendi düşünsel hakimiyetlerini kurmayı ve haber teorilerini öteki ilim dallarına kabul ettirmeyi başarmışlardı. Çünkü onlar meşruiyet ve avantajlarını Resûlullah'tan yaptıkları paylaşımlarla sağlıyorlardı. Mahiyeti ne ve nasıl olursa olsun paylaştıklarını kabul etmeyenleri ve inançlarını, kendilerinin belirlediği çerçeveye uydurmayanları, Peygamber'i inkar etmekle itham etmeleri pekala mümkün bir durumdu. Bu ise hakikaten ağır bir töhmet demektir. Dolayısıyla konumuz özelinde konuşacak olursak Mehdî hadislerine ait muhteva böylece, istisnalar bir yana kelâmcılar hariç Ehl-i Sünnet havzasının tamamınca benimsendi. Kelâmcılar ise genelde konuya eserlerinde yer vermemekle yetindiler. Doğrusu başka çare de yoktu. Zira Ehl-i Hadis'in kendilerine yönelik sürdürdükleri aleyhte propagandalar, onlara başka seçenek de bırakmamış gibiydi. Zira onların, böylesi propagandalar sonucu toplum ve

özellikle de yazılanlara esas muhatap kitlesi demeye gelen halk nezdindeki itibar ve meşruiyetleri sayılır ki sıfırlarda geziniyordu.

Ehl-i Hadise bu konuda en büyük destek tasavvufi çevrelerden gelmişti. Aslında onlar da muhaddisler gibi toplumun öteki kesimleriyle uzun süren didişmelerden sonra tabir caizse bir zafer elde etmişlerdi. Sûfilerin de sahip oldukları bilgi felsefesi ve din-dünya algıları kendilerini bir duruş sahibi kılmış ve haklı sebeplerden de olsa bu duruşa itirazı olanları Peygamber'e, O'nun ahlak, edeb ve takvasına muhalif olmak ve bunları gözetmemekle suçluyorlardı. Bu ise İslâm toplumunda kimsenin tahammül edebileceği ithamlar değildi. Anlaşılacağı üzere Ehl-i Hadis, Peygamber'e nisbet edilenlere (rivâyetlere); sûfiler ise takva vs. ahlak dünyasına tekel koymuşlardı. Toplumun geçirdiği aşamalara bağlı olarak oluşan gruplardan birileri olmasına rağmen kendilerini merkeze almış kendileri gibi düşünmeyen, ifade edip yazmayan ve yanlarında bulunmayan hemen herkesi itibarsızlaştırmayı adeta prensip edinmiş durumdaydılar. İlerleyen zamanda tasavvuf çevreleri daha mahir davranmış ve kendilerine göre şekillendirdikleri malzemelerini sahiplendikleri Ehl-i Hadis dahil toplumun neredeyse bütün kesimlerine söz dinletir bir hale gelmiş oldular.

Zamanla gelişen bir diğer durum olarak da sufiler, Ehl-i Hadise nazaran Şîa'ya "en uzak-en yakın" misali muhalif olarak görünüp bütün bir paradigma olarak onlarla aynı sisteme sahip olmak gibi bir pozisyona sahiplerdi. Aslında içinde bulunulan siyâsî hinterlandın dayatmasından mütevellit bir ayrılığın yani muhalif/ alternatif olmanın dolayısıyla da isim ve nispetlerdeki değişikliğin dışında Şîiler ile Sûfiler algı ve anlayışta biri ötekinin sinonimi olacak kadar yakındılar birbirlerine. Bu yüzden de mehdî konusunda sûfiler, Ehl-i Hadise kıyasla daha rahat davrandılar ve bazı teknik detayların dışında Şîa'nın bu konuda geliştirdiği teoriyi olduğu gibi sahipleniverdiler. İşte bugün toplumumuzda Mehdî hakkında ilmî verilere dayanmayan yaygın inanışın kaynağında Ehl-i Hadisin başlatıp sûfilerin pekiştirdiği Şîi anlayışın kötü bir kopyesi bulunmaktadır.

Nitekim gelinen son aşamada yani günümüzde de Tasavvuf erbabı, mehdîlik meselesini Şîa paralelinde izah etmekte ve böylece Şîilik ve Tasavvuf, dünyanın sonunda ortaya çıkarak Allah'ı tanımayanların karşısına dikileceği, dünyayı saadetle dolduracağı ve kendi meşreplerinin hakimiyetini kuracağı inançlarına yer veren mehdî beklentilerinin gelişip kurumsallaşmasına en uygun ortamı oluşturmaya devam etmektedirler.

Oysaki yukarıda belirttiğimiz gibi kelâm kitaplarında hemen hiç yer verilmeyen Mehdîden ilk mutasavvıflar ve ilk Şîiler de bahsetmezler. Sünnî kültürde sadece Tirmizî, Ebu Davud, Bezzâr, İbn Mace, Hâkim, Taberânî, Ebu Ya'la el-Mevsılî ve benzeri hadis kitapları, Mehdîye dair 24 hadis rivâyet etmişlerdir. Fakat bu 24 rivâyetin 10'unda Mehdî ismi geçmemekte, daha doğrusu bazılarında yine Asr-ı Saadet'e yakın bir zamanda bozulan duruma yeniden düzen vermek için bir zatın geleceğinden bahsedilmektedir. Ancak gerek bunlar ve gerekse diğer rivâyetlerin tamamı râvîleri yönünden ma'lûdürler. Üstelik sened cihetinden garib de görülen bu rivâyetlerin râvîlerinin çoğundan teşeyyu' kokusu gelmektedir. Nitekim İmâm-ı Mahfi veya Mehdî üzerinde daha çok duranlar bunlar olmuştur.

Konuyla ilgili olarak aktarılan her rivâyetin en az bir râvîsi hakkında problemin bulunduğu ve dolayısıyla Ehl-i Sünnetin geliştirdiği usul-i hadis prensiplerine göre sened yönünden bile kat'iliği söz konusu edilemeyen Mehdîliğe dair bu rivâyetlerin bir inanç esası oluşturmasına yetmediği ortadadır. Ayrıca zikredilen rivâyetlerden bazılarının ilk siyâsî hizipleşmelerle yakın ilgisi ve bu dönemlerde cereyan eden olayları tasvir biçimi de gözden uzak tutulmamalıdır. Kaldı ki İslâm insanların doğuştan bir üstünlük sahibi olmadıklarını bildirmektedir. Mehdî denilen ise netice itibariyle adil bir halife olacaktır. Ne var ki burada statü, yaygın anlayışa göre Peygamber'in soyuna tahsis edilmiştir. Binaenaleyh halife (devlet başkanı) tayininin ümmetin işi olduğu görüşünde olan Ehl-i Sünnet anlayışı ile Mehdî ile ilgili rivâyetlerdeki muhtevanın bağdaştırılabilmesi mümkün gözükmemektedir.

Bu itibarla yegâne kaynağının Şî'î olması muhtemel râvîlerce paylaşılmış ve bu nedenle kendi siyâsî tercih ve sosyolojik pozisyonlarına binaen uydurulmuş olması kuvvetle muhtemel rivâyetlere dayanan Mehdîlik inancı hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmak ve toplumumuzdaki ilim ehli ile halk dindarlığında gözükken uyumsuzluğu bertaraf etmek adına bir çözüm üretmek için konuya buradan başlamanın mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Tarihin çeşitli dönemlerinde ve çok yakın tarihimizde bu inanç üzerinden kaos çıkarıp bir takım sonuçlara ulaşmak isteyen ve esasen gelecekte de bu tür kalkışmalara tevessül edebilecek kimselerin de kullanmasına müsait gibi duran Mehdî inancı kendi haline terk edilemez. Bu konu esas muhatap olarak halk kabul edilmek ve onların anlayarak kavrayıp ikna olabilecekleri surette ele alınması ve mevzuya ilişkin ilim dilinin halk diline dönüştürülmesi bir zarurettir.

Bu bağlamda başta Mehdîlik inancının, Şî'a'nın ilk dönemlerdeki siyâsî muhalefetlerinin süreç içerisinde geçirdiği aşamalar neticesinde kendilerini tatmin ve teskin amacıyla çevreden toplayarak geliştirdikleri bir fikir olduğunu, onların bu fikirlerine sahip bazı râvîlerin bunu Sünnî çevrelere de bulaştırdıklarını ve bu nedenle söz konusu inancın toplumumuzda bahsedilen backgroundu atlanarak (bilinip anlaşılmadan) kabul gördüğünü, oysa bunu benimsemenin belirtilen fikirleri pazarlayanların ekmeklerine yağ sürmek olacağını ortaya koymak icâb etmektedir. Elbette bunu, fikrin esas sahiplerini (Şî'a'yı) kötüleyip karalamadan yapmak esas olmalıdır. Her ne kadar (artık haklı haksız tartışmaları bir yana) siyâsî muhalif duruştan sonra bunu akîde alanına taşıyarak ümmette bir bölücülüğe (firkalaşmaya) yol açmış ve peşinden rakiplerinin vücûd bulmasına sebep olmuş olsalar da sonuçta biz kendi dünyamıza mensup bu insanlara da benimseteceğimiz bir ümmet bütünlüğü sağlamak durumundayız. Kaş yapayım derken göz çıkarmak demeye gelecek farklı duruşlar ümmet birliğine hâlel getirecektir. Ancak bu bilinçle sahip ve faillerine takılmadan Elçi (s) örneğinde şekillenen Kur'an merkezli bir düşünce dünyası kurmak ve bunun anlaşılıp kabulü yönünde davranmak temel esprisiyle hareket edilirse geleceğimizi sağlıklı bir zemine inşa etmiş olabileceğiz. Kaldı ki Mehdî inancını tashih etmedeki temel güdü de bu olsa gerektir.

Belirttiğimiz çerçevede Şî'a'nın kendine özel koşullarda icad ettiği Mehdî inancının yakın tarihte başımıza açtığı gaileden olduğu gibi peşinden birtakım sorunlar tevliid ettiğini

dolayısıyla bunu masaya yatırmak icâb ettiğini, temellerine bakmak ve şayet sağlıklı, güvenilir dayanaklardan yoksun ise bunu açıklamak gerektiğini ifade etmek mümkündür. Bu arada hadis diye kaynaklarımıza yerleşmiş olan bir kısım ifadelerin şu veya bu sebeple Resûlullah'a ait olmayabileceğini ve O'na (s) ait olmayan sözlerin reddedilmesinin Peygamber'e saygısızlık, itiraz ve O'nu reddetmek demeye gelmediğini, bütün hadis usulünün O'na (s) nisbet edilenleri ayıklama ilmî olduğunu ve nitekim kendisinin de adına söz uydurulmuş olabileceğinden yana bizi uyardığını belirtmek gerekmektedir. Şüphesiz burada kaynaklarımızda reddi gerektiren bu tarz konuların varlığının, onların kıymetlerini düşürmeyeceğini keza amacın Peygamber'e (s) mesafe konulması ya da itiraz edilmesi olmadığını; sıradan müslümanın ürkütüp korkmasına sebebiyet vermeden, kendisinin dindarlığına hanel gelmeyeceğinin güveni verilerek davranılması esas olmalı ve bahis konusu müslümanın kendisini inanç ve dindarlık anlamında emniyette hissetmesinin ehemmiyeti göz ardı edilmemelidir.

Bütün bu çabaların halk dilinde ifade edilip anlatılmasının yolunun bulunup böylece ilmî/ akademik çalışmaların toplumun bilgi kaynakları haline getirilmesi de sağlanarak yürütülmesi önemlidir. Esasen halk diline, Kur'an'ın da benimsediği bir aktarım aracı olması hasebiyle özellikle böylesi konularda sık sık başvurulması gerektiğini hatırlamak da icâb etmektedir.

Şüphesiz kelâmcıların yaptığı gibi hiç değinmeden konuyu unutmaya terk ederek veya hiç haberdar etmeden halletmek de mümkündür. Lakin konunun siyâsal ve suiistimal boyutunun da olması beraberinde kontrolünü de gerektirmektedir. Bu itibarla hem sadece Mehdî konusuyla sınırlamadan aynı zamanda ilişkili olduğu belirtilen mesela Deccâl ve nüzûl-ı İsâ konularını da beraberinde değerlendirerek bunların amentüye dahil olmadıklarını çünkü inancı gerektiren sabitlik ve kesinlikte delillere sahip olmadıklarını binaenaleyh farklı yorumları mümkün olduğundan bunların anlaşılma biçimlerine tekel koymanın doğru olmadığı ilim, hilim, sabır ve hikmetle anlatmasının yolunu bulmak gerektir.

Bilindiği gibi Mehdîyle alakalı olarak Kur'an'dan yorumla ilişkilendirilen metinlerden ziyade rivâyetlerle temellendirilen ve günündendir tartışmalara konu olan nüzûl-ı İsâ mevzusu da Mehdî meselesindeki gibi farklı kültürlerle etkileşim sonucu tesis edilen bir inançtır. Orada da daha çok rivâyetlere dayanılarak bir inanç oluşturulduğu görünmektedir. Yeni bir ifade ile İsâ alehisselamın tabî bir ölümle öldüğü, rûhlu-bedenli olarak İlâhî huzura yükseltilmediği ve dolayısıyla kıyâmetten önce dünyaya bir insan olarak inmesinin mümkün olmadığı hususu doğrudur. Nitekim haber-i vâhid (âhâd haber) ile âkide te'sis edilmeyeceği bilgisinin temel bir inanç kuralı olduğu izahtan varestedir. Tedvin döneminde Hıristiyan kültürüyle karşılaşmanın bir sonucu olarak nüzûl-i İsâ inancının İslâm akaidine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira İsâ'nın (a) insanların aslî günahını affettirmek için kendini feda ettiği ve Tanrı hükümlerini kurmak üzere dünyaya yeniden döneceği inancının Hıristiyanlara ait bir akide olduğu malumdur.

Esasen Mehdî inancının temelleri kabul edilen rivâyetlerin geçersizliği ve bu inancın Şîa'dan transfer edildiği ortaya konulduktan sonra onunla irtibatlı olarak gündeme sokulan Deccâl ve nüzûl-ı İsâ inancının da birtakım problemleri ihtiva edeceği kendiliğinden zahir

olacağı açıktır. Zira bu üç başlık kendi aralarında birer sacayağı mesabesindedirler. Bunların kendi aralarında oluşturdukları ilişki ve irtibat, birbirlerine yönelik faaliyetleri bir kombinezon oluşturmakta ve dolayısıyla bunlardan biri devreden düştüğünde ötekilerinin de doğal olarak sarsılacağı veya aynı akıbeta maruz kalacağı izahtan varestedir. Binaenaleyh bahsi geçen bu üç konunun da birlikte değerlendirilmesinde fayda mülhaza etmekteyiz. Ancak bunun mutlaka ilim ve metanet ile bir düzen içerisinde muhatap kitlede itminan sağlayan bir usul çerçevesinde yapılması esas olmalıdır.

Bu manada genel halk eğitiminin önemli noktalarından ve dindar çevrelerin çocuklarını gönderdiği kurumlardan biri olarak İmâm Hatip Liselerinde okutulan Akaid ve Kelâm ders kitabında Mehdî konusunun ele alınış ve ifade edilmiş biçiminin bu teklifimizi karşılayan bir teşebbüs olarak görülmesi mümkündür. Kitabın ilk baskılarından itibaren mevzuya hem daha az bir yer verildiği ve hem de dikte ettirmeyen bir üslubun kullanıldığı görülmektedir: “Mehdi: Kıyâmete yakın bir zamanda zulüm ve kötülüğü ortadan kaldırıp adaleti ve İslâm'ı hakim kılacağı öne sürülen kişi. Kur'an-ı Kerim'de Mehdî ile ilgili bir ayet yoktur. Buhari ve Müslim gibi güvenilir hadis kaynaklarında da Mehdî ile ilgili bir hadise rastlanmamıştır. Bu iki eserin dışındaki hadis kaynaklarında Mehdî ile ilgili rivâyetler vardır.” (Makalenin genel kaynak, referans ve ilave açıklama dipnotları için bkz. Mustafa Akman, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 10, sayı: 51, Ağustos 2017, sf. 1209-1233).

Sonuç

Risâlet döneminden sonra yaşanan bazı siyâsî ve sosyal sorunlar nedeniyle toplumun belli bir kesimince farklı kültürlerden etkilenmek suretiyle bir çözüm amacıyla geliştirilen mehdî/kurtarıcı inancı, zamanla üretilen birtakım rivâyetlerle de desteklenince toplumun öteki (Sünnî) kesimlerine de sirayet etmiş oldu. Bu inanç her ne kadar yaşanan fiili huzursuzluklara cevaben geliştirildiyse de ilerleyen zamanda ertelenmiş bir umuda ve hatta toplumların tembellik ve ataletlerinin bir kalkanı haline de dönüştü. Ancak konu burada da kalmadı süreç içerisinde bu inancı kullanarak kendi emellerine ulaşmaya çalışan kimselere/ gruplara şahit olundu. Bunlar samimi dindar kimselerin aktivasyonlarını ve inanca dönüşmüş kurtarıcı beklentilerini kullanarak ifsad edici hedeflerine kurban ettiler.

Buradan hareketle Mehdîliği sadece bir asayiş sorunu halinde görmeden -çünkü böyle görülmesi, doğurabileceği sorunları gidermek için yeterli olmayabilecektir- en kesin çözüm olarak arkasındaki bilgi ve belgelerin mahiyetini ortaya koymak ve söz konusu düşüncüyü taşıyanları ikna edip onlara güvenli bir limana yanaştıklarının duygusunu vermek suretiyle mümkün olacaktır. Bu ise öncelikle kaynaklarda hadis diye nakledilen ve en güçlü delil olarak gösterilen rivâyetlerin mahiyet ve hikâyesini tespit etmeyi gerektirir. Ortaya konulacak sonuçlarla bu inancı piyasaya sürenlerin de hedeflediği en geniş muhatap kitlesi olan halkın aydınlatılması mümkün olacaktır. Değilse kişi veya kişilerin, Mehdî diye algıladığı şahsın peşine takılarak Hasan Sabbâh'ın fedailerine dönüşmesi her zaman mümkün olabilecektir.

Burada samimi duygularla dini değerlerine sahip çıkmaya çalışan halkın bu konularda eğitilmesi ve aydınlatılması önemle gerekmektedir. Bu yapılırken muhatap kitleye güven

verilerek söz konusu kanaatlerinin değişmesi durumunda bunun dindarlıklarına bir halel getirmeyeceği konusunda itminan sağlanmalıdır. Binaenaleyh sırf masa başı ilmî çalışmaların toplumsal sorunları çözmeye yetmeyeceğini aynı zamanda bu çalışmalarla ortaya konulan belgelerin toplumun/ halkın bilgi kaynakları haline dönüştürülmesi de gerekmektedir. Nitekim ancak böylece geçmişten bu yanadır şahidi olduğumuz ilmî çalışmaların tozlu raflara terk edilip bu niteliği taşımayan, bilimsellikten uzak ve dolayısıyla kaynak değer taşımayan eserlerin halk dindarlığını oluşturmalarının önüne geçmiş ve ilmî temellere dayalı olması gereken inançlar ile ortam bilgisiyle çalاکalem yazılan eserlerin ortaya koyduğu inançlar arasındaki uyuşmazlığı da gidermiş olabileceğiz. Bilindiği gibi bu uyuşmazlık münhasıran konumuz olan Mehdîlik inancıyla sınırlı kalmamış, Allah, peygamber, kitap, dünya ve âhiret tasavvurlarından Mehdîlikle doğrudan ilişkili nüzûl-ı İsâ ve Deccâl ile diğer birçok konuyu da şamildir. Mamafih böyle devam etmesi durumunda bunun daha da kapsamlı hale geleceği ve toplumsal olarak dinlerin dejenerasyonu ile müncer kalınan sonuçlara maruz kalacağımız endişesi söz konusudur.

Bu itibarla toplum huzur ve selametine zararlı sosyal bir harekete dönüşmesi mümkün olabilen Mehdîlik inancı gibi problematik boyutları da olan konularda tutarlılık ilkesi gereği ve kalıcı çözümler alabilmek adına, münhasıran bunu kullanan kişi veya çevrelere karşı değil aksine mevzuyu kökten halledebilmek için benzeri düşüncelere sahip kimselerin de teşebbüslerine mani olabilmeyi sağlamak adına tedbirler alınmalıdır. Şüphesiz bu tedbirler aynı zamanda insanların toplum ihya ve inşasında aktif birer birey olmalarına mani olabilecek ve bu yöndeki sorumluluklarını ertelemelerine vesile olabilecek hususları önlemeyi de içermek durumundadır.

Bu hususlarda sorumluluğu Diyanet gibi resmi organlara terk etmeden ve fakat onların da lojistik destekleriyle beraber ilim sahibi, toplumda itibar gören herkesin çaba göstermesi gerekmektedir. Değilse beraberinde her zaman ciddi bir takıyyeciliği de barındıran Mehdîciliğe karşı alınacak tedbirlerin kafi gelmesi olanaksızdır.

Toplumun oluşturan fertlerin bilinç düzeylerinin artmasına paralel hikâyeci/ hurafeci din algısı terkedilecek ve değişik din ve kültürlerde değişik adlarla anılan ve kurtuluşun kendisiyle sağlanacağı düşünülen mehdî inancının Allah'a, Peygamber'e imân gibi dinin temel inanç esasları arasında yer almadığı anlaşılmış olacaktır. Nitekim bilineceği üzere İslâm inancına göre hiçbir birey veya tüzel kişiliğin Allah katında özel bir statüsü yoktur. Bu bağlamda ne müceddid veya imâmdan, ne velî/ evliya makamından ne de mehdî ya da Mesîhî beklentiden söz etmek mümkündür.

Nihayet unutulmamalıdır ki Mehdî inancı, bir tembelliğin adıdır veya sıkıntı ve sorunların ağırlığı, imkân ve mücadele gibi vasıtalarla kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunda, güçsüzlükten büyüyen bir nevi yalancı umuttur. Esasen Kur'an, kişilerin hidâyet önderi olma devrini kapatmış, ilkeleri öne geçirmiştir, ilkelerin kaynağı ise Kur'an'dır. O halde, Kur'an'ın gelişinden sonra mehdî beklemek, ancak Kur'an'ı yetersiz ilan etmekle mümkündür. Resûlullah (s) örneğinde yaşanan Kur'an'ı yeterli bulanlar için başka bir mehdîye zinhar ihtiyaç yoktur.

BUNALIM VE EDEBİYATA YANSIMASI DEPRESSION AND ITS REFLECTIONS IN LITERATURE

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SOLMAZ

mustafasolmaz@yyu.edu.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu

ÖZET

Kentlerde yükselen binalar, teknolojinin getirdiği yeniliklerle beraber insanlara rahat bir yaşam sağlarken, insan ilişkilerinin de azalmasına, zaman içerisinde yok olmasına neden olmuştur. Büyük şehirlerde oluşan bu yeni yaşam biçimi modern toplumu ortaya çıkarmıştır. Böylece, beraber yaşayan insanların yaşantıları karmaşıklaşmış, bireylerin ruh halleri etkilenmiştir. İnsanı sadece fiziksel boyutuyla görerek maddi yönünü ele alıp manevi yönünü ihmal eden batı uygarlığı insanla hayvanı eşdeğer gördüğü için Kafka kendisini sinek gibi görerek yalnızlık ve korkuyu yaşamış, Camus dünyayı saçma olarak nitelemiş, Sartre insanı boş olarak görmüştür. Ünlü yazarların eserlerinin birçoğunda mutlaka bunalıma yer verilmiştir. Türk edebiyatında bunalımlarını edebiyata yansıtabilen yazarlardan bazıları Ferit Edgü, Demir Özlü, Tezer Özlü, Yusuf Atılgan şeklinde sıralayabiliriz. Hem dünya hem de Türk edebiyatındaki bu tip yazarların ortak özelliği, Modernizm, Varoluşçuluk ve Yeni roman akımlarından etkilenmeleridir. Bu tip yazarlara göre, aklına güvenip onunla hareket eden birey daha özgür, daha eşit olacaktır. O halde, değişmeyen evrensel ahlak kurallarının da yeniden düzenlenmesi gerekir. Kültür, ahlak, ticaret, bilim başta olmak üzere insanı ilgilendiren her şey sorgulanıp yeniden şekillenmelidir. Çünkü geleceğin toplumu ihtiyaçlarını karşılamak için organik olmayan yapay enerjiler kullanacaktır.

Daha fazla kazanıp daha fazla harcamayı esas alan, istediğini özgürce dilediği zaman yapmaya ve tüketim ekonomisine dayalı olan maddeci bir yapı üzerine kurulmuş bu yeni yapıdaki insanlar, kapitalist sistemdeki makinelerden birer parça haline dönüşmüş, bu düzenin esiri haline gelerek ruhlarını yitirmişlerdir. Kişinin yeryüzünde tek başına olduğunun farkına varması; o güne kadar öğrendiği, güvendiği ve ayakta kalmasının nedeni olan değerler sisteminin sarsılmasına neden olmuştur. Varoluşçu düşünce ile Modernizmin birlikte ortaya koyduğu akım geçmişle hesaplaşma düşüncesine neden olmuş ve bireylerde büyük bir iç çatışmayı beraberinde getirmiştir. Bu; Yeni Roman akımıyla birlikte Edgü, Atılgan, Özlü kardeşler gibi yazarları derinden etkilemiş, onlar da yaşamlarında ve yapıtlarında bunu açıkça göstermişlerdir. Modernleşen insanın tüketim toplumuna dönüşmesi, bireyin ikinci plana itilerek etken konumdan edilgen bir konuma düşmesine neden olmuştur. Bu; kişilerin toplumla uyumsuz hale gelmesinin, toplumsal değerlerin nedenlerini kavrayamamalarının ve kolayca bunalıma girmelerinin önünü açmıştır. Ele alacağımız yazarlar; Edgü, Özlü kardeşler ve Atılgan yazdıklarıyla birçok okuru etkilemesini bilmiş, bir yönüyle de toplumda var olan ruhsal çatışmaları dile getirmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: teknoloji, modernleşme, kültür, insan, bunalım

ABSTRACT

High-rise buildings apparent in cities caused decrease and destruction in human relations in time while they provide a comfortable life, offering innovations brought about by modern technology. This lifestyle, born in big cities, has created modern society. The lives of

people who live closely together have become complex, and their moods have been affected. Kafka experienced fear and solitude, considering himself as an insect because Western civilization considers only the physical dimensions of humans, and neglects the moral aspects, humans and animals are considered equal. Camus found the world ridiculous. Sartre considered humans to be empty. Most famous authors address depression in their works. Ferit Edgü, Demir Özlü, Tezer Özlü and Yusuf Atılgan are some authors who have reflected on their depression in Turkish literature. The common characteristics of these authors is that they were influenced by Modernism, Existentialism and the New Novel movements. According to these authors, the one who trusts his mind and acts accordingly will be more free and equal. Thus, it is necessary to re-organize universal moral rules which have largely remained unchanged. Everything regarding humans, particularly culture, ethics, commerce, and science must be reshaped and questioned because future's society will use non-organic artificial energies to meet society's needs.

People who live in the new modern structures may become dependent on earning more so that they can spend freely. They wish to do whatever they want whenever they want, based on an economy of consumerism. They have become machine parts in the capitalist system, and lost their souls by becoming part of this new order. The realization of being alone in the universe has shaken the system of values for humans which has been learned, trusted and for which they have survived until that time. The movement created by Existentialism and Modernism together led the idea of revenge from the past, and brought a huge conflict for individuals. The New Novel movement deeply influenced Edgü, Siblings Özlü, Atılgan and they clearly showed it. Modernizing people has resulted in a consumerist society, and it has caused individuals to become passive rather than dominant, by pushing them into the background. This has paved the way for individuals to become incompatible, confused about social values, and become depressed easily. Edgü, Atılgan, Siblings Özlü, the authors whom we will study, knew how to influence many people. They expressed psychological conflicts in society.

Key Words: technology, modernization, culture, human, depression

Giriş

Sanayi devriminden sonra Avrupa'da ortaya çıkan kentleşmeyle birlikte; toplumsal yapılar farklılaşmaya, insanlar bireyselleşmeye ve toplumsal kurallar değişmeye başlamıştır. Kentlerde yükselen binalar, teknolojinin getirdiği yeniliklerle beraber insanlara rahat bir yaşam sağlarken, insan ilişkilerinin de azalmasına, zaman içerisinde yok olmasına neden olmuştur. Birey, günlük yaşam içerisinde diğer insanlardan kopmuş, yalnızlaşmış, adeta kendi dünyasında tek başına kalmıştır. Büyük şehirlerde oluşan bu yeni yaşam biçimi modern toplumu ortaya çıkarmıştır. Böylece, beraber yaşayan insanların yaşantıları karmaşıklaşmış, bireylerin ruh halleri etkilenmiş ve akıl sağlığı bozuk insanların sayısı artmıştır.

Ancak genel anlamda Batı uygarlığına bakıldığında, özellikle teknoloji anlamında yükselişe geçtikten sonra ortaya koyduğu edebi ya da sanat eserlerinin bunalım etrafında döndüğü görülür. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Rusya'da genç aydınlar arasında kendine yer bularak yükselen hiççilik (nihilizm) batılı aydınlar arasında hemen yayılır. Kiliseye karşı devrimini gerçekleştiren batılı bilim, sanat ve edebiyat insanları eserlerinde, ruhlarındaki bunalımlarını edebiyata dönüştürmüşlerdir. İnsanı sadece fiziksel boyutuyla görerek maddi yönünü ele alıp manevi yönünü ihmal eden batı uygarlığı, insanla hayvanı eşdeğer gördüğü için Kafka kendisini sinek gibi görerek yalnızlık ve korkuyu yaşamış, Camus dünyayı saçma

olarak nitelemiş, Sartre insanı boş olarak görmüştür. Ünlü yazarların eserlerinin birçoğunda mutlaka bunalıma yer verilmiştir.

Dünya edebiyatından Mihayloviç Dostoyevski, ruhundaki boşluğu doldurmak için varlığına inanmadığı bir tanrı yaratarak ömür boyu süren bir depresyon yaşarken, Friedrich Nietzsche, tanrı ve İsa'yı öldürerek kendisi onun yerine geçip 'üst insan' olmak istemiş, şiddetli depresyon ve intihar eğilimiyle yaşamış, sonunda akli dengesini kaybetmiştir. Ruhunu tatmin etmek için bu yazarlardan birisi kendince bir tanrı oluşturmuş, diğeri kendisi tanrı olmaya kalkmıştır. İlk polisiye roman yazarı Edgar Allan Poe yaşamı boyunca depresyon ile mücadele etmiş, Fransız yazar Charles Baudelaire tüm yaşantısında sisteme uyum sağlayamamış günlük derbeder bir hayat yaşamıştır. Ernest Hemingway ise depresyon, paranoya, alkolizm ile sıra dışı bir ömür sürmüştür, sonunda av tüfeğiyle intihar etmiştir.

Dünya edebiyatında olduğu gibi, bunalımlarını edebiyata aktarabilen yazarlar, Türk edebiyatında da karşımıza çıkar. Ferit Edgü, Demir Özlü, Tezer Özlü, Yusuf Atılgan, bunlardan bazılarıdır. Bu araştırmamızda; Türk edebiyatında sözünü ettiğimiz yazarların bunalımlarını edebiyata nasıl aktardıkları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Hem dünya hem de Türk edebiyatındaki bu tip yazarların ortak özelliği, küçük yaşta sevgi dolu bir çocukluk geçirmeyişleri veya yaşadıkları toplumun değer yargılarına uzak olmaları ya da her şeye başkaldırı düşüncesiyle dolu olan Modernizm, Varoluşçuluk ve Yeni roman akımlarından etkilenmeleridir. Bu akımlar hakkında bilgi vermek bunalım edebiyatının ortaya çıkışı ile ilgili bir fikir verecektir.

Modernizm

On sekizinci yüzyılda aydınlanma fikriyle ortaya çıktığı zaman, demokrasi ve insan haklarını temel almış, insanları Hıristiyanlığın baskısından kurtarmayı hedefleyen bir düşünce sistemidir. Geleneksel anlamdaki bilim, sanat, edebiyat ve felsefenin geçerliliğini yitirdiğini, artık akıl ekseninde düşünülmesi ve din ile dünya işlerinin ayrı ele alınması gerektiğini savunmuştur (Solmaz, 2015:124). Bu anlayışa göre; çevremizde olan her şeyin sınırları akıl sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Aklına güvenip onunla hareket eden birey daha özgür, daha eşit olacaktır. O halde, değişmeyen evrensel ahlak kurallarının da yeniden düzenlenmesi gerekir. Kültür, ahlak, ticaret, bilim başta olmak üzere insanı ilgilendiren her şey sorgulanıp yeniden şekillenmelidir. Çünkü geleceğin toplumu ihtiyaçlarını karşılamak için organik olmayan yapay enerjiler kullanacaktır.

Modern hayattaki bilim ve teknoloji bireylerin hayatını kolaylaştırıp, refah seviyelerini artırırken birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. “*Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi*” (Berman, 1999:279). Modernizm ile birlikte insanlar arası ilişkiler değişmiş, sadece üreten ve tüketen bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Fazla kazanma hırsından dolayı emeğin sömürülmesi insanı değersiz bir eşya haline dönüştürmüş, geleneksel yapıda toplumları ayakta tutan güçlü aile ve akraba bağları gevşemiş, onun yerine bireysellik ön plana çıkmıştır.

Daha fazla kazanıp daha fazla harcamayı esas alan, tüketim ekonomisine dayalı maddeci bir yapı üzerine kurulmuş olan Modernizm sayesinde doğayı unutan insanlar, kapitalist sistemdeki makinelerden birer parça haline dönüşmüş, bu düzenin esiri haline gelerek ruhlarını yitirmişlerdir. Sistem, insanlıktan aldığı kültür, inanç, aile bağları gibi soyut kavramlar yerine ona somut olan para ve zenginlik vermiştir. Bireyin sahip olduğu maddi değerler arttıkça bencilleşmiş, eşya bağımlılığı artmış, toplumsal denge bozulmuştur. İnsanı ve insani değerleri yok eden bu yapı karşısında, bireyler birbirine yabancılaşmış, özellikle

şehirlerde yaşayanlar, insanlığı köle haline getirmek için dönen modern çarkın kurallarına başkaldırmaya başlamışlardır.

Varoluşçuluk

İnsanın kendi değerlerini kendisinin üretebileceğini, geleceğini ise yine kendisinin kurabileceğini savunan bir akımdır. Daha önceden bilinmesine rağmen, Jean-Paul Sartre, Albert Camus gibi yazarlarla can bulmuş ve tüm dünyaya yayılmıştır. Sartre'ın 'Varlık ve Hiçlik' adlı kitabı ve Camus'nün 'Başkaldıran İnsan' adlı denemesi, Nietzsche'nin 'Böyle Buyurdu Zerdüş' adlı yapıtı bu konuda dikkat çeken eserlerdir. Kişinin yeryüzünde tek başına olduğunun farkına varması; o güne kadar öğrendiği, güvendiği ve ayakta kalmasının nedeni olan değerler sisteminin sarsılmasına neden olmuştur. Varoluşçu düşünce ile Modernizm'in birlikte ortaya koyduğu akım geçmişle hesaplaşma düşüncesine neden olmuş ve bireylerde büyük bir iç çatışmayı beraberinde getirmiştir.

Sartre ve Camus ile birlikte dünyaya yayılan Varoluşçu felsefe Türk edebiyatında da kendisine yer bulur. "Demir Özlü'nün 1958 yılında yayınladığı ilk öykü kitabının *Bunalım adını taşıması boşuna değildir. Ferit Edgü'nün ilk yapıtlarının Kaçkınlar ve Bozgun adını taşıması da öyle. Bu yapıtlarda bir bunalım ağırlığı ve umutsuzluk sezilir derinden*" (Duru 1996: 146). Sartre, insanın önceden tanımlanmamış bir varlık olduğunu, kendi yaşamını ya da tanımını kendi kararlarıyla vereceğini belirtir. Ona göre insan önceden belirlenmiş bir öze sahip değildir, kendi eylemleriyle varoluşunu şekillendirecek, özünü ortaya çıkaracaktır. İnsan özgürlüğünü kendi tercihleriyle gerçekleştirmek zorundadır. Marksizm de esas itibarıyla varoluşçu mantıkla değerlendirilmelidir, çünkü özünde hümanisttir.

Varoluşçu akımın öncülerinin inanç sistemlerine karşı çıkması ve Marksist düşünceye yakınlık göstermesi, bunalım edebiyatı içerisinde değerlendirebileceğimiz Edgü, Atılğan, Özlü kardeşler gibi yazarları da derinden etkilemiş, yaşamlarında ve yapıtlarında bunu açıkça göstermişlerdir.

Yeni roman

Geleneksel romanın anlatım biçimine bir tepki olarak 1950'li yıllarda Fransa'da ortaya çıkan 'Yeni Roman', alışlagelmiş roman anlatımlarının aksine, kişi ve olayları arka plana atıp eşya tasvirlerini ön plana çıkarır. Michel Butor, Alain Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute akımın önde gelen yazarlarındandır. İnsan ve evren ilişkisinin çok basit olmadığını söyleyen yazarlar, bu yüzden romanın sadece olay ve kişiler üzerinden oluşturulamayacağını, gerçeklerin sezgiler yoluyla keşfedilmesi gerektiğini savunurlar. Zamanlar iç içe geçtiği için kişiler, geçmiş ile şimdiki aynı anda yaşar. Bu yüzden başlangıç son, son ise başlangıç gibidir. Yeni romanda olaylar çok basite indirildiğinden onunla ilgilenilmez. Kişiler romandan çıkarılsa bile yokluğu fark edilmeyecek derecede siliktirler. İnsan, sürekli eşyanın gölgesindedir. Ancak Robbe-Grillet: "Kitaplarımızda, sözcüğün geleneksel anlamıyla kişiler yoktur. (...) Romanlarımızda çok yer tutan ve inceden inceye tasvir edilen nesnelere varsa, unutmamalı ki, onları gören bir insan gözü, anımsayan bir insan düşüncesi, değiştiren bir insan tutkusu da vardır" (Robbe-Grillet, 1989:53) diyerek bunu kabul etmez. Amaçlarının, insanla dünya arasındaki yeni bağlantıları anlayabilen, yeni bir insan bulmaya karar veren kişileri kapsadığını belirtir.

Modernleşen insanın tüketim toplumuna dönüşmesi, bireyin ikinci plana itilerek etken konumdan edilgen bir konuma düşmesine "...bunun sonucunda da nesnelere insanlar karşısında öncelik ve üstünlük kazanmasına ..." (Rıfat, 1991:8) neden olmuştur. Bu; kişilerin toplumla uyumsuz hale gelmesinin, toplumsal değerlerin nedenlerini kavrayamamalarının ve kolayca bunalıma girmelerinin önünü açmıştır. "Yalınlığını yitirerek parçalanan gerçeklik ve

bu gerçekliğin karşısında kimlik ve kişilik bunalımına girerek kendine güvenini yitiren birey” (Sazyek, 2003:77) şekline dönüşmüş, kendi içerisinde farklı kişiliklere bölünmüştür.

Yeni Roman ile birlikte romanlarda insanın eski önemi ortadan kalkmış *“her şeyin nedeni, evrenin anahtarı, onun ezeli efendisi, ilahi hakkın sahibi”* (Robbe-Grillet, 1963:119) olmaktan çıkmış, varlığı ile yokluğu arasında bir fark kalmamıştır.

Modernist roman da denen her üç akımın ortak noktasının; geleneksele karşı çıkma, bireysellik, başkaldırı, inançlara karşı çıkma ve aklın öne çıkarılması ile yeni bir insan oluşturma düşüncesi olduğu görülür. Bu, bireyin toplumla uyumsuz hale gelmesine kendi kabuğuna çekilip iç dünyasında farklı bir yaşam oluşturmayı beraberinde getirmesine neden olmaktadır. Böylece çevresi boşalan bireyler yalnız kalmakta, uyumsuz tipler olarak hem geleneksel ile hem de kendisiyle çatışmakta, gerçek dünya ile düşlerinde oluşturduğu kendi dünyası uyuşmadığından zamanla bunalıma sürüklenmektedir.

Ancak bunlardan ayrı olarak bunalım edebiyatının ortaya çıkmasını tetikleyen en önemli nedenlerden birisi de ailedir. Bunalımlı insanların; çocukluk döneminden itibaren, genellikle katı disiplinli bir aile ve toplum içerisinde yetiştiği görülür. Fazla söz hakkı verilmediği için özgüveni kaybettirilen, duyguları sürekli bastırılan bu çocuklar, kendilerinde bir eksiklik, bir eziklik hissederler. Bu duygularla yetişen birey, ileriki yıllarda silik ve bunalımlı bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Elbette bunalımlı insanların hepsi bir kenarda toplumdan uzak bir şekilde yaşayan deliler topluluğu değildir ve bir kısmı da deha olmasından dolayı düşünce bozukluklarına sahiptir. Bu yüzden çocukların kişilik kazanmasında ailenin önemi ve etkilerinden söz etmek yerinde olacaktır.

Aile

Farklı tanımların yapılabileceği aile; eşler ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük bileşenidir. *“Aile aynı zamanda toplum bireylerine eğitimlerinin önemli bir kısmının verildiği, kayıtsız şartsız dayanışma örneklerinin yaşandığı bir kurumdur”* (Edis, 2017:131). Çocuğun toplumsallaşması, kişiliğinin gelişmesi üzerinde bu çekirdek kurumun belirleyici bir etkisi vardır. Yetişme çağında yaşayanlar, bireyin kimliğinin şekillenmesinde temel yapı taşları gibidir. *“Yaşamının ilk yıllarını olumsuz koşullar içinde geçirmiş olan bireylerin bu yaşantı bozukluklarını yetişkin yaşamlarına yansıttıkları gözlemlenen olguların başında gelmektedir”* (Geçtan, 1981:151). Aile içi yaşanan tutarsızlıklar, çatışmalar kişide iç çatışmaları da artırıp kişilik gelişimine engel oluşturabilir ya da yanlış şekillenmesine neden olabilir. *“Dengeli bir kişiliğin oluşabilmesi için çocuğun gelişim dönemleri, iç sıkıntıları olmadan geçmelidir”* (Corman, 1996:165). Bu, çocuğun aile içerisinde geçirdiği mutlu ve dengeli bir yaşantıyla elde edilebilir.

1940-1960 döneminde yetişen, ele alacağımız yazarlar; Edgü, Özlü kardeşler ve Atılğan’ın, hem aile hem de toplumla kültür çatışması içerisinde oldukları görülür. Toplumsal değerlerden farklı olarak batı tarzında eğitim gören yazarlar, İslam inancına göre şekillenmiş yerleşik değer yarguları ile sürekli çatışma içerisine girmişler ve bunu bazen başkaldırı, bazen de bunalım şeklinde hem yaşamlarında hem de eserlerinde ortaya koymuşlardır. Katolik eğitim veren Avusturya Kız Lisesi’nde okuyan, çevresinden aldığı kültür ile kiliseden aldığı kültürün çatışması sonucu ne Müslüman mahallesine ne de Hıristiyan okulun Katolik havasına ait (Özlü, 2017/1:23) olabilen ve bunu aile içinde sürekli yaşayan Tezer Özlü güzel bir örnektir.

Varoluşçu düşünceden çok etkilenen Ferit Edgü gibi yazarlar, ülkemizdeki bunalım edebiyatını ilk başlatanlardır. Bu düşüncedeki yazarlar, bireyin yarını düşünmeden sınırsız bir özgürlük içinde günü yaşamasını isterler. Çünkü onlara göre insan, ancak gününü yaşayarak gelecek üzerinde söz sahibi olabilir (Edgü, 1958:336). Kişinin; kendi geleceğini oluşturması

için, geçmişe ait olan gelenek, inanç, ahlak gibi toplumsal değerlerin tamamını ve yaratıcılığı reddetmesi gerektiğini söylerler. Temel felsefeleri, günü gün etme, bencilliği ve bireyciliği öne çıkarmadığı. Sözü edilen yazarların gerçekleri; sosyo-kültürel anlamda yabancı olarak yetiştikleri kendi toplumlarının değil, ancak, onlara uzak olan bir kültürle yetiştikleri batılı toplumların gerçekleridir. Bu; yüksek değer olarak görülen gelenekseli, inançları küçümseyen sorunlu bir bakış açısını beraberinde getirir. Edgü, dünyayı değil yaşamı değiştirme düşüncesindedir ve bunu: *“Biz ne demokratiz, ne komünist, ne sosyalist, ne de anarşist. Biz başı bozuk kişileriz. Bizi öbürlerinden ayıran fark da bu bayağılığımızdır işte!”* (Edgü, 1958:93) şeklinde ifade eder.

Haksızlığa karşı durduklarını, inançsız ve yalnız olduklarını belirten bu tür yazarlar, toplum gerçeklerinden uzak ve ayrı bir yaşam biçimine sahip olduklarından, olanla olması gereken arasında sıkışıp kalmışlardır. Edgü'nün yukarıdaki ifadelerinin aksine Demir Özlü bu yapının değiştirilmesi gerektiğini: *“Herşeyin kendiliğinden olup bittiği bir çağda değiliz, tersine yıkılmış değerlerin ortasında çağımızı bir başına kurmak zorunda olanlarız”* (Özlü, 1958: 227) şeklinde savunur. Kendilerinden önceki kuşağın, aydının iç sorunlarıyla ilgilenmek için toplumsal savaşa girmediğini, bunu edebiyat alanında kendi kuşağının dile getirdiğini söyler.

Ancak *“Batı romanı ya da romancısı, bireylerin iç dünyalarını, gizli duygularını anlatırken, gözlerinin önünde bir hayli zenginleşmiş bir içsel hayat vardı. Onlar, romancıya özgü bir ayrıcalık olan, kişilere içlerinden bakma yöntemini bu kadar geliştirdilerse; bunun bir nedeni de bakabilecekleri karmaşık içsel yaşantılar olmasıydı. (...) Türk romancısının bu alanda karşılaştığı handicap bu içsel dünyanın yetersizliğidir.”* (Belge, 1998:38). Çünkü Türk romanı, Batı romanı ile aynı inanç, kültür ve toplumsal dönüşüm süreçlerini yaşamamıştır.

Demir Özlü'nün 'Bunaltı' kitabında geçen öyküsünde, birlikte olduğu kadını öldüren ama suçluluk duymayan gencin durumu, Albert Camus'nün 'Yabancı' adlı romanındaki Mersault karakteri gibidir. Her ikisinde de umursamazlık, toplumsal değerleri sorgulayış ve ölümü kabullenmişlik vardır. Camus'ye göre insan nasıl olsa bir gün ölecek ve diğerleri yaşamaya devam edecektir. O halde kaç yaşında ölmenin bir anlamı yoktur. Çünkü makineleşmiş bir dünyada insan, toplum, tekdüze yaşam saçmadır. Bu düşünce mutsuzluk ve yalnızlıkla birlikte beraberinde bunalımı getirir. Demir Özlü de aynı düşünceleri *“Hiçbir insana bağlı değilim. Ne kadar da yalnızım, uzağım, sorumsuzum, belki de suçluyum”* (Bunaltı, 2009:16) şeklinde açıklar. Yalnızlığını ve bencilliğini eserlerinde de dile getirir. *“Bomboşum ben, kendimi yalnız hissediyorum, yalnız kendimi düşünebilirim”* (Özlü, 1999:33). Bunalım ise yapıtlarının ayrılmaz bir parçasıdır. *“İşte bunaltı içindeyim, derinleşen bunaltı ardımı bırakmıyor. Günlerdir içinde boğuyor beni. Sanki titreyerek onun geçmesini bekliyorum”* (Özlü, 1999:43). Bireyi merkeze alan eserlerinde; yaşamının bir parçası olan yalnızlık, hiçlik, bunaltı, boşluk gibi kavramları sıklıkla kullanır.

Dünyanın hep aynı doğrultuda ilerleyerek değişmeyen düzeni Yusuf Atılgan için de çekici değildir. Herkesin sürekli elde etmek için çabaladığı yaşamın rahatlığını, tekdüzeliğini onun da istemesi kendisiyle çelişmesi demektir. Bu yüzden, toplumu sürekli eleştirir ve içlerine girmek istemez. *“Akşamları elinizde paketlerle dönersiniz. Sizi bekleyenler vardır. (...) İçinizde boşluklar yok. Neden ben de sizin gibi olamıyorum. Bir ben miyim düşünen? Bir ben miyim yalnız?”* (Atılgan, 1985:43) diyerek insanların düşüncesiz, yarın kaygısı olmadan tasasız olduklarını vurgulayarak onları aşağılar. Yazar toplumsal değerlerin ikiye bölünmüş ve sahte olduğunu ileri sürerek sıkılır, bunalır ve yalnız kaldığı için bütün bunlara başkaldırır.

Tezer Özlü ise, otobiyografik eserleriyle, sözü edilen diğer yazarlardan çok farklı bir konumdadır. Çünkü o, gerçek anlamda bunalımı yaşamış, bütün hücreleriyle hissetmiştir. Kente göç etmeleriyle birlikte, Katolik okulu olan Avusturya Lisesi'nde başlayan iki kültür

arasında kalmışlık ile babanın katı bir disiplin anlayışına, annesin ise ilgisiz ve edilgen bir yapıya sahip olması; Tezer Özlü'nün kendi halinde bırakılmasına ve aile, okul, toplum üçgeninde sıkışıp bunalıma düşmesine neden olur. Hayattan beklentisi kalmadığı için, intihar etmeye karar verir. “Ölü gövdemın güzel görünmesi için gün boyu hazırlık yapıyorum. Sanki güzel bir ölü gövdeyle öç almak istediğim insanlar var. Karşı çıkmak istediğim evler, koltuklar, halılar, müzikler, öğretmenler var. Karşı çıkmak istediğim kurallar var. Bir haykırış! Küçük dünyanız sizin olsun” (Özlü, 2017/1:12). Bu; yaşadığı çevre, geleneksel anlayış başta olmak üzere her şeye karşı kendince bir başkaldırıdır. Ancak ölmeyi başaramaz, tedavi için psikiyatri kliniğine kaldırılır.

Çevresinde gördüğü her nesne, düşüncelerinde yaşayan karmaşanın daha da artmasına, yetiştiği ortama yabancı kalmasına ve çok uzaklara gitme düşüncesinin yerleşmesine neden olur. “Sokak aralarından geçerken... gözüme pijamalı aile babaları ilişirse, kışın, yağmurlu gri günlerde tüten soba bacalarına ilişirse gözlerim... evlerin camları buharlaşmışsa... (...) tartışan insanların sesleri sokaklara dek yansiyorsa, gitmek, gitmek (...) isterim hep” (Özlü, 2017/1:16). Çünkü o, mutsuzluğundan dolayı mutlu olanlara katlanamaz ve hiçbir yere bağlı olmadan gidebilmeyi özgürlüğünün simgesi haline getirdiği için, dilediğince gezmek, istediği ile yatmak, her istediğini yapmak, tam bir özgürlük içinde olmak istemektedir. Bu yüzden toplumsal değerlere de karşıdır. “Sizin düzeninizle, akıl anlayışınızla, namus anlayışınızla, başarı anlayışınızla hiç bağdaşan yönüm yok” (Özlü, 2017/2:57) diyen yazar ‘Çocukluğun Soğuk Geceleri’ adlı kitabında bu düşüncesini “Evlendiğim adam gerçek kişiliğini hemen belirtmeye başlıyor. (...) Neden başkasından gebe kaldın diyor. Çok tutumlu. Para harcanmasın istiyor. Tutucu ailesinin yargılarını saygıyla karşılıyor” (Özlü, 2017/1:42) şeklinde ifade eder. Avrupa’da gördüğü serbest yaşam tarzı, yaşadığı toplumla iyice ayrışmasına, “Zıtlarıyla birlikte, var olma tutkusu, çılgınca eğlenme, aşk yapma çokluğu, gençlik sevgisi, yaşam coşkusu ve sonsuzluk, canlılık ve dirilikle birlikte oluşur.” (Erbil, 1992:88) Bu, başına buyruk hareket etme düşüncesinin benliğinde yerleşmesinin hızlanmasına neden olur.

Yazar, toplumdan kaçma isteğinde kendince haklıdır. “Ölmek istedim, dirilttiniz. Yazı yazmak istedim, aç kalırsın, dediniz. Aç kalmayı denedim, serum verdiniz. Delirdim, kafama elektrik verdiniz. Hiç aile olmayacak insanla bir araya geldim, gene aile olduk. Ben bütün bunların dışındayım.” (Özlü, 2017/2:58) Çünkü yaşadığı toplum onun her isteğine karşıdır. Bu yüzden onlardan çok uzaklara gitmesi gerekir. “Gitmem gerek. Yeni resimler görmem gerek. (...) Bu kez S. Stefano Belbo’ya dek. Otuz iki yıl önce intihar eden bu yazar, sanki orada beni bekliyor. (...) Her gittiğim yolun yeni bir yol olması gerek.” (Özlü, 2017/2:59) sözleri, aradığının ne olduğunu bilmediğini, sadece farklı olanlara karşı ilgisi olduğunu, kurallı olan her şeye karşı tepki verdiğini gösterir. Çocukluk döneminde yaşadığı baskı ve arada kalmışlık, onun kendi toplumundan uzaklaşma isteğini ve beraberinde gezme, yeni insanlar, kültürler keşfetme arzusunu getirmiştir. Ancak, “Gitmekten yılmayacağım. Kentlere gitmek, kocalara gitmek, geri dönmek, ülkelere gitmek, tımarhaneye gitmek, gene gitmek, gene gelmek, ...” (Özlü, 2017/2:52) sözleri, hem içinde derin fırtınaların koptuğunu, hem de o fırtınalara kendisini bırakıp kuru bir yaprak gibi nasıl savrulduğunu gösterir. Kapalı alanları toplumu çevreleyen kurallar bütünü gibi gördüğünden dolayı, “Bir kez gidilen, sonra çıkan ve bir daha ayak basılmayan evler benim için en rahatlatıcı yerler” (Özlü, 2017/2:85) der. Bu yüzden onun için yaşamda her şey tek tadımlık olmalıdır. Tezer Özlü’nün bu mutsuz, umutsuz ve huzursuz halleri yaşamı boyunca devam eder.

Sonuç

Yukarıda sözü edilen benzer his ve düşünceye sahip yazarlara göre; yaşadıkları ancak ait olamadıkları toplum, boğucu bir ortam oluşturmaktadır. O halde, yozlaşmış bir toplumda

insan doğal varlığına yakışır bir halde yaşmalıdır. Bulunduğu ortamda rahat soluk alamayan kuşağın, geçmişten gelen yerleşik her şeye karşı çıkması gerekir. Bu yüzden, düşüncelerini ortaya koyabilmek için bazen devrimci, bazen hümanist görüşleri savunmuşlardır. Ancak ideolojik fikirleri onları tatmin etmediğinden, içlerindeki manevi boşluğu doldurmak için sürekli farklı arayışlar içerisine girmişlerdir. Sahip oldukları saplantılı düşünce yapısından dolayı; hissettikleri huzursuzluk, yalnızlık ve yabancılaşma, içinde yaşadıkları toplumlarıyla olan uyumsuzluk onları bir araya getiren ortak çizgileri olmuştur.

İnsanı ikinci plana düşüren batılı modernist anlayışların etkisi altında ortaya çıkan, normalin altında ya da üstünde ruh haline sahip yazarlar; aklın güçsüz, toplumsal değerlerin gereksiz olduğunu söyleyerek bunalımlarını edebiyata aktarmışlar, dünyanın boş, faydasız ve bilinmez olduğunu vurgulamışlardır. Ahlaki değerleri hiçe sayarak, bireysel yaşam biçimini önceliklemişlerdir. Bunalım edebiyatında, karamsarlığın kutsanma derecesinde anlatılması, iradesine sahip olamayıp, aklına gelen her şeyi yapmaya kalkışan güçsüz insan modelini ortaya çıkarmış, insana olan saygı yok edilmiştir. İdeal diye bir olgunun bulunmaması, edebiyattaki estetik anlayışını kenara itmiş, günlük ve istediği gibi yaşayan insanı anlatan bir şekle dönüşmüştür. Bu yazarların, ağırlıklı olarak, temel sorununun bunalım değil, gerçekten buhran içinde olan batılı yazarlara karşı olan özentiden ya da toplum gerçeklerinden uzak özel yaşantılarında her istediklerini arzu ettikleri yer ve zamanda yapamamaktan kaynaklandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- ATILGAN, Yusuf, (1985). Aylak Adam. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BELGE Murat, (1998). Edebiyat Üstüne Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BERMAN Marshall, (1999). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yay. İstanbul.
- BUTOR Michel, Roman Üstüne Denemeler, (Çev. Mehmet Rıfat/Sema Rıfat), Düzlem Yayınları. İstanbul. 1991
- CORMAN Louis, (1996). Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi. (Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul
- DURU Orhan (1996), "Orhan Duru ile Söyleşi", Adam Öykü, Sayı: 2, Ocak-Şubat.
- EDGÜ Ferit, (1958). Mutlu Tedirginlik, Yeni Ufuklar, Cilt 6, Sayı 70
- EDGÜ Ferit, (1958). Umutsuzluğun Yüzeyinde III: Yabancılar, Yeni Ufuklar, Cilt 7, Sayı 75.
- EDİS Zeki, (2017). "Lorraine Hansberry'nin a Raisin in the Sun Eserinde Geleneksel Afrikalı-Amerikan Aile", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sayı:34
- ERBİL Leyla, (1992). Bir İntiharın İzinde Zaman, 25 Şubat, Varlık Dergisi, İstanbul.
- GEÇTAN Engin, (1981). Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar, MAYA Yayınları, Ankara.
- ROBBE-GRİLLET Alain, (1963). Pour Un Nouveau Roman, Edition de Minuit, Paris.
- ROBBE-GRİLLET Alain, (1989). Yeni Roman, (Çev. Asım Bezirci), Ara Yayınları, İstanbul,
- ÖZLÜ Demir, (1958). Yeni Bir Ahlak İçin, Yeni Ufuklar, Cilt 7, Sayı 79

ÖZLÜ Demir, (1999). Paris Güncesi, 1. Baskı, P Kitaplığı, İstanbul.

ÖZLÜ Demir, (2009). Bunaltı, 1. Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul.

ÖZLÜ Tezer, (2017/1). Çocukluğun Soğuk Geceleri, 32. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÖZLÜ Tezer, (2017/2). Yaşamın Ucuna Yolculuk, 30. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

SAZYEK Hakan, (2003). Türk Romanında Protagonistin Serüveni I, Adam Sanat Dergisi, Sayı 214, İstanbul.

SOLMAZ Mustafa (2015). Başkaldırı ve Edebiyat, Aybil Basımevi. Konya

LİDERLİĞE İLİŞKİN YENİ YAKLAŞIMLAR: TEORİK BİR ÇÖZÜMLEME

Öğr. Gör. Dr. Neriman ÇELİK

Selçuk Üniversitesi, neriman.celik@hotmail.com

Öğr. Gör. Suudan Gökçe GÖK

Gazi Üniversitesi, suudangokce@hotmail.com

ÖZET

Liderlik, insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. İnsanoğlu var olduğu her dönem liderlere ihtiyaç duymuş ve her dönemin özelliklerine göre çeşitli liderlik teorileri ve liderler ortaya çıkarmıştır. Bu liderlik teorilerinden pek çoğu ortaya çıktığı dönemin sosyal, ekonomik, idari özelliklerinden etkilenmiş ve buna göre şekillenmiştir. Bu elbette ki beklenen bir durumdur. Çünkü liderlik; liderin izleyicileri ve liderliğin ortaya çıktığı koşulların bir araya gelmesi ile oluşan bir süreci temsil etmekte bu durum ise liderlik teorilerinin yalnızca liderin özelliklerine göre belirlenmediğini göstermektedir.

Lider, liderlik sürecini işletirken belirlenen bir hedefi gerçekleştirmek üzere takipçilerini yönlendirmek üzere bir etki sürecinde bulunmaktadır. Bu etki özellikle hem örgütler hem de liderler için hayati önem taşımakta, lider ya da yönetici örgütsel faaliyetlerin gerçekleşmesi ve örgütsel hedeflerin başarılmasında bu etki sürecinden faydalanmakta buna uygun liderlik tarzı sergilemektedir. Bu nedenle alan yazında birden fazla farklı liderlik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar ortaya konduğu dönemin ihtiyaçlarına cevap veren ve dönemin özelliklerini yansıtan liderlik tarzlarından oluşmuştur.

Özellikle son on beş yıl içinde insan odaklı, pozitif liderlik yaklaşımlarının önem kazandığı görülmektedir. Bugün modern örgütlerin karşı karşıya kaldığı; küreselleşme, farklı kuşakların yönetim problemleri, iş aile çatışması, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarının giderek örgütlerde hissedilir hale gelmesi ve bireyin değişen dünyaya uyum sağlama çabaları insan odaklı liderlik tarzlarını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada örgütler için önemi yadsınamaz olan pozitif liderlik yaklaşımlarına ilişkin teorik bir çözümleme yapılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Liderlik, Pozitif liderlik, Ruhsal liderlik, Otantik Liderlik

1.GİRİŞ

İnsanlar var oldukları günden beri her daim kendilerini yönlendirecek kişilere ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü insanlar grup haline yaşayan sosyal bir varlık olup, yaradılışları gereği zayıf ve aciz varlıklardır. Bu nedenle onları bu zayıf ve aciz durumları yönlendirilmeli ve cesaretlendirilmelidir. Bu ise ancak her insanda mevcut olmayan çeşitli özellikler ve becerilere sahip ve insanların belli amaçlar etrafında bir araya getirebilen kişiler ve süreçlerle sağlanmakta, liderlik kavramı ise bu durumun bir sonucu olarak meydana gelmektedir (Eren, 2014: 433).

Liderlik teorilerinin gelişimine bakıldığında geçmişten günümüze kadar birçok farklı liderlik tanımlarının yapıldığı gözlenmiştir. Bu teoriler ilk olarak liderlik tanımının liderin sahip olduğu özellikler ile açıklayan özellikler teorisi, ikinci olarak liderin izleyicilerine liderlik yaparken ki davranışını temel alan ve liderlik tarzlarını bu davranış biçimlerine göre tanımlayan davranışsal liderlik teorileri, üçüncüsü ise lider-izleyici ve koşulların birlikte ele alındığı ve liderlik tanımlarının bu koşullara göre değiştiğini açıklayan durumsal liderlik teorileridir. Tıpkı Sosyal psikolojinin, durumsal değişkenlerin davranıştaki önemini vurgulama eğilimi gibi liderliğe yönelik durumsal yaklaşımlar da benzer şekilde liderlikteki durumların önemini vurgulamaktadır (Sternberg, 2005). Bugün ise modern örgütlerin ve insanların ihtiyaçlarına cevap veren yeni liderlik modellerinin alan yazında yer aldığı görülmektedir.

2. LİDERLİĞE İLİŞKİN YENİ YAKLAŞIMLAR

Özellikle son zamanlarda yapılan pek çok araştırma pozitifliğin liderlik için bilhassa kritik bir önem taşıdığını göstermektedir. Yaklaşık 20 yıl önce Barry Staw ve Sigal Barsade tarafından yapılan ve pozitif liderliğin önemini vurguladıkları çalışmalarında, hem karar verme hem de kişilerarası ilişkiler açısından pozitif liderliğin daha yüksek performans ve başarı getirdiğini ifade etmişlerdir. Buna benzer bulgular Lyubomirsky vd., araştırmalarında da ortaya konmuştur (Aktaran: Youssef-Morgan ve Luthans, 2014).

Pozitif liderler, insana ilişkin durumların en iyisini ele alıp, sorunları çözmek, engelleri aşmak, rekabet edebilirliği artırmak ve hatta karlılık arttırmak gibi örgütsel gelişmeyi sağlayan sonuçlarda meydana getirmektedirler (Cameron, 2013: 13). Ancak tüm bu olumlamalara rağmen bu tarz liderlerin sahi oldukları değer ve eylemlerini sürekli kontrol etmesi gerekmektedir aksi halde en önemsiz gibi görünen olumsuz bir davranış liderin var olan itibarını zedeleyebilmektedir (Youssef-Morgan ve Luthans, 2014).

Dinha vd., (2014) liderlik teorilerini niteliksel olarak incelemişler ve bu teorileri iki grupta tanımlamışlardır. İkinci grupta yer alan teorilerin ise etik, hizmetkâr, ruhsal ve otantik liderlik teorilerini olduğunu, etik ya da pozitif yönelimli liderlik teorilerinin en fazla araştırılan

teoriler olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak tüm bu liderlik teorileri dönüşümcü liderlik ile birlikte pozitif liderliğe ilişkin kavramsal çerçeveye dahil edilmektedir (Blanch vd., 2016: 170-171).

2.1.Otantik Liderlik

Harter'a (2002) göre otantiklik kavramı; *“kişinin öznel deneyimlere sahip olmasına, duygu, düşünce, ihtiyaç, istek, öncelik ya da inançlarını kabullenmesine, kendini bilmesine, kendi duygu ve düşünceleriyle tutarlı olarak, bu duyguları kabul ederek kendine karşı dürüst olmasını”* ifade etmektedir (Avolio ve Gardner, 2005:320).

Otantik lider ise kendine güvenen, umutlu, iyimser, esnek, ahlaki / ahlaki, geleceğe dönük ve izleyiciler arasında liderliğin geliştirilmesine öncelik veren, izleyicilerinde kendisine karşı sadakat uyandıran liderlerdir (Luthans ve Avolio, 2003: 243).

Otantik liderlerin, özellikle izleyicileri için belirgin davranışsal rol modellerini temsil etmeleri muhtemeldir. Örgütlerde, liderler ve izleyicileri arasında genellikle önemi yadsınamaz bir etkileşim bulunmaktadır. Bu yüzden de, liderler örgütsel davranışlara ilişkin en önemli rol modeli olmaktadır. Conger ve Kanungo (1998)'un belirttiği gibi, liderin örnek davranışları takipçilerine, benzer bir davranabilecekleri hususunda yetkilendirir. Böylece, takipçiler, otantik liderlerin davranışlarını gözlemleyerek otantik bir biçimde davranmayı öğrenmektedirler (Ilies vd., 2005: 385).

Dolayısıyla otantik liderler, bir liderlik pozisyonunda oldukları için, örneğin bir yönetim pozisyonuna atanmanın bir sonucu olarak, lider gibi davranış göstermezler. Otantik liderler, bir liderin imajını veya şahsiyetini geliştirmek için de çaba göstermeyen kişilerdir. Otantik liderlerin eylemleri kendilerinin değerleri ve inançlarına dayanmaktadır. Diğer bir deyişle otantik liderlerin söylemleri ve eylemleri sahip oldukları değerleri ve inançları ile tutarlılık göstermektedir (Shamira ve Eliamb, 2005).

2.2.Ruhsal Liderlik

Greenleaf'in (1977) hizmetkâr liderliği hakkındaki fikirlerine dayanan ruhsal liderlik teorisi, hem liderin hem de izleyicilerin kapasitelerini, potansiyelini, ihtiyaçlarını ve çıkarlarını ve örgütün amaçlarını dikkate alan bütüncül bir yaklaşımdır. Ruhsal liderler, başkalarının fiziki yapısını, zihnin, kalbinin ve ruhunun iyileştirilmesi hakkında onlara yardımcı olan kişilerdir. Bunu yaparken de izleyicileri ile işbirliği, karşılıklı güven, takım ve örgüt etkinliğini taahhüt etmek üzere ruhu geliştiren, onlara ilham verici vizyon ve misyon verebilmelidir (Fry, 2003).

Ruhsal liderlik, şu an bu kadar önem kazanmasında insanların yaşamındaki önceliklerin iş olması ve bunun yansımaları olarak kabul edilmektedir (Fairholm ve Fairholm, 2009:119-120).

Ruhsal liderlik teorisi, özünde motive edilmiş, öğrenen bir organizasyon oluşturmak için tasarlanmış örgütsel dönüşüm için nedensel bir liderlik teorisidir. Ruhsal liderlik, aşırı motive edilmiş bir vizyon ve daha motive edilmiş, kararlı ve üretken bir işgücü üretmek için fedakar değerler temelinde bir kültür aracılığıyla çalışanları motive eder ve ilham verir. Ruhsal liderlik teorisi, vizyon, umut / inanç ve fedakarlık, sevgiye dayalı, hem liderin hem de izleyicilerin temel ihtiyaçlarına gidermek, çalışan-yönetici-takım ve örgüt düzeyleri arasında bir köprü oluşturmaktır. Ruhsal liderlik, yalnızca psikolojik bir refah ve olumlu insan sağlığının yanı sıra örgütsel bağlılık ve üretkenlik düzeyinin yükselmesini de teşvik etmektedir (Fry ve Matherly, 2006).

Ruhsal liderlik tarzını kabul eden liderlere Yaptığınız işte ve başkalarına liderlik etme biçiminizde eksik bir şeyler olduğunu düşünüyor musunuz? Gibi bir soru sorulduğunda birçok ruhsal liderlik üzerine yapılan araştırmalarda "kendini ve diğerlerine içtenlikle motive etmek için gerekli değerleri, tutumları ve davranışları çağırma ve üyelik yoluyla ruhsal kurtuluşa sahip olma" olarak tanımlanan ruhsal liderliğe odaklandığı görülmüştür (Fry,2003'den Aktaran: Avolio vd., 2009: 437).

2.3.Dönüşümcü Liderlik

Dönüşümcü liderlik tarzında liderler izleyicilerinin tüm yetenek ve becerilerini ortaya çıkararak kendilerine olan güvenlerini arttırmayı sağlayan ve bu yönde izleyicileri motive edebilen liderlerdir. Bu şekilde izleyicilerin örgütün çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde görebilmesini sağlamaktadır (Eren, 2014:465). Dönüşümcü liderler, kendi ihtiyaçlarından çok izleyicilerin ihtiyaçlarını gözeten, entelektüel uyarılarda bulunarak onlarda içsel güç ve enerji uyandırıp, moral ve motivasyonlarını arttıran liderlerdir (Güney, 2015).

Dönüşümcü liderler, her bireye sosyal değişim yoluyla kazandırdığı faydaların ötesine geçmekte, liderlerin ve izleyicilerin, motivasyonlarını, davranışlarını ve etik tavırlarını dönüştüren ve yükselten yollarla ortak bir amaçla birbirleriyle etkileşim yarattığı bir ilişkiyi yansıtmaktadırlar (Simola vd., 2010: 180).

Dönüşümcü liderliğe ilişkin literatür incelendiğinde, örgütte oluşan dönüşümcü liderliğin işbirliğine dayalı, kişilerin bireysel gelişimlerini önemseyen, işgörenlerin hayalleri ile yeteneklerinin gelişmesine müsaade eden bir liderlik tarzı olduğu görülmektedir. Böylece liderin sahip olduğu değerleri, inançları örgütün vizyonunun belirlenmesinde yönlendirici

olmakta ve örgütün hedeflerine ulaşmasını sağlamaktadır (Norrsi vd., 1996'dan aktaran: Çelik, 1998).

2.4.Etik Liderlik

Bugünün çalkantılı dünyasında zamanlarını ve enerjilerini değer yaratmaya adanmış etik ve değerlere sahip çeşitli düzeylerde liderler bulunmaktadır (Freeman ve Stewart, 2006:3-4). Bu liderler etik liderler olarak ifade edilmekte ve bu liderlik tarzının üç temel bileşene sahip olduğu da belirtilmektedir. Bunlardan ilki liderin kişisel bütünlüğü ile ilgilidir. İkincisi, liderin takipçileri arasındaki bütünlüğü, yani “*ahlaki yönetici*” bileşenini ne ölçüde geliştirebileceğini vurgulamaktadır. Üçüncüsü ise lider ile takipçileri arasındaki ilişkinin kalitesidir ve bu ilişkide liderin kişisel ahlakı ve yönetim biçiminin takipçileri üzerindeki etkisini ifade etmektedir (Heres ve Lasthuizen, 2010).

Etik liderlerin izleyicileri ile arasındaki bu ilişkide sevgi, iyileştirme, güçlendirme gibi uygulamaları kapsamaktadır. Etik liderlerin misyonu izleyicilerine hizmet etmek ve onları desteklemek ve liderlikteki temel motivasyonun şefkatten kaynaklanmaktadır. Etik liderler; her daim açık ve dürüst, mütevazı, başkalarının iyiliği için endişe taşıyan, herkese saygı gösteren, sorumluluk alan, başkalarını cesaretlendiren, adalet için çaba gösteren ve başkalarının gelişimini önemseyen liderlerdir (Kouzes ve Posner 1992; Zanderer 1992'den aktaran Mihelic vd., 2010: 31-37).

2.5.Hizmetkâr Liderlik

Hizmetkâr liderlik teorisi ilke 1970 yılında Greenleaf tarafından tanımlanmış ve bir kişinin lider olabilmesi için ilk olarak hizmetkâr olması gerektiğini öne sürmüştür. Hizmetkâr liderlik kendinden önce başkalarının ihtiyaçlarını ve mutluluğunu düşünen bir liderlik tarzı gerektirmektedir (Greenleaf, 1970).

Hizmetkâr liderlik teorisi dönüşümcü liderliğin tam tersi bir anlayışa sahiptir. Hizmetkâr liderin odak noktası izleyicileridir. Hizmetkâr liderlikte liderin davranış ve tutumları izleyicilerinin ihtiyaçları ile uyum göstermekte, tek odak noktası izleyicileri olmaktadır (Patterson, 2003:2).

Teori, izleyicilere verilen hizmetin liderlerin ve “*etik liderliğin özü*” nün en büyük sorumluluğunu taşıdığını ve hizmetlilerin liderleri, izleyicilerinin ihtiyaçlarına katılan, onlara daha istekli davrananlara yardım ettiklerini belirten bir liderlik modeli öne sürmektedir (Yukl, 2006). Hizmetkâr liderlik izleyicilerin sorumluluklarını üstlenen, karşılaştıkları zorluklarını ve hayal kırıklıklarını paylaşmaya istekli liderlerdir (Ronquillo, 2011).

SONUÇ

Geçtiğimiz on yılda örgütler tarihte neredeyse görülmemiş bir değişim sürecinden geçmiştir. Artan küresel rekabet, yeni pazarların ortaya çıkışı, hızlı teknolojik gelişmeler, varlığını sürdürebilmek için hızlı ve doğru tepkiler üretme ihtiyacı gibi pek çok durumla örgütleri yüz yüze bırakmıştır.

Bu dönüşüm, bireylerde ve bu yeni gerçekle başa çıkmak için örgütlerin strateji, yapı ve sistemlerinde hem değerlerde hem de davranışlarda önemli değişiklikler sunmaktadır. Dolayısıyla pozitif liderliğin farklı modelleri, örgütlerin yeni ve değişen bağlamlara uyum ihtiyacına yanıt olarak, teori ve araştırmanın üretken bir alanı olarak ortaya çıkmaktadır (Blanch vd., 2016:173).

Sonuçta, büyük liderlerin, liderlik ve karar verme stillerinin kişi ve kuruluşlar üzerindeki etkisinin keskin bir şekilde farkına varması gerektiği, başarmak için zamanını ve çabasını formüle edilmiş uzun vadeli bir strateji doğrultusunda insanların yeteneklerini geliştirmeye odaklanması gerektiğinin farkına varmalıdır. Örgütsel stratejilerin yerine getirilmesinde hem liderlerin hem de izleyicilerin birlikte sorumluluk alması gerekmektedir (Muna ve Zennine, 2010).

KAYNAKLAR

- Avolio, B. J. ve Walumbwa, F., Weber, T., (2009). Leadership: Current Theories, Research, And Future Directions, Department Of Management, Universityannu. Rev. Psychol, 60, 421–49.
- Avolio, B. J., ve Gardner, W. L. (2005). Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. *Leadership Quarterly*, 16, 315-338.
- Blanch, J., Gil, F., Antino, M., Rodríguez-Muñoz, A., (2016). Positive Leadership Models: Theoretical Framework And Research, *Papeles Del Psicólogo / Psychologist Papers*, 37(3), 170-176.
- Cameron, K. (2013). *Practicing Positive Leadership, Tools And Techniques That Create Extraordinary Results*, Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Çelik, V. (1998). Dönüşümcü liderlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 16, 423-442.
- Fry, L. (2003). Toward A Theory Of Spiritual Leadership, *The Leadership Quarterly* 14, 693-727
- Eren, E., (2014). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım.

Fairholm, M. R., Fairholm, G. W., (2009). *Understanding Leadership Perspectives: Theoretical and Practical Approaches*, Springer Science & Business Media.

Freeman, R. E. ve Stewart, L. (2006). *Developing Ethical Leadership*, Business Roundtable Institute for Corporate Ethics.

Fry, L. W., and Matherly, L. L. (2006). *Spiritual Leadership and Organizational Performance: An Exploratory Study*, Paper to be presented at the Academy of Management Annual Meetings, Atlanta, GA.

Greenleaf, R. K. (1970). *The Servant As Leader*, Center for Applied Studies.

Güney, S. (2015). *Sosyal Psikoloji*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic.Ltd.Şti.

Heres, L. ve Lasthuizen, K. (2010). *Ethical Leadership: A Variform Universal Phenomenon*, Paper to be presented at the EGPA conference in Toulouse, France.

Ilies, R., Morgeson, F. P., ve Nahrgang, J. D. (2005). *Authentic leadership and eudaemonic well-being: Understanding leader– follower outcomes*. *The Leadership Quarterly*

Luthans, F., ve Avolio, B. (2003). *Authentic leadership: A positive development approach*. In K. S. Cameron, J. E. Dutton, & R.E. Quinn (Eds.), *Positive Organizational Scholarship*. San Francisco: Berrett–Koehler.

Mihelic, K.; Lipicnik, B. ve Tekavcic, M., (2010). *Ethical Leadership*, *International Journal of Management & Information Systems – Fourth Quarter*, 14 (5).

Muna, F., **Zennie, Z.** (2010). *Developing Multicultural Leaders The Journey to Leadership Success*, Palgrave Macmillan.

Patterson, K. (2003). *Servant Leadership: A Theoretical Model*, School of Leadership Regent University.

Ronquill, J. C. (2011), *Servant, transformational and transactional leadership*, in Agard, K.(Ed.), *Leadership in Nonprofit Organizations. A Reference Handbook*, Vol. 1, Sage, Thousand Oaks, CA, 345-352.

Shamira, B. ve Galit E. T., (2005). *What's your story?Q A life-stories approach to authentic leadership development*, *The Leadership Quarterly* 16, 395-417.

Simola, S., Barling, J. ve Turner, N. (2010). *Transformational leadership and leader moral orientation: Contrasting an ethic of justice and an ethic of care*, *The Leadership Quarterly* 21, 179-188.

Sternberg, R., (2005). *WICS: A Model of Positive Educational Leadership Comprising Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*, *Educational Psychology Review*, 17(3).

Youssef-Morgan, C. M. ve Luthans, F. (2014). Psychological Capital and Well-being, :
<https://www.researchgate.net/publication/280868481>.

Yukl, G. (2006) Leadership in organizations. 6th Ed, Upper Saddle River, NJ: Pearson-Prentice Hall, 2006.

GÜNÜMÜZ İŞLETMELERİNDE STRATEJİK ORTAKLIKLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Öğr. Gör. Suudan Gökçe GÖK

Gazi Üniversitesi, suudangokce@hotmail.com

Öğr. Gör. Dr. Neriman ÇELİK

Selçuk Üniversitesi, neriman.celik@hotmail.com

ÖZET

Literatürde "Ortaklıklardan" bahsederken, genel olarak, terminolojileri teoride ve pratikte farklı şekillerde ifade edilmektedir. Ortaklıkları, stratejik ortaklıklar, kooperatif girişimler, firmalar arası işbirliği, ortak girişimler, firmalar arası ortaklıklar, ağlar, koalisyonlar ve hatta ortak girişimler gibi çeşitli terimler olarak sıralamaktadır. Toplamda, bu terimler ortaklıkların potansiyel çeşitliliğini temsil etmekte ve tüm bu kavramların içinde örtüşen bir çekirdek oluşturmaktadır.

Ortaklık, bağımsız kalarak iki veya daha fazla kuruluşun (iş birimleri ya da şirketler), önemli sayılabilecek bir ortak çıkar üzerinden hedeflerine ulaşmak için bir anlaşma yapmasıdır. Ortaklar ortaklık süresi boyunca ortaklığın yönetimi, denetimini ve avantajlarını paylaşırlar. Bu da stratejik ortaklığın en zor kısmını oluşturmaktadır. Ortaklar, ortaklıklarının bir veya birden fazla alanlarda gelişimine, kendi kaynaklarını ve yeteneklerini kullanarak, katkıda bulunurlar. Bu teknoloji, pazarlama, üretim, Ar-Ge ve diğer alanlarda olabilir.

Stratejik ortaklık ise iki şirketin birbiri arasında aynı amaca ulaşmak için yaptığı anlaşmalardır. Ortaklıklar şirketlerin amaçlarına ulaşmalarını sağlayan birçok seçenekten biridir ve şirketler arası ortak çalışmaya dayanır. Stratejik sınırları belirlemek ortaklar için önemlidir ve ortak bir yol gösterir. Stratejik ortaklıklar şirketler arasında yapılan bağımsız anlaşmalardır ve sıklıkla rekabet yaratırlar. Tanımı ne olursa olsun, ortaklıklar bazı ayırt edici özelliklere sahiptir. Bu ortaklıklar, şirketlerin kısmen ya da tamamı ile uzun dönemli planları da dahil, amaçlarını kısmen ya da tamamen sağlarken kendi kendileri ile rekabet etmeye de zorlar. Bir ortaklığın temel aldığı üç şey yönetim, organizasyon ve kontroldür. Bu üç unsur ortaklığa göre birbirlerini takip ederler. Başka önemli bir unsur da doğru partneri bulup seçmektir. Uygun partnerin seçimi ortaklığın başarısı için en önemli faktörlerden biridir ve bazı zamanlarda başarısızlığın sebebi olarak gösterilmektedir.

Tüm ortaklık başarıları çoğunlukla ölçülmesi zor olsa da değer algısı oluşturmaktan geçmektedir. Aslında bir çok çalışmada araştırmalar ortaklık performansını ölçmek için

subjektif değerleri kullanmaktan bahsetmektedir. Birbirlerine olan güven ve bağlılığın ortaklığın performansını artıran bir anahtar olduğu ifade edilmektedir.

Bu çalışmada da günden güne önem kazanan stratejik ortaklık konusunda bilgiler verilerek genel bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ortaklık, stratejik ortaklık, iş birliği

1. GİRİŞ

Son yıllarda yönetim literatüründe ön plana çıkan stratejik ortaklıklar, örgütlerin küresel rekabet olgusuna karşı geliştirmiş oldukları bir çözüm olarak öne çıkmış ve hızla artmaya başlamıştır.

Örgütler tarafından çeşitli amaçlarla kurulan stratejik ittifaklar, belirli bir anlaşma ve belirli bir zaman dilimini kapsayacak şekilde ve çok iyi tanımlanmış bir amaç üzerinde mutabık kalmak suretiyle yapılmaktadır. Stratejik ortaklık kurmak suretiyle örgütler kendi yeteneklerini ortaklık kapsamında belirlenen konu üzerinde yoğunlaştırmakta ve böylece hem değer hem de sinerji yaratmaktadır.

Stratejik ortaklıkların diğer örgütlerarası ilişkilerden farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerin birincisi ortaklık yapan örgütlerin ortaklık yaptıkları süreç içinde bağımsızlıklarını korumalarıdır. Stratejik ortaklıklarda belirsizlik bulunmaktadır ve ortaklığı oluşturan örgütlerin nasıl bir değer yaratacakları önceden düzenlenmemekle birlikte belli değildir. Stratejik ortaklık yapan örgütlerin aralarındaki anlaşma belirli bir zaman dönemini kapsarken, bu süreç içinde ortaklar arasındaki ilişkilerin gelişimi zaman aldığı gibi öngörülmesi güç yollarla gelişmektedir. Stratejik ortaklıklar, özelliği gereği rakip örgütler arasında olabileceği gibi farklı sanayilerdeki örgütler arasında da olabilir. Rakip olan iki örgütün yaptığı ortaklık somasında her iki örgütün başka bir pazarda da birbirlerine rakip olabileceği ortaklıkları farklı kılan özelliklerdendir.

Stratejik ortaklıklar kurmak suretiyle örgütler temelde iki ana konu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bunlardan birincisi, ortaklık ortaklarının birbirleriyle yapacakları stratejik ortaklığa bağlı olarak neler yapabilecekleri diğeri ise bu stratejik ortaklık sonrasında ne gibi kazanımlarda bulunabilecekleridir.

Bu tip ortaklıklar, örgütlerin kısmen ya da tamamı ile uzun dönemli planları ve, amaçlarını kısmen ya da tamamen sağlarken, bir yandan da kendileriyle rekabet etmeye de zorlar.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ortaklık Kavramı

"Ortaklıklardan" bahsederken, genel olarak, terminolojileri teoride ve pratikte farklı şekillerde ifade edilmektedir. Culpan (2009), ortaklıkları, stratejik ortaklıklar, kooperatif girişimler, firmalar arası işbirliği, ortak girişimler, firmalar arası ortaklıklar, ağlar, koalisyonlar ve hatta ortak girişimler gibi çeşitli terimler olarak sıralamaktadır. Toplamda, bu terimler ortaklıkların potansiyel çeşitliliğini temsil etmekte ve tüm bu kavramların içinde örtüşen bir çekirdek oluşturmaktadır. Genel olarak, ortaklıklar tanımlanması her zaman profesyonel ve akademik yayınlarda çok yönlü yaklaşımlara yansıyan tartışmalı bir konu olmuştur. Tanımlarında uzlaşma eksikliği büyük ölçüde farklı özellikleri ve hedefleri ile farklı formlarda olan ortaklıklar nedeniyle oluşmaktadır. Bu bağlamda Spekman vd. (2000) farklı ortaklık türlerine bir bakış açısı getirmiş ve bir yandan emsallerine uygunluk işlemlerini iki uç arasında açıklarken diğer yandan da birleşme ve satın almalar olarak açıklamaktadır. Kontrol ve bağlılık derecesine göre, bilim adamları birleşmeyi dört düzeyde sınıflandırılmaktadır:

- a) Paylaşılan risk ve ödüller olmaksızın sözleşme anlaşmaları (ör: dağıtım anlaşmaları, fason üretim ve taşeronluk)
- b) Paylaşılan risk ve ödülleri ile sözleşmeler (ör: ortak Ar-Ge, pazarlama ve müşteri / tedarikçi ortaklıklar);
- c) Azınlık hisse pozisyonları
- d) Sermaye takası içeren paylaşılan hisse sahipliği (ör: Joint Ventures, ortak girişimler).

Çoğunlukla olmayan hisse ve hisse birleşimi içine farklılaşmış bu biçimsel düzenlemelere ek olarak, gayri resmi işbirliğine de sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenle, sözleşme mekanizmaları ve yönetim yapısının derinliğine göre ortaklıkları çeşitli şekillerde ayırt etmek yararlı bir ölçüt olmaktadır (Gulati, 1995).

Ortaklığa girerken her düzeydeki ortaklıklarda önemli bir özellik, tarafların ortak veya benzer hedefleri olmasıdır. Sonuç olarak, karşılıklı uyumlu ve / veya stratejik açıdan önemli hedeflerin başarısı çoğu ortaklık tanımlarında ortak payda olarak görülmektedir (Culpan, 2009). Aynı zamanda eksik kaynakları sağlamak ve ek kaynak elde etmek için de bir araç olarak görülmektedir (Marr, 2006; Teng, 2007). Bu fikir özellikle Hitt vd. (2005: 271) ortaklık tanımında ifade edilmektedir. "Firmaların rekabet avantajı yaratmak için kaynaklarını ve yeteneklerinin bazılarını birleştirerek bir kooperatif strateji" oluşturmasından bahsetmektedir. Tamamlayıcı beceri ve kaynaklara erişim, ortaklıkları birleştiren ana

sebeplerdendir (Barringer ve Harrison, 2000). Böylece, karşılıklı yarar için kaynak ticareti veya kaynakları paylaşmak amacıyla iki veya daha fazla bağımsız örgüt tarafından ortak kararlar resmi ya da resmi olmayan ortaklıklar kurulmaktadır. Buna terminolojide “şirketler arası ortaklık” denmektedir. Bu konsept hem resmi olmayan hem de birleşmenin belirtilen durumuna göre (Spekman vd., 2000) paylaşılan risk ve ödüller olmadan resmi sözleşmeleri kapsamaktadır.

Birçok çalışma (Larson, 1992; Ring and Van de Ven, 1994; Chung et al., 2000; Sarkar et al., 2001; Bierly and Gallagher, 2007; Holmberg ve Cummings, 2009) ortaklıklar da destekçileri araştırmıştır. Ring ve Van de Ven (1994) ortaklıkların müzakere, bağlılık, yürütme ve değerlendirme ana unsurlarına bağlı diyalektik bir süreç olduğunu vurgulamışlardır.

Butler vd. (1990) firmalar arası örgütsel ağ bağlantılarının nasıl geliştirildiğini gösteren bir model oluşturmuştur. Bu süreç kişisel ve sosyal ağlar üzerinde ortaklıkların kurulması, işbirliği fırsatları hakkında bilgi verilmesi ile başlar. Ortaklık oluşturulması için, daha önceki katılım ve örgütler arası işbirliği ya da benzeri çabalar, en önemli desteklerden biri olarak kabul edilir. Larson (1992) örgüt veya yöneticinin geçmişte ortaklıklar kurmuş olmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Chung vd. (2000)' e göre ise bir örgütün geçmişte ortaklık deneyimlerinin olması ve önceki ortakları ile kıyaslama yapmasının çok doğal olduğunu ifade etmektedir. İş fikrini ya da amaçlarının değerlendirildiğinde önceki örneğe binaen bir karar alınabilir. Ancak, aynı zamanda çevredeki rekabet ortamında veya fayda / maliyet değerlendirmesi de daha sistematik bir sonucu oluşturabilir. Bu bağlamda, Lennon ve Haugland (2008) tarafından yapılan bir çalışmada stratejik önem taşıyan ortaklıkların aniden sona erdirilme oranının daha az olduğu ifade edilmektedir.

2.2. Stratejik Ortaklık Kavramı

Ortaklık, bağımsız kalarak iki veya daha fazla örgütün (iş birimleri ya da şirketler), önemli sayılabilecek bir ortak çıkar üzerinden hedeflerine ulaşmak için bir anlaşma yapmasıdır. Ortaklar ortaklık süresi boyunca ortaklığın yönetimi, denetimini ve avantajlarını paylaşırlar. Bu da stratejik ortaklığın en zor kısmını oluşturmaktadır. Ortaklar, ortaklıklarının bir veya birden fazla alanlarda gelişimine, kendi kaynaklarını ve yeteneklerini kullanarak, katkıda bulunurlar. Bu teknoloji, pazarlama, üretim, Ar-Ge ve diğer alanlarda olabilir.

Stratejik ortaklıklar iki şirketin birbiri arasında aynı amaca ulaşmak için yaptığı anlaşmalardır. Ortaklıklar şirketlerin amaçlarına ulaşmalarını sağlayan birçok seçenekten biridir ve şirketler arası ortak çalışmaya dayanır. Stratejik sınırları belirlemek ortaklar için

önemlidir ve ortak bir yol göstermektedir. Stratejik ortaklıklar örgütler arasında yapılan bağımsız anlaşmalardır ve sıklıkla rekabet yaratırlar. Tanımı ne olursa olsun, ortaklıklar bazı ayırt edici özelliklere sahiptir.

1990'lar da pazarlar arasındaki coğrafi sınırlarlar kaldırılarak yeni pazarlara girme fırsatı ortaya çıkmıştır. Örgütler rekabet avantajı sağlayabilmek için sürekli yenilik yapma yoluna gitmişler, böylelikle stratejik ortaklıkların odağı, yeteneklerin ve yetkinliklerin geliştirilmesi olmuştur (Cummings vd., 2009).

2.2.1. Stratejik Ortaklık Amaçları

Şirketler için stratejik bir ortaklığa girmenin birçok nedeni var:

- **Paylaşılan risk** : Ortaklıklar, ilgili şirketlerin piyasa risklerini dengelemelerine izin vermektedir. Stratejik ortaklıklarda örgütlerin portföyü birbirini tamamlıyorsa ve rakibi değilse sistem en iyi şekilde çalışmaktadır.
- **Paylaşılan bilgi** : Paylaşım becerileri (dağıtım, pazarlama, yönetim), markalar, pazar bilgisi, teknik bilgi birikimi ve varlıklar sinerjik etkilere yol açmaktadır. Bu da değerli bir kaynak havuzunun oluşmasına yol açmaktadır.
- **Büyüme için fırsatlar** : İş ortağının dağıtım ağlarını iyi bir marka imajından yararlanarak birlikte kullanmak, bir şirketin kendi başına olduğundan daha hızlı büyümesine yardımcı olabilir. Bir şirketin organik büyümesi, bir şirketin stratejik gereksinimlerini karşılamaya yetecek kadar yeterli olmayabilir; bu, bir firmanın, uzmanlardan ve iş ortaklarından destek almadan yeterince hızlı büyüemeyeceği anlamına gelmektedir.
- **Piyasada hız**: Hız, önemli bir başarı faktörüdür. Günümüzde rekabetçi pazarlarda doğru ortak bulmak başarıyı geliştirmeye yardımcı olabilir.
- **Karmaşıklık** : Karmaşıklık arttıkça, bir şirketin karşı karşıya kalması gereken tüm gereklilikleri ve zorlukları yönetmek gittikçe zorlaşmaktadır, bu nedenle uzmanlık ve bilgi birikimini birleştirmek müşterilere en iyi şekilde hizmet etmede yardımcı olabilir.
- **İnovasyon** : Bir ortaklık içindeki taraflar, karşılıklı olarak istenen sonuçları ortaklaşa belirleyebilir ve inovasyona yatırım yapmak için tasarlanan teşvikleri içeren bir işbirliği sözleşmesi oluşturabilirler.
- **Maliyetler** : Ortaklıklar, özellikle araştırma ve geliştirme gibi kar amacı gütmeyen alanlarda maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olabilir.

- **Kaynaklara erişim** : Stratejik ortaklıklarda ortaklar, ortağın ürünlerini daha yüksek kalitede veya daha maliyetli bir şekilde üretmesini sağlayan kaynaklara (personel, finans, teknoloji) erişim sağlayarak birbirlerine yardım edebilir.
- **Hedef pazarlara erişim** : Bazen, yerel bir ortakla işbirliği, belirli bir pazara girmenin tek yoludur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, kaynaklarının sömürülmesinden kaçınmak istemektedir, bu da yabancı şirketlerin bu pazarlara tek başına girmesini zorlaştırmaktadır.
- **Ölçek ekonomileri** : Şirketler kaynaklarını kaynaştığında ve birbirlerini üretim yeteneklerine eriştiğinde, ölçek ekonomileri elde edilebilir. Uygun stratejilerle işbirliği yapmak, daha küçük örgütlerin birlikte çalışmasına ve büyük rakiplere karşı rekabet etmesine olanak tanır.

2.2.2. Başarı Faktörleri

Tüm ortaklık başarıları çoğunlukla ölçülmesi zor olsa da değer algısı oluşturmaktan geçmektedir (Spence, 2004). Aslında bir çok yazar (Leseure vd., 2001; Ariño, 2003) ortaklık performansını ölçmek için subjektif değerleri kullanmaktan bahsetmektedir. Shah ve Swaminathan (2008) birbirlerine güvenmiş, ve bağlılığın ortaklığın performansını artıran bir anahtar olduğunu ifade etmektedir. Tabi ki birçok bilim adamı da ortaklar arasında ki güvenin, verimsizliği en aza indirdiği ve ortakların arasında rekabet oluşmasını önlediğini belirtmişlerdir (Ring and Van de Ven, 1994; Gulati, 1995; Das and Teng, 2001; Wuyts and Geyskens, 2005). Genel görüşe göre de belki de ortaklıkların başarısı için en önemli faktör güvendir (Mukherjee vd., 2013). Yüksek seviyedeki bağlılık ise ortakları bir tavır içinde hareket etmekten alıkoyabilir (Schumacher, 2006; Robson et al., 2008). Bu açıdan bakıldığında işbirliği öyküsünün varlığı, güvenini arttırır ve beklenen fırsatçı davranış algısını sınırlayabilir (Beckman vd., 2004). Ayrıca, ortak firmanın faaliyet sırasında kültürel ve örgütsel uyumluluk derecesi, bir ortaklık başarı veya başarısızlık tahmininde bir başka önemli değişken olarak tespit edilmiştir (Lunnan and Haugland, 2008) . Yönetim tarzı ve kültür farklılıkları gerçekten kötü performans belirleyicisi olabilmektedir (Hennart and Zeng, 2002). Bunlara ek olarak ortakların işbirliği hedefleri konusunda uyumlu olmadığı zaman zorluklar baş gösterebilmektedir (Zeira vd., 1997). Aslında Hoffmann ve Schlosser (2001) farklı iş sektörlerinde ortaklıkların başarısızlık ve istikrarsızlık nedenlerini inceleyerek araştırma da diğer değişkenlerin etkisini tespit etmiştir. İşbirliği, insan kaynaklarının tavırlarından etkilendiği için (Lajara vd., 2003) , katılan insanlar arasında iyi ilişki ve sık temaslar,

aralarındaki bağları geliştirmek için esas teşkil etmektedir. Bu bağlamda Townsend (2003) ilişki sermayeden bahsetmiş ve bu birikimi sağlamanın ortaklığın başarı faktörlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Diğer bazı araştırmacılar ise güç ve kontrol dengesinin de önemini vurgulamışlardır (Heimeriks ve Duysters, 2007).

Herhangi bir ortaklığın başarısı, ilgili örgütlerin kabiliyetlerinin ne kadar etkili olduğuna ve her bir ortağın ortaklığa tam bağlılığının sağlanıp sağlanmadığına bağlıdır. Satış ortaklığı olmayan bir ortaklık yoktur, ancak bunun yararları dezavantajları ön plana çıkarmalıdır, çünkü diğer tarafların kapasiteleri ve kapasitelerindeki boşlukları doldurmak için ortaklıklar yapılır. Hedeflerin yetersiz uyumu, performans ölçütleri ve kurumsal kültürler çatışması ortaklık etkinliğinin etkinliğini zayıflatabilir ve kısıtlayabilir. Başarılı bir ittifakı yönetebilmek için dikkate alınması gereken bazı temel faktörler şunlardır:

- **Anlamak** : İşbirliği yapan şirketler, potansiyel ortakların kaynakları ve çıkarları hakkında net bir anlayışa sahip olmalı ve bu anlayış, ortaklık hedeflerini belirleyen temel olmalıdır.
- **Zaman baskısı olmaması** : Yöneticiler, birbirleriyle çalışma ilişkileri kurmak, bir zaman planı geliştirmek, kilometre taşları oluşturmak ve iletişim kanalları tasarlamak için zamana ihtiyaç duymaktadırlar. Müzakereler sırasında zaman baskısının sürecin sonucu üzerinde bir etkisi olmamalıdır.
- **Sınırlı ortaklıklar** : İşletmeler arasındaki bazı uyumsuzluklar önlenemez, bu yüzden ortaklıkların sayısı, şirketlerin hedeflerine ulaşmalarını sağlayan gerekli bir miktarla sınırlandırılmalıdır.
- **İyi bağlantı** : Müzakerelerin deneyimli yöneticilere ihtiyacı vardır. Büyük firmalardan gelen yöneticilerin çok iyi bir şekilde bağlantı kurabilmesi gerekir, böylece farklı departmanları ve iş alanlarını iç çevreden entegre etme imkânına sahip olurlar .
- **Güven ve iyi niyet oluşturulması** : İşletmeler arasında kâr getiren bir işbirliğinin en iyi temeli, güven ve iyi niyet yaratılmasıdır, çünkü iletişim hoşgörü yoğunluğunu ve açıklığını artırır ve ortak çalışmayı kolaylaştırır.
- **Yoğun ilişki** : Ortaklığın yoğunlaştırılması, ortakların birbirlerini daha iyi tanınması, birbirlerinin çıkarları ve çalışma tarzları ile güven artırır.

Stratejik ortaklıkların diğer avantajları

- Yeni teknolojiye erişim, fikri mülkiyet hakları

- Ortak standartlar, yeni örgütler yaratın ve çeşitlendirme imkanı sağlamaktadır.
- çeşitlendirme
- Çevikliği, Ar-Ge'yi, malzeme akışını ve pazara hızını artırın
- İdari maliyetleri, Ar-Ge maliyetlerini ve döngü süresini azaltılması
- Her bir ortak rekabet avantajlarına konsantre olabilmektedir.
- Ortaklardan öğrenme ve başka yerlerde daha yaygın olarak yararlanılabilecek yetkinlikler geliştirme
- Yeni bir pazara girerken politik riski azaltmak
- Bir ortaklık planı, kurumsal ekosistemlerden tanımlanmış sonuçları yönetme ve elde etme şansı sağlayacaktır.

2.2.3. Stratejik Ortaklıkların Dezavantajları:

- **Paylaşım** : Stratejik bir ortaklıkta, ortaklar kaynakları ve karları ve genellikle beceri ve know-how'ı paylaşmalıdır. Bu bilgiye iş sırları dahil edilirse bu kritik olabilir. Anlaşmalar bu sırları koruyabilir, ancak ortak böyle bir anlaşmaya sadık kalmaya razı olmayabilir.
- **Bir rakip yaratmak** : Stratejik bir ortaklığın ortağı, bir günde bir rakip olabilir, eğer ortaklıktan yeterince faydalanırsa ve ortaklığı sona erdirecek kadar büyürse, aynı pazarda kendi başına faaliyet gösterebilir.
- **Fırsat maliyetleri** : Stratejik bir İttifakı başarılı bir şekilde yürütmek için odaklanmak ve taahhüt etmek gereklidir.
- **Eşitsiz ortaklıklar** : Karar yetkileri eşit olmayan bir şekilde dağıtıldığında, daha zayıf olan ortak, daha güçlü ortak (lar) ın isteğine göre davranmaya zorlanabilir.
- **Yabancı el koyma** : Eğer bir şirket yabancı bir ülkede çalışıyorsa, bu ülkenin hükümetinin bu yerel işi ele geçirme riski vardır, böylece yerli şirket tüm piyasayı ele geçirebilir.
- Özellikle kapsamlı koordinasyon ve yoğun bilgi paylaşımı gerektiren karmaşık işlemlerle ilgili olarak, mülkiyet bilgilerinin kontrolünü kaybetme riski.
- Kayıt dışı işbirliği ortamları ve yüksek maliyetli anlaşmazlıkların çözümü nedeniyle koordinasyon zorlukları oluşabilir.

SONUÇ

Stratejik ortaklıklar, yoğunlukla gündemde yer almasına karşın halen bu konuda kavram karmaşası mevcuttur. Özellikle yerli literatürde stratejik ittifaklar konusu ile ilgili çalışmaların sınırlı olması ve yetersiz oluşu stratejik ittifakların diğer işletmeler arası ilişkiler (işletme birleşmeleri, satın almalar, ortak girişim, lisans anlaşmaları vb. ilişkiler) ile karıştırılmasına ve beraberinde kavram karmaşasına neden olmaktadır.

Stratejik ittifaklar konusu artık günümüzün kaçınılmaz gerçeği olan bir işbirliği türüdür. Örgütler, küresel rekabete karşı kendilerini sadece belirli işletmeler arası ilişkilerle sınırlı tutmaları kendilerinin aleyhine olacaktır. Stratejik ortaklık yapmanın da kendileri için bir çözüm yolu olabileceğini, stratejik ortaklık yoluyla bir değer yaratabileceklerini ve böylelikle küresel pazarlarda hem rekabet edebilecekleri hem de pazar geliştirebileceklerini görmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ariño, A., 2003. Measures of strategic alliance performance: an analysis of construct validity. *Journal of International Business Studies* 34 (1), 66–79.
- Barringer, B.R., Harrison, J.S., 2000. Walking a tightrope: creating value through interorganizational relationships. *Journal of Management* 26 (3), 357–404.
- Beckman, C.M., Haunschild, P.R., Phillips, D.J., 2004. Friends or strangers? Firm-specific uncertainty, market uncertainty, and network partner selection. *Organization Science* 15 (3), 259–275.
- Butler, J.E., Phan, P., Hansen, G.S., 1990. Strategic alliances through interorganizational networks: a path to entrepreneurial success? In: *frontiers of entrepreneurship research. Proceedings of the Tenth Annual Babson College Entrepreneurship Research Conference*, 525–538.
- Chung, S., Singh, H., Lee, K., 2000. Complementarity, status similarity and social capital as drivers of alliance formation. *Strategic Management Journal* 21 (1), 1–22.
- Culpan, R., 2009. A fresh look at strategic alliances: research issues and future directions. *International Journal of Strategic Business Alliances* 1 (1), 4–23.

- Geringer, J.M., 1991. Strategic determinants of partner selection criteria in international joint ventures. *Journal of International Business Studies* 22 (1), 41–61.
- Gulati, R., 1995. Does familiarity breed trust? The implications of repeated ties for contractual choice in alliances. *Academy of Management Journal* 38 (1), 85–112.
- Hennart, J.-F., Zeng, M., 2002. Cross-cultural differences and joint venture longevity. *Journal of International Business Studies* 33 (4), 699–716.
- Heimeriks, K.H., Duysters, G., 2007. Alliance capability as a mediator between experience and alliance performance: an empirical investigation into the alliance capability development process. *The Journal of Management Studies* 44 (1), 25–49.
- Holmberg, S.R., Cummings, J.K., 2009. Building successful strategic alliances: strategic process and analytical tool for selecting partner industries and firms. *Long Range Planning* 42 (2), 164–193.
- Hitt, M.A., Ahlstrom, D., Dacin, M.T., Levitas, E., Svobodina, L., 2004. The institutional effects on strategic alliance partner selection in transition economies: China vs. Russia. *Organization Science* 15 (2), 173–185.
- Hitt, M.A., Ireland, R.D., Hoskisson, R.E., 2005. *Strategic Management: Concepts and Cases: Competitiveness and Globalization Concepts*, sixth ed. Thomson, South-Western, Mason, OH.
- Lajara, B.M., Lillo, F.G., Semper, V.S., 2003. Human resources management: a success and failure factor in strategic alliances. *Employee Relations* 25 (1), 61–80.
- Lunnan, R., Haugland, S.A., 2008. Predicting and measuring alliance performance: a multidimensional analysis. *Strategic Management Journal* 29 (5), 545–556.
- Larson, A., 1992. Network dyads in entrepreneurial settings: a study of the governance of exchange relationships. *Administrative Science Quarterly* 37 (1), 76–104.
- Lunnan, R., Haugland, S.A., 2008. Predicting and measuring alliance performance: a multidimensional analysis. *Strategic Management Journal* 29 (5), 545–556.
- Mukherjee, D., Gaur, A.S., Gaur, S.S., Schmid, F., 2013. External and internal influences on R&D alliance formation: evidence from German SMEs. *Journal of Business Research* 66 (11), 2178–2185.

- Ring, P.S., Van de Ven, A.H., 1994. Developmental processes of cooperative interorganizational relationships. *Academy of Management Journal* 19 (1), 90–118.
- Robson, M.J., Katsikeas, C.S., Bello, D.C., 2008. Drivers and performance outcomes of trust in international strategic alliances: the role of organizational complexity. *Organization Science* 19 (4), 647–668.
- Sarkar, M.B., Echambadi, R., Harrison, J.S., 2001. Alliance entrepreneurship and firm market performance. *Strategic Management Journal* 22 (6/7), 701–711.
- Spekman, R., Isabella, L., MacAvoy, T., 2000. *Alliance Competence – Maximizing the Value of Your Partnerships*. John Wiley & Sons, New York.
- Shah, R.H., Swaminathan, V., 2008. Factors influencing partner selection in strategic alliances: the moderating role of alliance context. *Strategic Management Journal* 29 (5), 471–494.
- Spence, M., 2004. Efficiency and personalization as value creation in internationalizing high-technology SMEs. *Canadian Journal of Administrative Sciences* 21 (1), 65–78.
- Spence, M.M., Mannin, L.M., Crick, D., 2008. An investigation into the use of collaborative ventures in the internationalisation of high performing Canadian SMEs. *European Management Journal* 26 (6), 412–428.
- Teng, B.S., 2007. Corporate entrepreneurship activities through strategic alliances: a resource-based approach towards competitive advantage. *Journal of Management Studies* 44 (1), 119–142.
- Thompson, J.D., 1967. *Organizations in Action*. McGraw-Hill, New York.
- Varamäki, E., 1997. A cube model for analysing holistically interfirm cooperation. *Academy of Entrepreneurship* 1 (1), 67–88.
- Wu, W.Y., Shih, H., Chan, H.C., 2009. The analytic network process for partner selection criteria in strategic alliances. *Expert Systems with Applications* 36 (1), 4646–4653.
- Wuyts, S., Geyskens, I., 2005. The formation of buyer-supplier relationships: detailed contract drafting and close partner selection. *Journal of Marketing* 69 (4), 103–117.

EBU ALİ EL-CÜBBÂÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE KELAM'A KATKISI

Ömer FİDANBOY

Arş. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi ziyaret.21.21@gmail.com

ÖZET

İslam düşünce tarihinde yaşadığı döneme etki edip yön veren birçok öncü şahsiyet gelip geçmiştir. Bunların her biri güçleri nispetince İslam düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kelam ilmi de bu gelişimden etkilenen ilim dallarından biridir. Çalışmamızda hayatını, eserlerini ve Kelam'a olan katkısını ele alacağımız Ebû Ali el-Cübbâî, Cübbâî ailesinin reisi olup Kelâm düşünce tarihinde önemli bir konuma sahip olan Mu'tezile'nin öne çıkan simalarındandır.

Ebu Ali el-Cübbâî Mu'tezile düşüncesinin sistematize edilmesinde büyük rol oynamış önemli bir kelamcıdır. Oluşturmuş olduğu bu sistemde nassa çok büyük bir önem vermiştir. Fakat bununla beraber akli ciddi manada ön planda tutmuş ve akıl ile vahiy arasında uyum sağlamaya çalışmıştır. Kendi dönemi öncesi var olan müktesebatı, birbirine uyumlu bir hale getirip tenkih etmiş ve Kelam'a bütüncül bir şekilde nasıl yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir. Mensubu olduğu Mu'tezile, hicrî ikinci asrın başlarında ortaya çıkmış ve İslâm düşüncesine büyük hizmetler etmiş bir ekoldür.

Ehl-i Sünnet'in önde gelen Kelamcılarının birçoğu Mu'tezilî âlimler tarafından yetiştirilmiştir. Bu gün dünyada birçok müntesibi olan Eş'ârî mezhebinin kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî, Mu'tezilî bir âlim olan Cübbâî'nin talebesidir. Yetiştirilme süreciyle dikkatleri üzerine çeken Cübbâî, genel perspektifte ilim dünyasında gerek görüşleri gerekse Kelâm düşüncesine yapmış olduğu katkıları bakımından önemli bir yer edinmiştir. Fakat ne yazık ki hak ettiği değer ve ihtimamı yeterince görmemiş ve geriye bırakmış olduğu mirastan yeterince istifade edilememiştir.

Çalışmamızda eserleri günümüze ulaşamamış olan Cübbâî'nin eğitim hayatını, hocalarını, telif ettiği eserlerini ve yetiştirmiş olduğu talebelerini ele alarak geriye bırakmış olduğu bu mirasın inkişafına katkıda bulunmayı hedefledik. Bu çerçevede kaynak tarama metodunu kullanarak Cübbâî hakkında bilgi edinebileceğimiz tüm eserlerden istifade ettik. Özellikle son dönem Mu'tezile düşünürlerinden Kâdı Abdülcebbarın kaleme aldığı "el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl" ve "Şerhu'l-Usûli'l-Hamse" adlı eserleri başta olmak üzere diğer eserlerinden istifade ettik. Bununla beraber hayatı hakkında tarih ve tabakât kitaplarını tarayarak birtakım bilgiler elde ettik. Bunun haricinde aynı zaman da bir müfessir olan Cübbâî'nin itikâd ile ilgili ayetleri nasıl yorumladığını Razi'nin "Mefatihü'l-Ğayb" adlı eseri başta olmak üzere diğer eski tefsir kaynaklarına müracaat ederek inceledik. Tüm bunların sonucunda Cübbâî'nin özellikle Kelam ile iştigal edenler için tanınması ve istifade edilmesi gereken bir şahsiyet olduğu kanaatine vardık. Bu yoldan hareketle bu hususta böyle bir çalışma yapıp katkıda bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ebû Ali el-Cübbâî, Mu'tezile, Kelam, Ebu Hasan el-Eş'ârî

Giriş

İslam Düşünce Tarihi, Allah'ı ve kâinatı anlama ve anlamlandırma adına yapılan birçok çaba ve faaliyete tanıklık etmiştir. Geçmişten günümüze gösterilmiş bu çaba ve gayretler, yüzyıllara dayalı bir müktesebatın oluşmasına vesile olmuştur. Bu müktesebatın önemli parçalarından biri de Kelâm düşüncesidir. Kelâm, itikadî hükümleri akli delillerle ispatlamaya çalışan bir disiplindir. Kelam alanında, farklı görüş ve yöntemlere sahip birçok mezhep vardır. Bu mezheplerden biri de Mu'tezile'dir. Mu'tezile akli ön planda tutarak inanç esaslarını temellendirmeye çalışan bir mezheptir.

Kelam düşüncesi, tarihsel süreçte farklı mezhep ve şahısların katkılarıyla büyük bir gelişim ve değişim yaşamıştır. Mu'tezile ekolü ve özelde Cübbâîler, Kelam ilminin bu gelişim ve değişimi elde etmesi hususunda çok önemli bir rol üstlenmiştir. İlmî mirası hakkında literatür incelemesi yaptığımız Cübbâîlerin aile reisi Ebu Ali el-Cübbâî, Kelam düşüncesinin sistematik bir boyut kazanmasını sağlayanlardan biridir.

Ebu Ali, Mutezilenin ikinci dönem âlimlerinden olup Mu'tezile'nin Kelam düşüncesini yeniden tenkih (dizayn etme, tasarlama) sürecinden geçirerek sistemleştirmiş önemli bir düşünürdür. Başta akli ve nakli ilimler olmak üzere birçok farklı alanda eserler telif etmiştir. Hocasının vefatından sonra Basra Mu'tezilesinin lideri kabul edilmiştir.

Ayrıca Cübbâî'yi farklı kılan bir diğer özellik, Mu'tezilî düşüncenin sistemleştirilmesinde etkin olan Ebu Haşim'in öz babası ve aynı zamanda hocası olmasıdır. Aynı şekilde Ebu Hasan el-Eş'ârî gibi Ehl-i sünnet kelamını sistemleştiren birinin onun hem öğrencisi hem de üvey evladı olması onun Ehl-i sünnet kelamına yapmış olduğu katkıyı göstermektedir. Dolayısıyla Cübbâî'nin özelde Mu'tezile genelde ise tüm Kelam disiplini üzerinde büyük bir etkisi vardır.

Bugüne kadar Cübbâî hakkında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Sonrakilere bırakmış olduğu zengin kültür ve ilmî müktesebat göz önünde bulundurulduğunda yapılan çalışmaların ne denli eksik kaldığı müşahade edilecektir. Böylesine çok yönlü bir düşünürün yazmış olduğu eserlerin günümüze ulaşamamış olması, Cübbâî'nin geriye bıraktığı mirasının yitik olmasına sebep olmuştur. Bu durum bizleri daha sonra ki dönemlerde yazılmış özellikle Mu'tezilî kaynaklara yöneltmiştir. Dolayısıyla hem klasik Arapça kaynaklardan hem de modern dönem de Cübbâî, hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti ile ilgili yapılan araştırmalardan istifade ederek çalışmamızı gerçekleştirdik. Zira Cübbâî'nin şahsiyetinin tanınması onun Kelam'a vermiş olduğu katkıların daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

I. Hayatı

Ebu Ali el-Cübbâî'nin hayatı ile ilgili yeterli bilgi bulunmasa da, onun 234-235 (849-850) tarihinde doğduğu bilinmektedir.¹ Doğduğu yer hakkında ise iki farklı görüş mevcuttur.

¹İbni Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd, Dâru'l-Mesîre, Beyrut 1988, 218: 17; Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's Selâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1998, 11.55:20; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, 17: 10-11; Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, Dâru Sâdir, 1989, c. 2, s. 97; Abdulrahman b. Salih, *Mevkifu*

Birinci görüşe göre Cübbâî, İran'ın güney batı eyaletlerinden olan Hûzistan'ın Cübbâ kasabasında doğmuştur. Cübbâî nisbetini, Cübbâ kasabasından almıştır.² İkinci görüşe göre Cübbâî, Basra'nın Cübbâ köyünde doğmuştur.³ Genel kanaat ikinci görüşün doğru olduğu yönündedir. Kaynaklarda kendisinden el-Basrî diye bahsedilmesi de bu görüşü destekler niteliktedir.⁴

Cübbâî'nin tam olarak adı Muhammed b. Abdulvehhâb b. Sellâm b. Hâlid b. Humrân b. Ebân Ebû Ali el-Cübbâî'dir. Nesebi Hz. Osman'ın cariyelerinden olan Ebân b. Osman'a dayanmaktadır.⁵

İbni Havkal, Cübbâî'nin yaşadığı yer ve dönemi ele alırken Cübbâî'nin doğduğu yer ve çevresindeki halkın Farsça ve Arapça dilleriyle beraber yöresel "Hûzî" dilini de kullandıklarını aktarır. Ayrıca O, bölgede günümüze kadar varlığını sürdüremeyen birçok şehir ve kasabanın olduğunu söyler. Askermükrem, Ahvâz, Tüster (Süster), Rânehürmüz, Huveyza, Sûs ve Cübbâ gibi şehirler bunlardan sadece birkaçıdır.⁶

II. Mezhebi

Mu'tezile, itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâmî mezhebin adıdır. Hicrî ikinci asırda ortaya çıkmış Basra menşeli bir mezheptir. Bunlar İslam düşünce tarihinde Kelamın ilk mümessilleri kabul edilmektedir. Mu'tezile, itikadî alanı sistematik bir şekilde dizayn eden ilk mezheptir. Tevhid, adl, el-menziletübeyne'lmenziletayn, emri bi'l-ma'rufnehyani'l-münker ile el-va'dve'lva'id' olmak üzere beş temel inanç ilkesine sahiptir. Ebu Ali el-Cübbâî de bu mezhebin öncü şahsiyetlerinden biridir.

III. Yaşadığı Dönemin Önemli Hadiseleri

Cübbâî'nin yaşamış olduğu döneme damgasını vuran iki önemli olay vardır. Bunlar Karmatî ve Zenc isyanlarıdır. Karmatî isyanı, Hamdan Karmat ile Abbân'ın Abbâsîlere karşı 890 (H. 227) yıllarında birlikte hareket ederek başlatmış oldukları isyandır. Bu olay ismini isyanı başlatan Hamdan Karmat'dan almaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Şiî fikirleri

İbni Teymiyye mine'l-Eşâire, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1995 c. 1, s. 364; Muhammed. İbni Cerir Ebû Cafer et-Taberî, *Tarihut-TaberîTarihu'r-Rusulve'l-Muluk*, nşr. Daru't-Turas, Beyrut h.1387, c. 11, s. 208; Şihabuddin Ebu Abdillâh Yakut er-Rûmî, *Mücemu'l-Büldan*, nşr. Daru Sadır, Beyrut 1995, c. 2, s. 97.

² Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî Hatip el-Çelebî, *Süllemi'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaut, nşr. Mektebetü İrsika, İstanbul 2010, c. 4, s. 307.

³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 8-9; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî; *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dârü Sâdır, Beyrut 1965, c. 1, 255: 21; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-FethAbdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî, Abdülhayy b. Ahmet b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaûtî, nşr.

DârülbniKesîr, Beyrut 1986, c. 4, s. 18; Hatip el-Çelebî, *Süllemi'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*, c. 4, s. 307.

⁴ Süyûtî, AbdurrahmânCelâlüddîn, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügaviyyinve'n-Nuhât*, thk. M. Ebû'l-Fazlİbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1964, 102: 13; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Müessesetü'l-Alemîli'l-Matbûât, Beyrut 1986, 5, 271: 6.

⁵ Şemsuddin Ebu Muzaffer Yusuf SibtülbniCevzî, *Mir'atu'z-Zaman fî tevarihi'l-Âyan*, nşr. Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 2013, c. 16, s. 437; İbnHallikân, Ebû'l-Abbâs ŞemsüddînAhmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve EnbâuEbnâi'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs, nşr. Dârü's-Sâdır, Beyrut 1900-1994, c. 4, s. 267.

⁶ Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâîler'in Kelam Sistemi*, Bursa 2005, s. 24.

kullanarak halkı galeyana getirip isyan hareketini başlatan Hamdan, isyanın başlamasından kısa bir süre sonra ölür. Her ne kadar İsyân hareketi kısa zaman içinde kanlı bir şekilde yaygınlaşıp büyüdüyse de isyana karşı verilen çetin mücadele ve metanet neticesinde, isyan Aşağı Mezopotamya'ya (Sevadü'l-Kûfe)⁷ ulaşınca sert bir şekilde karşı koyulmuş ve isyan bastırılmıştır. Ancak isyan tek koldan ilerlemediği için diğer kolları da aynı zamanda kontrol altında tutmak mümkün olmamıştır. Ahsâ'ya doğru uzanan isyan hareketinin başında olan Süleyman b. Ebî Said el-Cennâbî, 899 (h. 278) tarihinde kurnaz bir siyaset izleyerek Ahsâ'yı işgal edip burada Karâmita Devlet'i kurduğunu ilan etmiştir.⁸

Zenc İsyânı ise Abbâsîlere karşı 255-269 (869-883) tarihlerinde Aşağı Mezopotamya (Sevadü'l-Kûfe) dediğimiz yerde meydana gelmiştir. Bu olay, Ali b. Muhammed ez-Zencî'nin öncülüğünü yaptığı bir isyan hareketidir. Bu isyana Zenc İsyânı denilmesinin sebebi, bu isyan hareketinin yaklaşık beş yüz bin zenci köleden oluşmasıdır. Nitekim isyan, Tolunoğulları'nın işe el koyup(269/883) isyanın bastırılması için gerekli olan yardımları göndermesiyle sona ermiştir.⁹

IV. Eğitimi Ve İlmî Şahsiyeti

Cübbâî, henüz küçük yaşlarda kendini ilim tahsiline vermiştir. Basra'nın meşhur âlimlerinin ders halkalarına katılıp onlardan istifade etmiştir. Basra'nın meşhur âlimlerinden biri olan Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın öğrencilerinden olan ve dönemin Basra Mu'tezilesinin reisi olan Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdullah b. İshâk eş-Şahhâm el-Basrî'nin ders halkasına katılıp onun öğrencisi olmuş ve ondan kelâm dersleri almıştır.¹⁰

Cübbâî, çok keskin bir zekâyâ ve gayet kuvvetli bir hafızaya sahip olan nadir öğrenciler arasında yer almıştır. Hocası vefat edene kadar onunla beraber kalmış, vefat ettikten sonra da onun yerine Basra Mu'tezilesinin başına geçmiştir. Henüz çok genç olmasına rağmen münazaradaki başarısıyla ve karşı tarafı ikna etme gücüyle bilinmiştir. Zira Basra ve Bağdat'ta genç yaşlarda katıldığı ilim meclislerinde yaptığı başarılı münazaralarıyla tüm dikkatleri üzerine çekmiştir.¹¹

⁷İbn Kesir İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Ali Şirî, nşr. Daru İhya Turasi'l-Arabî, Beyrut 1988, c. 2, s. 483.

⁸İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dârü Sâdir ile DârüBeyrût, Beyrut 1965, 7, 405: 15.

⁹Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümemve'l-Mülûk*, thk. Ebû'l-Fazlİbrâhîm, nşr. DârüSüveydân, Beyrut 1967, 9, 663.

¹⁰Abdulrahman b. Salih, *Mevkifu İbniTeymiyye mine'l-Eşâire*, c. 1, s. 364; İbnHallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, c. 4, s. 267; Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru Âlami'n-Nubela*, nşr. Daru'l-Hadis, Kahire 2006, c. 8, s. 536; Abdulrahman b. Ebibekir Celaluddin es-Suyutî, *Tabakatu'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed, nşr. MektebetuVehbe, Kahire 1396, s. 103; İbni Nedim, *el-Fihrist*, s. 213; Bağdadi, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, *el-Fark beynel-Fırak*, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1977, s. 163; Tahir b. Muhammed el-İsferayinî, *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu'l-Fıraki'n-Naciyetiani'l-Fıraki'l-Halikin*, thk. Kemal Yusuf, nşr. Alemlü'l-Kutub, Lübnan 1983, c. 13, s. 80.

¹¹Subkî, Ebu Nasir Abdulrahman, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Kahire 1992, 80.10.

Ebû Ali el-Cübbâî, hayatını öğrenme ve öğretmeye adanmış ilmî bir şahsiyettir. Talebelik döneminde zamanın en büyük üstatlarından ders aldığı gibi kendisi de üstatlık makamına gelince yaşadığı çağın önemli âlimleri arasında yer almıştır. Zengin bir müktesebata sahip olan Cübbâî'nin yetiştirmiş olduğu talebelerden yaşadığı döneme damgasını vurmuş etkin şahsiyetler de mevcuttur. Bunların arasında ilmiyle ve zekâsıyla temayüz etmiş iki büyük talebesi vardır. Bunlardan biri öz evladı olan Ebû Hâşim, diğeri ise üvey evladı olan Eş'ârî'dir.

Mu'tezilî kaynaklar Cübbâî'yi özellikle kelâm ilmînde kendi zamanının en meşhur âlimi kabul ederler. Cübbâî, Basra Mu'tezile ekolünün en önemli temsilcilerinden biridir.¹² Ebû'l-Kâsım el-Belhî gibi meşhur bir âlim, onu dönemin büyük Mu'tezilî âlimleri arasında sayıp epeyce övmektedir.¹³ Hatta İbnü'l-Murtazâ Cübbâî'nin ilmî şahsiyetini o kadar saygın görür ki Ebû'l-Hüzeyl'den sonra Mu'tezile'deki en büyük kelâm âlimi olarak kabul edip Onun şöhretine kimsenin ulaşamadığını ve ondan etkilendiği kadar hiç kimseden etkilenmediğini açıkça ifade etmektedir.¹⁴ Aynı şekilde İbni Nedim'de onun hakkında, وهو الذي دلت الكلام وسهله ويسر ما صعب منه “Kelâm ilmîni anlaşılır kılan, kolaylaştıran ve ondaki zorluğu gideren Cübbâî'dir.” diyerek onun ilimdeki derinliğinden bahseder.¹⁵

Cübbâî'nin ilmî meziyeti, döneminde yapılan münazaralara cesurca katılmasıyla anlaşılmaktadır. Katıldığı münazaralara örnek olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Bir gün Kelamcılar münazara yapma niyetiyle bir caminin yanında toplanmışlardı. İlmî kabiliyetiyle bilinen Cebriyye mütekelliminden olan Sakr, meclistekilere meydan okudu. Bu sırada mecliste herkes meraklı gözlerle “Sakr'ın karşısına çıkmaya kim cesaret edecek?” diye söylenirken mecliste hiç kimsenin münazara talebine karşılık vermesini hayal bile edemeyeceği bir genç ayağı kalktı ve Sakr'a yönelip “Ben sizinle münazara yapmak istiyorum. Öncelikle size bir sorum olacak, sorabilir miyim?” diyerek dikkatleri üzerine çekti. Sakr, yaşı küçük bu gençte gördüğü vakar ve cesaret karşısında hayrete düştü. Zira Sakr'ın karşısında konuşmak bile maharet isteyen bir iş olup herkesin cesaret edemediği bir şeydi. Sakr, biraz düşündükten sonra bu gence “Tamam pekâlâ, sor bakalım ne soracaksın?” dedi. Genç hiç duraksamadan hemen sorusuna geçti; “Sizce Allah kâinatta adaleti tatbik ediyor mu?” diye bir soru yöneltti. Sakr sorulan bu soruya “tabi ki tatbik ediyor” diye karşılık verdi. Genç sanki bu cevabı bekliyormuş gibi hiç duraksamadan; “Peki o zaman Efendim, adaleti tatbik ettiğinden dolayı Onu (c.c.) ‘adil’ diye nitelendirir misiniz?” diye sordu. Sakr etraftaki şaşkın bakışlar içerisinde “Elbette, O (c.c.) adaleti tesis ettiği için ‘Adil’dir” dedi. Bu kez genç asıl meramına gelip; “Kötülüğü ve zulmü Allah mı yaratır?” diye sordu. Zira Cübbâî'ye göre zulmü ve kötülüğü yaratan Allah değildir.¹⁶ Sakr, yine “Elbette, zira her şeyin yaratıcısı O'dur” diye cevap verdi. Genç; “Peki, o zaman Onu (c.c.), kötülük ve zulmü yarattığından

¹²İbnHallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, c. 4, s. 267; Sem'ânî, Ebû Said Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, thk. Abdullâh el-Bârûdî, nşr. Dârü'l-Cinân Beyrut 1988, c. 2, s. 17; İbni Nedim, *el-Fihrist*, s. 213.

¹³Belhî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Bâbu Zikri'l-Mu'tezile min Makâlâti'l-İslâmiyyîn*, thk. FuiâdSeyyid, Nsr. ed-Dârü't-Tûnisiiyyeli'n-Neşr, Tunus 1974, s. 21-24.

¹⁴Subkî, *Tabakât*, 80:6.

¹⁵İbni Nedim, *el-Fihrist*, s. 213.

¹⁶Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, c. 21, s. 418.

dolayı ‘kötü ve zalim’ olarak nitelendirir misiniz?” diye sorunca, Sakr bu kez “Hâşâ! Böyle bir şey asla mümkün değildir. O (c.c) bu iki sıfatlardan münezzehtir.” dedi. Verilen bu cevaba karşı genç şöyle dedi: “Madem öyle, Allah’ı adaleti yaratıp tatbik ettiğinden dolayı ‘adil’ olarak nitelememeniz gerekmez mi?” deyince, Sakr bu soruya karşı verecek bir cevap bulamadı. Susup geri çekilme münazara ilmînde yenilgiyi kabullenmekti. Dolayısıyla delikanlı aynı zamanda Sakr’a üstün gelmiş ve münazarayı kazanmış oldu. Münazara sonunda insanlar şaşkın bakışlar içinde birbirilerine “bu çocuk ta kim? Nerden gelmiş buraya?” diye sorarken o esnada “O, Hûzistan’ın Cübbâ kasabasından (gelen) kendini ilme adanmış bir gençtir” denmiştir.¹⁷

Cübbâî, لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا “Biz, hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz.”¹⁸ ile وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبْنَاكُمْ “Eğer Allah dileseydi, sizi zahmet ve meşakkate sokardı.”¹⁹ ayetlerini, ‘teklifi ma-la yutak’ yani güç yettirilemeyen emirlerin olmadığına delil olarak getirmiştir. .

وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَنْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ “İsrailoğulları: Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır, dediler. De ki (onlara): Siz Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz-, yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” ayetinden istidlal ederek Cehennem’e girdikten sonra çıkmanın mümkün olmadığını savunmaktadır. Zira O, Allah’ın vâd-vâid hususundaki hükümlerinin bütün ümmetler hakkında aynı şekilde geçerli olduğunu savunmaktadır. Cehenneme giren Yahudîler bir daha çıkamadığı gibi, cehenneme giren Müslümanlarda bir daha çıkamayacaktır. Çünkü Allah’ın bunca nimetine karşı mürtekibu’l-kebire olmak, yapmış olduğu bütün ibadet ve sevapları iptal etmeye yetecek kadar büyük bir şeydir. Zira fasıklık yapmak önceki tüm ibadetleri iptal ettiği gibi kişiyi ebedî bir azaba müstahak kılar. Bununla beraber önceden kazanmış olduğu sevaplar onun azabını hafifletmeye veya azabı üzerinden kaldırmaya yaramayacaktır. Ebu Haşim ise bu konuda babasıyla aynı fikirde olmayıp sevabın bu konuda faydasının olacağını ifade etmektedir. Razi, Cübbâî’yi eleştirip ayetin bu hususta delil teşkil etmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Cübbâî, إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ “Şüphesiz sen vâdinden caymazsın!” ayetinden kesin bir şekilde fasıklar hakkında Allah’ın sözünü tutacağı ve onları Cehenneme atacağını beyan etmektedir.

Aynı şekilde Cübbâî, وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.” ayetinin ‘hasr’ ifade ettiğini savunmaktadır. Böylelikle Cennet’e, ancak iman ve iyi amele sahip olanın gireceğini savunur. Dolayısıyla Ona göre hiç kimse Allah’ın fazl ve keremiyle Cennet’e giremez. Razi, Cübbâî’nin yanlış düşündüğünü ayetten böyle bir mananın çıkmadığını ifade etmektedir.

¹⁷Subkî, *Tabakât*, 72: 1-2, 80: 5-6; *Fadlû’l-İtizâl ve Tabakâtü’l-Muîtezile*, nsr. Fuâd Seyyid, ed-Dârü’t-Tûnisiyye li’n-Nesr, Tunus 1974, s. 135-350,278; İbn Nedim, *Fihrist*, 217: 32; Bağdadi, Abd, *el-Fark beynel-Firak*, s. 188; Ebu Hafs Siracuddin Ömer b. Ali el-Hanbelî ed-Dîmeşkî, *el-Lubab fi’l-Ülumi’l-Kur’an*, thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, nşr. Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, c. 12, s. 410.

¹⁸ Araf, 7/ 42.

¹⁹ Bakara, 2/220.

O, ilmî derinliğinin yanında çok takvalı, zâhid ve tevâzu sahibi biriydi. Kibirlenmeyi ve kibirli kişileri sevmezdi. Yanında ölüm zikredildiği zaman dayanamayıp hemen gözyaşlarına boğulurdu. İnsanlara nasihat etmeyi sever ve onları hayattan ibret almaya teşvik ederdi.²⁰

Cübbâî'nin ilimdeki derinliği kelimelerle münhasır olmayıp ayrıca fıkıh, tefsir vb. ilimlerde de saygın bir konuma sahiptir.²¹ Ne yazık ki böylesine donanımlı bir şahsiyetin eserlerinden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Sonra ki dönemde yaşamış bazı âlimler tarafından ele alınan eserlerde Cübbâî'ye yapılan atıflarla beraber ondan ve onun ilmî müktesebatından istifade etme imkânını bulmuş oluyoruz. Cübbâî'nin çizmiş olduğu çerçevede bir kelimeler metodu izleyenlere, Cübbâî'ler veya Cübbâî ailesi denir.²² Ebu Haşim'in fikirleri çerçevesinde hareket edenlere ise Behşemiyye denir.²³

Ebû Ali, meclislerde ilmî ile temayüz etmiş ve herkesi kendine hayran bırakmıştır. Gün geçtikçe Basra'da tanınmış ve ilmî ile şöhret kazanmıştır. Üstadı Yakub b. Abdullah eş-Şahhâm'ın²⁴ vefatından sonra Basra Mu'tezile'sine riyaset edip ölene kadar kendini talebelerine ders okutmaya vermiştir. Basra'dan sonra Bağdat'a giden Ebû Ali orada da çeşitli âlimlerle bir araya gelip onlarla münazaralarda bulunmuş ve ilmî tartışmalar içine girip dikkatleri üzerine çekmiştir.²⁵ Ebu Ali, sadece Müslüman âlimlerle değil birçok Hıristiyan bilgin ile de münazaralar yapıp onları ilzam etmiştir.

Kendisi derin bir şahsiyet olduğu gibi elinin altında yetişen öğrencileri de bu derinlikte kişilerdi. Bunların arasında Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer es-Saymerî, Ebû'l-Fadl el-Keşşî, Ebû Ömer Saîd b. Muhammed el-Bâhilî, Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebû Bekr b. Harb et-Tüsterî, Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abbâs er-Râmehürmüzî, Muhammed b. Zeyd el-Vâsîti, Ebû'l-Fadl el-Hucendî, ve Husaynî gibi tanınmış kişiler de vardır.²⁶ Ayrıca oğlu Ebu Haşim, babası vefat ettikten sonra onun yerine Basra Mu'tezile'sine önderlik edecek seviyeye ulaşmış Mu'tezilî düşünceye oldukça fazla katkıda bulunmuştur.

²⁰ Subkî, *Tabakât*, 80:6.

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, dia. 100.

²² el-İsferayînî, *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu'l-Fıraki'n-Naciyetiani'l-Fıraki'l-Halikin*, c. 17, s. 84; Şemsuddin Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, *Levamiu'l-Envari'l-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrari'l-Eseriyyeli Şerhi'd-Dureri'l-Mudiyye fi Akdi'l-Firketi'l-Mardiyye*, nşr. Müessesetü'l-Hafikîn, Dimeşk 1982, c. 1, s. 80.

²³ Selahuddin Halil es-Sefedî, *el-Vafibi'l-Vefiyyat*, thk. Ahmet el-Arnaut, nşr. Daru İhyai't-Turas, Beyrut 2000, c. 4, s. 55; Bağdadi, *el-Fark beynel-Fırak*, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1977, s. 18; el-İsferayînî, *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu'l-Fıraki'n-Naciyetiani'l-Fıraki'l-Halikin*, c. 18, s. 86; Muhammed b. Muhammed Ebu Mansur el-Maturidî, *Te'vilatu Ehli's-Sünnet*, thk. Dr. Mecdî Baslum, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. 1, s. 132.

²⁴ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahiri ve'l-Âlam*, thk. Ömer et-Tedmirî, nşr. Daru'l-Kitabi'l-Ârabî, Beyrut 1993, c. 23, s. 127.

²⁵ İbni Nedim, *el-Fihrist*, s. 213.

²⁶ Abdurrahman b. Salih, *Mevkifu İbni Teymiyye mine'l-Eşâire*, c. 1, s. 364; ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahiri ve'l-Âlam*, c. 23, s. 127; İbni Teymiyye Takıyyuddin Ebu Abbas Ahmed el-Harranî el-Hanbelî, *el-İman*, thk. Muhammed Nasiruddin Elbanî, nşr. el-Mektebetü'l-İslamiyye, Amman 1996, s. 75.

Cübbâî, talebelerini asla küçümsemez onlarla yeri geldiğinde ilmî münazaralar yapardı. Eş'ârî ve Ebû Hâşim, hocalarına birçok ilmî meselede muhalefet etmiştir. Nitekim Malâtî, Cübbâî ile Ebû Hâşim arasında ihtilaf edilen meselelerin sayısının yaklaşık yirmi dokuz olduğunu bizlere bildirmiştir.²⁷

V. Hocaları

Şahhâm el- Basrî (v.235/ 849): Asıl adı Yusuf'tur. Kendisine Şahham denmesinin sebebi, ticaret yaptığı dönemlerde hayvanların 'iç yağı' satışı ile uğraşmasıdır. Basra'da doğduğu bilinen Şahham'ın hayatı hakkında pek fazla malumat yoktur. Basra'da çocukluğundan beri ilim ile iştigal ettiği ve meşhur âlim Ebû'l-Hüzeyl'den ders aldığı bilinmektedir. "Kitabu'l-İstitaati âlâ'l-Mücbire, Kitabu'l-İrade, Kitabu Kun Fe Yekûn ve Delaletü'l-Araz" yazmış olduğu eserlerinden birkaçıdır.²⁸ Üstadı vefat ettikten sonra Basra'da Mu'tezilenin başına geçmiştir.²⁹ Hicrî 270 senesinde Basra'da vefat etmiştir.

Cübbâî'nin eğitim hayatıyla ilgili pek fazla bilgi mevcut değildir. İbnü'l-Murtazâ, onun Şahhâm el-Basrî'nin dışında birçok mütekellimden ders aldığını belirtmiş olsa da bunların kim olduğu hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Cübbâî'nin Kelam'da olduğu gibi 'ilm-i nücum' dediğimiz astronomi ilmînde de birçok malumata sahip olduğu bilinmektedir. İbnTâvûs, Cübbâî'yi astronomiyi en iyi bilen bilim adamları arasında addetmektedir.³⁰ Cübbâî'nin amelî olarak diğer Mu'tezilî âlimlerin olduğu gibi Hanefî mezhebine meyyal olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunların haricinde Cübbâî'nin şiire çok meraklı olup ciddi manada şiir ezberlediği bilinmektedir. Cübbâî'nin bir gün talebelerine şöyle hitap ettiği rivayet edilmiştir; Hadis ilmî Ahmed b. Hanbel'in, fıkıh Ebu Hanife'nin, Kelam Mu'tezile'nin ve yalan ise Rafizî'lerin işidir.³¹

VI. Talebeleri

Bir âlimin en büyük sermayesi, talebeleri ve eserlerdir. Ebû Ali el-Cübbâî'de ömrünü talebe yetiştirmeye adanmış ilmî bir şahsiyettir. Cübbâî'nin yetiştirmiş olduğu talebeler yaşadığı döneme damgasını vurmuş şahsiyetlerdir. Öz evladı olan Ebû Hâşim ile üvey evladı Eş'ârî de bu talebelerdendir. Talebelerinden meşhur olan birkaç ismi şöyle sıralayabiliriz.

1.Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî: Tam olarak ismi, Ebû Hasan Alî b. İsmâîl b. İshâk b. Sâlim b. İsmail b. Abdullah b. Musa b. Bilal b. EbiBürde b. Ebi Musa b. Abdullah b. Kays b. Hadar el-Eş'ârî el-Basrî (ö.324/935-36)³², dir. Meşhur sahâbîEbû Mûsâ el-Eş'ârî'nin soyuna

²⁷Zeynüddîn Abülbâsîd b. Halil el-Malâtî, *et-Tenbîhve'r-redalâehli'l-ehvâve'l-bid'a*, Beyrut 1968, s. 40.

²⁸ ez-Zehebî, *Siyeru Âlami'n-Nubela*, c. 8, s. 536.

²⁹İbnHallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve EnbâuEbnâi'z-Zamân*, c. 4, s. 267.

³⁰İbnTâvûs, Ebû'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed, *Ferecû'l-Mehmûm fî TârîhiUlemâi'n-Nücûm*, nşr. Muhammed Kâzım, Dârü'z-Zehâir, Kum 1987, 154: 5-6.

³¹ ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahirive'l-Âlâm*, thk. Ömer et-Tedmirî, nşr. Daru'l-Kitabi'l-Ârabî, Beyrut 1993, c. 23, s. 127; *SiyeruÂlami'n-Nubela*, c. 8, s. 536.

³²Subkî, *Tabakat*, c.3, s.347. İbn Nedim, *Fihrist*, s. 257; İbni Asâkir, *TebyînüKezîbi'l-Müfteri fî maNüsibe ilâ İmam Ebi Hasan el-Eş'ârî*, Abdülbaki Cezairi, Şam, 1990, s. 34.

dayandığı için Eş'ârî nisbetiyle şöhret kazanmıştır. Eş'ârî, Kalam düşüncesinde Ehl-i Sunnet'in en önde gelen din bilimcisidir.³³ Bir görüşe göre 270/ 883, diğer bir görüşe göre ise 260/873 tarihinde Basra'da doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Eş'ârî, annesinin Mu'tezilî Ebû Ali el-Cübbâî ile evlenmesinden sonra Mü'tezile fikrini benimseyip kırk yaşına kadar bu fikir üzerine hayatını idame ettirmiştir. Ancak kırk yaşında Mu'tezile'den ayrılıp Ehli Hadis'in saflarına geçip kendi başına bir mezhep kuruyor. Eş'ârî'nin 324 (935-936) yıllarında Bağdat'ta vefat ettiği bilinmektedir.

2.Ebû Hâşim el-Cübbâî: Tam ismi, Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Selâm b. Hâlid b. Humrân b. Ebân'dır. 277/890 yılında Askermükrem'de doğmuştur. Küçük yaştan itibaren başta babasının yanında olmak üzere dönemin önemli şahsiyetlerinden ders almıştır. O'da ömrünü ders okuyup ders vermeye vermiştir. Mu'tezile mezhebi üzerinde babasından daha fazla etkili olduğunu söyleyebiliriz. 321/933 tarihinde kırk altı yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir.

3.Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer es-Saymerî: Cübbâî ile tanışıp onun ders halkasına girmeden önce Bağdat'ta önde gelen Mu'tezile âlimlerinden ders almıştır. Cübbâî ile tanıştıktan sonra onun öğretilerini çok önemsemiş ve hocasını takip etmeye çalışmıştır. Ancak bazı ilmî meselelerde hocası gibi düşünmeyip ona muhalefet etmiştir. Ebû Hâşim ile de birçok konuda tartışmıştır. Özellikle 'ahval' konusunda onu tekfir edecek kadar ileri gitmiştir.³⁴

4.Ebû Ömer Saîd b. Muhammed el-Bâhilî: Ebu Ali'nin yetiştirmiş olduğu en iyi talebelerinden biridir. H.300'lü yıllarda Abbasi Halifelerinden Muktedir-billâh döneminde Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁵

5.Ebû Muhammed Abdullâh b. Abbâs er-Râmehürmüzî: Cübbâî'nin önemli talebeleri arasında yer almaktadır. Râmehürmüz'de yaşamış ve orada ilmî bir ağırlık elde etmiştir.³⁶

6. Ebû Bekr b. Harb et-Tüsterî: Cübbâî'nin zeki talebeleri arasındadır. Hocasına sürekli sorular sormuş ve cevapları unutmasın diye not etmiştir.³⁷

7.Ebû'l-Fadl el-Keşşî: Sürekli Cübbâî ile beraber olup kendisinden fazlasıyla istifade etmiş bir talebesidir. Zeki bir talebe olan Keşşî daha sonra ki dönemlerde eserler telif etmiştir.³⁸

³³Mehmet Kubat, *Eş'ârî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî Ve Kelamî Görüşleri*, İslami İlimler Dergisi, Yıl 7. Cilt 7, Sayı 13, s.21-47.

³⁴Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Muitezile*, thk. Fuâd Seyyid, nşr. ed-Dârü't-Tûnisîyyeli'n-Neşr, Tunus 1974, 289: 20-290.308, 309; Subkî, *Tabakât*, 96: 12-20.

³⁵Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 310, 312; Subkî, *Tabakât*, 97: 1-98: 3.

³⁶Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 312, 317; Subkî, *Tabakât*, 98: 6-99: 11.

³⁷Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 318: 7-8; Subkî, *Tabakât*, 101: 3-4.

³⁸Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 319: 1-3; Subkî, *Tabakât*, 101: 8-10.

8.Ebû'l-Fadl el-Hucendî: Cübbâî'nin zeki talebelerindendir. Üstadının 'Latif' adlı eserini imla eden müstesna şahsiyetlerdendir.³⁹

VII. Eserleri

Şunu belirtmek gerekir ki Ebû Ali el-Cübbâî'nin bizatihi eserlerinin günümüze ulaşamamış olması karşımıza birtakım zorluklar çıkarmıştır. Ancak kendisinden sonra ele alınmış eserlerde ona yapılan atıflarla kendisi ve görüşleri hakkında ciddi bilgiler elde ettik. Şîî kaynaklara bakıca Ebû Ali el-Cübbâî'ye atıflar yapıldığında genellikle kendisinden Ebû Ali olarak bahsedilirken, Sünnî kaynaklarda genellikle Cübbâî olarak anılır. Bizde bu kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle yaşadığı asra damgasını vurmuş bu âlimi hayatı ve birtakım ilmî görüşleriyle ele almak istedik.

Zira bir âlimi ve eserlerini değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken birkaç husus vardır. Bunlar: “Karakteri, yaşadığı dönem ve mekan, eseri telif ettiği anda psikolojisi, kullandığı kaynaklar, hocaları, okuduğu ilimler, mezhebi, yetiştiği kültür, çevresi, dili, amacı ve niyetidir.”

Kâdî Abdülcebbar'ın⁴⁰ aktarmış olduğu bilgilere göre Cübbâî'nin yazmış olduğu eserler sayfa sayısı bakımından toplamda yaklaşık yüz elli bin sayfayı bulmuştur. Bu yüz elli bin sayfadan yaklaşık kırk bin sayfa kelama dair ele almış olduğu eserleridir.⁴¹ Cübbâî'nin eserlerinin çoğu reddiyelerden oluşmaktadır. İbnü'n-Nedim gibi diğer bazı araştırmacılar Cübbâî'nin yaklaşık yetmiş eser telif ettiğini belirtse de⁴² bunların hiçbirini günümüze ulaşmamıştır.

Buna rağmen başta Kâdî Abdülcebbar'ın Muğnî'si olmak üzere diğer âlimlerin de eserlerinden istifade ederek Cübbâî'nin eserlerini isim ve içerik olarak öğrenebiliriz. Onun eserleri şunlardır;

1. Nakzu'd-Dâmiğ: Bu eser Cübbâî'nin yazmış olduğu önemli reddiyelerden biridir. Bu kitabı, nübüvveti inkâr etmesi gibi sapık görüşleriyle bilinen İbn Râvendî'nin Kitabü'd-Damiğ adındaki eserine bir reddiye olarak yazmıştır. Bu eserin varlığından haberdar olmamızı sağlayan Kadî Abdulcebbar, Muğnî adlı kitabında Cübbâî'nin söz konusu kitabına atıflarda bulunmuştur.⁴³

³⁹Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 319: 4-8; Subkî, *Tabakât*, 101: 11-14.

⁴⁰Metin Yurdağür, “*Son Dönem Mu'tezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbar, Hayatı ve Eserleri*”, MÜİFD, yıl: 1986, cilt: 4, s. 117-136; Metin Yurdağür, “*Kâdî Abdülcebbar*”, DİA, 24, 103-105.

⁴¹Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 289-290.

⁴²Subkî, *Tabakât*, c. 5, s. 82.

⁴³Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîdve'l-Adl*, tahkik: Mahmud el-Hudayrî, Kâhire 1965, 16, 389: 11-12.

2. el-Esmâ ve's-Sıfât: Kâdî⁴⁴ ve Zehebî'nin⁴⁵ atflarda bulunduğu bu eser, Cenab-ı Hakk'misim ve sıfatlarından bahsetmektedir. Cübbâî'nin talebelerinin kitap üzerine çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Rummânî de bu kitabı şerh edenler arasındadır.

3. el-Usûl: Eş'ârî'nin bu kitabı inceleyip birtakım itirazlarda bulunduğu hatta üzerine bir reddiye yazdığı bilinmektedir.⁴⁶

4. Cevâbü Mesâili Uhti Ebî Hâşim: Kâdî'nin bildirdiğine göre, bu kitapta Cübbâî kızının kendisine sormuş olduğu soruları cevaplamaktadır.⁴⁷

5. er-Redd alâ'l-Eş'ârî fi'r-Rü'ye: Cübbâî bu eseri, rü'yet konusunda tartıştığı Eş'ârî'ye cevap olarak yazmıştır.⁴⁸

6. er-Redd âlâ Ehli's-Sünne: Bu eser, Ehl-i sünnet kelâmcılarına ve onların düşüncelerine yönelik bir reddiyedir.⁴⁹

7. et-Tefsîr: Fahrüddîn er-Râzî et-Tefsîrü'l-Kebîr'in de bu tefsire atflarda bulunmaktadır. Kâdî bu tefsirden bahsederken bazen 'Tefsîr' bazen de 'Mukaddimetü't-Tefsîr' diye zikreder. Nüveyhiz, kitabın on ciltten müteşekkil olduğunu belirtirken birtakım âlimler eserin yüz cilt olduğunu iddia etmişlerdir. Eş'ârî bu tefsire, "Tefsîrü'l-Kur'ânve'r-red âlâ men halefe'l-beyan min ehli'l-fikri ve'l-bühtan ve nakdi ma harrefehü'l-Cübbâî ve'l-Belhî" adında bir reddiye yazarak Cübbâî'yi Kur'an'ı Arapçanın kurallarına göre değil de kendi kafasına göre tefsir ettiği hususunda eleştirmiştir.⁵⁰

8. el-Mesâilü'l-Hilâf âlâ Ebî'l-Hüzeyl: Bu kitabı aynı zamanda Üstadı olan Ebu'l-Hüzeyl'e reddiye olarak yazmıştır. Üstadını birçok meselede eleştirmiştir. Hatta bazı kaynaklarda Cübbâî'nin eleştirilerinde aşırıya giderek onu tekfir ettiği ifade edilmiştir.⁵¹

9. Nakdu Kitâbi Abbâd fi Tafdîli Ebî Bekir: Abbâd'ın Hz. Ebü Bekir'in üstünlüğünü ispat etmeye çalışan eserine reddiyedir.⁵²

10. Nakdu'l-Marife: Cahız'ın marifet nazariyesini tenkit etmek için yazılmıştır.⁵³

11. Nakdu'l-İmame: İbnü'r-Ravendi'nin imamet görüşüne reddiyedir.⁵⁴

⁴⁴Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 309: 15-16.

⁴⁵Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nübelâ*, 14, 184: 2-3.

⁴⁶Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nübelâ*, 14, 184: 1.

⁴⁷Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 330: 10-11.

⁴⁸İbniAsâkir, *TebyînüKezîbi'l-Müfterî fi mâ Nüsibeilâ'l-imâmEbî'l-Hasan el-Eş'ârî*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984, 134: 7-9.

⁴⁹Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullâh el-Bârûdî, Dârü'l-Cinân, Beyrut 1988, c. 2, 17: 10; Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nübelâ*, 14, 184: 4.

⁵⁰İbnFûrek, EbûBekr Muhammed b. el-Hasan, *MücerredüMakâlâti'l-Eş'ârî*, Beyrut 1987, 328: 4; Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullâh el-Bârûdî, Dârü'l-Cinân, Beyrut 1988, c. 2, 17: 10; 6/2, 315: 11; 319: 9; Kâdî, *Muğnî*, 17, 13: 14; Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nübelâ*, 14, 184: 3.

⁵¹Kâdî, *Muğnî*, 12, 25: 5-6.

⁵²Subkî, *Tabakât*, 84: 14-15.

⁵³Kâdî, *Muğnî*, 8, 10: 5; 107: 4; 133: 9; 188; *Fadlû'l-İtizâl*, 319: 18.

Cübbâî'nin yazmış olduğu diğer birkaç eseri şunlardır:

“Kitâbü'l-Emrbi'l-Marûf,⁵⁵ el-Aslah,⁵⁶ el-ikfârve't-Tefsîk,⁵⁷ Kitâbü'l-imâme,⁵⁸ el-Hâtır,⁵⁹ Kitâbü't-Tadilve't-Tecvîr,⁶⁰ et-Tevellüd,⁶¹ Kitâbü'l-insân,⁶² en-Nefyve'l-isbât,⁶³ el-Mahlûk,⁶⁴ Men Yükeffer ve Men Lâ Yükeffer,⁶⁵ CevâbüMesâiili's-Saymerî,⁶⁶ CevâbüMesâiiliEbîBekr et-Tüsterî,⁶⁷ Cevâbâtü'l-Hurâsâniyyîn,⁶⁸ Mesâiilü'l-Basrîyyîn,⁶⁹ MesâilüAbdullâh b. el-Abbâs,⁷⁰ er-Reddalâ'l- Münecimîn,⁷¹ NakduKadîbi'z-Zeheb,⁷² NakduKitâbiHişâm b. el-hakem fi'l-Cismve'r-Rü'ye,⁷³ NakduNatü'l-hikme,⁷⁴ Muteşabihu'l-Kur'an.”⁷⁵

VIII. Vefatı

Cübbâî, daha sonra Bağdat'tan ayrılarak Hûzistan'a doğru yola çıkıp Askermükrem'e gider.⁷⁶ Günümüze kadar varlığını idame ettiremeyen Askermükrem, dönemin İran eyaletlerinden Hûzistan'ın kuzey kesiminde yer almakta olan çok gelişmiş bir şehir idi.

Cübbâî, 303/916⁷⁷ senesinde Şaban⁷⁸ ayında 68 yaşında⁷⁹ Askermükrem de vefat etmiştir.⁸⁰ Cenaze namazı burada kılındıktan sonra defni hakkında ufak bir problem yaşanır.

⁵⁴Kâdî, *Muğnî*, 16, 152: 11-12; 414: 14; *Fadlû'l-İtizâl*, 320: 7-8.

⁵⁵Kâdî, *Muğnî*, 20/1, 239: 3.

⁵⁶Kâdî *Muğnî*, 16, 45: 14.

⁵⁷Kâdî, *Muğnî*, 20/1, 247: 5.

⁵⁸Kâdî, *Muğnî*, 20/1, 239: 3; 253: 6-7; 327: 19.

⁵⁹Kâdî, *Muğnî*, 12, 401: 4.

⁶⁰Kâdî, *Muğnî*, 6/1, 207: 2; 15, 46: 4-5; Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nübelâ*, 14, 184: 1-2.

⁶¹Kâdî, *Muğnî*, 4, 51: 2.

⁶²Kâdî, *Muğnî*, 11, 363: 8; 478: 5.

⁶³İbni Nedim, *el-Fihrist*, c. 2, s. 221.

⁶⁴Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 290: 7.

⁶⁵Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nübelâ*, 14, 184: 5.

⁶⁶Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 309: 2-3.

⁶⁷Kâdî, *Fadlû'l-İtizâl*, 318: 8.

⁶⁸Kâdî, *Muğnî*, 14, 221: 16; 17, 72: 5.

⁶⁹Kâdî, *Muğnî*, 12, 185: 1.

⁷⁰Kâdî, *Muğnî*, 6/2, 25: 15.

⁷¹Kâdî *Fazlu'l-İtizâl*, 316: 13-14.

⁷²İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201); *el-Muntazam fiTârîhi'l-MülûkVe'l-Ümem*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, 13, 108: 15-109.

⁷³Kâdî, *Fazlu'l-İtizâl*, 152.

⁷⁴İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13, 108: 15-109: 2.

⁷⁵Kâdî, *Fazlu'l-İtizâl*, 260: 21.

⁷⁶Muhammed. İbni Cerir Ebû Cafer et-Taberî, *Tarihut-TaberîTarihu'r-Rusolve'l-Muluk*, nşr. Daru't-Turas, Beyrut h.1387, c. 11, s. 208; ez-Zehebî, *SiyeruAlâmi'n-Nubela*, nşr. Daru'l-Hadis, Kahire 2006, c. 8, s. 536; İbni Nedim, *el-Fihrist*, s. 213.

⁷⁷Muhammed b. AbdilmelikEbû Hasan el-Makdisî, *TekmiletuTarihi't-Taberî*, thk. Albert Yusuf Kenan, nşr. Katolik Matbaası, Beyrut 1958, s. 17; İbn Asâkir, *TebyînuKezîbi'l-MüfterîfîmâÜnsibe ile'l-İmâmEbî'l-Hasan el-Eşarî*, s. 56.

Zira Cübbâî'nin oğlu Ebû Hâşim babasının cenazesinin Cübbâ'ya nakledilip orada babasına ait bir bahçede medfun bulunan annesi ile anneannesinin mezarlarının yanına defnedilmesini ister.⁸¹ Birkaç kişi Cübbâî'nin vasiyeti gereği buna karşı çıkarlar. Ancak netice itibariyle vasiyetinin hilâfına Cübbâ'ya götürülür ve orada defnedilir. İmam Zehebi her ne kadar Onun Bağdat'da vefat ettiğini ifade etse de bu rivayetler güvenilir kaynakların çoğunda bulunmamakta ve sağlam kaynaklarda yer alan bilgilerle uyuşmamaktadır.⁸²

Sonuç

Mu'tezile hicrî ikinci asrın başlarında ortaya çıkmış bir kelim kolüdür. Bu ekolün ortaya çıkmasının sebeplerden biri de, cebir düşüncesini devlet gücüyle savunan Emevî rejimidir. Mu'tezile, sarayın bu baskısına karşı etkiye tepki olarak cebir dayatmasına karşı savunmaya geçmiş ve bu yönde fikrî faaliyetler başlatmıştır.

Mu'tezile hemen iki asır boyunca İslâm düşüncesine-Kelama büyük hizmetler etmiştir. Ehl-i Sünnet'in önde gelen Kelamcılarının birçoğu Mu'tezilî âlimler tarafından yetiştirilmiştir. Bu gün dünyada en çok müntesibi olan Eş'ârî mezhebinin kurucusu Ebu Hasan el-Eş'ârî, meşhur Mu'tezilî alim Ebu Ali el-Cübbâî'nin talebesidir. Eş'ârî on yaşından itibaren Cübbâî'nin yanında kelam ilmi tahsil etmiş ve Cübbâî'den epeyce istifade etmiştir.

Ebu Ali el-Cübbâî Mu'tezile düşüncesinin sistematize edilmesinde büyük bir rol oynamış önemli bir kelamcıdır. Kendi dönemleri öncesi var olan birikimi birbirine uyumlu bir hale getirip tekih etmiştir. Mu'tezile düşüncesine bütüncül bir şekilde nasıl yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Mu'tezile içinde, epeyce ihtilafların olmasına rağmen temel kavramlar hususunda hemen hepsi aynı düşünmüştür.

Cübbâî, oluşturmuş olduğu bu sistemde nassa çok büyük bir önem vermiştir. Fakat bununla beraber akli ciddi manada ön planda tutmuştur. Akıl ile vahiy arasında bir uyum sağlamaya çalışmıştır. Mu'tezilî olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş ve savunduğu düşüncelerden taviz vermemiştir.

Bununla beraber Cübbâî'nin oğlu Ebu Haşim'in de babası gibi büyük bir kelamcıdır. Ebu Haşim'in Kelamî görüşleri çerçevesinde birleşenlere Behşemiyye denmektedir. Ebu Haşim, bu mezhebinin kurucusu kabul edilmiştir. Kendisi de babası gibi Kelam düşüncesinin sistematize edilmesinde önemli bir katkıda bulunmuştur. Gerek Ebu Ali'nin gerekse Ebu

⁷⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Umemive'l-Muluk*, c. 13, s. 164; İbni Asakir, *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî fimâ Nusibe ile'-İmâm Ebî'l-Hasan el-Eşarî*, s. 56.

⁷⁹ ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahir ve'l-Âlâm*, c. 23, s. 127; *Siyeru Âlami'n-Nubela*, nşr. Daru'l-Hadis, Kahire 2006, c. 8, s. 536.

⁸⁰ Subkî, *Tabakât*, 84: 17; İbn Nedim, *Fihrist*, s. 218; Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2, 97: 26; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2, 17: 11; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11, 55: 20-21; Abdulrahman b. Salih, *Mevkifu İbni Teymiyye mine'l-Eşâire*, c. 1, s. 371; Cafer et-Taberî, *Tarihut-TaberîTarihu'r-Rusulve'l-Muluk*, nşr. Daru't-Turas, Beyrut h.1387 c. 11, s. 208; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Umemive'l-Muluk*, c. 13, s. 164.

⁸¹ İbni Nedim, *el-Fihrist*, s. 213.

⁸² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, , c. 4, s. 18; Subkî, *Tabakât*, 84: 17-85: 3; İbni Nedîm, *el-Fihrist*, s. 218.

Haşim'in yapmış olduğu düzenlemelere son şeklini veren ve mezhebi sistematik olarak son kalıbına oturtan Kâdî Abdülcebbar'dır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulrahman b. Salih, Mevkifu İbni Teymiyye mine'l-Eşâire, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1995.

Bağdadi, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, el-Fark Beyne'l-Fırak, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1977.

Belhî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, Bâbü Zikri'l-Mu'tezile min Makâlâti'l-İslâmiyyîn, thk. Fuâd Seyyid, Nsr. ed-Dârü't-Tûnisiyye, Tunus 1974.

Ebû Bekir Ahmed b. Ali, Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd ev Medîneti's Selâm, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1998.

Ebu Hafs Siracuddin Ömer b. Ali el-Hanbelî ed-Dimeşkî, el-Lubab fi Ūlumi'l-Kur'an, thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbn Asâkir, Tebyînü Kezibi'l-Müfterî fi ma Nüsibe ilâ İmam Ebi Hasan el-Eş'ârî, Abdülbaki Cezairi, Şam, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201); el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk Ve'l-Ümem, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, el-Kâmil fi't-Târîh, Dârü Sâdır ile Dârü Beyrût, Beyrut 1965.

----- el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb, Dârü Sâdır, Beyrut 1965.

İbn Fûrek, EbûBekr Muhammed b. el-Hasan, Mücerredü Makâlâti'l-Eş'ârî, Beyrut 1987.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, Lisânü'l-Mîzân, Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, Beyrut 1986.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, thk. İhsân Abbâs, nşr. Dârü's-Sâdır, Beyrut 1900-1994.

İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Feth Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî, Abdülhayy b. Ahmet b. Muhammed el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb, thk. Mahmud el-Arnaûtî, nşr. Dârü İbni Kesîr, Beyrut 1986.

İbn Kesir İsmail b. Ömer, el-Bidaye ve'n-Nihaye, thk. Ali Şirî, nşr. Daru İhya Turasi'l-Arabî, Beyrut 1988.

İbni Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak el-Mu'tezilî eş-Şîî, el-Fihrist, thk. İbrahim Ramazan, nşr. Daru'l-Marife, Beyrut 1997.

İbn Tâvûs, Ebû'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed, Ferecû'l-Mehmûm fî Târîhi Ulemâi'n-Nücûm, nsr. Muhammed Kâzım, Dârü'z-Zehâir, Kum 1987.

İbni Teymiyye Takiyyuddin Ebu Abbas Ahmed el-Harranî el-Hanbelî, el-İman, thk. Muhammed Nasiruddin Elbanî, nşr. el-Mektebetu'l-İslamî, Amman 1996.

İsferayinî, Tahir b. Muhammed, et-Tabsirfî'd-Din ve Temyizu'l-Fıraki'n-Naciyetiani'l-Fıraki'l-Halikin, thk. Kemal Yusuf, nşr. Alemu'l-Kutub, Lübnan 1983.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl, tahkik: Mahmud el-Hudayrî, Kâhire 1965.

--- Fadlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mutezile, thk. Fuâd Seyyid, nşr. ed-Dârü't-Tûnisyye, Tunus 1974.

Malâtî, Zeynüddîn Abülbâsîd b. Halil, et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bid'a, Beyrut 1968.

Maturidî, Muhammed b. Muhammed Ebu Mansur, Te'vilatu Ehli's-Sünnet, thk. Dr. Mecdî Baslum, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mehmet Kubat, Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî Ve Kelamî Görüşleri İslami İlimler Dergisi, Yıl 7. Cilt 7, Sayı 13, s.21-47.

Metin Yurdağür, "Son Dönem Mu'tezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr, Hayatı ve Eserleri", MÜİFD, yıl: 1986, cilt: 4, s. 117-136;

-----"Kâdî Abdülcebbâr", DİA, 24, 103-105.

Muhammed. İbni Cerir Ebû Cafer et-Taberî, Tarihu't-Taberî Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, nşr. Daru't-Turas, Beyrut h.1387.

Muhammed b. Abdilmelik Ebû Hasan el-Makdisî, Tekmiletu Tarihi't-Taberî, thk. Albert Yusuf Kenan, nşr. Katolik Matbaası, Beyrut 1958.

Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî Hatip el-Çelebî, Süllemi'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaut, nşr. Mektebetü İrsika, İstanbul 2010.

Orhan Şener Koloğlu, Cübbâiler'in Kelam Sistemi, Bursa 2005.

Selahuddin Halil es-Sefedî, el-Vafî bi'l-Vefiyyat, thk. Ahmet el-Arnaut, nşr. Daru İhyai't-Turas, Beyrut 2000.

Sem'anî, Ebû Said Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, el-Ensâb, thk. Abdullâh el-Bârûdî, nşr. Dârü'l-Cinân Beyrut 1988.

Subkî, Ebu Nasır Abdurrahman, Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ, Kahire 1992.

Suyutî, Abdurrahman b. Ebibekr Celaluddin, Tabakatu'l-Müfessirin, thk. Ali Muhammed, nşr. Mektebetu Vehbe, Kahire 1396.

----- Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nuhât, thk. M. Ebû'l-Fazlîbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1964.

Şihabulddin Ebu Abdillâh Yakut er-Rûmî, Mûcemu'l-Büldan, nşr. Daru Sadır, Beyrut 1995.

Şemsuddin Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, Levamiu'l-Envari'l-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrari'l-Eseriyye li Şerhi'd-Dureri'l-Mudiyye fi Akdi'l-Firketi'l-Mardiyye, nşr. Müessesetü'l-Hafikîn, Dimeşk 1982.

Şemsuddin Ebu Muzaffer Yusuf Sibtu İbni Cevzî, Mir'atu'z-Zaman fi Tevarihi'l-Âyan, nşr. Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 2013

Taberî, Muhammed. İbni Cerir Ebû Cafer, Tarihu't-Taberî Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, nşr. Daru't-Turas, Beyrut h.1387.

Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî, Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut; Dâru Sâdır, 1989.

Yusuf Şevki Yavuz, Cübbâî, Ebu Ali, dia. 99-102.

Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Siyeru Âlami'n-Nubela, nşr. Daru'l-Hadis, Kahire 2006.

----- Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahiri ve'l-Âlam, thk. Ömer et-Tedmirî, nşr. Daru'l-Kitabi'l-Ârabî, Beyrut 1993.

İLK DÖNEM KELÂMCILARINDAN İBNİ HACER EL-HEYTEMÎ VE TEKFİR NAZARİYESİ

Ömer FİDANBOY

Arş. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi ziyaret.21.21@gmail.com

ÖZET

İslam düşünce tarihinde yaşadığı döneme etki edip yön veren birçok âlim gelmiştir. Bunlardan biri de ilk dönem kelâmcıları arasında yer alan, İslam düşüncesinin gelişimine katkıda bulunan İbni Hacer el-Heytemî'dir. Heytemî, iyi bir Kelâmcı olmakla beraber çok yönlü bir İslam düşünürüdür. Özellikle fıkıh ve hadis alanında şöhret bulmuştur. Heytemî'nin hadis ve fıkıh ile ilgili görüşleri üzerine gerek Arap dünyasında gerekse Türkiye de birçok çalışma yapılmıştır. Tüm bunlarla beraber Kelâm ile ilgili görüşlerine yeterince değinilmemiş ve kendisinin aynı zamanda iyi bir Kelâmcı olduğu hususu göz ardı edilmiştir. Bu noktadan hareketle kendisinin Kelâm ile ilgili eserleri başta olmak üzere kaynak tarama metodunu kullanarak yapmış olduğumuz bu çalışmada Heytemî'nin Kelâm ilmine olan katkısını inceledik. Bununla beraber asrımızın ciddi problemleri arasında yer alan 'Tekfir' meselesine değinip Heytemî'nin konuya yaklaşımını ele aldık. Ayrıca diğer itikadî mezheplerin de konuya yaklaşımlarına da değindik. Amacımız ilk dönem Kelâmcılarından olan Heytemî'nin Kelâma olan katkısını ve bu yönde yazmış olduğu eserleri belirtip tekfir problemine nasıl yaklaştığını ortaya koymaktır. Bu çerçevede Heytemî'nin Kelâm ile ilgili yazmış olduğu eserler başta olmak üzere onun Kelâmî görüşlerine değinen ve bu görüşleri toplayıp derleyen eserleri inceledik.

Sonuç olarak Heytemî'nin ciddi bir Kelâm âlimi olduğu, kaleme aldığı eserlerle bu alana büyük bir katkıda bulunduğu ve 'Tekfir' tehlikesine karşı Müslümanları ihtiyatlı ve hassas olmaya çağırdığı kanaatine vardık. Heytemî, tekfirin şartları ve engelleri olduğunu belirterek bu şartlar yerine gelmeden asla birinin tekfir edilemeyeceğini belirtmiştir. Her şeyden önce Müslümanların; "Allah kimseyi insanları tekfir etmediğimizden dolayı sorumlu tutmayacaktır. Fakat tekfir ettiklerinden sorumlu tutacaktır." ilkesini şiar edinmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. İslam Tarihi iyi analiz edildiğinde tekfirin temel sebebi, teolojik olmaktan ziyade siyasidir. Günümüz radikal hareketleri, bu argüman üzerinden kendi görüş ve düşüncelerine muhalif olan herkesi tekfir etmektedir. Bu çok sıkıntılı bir durumdur. İşte bu kritik duruma dikkat çeken Heytemî, İslam'ın kimsenin tekelinde olmadığını, tekfir etmenin çok sakıncalı bir durum olduğunu ve bunun Müslümanlara hiçbir faydasının olmadığını belirtmiştir.

Anahtar Kelime: Heytemî, Kelâm, Tekfir.

Giriş

İslam düşünce tarihinde fark edilmeyi bekleyen ve yaşadığı döneme etki edip yön veren birçok İslam düşünürü gelmiştir Bunlardan biri de ilk dönem kelâmcıları arasında yer alan, İslam düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunan İbni Hacer el-Heytemî'dir. Heytemî, her ne kadar fıkıh ve hadis alanlarında şöhret bulmuş olsa da aynı zamanda iyi bir Kelâmcı ve çok yönlü bir İslam düşünürüdür. Heytemî hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak Kelâmî yönüne iyice değinilmediği görülmektedir. Bu eksikliğin giderilmesine katkı sunması adına Heytemî'nin, Heytemî'nin Kelâm ilmine olan katkısını inceledik.

Tüm bunlarla beraber yaşadığı zaman ve zeminin nabzına hâkim olan Heytemî, asrın büyük problemleri arasında yer alan 'Tekfir' ve 'Tekfircilik' hususlarına değinip çözüm için bir takım önerilerde bulunmuştur. Bu gün içler acısı bir halde olan Müslümanlar, her zamandan daha fazla çözüm ve çözüm önerilerine muhtaçtır. İslam dünyası, siyasal-sosyal, mezhebî-dinî çatışmalar ve ayrışmalar bağlamında. Hz. Osman'ın şahadetiyle başlayıp günümüze kadar devam eden bu fitne İslam Coğrafyasını istilâ edip esir almıştır. Bu vahim durumu, sadece birkaç sebebe bağlayarak ve tüm faturayı belirli bir kitleye keserek açıklamaya çalışmak kanaatimizce dürüstçe bir yaklaşım olmayacaktır. Zira durumun bu boyutlara gelmesinin bir değil, birden fazla sebebi vardır. Çalışmamızda toplumu kaosa iten en önemli sebeplerden biri olduğuna inandığımız 'Tekfir' problemini İbni Hacer el-Heytemî'nin penceresinden ele alıp, onun tekfir problematiline bakışını ve bu hassas konuyu nasıl değerlendirdiğini ele aldık.

I. Hayatı

İslam düşünce tarihine adını yazdıran düşünürlerden biri olan ve hayatını öğrenme ve öğretmeye adanmış Heytemî'nin tam olarak adı Şihâbuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nuriddîn Ali b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî'dir.¹ Heytemî, aslen Mısır'ın Selmunt köyündendir. Ailesi daha sonra 'Mahalletü Ebi'l-Heytem' köyüne yerleşmiştir.² Heytemî bu köyde doğmuştur. Doğduğu yere nispeten kedisine el-Heytemî denmiştir.³ Ayrıca kırk yaşından sonra Mekke'ye yerleşip

¹ Heytemî, Şemsüddîn b. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nuriddîn Ali b. Hacer, *el-Fetâva'l-Fikhiyyetu'l-Kubra*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut, ts, c.1, s.3 (Mukaddime); İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Feth Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî, Abdülhay b. Ahmet b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaûfî, nşr. Dârü İbni Kesîr, Beyrut 1986, c. 10, s. 542; Şemsüddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman b. el-Gazzî, *Dîvânu'l-İslam*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c.2, s. 202; Kettânî, Abdülhay b. Abdülkebîr, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcimi ve'l-Meşihati ve'l-Müselâlat*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982, c. 1, s. 337; Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Fâris ez-Ziriklî, *el-Âlam*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, c.1, s. 234; İsmail b. Muhammed Emin el-Babânî el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'Arifîn Esmau'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Daru'l İhyai'l-Turasi'l-Ârabî, Beyrut 1995, c.1, s.146.

² Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., D.İ.A., XIX. s. 531; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcimi ve'l-Meşihati ve'l-Müselâlat*, c. 1, s. 337.

³ İbnü'l-İmâd, *Şezeratu'z-Zehab fî Ahbari Men Zeheb*, c.11, s. 69, 166; ez-Ziriklî, *el-Âlam*, c.1, s.234; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcimi ve'l-Meşihati ve'l-Müselâlat*, c.1, s.337; Numan b. Mahmud b. Abdullah Ebü'l-Berekât Hayruddin el-Âlûsî, *Cilâu'l-Âyneyn fî Muhakemeti'l-Ahmedeyn*, Matbaâtu'l-Medenî 1981, c.1, s.13, 40; Ruhî el-Baa'İbekî, *Mu'cemu'l-Âlami'l-Mevrid*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1995, s. 21; Heytemî, *el-Fetâva'l-Fikhiyyetu'l-Kubra*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, c. 1, s.3. (Mukaddime).

hayatının geri kalanını orada eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam ederek geçirdiğinden ‘el-Mekkî’ diye şöhret bulmuştur. Kendisine ‘İbni Hacer-Taşın oğlu’ denmesinin sebebi, büyük dedesinin insanlarla sadece ihtiyaç halinde konuşması ve bunun haricinde taş gibi yerinde suskun kalmayı tercih etmesidir. Dedesine bu tavrından dolayı ‘Hacer-Taş’ ve onun soyundan gelenlere de ‘İbni Hacer-Taşın çocuğu’ denmiştir.⁴

Heytemî, hicrî onuncu yüzyıl da Memlûkluların iktidarda olduğu bir dönemde Mısır’da hayata gözlerini açmıştır. Fakat kısa bir süre sonra Heytemî yaklaşık on beş yaşındayken Osmanlı Devleti Memlûklular üzerine yürümüştür. Nitekim M. 1516-1517 yıllarında Osmanlı-Memlûk Savaşı patlak vermiştir. Dokuzuncu Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, 267 yıl boyunca Suriye ve Mısır toprakların da hâkimiyet süren Memlûklular İmparatorluğunun iktidarına son vermiştir. Böylelikle Suriye ve Mısır toprakları bundan böyle Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.⁵

Heytemî, yaşamış olduğu yetmiş iki yılın ilk on beş yılını Mısır’da Memlûklular hâkimiyetinde, geriye kalan elli iki yılını ise Osmanlı hâkimiyetinde geçirmiştir.⁶ Ayrıca Heytemî, Osmanlı’nın dokuzuncu halifesi olan (I.Selim) Yavuz Sultan Selim’in h. 923-926/1517-1520⁷ ve onuncu halife (I.Süleyman) Kanuni Sultan Süleyman’ın hükümdarlığına h. 926-974 yıllarında şahitlik etmiştir.⁸

Tarihçiler, İbn Hacer el-Heytemî’nin doğum tarihi hususunda ihtilaf etmiştir. Kaynaklarda Heytemî’nin h. 899/1494⁹, 908/1502¹⁰, 909/1503¹¹, 911/1505¹² yıllarında Recep ayında¹³ doğduğunu ifade eden bilgiler mevcuttur. Bu görüşler arasından tercihe şayan olan tarih Heytemî’nin Recep ayının 909/1503 yılında doğduğudur. Zira Heytemî’nin hayatına vakıf olan öğrencisi Ebûbekir b. Muhammed b. Abdillâh es-Seyfî, hocasının 909/1503 yılında doğduğunu ifade etmektedir.¹⁴

⁴ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, c.1, s. 3. (Mukaddime); Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî” mad., D.İ.A., XIX. s. 531; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

⁵ Muhammed b. Abdulaziz eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî Ârz ve Takvîm fî Dav'i âkide'ti's-Selef*, Daru'l-Minhac, Riyad h.1427, s. 19.

⁶ eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s.19; es-Seyyid Muhammed, “Mısır” mad., D.İ.A., XXIX, s. 563, 564.

⁷ eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s.20; es-Seyyid Muhammed, “Mısır” mad., D.İ.A., XXIX, s. 563, 564.

⁸ eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s.21; Es-Seyyid Muhammed, “Mısır” mad., D.İ.A., XXIX, s. 563, 564.

⁹ İsmail el-Babânî el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, c.1, s. 146; eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî* s. 31,32; Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris*, c.1, s. 338; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

¹⁰ el-Ğazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yâni'l-Mieti'l-'Âşire*, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, c.3, s.113; eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s. 31,32.

¹¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsini Men Ba'de'l-Karni's-Sabî'*, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts. c.1, s.109, s. 31, 32; ez-Ziriklî, *el-Âlam*, c.1, s. 234.

¹² el-Ğazzî, *el-Kevâkib*, c.3, s.111; eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s. 31, 32.

¹³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

¹⁴ Heytemî, *Eşrefü'l-Vesâililâ Fehmi's-Şemâil ve Ma'ahu Cevâhiru'd-Durer fî Menâkibi İbn Hacer*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1998, s. 19; eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s.31, 32; Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî” mad., D.İ.A., XIX., s. 531.

Heytemî'nin babası, kendisi henüz küçük yaşta vefat etmiştir. Daha sonra dedesi, Onu yanına alarak eğitim ve öğretimi ile ilgilendi.¹⁵ Öncelikle Ona, Kur'an'ı Kerim'i tecvitli bir şekilde öğretip hızzettirdi.¹⁶ Daha sonra dedesi vefat edince babasının hocası ve şeyhi Şemsüddîn b. Ebi'l-Hamâil'in ve talebesi aynı zamanda yardımcısı Şemsüddîn eş-Şinnâvî'nin yanında eğitimine devam etti.¹⁷

Önce Tanta'ya daha sonra Kahire'ye gidip Ahmediyye medresesinde ve Ezher'de dersler okudu ve çalışmalar yaptı.¹⁸ Nevevî'nin el-Minhâc adında yazmış olduğu Şâfiî fıkıh kitabını da okutup ezberledi.¹⁹ Henüz yirmi yaşında iken ilmî kabiliyetini hocalarına ispat etmiş, fetva verme seviyesine ulaşmış icazet aldı.²⁰ Bununla beraber kendinden önceki fukahânın eserlerinden istifade ederek yapmış olduğu çalışmalarla müntesibi olduğu Şâfi mezhebinin fikhına büyük ölçüde katkıda bulundu.²¹

Heytemî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da ilmî seviye oldukça yüksekti.²² Mısır'da olmasının avantajıyla Ezher'de Fıkıh, feraiz, tefsir, hadis, kelim, tasavvuf gibi dinî sarf, nahiv, mantık gibi alet, ve tıp, matematik gibi pozitif ilimleri okumuştur.²³ Bununla beraber birçok farklı ilimle uğraşmış alanında uzman âlimlerden ders almıştır. İlmî açıdan çok fazla hızlı ilerleyen Heytemî, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi henüz yirmi yaşlarında Şâfiî fikhında fetva verecek dereceye gelip icazet almış ve yaşadığı dönemin büyük İslam düşünürlerinden biri olmuştur.²⁴

İbn Hacer el-Heytemî'nin doğduğu yılda olduğu gibi vefat ettiği yıl hususunda da tarihçiler ihtilaf etmiştir. Zira mevcut kaynaklarda Heytemî'nin h. 964/1556, h. 973/1565, h. 974/1566 ve h. 995/1587 yıllarında vefat ettiğini bildiren bilgiler mevcuttur.²⁵ Tarihçilerin büyük bir bölümü Heytemî'nin h. 973/1565 ya da 974/1566 yıllarında vefat ettiğini ifade etmiştir. Heytemî'nin hayatını iyi bilen aynı zamanda da öğrencisi olan es-Seyfî ise hocasının h. 974/1566 yılının Recep ayında (3 Şubat) vefat ettiğini bildirmiştir. Heytemî'nin vefat ettiği yer olan Mekke hakkında ise herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.²⁶

¹⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

¹⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

¹⁷ Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris*, c.1, s. 337-338; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., D.İ.A., XIX., s. 531; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

¹⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

¹⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

²⁰ Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., D.İ.A., XIX., s. 531; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

²¹ Bkz. İbrahim Sızgen, "Râfi' el-Kazvîni'nin Fıkıhçılığı ve Bazı Fikhî Görüşleri (Taharet ve Salat Konuları Özelinde)", Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, Sayı, 2, XVII, 208.

²² eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s. 25.

²³ Cezzâr, Abdulmuiz Abdulhamid, *İbn Hacer el-Heytemî*, Kahire 1981, s. 30; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., D.İ.A., XIX., s. 531; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542.

²⁴ Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, c.1, s. 9. (Mukaddime); eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s. 31,32.

²⁵ Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*. c.1, s. 338; Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, s. 39; el-Gazzî, *Dîvânü'l-İslam*, c.2, s. 202; ez-Ziriklî, *el-Âlam*, c.1, s. 234; İsmail el-Babânî el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, c.1, s. 146.

²⁶ ez-Ziriklî, *el-Âlam*, c.1, s. 234.

Heytemî biri otuz üç yaşında diğeri otuz yedi yaşında ve sonuncusu hicrî 940 yılında kırk yaşında olmak üzere hayatında üç kez Mekke'ye hac yapmaya gitmiştir. Son gidişinde kırk yaşında olan Heytemî, geriye kalan ömrünü Mekke'ye yerleşip vefat edene kadar Harem'de ders vermekle geçirmiştir. Cenazesi Mekke'de bulunan 'Cennetü'l-Ma'lâ' kabristanına defnedilmiştir.²⁷

II. İlmî Şahsiyeti Ve Kelâm'a Katkısı

Mısır'da henüz küçük yaşlarda kitap telifine başlayan Heytemî'nin tespit ettiğimiz kadarıyla yaklaşık 117 tane eseri vardır. Bunlardan 92 tanesini öğrencisi olan es-Seyfî zikrederken geriye kalan 25 taneye ise farklı kaynaklarda rastlamaktayız. Küçük yaşta kaleme aldığı ilk eseri ile ilim dünyasında ses getiren Heytemî, telif hayatına dikkatleri üzerine çeken bir başlangıç yapmıştır. Bu eser, Uluslar arası kabul görmüş ve özellikle Şark Medreselerinin olmazsa olmazı olan İbn Malik'in 'Elfiyye' adlı eserine yazdığı şerhtir. Heytemî, hayatının her aşamasını eğitim ve öğretime adanmış ve farklı alanlarda eserler telif etmiştir.²⁸

Heytemî, itikad da Eş'ârî, amel de ise Şafî'dir.²⁹ Genel olarak bu çizgide hareket etmiş ve özellikle imamet hususunda Şiâ'ya karşı Ehl-i Sünnet'in müdafaasını yapmıştır. Hz. Ali'nin fazilet ve üstünlüğünü kabul etmekle beraber imametın sırasıyla üç halifenin hakkı olduğunu savunmuştur. Ayrıca her ne kadar Muâviye, Hz. Ali karşısında haksız olsa da Şiâ'nın Muâviye'yi tekfir etmesinin çok ciddi bir yanlış olduğunu belirtmiş ve bu konuda bir eser kaleme almıştır. Bundan dolayı bazı Şii âlimler, Heytemî'yi ağır bir şekilde eleştirip onu tekfir etmiştir.³⁰

Genel olarak bu çizgide ilerleyen Heytemî bazı konularda farklı düşünüp mezhebine muhalefet ettiği olmuştur. Özellikle Kelam ilmiyle alakalı bazı meselelerde zayıf veya uydurma hadislerle hüküm vermesi genel olarak eleştirilmiştir. Heytemî'nin dikkat çeken görüşlerine örnek olarak; "Allah'ın dünyada görülebileceği, gaybın velilerce bilineceği, kullara ait fiillerde beşer kudretin etkili olamayacağı, Kainâtın "nûr-u Muhammedi"den yaratıldığı, Hz. Peygamber'in kabrinde diri olup velilerin kendisiyle görüşebileceği, Kur'an okumanın bedenî hastalıkları da iyileştirebileceği..."³¹ gibi bazı düşüncelerini verebiliriz. Aynı zaman da hadis âlimi olan Heytemî'nin zayıf veya uydurma olduğu söylenen hadislerle iştigal etmesi, ehl-i hadis alimlerince tenkid edilmiştir.

²⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. 10, s. 542; Ziriklî, *el-'Alâm*, I, 234; Muhyiddîn Abdulkadir el-Âyderûs, *en-Nûru's-Sâfir ân Ahbari'l-Karni'l-Âşır*, Darul'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405, s. 390; eş-Şayî, *Ârau İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s.34; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c.1, s.338; Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehretu'l-Hayati'd-Dünya*, thk. Abdulfettah Muhammed, Mektebetu İsa, 1967, c.1, s.435; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, c.1, s.109; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 531; İsa Uysal, *İbn Hacer el-Heytemî*, Ankara 2015, s. 14.

²⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, c.10, s. 543.

²⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 542; İsmail el-Babânî el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî*, c.1, s. 146.

³⁰ Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., D.İ.A., XIX., s. 532.

³¹ Heytemî, *et-Taarrufu fi'l-Asleyn ve't-Tasavvuf*, Mektebetü't-Tarakî el-Osmaniyye, 1330, s. 109-111; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., D.İ.A., XIX., s. 532.

Heytemî'nin diğeri bir özelliği mutasavvıf olmasıdır.³² “et-Taârrufu fî'l-Asleyn ve't-Tasavvuf” adlı eserinde de ifade ettiği gibi; ona göre tasavvuf iman ile amelin birleşimidir. İnanç esasları ve fıkıh birer asıdır. Tasavvuf ise bunların birleştirilip pratiğe dökülmüş halidir. Heytemî'nin iyi bir mutasavvıf olması Kelam alanında ki görüşlere de etki etmiştir. Ancak şu hususun altını çizmeliyiz; Heytemî'de mutlak bir tasavvuf anlayışı yoktur. Zira O, Kur'an ve sünnet bütünlüğünde bir tasavvufa inanmaktadır. Bunlardan yoksun bir tasavvufun sadece sapıklık ve biât olduğunu düşünmektedir.³³

Kelam ilmiyle alakalı meseleleri değerlendirirken bir ‘Sûfi’ penceresinden baktığını ve bundan bağımsız hareket etmediğini söyleyebiliriz. Hatta ‘Sûfi’ oluşu sebebiyle “ez-Zevacir ân iktirafi'l-Kebair” adlı eserinde 467 civarında birçok günahı kebire (büyük günah) addedip bunları işleyenleri ‘Mürtebibu'l-Kebâir’ diye nitelendirmiştir. Bazı düşünürler, Heytemî'nin bu yüzden İbni Teymiye'ye muhalefet ettiğini ve İbni Teymiye'nin demediği şeyleri ona nisbet ettiğini ifade etmiştir.³⁴

III. Kelâm İle İlgili Kaleme Aldığı Eserler

Heytemî, Kelam ile alakalı da birçok eser kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kelam ile ilgili eserleri şunlardır;

- 1) el-Îlam bi Kavâfi'l-İslam; Eser 1310 senesinde Meymene'de tab'edilen “ez-Zevacir ân iktirafi'l-Kebair” adlı kitabın ikinci cildinde mevcuttur. Burada Heytemî, imana zarar veren sözlerin neler olduğu ve bunlardan uzak durulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca söylendiği takdir de kişiyi dinden çıkararak sözlerin neler olduğu ve dört mezheb imamlarının bu husustaki görüşlerinin ne olduğunu ifade etmiştir.
- 2) Beyanu Hakkiyyeti Hilafeti's-Siddîk ve İmâreti İbni Hattab; Bu kitabın ismini İbni Hacer, es-Sevaîk adlı eserinde zikretmektedir.³⁵ Bu eserde Hz. Peygamberden sonra hilafet makamına en layık olanın kim olduğu üzerinde durmuştur. Heytemî, halifelğe öncelikle Hz. Ebubekir'in sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin layık olduğunu belirtmiştir. Bu hususta Şîâ'nın iddialarının yersiz olduğunu ifade edip reddiye niteliğinde cevaplar vermiştir. Heytemî bu eseri önce müstakil olarak yazmıştır. Fakat daha sonra kitaba bir takım eklentiler yapıp muhtevasını genişletmiştir. Böylelikle kitap daha büyük bir hacme sahip olup “es-Sevaîku'l-Muhrike âla ehl'r-Refdi ve'd-Dalali ve'z-Zendeke” adı ile anılmıştır.
- 3) Tuhfetu'z-Zuvvar ilâ Kabri'n-Nebiyi'l-Muhtar; Heytemî, bu eseri Hz. Peygamberin kabrinin ziyaretinin adabı, ondan şefaahat istenmesinin caiz olması ve ziyaret edilmesi gereken yerler hakkında yazmıştır.
- 4) Tathîrû'l-cenân ve'l-lisân âni'l-Havdi ve't-Tefevvuhi bi Selbi Muâviye b. Süfyan maâ'l-Medhi'l-Celf ve İsbati'l-Hakki'l-Âlî li Mevlânâ emîri'l-Mü'minîn Âlî; Bu kitapta İbni Hacer, Hz. Muaviye'nin faziletinden ve üstün meziyetlerinden

³² Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 337.

³³ Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî” mad., D.İ.A., XIX., s. 532.

³⁴ el-Âlûsî, *Cilâu'l-Âyneyn fî Muhakemeti'l-Ahmedeyn*, c. 1, s. 73, 81.

³⁵ el-Heytemî, *es-Sevaîku'l-Muhrike âla ehl'r-Refdi ve'd-Dalali ve'z-Zendeke*, thk. Abdurrahman b. Abdullah, Müessesetü'r-Risale, Lübnan 1998, c.1, s.5.

bahsetmiştir. Şiâ'nın Hz. Muaviye hakkında ki iddialarını reddedip bu husustaki soruları cevaplamıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin daha üstün olduğunu ve Hz. Muâviye ile anlaşmazlıklarında Hz. Ali'nin haklı olduğunu ve Hz. Muâviye'nin yanlış hareketlerde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶

- 5) et-Taârufu fi'l-Asleyn ve't-Tasavvuf; İbni Hacer, bu kitabında Usûlü'l- fıkıh, Usûlü'd-Dîn ve Tasavvuf ilimlerinden özetle bahsetmiştir.³⁷
- 6) el-Cevheru'l-Munazzam fi Ziyareti'l-Kabri'l-Mukerrem; Kabir ziyaretinin şirk olmayıp meşrû olduğunu ve bu ziyaretlerde yapılması-yapılmaması gerekenlerin ne olduğu hususunda yazılmış bir eserdir.³⁸
- 7) ed-Dureru'z-Zahire fi Keşfi Beyani'l-Âhire; Kitap hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak isminden de anlaşılacağı üzere kitap ahiret hallerinden bahsetmektedir.
- 8) ez-Zevacir ân iktirafi'l-Kebair; İbni Hacer, bu eserde büyük günahları ve bu günahlara verilmesi gereken cezaları saymıştır. Bu günahların sayısının 467 civarında olduğunu ifade etmiştir. Bu kitap daha çok helal ve haram üzerinde durduğundan dolayı fıkıh kitabı kabul edilmiştir. Ancak mürteku'l-kebîre kelamın konusu olduğu için eseri burada zikrettik.³⁹
- 9) Şerhu Âkideti İbni Ârak; Bu kitap hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak şu var ki eserlerine iyi bir şekilde vakıf olan öğrencisi Seyfi, kitabın yarıda kaldığını tam olarak bitirilmediğini ifade etmiştir.
- 10) Manzume fi Usûli'd-Dîn; Bu kitap hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Öğrencisi Seyfi böyle bir kitabın varlığından bizlere söz etmektedir. Kitabın isminden Kelam ilmi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.
- 11) Şerhu'l-Manzume fi Usûli'd-Dîn; Bu kitap, Heytemî'nin kendi eseri üzerine yazmış olduğu bir şerhtir. Yine bu kitabı öğrencisi Seyfi'den öğrenmekteyiz.
- 12) es-Sevaîku'l-Muhrike âla ehl'r-Refdi ve'd-Dalali ve'z-Zendeke; Heytemî, bu kitapta sahabelerden, İslam Tarihinde ki hilafet tartışmaları, imamet hususu ve ehl-i beyt konularına değinmiştir. Hulefâ-yi Raşidîn'in hilafetlerinin meşrû olduğunu savunmuş ve aksini düşünen Şiâ'ya reddiyeler niteliğinde cevaplar vermiştir.⁴⁰
- 13) el-Kavlü'l-Muntazar fi Âlamati'l-Mehdiyyi'l-Muntazar; Bu kitapta, günümüze kadar tazeliğini korumuş olan Mehdi tartışmalarına değinmiştir. Bu hususta ki delilleri zikredip konuyu açığa kavuşturmaya çalışmıştır. Kitab'ı Müşerref Gözcü, "Beklenen Mehdi'nin Alametleri" adıyla 1985 ve 1986 yıllarında Türkçeye tercüme etmiştir.⁴¹
- 14) Risaletü'l-Kader; Kitap hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Fakat kitabın isminden de anlaşıldığı üzere eserin kader hakkında olduğu ve Kader inancını savunmaya yönelik yazıldığı anlaşılmaktadır.

³⁶ ez-Zirikli, *el-Âlam*, c.7, s. 262.

³⁷ Kallek, Cengiz, *İbn Hacer el-Heytemî*" mad. D.İ.A, s. 533

³⁸ ez-Zirikli, *el-Âlam*, c.1, s. 234.

³⁹ ez-Zirikli, *el-Âlam*, c.1, s. 234.

⁴⁰ Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, c. 1, s. 337; Zirikli, *el-A'lâm*, c.1, s. 234; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, c. 10, s. 543; ez-Zirikli, *el-Âlam*, c.1, s. 234.

⁴¹ Kallek, Cengiz, *İbn Hacer el-Heytemî*" mad. D.İ.A., s.533

IV. Küfür Kavramı

Küfür kelimesi، كُفْرٌ يَكْفُرُ “Kefere-Yekfuru” nun mastarıdır. Luğat anlamı; Örtmek, Kapatmak, gizlemek üstünü örtmek, isyan etmek, karşı gelmek gibi anlamlara gelmektedir. Hakkı örtmek, kalpteki imanı örtmek anlamına geldiğinden imanın zıddı olarak kabul edilmiştir. Tohumu yerin altına katıp üzerini toprak ile örttüğünden çiftçiye, gündüzü giderip karanlığıyla dünyayı örttüğü için geceye, karayı örttüğü için denize, havayı kapadığı için kara bulutlara ve kılıncın kını gibi bir şeyi içine alıp örten her şeye ‘kafir’ denmiştir.⁴² Ayrıca Meyve tomurcuğuna kâfur, kalça etine kâfire ve bazı ibadetler ve tövbeye de bir takım günahları örttüğünden dolayı keffâre denilmiştir.⁴³

Istılahta ise “Allah’tan vahiy yoluyla gelip Peygamber’in tebliğ ettiği kesinlikle bilinen dinî bir esası inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetmek.”⁴⁴dir. Küfür, imanın zıddı olan inkârdır. Peygamberin Allah’tan getirdiği şeylerden birini dahi olsa yalanlamak veya kabul etmemek küfürdür.⁴⁵ İzutsu’ya göre küfür, ilk önce sıradan bir nankörlük anlamında kullanılıp daha sonra geniş bir anlam olan Allah’ın yaptığı iyiliğe, verdiği nimete karşı yapılan nankörlük anlamını kazanmıştır. En son aşamada ise imanın zıddı olan inkâr manasında kullanılmıştır. Bundan dolayı mü’min kelimesine karşılık olarak kâfir kavramı kullanılmıştır.⁴⁶ Kısacası İslam’ın temel iman esasları "Âmentü" formülüyle kısaca özetlenmiştir. İman esaslarından birini reddeden kişi mümin olamaz. Kur’an’da küfür kavramı farklı şekil ve kalıplarla toplam kırk bir yerde geçmektedir.⁴⁷

Heytemî, küfrü altı kısımda değerlendirmiştir.

- i) Küfrü İnkârî: Hem kalp hem de dil ile tevhide reddedip inanmayan kimsenin inkârına denir. Bu küfür, açık ve aşikâr olup tespiti kolaydır. “كُفْرًا سَوَاءً عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” “Küfre saplananlara gelince, onları

⁴² Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzibu'l-Lugat*, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut 2001, c.10, s.110; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Daru Sadır, Beyrut 1990, c.5, s.144; Râğib el-İsbehani, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 653; Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgaffar, Dârü'l-İlm, Beyrut 1987, c.2, 808; Firuzabâdi, Muhammed b. Yakûb eş-Şirâzi, *Kâmusu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005. c.1, s.471; bkz. Ramazan Şahin, *İman Küfür ve Nifaka Talluk Eden Amellerle İlgili Hadislerin İncelenmesi (Sahihi Buhari Özelinde)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011; Munkiz b. Mahmud es-Sakkar, *et-Tekfir ve Davabituhu*, Rabitatu'l-Âlemi'l-İslamî, s.9.

⁴³ Geniş Bilgi için bkz., Râğib el-İsbehani, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, s. 653; el-Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhit*, s. 424-425, İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 12/118-119; Ramazan Şahin, *İman Küfür ve Nifaka Talluk Eden Amellerle İlgili Hadislerin İncelenmesi (Sahihi Buhari Özelinde)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

⁴⁴ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, IX, 383-384; Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedâni, *el-Muhtasar fi Usûli'd-Din*, Mısır 1971, I, 223.

⁴⁵ Muhammed b. Cerir Ebu Câfer et-Taberî, *et-Tabsîr fi maâlimiddin*, thk. Ali b. Abdülaziz, Daru'l-Âsime 1996, c.1, s.123, 126, 127; Takiyyuddin Ebu Abbas Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetava*, thk. Abdurrahman b. Muhammed, Macmau Melik Fahd, Medine 2005, c.7, s.102, 262, 548, 660; el-Heytemî, *es-Sevaiku'l-Muhrike*, c.1, s.132,133.

⁴⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev., Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Nesriyat, İstanbul, ty. s. 29-30, 166.

⁴⁷ Tuğba Cansever, *Radikal İslami Söylemlerde Kullanılan Kavramların Kur'an'da İfade Ettiği Anlamlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Şubat, 2007, s. 19.

uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”⁴⁸ ayetin de geçen küfür, bu küfürdür.

- ii) Küfrü-Cühudî: Kalbi ile tevhidi bilip tanınmasına rağmen dil ile bunu ikrar etmeyip kabullenmeyen kimsenin küfrüdür. فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ “(Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti inkârcıların üzerine olsun” ayetin de ise küfürden cühud kastedilmiştir. İblis’in küfrü bu başlık altına girer.
- iii) Küfrü’l-Muâne-de-Küfrü İnadî: Bu, kalbiyle tevhidi anlayan, mantıklı bulan ve diliyle de bunu zaman zaman tasdik edenlerin küfrüdür. Ancak bu kişiler kıskançlık vb. ahlakî zaâflarda bulunup Müslüman olayı kendilerine yediremediklerinden iman etmezler.⁴⁹
- iv) Küfrü-Nifakî: Dil ile iman edip kalp ile inkar etmektir. Bu itikad açısından münafıklıktır. Ebu Talib bu gurup içindedir. Zira kendisi;

وَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ دِينَ مُحَمَّدٍ مِنْ خَيْرِ أَدْيَانِ الْبَرِيَّةِ دِينًا

لَوْلَا الْمَلَامَةُ أَوْ جِدَارُ مَسْبَةِ لَوَجَدْتَنِي سَمْحًا بِذَلِكَ مُبِينًا diyerek aslında Hz. Peygamberin hak din üzerine olduğunu ve kavminin kendisini kınamasından korkmasa ona tabi olacağını ifade etmiştir.⁵⁰

- v) Küfrü Cehlî: Farkında olmadan veya bilmeyerek kişinin küfre sokacak söz, fiil ve davranışlarda bulunmasıdır. Bu küfür kişinin kasıtlı yaptığı bir şey olmadığından imanına zarar vermez ve onu dinden çıkarmaz.⁵¹
- vi) Küfrü Âmelî: İman etmekle beraber bir müminin imanının gereği olan ibadetlerini yerine getirmemesidir. Farzları terk etmesi ve haram ile hemhal olmasıdır. Bu çeşit küfür de kişiyi dinden çıkarmaz.⁵²

V. İslam Düşüncesinde Tekfir Problemi

Tekfir كفر “ke-fe-re” fiilin tef’il babından masdarı olup, inanç sahibi birisinin, kendisinin de mensubu olduğu inançtaki başka bir kişiyi bilinçli bir şekilde inkârcı ve kâfir saymasıdır. Yani başkalarını kasıtlı olarak iman sınırlarının dışına çıkmakla itham etmektir.⁵³

Çalışmamızda, tekfirin ahiret boyutunu değil dünya boyutunu değerlendirdik. Böylelikle tekfirin dünyadaki hükmü ve sosyal hayatta doğuracağı sonuçları ele aldık. Konuyu biraz açacak olursak Ehl-i Sünnet, Ehl-i kıblenin tekfir edilmesine şiddetle karşı

⁴⁸ Bakara, 2/6.

⁴⁹ A. Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 59.

⁵⁰ Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c.5, s.144; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Lugat*, c.10, s.110-111; Cevherî, *es-Sıhah Tacü’l-Lüğa*, c.2, 808; Firuzabâdi, *Kâmûsu’l-Muhit*, c.1, s.471.

⁵¹ Küfür çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 41-42; Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 59.

⁵² Ali b. Muhammed İbn Ebi’l-İzz, *Şerh-i Akiddetu’t-Tahavîyye*, 1992, I/445-446.

⁵³ Esen, Muammer, “*Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları*”, A-İFD. cilt 52, sayı 2, s. 98; Geniş Bilgi için bkz., Râğıb el-İsbehani, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an*, s. 653; el-Firûzâbâdi, *Kâmûsu’l-Muhit*, s. 424-425, İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, 12/118-119 ; Ramazan Şahin, *İman Küfür ve Nifaka Talluk Eden Amellerle İlgili Hadislerin İncelenmesi (Sahihi Buhari Özelinde)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011; ayrıca bkz. “*İslamcı Hareketlerin en büyük açmazı; tekfir*” Kıyasettin Koçoğlu, Ortadoğu Sempozyumu.

çıkıştır. Ancak bununlar beraber bazı guruplar aşırıya kaçıp birbirilerini tekfir etmiştir. Birbirlerini en çok tekfir ettiği hususlar; Allah'ın sıfatları, insan fiilleri, halku'l-Kur'an, ru'yetullah, kabir hayatı, ecel, rızık gibi inanç ile alakalı itikadî meseleleridir.

Kur'an ve Sünnet ışığında olayı değerlendirdiğimizde Hz. Peygamberin, insanların hangi gerekçe ile İslam'ı kabul ettiğine bakmaksızın dini tasdik eden herkesi Müslüman olarak kabul edip hiç kimseyi tekfir etmemesi oldukça dikkat çekicidir. Hatta Medine döneminde İslam toplumu içinde Kur'an'ın kendilerini azapla tehdit ettiği münafıkların varlığını bilmesine rağmen kimseyi tekfir etmemesi Hz. Peygamberin bu konuda ki hassasiyetini gözler önüne serip, alınması gereken mesajı açık bir şekilde vermektedir. Ayrıca Kur'an, kalplerine iman girmemesine rağmen Müslüman olduklarını ifade eden Bedevileri İslam dairesi içerisinde kabul etmiştir.⁵⁴

Ashabı Kiram da tekfirden şiddetle sakınmıştır. Hz. Ali'ye karşı isyan eden Hâricîler, "Hüküm vermek yalnızca Allah'a aittir"⁵⁵ mealindeki âyetini kendilerine göre yorumlayarak Hz. Ali'nin, Muâviye ile ihtilafında tahkime gitmesini, tekfir sebebi sayıp onu dinden çıkmakla itham etmiştir. Hz. Ali ise kendisine Cemel ve Sıffin ehlinin küfre düşüp düşmediğini soranlara cevap olarak "لا إخواننا بغوا علينا" Hayır kesinlikle, Sadece Kardeşlerimiz bize isyan etti." diyerek onları tekfir- etmekten uzak durmuştur.⁵⁶ Serahsî bu durumu değerlendirirken şu hususa dikkat çekmektedir; Hz. Ali, onların yanlış tevellere dayanarak yaptıkları bu ağır ithama karşı onları tekfir etmemiş ve yanlış da olsa bir âyetin teviline (yorumuna) dayanmaları sebebiyle onları 'din kardeşleri' olarak nitelemiştir.

Tarihsel süreçte Tekfir ve tekfircilik, hicrî I. asırda Hz. Peygamberin vefat etmeden önceki durumu ve sonrası meydana gelen siyasî kargaşa ile baş gösterip günümüze kadar devamedegelmiştir. Özellikle on iki yıl iktidarda kalan (644-656) Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan siyasî anlaşmazlıklar, problemin büyüyüp gelişmesine sebep olmuştur. Yaşanan siyasî kargaşa, Hz. Osman'ın şahadeti (M. 656) ile daha kötü bir hal almış, tartışmalar alevlenmiş, telafisi mümkün olmayan yanlışlar yapılmış ve başlangıçta siyasî olan bu tartışmalar daha sonra ki dönemlerde itikadî problemlere dönüşmüştür. Zira Hz. Ali hilafetinde (656-661) siyasî kargaşanın artması, iç savaşların çıkması ve özellikle Tahkim olayı; günümüzde mevcudiyetini koruyan radikal ve tekfirci gurupların doğmasına zemin hazırlayıp itikadî temellerini atmıştır. İslam tarihinde işte bu dönem, "fitne dönemi" olarak tesmiye edilmiştir.

Geçmişten günümüze Batı dünyası, Müslümanların dâhilî problemi olan Tekfir problemini, sürekli kendi çıkarları için Müslümanların aleyhinde etkin bir silah olarak kullanmıştır. Böylelikle İslam âleminin bir araya gelip bir çatı altında toplanmasına engel olmaya çalışmıştır.

Tekfir hareketi ahlakî, teolojik ve bilgi bakımından birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Tekfir bağlamında söylenecek her söz, objektiflikten uzak bir yorumdur. Yorumun

⁵⁴ Hucûrât, 49/14.

⁵⁵ En'âm: 6/57.

⁵⁶ Taberî, *el-cami li ahkâmi'l-Kuran*, 16, 324.

ise yanlış olabilme ihtimali herkes için var olabileceğine göre, hiç kimse mutlak hakikatin kendi indinde oluşunu iddia edemez. Hz. Peygamberden sonra hiç kimsenin, din ve Allah adına konuşarak imanını kimde olup olmadığına hüküm verme yetkisi yoktur.

İslam tarihinde tekfirliğin ilk mümessilleri Haricî taifesidir. Hariciler, İslam düşünce tarihinde sistematik bir şekilde tekfiri başlatan ilk gruptur. Bu problem günümüze kadar bir çığ gibi büyüyerek şiddetini arttırmış ve İslam âleminde telafisi mümkün olmayan yaralar açmıştır. Haricîler, oldukça rahat davranarak kendi fikir ve düşüncelerine katılmayanları ve özellikle ‘Mürtekibu’l-Kebire’ dediğimiz büyük günah işleyen kişileri tekfir etmiştir.

Bunlar, hilafetinin son altı yılında yapmış olduklarından dolayı Hz. Osman’ı, Tahkim olayında ‘Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyip!’ hakemin hükmüne rıza gösterdiği için Hz. Ali’yi ve büyük Sahabeler dâhil kendileri gibi düşünmeyen birçok müslümanı, dinden çıkmak ile itham edip onların mürted olduklarına hükmetmiştir.⁵⁷

Yine tekfir de başı çeken mezheplerden biri de Şiâ’dır. Zira Şiâ, kurgusal bir tarih üzerinden başta Sahabe’yi, arkasından Tabiin neslini, onun arkasından onları sevenleri tekfir ederler, Ehli Beyt meselesini siyasallaştırarak, ümmetin büyük bir kısmını töhmet altında bırakırlar.

Şiâ içindeki en mutedil ve Ehl-i sünnete yakın gurup olan Zeydiyye’ye göre mürtekibu’l-Kebire dediğimiz büyük günah işleyen kişi tövbe etmeden ölürse ebedî olarak Cehennem’de kalacaktır. Şiâ’nın diğer guruplarında ise tekfir çok daha fazladır. Hatta İran’ın resmi mezhebi olan İmamiyye mezhebinin Kamiliye koluna göre Hz. Ali’ye hakkını vermediği için tüm Sahabe kâfir olmuştur. Ali’de onların bu hükmüne ses çıkarmayıp hakkını talep etmediği için mürted olmuştur.⁵⁸

Asrımızda Haricîlerin açmış olduğu bu yolda giden ve onların menhec ve metodunu takip eden “Deaş-İşid, el-Kâide, Haşdi Şâbi” gibi radikal örgütler hala mevcuttur. Bu örgütler yeni ve farklı isimler altında hareket edip tekfirci bir yaklaşım sergileyerek İslam âlemini vahim bir kaosa sürüklemektedir. Savaş esnasında dahi hayvanların, bitkilerin, çocukların ve kadınların haklarını koruyan ve onlara zarar verilmemesini emreden İslam’ın bu günkü yaşanan kaosa referans gösterilmesi asla gerçekçi değildir. Zira Kuran’daki insan onurunu koruyucu bir işleve sahip olan cihad ile bu gün emperyalizmin yönetmenliğinde sergilenen oyunun doğurduğu sonuçların İslam’a nisbet edilmesi kabul edilir bir şey değildir.

Tüm bu olanlara karşı alınması gereken bir takım tedbirler vardır. Bu tedbirlerin başı ‘İttihad-ı İslam’dır. Müslümanlar, tüm ayrıştırıcı vasıflarını bir kenara bırakmalı, ihtilafa medar olan konuları gündeme getirmemeli ve ortak yönlerini mevzu bahis etmelidir. Bununla

⁵⁷ Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Fırak ve Beyanu’l-Fırkati’n-Naciye*, Daru’l-Âfaki’l-Cedide, Beyrut 1977, s. 99, 125, 307; Ebu’l-Fetih Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, *el-Milel ve’n-Nihal*, Müessesetü’l-Halebî, ts. c.1, s.116-118; Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat, Ankara 2000, s.142.

⁵⁸ Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, 32-35 ve 51; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 91-93; Halil Aydınalp, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı: 46, Nisan 2014, s. 8.

beraber birbirlerini sevmeli, korumalı, birbirilerine güvenmeli ve güven vermelidir. Kardeşliğin en büyük göstergesi olan yardımlaşmayı kendine şîâr edinmelidir. Tüm bunları sağlayacak olan yegâne kuvvet imandır. İslam Alemi, ya çok hızlı yayılan bu öldürücü hastalığa karşı ‘İttihad-ı İslam’ reçetesini kullanarak bu hastalıktan kurtulacak ya da yaşanacakların faturası hep beraber ödeyecektir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin tekfir nazariyesi, çok hassas ve dengeli bir terazi misalidir. Tekfiri bir hastalık olarak görüp ümmeti bu tehlikeye karşı dikkatli olmaları hususunda uyarmıştır. Prensipten seçtikleri ilke, “Sarih İslam’ı ancak sarih küfür bozar.” ilkesidir. İmâm Âzam Ebu Hanife (v. 150/767) bu konuda: “Bir insanın mümin olmasını sağlayan şey neyse, kâfir olmasını sonuç veren şey de onu inkâr etmesidir. Bidatçıların kusurlarından biri de, birbirlerine tekfir etmeleridir. Ehl-i Sünnetin en güzel tarafı da, yaptıkları yanlışlardan dolayı birbirlerini tekfir etmemeleridir.” diyerek hem kendisinin hem de Ehl-i sünnet’in konu ile alakalı görüşlerini özetlemiştir.⁵⁹ İmâm Şâfi’de (v. 204/819) “Ben Ehl-i hevâ ve bidatten hiç bir şahsın şahadetini reddetmem.” diyerek Ebu Hanife’nin sözünü teyid etmektedir. Yine Aliyyu’l-Kâri de benzer bir şekilde: “Bid’at ehlinin kötü taraflarından biri, birbirlerini tekfir etmeleridir. Ehl-i sünnetin güzel yönlerinden biri ise tekfir etmeyip, hatalı saymalarınıdır”⁶⁰ diyerek bu görüşü desteklemektedir.

İmâm Şevkanî’de :“Bilinmelidir ki, Müslüman bir şahsiyetin dinden çıktığına ve küfre girdiğine hüküm vermeye kalkışmak -elinde güneşten daha açık bir delil olmadıkça- Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kul için münasip bir şey değildir.”⁶¹ diyerek durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Hatta kendilerini Selefî olarak nitelendiren, insanları rahat bir şekilde tekfir etmekte bir sakınca görmeyen ve söylediklerine İbn Teymiyye’yi (v. 728/1328) referans gösterenlere karşı İbn Teymiyye’nin kendisi şöyle cevap vermektedir: “Hiçbir Müslüman’ı, işlemiş olduğu bir fiil veya ehl-i Kiblenin hakkında münakaşa ettiği meseleler gibi, herhangi bir meselede, düşmüş olduğu hata yüzünden tekfir etmek câiz değildir. Selef’in birçok meseleyi tartışmasına rağmen, onlardan hiç birisinin, muayyen bir kimseyi ne küfür ve fâsıklıkla, ne de isyanla suçladıklarına şahid olunmamıştır.”⁶², “Tekfir şer’î bir hükümdür ve ancak şer’î delillerle sabit olur...”⁶³

İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223); haram olduğu kesin olan zina yapmak, domuz eti yemek gibi günahları helal kabul etmenin kişiyi dinden çıkarıp küfre soktuğunu, ancak bu inanç ve görüşün te’vil temelli olması durumunda hükmün değiştiğini ifade eder. Bu durumla ilgili Hâricîleri örnek verir. Hâricîler, Hz. Ali ve taraftarları başta olmak üzere müslümanların öldürülmesini helal saymıştır. Bunun ötesinde, müslümanların kanlarını akıtmayı kendilerince Allah’a takarrub (yakınlaşma) için bir vesile olarak algılamıştır. Tüm bunlara rağmen Ehl-i

⁵⁹ Ali el-Kâri, Ebül-Hasen Nûrüdî b. Muhammed, *Şerhul-Fıkhil-ekber*, (trc. Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul 1981, s. 429.

⁶⁰ Aliyyu’l-Kari, *Şerhu Fıkhı’l-Ekber*, s. 243.

⁶¹ Şevkanî, “*es-Seylü’l Cerrâr ala Hadâiki’l Ezhâr*”, 4/578.

⁶² İbn Teymiyye, *Mecmû’l-Fetâvâ*, 12/180.

⁶³ İbn-i Teymiyye, *Mecmuu’l-Fetâvâ*, 17/78.

sünnet, Haricîleri, tekfir etmekten uzak durmuş hatta Hz. Ali'nin katili olan İbn Mülcem'i bile tekfir etmemiştir. Bunun sebebi Hâricîlerin, yanlış eylem ve söylemlerini te'vil yoluyla bile olsa Kur'an'a istinad etmeleridir. Zira genel kabul şudur ki, "te'vil varsa tekfir yoktur".⁶⁴

Tekfir problemi, hem Kelam ilminin hem de Fıkıh ilgi alanı içine girmektedir. Zira Kelam ilmi, kişinin hangi durumlarda imandan çıkacağı hususunu, bunun sonucu olarak mümin vasfını kaybetmesi durumunu ve iman ile küfrün muhtevasının ne olduğu ile hangi durumlarda değişkenlik göstereceğini incelemektedir. Fıkıh ilmi ise bunun hükmi boyutuna bakıp böyle bir durumda kişinin hükmen mürted olacağı ve buna uygulanacak olan dünyevî yatırımlar ile ilgilidir. Böyle bir durumda tekfir edilen kişi ile alakalı uygulanması gereken şeyler değişmektedir. Velayet hakkının ve nikâhın iptal olması, mirastan mahrum edilmesi, diyet, yargılanma ve cenaze defni gibi hususlarda ayrı mir muameleye tabî tutulması vb. hükümler değişen uygulamalara birer örnektir.

Tekfir, şiddetle uzak durulması gereken ve adeta bir kanser hücresi gibi bulaştığı yerlere çabuk yayılıp oralara ölüm ve kaos götüren küresel bir hastalıktır. Bu hususta Ehl-i sünnet'in görüşleri açık ve nettir. Zira onlar, tekfirin ancak zahiri apaçık bir alamet ile mümkün olacağını aksi halde bunun imkânsız olacağını savunmuştur.

Eş'arî-Mâturîdî kelamcılara göre tasdik imanın rüknü, ikrar ise şartıdır.⁶⁵ Ehl-i sünnet âlimlerine göre imanî hususlarda asıl olan dilin değil kalbin tasdik etmesidir. Hariciler ise, imanı şöyle yorumlamışlardır; 'İman kalbin tasdik etmesi dilin de bunu ikrar etmesi ve kişinin İslam'ın tüm emirlerini yerine getirmesidir.'

Ehl-i sünnet'in kanaatine göre, birinin tekfir edip mürted olduğunu ilan edebilmek için doksan dokuz delil bulsan fakat Müslüman olduğuna dair de bir delil bulursa, o kişi tekfir edilemez.⁶⁶ Gazalî'ye göre "...Hemen tekfir yolunu tutmak cahillerin şiarıdır..."⁶⁷ Ayrıca Gazzâlî, bir Müslüman'ı tekfir etmenin onun kanını akıtmayı, malını almayı helâl saymak gibi hukukî, cehennemde ebedî kalmak gibi uhrevî sonuçlar doğurduğunu ve bunun için basite alınmaması gerektiğini düşünmektedir.⁶⁸

Çalışmamızda iyi bir kelamcı ve aynı zamanda iyi bir fakih olan İbni Hacer el-Heytemî'nin Kelamî kimliği üzerinden konu ile alakalı görüşlerine değinip bunları genel bir perspektifte değerlendirdik.

VI. İbni Hacer El-Heytemî'nin 'Tekfir' Problemine Bakışı

İbni Hacer el-Heytemî, Kelamın diğer konularını ele alıp incelediği gibi tekfir meselesini de geniş bir perspektifte analiz etmiştir. Tekfirin tanımı, haksız yere tekfir

⁶⁴ Bkz. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1997, XII. 276-277.

⁶⁵ Klavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 33-35.

⁶⁶ Aliyyu'l-Karî, *Şerhu'ş-Şifa*, Kahire 1307. II/502; Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", s. 9-10.

⁶⁷ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Faysalu't-tefrika beyne'l-islam ve'zzenâdika*, Dımeşk, 1993, s. 56.

⁶⁸ Gazzâlî, *Faysalu't-tefrika beyne'l-islam ve'zzenâdika*, s. 23.

etmekten sakınmak ve bu tür hassas konularda ihtiyatlı davranmak, tekfiri engelleyen durumlar, tekfirden neyin baz alınacağı (zahir mi batın mı) gibi konular üzerinde durmuştur.

Özellikle “el-İlam bi Kavatî'l-İslam” adlı eserinde tekfirin hangi gerekçelerle yapılabileceğini ve tekfirin şartlarının neler olduğunu belirtmiştir. Heytemî'nin bu eseri hem nakillerden hem de kendi şahsî görüşlerinden müteşekkildir. Konu ile alakalı görüşleri nakledip son olarak kendi düşüncesini de beyan etmiştir.

Heytemî tekfirin tanımını şöyle yapmaktadır; *كفر المسلم أي قطعه للإسلام* “Müslümanın kâfir olması; İslam ile olan bağı koparmasıdır. Bu bağı koparmak; küfrü gerektirecek bir niyet, söz veya davranışta bulunmak, inat ederek bu yanı sıra direktmek ve açıkça kutsal ile alay etmesi ile olur.”⁶⁹ Büyük Eşârî âlim en-Nevevî'de; “الردة هي قطع الإسلام بنية، أو قول كفر، أو فعله، سواء قاله استهزاء، أو عناداً، أو اعتقاداً” diyerek Heytemî'yi teyid etmektedir.⁷⁰

Ayrıca yaratılmışsa secde etmek, başkası adına kurban kesmek, kutsal bir metni pisliğin içine atmak, şeriat ile dalga geçip küçümsemek de bunun örneklerindedir. Hatta İbn Hacer, kişi küfrü gerektirecek bir şeyi içinde gizleyip dışa vurmasa (izhar) bile bu durumun o kişinin küfrü için yeterli olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Böyle birinin öldükten sonra Müslümanların mezarlarına gömülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷² Ehl-i sünnetin iki temel unsuru olan Eş'ârî ve Mâturîdîler, inkâr söz konusu olmadıkça ehli kibleyi iman dairesinin dışına çıkarmamayı genel bir ilke olarak benimsemiştir.

Konu ile alakalı Gazzâlî; “هو تكذيب الرسول عليه الصلاة والسلام، في شيء مما جاء به” “Küfür/Dinden çıkma, Hz. Peygamberin getirmiş olduğu hükümlerden birini inkar etmekle olur.” diyerek biri hakkında tekfir iddiasında bulunmanın doğrudan o kişinin imanı ile ilgili bir husus olduğunu ve imanın ise Hz. Peygamber'in getirdiklerinin tamamını tasdik etmek olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Gazzâlî'ye göre tekfiri gerektirecek hususlarla gerektirmeyecek hususları ayırt edebilmek için tek geçerli ölçü, tekziptir. Bu durumda tekzibin olmaması tekfirin de olmayacağı sonucunu doğurmaktadır.⁷³ İbni Teymiyye de bu hususta; “الكفر يكون بتكذيب الرسول فيما أخبر به” diyerek Gazzâlî'yi teyid etmektedir.⁷⁴

Bu durumda Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun Resülü olduğuna samimiyetle inanan ve bu inancını bozacak bir davranışta bulunmayan Müslümanları küfür ile suçlamaktan kaçınmak gerekir.

Heytemî, küfrü konusunda tereddüt edilen bir şahıs hakkında, ‘mümindir’ denerek hata yapılmasını, ‘kâfirdir’ denerek hata yapılmasından çok daha küçük bir hata olarak

⁶⁹ el-Heytemî, *Fethu'l-Cevad*, c. 3, s. 352, 353; el-Heytemî, *es-Sevaiku'l-Muhrike*, c.3, s.352-353; *Tuhfetu'l-Muhtac fi Şerhi'l-Minhac*, el-Mektebetü't-Ticariyye, Mısır 1983, c. 9, s.80.

⁷⁰ Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhacu't-Talibin ve Umdetu'l-Müftin fi'l-Fıkah*, thk. Avd Kasım Ahmed, Daru'l-Fikir 2005, s. 293.

⁷¹ el-Heytemî, *Fethu'l-Cevad*, c. 3, s. 352, 353.

⁷² el-Heytemî, *Fethu'l-Cevad*, c. 3, s. 352, 353.

⁷³ Gazzâlî, *Faysalu't-tefrika beyne'l-islam ve'zzenâdika*, s.61; Mevlüt Özler, *73 Furka Anlayışı*, Rağbet 2010, s.93; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, s.16.

⁷⁴ İbni teymiyye, *Mecmuul fetava* c.1, s.106.

görmektedir. Zira tekfir etmek öyle tehlikeli bir silahtır ki, yöneltildiği kişi buna müstahak değilse dönüp sahibini vurur. Bu hususta temel ilke, “Sû-i zanda isabet etmektense hüsn-ü zanda yanılmak daha hayırlıdır” olmalıdır.

Haksız yere tekfir etmekten sakınmak ve bu tür konularda hassas olmak gerekmektedir. İbni Hacer de bu hususta ihtiyatı elden bırakmamak gerektiğini savunmaktadır. Ona göre bir Müslüman, başka bir Müslüman’a “Ey Kâfir” veya “Ey Allah düşmanı” diye haksız bir nidada bulunursa o takdirde kendisi, küfre düşme veya büyük günah işleme arasında gidip gelmektedir.⁷⁵

Tüm bunlarla beraber İbn Hacer tekfir hususunda hüküm verme konumunda olan herkesin çok dikkatli olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, avam tabakasının kasıtsız bir şekilde zahiri küfür gözüken söz ve davranışlarının tekfire sebep olmayacağını ve İslam âlimlerinin de bu hususta eskiden beri onları hoşgörü ile karşılamış olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Kur’an bu konuda Müslümanları tekfirden uzak durması hususunda dikkatli olmaya çağırıp şöyle nasihat etmektedir; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعندَ اللَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مَن قَبْلَ اللَّهِ فَمَنْ أَلَّيْكُمُ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا “Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, “Sen mümin değilsin” demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (Müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁷⁷

Hiz. Peygamberde Buharî’nin rivayet etmiş olduğu aynı manayı ifade eden iki farklı rivayette şöyle buyurmaktadır; «إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهِ أَحَدُهُمَا»

“Herhangi bir kimse, din kardeşine "Ey kafir!" derse, bu tekfir sebebiyle ikisinden biri muhakkak küfre döner.”⁷⁸ Yani eğer o kimse dediği gibi ise ne ala. Aksi takdirde sözü kendi aleyhine döner.

Yine Buhari’nin rivayet etmiş olduğu hadiste Hiz. Peygamber; لَا يَرْمِي رَجُلًا رَجُلًا بِالْفِسْقِ، «Herhangi bir kimse din kardeşini fasıklık ve kafirlik ile itham etmesin. Zira o kişide bu vasıflar yoksa sözü kendi aleyhine döner.»⁷⁹ buyurmuştur.

Buharinin rivayet ettiği diğer bir hadiste⁸⁰ “ومن قذف مؤمناً بكفر فهو كقتله” Kim bir mümini haksız yere tekfir ederse, onu öldürmüş gibidir.” buyurarak Allaha şirkten sonra en büyük günah olan kasten adam öldürmeye benzetmiştir.

⁷⁵ Heytemî, *ez-Zevacir ân iktirafî'l-Kebair*, Daru’l-Fikir, 1987, 2, 125; el-Heytemî, *el-İlam bi Kavati’l-İslam*, thk. Muhammed Âvrad, Daru’t-Takva, Suriye 2008, 175-184.

⁷⁶ Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtac*, 4, 110, *el-İlam bi Kavati’l-İslam*, 218-219.

⁷⁷ Nisa, 4/ 104.

⁷⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, *el-Câmiu’s-Sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, Daru Tûki’n-Necat, Dimeşk 1422, 6103/26/ 8.

⁷⁹ Buhari, *el-Câmiu’s-Sahih*, 6045.

⁸⁰ Buhari, *el-Câmiu’s-Sahih*, 6047.

Müslüm'in de aynı şekilde rivayet ettiği gibi Hz. Peygamber;

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا كَفَرَ الرَّجُلُ أَخَاهُ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا

" أَيُّمَا امْرَأٍ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا، إِنْ كَانَ كَمَا قَالَ، وَإِلَّا رَجَعَتْ عَلَيْهِ " ⁸¹

“Herhangi bir kimse, din kardeşini tekfir ederse, bu tekfir sebebiyle ikisinden biri muhakkak küfre döner.” “Herhangi bir kimse, din kardeşine "Ey kâfir!" derse, bu tekfir sebebiyle ikisinden biri muhakkak küfre döner. Eğer o kimse dediği gibi ise ne ala. Aksi takdirde sözü kendi aleyhine döner.” buyurmaktadır.

Burada şöyle bir soru akıllara gelmektedir. Mümin bir kişiyi tekfir etmek nihayetinde büyük bir günahdır. Ehl-i sünnet büyük günah işleyenleri tekfir etmediğine göre bu hadisi nasıl anlamalıyız? Bu hadis hakkında birçok tevil varid olmuştur. Bunlardan tercihe şayan olan şudur ki; *أَنَّهُ مَحْمُولٌ عَلَى الْمُسْتَحِلِّ لِذَلِكَ*; Yani din kardeşine kafir demeyi onu tekfir etmeyi helal gören kişi elbette dinden çıkar. ⁸²

Ünlü Düşünür İbni Dakiki'l-İd, hadisi analiz ederken bunun çok büyük bir tehdit olduğunu ve birçok Kelamcının bu hataya düştüğünü ifade etmiştir. ⁸³

Rafî ve Nevevî'de; bir müslüman, herhangi bir din kardeşine tevilsiz küfrünü kastederek "Ey kâfir!" derse, bu tekfir sebebiyle sözün sahibi dinden çıkar. ⁸⁴ Ayrıca Ebu İshak el-İsterayînî, Halîmî, Gazzâlî ve İbn Dakîk el-İ'd gibi meşhur âlimler ise tevil yapılsın veya yapılsın bu kişinin dinden çıktığına hükmetmiştir. ⁸⁵

Heytemî, birini tekfir edebilmek için kişinin aşağıdaki şartlara haiz olması gerektiği kanaatindedir. Bu şartlar şöyledir:

- 1) Failin akli dengesi yerinde olması, aklından özürlü kimselerde sorumluluk olmadığı gibi dinden çıkma da söz konusu olamaz.
- 2) Failin ergenlik çağına girmiş olması, buluşa ermemiş çocuklar üzerinde sorumluluk yoktur.
- 3) Failin işlemiş olduğu fiili bilerek, kendi istek ile arzusu ve özgür iradesiyle yapmış olması. Zor altında söylenen sözlerden ve yapılan eylemlerden sorumluluk doğmaz.
- 4) Failin söylemiş olduğu söz veya işlemiş olduğu fiilin, onu küfre sokacak derecede açık ve net bir delilin olması.
- 5) Failin söylemiş olduğu söz veya işlemiş olduğu fiilin kendisini küfre soktuğunu kabul etmesi ya da iki veya dört âdil kişinin bu duruma şahit olması. ⁸⁶

⁸¹Müslim, *Kitabu'l-İman*, 60/79/1.

⁸²Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim b. Haccac*, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut, c.2 s. 50; Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b.Musa el-Hanefî Bedruddin el-Âynî, *Ümdetu'l-Karî Şerhu Sahihi'l-Buharî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut, c.22, s.157.

⁸³ İbni Dakiki'l-İd *İhkamul Ahkam Şerhu Umdetil Ahkam*, Darul Kutubil İlmiyye, Beyrut 2009, 76.

⁸⁴ el-Heytemî, *el-İlam bi Kavati'l-İslam*, s. 47.

⁸⁵ el-Heytemî, *el-İlam bi Kavati'l-İslam*, s. 49, 50.

⁸⁶ el-Heytemî, *Fethu'l-Cevad bi Şerhi'l-İrşad*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. 3, s. 352, 353.

Elde yeterli, açık ve kesin delil yokken bir müslümanı tekfir etmek; Büyük bir haksızlık anlamına gelmektedir. Böylelikle tekfir, yok eden bir stratejinin meşruiyet kaynağı olup⁸⁷ akidevî, ilmî ve fikrî sorunlara, neden olmaktadır.⁸⁸

Bir müslümanı tekfir edebilmenin belirli şartları olduğu gibi aynı zaman da tekfirin engelleri de vardır. Bunlar, bilgisizlik, yanlışlıkla yapma, hatalı yorumlama ve istemeden yapma şeklindedir. Bu tür durumlarda kişi tekfir edilemez ve eyleminden dolayı yadırganamaz.⁸⁹

Tekfirin önündeki engeller;

İbn Hacere göre tekfirin önünde birkaç engel vardır. Bunlar; cahillik (bilmeden konuşmak-yapmak), hata (yanlışlıkla konuşmak-yapmak), tevil(yani olabilir ki şunu kastetmiştir! Gibisinden durumu farklı ele almak), istemeden söylemek-yapmak.

a) cahillik; Burada cahillikten kasıt bilmeden farkında olmadan küfre girmek veya küfrü gerektirecek söz ve davranışlarda bulunmak. Chilliğin mazeret olup olmadığı hususunda üç farklı görüş mevcuttur. i) Cahillik mazerettir, ii) Cahillik mazeret değildir, iii) Bu husus tafsile muhtaçtır. Zira şayet kişi yeni Müslüman olmuş veya İslam devletlerinden uzak bir yerde yaşıyorsa mazurdur. Ancak aksi durumlarda mazur değildir. İbni hacer ve alimlerin çoğu bu görüştedir.

b) Hata; Hata derken iki şey akla gelmektedir. Biri İçtihattan gelen hatadır. Bu tevil ile aynıdır. İkincisi ise kasıtsız bir şekilde yapılandır. Kişinin dilinin sürçmesi sonucu yanlış hata konuşması gibi. Bu ikinci hususta İbni Hacer tüm âlimler ile aynı düşünmektedir. “Hata ile yaptığımız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığımız şeylerde size günah vardır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁹⁰

c) Tevil: Durumu farklı yorumladığından dolayı kasıtsız bir şekilde yanlış yorumlarda bulunmaktır. Fakat burada şuna dikkat etmek gerekir ki, bu tevil bir yere kadar caizdir. Sınır aşıldığı takdirde bu tevil caiz değildir.

d) İkra: Kasıtsız bir şekilde istemeyerek zorla bir şeyi yapmaya veya söylemeye mecbur kalma. “Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”⁹¹ bu ayet gereği bu kişiler yaptıkları ve söyledikleri şeylerden mesul değillerdir.

İbni hacer, mütebulke birenin öldüğü zaman fasık olarak öleceğinden fakat her halükarda bu adamın mümin olduğunu ifade etmiştir. Allah dilerse affeder dilerse de cezalandırır. Bu hususta Hariciler kişinin direk dinden çıktığına kafir olduğuna

⁸⁷ Halil Aydınalp, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı: 46, Nisan 2014, s. 6.

⁸⁸ Recep Ardoğan, “Ehl-i Sünnet Kelamında (Eş’ariyye ve Mâturîdiyye) Tekfirde Sınırlar –İman-Küfür Sınırını Belirlemede Başlıca İlkeler-,” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 25, 2015, s. 318.

⁸⁹ el-Heytemî, *es-Sevaiku’l-Muhrike*, c.1, s.140.

⁹⁰ Ahzab, 33/ 5.

⁹¹ Nahl, 16/ 106.

hükmetmiştir.⁹² Mutezile ise büyük günah işleyen kişi mümin değil ama kafirde değildir fasık olur ve ebedi bir şekilde cehennemde kalır.⁹³ Bu Allaha vaciptir der. Ayrıca Mu'tezile, tekfir meselesinde garip bir tavır takınmıştır. Zira Onlara göre, Müslüman iken büyük günah işleyen kimse tekfir edilemez ama bu kimse mümin de değildir. İki makam arasında bir yeredir ve bulunduğu merteye fask olarak adlandırılır. Tövbe etmeden öldüğü takdirde ebedî olarak cehennemde kalacağına inanılır.

Mürchie ise bu kişinin tam bir mümin olarak öldüğüne hükmetmiştir.⁹⁴ Aynı şekilde Mürchie, Tekfirde ifrat yapan gurupların yanlına tefrit yaparak ortak olmuştur. Zira bu zihniyet, tekfir meselesini oldukça geniş ele alırlar, onlara göre amelin iman ile hiçbir irtibatı yoktur. Dolayısı ile tekfir kavramı onların hayatlarında yok gibidir.

⁹² Eş'ârî, Ebu Hasan Ali b. İsmail; *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve 'İhtilâfû'l-Musâllin*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990, c.1, s. 168. Şehristâni, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Ahmet, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Nsr; M.Seyyid Kilâni), Dârus-Saib, Beyrut 1986, c.1, s.115.

⁹³ S, s.666.

⁹⁴ el-Heytemî, *ez-Zevacir ân iktirafî'l-Kebair*, c.1, s. 31,32; *Fethu'l-Mubîn*, c.2, s. 90-94; *Tathiru'l-Cenan ve'l-Lisen âni'l-Havdi ve't-Teşevvuhi bi Selbi Muâviye b. Süfyan maâ'l-Medhi'l-Celî ve İsbati'l-Hakki'l-Âlî li Mevlânâ emîri'l-Mü'minîn Âlî*, Daru Ülumi's-Sünne, Riyad 2001, s. 133; Şehristâni, *el-Milel ve'n-Nihal*, c.1, s.139; eş-Şayî, *Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî*, s. 684-685.

Sonuç

Günümüzde İslam dünyası, siyasal-sosyal, mezhebî-dinî çatışmalar ve ayrışmalar bağlamında içler acısı bir haldedir. Hz. Osman'ın şahadetiyle başlayıp günümüze kadar devam eden bu fitne İslam Coğrafyasını istilâ edip esir almıştır. Bu vahim durumu, sadece birkaç sebebe bağlayarak ve tüm faturayı belirli bir taifeye keserek açıklamaya çalışmak kanaatimizce dürüstçe bir yaklaşım olmayacaktır. Zira durumun bu boyutlara gelmesinin birçok sebebi vardır.

İslam tarihi Hz. Ömer'in hilafetinden sonra birtakım siyasi, sosyal ve itikâdî anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu çerçevede tarih, yoğun ihtilaflara ve mücadelelere şahit olmuştur. Her şeyden önce Ashab-ı Kiram'ın beşer olması hasebiyle bu tür ihtilaflarda bulunması garipsenmeyecek bir vaki'dir. Zira genel olarak her ne kadar akli- selim ile hareket etseler de fitnenin kızıştığı ve ihtilafların arttığı zaman dilimlerinde beşeri zafiyet göstermişlerdir.

İşte bizde bu çalışmamızda bu sebeplerden biri olduğuna inandığımız Tekfir problemini İbni Hacer el-Heytemî'nin penceresinden ele alıp, onun tekfir problematikine bakışını ve bu hassas konuyu nasıl değerlendirdiğini ele aldık.

BİBLİYOGRAFYA

Ali el-Kâri, Ebül-Hasen Nûrüdî b. Muhammed, Şerhul-Fıkhil-ekber, (trc. Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul 1981.

----- Şerhu's-Şifa, Kahire 1307.

Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İzz, Şerh-i Akidetu't-Tahavîyye, 1992.

el-Âlûsî, Numan b. Mahmud b. Abdullah Ebu'l-Berekât Hayruddin, Cilâu'l-Âyneyn fî Muhakemeti'l-Ahmedeyn, Matbaâtu'l-Medenî 1981.

el-Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyanu'l-Fırakati'n-Naciye, Daru'l-Âfaki'l-Cedide, Beyrut 1977.

el-Babânî el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin, Hediye'tü'l-'Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut 1995.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, el-Câmiu's-Sahih, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, Daru Tûki'n-Necat, Dimeşk 1422.

el-Âyderûs, Muhyiddîn Abdulkadir, en-Nûru's-Sâfir ân Ahbari'l-Karni'l-Âşır, Darul'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405.

Cevheri, İsmail b. Hammad, es-Sıhah Tacü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye, thk. Ahmed Abdulğaffar, Dârü'l-İlm, Beyrut 1987.

Cezzâr, Abdulmuiz Abdulhamid, İbn Hacer el-Heytemî, Kahire 1981.

Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem b. Manzur, Lisânü'l-Arab, nşr. Daru Sadır, Lisânü'l-Arab, Beyrut 1990.

Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b.Musa el-Hanefî Bedruddin el-Âynî, Ümdetu'l-Karî Şerhu Sahihi'l-Buharî, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut.

Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, Minhacu't-Talibîn ve Umdetu'l-Müftîn fi'l-Fıkıh, thk. Avd Kasım Ahmed, Daru'l-Fikir 2005.

----- Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim b. Haccac, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut.

Eş'ârî, Ebu Hasan Ali b. İsmail; Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve 'İhtilâfû'l-Musâllin, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990.

el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Herevî, Tehzibu'l-Lugat, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut 2001.

Firuzabâdi, Muhammed b. Yakûb eş-Şirâzi, Kâmûsu'l-Muhit, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2005.

el-Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, Faysalu't-tefrika beyne'l-islam ve'zzenâdika, Dimeşk, 1993.

el-Gazzî, Şemsuddin Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman, Dîvânu'l-İslam, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

----- el-Gazzî, el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yâni'l-Mieti'l-'Âşire, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.

el-Hafâcî, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed, Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehretu'l-Hayati'd-Dünya, thk. Abdulfettah Muhammed, Mektebetu İsa, 1967.

Halil Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak".Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.46, sayı 46, Nisan 2014, s. 6.

Heytemî, Şemsüddîn b. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Bedruddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nuriddîn Ali b. Hacer, el-Fetâva'l-Fıkhiyyetu'l-Kubra, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut, ts, (Mukaddime)

----- Eşrefu'l-Vesâililâ Fehmi's-Şemâil ve Ma'ahu Cevâhiru'd-Durer fi Menâkıbi İbn Hacer, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut,1998.

- et-Taârrufu fi'l-Asleyn ve't-Tasavvuf; Mektebetü't-Tarakkî el-Osmaniyye, 1330.
- es-Sevaîku'l-Muhrike âla ehl'r-Refdi ve'd-Dalali ve'z-Zendeke, thk. Abdurrahman b. Abdullah, Müessesetü'r-Risale, Lübnan 1998.
- Fethu'l-Cevad bi Şerhi'l-İrşad, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Tuhfetu'l-Muhtac fi Şerhi'l-Minhac, el-Mektebetü't-Ticariyye, Mısır 1983.
- ez-Zevacir ân iktirafi'l-Kebair, Daru'l-Fikir, 1987.
- el-Îlam bi Kavatî'l-İslam, thk. Muhammed Âvvad , Daru't-Takva, Suriye 2008.
- Tathiru'l-Cenan ve'l-Lisen âni'l-Havdi ve't-Tefevvuhi bi Selbi Muâviye b. Süfyan maâ'l-Medhi'l-Celî ve İsbati'l-Hakki'l-Âlî li Mevlânâ emîri'l-Mü'minîn Âlî, Daru Ülumi's-Sünne, Riyad 2001.
- İbni Dakiki'l-Îd İhkamul Ahkam Şerhu Umdetil Ahkam, Darul Kutubil İlmiyye, Beyrut 2009.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Feth Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî, Abdülhay b. Ahmet b. Muhammed el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb, thk. Mahmud el-Arnaûtfî, nşr. Dârü İbni Kesîr, Beyrut 1986.
- İbn Kudâme Ebû Muhammed Muvaffakuddîn, el-Muğnî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1997.
- İbn Teymiyye Takiyyuddin Ebu Abbas Ahmed b. Abdulhalim, Mecmuû'l-Fetava, thk. Abdurrahman b. Muhammed, Macmaû Melik Fahd, Medine 2005.
- İbrahim Sizgen, İbn Hacer el-Heytemî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkha Katkısı, Siirt 2017.
- İsa Uysal, İbn Hacer el-Heytemî, Ankara 2015.
- Kādî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedâni, el-Muhtasar fi Usûli'd-Din, Mısır 1971.
- Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî” mad., D.İ.A., XIX. s. 531
- Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebir, Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemu'l-Meâcimi ve'l-Meşîhati ve'l-Müselselât, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982.
- el-Mâtürîdî Ebû Mansûr Muhammed, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, thk. Ahmed Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005.
- Mevlüt Özler, 73 Fırka Anlayışı, Rağbet 2010.

Muammer, Esen, “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”, A-İFD. cilt 52, sayı 2, s. 98

Munkiz b. Mahmud es-Sakkar, et-Tekfir ve Davabituhu, Rabitatu'l-Âlemi'l-İslâmî, ts.

Râğıb el-İsbehani, el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986.

Ramazan Şahin, İman Küfür ve Nifaka Talluk Eden Amellerle İlgili Hadislerin İncelenmesi (Sahihi Buhari Özelinde), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Recep Ardoğan, “Ehl-i Sünnet Kelamında (Eş'ariyye ve Mâturîdiyye) Tekfirde Sınırlar –İman-Küfür Sınırını Belirlemede Başlıca İlkeler-,”İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 25, 2015, s. 318.

Ruhî el-Baa'lbekî, Mu'cemu A'lâmi'l-Mevrid, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1995.

Saim Kılavuz, İman Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982.

----- Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993.

es-Seyyid Muhammed, “Mısır” mad., D.İ.A., XXIX, s. 563, 564.

Sönmez, Kutlu, İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi, Kitabiyat, Ankara 2000.

eş-Şayî, Muhammed b. Abdulaziz, Ârâu İbni Hacer el-Heytemî el-İtikadî Ârz ve Takvîm fi Dav'i âkideti's-Selef, Daru'l-Minhac, Riyad h.1427.

eş-Şehristanî, Ebu'l-Fetih Muhammed b. Abdulkerim, el-Milel ve'n-Nihal, Müessesetü'l-Halebî, Beyrut 1986.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, el-Bedru't-Tâlî bi Mehâsini Men Ba'de'l-Karni's-Sabî, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.

et-Taberî, Muhammed b. Cerir, Ebu Câfer et-Tabsîr fi maâlimiddin, thk. Ali b. Abdülaziz, Daru'l-Âsime 1996.

Toshihiko İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev., Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Nesriyat, İstanbul, ty.

Tuğba Cansever, Radikal İslami Söylemlerde Kullanılan Kavramların Kur'an'da İfade Ettiği Anlamlar”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Şubat, 2007.

ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Fâris, el-Âlam, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 2002.

TOPLUMSAL BOYUTLARIYLA LÜKS, TÜKETİM VE HEDONİZM LUXURY, CONSUMPTION AND HEDONISM BY SOCIAL DIMENSIONS

Özgür SARI

Doç. Dr., TODAİE, osari@todaie.edu.tr

ÖZET

Tüketim kavramını ele aldığımızda, üretilen mal ve hizmetlerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamaları amacıyla insanlar tarafından kullanılması tanımı ile karşılaşırız. Tarihsel süreçte baktığımızda tüketim teriminin en erken kullanımlarına bakıldığında israf etmek, bitirmek, harcamak şeklinde tanımlamalar görürüz. Fakat günümüze geldiğimizde ise bu tanımlamalar ve kullanım şekilleri yeni anlamlar kazanarak boyut değiştirmiş ve üretken şekilde savurganlık olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Tüketim yenedünya düzeninin ideolojisi olarak tanımlanmakta ve daha fazla tüketim, daha fazla üretim ve daha fazla refah anlamına gelmektedir. Tüketim kültürünün hızla yayıldığı günümüzde, tüketiciler kendilerine yaramayan ancak statü kazandıran, ilgi uyandıran ürün ve hizmetlere yönelmektedirler. Buna bağlı olarak da ürünler hiyerarşisi üzerinden yapılan tercihler adeta kendini ifade etme biçimine dönüştürülmüştür. Bu sistemde ihtiyaç dünyasının, doğal ve biyolojik düzenin yerini, toplumsal değerler ve sınıflandırmalar düzeni almıştır. Gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı tüketim toplumunda, birey tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve prestij getirdiğine inanır. Bu açıdan bakıldığında tüketim, birey ile toplum arasında bir bağlantı aracı haline gelmekte ve bireyin kendini tanımladığı, anlam aktarmaya yarayan simgesel bir kavram olarak görülmektedir. Batı kapitalizminde, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru karşılaşılan tüketim olgusuna yalnızca ekonomik bir süreç olarak değil, gösterge ve sembollerin de içinde yer aldığı sosyal ve kültürel bir süreç olarak bakılması gerekmektedir. Özellikle 80'ler boyunca postmodernizm akımının gelişimi ile birlikte tüketim kavramı da alıcı bulmaya ve gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda postmodernizm akımı ile tüketim kavramı yakın bir ilişki içerisindedir denilebilir. Sürekli olarak tüketmeye ve yok etmeye motive edilmiş, hazı ihtiyaç gidermekten çok yok etmekten alan, mutlu olmak için sürekli olarak daha çok tüketen bireylerin ve onları bu yönde davranmaya iten yol göstericilerin, kışkırtıcıların, ritüellerin, norm ve değerlerin bulunduğu çağımızda tüketim en önemli olgulardan biri olarak kabul edilmektedir.

Tüketim toplumu, çoğunlukla, zenginliğin, bireyciliğin ve popüler kültür özelliklerini arttığı, toplumsal sınıfların sınırlarının azaldığı toplumları betimlemektedir. Modern kapitalizm ile birlikte, tüketim ihtiyaçları karşılamak yerine ihtiyacın kendisi haline gelmiştir. Homo sapiens'ten homo consumens'e dönüşen bireyler bir hipergerçeklik içerisinde yaşamakta ve haz ile psikolojik tatmine yönelmektedir. Bu durum ise bizi hedonizme yönlendirmekte ve ihtiyaç ile haz arasındaki denge değişimine vurgu yapmaktadır. Hedonizmi kavram olarak ele alındığında lüks ürünleri tüketim ve psikolojik ihtiyaçların karşılanması ile bağlı olarak, zevkin peşinde koşma ya da zevke, özellikle de duyumsal zevklere kendini adanma şeklinde ya

da psikolojik anlamda; zevk arama arzusuyla ya da acıdan kaçma şeklinde motive edilen davranış biçimini savunan doktrin olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel toplumlara baktığımızda tüketim çoğunlukla ihtiyaçlarla sınırlandırılmış olup, ihtiyacından fazlasını tüketen hoş karşılanmazken, kimliklerin tüketimle örüldüğü günümüz toplumlarında artık bu anlayış yerini, sonu olmayan arzuların temel rol oynadığı hedonist bir yapıya bırakmıştır. Tüketim, ihtiyaçların karşılanması meselesi olmaktan çıkmış, özünde insan nefsinin kısıktırılması meselesine indirgenmiştir. Tüketim kültürünün ve toplumun, dolayısıyla kapitalist sistemin devamı için, arzulama ve haz alma temeline dayalı hedonist tüketimin varlığı şarttır denilebilir. Çünkü günümüzde tüketim kültürünün amacını bireyin her şeyden haz elde etmesi belirler haldedir. Bu yaklaşımla konu ele alındığında, hedonist tüketimin en belirgin özelliği kişinin elindeki nesnelere yetinememesi ve sürekli bir arayış içinde olması şeklinde bir açıklama yapılabilmektedir. Her tatmin aslında tüketim için yeni bir arayışın başlangıcını da oluşturur. Hedonist tüketiciler; rol oynama, eğlence, bireysel tatmin, yeni trendleri öğrenme, fiziksel aktivite, sosyal deneyim, benzer ilgi alanlarına sahip kişilerle iletişim, statü ve otorite gibi çeşitli ekonomik olmayan nedenlerle alışveriş yaparlar. Sonuç olarak baktığımızda, eldeki verilere dayanarak hedonik tüketime duygusal niteliklerle ilgili olan ve duygusal memnuniyeti tamamlamaya odaklanan bir tüketim şekli çerçevesinden bakılabilmektedir. İnsanlar günümüz postmodern toplumunda ürünlerini sadece ürünlerin yapabileceği şeyler için değil, ayrıca ifade ettikleri anlamlar için de satın almaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Toplumu, Hedonizm, Lüks Tüketim.

ABSTRACT

When we deal with the concept of consumption, we encounter the definition of use by people in order to meet the needs and desires of manufactured goods and services. When we look at the historical process, when we look at the earliest uses of the term of consumption, we see the definition of wasting, finishing, spending. However, when we are daydreaming, these definitions and forms of use have changed in size by gaining new meanings and have started to confront as productive wasting. Consumption is defined as the ideology of the new world order and means more consumption, more production and more prosperity. Today, when consumer culture spreads rapidly, consumers are turning to products and services that are not working for them but that give them status and attract attention. As a result, the preferences made through the product hierarchy have been transformed into a way of expressing themselves. In this system, the world of necessity, natural and biological order, social values and classifications have taken its place. In the consumer society, where the distinction between real needs and fake needs arises, the individual believes that buying and selling consumer goods brings a social privilege and prestige. From this point of view, consumption becomes a means of connection between the individual and the society and is seen as a symbolic concept for the meaning that the individual defines himself. Consumption in Western capitalism, especially towards the end of the 20th century, should be regarded not only as an economic process but also as a social and cultural process in which signs and

symbols take place. Especially with the development of the postmodernism movement during the 80's, the concept of consumption began to find buyers and to develop. In this context, it can be said that the concept of consumption and postmodernism is in close relation. As one of the most important occurrences of consumption in our time when motivated by continual consumption and destruction, from pleasure from necessity to extinction from necessity, continually consuming more and more people to consume and guiding, provocations, rituals, norms and values that lead them to act in this direction It is accepted.

Consumption society often depicts societies where the boundaries of social classes have decreased, where wealth, individualism and popular culture have improved. Along with modern capitalism, consumption has become the need itself rather than meeting its needs. Individuals who turn from homo-sapiens into homo-consumens live in a hypergravity and are oriented towards pleasure and psychological satisfaction. This leads us to hedonism and emphasizes the balance between need and pleasure. When the concept of hedonism is taken as a concept, its luxury products depend on consumption and psychological needs to be met, in pursuit of pleasure or taste, especially in the form of dedication to sensual pleasures or psychological sense; is defined as a doctrine that advocates a behavior that is motivated by desire for search or escape from pain. When we look at traditional societies, consumption is often limited to needs, and in today's society, in which identities are consumed with consumption, while consuming much of what is needed, this understanding has now left its place in a hedonist structure in which basic needs play. Consumption has been reduced from the question of meeting the needs to the question of the provocation of the human being in essence. For the continuation of the consumption culture and society, and therefore the capitalist system, the existence of hedonist consumption on the basis of supply and enjoyment can be called a necessity. Because nowadays, the purpose of consumption culture is to determine the pleasure of the individual from everything. When this issue is addressed, an explanation can be made that the most prominent feature of hedonist consumption is the inability of one to reach the objects in his hand and that he is in constant search. Every satisfaction actually constitutes the beginning of a new quest for consumption. Hedonist consumers; They do shopping for various non-economic reasons such as role playing, entertainment, individual satisfaction, learning new trends, physical activity, social experience, communication with people with similar interests, status and authority. When we look at the conclusion, based on the available evidence, hedonic consumption can be viewed as a form of consumption that is related to emotional qualities and focuses on completing emotional satisfaction. People in today's postmodern society buy their products not only for what products can do, but also for what they express.

Keywords: Consumption Society, Hedonism, Luxury Consumption.

INTRODUCTION

Today, when consumer culture spreads rapidly, consumers are turning to products and services that are not working for them but that give them status and attract attention. As a result, the preferences made through the product hierarchy have been transformed into a way of expressing themselves. Baudrillard has a discourse about the subject; "Consumption should be interpreted as a system of globally consistent indications regulated by codes and rules, not by satisfaction of natural needs through goods or services. In this system, the world of necessity, natural and biological order, social values and classifications have taken its place. From the standpoint of consumption, it becomes a means of linking between the individual and the society, and the individual is the self-defining, self-describing, meaningful, consumer of the consumer. It is seen as a symbolic concept.

Consumption in Western capitalism, especially towards the end of the 20th century, should be regarded not only as an economic process but also as a social and cultural process in which signs and symbols take place. Especially with the development of the postmodernism movement during the 80's, the concept of consumption began to find buyers and to develop. In this context, it can be said that the concept of consumption and postmodernism is in close relation. As one of the most important occurrences of consumption in our time when motivated by continual consumption and destruction, from pleasure from necessity to extinction from necessity, continually consuming more and more people to consume and guiding, provocations, rituals, norms and values that lead them to act in this direction It is accepted. In his book entitled "Consumption", Borock gave the following statements about the subject; "Consumption has become a process that displays typical examples of modernism as capitalism or postmodern capitalism. Now that most people's sense of identity is related to the patterns of consumption they observe rather than their role in business, it can be said that a new era of capitalism has emerged. "

The paradigms that look at capitalist production relations through production have been roughly paradigms shaped around Marxism. But the shift in industrial production to services and even information technology has made it inadequate for the working class to decline in its historical determinism and for the existence of an expanding middle class, to take the place of mass production into post-fordist and flexible production, In order to understand the parameters of today's capitalism, consumption has become an essential phenomenon to be examined.

The New Place of Consumption: Shopping Centers

The prevalence of consumption and penetration into almost every aspect of life makes it difficult to examine consumption, on the other hand. The increasingly individualization of consumption, which is the type of public relationship that precedes private space and human life, becomes a phenomenon that also shapes the private sphere, and it also makes it unclear where consumption should be looked at as a field of investigation. Just at this point shopping centers are emerging as the most visible and centralized places of consumption relations. Shopping centers are ideal spatial areas to study the processes and parameters of the

consumption situation. In terms of facilitating the review, shopping centers have become a spatial research area for examining consumer relations and the phenomenon in this work.

Shopping centers which are important descriptive structures of today's society are one of indispensable places of city life. These centers, where all kinds of products can be found together, are the ones that offer a more practical solution compared to the stores scattered to different points of the city and collected in a single focus. Based on consumption and entertainment requirements, products are sought at different points and the time spent is gathered at a single center, providing a great convenience for the consumer. The ability to reach the products that come together in these centers has taken a big step towards becoming a focal point by attracting consumers. These centers, which George Ritzer defines as "cathedrals of consumption", are working hard to attract the necessary mass of consumers. When such centers are examined, it appears that similar methods have been used to attract consumers almost everywhere in the world and new methods are being sought in order to serve this purpose consistently. In the consumer society, as Veblen puts it, "these centers, where a fancy lifestyle has become a structured structure, promise some things to the consumer society from another point of view." The fact that centers offer services such as clothing, food need, and making life easier for the consumer can be considered as factors.

It is very clear that the shopping centers reflect the stratification and inequality in the society as well as the present consumption habits. The influence of media culture, which has a large share in its emergence, is irreplaceable. The cost of consumed products in such centers is not much different from the outside. But being a shopping mall really is an impossible point to reach for a segment of society. Shopping malls are one of the common meeting points of an impulsive, brand - Therefore, this place of meeting carries a differently readable and negative image characteristic for the societies experiencing the sadness and suffering of social inequality (Arik, 2006: 128).

As a result, shopping malls nowadays are populated with pleasure-focused consumption and hedonism. It is becoming a sanctuary to spend time outside of what you really need, to relax psychologically, to get pleasure, to purchase objects that are not needed. Shopping centers also provide physical necessities and activities such as eating and drinking on a daily basis, allowing an individual to spend time in the mosque without going out into the open air all day. This allows the consumption system to take you captive all day long. As a result, it will not be wrong to see shopping centers as hedonism is reproduced and places where people are grafted.

Enjoy-Focused Consumption and Hedonism

It consumes a great part of human life. When we consider consumption as a process, it covers a wide range from elimination of physiological needs such as eating and drinking, self-realization and gaining status in society. Nowadays, consumption has far exceeded the basic necessities necessary for survival. At the same time, this action has turned into an instrument of satisfaction in order to satisfy people with pleasure and pleasure, psychological necessity

and also because of the fact that consumption in the modern and especially postmodern consumer societies has come to the forefront of the emotional or emotional dimension, has become an action in the name of ensuring interaction (Torlak 2007). From this point of view, it can be said that what is needed today can be divided into two groups as real and artificial necessities, and that these artificial needs are actually created by the operators and society.

Looking at today's society, services and products have become a means of enjoyment rather than being objects that satisfy certain needs, and having these products for the consumer mass has begun to be seen as another way of enjoying life. From this point of view, consumer-oriented consumers are defined as hedonists who are interested in pleasure in principle, individuals and generally trying to fulfill their individual satisfaction and ignoring others. According to another point of view, the consumer's pleasure comes not from physical stimulation, but from emotional experience. With this act in mind, the prospect of experience with customers in the purchasing process of the goods and / or services of the enterprises arises (Toy, 2008). This can be achieved by uncovering the expectation of the consumer to consume the junk food. "If these expectations are uncovered, the consumers that can enjoy the junk will be able to obtain a new value in the market, create brand dependency and pay more for the desired products. This point should focus on how hedonism and hedonic consumption are conceptually explored and defined. "

Hedonism is regarded as a sense of relief from painful tension as the essence of all pleasures. Hedonism, as a philosophical term, describes the system of philosophy that delights for the purpose of life. In an economic sense, economic activity is expressed as an effort to obtain the most satisfaction with minimum effort. Hedonism is a philosophical view that acknowledges that the meaning of life is pleasure. Hedonism is the ethical theory that defines happiness as something that saves pain and saves it as "good" and what causes pain as "bad." Epicure, the founder of hedonism, defines pleasure and pleasure with peace. It suggests that people should take advantage of a regulated way of preparing for their happiness, that is, to be bound to natural and compulsive pleasures, and to refrain from natural and unnecessary pleasures. Hedonism has been interpreted in different contexts in this context.

Hedonism can be expressed as an experience in sensory and imaginative dimension (Blythe, 1997), under the influence of primitive self, by hedonistic consumption, to taste from the pleasure dimension of consumption (Babacan, 2001), while being expressed as pleasure seeking. Hirschman and Holbrook in their 1982 article "Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods, and Proposals" stated that hedonic consumption refers to the excitement of one's experience with products, and the appearance of consumer behaviors associated with fantasy and multiple emotions. This expression refers to hedonic consumption, consumer emotional drive, product fantasy and different emotional dreams (Campell, 1987).

In summary, hedonism is a buying process that chooses pleasure as the purpose of consumption action. If we are dealing with the definition of a hedonic consumer, it would be correct to refer to these feelings as the person who performed the consumption action. We can see examples of over consumption in almost every part of society. These individuals feel the

feeling of pleasure, consumption unnecessarily and excessively beyond achieving what they need and want. Hedonism, in spite of this immeasurability, regards pleasure seeking as free from the theme of shame and guilt, and explains hedonism as a moral theory that advocates that man's access to his inner happiness is the most important happiness in life. It is seen that the types of services that enable different pleasures to be experienced on the axis of this theory have also developed. In this context, this consumption action of the consumer, who is in search of reaching the meeting, is also expressed as consumerism and represents a dazzling, fascinating concept (Bourdieu, 1984; Cambell, 1987; Baudrillard, 2004).

Social Effects of Excessive Consumption in the Context of Hedonism

Hedonic consumption has created a consumption culture based on desires, not on necessities, where the markers are dominant. The meaning of consumption has begun to be seen as the essence of a good life and enlarged to evoke meaning such as success, pleasure, entertainment and freedom. More consumerism has turned into a sign of power and happiness. The acquisition process of goods has been directed not only in terms of utility but also in accessing the aesthetics or the pleasures of emotions (Yanıklar, 2006: 25-26). In the consumer society, where living and surviving in a lively manner and being successful are identified with more goods, it becomes a necessity to consume for the individual who thinks that he will be happy and that he will attain fulfillment, but this activity neither pleased nor satisfied him (Yanıklar, 2006: 211). The main determinants of happiness are family life, especially satisfaction in marriage, satisfaction at work, leisure time and social relations, and they have no absolute connection to wealth and consumption (Durning, 1998: 28).

The proclivity to the commodity that has emerged with the consumption society has differentiated in the past from the expenditures they have made in order to meet the needs of the people. New values are added to the use values of the goods, which can invite all emotions and desires. False and fake needs have been put forward that force the people to consume (Ekin, 2010: 25-27). An example is that we cannot use a new product we bought without another product. If you buy a new refrigerator, if you do not have storage containers, new products are needed for the products you will put in. This vicious cycle makes insatiable and continuous consumption a habit. The consumer mass is constantly feeling in dissatisfaction and dissatisfaction. The reason for this dissatisfaction is not to solve the needs but to come up with new needs constantly. The consumer is constantly endeavoring to show that the individual is superior and different from other people and that the newest and different products consume themselves. Social ties are established by those who are financially owned, living housing, selected clothes and food define social status. Individuals tend to acquire the status and prestige they have dreamed of by acquiring and consuming certain products. An individual who can not fulfill the necessary elements to jump the class and who is unlikely to achieve is transformed into extensions of the products he consumes only by realizing them with the products he consumes (Odabaşı, 2006: 150 and Yanıklar, 2006: 113). As a result, out of the boundaries of the true identity, the dream begins to live its identity in the fantasy, and individuals who are alienated from the original go out.

CONCLUSION

The changes in the historical process have evolved from the concept of consequent consumption to the fulfillment of the individual's needs and to the provision of a status in which the individual has the opportunity to express themselves. In the consumption culture where the junctures are starting to appear in the forefront, consumption, which is indispensable and indispensable to the expectation of the individual's pleasure from the benefits provided by the products, has spread to the masses of the society. Over time, concepts such as social sensitivity and productivity have taken the place of consumption as a result of haze, and as a result, away from the real meaning of extravagance, insensitivity and life. When we look at modern consumption, it is a fact that we have included some of the negative features that are hard to compensate with carrying these features. "Primarily, in the societies where hedonic consumption is intensely experienced, the expression of self expresses itself in the products consumed. This situation makes the individual dependent on others by imprisoning a materialist framework and alienating his own essence. These individuals who are looking for junk objects leave many important values such as leisure time activities as real happiness resources, respect for work and social environment, family relationships. Since the new fake requirements created by the system cannot be resolved, a satisfying point is reached and these needs cannot be solved. Unable to meet these needs in the future leads to very important social problems such as stress, oppression, non-saving, increasing crime rates. "

The hedonic consumption habits must be quickly overcome before the harmful behavior, depletion, depletion and destruction of certain things. As the sensitivity to environmental problems increases, it is also an important responsibility for consumers to oppose and intervene in the activities that lead to the consumption by bringing pleasures to the forefront, such as the effect of the manufacturer companies on taking ecological balance and problems into consideration. Otherwise, the ecological and social order will be destroyed by hedonist desires that cannot reach the saturation point.

REFERENCES

- AYDOĞAN, F.(2004) "Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar", MediacatYayınları,İstanbul.
- BAUDRİLLARD, J.(2004) "Tüketim Toplumu", (Çev) Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin SarmalYayınları, İstanbul.
- BAUDRİLLARD, J.(2010) "Tüketim Toplumu", (Çev) Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, CEM.(2007) Hedonik Tüketimin Nedenleri Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ÇELİK, S (2009) "Hızsal ve Faydacı Tüketim", Derin Yayınları, İstanbul.

DEMİRZEN İ.(2010), “Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din İle Etkileşimi”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 10, Sayı 3, ss 97-109.

DURNING, A.(1998) “Ne Kadarı Yeterli?”, (Çev) Sinem Çağlayan, Nurol Matbaacılık, Ankara.

EKİN, Volkan. (2010) “Tüketim Toplumu, Hedonizm ve Araç Olarak Yazılı Basın”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

ODABAŞI, Y.(1999) “Tüketim Kültürü”, 1. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

ODABAŞI, Y.(2006) “Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma”, 2. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

SOLOMON, M, R.(2003) “Tüketici Krallığının Fethi”, (Çev) Selin Çetinkaya, Kapital Medya Hizmetleri, İstanbul.

TOPÇUOĞLU, N,N.(1996) “Basında Reklam ve Tüketim Olgusu:Türkiye’de Yeni Gazetecilik Yönelimleri”, Vadi Yayınları, Ankara.

TORLAK, Ö.(2000) “Tüketim:Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü”, İnkılap Yayınları, İstanbul.

YANIKLAR, C.(2006) “Tüketimin Sosyolojisi”, Birey Yayıncılık, İstanbul.

ZORLU, A.(2006) “Tüketim Sosyolojisi”, Glocal Yayıncılık, Ankara.

JOHN RAWLS'UN ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMI: EVRENSELÇİLİK VE KÜLTÜRALİZM ARASINDA

Özlem DENLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Gelişim Üniversitesi, İ.İ.S.B.F.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, odenli@gelisim.edu.tr

GİRİŞ

Bu bildiriadaki amacım liberal düşüncenin en önemli temsilcilerinden John Rawls'un uluslararası ilişkiler kuramını, evrenselcilik ve kültüralizm ekseninde ele almak olacak. Rawls, büyük yankı uyandıran eseri *Bir Adalet Teorisi*'nde bir toplumdaki ana siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumların oluşturduğu bütünleşmiş bir işbirliği sistemi olarak tanımladığı 'temel yapı'nın normatif bir değerlendirmesini sunar.¹ Rawls temel yapıya uygulanacak ilkeleri basitçe listelemek yerine, bizi bu ilkelere ulaştıracak bir yöntem ortaya koyar. Kantçı konstrüktivist yaklaşımdan beslenen ve toplum sözleşmesi düşüncesinin özgün bir uyarlaması olan bu çıkış noktası, özel şartlar altında bir araya gelmiş kişilerin rasyonel müzakeresidir. *Bir Adalet Teorisi*, maddi ve toplumsal belirlenimlerden soyutlanmış başlangıç durumu düzeneği vasıtasıyla, farklı çıkar ve iyi anlayışlarının potansiyel olarak çatışmalı içeriğinden geriye çekilerek, aklın soyut işleyişi temelinde evrenselci bir uzlaşma arar.

Rawls *Halkların Yasası*² isimli eserinde sözleşmecilik/konstrüktivist yaklaşımını uluslararası ilişkiler düzeyine taşır. Bu geç dönem eserin yarattığı tartışmalardan birisi de Rawls'un realist uluslararası ilişkiler paradigmasıyla ortak bir zemine savrulduğunun ileri sürülmesi ve bu benzerliklerin yarattığı tepkilerdir.³ Bu bildiri benzer bir eleştirinin izini sürecektir ve *Bir Adalet Teorisi* ile *Halkların Yasası* arasındaki ilişkiyi iki sav üzerinde yoğunlaşarak inceleyeceğim.

1. *Halkların Yasası* normatif analizi uluslararası planda istikrar arayışında tabi kılmaktadır.
2. Bu yönelimin temelleri Rawls'un 1993 tarihli *Siyasal Liberalizm*⁴ isimli eserinde ortaya koyduğu çoğulculuk tartışmalarında atılmıştır.

Kısaca özetlersek: Rawls *Siyasal Liberalizm*'i genel anlamda *Bir Adalet Teorisi*'nde kurmuş olduğu çerçevenin içine yerleştirmekle beraber, ilk eserinde tatmin edici biçimde ele alamadığını belirttiği 'istikrar' meselesine yeniden eğilir ve bu amaç için gerekli bir dizi düzeltme yapar. *Siyasal Liberalizm*, Rawls'un modern toplumların kalıcı özelliği olarak gördüğü çoğulculuk gerçeğini çözümlenmenin merkezine yerleştirerek bizi metnin temel

¹ John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, İstanbul: Phoenix Yayınları, 2017

² John Rawls, *Halkların Yasası* ve 'Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması', İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

³ Fernando R. Teson, "The Rawlsian Theory of International Law", *Ethics and International Affairs*, no: 9, 1995, 79-99.

⁴ John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

sorusuna götürür: farklı dinsel, felsefi ve ahlaki görüşlere sahip vatandaşlar, adil ve istikrarını uzun vadede koruyabilen bir toplumu hangi temel üzerinde inşa edebilirler?

Benzer biçimde, *Halkların Yasası* da çoğulculuğu küresel planda temel bir veri olarak kabul eder. Rawls uluslararası ilişkilerde temel yapı olarak tanımladığı karşılıklı ilişki ve sorumluluklar sistemini tartışırken, farklı toplumlar arasında istikrarlı bir işbirliği sistemini kurma amacını analizinin merkezine yerleştirir. Bildiride ileri sürdüğüm görüşe göre *Halkların Yasası*'na hâkim olan bu öncelik, normatif analizinin sürdürülebilir istikrar arayışına tabi kılınmasına ve uluslararası normlar, kurumlar ve süreçlerin görece zayıf bir adalet kriterine tabi tutulmasına yol açmıştır. Bildiride son olarak Rawls'un çoğulculuğu sınırları belli kültürel birimler üzerinden kavradığını ve kültürün, uluslararası iktisadi ve siyasi süreçler aleyhine öne çıkarmasının ortak küresel kurumlar ve etkileşimlerin yarattığı sonuçlar ve sorumlulukları daha da zayıflattığını ileri sürüyorum. Bu anlamda *Bir Adalet Teorisi* ve *Halkların Yasası* arasındaki geçişi bir ölçek değişimi olmanın ötesinde, esas olarak kültüralizmin analitik araçlarını devraldığı bir dönüşüm süreci olarak tartışacağım.

Kurumların erdemi olarak adalet

'Adalet kurumların birinci erdemidir'. John Rawls'un *A Theory of Justice* isimli kitabının ilk sayfalarında yer alan ve çokça alıntılanan bu çarpıcı cümle, düşünürün hayatı boyunca sürdürdüğü entelektüel çabayı etrafında ördüğü fikrin özlü bir ifadesidir. Temel yapının düzenleyici ilkeleri, bu kurumlarca ortaya çıkarılan hak ve ödevlerin belirlenmesine ve toplumsal yaşamın getirdiği fayda ve yükümlülüklerinin dağılımına uygulanırlar; bunlar bireyler ya da onların çeşitli koşullar altındaki davranışları için geçerli olacak ilkelerle karıştırılmamalıdır (Rawls 1971: 47).

Modern demokratik bir toplumda temel yapıya uygulanacak ilkelerin belirlenmesi pek çok zorluğu da beraberinde getirir. Toplum mensupları adil bir işbirliği sistemi içinde yaşama isteklerinde hemfikir olsalar bile, adil bir düzenlemenin içeriğinin ne olacağına dair anlaşmazlığa düşeceklerdir. Bu tür bir anlaşmazlık, bir toplumda var olan farklı iyi anlayışlarının doğal bir sonucu sayılmalıdır. Ortak ve zorunlu kurumların düzenleyici ilkelerine ulaşılması da, modern bir demokraside uzlaştırılması gereken farklılıklar arasında yer alır.

Rawls, Kantçı konstrüktivist yaklaşımdan beslenen bir metodolojiyle, temel yapıya uygulanacak ilkeleri basitçe listelemek yerine, bizi bu ilkelere ulaştıracak bir yöntem ortaya koyar. Toplum sözleşmesi düşüncesinin özgün bir uyarlaması olan bu çıkış noktası, özel şartlar altında bir araya gelmiş kişilerin rasyonel müzakeresidir. Rawls'un 'başlangıç durumu' olarak adlandırdığı kurgusal müzakere ortamı, farklı çıkarların ve iyi anlayışlarını uzlaştırılması görevini gerçek toplum düzeyinden alarak varsayımsal bir anlaşma zeminine taşır. Bu noktada kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak soru, başlangıç durumundaki müzakerelerle varılacak ilkelerin, gerçek toplum mensupları tarafından neden adil kabul edileceğidir. Rawls'un bu soruya cevabı, başlangıç durumu için öngörülen karar verme prosedürlerinin adil olmasını sağlamaktır. Bir başka ifadeyle; adalet, adil koşullar altında yapılan seçimler olarak anlaşılmaktadır.

Başlangıç durumundaki temsilciler eşit, özgür ve rasyonel müzakerecilerdir. Bu kendine özgü bağlamda geçerli rasyonalite ise, temsilcisi olunan grup veya grupların öz çıkarlarını maksimize etme iradesi şeklinde tanımlanmıştır. Öz çıkar arayışının toplumda adalette tercüme edilmesi, bütünüyle başlangıç durumunun özel olarak kurgulanmış koşulları sayesinde mümkün olacaktır. Başlangıç durumu müzakerecileri tüm toplumsal belirlemelerden sıyrılmış ve bu soyutlanmış düzeyde eşitlenmiş olarak konumlandırılırlar. Temsilcilerin fiziksel kuvvet, zekâ, yetenek ve beceriler gibi özellikleri bilgisizlik peçesi aracılığıyla kendilerinden gizlenir. Böylelikle, kimsenin normatif açıdan tesadüfi sayılan bu tip faktörler nedeniyle avantajlı veya dezavantajlı duruma düşmemesi güvence altına alınır. Bunlara ilaveten bilgisizlik peçesi, temsilcilerin yaşam planları ve iyi anlayışlarına dair bilgileri de onlardan gizler. Bu şekilde de ortak ve zorunlu kurumlar düzenlenirken temsilcilerin kendi iyi anlayışları hesabına yarar sağlamalarının da önüne geçilmiş olur (Rawls 1971: 12). Müzakerecilerden gizlenen bilgilerin bu ikinci katmanı da kapsamı nedeniyle, başlangıç durumu için kalın bir bilgisizlik peçesi öngörüldüğünü söyleyebiliriz.

Rawls başlangıç durumunda temel yapıya ilişkin iki adalet ilkesine ulaşılacağını söyler:

1. Özgürlük ilkesi: Her kişi, herkes için en geniş hak ve özgürlükler manzumesini sağlayan bütünsel bir sistem içinde eşit temel özgürlüklere sahip olmalıdır.
2. Fark ilkesi: Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler
 - a) en dezavantajlı konumdakilerin yararına olması
 - b) adil fırsat eşitliği koşullarında toplumsal mevki ve pozisyonların herkese açık kalması şartları altında düzenlenmelidir

Hakkaniyet olarak adalet birinci ve ikinci ilkeler arasında bir öncelik sıralaması⁵ öngörür. Bu öncelik kuralı, hak kavramının iyi kavramına önceliğini ifade eder ve fark ilkesini her zaman özgürlük ilkesine tabi kılar. Bireysel hak ve özgürlükler ekonomik yarar, verimlilik ve yeniden bölüşüm saikıyla değil, ancak ve ancak özgürlük adına kısıtlanabilirler. Özgürlükler herkes için eşit biçimde sağlandıktan sonra, bunun dışında kalan (esas olarak sosyal ve ekonomik adaletin konusu olan) alanlarda eşitsizlikler en dezavantajlı konumdakilerin yarar

⁵ Rawls bu öncelik kurallarına 'lexical priority' ismini vermiştir.

sağlaması şartıyla kabul edilebilirler.⁶ Bu anlamda *Theory* ortak ve zorunlu kurumların düzenleyici ilkesini, çerçevesi soyut rasyonalite ile çizilen bir uzlaşma alanına yerleştirir. Maddi belirlenimlerden soyutlanmış başlangıç durumu düzeneği vasıtasıyla, farklı çıkar ve iyi anlayışlarının potansiyel olarak çatışmalı içeriğinden geriye çekilerek, aklın soyut işleyişi temelinde bir uzlaşma arar.

Siyasal Liberalizm’de çoğulculuk ve istikrar

Hakkaniyet olarak adalet tartışması, *Theory*’nin yayımlanmasını takip eden yaklaşık 20 yıllık süre içinde yapılan çok sayıda eleştiri ve Rawls’un, kısmen de bu eleştirilere yanıt olarak, kuramını gözden geçirmesi ile devam etti. 1993 tarihli *Political Liberalism*’e⁷ gelindiğinde ise, kuramın merkezine yerleşmiş olan tema, istikrar ve çoğulculuk meselesiydi.

Rawls *Siyasal Liberalizm*’i genel anlamda *Theory*’de kurmuş olduğu çerçevenin içine yerleştirmekle beraber, iki önemli farklılaşma eksenine dikkat çeker: İlk olarak, *Theory*’de var olan belirsizliği gidermek üzere, kapsamlı felsefi ve ahlaki doktrinler ile uygulanması sadece temel yapıyla sınırlı anlayışlar arasında net bir çizgi çizerek, ‘hakkaniyet olarak adalet’i en baştan bir ‘siyasal adalet anlayışı’ olarak tanımlamıştır. İkincisi, *Theory*’de tatmin edici biçimde ele alınmadığını belirttiği ‘istikrar’ meselesine yeniden eğilerek, bu amaç için gerekli bir dizi düzeltme yapmıştır (Rawls 2007: 3). *Theory* kapsamında istikrar, hakkaniyet olarak adaletin ahlaki bir düşünce⁸ olmasıyla ilişkilendirilir. Güç dengesi zemininden kaynaklanan *modus vivendi*’nin aksine ahlaki bir uzlaşma, kişilerin samimi inanç ve değerlerinden kaynaklandığından daha istikrarlı olma eğilimindedir (Rawls 1971: 145). *Siyasal Liberalizm*’de yer aldığı biçimiyle istikrar meselesi ise, Rawls’un modern toplumların kalıcı özelliği olarak gördüğü çoğulculuk gerçeğiyle ilişkilenerken, bizi metnin temel sorusuna götürür: farklı dinsel, felsefi ve ahlaki görüşlere sahip vatandaşlar, adil ve istikrarını uzun vadede koruyabilen bir toplumu hangi temel üzerinde inşa edebilirler?

‘Siyasal liberalizm’, Rawls’un çoğulcu demokratik bir toplumda anayasal ve temel adalet meselelerine uygulanacak değerleri analiz etmek üzere ortaya koyduğu temel kavramdır. Önerilen kuramsal çerçeve dâhilinde, yaygın kullanımdan farklı olarak, söz gelimi ekonomik liberalizm ile yapılan bir ayrıştırmayı tarif etmez. ‘Siyasal’ tanımı burada, hayatın tümü ya da çoğu alanlarını düzenleme iddiasındaki kapsamlı doktrinlerin aksine, geçerlilik alanı temel yapı ile sınırlandırılmış bir değerler sistemini anlatır. *Siyasal Liberalizm* bir temsil aracı olarak başlangıç durumuna yer vermekle beraber, analizin merkezi makul kapsamlı doktrinler arası bir uzlaşma olarak adalet düşüncesine kayar. Vatandaşların tümünün aynı dini, felsefi, ahlaki doktrin etrafında birleşmesi mümkün olamayacağından; temel yapının düzenleyici ilkesi, makul kapsamlı doktrinler benimsemiş vatandaşların üzerinde anlaştıkları ortak temel ilkeler olacaktır. Bunlar görüşleri ne olursa olsun bütün vatandaşların onaylayabileceği anayasal devlet ilkeleridir ve Rawls tarafından ‘siyasal adalet anlayışı’ olarak kavramsallaştırılırlar (Rawls 2007: 26).

⁶ Bu ilke de ikinci öncelik kuralı ile sınırlandırılır: Dağılımdan en az pay alanlar yararına bir eşitsizlik, ancak fırsat eşitliğinin bozulmaması kaydıyla kabul edilebilir.

⁷ *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press, 1993). 2007 yılında *Siyasal Liberalizm* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Metinde Türkçe çeviri kullanılacaktır.

⁸ Türkçe metinde ‘conception’ teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Rawls, sınırları ve niteliği farklı bu adalet anlayışını açıklığa kavuşturmak için iki kavrama başvurur: ‘kamusal akıl’ ve ‘örtüşen görüşbirliği’. Kamusal akıl, vatandaşların kamusal forumda anayasal esaslar ve adaletin temel meseleleri ile ilgili konularda kullandıkları akıl yürütme yoludur:

Her siyasal toplumun ve gerçekte bir birey, birlik, aile ya da siyasal toplumlar konfederasyonu olsun, bütün makul ve rasyonel öznelerin, planlarını formüle etme, amaçlarını öncelik sırasına göre sıralama ve bunlara göre karar verme yolu vardır. Siyasal toplumun bu yolu farklı bir anlamda da olsa onun aklidir: Üyelerinin kapasitelerine dayanan entelektüel ve ahlaki gücüdür (Rawls 2007: 247)

Demokratik çoğulcu toplumlarda eşit vatandaşların kamusal aklı, ilkeleri bütün vatandaşlar tarafından onaylanan bir siyasal adalet anlayışı tarafından yönlendirilir. Rawls’a göre bu anlayış sivil toplumun ‘arka plan kültürü’ diyebileceğimiz alanından ve kapsamlı doktrinlerin farklı ve bağdaşmaz içeriklerinden ayrılarak, mümkün mertbe demokratik toplumun siyasal kültüründe mevcut belli temel düşünceler temelinde formüle edilmelidir Bu anlamda siyasal liberalizm ‘kendi başına duran’ bir siyasal adalet anlayışını hedefler. (Rawls 2007: 56-59).⁹ Diğer taraftan, siyasal adalet anlayışının içeriği söz konusu toplumda mevcut makul dinsel, felsefi ve ahlaki doktrinler tarafından desteklenmelidir. Çoğul kapsamlı doktrinleri bağımsız siyasal anlayışa bağlayan ‘örtüşen görüşbirliği’ kavramı, farklı ve bağdaşmaz içeriklerine rağmen, her birinin kendi doktrinine için nedenlerle siyasal adalet anlayışını onayladıklarını ifade eder. Vatandaşların, siyasal adalet anlayışını benimsedikleri kapsamlı doktrinden kaynaklandığı kanısıyla; bu doktrinle uyum halinde olduğunu ya da, en azından, ters düşmediğini düşündükleri için benimsemeleri mümkün kabul edilir (Rawls 2007: 184).

Rawls, çoğulculuk gerçeğini dikkate alan bir liberalizmin, tüm toplumsal alanlara uygulanacak kapsamlı bir doktrin olma iddiasını terk etmesi ve kendi uygulama alanını sınırlandırması gerektiğini söyler. Bu anlayış uyarınca kişiler, vatandaş olarak katıldıkları yaşam ve aktivite alanlarının dışındaki hayatlarını, liberal olmayan ancak makul iyi anlayışları uyarınca idame etme hakkına sahip olacaklardır. Temel kurum ve prosedürler söz konusu olduğunda liberal hak, özgürlük ve sorumluluğa dair ilkeleri kabul eden vatandaşlar, bunun dışında kalan alanlarda yaşamlarını liberal olmayan doktrinler ve dünya görüşlerine uygun biçimde sürdürebilirler.

Rawls makul nitelmesini yer yer doktrinler yer yer de vatandaşların tutumları için, çoğu zaman belirsizliğe yol açacak biçimde kullansa da; kavramın epistemolojik bir iddiadan kaynaklanmadığını tekrar tekrar ifade eder. Siyasal liberalizm çerçevesinde makul akıl, demokratik vatandaşlık fikriyle alakalıdır:

Vatandaşlar, birbirlerini nesiler boyu süren bir toplumsal dayanışma sistemi içerisinde özgür ve eşit olarak gördükleri, birbirine (ilkeler ve idealler çerçevesinde tanımlanan) adil toplumsal dayanışma şartları önermeye, bu şartlar doğrultusunda belli durumlarda

⁹ *Siyasal Liberalizm*’e eklenen ‘Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması’ isimli makale bu görüşte düzeltme yaparak, kamusal aklın çıkarımlarını destekleyen kapsamlı argümanların da belli şartlarda kullanılabileceğini söyler. Aynı makale daha önce, John Rawls, *Halkların Yasası ve ‘Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması’*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 2003) içinde yer almıştır.

kendi çıkarları aleyhinde de olsa hareket etmek üzere anlaşmaya hazır oldukları zaman makul sayılırlar (Rawls 2007: 27).

Makul akıl düşüncesi bir taraftan da kanaatlerimiz üzerinde siyasal olarak anlaşmaya varmanın zorluklarını tanımlayan ‘muhakeme zorlukları’ kavramı ile sınırlandırılır. Dinsel, felsefi ve ahlaki inançlar üzerinde yüzyıllardır süregelen farklılaşmanın tecrübesi, kapsamlı bir doktrinin doğruluğu üzerinde anlaşmanın çoğu zaman tartışma imkânlarının özgürce kullanılmasıyla dahi mümkün olmadığını gösterir. Rawls bir anlamda dilin, muhakemenin ve siyasetin uzlaştırma gücünden şüphe duyar. Çoğulculuk koşullarında istikrarın, anayasal esaslar ve temel adalet meselelerinin siyasal tartışma menziline çıkarılması yoluyla sağlanacağını söyler.

‘Kamusal akıl’ ve ‘örtüşen görüşbirliği’ kavramları bu yapı çerçevesinde ikili bir işlev yerine getirirler. İlk olarak, temel yapının düzenleyici ilkelerini kapsamlı doktrinlerin rekabet, hatta çatışma halinde olabilecek içeriklerinden ayırarak, söz konusu toplumun siyasal kültüründe var olan ortak değerler üzerinde temellendirirler. İkinci olarak, anayasal liberal bir demokraside siyasal uzlaşmaya dâhil olabilecek kapsamlı doktrinlerin meşru sınırlarını çizerler. Siyasal anlayışça öngörülen toplumsal uzlaşma, bir toplumda var olan tüm görüşler arasında değil ‘makul’ görüşler arasında örtüşen bir görüşbirliği mümkün olacaktır. Temel yapı söz konusu olduğunda, siyasal liberalizme alternatif oluşturabilecek anlayışlar, çoğulcu demokrasilerin yerleşik değerleri açısından gayrimeşru kabul edilirler.

Hakkaniyet olarak adaletin çoğulculuk ve istikrar merkezli kuruluşu, liberal demokrasilerde hâlihazırda var olan temel siyasal değerleri adalet kuramının hem başlangıç noktası hem de kurucu zemini haline getirir. Bu noktada Rawls’un çoğulcu demokrasilerde istikrara dair sorusunu farklı bir biçimde formüle etmek mümkündür: Liberal bir kamusal siyasal düzen, liberal olmayan dünya görüşlerince nasıl ayakta tutulur? Örtüşen görüşbirliğine dâhil olmanın farklı kapsamlı doktrinlerden talep ettiği içsel dönüşümü hesaba katarak, bu soruyu şu şekilde yanıtlayabiliriz: Temel yapının liberal düzenlenmesiyle uyum halindeki doktrinler, liberal olmasalar da yeterince liberaldirler.

Rawls siyasal kültüre dayalı bir maluliyet düzeni inşa eder ve siyasalı normatif olana tabi kılar. Siyaset dairesinin daralması ve kültüre dair unsurların ağırlıklarının artmasına rağmen *Siyasal Liberalizm*, kurumlar ve süreçlere dair çok şey söyler. Kültürün başat kategori halin gelmesi ise, hakkaniyet olarak adaletin uluslararası plana uygulanması aşamasında gerçekleşecektir.

Halkların Yasası’nın kültüralizmi

Theory ve Siyasal Liberalizm ulusal toplum ölçeğinde kuramlardı. Rawls *Halkların Yasası* ile kamusal akıl kavramını uluslararası ilişkiler düzeyine taşır. Rawls uluslararası toplumda var olan çoğulculuk gerçeğini, siyasal liberalizme referans oluşturan makul çoğulculuk olgusuna paralel kabul eder. Bu ölçeğe uyarlandığında da siyasal liberalizm, toplumların tek meşru örgütlenme biçiminin liberal demokratik rejimler olmayacağını kabul etmek zorundadır. Bu nedenle Halklar Topluluğunun kamusal akli olarak Halkların Yasası da, kapsamlı bir liberal doktrin temelinde değil, farklı halkların paylaşabileceği ortak ilkeler üzerinde bina edilmelidir (Rawls 1999: 57, 58).

Halkların Yasası başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi gibi analitik araçları kullanarak *Theory*'deki usule paralel ilerler. Uluslararası plana uygulanmak üzere bir başlangıç durumu tasarlanması görevi, daha ilk anda önemli bir kuramsal tercih sunar. Bu ölçekte izlenebilecek iki yöntem, bireylerin temsil edileceği kozmopolit seçenek ile uluslararası ilişkilerdeki bugünkü bölünme ve düzenlenişe daha yakın olan kolektivitelerin temsilidir. Rawls kozmopolit seçeneği reddederek, müzakerecilerin halkların temsilcisi olacağı iki aşamalı bir başlangıç durumu tasarlar. Birinci aşamada liberal halkların temsilcileri bilgisizlik peçesi arkasında bir dizi kural üzerinde uzlaşırlar. İkinci aşamada bu prosedür, liberal olmayan 'iyi düzenlenmiş' toplumları içine alacak şekilde genişletilerek, onların müzakerecilerinin de ilkinde belirlenmiş kuralları onaylayıp onaylamayacaklarına bakılır.

Rawls yalnızca yeterli derecede adil, ya da düzgün bir doğası olan toplumları 'iyi düzenlenmiş toplumlar' ya da 'halklar' olarak adlandırır ve başlangıç durumunda temsil edilme hakkı tanır (Rawls 1999: 28). Halk kategorisi, liberal anayasal demokrasileri ve kapsamlı bir iyi anlayışı etrafında örgütlenmiş 'düzgün' rejimleri kapsar. Sadece politik değil aynı zamanda ahlaki karakter taşıyan topluluklar olarak halklar, bu özellikleriyle devletlerden farklılaşırlar: Ahlaki varlıklar olarak, yerel toplumun makul vatandaşlarının hakkaniyet koşulları altında diğer vatandaşlarla işbirliğine açık olması gibi, hakkaniyet koşulları altında diğer halklarla işbirliğine açıktırlar (Rawls 1999: 18).

Liberal halklardan farklı olarak düzgün halklar,¹⁰ ulusal planda eşit ve özgür birey düşüncesini kabul etmezler. Bu toplumlar liberal hak ve özgürlüklerin daha kısıtlı bir alt kümesi sayılabilecek 'temel' insan haklarını ihlal etmedikleri,¹¹ eşit olmasa da bir tür makul temsil mekanizmasına sahip oldukları ve kendi iyi anlayışlarını savaş ve yayılmacılık yoluyla diğer toplumlara empoze etmekten kaçındıkları için Halklar Topluğuna dâhil edilirler. Düzgün ve Liberal halkların temsilcileri, uluslararası başlangıç durumunun ikinci aşamasında bir araya gelirler. Temsilciler toplumlarının nüfusu, ekonomik gelişmişlik derecesi, kaynakları, askeri gücü vb. bilgiler kendilerinden gizlenmiş halde, ancak liberal mi düzgün mü olduklarının bilgisine sahip olarak müzakere ederler. Bu anlamda uluslararası başlangıç durumu, *Theory*'de kabul edilenden daha ince bir bilgisizlik peçesi öngörür. Rawls'a göre düzgün halkların temsilcileri de liberal halkların temsilcilerince belirlenen ilkeler üzerinde uzlaşmaya varacaklardır. Bu ilkeler büyük ölçüde günümüzde yaygın kabul görmekte olan; içişlerine müdahale etmeme, savunma hakkı dışında savaş başlatmama, savaşırken bazı kurallara uyma ve temel insan haklarına riayet etme gibi ilkeleedir.

¹⁰ Rawls düzgün bir toplum olarak örgütlenmenin pek çok çeşidi olabileceğini kabul etmekle beraber çalışmasının odağına düzgün halkların belli tipte bir alt grubunu yerleştirir. 'Düzgün hiyerarşik halklar' olarak adlandırdığı bu toplumlar, bireyleri eşit ve özgür vatandaşlar olarak kabul etmeyerek, onları öncelikle birlikler, şirketler, zümreler, cemaatler gibi kolektivitelerin üyeleri olarak görürler ve temsil sistemlerini de bireylerin grup mensubiyeti dolayımında yer aldıkları bir danışma hiyerarşisine dayandırır. Hukuk sistemleri ise kişilerin gruplara üye olmaktan doğan görev ve yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayacak temel hak ve özgürlükleri garanti altına alır. Bkz. *Halkların Yasası*, s. 79

¹¹ *Halkların Yasası* 'nda temel insan hakları *özel bir acil haklar sınıfı* olarak yer alırlar. Bunlar arasında yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, kölelikten, serflikten ve zorla işgalden kurtulma hakkı, yeterli ama eşit olmayabilen din ve düşünce özgürlüğü, doğal adalet kurallarında ifade edilen resmi eşitlik hakkı vardır. Rawls'un sıraladığı haklar bugün uluslararası insan hakları hukukunca evrensel olarak kabul edilen standartların çok altında bir eşik belirlemekle kalmaz, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin birinci maddesinde yer alan 'özgürlük ve haklarda eşitlik' prensibinin sadece liberal toplumlarla sınırlı olduğunu iddia eder.

Liberal ve düzgün halkların dışında kalan toplumlar, halklar topluluğunu oluşturan sözleşmeye dâhil olamazlar. Bu kategoride yer alan yasa tanımaz devletler temel insan haklarını ihlal ettikleri ve/veya saldırgan amaçları olduğu için; iyiliksever mutlakiyetçi devletler ise insan haklarına saygılı oldukları halde üyelerine siyasi karar mekanizmalarında anlamlı bir rol vermedikleri için Halklar Yasasının temel ilkeleriyle çatışma içindedirler. Rawls halklar topluluğunun bu devletlerle ilişkisini esas olarak haklı savaş başlığı çerçevesinde ele alır. Zorluk içinde toplumlar olarak tanımlanan grubun ise farklı bir statüsü vardır. Bunlar istemelerine rağmen iyi düzenlenmiş toplum olarak örgütlenmelerini imkânsız kılan ekonomik, tarihsel, toplumsal koşullarca engellenmektedirler.

Halkların Yasası'nda hakkaniyet olarak adalet düşüncesinin açılımları açısından en önemli noktalardan birisi; fark ilkesinin bütünüyle terk edilmesidir. Rawls'un küresel yoksulluk ve eşitsizliği yönelik politika önerisi zorluk içindeki toplumlara yardım etme yükümlülüğünden ibarettir (Rawls 1999: 38). Halklar tarafından zorluk içindeki toplumlara yapılacak yardımın hedefi, onların adil ya da düzgün kurumları tesis edip sürdürmelerine, böylelikle de iyi düzenlenmiş Halklar Topluluğunun üyesi olmalarına katkıda bulunmaktır. Hedefe ulaşıldıktan sonra, artık iyi düzenlenmiş olan toplumlar hala oldukça yoksul olsalar bile, daha başka yardım gerekmez (Rawls 1999: 121). Rawls'un derin küresel yoksulluk ve eşitsizliği bu kadar kolaylıkla meşrulaştırmaya hazır olmasının bir nedeni, zorluk içindeki toplumların sorunlarının en az yoksulluk kadar siyasal ve toplumsal kurumlarının niteliğine, her şeyden önemlisi de siyasal kültürlerine bağlı olduğunu düşünmesidir.

Bence bir halkın zengin olmasının nedenleri ve bu zenginliğin aldığı biçim, onların siyasal kültürü ile siyasal ve toplumsal kurumlarının temel yapılarına olduğu kadar, üyelerinin çalışkanlığı ve işbirliğine yatkınlıklarını besleyen ve siyasal meziyetlerini destekleyen dini, felsefi ve ahlaki geleneklerine bağlıdır (Rawls 1999: 118).

Görüldüğü gibi, kültürel farka dair anlayış kuramsal modelin merkezine yerleşerek, kaba bir iç dinamik-dış dinamik karşıtlığı içinde açıklayıcı çerçeve konumuna gelir. Bu anlayışta çoğulculuk, sınırları belli kültürel birimler üzerinden kavranırken, sınırlar da ulus devletin egemenlik alanlarıyla örtüşecek şekilde tarif edilir. Kültürün, uluslararası iktisadi ve siyasi süreçler aleyhine öne çıkarılması ise, ortak küresel kurumlar ve etkileşimlerin yarattığı sonuçları ve bunlardan doğan sorumlulukları belirsizleştirir. Siyasal kültürün nedensel rolü aracılığıyla yoksulluk ve ülke içi ekonomik eşitsizlik, yerel faktörlerden kaynaklanan ve yine bu düzeyde çözümlenecek bir olgu olarak tanımlanır.

Rawls fark ilkesinin Halkların Yasasına dâhil edilmemesini de, bu ilkenin liberal olmayan halklar tarafından kabul görmeyeceği iddiasına dayandırır (benzer bir argümanı insan hakları konusunda da kullanmıştır). Düzgün halklar, liberal toplumlar kadar adil sayılmayan, makuliyetten uzak olmama gibi asgari bir nitelikle hoşgörüyeye layık bulunan toplumlardır (Rawls 1999: 72). Hakkaniyet olarak adalet düşüncesinin kendi iç mantığı açısından bakıldığında, bu denli zayıf bir ahlak kriteriyle tanımlanan toplumlarla uzlaşma adına, adalet kriterlerini bu ölçüde zaafa uğratılması kolaylıkla kavranabilir bir durum değildir. *Halkların Yasası*'na yönelik eleştirel argümanlarda, uluslararası ilişkilere yaklaşımının realist paradigmasıyla benzerlikleri ele alınmış, Rawls'un erişmeyi önceden hesapladığı ilkelere

varabilmek için ilkelerini *ad hoc* uyarladığı ileri sürülmüştür (Teson 1995: 86-86). Her halükarda cevap toplum sözleşmesi düşüncesinin iç işleyişinden ziyade, uluslararası planda istikrar arayışında aranmalıdır. Rawls'un önerdiği uzlaşma, düzgün halklarla olası normatif anlaşmazlık eksenlerini belirsizleştirerek ortadan kaldırmak; öte yandan da bu toplumların refahı için olabildiğince az sorumluluk yüklenmektir. Ortaya çıkan tablo adalet temelinde kurulan bir uzlaşmadan çok, düzgün olmayan toplumlara karşı inşa edilmiş bir *modus vivendi* görüntüsündedir. Öztürk'ün ifadesiyle:

Rawls *Halkların Yasası*'nda haydut devletlere karşı demokrat ile yarı demokrat rejimler arasında işbirliğinin yolunu açmaya çalışır. Bu bağlamda savaşa eğilimli rejimlere gözdağı verecek nitelikte bir barış ittifakı inşa etmek ilgili metnin nihai hedeflerinden biridir (Öztürk: 210).

Kültürün özselci kavranışı ve her türlü kurumsal yapının buradan türediği varsayımı Rawls'u Huntington benzeri bir kültüralizme taşır. *Halkların Yasası*, en nihayetinde, küreselleşme çağında yüzünü kültüralizme dönen liberalizmin dış politika ve ittifaklar kuramıdır.

Sonuç

Öncelikle, metinsel tartışmalarda değinmiş olduğum bir noktayı açıkça ifade etmek gerekiyor: Rawls'un teorisinin genel çerçevesi kendini siyasal terimlerle ifade eden bir ahlak kuramıdır ve esas görev ahlaki ödevleri belirleyerek sorumlu özneleri saptamaktır. Siyasetin rolü ise, normatif analizin gösterdiği amaçları icra etmekle sınırlıdır. Siyasal olanın ima ettiği çatışmalardan kaçış Rawls için kamusal akıl, siyasal adalet anlayışı, hoşgörü gibi kavramlarda cisimleşir ve yazar kültürel farkı kutlar görünürken, ortak kurumların doğurduğu tahakküm mekanizmalarını görünmez kılan nedensel açıklamalar sunar. Onunki, sorumlulukları küresel erişimde bir liberal model oluşturmaktan ziyade, içerme ve dışlama dinamiklerinin vasıtasıyla yaygın kesimleri arkada ve dışarda bırakma lüksüne kavuşmuş bir küresel sistemin kuramlaştırılmasıdır.

KAYNAKÇA

Daniels, Norman, (1989), 'Introduction', *Reading Rawls*, Stanford: Stanford University Press

Denli, Özlem, (2006), 'Adaletin Kültürle İmtihani: John Rawls', *Lapsus*, no: 1

McCarthy, Thomas, (1994), 'Kantian Constructivism and Reconstructivism: Rawls and Habermas in

Dialogue', *Ethics*, Vol. 105, no. 1

Kukathas, Chandran & Pettit, Philip, (1990), *Rawls: A Theory of Justice and Its Critics*, Stanford:

Stanford University Press

Öztürk, Armağan, (2013), 'II. Rawls Dönemi: Biçimsel Aklın Çözülüşü mü?', *Prometheus Ateşi: Politik Felsefe ve Politik Kuram Tartışmaları*, Ankara: Lotus Yayınevi

Pogge, Thomas, (1989), *Realizing Rawls*, Cornell University Press

Rawls, John, (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press

Rawls, John, (1993), *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press

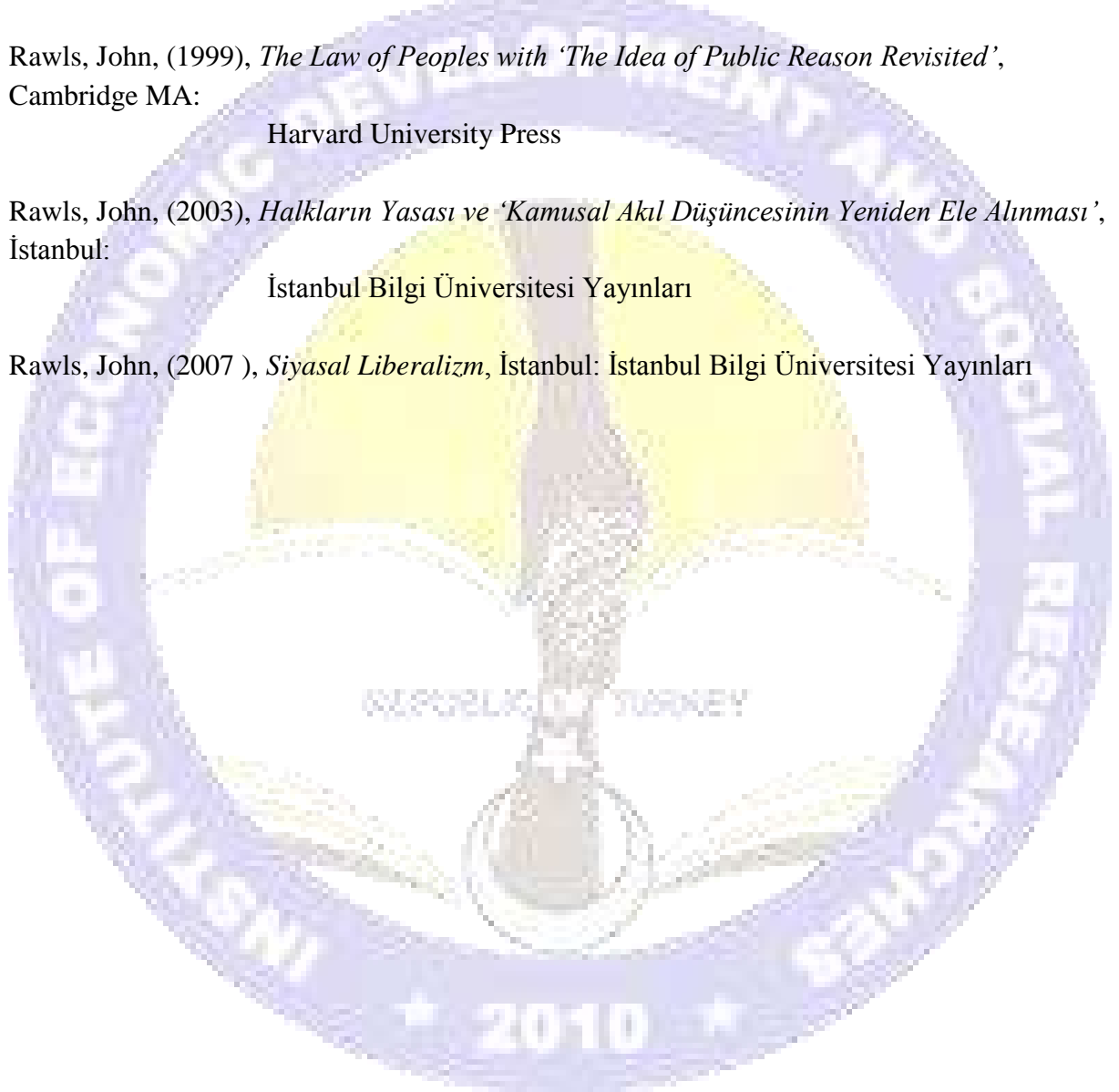
Rawls, John, (1999), *The Law of Peoples with 'The Idea of Public Reason Revisited'*, Cambridge MA:

Harvard University Press

Rawls, John, (2003), *Halkların Yasası ve 'Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması'*, İstanbul:

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Rawls, John, (2007), *Siyasal Liberalizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

**KAMU DIŞ BORÇLANMASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE
ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA (1970-2016)
THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXTERNAL DEBT AND
ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL APPLICATION ON TURKEY (1970-2016)**

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Namık Kemal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı, salihozturk@nku.edu.tr

Uğur ÇINAR

Namık Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, ugurcinar1989@windowslive.com

Mustafa Latif EMEK

Namık Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, mustafalatifemek@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, kamu dış borçlanması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisinde 1970-2016 döneminde incelemektir. Değişkenlerin birim kök özelliklerinin belirlenmesinde Ng-Perron testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı Engle-Granger eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Serilerin kısa dönem ilişkilerini tahmin edebilmek için Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Uzun dönem katsayılarının analiz edilmesinde DOLS tahmin tekniği uygulanmıştır. Son olarak Granger nedensellik analizi ile seriler arasındaki ilişkinin yönü araştırılmıştır. Ampirik bulgular i) değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu, ii) değişkenlerin eşbütünleşik olduğu, iii) uzun dönemde kamu dış borçlanmasının ekonomik büyümeyi arttırdığı, iv) GSYH'den dış borçlanmaya doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı, v) bazı politika eğilimleri sunabileceği ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Borçlanma, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik, Türkiye

ABSTRACT

The main purpose of this study is to the relationship between external debt and economic growth in Turkey over the period 1970-2016. The Ng-Perron test is used to determine the stationarity properties. The existence of cointegration between the variables is investigated by the Engle-Granger cointegration test. The Error Correction Model is employed to estimate the short run links between the variables. Finally, the direction of the relationship between Granger causality analysis and series was investigated, Empirical results reveal that i) the variables are firsts difference stationary, ii) the variables are cointegrated, iii) long-term public debt increases economic growth, iv) One-way causality from GDP to external borrowing, v) some policy implications can be preseted.

Keywords: External Debt, Economic Growth, Cointegration, Causality, Turkey

1. GİRİŞ

Klasik teorisyenlere göre, devletin dış borçlanma ile tasarruf elde etmesi, toplumun daha az tasarrufa yönelmesine neden olmaktadır. Ayrıca vadesi gelen borçların ödenememesi durumunda oluşacak faiz giderlerinin vergi artışı ile karşılanmak istenmesi sonucunda dışarıya sermaye çıkışı meydana gelecektir. Bu nedenlerle dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratacağını ileri sürmektedirler (Uysal vd., 2009: 163).

Ekonomik büyümenin sermaye artışı ile gerçekleşebileceğini savunan Neo-Klasik teorisyenler, devletin dış borçlanma yoluna gitmesi sonucunda oluşan faiz ödemelerinin vergi artışına neden olacağı ve dolayısıyla harcanabilir gelirden azalma meydana geleceğini iddia etmişlerdir. Harcanabilir gelirin azalması bireysel tasarrufları azaltarak sermaye birikiminin azalmasına yol açacağından ekonomik büyümenin dış borçlanma ile gerçekleşemeyeceğini belirtmişlerdir (Diamond, 1965:1126).

Gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olması, sürekli olarak bütçe açıkları verilmesi ve üretim için gerekli olan hammadde ve ara mallarının ithalatında ihtiyaç duyulan dövizin gerekliliği gibi nedenlerle iç borçlanmaya gidilememesi bu ülkeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Gelişmiş ülkeler statüsüne ulaşabilmek açısından Keynes, devlet müdahalesi ile kamu dış borçlanmasının ekonomik kalkınma sürecinde etkili olacağını savunmaktadır (Kara, 2001: 96).

Tasarruflar vasıtası ile finanse edilen yatırımların ekonomik kalkınma sürecinin en önemli etkeni olduğu görüşü savunulan Harrod-Domar büyüme modelinde yurt içi tasarrufların yetersiz kalması durumunda ekonomik kalkınma gerçekleşmeyeceği için devletin dış borçlanma yoluyla tasarrufları artırarak büyümeyi gerçekleştirmesi beklenmektedir (Kutlu ve Yurttagüler, 2016: 233).

Chenery ve Strout (1966), ABD’de meydana gelen tasarruflarda ve dış ticaret gelirlerinde açık verilmesi sonrasında Harrod-Domar’ın görüşünü geliştirerek “ikiz açık” modelini oluşturmuşlardır. Buna göre yurt içi tasarruf gelirlerinin ekonomik büyüme de gerekli olan yatırımı finanse edememesi ile tasarruf açığı; hammadde, ara malı ve yatırım mallarının ithalatında yeterli finansal gücün bulunmaması ile de dış ticaret açığı oluşmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için devletin dış borçlanma yoluyla bu açıkları kapatarak ekonomik büyüme sürecini devam ettirmeleri gerekmektedir (Üzümcü ve Kanca, 2013: 18).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kamacı (2016) çalışmasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan olmak üzere 6 Orta Asya ülkesinin 1995-2014 yılları arasındaki dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bağımlı değişken olarak GSYH yıllık büyüme oranı iken bağımsız değişkenler toplam dış borç servisinin GSYH’ye oranı ve GSYH deflatörüdür. Değişkenlerin panel veri analizi ile incelenmesinin sonucunda ampirik bulgular borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu yönündedir.

Uysal vd.(2009) 1965-2007 döneminde Türkiye’de dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasında kullanılan değişkenler GSYH ve dış borç değerleridir. Değişkenlere ADF ve PP birim kök testi uygulandıktan eşbütünleşmenin varlığını araştırmada Johansen-Juselius eşbütünleşme metodu kullanılmış ve Hata Düzeltme Modeli yardımıyla elde edilen sonuçlar desteklenmiştir. Var nedensellik analizi ile ilişkinin yönü tespit edilmiştir. Buna göre dış borçlardan GSYH’ye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Gürdal ve Yavuz (2015) Türkiye için 1990-2013 yılları arasını aylık bazda incelediği çalışmasında bağımlı değişken olarak sanayi üretim endeksi değerlerini alırken bağımsız değişken olarak merkezi yönetimin dış borç stoku verilerini kullanmıştır. Zivot-Andrews birim kök testi ile durağanlaşan serilerde Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile uzun dönem ilişkisi tespit etmiştir. Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi ile seriler arasındaki ilişkinin yönü incelenmiş ve GSYH'den dış borçlara doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bunun üzerine uzun dönem katsayıları FMOLS yöntemiyle araştırılarak GSYH'nin dış borçları pozitif yönde etkilediğine karar verilmiştir.

Çiçek vd. (2010) Türkiye'de dış ve iç borçlanmanın GSYH'ye olan etkisini 1990-2009 dönemi için çeyreklik veriler ile incelemiştir. Bağlanım modelinde açıklanan değişken olarak reel GSYH değerlerini, açıklayıcı değişkenler de ise iç borç stoku ve dış borç stoku verilerini kullanmıştır. Değişkenler ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlaştırıldıktan sonra Engle-Granger eşbütünleşme testi uygulanarak seriler arasında uzun dönem ilişkisi elde edilmiştir. Regresyon analizine göre dış borçlanma ile GSYH arasında negatif bir ilişki söz konusudur.

Kutlu ve Yurttagüler (2016) 1998-2014 yılları arasında 3'er aylık veriler ile Türkiye'de dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini GSYH ve net dış borç stoku değişkenleri ile incelemiştir. Değişkenler ADF ve PP birim kök testleriyle durağan hale getirildikten sonra Johansen eşbütünleşme testine tabi tutulmuşlardır. Aralarında eşbütünleşik olan değişkenlere uygulanan Granger nedensellik analizi ile ilişkinin yönü incelenmiş ve dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Ağır (2016) 1970-2014 yıllarında dış borçlanma ve GSYH ilişkisini Türkiye için incelemiştir. Çalışmada kullanılan GSYH, brüt dış borç stokunun GSYH'ye oranı, tüfe oranları, dış ticaret hacmi ve sabit sermaye oluşumunun GSYH'ye oranı değişkenlerinin ADF ve KPSS birim kök testi ile birinci mertebeden durağan olduğu belirlenmiştir.. Daha sonra Toda-Yamamoto nedensellik testi ile seriler arasındaki ilişkinin yönü incelenmiş ve ilişki tespit edilememiştir. Bunun üzerine modelin doğrusal olup olmadığını araştırmak amacıyla BDS testi uygulanmış ve kurulan modelin doğrusal olmayan bağlanım modeli olduğu sonucuna varılmıştır. Diks-Panchenko doğrusal olmayan nedensellik testi ile incelenmiş ancak yine değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Son olarak Hatemi-J nedensellik testi ile tekrar nedensellik ilişkisi kontrol edilmiş ve dış borçlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Erataş ve Başçı Nur (2013) 1990-2010 döneminde dış borçlanmanın ekonomik büyümeye olan etkisini yükselen piyasa ekonomileri (Çin, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Meksika, Brezilya, Arjantin, Güney Afrika Cumhuriyeti) için panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre uzun dönemde Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti haricindeki ülkelerde dış borçlanma ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Çelik ve Başkonuş Direkci (2013) Türkiye'de ekonomik büyüme ile dış borçlanma ilişkisini 1991-2010 yılları arasında 3'er aylık verilerle incelemiştir. Çalışmada açıklanan değişken GSYH iken açıklayıcı değişkenler toplam dış borç stoku, toplam dış borç stokunun ihracata oranı ve toplam dış borç stokunun GSYH'ye oranına ek olarak iki kukla değişken kullanmıştır. ADF testi ile durağanlaştırılan değişkenlerin Johansen eşbütünleşme testi ile uzun dönem ilişkisi incelendikten sonra uygulanan Granger nedensellik analizi ile ilişkinin yönü araştırılmıştır. Ampirik bulgular dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır.

Gül vd. (2012) 1994-2010 döneminde dış borçlanmanın GSYH'ye olan etkisini panel veri analizi yöntemi ile 6 Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) için incelemiştir. Elde ettikleri bulgulara göre dış borçlanmadan GSYH'ye doğru tek yönlü bir ilişki vardır.

Akan ve Kanca (2015) Türkiye'de ekonomik büyüme ile dış borçlanma ilişkisini 1980-2013 yılları arasında yıllık verilerle incelemiştir. Büyüme değişkeni olarak GSYH büyüme oranı, açıklayıcı değişkenler için dış borçların GSYH'ye oranı ve yıllık tüfe oranı kullanılmıştır. ADF birim kök testi ile durağanlık sağlandıktan sonra Granger nedensellik analizi ile ilişkinin yönü araştırılmıştır. Bulgular GSYH'den dış borçlara doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu yönündedir.

Ushahemba vd.(2016) 1981-2014 yılları arasında Nijerya'da ekonomik büyüme ve dış borçlanma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYH büyüme oranının bağımlı değişken olduğu çalışmada, ihracat büyüme oranı, borç servisinin GSYH'ye oranı, sabit sermaye büyümesi, dış borç stokunun GSYH'ye oranı, enflasyon oranları ve faiz oranları bağımsız değişkenler olarak yer almaktadır. ADF ve Ng-Perron birim kök testleriyle seriler durağanlaştırıldıktan sonra Johansen eşbütünleşme testi ile değişkenlerin uzun dönem ilişkisi araştırılmış ve olumlu sonuç elde edilmiştir. Granger nedensellik analizi ile seriler arasındaki nedenselliğin yönü incelenmiş, dış borçlanmadan GSYH'ye doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı belirlenmiştir.

Butts vd. (2012) 1970-2003 yılları arasında Tayland'ın dış borçlanması ile ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmalarında GSYH bağımlı değişkeni simgelerken, kısa vadeli dış borçlar, resmi döviz kuru ve uluslararası rezervler açıklayıcı değişkenleri belirtmektedir. ADF ve PP birim kök testleri ile seriler durağanlaştırıldıktan sonra ARDL sınır testi uygulanmış ve değişkenlerin eşbütünleşik olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra uygulanan Granger nedensellik testi ile nedenselliğe bakılmış ve GSYH ile kısa dönem dış borçlanma arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Quadah (2016) 2004-2014 yılları arasında çeyreklik dönemler ile Ürdün'deki dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında ki ilişkiyi incelemiştir. ADF birim kök testinden sonra Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ile serilerin eşbütünleşik olup olmadığı araştırılmış ve değişkenler arasında bir eşbütünleşme belirlenmiştir. Daha sonra Granger nedensellik analizi uygulanarak dış borçlanma ile GSYH arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır.

Butts (2009) 1970-2003 yılları arasında 27 Latin Amerika ülkesinin ve Karayip ülkelerinin dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini incelemiştir. Çalışmasında ekonomik büyümeyi GSYH değişkeni temsil ederken bağımsız değişkenler kısa vadeli dış borçlar ve uluslararası rezerv olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin ADF birim kök testi ile durağan olduğuna karar verilmesi ile eşbütünleşme ilişkisi Johansen ve Engle-Granger eşbütünleşme testleri ile incelenmiştir. Daha sonra hata düzeltme modeli ile uzun dönem ilişkide meydana gelen sapmalar düzelterek Granger nedensellik testi ile değişkenler arasında nedenselliğin yönü araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Belize ve Venezuela'da dış borçlardan GSYH'ye doğru; Dominik Cumhuriyeti, Guatemala, Haiti ve Meksika'da GSYH'den dış borçlara doğru nedensellik tespit edilirken Peru'da GSYH ile dış borçlanma arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Tablo 1. Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar

Yazarlar	Periyod	Ülke	Metodoloji	Eşbütünleşme	Uzun Dönem Nedenselliği
----------	---------	------	------------	--------------	-------------------------

Kamacı (2016)	1995 - 2014	6 Orta Asya Ülkesi	Panel veri analizi	Var	DB→GSYH
Uysal vd. (2009)	1965 - 2007	Türkiye	ADF ve PP birim kök testi Johansen eşbütünleşme testi Hata Düzeltme Modeli Granger nedensellik analizi	Var	DB→GSYH
Gürdal ve Yavuz (2015)	1990M1 -2013M12	Türkiye	Zivot-Andrews birim kök testi Gregory-Hansen eşbütünleşme testi Hata düzeltme modeli Granger nedensellik analizi	Var	GSYH→DB
Çiçek vd. (2010)	1990Q1-2009Q3	Türkiye	ADF, PP ve Zivot-Andrews birim kök testi Engle-Granger eşbütünleşme testi	Var	İncelenmemiş
Kutlu ve Yurttagüler (2016)	1998Q1 - 2014Q2	Türkiye	ADF ve PP birim kök testi Johansen eşbütünleşme analizi Granger nedensellik analizi	Var	DB→GSYH
Ağır (2016)	1970 - 2014	Türkiye	ADF ve KPSS birim kök testi Johansen eşbütünleşme testi Toda-Yamamoto nedensellik analizi BDS testi Diks-Panchenko doğrusal olmayan nedensellik testi Hatemi-J nedensellik testi	Var	DB→GSYH
Erataş ve Başcı Nur (2013)	1990 - 2010	Yükselen Piyasa Ekonomileri	Panel veri analizi	Var	İncelenmemiş
Çelik ve	1991Q1		ADF ve PP birim kök testi		

Başkonuş Direkci (2013)	- 2010Q4	Türkiye	Johansen eşbütünleşme analizi Granger nedensellik analizi	Var	DB→GSYH
Gül vd. (2012)	1994 - 2010	6 Orta Asya Ülkesi	Panel veri analizi	Var	DB→GSYH
Akan ve Kanca (2015)	1980 - 2013	Türkiye	ADF birim kök testi Granger Nedensellik analizi	İncelenmemiş	GSYH→ DB
Ushahem ba vd. (2016)	1981 - 2014	Nijerya	ADF ve Ng-Perron birim kök testi Johansen eşbütünleşme testi Granger nedensellik analizi	Var	DB→GSYH
Butts vd. (2012)	1970 - 2003	Tayland	ADF ve PP birim kök testi ARDL sınır testi Granger nedensellik analizi	Var	GSYH ↔ DB
Quadah (2016)	2004Q1 - 2014Q2	Ürdün	ADF birim kök testi Johansen eşbütünleşme analizi Granger nedensellik analizi	Var	GSYH ↔ DB
Butts (2009)	1970 - 2003	27 Latin Amerika ülkesi ve Karayip ülkeleri	ADF birim kök testi Johansen ve Engle- Granger eşbütünleşme testi Hata Düzeltme Modeli Granger nedensellik analizi	Var	Belize ve Venezuela'da DB→GSYH Dominik, Guatemala, Haiti, Meksika'da GSYH ↔ DB Peru'da GSYH ↔ DB

Not: GSYH ve DB sırasıyla Gayrisafı Yurtiçi Hasıla ile dış borçlanma değişkenlerini simgeler. → ve ↔ sırasıyla tek yönlü ve çift yönlü nedenselliği gösterir.

3. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada Dünya Bankası veri tabanından alınan Türkiye ekonomisine ilişkin 1970-2016 yıllık verileri kullanılmıştır. Değişen varyans probleminden kaçınmak için verilere logaritmik dönüşüm uygulanarak modele dahil edilmiştir. Ekonomik büyümenin; finansal gelişme, kamu dış borçlanması ile olan ilişkinin tahmin edilmesinde (1) numaralı model kullanılmıştır:

$$LGSYH_t = \beta_0 + \beta_1 LTOPLAMDB_t + \beta_2 LENFLASYON_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

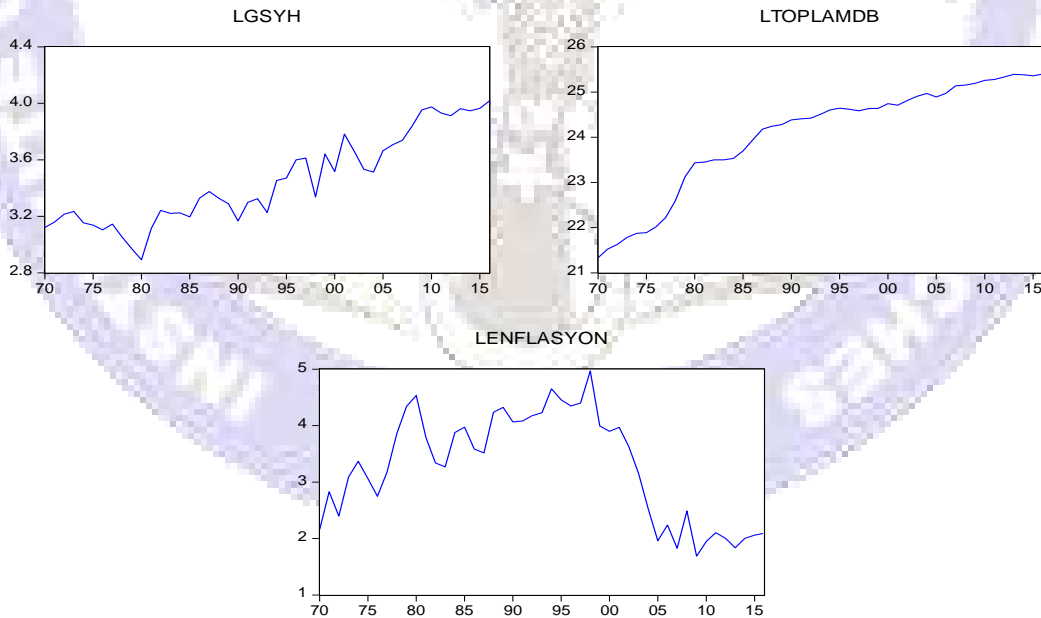
Burada ekonomik büyümenin ölçütü ve bağımlı değişken olarak geniş para arzı GSYİH (%) oranları kullanılmış ve ilgili değişken (GSYH) olarak analize dahil edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise sırasıyla; dış borçlanma göstergesi olarak (TOPLAMDB) dış borç stokunu ABD \$ fiyatlarıyla, enflasyon göstergesi olarak (ENFLASYON) GSYH deflatörünü ifade etmektedir. Tüm değişkenler logaritması alınarak analizlere dahil edilmiştir.

Analizde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve korelasyon matrisi Tablo 2’de sunulmuştur. Korelasyon matrisi incelendiğinde dış borçlanma ve enflasyon değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında negatif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Serilerin 1970-2016 zaman diliminde gösterdikleri genel eğilim Grafik 1’de ayrıca görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler
(Zaman serisi: 1970-2016; Gözlem sayısı: 47)

Değişkenler	LGSYH	LTOPLAMDB	LENFLASYON
Ortalama	3.452	24.044	3.281
Medyan	3.337	24.508	3.367
Maximum	4.018	25.398	4.967
Minimum	2.892	21.336	1.686
Standart Sapma	0.317	1.224	0.954
Çarpıklık	0.349	-0.907	-0.188
Basıklık	1.896	2.567	1.675
LGSYH	1.000	-0.369	-0.350
LTOPLAMDB	-0.369	1.000	0.206
LENFLASYON	-0.350	0.206	1.000

Grafik 1. Serilerin Zaman İçindeki Genel Eğilimi (1970-2016)

4. METODOLOJİ

Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde ki etkisinin inceleneceği bu çalışmanın ilk aşaması değişkenlerin durağanlık düzeylerinin Ng-Perron birim kök testi vasıtasıyla tespit edilmesidir. Daha sonra değişkenlerin birbiriyle uzun dönem ilişkisinin varlığı Engle-Granger

eşbütünleşme testi ile sınanacaktır. Üçüncü aşamada eşbütünleşme sonrası uzun dönem ilişkisinden sapma gösteren değişkenlerin tekrar uzun dönem dengesine erişmesini sağlamak amacıyla Hata Düzeltme Modeli kullanılacaktır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanacaktır.

4.1. Birim Kök Analizi

Değişkenlerin aynı mertebeden durağan olup olmadıklarını araştırmak amacıyla Serena Ng ile Pierre Perron'un geliştirilmiş olduğu birim kök testi kullanılmaktadır. Phillips-Perron, Bhargava ve ADF-GLS birim kök testlerinde meydana gelen hata teriminin hacmindeki boyut dağılımı çarpıklığı, geliştirilen M testleriyle ortadan kaldırılan Ng-Perron birim kök testi içerisinde MZ_α , MZ_t , MSB ve MPT olmak üzere dört ayrı test bulunmaktadır. (NG ve Perron, 2001:1519-1554).

Phillips-Perron testinin geliştirilmiş hali olan MZ_α ve MZ_t testlerinin formülleri (2) ve (3) numaralı denklemlerle gösterilmektedir (Göktaş, 2008: 52-53):

$$MZ_\alpha = Z_\alpha(T/2)(\hat{\phi}_1 - 1)^2 \quad (2)$$

(2) Numaralı denklemde yer alan $(T/2)(\hat{\phi}_1 - 1)^2$: Z_α testinin düzeltme faktörünü, T: toplam gözlem sayısını, $\hat{\phi}_1$: birim kök sınavındaki otoregresif değişkenin katsayısını belirtmektedir.

$$MZ_t = MSB * MZ_\alpha \quad (3)$$

(3) Numaralı denklemde MZ_t testinin belirlenmesinde MSB ve MZ_α testleri kullanılmaktadır. MZ_t testinin kullanılabilmesi için gerekli olan MSB testi ise Bhargava testinin geliştirilmiş hali olan (4) numaralı denklemdir.

$$MSB = \left(T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 / S_{AR}^2 \right)^{1/2} \quad (4)$$

ADF-GLS testinin geliştirilmiş hali olan MPT testine göre seride kesme veya kesme-trend olmasına göre iki farklı biçimde uygulanmaktadır. Bu teste göre seride kesme bulunması durumunda (5) numaralı denklem, seride kesme-trend bulunması durumunda (6) numaralı denklem kullanılmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2006: 249).

$$MPT = \left[\bar{c}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 - \bar{c}T^{-1}\tilde{y}_T^2 \right] / S_{AR}^2 \quad (5)$$

$$MPT = \left[\bar{c}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1 - \bar{c})T^{-1}\tilde{y}_T^2 \right] / S_{AR}^2 \quad (6)$$

Ng-Perron tarafından belirlenen test kritik değerlerinin MZ_α ve MZ_t test istatistiklerinden küçük olması halinde birim kök içerdiğini belirten sıfır hipotezi reddedilirken MSB ve MPT testlerinde belirlen test kritik değerlerinin test istatistiklerinden büyük olması durumunda birim kökün bulunduğunu ifade eden alternatif hipotez reddedilmektedir.

4.2. Eşbütünleşme Analizi

Robert F. Engle ve C.W.J. Granger, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını belirlemek amacıyla iki aşamalı eşbütünleşme testi geliştirmişlerdir(Gür, 2014: 85).

Buna göre öncelikle değişkenlerin eşbütünleşik olmaları için aynı mertebeden durağan olmaları gerekmektedir. Birim kök testleri yardımıyla serilerin aynı dereceden durağan olduklarına karar verildikten sonra hata terimi kalıntıları çekilerek düzey değerinde birim kök sınaması yapılmaktadır. Ancak kalıntılara yapılacak birim kök sınaması MacKinnon(1996) kritik değerleriyle yapılamaz. Bu sınama için Engle-Granger(1987) ve Engle-Yoo(1987) özel kritik değerler geliştirmişlerdir. Hata terimi kalıntılarının test istatistik değerleri Engle-Granger(1987) veya Engle-Yoo(1987) kritik değerlerinden büyük ise kalıntılarda birim kök olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilerek değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri çıkarımı yapılmaktadır.

4.3. Hata Düzeltme Modeli

Aralarında eş bütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlerde zamanla uzun dönem dengesinde sapmalar meydana gelmektedir. Kurulan modelin bir dönem gecikmeli hatalarını içermesi özelliği ile uzun dönem ilişkisinden sapma gösteren değişkenlerin tekrar uzun dönem dengesine erişmesini sağlamak amacıyla Hata Düzeltme Modeli kullanılmaktadır (Özsağır ve Çütücü, 2015:126). Uzun dönem dengesinden sapmaları düzeltmenin yanı sıra değişkenler arasında uzun ve kısa dönem ilişkisi hakkında çıkarım yapma olanağı sağlamaktadır. Hata Düzeltme Modeli (7), numaralı denklemlerle ifade edilmektedir (Kolçak vd., 2017:480).

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \phi_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \varphi_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \epsilon_i \Delta Z_{t-i} + \lambda ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Denklemlerde kullanılan Δ : birinci fark, ECT_{t-1} : hata düzeltme terimi ve ε_t : hata terimidir. Hata Düzeltme Modelin uzun dönem ilişkisi hakkında çıkarım yapabilmek için hata teriminin negatif ve anlamlı olması beklenmektedir. Bununla birlikte modelde ki açıklayıcı değişkenlerin farklarının gecikmeli değerleri istatistiki olarak anlamlı ise açıklanan değişken ile aralarında kısa dönem ilişkisi hakkında bilgi vermektedir.

4.4. Uzun Dönem Tahmincisi (DOLS)

Seriler arasında eş bütünleşmenin bulunması durumunda, Stock-Watson (1993) EKK tahmincisinde meydana gelebilecek sapma ve içsellik sorunlarını önlemek amacıyla, bağımsız değişkenlerin düzey değerleriyle beraber farklarının, gecikme (lag) ve öncüllerinin (lead) modele eklenmesi ile oluşturulan Dinamik EKK (DOLS) yöntemini uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için önermiştir (Göçer ve Elmas, 2013:150).

Küçük örneklerde de kullanılabilen bu yöntem, I(d) olan serilerin birlikte test edilebilmesinin yanında otokorelasyonun varlığında da dirençli tahminler gerçekleştirebilmektedir (Atgür ve Altay, 2015:529). Dinamik EKK (8) nolu denklem şeklinde ifade edilebilmektedir:

$$Y_t = a_0 + a_1 + a_2 X_t + \sum_{i=-q}^q \beta_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Model denkleminde Y_t : bağımlı değişken, X_t : bağımsız değişken ve q : optimum öncül ve gecikme değerini göstermektedir.

4.4. Nedensellik Analizi

C.W.J. Granger 1969 yılındaki çalışmasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla geliştirdiği yöntem (9) ve (10) numaralı denklemlerde gösterilmektedir(Granger,1969:427).

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon'_t \quad (9)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \varepsilon''_t \quad (10)$$

(9) ve (10) numaralı denklemlerdeki m : gecikme uzunluğunu gösterirken, ϵ'_t ile ϵ''_t : kalıntıların birbirinden bağımsız olduklarını belirtmektedir. Bu denklemlere göre değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi dört farklı durumla meydana gelmektedir.

İlk durumda, (9) numaralı denklemde a 'ların anlamlı (10) numaralı denklemde d 'lerin anlamsız olması ile X 'ten Y 'ye doğru ($X \rightarrow Y$) tek yönlü bir nedensellik oluşmaktadır. İkinci durumda, (9) numaralı denklemde a 'ların anlamsız (10) denklemde d 'lerin anlamlı olması ile Y 'den X 'e doğru ($Y \rightarrow X$) tek yönlü bir nedensellik oluşmaktadır. Üçüncü durumda, a 'ların ve d 'lerin anlamlı olması ile X ve Y arasında çift yönlü ($X \leftrightarrow Y$) nedensellik oluşmaktadır. Son olarak a 'ların ve d 'lerin anlamsız olması ile X ve Y arasında ($X-Y$) nedensellik oluşmamaktadır (Bağdigen ve Beşer, 2009:9).

Var modeli yardımıyla elde edilen uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra (9) ve (10) numaralı denklemlere göre kurulan modelde seçilen anlamlılık düzeyinde değişkenlerin F-istatistik değerleri F-kritik değerlerinden büyükse değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sıfır hipotezi reddedilmektedir.

5. AMPİRİK SONUÇLAR

Daha önce de ifade edildiği gibi dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz edebilmek için öncelikle söz konusu değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla kullanılan Ng-Perron birim kök testinden elde edilen bulgulara göre sabitli model Tablo 3'te, sabitli ve trendli model Tablo 4'te görülmektedir. Türkiye için tüm değişkenlerin MZ_a , MZ_t , MSB ve MPT testlerinde düzey değerlerinde birim kök içerdiği, birinci farkları alındığında ise durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Ng-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Ng-Perron Testi							
	MZ_a		MZ_t		MSB		MPT	
	t-stats	Kritik Değer (%5)	t-stats	Kritik değer (%5)	t-stats	Kritik Değer (%5)	t-stats	Kritik Değer (%5)
LGSYH	-0.634	-8.100	-0.266	-1.980	0.420	0.233	13.961	3.170
LTOPLAMDB	0.027	-8.100	0.018	-1.980	0.665	0.233	28.741	3.170
LENFLASYO N	-3.118	-8.100	-1.215	-1.980	0.389	0.233	7.805	3.170
ΔGSYH	-20.598	-8.100	-3.207	-1.980	0.155	0.233	1.195	3.170
ΔTOPLAMDB	-13.234	-8.100	-2.545	-1.980	0.192	0.233	1.955	3.170
ΔENFLASYO N	-20.545	-8.100	-3.196	-1.980	0.155	0.233	1.223	3.170

NOT: Düzey değerinde ve 1. Farkında sabitli model.

Tablo 4. Ng-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Ng-Perron Testi							
	MZ_a		MZ_t		MSB		MPT	
	t-stats	Kritik Değer	t-stats	Kritik değer	t-stats	Kritik Değer	t-stats	Kritik Değer

		(%5)		(%5)		(%5)		(%5)
LGSYH	-14.388	-17.300	-2.658	-	0.184	0.168	6.472	5.480
LTOPLAMDB	-5.057	-17.300	-1.458	-	0.288	0.168	17.411	5.480
LENFLASYO N	-4.065	-17.300	-1.370	-	0.337	0.168	21.790	5.480
ΔGSYH	-20.396	-17.300	-3.192	-	0.156	0.168	4.476	5.480
ΔTOPLAMDB	-35.416	-17.300	-4.204	-	0.118	0.168	2.591	5.480
ΔENFLASYO N	-22.199	-17.300	-3.319	-	0.149	0.168	4.178	5.480

NOT: Düzey değerinde ve 1. Farkında sabitli ve trendli model

Serilerin birinci farklarında durağan bulunmasıyla birlikte aralarında bir eşbütünlük varlığı yani uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri Engle-Granger testi ile belirlenmiş olup sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Engle-Granger Eşbütünlük Test Sonuçları

	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli	
	t-stats	Kritik Değer(%10)	t-stats	Kritik Değer (%10)
u_t	-3.29	3.28	-3.36	3.28

NOT: Hata terimine uygulanan birim kök sınaması Elliot vd.(1996) tarafından geliştirilen DF-GLS yöntemiyle yapılmıştır.

Tablo 5 sonuçlarına göre; hata terimine uygulanan DF-GLS birim kök testi sonucunda sabitli ve sabitli-trendli modelden elde edilen test istatistikleri, eşbütünlük ilişkisinin varlığını tespit etmek amacıyla Engle-Yoo(1987) tarafından geliştirilen kritik değerlerinden %10 önem düzeyinde büyük çıkması ile değişkenler arasında eşbütünlük varlığı yani uzun dönem ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Dış borç stoğu ve enflasyon değişkenleri ile ekonomik büyüme arasındaki kısa dönemli ilişkiler Hata Düzeltme Modeli ile tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 6'te verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde kısa dönemde ekonomik büyüme, dış borç stoğu ve enflasyon arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ancak hata düzeltme terimi (ECT (-1)) katsayısı negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunduğundan dolayı ekonomik büyüme, dış borç stoğu ve enflasyon arasında uzun dönem ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar Engle-Granger eşbütünlük sonuçlarını destekler niteliktedir. Diğer taraftan Hata düzeltme Modeline ilişkin tanısal istatistikler Tablo 6'nın alt kısmında görülmektedir. Bu sonuçlara göre otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının bulunmadığı gibi değişkenler arasında normal dağılım söz konusudur.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık Değeri
DLGSYH(-1)	-0.221864	0.156187	-1.420500	0.1632
DLTOPLAMDB(-1)	-0.173886	0.155054	-1.121454	0.2688
DLENFLASYON(-1)	0.001615	0.041851	0.038592	0.9694
ECT(-1)	-0.401127	0.140878	-2.847342	0.0069

C	0.037721	0.020856	1.808641	0.0780
Tanısal istatistikler				
R²				0.26
F-istatistiği				3.65 (0.01)
J-B normal dağılım testi				0.33 (0.84)
Breusch-Godfrey otokorelasyon LM testi				0.32 (0.72)
ARCH değişen varyans testi				0.74 (0.39)

Tablo 7. DOLS Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
Sabit Terim	-0.140	-0.217
LTOPLAMDB(-1)	0.173***	6.754
LENFLASYON(-1)	-0.158***	-5.366
Tanısal Testler		
R²	0.872	
Adj. R²	0.859	

Not: Gecikme uzunluğu AIC kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. ***, %1 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Engle-Granger eşbütünlük testi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığının belirlenmesi ile uzun dönem katsayı tahminine geçilmiştir. Tablo 7, değişkenlerin katsayı tahminlerini DOLS yöntemine göre göstermektedir. Buna göre toplam dış borç değişkeninin katsayısı pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu durum dış borçlanmanın uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyerek arttırdığını ifade etmektedir. Enflasyon değişkeni katsayısının beklenildiği üzere negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmasından, uzun dönemde enflasyonun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

Çalışmada son olarak, kamu dış borçlanması ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Bu arada bu test için gerekli olan optimal gecikme uzunluğu VAR metodu yardımıyla 1 olarak belirlenmiş, değerler Tablo 8'de verilmiştir. VAR metoduna dayalı Granger nedensellik testi sonuçları ise Tablo 9'da gösterilmiştir. Buna göre uzun dönemde ekonomik büyümeden dış borç stoğuna doğru %10 önem düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 8. Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-44.59206	NA	0.000142	2.491901	2.662522	2.553118
1	99.28583	250.8640*	2.03e-07*	4.065940*	3.212831*	3.759852*
2	111.7734	19.21159	2.50e-07	-3.885813	-2.350218	-3.334855
3	121.3585	12.78025	3.73e-07	-3.556848	-1.338766	-2.761020
4	144.5054	26.11439	2.98e-07	-3.923353	-1.022784	-2.882654

Tablo 9. Granger Nedensellik Testinin Sonuçları

	Gecikme Sayısı	F-istatistiği	Olasılık Değeri
DLTOPLAMDB→DLGSYH			

DLGSYH→DLTOPLAMDB	1	0.73708 2.25798	0.5368 0.0983
DLTOPLAMDB → DLGSYH DLGSYH → DLTOPLAMDB	2	0.77805 0.80636	0.5140 0.4986
DLTOPLAMDB → DLGSYH DLGSYH → DLTOPLAMDB	3	1.93739 1.50847	0.1410 0.2289

6. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde kamu dış borçlanması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1970-2016 dönemi itibarıyla araştırılmıştır. Burada ekonomik büyüme denkleminde ampirik ve teorik literatür dikkate alınarak enflasyon değişkeni ilave edilmiştir. Her bir değişkenin durağanlık seviyeleri Ng-Perron birim kök testi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Uygulanan Engle-Granger eşbütünleşme testi ile seriler arasında ki eşbütünleşme ilişkisi sınanmıştır. Eşbütünleşme analizden sonra Hata Düzeltme Modeli ile seriler arasında kısa ve uzun dönem ilişkisinin varlığı belirlenmiştir.. Uzun dönem katsayıların tahmini için DOLS yöntemi kullanıldıktan sonra Granger nedensellik testi ile ilişkinin yönü araştırılmıştır.

Çalışmadan elde edilen ampirik sonuçlar her bir değişkenin seviyesinde durağan olmadığını ancak uygulanan işlem neticesinde birinci mertebeden durağan oldukları yönündedir. Değişkenlerin birinci farklarında durağan olması Engle-Granger eşbütünleşme testinin uygulanabilmesini sağlamıştır. Hata terimi kalıntılarına düzey değerinde uygulanan birim kök testi ile ekonomik büyüme, dış borçlanma ve enflasyon arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Hata Düzeltme Modeli sonucunda ulaşılan bilgiler de Engle-Granger testini destekler niteliktedir. Uzun dönemde değişkenlerin katsayılarını tahmin etmek için kullanılan DOLS yöntemi sonucunda dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında olumlu, enflasyon ile büyüme arasında ise olumsuz ve anlamlı bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır. Son olarak Granger nedensellik testi ile ekonomik büyümeden dış borçlanmaya doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı kanıtlanmıştır.

Yapılan ampirik çalışmalar, Türkiye’de devletin dış borçlanma yolu ile uzun dönemde ülke ekonomisine ek kaynak sağladığı ve bu kaynakları üretim kapasitesini arttıran verimli alanlarda kullanmak suretiyle ülke kalkınmasına katkı sağladığını göstermektedir. Dış borçlanmada gerçekleşen 1 birimlik artış GSYH’yi 0.173 birim arttırmaktadır. Uygulanan istikrarlı ekonomi politikaları ve atılmakta olan olumlu adımların devam ettirilmesi suretiyle ülke kalkınmasının daha hızlı gerçekleşmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. (2016). Türkiye’de Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizleri. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 32: 204-221.
- Akan, Y. ve Kanca, O.C. (2015). Türkiye’de Dış Borçlanma, Büyüme Ve Enflasyon İlişkisi: Var Yaklaşımı (1980-2013). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (33)3: 1-22.
- Atgür, M. & Altay, N.O. (2015). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004- 2013), *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2): 521-533.
- Bağdigen, M. ve Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki

- Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (5)9: 1-17.
- Butts, H.C. (2009). Short Term External Debt and Economic Growth-Granger Causality: Evidence from Latin America and the Caribbean. *Rev Black Polit Econ*, 36: 93-11.
- Butts, H.C., Mitchell, I., Berkoh, A. (2012). Economic Growth Dynamics and Short-Term External Debt in Thailand. *Journal of Developing Areas*, (46)1: 91-11.
- Çelik, S. ve Başkanuş Direkci, T. (2013). Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi Ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991-2010). *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (8)3: 111-135.
- Çicek, H., Gözegir, S. ve Çevik, E. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (11)1: 141-156.
- Diamond, P.A. (1965). National Debt in Neoclassical Growth Model. *The American Economic Review*, 55 (5):1126-1150.
- Elliot, G., Rothenberg T. J. & Stock, J.H. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica*, (64)4: 813-836.
- Engle, R.F. & Granger C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, (55)2: 251-276.
- Engle, R.F. & Yoo, B.S. (1987). Forecasting And Testing In Co-Integrated Systems. *Journal of Econometrics*, 35: 143-159.
- Erataş, F. ve Başçı Nur, H. (2013). Dış Borç Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: “Yükselen Piyasa Ekonomileri” Örneği. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 2:207-230.
- Göçer, İ. ve Elmas, B. (2013). Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye’nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi. *BDDK bankacılık ve Finansal Piyasalar*, (7)2: 137-157.
- Göktaş, Ö. (2008). Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğinin Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, 8: 45-64.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, (37)3: 424-438.
- Gül, E., Kamacı, A. ve Konya, S. (2012). Dış Borcun Büyüme Üzerine Etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, 169-174.
- Gür, S.U. (2014). Türkiye’de Vergi Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Uzun ve Kısa Dönemde İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürdal, T. ve Yayuz, H. (2015). Türkiye’de Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2013 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 168:154-169.
- Kamacı, A. (2016). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme Ve Panel Nedensellik Analizi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2: 165-175.
- Kara, M. (2001). Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (6)1: 95-110.
- Kolçak, M., Kalabak, A.Y. ve Boran, H. (2017). Kamu Harcamaları Büyüme Üzerinde Bir Politika Aracı Olarak Kullanılmalı mı? Vecm Analizi Ve Yapısal Kırılma Testleri İle Ampirik Bir Analiz: 1984-2014 Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (72)2: 467-486.
- Kutlu, S. ve Yurttagüler, İ.M. (2016). Türkiye’de Dış Borç Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:

- 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (38)1: 229-248.
- Mackinnon, J.G. (1996). Numerical Distribution Functions For Unit Root And Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, (11)6: 601-618.
- Ng, S. & Perron, P. (2001). Lag Length Selection And The Construction Of Unit Root Tests With Good Size And Power. *Econometrica*, (69)6: 1519-1554.
- Özsağır, A. ve Çütçü, İ. (2015). Inovasyon – Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli İle Türkiye Analizi (1980-2013). *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, (10)2: 119-132.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2006). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitésinin Modellenmesi ve Önraporlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (61)4: 243-265, 2006.
- Stock, J. & Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica*, 61(4): 783-820.
- Ushahemba, V.I., Joseph, F. & Godoo, M. (2016). The Relationship between External Debt and Economic Growth in Nigeria. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 6(1).
- Uysal, D., Özer, H. ve Mucuk, M. (2009). Dış Borçlanma Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (23)4: 161-178.
- Üzümcü, A. ve Kanca, O.C., “İkiz Açık Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2012)”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, ss:17-42, 2013.
- Quadah, A.M. (2016). Domestic Debt, External Debt and Economic Growth of Jordan. *International Journal of Resarch in Commerce & Management*, 7:11-16.

**TÜRKİYE VE AFGANİSTAN'IN İŞSİZLİK SORUNU ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ
A COMPARATIVE ANALYSIS ON TURKEY AND AFGHANISTAN The
UNEMPLOYMENT PROBLEM**

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Namık Kemal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, salihozturk@nku.edu.tr

Aminullah RAHMANİ

Namık Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, aminrahmani56@hotmail.com

Mustafa Latif EMEK

Namık Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, mustafalatifemek@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle işsizliğin tanımı ve Türkiye, Afganistan ekonomisi üzerinde etkili faktörlerden bahsedilmiştir. Bilindiği üzere işsizlik bir ülkenin kalkınmasının önündeki en büyük engel olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle Türkiye ve Afganistan'ın işsizlik oranlarını ve etkileyen faktörlerini kısaca aktarılmaya çalışılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye ekonomisi için 2000-2016 dönemleri arasında işsizlik ile büyüme oranları arasındaki ilişki Dünya bankası verileri kullanılarak grafik üzerinde çalışmada gösterilmektedir.

Afganistan'da işsizliğin temel sebepleri ise günümüzde belirli nedenlere dayanmaktadır. Sovyetlerin işgalinden başlamak suretiyle Taliban rejiminin ortaya çıkması, Afganistan halkının komşu ülkelere mülteci olmaları ve halada devam eden Taliban ve benzeri terör örgütlerin faaliyet göstermeleri sonucunda devletin kalıcı istikrarlı politikasının olmayışı işsizliği artıran sebepler olarak açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Türkiye, Afganistan

ABSTRACT

In this study First of all to the definition of unemployment and Turkey it is mentioned influential factors on the economy of Afghanistan. As it is known, unemployment is defined as the biggest obstacle in the development of an country. Therefore, it is attempted to introduce briefly the factors affecting Turkey and Afghanistan and the unemployment rate. Research the relationship between growth and unemployment rates between the periods 2000-2016 to result in Turkey's economy and unemployment are shown in the graph using data from the World Bank study. The main causes of unemployment in Afghanistan today are based on specific reasons. The emergence of the Taliban regime by starting with the invasion of the Soviets, the Afghan people being refugees to neighboring countries and the ongoing Taliban and similar terrorist organizations operating as the last, the lack of a permanent stable policy of the state was explained as the reasons for increasing unemployment.

Keywords: Unemployment, Turkey, Afghanistan

1. GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin günümüzde en büyük sorunları arasında görülen unsurlardan birisi de işsizliktir. Bu nedenle ülke ekonomileri işsizlik sorunu için belirli politikalar geliştirmeli ve halkın ekonomik refahı için de bu politikalarla işsizlik oranı düşürülmeye çalışılmalıdır. Ekonomik politikalar yanında dünya ticaretinde rol alabilmek ve sermaye hareketlerini ülkeye çekebilme işsizliği azaltabilmektedir.

Aktivist politika taraftarları olan iktisatçılar işsizlik ne zaman ortaya çıkarsa devlet bunu ortadan kaldırmak için aktif (müdahaleci) ve uyumcu bir politika izlemek zorundadır şeklinde düşünürler. Fakat aktivist olmayan politika izlenmesini savunan ekonomistler ise, devlet işsizliği ortadan kaldırmak için piyasaya müdahale etmez ise ekonominin performansının daha iyi olacağını savunmaktadırlar (Mishkin, 2000: 315). Bu açıklamalardan hareketle devletin, özellikle Afganistan ekonomisi gibi günümüzde aşırı işsizliğe sahip olmasından dolayı kayıtsız bir politika izlemesi zordur. Bu nedenle Afganistan'ın yüksek işsizliğinin çözümü için devletin aktivist olması gerekmektedir. Çünkü kendi kendine düzelebilecek bir ekonomik durum söz konusu değildir. Bu açıklamalar sonucunda ülke ve ekonomik duruma göre devletin aktivist politika izlemesi gerekmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin en temel ekonomik sorunları arasında görülen işsizlik ülkedeki istikrarlı yapıyla da ilişkilidir. Böylece ekonomik istikrar yanında ülkeye olan yatırımların ve dış ticaretin olumlu yönde olması önem kazanmaktadır. Hükümetin maliye politikasının amaçlarına yönelik ve ülke merkez bankalarının da parasal istikrar için çabası ülkedeki yatırımları, ticareti ve sermaye hareketleri gibi ekonomik unsurları etkileyeceğinden siyasi ve politik istikrar ekonomik hedefler için önem kazanmaktadır.

Bu açıklamalardan hareketle çalışmada Türkiye ve Afganistan ekonomisi üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Türkiye ve Afganistan ekonomisinde işsizliği etkileyen faktörler ve ülkelerin ekonomik durumuna çalışmada yer verilmiştir. Çalışmada özellikle son yıllarda işsizlik yüzünden çok fazla göç veren ve bunun sonucunda sosyal yaşamada etkileri bulunan Afganistan'ın ekonomisi üzerinde durulmuştur.

2.İŞSİZLİĞİN TANIMI VE İŞSİZLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İşsizlik çalışmaya arzusu olduğu halde cari ücret seviyelerinde iş arayıp da bulamayanların toplamıdır. İnsanların işini kaybetmek veya istediği halde iş bulamamak hayat standartlarında düşüş ve psikolojik sorunları yaratmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008: 46). İşsizlik geçmişten günümüze kadar ülkelere göre sosyal ve ekonomik yanları farklı olmakla beraber tüm toplumların en önemli sorunlarının başında gelmektedir (Kumaş, 2001: 10). İşsizlik işgücünün, isteğiyle gerçekleşmeyen, bireylerin irade dışı ve istenilmeden meydana gelen ve birkaç gün, hafta ya da aylar süren farklı nedenlerle işsiz kalması durumudur. İşsizlik, işgücünün emek piyasasına geldiğinde uygun bir işte çalışma imkanlarını bulamamasıdır (Bozdağlıoğlu a.g.e s:46).

2.1. İşsizliği Etkileyen Faktörler

Son zamanlarda bütün ülkelerde olduğu gibi ekonomik dalgalanmalar ülkeden ülkeye göre farklılıklar gösterse bile, işsizliği meydana getiren başlıca neden olarak söyleyebiliriz.

Aşağıda kısaca işsizliği etkileyen faktörlere yer verilmiştir.

- Bir ülkede yabancı kaçak işçilerin çalışması,
- Teknolojik gelişmelerin hızlı gelişmesi işgücünde azalmalara sebep olmaktadır,
- Ekonomide krizlerin oluşması,
- Hükümetlerin uyguladığı yanlış istihdam politikası,

- Tarımda makinelerin ortaya çıkması ile insan gücüne duyulan gereksinimlerin gün geçtikçe azalması,
- Az gelişmiş ülkelerin istihdam zemininin kısıtlı olması ve gelişmiş ülkelerde ise talep yetersizliğinin olması,
- İnsanların kırlardan kentlere göç etmeleri,
- Terör olayların görülmesi

gibi faktörler işsizliği etkilemektedir. Buradan hareketle işsizlik ekonomik ve sosyal yapının tamamından kaynaklanan sebepler sonucunda meydana gelebilmektedir.

2.2. İşsizlik türleri

İşsizlik genel itibariyle işgücünün farklı biçimlerde istihdama katılamamasından ortaya çıkan bir insan gücü kaybı olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de işsizlik türlerinin kapsamlı bir biçimde bilinmemesi işsizlik sorununu doğru bir şekilde bilinmesinin önüne geçmektedir (Yıldız, 2014: 2). Ekonomi literatüründe işsizlik türleri aşağıdaki gibi farklı başlıklar altında incelenmektedir.

- Gayri İrادی İşsizlik
- Arızı (Frikسیونel) İşsizlik
- Yapısal İşsizlik
- Konjonktürel (Dönemsel) İşsizlik
- Teknolojik İşsizlik
- Mevsimsel İşsizlik
- Gizli İşsizlik

2.2.1. Gayri İrادی İşsizlik

Çalışabilir işgücünün geçerli ücret ve çalışma koşulları altında çalışmak istediği halde geçici veya sürekli olarak çalışabilecekleri işyeri bulamamaları durumudur (Kanca, 2012: 3). Başka bir deyişle, çalışmaya gücü ve arzusu olduğu halde cari ücret seviyesinde iş arayıp da bulamayanların toplamını ifade etmektedir. Yani bir kişinin geçimini sağlamak için para kazanma arzusunda olmasına rağmen kişinin sahip olduğu bir işinin olmaması şeklinde tanımlanabilmektedir.

2.2.2. Arızı (frikسیونel) işsizlik

Yeni mezun olan veya eğitimlerini yeni tamamlayanların iş buluncaya kadar ve çeşitli nedenlerden dolayı işlerini değiştirmek isteyenlerin, çalıştığı işini ücretinin ve ücret dışındaki diğer faktörlerden dolayı bırakıp yeni işe-başlayıncaya kadar geçen süredeki işsizlik türüdür. Buna arızı işsizlik veya frikسیونel işsizlik de denilmektedir. Eğer bir ülkede işgücü arzı ile işgücü talebi birbirine eşit olsa bile arızı ve frikسیونel işsizlik görülmektedir (Yıldız a.g.e. s: 3). Emeğin verimli çalışabilmesi için gerekli olan mobilite unsurunun doğal sonucu olarak arızı biçimde ortaya çıkan frikسیونel işsizlik, bu yönüyle ekonomi tam istihdamda olsa bile ortalama %1–2 düzeyinde beklenen bir durumdur (Aydın, 2012: 123).

2.2.3 Yapısal işsizlik

Ülkelerin ekonomik yapılarında meydana gelen değişimlerin neden olduğu bir işsizlik türüdür. Dünya piyasaların hızla değişmesi sonucunda, bazı ekonomiler bu değişime yeterince hızlı adapte olamamaktadır. Adapte olamayan ekonomilerdeki firmalar zamanla denizaşırı ülkelerin firmalarıyla rekabet edemezler. Eğer bu firmalar gerekli değişim ve dönüşümü gerçekleştiremezler ise varlıklarını devam ettiremeyeceklerdir. İşte bu dönüşüm sürecinde ortaya çıkan işsizlik türüne yapısal işsizlik denilmektedir (Hart, 1990: 213). Yapısal işsizlik kalıcı bir karakter göstermekle ve işgücü piyasasında bir dengesizlik oluşturmaktadır

(Gilpatrick, 1966: 204). Bununla birlikte yapısal işsizlik içeriği birçok iktisatçı tarafından tam olarak anlaşılammış bir konudur. Bu anlaşılammamanın sebebi ise yapısal işsizlik ve değişimlerin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi ve uzun bir süreçte gerçekleşmesidir (Standing, 1983: 150).

2.2.4 Konjonktürel (dönemsel) işsizlik

Konjonktürel işsizlik, talebin yetersizliğinden dolayı ortaya çıkan işsizlik türü şeklinde ifade edilebilir. Ekonomideki durgunluk veya daralmadan dolayı mal ve hizmetlere olan talep azalması ve bununla birlikte işçi talebinin azalması ve hatta işçilerin işten çıkarılması şeklinde tanımlayabiliriz. Üretilen mallara talebin azalması veya ürünlerin girdi masraflarının artması gibi faktörlerin değişimi sonucunda serbest piyasalarda işsizlik kaçınılmazdır. Dolayısıyla firmaların işçilerin sayısını hep ayarlamaları gerekmektedir (Yıldız a.g.e s:11).

2.2.5 Teknolojik işsizlik

Teknolojinin gelişmesi nitelikli olmayanlar arasında işsizliği yükseltmektedir. Bu durumda gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Ancak teknolojik gelişmenin ilk aşamada olumsuz etki arttırdığını düşünen iktisatçılar oldukça çoktur. Schumpeter'e göre çeşitli inovasyonlar insan gücü isteyen işlerin yerine yeni işler yaratarak yeni iş imkanını sağlamaktadır. İnovasyon politikaları ile birlikte yeni ürünlerin üretilmesi, yeni üretim metodların geliştirilmesi ve bunun sonucunda da yeni pazarlar ortaya çıkmaktadır. Böylelikle işgücü yeni materyalleri üreterek çalışmaya başlayacak ve dolayısıyla ücretlerdeki yükseliş çalışanları memnun edecek işsizlik azalacaktır (Mouhammed, 2001:218).

Son zamanlarda teknolojinin gelişmesi ile birlikte piyasalarda daha az insan gücüne ihtiyaç duyulmakta ve beşeri sermaye olarak görülen nitelikli işgücü önem kazanmaktadır. Çünkü piyasalarda firmaların zamanla üretim şekilleri değişmekte ve son teknoloji ile üretimlerini daha verimli ve düşük maliyetlerle yapmaktadırlar. Bu durum sonucunda da işsizlikte artış görülebilmektedir.

2.2.6 Mevsimsel işsizlik

Yılın tamamı boyunca olmasada yılın belirli dönemlerinde çalışmak üzere alım yapılan iş türü geçici ya da mevsimsel iş olarak açıklanabilmektedir. Bu da mevsimsel işsizliğe neden olmakta ve yılın belirli dönemlerinde işsizlikte artış görülebilmektedir. Bu duruma tarımdaki hasıllarını toplamak için veya ekmek için belirli zamanlarda işgücüne ihtiyaç duyulması gibi işçilerin çalıştırılması ve inşaat sektöründe işçilerin yılın her döneminde çalışmamasını örnek verebiliriz (Yıldız a.g.e s:13). Bu nedenle genellikle tarım ekonomisine sahip olan ekonomilerde kış aylarında işsizlik oranları artmaktadır. Kışın artan işsizlikle birlikte ekonomik büyüme de yavaşlamaktadır.

2.2.7 Gizli işsizlik

Emeğin çalışır görüldüğü halde verimsiz olması durumu gizli işsizlik olarak ifade edilmektedir. Yani herhangi bir üretim alanından bir kısım emeğin çekilmesiyle çıktı da bir şey değişmiyorsa gizli işsizlikten söz edilmektedir (Karabulut, 2007: 9). Yani, fiilen çalışıyor görünmesine rağmen üretime hiçbir katkısı olmayanların oluşturduğu işsizliğin bir türüdür. Bir diğer ifadeyle de düşük verimlilikte çalışan kişilerin işsizliği şeklinde tanımlanabilir. Türkiye diğer ülkelere göre geç sanayileşen bir ülkedir. Bu nedenle işsizlik açısından önem taşıyan bir başka konu özellikle tarım sektöründe görülen gizli işsizliktir. İşgücünün önemli bir bölümü "tarımsal üretimde çalışıyor" görünmekle birlikte, tarımsal üretimden çekilmesi takdirde (bunun 5-6 milyon olduğu tahmin edilir) üretim miktarında değişiklik olmayacağı hesaplanmaktadır. Tersine gelişmiş ülkelerde bu insanlar sanayi üretimi için kentlere göç etmiş olup, gizli işsizliğin az olduğu sanayi sektöründe çalışmaktadırlar (Yıldız a.g.e s:13).

3. TÜRKİYEDE İŞSİZLİK SORUNU

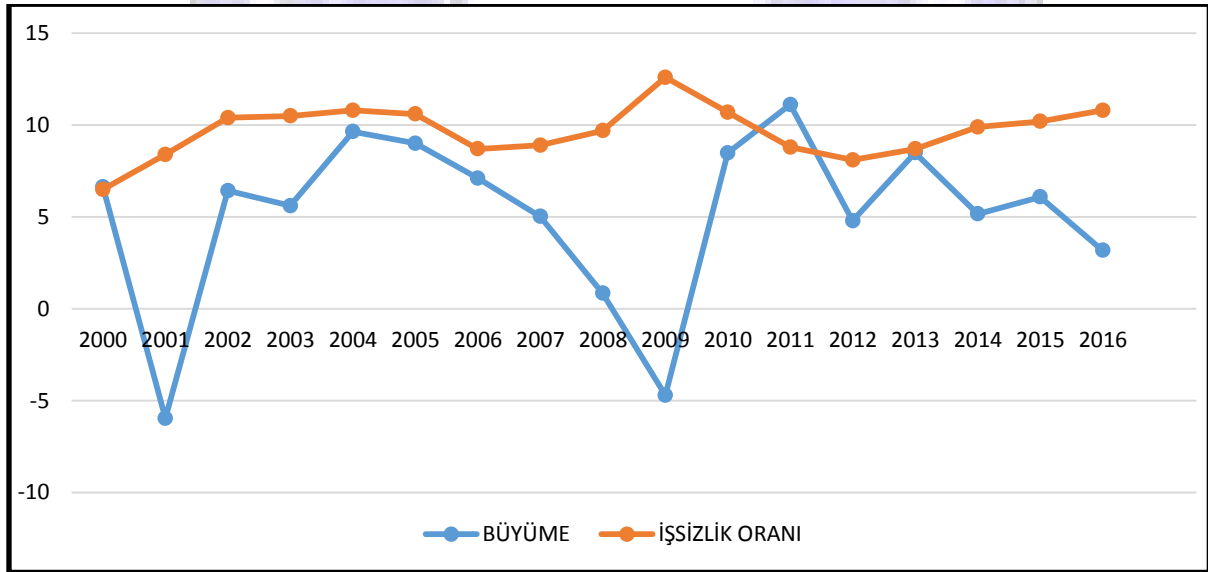
Son dönemlerde Türkiye'nin gündemini oldukça meşgul eden sorunlardan bir tanesinin de işsizlik olduğunu söyleyebiliriz. Hali hazırda olan işsizlik sorununun giderilememesi, iş gücü

piyasadaki sıkıntıların daha da meydana gelmesi işsizliğin uzun süre devam edeceğinin bir göstergesidir.

Ekonomik durumunun yeterince güçlü olmadığı Türkiye ekonomisinde işsizlik ve istihdam sorununun özelliklerini belirleyen nedenler arasında nüfus artışı, gelirin yetersiz olması, teknolojinin hızlı gelişmesi, yatırım kararlarındaki yanlış politikalar ve eğitimdeki sorunlardan bahsedebiliriz (Gediz ve Yalçınkaya, 2000: 180).

Bunların yanı sıra Türkiye’de işsizlik oranını arttıran bazı nedenler ise istikrarlı kentleşmeye kavuşamamak, ekonomik açıdan istikrarın sağlanamaması, özel ve kamu sektörlerinde yatırım yetersizliği, sanayinin iş gücünün ihtiyaçlarına yeterince cevap verememesi, faizin yanı sıra dış ticaret hatlarındaki sıkıntılar, teknolojiye meydana gelen değişimler, yükselen rekabet ortamı, araştırma geliştirme ve girişimcilik eğitimlerinin yeterince sağlanamamasıdır (Özdemir vd., 2000: 92).

Şekil 1: Türkiye' de İşsizlik Oranı İle Büyüme Oranı İlişkisi

Kaynak: World Bank Türkiye ekonomisine ait büyüme oranları ile işsizlik oranlarının birlikte gösterimi Şekil 1’de görülmektedir. Buradan hareketle 2009 yılında etkileri küresel ölçekte hissedilen 2008 küresel krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde etkileri olmuştur. Büyüme oranı -5 civarına düşmüş ve bu durumunda etkisiyle işsizlik oranı da artış göstermiştir. Sonraki yıllarda büyümenin artış göstermesi işsizlik oranını da olumlu şekilde etkileyerek, işsizlik oranında düşüş gerçekleşmiştir. Son yıllarda büyüme oranındaki değişikliklerin kısmen işsizlik oranını etkilediği Şekil 1’de görülmektedir. Son yıllarda özellikle Türkiye’ye göçlerin artışı da işsizliğin yüksek seviyelerde olmasının bir başka nedenidir. Bütün bunlara ek olarak Türkiye ekonomisinin büyüme şekli, gelişmiş ülkelerde de olduğu gibi teknolojik gelişmeler ve makineleşmenin artmasıyla da gerçekleşmektedir. Bu durumda sonucunda emeğin içerisinde yer alan vasıfsız iş gücü yerini beşeri sermayeye bırakmaya başlamaktadır. Böylece Türkiye’de nüfusun çok az bir kısmı beşeri sermaye içinde sayıldığı için vasıfsız işsizler artış gösterebilmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde eğitim ve AR-GE, inovasyon politikaları önem kazanmaktadır.

4. AFGANİSTAN’DAKİ İŞSİZLİĞİN TEMEL SEBEPLERİ VE GÖRÜNÜMÜ

Öncelikle Afganistan’ın geçmiş ve yakın tarihlerinden kısaca bahsedelim. Afganistan’da uzun süredir devam eden siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın temelinde iç içe geçmiş savaşların meydana gelmesinden kaynaklandığı bilinmektedir. Bunlarında sebep sonuç ilişkisi olan toplumsal, ekonomik, tarihi, jeopolitik, siyasi, demografik gibi nedenler vardır. Merkezi

hükümetinde yapılanmasını ve güçlenmesini engelleyen faktörler ise etnik gruplar, kabilelere ayrılan toplumlar, dini inançların farklılıkları coğrafi şartlar olarak sıralanabilir (Shahrani, 1997: 24). “fund for peace” tarafından hazırlanan raporda 177 ülke içerisinde 170. sırada yer alan ülkeyi bu noktaya getiren nedenler merkezi hükümetin geçerlilik krizi, kamu kuruluşların yetersiz kalması, uyuşturucunun ortaya çıkması, yolsuzluk, devam eden etnik grupların çatışması, sınırların korunamaması ve hükümetin halk tarafından desteklenmekten mahrum kalması gibi nedenler sıralanmıştır (Va` zquez del pino, 2011: 188).

1978-1989 yılları arasında Sovyet işgal nedeniyle Afganistan`da okullar zarar görmüş, öğrenci sayısı azalıp insanlar mülteci durumuna düşmüştür. Daha sonra okuma yazma oranı az olsa da, 1996 da (Talibanın kontrolü ele geçirene kadar ki dönemde) eğitim alanında azda olsa kıpırdanmalar olmuştur. Eğitimdeki bu hareketlilik sosyalist iktidarının kuzey bölgesindeki çocukları alarak SSCB`nin farklı okullarında ideolojik eğitim aldırmasından kaynaklanmaktadır. Taliba`nın kontrolü ele geçirdikten sonra okulların kapatılması, bayan öğretmenlerin görevlerden el çektilmesi, kız çocukların okullara gitmesini yasaklaması ve o zamanda yani 1999`da yapılan araştırmada nüfusun %36 sının okuma yazma bildiğini ortaya çıkarmıştır (Arslan, 2016: 54).

Taliban rejiminin 1996-2001 yılları arasında hükmettiği Afganistan`da katı İslami yaptırımlarıyla dünyanın da dikkatini üzerlerine çeken ve 11 Eylül 2001`de New York`taki düzenlenen saldırılar sonrası tüm dünyanın gündemine oturdu. Örgüt, saldırıları düzenlediği düşünülen Usame Bin Ladin ve El Kaide`ye yataklık yapmakla suçlanıyordu.

ABD 2001 yılında terörle mücadele etmek için küresel savaş başlattığında ilk hedefteki ülke ise Afganistan`dı. Yaklaşık bir ay süren operasyonda Taliban`ın hükümetini devirmeyi başardılar. 3 yıl geçici olarak Hamid Karzai devlet başkanlığını yaptıktan sonra 2004 yılında seçimle seçilen ilk cumhurbaşkanı oldu. Geçici bir zaman olsa da Afganistan da savaş sesleri durmuştu fakat Taliban varlığını sürdürmekteydi. ABD`nin 11 yıl süren çatışma sonucunda Taliban örgütünü tamamen yok edemediler. Bu da ABD tarihine başarısız bir savaş olarak geçmiştir.

2014 yılında ABD ve NATO askerlerinin çekilmesi sonucunda Taliban ve benzeri terör olaylarının gün geçtikçe arttığı görülmektedir. 29 Eylül 2014 tarihinde Eşref Gani Afganistan da cumhurbaşkanlığı görevine başladığında vaat ettiği sözlerin başında yolsuzluk, ekonomik sorunlar, iç güvenliğin, eğitim sisteminin, terörle mücadele de başarılı olacağını sözlerini verse de ne yazık ki gösterdiği çabalar başarısız kalmıştır.

Yaklaşık 40 yıldır devam eden kronikleşen iç savaşın sürdüğü, kanlı şiddet olaylarının yaşandığı Afganistan`da halk şimdi de işsizlikle mücadele etmektedir. Afganistan İstatistik Merkezinin verilerine göre, 2015 yılından önce Afganistan nüfusunun yüzde 35`i işsizken, 2016 yılı itibariyle bu oran yüzde 40`a yükselmiştir. İşsizlik en çok büyük kentlerde görülmektedir, bu kentleri Kabil, Herat, Nangarhar, Kandahar ve Mezar-i şerif gibi sıralayabiliriz. İş gücünün yüzde 40`ının işsiz olduğu ülkede, işsizlerin çoğunu gençler oluşturmaktadır. 35 milyon nüfusa sahip olan Afganistan`da ortalama 20 milyon kişi günlük 1.5 dolarla geçimini sağlamaya çalışmaktadır (Anadolu Ajansı, 6.3.2017, 17:19).

4.1 Afganistan`da İşsizliğin Artma Sebepleri ve İşsizliği Önlemeye Yönelik Politikalar

2014 yılının sonuna doğru Afganistan`dan NATO birliklerinin çekilmesi sonucunda yüz binlerce Afgan`ın işsiz kaldığını AA muhabirine Afganistan çalışma bakanlığı sözcüsü Abdulfattah Eşrat Ahmedzey verdiği rapörtaj da aktarmıştır. Afgan halkının NATO birliklerin bünyesinde çeşitli alanlarda çok yüksek maaşla çalışan Afgan işçilerin NATO birliklerin ülkeyi terk etmesi sonucunda işsiz kalmıştır. Böylece Ahmedzey birçok şirketinde faaliyetlerine son vermek mecburiyetinde kaldığını belirtmiştir. Edinilen bilgiye göre, son dönemlerde yatırım yapan onlarca firmaların ülkeyi terk etmesinin sebebi artan terör

olaylarının meydana gelmesi ve böylece bu durum işsizliğin artmasında önemli rol oynamaktadır.

2009 yılında bir Türk şirketinde çalışmaya başlayan Abdullah Osmani yaşadıklarını şöyle anlattı: Türk şirketlerinin birisinde 400 dolara çalışmaya başlamış ikinci senesinde maaşına zam yapıldığını daha sonra kardeşini getirmiş birlikte çalışmaya başlamışlardır. İki sene içinde ev ve araba almışlar, böylece hayatı değişmiş sadece kendisi değil başkada binlerce kişinin hayatlarının değiştiğini söylüyor fakat Türk şirketlerin ülkeyi terk etmesi sonucunda işsiz kalmışlar (Anadolu Ajansı, 6.3.2017, 17:19).

Çalışma bakanlığın sözcüsü Eşrat Ahmadzey, çalışma bakanlığın son zamanlarda artan işsizliğin önüne geçmek için, birinci olarak eğitilmiş gençlerin yeni görevlerde istihdam ettiklerini aktardı. İkinci olarak da özel sektörün yatırım yapmasını teşvik ettiklerini ve bu süreçte gerekli kolaylıkları sağlayacaklarının altını çizdi. Afganistan hükümetinin bazı ülkelere işçi göndermek için anlaşmaya vardıklarını aktararak ve o ülkeler ise Suudi Arabistan ve Birleşik Emirlikler olduğunu söylüyor.

Afganistan`da artan işsizlik oranının ardından çok sayıda kişi işsiz kalmalarından dolayı ve güvenlik sorunu nedeniyle ülkeden kaçmanın yollarını aramaktadırlar. Edinilen bilgilere göre 2016 yılının ilk yarısında 50 bin kişinin ülkeyi terk ettiklerini göçmenler bakanlığının raporları göstermektedir. Kaçak yollarla Avrupa`ya gitmek için Akdeniz denizinden geçmeye çalışırken boğularak hayatını kaybeden göçmenlerin yüzde 12'sini Afganların oluşturduğunu göçmenler bakanlığı raporlamaktadır (Anadolu Ajansı, 6.3.2017, 17:19).

Gün geçtikçe işsizlik oranının arttığı ülkede, binlerce aile geçimini sağlamak için uyuşturucunun ham maddesi olan haşhaşı ekmektedir. 2015 yılında yapılan araştırmada Afganistan`da yaklaşık 3 milyon insan kullanırken, 2016 yılında iki kat artığını göstermektedir. Afyon üretiminde de 2016 yılında Birleşmiş Milletler verilerine göre bir önceki yıla göre yüzde 43 oranında artış olduğu raporlanmaktadır.

5. SONUÇ

İşsizlik, sosyal sorunların ilk başlarında yer almakta ve işsiz sayısının çok olduğu ve arttığı toplumlar için bir sorun oluşturmaktadır. İşsizliğin kişi ve toplum açısından ekonomik sonuçları olduğu gibi, işsiz kalan kişiler ve onların aileleri üzerinde psikolojik ve sosyal etkileri olduğuda gözlenmektedir.

Çalışmamızın sonucunda Türkiye ekonomisine ait büyüme oranları ile işsizlik oranlarının birlikte gösterimi Şekil 1` de aktarılmıştır. 2009 yılında etkileri küresel ölçekte hissedilen 2008 küresel krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde etkileri Şekil 1`de de görülmektedir. Büyüme oranı -5 civarına düşmüş ve böylece işsizlik oranı da artış göstermiştir. Sonraki yıllarda büyümenin artış göstermesi işsizlik oranını olumlu biçimde etkilemiş, işsizlik oranında düşüş gerçekleşmiştir. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde büyüme oranındaki değişikliklerin kısmen işsizlik oranını etkilediği görülmektedir.

Türkiye`de işsizlik oranını arttıran bazı nedenler ise ekonomik açıdan istikrarın sağlanamaması, özel ve kamu sektörlerinde yatırım yetersizliği, sanayinin iş gücünün ihtiyaçlarına yeterince cevap verememesi, faizin yanı sıra dış ticaret hatlarındaki sıkıntılar, teknolojiye meydana gelen değişimler, yükselen rekabet ortamı, araştırma geliştirme ve girişimcilik eğitimlerinin yeterince sağlanamaması ve gelişen teknoloji karşısında kişilerin eğitim düzeyinin yetersiz kalmasıdır.

Afganistan`da iş gücüne katılma oranının düşük olması, istikrarlı bir politikanın olmaması, kronikleşen iç savaşın devam etmesi, terör örgütlerinin (Taliban ve benzeri grupların) hala da etkili olarak baş göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Afganistan, uyuşturucu madde üretimi ve kaçakçılığı ile terör örgütlerinin faaliyetlerinden kaynaklanan tehdit algısına bağlı olarak yaşamını sürdürdüğü için işsizlik ortaya çıkmaktadır.

İşsizliği azaltmak için mutlaka iş gücü piyasasının istihdam ve artışını sınırlayan yapısal özelliklerin belirlenmesi ve bu tür engellerin aşılmasına yardımcı olacak iktisat politikalarının tasarlanması gerekmektedir. Örneğin Afganistan için uygulanması gereken politikalar; Ekonomi politikalarının belirlenmesinde üretim, yatırım, ihracat ve istihdam esas alınmalıdır. Ekonomi politikaları reel sektörde üretim, yatırım ve istihdam artışını hedeflemeli, ekonomi yüksek katma değer yaratan mal ve hizmet üretimine, yenilikçiliğe, ileri ve öncü teknolojilere öncülük vermelidir. İstikrarlı ve yüksek bir büyüme hızının yakalanması, işsizliğin azalması için sosyal diyalog ve belirli bir rekabet gücü politikası belirlenmeli ve uygulanmalıdır. Terörle mücadelede Afgan ordusuna diğer ülkelerden daha fazla destek verilerek ülkeden savaşın uzaklaştırılarak insanların özgürlüğüne ulaşması sağlanmalıdır. Bunun sonucunda özgürlüğünü kazanmış olan insanlar iyi bir eğitim alarak kendilerini geliştirmiş olurlar. Bu sayede kadınların iş gücünden çekilmesine neden olan durumlar ortadan kalkmış olur ve işsiz kadın sayısı azalmış olur. Türkiye’de işsizliği azaltmak için uygulanması gereken politikalar ise, tarım sektörünün dünya pazarlarındaki rekabet gücü artırılmalıdır. Çağdaş bir destekleme sistemi oluşturulmalı ve tarımsal işletmecilik modelleri teşvik edilmelidir. Ayrıca, tarıma dayalı sanayinin genişlemesine önem verilmelidir. Sanayi sektörü ile tarım sektöründeki istihdamın birlikte gelişimi ve yerel düzeyde istihdam alanı oluşturmak amaçlanmalıdır. Son olarak, Türkiye ekonomisinde hükümetin üretime ve sanayiye devlet teşviklerinin arttırması gerekmektedir. Bu durumun sonucunda yeni istihdam alanlarının oluşumu desteklenmiş olacaktır. Türkiye ekonomisi gelişmiş dünya ekonomileri içerisinde yer alabilmesi için rekabet gücü yüksek ürünlere ve yenilikçi sanayi ürünlerine teşvik vermelidir. Sosyal alanda ise bilimsel gelişme ve teknolojik çıktı için eğitimin eksiklikleri giderilmelidir. Böylece işsizlikte azalış görülebilir. İşsizliğin bir başka nedeni Türkiye ekonomisinde, işsizliğin niteliğinin değişmeye başlayarak teknoloji yoğun emek gücüne dönüşmesidir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/03/06/afganistanda-issizlik-yuzde-40a-yukseldi> Erişim Tarihi: 20.12.2017.
- Arslan, M. (2016), “Afganistan’da İstikrarsızlık Ve Temel Prensipleri, Uluslararası İşletme”, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, ss:47-63
- Aydın, N. (2012). “İşsizlik, Beveridge Eğrisi ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Bir Değerlendirme”, DPUJSS, Cilt: 2, Sayı: 32.
- Bozdağlıoğlu, E.Y.U. (2008). “Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri Ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20 ss:45-65.
- Gediz, B. ve Yalçınkaya, M. H. (2010). “Türkiye’de İstihdam İssizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı”, Celal Bayar Üniversitesi BF-Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Sayı: 6, ss. 161-183.
- Gilpatrick, E. (1966). “On The Classification of Unemployment: A View of The Structural-Inadequate Demand Debate”, Industrial & Labor Relations Review, 19(2), ss: 201-212.
- Hart, P. E. (1990). “Types of Structural unemployment in The United Kingdom”, International Labour Review, 129(2), ss:213-228.
- Kanca, Osman C. (2012). “Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, ss. 1-18.
- Karabulut, A. (2007). “Türkiye’deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Kumaş, H. (2001). “İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 3, Sayı: 4.
- Mishkin, Frederic S. (2000). Para Teorisi-Politikası, Çeviren: Şıklar, İ., Çakmak, A. ve Yavuz, S., Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Mouhammed, A. H. (2011). “Veblen’s Theory of Unemployment and Public Policies”, International Research Journal of Finance & Economics, 70, ss: 217-226.
- Özdemir, S., Ersöz, H. Y. ve Sarioğlu, İ. (2006). “İssizlik Sorununun Çözümünde KOBİ’lerin Desteklenmesi”, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-45, ss:1-278.
- Shahrani, M. N. (1997). State Building and Social Frahmentation in Afghanistan; A Historical Perspective, The State Religion and Ethnic Politics; Afghanistan, Iran and Pakistan, Syracuse University Press, ss: 23-74.
- Standing, G. (1983), “The Notion of Structural Unemployment”, International Labour Reiew, 122(2), ss:137-150
- Va’zquez Del Pıno, T.R., (2011), “Afghanistan: The ‘Failed State’ as Status Quo?”, European View, 10, ss: 187–194.
- World Bank, www.worldbank.org
- Yıldız, K. (2014). “İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 45, ss. 1-26

KAMU KURUMLARINDA MOBBİNG SONUCU TÜKENMİŞLİK SENDROMU

Serap ATEŞ

Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, serapates60@hotmail.com

1. GİRİŞ

Günlük hayatımızda ya da iş yaşantımızda sık sık, kendimizi güçsüz ve enerjimiz bitmiş hissedebiliriz. Diğer mesai arkadaşlarımız daha coşkulu ve istekli çalışırken bunun kendimizde eksik olduğunu görüp, yolunda gitmeyen bir şeyler olduğunu gördüğümüzde durup düşünürüz. Çalışma hevesimizi minimize eden ve bizi verimsiz kılan bu tükenmişliğin sebeplerinin neler olduğu zihnimizi meşgul edecektir. Neredeyse, çalışan bireylerin yaklaşık %80'i iş yaşamlarının bir noktasında tükenmişlik sendromuna maruz kalabilmektedir. Tükenmişlik çok uzun bir süreçte oluşan ve artık ne yaparsak yapalım, işe yaramayacağını düşündürten bir kavram. Araştırmalara göre ortaya çıktıktan sonra da kişinin ruhsal dengesini bozmakta iş- aile ve sosyal yaşamında da çok önemli sorunlara neden olabilmektedir.

İş hayatında "Yıldırma" (Mobbing), çoğu bireyin yaşadığı bir olgudur. Gerek aynı düzeyde çalışan bireylerin bir birlerine uygulamış oldukları mobbing, gerekse yönetenin yönetilene karşı uygulamakta olduğu mobbing maalesef kaçınılmaz olarak örgütlerde vardır. Mobbing kavramı son yıllarda sosyal bilimlerde, akademik alanda çeşitli araştırmalara konu teşkil eden kavramlardan biridir. Yapılan her bir çalışma gösteriyor ki "mobbing" işgören verimi ve çalışma barışının bozulması açısından çok önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Bu çalışmada "yıldırma" ve "tükenmişlik" üzerine yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak; her iki olgu ayrı ayrı incelenmiş olup, ardından etkileri, boyutları ve sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise her iki olgu ilişkilendirilmiş olup, örgütsel açıdan ve birey açısından ortaya çıkan sonuçlar irdelenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Mobbing, Tükenmişlik, Duygusal Tükenme

2. "YILDIRMA" KAVRAMI VE KAPSAMI

Yıldırma (mobbing) kavramı, örgüt içerisinde çalışma ortamını ve çalışanlar arasında da çalışma barışını bozabilen kişileri stresle karşı karşıya bırakabilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıldırma, bir veya birkaç kişinin bir kişiye yönelik olarak sergilediği organize ve süreklilik arz eden nitelikte, fiziksel ve/veya psikolojik zarara yol açan, çok sık ve uzun bir dönem boyunca (aylarca veya yıllarca) süren tacizci davranışlara-saldırganlığa denir.

Gazi üniversitesi mobbing biriminin ifadesine göre mobbing; (<http://mobbing.gazi.edu.tr>)

Mevcut gücün ya da pozisyonun kötüye kullanılarak; sistematik olarak psikolojik şiddet, baskı, kuşatma, taciz, aşağılama, tehdit vb. şekillerde tecelli eden duygusal bir saldırganlıktır. Kişinin saygısız ve zararlı bir davranışın hedefi olmasıyla başlayıp; işverenin ima ve alay ile karşısındakinin toplumsal itibarını düşürmeyi de içeren saldırgan bir ortam yaratarak onu işten çıkmaya zorlamasıdır. Yaş, cinsiyet, ırk ayrımı olmaksızın kişiyi iş yaşamından dışlamak amacı ile kasıtlı olarak yapılır. Mobbing uygulayan kişiye "tacizci", mobbinge maruz kalan kişiye ise "mağdur" denir.

Mobbing kavramından söz edebilmek için uzmanlar en az altı aylık bir süre öngörmektedirler ve anlık, stresten kaynaklanan sorunlar bu kavram için söz konusu olmamaktadır. örgütlerde kimi zaman görülebilen tartışma ya da gerginlik anları psikolojik taciz ya da mobbing değildir. Mobbing için davranışların ayda birkaç kez tekrarlanması, birbiri ardına birtakım evreler içinde geçmiş olması ve uzun süre devam etmesi gerekmektedir.

“Ülkemizde kavram olarak son yıllarda gündeme gelen mobbing işyerinde psikolojik-taciz, duygusal taciz olarak ifade edilirken, etki ve sonuçlarıyla tüm süreci tarif ederken "yıldırma" kavramıyla karşılık bulmuştur.” (Köse ve Uysal, 2010: 264).

Cemaloğlu (2007: 119)Tükenmişlik sendromunu beş değişik grup davranışı olarak değerlendirmiştir:

I.Grup: İletişim Biçimi ve Etkileri: Kurban, amirleri tarafından sınırlanır. Sürekli sözü kesilir. Kendini ifade etme fırsatı verilmez. Benzer davranışları meslektaşları sergiler. Azarlanır ve yüksek sesle bağırılır. İşiyile ilgili olarak eleştirilir. Özel yaşamı eleştirilir. Telefonla rahatsız edilir. Sözlü olarak tehdit edilir. Tehdit mektubu alır. Yalancı olduğu imâ edilir.

II. Grup: Sosyal İlişkilere Saldırı: İnsanlar kurbanla konuşmaz. Kurbanın işyerindeki arkadaşlarıyla konuşması engellenir. Görüşme hakkında yoksun bırakılır. Diğer iş görenlerden dışlanır. Örgütte, kurban yokmuş gibi davranılır.

III. Grup: İtibara Saldırı: Kurban hakkında kötü konuşulur. Asılsız dedikodu çıkarılır. Alaya alınır. Akıl hastasıymış gibi davranılır. Psikiyatrik tedavi almaya zorlanır. Herhangi bir özüyle alay edilir. El kol hareketleri, yürüyüşü, sesi taklit edilir. Politik ya da dinî inançlarıyla, özel yaşamıyla milliyetiyle alay edilir. Öz saygısını etkileyecek bir iş yapmaya zorlanır. Çaba ve başarısı haksız bir şekilde değerlendirilir. Kararları sürekli sorgulanır. Küçük düşürücü isimlerle çağrılır. Cinsel imhalarda bulunulur.

IV. Grup: Yaşam ve İş Kalitesine Saldırı: Kurbanı önemli görevler verilmez. Görevleri kısıtlanır. Anlamsız görevleri yapması istenir. Yeteneklerinin altında görevler verilir. Sürekli yeni görevler verilir. Öz saygısını olumsuz yönde etkileyen görevler verilir. Oluşan zararların faturası kurbanı çıkarılır. İşyerine ve evine hasar verilir.

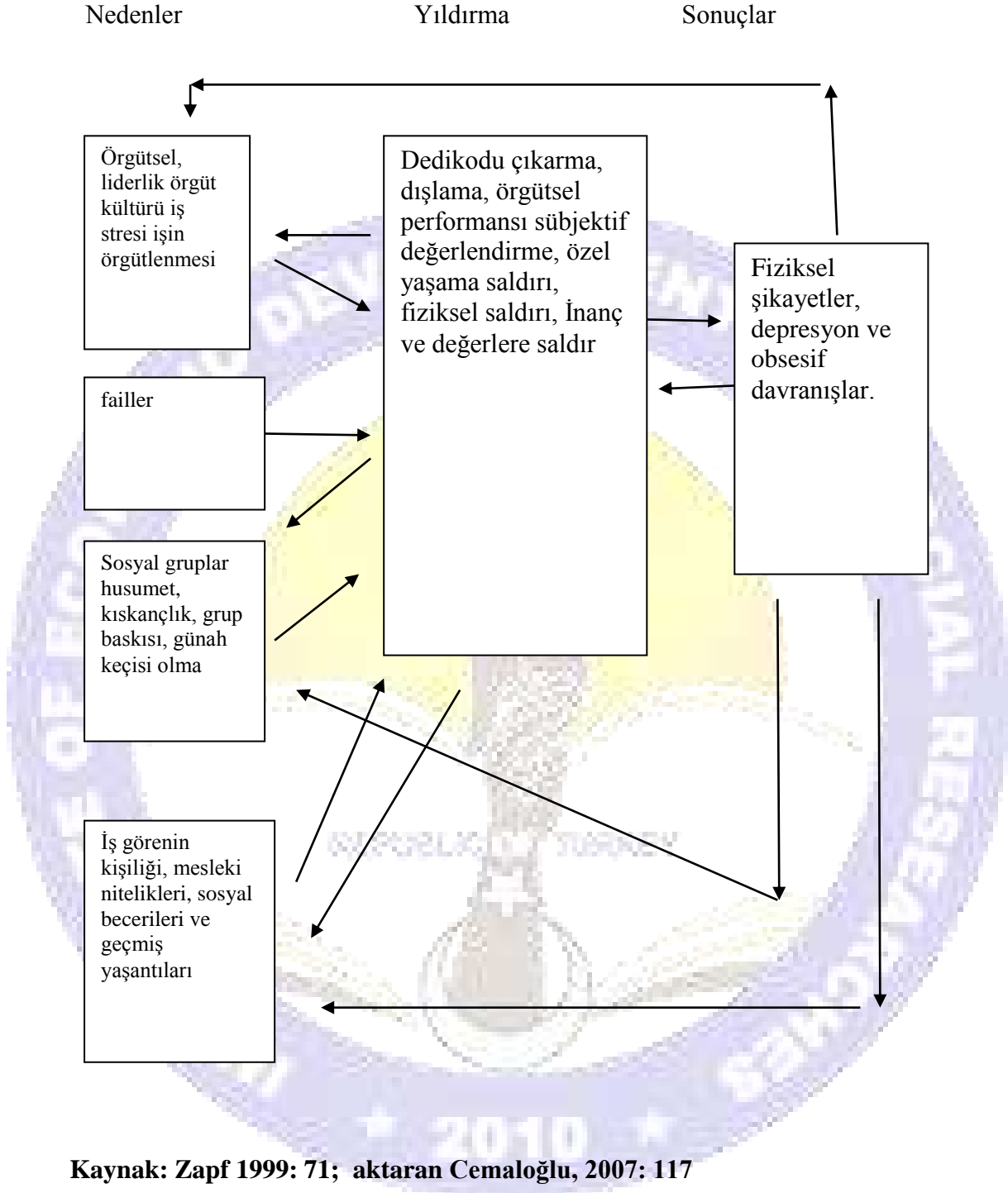
V. Grup: Doğrudan Sağlığı Etkileyen: Kurban, fiziksel olarak zor bir görev yapmaya zorlanır. Fiziksel şiddet uygulanır. Hafif şiddetle tehdit edilir. Fiziksel olarak taciz edilir. Cinsel olarak taciz edilir. Bir örgütte, hangi yıldırma eylemlerinin uygulandığı, bir çok faktöre bağlıdır. Bu faktörler içinde alışkanlıklar, inanç ve gelenekler gibi beşerî unsurlar olduğu gibi, örgüt kültürü veya örgütün hiyerarşik yönü gibi örgütsel faktörler de etkilidir (Cemaloğlu, 2007: 119).

2.1. Yıldırma Eyleminin Nedenleri

Örgütlerde iki taraf arasında çıkan anlaşmazlık, taraflardan birinin boyun eğmemesi ve diğer tarafın anlaşmazlığı sürdürmek istemesiyle mobbing faktörü ortaya çıkabilir. Bunların dışında Tutar yıldırma eylemlerine sebep olarak şu faktörleri ifade etmiştir: (2004:110)

- a) İş tasarımıdaki yetersizlik,
- b) Örgütsel liderliğin yetersizliği,
- c) Kurbanın mesleki yetersizliği ve örgütsel statüsünün düşüklüğü,
- d) Örgütte düşük moral standartlar

Şekil 1: Yıldırmanın Nedenleri ve Sonuçları

2.2. Yıldırma Eyleminin Etkileri

Yıldırma eylemleri hem örgüt hem de iş gören açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Çalışanın psikolojisinde derin izler bırakıp, aile ve sosyal yaşantısını olumsuz etkilemektedir. Kişisel başarıda düşme, verimin yok olması, kendisini değersiz hissetme gibi negatif etkileri söz konusudur. Örgütte başarılı olan bir birey yöneticisinden ya da hizmet ürettiği müşterisinden övgü duymuşsa, takdir kazanmışsa, çalışma arkadaşları tarafından kıskanılabilir. Çeşitli söylentiler, dedikodular ya da iş yaşamı sabote edilebilir. Zamanla artan

ve devam eden mobbing aktörü kişide iştahsızlık, uyuyamama, stres, sebepsiz ağlama nöbetleri, aşırı hassasiyet ve hatta intihara dahi sürükleyebilecektir.

Mobbing örgüt içinde olumsuz bir süreçtir. Her şeyden evvel çalışma barışı zedelenecek ve örgüt kültürü ve iklimi zarar görecektir. Diğer çalışan bireylerin de motivasyonu etkilenecek ve verim azalacak ve üretim azalıp kalite düşecektir. Yetişmiş insan gücü işten ayrılacak ve yeni iş arayışları söz konusu olacaktır. İşe yeni alınan iş gücünün eğitim giderleri gibi bütçeye zamansız ve olumsuz yansıtacak unsurlar dahil olacaktır.

3. TÜKENMİŞLİK SENDROMU KAVRAMI

“Tükenmişlik kavramı ilk kez 1974 yılında Freudenberger’ in yazdığı bir makale ile literatüre girmiştir. Burada Tükenmişlik “mesleki bir tehlike olarak nitelendirilmiştir.” (Arı ve Bal, 2008: 132).

Mesleki yaşamları ile ilgili beklenti düzeyi yüksek olan idealist ve akademik geleceği parlak olan bireylerin tükenmişlik sendromu yaşama olasılıkları çok fazladır. Baskı ve stresi birlikte yaşayan bu kişilerde kaygı ile birlikte depresif duygular hakimdir.

“Tükenmişlik kavramının sözlük anlamı; “Enerji, güç ya da kaynakların aşırı talepler yoluyla tükenmesi, yorulma, başarısız olma” şeklindedir. Tükenmişlik, bazen fiziksel rahatsızlıklarla karakterize olan, değişmeden kalan, işe ilişkin kronikleşmiş stres durumlarından sonra gelişen ruhsal ve fiziksel enerji azalması durumu için kullanılan popüler bir terimdir.” (Surgevil 2005 aktaran: Otacıoğlu, 2008: 105).

Mesleki yaşamları ile ilgili beklenti düzeyi yüksek olan idealist ve akademik geleceği parlak olan bireylerin tükenmişlik sendromu yaşama olasılıkları çok fazladır. Baskı ve stresi birlikte yaşayan bu kişilerde kaygı ile birlikte depresif duygular hakimdir.

Tükenmişlik kavramı, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi olmak üzere üç alt boyuttan oluştuğu ifade edilmektedir (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012: 42- 43).

• Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion)

Tükenmişliğin kendini hissettirdiği ve etkilerinin belirgin olan boyutudur. Kişi kendini tam anlamıyla, bitkin ve enerjisiz hissederken amaçlarından uzaklaşmış ve artık ne yapılırsa yapılsın kendini yetersiz hissedeceğinden emindir.

• Duyarsızlaşma

Hizmet sunulan bireylere karşın duygudan yoksun, uzak ve mesafeli bir tutum içerisindedir. Karşılarındaki kişiler sanki insan değil, birer nesneymiş gibi davranması ve onlara katı, alaycı ve duyarsız bir tutum sergilemesi gibi durumların söz konusu olduğu boyutudur.

• Kişisel Başarıda Düşme Hissi (Low Personal Accomplishment):

Bu süreçte birey kendisini olumsuz düşünler içerisinde bulur ve kendini başarısız, yetersiz addeder ve motivasyonunun giderek azaldığının bilincindedir. Hizmet götürdüğü kişilere ve birlikte çalıştığı kişilere karşı negatif bir iletişim ve etkileşim sergiler.

Şekil 2: Tükenmişlik Sendromu İle Başa Çıkma Yolları

Ardıç ve Polatçı Tükenmişlik Sendromu İle başa çıkma yollarını şu şekilde şematiğe etmiştir. Mücadeleyi örgütsel ve bireysel düzeyde ele almıştır (Ardıç ve Polatçı, 2008: 76-77).

Örgütsel Düzeyde Tükenmişlikle Başa Çıkma Yolları	Bireysel Düzeyde Tükenmişlikle Başa Çıkma Yolları
<ul style="list-style-type: none"> * Gerektiğinde yardımcı personel ve ek donanıma başvurmak donanıma başvurmak, * Serbest karar verme imkanlarını ve kararlara katılımı artırmak, * İşin gerektirdiği sorumluluk miktarını belirleyip, yetki ve sorumluluğu denkleştirmek, * Adil bir ödül sistemi geliştirmek, * İş yükünün aynı kişilerde birikmesini önlemek için zor işlerin eşit olarak dağıtılmasını sağlamak, * Örgütsel değişimi sağlamak, * Takım çalışmalarını desteklemek, * Örgütsel bağlılığı sağlamak, * Örgüt içerisinde düzenli işleyen bir çatışma yönetim sistemi kurmak, * Görev tanımlarını açık ve net olarak belirlemek, * Kişisel gelişim ve dinlenmeye önem vermek, çalışma saatleri içerisinde bunlara yeterli zamanı ayırmak, * Örgüt içi iletişimin yeterli düzeyde ve kaliteli olmasını sağlamak, * Öğle yemeği ve dinlenme aralarını rahatlatıcı ve iş ortamından uzaklaştırıcı yerlerde vermek, * Kişileri yeni görevlere atamak, * Üst yönetimin desteğini sağlamak, * Yetki devri ile astların yaptıkları iş konusunda yönetsel beceri sahibi olmalarını sağlamak, * Sık sık pozitif geri bildirim vermek, * Uzun çalışma saatlerini kısaltmak, * Örgüt içi danışmanlık hizmeti vermek, 	<ul style="list-style-type: none"> * Tükenmişlikle ilgili bilgi sahibi olmak, * Kendini iyi tanımak ve ihtiyaçlarını belirlemek, * İşle ilgili gerçekçi beklenti ve hedefler geliştirmek, * Kişisel gelişim ve danışmanlık gruplarına katılmak * Nefes alma ve gevşeme tekniklerini öğrenmek, rahatlamak için müzik dinlemek, spor yapmak, * Kişinin insan olarak sınırlılıklarını bilmesi ve kabullenmesi, * Hobi edinmek, * İşe başlamadan önce işin zorlukları ve riskleri ile ilgili bilgi edinmek, * Zaman yönetimi konusunda bilgi sahibi olmak, * Tatil çıkarmak, * İşte ve özel hayattaki monotonluğu azaltmak, * Huzurlu bir yaşam tarzı belirlemek, * İşe ara vermek veya iş değişikliği yapmak * Kendisini stresle başa çıkma konusunda geliştirmek.

* Yerinde bir terfi politikası izlemek * Tatil ve sosyal etkinlik imkanlarını artırmak, * Hizmet içi eğitimler planlamak, * İşyerinde sosyal destek amaçlı gruplar kurmak, * Kariyer için fırsat tanımak.	

4.SONUÇ

Mobbing aktörünün, çalışanların iş doyumlarını, iş performanslarını ve verimliliklerini düşürdüğü, motivasyonlarını azalttığı, işle ilgili hata yapma olasılıklarının arttırdığı, işe ve örgüte olan aidiyet duygularını azalttığı gibi olumsuz davranışların görüldüğü saptanmıştır. Örgüt içindeki güvensizlik ve gerilim ortamı, çalışanlar (mobbinge şahit/tanık olanlar) üzerinde stres ve baskı yaratmakta, çalışma barışı bundan olumsuz etkilenmektedir.

Kurumların tepe yöneticileri, kendilerine gelen mobbing şikâyetlerini, zaman ayırmaya değer bir durum olmadığı şeklinde yorumlayabilirler ya da bir defalık bir olay gibi düşünüp önemsemeyebilirler. Ancak mobbing çalışanların performanslarını zayıflatan, bu doğrultuda kurumların hizmet kalitesini düşüren, ciddi iş hatalarının görülmesine neden olabilen ve bu doğrultuda kurumun toplumsal imajını zedeleyen son derece önemli bir durumdur. Mobbing, iş yeri kanseridir (www.dilekekici.com).

Örgütlerde yaşanan tükenmişlik sendromunun belirtileri uzun dönemde oluşur ve devamlılık arz eder niteliktedir. Tükenmişliğin belirtilerinin çeşitli boyutları söz konusudur. Farklı bir çok uç duygu bireyde kendini ifade edebilmektedir. Ersoy ve diğerlerinin ifadelerine göre (2001):

Tükenmişlik sendromu bireyde uzun dönemde fiziksel, duygusal ve zihinsel bulgu ve belirtiler içerir. Fiziksel tükenmişlik belirtileri olarak; kronik yorgunluk, güçsüzlük, uykusuzluk enerji kaybı, yıpranma, hastalıklara daha hassas olma, sık baş ağrıları, bulantı, gibi değişik sorunlar söz konusu iken, Duygusal tükenmişlik bulguları depresif duygulanım, desteksiz, güvensiz hissetme, ümitsizlik, evde gerilim ve tartışma artışı, kızgınlık, sabırsızlık, huzursuzluk gibi negatif duygulanımlarda artış, nezaket, saygı ve arkadaşlık gibi pozitif duygulanımlarda azalma içermektedir. Zihinsel tükenmişlik bulguları doyumsuzluk, kendine, işine ve genel olarak yaşama karşı negatif tutumlar içerirken işi bırakma, savaçlama gibi davranışlar görülebilir.

Mobbing bireyde sadece psikolojik etkileri olan bir kavram değildir. Psikolojik olarak derin izler bırakmasının yanında örgüt içinde çalışma atmosferinin ve barışının yara almasına ve çalışma ahenginin bozulmasına neden olabilecek etkileri de söz konusudur. Çalışanın verimini azaltıp, işi savaçlamasından örgüte olan aidiyet duygularının yok olmasına kadar telafisi zor olan sonuçlara götürmektedir.

İş görenin maruz kaldığı mobbing faktörüne yönelik önlemler alınması taktirde intihara kadar sonuçlanan vahim durumlar gözlemlenmektedir. Tükenmişlik faktörü uzun soluklu ve yavaş yavaş ortaya çıkan bir olgudur.

Örgüt içi mobbingin bertaraf edilmesi için yöneticinin bir takım sorumlulukları söz konusudur: her şeyden önce örgütsel iletişim ve etkileşimin sağlıklı olması yönünde çaba sarf etmeli ve adil bir ödül sistemi geliştirmelidir. Ayrıca İş yükünün aynı kişilerde birikmesini önlemek için zor işlerin eşit olarak dağıtılmasını sağlamak ve takım çalışmalarını desteklemelidir. Örgütsel atmosferde düzenli işleyen bir çatışma yönetim sistemi kurmalı, görev tanımlarını açık ve net olarak belirlemelidir.

Çalışanların de kendilerini iyi tanımaları, ihtiyaçlarının farkında olmaları ve mobbing ve tükenmişlik sendromu hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Aynı zamanda kişinin insan olarak sınırlılıklarını bilmesi ve kabullenmesi zaman zaman kendinin mutlu etmenin yollarını araması gerekmektedir. Buna yönelik hobi edinmek, tatile çıkmak ya da yaşantısındaki monotonluğu ortadan kaldırmak sorunun çözümüne yönelik etkili olabilmektedir. Mobbing ile ilgili bireylerin danışıp bilgi talep edebilecekleri ve her türlü destek ve tedavi alabilecekleri Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Alo170 hattı ile mobbing destek estek hattı da oluşturulmuştur. Mobbing'e uğrayan mağdur bireyler TBMM, BİMER, Alo 170, Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Kamu Denetçiliği Kurumu, Türkiye İnsan Hakları Kurumu ve İl, İlçe İnsan Hakları Kurulları'na başvuru yaparak, mobbing e maruz kaldıklarını ifade edip, sorunun çözümünde destek talep edebilirler.

KAYNAKÇA

Ardıç K., S. Polatçı (2008) “Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama (GOÜ Örneği)”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10/2 ss: 69-96 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287441>, Erişim Tarihi: 14.03.2104

Arı, G., Sağlam, E. Çına Bal (2008), Tükenmişlik Kavramı:Birey ve Örgütler Açısından Önemi”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt 15,, Sayı 1 Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C15S12008/131_148.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2018

Ersoy, F., C. Yıldırım, T. Edirne, (2001), “Tükenmişlik (StaffBurnout) Sendromu” Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, <http://www.ttb.org.tr/sted/sted0201/1.html>, Erişim Tarihi: 21.04.2014,

Ertürk, E., T. Keçecioğlu, (2012), “Çalışanların İş Doyumları ile Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama, Ege Akademik Bakış, Cilt: 12 • Sayı: 1, http://www.onlinedergi.com/makaledosyaları/51/pdf2012_1_5.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2014

Köse, S., Ş.Uysal (2010), Kamu Personelinin Yıldırma ve Boyutları Hakkındaki Düşünceleri Üzerine Bir Çalışma: Manisa Tarımsal İl Müdürlüğü Örneği, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 8/1, s. 261- 276

Otaçığolu, Gürşen, Sena (2008), “Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler” İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 9 Sayı: 15 Bahar 20 <http://efdergi.inonu.edu.tr/article/view/5000004233/50000047> ogretmenlerinde-tukenmislik.pdf08 s:103–116, Erişim Tarihi:01.05.2014.

Tutar, Hasan, (2004), İş yerinde Psikolojik Şiddet Sarmalı: Nedenleri ve Sonuçları, (Journal of Administration), ss: 10-128, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/46426>, Erişim Tarihi: 10.03.2018

İNTERNET ADRESLERİ

Gazi Üniversite Mobbing brimi <<http://mobbing.gazi.edu.tr/posts/view/title/mobbing-nedir-%3F-37863>> Erişim Tarihi: 15.03. 2018

Prof. Dr. Dilek Ekici mobbing ve etkileri <<http://www.dilekekici.com/bilgi/mobbingin-etkileri/>> Erişim Tarihi:11.02.2018

JAMES RIELLY’NİN RESİMLERİNDEKİ ÇOCUKLAR**THE KIDS IN PAINTINGS OF JAMES RIELLY****Serkan ÇALIŞKAN**

Yrd. Doç. Serkan Çalışkan, Kırklareli Üniversitesi Lüleburgaz MYO, Grafik Tasarım

Bölümü, s.serkan.caliskan@gmail.com

ÖZET

Resim sanatında portre hem konu olarak hem içerik olarak sanat tarihinin birçok döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalarda kişiler, Klasik Yunan’da mitolojik kahramanlar, Roma’da askerler ve tek tanrılı dinlere geçişle kutsal kişilere ait olduğu gibi, Rönesans ile birlikte kutsal kişilerin yanında soylu ailelerinden kişilerin resimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatın zamansal ve ontolojik dönüşümleriyle birlikte sıradan insanların da portreleri çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışma, İngiliz ressam James Rielly’nin portre resimlerine odaklanmayı hedeflemektedir. Rielly’nin çalışmalarındaki portreler, gündelik yaşamın içindeki çocuklardır. Sanatçı, çocukları ele alırken, çoğu zaman onların kendi iç dünyalarına dönmüş halleriyle resmetmektedir. Bazen de kendi oyun alanlarından karelerle izleyiciye aktarmaktadır. Tüm bunları yaparken de, çocukları mekan ve zamandan soyutlayıp, izleyiciyi bilinçaltına doğru yapılan bir yolculuğa davet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: James Rielly, Çocuk, Portre**ABSTRACT**

In painting art, portrait appears in many periods of art history in terms of topic and content. The people in these studies are the mythological heros in Classical Greek, soldiers in Rome, and holy people along with transition to monotheistic religions, they also appear as the paintings of people from noble families as well as holy people with the Renaissance. Along with the temporal and ontological transformations of art, the portraits of ordinary people were also started to be studied. This study aims to focus on the portrait paintings of British painter James Rielly. The portraits of Rielly in his studies are the children in everyday life. The artist usually depicts the children when they are drawn into their inner world while addressing them. He sometimes narrates them to the audience with the scenes in their playground. He invites audience to a journey towards the subconscious by abstracting children from space and time while doing all of these.

Key Words: James Rielly, Kid, Portrait

1. Çocuk ve Resim Sanatında Çocuk İmgesi

Toplumsal bir varlık olan insan, doğduğu andan ölümüne kadar geçirdiği zaman dilimi içerisinde, kimliğini oluşturacak birçok olay ve durumla karşı karşıya kalmaktadır. Bu süreçlerin arasında kimliğin oluşması bağlamında en önemli dönem, kimliğin temellerinin atıldığı çocukluk çağı olarak adlandırılan süreçtir. Birey bu süreçte, yaşamda ihtiyacı olacak hemen hemen tüm yetilerini kazanmakta, diğer insanlarla kurduğu her türlü iletişimde veya duygu alışverişinde çocukluk çağında kazandığı, edindiği bilgilere göre hareket etmektedir. Diğer bir deyişle, bireyin bu dönemde edindiği birçok şey, gelecek yaşamında bireyi etkileyebilecek güçtedir. “Freud’a göre, insan davranışlarının tümü, uyum yapmaya yönelik bir amaç taşır. Hiçbir davranış rastlantısal değildir ve organizmanın yaptığı her şey, yaşamı sürdürme çabasının farklı biçimleridir” (Yalçın, 2010: 39).

Bireyin, doğumla başlayıp ergenlikle biten zaman diliminde geçirdiği sürece çocukluk çağı denilmektedir. Sigmund Freud, çocukluk çağı olarak adlandırılan süreci farklı dönemlere ayırarak, kimliğin oluşmasındaki aşamaları analiz etmekte ve yetişkin bireyin kimliğinde bu dönemin etkisinden bahsetmektedir. “Freud’a göre çocukluğun özellikle ilk beş yaşının erişkin kişilik işlevlerinde önem taşımaktadır ve yaşamın erken dönemindeki cinsel dürtülerin çevresindeki psikososyal çatışma gelişimini şekillendiren başlıca etkidir” (Taymur ve Türkçapar, 2012: 157).

İnsan bedeni, sanat tarihi boyunca birçok çalışmanın öznesi olarak yapıtın parçası olmuştur. Bu durum, belli dönemlerde farklı sanatsal üslup ve amaçlarla uygulanmaktadır. Çocukların sanatsal uygulamalardaki yerine bakıldığında da, Klasik Yunan mitolojisinde Eros karşımıza çıkmaktadır. “Afrodit’in oğlu olarak tasavvur edilmiş, heykeltaşlar tarafından önce kanatlı delikanlı, daha sonra kanatlı erkek çocuk olarak canlandırılmıştır” (Ayerdi, 2005: 6).

Tek tanrılı dinlere geçişle birlikte, Meryem Ana ile bebek İsa tasvirlerinin Batı sanatında önemli bir yer edindiği görülmektedir. Bu döneme ait verilebilecek örneklerde İncil’den sahnelerin canlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, birçok sanatçı aynı konuyu kendi sanatsal teknikleriyle çalışmıştır. Leonardo Da Vinci’nin Resim 1.’de yer alan “Meryem ve İsa” adlı eseri, resim sanatında çocuk imgesi adına verilebilecek önemli bir örnektir. Eserde; Meryem, İsa ve Vaftizci Yahya bir arada görülmektedir. Yine aynı konuyu “Çayırıklar Meryem’i” adıyla, Rönesans sanatının önemli isimlerinden Raphael Sanzio da çalışmıştır. Resim 2.’de görülebilecek bu resimde, Rönesans sanatında sıklıkla kullanılan üçgen kompozisyon dikkat çekmektedir. Raphael ve Da Vinci’nin çalışmaları epey birbirine benzemektedir. Fakat Raphael’in eserinde; Meryem oğlu İsa’yı elleriyle tutarken, gözleriyle Vaftizci Yahya’yı izlemektedir.

Resim 1. Leonardo Da Vinci, “Meryem ve İsa”, 1480, Panel Üzerine Yağlı Boya, 71.8 cm x 70.5 cm, Özel Koleksiyon.

Resim 2. Raphael Sanzio, “Çayırıklar Meryemi”, 1505, Panel Üzerine Yağlı Boya, 113 cm x 88 cm, Kunsthistorisches Müzesi, Viyana.

Rönesansla birlikte, resim sanatının alıcısı değişmiş, burjuva alıcılara yönelik portre vb. resimler üretilmeye de başlanmıştır. Bu dönemdeki resimlerde, sanatın öznesi olarak çocuk figürleri, ruhani varlıklardan uzaklaşarak yeryüzündeki soyluların çocukları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri de Diego Velazquez’in “Las Meninas” (Nedimeler) adlı tablosudur. Resimin öznesi Prenses Margarita nedimeleriyle birlikte çalışmada gösterilmektedir. Yine yakın dönemlere ait Peter Paul Rubens’in kendi kızına ait portre çalışması, sınıfsal olarak farklı bir yerde dursa da, hem resmin öznesi çocuk olarak hem de figürün iç dünyasına dair fikir yürütmeye olanak sağladığı için örnek verilebilecek niteliktedir.

Resim 3. Diego Velazquez, “Nedimeler”, 1656, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 318 cm x 276 cm, Prado Müzesi, Madrid.

Resim 4. Peter Paul Rubens, “Clara Serena’nın Portresi”, 1615-1616, Panel Üzerine Yağlı Boya, 33 cm x 26.3 cm, Liechtenstein Müzesi, Viyana.

Empresyonizm ile gündelik yaşamın içinde çocuk resimlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Doğrudan özne olarak çocuk imgesi Eduard Manet’in “Flüt Çalan Çocuk” adlı çalışmasında İspanyol askeri üniformalarını giymiş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu ressamın yanında, daha farklı bir noktada duran ve daha dramatik sahnelerin parçası olarak çocuk imgesi Kathe Kollwitz’in çalışmalarında bulunmaktadır. Endüstriyel Devrim ile birlikte bireyin yalnızlaşması ve yoksullaşması, dışavurumcu Kollwitz’in çalışmalarında annelik-kadın-evlat bağlamında ve dramatik sahnelerle anlatılmaktadır. Pablo Picasso da Pembe Dönemi’nde sirk çalışanlarını konu alan çalışmalarında, çocukların sanatın konusu olduğu ve iç dünyalarına yönelik anlatımın bulunması, bu konuda verilebilecek farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 5. Eduard Manet, “Flüt Çalan Çocuk”, 1866, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 160 cm x 97 cm, Orsay Müzesi, Paris.

Resim 6. Kathe Kollwitz, “Hayatta Kalanlar”, 1923, Litografi, 55.88 cm x 68.58 cm, Özel Koleksiyon.

Resim 7. Pablo Picasso, “Pipolu Çocuk”, 1905, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 100 cm x 81.3 cm, Özel Koleksiyon.

2. James Rielly'nin Resimlerindeki Çocuk İmgesi

1956 Galler doğumlu James Rielly, Fransa'da yaşamakta ve eserlerini orada üretmektedir. Çalışmalarında özellikle portrelere yönelen sanatçı, sade bir anlatım dilini tercih etmektedir. Pop Art'la birlikte resim sanatında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu sürecin en belirgin özelliklerinden biri de grafiksel dilin tuval yüzeyinde kullanılmaya başlanmasıdır. James Rielly de suluboya, akrilik ve yağlı boya gibi araçları kullandığı çalışmalarında grafiksel bir etkiye sahip resimler üretmektedir. Büyük tuvalerde, geniş lekese alanlar ve odak noktası figürlerdeki tek renk ve tonları kullanımı bu açıdan önemlidir. Böylece, konunun öznesi olan figürlerin iç dünyalarına yönelik etkiyi arttırmaktadır. Resimsel dil açısından Amerika'lı ressam Alex Katz ile portre üretimi ve grafiksel ifade bağlamında benzeşse de, James Rielly'nin resimlerinde kavramsal çıkış noktası onu ayrı bir noktaya taşımaktadır.

Sanatçı, çalışmalarında yoğunlukla çocuk imgesine odaklanmaktadır. Çocukların portreleri ile sanatçının aslında bir bağlamın izinde olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Terry Eagleton çocuklar için şöyle demektedir: “Sadece belli yönlerden bize benzeyen ama başka yönlerden benzemeyen bir tekinsizlikleri var” (Eagleton, 2011: 8). Rielly'nin resimlerinde ise tekinsizliği yaratan tek şey çocuk imgesi değildir. Tekinsiz bir mekânın içindeki çocuklar, kendi hallerinde durmaktadır. Bu tekinsizliği yaratan atmosfer hem mekândan hem de izleyicinin doğrudan maruz kaldığı aslında kendi çocukluk günlerinden bir an'a tanık olması ve içselleştirmesidir. “İç sızlatan kalplerin, gizli saklı yerlerinde neler olduğunu ve onlara neyin yardımcı olabileceğini sezmemizi ve hissetmemizi sağlayacak tek şey, acıyı, zaman zaman öylesine görünmez ve öylesine değişken olan ruh acısını, tanımış ve deneyimlemiş olmaktır” (Borgna, 2014: 65).

James Rielly'nin resimlerindeki çocuklar, aslında hiç de “tuhaf” değildir, aksine, tam da çocuğa özgü davranışlarıyla resim yüzeyinde durmaktadırlar. Sanatçının “en çok bilinen serisi, yerel gazete makalelerinden alınan hikayeler¹ ve resimlerden esinlenen büyük ölçekli portrelerden oluşan Casual Influences ve Duyarlı Yollar'dır. Rielly'nin parçaları, çocuklarda bazı özelliklerin ve rollerin altını çizme eylemiyle yetişkinlerin işlevsizliğini ortaya

¹ Yazar “hikayeler” ile gazetede yayınlanan haberlerdeki konuları belirtmektedir.

çıkarmaktadır”(artspace.com/james_rielly, 2016). Bu resimlere bakan yetişkin gözler, tuhafılığı kendisi yaratmaktadır. Çünkü, yetişkinler vaktiyle çok iyi bildiği, hatta parçası olduğu çocukluk günlerine zamanla yabancılaşmıştır. “Çocuklar yetişkinlerden çok farklıdır, ancak duygusal olarak bize çok benzerler” (Elkind, 1999: 68). Rielly’nin çalışmalarına Elkind’in sözlerini referans alarak bakıldığında, izleyicinin eserle kurduğu diyalogun duygusal bir temas olduğu görülmektedir. Bu temasta Resim 5. ve Resim 6.’da, figürlerin seyirciyle göz teması kurmayarak, içe dönük auranın da etkisi büyüktür. Figürlerin yalnız olması, sadece resimsel düzlemde yalnız olmalarından değil, izleyiciye aktardığı o tuhaf yalnızlık hissiyatından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, sanatçı bu çalışmalarında mutlu çocuk ütopyasını ilk elden anlatmamaktadır.

Resim 8. James Rielly, “Çıplak Çocuk”, 2002, El Yapımı Hint Kağıdı Üzerine Suluboya, 133 cm x 96 cm, Özel Koleksiyon.

Resim 9. James Rielly, “İsimsiz”, 2002, El Yapımı Hint Kağıdı Üzerine Suluboya, 133 cm x 96 cm, Özel Koleksiyon.

Çocuklar, dünyanın klişeleşmiş kalıpları ve hırs üzerine kurulmuş dayatmalarının dışında durmaktadır. “Modern hayatın en derin sorunları, bireyin, bunaltıcı toplumsal güçler, tarihsel miras, dışsal kültür ve hayat tekniği karşısında kendi varoluşunun özerklik ve bireyselliğini koruma talebinden doğar” (Simmel, 2009: 317). Rielly’nin çalışmalarında da, gündelik yaşamın sert ve duygusuzlaşmaya yönelmiş tarafından koparılmış, bağımsız (gibi) görünen bir çocuk imgesi vardır. Çocuk olduğu gibidir; oyunlar sırasında aldıkları yaralarla, gözlerindeki morluk ya da burunlarından akan kanla yine de gülümsemektedirler. Resim 7. ve Resim 8.’deki örneklerden görülebileceği gibi çocuklar, gözlerindeki morluklara rağmen gülümsemektedir. Çocukluk çağında hemen herkesin tecrübe ettiği bu türden yaralanmalar, yetişkinlik çağındaki bireyin bellek katmanlarında belli belirsiz bir şekilde kendini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında da, Rielly, aslında portreleri değil, portreler aracılığıyla başka bir gerçekliği aktarmaktadır izleyiciye. Bu da, empati kurduğumuz nesnenin, kendi yaşamımızdaki bir alana işaret etmesi üzerinden oluşur. Diğer bir deyişle, izleyici sanat nesnesi aracılığı ile, olumlu veya olumsuz duygular barındıran kişisel çocukluk anılarına veya tanık olduğu başka anılara sürüklenmektedir.

Resim 10. James Rielly, “Zararsız”, 1997, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 183 cm x 152 cm, Özel Koleksiyon.

Resim 11. James Rielly, “Yavru Köpek”, 2000, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 196 cm x 167 cm, Özel Koleksiyon.

Çocukluk, belleğin kapısı kapalı bir gizli dolap gibidir, tüm olanlar oradadır ve yetişkinlik yaşamında ortaya çıkacak anı beklemektedirler. Kaybolmadan, unutulmadan hep bizi kendi içine çeken bir dolaptır bu. James Rielly’nin çalışmaları da, bu kapıyı aralamaya

yöneliktir. “Hayatlarımız her ne kadar şeylerin mekanizmaları ve nesnelliği tarafından belirleniyormuş gibi görünüyorsa da, aslında şeylere duygularımız üzerinden değerler yüklemeksizin ve onları eylemlerimizle bağlantılı olarak yönlendirmeksizin ne adım atabiliriz, ne de herhangi bir şey düşünebiliriz” (Simmel, 1999: 68). Geçmişin tüm travmalarını başka figürler aracılığı ile gün yüzüne çıkartan sanatçı, izleyiciye, öteki aracılığıyla bir tür sağaltım ya da yüzleşme ortamını sağlamaktadır.

Resim 12. James Rielly, “Face Lift”, 1997, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 81 cm x 91 cm, Özel Koleksiyon.

James Rielly’nin resimlerinde dikkat çeken bir diğer unsur da oyun kavramıdır. “İki-12 yaşları arasındaki çocuk, yaşadığı olayları ve çevresindeki kişi, nesne ve hayvanları taklit ederek, insan yaşamı için önemli olayları yaşamaya başlar. Bu dönem, Piaget’nin sembolik oyun dönemidir.”(Egemen ve diğ., 2004: 39). Oyunlar çocukların hem fiziksel hem de duygusal olarak gelişmesine yardımcı olmaktadır. Fakat Rielly’nin resimlerinde, günümüzdeki birçok çocuk gibi bilgisayar ortamında oynanan oyunlara benzememektedir. Daha çok, ellerindeki malzemeleri değerlendiren çocuklardır ve bunlarla bir hayal-oyun alanı yaratmaktadırlar. Oyunlar da, yetişkinlik çağında yaşamımızdan uzaklaştığımız bir olgudur. Oysa; “oyun, işlevsel yönüyle hayatın dışında olmasına karşın, biçimsel kuruluş mantığı açısından düpedüz yaşamın merkezindedir; sıkıştırılmış hayat olarak bu oyunun kuralları ne denli katı ise, merkezden çevreye yayılan halkaları o denli net görürüz” (Ergüven, 2001: 76).

Resim 13. James Rielly, “Kahvaltı”, 2012, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 50 cm x 61 cm, Özel Koleksiyon

Resim 14. James Rielly, “Hiçbir şey ve Bir Şeyler”, 2012, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 173 cm x 190 cm, Özel Koleksiyon.

Örneğin “Kahvaltı” adlı çalışmada, yere uzanmış ve omletin üstünde sigarayı yerleştirmiş bir çocuğun yetişkinlere ait durumu öykünmesi görülmektedir. Resimdeki kurgu, zihinlerdeki çocuk imajıyla ilişkilendirilmeyecek türden bir ifadeyi barındırmaktadır. Çocukların hayatı tanımak adına yoğun meraklarını; tükenmek bilmeyen bir taklit etme ve bu taklit aşamasında kişiliğin oluşumu, iyi-kötü alışkanların aile ve sosyal yaşamdan nasıl etkiletiğini bu çalışmada görmemiz mümkündür. Yine de, çocuksu bir gülümsemeye yönelir izleyici, çünkü çocuğun ve ona yüklenen algının dışında bir imaja tanık olunmaktadır. Çocukluk olgusunun yapısöküme uğratıldığı bu çalışmalarda, izleyici ile eser arasında kişiselleştirilmiş bir gerilimli alan oluşmaktadır. Bu durumu oluşturan çocuk değil, gerçek dünyanın kendisidir. Bu da resim aracılığı ile çelişkinin göz önüne alınmasına sebep vermektedir.

Rielly'nin çocuk portrelerinde; çizgi roman karakterlerini öykünen, maskeler takan, bir kutu veya bir çarşaf aracılığı ile oyun sırasında istediği kahramana bürünen çocuklar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu resimlerde resimsel olarak kullanılan grafiksel dil, figürleri mekandan soyutlamaktadır. Bu da tekinsiz bir alan yaratır izleyicide. Aslında, figürler bu sayede mekandan tecrit edilerek, belirsiz bir zaman ve mekânın parçası olarak karşımızda çıkmaktadır. Figürlerin tecrit edilmesi, konunun öznesi olan çocukların kimlikleri konusunda doğrudan hedef değiştirmektedir. Aynı zamanda, “bu çocuklar kim” veya “kimin anısı bunlar”

gibi gelişebilecek olası soruları, resmin karşısında durup derinlere inmeye cesaretli izleyici için hem ortadan kaldırmakta hem de çoğaltmaktadır.

Resim 15. James Rielly, “Bir Karanlık Görüyoruz”, 2004, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 198 cm x 167 cm, Özel Koleksiyon.

Resim 16. James Rielly, “Aşk”, 2004, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 198 cm x 168 cm, Özel Koleksiyon.

SONUÇ

Portre sanatı, sanat tarihi boyunca birçok dönemde farklı biçimler ve içeriklerle karşımıza çıkmaktadır. 1960 sonrası sanatın dönüşümü, portre sanatına da yansımıştır. Örneğin Andy Warhol’un popüler kültür karakterlerini seri üretim şeklinde yansıttığı çalışmaları, portre sanatında grafiksel etkilerin kullanılmasında öncül olduğu söylenebilir. Bu sürecin ardından birçok sanatçı, grafiksel sadeleştirme dilini, resimsel üslup olarak kullanmaya başlamıştır. İngiliz sanatçı James Rielly de, grafiksel sayılabilecek diliyle, sadeleştirerek oluşturduğu kompozisyonlarında portrelere yoğunlaşmaktadır. Bu portreler çoğunlukla çocuk ve çocukluk olgusuyla karşımıza çıkmaktadır. Fakat, James Rielly’i diğer sanatçılardan ayıran şey, çocuk portreleri çalışması veya grafiksel bir dil kullanıyor olması değildir. Sanatçı, çocuk portrelerinde duygusal bir dil kullanarak, çocuk ve çocukluk olgusunu yapısöküme uğratmaktadır. Toplumun en küçük birimi olan ailenin, içinde barındırdığı tüm travmatik olayların da deşifresidir. Bu çalışmada da, James Rielly’nin resimlerindeki çocuklar, daha çok iç dünyaları üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, S., (2005). **Ateş Ağacı**, Kubbealtı Neşriyatı Yayınları, İstanbul.
- Borgna, E., (2014). **Ruhun Yalnızlığı**, Meryem Mine Çilingiroğlu (çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eagleton, T., (2011). **Kötülük Üzerine Bir Deneme**, Şenol Bezci (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö., Akil, İ., (2004). “Oyun, Oyuncak ve Çocuk”, ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi, Sayı: 2.
- Elkind, D., (1999). **Çocuk ve Toplum- Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler**, Demet Öngen (çev), Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ergüven, M., (2001). **Gölgenin Ucunda**, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Simmel, G., (2009). **Bireysellik ve Kültür**, Tuncay Birkan (çev), Metis yayınları, İstanbul.
- Taymur, İ., ve Türkçapar. M.H., (2012). “Kişilik: Tanımı, Sınıflanması ve Değerlendirilmesi”, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi, Sayı: 2.

İnternet Kaynakları

http://www.artspace.com/james_rielly (Erişim Tarihi: 11.04.2017)

Görsel Kaynakları

www.commans.wikimedia.org/wiki/Peter_Paul_Rubens (Erişim Tarihi: 14.12.2016)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Nedimeler_\(tablo\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Nedimeler_(tablo)) (Erişim Tarihi: 20.12.2016)

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Madonna_and_Child_with_the_Infant_St._John_the_Baptist,_Leonardo_da_Vinci (Erişim Tarihi: 12.03.2017)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Madonna_del_Prato_\(Raphael\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Madonna_del_Prato_(Raphael)) (Erişim Tarihi: 12.03.2017)

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Fifer (Erişim Tarihi: 12.03.2017)

<http://portlandartmuseum.us/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=27565;type=101> (Erişim Tarihi: 14.12.2016)

https://en.wikipedia.org/wiki/Garçon_à_la_pipe (Erişim Tarihi:14.12.2016)

<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/contemporary-art-day-auction-114021/lot.440.html> (Erişim Tarihi:10.01.2017)

http://www.artnet.com/artists/james-rielly/untitled-iKay_6fJj9RSt5a6_qDXYw2 (Erişim Tarihi:10.01.2017)

http://www.arcadja.com/auctions/en/reilly_james/artist/308542/ (Erişim Tarihi:10.01.2017)

<http://www.spencerbrownstonegallery.com/artists/rielly-james> (Erişim Tarihi:10.01.2017)

<http://www.galeriemoser.ch/Artistes/Rielly.html> (Erişim Tarihi:10.01.2017)

http://www.nathalieobadia.com/artist_detail.php?ar=17 (Erişim Tarihi:15.01.2017)

<http://www.galeriemoser.ch/Artistes/Riellygb.html> (Erişim Tarihi:15.01.2017)

<http://www.galeriewittenbrink.de/exhibition.html> (Erişim Tarihi:15.01.2017)

<http://www.artnet.com/artists/james-rielly/we-see-a-darkness-4K3OvtbB04mm5k23aSsilw2> (Erişim Tarihi:20.01.2017)

FUKAHÂ İLE MÜTEKELLİMİNİN FIKIH TANIMLARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Sezayi BEKDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, sezai Bekdemir@hotmail.com

ÖZET

Fıkıh ilim dalı genel olarak iki ekolden teşekkül etmiştir. Fukahâ ve mütekellimîn olarak nitelendirilen bu ekoller, hükümlere ulaşmada farklı usûl ve yöntemler kullandıklarından dolayı bu şekilde tasnife tabi tutulmuşlardır. Usûllerindeki farklılıkla beraber bazen ilmin dili olan kavramlara da farklı anlamlar yükledikleri olmuştur. Bu kavramlardan birisi de usûlü fıkıhın terkiplerinden olan “fıkıh” kavramıdır. Fukahâ ve mütekellimîn âlimleri, fikhî değişik şekillerde tarif etmişlerdir. Mütekellim usûlcüleri fikhî genel olarak “*Tafsili delillerden elde edilen fer’î şer’î hükümleri bilmektir*” şeklinde tarif ederken Fukahâ; “*Kişinin amel bakımından lehine ve aleyhine olan şeyi bilmesidir*” şeklinde tarif etmişlerdir. Fukahâ’nın fikhî tarifinde “irfan” kelimesi kullanılırken mütekellimînin tanımlarında ise “ilim” kelimesini kullanılmıştır. Türkçe’de “bilmek” olarak ifade edilen bu iki kavramın Arapça’da telaffuzları farklı olduğu gibi manaları da -yakın olsa da- tam olarak aynı değildir. Fıkıhın tarifinde kullanılan bu farklı kelimelerin rastgele seçildiği söylenemez. Tarif demek, maksadın sınırlarını belirlemek demektir. Bu sebeple âlimler, bir ilmin/meselenin ayrıntılarına girmeden onun, efradını câmi’/kastedileni içeren, ağyârını mâni’/kastedilmeyeni dışarıda bırakan bir tarifini yapmışlardır. Fukahâ ile mütekellimînin fikhî ilmi tanımlarının ve kullandıkları kelimelerin farklılık arz etmesi, onların meselelere bakış açılarının ve bu ilimden maksatlarının farklı olduğunu göstermektedir. Müctehidlerin fikhî ilmini farklı tanımlamaları, onların Kur’an ve Sünnet’ten -şer’î delillerden- ictihad yoluyla tahsil ettikleri görüş ve hükümlerin ince bir farkının olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde fıkıhın farklı kelimelerle tarif edilmesinin doğal bir sonucu olarak, mezheplerin aynı konuda elde ettiği hükümlerinde farklı olması olağan bir durumdur. Usûldeki bu tartışmaların, sistematik olarak furu’a da yansımaları kaçınılmaz bir gerçektir. Bu yansımalarından belki de en önemlisi; mezheplerin “iman amelden bir cüz müdür” tartışmasıdır. Bu tartışmanın neticesinde mütekaddimîn âlimlerinin iman tarifleri müteahhirîn âlimleri tarafından güncellenmek suretiyle yeni bir boyuta taşınmıştır. Müctehidlerin, bir meselenin çözümünde izledikleri usûlün ve kavramlara yükledikleri anlamların farklı olması mezheplerin/fıkıh ekollerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Binaenaleyh mezheplerin/fıkıh ekollerinin oluşum sürecini anlamaya bir nebze katkı sağlayacağı kanaatiyle, bu çalışmada karşılaştırmalı olarak fıkıhın tanımlarını ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Mezhep, Fukahâ ve Mütekellimin.

1. Giriş

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler'de geçen lafızlar ve kavramlar gelişmiş güzel kullanılmış değildir. Cevâmiu'l-kelîm olan ayet ve hadisler, bir nizam ve intizam içerisinde olduğu gibi kullanılan her kelimenin lügat manasıyla bağlantısı olduğu bir hakikattir. Aynı şekilde Kur'an ve Sünnet etrafında teşekkül eden şer'i ilimlerin adları ve tanımları da bu minval üzeredir. Dillerin menşei; vaz'î ve örfî diye taksim eden ve meslek erbabının oluşturduğu şerî (ıstılâhî) kullanımı örfî dil olarak vurgulayan Gazzâlî (505), bu hususu Mustafâ'da şöyle izah eder; “*Bir isim genel bir anlam için vaz' edilir, sonra dilcilerin kullanım örfü, bu ismi, bazı müsemmalarına tahsis eder. Mesela, 'dâbbe' ismi, asıl itibariyle, adım atan, hareket eden her şey için konulmuş ise de, sonraları, dört ayaklı hayvanlara tahsis edilmiştir. Aynı şekilde konuşan, söz söyleyen herkes mütekellim (konuşan) ise de, 'mütekellim' ismi, sonraları Kelam ilmini bilenlere tahsis edilmiştir. Yine 'fakih' ismi bir kısım âlimler için, 'müteallim' ismi, bir şey öğrenen herkes için değil, sadece öğrenciler için kullanılmaktadır. Hâlbuki bu iki kelime, konulu itibariyle bu kullanımlardan daha geneldir. Şer'de de durum böyledir. Mesela, namaz, rükû' ve secdeden ibaret olmayıp, aksine, dildeki anlamına uygun olarak, 'dua' anlamındadır. Yine, hacc, 'kasıt'tan; oruç 'imsâk'tan; zekât da 'büyüme ve artma'dan (nümvv)' ibarettir.*”¹ Gazzâlî'ye göre diller, bütünüyle, vaz'î ve tevkîfidir. Dolayısıyla dilde kesinlikle kıyas yapılamaz. Netice itibariyle hiçbir ilmin ismi ve tanımlarında kullanılan lafızlar, tesadüfî değildir.² Örfî/Şer'î bir isim olan “fıkıh”ta böyledir. Bilindiği üzere genel olarak fıkıh ilmi, fukahâ ve mütekellimîn olmak üzere iki meslekten oluşmaktadır. Bu ayrımın temelinde âlimlerin hüküm çıkarmada izledikleri usûl/yöntem vardır. Öyle ki onların usûllerindeki bu farklılığın izlerini fıkıh ilminin tarifinde de gözlemlemek mümkündür. Şer'î bir sonuç/hüküm elde etmede daha ziyade tümevarım yöntemini kullanmakla ön plana çıkmış fukahânın fıkıh tanımında “ma'rifet”; tümdengelim yöntemini kullanmakla ön plana çıkmış mütekellimîn'in ise “ilim” lafzı kullanılmıştır. Doğal olarak bu iki lafzın vaz'î anlamlarındaki ince farkın bu mesleklerin örfî/ıstılâhî kullanımlarına yansımaları da farklılık arz edecektir. Biz bu çalışmamızda fıkıhın bu iki mesleğe göre tanımını, bu tanımlardaki farkları ve usûllerindeki yansımalarını inceleyeceğiz.

2. Fıkıh'ın İstılâhî Anlamı

Lügat kitaplarında fıkıh kelimesinin karşılığı, “anlamak ve bir şeyi bilmek”³ iken daha sonraları örfî/ıstılâhî manasıyla bir evrim geçirerek; “*dini bilgileri derinlemesine bilmek ve anlamak*” manasına kullanılması ağırlık kazanmıştır. Mütekaddimîn âlimler fıkıhı bütün dini ilimler için kullanırken müteahhirin âlimler fıkıhı bu dini ilimlerden biri olan amelî ahkâma tahsis etmişlerdir. İbn Haldun'un (808): “*Fıkıh, mükellefin fiillerindeki farz, vacip, sünnet, mubah, mekruh ve haram gibi Allah'ın murat ettiği hükümlerini bilmektir. Bu hükümler de*

¹ Gazzali, *İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi* (Terc; H. Yunus Apaydın), Kayseri 1996, II, 5.

² Gazzali, *İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi*, II, 4-5.

³ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, s. 1250; Zerkeşî Bedreddin, *Bahru'l-Muhît*, Dârü'l-Kütübî, VIII, Mısır 1994, I, 30.

kitap, sünnet ve hüküm koyucunun tayin ettiği kaynaklardan çıkartılır. Bu delillerden çıkartılan hükme fıkıh denir”⁴ şeklindeki tanımı bu durumu açıkça göstermektedir. Gazzâlî ise, fıkıhın kendi zamanında fetva ve vakıat ilmine tahsis edildiğini, hâlbuki hicri ilk asırda fıkıh; dünyanın hakirliğini, ahiretin önemini ve nefsin afetlerinin inceliklerini bilme ilmine verilen bir isim olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü; (لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا)⁵ “... dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere...” ayetiyle desteklemiştir.⁶

Hasan Basrî'nin (110); “Fakih, dünyaya karşı zâhid, ahirete râğıb, günahlarına basır, Rabbine kullukta müdâvim ve tam bir verâ' sahibi olan kimsedir”⁷ ve Halîmî'nin (403), Minhâc adlı eserinde; “gerçek şu ki fıkıh ismi, ma'rifetullahı, Allahın vahdaniyetine, kudsiyyetine, diğer sıfatlarına ve peygamberlerinin ma'rifetine ulaştıran, ahval, ahlak, adab ve hakkıyla kulluğa kıyam ilmini de içine alan dolayısıyla şeriatın tamamını kapsayan bir ilimdir. Bundan dolayıdır ki Ebu Hanife (150) Usûlü'd-Din hakkında yazdığı kitabının adını “el-Fıkhu'l-Ekber” koymuştur”⁸ şeklindeki ifadeleri Gazzâlî'nin bu konudaki iddiasını kuvvetlendirmektedir.

Bu genel ifadelerden sonra mesleklerin fıkıh tanımlarına ve bu tanımlar arasındaki farklılıklara bir göz atalım.

2.1. Fukaha'nın Fıkıh Tarifi

Fukahâ'nın tercih ettiği fıkıh tanımını ilk defa Ebu Hanife yapmıştır. Ona göre fıkıh;

الْفَقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا

“Kişinin amel bakımından lehine ve aleyhine olan şeyi bilmesidir.”⁹ O, bu tarifi (لَهَا مَا) “kişinin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir” ayetinden almıştır.¹⁰ Ebu Hanife, tarifte kullandığı “مَعْرِفَةُ” lafızıyla, “taklid”i tanım dışı bırakmıştır. O bu bu lafızla “bir delilden elde edilen cüz'iyatı idrak”ı kastetmiştir. “مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا” ibaresiyle de “لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ”¹² ayetinde ifade edilen mana itibariyle ahirete yönelik fayda (sevap) ve zararı (ikab) murad etmiştir. Bu da ancak neyin vacib neyin haram olduğunu bilmekle olur. Tanımda geçen “مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا” ibaresi; Allah'ın birliği gibi itikâdî, doğruluk gibi ahlaki/vicdânî ve namaz gibi amelî konuların hepsini kapsamaktadır.¹³ Bu durumda kelam; “itikâdî konularda kişinin lehine ve aleyhine olan şeyi bilmesi,”¹⁴ ahlak/tasavvuf; “vicdânî konularda kişinin lehine ve aleyhine olan şeyi bilmesi,”¹⁵ fıkıh ise; “amelî konularda

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, Daru'l-Beyan, ty., s. 445.

⁵ Tevbe, 9/122.

⁶ Gazzâlî, *Ihyau Ulumu'd-Din*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut ty., I, 32.

⁷ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 37.

⁸ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 38.

⁹ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 42; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 36.

¹⁰ Bakara, 286.

¹¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 36.

¹² Bakara, 286.

¹³ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 46.

¹⁴ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 46.

¹⁵ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 46.

kişinin lehine ve aleyhine olan şeyi bilmesi”¹⁶ olmaktadır. Hanefî alimlerden Sadrüşşeria el-Asğar (747), itikadî ve vicdânî ilimleri fikhın tanımının dışında bırakmak için Ebu Hanife’den nakledilen bu tanıma “*amelen*” lafzının eklenmesinin doğru olacağını ifade etmiştir. Bu durumda fikhın tarifi şöyle olmaktadır:

الْفَقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا عَمَلًا

“*Amelî açıdan kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir.*”¹⁷

Bu tarif taklidi dışarıda bırakmıştır. (مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا) ibaresinden kastedilen kişinin ahrette faydasına ve zararına olan şeydir. Nitekim ayette (لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ) “*kişinin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir*”¹⁸ buyrulmuştur. Bu ibareden sevab ve ikab kastedildiyse bil ki onu şüphesiz mükellef belirler. Mükellefin yaptığı ya vacip ya mendub ya mubah ya tenzihen mekruh ya tahrimen mekruh veyahut haramdır. Bu altı hüküm fiil veya terk (fiilin olmaması) yönüyle çift taraflıdır. Bu durumda bu altı hüküm on iki hükme dönüşmektedir. Vacib ve mendubun fiiline sevap terettüb ederken haram ve tahrimen mekruhun fiiline ve vacibin terki ise ikab terettüb eder. Tenzihen mekruh ve mubah için sevap veya ikab yoktur. Bu ikisi sevap veya ikab kısmına dâhil değildir. Eğer faydadan kastedilen ikabın olmaması, zarardan kastedilen ikabın olması ise bu durumda haram ve tahrimen mekruhun fiili ve vacibin terki ikinci; yani ikab terettüb eden kısma dâhil olur. Bu durumda geri kalan dokuz hüküm, sevap terettüb eden birinci kısma dâhil olur. Eğer faydadan sevap, zarardan da sevabın olmaması kastedilirse bu durumda vacibin ve mendubun fiiline sevap terettüb eder. O zaman da geri kalan on hüküm sevap terettüb etmeyen gruba dâhil olur. (مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا) ibaresinden yapılması caiz ve vacip olan hükümlerin kastedilmesi de mümkündür. Bu durumda haram ve tahrimen mekruhun dışındakilerin fiili ve vacibin dışındakilerin terki caiz olur. Vacibin fiili, haramın ve tahrimen mekruhun terki vacip olur. Haram ve tahrimen mekruhun fiili ile vacibin terki bu iki kısmın dışında kalır. (مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا) ibaresinden yapılması caiz ve terk edilmesi haram olan hükümlerin kastedilmesi de mümkündür. Ancak (مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا) ibaresinden bu kastedilirse bütün sınıflar tanım içine girmiş olur. Bu iki kısımdan olmayan herhangi manaya hamletmek evla olan bir vasıta. Sonra (مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا) ibaresi, imanın vacipliği gibi itikâdî; ahlak-ı bâttine ve nefsanî melekeler gibi vicdânî ve namaz, oruç ve bey' gibi amelî bilgileri içine alır. Kişinin itikâdî yönden lehine ve aleyhine olanı bilmesi kelam; zühd, sabır, rıza, namazda huşu gibi vicdânî yönden lehine ve aleyhine olanı bilmesi ahlak/tasavvuf ve amelî yönden lehine ve aleyhine olanı bilmesi fikh ilminin tarifidir. Bu tanımlardan sadece fikh ilmini kastetmek isteyen ben (عَمَلًا) “*amelen*” lafzını ekledim. Bu tanımla üç ilmi de kastetmek isteyen Ebu Hanife'nin tanımına herhangi bir şey eklememiştir. Çünkü fikh lehine ve aleyhine olan bilgi için mutlak olarak kullanıldığında itikâdî, vicdânî ve amelî bilgileri eşit bir şekilde kapsamaktadır.¹⁹

¹⁶ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 46.

¹⁷ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 46.

¹⁸ Bakara, 2/286.

¹⁹ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, s. 48.

İmam A'zam'ın tarifine göre; usûl, furu'dan öncedir. Diğer bir deyişle kalbin amelî (itikâd), bedenî amelinden (ibadetten) evladır. O, bu yüzden itikâdî eserinin adını “*el-Fıkhu'l-Ekber*” koymuştur.²⁰ Nitekim Resûlullah (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurur: “*En faziletli ilim Allah'ı bilmektir.*”²¹ Yani Allah'ı isim ve sıfatlarıyla onu hakıyla tanımaktır. Bu durumda kelam ilmi, fıkhu'l-ekber; özel anlamıyla fıkıh ilmi (amel ilmi), fıkhu'l-evsat olmaktadır. Amel imanın ispatı ise, ahlak da meyvesidir. Bu durumda -kanatimizce- İmam-ı A'zam, tasavvufa dair bir eser yazsaydı adı, “fıkhu'l-asğar” olurdu.

2.2. Mütakellimin'in Fıkıh Tarifi

Mütakaddimun usûlcüler, herbiri farklı bir yönüne dikkat çekerek fıkıhî çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Kadı Hüseyin'e (436) göre fıkıh: “*İnsanların başından geçen olayları bilmeye giriş ilmidir.*” Diğer bir ifadeyle “*insanların başından geçen olayların hükümlerinin detaylarına giriş ilmidir.*”²² Râzî'ye (606) göre ise fıkıh, kanun koyucunun hitabındaki hedefi, gayeyi bilmektir.²³ İbn Sürâka (580): “*Fıkıh, Şer'e ait furu' ilminin itikadından ibarettir*” şeklinde tarif etmiştir. Bundan dolayı Allah'ın sıfatlarını bilene fakih denilmez. Ona göre fıkıhın hakikati istinbattır. O bu görüşünü (لَعَلَّمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ)²⁴ “*onlardan sonuç çıkarmaya kadir olanlar onu bilirdi*” ayetine dayandırmıştır. İbnü's-Sem'anî'nin (489) tercihi de bu yöndedir. O, (رَبِّ حَامِلٍ فَفِيهِ غَيْرُ فَكِيهِ)²⁵ “*fakih olmadığı halde nice fıkıh taşıyan vardır*” hadisinden hareket ederek fıkıh; “*hükümü açık olandan hareketle müşkilin hükümünü istinbattır*” şeklinde tanımlamıştır. Yani istinbat ve istidlal yapmadan nice fıkıh bilgisine haiz olanlar vardır. Ona göre fakih, denize her daldığında bir inci çıkaran dalğışa benzer.²⁶

Görüldüğü üzere ilk dönem mütakellimin ekolüne mensup alimler fıkıhî değişik şekillerde tanımlamışlardır. Fakat müteahhir mütakellimin usûlcülerinin nezdinde genel kabul gören fıkıh tanımı ise;

الْعِلْمُ بِالْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الْعَمَلِيَّةِ الْمُكْتَسَبَةِ مِنْ أَدْلَتِهَا التَّفْصِيلِيَّةِ

“*Tafsili delillerden elde edilen fer'i şer'i hükümleri bilmektir.*”²⁷ şeklindeki tanımdır. İbnü'l-Hâcib (646), bu tanıma “*istidlal yoluyla*”²⁸ ibâresini eklese de bu ziyade müctehidler nezdinde pek rağbet görmemiş hatta Sadrüşşeria gibi bazı alimler, İbnü'l-Hâcib'in bu ziyadesinin mana olarak tekrar olduğunu ifade etmek suretiyle eleştirmişlerdir.²⁹

²⁰ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, s. 48.

²¹ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Mektebetü Furkan 1999, s. 80; Ahmed b. Hüseyin Ebu Bekr el-Beyhakî, *Sünenü'l-Beyhakî*, thk. Muhammed Ata, Mekke, Daru'l-Baz, 1994/1414, VI, 208.

²² Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 35.

²³ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, I, 282-283.

²⁴ Nisa, 4/83.

²⁵ Ebu Ya'la, *Mu'cem*, Faysalabad ty. s. 189; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XIII, 622.

²⁶ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 35.

²⁷ Teftazânî, I, 19. Âmidî, I, 6.

²⁸ İbnü'l-Hâcib, I, 18.

²⁹ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 42.

Mezkur tanımda geçen (الْعِلْمُ) “ilim” lafzı, mutlak idraktır. Onunla kastedilen “sınaat”tır/ustalıktır/melekedir. Nitekim “ilmü'n-nahv” derken onun sınaatı/melekesi ifade edilir. Bu durumda ilim, zan ve yakın içermektedir. Buna göre sadece zannın olduğu yerde fıkıhtan bahsedilmez. Fıkıh için ilimden bahsedildiğinde kati ilim kastedilir. Tanımda geçen (بِالْأَحْكَامِ) “bi'l-ahkâm” ile Allah'ın zatını, sıfatını ve e'falini bilmek dışarıda bırakılmıştır. (الشَّرْعِيَّة) “eş-şer'iyyeti” ile şer'e dayanan bilgi kastedilerek; bir, ikinin yarısıdır gibi akli, eser için müessir gerekir gibi nazari, çeper, taş ve topraktan oluşur gibi hissi ve ateş yakıcıdır gibi adi bilgiler tanım dışında bırakılmıştır. (الْعَمَلِيَّة) “ameliyyeti” ile icma ve haberi vahidin hüccet oluşu gibi ilme dayanan amel kastedilmiştir. Cüveynî (478) ve İsfehânî'ye (V. yy ilk çeyreği) göre fıkıh ilmi, bu yönüyle fıkıh usûlünden ayrılır. Çünkü fıkıh usûlünün amel ile ilgisi yoktur. Yani fıkıh usûlü amelin keyfiyetini konu edinmez. İbn Dakîkû'l-Iyd'a (702) göre fıkıh usûlünden istenen de son noktada amel olduğundan bu görüş tartışmaya açıktır. Bacî'ye göre (الْعَمَلِيَّة) “ameliyyeti” lafzı, usûlü'd-dinden/kelamdan ihtiraz içindir.³⁰ Âmidî (631) ve İbnü'l-Hâcib fıkıh tanımlarında bu ilimden sadece amelî değil fikhi meseleleri de kastettikleri için (الْعَمَلِيَّة) “ameliyyeti” lafzı yerine (الْفَرْعِيَّة) “fer'iyyeti” lafzını kullanmayı tercih etmişlerdir. Onlara göre (الْعَمَلِيَّة) “ameliyyeti” lafzı, vahiy yoluyla sabit olan itikâdî meselelere de şamildir. Sonuçta itikâdî meselelerde fıkıhtandır. Ayrıca şer'i hükümler, abdestte niyetin vücubiyeti gibi kalbi veya vitrin kılınışı gibi bedeni amelin keyfiyetine bağlıdır. Bu lafızla Allah'ın bir oluşu gibi itikâdî ve amele taalluk etmeyen hükümler tanım dışında bırakılmıştır. Tanımda geçen (الْمُكْتَسَبَةِ) “el-müktesebeti” lafzı, ilmü'l-hılaftan ihtiraz içindir. Yine bu lafız sayesinde, Allah'ın ilmi ve gaybi olan ilimler, bu ilmin kapsamına dahil olmamaktadır. Tanımda geçen (مِنَ الْأَدَلَّةِ التَّفْصِيلِيَّةِ) “mine'l-edilleti't-tafsiliyyeti” ibaresinden maksat ise Kur'an ayetleri ve hadisi şeriflerdir. Yani ayet ve hadislerden nazar ve istinbat yoluyla elde edilen demektir. Bu ibareyle, mukallidin hıfz ve zabt ettiği mezhebin meselelerine ait bilgileri tanım harici kalmıştır. Çünkü mukallidin ilmüne fıkıh değil, nakil ve rivayet denir.³¹

Zerkeşî (794), fıkıhın çeşitli tanımlarına yer verdiği *Bahru'l-Muhît* adlı eserinde tüm bu tanımlardan: “*Fıkıh, hükümleri istinbat ilmidir. Fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş meseleler ıstılah anlamındaki fıkıh değildir. Bu kitaplardaki meseleler ve hükümler, fıkıhın kendisi değil, neticeleri olduğundan bunları ezberleyen kimsede fakih değil, furu'un arifidir. Fakih, sahih delillerden furu' hükümleri intâc eden/üreten müctehidin ta kendisidir. Diğer bir ifadeyle fakihin eyleminin ürünlerini nakledene fakih değil mukallid denir*”³² şeklinde bir sonuç çıkarmıştır.

3. Fıkıhın Tanımlarında Kullanılan İlim İle Ma'rifet Arasındaki Fark

Ma'rifet, fıkıh, ilim ve fehm gibi kelimeler sözlükte “bilmek” ve “öğrenmek/anlamak” manasına gelmekle birlikte sonradan kazandıkları teknik anlamları itibariyle gerek bilgi

³⁰ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 34.

³¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 34.

³² Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 38.

alanları gerekse bilgide kesinlik dereceleri bakımından farklı bağlamlarda kullanılmaktadır.³³ Özellikle bunlardan “ilim” ve “ma’rifet” eş anlamlı kelimelerdir. Üstelik bu kavramların eş anlamlı olmaları için iki lafız arasında anlam bütünlüğünün tam sağlanması da şart değildir. Çünkü iki lafız bir mana için kullanılsa da aralarında ince bir fark mutlaka vardır ve terâdüf söz konusu değildir.³⁴

Sözlük anlamı “*bir şey hakkındaki bilgi ve anlayış*” demek olan fıkıh ile “*bilgi*” demek olan ilim kavramları ise sözlük manalarındaki kurbiyetten dolayı literatürde zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Nitekim ilk dönemlerde bu iki (ilim ve fıkıh) terimden genel olarak “dinin anlaşılması” murad edilmiştir. O dönemlerde “tefakkuh fi’l-din” ibaresi, hem itikâdî hem de amelî konularda hüküm çıkarma eylemi için kullanılmıştır. Nitekim Ebu Hanife'nin yazdığı el-Fıkhu'l-Ekber adlı esrin muhtevası itikâdî (kelam) ve amelî (fıkıh) konulardan oluşmuştur. “İlim” kelimesi daha ziyade ayet ve hadis (Ulûmu'l-Kur'an, Ulûmu'l-hadis) ihtiva eden bilgiler için tahsis edilmiştir.³⁵ Diğer bir ifadeyle metin ve naklin yanında akli yorum neticesinde elde edilen bilgiler (ahkâm) fıkıh diye ifade edilirken; sırf nakle dayanan ayet ve daha özeldede hadis bilgisi de “ilim” diye ifade edilmiştir. Sonraki dönemlerde fıkıh; usûl ve furu' olmak üzere müstakil bir ilmi disiplin olan “İslam Hukuk İlmi”ne isim olurken; ilim ise daha çok rivayete dayalı bir bilgi olan hadis ilimlerine hasredilmiştir.³⁶ Böylece başlangıçta birbirinin yerine kullanılan ve daha geniş manalar ihtiva eden ilim ve fıkıh kavramları şer’i ilimlerin teşekkülü esnasında daha teknik anlamlar kazanmıştır.³⁷ Şimdi bu kavramları tek tek açıklayıp aralarındaki farkları zikrederim:

3.1. İlim

Genellikle “bilgi” ve “bilim” karşılığında kullanılan “ilim” (علم) kelimesi sözlükte; “bilmek” anlamına gelmektedir. Klasik kaynaklarda ilim; “*bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin bilgi (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması*” gibi birçok şekilde tarif edilmiştir.³⁸ İlimi; “*bir şeyin hakikatini idrak etmektir*”³⁹ şeklinde tarif eden Râğıb el-İsfahânî’ye göre; ilim, ilimle malum arasındaki bağlantıyı idrak etmektir. Öyle ki bu bağlantı malum hakkında kesin bilgiye ulaştıran belge ve delildir.⁴⁰ İbn Fâris (395) ise ilmi; “*bir şeyi diğerinden ayıran kendine özgü iz (alâmet)*” olarak tanımlamıştır.⁴¹ Fîrûzâbâdî’nin (817) ilim tarifi de İbn

³³ İbn Manzûr, Muhammed; *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1992, XII, 416 ("alm" md.); Kutluer, "İlim", s. 110.

³⁴ Tefvik Muhammed Şahin, *el-Müştereku'l-Lügavi Lâfzen ve Tatbiken*, Kahire 1980, s. 97.

³⁵ Hz. Ömer vefat ettiğinde Abdullah İbn Mes'ud; “Onunla birlikte ilmin onda dokuzu gitti” demiştir. (Darimi, “Mukaddime”, 32).

³⁶ Ömer b. Abdülaziz, ilmin yok olmasından korkmuş ve Zühri’ye hadis toplama ve yazma görevi vermiştir.

³⁷ Kutluer, "İlim", s. 111.

³⁸ Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rifat*, Lübnan 1985, s. 155; Râğıb el-İsfahânî, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, Dimaşk, Daru'l-Kalem, 1991, s. 580; *Lisânü'l-Arab*, "a-l-m" md.; *Tacü'l-'arûs*, "a-l-m" md.; İlhan Kutluer, "İlim", DİA, İstanbul 2000, XXII, 109.

³⁹ İsfahânî, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, s. 580.

⁴⁰ Ali Seyid Ahmed, *et-Ta’lîm ve'l-Muallimûn*, 1. Baskı, Halep, Daru's-Sâbûnî, 1997, s. 16.

⁴¹ Ahmet b. Fâris, *Mu’cemu Makâyisi'l-Lüğa*, thk. Abdusselam Harun. I. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl, 1991, IV, ٤١٠, 109 ” md.; Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ziyad er-Rawashdeh, *Kur’ân’da İlim Kavramı* (Doktora Tezi), İstanbul 2010.

Fâris'in tarifıyla paralellik arz etmektedir. Ona göre de ilim: “bir şeye bırakılan iz, işaret, genişlik, iki yer arasını bağlayan sınır ve yolu belirlemek için dikilen işaret” anlamlarına gelir.⁴² Cürcânî (816) ise ilmi; “vakiya uygun kesin bilgi, itikâd”⁴³ olarak tarif etmiştir.

Fîrûzâbâdî ilim kelimesinin; ma'rifet, şuur, itkân ve yakîn gibi kelimelerle müteradif olduğunu ifade etmiştir. Ona göre: (علمت الشيء ان عرفته) (bir şeyi tanıdıysam onu bildim) veya (علمت بخبر قدمه) (onun geldiği haberini bildim) demek, (شعرت به) (onu hissettim) demektir.⁴⁴ İlmin sözlük manasının “şuur” anlamına geldiğini söyleyen Zemahşerî (538) de Fîrûzâbâdî ile aynı görüştedir. Ona göre de: (ما علمت مخبرك) (sana haber vereni bilmedim) cümlesindeki (ما علمت) ibaresi (ما شعرت به) (onu hissetmedim) demektir.⁴⁵

Adududdîn el-Îcî'ye (756) göre ilim: “Mevsufunun, başkalarının taşıdığı zıt manalara ihtimal bırakmayacak bir şekilde ayırt edilmesini gerektiren bir vasıftır.” Bu tanımdan hareketle Cürcânî, hükemânın ve kelamcılarının ilmi, zihinde bir şeyin tasavvur edilmesi olarak tarif ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁶

Ebu'l-Bekâ'ya (1095) göre; “ilim kelimesinin hakiki manası idraktır. Bu mananın taalluk ettiği bir şey (müteallak) vardır ki o da malum, yani bilinendir. Bu mananın hâsıl olması için bu manaya tabi ve bu mananın bekası için de vesile olan bir şey vardır ki bu da melekedir. İlim lafzı tüm bunlar için hakîkî, örfî, istilâhî ve mecâzî anlamlarda (idrâk, malum, ilim melekesi) kullanılabilen bir kelimedir.”⁴⁷

Beyzâvî (685), ilim kelimesi ile ilgili olarak şu izahatı yapmıştır: “Allah Teâlâ, yıldızları zikrettikten sonra durumu net/açık olduğu için (يعلمون) “ya'lemûn/biliyorlar” demiştir. Buna mukabil âdemoğlunun yaratılışından söz edince (يفقهون) “yefgahûn” yani “derinlemesine anlayıp kavrarlar” demektedir. Zira insanın bir nefisten yaratılmasını, çeşitli şekillerde hareket etmesini kavramak için daha ince ve derin anlayışa, daha fazla hüccet ve delile ihtiyaç vardır.”⁴⁸

Tüm bu tariflerden ilim kelimesinin anlamının, alâmetleri zahir olan somut, kesin ve harici bir etken ile oluşan bilgi demek olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.2. Fehm

“Muhatabın sözünden hareketle bir şeyi düşünmek ve anlamak”⁴⁹ manasına gelen ve fikhın karşılığı olarak kullanılan (الفهم) “fehm”den murad, matluptan varid olan şeyden yararlanıp uyarılma yönüyle zihnin kalitesi değil, idraktır. Zira zihin; bir görüş ve orta yol kazanımını hazırlayan nefsin bir kuvvesidir. Hâlbuki fehm; nazardan/görüşten elde edilmesi

⁴² Ahmed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1403/1983, IV, 153.

⁴³ Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, Lübnan 1985, s. 155.

⁴⁴ Ahmed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1403/1983, IV, 153.

⁴⁵ Carullah Ebulkâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538), *Esasu'l-Belağa*, Beyrut, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2001, s. 517.

⁴⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s. 155; a.mlf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Daru's-Saade, h. 1325, I, 62.

⁴⁷ Ebu'l-Bekâ el-Hüseynî Eyyûb b. Musa, *el-Külliyât*, Bulak, 1281, III, 204.

⁴⁸ Beydavî, *Tefsîr'ul-Beydavi*, II, 434; Ahmed b. Müneyyir es-İskenderî, *el-İntisaf*, Beyrut 1995, II, 48-49.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 282-283.

yönüyle bir şeyin (anlayışın) itkan ve sikayetinden/güvenirliliğinden ibarettir.⁵⁰ Bundan dolayı (نَظَرْتُ فَفَهَمْتُ) “inceledim ve anladım” denilirken, Allah'ın sıfatları için (فَهْمٌ) değil, (فَقِهَةٌ) kavramı kullanılır. Kişi fehmettiği zaman ona ismi fail kalıbından fâkih denilir. Bu fehmetme kabiliyeti bir karaktere dönüşen kişiye sıfatı müşebbehe kalıbından fakîh denilir.⁵¹ Ebu İshâk'ın Kitâbu'l-Hudûd adlı eserindeki ifadesiyle fakih; “*ictihad yapmak suretiyle kulların fiillerinin hükümlerini bilen kimsedir.*” Ona göre fikhî kendinden olana fakih denir. Kendisinde fikhî kabiliyeti olmayana fakih denilmez.⁵² Gazzâlî'ye göre, duyduğu bir meselede konuşan, duymadığı bir meselede konuşamayan yani ilk defa karşılaştığı bir meselede kıyas veya yorum yapamayan kimseye fakih denilmez.⁵³ İbn Sürâka da “*fakih, kendisinden fikhî hâsıl olan kimsedir*”⁵⁴ diyerek fakihliğin kesbi değil vehbi olduğuna vurgu yapmıştır. Hz. Peygamberden varid olan şu hadis bu görüşleri desteklemektedir:

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

“Allah, hakkında hayr murad ettiği kimseyi dinde fakih kılar.”⁵⁵

el-Aynî'ye (855) göre “العلم” (ilim) küllî idrak, “الفهم” (kavramak) zihinsel bir nitelik olduğundan “الفهم” kelimesini “العلم” olarak açıklamak doğru değildir. Çünkü tasavvur ve manaları kabul eden; hissi ve akli idrakleri ihtiva eden yeti zihindir.⁵⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye (751), “*konusanın sözlerini yalnız lâfzen değil maksadını da anlamak*” demek olan fikhî kelimesinin fehimden mana olarak daha özel olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Nitekim *el-Furûku'l-Luğâviyye*'de fikhînin tanımı; “*sözün ve kelâmın muhtevasını, gerektirdiği manayı bütün derinliği ve inceliği ile bilmek*”⁵⁸ şeklinde yapılmıştır. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَاحْتَلَّ عَقْدَةً مِنْ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي *

“Dilimden bağı çöz, ki sözümü anlansınlar.”⁵⁹ Muhatapları Hz. Musa'nın sözünü anladıklar/fehmettikleri, fakat daimi tasdik ve kabule/fikhetmeye yanaşmadıkları için bu ayette, Hz. Musa, -Allah'ın kelâmı anlaşılır olmasına rağmen- insanların ilahi kelâmı fikhetmeleri için dua etmektedir.⁶⁰ Bu tanımlara ve ayetteki ifadeye göre “fehime” kelimesi, “fikhî” kelimesinden daha dar manalıdır. Fikhî, zihinde oluşan fehmin/anlayışın kesinleşip devamlı bir tasdik ve kabul haline gelmesidir. Bu durumda “fikhî” kelimesinin manası “fehim”den sonra olmaktadır.

3.3. Ma'rifet

⁵⁰ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 32.

⁵¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 33.

⁵² Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 38.

⁵³ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 38.

⁵⁴ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 38.

⁵⁵ Buhari, I, 25; Müslim, II, 718; Tirmizi, V, 28...

⁵⁶ Bedruddin el-Aynî (ö. 855), *Umdetu'l-Kârî bi Şerhi'l-Buhârî*, y.y., el-Müniriyye, t.y., II, 52.

⁵⁷ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 38.

⁵⁸ Ebu Hilal el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğâviyye*, s. 70-71.

⁵⁹ Tâhâ, 20/27-28.

⁶⁰ Ebussuûd, *İrşadü Akli's-Selîm*, VI, 12. Bkz. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, II, 393; Sem'ânî, *Tefsîru's-Sem'ânî*, III, 328.

(عرف) fiilinin masdarı olan (معرفة) kelimesi sözlükte; “*bilmek, tanımak, ikrar etmek*” anlamına gelmektedir. İsim olarak da “bilgi” demektir.⁶¹ Ma’rifet, malumu diğerinden ayırt etmeyi ifade eden bir lafızdır. İlim salt bilgi iken ma’rifet eserden müessiri tanıtan bilgidir. Örneğin; ilim, kişinin adını; ma’rifet ise kişinin cömertliğini veya cimriliğini bilmektir. Diğer bir ifadeyle ilim salt bilgi için kullanılırken ma’rifet tecrübî bilgi için kullanılır.⁶² Ma’rifet kelimesi her ne kadar ilimle eş anlamlı kullanılsa da bu iki kelimenin arasında bazı farklar vardır. İlim, her türlü bilgiyi ihtiva eden genel bir ifade iken, ma’rifet nitelikli bilgiler için özel bir ifadedir. Bu anlamda ilmin zıddı için cehl; ma’rifetin zıddı için ise inkâr kelimesi kullanılır. Diğer bir ifadeyle ilmin iyisi-kötüsü olmazken, marifetin iyi olanına maruf (tasdik edilen bilgi), kötü olanına münker (reddedilen bilgi) denilmektedir. Ma’rifet, aynı zamanda “*unutulan şeyin hatırlanıp tanınması*” anlamına da gelmektedir. Bu yüzdendir ki ma’rifetin karşıtı olarak inkâr kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla ilim kelimesinin her zaman ma’rifetin yerini de kullanılması doğru değildir.⁶³ Diğer taraftan ma’rifet, düşünerek ulaşılan “eksik ilim” için de kullanılmaktadır.⁶⁴

Zihnin bir şeyi, alâmetleri üzerinde düşünmesi sonucu kalbin algılaması manasına gelen ma’rifet, bu yönüyle de ilimden farklıdır. Zira ilmin merkezi kalp değil akıldır. Belki bu yüzden ilim sahibine âlim, marifet sahibine arif denilmiştir. Kalbin hallerini ihtiva eden ahlak/tasavvuf ilminin konusu olan ma’rifet, genellikle de bir şey algılandıktan sonra kalbe arız olan bilgi için kullanılmaktadır. Arif ise, bir şeyi açık bir şekilde algılayan ve benzerlerinden ayırarak tanıyan kişidir. Neticede duyularla ve kalben görmekle tanınan (maruf) şeyi diğerlerinden (münkerden) ayırmayı ifade etmesi sebebiyle ma’rifet kelimesi anlam bakımından ilimden daha özeldir.⁶⁵

İbn Fâris de şöyle demiştir: “(ع ر ف) (a-r-f) harfleri iki sahih köktür. Bu köklerden biri bir şeyin aralıksız birbirinin ardı sıra geldiğini gösterir. İkincisinde ise sükûnet ve huzur anlamı vardır. Ma’rifet ve irfan, bir şeyi bilmek demek olup kişinin, bildiği şeye aşinalığını gösterir. Çünkü bir şeyi yadırgayan (inkâr eden) kişi ondan kaçır.”⁶⁶ Bu durumda ma’rifet bir şeyi tafsilatıyla bilmek ve iyi olanlarını kötü olanlarından (doğruyu yanlıştan) seçmek olmaktadır. İlim ise ma’rifete göre daha mutlak ve mücmel olmaktadır. Şu halde her ma’rifet ilimdir; ama her ilim ma’rifet değildir. Çünkü ma’rifet, bilinen şeyi başkaları arasından seçip ayırmayı ifade eder. İlim lafzının ise böyle bir delâleti yoktur. Netice de ma’rifet, ilimden daha özeldir.⁶⁷

⁶¹ Ragıb ei-isfahani, *ei-Müfredat*, "arf" md.; Tehanevi, Keşşaf, II, 996.

⁶² Ebu Hilal el-Askerî, *el-Fürûku'l-Luğaviyye*, Kahire 2010, s. 62-63; Âdil Zübeyr, *Mu'cemu Elfâzu'l-İlim ve'l-Ma'rife*, Lübnan 1997, s. 11.

⁶³ Tacü'l-'arûs, "alın" md ; Kutluer, "İlim", s. 110; Uludağ, Süleyman, "Marifet" DİA, XXVIII, 54.

⁶⁴ Rağib el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 561; İbnü'l-Katta', *el-Ef'al*, I, 12.

⁶⁵ Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, IV, 47; Nizamuddin en-Neysaburi, *Garâibü'l-Kur'ân*, I, 256.

⁶⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, IV, 281.

⁶⁷ Ebu Hilal el-Askerî, *el-Furuku'l-Luğaviyye*, s. 62; Zemahşerî, *Esasü'l-Belağa*, “ع ر ف” md.

Ma'rifet, herhangi bir delil vasıtasıyla cüz'iyatın idrakidir.⁶⁸ İlim ise insana bakan yönüyle kesbidir ve idrak edilip kavranabilen şeyler için kullanılır. Bundan dolayıdır ki (عرفت الله) "Allah'ı tanıdım" denir, (علمت الله) "Allah'ı bildim" denmez.⁶⁹ İnsanın Allah hakkındaki ma'rifeti zatını algılamak yoluyla değil, eserleri üzerinde düşünerek gerçekleştiğinden dolayı (يعرف فلان الله) "Falanca Allah'ı tanır" denirken (يعلم فلان الله) "Allah'ı bilir" denmez. Buna mukabil ma'rifet, ancak düşünerek ulaşılan kısıtlı bilgi için kullanıldığından (يعلم الله كذا) "Allah falanca işi bilir" denirken (يعرف الله كذا) "Allah falanca işi tanır" denmez. Bu durum kelimenin kök anlamı (عرفت الشيء) "*Bir şeyin kokusunu aldım*" ya da "*Sınırına ulaştım*" demek olan fiillerinden alındığını göstermektedir.⁷⁰

Ma'rifet, okuma, yaşama, görme ve tecrübe etme ile elde edilen bilgidir.⁷¹ Diğer bir ifadeyle ma'rifet, teorik olmaktan çok pratik bir bilgidir. Ma'rifet, doğru bir bilgi üzerine bina edilmiş eylem ve yaşantıdır. Ma'rifet, bilgi merkezli tecrübe veya tecrübeden elde edilmiş bilgi olması yönüyle çift yönlüdür. Bu yüzden ârif, sadece âlim değil aynı zamanda bilgileriyle yaşayan örnek insandır.⁷²

Tasavvuf âlimlerinden Muhâsibî (243), ma'rifeti; bâtinî bilgi olarak isimlendirmiştir. Ona göre ma'rifet, hiç bir delile muhtaç olmayan ve doğrudan doğruya vârid olan hakikattir. Kesinliği Allah'ın lütuf ve inayetine dayanan yakînî bir bilgidir. Ancak bu yakînî bilginin/ma'rifetin elde edilmesi için kısaca Kur'an ve Sünnete uymak gibi kula ait bir takım vazifeler vardır. Ona göre ma'rifet, salt akıldan doğan bir bilgi değil, akıl ve kalbin müşterek bir mahsulüdür. Ma'rifetin, mahallinin kalp olması nedeniyle ma'rifet, kalbin bir fiili olmaktadır. Çünkü o, iç idrak halinin tecrübe ile yoğrulması neticesinde elde edilen bir bilgidir. Davranışa dönüşmeyen bir bilgi sinde yük olduğu gibi, bilgisiz bir davranışın da bir değeri yoktur. Ma'rifetin teşekkül etmesi için bilgi ve davranışın birlikte olması gerekir.⁷³ Diğer bir ifadeyle "kal ilmi" ile "hal ilmi" arasında uyum olmalıdır.⁷⁴ Özellikle Hucviri, ilmin, ma'rifetin temeli olduğu görüşündedir.⁷⁵ Buradan hareketle "*ilim, ma'rifetin mukaddimesidir*" sonucunu çıkarabiliriz.

Ma'rifeti; "*Allah'ın kulunun kalbine attığı bir nurla kulun daha önce isimlerini bildiği şeyleri açık seçik görmesi*"⁷⁶ şeklinde tanımlayan Gazzâlî'ye göre; ma'rifet, ilim kelimesi ile değil fıkıh kelimesiyle daha yakın anlamlıdır. Ona göre ma'rifete ermek için sadece salt bilgi

⁶⁸ Sadrüşşeria, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, s. 46.

⁶⁹ İbnu'l-Kutta' es-Sadi, *el-Ef'âl*, I. Baskı, Haydarabad, Dairetü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1360, II, 323.

⁷⁰ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredatü Ğaribi'l-Kur'ân*, s. 561-562.

⁷¹ Uludağ, Süleyman, "Marifet", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 234; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2006, s. 102; Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s. 221; Reis, a.g.e., s. 3.

⁷² Uludağ, Süleyman, *Bâyezid-i Bistâmî*, Ankara 1994, s. 130-131.

⁷³ Muhâsibî, *Riâye*, trc. Sahin Filiz-Hülya Küçük, İstanbul 1998, s. 89, 90, 94; Muhasibî, *Âdâbu'n-nüfûs*, Beyrut 1991, s. 76, 125; a.mlf, *Riâye*, s. 100; Aydın, Hüseyin, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976, s. 129, 131-132; Reis, a.g.e., s. 10-12.

⁷⁴ Hucviri, II, 516-518; Uludağ, "Arif", s. 361; Kutluer, "İlim", s. 112.

⁷⁵ Hucviri, *Keşfü'l-Mahcub*, s. 342; Serrac, *el-Lüma'*, Kahire 1966, s. 64; Uludağ, Süleyman, "Marifet" DİA, XXVIII, 56.

⁷⁶ Gazzâlî, a.g.e., I, 26-27.

yeterli olmaz. Onun için Allah'ın bir lutuf olarak kulunun kalbine vereceği ışığa ihtiyaç vardır. Yani ilim kesbidir, ma'rifet bir yönüyle vehbidir.⁷⁷ Gazzâlî'nin bu görüşü, Hanefilerin fıkıh tarifinin daha doğru olduğunu göstermektedir.

3.4. Fıkıh

Sözlükte fıkıh kelimesinin manası muhtelifdir. Cevherî (400) ile birlikte birçok âlim fıkıhı; “*fehmi/anlama*”; İbn Sîde (458), “*bir şeyi bilmek ve onu anlamak*”; Sem'ânî ise en kısa ifadeyle “*idrâkü's-şey*” olarak tarif etmişlerdir. İbn Fâris, Cüveynî ve Mâverdî (450) gibi âlimlere göre fıkıh; “*İlimlerden içerisinde şer'i'n hâmiline tahsis edilen bir ilim*”; Râğıb el-İsfahânî'ye göre fıkıh; “*ilmi gâibin, ilmi şahid olmasına vesile olan özel bir ilimdir.*”⁷⁸ Bu tanımlardan İbn Sîde'nin, “fıkıh”tan “fehmi”i kastettiği açıktır. Zira o, fehmi; “bir şeyin kalb ile ma'rifeti” olarak tefsir etmiştir. (فَهْمَتِ الشَّيْءَ عَقْلَتَهُ وَعَرَفْتَهُ) ve (فَهْمَتِ الشَّيْءَ فَهْمًا عَلِمْتَهُ) örneklerinde olduğu gibi bir şeyin kalp ile ma'rifeti onu bilmektir. “Fıkıh”ın “fehmi” ile tefsirinden açıkça anlaşılıyor ki, fıkıh ne lafızdan manayı ne de konuşanın amacını fehmetmek/bilmek değildir. Bilakis o, çoğunlukla ilmi'l-furu' için kullanılan bir isimdir.⁷⁹

İbn Sürâka'nın fıkıh tanımı de şöyledir; “*Bir fikir olarak herkesin kesin olarak bildiği her malumdan ibarettir.*” Ebu'l-Hüseyn ve Râzî ise fıkıhı; “konuşanın amacını anlamak” diye tarif etmiştir. Onların bu tanımlarına “*fıkıh, konuşma olmadan fehmetmek olarak tavsif edilmiştir*” şeklinde itiraz edilmiştir. Şayet böyle olmasaydı, fıkıhtan yoksun olanlarda –ki fıkıh tasavvur edilemez- bir noksanlık meydana gelmezdi. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: {وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ} ⁸⁰ “*Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız.*” İbn Dakîku'l-Iyd da; “*bu takyidi mümkün olmayan bir şey ile mutlakın takyididir*” demek suretiyle bu tanıma yapılan itirazları gerekçelendirmiştir.⁸¹

Ebu İshâk ve Cemaleddin el-Ensârî (761) fıkıhı; “*eşyanın inceliğini anlamak*” olarak tarif etmişlerdir. Onlara göre (فَقِهْتَ أَنَّ السَّمَاءَ فَوْقَنَا) “*gökyüzünün üzerimde olduğunu fikhettim*” örneğinde olduğu gibi gözle görülen ve tasviri mümkün olan bir şey için “fikhettim” denilmez. Karâfî'ye (684) göre evla olan tanım budur. Bu anlamı sebebiyle fıkıh, nazari ilimler için bir isim olarak tahsis edilmiştir. Bu yüzden fikh edilen şeyin mazınesinin/kaynağının gizli olması şart koşulmuştur. Mesela (فَهْمَتُ أَنَّ الْإِثْنَيْنِ أَكْثَرَ مِنَ الْوَاحِدِ) “*ikinin birden çok olduğunu fehmettim*” sözünde olduğu gibi herkesçe malum kesin bilgi için fehmettim/fikhettim denilmesi hoş karşılanmaz. Dolayısıyla şer'i hükümlerin zaruriyatından olan bir şeyi bilene fakih denilmez. {قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ} ⁸² “*Şöyle dediler: “Ey Şuayb, senin söylediklerinin çoğunu biz anlamadık!”* ve {فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا} ⁸³

⁷⁷ İbn Kutta', *Kitabu'l-Efal*, Haydarabad 1360h., II, 323.

⁷⁸ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, s. 1250; Zerkeşî Bedreddin, *Bahru'l-Muhît*, Dârü'l-Kütübî, VIII, Mısır 1994, I, 30.

⁷⁹ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, s. 1250; Zerkeşî Bedreddin, *Bahru'l-Muhît*, Dârü'l-Kütübî, VIII, Mısır 1994, I, 30.

⁸⁰ İsrâ, 17/44.

⁸¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 31.

⁸² Hud, 11/91.

⁸³ Nisa, 4/78.

“Artık bu topluluğa ne oluyor ki söz anlamaya yanaşmıyorlar?” ayetleri hitabın anlaşılmasının fıkıh diye isimlendirildiğine delildir. **وَلَقَدْ دَرَأْنَا لَجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا**⁸⁴ “Ve andolsun ki; cehennem, insanların ve cinlerin çoğuna hazırladık (yarattık). Onların kalpleri vardır, onunla fıkıh (idrak) etmezler” ayetinde geçen fıkıh kavramı, hitabın fehmine tahsis edilmemiştir. Aksine akli ve semi delillerden soyutlanmış fehmin olmadığına tahsis edilmiştir.⁸⁵

Ebû Halîl şöyle demiştir: “Fıkıh; kelamın umumî ve hususî manalarını bilmekten açık ve gizli manalara delâletini anlamaktan ibaret değildir. Arapçayı bilenler, inceliklerine vakıf olanlar bunlarla yetinmez. Çünkü fıkıhın gayesi; hüküm koyarken ifade edilen manayı, hükmü etkileyen sebepleri, ortak özellikleri, benzeyen yönlerini ve hüküm koyucunun hüküm koymada göz önünde tuttuğu, itibar ettiği hususları bilmektir. Hüküm çıkarmada -içtihat etmede- gerekli olan birinci öncelik, hüküm koyucunun kastını, gayesini bilmektir.”⁸⁶ İlim, alâmet ve delalet yoluyla elde edilen bilgidir. Zıddı cehalettir. Ma’rifet ise karışık şeylerin içinden maruf (iyi/faydalı) olanı temyiz etmek suretiyle elde edilen bilgidir. Zıddı münker (çirkin/zararlı)’dir.⁸⁷ Bilgi amele dönüştürülünce faydalı olur bu bakımdan lügat âlimleri ma’rifeti ilim+amel olarak ifade etmişlerdir.⁸⁸ Bu durumda Ebu Hanife’ye göre fıkıh salt ilim/bilgi değil, kişinin lehine olanı alıp amel ettiği, aleyhine olanı terk ettiği bilgidir.

Bu açıklamalar şu şekilde özetlenebilir: Fıkıh, sözlük manası itibariyle fehimden daha özel anlam ifade etmektedir. Fehim sözün zahirini anlamak iken fıkıh, sözün maksadını kavramaktır. Diğer bir ifadeyle kelamın hakiki manasını idrak fehim, mecazi manasının kastedildiğini veya sözün gayesini idrak ise fıkıhtır. Fehimde somut idrake yorum katılmazken fıkıhta yorum vardır. Fehim nesnel iken fıkıh öznelidir. Yine külliyyatı anlamak fehim, cüziyyatı anlamak fıkıhtır. diğer bir ifadeyle icmalen idrak fehim, tafsilatıyla idrak fıkıhtır. Bu durumda fıkıh lafzını yalnızca fehim veya idrak kelimesiyle ifade etmek yeterli değildir. Hâlbuki Hanefîler’in fıkıh ilmini tariflerinde de ifade ettikleri gibi bu ilim, şeriat bilgisi olarak hem ilmi hem de o ilme dayalı amelî içermektedir. Onlara göre davranış ve uygulama alanında somutlaşmayan bir ilmin/bilginin insan için yararı olmayacaktır.

4. Mesleklerin Fıkıh İlmi Tanımlarının “İman Amelden Bir Cüz’ Müdür?” Konusu İle Bağlantısı

İmanı “kalp ile tasdik ve dil ile ikrar”⁸⁹ olarak tarif eden İmam-ı A’zam Ebu Hanife fıkıhı da “kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri ma’rifeti” olarak tanımlamıştır. Zira ma’rifet bilginin amele dönüşmesidir. Kalbin amelî tasdik dilin amelî ikrar olduğuna göre sair azaların amelî de tatbikattır. Amel; imanın gereği, Allah’ın rızasına ermenin amacı ve cennete vasıl olmanın aracıdır. Bu durum nefsin lehine olan ma’rifetin ta kendisidir. Buna mukabil kişi

⁸⁴ Araf, 7/179.

⁸⁵ Zerkeşî, *Bahru’l-Muhît*, I, 32.

⁸⁶ Şevki Ebu Halil, *Men Dayyaa’l-Kur’ân*, Dimeşk, Daru’l-Fıkr, 1. Baskı, 1975, s. 227.

⁸⁷ Zemahşerî, *Esasü’l-Belâğa*, Beyrut 1998, s. 624.

⁸⁸ Râcih el-Kürdî, *Nazariyyetü’l-Ma’rife beyne’l-Kur’an ve Felsefe*, Daru’l-Furkan 2004, s. 34.

⁸⁹ Ebu Hanife, *el-Fıkhu’l-Ekber*, Mektebetü’l-Furkan 1999, s. 55.

amelî terk ederse imanını ispat edemeyeceği gibi Allah'ın rızasına ve ebedi saadete de eremez. Bu durum ise kişinin aleyhine olan ma'rifetin ta kendisidir. Yani kişinin ilmiyle amel etmesi lehine, ilmiyle amel etmemesi aleyhinedir. Ebu Hanife'ye göre ma'rifetullah ermenin yolu Kur'an ve Sünnet bilgisiyile amel etmekle olur. Ona göre bütün müminler, ma'rifetullah konusunda eşit olduğu gibi ma'rifetullah sadece (evliya gibi) bazı insanlara has kılınmış da değildir.⁹⁰ İman (el-Fıkhu'l-Ekber) asıl, amel (el-Fıkhu'l-Evsat) furu'dur. İmanın makarrı kalp iken amelin makarrı sair azalardır.⁹¹ Ona göre usûlü'd-din (kelam ilmi) fıkhi, ahkâmın fıkından ekberdir/üstündür. Kişi usûlü'd-din ilmiyle Allah'ı hakkıyla bilir. Bu bilgi sayesinde rabbine kulluğun keyfiyetine mazhar olur.⁹² Ayrıca Ebu Hanife bu tarifiyle İslâm'ın sadece kuru bir teslimiyet ve söylem olmadığını vurgulamış, aksine onun bir yaşam tarzı olduğuna dikkat çekmiştir. Ebu Hanife'ye göre ma'rifet, tasdikten sonraki aşamadır. Yani iman amelden öncedir. O, bu tarifile sanki Mürciîlerin, imanı sadece ma'rifetten ibaret gören anlayışlarına atıf yapmakta ve imanı ma'rifet olarak değil tasdik olarak tanımlamaktadır. Çünkü imanın zıddı, tekzip anlamındaki küfür iken ma'rifetin (bilginin) zıddı ise cehalettir. Bir şeyin mahiyetini bilmek onu tasdik etmek anlamına gelemeyeceği gibi, bir şeyi bilmemek de inkâr etmek anlamına gelmez. Netice itibariyle tek başına ma'rifet, iman anlamına gelmez.⁹³ Tasdikle ma'rifetin ayrı olduğu gibi imanla amel de ayrıdır. İman, daha çok kalpteki bir olguyu yani kesin bir bilginin tasdikini ifade ederken, amel ise kalpteki tasdiki bilginin amele dönüştürülmesini ifade etmektedir. Ma'rifetin, iman (kesin bilgi) ve amelden teşekkül etmesi hasebiyle bu iki kavram (iman-amel) arasında sıkı bir bağ vardır.⁹⁴ Amel, imandan bir cüz' değilse de imanın varlığının bir alâmetidir.⁹⁵ Nitekim Kur'an ve Sünnet'te imanın sâlih amelle ilişkisine sık sık vurgu yapılmıştır. Özellikle Kur'an, pek çok yerde imanın hemen peşinden sâlih amelî zikretmekte, kurtuluş için imanın tek başına yeterli olmadığını aksine sâlih amelin de şart olduğunun üstünde durmaktadır. Ebu Hanife'nin fıkıh tarifinin iman-amel ilişkisine dair anlayışını yansıttığını ve Hanefîlerin bu konudaki görüşlerinin de Kur'an ve sünnetle uyum içinde olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁶ Ebu Hanife'nin iman ve fıkıh tariflerini birlikte ele aldığımızda ortaya şu çıkmaktadır: İman kalbin tasdiki, ikrar ise azaların amelî yani azaların bu tasdiki itirafı olmaktadır.⁹⁷ Kalbin tasdiki ilmi ekber, azaların itirafı ilmi evsat fıkıh olmaktadır.

İbn Haldun, Hanefîlerin bu konudaki görüşlerini daha da ileri boyuta taşıyarak istinbat kaidelerini bilmek diye tarif ettiği usûlü fıkhi "ilim"; amelle Allah'a takarrüb diye tarif ettiği (furu') fıkhi da "ma'rifet" kelimesiyle izah etmiştir.⁹⁸

⁹⁰ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Mektebetü'l-Furkan 1999, s. 59.

⁹¹ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Evsat* (eş-Şerhu'l-Meysir; el-Fıkhu'l-Ekber içinde), Mektebetü'l-Furkan 1999, s. 163. (الشَّرْحُ الْمَيْسِرُ لِلْفَقْهِ الْأَبْطِ الْمُنْسُوبِ لِأَبِي حَنِيفَةَ رَوَايَةَ أَبِي مُطِيعِ الْبُلْخِيِّ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ)

⁹² Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Evsat* (eş-Şerhu'l-Meysir; el-Fıkhu'l-Ekber içinde), Mektebetü'l-Furkan 1999, s. 82.

⁹³ Mâtürîdî, *Tevhid* (F.Huleyf), s.380.

⁹⁴ Mustafa Yalçınkaya, *Mâtürîdî'de İman-Amel İlişkisi* (Doktora Tezi), Kayseri 2014, s. 143.

⁹⁵ Nesefî, *Temhîd*, 382-383.

⁹⁶ Mustafa Yalçınkaya, *Mâtürîdî'de İman-Amel İlişkisi* (Doktora Tezi), Kayseri 2014, s. 140.

⁹⁷ Râcih el-Kürdî, *Nazariyyetü'l-Ma'rife beyne'l-Kur'an ve Felsefe*, Daru'l-Furkan 2004, s. 34.

⁹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 250.

Mütekellimin usûlcüler ise fıkıh tarifinde ma'rifet (ilim/iman+amel) kelimesinin yerine sadece salt bilgi anlamındaki ilim kelimesini kullanmışlardır. Bu durumda onlara göre imanın amelle herhangi bir bağı yoktur. Birbirlerinden tamamen bağımsızdırlar.

5. Sonuç

Fıkıh lügatte bir şeyi anlamak ve bilmek veya konuşanın amacını anlamak manasına gelmektedir. Bu kavramı fehm ve ilimden farklı ve özel kılan yönü, mana olarak istidlal ve nazara ihtiyaç duyan gizli incelikleri bilmeyi ihtiva etmesidir. Fukahâ'nın fıkıh tanımında kullandıkları ma'rifet lafzı, kelim, ahkâm ve ahlak gibi şer'i bütün ilimleri kapsamaktaydı. Hicri ilk asırda selef şer'i ilimlerin geneli için bu kavramı kullanmışlardır. Ancak Müteahhirün âlimler, fikhî tafsili delillerden elde edilen şer'i amelî hükümleri bilmeye tahsis etmişlerdir. Fukahâ ise ilk dönemlerdeki fıkıh tanımına amelen lafzını eklemek suretiyle bu ilmin alanını belirlemiştir.

İnsanın başkalarından ya da kitaplardan öğrendikleri salt bilgiler değil; o bilgilerin tatbiki demek olan tecrübe neticesinde ve belli şartların gerçekleşmesiyle elde edilen bilgi bir değer ifade edeceğinden tanımda ilim kelimesi yerine ma'rifet kelimesi kullanılmıştır. Zira fıkıh, sadece bilme değil aksine bir anlama ve yaşama etkinliğidir. İmam-ı Azam'ın, "Bir kimsenin hak ve sorumluluklarını bilmesi" şeklinde yaptığı fıkıh tarifi bunun en bariz ifadesidir. Mütekellimin usûlcüler fikhî ilim (salt bilgi) kelimesiyle tarif etmişlerdir. Mesela fıkıh usûlünün kurucusu sayılan ve konuyla ilgili yazdığı müstakil eserlerinden birine *Cami'u'l-İlim* adını veren İmam Şafii, "ilim" kavramını; "*fıkıh veya fıkıh ilkelerinin tesis*" manasında kullanmıştır (Kutluer, "İlim", s. 111).

Fıkıh tarifinde ma'rifet lafzını kullanmaları ve bu kavramın da tüm ilimleri kapsamayı itibariyle Hanefilerin fıkıh tanımı Cumhurun/mütekelliminin fıkıh tanımından daha geneldir. Ayrıca Hanefiler, ilmin tecrübe edilmesiyle oluşan ma'rifeti, tanımda kullanmakla "amel, imandan bir cüz' müdür?" konusuna cevap vermişlerdir. Onlara göre amel, imandan bir cüz' değilse de imanın ispatı için ayrılmaz bir parçadır.

Bütün bu değerlendirmelerden anlaşılmaktadır ki; fıkıh, ilimden ve ma'rifetten daha derin ve daha ince manalar taşımaktadır. Fıkıhla gayb ile ilgili ilimlere de, hâl-i hazırda ilimlere de ulaşmak mümkündür. Kesinlik ifade etmesi yönüyle ilim, fehimden; fehim, ma'rifetten; ma'rifet de fıkıhtan üst derecededir. Ancak gaye itibariyle sıralama bunun tam aksinedir. İlim somut bilgi iken fehim somutlardan soyuta geçişin ilk adımı ile elde edilen bilgidir. Ma'rifet, ilmin amele dönüşmüş haliyken fıkıh, vehbî olması yönüyle Allah'ın bir lütfudur (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 48). İlim, nesnel bilgi iken fıkıh müctehidin ictihad yoluyla elde ettiği ve ma'rifetini de kattığı öznel bilgidir diyebiliriz. Fakihin görevi ictihad etmek ve Kur'an ve Sünnet gibi ilimlerden hüküm çıkarmak olduğuna göre fikhin tarifinde ilim değil ma'rifet lafzının kullanılması daha uygun gözükmektedir. Bu durumda Hanefilerin fıkıh tarifi, Cumhurun fıkıh tarifinden daha isabetlidir denilebilir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ BUHÂRÎ, Alâüddîn (730/1330); *Keşfü'l-Esrâr* (Tah: M. Mu'tasım billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1994.
- AHMED, Ali Seyyid; *et-Ta'lim ve'l-Muallimûn*, Daru's-Sâbûnî, Halep 1997.
- AHMED B. HANBEL, (241/855); *el-Müsned*, İstanbul 1992.
- ÂMİDÎ, Seyfüddîn (631/1233); *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* (Tah; Abdürrezâk Affî), el-Mektebü'l-İslâmî, IV, Beyrut ty.
- ASKERÎ, Ebu Hilal, *el-Fürûku'l-Luğaviyye*, Kahire 2010.
- AYDIN, Hüseyin, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976.
- AYNÎ, Bedruddin, *Umdetu'l-Kârî bi Şerhi'l-Buharî*, el-Münîriyye, t.y.
- BASRÎ, Ebü'l-Hüseyn (436/1044); *el-Mu'temed* (Tah; Halil el-Meys), Beyrut 1980.
- BEYHAKÎ, *Sünen*, (Muhakkik; Abdulmu'ti Emin Kalaci), Karaçi 1989.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil (256/869); *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992.
- CESSAS, Ebû Bekir Ahmed (370/980); *el-Fusûl fî'l-Usûl*, Kuveyt 1994.
- CEVHERÎ, İsmâil (400/1009); *Mu'cemü's-Sihâh*, Beyrut 2008.
- CÛRCÂNÎ, Seyyid Şerif (816/1413); *et-Ta'rifat*, Lübnan 1985.
- _____, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Daru's-Saade, 1325 h.
- DÂRİMÎ, Abdullah (255/869); *Sünen* (Muhakkik, Nebil Hâşim), Beyrut 2013.
- DEBÛSÎ, Ebû Zeyd (430/1039); *Takvîmü'l-Edille* (Tah; H. Muhyiddin), Beyrut 2001.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman es-Sicistânî (275/888); *Sünenü Ebî Dâvûd*, VI, İstanbul 1992.
- EBU HANİFE, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Mektebetü Furkan 1999.
- _____, *el-Fıkhu'l-Evsat* (eş-Şerhu'l-Meysir; el-Fıkhu'l-Ekber içinde), Mektebetü'l-Furkan 1999. (الشَّرْحُ الْمَيْسِرُ لِلْفَقْهِ الْأَبْطِ الْمَنْسُوبِ لِأَبِي حَنِيفَةَ رِوَايَةَ أَبِي مُطِيعِ الْبَلْخِيِّ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ)
- EBUSSUÛD, *İrşadü Akli's-Selîm*, Beyrut ty.
- ERDOĞAN Mehmet; *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kûb (817/1415); *Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut 2005.
- _____, *Basâiru Zevit't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tah: Muhammed Ali en-Neccâr), Kâhire, 1986.
- GAZZÂLÎ, Muhammed (505/1111); *el-Mustasfâ* (Tah; Muhammed Abdusselam), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- _____, *İhyâü Ulûmi'd-Din* (Çev; Ahmed Serdaroğlu), IV, İstanbul 1992.
- HÂKİM, Muhammed en-Nîsabûrî (405/1014); *Müstedrek*, IV, Beyrut 1990.
- HUCVÎRÎ, *Keşfü'l-Mahcûb*, İskenderiye 1974.
- İBN FÂRÎS, Ahmet; *Mu'cemu Makâyisi'l-Lüğa* (Tah: A. Selam Harun), Beyrut 1991.
- İBN HALDUN; *Mukaddimetü İbn Haldun*, Daru'l-Beyan, Beyrut ty.
- İBN HAZM, Alî b. Ahmed (456/1064); *el-İhkâm* (Tah; Ahmed Şakir), Beyrut t.y.
- İBN MÂCE, Muhammed el-Kazvîni (273/886); *Sünenü İbn Mâce*, I-V, Beyrut 1997.
- İBN MANZÛR, Muhammed (711/1311); *Lisânü'l-Arab*, XV, Beyrut 1992.
- İBNÜ'L-HÂCİB, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer (646/1249); *Muhtasar* (Şemseddin el-İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasarı İbnü'l-Hâcib* içinde; Tah: Muhammed Baka), Dârü'l-Medenî, S. Arabistan 1986.
- İBNU'L-KUTTA', es-Sadi, *el-Ef'âl*, Haydarabad 1360.
- İSFAHÂNÎ, Râğıb, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 1991.
- İSKENDERÎ, Ahmed b. Müneyyir, *el-İntisaf*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- KADI BEYDAVÎ, *Tefsîr'ul-Beydavi*, Beyrut 1418 h.
- KADI EBU YA'LÂ; *Mu'cem*, Faysalabad ty.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2006.
- KARAMAN, Hayrettin; *"Fıkıh" DİA*, İstanbul.
- KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ (1095/1684); *el-Külliyât*, Bulak 1281.
- KUTLUER, İlhan, *"İlim"*, DİA, İstanbul 2000.
- KÛRDÎ, Râcih, *Nazariyyetü'l-Ma'rife beyne'l-Kur'an ve Felsefe*, Daru'l-Furkan 2004.

- MALİK, *Muvatta'*, (Tah; M. Mustafa el-A'zami) Birleşik Arap Emirlikleri 2004.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, (Tah: Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- MÜSLİM Müslim b. el-Haccâc (261/874); *el-Müsnedü's-Sahih*, I-VI, Kahire 1991.
- MUHÂSİBÎ, Hâris; *Riâye*, trc. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İstanbul 1998.
- _____, *Âdâbu'n-Nüfus*, Beyrut 1991.
- NESEÎ, Ebû Abdurrahmân (303/915); *Sünenü Neseî*, Beyrut 1992.
- NESEFÎ Ebû'l-Muîn, *Kitabu't-Temhid li Kavaidi't-Tevhid* (Çev. Hülya Alper, Tevhidin Esasları), İstanbul 2010.
- NEYSABÛRÎ, Nizamuddin, *Garâibü'l-Kur'an*, Beyrut 1416 h.
- PEZDEVÎ, Fahrü'l-İslâm (482/1089); *Usûlü Pezdevî* (Keşfü'l-Esrar içinde), Kahire ty.
- RÂZÎ, Fahrüddîn (606/1210); *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, Beyrut 1998.
- _____, *el-Mahsul* (Tah; Taha Cabir Ulvâni), Müessesetü'r-Risâle, VI, Beyrut 1997.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr (666/1268); *Muhtaru's-Sihâh*, Kahire 2008.
- REİS, Bedriye, *Gazzâlî'de Ma'rifet Ahlâk-İlişkisi* (Doktora Tezi), Bursa 2009.
- SADRÜŞŞERİA, Ubeydullah b. Mesud (747); *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh* (Tah; Âlü Mustafa el-Misbâhî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1971.
- SEM'ÂNÎ, Ebu'l-Muzaffer, *Tefsîru's-Sem'ânî*, Riyad 1997.
- SEMERKANDÎ, Alâuddîn (539/1144); *Mizânü'l-Usûl*, II, Mekke 1984.
- _____, *Tefsîru's-Semerkandî*, yy. ty.
- SERAHSÎ, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed (483/1090); *Mebisûl*, Kahire 1324.
- _____, *el-Usûl*, Beyrut 1973.
- SERRAC, Ebu Nasır, *el-Lüma'*, Kahire 1966.
- SUYÛTÎ, Abdurrahmân (911/1505); *Mu'cemu Makâlidi'l-Ulûm fi'l-Hudûd ve'r-Rusûm* (Tah; İbrahim Ubade), Kahire 2004.
- ŞÂFİÎ, Muhammed b. İdrîs (204/820); *er-Risale* (Tah; Ahmed Şâkir), Mısır 1940.
- ŞAHİN, Tefvîk Muhammed, *el-Müştereku'l-Lügavi Lâfzen ve Tatbiken*, Kahire 1980.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm (790/1388); *el-Muvâfakât*, VII, Mısır 1997.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî es-San'ânî (1834); *İrşâdü'l-Fuhûl* (Tah; Ahmed İnâye), Dimeşk 1999.
- ŞEVKÎ, Ebu Halil; *Men Dayyaa'l-Kur'an*, Dimeşk 1975.
- ŞİRÂZÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Ali (476/1083); *el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkıh*, Beyrut 2003.
- TABERÂNÎ, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Riyad 1994.
- TABERSÎ, Fadl b. el-Hasan, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut 1961.
- TEFTAZÂNÎ, Mesud b. Ömer Sadedin (792); *Şerhü't-Telvih ale't-Tavzih*, II, Mısır t.y.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali; *Keşşâfu Istilahati'l-Funûn ve'l-Ulûm*, Lübnan 1996.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa (279); *Sünen*, Beyrut 1998.
- ULUDAĞ, Süleyman; "Ma'rifet" DİA, İstanbul.
- _____, "Ma'rifet", Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 2002.
- _____, *Bâyezid-i Bistâmî*, Ankara 1994.
- _____, "Arif", DİA, İstanbul 1991.
- YALÇINKAYA, Mustafa, *Mâtürîdî'de İman-Amel İlişkisi* (Doktora Tezi), Kayseri 2014.
- YILMAZ, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997.
- ZÂVÎ Tahir Ahmed; *Tertîbu'l-Kâmûsu'l-Muhît*, Kahire 1959.
- ZEBİDÎ, Ahmed b. Ahmed (893/1488); *Tacü'l-Arus* (Tah; Komisyon), İskenderiye ty.
- ZEMAŞSERÎ, Carullah, *el-Keşşâf*, IV, Beyrut 1407.
- _____, *Esasü'l-Belâğa*, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1422.
- ZERKEŞÎ Bedreddin (794); *Bahru'l-Muhît*, Dârü'l-Kütübî, VIII, Mısır 1994.
- ZİYAD, er-Rawashdeh, *Kur'an'da İlim Kavramı* (Doktora Tezi), İstanbul 2010.
- ZÜBEYR, Âdil, *Mu'cemu Elfâzu'l-İlim ve'l-Ma'rife*, Lübnan 1997.

TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRMENİN ÜÇ DÖNEMİ: 1980’LER, 1990’LAR VE 2001 SONRASI

Sırrı EMRAH ÜÇER

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, seucer@yildiz.edu.tr.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de gerçekleşen özelleştirmeler için bir dönemlendirme önerilecektir. Dönüm noktaları tayin edilirken başvurulacak başlıca ölçütler elde edilen özelleştirme gelirleri ve özelleştirmede kullanılan yöntemlerdir. Özelleştirme geliri açısından bakıldığında, 1980’ler ve 1990’lar, 2001 sonrası dönemin oldukça gerisinde kalmaktadır. Özelleştirme yöntemleri açısından bakıldığında, 1980’lerde halka arz yönteminin ön plana çıktığını, 1990’larda halka arz yönteminin yanında blok satış yönteminin ağırlık kazandığını, 2001 sonrasındaysa blok satış yönteminin oldukça ağırlıkta olduğu görülmektedir. Çalışmada özelleştirmelerin ölçülmesi için alternatif bir seri de önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: özelleştirme, halka arz, blok satış, altyapı

GİRİŞ

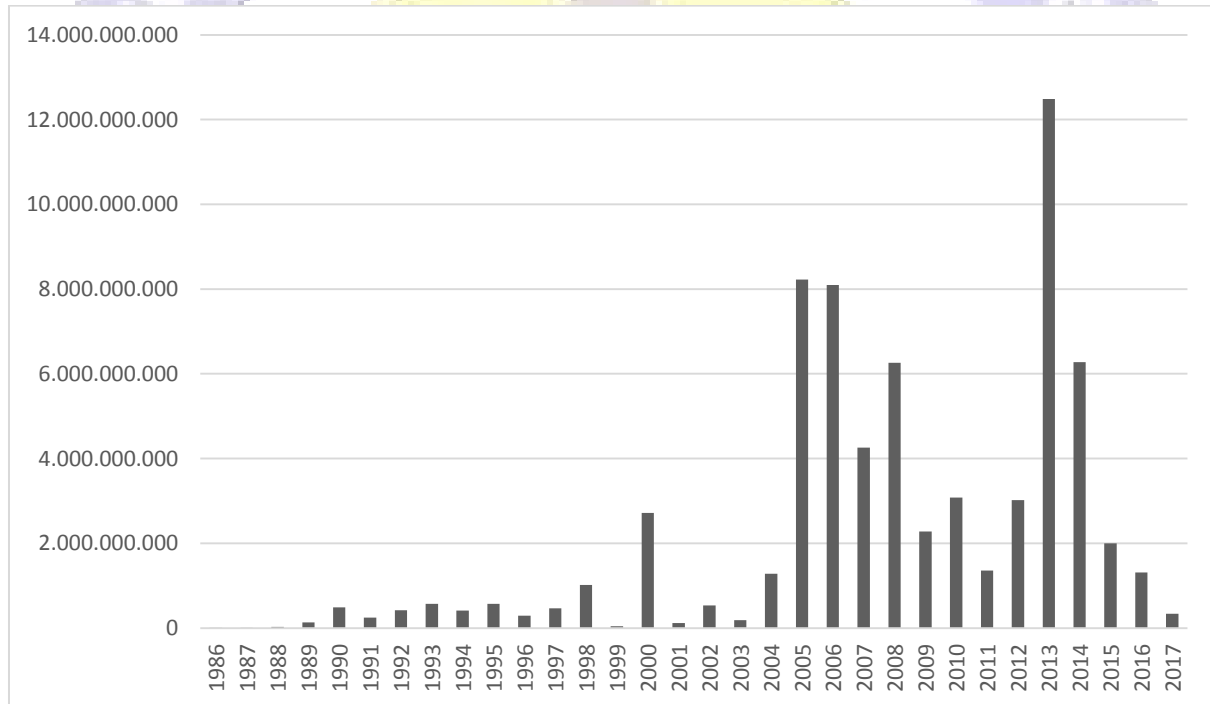
Bu çalışmanın amacı Türkiye’de özelleştirme deneyimi için bir dönemlendirme önermektir. Bu dönemlendirmede temel ölçüt, elimizde bulunan veriler olan özelleştirme gelirleri ve özelleştirme yöntemleridir. Önce bu ölçütleri kullanarak özelleştirmeyi birbirini takip eden üç döneme ayıracağım. Bu dönemler 1980’ler, 1990’lar ve 2001 sonrasıdır. Daha sonra özelleştirmeyi ölçmek ve değerlendirmek için alternatif bir yaklaşım önereceğim.

Bildirimi etrafında yapılandıracağım üç çıkış noktası öneriyorum. Birincisi, özelleştirmenin ölçülmesi sorunudur. Özelleştirmeyi nasıl ölçüyoruz? Akademik çalışmalar¹ ve genel olarak kamuoyu, özelleştirmeyi Türk bürokrasisinin resmi olarak özelleştirme adıyla etiketlediği özel sektöre devir işlemlerinden elde edilen gelirle ölçebiliyor. Bu alışkanlığın bazı sınırlamaları ve bazı olanakları var. Sınırlamaların biri bürokratik özelleştirme etiketinin özelleştirme olarak ele alınması gereken birçok pratiği kapsamaması. Türkiye’nin dışı açık dönemi boyunca özel sektörü yetkilendirmede yaygın bir yöntem olarak kullanılan Kamu-Özel Sektör Ortaklık modelleri, özellikle son dönemde yarattıkları gelir akışı açısından, resmi olarak özelleştirme etiketini alabilen devirlerden çok daha büyük. Bunları dikkate almayan bir özelleştirme hesaplaması bu yüzden yetersiz kalıyor. Bir diğer sınırlama özelleştirmenin ekonomik büyüklüğünün devlete getirdiği gelir cinsinden ölçülüyor olması. Bunun ardında özelleştirme politikalarının benimsendiği dönemlerin devletlerin ciddi borç yükleriyle başa çıkmaya çalıştığı dönemler olması yatıyor. Ne var ki bu dönemlerde dahi özelleştirmenin

¹ Türkiye’de özelleştirme geçmişini ele alan bazı akademik çalışmalar için, bakınız: Ziya Öniş, “Power, Interests and Coalitions: The Political Economy of Mass Privatisation in Turkey,” *Third World Quarterly* 32, no. 4 (2011): 707-724. Merih Angın ve Pınar Bedirhanoglu, “Privatization Processes as Ideological Moments: The block sales of large-scale state enterprises,” *New Perspectives on Turkey*, no. 47 (2012): 139-167. Merih Angın ve Pınar Bedirhanoglu, “AKP Döneminde Türkiye’de Büyük Ölçekli Özelleştirmeler ve Devletin Dönüşümü,” *Praksis*, no. 30-31 (2012): 75-95. Ahmet Zaifer, “The Acceleration of the Privatization in Turkey: Why in the last Decade,” Yayınlanmamış doktora tezi, SOAS University of London, 2015.

öncelikli amacı olarak devlete gelir aktarılması değil, devletin yeterli yatırım yapamadığı alanlara özel sektörün finansman kapasitesini, teknolojik yeniliğini ve yönetim becerisini sokmak olarak formüle edilmişti. Bunlar hedeflenmişken özelleştirmeyi devlete sağladığı gelirler üzerinden ele almak ne kadar sağlıklı? Bu eksikliğin bir ölçüde giderilmesi amacıyla, özel sektörün yetkilendirildiği alanlarda özel yatırımlardaki hareketliliği gösteren veri setlerinin kullanılması faydalı olabilecektir. Elbette özelleştirme gelirleri ve özelleştirme sonrası yatırımlar, özelleştirmenin sosyal boyutlarını açıklamakta yetersizdir. Zira özelleştirmenin yol açtığı istihdam ve iş güvencesi kayıpları, ekolojik yıkım bu değerler içerisinde temsil edilememektedir. Bu şerhi düşmekle beraber elimizde bulunan veriler üzerinden ne gibi çıkarımlarda bulunacağımızı da düşünmek zorundayız.

Türkiye’de özelleştirme gelirlerinden oluşan bir trende bakan birinin ilk farkına varacağı şey, 2001 senesinden sonra özelleştirme gelirlerinin ciddi bir biçimde sıçramış olması olur. Bu sıçramanın ardında ne yatar? 1980’ler ve 1990’lar boyunca özelleştirme hedeflerinin başarılmasının ardındaki etkenler nelerdi? Bu etkenler nasıl ortadan kalktı ya da tersine döndü de 2001 sonrası dönemde özelleştirme gelirleri büyük miktarlara ulaştı? Bildirimiz için eksen oluşturacak ikinci çıkış noktası bu sorulardır.

Şekil 1. Türkiye’de özelleştirme gelirleri, ABD Doları, 1986-2017. Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

Nihayet üçüncü bir çıkış noktası olarak, yine ulaşabildiğimiz verilerden hareketle bir soru soralım. Özelleştirmeyi yöntemlerine göre ele aldığımızda dünya ve Türkiye pratiğinde iki temel yöntem olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri kamuya ait olan bir işletmenin hisselerinin borsada işlem görmek üzere halka arz edilmesi. Diğeriyse kamu işletmesinin hisse bloklarının toplu bir biçimde belli bir şirkete satılması, yani blok satış. Bu iki yöntem içerisinde blok satış yönteminin Türkiye’deki pratikte baskın bir biçimde öne çıktığını görüyoruz. Bunun arkasında ne yatıyor? Bu soruya verilecek yanıt çalışmanın bir diğer önemli noktasını oluşturuyor.

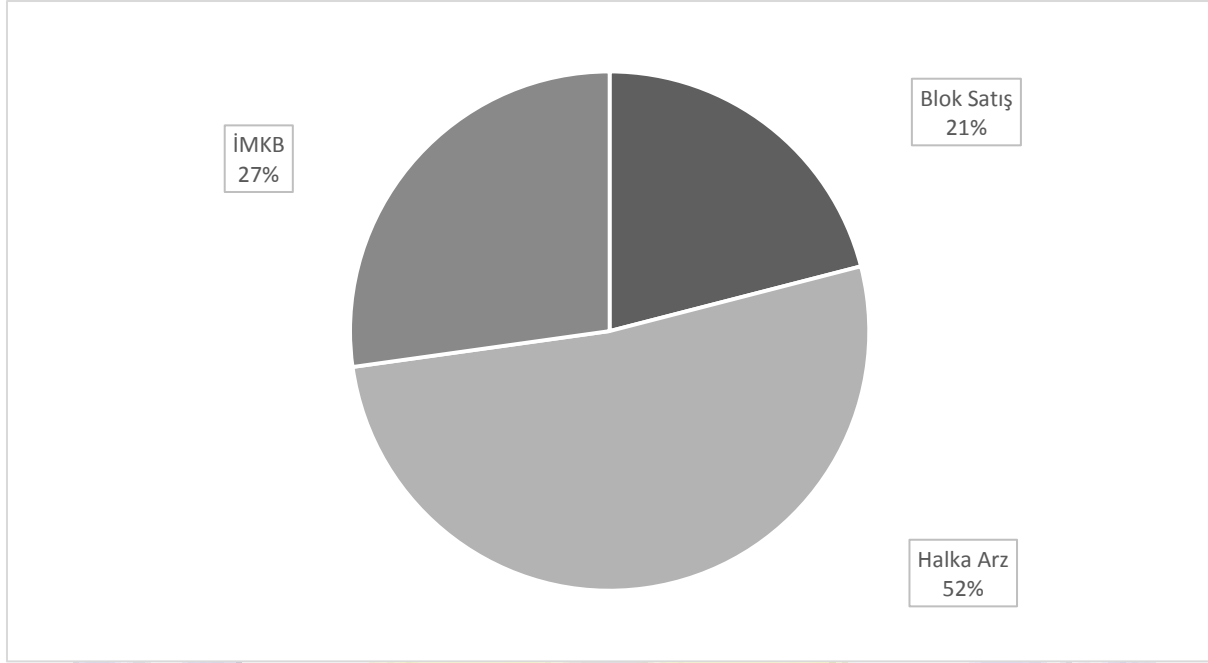
Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’de 1980’lerdeki özelleştirme pratiğine eğileceğim. Bu dönemde sonraki dönemlerin aksine halka arz yönteminin önemli bir orana yaklaştığını görüyoruz. Öte yandan elde edilebilen gelirler çok kısıtlı. İkinci bölüm 1990’ları ele almaktadır. Bu dönemde yöntem olarak blok satış yönteminin giderek önem kazanarak baskın hale geçmeye başladığını görüyoruz. Üçüncü bölümde 2001 sonrası dönem inceleniyor. Bu dönem blok satış yönteminin ön plana çıktığı ve özelleştirme gelirlerinin ciddi boyutlarda genişlediğini görüyoruz. Çalışmanın dördüncü bölümünde özelleştirme geçmişini değerlendirmek için alternatif bir kaynak olarak gördüğüm altyapıda özel yatırımlar serisini ele alacağım. Sonuç bölümünde ise bulgularımı yeniden değerlendireceğim.

1. 1980’ler

Türkiye’de devlet 1980’den itibaren imalat sektörüne dönük yatırımlarını düşürerek kamu kaynaklarını altyapı yatırımlarına yönlendirdi. Kamu harcamalarını kısma ve gelirlerini artırma adına imalat, tarım ve madencilik alanındaki kamu yatırımları kısıldı, KİT ürünlerine zamlar yapıldı. Öte yandan devletin ulaşım, enerji, sulama ve haberleşmedeki ağırlığı azalmadı, kamu önderliğinde hayata geçirilen büyük çaplı altyapı yatırımlarıyla yükseldi.²

Bu dönem için beklenti özel sektör girişimcilerinin imalat alanında yatırımlara ağırlık vererek devletin boşalttığı alanı doldurmalarıydı. Böylece imalat alanında rekabet ve verimlilik artışı sağlanması bekleniyordu. İhracata yönelik sanayileşmenin bu yolla gerçekleşmesi planlanmıştı. Devlet altyapı yatırımlarıyla özel sektörün verimli imalat faaliyetlerini kolaylaştıracak, elindeki imalat firmalarını özelleştirecekti. Ne var ki Türkiye’de özel sektör girişimcileri 1980’lerde imalat yatırımlarından ziyade hizmetler sektörüne, özellikle inşaat ve turizme yöneldiler. Devlet elindeki imalat tesislerini özelleştirme planlarını bu aşamada tam olarak hayata geçiremedi.

² Bu dönemde kamu yatırımlarının kısa bir değerlendirmesi için, bakınız: Dani Rodrik, “Premature liberalization, incomplete stabilization: The Özal decade in Turkey,” NBER Working Paper Series, March 1990, 5, 23. Kamu yatırımlarının büyüklük ve sektörel dağılımını tam olarak tespit etmek için Devlet Planlama Teşkilatı’nın Yıllık Yatırım Raporları incelenmelidir.

Şekil 2. Yöntemine göre özelleştirme, 1986-1990. Kaynak: TCMB, EVDS.

Özelleştirmenin erken dönemlerinde, özelleştirilen firmaların genel olarak imalat alanında olduğunu görüyoruz. 1990'lara kadar gelen dönemde halka arz yönteminin ağırlıkta olmasından hareketle (Şekil 2) özelleştirmenin yerli sermaye piyasalarını olgunlaştırma amacına yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Ne var ki bu dönemdeki toplam özelleştirme tutarlarının çok sınırlı kaldığını unutmamamız gerekir. 1986-1990 döneminde beş yıllık toplam özelleştirme geliri 650 milyon dolar düzeyindeydi.³ Dönem içerisinde resmi kalemlere özelleştirme geliri olarak yansımayan "yap-işlet-devret" sözleşmeleriyle özel sektör girişimcilerinin yetkilendirilmesi yoluyla önemli gelirler yaratıldığını gözden kaçırmamak gerekir.

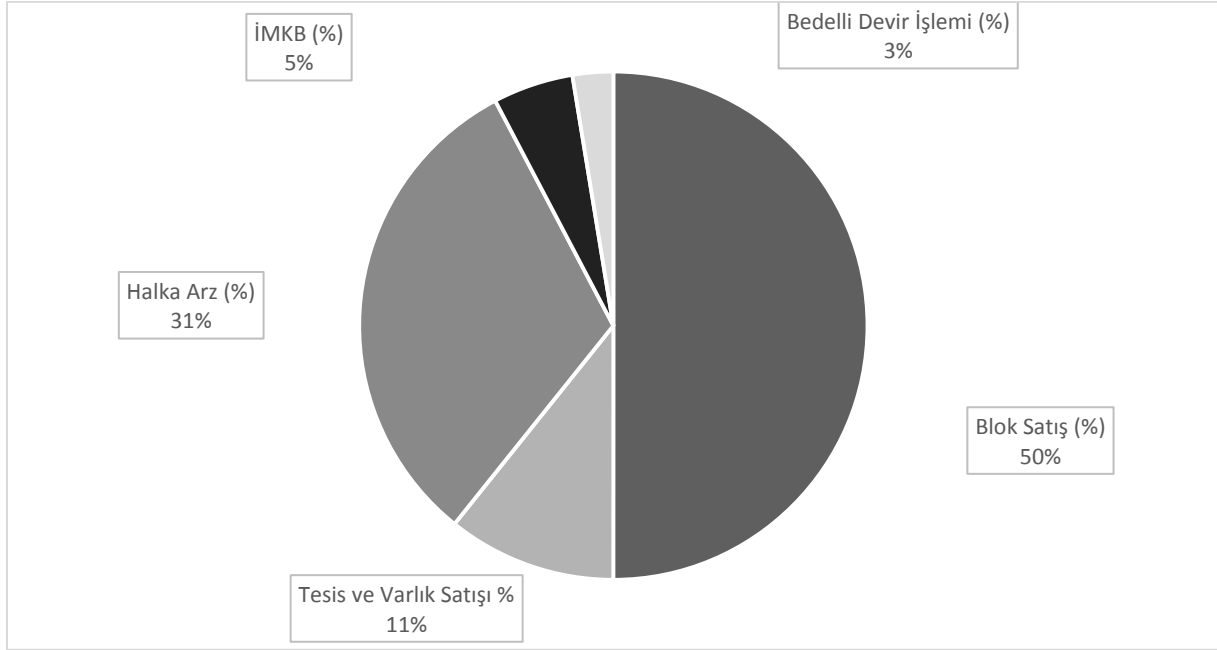
1980'lerde özelleştirmenin kurumsal çerçevesi tam olarak oturtulmamıştı. Bununla beraber 1984'te Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi / Fonu,⁴ özelleştirme işlevini yürüten devlet kurumu olarak öne çıkmıştır. Örneğin Teletaş'ın kamu mülkiyetindeki hisselerinin 1988 yılındaki halka arzında bu kurum aracılık etmişti.

2. 1990'lar

1990'lar bir yandan koalisyon hükümetlerinin özelleştirmeler için gerekli olan politik kararlılığı gösteremediği bir dönem, bir yandan da özelleştirme yönünde ilk ciddi adımların atıldığı bir dönem olmuştur. 1994'ten itibaren telekomünikasyon sektörü devletin çekilmeye karar verdiği alanlar arasına katılmış, bu alana dönük yatırımlar bütçe disiplini gerekçesiyle kısılmıştı. Mobil telefon hizmetlerinin 1994 yılında gelir paylaşımı anlaşmaları yoluyla özel sektör girişimcilerine yapılan yetkilendirmeyle başlatılması önemli bir adımdı. Bu anlaşmalar, dönem içerisinde gerekli yasama faaliyetinin (1997 Telekomünikasyon Yasası) tamamlanmasından sonra 1998'de imtiyaz sözleşmelerine dönüştürüldü. Dönem içerisinde atılan diğer önemli kurumsal adımları arasında 1994'te Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın, 1997'de Rekabet Kurumu'nun kurulması sayılmalıdır.

³ Burada ve çalışmanın başka noktalarında özelleştirme büyüklükleri ve yöntemlerine ilişkin verilerin tümü, aksi bildirilmedikçe Merkez Bankası'nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden alınmıştır.

⁴ 1990'da TOKİ ve Kamu Ortaklığı İdaresi şeklinde ikiye bölünmüştür.

Şekil 3. Yöntemlerine göre özelleştirme, 1991-2001. Kaynak: TCMB, EVDS.

“Yap-işlet-devret” modeli, yasal çerçevenin aşılmasıyla özel sektörün yetkilendirilmesi açısından yararlı bir formül olmakla beraber, firmaları politik konumu sık sık değişen bakanlıkların öngörülemez ve keyfi müdahalelerine karşı savunmasız bırakması açısından handikaplı bir uygulamaydı. Özelleştirilen alanlarda özel sektörün kapsamlı yatırımlara girişebilmesi, yabancı fonlardan borçlanabilmelerine bağlıydı. Bu borçlanma kapısının tam olarak açılabilmesi için “yap-işlet-devret” modelinden Avrupa ve ABD örneklerindeki gibi imtiyaz sözleşmelerine geçilmesi gerekiyordu. Yabancı fonları kullanarak yatırımlara girişmeyi zorlaştıran bir diğer faktör, enflasyon oranlarının yüksekliği ve döviz kurlarının istikrarsızlığıydı. Bu durum Türkiye’de yerleşik olan firmaların uluslararası finans çevreleri gözündeki kredibilitelerini azaltıyordu. Yerli bankalar üzerinden finansman sağlanmasının önünde, bankaların devlet borçlanmasına aracılık etmekle yetinmesi ve sadece kendi holding kuruluşlarına borç vermeleri gibi engeller yer alıyordu.⁵ Toparlayacak olursak, 1990’larda özelleştirme yönünde atılan adımlardan beklenen sonuçların elde edilememesinin ardında, politik istikrarsızlık, yasal ve kurumsal çerçevenin yetersizliği ve finansman olanaklarının sınırlılığı yatmaktaydı. Bu faktörlerdeki tersine dönmeler 2000’lerdeki özelleştirme artışının önünü açtı.

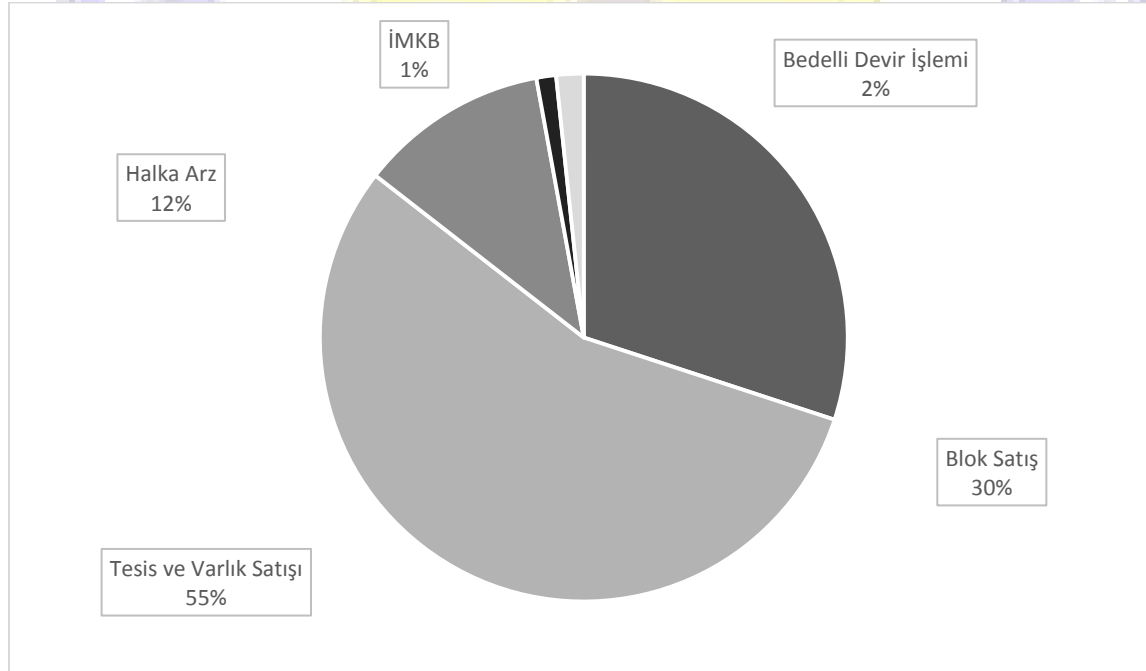
1991-2000 döneminin toplam özelleştirme geliri 6,7 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Bunun içerisinde İş Bankası’ndaki %12,29’luk kamu hissesinin 1998’de halka arz edilmesiyle yaratılan 632 milyon dolarlık gelir önemli bir pay tutar. Bununla beraber, bu dönem içerisinde blok satış yöntemi baskın yöntem haline gelmiştir (Şekil 3).

3. 2001 Sonrası

⁵ 1990’lar Türkiye’sinin ekonomik yapısını analiz eden bir çalışma için, bakınız: Erinc Yeldan, Küreselleşme Döneminde Türkiye Ekonomisi (İstanbul: İletişim, 2004), 105-157.

2000’li yıllar özelleştirmelerde büyük blok satışları üzerinden ciddi bir yükseliş yaşanan bir dönem oldu. Bunda yasal çerçevenin Şubat krizinden sonra dönüştürülmesi ve özelleştirme süreçlerinde ÖİB teknokratlarının doğrudan görev alması, 2002 Kasım seçimlerinden itibaren özelleştirme konusunda kararlı olan AKP’nin tek parti hükümetinin başta kalması etkili olmuştur. Buna ek olarak, yine 2001 Şubat krizini takip eden para politikaları reformunun sonucu olarak enflasyon oranının düşmesi ve döviz kurunun görece istikrar kazanması, finansman bulmayı kolaylaştırmış ve özelleştirmeleri hızlandırmıştır.⁶ Türkiye’de özelleştirmenin başladığı 1986 senesinden 2001’e kadar geçen 16 yılda toplam özelleştirme tutarı 7,5 milyar dolar düzeyinde kalmışken, 2002’den 2017’ye geçen 16 yılda toplam 61 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilmiştir.

2000’lerin en önemli ve en büyük tutarlı özelleştirmelerinden birisi ise, Türk Telekom’un %55 oranındaki kamu hissesinin 6,55 milyar dolar karşılığında Oger’e devredilmesidir. 2008 senesinde yine Türk Telekom’un %15’lik kamu hissesinin halka arzından 1,87 milyar dolar gelir elde edilmiştir. 2000’lerde gerçekleşen Türk Telekom dışındaki belli başlı blok satışlar, 2000 tarihli ve 1,26 milyar dolar tutarındaki Petrol Ofisi özelleştirmesi, 2006 tarihli 2,77 milyar dolar tutarındaki Erdemir özelleştirmesi ve 4,14 milyar dolar tutarındaki Tüpraş özelleştirmesi ve 2008 tarihli 2,04 milyar dolar tutarındaki Petkim özelleştirmesidir.⁷

Şekil 4. Türlerine göre özelleştirme, 2001-2017. Kaynak: TCMB, EVDS.

2009 ve sonrasında özelleştirme gelirlerinin ana kaynağı tesis ve varlık satışları adı altında kaydedilen çeşitli satışlar kapsamaya başlamıştır (Şekil 4). Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın sunduğu özelleştirilen tesisler listesi incelendiğinde, bu kalemde elde edilen gelirin en büyük kısmının enerji dağıtım şirketlerinden, daha sonra enerji santrallerinden ve bunlardan daha küçük ama önemli bir kalem olan taşınmaz satışlarından elde edildiği gözlemlenir. Kemerköy, Yeniköy ve Seyitömer termik santrallerinin özelleştirmeleri yaklaşık 5 milyar dolar gelir

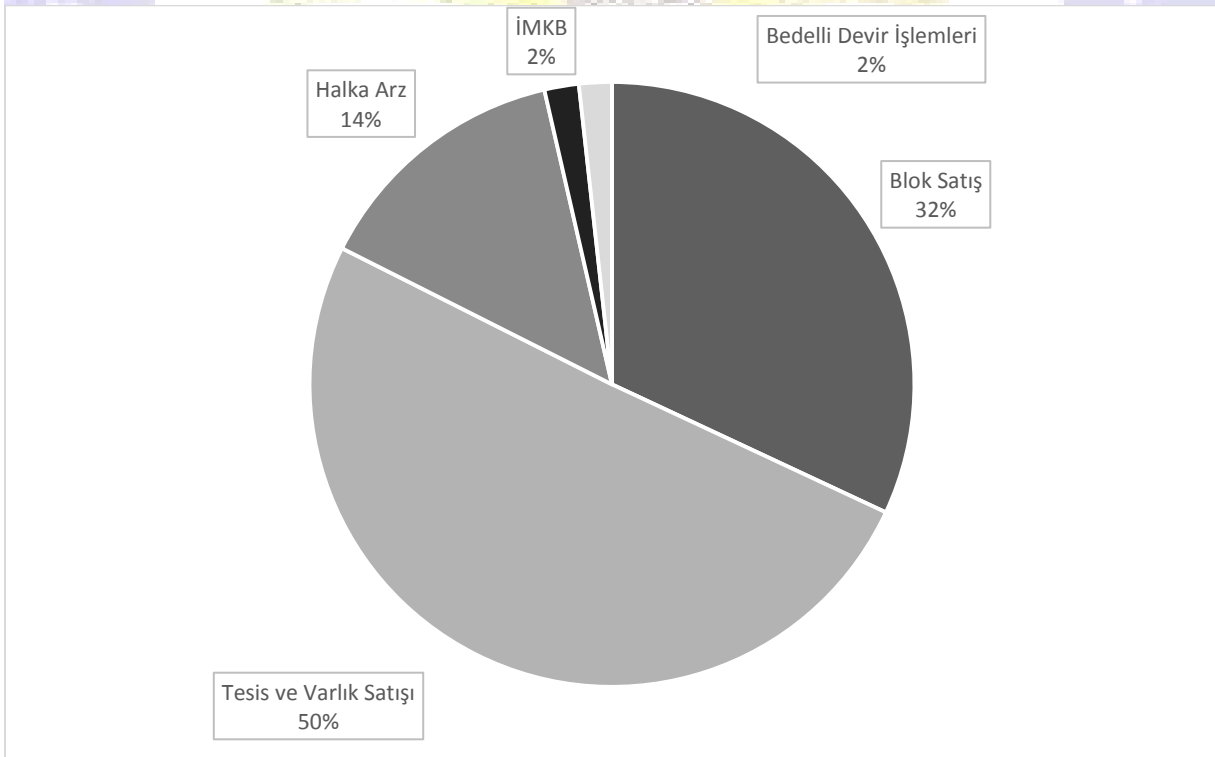
⁶ 2001 sonrası dönemin bir değerlendirmesi için, bakınız: Daron Acemoğlu ve Murat Üçer, “The Ups and Downs of Turkish Economic Growth, 2002-2015: Political Dynamics, The European Union and The Institutional Slide,” Working Paper 21608, National Bureau of Economic Research, October 2015.

⁷ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Özelleştirme Verileri*. Bu noktadan sonra verilen tekil özelleştirme büyüklükleri bu kaynaktan alınmıştır.

yaratmıştır. Boğaziçi Elektrik 1,9 milyar dolara özelleştirilmiş, TEDAŞ'ın dört bölgesel şirketi daha 1 milyar doların üzerinde tutarlara satılmıştır. Taşınmaz satışları içerisinde dikkat çekenlerse, 800 milyon dolara satılan KGM Levent Arsası, 482 milyon dolara satılan Maliye Hazinesi İstanbul arazileridir. Bunlara ek olarak Tekel'in sigara ve içki kollarının ayrı ayrı toplam 2 milyar dolar civarında bir tutara özelleştirilmelerini de eklemek gerekir.

Burada ilgi çekici bir nokta, Tekel ve Tedaş'ın parçalanarak özelleştirilmesi ve bu yolla elde edilen gelirin yükseltilmesidir.⁸ Aynı yöntemin Türk Telekom için kullanılmadığını, tüm gayrimenkullerin ayrıca hizmet ve bölgelerin bir arada satıldığını ifade etmek gerekir. Elektrik dağıtımını özelleştirilmelerinde kullanılan bölgelere ayırma yolunun sabit telefon ve mobil telefon için uygulanmadığına dikkat edelim. Aynı şekilde Tekel'in sigara ve alkollü içecek kolları birbirinden ayrılarak satılırken Türk Telekom'un sabit telefon, mobil telefon ve internet kolları bir arada bir blok olarak devredilmiştir.

Özelleştirmenin tüm dönemleri göz önüne alındığında, ilk dönemlerde daha sık kullanılan halka arz yönteminin yerini blok satışlara ve tesis satışlarına bıraktığını görüyoruz (Şekil 5). Tesis satışlarının da aslında blok satışların bir türü olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Literatürde özelleştirmenin amaçlarından sermaye piyasalarının geliştirilmesine daha uygun olan aracın halka arz, hükümet için gelir yaratma amacına daha uygun olan aracınsa blok satış olduğu ifade edilmektedir. Türkiye'de 2001 sonrası para politikası reformlarıyla hükümetin enflasyonist finansmanının aralığının kapanması, özelleştirme gelirlerinin önemini artırmış ve kullanılan aracı tayin etmiştir. Ne var ki yüksek miktarda özelleştirme geliri elde edilmesi hedefiyle, rekabetin sağlanması veya yatırımların ve teknolojik yenilenmenin artması hedefleri her zaman bir arada var olamaz.

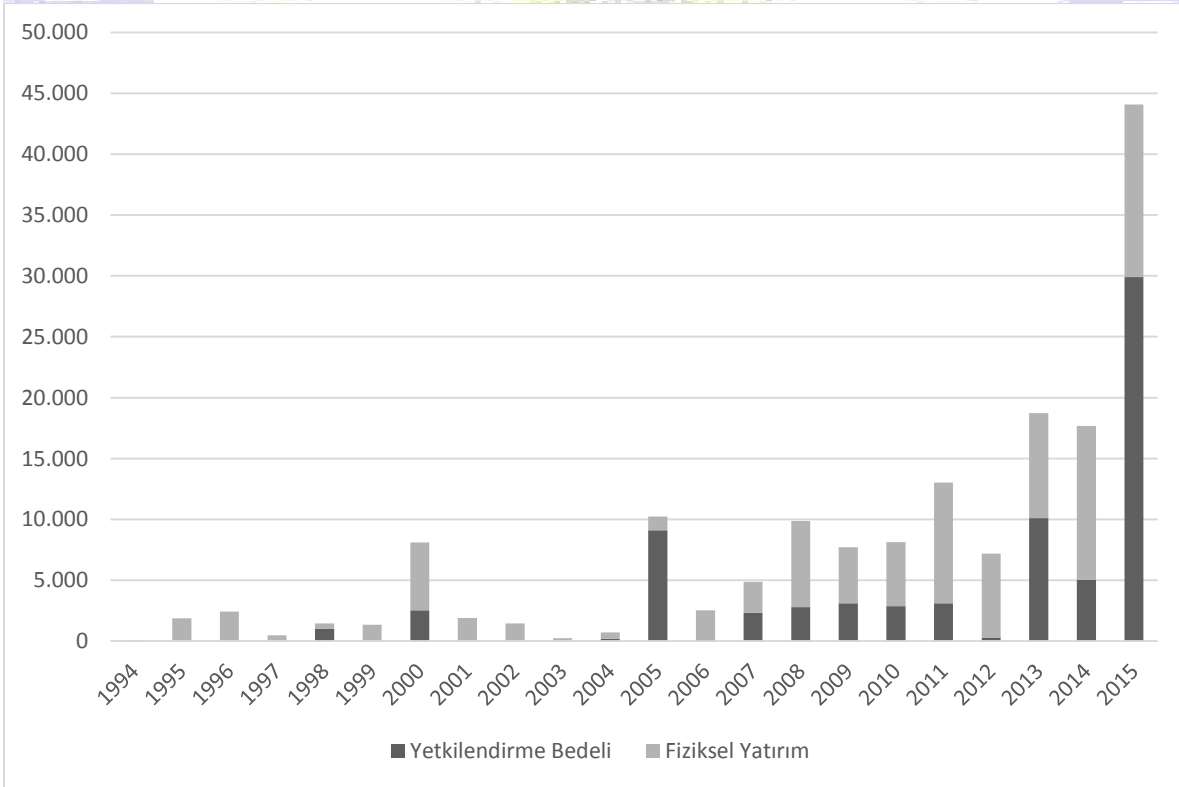
Şekil 5. Türlerine göre özelleştirme, 1986-2017. Kaynak: TCMB, EVDS.

⁸ Enerji alanının yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesiyle ilgili bir çalışma için, bakınız: İzak Atiyas, Tamer Çetin, Gürcan Gülen, *Reforming Turkish Energy Markets: Political Economy, Regulation and Competition in the Search for Energy Policy* (New York: Springer, 2012).

4. Alternatif Seri Önerisi

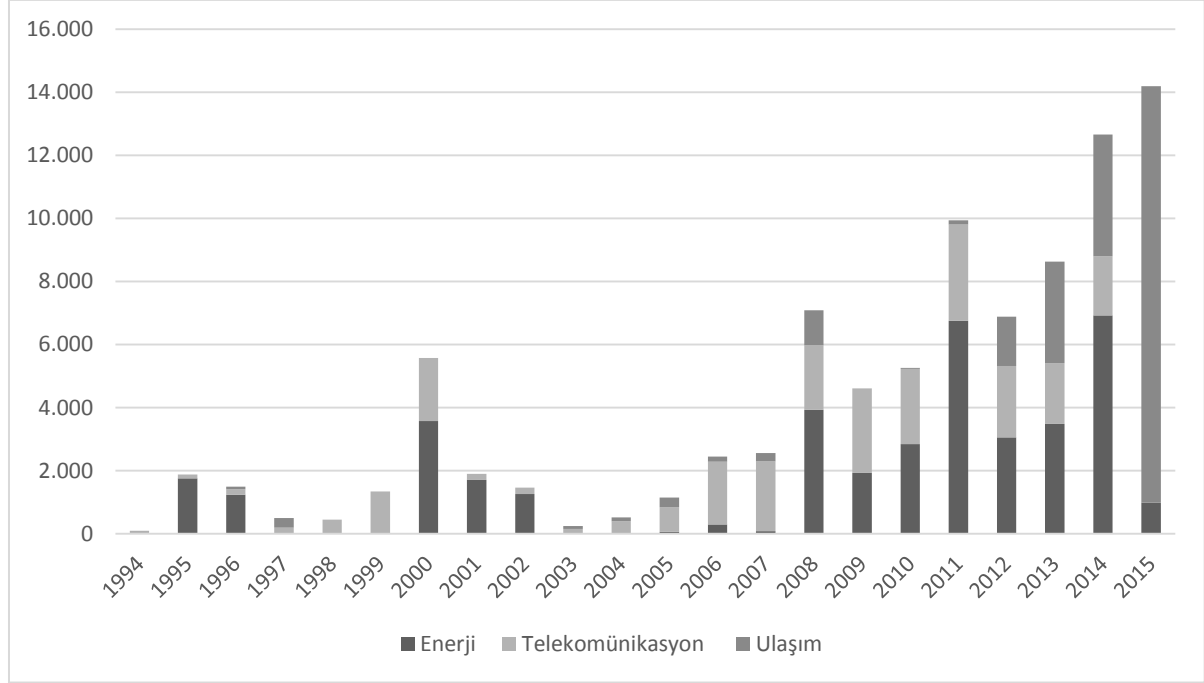
Yukarıda sözü edildiği gibi, özelleştirme politikalarının benimsenmesinde belirleyici olan başlıca amaçlardan biri, yatırımları arttırmaktır. Özel sermaye gruplarının kamu imkanlarından çok daha geniş finansman olanakları bulabilmesi ve yatırımları arttırması umuluyordu. Ne var ki özelleştirmeyi devletin elde ettiği özelleştirme geliri üzerinden ölçen mevcut veri setleri yatırımların akıbetiyle ilgili bir bilgi sunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek ve özelleştirmelerin yatırımlara olan etkisini gözlemlemek için, altyapı sektörlerinde özel sektör yatırımlarını gösteren bir veri seti işimize yarayacaktır. Dünya Bankası'nın Altyapıya Özel Sektör Katılımı Veri Tabanı (World Bank, *Private Participation in Infrastructure Database*) böyle bir seri oluşturmak için uygundur. Bu veri tabanında Türkiye'nin de dahil olduğu Dünya Bankası tarafından düşük ve orta gelir düzeyi olarak kategorize edilen bir grup ülkede, altyapı sektörlerinde, yani telekomünikasyon, enerji, ulaştırma ve su alanlarında gerçekleşen özel sektör yatırımlarına ilişkin veriler sunulur. Bu verilerde, özel sektörün işletme yetkisi alabilmek için devlete yaptığı ödemeler ve yetki aldıktan sonra yaptığı fiziksel sermaye yatırımlarını ayrı ayrı incelemek mümkündür (Şekil 6).

Şekil 6'da sağlanan altyapı yatırımları verilerini Şekil 1'de sağlanan resmi özelleştirme verileriyle karşılaştırdığımızda dikkati çeken çarpıcı bir fark var. Resmi verilerde 2013 senesinde elektrik dağıtım operatörleri özelleştirmelerinin ağırlığını oluşturduğu rekordan sonra özelleştirmeler hızla düşüyormuş gibi görünüyor. 2013 senesinde kaydedilen 12,48 milyar dolarlık özelleştirme geliri zirvesinden sonraki senelerde sert bir düşüş gözlemleniyor. Şekil 6'ya bakıldığında 2015 senesinde toplam 29,9 milyar dolarlık yetkilendirme ödemesi alındığı ve bu senenin rekor kırdığı görülüyor. Bunun ardında büyük oranda İstanbul'daki üçüncü havalimanı ihalesi yatıyor.

Şekil 6. Altyapı özel sektör yetkilendirme bedeli ve fiziksel yatırım (milyon ABD doları), 1994-2015. Kaynak: World Bank, *Private Participation in Infrastructure Database*.

Şekil 7’de sunulan sektörlere göre özel sektör fiziksel yatırım verilerine bakıldığında, verilen yetkilendirmeler çerçevesinde yapılan yatırımlarda 1990’ların ikinci yarısında ve 2000’lerin ilk yarısında telekomünikasyon yatırımlarının, 2000’lerin sonları ve 2010’ların başlarında enerji yatırımlarının, 2010’ların ortasında ulaştırma yatırımlarının ön plana çıktığını görüyoruz.

Şekil 7. Sektörlere göre altyapıda fiziksel yatırım (milyon ABD doları), 1994-2015. Kaynak: World Bank, Private Participation in Infrastructure Database.

Dünya Bankası’nın bu verileri bir başlangıç noktası oluştursa da ciddi eksiklikler de barındırır. Bu kayıtların bazı senelerde eksik tutulduğunu ve gerektiği gibi güncellenmediğini söyleyebiliriz. Yine bu kayıtlar sadece özel sektör yatırımlarını gösterdiği için özelleştirme döneminin yatırımlara olan etkisini gösterme anlamında yeterli değil. Bu eksikliği gidermek için, DPT’nin (şimdi Kalkınma Bakanlığı’na bağlıdır) geçmiş kamu yatırımları verileri kullanılarak sektörlere göre senelik yatırım verilerini gösteren seriler oluşturulabilir.

Sonuç

Özelleştirmelerin büyüklüğü ölçülürken kullanılan başlıca araç özelleştirmelerden devletin elde ettiği gelirin büyüklüğüdür. Türkiye’de gelirlerin büyüklüğü açısından bir dönemlendirme yapılırsa, 2001 sonrası dönemin 1980’ler ve 1990’lar dönemlerinden çok daha baskın olduğu görülecektir. Bu net farkın ardında, 2001 sonrasında yasal çerçevenin özelleştirmeye daha elverişli hale gelmesi, siyasi iradenin tutarlı bir biçimde özelleştirme yanlısı olması ve uluslararası finansman kullanılabilmesi açısından ekonomik göstergelerin daha uygun olması yatıyordu.

Özelleştirmeleri tasnif ederken yaygın bir biçimde kullanılan bir yaklaşım, onları özelleştirme yöntemlerine göre ayırmaktır. Bu ayırma başlıca iki yöntem öne çıkar. Bunlar blok satış ve halka arzdır. Türkiye’deki resmi kayıt sisteminde “tesis ve varlık satışı” etiketiyle isimlendirilen özelleştirmelerin de birer blok satış olduğu açıktır. Böyle bakıldığında, 1986

senesinden 2017 senesine kadar geçen süre içinde yapılan özelleştirmelerde blok satış yöntemi ezici bir biçimde baskındır. Halka arz yönteminin ön planda olduğu tek dönem olarak 1980'ler öne çıkmaktadır. 1990'lar döneminde blok satış yöntemi öne geçmiştir. 2001 sonrası dönem, 1990'lardan daha net bir biçimde blok satış yönteminin baskınlığını yansıtır. Türkiye özelleştirme deneyiminde blok satış yönteminin ağır basması, özelleştirme politikalarında hazineye gelir yaratma önceliğinin gözetilmesiyle yakından ilgilidir. Özelleştirme politikalarında hazineye gelir yaratma eğiliminin öne çıkması, altyapı yatırımları içinde devlete ödenen yetkilendirme bedellerinin ağırlığıyla da kendini göstermektedir (Şekil 6).

Özelleştirme politikalarının sağlıklı bir değerlendirmesini yapabilmemiz için, özelleştirme gelirlerini tek ölçü olarak kullanma eğilimini terk etmeliyiz. Bunun yerine özelleştirme dönemlerinde özel sermaye gruplarının yaptığı yatırımların nicelik ve niteliğini araştırmamızı sağlayacak ölçütlere gereksinim var. Dünya Bankası'nın sağladığı altyapı yatırımları verilerinin geliştirilerek kapsamlı sektörel yatırım serilerinin oluşturulması ve bu serilerin kamu yatırımlarıyla karşılaştırmalı bir biçimde ele alınması özelleştirme araştırmalarını daha iyi bir konuma taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, Daron ve Murat Üçer. "The Ups and Downs of Turkish Economic Growth, 2002-2015: Political Dynamics, The European Union and The Institutional Slide." Working Paper 21608, National Bureau of Economic Research, October 2015.
- Angın, Merih ve Pınar Bedirhanoglu. "AKP Döneminde Türkiye'de Büyük Ölçekli Özelleştirmeler ve Devletin Dönüşümü." *Praksis*, no. 30-31 (2012), 75-95.
- Angın, Merih ve Pınar Bedirhanoglu. "Privatization Processes as Ideological Moments: The block sales of large-scale state enterprises." *New Perspectives on Turkey*, no. 47 (2012): 139-167.
- Atiyas, İzak, Tamer Çetin, Gürcan Gülen. *Reforming Turkish Energy Markets: Political Economy, Regulation and Competition in the Search for Energy Policy*. New York: Springer, 2012.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Yıllık Yatırım Raporları*.
- Merkez Bankası. *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*.
- Öniş, Ziya. "Power, Interests and Coalitions: the political economy of mass privatisation in Turkey." *Third World Quarterly* 32, no. 4 (2011): 707-724.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Özelleştirme Verileri*.
- Rodrik, Dani. "Premature liberalization, incomplete stabilization: The Özal decade in Turkey." NBER Working Paper Series, March 1990.
- World Bank. *Private Participation in Infrastructure Database*.
- Zaifer, Ahmet. "The Acceleration of the Privatization in Turkey: Why in the last Decade." Yayınlanmamış doktora tezi, SOAS University of London, 2015.

TELEFONDA ÖZEL SEKTÖR: TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON ÖZELLEŞTİRMELERİNİN KUŞBAKIŞI TARİHÇESİ

Sırrı EMRAH ÜÇER

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, seucer@yildiz.edu.tr.

ÖZET

Bu çalışmada Birinci ve İkinci Küreselleşme Dönemleri'nde Türkiye'de özel sermaye gruplarının telefon alanındaki varlığı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen telefon imtiyazları, bu imtiyazlarla kurulan kent ölçekli telefon operatörlerinin Cumhuriyet döneminde devletleştirilmesi, kamu telefon şebekesinin gelişimi, sonrasında mobil telefon, sabit telefon ve geniş bant internet hizmetlerinin özelleştirilmesi mercek altına alınacaktır.

Anahtar kelimeler: telekomünikasyon, özelleştirme, altyapı, Birinci Küreselleşme, İkinci Küreselleşme

Giriş: Birinci ve İkinci Küreselleşme Dönemleri ve Altyapı Sektörlerinin Ekonomik Cazibe Kazanması

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de telefon alanında özel sermaye gruplarının varlığının kuşbakışı bir tarihçesini sunmaktır. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı şirketlere verilen telefon işletme imtiyazları, 1990'lı yıllarda özel sermaye gruplarının mobil telefon alanında yetkilendirilmesi ve 2000'li ve 2010'lu yıllardaki özelleştirmeler mercek altına alınacaktır.

Bu çalışma için üç adet çıkış noktasını kullanacağım. Birincisi, güncelliğini koruyan özelleştirme meselesini doğru anlamak için nasıl ele almamız gerektiği. Çoğunluk hissesi 2005 senesinde Saudi Oger'e devredilen Türk Telekom, bu yabancı sermaye grubunun kredilerini çeviremez hale gelmesinden ötürü gündemde. Türk Telekom özelleştirmesi ve sonrasında ortaya çıkan sorunları daha iyi anlayabilmek için, onu genel olarak telefon alanında özel sermaye gruplarının varlığının kuşbakışı bir tarihçesi içinde değerlendirmeyi öneriyorum. Telekomünikasyon alanındaki özelleştirmeleri, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi tarafından yapılan resmi özelleştirme tanımının ötesinde, genel olarak altyapı sektörlerinde, özel olarak telekomünikasyon alanında özel sermaye gruplarının ağırlığını artırması ve sonrasında çekilmesi dinamiği içinde ele almayı öneriyorum. Bu açıdan bakıldığında, resmi olarak özelleştirme adıyla kaydedilmeyen ama devletin bir sermaye grubunu bir bedel karşılığında yetkilendirmesi şeklinde gerçekleşen fiili özelleştirmelerin de içerilmesi önem taşıyor.

Çalışmanın ikinci çıkış noktası olarak Birinci ve İkinci Küreselleşme kavramlarını kullanıyorum. 19. yüzyılda başlayan ve Dünya Savaşları ve Büyük Buhran'la biten Birinci Küreselleşme Dönemi ve 1970'lerde başlayan ve halen devam eden İkinci Küreselleşme

Dönemi, burada ele aldığımız konunun da ana bağlamını oluşturuyor.¹ Bu küreselleşme dönemleri merkez ekonomilerde yaşanan yapısal dönüşümlerle başladı. Tetikleyici yapısal dönüşüm Birinci Küreselleşme Dönemi için İngiltere’de yaşanan Sanayi Devrimi’ydi. İkinci Küreselleşme Dönemi’ni başlatan yapısal dönüşümse, ABD’de başlayan finansallaşmaydı. Bu yapısal dönüşümlerin egemen konumdaki merkez ekonomilerden diğer merkez ekonomilere sirayeti ve ardından uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri genişlemişti. Buna bağlı olarak Türkiye ve benzeri çevre ekonomiler uluslararası ticarete ve yabancı sermaye kaynaklarına yönelerek dönüşmeye başladı.

Çalışmanın üçüncü çıkış noktasını ise küreselleşmeyle altyapı sektörlerinin ekonomik cazibesi arasındaki ilişki oluşturuyor. Küreselleşme dönemlerinde mal ve para hareketlerinde ve bunlarla beraber insan hareketlerinde büyük bir artış yaşandı. Bu mal ve para hareketleri, altyapı şebekeleri üzerinde ve sayesinde gerçekleştiği için, altyapı sektörlerinin özellikle ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin ürettiği hizmetlere dönük büyük bir talep artışını da beraberinde getirdi. Altyapı sektörlerinde yaşanan bu canlanma, özel sermaye gruplarının gözünde sektörlerin ekonomik cazibesini artırdı. İşte bu cazibe artışı, genel olarak altyapı sektörlerine dönük özel sermaye yatırımlarını, özel olarak da telefon alanındaki yatırımları tetikledi. Genel olarak çevre ülkeler, özel olarak Türkiye açısından bakıldığında, bu yatırımlar için gerekli finansman gücüne sahip olan sermaye grupları yerli sermaye gruplarından ziyade yabancı sermaye gruplarıydı. Küreselleşme dönemlerinde çevreleşen devletler dünya ekonomisiyle bütünleşme yoluyla milli ekonominin büyümesi yönünde yarı gönüllü yarı zorunlu bir ekonomi politikası tutturduğu için, bu yabancı sermaye gruplarının önünü açtı. Birinci Küreselleşme Dönemi’nde bunlar Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen imtiyazlar üzerinden gerçekleşirken, İkinci Küreselleşme Dönemi’nde, bu çalışmada benimsediğim geniş anlamıyla özelleştirmeler üzerinden gerçekleşti. Bu yatırımlar bir yandan geniş yabancı sermaye kaynaklarından istifadeyle altyapı şebekelerinin gelişmesini sağlarken bir yandan da altyapı kalkınmasının uluslararası sermaye piyasalarında gerçekleşen dalgalanmalara ve krizlere duyarlı hale gelmesine yol açtı. Buna ek olarak, çevre ekonomilerin dış kaynak bağımlılığı arttı. Bu bağımlılık merkez ülke kökenli sermaye gruplarının merkez devletlerin lobiciliğine dayanarak çıkarlarını kollamasına zemin oluşturdu.

Bu çalışmanın kalan kısmında, yukarıda sunulan tarihsel çerçeve bağlamında telefon alanında özel sermaye gruplarının geçişini tartışacağım. Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu’nda kent ölçekli telefon operatörlerinin ortaya çıkması ve erken Cumhuriyet döneminde bir süre devam ettikten sonra geri çekilmesi üzerinde duracağım. Aynı bölümde Cumhuriyet döneminde kamu mülkiyetinde ulusal sabit telefon şebekesinin gelişmesi de açıklanacaktır. İkinci bölümde mobil telefon alanında 1994, 2000 ve 2005 senelerinde özel sermaye gruplarına verilen lisanslar üzerinde duracağım. Üçüncü bölümde Türk Telekom özelleştirmesini değerlendireceğim. Dördüncü bölümde telekomünikasyon özelleştirmelerinin

¹ Bu dönemleri uluslararası para sisteminin dönüşmesi bağlamında bir arada ele alan bir çalışma için, bakınız: Barry Eichengreen, *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System* (New Jersey: Princeton University Press, 2008), 6-42, 134-184. Birinci Küreselleşme dönemini eleştirel bir biçimde Kapitalist Dünya Sistemi, Britanya hegemonyası ve merkez-çevre kavramlarıyla analiz eden Wallerstein’in yaklaşımı için, bakınız: Immanuel Wallerstein, *Essential Wallerstein* (New York: The New Press, 2000), 71-105. İkinci Küreselleşme Dönemi’ni Finans Egemen Esnek Birikim kavramıyla karşılayan Harvey’nin yaklaşımı için, bakınız: David Harvey, *Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change* (Oxford: Blackwell, 1990), 121-197. Wallerstein ve Harvey, dünya ekonomisinde yaşanan dönüşümleri küreselleşme kavramı çerçevesinde ele almayı kuramsal gerekçelerle reddeder. Küreselleşme kavramına dönük eleştirel şüphelere katılsam da kavramın olumlu ve olumsuz çağrışımlarıyla akademik tartışmaları kışkırtma becerisinin önerilen alternatif kavramlarda bulunmadığı kanaatindeyim. Bu yüzden bu çalışmada Birinci ve İkinci Küreselleşme kavramlarını kullandım.

son halkası olarak mobil şebeke üzerinden geniş bant internet hizmeti verilmesini sağlayan 3G ve 4,5G ihaleleri üzerinde duracağım. Sonuç bölümünde ise açıklanan gelişmeleri değerlendirecek ve sektörün geleceğine ilişkin öngörü ve politika önerilerimi paylaşacağım.

1. Kent Ölçekli Özel Telefon Operatörlerinden Ulusal Ölçekli Kamu Operatörüne

Birinci Küreselleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yarı-çevre ekonomi olarak dünya ekonomisine eklenmesini analiz eden akademik çalışmalarda, yabancı özel sermaye gruplarının altyapı sektörlerindeki aktivitesi üzerinde durulur.² O dönemde gerçekleşen bütünleşme esas olarak Osmanlı ekonomisinin Avrupa'yla ticari ilişkilerinin yoğunlaşmasına dayanıyordu. Ticari ilişkilerin yoğunlaşması, tüccar ve çiftçilerin daha yoğun bir şekilde kredi kullanmasını, dolayısıyla Avrupa sermayesinin de ülkeye gelmesini tetikledi. Ticaret faaliyet için kullanılan kısa dönemli sermaye girişlerinin yanı sıra, ticari canlanmayla beraber ekonomik cazibesi artan altyapı sektörlerine yabancı sermaye grupları eliyle uzun vadeli yatırımlar yapılmaya başladı. Bu dönemde altyapı sektörleri içerisinde aslan payını ulaştırma yatırımları alıyordu.³

Ulaştırma yatırımlarının ardından belediyeçilik hizmetleri diyebileceğimiz kent-içi altyapı yatırımları da cazip hale gelmişti. Bu dönemde bazı kentler, özellikle liman kentleri, uluslararası ticarete ve sermaye hareketlerine aracılık eden şirketler, bankalar, tüccarlar, çeşitli varlıklı aileler ve bürokratlar gibi tüketme gücü yüksek potansiyel abonelerle mukim hale gelmişti.⁴ Kentlerde telefon aboneliği olabilecek bir kritik kütle birikmesiyle beraber yabancı şirketler Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldıkları imtiyazlarla 1910'lardan itibaren bu alanda yatırım yapmaya başladılar. Bu şirketler içerisinde Anadolu'nun en önemli liman kenti olan İzmir'de ve imparatorluğun başkenti olan İstanbul'da faal olanlar özellikle önemlidir.⁵ Bugünkü Türkiye sınırları dışında kalan birer liman şehri olan Selanik ve Beyrut (Cebel-i Lübnan Sancağı) ile kendi bölgelerinde önemli ekonomik merkezler olan Serez (Siroz Sancağı), İskeçe ve Şam'da da bazı şirketlerin telefon işletme imtiyazına talip olduğu, bu konunun ilgili makamlarca görüşüldüğü anlaşılıyor.⁶

² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 60-61. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), 85-86, 104-106.

³ Ulaştırma yatırımları içinde büyük pay demiryollarına ait olmak üzere liman yatırımları da yer alıyordu. 1914 senesi itibarıyla Alman sermaye yatırımları stokunun %86'sı demiryollarında, %5'i limanlarda, %8'i belediye hizmetlerinde bulunuyordu. Fransız yatırımlarının %75'i demiryollarına ve limanlara yönelmişti. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 61.

⁴ Doğu Akdeniz limanlarıyla ilgili bir çalışma için bakınız: Reşat Kasaba, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, "Eastern Mediterranean Port Cities and Their Bourgeoisies: Merchants, Political Projects and Nation-States," *Review* 10, no. 1 (1986): 121-135.

⁵ Erken dönem telefon hizmetlerine ilişkin bir kaynak için, bakınız: Aliye Öney, "Türkiye'de Telefon Teşkilatı'nın Kuruluşu," *Çağın Yakalayan Osmanlı: Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri* içinde, derleyenler Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, (İstanbul: IRCICA, 1995), 121-140. İstanbul'daki Dersaadet Telefon Anonim Şirketi 1911 yılında imtiyaz alarak faaliyete geçti. İmtiyaz alan konsorsiyum İngiliz, Fransız, ABD şirketlerinden oluşuyordu. İmtiyaz sözleşmesine ilişkin ayrıntılı bir belge için, bakınız: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, DVN.MKL, 69/59, 17.04.1340. İzmir'de özel sektörün telefon hizmetleri daha küçük ölçekte ve birden fazla şirket tarafından veriliyordu. 1927 senesinde Telefon Türk Anonim Şirketi kuruldu. Şirketin ortakları İzmir Belediyesi ve İsveç kökenli bir şirket olan Ericsson'du. Hasan Ş. Şişikoğlu, Onur Taşkent, Alpaslan Güzeliş, "Türkiye'de ve İzmir'de Telekomünikasyonun Tarihçesi," *EMO Dergisi*, (Mayıs 2009): 27-28.

⁶ Cebel-i Lübnan'la ilgili bir belge için, bakınız: BEO, 4053/303940, Hicri 04.07.1330 (Miladi 20.06.1912). Selanik için, bakınız: BEO, 3415/256086, H.21.09.1326 (M.17.10.1908). Siroz için, bakınız: DH.MKT. 2905/29, H.03.08.1327 (M.20.08.1909). Şam için, bakınız: DH.MUİ. 26/35, H.05.12.1327 (18.12.1909). İskeçe için, bakınız: DH.İD. 119/65, H.04.05.1329 (03.05.1911). Bu başvuruların olumlu sonuçlanıp sonuçlanmadığını anlamak için daha derin bir araştırma yapmak gereklidir. Aynı dönemde şirketlerin kendi birimleri arasında özel hatlar çekmek için de izinler aldığı anlaşılıyor. Buna ek olarak devlet kurumlarının çeşitli yabancı şirketlerden

1923 senesinde cumhuriyet ilan edildikten sonra bir süre daha özel sermaye gruplarının altyapı sektörlerindeki varlığı devam etti.⁷ Ne var ki dünyada özel sermaye gruplarının aktivite düzeyi, çevre ülkelerde yatırımlar yapmak için gerekli olan finansman olanakları Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem kadar canlı değildi. 1930'daki Büyük Buhran, uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin daha da gerilemesine yol açtı. Ticaret ve sermaye hareketlerinin durağanlaşması, altyapı hizmetlerine olan talebin de gerilemesi anlamına geliyordu. Birinci Küreselleşme Dönemi böylece kapandı. Türkiye, dünya ekonomisindeki bu gelişmelere uygun olarak 1930'larla beraber devletçi bir ekonomi politikasını benimsedi.⁸ Devletçi dönemde genel olarak altyapı sektörlerinde, özel olarak telefon alanında faal olan şirketler devletleştirildi. Bu çerçevede, İstanbul'daki özel operatör 1936, İzmir'deki ise 1938 senesinde kamu mülkiyetine devredildi.⁹

Sonrasındaki dönemde telefon hizmetleri yasal olarak PTT bünyesinde kamu tekeline alındı ve kent temelli operatörler ulusal ölçekli bir şebekeye dahil edilmiş oldu. Ticari talebin yoğun olduğu merkezlerde satın alma gücü yüksek olan abonelere dönük kent ölçekli şebekelerden, ülkenin mümkün olduğunca çok bölgesine yurttaşların evrensel erişimini sağlama amacına dönük ulusal ölçekli şebekeye geçilmiş oldu. Ne var ki 1980'lere gelinceye dek, kamu tekeli altındaki telefon şebekesine yeterince yatırım yapılamadı. 1980'e geldiğinde telefon kullanım yoğunluğu %2,6 seviyesindeydi.¹⁰

Dünyada 1970'lerden itibaren uluslararası finans sektörünün öncülüğünde İkinci Küreselleşme Dönemi başladı. Bu da Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde yeniden dışa dönük bir ekonomi politikasına geçmesini tetikledi.¹¹ Takip eden dönemde ticaret ve sermaye hareketlerinin yeniden canlanması, telefon hizmetlerine olan talebi arttırdı. 1980'lerde PTT eliyle yüklü miktarda kamu yatırımları yapılarak telefon hizmetlerine olan talep bir ölçüde cevaplandırılmış, telefon yoğunluğu 1990'da %12,7'ye, 2000'de %29,1'e ulaşmıştı.¹²

1970'lerden günümüze uzanan İkinci Küreselleşme Dönemi'nde, dünya çapında mal, para ve insan hareketlerinin artması altyapı hizmetlerine olan talebi genişletti. Ekonomik yapıda baskın hale gelen finans sektörünün daha ucuz ve çeşitli haberleşme hizmetlerine olan talebinin artması, telekomünikasyon sektörünün özellikle önem kazanmasına yol açtı.¹³ Bu dönemde uluslararası sermaye gruplarının genel olarak altyapı sektörlerine, özel olarak telefon hizmetlerine dönük iştahı yeniden canlandı. 1980'lerde ve 1990'larda bir yandan

telefon teçhizatı satın aldığı, devlet kullanımına münhasır hatlar için ihaleler açtığı anlaşılıyor. Şirketlerin ve devletlerin kendi iç organizasyonları çerçevesinde döşediği münhasır telefon şebekeleri önemli olmakla beraber bu çalışmanın konusunun dışındadır.

⁷ Görece serbest bir sermaye rejiminin benimsendiği 1920'ler dönemi için, bakınız: Çağlar Keyder, *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey 1923-1929* (New York: Cambridge University Press, 1981).

⁸ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik* (Ankara: Savaş Yayınları, 1982).

⁹ PTT, *Geçmişten Günümüze Posta* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2007), 241, 254.

¹⁰ Telefon yoğunluğu verileri için, bakınız: *World Bank Development Indicators Database*. Bu çalışmada bundan sonra kullanılacak olan sabit ve mobil telefon yoğunluk verilerinin tümü bu kaynaktan alındı.

¹¹ Bu strateji değişikliğine ilişkin, bakınız: Dani Rodrik, "Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey," NBER Working Paper, no. 3300, March 1990.

¹² 1980'li yıllarda Turgut Özal öncülüğünde gerçekleşen telekomünikasyon atılımıyla ilgili ayrıntılı bir haber için, bakınız: John Williamson, "Turkey Heads into the Next Decade with a 21st Century Telec," *Telephony*, December 26, 1988.

¹³ Finans sektörünün telekomünikasyon hizmetlerine olan talebiyle ilgili, bakınız: Barney Warf, "Telecommunications and the Globalization of Financial Services," *The Professional Geographer* 41, no. 3 (1989): 259-261.

ulusal telefon şebekeleri özelleştirilmeye, bir yandan da mobil telefon gibi alternatif haberleşme şebekeleri özel sermaye grupları tarafından hizmete sokulmaya başladı.¹⁴ Türkiye’de de özel sermaye gruplarının mobil telefon alanına girişi 1994’te, sabit telefon operatörü Türk Telekom’un özelleştirilmesiyle 2005’te gerçekleşti.

2. Türkiye’de Telefon Özelleştirmesinde Mobil Telefonun Öncülüğü

1990’larda telekomünikasyon ve ilgili alanlarda bir finansal yatırım patlaması yaşanıyor, merkez borsalarda bu alandaki sermaye gruplarının hisse senetleri büyük rağbet görüyor, bankalar telekomünikasyon yatırımlarını finanse etmekte iştahlı davranıyordu. Çevre ülkelerde telekomünikasyon özelleştirmelerinin 1990’larda şiddetli bir biçimde gündeme gelmesinde bu finansal patlamanın payı büyüktü. Türkiye’de de dönemin hükümeti 1993’te telefon şebekesinin özelleştirilmesi için 509 sayılı KHK’yı çıkararak ilk adımı attı. Gerek Türkiye’de gerekse dünyada sabit telefon özelleştirmesine muhalif olan güçlü kesimler bulunuyordu. Bu kesimler kamu mülkiyetinde bulunan sabit telefon operatörünün çalışanları, operatörün siparişleriyle ayakta duran yerli elektronik imalatçıları, sol görüşlüler ve bazı milliyetçiler olarak özetlenebilir.¹⁵ Bu muhalefet sabit telefon özelleştirmelerini geciktirdi. Aynı kesimler mobil telefon hizmetlerinin özel sektöre açılmasınaysa hemen hemen hiç tepki göstermediler. Çünkü mobil telefon o dönemlerde belli meslek gruplarının kullanımına özgü, pahalı ve lüks bir iletişim aracı olarak algılanıyor ve ileride ulaşacağı yaygınlık öngörüleliyordu.¹⁶ Bu yüzden birçok ülkede mobil telefon alanında özel sektör faaliyetinin başlaması önce, sabit telefon özelleştirmesi sonra gerçekleşti, bir anlamda mobil telefon sürecin mızrak başı oldu. Türkiye’de de Anayasa Mahkemesi sabit telefon özelleştirmesini bloke ederken mobil telefon alanında özel operatörlerin yetkilendirilmesini engellemedi.¹⁷ Mobil telefon yetkilendirmeleri hızla yapılırken, sabit telefon özelleştirmesi 2005’e kadar sarktı ve bu iki alandaki özelleştirmeler arasında 11 sene girmiş oldu.

Türkiye’de mobil telefon hizmeti 1994 senesinde, Turkcell ve Telsim’le yapılan gelir paylaşımı anlaşmaları çerçevesinde başladı.¹⁸ Gelir paylaşımı anlaşması bir çeşit Yap-İşlet-Devret sözleşmesiydi. Yap-İşlet-Devret ve diğer kamu-özel sektör ortaklık modelleri, 1980’lerde ve 1990’larda, özelleştirmenin yasal çerçevesinin el vermediği alanlarda özel sermaye grupları yetkilendirmek için kullanılan bir ara formüldü. 1998 senesinde Turkcell ve Telsim’in Türk Telekom’la olan gelir paylaşımı anlaşmaları, GSM900 lisanslarına dönüştürüldü. GSM900 lisansları karşılığında her iki özel operatör 500’er milyon dolar bedel

¹⁴ 1980’ler ve 1990’lardaki telekomünikasyon özelleştirmelerini toplu bir biçimde ele alan bir çalışma için, bakınız: William H. Melody, *Telecom Reform: Principles, Policies and Regulatory Practices* (Lyngby: Den Private Ingeniorfond, 1997).

¹⁵ Çevre ülkeler açısından telekomünikasyon özelleştirmelerine karşı muhalefetin dinamikleri üzerine, bakınız: Ben A. Petrazzini, “Telecommunications Policy in India: The Political Underpinnings of Reform,” *Telecommunications Policy* 20, no. 1 (1996): 39-51.

¹⁶ Dönemin kamuoyu tarafından mobil telefonun nasıl algılandığını anlamak için popüler kültürden bir örnek verebiliriz. 1990’larda çok popüler olan *Bir Demet Tiyatro* isimli televizyon dizisinde mobil telefon kullanan tek karakter Fadıl Fıdıllıoğlu isimli karikatürize bir tiplemeydi. Burada mobil telefon kullanımı bir çeşit görgüsüzlük ve gereksiz gösteriş nesnesi olarak ele alınıyordu. 2000 gibi geç bir tarihte bile kimi iş çevrelerinin gözünde mobil telefon gereksiz bir lüks gibi algılanıyordu. Sabancı Holding’in önde gelenlerinin bu konuya yaklaşımını Ali Sabancı’nın ağzından dinlemek için, bakınız: Ali Sabancı ve Hüsnü Özyeğin’in konuşmaları, *Başarısızlık Zirvesi*, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul, Eylül 2012.

¹⁷ Anayasa Mahkemesi’nin kararının içeriği ve gerekçeleri için, bakınız: Karar E.1994/70, K1994/65-2, 22.12.1994.

¹⁸ Reinhard Scheller, “GSM Developments in Turkey and the Middle East,” *Telecommunications* (International Edition), 28.9, September 1994, 95.

ödedi.¹⁹ Lisans anlaşmasını takip eden üç yıl içerisinde Turkcell ve Telsim büyük miktarda yatırım yaparak mobil telefon şebekesini ülke çapında yaygınlaştırdı. Bu ilk dönemde özel telefon operatörleri yerli holdinglerin çoğunluk hissesine sahip olduğu şirketlerdi, Turkcell Çukurova Holding,²⁰ Telsim Rumeli Holding kontrolündeydi. Bunlar yerli operatörler olmakla beraber, uluslararası finansal piyasalardan yüklü miktarda kredi ve benzeri finansman aracı kullanarak çok büyük ölçekli şebeke yatırımlarını ve lisans bedeli ödemelerini hayata geçirdiler.²¹ Bu yatırımlar sonucunda, 1998'de %5,7 olan mobil telefon yoğunluğu 2000'de %25,5'e, 2005'te %64,3'e çıktı.²²

2000 senesinde hükümet üç adet daha mobil telefon operatörünü yetkilendirmeye karar verdi. GSM1800 lisanslarının ikisi ihaleyle özel şirketlere verilecek, üçüncüsü henüz kamu mülkiyetinde bulunan Türk Telekom'a tahsis edilecekti. Yapılan ilk ihalede Telecom Italia-İş Bankası Konsorsiyumu 2 milyar 525 milyon dolarlık bir teklifle lisans almaya hak kazandı. İkinci ihalede taban fiyat olarak ilk ihalenin sonucu alındı ve teklif gelmedi. Bunda Telecom Italia'nın ikinci bir teklif gelmemesi için bilinçli olarak beklentileri çok aşan bir teklif vermesinin etkisi olmuştu.²³ Telecom Italia Türkiye'de 1930'lardaki kamulaştırmalardan sonra bir telefon operatörünün çoğunluk hissesine sahip olan ilk yabancı sermaye grubu oldu ve Aria adıyla faaliyete geçti. İkinci GSM1800 lisansı Türk Telekom'un iştiraki olan Aycell'e verildi.

1998 senesinde GSM900 lisanslarının verilmesiyle 2000 senesi sonuna kadar geçen dönemde gerek özelleştirme bedeli olarak ödenen gerekse kapsamlı altyapı yatırımları için harcanan büyük miktarlar, uluslararası finansal piyasaların telekomünikasyon sektörüne dönük büyük ilgisi ve fon arzı sayesinde finanse edilebilmişti. Ne var ki uluslararası sermaye piyasalarının sektöre dönük olağanüstü ilgisi Mart 2000'den itibaren terse dönmeye başladı ve telekomünikasyon alanında oluşan finansal balon söndü.²⁴ 2000 yılındaki Telekomünikasyon Krizi'nin etkisi, Türkiye'de gerçekleşen 2001 Şubat Krizi'yle birleşince, Türkiye'de faal olan özel operatörlerin 1998-2001 döneminde biriktirdiği borçları çevirmek ve yeni şebeke yatırımları yapmak için yeni fonlar bulması çok zorlaştı. Turkcell'in 2000 senesinde New York Borsası'nda gerçekleştirdiği halka arz ABD'de dava konusu oldu.²⁵ Telsim'inse Motorola ve Nokia'dan bir miktar hissesini ipotek ederek aldığı satıcı kredilerini geriye

¹⁹ John Barham, "Turkey Awards Cellphone Licenses for \$1bn," *Financial Times*, 28.04.1998. Mobil telefonların erken dönemine ilişkin ayrıntılı bilgiler için, bakınız: TBMM, "9/42 Esas Numaralı Meclis Soruşturma Raporu," 20.06.2000.

²⁰ Turkcell'in küçük hissedarı Sonera isimli Finlandiya şirketi idi. Bu şirket daha sonra İsveç şirketi Telia ile birleşerek Telia-Sonera ismini aldı. Telia-Sonera 2005'te Karamehmet'in payını satın alarak Turkcell'de hâkim duruma gelmek istediysen de bunu başaramadı. Karamehmet Telia-Sonera yerine Rus Alfa Grubu'yla anlaştı. Bakınız: "Alfa Group Says Outbid TeliaSonera for Turkcell," *FT.com*, 25.03.2005. Bu konuya aşağıda tekrar döneceğim.

²¹ Örneğin Turkcell'in 1998 senesinde kullandığı 575 milyon\$'lık konsolide kredi, o dönem Türk şirketleri için rekor düzeyde bir yabancı kaynak kullanımıydı. Bu krediye ilişkin değerlendirme için, bakınız: "Co-arrangers Descend on Turkcell for Value in Turkish GSM Sector," *Euroweek*, 555, 05.06.1998, 50.

²² 2016 itibarıyla bu oran %96,8'dir.

²³ Konuya ilişkin bazı haberler için, bakınız: "İş Bankası'ndan Rekor Teklif: 2 Milyar 525 Milyon Dolar," *Hürriyet*, 12.04.2000. "Telecom Italia: GSM 1800'e 1 Milyar Dolar Fazla Verdik," *Hürriyet*, 05.05.2000. "Cep Elde Kaldı," *Milliyet*, 18.04.2000.

²⁴ Telekomünikasyon hisselerinin çöküşüne ilişkin bir değerlendirme için, bakınız: Bülent Aybar, Serhat Güney, Hasan Süel, "Privatization and Regulation in Turkish Telecommunications: A Preliminary Assessment," SNHU International Business Program Working Paper Series No. 2001-02, Southern New Hampshire University, Hooksett, August 2001, 28-29.

²⁵ Leyla Boulton, Lesia Rudakewych, "Istanbul Giant's Difficult Birth," *Financial Times*, 03.08.2000.

ödememesi, uluslararası tahkim sürecini tetikledi.²⁶ 2001 Şubat Krizi'nden bünyelerindeki bankaları dolayısıyla ağır yara alarak çıkan Çukurova ve Rumeli holdingler açısından Turkcell ve Telsim'in borçlarını çevirmek ve yeni yatırımlar yapmak daha da zorlaşmıştı. Telecom Italia da Telekomünikasyon Krizi'nden sonra daha temkinli bir finansal rejime geçerek genel olarak çevre ülkelerden ve bu arada Türkiye'den de çekilme kararı almıştı.²⁷

2001 ile 2005 arasındaki dönem Türkiye'nin mobil telefon sektörünün alt-üst olduğu, operatörlerin sahiplerinin değiştiği bir dönem oldu. Rumeli Holding'in İmar Bankası kaynaklı borçları gerekçe gösterilerek holdinge bağlı diğer bütün şirketlerle beraber Telsim'e de 2004'te el konuldu ve TMSF'ye devredildi. 2005 senesinde TMSF 4,55 milyar dolar karşılığında Telsim'i Vodafone'a devretti, özelleştirme gelirinin bir kısmını Motorola ve Nokia'ya ödedi.²⁸ Telsim'in TMSF tarafından Vodafone'a satılması, her ne kadar resmi kayıtlara özelleştirme olarak geçerse de bir yabancı şirketin bir yerli operatörün tüm hisselerini devletten devir alması açısından önemli sonuçları olan ve özelleştirme incelemelerinde gözetilmesi gereken bir olaydır. Ayrıca özelleştirme gelirinin bir kısmının Motorola ve Nokia'ya ödenmesi, Motorola'nın uluslararası tahkimi bir baskı aracı olarak kullanmasından ve dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un lobicilik faaliyetlerinden bağımsız bir süreç değildi. Telsim'in borcuna sadık olmamasının tek başına Uzan ailesinin yolsuzluklarına bağlanması yönündeki Motorola argümanı gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. Borcun ödenememesinin ardında yatan diğer faktörler, Motorola ve Nokia'nın Telsim'in kredibilitesini yanlış ölçmesi, 2000 senesinde yaşanan Telekomünikasyon Krizi ve 2001 senesinde yaşanan Şubat Krizi'ydі. Fakat Motorola kendi sorumluluğunu ve finansal çalkantıların yarattığı dışsal etkileri yok saymış, Uzan ailesini hedefe yerleştirerek Türk hükümetini sıkıştırmış, sonunda zararının bir kısmını tazmin etmeyi başarmıştı.

Turkcell de bu dönemdeki dönüşümden payını alacaktı. Dönüşümü tetikleyen borç krizinin temelinde, Turkcell'in borçlarından çok Karamehmet'in 2001 Şubat Krizi sonrasında kamuya borçlu hale gelen bankaları bulunuyordu. Bu borçları yeniden yapılandırmak amacıyla, 2005 senesinde Rus Alpha Grubu'yla Turkcell hisselerini ipotekleyen bir anlaşmaya varıldı. Anlaşmada Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in lobiciliği ciddi rol oynadı.²⁹ Bu anlaşma sonucunda Karamehmet'in kamuya olan borçları tahsil edilmiş oldu. Bu aslında Karamehmet'in borçlarını ödemesinden çok, borcun Rus sermaye grubuna devredilmesi, bir anlamda devletin kendi alacağını özelleştirmesiydi. Ne var ki Alfa Grubu Karamehmet'ten alacağını tahsil edemedi ve bir kısım Turkcell hisselerine el koydu. Şirketin hisselerinin küçük paylar halinde Çukurova Holding, Teli-Sonera ve Alpha Grup (daha sonra Altimo) arasında dağılması ve ortaklar arasında şiddetli anlaşmazlıklar bulunması Turkcell'in yönetim kurulu toplayamamasına ve 2013'te SPK tarafından yönetim kuruluna bağımsız üyeler atanmasına yol açtı.³⁰ Turkcell bugün itibarıyla ortakları özel sermaye grupları olan, ama fiilen kamu tarafından yönetilen bir operatör konumuna gelmiştir.

²⁶ Motorola Credit Corporation, Inc. V. Republic of Turkey (ICSID Case No. ARB/04/21). Ağustos 1999'da çıkarılan 4446 sayılı yasa anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası tahkimin yetkilendirilmesini mümkün kılmişti. Motorola'dan sonra Telecom Italia'da uluslararası tahkimi bir baskı aracı olarak kullanmıştır.

²⁷ Andreas Kornelakis, "European Market Consolidation and the Political Economy of Corporate Adjustment: OTE and Telecom Italia, 1994-2009," *Business History*, 54, no. 6 (2015): 885-902.

²⁸ Heather Timmons, "Vodafone to Buy Turkish Phone Company," *The New York Times*, 14.12.2005.

²⁹ "Russian Banker Thanks Putin for Help with Huge Turkish Mobile Phone Deal," BBC Monitoring Former Soviet Union, 05.12.2005.

³⁰ Füsün Sarp Nebil, "Putin Gelmişken Turkcell'de Hissedar Savaşlarında Son Durum Nedir?" t24.com.tr, 01.03.2017.

Yine bu dönem, Aria ve Aycell'in birleşerek Avea'yı oluşturmalarına şahit oldu. Yukarıda vurgulandığı üzere, Telecom Italia çevre ülkelerinde yayılma stratejisini Telekomünikasyon Krizi'nden tersine çevirmişti. Telecom Italia, uluslararası tahkimi³¹ ve dönemin İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi eliyle lobiciliği devreye sokarak, zarar eden Aria'nın Türk Telekom'a bağlı olan Aycell'le birleştirilmesi yolunda bir çözümü kabul ettirdi.³² 2004 yılında bu iki operatör birleştirilerek Türk Telekom ve Telecom Italia'nın eşit paylara sahip olduğu Avea oluşturuldu. Telecom Italia'nın Avea'nın eşit ortağı olması, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı bir biçimde açıklanacağı üzere, Avea'nın diğer ortağı Türk Telekom'un 2005'teki özelleştirmesinin kaderini de belirleyecekti.

3. Türk Telekom Özelleştirmesi

Yukarıda açıklandığı üzere, 1994 senesinde Türk Telekom'un özelleştirilmesi için atılan ilk adım başarısız olmuştu. Özelleştirmeye karşı çıkan toplumsal kesimlerin muhalefeti, buna bağlı olarak koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlıklar ve Anayasa Mahkemesi'nin kararları bu gecikmedeki başlıca etkenlerdi. Anayasa Mahkemesi'nin itirazının temelinde, özelleştirmenin hükümet tarafından KHK yoluyla yapılmak istenmesi yatıyordu. 1994 ile 1998 arasındaki dönemde, genel olarak özelleştirme, özel olarak telekomünikasyon alanında özel sektör yetkilendirmelerinin yasal çerçevesi hazırlandı. Türk Telekom için ilk özelleştirme ihalesi 2000 senesinde gerçekleşebildi. Ne var ki bu ihalede ve takip eden ikinci ihalede teklif gelmedi.³³ Bunun ardında yatan etkenler, Telekomünikasyon Krizi'nin yarattığı finansman kesintisi, ihaleye çıkartılan hissenin azınlık hissesi olması ve stratejik bir kurum olarak görülen Türk Telekom'da yabancı sermaye gruplarının çoğunluk hissesini elde etmesini engelleyen yasalardı.

2001 sonrasındaki birkaç yıllık dönem içerisinde, 2000 senesindeki özelleştirme ihalesinin başarısız olmasına yol açan etkenler tersine döndü. Uluslararası finans piyasalarının telekomünikasyon alanına yeniden fon sağlamaya başlaması, Türkiye'de 2001 Şubat Krizi'nin etkilerinin giderilmesi ve enflasyon ve kur istikrarı açısından görece uygun bir iktisadi zemin oluşması, 2001 sonrası yasal düzenlemelerle özelleştirmede rol alan bağımsız düzenleyici kurulların güçlendirilmesi, özelleştirme konusunda iç anlaşmazlıklar yaşayan koalisyon hükümetlerinin aksine özelleştirme taraftarı olan bir partinin tek başına iktidarda olması, yabancı sermaye gruplarının çoğunluk hissesini devralabilmesi önündeki yasal engellerin kaldırılması³⁴ gibi etkenler 2005 senesinde gerçekleşen özelleştirmenin önünü açtı.

Ne var ki, Telecom Italia'nın Avea'da Türk Telekom'la eşit ortak olması Türk Telekom özelleştirmesi öncesinde bir sorun olarak ortaya çıktı. Türk Telekom özelleştirmesinde Telecom Italia'nın onaylamadığı bir sonuç ortaya çıkması durumunda İtalyan şirketi Avea üzerindeki kontrolünü devretmeyi reddedebilirdi. Türk Telekom'un görece gerileyen sabit

³¹ Yukarıda da ifade edildiği üzere 1999'da çıkarılan 4446 sayılı yasa anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası tahkimin yetkilendirilmesini mümkün kılmıştı. Bu değişiklik sayesinde Telecom Italia ile imzalanan lisans anlaşmasına uluslararası tahkim şartı girdi. Telecom Italia uluslararası tahkimde Türkiye'nin rekabet için adil koşulları sağlamadığını ve bu yüzden Aria'nın zarar ettiğini savunuyordu. Tahkim çözüm mercii görevi görmedi ancak baskı unsuru olarak kullanıldı.

³² Emre Özpeynirci, "İki Başbakan Nişan Taktı Aria, Aycell ile Evleniyor," *Hürriyet*, 13.05.2003.

³³ İzak Atiyas ve Pınar Doğan, "Political Economy of Liberalization of Fixed Line Telecommunications in Turkey," (Research Paper, RPP-2009-01, Mossavar-Rahmani Center for Business and Government, Harvard University, Cambridge, January 2009), 4-5.

³⁴ Ocak 2004'te çıkarılan 5189 sayılı yasa, Türk Telekom'un çoğunluk hissesinin yabancı bir sermaye grubuna satılmasının önündeki yasal engeli kaldırdı.

telefon operasyonu, yanında Avea olmaksızın çekiciliğinden çok şey kaybediyordu.³⁵ Bu durumu kendi lehine kullanan Telecom Italia, 2005 senesinde içinde yer aldığı konsorsiyumun ihaleyi kazanmasını sağladı.³⁶ İhale sonucunda Türk Telekom'un %55'lik hissesi Saudi Oger'in büyük, Telecom Italia'nın küçük ortak olduğu Oger Telekom konsorsiyumuna 6,55 milyar dolar karşılığında devredildi.³⁷

Telecom Italia, çevre ülkelerden çekilme yönündeki stratejisi çerçevesinde Türk Telekom ve Avea'daki hisselerini Saudi Oger'e devrederek Türkiye'den tamamen çıktı.³⁸ Saudi Oger, Türk Telekom'u devralana değin, telefon işletmeciliği alanında deneyim sahibi değildi. Bu sebeple operatörün gelişimine sağlayabileceği katkı şüpheliydi. 2005'teki özelleştirme sırasında %28 olan sabit telefon yoğunluğu, 2010'da %22,4'e, 2016'daysa %14,3'e geriledi. Bu gerilemede bir etken mobil telefon hizmetinin sabit telefon hizmetini ikame etmesiye, bir diğer etken de Saudi Oger denetimindeki sabit telefon şebekesine yeterince yatırım yapılmamasıdır. 2016 senesinde, Türk Telekom'a hâkim olan Saudi Oger'in kredi borçlarını çeviremediği yolunda haberler çıkmaya başladı.³⁹ 2005'teki ihale ve Türk Telekom'un geleceğine ilişkin çeşitli senaryolar üzerine tartışmalar son dönemde de güncelliğini koruyor.⁴⁰

4. Özelleştirme Sürecinde Geniş Bant İnternet Hizmetleri

Telekomünikasyon alanında özelleştirmeleri inceleyen bir çalışmada mobil telefon alanı nasıl ihmal edilemezse, sabit ve mobil telefon şebekeleri üzerinden veri aktarımını sağlayan geniş bant internet hizmetlerinin özelleştirmesi de göz ardı edilemez. Telekomünikasyon hizmetlerinin bir ülkedeki yaygınlığının temel ölçütü, 19. yüzyılda telgraf hatları, 20. yüzyılda sabit telefon yoğunluğu, 1990'larda ve 2000'lerde mobil telefon yoğunluğuydu. 2010'larda geniş bant internet kullanımı ana gösterge haline geldi. Birçok ekonomik işlem elektronik ticarete (e-ticarete) taşındığı ölçüde, bu hizmetin durumu diğer tüm sektörleri de yakından ilgilendirir olmuştur.

³⁵ 2001'de %29,5'le zirve noktasını gören sabit telefon yoğunluğu, 2005'te %28'e gerilemiş, aynı sene mobil telefon yoğunluğuyse %64,3'e tırmanmıştı.

³⁶ Gelişmelere ilişkin bazı haberler için, bakınız: "Avea'yı Anlayamadık Telekom'dan Çekildik," *Hürriyet*, 26.04.2005. "Telekom Italia: Avea'dan Çekilebiliriz," *Hürriyet*, 29.04.2005. "Telekom'u Alamazsak Avea'dan da Çıkarız," *Hürriyet*, 30.04.2004. Aria krizini bir rekabet düzenlemesi sorunu olarak ele alan alternatif bir anlatı için, bakınız: İzak Atiyas ve Pinar Doğan, "When Good Intentions Are Not Enough: Sequential Entry and Competition in the Turkish Mobile Industry," *Telecommunications Policy* 31, no. 8-9 (2007): 502-503.

³⁷ Türk Telekom'da geriye kalan kamu hisseleri içinden %15'lik bir dilimse 2008 senesinde halka arz yöntemiyle özelleştirildi ve 1,9 milyar dolarlık bir gelir elde edildi, bakınız: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı verileri.

³⁸ Ümit Çetin, "Avea'daki İtalyan Hisseleri 500 Milyon Dolara Telekom'a Geçiyor," *Hürriyet*, 14.06.2006. "TIM Oger Hisselerini Saudi Oger'e Sattı," *Hürriyet*, 29.06.2007.

³⁹ Örneğin, bakınız: "Çözüm Türk Bankalarında," *Yeni Şafak*, 01.11.2016, "Oger 10 Yılda 5,7 Milyar Dolar Kazandı," *Hürriyet*, 21.11.2016.

⁴⁰ "Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Ertem'den Türk Telekom Açıklaması," *Hürriyet*, 09.02.2018. Cemil Ertem bu açıklamasında Türk Telekom gibi stratejik kurumların blok satış yoluyla özelleştirilmiş olmasını yanlış bulduğunu ifade etti. Açıklama büyük yankı yaptı ve kamuoyunda Türk Telekom özelleştirmesine dönük eleştirileri yeniden alevlendirdi. Türk Telekom'un blok satış yöntemiyle değil halka arz yöntemiyle özelleştirilmesi yönünde bir öneriyi daha önce akademisyen Kamil Yılmaz yapmıştı, bakınız: Kamil Yılmaz, "Turkish Telecommunications Sector at Crossroads," *Akdeniz Kalkınma Forumu Çalıştayı*, Marakeş, Fas, Mayıs 1997. Akademik literatürde özelleştirme yöntemi üzerine tartışmaların bir değerlendirmesi için, bakınız: Sırrı Emrah Üçer, "Altyapı Kalkınması Yeniden: Telekomünikasyon Politikası Literatürünün Eleştirel Okuması," *15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ, Ankara, 29 Kasım-1 Aralık 2017.

Türkiye’de Türk Telekom bünyesinde başlayan sabit internet hizmeti, 2005 senesinde Türk Telekom özelleştirmesiyle beraber özel sektöre devredilmiş oldu. Bu dönemde Türk Telekom iştiraki olan TTNET sektörün tartışmasız hâkimi konumundaydı. Ne var ki Türkiye’de sabit geniş bant internet kullanımı özelleştirmeyi takip eden dönemde büyük bir genişleme gösteremedi. Haziran 2017 itibariyle Türkiye’de sabit şebekeler üzerinden geniş bant internet kullanım yoğunluğu %14,1 düzeyindedir. Nüfusun %2,7’si fiber şebeke, %1’i kablo televizyon şebekesi, %10,4’ü DSL şebekesi üzerinden sabit internet kullanmaktadır.⁴¹ Yani teknolojik açıdan geri ve görece yavaş bağlantılar çoğunluktadır. Hızlı bağlantı türü olan fiber bağlantıların metropollerin yüksek gelirli semtleri olduğunu görüyoruz. Bu yatırım kalıbı sermaye gruplarının talebin yoğun olduğu bölgelere yönelme eğiliminin bir göstergesidir ve 1910’lardaki kent ölçekli operatörlerin davranış kalıbını anımsatır.

Türkiye’de geniş bant internet hizmetlerinin özelleştirilmesinde esas önemli aşama, mobil telefon şebekesi üzerinden bu hizmetin verilmesini mümkün kılan lisansların ihalesi oldu. Türkiye’de mobil geniş bant hizmetini mümkün kılacak olan 3G lisansları için ilk ihale 2007 senesinde yapıldı. Ne var ki bu ihaleye teklif getiren tek operatör Turkcell oldu. Çünkü 2005 senesindeki Türk Telekom ve Telsim özelleştirmeleriyle sektöre dahil olan yabancı sermaye grupları egemenliğindeki Vodafone ve Avea, yerli operatör Turkcell’le rekabet etmelerini kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmasını talep ederek ihaleyi boykot etti. Bunun üzerine ihale iptal edildi ve 3G teknolojisi hayata geçirilememiş oldu.⁴² 2008 senesinde, Avrupa Birliği rekabet kurallarını örnek alan 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Yasası çıkarıldı. Yasa, Vodafone ve Saudi Oger’in taleplerine uygun bir biçimde Turkcell’in mobil telefon piyasasındaki hakimiyetini sarsacak önlemler içeriyordu.⁴³ Yasanın çıkmasının ardından 2008 senesinde ikinci kez düzenlenen 3G ihalesinde her üç operatör de lisans aldılar. Bu lisanslar karşılığında operatörlerden yaklaşık 1 milyar dolarlık ödeme alındı.⁴⁴ 2015 senesinde 4,5G ihalesinde, yine üç operatör, toplamda yaklaşık 4,5 milyar dolar ödeyerek çeşitli frekans dilimleri için lisans satın aldı.⁴⁵ 2009 senesinden itibaren geniş bant internet hizmeti mobil telefon şebekelerinin yaygınlığından istifadeyle hızla genişledi. Haziran 2017 itibariyle mobil geniş bant internet kullanım yoğunluğu %70,7’ye ulaştı.⁴⁶ Bir yönüyle 10 yıldan kısa bir süre içerisinde bu kadar geniş bir kullanıma erişilmesi önemli bir mesafe kaydedildiğini gösteriyor. Öte yandan, mobil telefon üzerinden internet kullanımının sabit kullanım karşısında belli kısıtlamaları olduğunu vurgulamak gerekir. Radyo frekanslarının veri taşıma kapasitesinin doğal sınırlılığı sabit hatların, özellikle fiber şebekenin yüksek kapasitesi karşısında ciddi dezavantaja sahiptir. Ayrıca, mobil telefon üzerinden internet kullanımının bilimsel ve kültürel gelişime potansiyel katkısı da sabit internet kullanımına göre daha sınırlıdır. Yine bu tip mobil internet kullanımının görsel ve işitsel içerik üreten yerli sektörleri ve e-ticarete giderek daha çok bağlı olan diğer sektörleri besleme kapasitesi sabit kullanıma göre daha zayıftır.

⁴¹ OECD Broadband Portal.

⁴² “Cep Telefonunda 3G İhalesi İptal,” *Hürriyet*, 19.09.2007.

⁴³ Yasayı Avrupa Birliği telekomünikasyon düzenlemeleri açısından değerlendiren rekabet yanlısı bir çalışma için, bakınız: İzak Atiyas, “Regulation and Competition in the Turkish Telecommunications Industry,” *Political Economy of Turkey* içinde, derleyenler Tamer Çetin ve Fuat Oğuz (New York: Springer, 2011), 177-191. Bu önlemler neticesinde Turkcell piyasadaki payının önemli bir kısmını yitirdi, Vodafone Turkcell’e yakın bir gelir ve abone payına erişirken Avea da bir miktar güçlenmiş oldu, bakınız: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu Pazar Verileri.

⁴⁴ “3G İhalesi Sonuçlandı,” *Hürriyet*, 28.11.2008.

⁴⁵ “4,5G İhalesi Sonuçlandı, Firmalar 3,96 Milyar Euro Ödeyecek,” *Hürriyet*, 27.08.2015.

⁴⁶ OECD Broadband Portal.

Sonuç

Dünyada Birinci ve İkinci Küreselleşme Dönemleri'nde ticaret hacmindeki artışlar ve sermaye hareketlerindeki genişlemeler altyapı sektörlerinin ürettiği hizmetlere olan talebi genişletti. Buna bağlı olarak merkez ekonomiler kökenli sermaye gruplarının bu sektörlerde dönük iştahı arttı. Çevre ülkelerde altyapı sektörlerine dönük doğrudan yabancı yatırımlar tetiklenmiş oldu. Telefon hizmetleri de bu sürecin dışında kalmadı. Türkiye'de Birinci Küreselleşme Dönemi'nde, diğer çevre ekonomilerde de olduğu gibi merkez ekonomiler kökenli sermaye grupları altyapı sektörlerine doğrudan yatırımlar yaptı. Bu cümleden olarak, telefon hizmetleri yabancı şirketlere verilen imtiyazlar üzerinden Osmanlı metropollerinde 1910'larda başladı. Cumhuriyet döneminde özel telefon operatörleri bir müddet daha varlığını sürdürdü. Birinci Küreselleşme Dönemi'nin sona ermesiyle beraber 1930'ların ikinci yarısında bu operatörler devletleştirildi ve ulusal telefon şebekesine dahil edildi.

İkinci Küreselleşme Dönemi'nde finans sektörünün kapitalist ekonomik yapıda egemen konuma gelmesiyle, altyapı sektörleri içinde telekomünikasyon özel bir önem taşımaya başladı. Bankalar ve diğer finans şirketleri daha çeşitli ve daha çok haberleşme hizmeti talep ediyor, para hareketleri dijitalleşerek çevrimiçine geçiyordu. Ekonomik cazibesi yeniden artan telefon şebekeleri adım adım yeniden özelleştirildi. Türkiye de bu eğilimin dışında kalmadı ve mobil telefon alanından başlayıp sabit telefon ve geniş bant internet hizmetleriyle devam ederek telekomünikasyon şebekelerini 1990'larda, 2000'lerde ve 2010'larda özelleştirdi. Bu özelleştirmelerde ağırlıklı olarak merkez ülkeler kökenli yabancı finansman ve yabancı sermaye grupları ön plana çıktı. Yabancı sermaye grupları uluslararası tahkim ve lobicilik gibi baskı araçlarını kullanarak Türkiye'nin telekomünikasyon sektörü içerisinde varlıklarını güçlendirdi. Yine bu yabancı sermaye gruplarının bazıları, zarar ettikleri dönemlerde aynı baskı araçlarını kullanarak asgari hasarla çekilmelerini sağlayan çözümleri kabul ettirdi.

Türkiye'de özelleştirmeler sonucunda mobil telefon ve mobil geniş bant internet yoğunluğu önemli düzeylere erişirken, sabit telefon yoğunluğu geriledi ve sabit geniş bant internet yoğunluğu sınırlı kaldı. Geniş bant internet kullanımında mobil telefon temelli kullanım kalıpları popülerleşti. Bu kullanım kalıbının teknik, kültürel ve ekonomik sınırlamaları göz önünde bulundurulduğuna, sabit internet kullanımını karşısında dezavantajlı olduğu açıktır.

Birinci Küreselleşme Dönemi Dünya Savaşları ve Büyük Buhran'la son bulmuştu. Daralan uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri çevre ülkelerde altyapı sektörlerindeki yatırım stoklarının değersizleşmesini ve sonrasında devletleştirilmesini tetikledi. İkinci Küreselleşme Dönemi'nde bir sona erişten söz etmek henüz mümkün değil. Bununla beraber bu dönemin ciddi finansal dalgalanmalara sahne olduğunu görüyoruz. 1980'lerde çevre ekonomilerinin içine saplandığı Borç Krizi, 1980'lerin sonunda merkez ekonomilerin finans piyasalarında yaşanan krizler, 1997-2002 arasında Asya Krizi olarak başlayan, oradan Rusya, Türkiye ve Latin Amerika'ya yayılan kriz dalgası, 2000'de yaşanan Telekomünikasyon Krizi, 2007'de ABD finans piyasasında başlayan ve tüm dünyaya yayılan büyük küresel kriz, 2009 ve sonrasındaki Avro Bölgesi krizi gibi kriz dalgaları büyük finansal dalgalanmalar yarattı. Bu dönem boyunca özel sermaye gruplarının altyapı sektörlerine yatırımlarının trendi gözlemlendiğinde, kısa süreli yatırım patlamalarıyla sektörlerin aşırı değerlenmesi ve ardından gelen kriz dönemleriyle değersizleşmesi döngüsünün birden çok kere tekrarladığı görülüyor. Yabancı finansmanın ve doğrudan yatırımın bu yapısal istikrarsızlığı, Türkiye ekonomisinde gözlemlenen negatif hareketlenmelerle bir araya geldiğinde, telekomünikasyon sektöründen yabancı sermaye gruplarının çekilmesi ve sektörün değersizleşmesi beklenebilir.

Türk Telekom'da yaşanan borç krizini böyle ele almak mümkündür. Acaba çıkış yolu Türk Telekom'u bir yabancı sermaye grubundan alıp bir diğerine mi teslim etmek? Yoksa bir alternatif var mı?

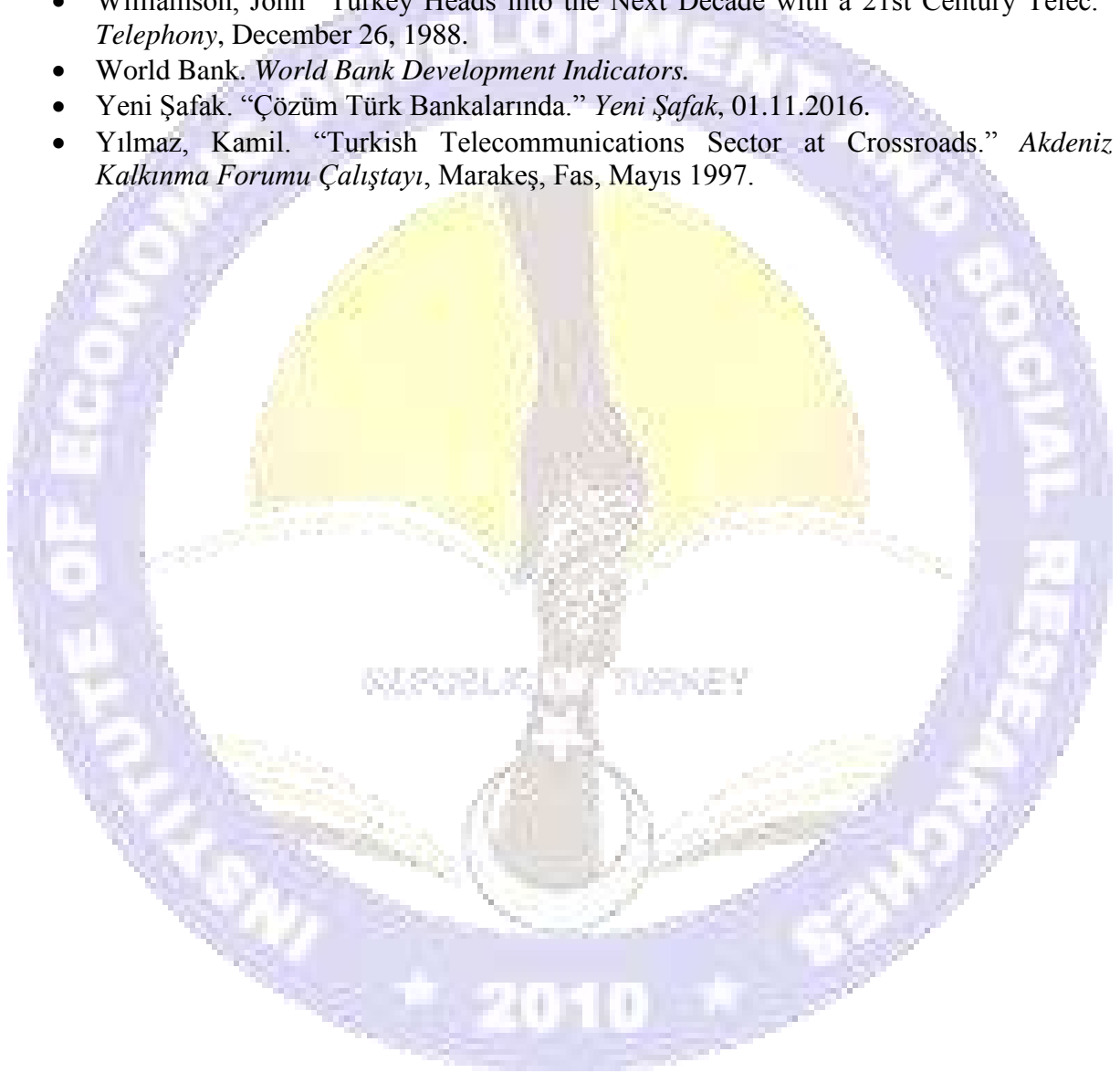
Altyapı sektörlerini yabancı sermaye gruplarının yatırımlarına açmak bir yönüyle uluslararası finans piyasalarında birikmiş fonlardan istifadeyle istikrarsız da olsa büyük yatırımların hayata geçirilmesi imkanını barındırıyor. Diğer yandan, altyapı sektörlerini uluslararası finansal çalkalanmalara ve yabancı sermaye gruplarının hızla revize edilebilen yayılma ve geri çekilme stratejilerine tabi kılmak sonucunu getiriyor. Bu krize yatkın finansman ve yabancı sahiplik yapısı yerine, telekomünikasyon operatörlerinin kamu mülkiyeti altında konsolide edilmesi, yatırımlarda bir planlama çerçevesinde yerli finansman araçlarının kullanılması, şebekelerde teknolojik yenilenme ve evrensel erişim ilkesi çerçevesinde planlı ve istikrarlı genişleme yatırımları yapılması şeklinde bir alternatif politika çerçevesi uygulanabilir. Telekomünikasyon operatörlerinin konsolide edilmesinin yanı sıra, telekomünikasyon alanının elektronik imalatı ve görsel-işitsel içerik üreten sektörlerle de koordine edilmesi olumlu sonuçlar yaratacaktır. Buna ek olarak güçlü bir finansal yapıya kavuşacak olan konsolide olmuş yapı, parçalı ve güvencesiz çalışma ilişkileri yerine sürekli ve güvenceli istihdam üretme olanağını sağlayacaktır. Konsolidasyon, yatırım ve evrensel erişim ilkeleri ifade özgürlüğü ilkesiyle bir araya geldiğinde, yurttaşların haberleşme ve iletişim hizmetlerinden en etkin biçimde yararlanarak demokratik katılım sağlamaları kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Atiyas, İzak. "Regulation and Competition in the Turkish Telecommunications Industry." *Political Economy of Turkey* içinde, derleyenler Tamer Çetin ve Fuat Oğuz. New York: Springer, 2011, 177-191.
- Aybar, Bülent, Serhat Güney, Hasan Süel. "Privatization and Regulation in Turkish Telecommunications: A Preliminary Assessment." SNHU International Business Program Working Paper Series No. 2001-02, Southern New Hampshire University, Hooksett, August 2001.
- Barham, John "Turkey Awards Cellphone Licenses for \$1bn." *Financial Times*, 28.04.1998.
- BBC. "Russian Banker Thanks Putin for Help with Huge Turkish Mobile Phone Deal." *BBC Monitoring Former Soviet Union*, 05.12.2005.
- BBC. "Russian Banker Thanks Putin for Help with Huge Turkish Mobile Phone Deal." *BBC Monitoring Former Soviet Union*, 05.12.2005.
- Boratav, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- Boulton, Leyla, Lesia Rudakewych, "Istanbul Giant's Difficult Birth," *Financial Times*, 03.08.2000.
- BTK. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu Pazar Verileri*.
- Çağlar Keyder. *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey 1923-1929*. New York: Cambridge University Press, 1981.
- Eichengreen, Barry. *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*. New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- Euroweek. "Co-arrangers Descend on Turkcell for Value in Turkish GSM Sector." *Euroweek*, 555, 05.06.1998, 50.
- Financial Times. "Alfa Group Says Outbid TeliaSonera for Turkcell." *FT.com*, 25.03.2005.

- Harvey, David. *Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell, 1990.
- Hürriyet. “3G İhalesi Sonuçlandı.” *Hürriyet*, 28.11.2008.
- Hürriyet. “4,5G İhalesi Sonuçlandı, Firmalar 3,96 Milyar Euro Ödeyecek.” *Hürriyet*, 27.08.2015.
- Hürriyet. “Cep Telefonunda 3G İhalesi İptal.” *Hürriyet*, 19.09.2007.
- Hürriyet. “Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Ertem’den Türk Telekom Açıklaması.” *Hürriyet*, 09.02.2018.
- Hürriyet. “İş Bankası’ndan Rekor Teklif: 2 Milyar 525 Milyon Dolar.” *Hürriyet*, 12.04.2000.
- Hürriyet. “Oger 10 Yılda 5,7 Milyar Dolar Kazandı.” *Hürriyet*, 21.11.2016.
- Hürriyet. “Telecom Italia: GSM 1800’e 1 Milyar Dolar Fazla Verdik.” *Hürriyet*, 05.05.2000.
- ICSID. *Motorola Credit Corporation, Inc. V. Republic of Turkey*. ICSID Case No. ARB/04/21.
- Kasaba, Reşat, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak. “Eastern Mediterranean Port Cities and Their Bourgeoisies: Merchants, Political Projects and Nation-States.” *Review* 10, no. 1 (1986): 121-135.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Kornelakis, Andreas. “European Market Consolidation and the Political Economy of Corporate Adjustment: OTE and Telecom Italia, 1994-2009.” *Business History* 54, no. 6 (2015): 885-902.
- Melody, William H. *Telecom Reform: Principles, Policies and Regulatory Practices*. Lyngby: Den Private Ingeniorfond, 1997.
- Milliyet. “Cep Elde Kaldı.” *Milliyet*, 18.04.2000.
- OECD. *OECD Broadband Portal*.
- Önay, Aliye. “Türkiye’de Telefon Teşkilatı’nın Kuruluşu.” *Çağın Yakalayan Osmanlı: Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri içinde*, derleyenler Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, (İstanbul: IRCICA, 1995), 121-140.
- ÖİB. *Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Verileri*.
- Özpeynirci, Emre. “İki Başbakan Nişan Taktı Aria, Aycell ile Evleniyor.” *Hürriyet*, 13.05.2003.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Petrazzini, Ben A. “Telecommunications Policy in India: The Political Underpinnings of Reform.” *Telecommunications Policy* 20, no. 1 (1996): 39-51.
- PTT. *Geçmişten Günümüze Posta*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2007.
- Rodrik, Dani. “Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey.” NBER Working Paper, no. 3300, March 1990.
- Sabancı, Ali ve Hüsnü Özyeğin. *Konuşmalar, Başarısızlık Zirvesi, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul, Eylül 2012*.
- Sarp Nebil, Füsün. “Putin Gelmişken Turkcell’de Hissedar Savaşlarında Son Durum Nedir?” *t24.com.tr*, 01.03.2017.
- Scheller, Reinhard. “GSM Developments in Turkey and the Middle East.” *Telecommunications* (International Edition), 28.9, September 1994.
- Şişikoğlu, Hasan, Ş. Onur Taşkent, Alpaslan Güzeliş. “Türkiye’de ve İzmir’de Telekomünikasyonun Tarihçesi.” *EMO Dergisi* (Mayıs 2009): 27-28.

- TBMM. “9/42 Esas Numaralı Meclis Soruşturma Raporu.” 20.06.2000.
- Timmons, Heather. “Vodafone to Buy Turkish Phone Company.” *The New York Times*, 14.12.2005.
- Üçer, Sırrı Emrah. “Altyapı Kalkınması Yeniden: Telekomünikasyon Politikası Literatürünün Eleştirel Okuması.” 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, Ankara, 29 Kasım-1 Aralık 2017.
- Wallerstein, Immanuel. *Essential Wallerstein*. New York: The New Press, 2000.
- Warf, Barney “Telecommunications and the Globalization of Financial Services.” *The Professional Geographer* 41, no. 3 (1989): 257-271.
- Williamson, John “Turkey Heads into the Next Decade with a 21st Century Telec.” *Telephony*, December 26, 1988.
- World Bank. *World Bank Development Indicators*.
- Yeni Şafak. “Çözüm Türk Bankalarında.” *Yeni Şafak*, 01.11.2016.
- Yılmaz, Kamil. “Turkish Telecommunications Sector at Crossroads.” *Akdeniz Kalkınma Forumu Çalıştayı*, Marakeş, Fas, Mayıs 1997.

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİ VE SOSYAL DEĞER KAZANIMLARI*

Talha İsmail İLGİN

Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, ilgintalhais@gmail.com

Arzu ÖZYÜREK

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, a.ozyurek@karabuk.edu.tr

ÖZET

Giriş: Toplumun sağlıklı uyum içinde yaşayabilmesi, sahip olunan sosyal becerilerle yakından ilişkilidir. Sosyal değerler ise, toplum hayatındaki bireylerin ölçü, tutum ve davranışlarını kriter olarak alarak yaşantıların toplumsal bütünlüğünü belirlemektedir. Çocukların kazanmış olduğu sosyal becerileri, değerler eğitimi etkilerken değer eğitimine ait kazanımların çocukta gelişmesi, oldukça zor olmaktadır.

Amaç: Bu araştırmanın amacı, okul öncesi eğitime devam eden 60-72 aylık çocukların sosyal beceri düzeyleri ve sosyal değer kazanımlarının bazı değişkenlere göre incelenmesidir. Araştırmada “Çocukların sosyal becerileri ve sosyal değer kazanımları ile cinsiyet, kardeş sayısı ve doğum sırası değişkenleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?” ve “Çocukların sosyal becerileri ile sosyal değer kazanımları arasında anlamlı farklılık var mıdır” sorularına cevap aranmıştır.

Yöntem: Araştırma ilişkisel tarama deseninde tasarlanmıştır. Çalışma grubunu 95’i kız ve 98’i erkek olmak üzere 60-72 aylık 193 çocuk oluşturmuştur. Araştırmada verileri toplamak amacıyla Okul Öncesi Sosyal Beceri Envanteri (OSBED) Öğretmen Formu ve Sosyal Değer Kazanım Ölçeği (SDKÖ) kullanılmıştır. Verilerin analizinde Mann Whitney-U ve Kruskal Wallis-H Testlerinden yararlanılmıştır. İki ölçüm seti arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman Brown korelasyon katsayısından yararlanılmıştır.

Bulgular: Araştırma sonucunda çalışma grubundaki çocukların genel olarak sosyal beceri gelişimlerinin yaşlarına göre daha yavaş olduğu ve izlenmesi gerektiği belirlenmiştir. Kız çocuklarının sosyal becerileri, erkeklerden daha yüksek bulunmuştur. Çocukların sosyal beceri düzeylerinin çocuğun kardeş sayısı ve doğum sırası değişkenlerinden anlamlı ölçüde etkilenmediği belirlenmiştir. Çocukların sosyal değer kazanımlarının cinsiyet, kardeş sayısı ve doğum sırası değişkenlerinden anlamlı ölçüde etkilenmediği belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre çocukların Saygı, Sorumluluk, İş birliği ve toplam SDKÖ puanları arttıkça OSBED Başlangıç Becerileri, Akademik Destek Becerileri, Arkadaşlık Becerileri puanlarının azaldığı; çocukların sorumluluk değerini kazanma düzeyi arttıkça duygularını yönetme becerilerinin azaldığı; sorumluluk, iş birliği ve genel olarak sosyal değer kazanımları arttıkça sosyal becerilerinin azaldığı belirlenmiştir. Çalışmada önemli bir bulgu olarak çocukların SDKÖ alt boyutlarından Saygı değeri kazanımı arttıkça sosyal becerilerinin de arttığı veya sosyal becerileri arttıkça saygılarının arttığı, duygularını yönetme becerileri arttıkça iş birliği becerilerinin de arttığı belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Beceri, Sosyal Değer, Okul Öncesi Dönem.

--

*Bu çalışma, Karabük Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı tarafından KBÜBAP-17-YL-299 numaralı proje ile desteklenen yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünü kapsamaktadır.

GİRİŞ

Bireyin dünyaya gelmesiyle birlikte sosyal gelişim başlamış olur. Birey için ilk üç yaş sosyal gelişimin önem arz ettiği, ailesiyle ve çevresindeki diğer insanlarla etkileşime girdiği önemli bir zaman dilimidir. İki yaş civarında dil gelişiminin gelişmesiyle birlikte çocuk ailesiyle ve diğer insanlarla, hayvanlarla, oyuncaklarla etkileşime girer. Üç yaş civarında ise, sosyal beceri ortaya çıkmaya başlar. Sosyal beceri, çocuğun insanlarla etkileşime girdiği, duygularını yönetmeyi öğrendiği, bir ortama girdiğinde nasıl davranması gerektiğini öğrendiği zaman dilimidir (Ceylan, 2009).

Birey, sosyal becerileri kazanma sürecinde birçok etkenden etkilenebilir. Bu etkenlerin başında aile, arkadaşlık ilişkileri, okul hayatı ve kitle iletişim araçları yer almaktadır. Çevresindeki varlıkları model alarak öğrenen çocuk, toplumsal kuralları da bu şekilde öğrenecek ve çevresindeki insanların tepkilerine göre hareketlerine yön verecektir. Birey, ilk deneyimlerini aile içerisinde daha sonra da çevresindeki insanlarla etkileşime girerek gösterecektir (Akman & Gülay, 2008; Ceylan, 2009; Tutkun & Dinçer, 2015). İnsanların birbiriyle etkileşimindeki hal, hareket ve tavırları sahip olunan değerlerle alakalıdır. Sosyal değer, bir toplulukta bireylerin çoğunlukla kabul ettiği ve uyguladıkları davranışlar olarak görülmüştür. Sosyal değerlerin temelinde sevgi yatmaktadır. Çocuğun sosyal değerleri kazanmasının sonucunda olaylara ve çevresindeki varlıklara sevgi ile bakacak ve çevresindeki insanlarla iş birliği içerisinde olacak, sorumluluk kazanacak ve nezaket kurallarını öğrenecektir. Sosyal değerlerin kazanımı ve uygulanmasıyla birlikte birey, toplum içerisindeki statüsünü belirlemiş olur (Aktan, 2004; Atabey & Ömeroğlu, 2016; Burhan, 2010; Turan & Aktan, 2008; Yazıcı, 2014).

Çocuk, okul öncesi dönemde sosyalleşmeyi ve yaşadığı toplumun kurallarını öğrenir. Bu kuralların öğrenildiği ilk yer aile ortamıdır. Aile ortamında öğrenilen kurallar okul hayatında pekiştirilerek yeni kuralların öğrenildiği ve çocuğun akranlarıyla bu kazanımları deneyimlediği bir yer haline gelir. Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre, birey davranışlarını etrafındaki insanları gözlemleyerek öğrenir (Çubukçu & Gültekin, 2006; Özdemir Topaloğlu, 2013). Okul öncesi dönemde sosyal becerilerin kazanımı akademik becerileri de etkilemektedir. Sosyal becerilerin bu yaşlarda desteklenmesi bireyin okul hayatındaki akademik yaşamını da etkileyecektir. Bunun yanında tek başına akademik becerilerin kazanımı, bireyin toplum içerisinde sağlıklı yer alması için yeterli etken değildir. Bireyin toplum içinde konum kazanabilmesi için sosyal becerilerin ve sosyal değerlerin okul öncesi dönemde kazanılması gerekmektedir (Göktaş, 2015; Yalçın, 2012).

Bireyin hayatında okul öncesi dönem eğitimin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Okul öncesi eğitim kurumları tüm gelişim alanlarını destekleyecek ve aileye rehberlik edebilecek kurumlardır. Bu nedenle, okul öncesi eğitim kurumlarının bireyin aile dışında sosyal beceri ve

sosyal değerleri kazanabileceği yerler olduğu söylenebilir (Çimen & Koçyiğit, 2010). Erken çocukluk döneminde bazı çocukların sosyal beceri seviyelerinin iyi olduğu ve sosyal değerlerin kazanıldığı görülürken; bazı çocuklarda bu seviyenin düşük olduğu görülmektedir. Bu konuda yeterli olmayan çocuklar akranlarıyla ve aileleriyle davranış problemleri yaşayabilmektedirler. Akranları tarafından dışlanan çocuklar, bu problemleri ev ortamında da göstererek okul başarılarının düşmesi ve çeşitli psikolojik sıkıntıların yaşanması gibi durumlar ortaya çıkabilir (Göktaş, 2015; Karaca, Gündüz & Aral, 2011).

Okul öncesinde sosyal beceriler konusundaki alan yazın incelendiğinde; sosyal beceri ile ilgili ölçek geliştirme çalışmalarının yapıldığı (Ömeroglu vd, 2014), sosyal beceri eğitim programı geliştirilip uygulandığı (Ömeroglu vd, 2015) görülmüştür. Bunun yanında hareket ve sosyal beceri gelişiminin desteklenmesine yönelik eğitim programının etkisi (Özyürek vd, 2015), annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile sosyal becerinin karşılaştırıldığı (Özyürek, 2015), okul öncesi çocukların sosyal beceri konusunda öğretmen ve veli görüşlerinin değerlendirildiği (Özyürek ve Ceylan, 2014), okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5,5-6 yaş çocukların değerler eğitimi ile sosyal becerinin karşılaştırıldığı (Dereli-İman, 2014), anne tutumlarının çocukların sosyal becerilerine yordayıcı etkisinin incelendiği (Ogelman vd, 2013) çalışmalara rastlanmıştır.

Okul öncesinde değer ve sosyal değerle ilgili alan yazın incelendiğinde; aile değerlerinin saldırganlık davranışlarına ilişkin araştırma yapıldığı (Masaeva and Lechieva, 2016); sosyal değerlerle ilgili ölçek geliştirildiği (Atabey ve Ömeroglu, 2016); değerler eğitiminin öğretmenlere yönelik uygulamalar geliştirildiği (Şafak ve arkadaşları., 2015); okul öncesi değer eğitimi ile ilgili etkinlik örnekleri yapıldığı (Uyanık Balat, 2012); Pepe çizgi filminin kültür üzerindeki rolüne bakıldığı (Türkmen, 2012); çocukların değerler ile ilgili görüşlerinin belirlenmesine yönelik çalışmanın yapıldığı (Tatlı ve Gürgönaytar, 2017) çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmada ise, okul öncesi eğitime devam eden 60-72 aylık çocukların sosyal beceri düzeyleri ve sosyal değer kazanımlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada “Çocukların sosyal becerileri ve sosyal değer kazanımları ile cinsiyet, kardeş sayısı ve doğum sırası değişkenleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?” ve “Çocukların sosyal becerileri ile sosyal değer kazanımları arasında anlamlı farklılık var mıdır” sorularına cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal beceri ile sosyal değer kazanım düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Ankara İli Mamak, Çankaya ve Altındağ ilçelerinde bulunan anasınıflarına devam eden 95’i kız ve 98’i erkek olmak üzere 60-72 aylık 193 çocuk oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri toplamak amacıyla Okul Öncesi Sosyal Beceri Envanteri (OSBED) Öğretmen Formu ve Sosyal Değer Kazanım Ölçeği (SDKÖ) kullanılmıştır.

OSBED, Ömeroğlu ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilmiştir. Başlangıç Becerileri, Akademik Destek Becerileri, Arkadaşlık Becerileri ve Duygularını Yönetme Becerileri olmak üzere dört alt boyuttan oluşmakta ve öğretmenlerin sınıfındaki çocuklarla ilgili gözlemlerini verilen ifadelere uygun olarak kaydetmeleri istenmektedir. Başlangıç becerileri selamlaşma, vedalaşma gibi günlük yaşam becerilerini kapsamaktadır. Akademik destek becerileri soru sorma ve dinleme gibi becerileri kapsamaktadır. Arkadaşlık becerileri çocukların olumlu akran etkileşimine yönelik becerileridir. Duygularını yönetme becerileri çocukların mutlu, üzgün, kızgın gibi duygularını tanıma ve kontrol etme becerileridir. OSBED 3-6 yaş grubunda 3306 çocuğun anne ve baba formundan elde edilen güvenilirlik katsayısı beş yaş grubu için 0,82 ile 0,95 olarak belirlenmiştir. OSBED 3-6 yaş grubu 3324 çocuğun öğretmen formundan elde edilen güvenilirlik katsayıları beş yaş grubu için 0,88 ile 0,96 olarak belirlenmiştir. Çocukların sosyal gelişim becerileri, ölçek tam puan ve alt boyuttan alınan toplam puanların yer aldığı yüzdelik norm dilimlerine göre yorumlanmaktadır (Ömeroğlu ve ark., 2014; Özyürek, Yavuz ve Begde, 2014).

SDKÖ, Atabey (2014) tarafından geliştirilmiştir. Sevgi-Hoşgörü, Saygı, Sorumluluk, İş birliği-Yardımlaşma, Nezaket olmak üzere beş alt boyut 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek geçerliğinde kapsam geçerliliği ve yapı geçerliği analizleri, güvenilirlik kapsamında ise test-tekrar test kararlılık ve iç tutarlılık anlamında Kuder Richardson-20 (KR-20) güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Test tekrar test güvenilirlik analizleri kapsamında Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları alt boyutlar için sırasıyla 0,92, 0,90, 0,89, 0,89, 0,92 ve ölçeğin tümü için 0,95 olarak bulunmuştur. KR-20 güvenilirlik katsayılarının alt boyutlar için sırasıyla 0,82, 0,85, 0,78, 0,75, 0,83 ve toplam ölçek için 0,88 olduğu belirlenmiştir (Atabey ve Ömeroğlu, 2016).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama öncesi, araştırma konusunda öğretmenler bilgilendirilmiştir. SDKÖ, araştırmacı tarafından çocuklara bireysel olarak uygulanmıştır. Ölçek uygulaması tamamlanan çocuk için, sınıf öğretmeninden o çocuğa ait OSBED formunu doldurması istenmiştir. Verilerin analizinde Mann Whitney-U ve Kruskal Wallis-H Testlerinden yararlanılmıştır. İki ölçüm seti arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman Brown korelasyon katsayısından yararlanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. OSBED Puanlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

OSBED	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	M.W.U	
					Z	p
Başlangıç Becerileri	Kız	95	47,62	9,03	-2,685	0,007*
	Erkek	98	43,92	9,96		
Akademik Destek Becerileri	Kız	95	47,80	8,61	-3,768	0,000*
	Erkek	98	43,25	7,89		

Arkadaşlık Becerileri	Kız	95	50,57	7,95	-4,100	0,000*
	Erkek	98	46,06	8,13		
Duyguları Yönetme Becerileri	Kız	95	42,61	7,57	-3,379	0,001*
	Erkek	98	38,41	7,76		
Toplam	Kız	95	188,1	28,03	-3,799	0,000*
	Erkek	98	171,6	28,92		

$p < 0,05$

Tablo 1'e göre, OSBED tüm alt boyutlar ve toplam puanları bakımından cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Kızların Başlangıç Becerileri ($\bar{X}=47,62$), Akademik Destek Becerileri ($\bar{X}=47,80$), Arkadaşlık Becerileri ($\bar{X}=50,57$), Duygularını Yönetme Becerileri ($\bar{X}=42,61$) ve OSBED toplam puanları erkeklerin aynı puanlarından ($\bar{X}=43,92$; $\bar{X}=43,25$; $\bar{X}=46,06$; $\bar{X}=38,41$; $\bar{X}=171,66$) anlamlı düzeyde daha yüksektir. Buna göre, kız çocuklarının sosyal beceri düzeylerinin erkeklere göre daha iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 2. OSBED Puanlarının Kardeş Sayısına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

OSBED	Kardeş Sayısı	N	\bar{X}	ss	Kruskal Wallis-H	p
Başlangıç Becerileri	Tek çocuk	68	48,88	7,72	3,448	0,178
	İki kardeş	100	45,80	9,68		
	Üç kardeş	25	42,44	13,43		
Akademik Destek Becerileri	Tek çocuk	68	45,98	6,12	2,141	0,343
	İki kardeş	100	45,60	9,45		
	Üç kardeş	25	43,72	10,32		
Arkadaşlık Becerileri	Tek çocuk	68	48,97	6,72	0,345	0,841
	İki kardeş	100	47,86	8,89		
	Üç kardeş	25	48,12	10,08		
Duyguları Yönetme Becerileri	Tek çocuk	68	40,75	7,96	0,337	0,189
	İki kardeş	100	39,78	8,00		
	Üç kardeş	25	42,56	7,45		
Toplam	Tek çocuk	68	182,8	24,14	0,587	0,746
	İki kardeş	100	179,4	31,82		
	Üç kardeş	25	176,4	35,94		

Tablo 2'ye göre, OSBED tüm alt boyut ve toplam puanları ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir fark yoktur ($p > 0,05$). Buna göre, çocukların sosyal becerilerinin kardeş sayısından anlamlı düzeyde etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 3. OSBED Puanlarının Doğum Sırasına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

OSBED	Doğum Sırası	N	\bar{X}	ss	Kruskal Wallis-H	p
Başlangıç Becerileri	1. Çocuk	103	46,22	8,28	2,298	0,317
	2. Çocuk	70	46,27	10,37		
	3. Çocuk ve üstü	20	41,45	12,83		
Akademik Destek Becerileri	1. Çocuk	103	45,47	6,61	1,154	0,460
	2. Çocuk	70	46,11	10,05		
	3. Çocuk ve üstü	20	43,40	11,37		
Arkadaşlık Becerileri	1. Çocuk	103	49,01	6,86	1,659	0,436
	2. Çocuk	70	47,30	9,31		

	3. Çocuk ve üstü	20	47,95	11,32		
Duyguları Yönetme Becerileri	1. Çocuk	103	40,54	7,56	0,558	0,756
	2. Çocuk	70	40,14	8,40		
	3. Çocuk ve üstü	20	41,35	8,46		
Toplam	1. Çocuk	103	181,2	24,98	0,529	0,767
	2. Çocuk	70	179,8	33,18		
	3. Çocuk ve üstü	20	174,1	40,15		

Tablo 3'e göre, OSBED tüm alt boyut ve toplam puanları ile doğum sırası arasında anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$). Buna göre çocukların sosyal becerilerinin doğum sıralarının anlamlı düzeyde etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 4. SDKÖ Puanlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

SDKÖ	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	M.W.U	
					Z	p
Sevgi-Hoşgörü	Kız	95	8,17	1,12	-0,691	0,490
	Erkek	98	8,33	1,53		
Saygı	Kız	95	7,53	7,53	-1,151	0,121
	Erkek	98	7,95	1,83		
Sorumluluk	Kız	95	9,25	1,62	-0,560	0,576
	Erkek	98	9,44	1,87		
İş birliği	Kız	95	5,65	1,18	-1,140	0,254
	Erkek	98	5,95	1,53		
Nezaket	Kız	95	5,86	0,82	-0,659	0,510
	Erkek	98	5,95	1,16		
Toplam	Kız	95	36,48	3,45	-1,312	0,190
	Erkek	98	37,52	4,75		

Tablo 4'e göre, SDKÖ tüm alt boyutlar ve toplam puanları bakımından cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p<0,05$). Buna göre, çocukların cinsiyetinin sosyal değer kazanımında anlamlı ölçüde etkili olmadığı söylenebilir.

Tablo 5. SDKÖ Puanlarının Kardeş Sayısına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

SDKÖ	Kardeş Sayısı	N	\bar{X}	ss	Kruskal Wallis	
					H	p
Sevgi-Hoşgörü	Tek çocuk	68	8,25	1,36	1,103	0,576
	İki kardeş	100	8,35	1,34		
	Üç kardeş	25	7,92	1,28		
Saygı	Tek çocuk	68	7,70	1,54	0,197	0,906
	İki kardeş	100	7,74	1,68		
	Üç kardeş	25	7,92	2,01		
Sorumluluk	Tek çocuk	68	9,42	1,84	2,041	0,360
	İki kardeş	100	9,20	1,58		
	Üç kardeş	25	9,76	2,08		
İş birliği	Tek çocuk	68	5,70	1,23	0,483	0,785
	İki kardeş	100	5,85	1,47		
	Üç kardeş	25	5,92	1,38		
Nezaket	Tek çocuk	68	5,85	1,05	0,622	0,733
	İki kardeş	100	5,79	0,95		
	Üç kardeş	25	1,11	1,11		
Toplam	Tek çocuk	68	36,94	4,02	0,200	0,905

İki kardeş	100	36,93	4,23
Üç kardeş	25	37,52	4,54

Tablo 5'e göre, SDKÖ tüm alt boyut ve toplam puanları ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Buna göre çocukların sosyal değer kazanımlarının kardeş sayısından anlamlı düzeyde etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 6. SDKÖ Puanlarının Doğum Sırasına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

SDKÖ	Doğum Sırası	N	\bar{X}	ss	Kruskal Wallis	
					H	p
Sevgi-Hoşgörü	1. Çocuk	103	8,22	1,37	2,992	0,224
	2. Çocuk	70	8,42	1,24		
	3. Çocuk ve üstü	20	7,85	1,49		
Saygı	1. Çocuk	103	7,69	1,64	1,614	0,446
	2. Çocuk	70	7,70	1,61		
	3. Çocuk ve üstü	20	8,20	2,04		
Sorumluluk	1. Çocuk	103	9,33	1,67	0,970	0,616
	2. Çocuk	70	9,21	1,65		
	3. Çocuk ve üstü	20	9,95	2,37		
İş birliği	1. Çocuk	103	5,64	1,27	2,583	0,275
	2. Çocuk	70	5,95	1,43		
	3. Çocuk ve üstü	20	6,15	1,59		
Nezaket	1. Çocuk	103	5,78	1,04	1,177	0,555
	2. Çocuk	70	5,84	0,89		
	3. Çocuk ve üstü	20	6,10	1,20		
Toplam	1. Çocuk	103	36,67	4,01	1,495	0,474
	2. Çocuk	70	5,84	3,89		
	3. Çocuk ve üstü	20	6,10	5,77		

Tablo 6'ya göre, SDKÖ tüm alt boyut ve toplam puanları ile doğum sırası arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Buna göre çocukların sosyal değer kazanımlarının doğum sıralarından anlamlı düzeyde etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 7. SDKÖ Puanları ile OSBED Puanları Arasındaki Korelasyon Sonuçları

SDKÖ		Başlangıç Becerileri	Akademik Destek B.	Arkadaşlık Beceriler	Duygularını Yönetme B.	OSBED Toplam
Sevgi-Hoşgörü	r	-0,040	-0,075	-0,014	-0,009	-0,049
	p	0,584	0,300	0,843	0,902	0,495
	N	193	193	193	193	193
Saygı	r	-0,228	-0,233	-0,159	-0,004	0,182
	p	0,001*	0,000*	0,028*	0,958	0,011*
	N	193	193	193	193	193
Sorumluluk	r	-0,258	-0,289	-0,208	-0,188	-0,284
	p	0,000*	0,000*	0,004*	0,009*	0,000*
	N	193	193	193	193	193
İş birliği	r	-0,268	-0,340	-0,220	0,129	-0,286

	p	0,000*	0,000*	0,002*	0,073*	0,000*
	N	193	193	193	193	193
Nezaket	r	0,005	-0,014	0,030	0,054	0,005
	p	0,941	0,848	0,675	0,456	0,943
	N	193	193	193	193	193
SDKÖ Toplam	r	-0,322	-0,362	-0,227	-0,103	-0,312
	p	0,000*	0,000*	0,002*	0,155	0,000*
	N	193	193	193	193	193

$p < 0,05$

Tablo 7'ye göre, çocukların SDKÖ Saygı alt boyut puanı ile OSBED Başlangıç Becerileri, Akademik Destek Becerileri, Arkadaşlık Becerileri; SDKÖ İş birliği ve Sorumluluk alt boyut puanlarının OSBED tüm alt boyutları ile; SDKÖ toplam puanları ile OSBED Başlangıç Becerileri, Akademik Destek Becerileri, Arkadaşlık Becerileri ve toplam puanları arasında negatif yönde anlamlı bir farklılık vardır ($p < 0,05$). Buna göre; çocukların Saygı, Sorumluluk, İş birliği ve toplam SDKÖ puanları arttıkça OSBED Başlangıç Becerileri, Akademik Destek Becerileri, Arkadaşlık Becerileri puanları azalmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada, çocukların OSBED puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir biçimde farklılık oluşturduğu, kız çocuklarının OSBED tüm alt boyutlarında erkek çocuklarından daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Buna rağmen çocukların SDKÖ puanlarının cinsiyet değişkeninden etkilenmediği ve sosyal değer kazanımının kız veya erkek çocuklarda anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Yaşar Ekici (2013), Karoğlu ve Ünüvar (2016), Turan (2013), Yıldırım Doğru ve arkadaşları (2013), Çimen ve Koçyiğit (2010), Kılınç (2014) çalışmalarında çocukların sosyal becerilerinin gelişiminde cinsiyete göre farklılık bulamazken Pekdoğan (2016), Kılınç (2016), Elibol Gültekin (2008), sosyal beceri düzeyinin kız çocuklarının lehine olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Salı (2015), çocukların sosyal duygusal olgunluk ve yaratıcılıklarının incelediği çalışmada sosyal duygusal olgunluk puanlarını, kız çocuklarının erkek çocuklardan daha yüksek bulmuştur. Altay ve Güre (2012), yapmış oldukları çalışmada kız çocuklarının erkek çocuklara oranla sosyal davranış puanlarını fazla bulmuştur. Seven (2007) ise, erkek çocuklarında davranış problemlerinin daha fazla görüldüğünü bulmuştur. Kapkıran Acun ve arkadaşları (2003), sosyal beceri uyumsuzluk alt boyutunda kızların erkeklere göre daha uyumsuz oldukları sonucuna ulaşmıştır. Ural ve arkadaşları (2015), erkek çocuklarının kız çocuklara nazaran daha fazla saldırgan davranışta bulduklarını bulmuşlardır. Çalışmayı destekler nitelikte Neslitürk ve Çeliköz (2015), okul öncesi dönem çocuklarında cinsiyetin değer kazanımında etkili olmadığını, Elibol Gültekin (2008), yaptığı çalışmada kız çocuklarının iş birliğinin erkeklere göre daha fazla olduğunu bulmuştur. Görüldüğü gibi pek çok araştırmanın bu çalışma bulgularını desteklediği söylenebilir.

Kız çocuklarının sosyal becerilerinin erkek çocuklara göre daha olumlu olmasının aile tutumlarının farklılığı nedenleri olabilir. Özellikle yetiştirme tarzları bu durumu etkileyebilir. Aktaş Özkafacı (2009), ebeveyn tutumları ile sosyal beceri arasındaki yaptığı araştırmada ebeveynlerin erkek çocuklara kız çocuklara nazaran, daha demokratik ve daha izin verici davranırken kız çocuklara daha koruyucu şekilde davrandıklarını bulmuştur. Seçer ve Karabulut (2016), anne-babaların çocukların cinsiyetlerine göre farklılık duygu sosyalleştirme tavırlarına girdiklerini ve erkek çocuklara kız çocuklara nazaran daha fazla cezalandırıcı tavırlar sergilediklerini belirtirken; Dennis ve arkadaşları (2004), yapmış oldukları çalışmada erkek çocukların daha fazla akran çatışmasına girdiğini bulmuştur. Alan yazındaki bu araştırmaların bulguları değerlendirildiğinde, anne ve babaların çocuklarına yönelik tutumlarının sosyal beceri gelişiminin cinsiyetler arası farklılığına ilişkin etkilerini ışık tutmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, çocukların sosyal beceri düzeyleri ve sosyal değer kazanımlarının kardeş sayısına göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığını göstermektedir. Elibol Gültekin (2008), Kılınç (2014) ve Keçecioğlu (2015) çalışmalarında kardeş sayısı ve sosyal beceri düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Elibol Gültekin (2008), yapmış olduğu araştırmada iş birliği alt boyutunda kardeş sayısının anlamlı farklılık oluşturmadığını bulmuştur. Kılınç (2014) kardeşi olan çocukların sosyal problemlere daha kolay çözüm ürettiklerini bulmuştur. Seven (2007), sosyal davranışlarda kardeş sayısının etkin olduğunu bulmuş ve tek çocukların 2-5 kardeş sayısına sahip çocuklara oranla daha az davranış problemi yaşadıklarını bulmuştur. İlgili alan yazın incelendiğinde, kardeşlerin birbiriyle etkileşime girebildikleri ama bunun tek başına onları sosyal beceri düzeylerinde etkili olmadığı dikkat çekmektedir. Çocuk, sadece kardeşleriyle değil anne-babalarıyla ve çevresindeki insanlara da etkileşime girebilmektedir. Değerler de toplumsal olaylardan öğrenilip bireysel olarak edinilmektedir.

Araştırmada çocukların sosyal beceri ve sosyal değer kazanımlarının doğum sırasından anlamlı ölçüde etkilenmediği belirlenmiştir. Yıldırım Doğru ve arkadaşları (2013), ailesinde engelli bireye sahip çocukların sosyal beceri düzeylerine baktığında engelli bireyin doğum sırasının çocukların sosyal beceri düzeylerini etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Seven (2007), sosyal davranışlarda doğum sırasının etkin olmadığını bulmuştur. İlgili alan yazın incelendiğinde ailelerin, çocuklarına sosyal beceri ve sosyal değer kazanımında doğum sırası gözetmeksizin aynı düzeyde eğitim verdiği söylenebilir.

Çalışmada önemli bir bulgu olarak çocukların SDKÖ alt boyutlarından Saygı değeri kazanımı arttıkça sosyal becerilerinin de arttığı veya sosyal becerileri arttıkça saygılarının arttığı, duygularını yönetme becerileri arttıkça işbirliği becerilerinin de arttığı belirlenmiştir. Çalışmayı destekler nitelikte; Sapsağlam (2015), Dereli İman (2014) ve Öztürk Samur ve Engin (2014), yapmış olduğu çalışmalarda değerler eğitiminin çocukların sosyal beceri düzeylerinin etkilediğini bulmuştur. Seçer ve arkadaşları (2009) ise, altı yaş grubu çocukların bilişsel süreçleri ile sosyal becerilerini izlediği

çalışmasında dürtüsel yansıtıcı bilişe sahip çocukların sosyal beceri alt boyutları olan sosyal etkileşim ve sosyal iş birliği puanlarının daha yüksek olduğunu bulmuştur.

ÖNERİLER

Çalışma bulguları ve alan yazın bilgileri ışığında, sosyal becerilerin ve sosyal değer kazanımının yaşamın erken dönemlerinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Bundan hareketle okul öncesi yıllardan itibaren eğitim kurumlarının programlarında yer verilmesi önemli görünmektedir. Okullarda öğretmenler ders planlarında sosyal değer ve sosyal becerilere yer verirken aile eğitimlerinde de ailelerin konuyla ilgili desteklenmesi sağlanabilir. Yalnızca kurum merkezli değil başta sosyal medya olmak üzere kitle iletişim araçları aracılığıyla da toplumun olumlu değer kazanımı ve sosyal becerileri desteklenebilir. Bu amaçla kamu spotları hazırlanabildiği gibi sosyal değer kazanımına katkı sağlayan programlar teşvik edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akman B, Gülay H. (2008). A comparison of social skills of 6-year old unprotected children and 6-year old children living with their family. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19): 23–29.
- Aktan D. (2004). Sosyal Değerlerin Okul Yaşamında Yer Alma Düzeyleri. O.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Doç. Dr. Selahattin Turan).
- Aktaş Özkafacı, A. (2009). Annenin Çocuk Yetiştirme Tutumu İle Çocuğun Sosyal Beceri Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Ar.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Yılmaz Özakpınar).
- Altay B F, Güre A. (2012). Okulöncesi Kuruma (Devlet-Özel) Devam Eden Çocukların Sosyal Yeterlik ve Olumlu Sosyal Davranışları İle Annelerinin Ebeveynlik Stilleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4): 2699–2718.
- Atabey D, Ömeroğlu E. (2016). Okul öncesi sosyal değerler kazanımı ölçeğinin geliştirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35): 101–136.
- Burhan H A. (2010). 1980 Sonrası sosyal değerler ve sosyal çözülme:öğretmenler üzerine uygulamalı bir araştırma.İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa E. Erkal).
- Ceylan Ş. (2009). Vineland Sosyal-Duygusal Erken Çocukluk Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması ve Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Beş Yaş Çocuklarının Sosyal-Duygusal Davranışlarına Yaratici Drama Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi.G.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Esra Ömeroğlu).
- Çimen N, Koçyiğit S. (2010). A study on the achievement level of social skills objectives and outcomes in the preschool curriculum for six-year-olds. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2): 5612–5618.
- Çubukçu Z, Gültekin M. (2006). İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Dergisi*, (37): 155–174.
- Dennis B A, Colwell M J, Lindsey E. (2004). Preschool Children ' s Conflict and Social

- Competence : A Comparative View. Lullbock, TX: Texas Tech University
- Competence : A Comparative View. Lullbock, TX: Texas Tech University.*
- Dereli İman E. (2014). Değerler Eğitimi Programının 5-6 Yaş Çocukların Sosyal Gelişimine Etkisi: Sosyal Beceri, Psiko-sosyal Gelişim ve Sosyal Problem Çözme Becerisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1): 262–268.
- Elibol Gültekin, S. (2008). 5 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Prof. Dr. Çağlayan Dinçer)
- Göktaş İ. (2015). Aile Katılımı ve Sosyal Beceri Eğitimi Programlarının Tek Başına Ve Birlikte 4-5 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerileri Ve Anne-Çocuk İlişkileri Üzerinde Etkisinin İncelenmesi. P.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, (Danışman: Doç. Dr. Hülya Gülay Ogelman).
- Kapkıran Acun N, İvrendi Bora A, Adak A. (2003). Okul Öncesi Çocuklarında Sosyal Beceri: Durum Saptaması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1): 19-27.
- Karaca N H, Gündüz A, Aral N. (2011). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal davranışının incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(2): 65–76.
- Keçecioglu Ö. (2015). Meb Okul Öncesi Eğitim Programı Ve Montessori Yaklaşımına Göre Eğitim Alan 5 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerinin İncelenmesi. M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Doç. Dr. Gülden Uyanık Balat).
- Kılınç M N. (2014). Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Çocukların Kişiler Arası Problem Çözme Becerileri İle Sosyal Duygusal Uyumlarının Karşılaştırılması. G.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Doç. Dr. H. Elif Dağlıoğlu).
- Kılınç N. (2016). 5- 6 Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri ve Problem Davranışları İle Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. KBÜ. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, (Danışman: Doç. Dr. Şehnaz Ceylan).
- Masaeva Z, Lechieva M. (2016). Psychological Aspects of the Family Values and their Effect on Aggression Events Associated with Pre-school Children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 233(2016): 216–219.
- Neslitürk S, Çeliköz N. (2015). Okul öncesi değerler ölçeği aile ve öğretmen formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24: 19–42.
- Ömeroğlu E, Büyüköztürk Ş, Aydoğan Y, Çakan M, Kılıç Çakmak E, Özyürek A, Gültekn Akduman G, Günindi Y, Kutlu Ö, Çoban A, Yurt Ö, Koğar H, Karayol S. (2014). Okul öncesi sosyal beceri değerlendirme ölçeği anne -baba formuna ait norm değerlerinin belirlenmesi ve yorumlanması. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2): 103–115.
- Ömeroğlu E, Büyüköztürk Ş, Aydoğan Y, Çakan M, Kılıç Çakmak E, Özyürek A, Gültekn Akduman G, Günindi Y, Kutlu Ö, Çoban A, Yurt Ö, Koğar H, Karayol S. (2014). Sosyal Beceri Eğitici Eğitim Programının Etkililiği. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

- Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1). 1-10.
- Özdemir Topaloğlu A. (2013). Etkinlik Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin Çocukların Akran İlişkilerine Etkisi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz).
- Öztürk Samur A, Engin D M. (2014). Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 7(4): 463–481.
- Özyürek A. (2015). Okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeyleri ile anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (206): 106–119.
- Özyürek A, Ceylan Ş. (2014). Okul öncesi çocuklarda sosyal becerilerin desteklenmesi konusunda öğretmen ve veli görüşlerinin belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1): 99–114.
- Özyürek A, Yavuz N. F. ve Begde Z. (2014). Okul öncesi çocukların sosyal beceri ile çevresindeki yetişkin etkileşimleri arasındaki ilişki, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2): 115-134.
- Pekdoğan S. (2016). 5-6 Yaş çocukların sosyal becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4): 1946–Salı G. (2015). Çocukların sosyal duygusal olgunlukları ile yaratıcılıklarının incelenmesi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 68–84.
- Seçer Z, Çeliköz N, Koçyiğit S, Seçer F, Kayılı G. (2009). Social skills and problem behaviour of children with different cognitive styles who attend preschool education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1(1): 1554–1560.
- Seçer Z, Karabulut N. (2016). Anne-babaların duygusal sosyalleştirme davranışları ile okul öncesi çocukların sosyal becerilerinin analizi. *Eğitim ve Bilim*, 41(185): 147–165.
- Seven, S. (2007). Ailesel Faktörlerin Altı Yaş Çocuklarının Sosyal Davranış Problemlerine Etkisi Effects of Family Related Factors on Social Behavior Problems of Six Years Old Children. *Theory and Practice*, (51), 477–499.
- Şafak M, Bayrak F, Şirin N, Uslu B, Gür Ç, Koçak N, Yazıcı C, Demircan A. (2015). A Study on Extending the Values Education Program in Preschool. *Journal of Education and Future*, (7): 17–35.
- Tatlı S, Gürgönaytar F A. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının değerlere ilişkin algıları ve bunları ifade etme biçimlerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(2): 331–354.
- Turan S, Aktan D. (2008). Okul hayatında var olan ve olması düşünülen sosyal değerler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2): 227–259..
- Turan S. B. (2013). 60-77 aylar arasındaki okul öncesi eğitim alan ve almayan çocukların matematik yeteneği ile sosyal becerilerinin incelenmesi. N.E.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Doç. Dr. Emel Aslan).
- Tutkun C, Dinçer Ç. (2015). Okul öncesi dönem çocukların başarısı için çok önemli görülen sosyal becerilere ilişkin beklentilerin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 48(1): 65–85.

- Türkmen N. (2012). Çizgi filmlerin kültür aktarımındaki rolü ve Pepee. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2): 139–158.
- Ural O, Güven , Sezer T, Efe Azkeskin K, Yılmaz E. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların bağlanma biçimleri ile sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(2): 589–598.
- Uyanık Balat G. (Ed) (2012). Okul Öncesinde Değerler Eğitimi ve Etkinlik Örnekleri.
- Yalçın H. (2012). Sosyal beceri seviyesinin okul öncesi öğretmenlerinde incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (29): 1–11.
- Yaşar Ekici, F. (2013). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına davranışlar açısından karşılaştırılması. M. Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Uzana Ural).
- Yazıcı M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1): 209–223.
- Yıldırım Doğru S S, Kayılı G, Alabay E, Kuşçu Ö, Sarıkaya A. (2013). Ailesinde engelli birey bulunan okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerileri ve problem davranışlarının incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(2):219–236.

ENERJİ EKONOMİSİ AÇISINDAN ENERJİ SANTRALLARININ MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ

Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL

İstanbul Teknik Üniversitesi – Enerji Enstitüsü
Ayazağa Kampüsü – 80626, beril@itu.edu.tr

ÖZET

Bilindiği üzere, elektrik üretimi farklı enerji kaynakları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada, emre amade fosil yakıtlı ve nükleer yakıtlı santraller ile başlıca yenilenebilir enerji kaynaklarıyla geliştirilen santrallerin ekonomik değerlendirilmesi yapılmaktadır. Enerji politikaları içinde operatif kriterlerden olan ekonomi kriteri farklı açılardan ele alınmaktadır. Enerji santralleri için ekonomik kriter bağlamında ilk yatırım maliyeti, işletme ve bakım maliyeti ve yakıt maliyeti vb. gibi maliyetlerden bahsedilebilir. Tüm bu maliyet değerleri, ekonomik kriter açısından emre amade ve alternatif enerji santralleri ele alınmakta ve incelenmektedir. Bir başka deyişle, kömür, doğalgaz, fuel-oil ve nükleer santraller ile hidroelektrik, rüzgar ve güneş santrallerinin her bir ekonomik argüman açısından ayrı ayrı incelenmektedir. Bunlardan ayrı olarak belirtilen ekonomik argümanlar birarada belirtilen enerji santralleri için mukayeseli olarak irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji santralleri, Enerji ekonomisi, İşletme-bakım Maliyeti, Yakıt Maliyeti.

GİRİŞ

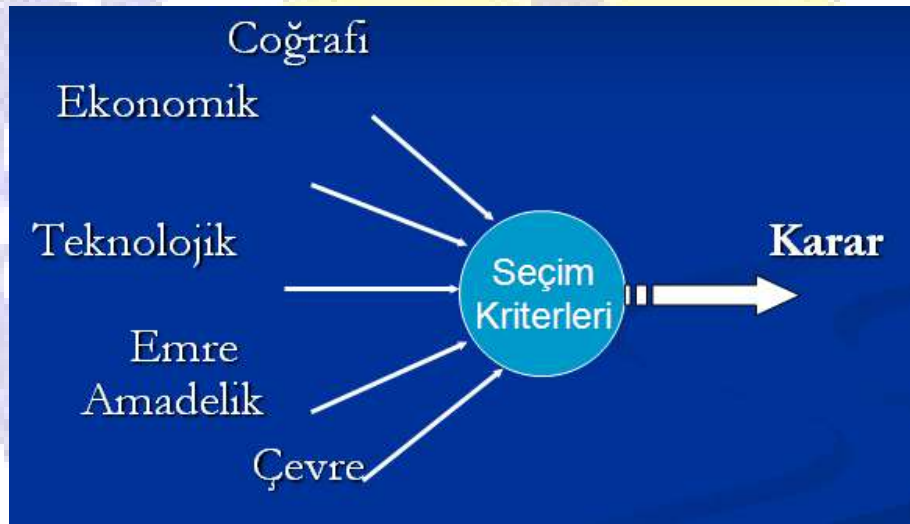
Toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel çevrelerini yaratabilmeleri ve bu yaşam şartlarının sürdürülebilmesi giderek büyük boyutlarda enerji talebi ve enerji tüketimi ile mümkün olabilmektedir. İçinde bulunduğumuz enformatik (bilgi) çağı, enerji gereksinimini ülkeler için devasa boyutlara ulaştırmış bulunmaktadır. Genel olarak artan nüfus, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerle enerji gereksinimi artmaktadır ve enerjinin önemi yadsınamaz şekilde artmaktadır [1,2].

Dönüşümü, alternatif akım bağlamında kilometrelerce uzağa iletilebilmesi ve kullanımının kolay olması nedeniyle elektrik enerjisinin kullanımı ayrı bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla da elektrik enerjisinin dolayısıyla elektrik santrallerinin enerji politikaları içinde vazgeçilemez bir yeri bulunmaktadır. Nitekim, günümüzde elektrik üretim ve elektrik tüketimi ile kişi başı enerji tüketimi değerleri ülkelerin değerlendirilmesinde indikatör olarak göz önüne alınmaktadır.

Bilindiği üzere, elektrik üretimi farklı enerji kaynakları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Burada emre amadelik önemli bir kriter olarak öne çıkmaktadır. Emre amadelik ile ise, mevsimsel güneş şartlarının değişiminden etkilenmeden, her istendiği zaman enerji üretilmesi kast edilmektedir. Bu bağlamda, fosil yakıtlı ve nükleer santraller emre amade santraller olup, baz santral olarak nitelenmektedirler [3]. Bununla beraber, alternatif enerji kaynakları da günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Çoğu yenilenebilir kaynaklarla geliştirilmiş olan bu santraller arasında hidrolik santraller, rüzgar santralleri, (elektrik üretimi amaçlı) güneş santralleri öne çıkmaktadır.

ENERJİ SANTRALLAR İÇİN OPERATİF KRİTERLER

Enerji santrallerinin, enerji politikaları bağlamında değerlendirilerek tercih edilerek kurulumları operatif kriterler çerçevesinde karara bağlanmaktadır [4]. Operatif kriterler beş kriterden oluşmaktadır. Bunlar; emre amadelik, coğrafik, teknolojik, çevre ve ekonomik kriterlerdir (Şekil 1).

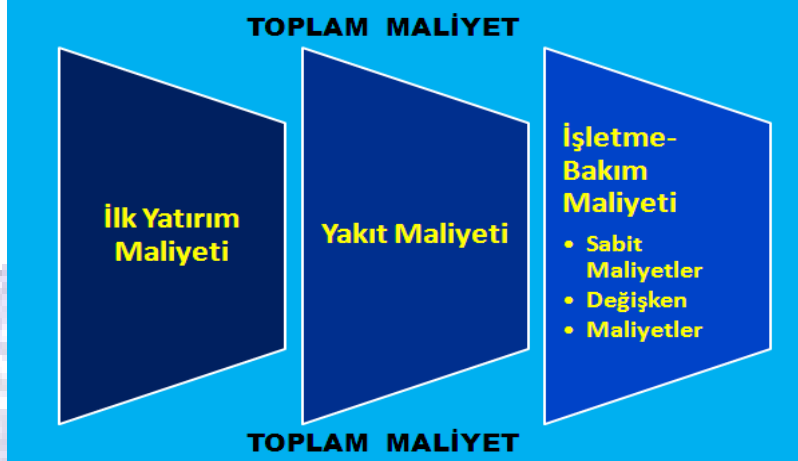
Şekil 1 Operatif Kriterler

Çalışmanın ana konusu enerji santrallerinin ekonomik açıdan ele alınacaktır. Ancak, tüm kriterler birbirine etkilemektedir. Nitekim, ekonomik değerlendirmede örneğin; CO₂ maliyeti üzerinde durulacaktır ki bu çevre kriteri ile doğrudan ilişkilidir.

ENERJİ SANTRALLARININ EKONOMİK KRİTER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME

Enerji santralleri için ekonomik kriterler operatif kriterler içinde yatırımcı ve girişimciler için önde gelen kriter olmaktadır. Bir başka deyişle, enerji santrallerinin hayata geçirilmesinde etkinliği önem arz eden bir kriterdir. Ekonomik değerlendirme tek bir argüman olmayıp

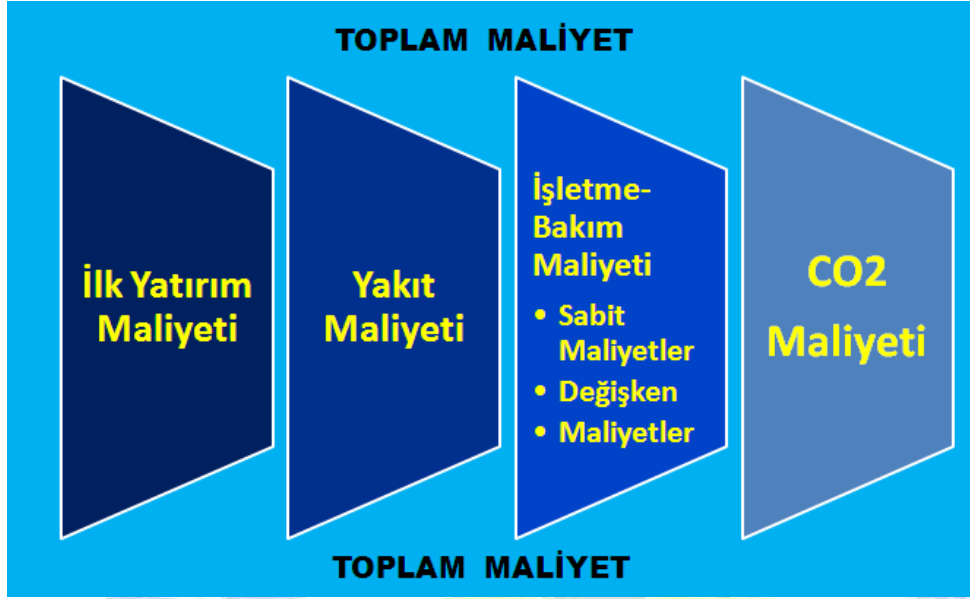
çoklu değerlendirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla, enerji santrallerini ekonomik açıdan mukayese ederken farklı ekonomik değerler bağlamında konuya yaklaşmak gerekmektedir. Bunlar, klasik maliyet değerlendirilmesi bağlamında; ilk yatırım maliyeti, yakıt maliyeti, işletme-bakım maliyetleri olmaktadır. Şekil 2’de klasik manada söz konusu maliyet argümanları şematik olarak görülmektedir.

Şekil 2 Ekonomik Kriterin Klasik Maliyet Argümanları

Günümüzde, çevre konusu giderek öne çıkmakta ve iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunlarına ilişkin olarak çeşitli çalışma ve etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kapsamında düzenlenen uluslar arası toplantılarda ilk olarak “Kyoto Protokolü” benimsenen CO₂ emisyonunun azaltılması için 2013 yılından itibaren Protokolün gereği olan 1990 yılı emisyonlarına inme ilkesini sağlayamayanların CO₂ borsasından kota satınması yazık ki 2013 yılına gelindiğinde hayata geçirilemedi. Bununla beraber, Aralık 2015’te Paris’te düzenlenen uluslar arası COP-21 Zirvesi’nde, bu sefer 2021 yılında başlayacak şekilde aynı yönde karar alınmış bulunmaktadır.

İlk olarak Kyoto Protokolü ile ortaya çıkan durum, enerji santralleri için CO₂ maliyeti kavramını gündeme getirmiştir. 2013 yılında bu karar uygulanamamış olmasına karşın COP-21 Zirvesi ile konu güncelliğini korumakta olup, 2021 yılı ile bu maliyetin ağırlığının hissedileceği düşünülmektedir [5]. Bu bağlamda, klasik enerji santral maliyet hesabında artık CO₂ maliyetinin de göz önüne alınması gerekmektedir. Şekil 3’de söz konusu maliyetler şematik olarak görülmektedir.

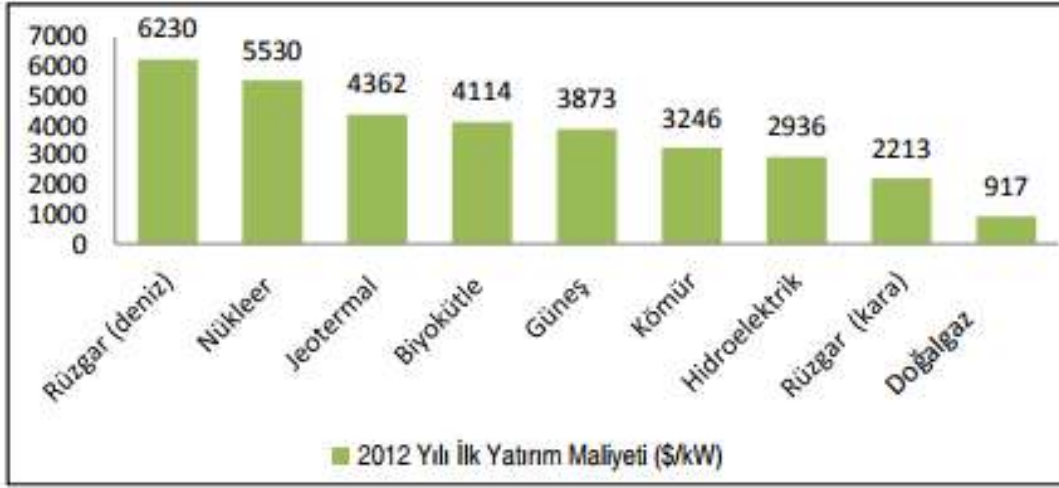

Şekil 3 Enerji Santralleri İçin Ekonomik Kriterin Maliyet Argümanları

Ekonomik kriterin ilk argümanı “İlk Yatırım Maliyeti” olmaktadır. Enerji santrallerinin girişimci açısından öncelikle ele alınan bir argümandır [3]. Tablo 1’de farklı enerji santrallerinin ilk yatırım maliyetleri üzerinden düzenlenmiştir [6,7]. Şekil 4’te ise grafik olarak mukayeseli olarak görülmüştür.

Tablo 1 İlk Yatırım Maliyeti Açısından Enerji Santralleri (MMO ve 7)

Enerji Santrali Tipleri	İlk Yatırım Maliyeti (USD/kW)
Kömür Santralleri (Linyit)	3246
Doğal Gaz Santralleri	917
Nükleer Santraller	5530
Hidroelektrik Santraller	2936
Rüzgar Santralleri <i>Deniz Üstü Rüzgar Santralleri</i>	6230
<i>Kara Rüzgar Santralleri</i>	2213
Güneş Santralleri	3873
Jeotermal Santraller	4362
Biyokütle Santralleri	4114

Şekil 4 Enerji Santrallerinin İlk Yatırım Maliyeti [6]

Ekonomik kriterin ikinci argümanı “Yakıt Maliyeti”dir. Enerji kaynaklarında değişimler olabilmektedir. Ancak, burada ortalama değer üzerinden değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, yakıt maliyeti açısından enerji santrallerinin değerlendirilmesi için Tablo 2 oluşturulmuştur [6-7].

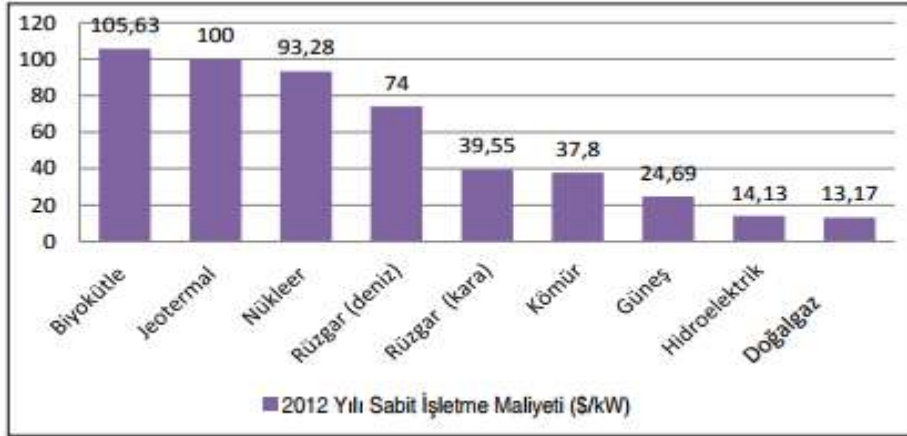
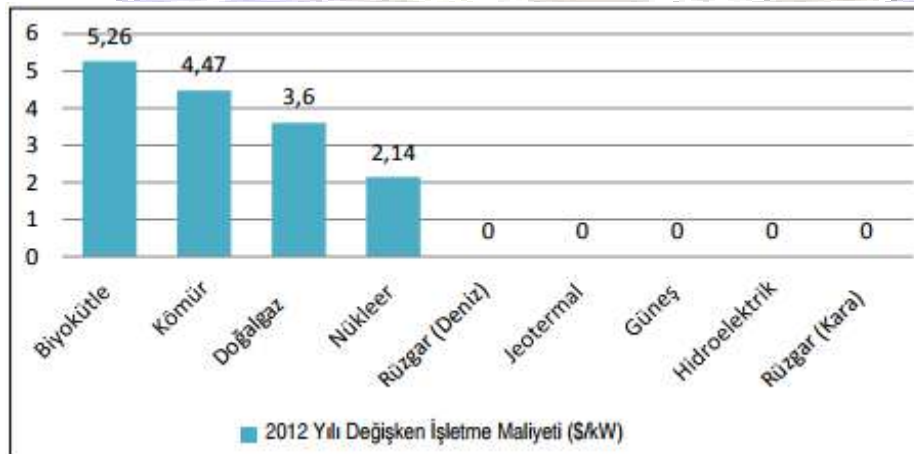
Tablo 2 Yakıt Maliyeti Açısından Enerji Santralleri

Enerji Santralleri	Yakıt Maliyeti (USD/kW)
Kömür Santralleri	15
Doğal Gaz Santralleri	61
Nükleer Santraller	9
Hidroelektrik Santraller	0
Rüzgar Santraller	0
Güneş Santralleri	0
Jeotermal Santraller	0

Ekonomik kriterin bir diğer argümanı “İşletme Maliyeti” olmaktadır. Bakım maliyetini de kapsayan bu maliyet kalemi sabit ve değişken maliyet olarak incelenmektedir. Enerji santrallerinin işletme maliyeti; sabit ve değişken maliyetlerle olmak üzere Tablo 3’te görülmektedir [6,7]. Ayrıca, Şekil 5’te sabit ve Şekil 6’da değişken maliyetler enerji santral tiplerine göre mukayeseli olarak gözlenmektedir.

Tablo 3 İşletme ve Bakım Maliyeti Açısından Enerji Santralleri (MMO ve 7)

Enerji Santrali Tipleri	İşletme Maliyeti (USD/kW-yıl)	
	Sabit	Değişken
Kömür Santralleri (Linyit)	37,80	4,47
Doğal Gaz Santralleri	13,17	3,60
Nükleer Santraller	93,28	2,14
Hidroelektrik Santraller	14,13	-
Rüzgar Santralleri <i>Deniz Üstü Rüzgar Santralleri</i> <i>Kara Rüzgar Santralleri</i>	74,00	-
Güneş Santralleri	24,69	-
Jeotermal Santraller	100,00	-
Biyokütle Santralleri	105,63	5,26

Şekil 5 Enerji Santralleri için Sabit İşletme Maliyetleri [6]**Şekil 6** Enerji Santralleri için Değişken İşletme Maliyetleri [6]

Son yıllarda sürdürülebilir kalkınma kavramı öne çıkmıştır [8-10]. Bu bağlamda çevre kriteri kapsamında gündeme gelmiş olan CO₂ maliyeti için ise Tablo 4 düzenlenmiştir.

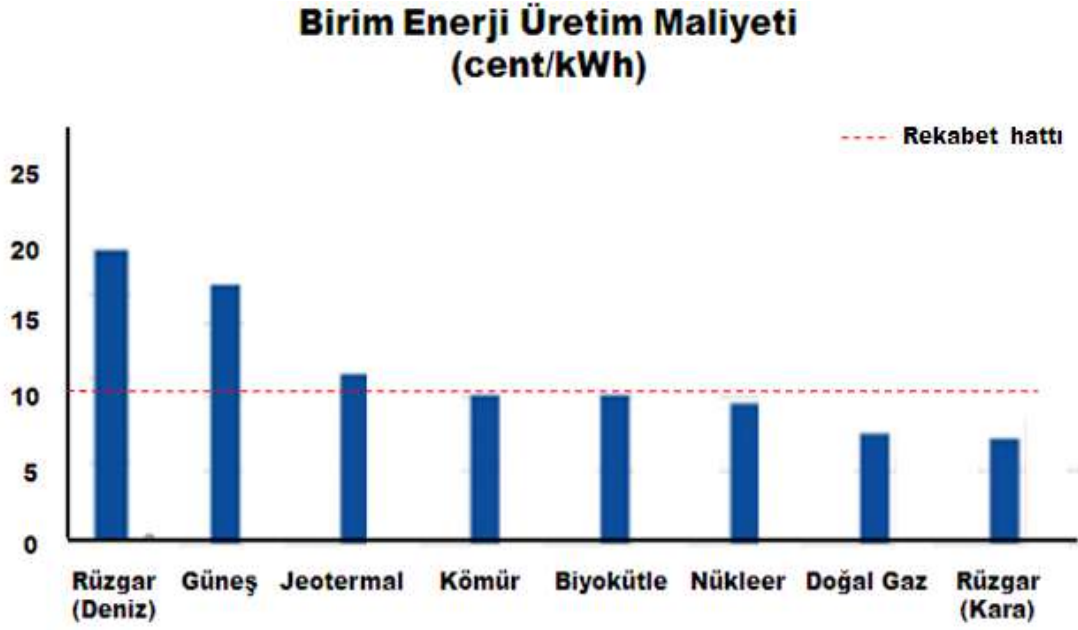
Tablo 4 CO₂ Maliyeti Açısından Enerji Santralleri

Enerji Santralleri	CO ₂ Maliyeti (USD/MW _h)
Kömür Santralleri	24
Doğal Gaz Santralleri	11
Nükleer Santraller	0
Hidroelektrik Santraller	0
Rüzgar Santraller	0
Güneş Santralleri	0
Jeotermal Santralleri	0
Biyokütle Santralleri	9

Tablo 1- Tablo 4 beraberince incelendiğinde görülmektedir ki; farklı enerji santralleri farklı maliyetle açısından ele alındığında öne çıkmakta veya geriye düşmektedir. Örneğin; yakıt maliyeti bakımından yenilenebilirler uygun görünürken genellikle işletme ve bakım maliyetinde pek de uygun olmamaktadır. CO₂ Maliyeti açısından duruma baktığımızda ise, nükleer ve yenilenebilir santraller tercih edilirlilik ifade etmektedir. Buna karşın fosil yakıtlı santraller için bu husus maliyetleri arttıran argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Yapılan ekonomik incelemeyle, farklı enerji santralleri için operatif kriterler içinde yer alan ve yatırımcılar açısından önemli olan ekonomik kriter değerlendirilmiştir. Mukayeseli değerlendirme bağlamında ele alınan ekonomik argümanlar çerçevesinde görülmektedir ki; tek bir santral tipinin her zaman en önde olamadığını, buna karşın bir konuda başta gelen bir enerji santralının bir diğer konuda sona düşebildiğini görülmektedir. Ele alınan argümanlar bağlamında, uygun olabilecek bir değerlendirme birim enerji maliyeti üzerinden değerlendirme yapılması yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, birim enerji maliyetine ilişkin çizilen bir grafik Şekil 7’de verilmektedir. Fazla olarak, ortalama değer çizgisi de “Rekabet Hattı” olarak nitelenerek çizilmiştir.

Şekil 7 Enerji Santralleri için Birim Enerji Maliyeti

Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda, enerji santrallerinin birbirine göre mukayeseli irdelemesi göstermiştir ki; santrallerin bazıları için bazı ekonomik argümanlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, her santral tipi için olumlu veya olumsuz yönde söylenebilecekler bulunmaktadır.

Öte yandan, enerji santrallerinin tercih değerlendirmesi sadece ekonomik kriter açısından yapılamaz. Özellikle, emre amadeliğin üzerinde durulması gereken operatif kriterlerdir. Emre amadeliğin niteliğiyle mevsimsel ve gün içi farklılıktan etkilenmeksizin her istenen zamanda enerji üretebilen santraller kast edilmektedir. Bu durumda, Şekil 7 deki grafik değerlendirilirse, kömür, nükleer, doğal gaz ve süreklilikle biyo atık temin edilmesi halinde biyokütle santralleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir santraller ekonomik şartı sağlayamıyor dibi görünmektedir. İşte bu nedenle de dünyanın birçok ülkesinde yenilenebilir enerji santrallerine (öz kaynak kullanıyor olması sebebiyle) teşvik uygulaması yapılmaktadır.

Sonuç olarak; farklı enerji kaynaklarını kullanan enerji santrallerinin ülkesel uyum ve uygunlukla tercihlenerek hayata geçirilmesinin, en uygun ve optimum çözümü oluşturacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca tek kriter çerçevesinde değil farklı kriterlerle birlikte değerlendirme yapmak esas olması gereken husustur.

KAYNAKLAR

- [1] A. B. Tuğrul, (2017), Paradoksal Enerji Üçlemesi (Enerji Trilemması) ve Nükleer Enerji, 23. Uluslararası Enerji ve Çevre Konferansı ICCI-2017", İstanbul, CD Proc.s: 6-10.
- [2] A.B.Tuğrul, (2014), "Energy Policy and Interactions with Politics and Economics", "International Conference on Energy Environmental Engineering – ICEEE 2014", Paris-France, Proc. pp. 801-804.
- [3] A.B. Tuğrul, (2012)"Enerji Santralleri ve Farklı Yönlerden Mukayeseli Değerlendirilmesi", 18. Uluslararası Enerji ve Çevre Konferansı ICCI-2012, İstanbul, Bildiri Kitabı s:1-4.
- [4] A. B. Tuğrul, (2011), "Nuclear Energy in the Energy Expansion of Turkey", "Journal of Energy and Power Engineering, Vol. 5, No 10, pp. 905-910.
- [5] F. Birol, Global energy markets after Paris COP-21, 2016 ,IICEC, İstanbul.
- [6] K. Kaya, E. Koç, (2015), Enerji Üretim Santralleri Maliyet Analizi, Mühendis ve Makina, cilt 56, sayı 660, s. 61-68.
- [7] Updated Capital Cost Estimates for Utility Scale Electricity Generating Plants (2013), Independent Statistics & Analysis
- [8] Evaluation of Life Cycle CO₂ Emissions of Power Generation Technologies: Update for State-of-the-art Plants , 2010.
- [9] NEI Nuclear Notes, (2010), Comparison of Energy Technologies on Economics, Jobs, Land Footprints and More.
- [10] A.B. Tuğrul, (2016), "Nükleer Enerjinin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi ve Derinliğine Güvenlik Felsefesi", Enerji ve Çevre Dünyası Dergisi, Ekim 2016, Sayı 129.

ENERJİ YÖNETİMİ VE YÖNETİŞİMİNİN ÖNEMİ

Prof.Dr. A. Beril TUĞRUL

İstanbul Teknik Üniversitesi – Enerji Enstitüsü
Ayazağa Kampüsü – 34469, Maslak -İSTANBUL

ÖZET

Bu çalışmada, öncelikle, enerji yönetimi içinde ayrı bir yeri olan “enerji tasarrufu” ele alınmakta ve enerji yönetimi ve enerji yönetişimi açısından önemi betimlenmektedir. Bu bağlamda Edward Deming yada PUKÖ Döngüsü kavramı uygulamadaki önemi vurgulanmaktadır. Yapılan incelemelerle, enerji yönetimi-yönetişimine ilişkin olarak stratejik planlama ve uygulama süreçleri ele alınarak ve hem ülke ve hem sektörel bazda etkinliği üzerinde durulmaktadır. Enerji yönetimi ve enerji yönetişiminin uyumluluğunun enerji verimliliği için ve uygun enerji yoğunluğu değerleriyle çalışmasının öne çıktığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinin sürdürülebilirlikle hayata geçirilmesinin, enerji yönetimi ve enerji yönetişimi ile ilişkisi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, arz güvenliği, Enerji Tasarrufu, Enerji yoğunluğu, Enerji yönetimi, Enerji yönetişimi

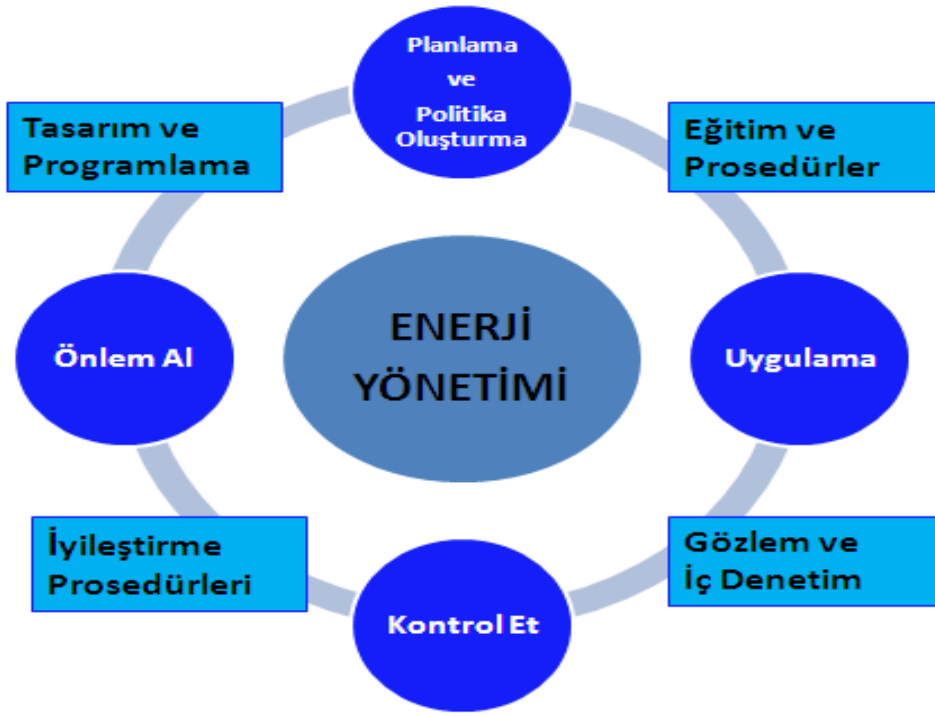
GİRİŞ

Çağımızda, ülkelerin kalkınmalarının ve gelişmelerinin sağlanması için yadsınamaz önemi olan enerji yönetimini sağlıyor olması gerekmektedir. Bir başka deyişle gelişmişliğin ve kalkınmışlığın bir indikatörü olan enerji kullanımı hassasiyetle uygulanması gereken bir enerji yönetimini gerektirmektedir. [1-4].

“Enerji Yönetimi” kavramı, üretimden özveride bulunmaksızın enerjinin uygun şekillerde kullanılmasıyla karlılığın artırılmasını ifade etmektedir [5]. Dolayısıyla, uygun enerji yönetimi hemen anlaşılacağı üzere enerji tasarrufu konusunu gündeme getirmektedir. Bilindiği üzere, “En ucuz enerji tasarruf edilen enerjidir”

Enerji yönetimi dolayısıyla da enerji tasarrufu, aslında hayli geniş kapsamlı eylemler silsilesinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, enerji yönetimi, en basit önlemlerden en kompleks ve karmaşık mühendislik çözümlerine kadar hayli geniş bir yelpazede eylem planlamalarını ve uygulamalarını gerektirmektedir. Başka bir deyişle, tasarımdan başlanarak sistem kurulumunda, işletimde ve farklı uygulamalarda enerji yönetiminin etkinliğini göstermesi elzem olmaktadır. Hemen anlaşıldığı üzere enerji yönetimi; hayli farklı ve çok yönlü bir yönetim şekli olup disiplinle çalışmayı ve hayata geçirilmeyi ifade etmektedir.

Enerji Yönetimi, PUKÖ (Planla, Uygula, Kontrol et ve Önlem Al) veya Edward Deming Döngüsü felsefesiyle geliştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Edward Deming Döngüsü veya PUKÖ döngüsü fonksiyonel ve süreklilikle uygulanacak işlem ve eylemleri içermektedir [8]. Bu bağlamda, uygulamanın merkezinde yer alan enerji yönetiminin; enerji planlaması ve uzantısında sektör, kurum ve işletme politikalarının oluşturulması ve uygun programlarla desteklenmesi gerekmektedir. Enerji yönetiminin başarısı, ilgili eğitimlerle, bilinçlendirmeyle ve prosedürlerin geliştirilmesi ile mümkündür. PUKÖ Döngüsünün planlama ve uygulama aşamalarında paydaşların bir bütün olarak konuyu sahiplenmesi ile etkin olunabilir. Kontrol aşamasında ise gözlem, ölçme ve iç denetim öne çıkmaktadır. Önlem aşamasında da uygun iyileştirme prosedürlerinin oluşturulması gerekmektedir. Şekil 1’de Enerji Yönetimi Sistemi şematik olarak görülmektedir.

Şekil 1 Enerji Yönetimi Sistemi

Enerji yönetimi için öne çıkan bir husus, enerjiyi bilinçle yönetecek kişidir. Başka bir deyişle, eğitilmiş ve bilinçli enerji yöneticisine gereksinim bulunmaktadır. Enerji yöneticisi olarak, ilgili kurum ve kuruluşlarda sertifikalı ve ilgili faaliyet ve eylemleri yönetecek kapasitede kişi kastedilmektedir.

Türkiye, bu konuya önem vermiş ve ilgili mevzuatı da geliştirmiş bulunmaktadır. Burada, 2.05.2007 tarih ve 26510 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 5627 sayılı “Enerji Verimliliği Kanunu ile 25.11.2008 tarih ve 27035 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren

“Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanımında Verimliliğin Artırılmasına Dair Yönetmelik”ten bahsetmek yerinde olacaktır. Söz konusu mevzuatlar göre ilgili kuruluşlarda enerji yöneticisi bulundurulması zorunlu hale getirilmiştir [7]

Şekil 1’de şematik olarak verilen enerji yönetim sisteminin hayata geçirilmesiyle; enerji performansının iyileştirilmesi, izleme planlarının ve enerji analizinin yapılması ve bu bağlamda enerji politikası ve ilgili hedeflere hizmet edilmesi sağlanmış olacaktır. Bu bağlamda, sürdürülebilir ve güvenli enerji temininin teknolojik gelişmelere açık olarak gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Bu şekilde, uzun erimli olarak enerji maliyetlerinin düşürülmesi, buna karşın iş performansının iyileştirilmesi ve bunların uzantısında üretkenlikle beraber rekabet edilebilirliğin iyileştirilmesine hizmet edilmiş olacaktır. Bütün unlardan ayrı olarak, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma şartlarının ulusal ve uluslar arası gereklilikler bağlamında uygunluğun sağlanması mümkün olabilecektir.

ENERJİ YÖNETİŞİMİ

Yönetişim öz bir tanımla; resmî ve özel kuruluşlarda idari, ekonomik, politik otoritenin ortak kullanımı olarak ifade edilebilir. Yönetişimde, sistem paydaşları ve ilgililerinin (hükümetlerin geliştirdiği hukuksal düzenlemelerle) yönetim sistemine dâhil olmasıdır. Dolayısıyla, yönetim monolitik bir yapı iken yönetim kapsayıcı bir yönetimi betimler. Yönetişim, çevre ve toplum menfaatleriyle beraber katılımcı yönetimi ifade etmektedir [8].

Enerji yönetişimi ile ise, enerji yönetim sisteminin, kurum çalışanları tarafından benimsenmesi, çevre ve toplum gözetilerek hayata geçirilmesi kastedilmektedir. Bu bağlamda, enerji yönetimine aktif katılımı, bireylerin çevre ve topluma karşı sorumluluklar göz önüne alınarak enerji sisteminin belirlenmesinde, uygulanmasında ve denetlenmesinde paydaş olması ifade edilmektedir. Burada, yönetişim felsefesiyle; yönetici ile birey arasında çoğunlukla hiyerarşik yapı nedeniyle ortaya çıkan kopukluğun yok edilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Böylelikle, yapıyı oluşturan bireylerin veya birimlerin enerji sistemini benimsemesinin sağlanmasında verimliliği arttıran önemli aşama kaydedilmektedir [9].

Enerji yönetişimiyle, enerji yönetimi sisteminde uzlaşılı çerçevesinde çevre ve toplum gözetilerek çağdaş enerji tasarrufu değerleri göz önüne alınarak yönlendirme sağlanarak uygulamada başarı hedeflenmektedir. Bu açıdan konu ele alındığında, yönetişimin “karşılıklı yönetim ve iletişim” öne çıkardığı söylenebilir. Enerji yönetişiminin hayata geçirilmesine ilişkin olarak öncelikle yönetimin etkin rol oynaması ve bireylere ilgili bilgileri aktarması ve bireyleri ve/veya birimleri enerji sistemi kapsamına almayı başarması gerekmektedir. Bu bağlamda, enerji yönetiminin şeffaf, dışa dönük ve bilgi aktarımını destekleyici şekilde davranması gerekmektedir.

Enerji yönetimi ve enerji yönetişimi için stratejik planlama ve uygulama süreçleri önemlidir ve hayli karmaşık bir mesaiyi gerektirmektedir. Şekil 2’de şematik olarak enerji yönetimi-yönetişimi için stratejik planlama ve uygulama süreçleri gösterilmektedir.

Şekil 4 Enerji Yönetimi-Yönetişimi İçin Stratejik Planlama ve Uygulama Süreçleri

ENERJİ VERİMLİLİĞİNİN ENERJİ YÖNETİMİ VE YÖNETİŞİMİ İÇİNDEKİ YERİ

Enerji yönetimi ve enerji yönetişiminin esas amacı; üretimde herhangi bir özveride bulunmadan enerjinin uygun şekillerde kullanılmasının paylaşım ve katılımıyla hayata geçirilmesi olduğuna göre burada, enerjinin verimli kullanımı başat erek olmaktadır. Enerji verimliliği ve dolayısıyla enerji tasarrufu, başlı başına bir enerji arz kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır [10]. Bir başka deyişle enerji verimliliği enerji yönetimi ve yönetişiminin önemli argümanını oluşturmaktadır.

Enerji verimliliği potansiyelinin, enerji yönetimi ve yönetişimi bağlamında değerlendirilmesi için;

- Konuya ilişkin teşviklerin verilmesi,
- İlgili mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanması,
- Farkındalık kampanyalarının gerçekleştirilmesi,
- Konuya ilişkin bilgilendirme ve bilinçlendirmelerin yapılması,
- Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması,
- Kurumlar arasında işbirliği yapılmasının

sağlanması gerekmektedir.

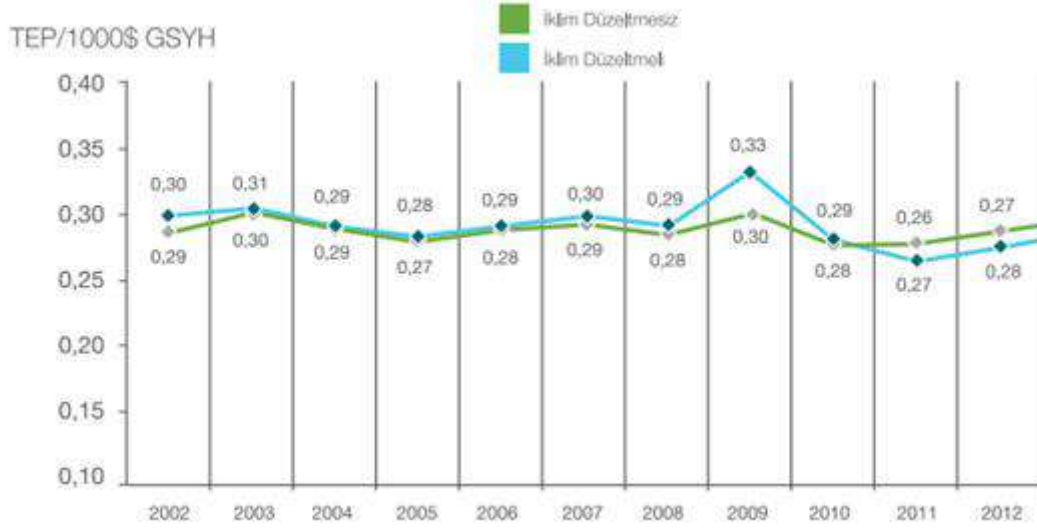
Enerji verimliliği kavramı geniş kapsamlı bir kavram olup, kullanılan cihaz ve aparatların tasarımından kullanımına kadar ve iletim kayıplarının ve bu bağlamda kayıp kaçak oranlarının düşürülmesine kadar hayli değişik konularda eylem planlarının hayata geçirilmesini ifade etmektedir. Hemen anlaşıldığı üzere, enerji verimliliği yalnız bireysel bir eylemi değil, kamu idaresini de ilgilendiren eylemleri dolayısıyla eylemler silsilesini betimlemektedir. Bir başka deyişle, bireysel, özel ve kamusal düzeyde önemi bulunmakta olup, enerji yönetimi ve enerji yönetişimi ile de yakın ilişkisi bulunmaktadır.

Günümüzde, enerji kaynaklarına ulaşım hayli sorunlar içermesi, hem elektrik ve hem de enerji kaynağı fiyatlarının yükselme eğiliminde olması, mikro ve makro ekonomiyi genellikle olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, toplumsal kaynakların sürdürülebilirlikle sağlanabilmesi enerji yönetimi ve yönetişimi kapsamında enerji verimliliğinin öne çıkartılması gerekmektedir. Dolayısıyla da, bütün sektörlerde özellikle de sanayide enerji verimliliği konusu üzerinde önemle durulması gereken husustur.

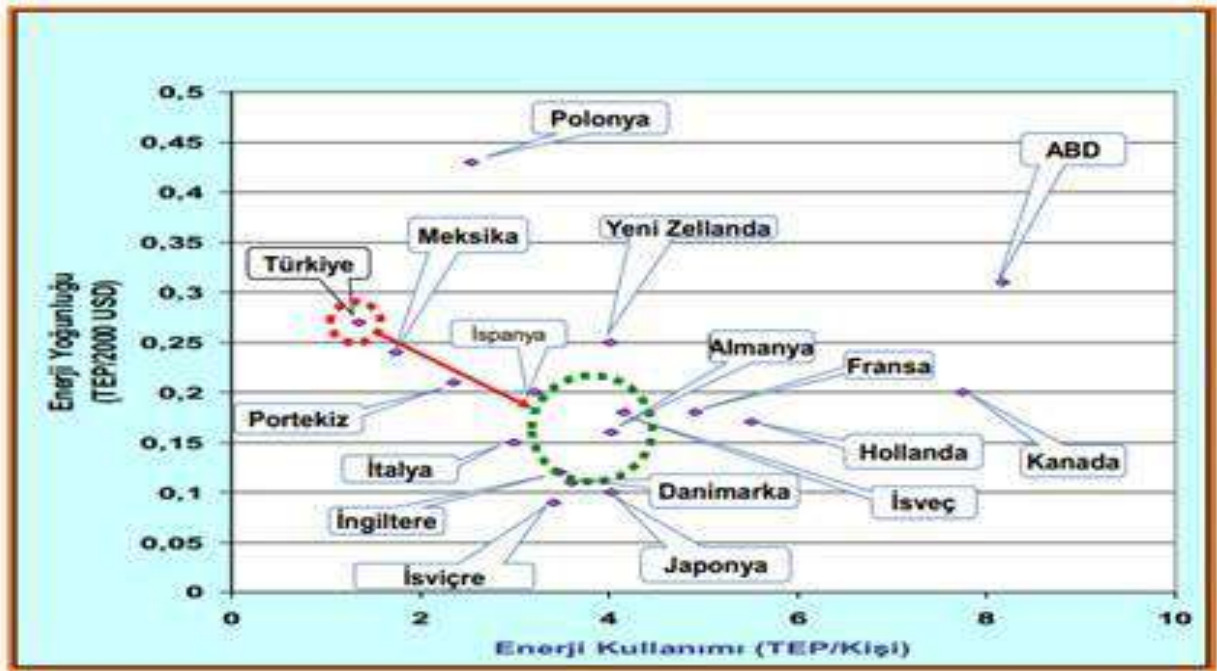
ENERJİ YOĞUNLUĞU

Enerji verimliliğinin değerlendirilmesi için önemli bir gösterge; “Enerji Yoğunluğu” olmaktadır. Burada, “Enerji Yoğunluğu” GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) başına tüketilen birincil enerji miktarı olarak tanımlanan bir kavramdır.

Bir ülkede enerji yoğunluğu ne kadar düşükse, o ülkede birim hasıla üretmek için harcanan enerji de o kadar düşük olmaktadır. Dolayısıyla harcanan enerjiye karşın yüksek üretim gerçekleştiriliyor olması, o ülkede enerjinin verimli kullanıldığının göstergesi olmaktadır. Şekil 3’de Türkiye’nin yıllara göre enerji yoğunluğu değerleri görülmektedir. Şekil 4’de de, ülkelerin enerji yoğunluğu değerleri mukayeseli olarak verilmektedir. Türkiye enerji yoğunluğunun Şekil 4’de kırmızı ile işaretli bölgeden yeşil daire ile işaretli bölgeye doğru gelişme göstermesi, enerji yönetimi ve enerji yönetişimi açısından amaçlanan hedef olmaktadır. Bu şekilde, Türkiye’de enerji kullanımında, enerji politikaları hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktır.

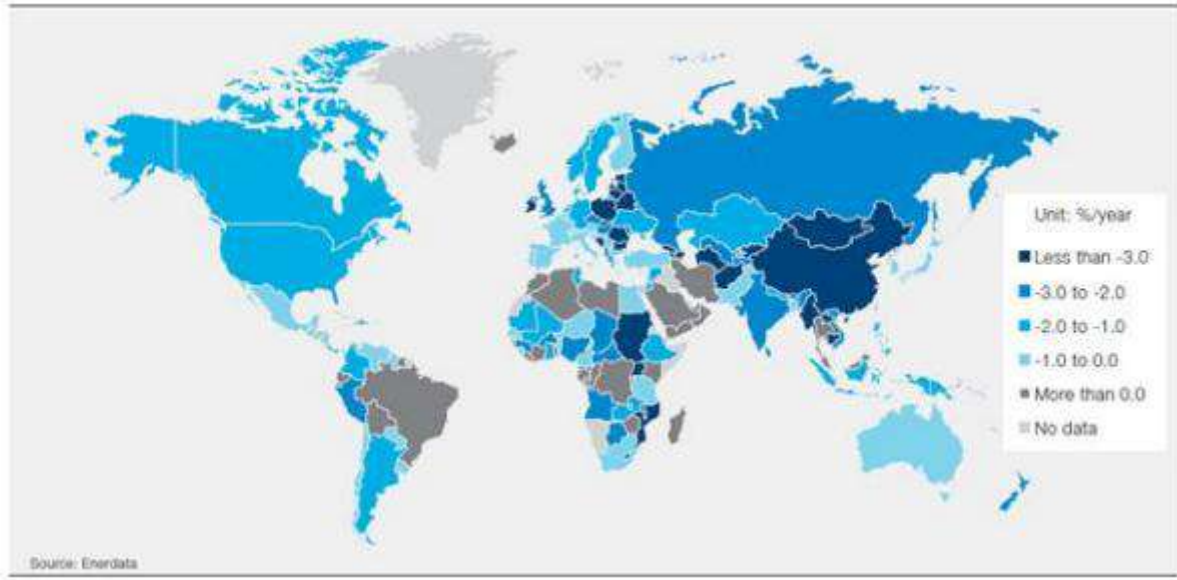

Şekil 3 Türkiye'nin Yıllara göre Enerji Yoğunluğu Değerleri [10]

Şekil 4 Ülkelerin Enerji Yoğunluğu Değerleri [7].

Bütün ülkeler enerji yoğunluğu değerlerinin düşürmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de de bu yönde çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2015-2019 Strateji Belgesinde konuya yer verilmektedir [10]. Şekil 5'de ülkelere göre enerji yoğunluğunda gerçekleşen değişimler görülmektedir.

Şekil 5 Ülkelere Göre Enerji Yoğunluğunda Gerçekleşen Değişimler (%) [11-13]

SONUÇ

Enerji yönetimi ve enerji yönetişiminin enerji politikaları içinde ayrı ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Başka bir deyişle, iyi bir enerji yönetiminin ve yönetişiminin sürdürülebilirlikle enerji arz güvenliğinin sağlanmasında vazgeçilmez bir yeri bulunmaktadır. Enerji verimliliği ve bu bağlamda enerji tasarrufu, enerji yönetimi ve yönetişimi içinde öne çıkmakta olup ulusal stratejileri etkilemektedir. Bu bağlamda, enerji arz güvenliğinde dışa bağımlılık risklerinin azaltılması, çevrenin korunması ve iklim değişikliğine karşı tedbirlerin alınmasında bu konu etkin olmaktadır. Türkiye'nin 2023 ulusal strateji hedefleri ve enerji politikaları içinde bu husus ta önemli bir bileşeni oluşturmaktadır.

Enerji yönetimi ve yönetişimiyle enerji verimliliği bağlamında uygun enerji yoğunluğu değerleriyle çalışılması, sürdürülebilirlikle ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma hedeflerinin hayata geçirilmesi anlamına gelecektir. Öz olarak ifade edilmek istenirse; enerji politikalarının ve bağlı olarak enerji programları ve enerji planlamalarının başarı ile hayata geçirilmesi enerji yönetimi ve enerji yönetişimine önem verilmesiyle mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- [1] A.B. Tuğrul, (2015), Decision Making Process in Energy Policies, YTU- PSIR Bulletin, pp.10-13.
- [2] A.B. Tuğrul, (2017), “Sanayide Enerji Yönetimi ve Yönetişimi”, Toprak İşveren Dergisi, Sayı: 113, s: 8-12.
- [3] A.B., Tuğrul, S. Çimen, (2013), “Energy Initiatives for Turkey”, "International Conference on Economics and Econometrics - ICEE 2013", 2-3 Aralık 2013, Dubai-BAE, Proc. pp. 40-44.
- [4] A.B., Tuğrul, (2014), “Energy Policy and Interactions with Politics and Economics”, "International Conference on Energy Environmental Engineering - ICEEE 2014", Paris-France, Proc. pp. 801-804.
- [5] <http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/enerji-yonetimi>
- [6] W.E. Deming, (1982), Out of the Crisis. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge
- [7] S.Onaygil, (2015), Sanayide Verimlilik, Enerji Yönetimi ve Tasarruf, 5. Ulusal Verimlilik Kongresi, Ankara.
- [8] M. Yüksel, (2000), Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine, Ankara Barosu Dergisi, No.3, pp. 145-160 .
- [9] A.B. Tuğrul, S. Cimen, “Importance of Corporate Governance for Energy in Sustainable Development and Evaluation with Quantitative SWOT Analysis” Acta Physica Polonica A Vol 130 , No 1 , pp 87-89, 2016.
- [10] ETKB, 2015-2019 Stratejik Planı, 2014. Ankara.
- [11] Çalıköğlü, Energy Efficiency Policies and Programs in Turkey
- [12] ABB, Turkey Energy Efficiency Report, Trends in Global Energy Efficiency
- [13] Türkay, M., Yılmaz, Ş. Akça, B.Ş., Türkiyenin Enerji Verimliliği Haritası ve Hedefler, Koç Üniversitesi, 2012.

KIRSAL BÖLGELERDE SAĞLIK HİZMETLERİ VE SAĞLIK EĞİTİMLERİNİN EKSİKLİĞİ SONUCU KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Yasemin AĞAOĞLU

Kavram Meslek Yüksek Okulu İstanbul
yasemin.agaoglu@kavram.edu.tr

ÖZET

İnsanların, çok farklı türdeki konutlarda, yaşamlarını toplu ya da dağınık şekilde sürdürmelerine yerleşme denir. Kır yerleşmeleri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin birlikte yapıldığı ya da ön plana çıktığı yerleşmelerdir. Kırsal yerleşmelerin bazılarında yerleşik hayat tarzı (köy gibi), bazılarında konar - göçerlik veya yaylacılık gibi yarı yerleşik tarz görülür. Kırsal kesimde yerleşmeler toplu ve dağınık olmak üzere ikiye ayrılır. Kırsal bölgelerde yaşayanların maddi olanakları beklenenden çok daha az düzeydedir ve bu durum o bölgeler için sosyo-ekonomik kalkınma için büyük bir eksikliklerdir. Bu durumun iyileştirilmesi için yapılması gereken işlemin genel olarak tarım alanında kalkınmanın sağlanmasının yeterli olması düşüncesi tek başına doğru ve yeterli değildir. Bu bölgelerde genel olarak sağlık alanında büyük bir açık vardır. Burada yaşayan kişilere sağlık ve sağlık hizmetleri konusunda yeterli hizmet ve eğitim verilmemektedir. Kişiler sağlıkları ile ilgili birçok konuda bilinçsizdir. Çünkü bu bölgeler de nüfus yoğunluğu az olduğu için sağlık hizmeti verecek sağlık ocağı, hastane, sağlık evi gibi birçok sağlık kuruluşu bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bölgelerde yaşayan kişiler karşılaştıkları sağlık sorunlarında yakın mesafede bulunan kasaba ve ya kentlere ulaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda da ulaşım güçlüğü ve çoğu zaman geç kalınma nedeniyle istenmeyen sonuçlar ile karşılaşmaktadır. Sağlık alanında verilmesi gerekli olan eğitimin bu bölgelerde verilmemesi, salgın hastalıklara, kulaktan dolma bilgilerle yapılan tedavilere ve bunların sonucunda da ölüm ile neticelenen durumlarla neden olmaktadır. Sağlık hizmetleri kapsamında olan koruyucu sağlık hizmetleri ve tedavi edici sağlık hizmetleri bu bölgelere verilmemektedir. Çoğu kırsal yerleşme alanlarında sokaklarda veya evlerin yakınında çöplükler, ahırlardan çıkarılan hayvan gübrelerinin biriktirildiği yığınlar ortalık yerlerde bulunmaktadır. Bu durumda burada salgın hastalıkların ortaya çıkması da kaçınılmaz bir son olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık-Hizmet-Eğitim-Kırsal

ABSTRACT

It is said that people reside in very different kinds of dwellings in order to maintain their lives in a collective or scattered way. Rural settlements are settlements where agriculture and livestock activities are done together or are at the forefront. In some of the rural settlements there is a resident lifestyle (like a village), some semi-resident, such as immigration or highlander.

Settlements in the countryside are divided into two as collective and scattered. The financial possibilities of those living in rural areas are much lower than expected and this is a major drawback for socio-economic development for those regions. It is not alone and inadequate that the necessary process for the improvement of this situation is sufficient in general to achieve development in the field of agriculture. In these areas, there is a big deficit in health in general. The people living here are not given adequate services and education about health and health services. People are unconscious about many aspects of their health. Because these regions have a low population density, there are not many health institutions such as health

centers, hospitals, health centers that will provide health services. For this reason, people living in these areas have to reach towns or cities that are close to their health problems. In this case, transportation difficulties and often late results in unfavorable results. The fact that the education required in the health field is not given in these regions is caused by epidemic diseases, remedial treatments and consequent deaths. Preventive health services and therapeutic health services within the scope of health services are not provided in these regions. In most rural settlements, dumps on the streets or near the houses, and lots of animal manure removed from the stables are located in some places. In this case, the emergence of epidemic diseases here is an inevitable end.

Keywords: Health, Service, Education, Rural

GİRİŞ

İnsanların, çok farklı türdeki konutlarda, yaşamlarını toplu ya da dağınık şekilde sürdürmelerine yerleşme denir. Kır yerleşmeleri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin birlikte yapıldığı ya da ön plana çıktığı yerleşmelerdir. Kırsal yerleşmelerin bazılarında yerleşik hayat tarzı (köy gibi), bazılarında konar - göçerlik veya yaylacılık gibi yarı yerleşik tarz görülür. Türkiye’de 1924 tarihli Köy Kanunu’na göre 20.000’den daha az nüfusa sahip yerleşim birimleri kırsal alan olarak tanımlanmaktadır. Genel bir tanıma ise Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Kalkınma Planını Kırsal Kalkınma Raporunda yer verilmiştir. Kırsal alan; yaşam ve ekonomik faaliyetlerin, önemli ölçüde doğal kaynakların kullanımı ve değerlendirilmesine bağlı olduğu, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme süreçlerinin yavaş ilerlediği, geleneksel değerlerin hayatın şekillenmesinde etkili olduğu, yüz yüze ilişkilerin önemini koruduğu, teknolojik gelişmelerin yaşama ve üretime yansımalarının daha uzun bir zaman aldığı, sosyoekonomik nitelikleriyle kentsel alanlar dışında kalan mekanlardır. Kısacası kırsal alanlar gerçek anlamda değişik tiplerde alanlar, ormanlar, tarımsal araziler, küçük topluluklar ve onların altyapılarını içermektedir. Kırsal alanlarda ekonomi tarıma dayalı olduğu için, yüz yüze ilişkilerin yaygın olduğu, işbölümü ve uzmanlaşmanın fazla gelişmediği ve toplu yaşam tarzının egemen olduğu gözlenmektedir. Kırsal kesimde yerleşmeler toplu ve dağınık olmak üzere ikiye ayrılır. Kırsal bölgelerde yaşayanların maddi olanakları beklenenden çok daha az düzeydedir ve bu durum o bölgeler için sosyo-ekonomik kalkınma için büyük bir eksikliklerdir. Bu nedenle bu bölgelerde yaşayan kişiler karşılaştıkları sağlık sorunlarında yakın mesafede bulunan kasaba ve ya kentlere ulaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda da ulaşım güclüğü ve çoğu zaman geç kalınma nedeniyle istenmeyen sonuçlar ile karşılaşmaktadır. Sağlık alanında verilmesi gerekli olan eğitimin bu bölgelerde verilmemesi, salgın hastalıklara, kulaktan dolma bilgilerle yapılan tedavilere ve bunların sonucunda da ölüm ile neticelenen durumlarla neden olmaktadır. Sağlık hizmetleri kapsamında olan koruyucu sağlık hizmetleri ve tedavi edici sağlık hizmetleri bu bölgelere yeterli miktarda verilmemektedir. Bu bölgelerde genel olarak sağlık alanında büyük bir açık vardır. Burada yaşayan kişilere sağlık ve sağlık hizmetleri konusunda yeterli hizmet ve eğitim verilmemektedir. Kişiler sağlıkları ile ilgili birçok konuda bilinçsizdir. Çünkü bu bölgeler de nüfus yoğunluğu az olduğu için sağlık hizmeti verecek sağlık ocağı, hastane, sağlık evi gibi birçok sağlık kuruluşu bulunmamaktadır. Bu çalışmamızda, kırsal kesimlerde verilen sağlık hizmetlerinin ve sağlık eğitimlerinin sonucunda açığa çıkan ve çıkabilecek olan sorunları inceleyeceğiz.

SAĞLIK

Geçmiş dönemde ve geleneksel anlayışta sağlık kavramı, yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı şeklinde algılanmış ve tanımlanmıştır. Hastalık kavramını ön plana çıkarmış, kişilerin/toplumların sağlığı bu kavrama bağlı olarak değerlendirilmiş ve belirli semptomları

ya da sakatlığı olmayan herkes sağlıklı olarak kabul edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yapılan tanıma göre sağlık "yalnızca hastalık veya sakatlık durumunun olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali"dir. Dünya Sağlık Örgütü, yüksek erişilebilir sağlık standardını temel insan hakkı olarak görme fikrini paylaşmaktadır; bu nedenle her ülke, özellikle cinsiyet, ırk, etnik ve gelirle ilgili sağlık ihtiyaçlarına yönelik eşitlik temeline bağlı olarak geliştirilmiş sağlık hedefine ulaşmak için kendi sağlık sistemlerinin performansını geliştirmeye çalışmalıdır.

SAĞLIK HİZMETLERİ

Sağlık hizmetleri de; bireyin sağlığının korunmasına, hastalıkların tedavisine, azalan fiziksel ve ruhsal becerilerinin rehabilitasyonuna yönelik olarak yapılan çalışmaların tümünü ifade etmekte ve toplumun sağlık statüsü üzerinde önemli bir etkisi bulunan hizmetlerdir. Çevre (biyolojik çevre, fiziksel çevre, sosyal çevre), davranış, kalıtım ve sağlık bakım hizmetleri sağlığın belirleyici unsurları olarak kabul edilmektedir. Bu unsurların içerisinde sağlık hizmetleri ise; "Sağlığı korumak ve geliştirmek; hastalıkların oluşumunu önlemek; hastalananlara olanakların elverdiği en erken dönemde tanı koyarak tedavi etmek; sakatlıkları önlemek; sakatlananlara tıbbi ve sosyal esenlendirici hizmet sunmak ve insanların nitelikli, mutlu ve uzun bir yaşam sürmesini sağlamak için sunulan hizmetlerin tümüdür." şeklinde tanımlanmaktadır. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ise sağlık hizmetlerini; "İnsan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedeni ve ruhi kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (rehabilitasyon) için yapılan tıbbi faaliyetler" şeklinde tanımlamaktadır. Sağlık hizmetleri; Sağlığın korunması ve geliştirilmesi, Ana-çocuk sağlığı, Aile planlaması, Çevre sağlığı hizmetleri, Sağlıkla ilgili yaşam kalitesinin yükseltilmesi gibi verilen hizmetleri kapsamaktadır.

Sağlık hizmetinin temel amacı; toplumun sağlık statüsünün yükseltilmesi ve sağlıklılık halinin devamının sağlanması için çaba sarf edilmesi, bireylerin hastalıklardan korunması, hastalananların uygun yöntemler ile tedavi edilmesi ve kimseye bağımlı olmadan kendi kendine yetecek şekilde yaşamalarının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir. Bu amaca yönelik olarak, sağlık hizmeti veren kurum ve kuruluşlar sağlık hizmetleri ile ilgili olarak belirlenmiş hedefleri sunmak ile yükümlüdür.

Bu hedefler;

- Mevcut sağlık sorunlarının çözülüp, kontrol altına alınması için halk eğitimi uygulamalarının yapılması,
- Uygun beslenme şartlarının oluşturulması,
- Yeterli ve temiz içme suyu sağlanması,
- Ana sağlığı ve aile planlamasına yönelik hizmetlerin geliştirilmesi,
- Çocuk sağlığı hizmetlerinin iyileştirilmesi,
- Bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklamanın yapılması,
- Çevre şartlarının iyileştirilmesi,
- Gereksinim duyulan ilaçların temini,
- Sağlık yönetimin geliştirilmesi,
- Sık görülen hastalıklar ve yaralanmalarla ilişki tedavilerinin geliştirilmesi şeklinde sıralanabilmektedir.

SAĞLIK EĞİTİMLERİ

Sağlık eğitimi uygulamaları, sağlık davranışlarının kazandırılmasında hazırlayıcı, olanak sağlayıcı ve güçlendirici etmenleri içerir. Sağlık davranışlarını etkileyen ve eğitim ile değiştirilebilen hazırlayıcı etmenler bilgi, tutum ve davranışlardır. Bu nedenle sağlık eğitimi önemlidir. Sağlık eğitimi bireyin, grupların, toplumun davranışlarını istendik yönde ve kasıtlı

olarak değiştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle kırsal yerleşim alanlarında yaşayan bireylerin sağlığı konusunda kırsal yerleşim alanlarında yaşayan bireyleri bilinçlendirmek amacıyla yazılı basın, radyo ve yerel televizyonlardan yararlanarak eğitim çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Toplum içerisinde eğitim verilirken öncelikli olarak kadınlar ve yetişkinler dikkate alınmalıdır. Çünkü eğitim aşan kadınlar üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda, bu bireylerin daha erken evlendikleri, kendi sağlıklarının yanı sıra hane sağlığı ve bebek sağlığı ile ilgili olarak daha dikkatli ve bilinçli oldukları gözlenmiştir. Bu bireyler aile planlamasının herhangi bir uygulamasını kullanarak daha küçük ailelere sahip olmakta ve sağlık hizmetlerinin kullanımı konusunda da daha verimli oldukları gözlenmektedir. Bu durum doğrultusunda geliştirilen eğitim programı ile özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınlar halk sağlığı konularında bilgilendirme, ve bu bölgelerde daha sağlıklı koşulların oluşturulması için adım atılması hedeflenmiştir.

Yetişkin eğitimi faaliyetleri düzenlenirken çok önemli olan bir nokta; bireylerde öğrenme isteğinin oluşturulması, toplumun tüm kesimlerine ulaşacak imkânların sağlanması ve her kesimdeki insana hizmet verebilmesidir. Geliştirilecek bir programın kime hizmet götürmek üzere hazırlandığı önemlidir. Program ya bireyin, ya bir kurumun ya da bir topluluğun gereksinimlerini karşılamak ve sorunlarını gidermek için geliştirilir.

- Yetişkinin gereksinimine göre düzenlenen eğitim programlarının uluslararası sınıflandırması şu şekilde düzenlenmiştir;
- Tamamlayıcı eğitim: Okuma-yazma öğretimi, temel eğitim, orta ve yüksek öğretimi tamamlama etkinlikleri.
- Mesleki ve teknik yeterlilik için eğitim: Yetişkini işine hazırlayan ya da mesleği başında, mesleğindeki yeni gelişmeler hakkında bilgi ve beceri kazandırmaya yönelik eğitim etkinlikleri.
- Daha iyi sağlık, refah ve aile yaşamı için eğitim: Sağlık, aile, çocuk sahibi olma ve çocuk yetiştirme, kişisel bakım gibi konuları kapsayan eğitim etkinlikleri.
- Yurttaşlık eğitimi, siyasal ve toplumsal yeterlilik için eğitim: Yurttaşlık bilgisi, oy verme, siyasal eğitim, toplum gelişmesi, kamu işleri, hak-görev-sorumluluk gibi konuları içeren eğitim etkinlikleri.
- Özdoyum için eğitim: Kısa ve uzun süreli her türlü liberal eğitim programları, müzik, sanat, dans, tiyatro, el sanatları eğitimi etkinlikleri.

Gençlerin eğitimi konusu ile ilgili olarak ise; Ersin'in (2008) çalışmasında da gençlerin üreme sağlığı bilgi ve davranışları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları saptanmıştır. Üreme sağlığı eğitimi kullanılarak yapılan müdahale sonucunda gençlerin toplam bilgi düzeylerinde bir artış gözlenmiş ve üreme sağlıkları ile ilgili konularda da olumlu yönde davranış değişikliği meydana gelmiştir. kırsal alanda adölesan ve gençlerin üreme sağlığı konusunda bilgi düzeyini saptamaya yönelik çalışmasında eğitim öncesine göre eğitim sonrasında toplam üreme sağlığı bilgi puanında benzer olarak artış saptanmıştır.

Bu çalışmaların ışığında görüyoruz ki, sağlık eğitimlerinin verilmesi için hedef alınacak kitle kadınlar ve gençler olmalıdır. Ancak bu gerçekleşmiş olsa bile özellikle kırsal bölgelerde ki aile yapısının

ata erkil bir yapı olduğu düşünüldüğünde eğitim almış bile olsa kadınların bu bilgileri ailelerine öğretme ve başarı sağlama yüzdesi düşük olacaktır. Bunun yanı sıra bu bölgede ki kadınların ev işleri ve tarla işlerinde çalışma oranları ve iş güçleri yüksek olduğu için kendi sağlıklarına bile zaman ayırmakta zorlandıkları hatta çoğu zaman hastalıklarının farkına varmadıkları bile gözlenmektedir. Bu bölgelerde yaşayan kadınlar başta olmak üzere tüm hane halkı düzensiz beslenmekte ve çoğunlukla bebeklerin nasıl besleneceği ya da onlara nasıl bakılacağı konusunda bile yetersiz kaldığı tespit edilebilmektedir. Çünkü çoğunlukla karbonhidrat ağırlıklı beslenilmekte ve ya tek yönlü beslenme şekilleri tercih edilmektedir. Çok daha yoksul hanelerde yemek yapma durumları olmadığı için çevreden ne getirilirse ona

boyun eğmek ve onu yemek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda da dengeli ve sağlıklı beslenme koşullarının bu bölgelerde olmadığı açıkça söylenebilmektedir. Bu beslenme bozukluğu sayesinde hem çocuklarda sonucu ölüme kadar gidebilen istenmeyen hastalıkların ortaya çıkmasına hem de yine kadınlarda menapoz döneminde çok zorluk çekmeleri ve kemik erimesi, kas güçsüzlüğü gibi durumlara yol açmaktadır. Bu bölgelerde beslenme bozukluğu ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan biri olan Değirmenci'nin (2000) 25-64 yaş grubu kadınlarla yaptığı bir çalışmada, kadınların karbonhidrat ağırlıklı beslendiği, %98,0'nun hayat boyu herhangi bir sporla uğraşmadığı, yalnızca %14,2'sinin şişmanlık tanımlamasını doğru olarak yaptığı saptanmıştır. Beslenme ile ilgili bir diğer çalışmada ise kadınların %86,7'sinin beslenme bilgisinin yetersiz olduğu bulunmuştur (Malatyahoğlu, 1991).

Yine günümüzde bölge ayrımı yapılmaksızın görülen en sık şikayetlerden biri de kadın hastalıklarıdır. Genital enfeksiyonlar kadınlarda sık görülen jinekolojik problemlerden biridir. Genital enfeksiyonlardan korunmak için genital hijyenin sağlanması en önemli basamaktır. Yağmur (2007), çalışmasında kadınların %26,2'sinin genito üriner temizliğini yanlış şekilde arkadan öne yaptığını belirtmiştir. Ege ve Eryılmaz'ın (2006) çalışmalarında da, kadınlara verilen planlı genital hijyen davranışları eğitiminin genital hijyen davranışlarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Bu çalışmalardan da anlaşıldığı gibi kentsel bölge y ada kırsal bölge diye ayırmaksızın bu sorunlarla karşılaşılmaktadır. Ancak kırsal bölgelerde yine de bu oran daha yüksektir. Kadınlar kişisel hijyen temizliği ile ilgili olarak bilinçsiz olduklarından ve bununla ilgili herhangi bir eğitim almadıklarından dolayı bu enfeksiyonlara daha sık yakalanmaktadırlar. Bu durumun üzerine bir de uygun olmayan koşullarda yapılan doğumlar sonucunda da enfeksiyon kapan anne ve bebekler bu bölgelerde ölüm oranlarını hızla artırmaktadır.

Kırsal alanda sağlık hizmetleri çok düşük seviyelerdedir. Bu ele aldığımızda kırsal yerleşme alanlarımızın nüfusları az olan yerleşim yerleri olduğu için kırsal yerleşme alanlarının pek çoğunda hastane, sağlık ocağı, sağlık evi veya herhangi bir sağlık kuruluşu hizmetleri maalesef bulunmamaktadır. Bu bakımdan ihtiyaç duyulduğu zamanlarda doktor, hemşire, sağlık memuru veya ebe gibi herhangi sağlık personellerinden istifade etmeleri mümkün kılınmamaktadır. Bu gereksinimlerin karşılanabilmesi için en yakındaki kasabaya veya kente gitmeleri gerekmektedir. Bu durum hemen müdahale edilmesi gereken hastalıklar için olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Özellikle anne ve de çocukların, doğum anında veya doğum sonrasında doktor, hemşire, ebe ya da herhangi bir sağlık personeli kontrolünde olamamaları can kayıplarına dahi neden olabilmektedir.

En yakındaki sağlık kuruluşuna gitmek için bile belirli bir mesafe yol alınması gerekmektedir. Burada harcanan zaman acil müdahale gerektiren rahatsızlıklarda can kaybı ile sonuçlanması muhtemel ihtimaldir. Ayrıca kente veyahut kasabaya gitmek için yakın bir mesafede de olunmuş olsa da kalkınmanın çok düşük olduğu bu kırsal yerleşim alanlarında araç bulmak da şahsi araç sahibi olmak da kolay bir durum değildir. Yüksek model dahi olmasa bile ayağını yerden kesmek tabiriyle sahip olunabilecek araçlar kırsal yerleşim bölgelerinde yaşayan vatandaşlar için büyük bir mebladır.

Kırsal yerleşim bölgelerinde gerekli önlemler alınmadığı takdirde sıtma verem ve çocuk felci gibi hastalıklar da sıkça görülmektedir. Kırsal yerleşmelerin olduğu alanların çevre temizliğine de pek önem verildiğini söylememiz mümkün görülmemektedir. Çoğu kırsal yerleşme alanlarında sokaklarda veya meskenlerin yakınlarında çöplükler, ahırlardan çıkarılan hayvan gübrelerinin biriktirildiği yığınlar hemen her tarafta göze çarpmaktadır. Bazı kırsal yerleşim alanlarında hamamlar vs. bulunmamaktadır. Hemen her hanede yıkanma yerleri ve helalar bulunmaktadır. Mesken içi temizliğe de özen gösterilmektedir. Bunlar da hijyenik ve sağlıklı ortam için gereklidir. Aksi takdirde kırsal yerleşim alanlarında çeşitli salgın hastalıklar göze çarpmaktadır.

Kırsal yerleşim alanlarında kronik hastalıklara sahip bireyler de bulunmaktadır. Fakat çoğu kırsal yerleşim alanlarında hayat sürdüren bireyler bu hastalıklarının farkında dahi olmayabilirler. Hatta teşhisi konulmuş hastalar tedavilerine doğru düzgün devam edemeyip kontrol altında tutulamamaktadır. Hipertansiyon, diyabet, kalp ve damar hastalıkları, kanser gibi kronik hastalıklar en çok görülen, en çok sakat bırakan ve en çok can kaybına yol açan rahatsızlıklardır. Kronik hastalıkların tedavileri daha çok ilerlemeyi önlemeye yönelik veya komplikasyonların oluşmaması üzerinedir. Birçok kronik hastalıkta iyileşme mümkün olmamaktadır. Bu yüzden kronik hastalıklarda koruyucu önlemler ilk sırayı almaktadır. Bu nedenle risk faktörlerini belirlemeye yönelik analitik araştırmaların planlanması, yürütülmesi ve geliştirilecek müdahale programlarında bu araştırmaların sonuçlarından yararlanılması önemlidir. Araştırmanın yürütüldüğü kırsal yerleşim alanlarında yaşlı ve riskli nüfusa yönelik taramaların düzenli olarak yapılması ve gereken önlemlerin alınması kronik hastalık yükünü azaltmakta izlenebilecek ilk yol olmalıdır. Fakat kırsal yerleşim bölgelerinde maalesef sağlık hizmetleri bu anlamda yetersiz kalmaktadır.

Kırsal yerleşim alanlarında teknolojik imkanların ulaşamadığı ve sağlık hizmetlerinin götürülemediği bölgelerde geçmiş zamanlardan günümüze kadar o bölgelerde yaşayan insanlar kendi çabalarıyla tedaviler geliştirmeye çalışmışlardır. Kırsal yerleşim alanlarında yaşam sürdüren halk, hastalandıklarında resmi veya özel sağlık personeline veya örgütüne çeşitli yetersizliklerden dolayı başvuramadığından birtakım hastalıkları kendi imkanlarıyla yaptıkları ilaçları veya kendi geleneksel yöntem ve inançlarına göre tedavi etme yollarına gitmişlerdir.

Şifalı otlar, hayvanlar, madenler, sular, bunların birkaçının birleşimi, kutsal yerleri ve kimseleri ziyaret, ilaç yerine geçerek hastaya tedavi uygulanır. Kırık çıkıkçılar, tecrübe sahibi kimseler, berber ve nalbantlar, hacılar, hocalar şeyhler tedaviyi gerçekleştirmede rol oynayan kimselerdir. Ayrıca kum, ılıca, kaplıcalardan da faydalanırlar. Kırsal yerleşim alanlarında geliştirilen bu tedavi yöntemleri ve malzemeleri bilimsel açılarından bir kısmı olumlu yönde karşılanırken bir kısmı da olumsuz yönde karşılanmaktadır. Şifalı otlar, hayvan ve madenlerden yapılan ilaçları ve tedavi biçimlerini, şifalı suları, olumlu kırsal yerleşim alanlarındaki halk sağlığı tedbirleri olarak sayabiliriz. Bunlara halk arasında 'kocakarı' ilaçları da denilmektedir. Kırık çıkıkçılar da çoğunlukla gerekli kişiler durumundadırlar. Olumsuz olarak nitelendirilen kırsal yerleşim alanlarındaki halk sağlığı folklorunu maddi ve manevi olarak inceleyebiliriz. Maddi olanlar kırsal yerleşim bölgelerinde yaşayan kimselerin kendisinin yapmış olduğu tıbbi aykırı ilaçlardır. Manevi olan kırsal yerleşim bölgelerindeki tedavi yöntemleri ise ruhsal sinirsel hastalıklar için girilen geleneksel eylemlerdir. Hasta okumak, tütsülemek, okumuş su içirmek, muska yazdırmak vs gibi eylemlerdir. Bununla beraber kırsal yerleşim bölgelerinde yaşayan insanlar artık maddi denebilecek hastalıklarda doktora, hastaneye koşmaktadır. Fakat manevi denilen ruhsal ve sinirsel hastalıklarda hala geleneksel tedavi yöntemleri devam etmektedir. Bu alanda doktora, hastaneye koşma eylemi henüz gerçekleşmemektedir. Maddi hastalıklar diye sınıflandırılan hastalıklarda kırsal yerleşim alanlarında yaşayan halkın doktora, hastaneye koşmasıyla sorun halledilmiş olmuyor. Asıl sorun kırsal yerleşim bölgelerinde doktor, hastane olanaklarının azlığı, kırsal yerleşim bölgelerine ulaşamamış olması, kırsal yerleşim bölgelerinde yaşayan bireylerin ilaç alacak maddi olanaklarının yetersizliğidir. Çözüm yolu olarak tıbbın sosyalleştirilmesine önem verilmesi, fazla sayıda doktor ve yardımcı sağlık personel yetiştirilmesi ve hastane yatırımlarının hızlandırılması ilk akla gelen tedbirlerdir. Sağlık sorunu ile yakından ilgili olarak beslenme, giyinme, barınma, temizlik, çocuk bakımı gibi daha birçok alanda sorunlar vardır. Bunlara da kırsal yerleşim alanlarında yaşayan bireylerin ekonomik bakımdan yetersizliği ve bazı olumsuz gelenekleri sebep olmaktadır. Örneğin; kırsal yerleşim alanlarında yaşayan bireyler yeterli su bulamadıkları için hamam vs. bulunmadığından yeterli hijyeni elde edemiyorlar ve yakacaklarını bulmakta zorlanan kırsal

yerleşim bölgeleri de bulunmaktadır. Tabii bu durumlar da sağlık sorunlarını beraberinde getirmektedir.

Köy sağlık ocağı orada yaşayan insanlar için öneminden dolayı sürekli kontrol edilmeli, eksiklikleri giderilmeli ve varsa sorunları çözümlenmelidir. Sağlık hizmeti; konumu, maddi durumu ne olursa olsun ülkede yaşayan herkesin erişebilmesi gereken çok önemli bir hizmettir ve kırsal yerleşim bölgelerinde yaşayan insanların da bu hizmetten yararlanması gerekmektedir.

Kırsal kesimde ki hizmetin kalitesini artırmak, bu yerleşim yerlerindeki ilçe hastanelerinin de faaliyetlerinin düzenlenmesini gerektirir. Personel dağıtım cetveline göre ilçe hastanelerinde genel cerrahi

uzmanı, dahiliye uzmanı, çocuk sağlığı ve hastalıkları uzmanı, kadın hastalıkları ve doğum uzmanı kadrosu bulunmaktadır. Ancak bazı ilçe hastanelerinde bu dört ana branş uzmanının hiçbiri bulunmamaktadır. Kırsal kesimde yaşayan nüfus 20.838.397 olarak ele alındığında, standart sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi için kabul edilen hekim başına 3000 nüfus hesaplamasına göre; hekim, ebe / hemşire ve sağlık memuru sınıflarından her biri için 6946 sağlık personeli ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Türkiye genelinde GSH verilmesinde önemli bir eleman olan şoför durumu analiz edildiğinde, 1401 mevcuda karşılık, öngörülen gezici sağlık hizmetleri için görevlendirilmesi gereken şoför sayısı, 1607'dir. Bu hizmetlerin dışında diğer rutin hizmetlerin yürütülebilmesi için de ayrıca 1268 şoföre ihtiyaç duyulacaktır.

Dünya Sağlık Örgütü, sağlık çalışanlarında ki eksikliklerden büyük oran da etkilenmiş 57 ülke belirlemiştir. Sağlık sistemlerinin, özellikle kırsal bölgelere personel çekme ve elinde tutmada yaşadığı

zorlukların bir çok nedeni vardır. Bu nedenlerden bazıları küresel, bazıları da yereldir.

İnsanları ayrılma ya iten "itici" faktörlerin (kötü çalışma koşulları, güvenlikle ilgili endişeler, yetersiz eğitim, yetersiz kariyer geliştirme fırsatları, insan kaynaklarının yönetiminin yetersiz olması ve çatışmalar) yanı sıra, sağlık çalışanlarını diğer ülkelerde ki kuruluşlarda daha iyi koşullarda çalışmaya çeken, bazı çekici faktörler vardır. Parasal ve parasal olmayan teşvikler ile motivasyonu sağlamanın, öngörülen modellerde kırsal bölgelerde ki sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli olduğu da ortadadır. Değişik faktörler etkili olmakla birlikte sağlık hizmeti sunumunda mevcut problemlerin başlıca sebepleri, sağlık personeli dağılımında ki dengesizlik ve çalışan sağlık personelinin motivasyon eksikliğidir. Çalışanların motivasyonunu artırmak amacıyla, hekimin çalışacağı yerin bütün özellikleri göz önün de bulundurulurken özendirici yollara başvurulabilir. Personel dağılımının da coğrafya ya özel bir düzenleme yapılması eşitsizlikleri azaltacak başlıca yaklaşımlardandır.

KIRSAL BÖLGELERDE SAĞLIK HİZMETLERİ İLE İLGİLİ SORUNLAR

1- Örgütlenme ile ilgili:

- Birbirinin alternatif olması gereken "dikey" ve "yatay" örgütlenme modelleri (geniş bölgede tek yönlü hizmet / Dar bölgede çok yönlü hizmet) bir arada işletilmeye çalışılmaktadır. (AÇS merkezleri ve sağlık ocakları gibi)
- Ülkedeki 36.000 köyün 11.000 tanesinde sağlık evi, 2000 kadarında sağlık ocağı kurulmuştur. Köylerin çoğunda (24.000) hiç bir sağlık kuruluşu ve elemanı bulunmamaktadır. Dolayısı ile, sağlık örgütlenmesinin kırsal kesimi tam olarak kapsamamaktadır.
- Birinci basamak hizmetleri için (sağlık ocağı) bir kent tipi modeli uygun biçimde kurulamamıştır.
- SSK'nın birinci basamak hizmeti sunan dispanserlerinin sayısı çok yetersizdir. Kişiler her türlü yakınmalarında SSK hastanelerine başvurmak zorunda kalmaktadırlar.

2. Yönetim / İşletme ile ilgili

- Yöresel farklılıklar genellikle dikkate alınmaksızın ülkenin her yanında standart

hizmet verilmeye çalışılmaktadır.

- Uygun olmayan yerlere sağlık evi, sağlık ocağı ve hastaneler kurulmuştur. Bu kuruluşlar ya boş durmakta ya da verimsiz çalışmaktadır.
- Mevzuatı olmasına karşın, halkın sağlık hizmetlerine katılımı sağlanamamıştır.

3. İnsan kaynakları ile ilgili

- Personel dağılımı dengesizdir.
- İhtiyaç duyulan hekim ve diğer sağlık personeli için gerçekçi bir planlama yapılmamıştır. (Hem sayısal, hem de nitelik planlaması)
- Hemşire ve ebe sayısı yetersizdir.
- Kırsal kesimde yetersiz personel olmasına karşılık, kent merkezlerinde gereğinden fazla personel (özellikle hekim) mevcuttur. Bu atıl kapasiteden yeterince yararlanılamamaktadır.

4. Finansman ile ilgili

- Sağlık güvencesi olmayan vatandaşlar mevcuttur.
- Sağlık için ayrılan kamu kaynakları yetersizdir.
- Kaynakların çoğu tedavi hizmetlerine harcanmaktadır. Bu nedenle koyucu tedavi hizmetleri açıkta kalmaktadır. yürütülmemiştir.

5. Enformasyon ve değerlendirme ile ilgili

- Nüfusa göre örgütlenmiş olmasına karşın, sağlık ocaklarında nüfus kayıtları yetersizdir.
- Periferden merkeze bilgi akışı düzgün ve yeterli olarak sağlanamamaktadır.
- Hasta kayıtları yetersizdir. Hastalık kodlamaları yapılamamaktadır, morbidite, mortalite istatistikleri tam ve doğru olarak hesaplanamamaktadır.
- Bildirimi zorunlu hastalıkların bildirimleri yetersizdir.
- Elektronik ortamda kayıt tutabilen sağlık kuruluşlarının sayısı çok azdır.
- Sağlık kuruluşları performans değerlendirmesi yapılmamaktadır.

6. Sağlık sorunları ile ilgili

- Bulaşıcı hastalıklar hala yaygındır.
- Tüberküloz sorunu giderek büyümektedir.
- Beslenme yetersizliği, özellikle çocuklarda ve gebelerde önemli boyuttadır.
- Tütün tüketimi fazladır; Küçük yaşlarda sigaraya başlama eğilimi artmaktadır.
- Uyuşturucu kullanımı giderek artmaktadır.
- Spor alışkanlığı yetersizdir.
- Bağışıklık oranları düşüktür (yüzde 70 – 80 dolaylarında)
- Özellikle Doğu Anadolu'da aşırı doğurganlık kadınların ve çocukların sağlığını olumsuz etkilemektedir.

7. Hizmet sunumu ile ilgili

- Birinci basamak sağlık hizmetleri (sağlık ocakları) verimsiz çalışmaktadır.
- Sağlık ocaklarında pratisyen hekimler istihdam edilmektedir. Uzman hekimi tercih eden kişiler için sağlık ocakları çekici değildir.
- Birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşları arasındaki ilişkiler kopuktur.
- Birinci basamakta bakılabilecek hastalar, hastanelere doğrudan başvurabilmektedirler. Bu nedenle, hastanelere kapasitelerinin üzerinde hasta başvurmakta, uzman hekimler pratisyen hekim gibi çalışmak zorundadır. Hasta muayene süreleri kısa, tanıya yanılma olasılığı yüksektir.
- Yurdun çoğu yerinde bazı tıbbi işlemler yapılamadığı için, üç büyük kentteki sağlık kuruluşlarına hasta akımı olmaktadır.
- İl merkezlerinde 112 acil hizmetleri kurulmuş olmakla birlikte, acil hasta taşımacılığı henüz tüm yurda yayılmamıştır.

- Hemşire yetersizliği nedeniyle, hastanelerde hasta bakımının niteliği düşüktür
- Yeterli ebe olmaması nedeniyle doğumların bir kısmı kendi kendine olmaktadır.
- Kırsal kesimin önemli bir bölümünde enjeksiyon vb. basit ve rutin işlemleri yapabilecek bir sağlık personeli bulunmamaktadır
- Halk sağlığı laboratuvarlarına gıda maddesi, su vb. materyal akımı yetersizdir. Bu nedenle laboratuvarlar kapasitelerinin altında hizmet vermektedir.
- Gıda kontrolü konusunda Sağlık Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve belediyeler arasında yetki çakışmaları vardır. Hizmet karmaşık olarak örgütlenmiştir.
- Polis benzeri kamu görevlileri ilk yardım konularında eğitimleri ve bilgisi yetersizdir.
- Aşırı doğurganlığın önlenmesi konusunda önemli derecede bilgi ve hizmet açığı mevcuttur.
- Gıda kontrolü konusunda Sağlık Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve belediyeler arasında yetki çakışmaları vardır. Hizmet karmaşık olarak örgütlenmiştir. Bunların yanı sıra çevreye yönelik olarak verilmesi gereken sağlık hizmetleri de bu karmaşık örgütlenme nedeni ile aksamaktadır. Su analizleri ve çevre temizliği konusunda büyük eksiklikler vardır. Özellikle çocukların oyun alanları dikkate alındığında çevre temizliği ile ilgili eksiklikler giderilemediğinden oyun oynamaları için hiç uygun bir ortam bulunmamaktadır.

SAĞLIK HİZMETLERİNİN HEDEFLERİNİN KIRSAL BÖLGELERDE YETERLİ UYGULANMAMASINA DAİR BAZI ÖRNEKLER

1-Yeterli ve temiz içme suyu sağlanması,

ÖRN: Kars'a bağlı Bacalı Köyü'ne temiz su ulaşmadığı için, insanlar kirli dereден su taşımak zorunda kalıyor.

Van'ın Erciş ilçesinde köylü kadınlar, çamaşırları köy çeşmesinden akan suyla yıkıyor Muş'un Varto İlçesinde Yaşanan Su Sıkıntısı Nedeniyle Köylü Kadınlar, Çamaşır ve Bulaşıklarını Dere Kenarında Yıkamak Zorunda Kalıyor.

Bu durumda bu bölgede yaşayan halkın sağlıklı hijyen koşullarına sahip olduğunu ve salgın hastalıklardan uzak olduğunu düşünmek oldukça ütöpik bir düşünce olacaktır.

2-UYGUN BESLENME ŞARTLARININ OLUŞTURULMASI

ÖRN: SAMSUN'un Tekkeköy İlçesi'nde rahatsızlanarak hastaneye kaldırılan 2.5 aylık bebek hayatını kaybetti. Doktorlar bebeğin beslenme yetersizliğinden öldüğünü söyledi.

Suriye'deki iç savaştan kurtulmak için Türkiye'ye kaçan, ardından da Yalova'da derme çatma bir kulübeye yerleşerek yaşam savaşı vermeye başlayan mülteci ailenin 13 gün önce doğan Cuma isimli bebekleri, beslenme sorununa dayalı olarak açlıktan öldü.

OECD raporunda, Türkiye'de açlık sınırında yaşayan çocuk sayısının yüzde 24.6 olduğu belirtildi. Bu oranla Türkiye 39 ülke arasında İsrail ve Meksika'nın ardından üçüncü sırada. İstatistiklere göre Türkiye'de her 4 çocuktan biri açlık sınırında yaşıyor.

3-ÇOCUK SAĞLIĞI HİZMETLERİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ

ÖRN: Bitlis Hizan'da Serebral Palsi hastası olan 8 yaşındaki Berşan'ın mamaları kar nedeniyle iş makinesiyle ulaştırıldı.

MARDİN'in Midyat İlçesi'nde akraba evliliği yapan Zeynep ve Mehmet Aslan çiftinin 6 çocuğu, beyinlerinde oluşan tümör yüzünden yaşamlarını yitirdi.

Eğer bu bölgelerde yaşayan kişiler eğitilerek bilinçlendirilmiş olsalardı ve hasta olan kişilerin tespiti sonrasında ihtiyaçları olan sağlık hizmeti sunulmuş olsaydı bu acı sonlarla karşılaşılmazdı.

4-BULAŞICI HASTALIKLARA KARŞI BAĞIŞIKLAMININ YAPILMASI

ÖRN: Diyarbakır'a 80 kilometre uzaklıktaki altmış haneli Boyunlu köyünün yaklaşık 600 nüfusu var. Köyde neredeyse tek ölüm nedeni hepatite bağlı siroz hastalığı. Köylülerden Hanifi Yumak geçtiğimiz ay içerisinde 20 yaşındaki Sedat Bayram'ın siroz nedeniyle öldüğünü ve buna karşın köylülerin sağlıklarına dikkat etmediklerini anlatıyor: "Çocuk 20 yaşındaydı ve hepatit yüzünden öldü. Aile hekimleri buralara çok gelmiyorlar. Köylüler de

gidip tahlil yaptırmıyorlar ve kendilerine bakmıyorlar. Birkaç kez yetkililere bildirdik ancak çok gelen giden olmadı köyümüze.”

5-GEREKSİNİM DUYULAN İLAÇLARIN TEMİNİ

ÖRN:10 yaşındaki engelli Doğukan, eczaneye borçları yüzünden ilaçsız kaldı.Karşıyaka ilçesinde yaşayan Yıldırım ve Zeynep Akçeşme çifti, 10 yaşındaki çocukları Doğukan Akçeşme için yıllarca mücadele etti. Doğar doğmaz böbrek yetmezliğinden tedavi gören, akciğerinin yarısı alınan, yüzde 99 engelli oğulları Doğukan Akçeşme, bugüne kadar 87 kere ameliyat oldu. Oğlu Doğukan’ın raporlu ilaçlarının yanı sıra devletin karşılamadığı psikiyatri ilaçların olduğunu belirten çaresiz anne, bu ilaçları alamadığını söyledi. Anne Akçeşme, “Oğlumun ilaçlarını alamıyorum şu an raporlu bir sürü ilaçları var onları kullanamıyorum. Çünkü artık eczane ‘Veremeyiz, borcunuzu kapatın’ diyor. Psikiyatri ilaçları var onları içmediği zaman saldırgan bir çocuk oluyor. Kendine, kardeşlerine zarar veriyor. Onları da biz alamamaya başladık. Çocuğuma yazılan ilaçlar hep yetişkin insanlara yazılan ilaçlar olduğu için devlet bunu karşılamıyormuş.

Yürüyene ilaç var yürüyemeyene yok!!!

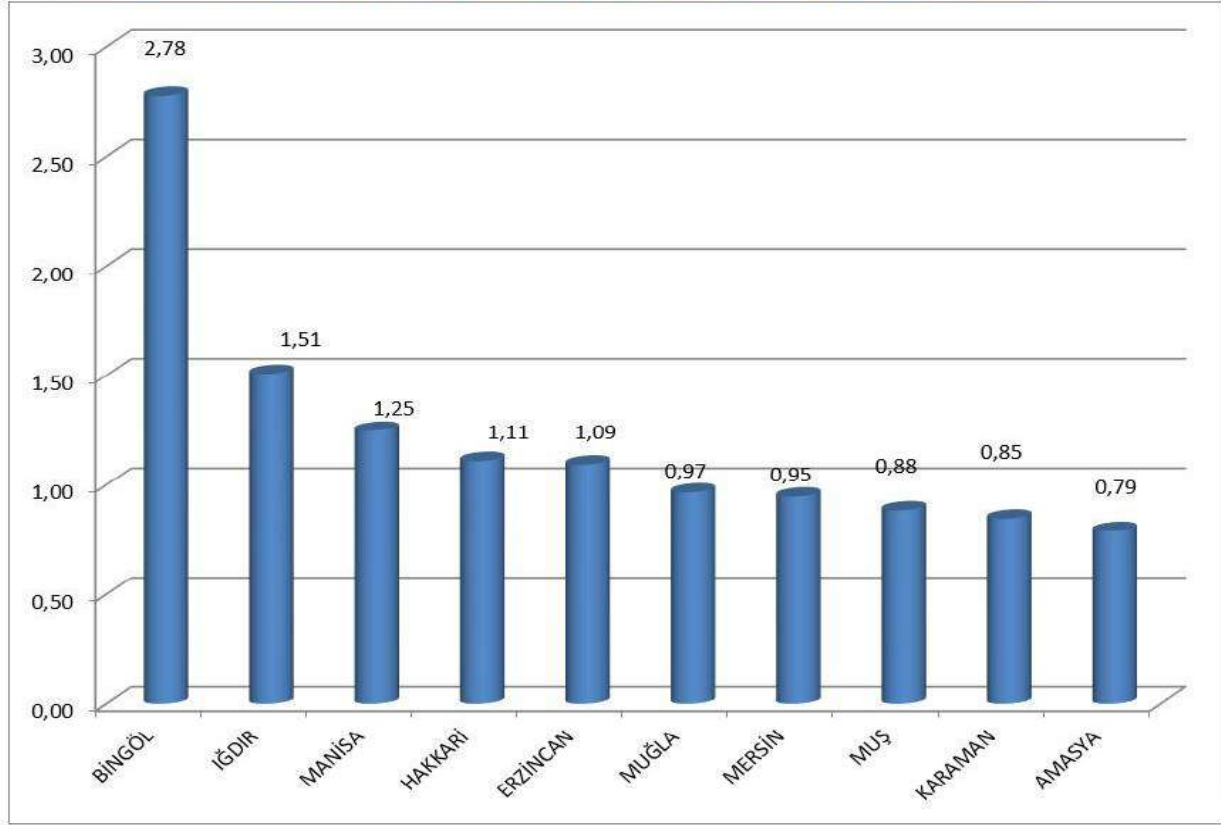
MANİSA'da iki kızı da enzim eksikliğinden kaynaklı genetik Mukopolisakkaridoz (MPS) ile mücadele eden Döne Akbulut, hastalığın ilerlemesini durduran ilacı, kızlarından birinin yürüyemediği için kullanamadığını anlattı. Manisa’da iki kızı da enzim eksikliğinden kaynaklı genetik Mukopolisakkaridoz (MPS) ile mücadele eden Döne Akbulut, hastalığın ilerlemesini durduran ilacı, kızlarından birinin yürüyemediği için kullanamadığını anlattı. Yurt dışından getirilen ve SGK tarafından karşılanan ilacın yürüyebilen kişilere verildiğini belirten anne Akbulut, “Kızım gözümün önünde eriyor. Diğer kızıma da ilaç verilmesini istiyorum. Birinin hastalığı dururken, diğerininki ilerliyor” dedi. Aynı hastalıkla mücadele eden 14 yaşındaki Beyza Erkun’un annesi Sevil Erkun da kızının yürümesinin durduğu için ilacının kesildiğini anlattı. Sevil Erkun, “İlacı 2 sene kullandık. 4-5 aydır da ilacı alamıyoruz. Desteksiz yürüyemediği için ilaç onaylanmadı. Yürüyene ilaç verilmesi, yürümeyene verilmemesi çok saçma” dedi.

Tekirdağ’ın Saray ilçesinde yaşayan ve Trakya Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü öğrencisi Dilek Özçelik, 15 Nisan 2013 günü dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar’ın iki günlük Trakya gezisi kapsamında geldiği Edirne’de kanser ilaçlarının temini için yardım istemişti. Bakan Bayraktar’ın cebine koyduğu parayı "Ben dilenci değilim. İnsanlık konusunda bir kez daha hayal kırıklığına uğradım. Görüyorum ki çaresizliği hiç tatmamışsınız hayatınızda" diyerek parayı geri çeviren lenf kanseri hastası üniversiteli 27 yaşındaki Dilek Özçelik, hayatını kaybetti.

Devletimizin bu ihtiyaç sahiplerine bu ilaçları temin etmesi sağlık hizmetlerinin hedefleri arasındadır. Ancak görüldüğü gibi bu hizmet eksik verilmekte ve tabiri caizse bu kişiler ölüme terk edilmektedir.

6-SIK GÖRÜLEN HASTALIKLARA VE YARALANMALARA İLİŞKİN TEDAVİLERİN GELİŞTİRİLMESİ.

KOLOREKTAL KANSER TARAMASINDA HEDEF NÜFUS ORANINA GÖRE İLK ON İLİMİZ

Hastalık/sağlık sorunu	Türkiye			Kent			Kır		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Bel bölgesi kas iskelet sistem problemleri (bel ağrısı, bel fıtığı, diğer bel defektleri)	16,4	12,4	20,2	15,3	11,7	18,9	18,8	14,1	23,1
Hipertansiyon	13,2	8,9	17,3	12,0	8,2	15,9	15,8	10,6	20,5
Romatizmal eklem hastalığı (romatoid artrit)	10,9	6,9	14,7	9,4	5,7	13,0	14,3	9,7	18,6
Mide ülseri (gastrik ülser)	9,6	7,5	11,7	8,8	6,7	10,9	11,5	9,5	13,3
Kireçlenme (osteoartrit, artroz, dejeneratif eklem hastalığı)	8,4	5,0	11,7	7,4	4,3	10,5	10,7	6,6	14,4

6-ULAŞIM SORUNUNA ÇÖZÜM BULUNMASI

ÖRN: KARS: Merkeze 45 kilometre uzaklıktaki Arslanizi köyünün yolu kar nedeniyle ulaşımına kapandı. Köydeki evinde, önceki gece rahatsızlanan Muhammet Ayırkan, yolun kapalı olması nedeniyle ailesi tarafından hastaneye götürülemedi. İl Özel İdaresini arayan aile üyeleri, yetkililerden küçük çocuk için yardım istedi.

Hakkari de yoğun kar yağışının ardından karla mücadele çalışmaları aralıksız devam ederken, Durankaya Beldesi'nde aniden rahatsızlanan 52 yaşındaki Ramazan Tatlı için İl Özel

İdaresine bağlı karla mücadele ve 112 sağlık ekipleri seferber oldu. Kardan dolayı yolun kapalı olması üzerine ekipler, hastayı brandaya sararak yoğun çaba sonucu hasta ambulansa ulaştırıldı.

Hakkari'nin Yüksekova ilçesinde hasta kurtarmaya giderken karda mahsur kalan paletli ambulansı karla mücadele ekipleri kurtardı.

Kadın hastanın imdadına UMKE yetişti - Bitlis'in Ahlat ilçesinde kar ve tipiden yolu kapanan köyde mahsur kalan diyabet ve hipertansiyon hastası Öztura, 6 saatlik çalışmanın ardından hastaneye ulaştırıldı. BİTLİS (AA) - Bitlis'in Ahlat ilçesinde kar ile tipiden yolu kapanan köyde mahsur kalan diyabet ve hipertansiyon hastası Müyesser Öztura, UMKE ekiplerinin zorlu mücadelesinin ardından hastaneye yetiştirildi.

Rize'de kar nedeniyle ulaşım sağlanamayan köyde rahatsızlanan böbrek hastası 60 yaşındaki Ayşe Sarayoğlu, sağlık ekipleri ve köylüler tarafından kar paletli ambulansla hastaneye ulaştırıldı. Sarayoğlu'nun evine yaklaşık 50 metre kadar kar paletli ambulans ile ulaşabilen ekipler, bunun üzerine sedye ile kar paletli ambulansın bulunduğu yere kadar Sarayoğlu'nu götürmek istedi. Köylülerin ve sağlık ekiplerinin yardımıyla Sarayoğlu, kar paletli ambulansa ulaştırıldı.

Bu bölgelerde kış mevsiminde şartların çok ağır olduğu bilinmektedir. Bu durumda eğer bu bölgelerde entegre hizmet verebilen sağlık ocakları olmuş olsaydı bu haberler ortaya çıkmamış ve kişiler hakları olan sağlık hizmetlerini bu zorlu şartlar altında dahi olsa hak ettikleri şekilde almış olacaktı.

7-SAĞLIK YÖNETİMİN GELİŞTİRİLMESİ

Muş'un Varto ilçesinde 1970 yılında 7 köye hizmet vermesi için yaptırılan sağlık ocağı, 1990 yılında bölgede yaşanan terör olayları yüzünde kapanınca bir daha açılmadı.

8-SAĞLIK OCAĞI VAR DOKTOR YOK

Trabzon Ortahisar İlçesi Akyazı Beldesi'nde bulunan Halk Sağlığı Merkezi vatandaşı isyan ettirdi. Sağlık Merkezine kalıcı hekim isteyen vatandaş bu duruma çözüm bekliyor. Kalıcı hekim olmamasına isyan eden vatandaş; "Kalıcı hekim yok. Buraya geçici görevle doktor ve hemşireler geliyor onlarda gidiyor. Geçici olarak gelen doktorumuz var birkaç gün önce geldi düzene sokmaya çalışıyor. Ama tıbbi teçhizat eksik. Telefon ışığı kullanılıyor muayene de. Acil olarak malzeme ve kalıcı hekim gerekiyor" dediler. Akyazı Halk Sağlığı Merkezi'nde geçici olarak görevlendirilen Doktor Mustafa Çölküsu sağlık merkezi ile ilgili; "Burada ki sorun şu aile hekimi sistemine geçildiğinde yarı hekim yarı devlet olarak geçildi. Aile hekimi buraya geldiğinde burayı kir alıyor. Devlet burada ki sabit aile hekimine burada ki giderler için ücret ödüyor onla beraber kişi buraya gelirken masraf yapıyor. Burası yaklaşık üç aydır aile hekimliği kurasına giriyor. Sabit aile hekimi olmayışının devleti bağlayan bir yanı yok. Tercih edilmiyor. Bina çok büyük, ısınma sorunu var, eksikleri var. Devletin üzerine düşen tek şey buraya geçici görev ile başka doktorlar göndermek. Kalıcı ekip gelene kadar burayı çekip çevirmeye çalışıyoruz. Eksikleri oluşturduk. Bulabildiğimiz malzemeler ile bir işleyiş kurduk. Kimse buraya devlet ataması ile gelmez. Aile hekimliği sistemi bu şekilde işliyor. İçerisinin donatılmaya ihtiyacı var. Devletin bir eksikliği yok. Mevcut sistem bu Trabzon'da bunun gibi 13 yer boş. Buranın şuan boş kalmasının tek sıkıntısı bunun devlet tarafından atanma sistemine göre değil tercih sistemine göre yapılıyor olması. Buranın temizlenmesi için muhtarlıkla iletişime geçtik birkaç güne kadar belediyeden temizlik personeli gelecek. Burada doktorun hiç olmadığı bir zaman olmuyor. Ama teçhizat olarak, tam teşekküllü bir aile hekimliği olarak faaliyete geçmesi için sabit birisinin gelmesi gerekiyor. Sıkıntı oradan kaynaklanıyor. Hizmeti elimizden geldiği kadar aksatmamaya çalışıyoruz" diye konuştu. Bu Mahallede Okul, Sağlık Ocağı, Cami Yok! Çorlu Hatip Mahallesiinde okul, sağlık ocağı, caminin olmadığını söyleyen mahalle muhtarı Serpil Atar gazetemize konuştu. Mahallelerinde

okul, sağlık ocağı ve caminin olmadığını belirten Atar: “Mahallemizde 2 bin seçmen 4 bine yakın da nüfus var. Maalesef hiçbir kamu veya devlet kurumumuz yok. Ne okul var, ne sağlık ocağı var, ne de camimiz var. Buradaki öğrenciler Hıdırağa Mahallesi’ndeki okula gidiyorlar, hastalanan vatandaşlarımız da yine Hıdırağa Mahallesi’nde bulunan sağlık ocağına gidiyorlar” dedi. Mahallelerinde Caminin de olmadığını belirten Atar: “Camimiz de yok mahallemizde. Bunlarla ilgili talepte bulunduk inşallah en kısa zamanda yerine getirilir” dedi.

Van’ın Muradiye ilçesine bağlı Karasu bölgesindeki 11 mahallenin kullandığı sağlık ocağında yıllardır doktor olmaması yurttaşları zor durumda bırakıyor.

İlçeye 35 kilometre uzaklıktaki bölgede, hastalar zor şartlar altında ilçeye veya Van’a götürülüyor.

Dağören Mahallesi Muhtarı Abdullah Toktay, 6 yıl önce yapılan sağlık ocağında son 4 yıldır ne doktor, ne de sağlık görevlisi olduğunu söyledi.

Acil servis görevini kendi araçları ile yaptıklarını dile getiren Toktay, “11 mahalle bu sağlık ocağından faydalıyor. Yurttaşlarımız fakir olduğundan dolayı il ve ilçeye gitmekte zorluk çekiyor. Yıllardır

tüm girişimlerimize rağmen yetkililerden herhangi bir cevap gelmedi” dedi.

Ereğli'ye bağlı Öğberler Köyü halkı, köylerindeki sağlık ocağına doktor istiyor.

Bir yıl önce köylerine bir sağlık ocağı yaptıklarını belirten vatandaşlar, Köyümüze bir sağlık ocağı yapıldı. Ancak kapısına kilit vuruldu, çünkü doktor yok. Eskiden sağlık ocağı olmadığı dönemde Köy Odası dediğimiz yerde ilaçlarımız yazılıyor, tedavi oluyorduk. Şimdi sağlık ocağı yapıldı, ama doktor yok. Zaten köyde genç nüfus da kalmadı. Yaşlılarımızın ilaç yazdırması gerekiyor, bunun için de haftada bir gün Kandilli beldesine gitmek zorundalar. Doktoru yakalayabilirsek, ne ala Sağlık ocağımız yapıldı, her şeyi tamam, ama doktor olmaması bizi zor durumda bırakıyor. Yetkililerden bu konuda yardım bekliyoruz açıklamasında bulundular.

Alanya /Gündoğmuş’un Köprülü Mahallesi Muhtarı Ayhan Yılmaz, "Sağlık evimizde 3 yıldır ne doktor, ne de sağlık görevlisi var. Sadece bir ebe bulunuyor. Hızır Acil Servis görevini biz kendi araçlarımızla yürütüyoruz" diyor.

Kars’ın Kağızman İlçesine bağlı Taşburun Köyü’nde köylüler 400 hanelik yerleşim yerinde sağlık ocağının bulunmasına rağmen doktor olmadığı için sağlık ocağının yıkılmaya yüz tuttuğunu söyledi.

Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Yanıkçakır ve Yuvalıdam köylerinde yıllar önce yapılan sağlık ocakları, Anadolu insanının unutulmuşluğunu gözler önüne serdi.

1986 yılında yapımına başlanan ve 1988 yılında bitirilen söz konusu sağlık ocakları, yapımlarının ardından 20 yıl geçmesine rağmen bugüne kadar ne bir doktor ne de bir hemşireyle tanışmadı.

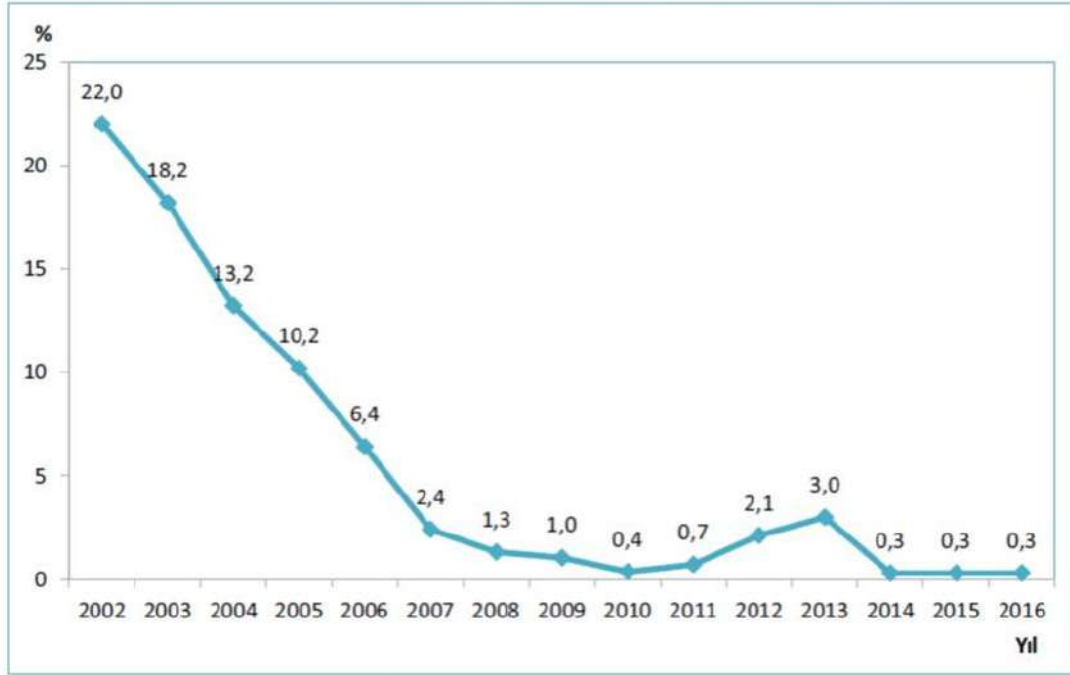
BİRİ AHIR DİĞERİ DEPO

Doktor yüzü görmeyen sağlık ocaklarından biri ahır, diğeri yem deposu olarak kullanılıyor. Hastalarını kilometrelerce uzaklıktaki hastanelere götürmek zorunda kalan köylülerin ise atıl durumdaki sağlık ocaklarını görünce yürekleri yanıyor.

Ordu'nun Mesudiye İlçesi'nin Yeşilce Beldesi'ndeki sağlık ocağında, doktor, hemşire, ebe bulunmuyor. Tek katlı ve 3 lojmanı bulunan sağlık ocağında sadece bir memur görev yapıyor. Hiçbir tedavi hizmetinin verilmediği sağlık ocağının yaklaşık 5 yıldır faaliyet göstermediğini belirten Yeşilce Belediye Başkanı CHP'li Feyzi Ünal, “Beldemizde sağlık ocağı var ama ebe, hemşire ve doktorumuz yok. Vatandaşlarımız hasta olduğunda belediyenin araçlarıyla 20 kilometre mesafedeki ilçedeki hastaneye taşıyoruz” dedi. 2016 yılında başvuruların % 31’lik kısmı birinci basamak sağlık hizmeti veren kurumlara yapılırken geriye kalan % 69’luk kısım ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına yapıldı. Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016 verilerine göre açıklanan bu oranlar, birinci basamak sağlık kuruluşu olan aile hekimliği yerine doğrudan ikinci ve üçüncü basamak kuruluşlarına yani hastane, üniversite hastanelerine

başvurulduğunu ortaya koymaktadır. **Açıklanan bu rakamlar, siyasi iktidarın vaatlerinin tam aksine birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde verilemediğinin, toplumun hastalık yükünün azaltılması bir kenara, ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşlarına talebin her geçen gün arttığını ortaya koymaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde gerektiği gibi hasta sevk zinciri kurulamadığından hastalar en küçük sağlık sorunları için bile doğrudan hastaneye başvurmaktadır.**

Şekil 8.7. Yıllara Göre Birinci Basamak Kuruluşları Sevk Hızı, (%), Sağlık Bakanlığı

Kaynak: Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü

Vakaların büyük bir çoğunluğunun birinci basamak sağlık hizmetlerinin verildiği aile hekimliklerinde sonuçlandırılması, daha az bir oranın hastaneye sevk edilmesi gerekirken, bugün bu oran yakalanamamış, hastanelere müracaat artmış ve sağlık çalışanların iş yükü içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016 verileri bu gerçeği tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir. Açıklanan rakamlara göre 2015 yılında kişi başı hekime müracaat sayısı 8,4 iken, 2016 yılında 8,6'a yükseldi. Buna karşın toplam hekim sayısı 2015 yılında 141.259 iken, 2016 yılında 144.827 olarak gerçekleşti. Toplam sağlık personeli sayısı 2015 yılında 856.792 iken 2016 yılında 871.334 oldu.2015 yılında toplam hekime müracaat sayısı 660 milyon seviyelerinde iken 2016 yılında 686 milyon seviyelerine ulaştı. Hekime müracaat sayısındaki 26 milyonluk artış, var olan hekim açığının büyümesine neden olmuştur. Buna karşılık hekim sayısındaki artış sadece 3.568 olarak gerçekleşmiştir. Bu tablo bize gösteriyor ki genel olarak 2. Ve 3. Basamak sağlık hizmetleri önem kazanmıştır. Çünkü 1. Basamak hizmetleri yeterli hizmeti verememektedir. Bu konularda gerekli eğitimi alamayan halk en ufak bir hastalıkta dahi hemen hastanelere başvurmaktadır. Bunun diğer bir nedeni buldukları bölgede birinci basamak sağlık hizmeti veren bir kuruluşun olmaması ya da buralarda bulunan sağlık personellerinin yeterli görülmemesidir. Sevk zinciri hususunda da eksiklikler olması nedeni ile bu durum kaçınılmaz bir son olmuştur.

SONUÇ

Türkiye’ de sağlık hizmetlerinin birinci basamağında yani sağlık ocaklarında hekim ve ebe başına düşen nüfus sayılarında en kötü ilk on il arasında batıdan sadece İstanbul ili yer almaktadır. Bu durum %38 oranı ile en kötü Doğu Anadolu’ da ve %28 ile İç Anadolu’dadır. Bu bölgelerde özellikle ebese bulunmayan sağlık evi oranı ise %80’le re kadar çıkmaktadır. Gelişmişlik düzeyi ne olursa ol sun bu gün ulusal sağlık sistemlerinin, giderek artan talepler, kaynak kısıtlılığı, eşitsizlikler, yeterli miktarda ve nitelikte bir sağlık insan gücü oluşturma gibi bir dizi zorluklarla başa çıkmaya ve bu yönde birtakım stratejiler geliştirmeye çalıştıkları gözlenmektedir. Sağlık sistemlerinin sürdürülebilir olması için değişen koşullara adapte olabilmesi, esneklik ve sorumluluğa sahip bulunabilmesi, toplumun arzu ettiği hizmeti ihtiyaç duyduğu anda ve miktarda sunabilmesi, toplumun tamamını kapsayacak finansman ve sunum sistemlerine sahip olması gerekmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayanlar, sağlık planlamasında öncelikli hedef grubudur. Anne ve çocuk sağlığı açısından dünyada örnek ülkelerden biri olan Finlandiya’ da dahi kırsal kesim de (Lapland bölgesi) hekim çalıştırmakta zorlanılmakta, gelişmiş bölgelerde de bekleme listelerinin oluştuğu bilinmektedir.

Yerel sağlık idarelerinin tercihleri doğrultusunda, merkezi konumda ki kolay ulaşılabilir bazı ilçe hastaneleri daha donanımlı hale getirilerek hizmet kalitesinin artırılabilceği söylenebilir. Gezici sağlık hizmetleri, özel donanımlı gezici araçta, sağlık kurumunda ve ya şartları uygun hâle getirilmiş ve toplum tarafından kabul edilebilir bir yerde yürütülür. Özel donanımlı gezici hizmet

aracının olması, ayakta teşhis ve tedavi hizmetlerinin araçta verilmesini mümkün kılar.

Kaynakların etkili kullanımını açısından, öncelikle mevcut binek tipi araçların hizmet planlamasında kullanılması

uygun olur. Kırsal kesimde ki hizmetin kalitesini artırmak, bu yerleşim yerlerinde ki ilçe hastanelerinin de faaliyetlerinin düzenlenmesini gerektirir. İlçe hastanesi, başta acil olmak üzere, kırsal sağlık

merkezlerinden sevk edilen yaygın tıbbi sorunların hepsine bakma kapasitesinde olmalıdır.

3359 Sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu’ nun 5. maddesinde, “Yeterli işletme büyüklüğünde bulunmayan sağlık kuruluşları tekbir sağlık işletmesi altında toplanabilir” denmektedir. Bölgesel ikinci basamak hastaneleri tipik olarak iç hastalıkları, çocuk sağlığı ve hastalıkları, kadın hastalıkları ve doğum, genel cerrahi ve acil tıp bölümleri ile bulunduğu yere göre ağız sağlığı birimini de içerir.

Ülkelerin en az %90’ı, etkili ve maliyet etkin sevk sistemleri ile ikinci ve üçüncü basamak hastane hizmetlerine sevk ve buradan geri bildirimle hizmetin sürekliliğini sağlayan kapsamlı temel sağlık

hizmetlerine ve entegre temel sağlık hizmetlerin de çalışan hekimlere ve hemşirelere sahip olmalıdır. Başarılı adımların atılmasının zaman alacağı unutulmamalı, yeni stratejilerin anlamlı bir sistemle gözlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Nüfusu ne kadar az olursa olsun her köyde mutlaka sağlık ocağı ve en az bir doktor bulunmalıdır. Çünkü özellikle doğu illerimizde yaşanan zorlu kış şartları da göz önünde bulundurulduğunda acil bir durumda başka bir köye ya da merkeze zamanında gitmek neredeyse mucize gibidir. Aynı zamanda bu bölgede yaşayan insanlara verilmeyen sağlık eğitimi, yaşanan olumsuzluklara bir yenisini eklemektedir. Bu bölgelerde yaşayan kişilere, çevre temizliği, kişisel hijyen, aile planlaması, sosyal ve fiziksel çevre temizliği, hastalıklardan korunma yolları, hastalıklara karşı ilk müdahale yani çevreye ve kişiye yönelik sağlık hizmetleri gibi önemli konularda eğitim verilmesinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Çünkü; Anayasanın 56. Maddesi’nde belirtildiği gibi “Herkes sağlık ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların görevidir.”

Sağlık personellerinin öncelikli olması şartı ile tüm vatandaşların bu konularda duyarlı olmaları gerekmektedir. Bu topraklarda yaşam hakkına sahip her bireyin tüm sağlık

hizmetlerinden eşit ve sürekli olarak yararlanabilme hakkı vardır ve bu hak asla ellerinden alınamaz. Bu nedenle bu konularda çalışmaların hızlandırılması ve bu bölgeler özellikli olarak yurt genelinde iyileştirmelerin yapılması da gerekmektedir. Kentlerde sahip olunan avantajların tümü olmasa dahi entegre hizmet verilebilecek şekilde çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmaların sürekliliği olmalıdır. Bu vatan içerisinde de yaşayan herkes aynı insani haklara sahiptir ve bu husus asla göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Gelişmekte Olan Ülkelerin Sağlık Sistemlerinin Yapılanması ve Finansmanı: Türkiye Deneyimi <http://acikerisim.kocaeli.edu.tr:8080/xmlui/handle/11493/1492>
- SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2008, Sayı:18, sayfa:195-214
- www.bestanuce4.xyz/25292/vakad-koylerdeki-saglik-sorunlari-dikkate-alinmiyor&dil=tr
- Düşükler ve Ölü Doğumlar/ Sabahat TEZCAN, Alanur ÇAVLİN BOZBEYOĞLU
- www.koylerimiz.info/Koy-Saglik-Ocagi-Resimleri.asp
- Memleketimizde Köy Yaşantısının Bazı Toplumsal Sorunları ve Çözüm Yolları / Mahmut TEZCAN
- <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/483/5682.pdf>
- Sakarya İli Taraklı İlçesine Bağlı Köylerde Bazı Kronik Hastalıkların Belirlenmesi
- <http://uhsk.org/uhsk18/osc/index.php/uhsk/paper/view/749>
- Türkiye'nin Güneydoğusu'nda Önlenabilir Bir Halk Sağlığı Sorunu: Kuduz Riskli Temas Olguları Akademik Acil Tıp Dergisi
- Toplumsal Ekoloji Açısından Bir İnceleme Yenimuhacır Köyü (Keşan) / Asaf KOÇMAN
- Gelişmekte Olan Ülkelerde Kırsal Kalkınmanın Sosyo-Ekonomik Önemi / H.Merve KABAKULAK
- Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya,H.DOĞANAY-Y.ÖZDEMİR-İ.Fevzi ŞAHİN,Pegem Akademi
- <http://wit.blogcu.com/turkiye-de-yerlesim-yerlesme-dagininik-yerlesim-kirsal-yerl/2914935>
- <http://www.takagazete.com.tr/bolgemiz/saglik-ocagi-var-doktor-yok-h161492.html>
- https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/si/EK-19.pdf
- Esengül, K. Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm, T.C. Sivas
- Belediye Başkanlığı Sivas Kaplıcaları ve Turizm Potansiyeli Sempozyumu, 2005,s.168-171.
- D.P.T. (2000), Kırsal Kalkınma ÖİK Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,Ankara.
- E.E.B. The Future of Rural Devolopment Policy, 2007, (www.eeb.org.tr).
- (WHO, 2008).
- (Özvarış, 2001).
- (Okçabol, 1996).
- (Malkoç,1996)
- (Lowe, 1985);
- Özcebe (2000),
- Yağmur (2007),
- Ersin'in (2008)
- Ege ve Eryılmaz'ın (2006)
- Değirmenci'nin (2000)
- (Malatyalıoğlu, 1991).

İKTİSADİ KALKINMADA ENTELEKTÜEL SERMAYE VE İNOVASYONUN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF INTELLECTUAL CAPITAL AND INNOVATION IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Zeliha TEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, z.tekin@alparslan.edu.tr

Kübra KARAKUŞ

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, k.karakus@alparslan.edu.tr

Ferit USLU

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, f.uslu@alparslan.edu.tr

ÖZET

Son yıllarda küreselleşme olgusunun hız kazanması ile birlikte ülkelerin gelişmişlik seviyeleri birbirinden farklılık göstermektedir. Sosyo-ekonomik göstergelerin en önemlilerinden biri de kalkınmadır. Gelişmiş ülkelerin sahip olduğu ekonomik avantajlar kalkınmalarında önemli rol oynamıştır. Küreselleşme ve teknolojik ilerlemeler ülkeler arasında rekabeti arttırmıştır. Bu rekabet ortamında ülkelerin sahip olduğu fiziki varlıklardan ziyade fiziki olmayan bilgi tabanlı değerler ön plana çıkmıştır. Özellikle özünde bilgiyi barındıran entelektüel sermayenin iyi bir şekilde yönetilmesiyle, işgücü verimliliği artacak, işletmeler geleceğe taşınabilecek ve işletmelerin inovasyon yetkinlik düzeyleri artmış olacaktır. Yeniliklerin artmasıyla da patent, endüstriyel tasarım, coğrafi işaretler gibi fikri mülkiyet hakları geliştirilerek katma değer yaratılacak ve iktisadi kalkınmaya katkı sağlanacaktır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, inovasyon, inovasyonun ortaya çıkarılmasında önemli rol oynayan entelektüel sermaye ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkinin seçilmiş ülke örnekleri verilerek kavramsal çerçevede ele alınıp incelenmesidir. Çalışma sonucunda entelektüel sermayenin inovasyon üzerinde; inovasyonun da iktisadi kalkınma üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: İktisadi Kalkınma, Entelektüel Sermaye, İnovasyon

ABSTRACT

The phenomenon of globalization has picked up in recent years and countries' levels of development vary. One of the most significant socio-economic indicators is development. Economic advantages of developed countries have played important roles in their development. Globalization and technological progresses have increased the competition among counties. In this atmosphere of rivalry, rather than physical assets nonphysical knowledge-based values have gained importance. Especially by managing intellectual capital which includes knowledge in its essence well, labour productivity will increase, enterprises will have been carried to the future and the innovation competence levels of them will have risen. In parallel with innovation increase, intellectual property rights such as patent, industrial design and geographical indicators will have been promoted and hence added value which will contribute to the development will be created. In this respect, the study aims to investigate the relationship among innovation, intellectual capital, which has played an important role in revealing innovation, and economic development within conceptual framework and by giving different chosen country samples. As a result of the study, it was seen that intellectual capital has a positive impact on innovation and innovation has similar effect on economic development.

Keywords: Economic Development, Intellectual Capital, Innovation

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojideki gelişmelerle birlikte ülkeler arasında gelir ve sosyo- ekonomik yapılar arasındaki farklar daha da belirginleşmiş ve ülkeler arasındaki kalkınma sorunlarını gündeme getirmiştir. Böylece, iktisadi büyüme ve kalkınma kavramları II. Dünya Savaşı'ndan bu yana hem siyasi hem de ekonomik alanda sıkça kullanılan kavramlar olmuştur. Bilgi toplumunun oluşmaya başlamasıyla büyüme ve kalkınmaya olan ilgi daha da artmıştır. Günümüzde tüm ülkelerin en temel amacı, toplumsal refah ve kalkınma seviyesini arttırmaktır. Bu amaçla ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda yapısal değişikliklerin yapılması zorunlu hale gelmiştir (Karataş ve Çankaya, 2010: 32). Son yıllarda kalkınma adına yapılan çalışmalar, ülkeler arasında kalkınmışlık farklarını azaltmakla birlikte, kamu ile özel sektör arasındaki koordinasyonu arttıracak bilginin sektörler arasında dağılımını kolaylaştıracak, AR-GE faaliyetlerinin artmasıyla rekabet için itici bir güç olan inovasyon faaliyetlerini hızlandıracak faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda inovasyon, iktisadi büyümenin kaynağı ve iktisadi kalkınmanın itici bir gücü olmasının yanında, uzun vadede ülkelerin rekabetçi yapılarını sürdürmelerine katkı sağlayan faktör olarak kabul görülmüştür (Işık ve Kılınc, 2012: 32). İnovasyonun başarılı olabilmesi yeni fikirlerin oluşumuna katkı sağlayabilecek entelektüel sermayenin varlığına bağlıdır. Yapılan araştırmalarda inovasyon ve entelektüel sermayenin birbirlerini besleyen unsurlar olarak ekonomiyi etkilediği görülmüştür.

1. İKTİSADİ KALKINMA

Kalkınma kavramı, toplumların gelişme sürecine paralel olarak çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavram genellikle sanayileşme, yapısal değişim, büyüme ve ilerleme gibi anlamlara karşılık gelmektedir (Yavlioğlu, 2002: 59). İktisadi kalkınma "Bir ülkede üretim ve gelir artışlarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan yapısal değişim süreci" olarak tanımlanmıştır. Başka bir tanımlamayla iktisadi kalkınma, refahın artırılması, yoksulluğun azaltılması, toplumsal hayat düzeyinin mevcut yapısının korunması veya yükseltilmesidir (Berber, 2006: 9). Türkiye Ekonomi Kurumu'nun hazırladığı raporda iktisadi kalkınma; hızlı büyümenin bir bağlantısı olarak, uluslararası iş bölümünde daha iyi bir konuma gelme ve yaşam kalitesinin artırılması şeklinde tanımlanmıştır. İktisadi kalkınmanın gerçekleşebilmesi için, sürdürülebilir büyümenin, teknolojik ilerlemenin, yaşam standartlarında geniş çaplı iyileşmenin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, üretim ve tüketim kalıplarında yapısal değişimin meydana gelmesi, sosyal, siyasi ve kurumsal modernleşme koşullarının oluşması gerekmektedir (Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, 2003: 21). 1930 yılındaki Büyük Buhran'dan sonra kalkınma iktisadi bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınma iktisadına asıl ivmeyi kazandıran olay ise, 1939-1945 yılları arasındaki uluslararası ekonomik sistemin çöküşüdür (Yavlioğlu, 2002: 61). Teknolojide yaşanan gelişmeler ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik ve gelir yapısındaki farkların daha belirgin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Freyssinet, 1985: 2). Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları hem ekonomik hem de siyasi alanlarda en çok kullanılan

kavramların başında gelmektedir. 1970 ve 1980'li yıllarda sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci öncesinde bu kavramın yerine "istikrar" kavramı kullanılmıştır. Bilgi teknolojisinin ve bilgi toplumunun oluşmaya başladığı 1990'lı yıllarda ise büyüme ve kalkınma kavramlarının sanayi toplumunda olduğundan farklı bir biçimde kullanılacağı ifade edilmiştir (Erkan, 1998: 2). İktisadi büyüme; iktisadi faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen büyümeyi ve kişi başına düşen gelirin büyümesini ifade eder. İktisadi kalkınma ise; bir ülkede yaşayan kişilerin belli bir refah düzeyinden daha yüksek bir refah düzeyine ulaşılmasını ifade eder (iktisatvehukuk.wordpress.com). Kalkınma konusu, ülkelerin refah seviyelerinin artırılmasında, yoksulluğun azaltılmasında, toplumsal gelişmede aracılık rolü olan en önemli konulardan bir tanesidir. Ülkelerin kalkınma modelleri üç kategoriye ayrılmıştır. İlk kategori doğal kaynak zenginliğinin desteklediği faktör (kaynak) destekli model; ikinci model ise; herhangi bir ülkenin gelişmiş ülkelerle kurduğu yakın ilişkiler ve bu yakınlık sonucunda oluşan bağımlılık modeli; son model ise; inovasyonun yönlendirdiği inovasyon destekli modeldir. İktisadi kalkınma yönünden Finlandiya, Almanya, Güney Kore gibi gelişmiş ülkeler inovasyon destekli modeli kullanmaktadır (World Bank, 2009: 18).

Finlandiya, yenilik ve rekabetçilik açısından dünyanın en başarılı ülkesidir. Finlandiya'nın, büyüklüğüne kıyasla iletişim teknolojisi araçları ve diğer ileri teknoloji alanlarında yapmış olduğu ihracat, uluslararası karşılaştırmalarda dikkate değer boyutlardadır. Finlandiya; inovasyon yönetimi, iç inovasyon talebi, bilgi yaratımı, AR-GE'de devlet desteği, AR-GE yoğunluğu ve AR-GE sektöründe çalışan sayısı ve stratejik yenilikçilerin oranı bakımından dünya birincisi konumundadır. 1980'lerin başında Finlandiya stratejik politika hedefi olarak, bilgi yoğunluğunu ve teknolojik üstünlüğü seçmiştir. Finlandiya'da eğitim düzeyi de oldukça yüksektir, toplam nüfusun 1/3'ünden fazlası lise ve dengi eğitim almıştır (Sungur, 2006: 136).

Güney Kore'nin mucizevi ekonomik gelişimi de 1980'lerde hükümetin ağırlığını büyük ölçüde sanayi politikasından teknoloji politikasına kaydırmasıyla olmuştur. Bu değişikliklerle, Ar-Ge harcamalarında, özellikle özel sektörde büyük bir artışa neden olmuştur. Toplam Ar-Ge harcamalarında özel sektörün payı 1971'de %32'den 1987'de %80'e çıkmıştır. Teknoloji parkları, sanayi ve teknolojiyi bir araya getiren bölgeler ve araştırma merkezleriyle ülke, bilim ve teknolojik alanındaki üstün yeteneğe, daha gelişmiş ve dinamik araştırmalara ve gelişme faaliyetlerine kavuşmuştur (Oğuztürk, 2011: 51).

İnovasyon, teknoloji odaklı kalkınmaya öncelik veren diğer bir ülke de Almanya'dır. Almanya yalnızca yüksek teknolojiye konsantre olmamış, aynı zamanda arabalar gibi mevcut endüstrilere de yeni fikirler üretmek için şirketlerin inovasyon yapmasına yardımcı olacak bir kamu kuruluşları ağı inşa etmiştir. Alman Hükümeti, ilk olarak 2011'de Hannover Fuarı'nda kullandığı Endüstri 4.0 ile alışlagelmiş sanayisini bilgisayarlaştırma/robotlaştırma/akıllı fabrikalar yönünde teşvik etme ve ileri yüksek teknolojiyle donatmıştır (hbrturkiye.com).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de gelişmiş ülkelerin refah seviyesine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi, makroekonomik göstergelerde olumlu sonuçların elde edilmesine, bilim ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesine, Ar-Ge faaliyetlerinin ve patent sayılarının artmasına, eğitim, sağlık sistemlerinin iyileştirilmesine, kayıt dışı faaliyetlerin azaltılmasına, gelir dağılımında adaletin sağlanmasına bağlıdır (Işık ve Kılınç, 2012: 34).

2. ENTELEKTÜEL SERMAYE

Entelektüel kelimesi Latince'den gelmektedir ve kökü "interlectio" dur. "İnter" kelimesi arasında anlamında kullanılmakta, "lectio" kelimesi ise elde edilen bilgi anlamındadır (Seyidoğlu, 1929: 230). Entelektüel sermaye kavramı ilk kez 1960'lı yıllarda gündeme gelmiş ancak 1990'lı yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Bugünkü anlamıyla ilk kez Thomas Stewart'ın 1991 yılında yazdığı "beyin göçü" adlı makalede kullanmıştır (Toraman vd, 2009: 96).

Entelektüel sermaye kavramının birden fazla tanımı bulunmaktadır. Thomas Stewart'a göre entelektüel sermaye, zenginlik yaratmak amacıyla kullanıma koyulan her türlü entelektüel malzemedir. Bireysel yetenekler ve deneyim, enformasyon, bilgi ve entelektüel mülkiyet kavramları bu kapsamdadır. Literatürde kabul edilen en genel tanım ise; organizasyonlar için rekabetçi üstünlüğe ve karlılığa dönüştürülen bilgi ve bu bilgilere dayanan örgütsel amaçların toplamı olarak ifade edilmiştir (Kanbir, 2004: 78).

Leif Edvinsson'a göre entelektüel sermaye, değere çevrilebilen bilgidir. Edvinsson, işletmelerin insan sermayesi ile örgütsel sermaye olarak iki ana görünmeyen varlığının olduğunu bunların toplamının ise entelektüel sermayeyi ifade ettiğini belirtmiştir (Ertuğrul, 2003:3). Evrensel bir tanım olmasa da entelektüel sermaye, değere dönüştürülmüş bilgi, paketlenmiş bilgi, işletmenin piyasa değeri ve firma değeri arasındaki fark ya da elde edilen kullanışlı bilgi gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Çalışkan, 2015:123).

Entelektüel sermaye insan sermayesi, yapısal sermaye, müşteri sermayesi, sosyal sermaye, topluluk sermayesi, anlaşma sermayesi, rekabetçi sermaye gibi unsurlardan meydana gelmiştir. Entelektüel sermaye unsurlarındaki bu çeşitliliğin ana sebebi, tanımlamada olduğu gibi sınıflandırmayı yapan kişilerin bakış açılarının farklılık göstermesidir (Ercan vd., 2003: 110). Entelektüel sermayeyi oluşturan unsurlar çok çeşitli olmasına rağmen üç temel bileşim üzerinde durulmuştur. Bu unsurlar; insan sermayesi, ilişkisel (müşteri) sermayesi ve yapısal (Örgütsel) sermayedir.

Tablo:1 Entelektüel Sermaye Unsurları ve Başlıca Öğeleri

İnsan Sermayesi	İlişkisel (Müşteri) Sermaye	Yapısal (Örgütsel) Sermaye	
		Entelektüel Mülkiyetler	Alt Yapı Sermayesi
Kullanım bilgisi	Markalar	Patentler	Yönetim felsefesi
Eğitim	Müşteriler	Telif hakları	Şirket kültürü
Mesleki yeterlilik	Müşteri sadakati	Dizayn hakları	Yönetim süreci
İş ile ilgi bilgi	Müşteri genişliği	Ticari sırlar	Bilgi sistemleri
Teknolojik bilgi	Dağıtım kanalları	Ticari markalar	Ağ sistemleri
Mesleksel değerlendirmeler	Ticari iş birlikleri	Servis noktaları	Finansal ilişkiler
Psikometrik değerlendirmeler	Lisans anlaşmaları	Ticari saygınlık	Şirket stratejileri
Girişimcilik ruhu	Franchising anlaşmaları		Şirket yöntemleri
İşle ilgili yetenekler			Satış araçları
Modeller ve yapılar			Bilgi alt yapısı
Kültürel farklılıklar			Şirket değerleri

Kaynak: Ekşi, E. 2008: 29.

3. İKTİSADİ KALKINMA, ENTELEKTÜEL SERMAYE VE İNOVASYON İLİŞKİSİ

Kalkınma seviyesinin artırılması birçok ülkenin öncelikli hedefleri arasındadır. Ülkeler kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla sosyal, siyasi ve kültürel yapılarıyla uyumlu politikalar izlemiştir. Bu kapsamda yaparak öğrenme, interaktif öğrenme, inovasyon kavramları ön plana çıkmıştır. İnovasyon büyümeyi etkilemekte ve bunların beşeri sermayeye yansımalarıyla kalkınma süreci başlamaktadır (Karaçor, 2007: 125). İnovasyon hem fiziksel hem beşeri sermayenin ve işgücünün verimliliğinin artırılması yolu ile iktisadi kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Geleneksel yöntemler yerine yeni modern yöntemlerin kullanılması ya da teknolojik gelişmeler ve inovasyon sayesinde yeni ürünlerin üretilmesi ülkelerin kalkınma ve modernleşmelerine katkı sağlamaktadır. Bundan dolayı ülkelerin yeni teknolojilere sahip olması ve yeni üretim yöntemlerine göre üretimde bulunması kalkınmasına büyük avantaj sağlamaktadır. Günümüzde birçok ülke iktisadi kalkınmayı ve büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla bilgi, teknoloji ve inovasyonu üretim faktörü olarak kullanmaktadır (Türker, 2000: 116-117). İşletmelerin hem ulusal hem de uluslar arası rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri ve ekonomik krizlerin yarattığı olumsuz etkileri giderebilmek amacıyla yeni üretim yöntemlerine göre mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmesi gerekmektedir (Moore ve Craig, 2008:4).

İnovasyonun faydaları hem makro hem de mikro düzeydedir. Ülke ekonomisi üzerinde makro; işletmeler üzerindeki etkisi ise mikro düzeydedir. İnovasyonun ülke ekonomisine sağladığı faydalar şunlardır: İstihdamın ve refah seviyesinin artırılması, sürdürülebilir büyümenin sağlanması, mali kriz dönemlerinde işletmelerin devamlılıklarını sağlaması, ekonomik büyümenin artırılmasıdır. İnovasyonun işletmelere sağladığı faydalar ise; işletmenin pazar payında artış sağlaması, rekabet üstünlüğü, karlılık oranlarında artış, verimlilikteki artıştır. İnovasyon işletmenin ürettiği ürünlerinde hizmetlerinde, dağıtım, iş yapma yöntemlerinde, tasarım ve pazarlama faaliyetlerinde yapılmaktadır (Toraman vd., 2009:105).

İnovasyon konusunda yapılan araştırmalarda ülkelerin inovasyon performansındaki artışın hem ekonomik kalkınmaya hem de toplumsal kalkınmaya, refah ve gelişme sağladığı görülmüştür. İnovasyon açısından kendini geliştirmiş ülkelerin hızla ilerledikleri, inovasyon sayesinde toplumdaki eşitsizliğe yol açan yapının bozulduğu görülmüştür (Elçi vd., 2008: 30). İşletmelerde inovasyonun önemli bir kaynağı entelektüel sermaye ve unsurlarıdır. Bu unsurlar işletmelerde inovasyonun ana kaynağını oluşturan bilgi değerleridir. Bu kapsamda bilgi, çalışanlarda, süreçlerde ve ilişkilerde geçerli olan fikirlerdir. İşletmelerde inovasyonun oluşabilmesi tesadüfi olmayıp, inovasyonun gerçekleşebilmesi için bilginin alt yapı şartı gereklidir. Entelektüel sermaye bütün bilgi birikimini içerisine almaktadır. Bu bilgi birikimi işletmenin normlarını, kültürel yapısını, grup dinamiklerini, bireylerin yeteneklerini, kullandığı yazılım ve bilgisayar programlarını ve süreç haritalarını kapsamaktadır. İşletmelerin inovasyon sürecinin gerçekleşmesini sağlayacak faktör entelektüel sermayedir (Toraman vd., 2009:104).

Entelektüel sermaye unsurları işletmelere pazar paylarının oluşmasında % 80 oranında katkı sağlaması gibi rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Entelektüel sermaye olarak tanımlanan bilgi varlıkları, işletmeler arasındaki rekabeti şekillendiren varlıklardır. Günümüzde şirketlerin rekabet edebilirliğini etkileyen varlıklar değişmektedir. Değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla işletmeler fiziksel varlıklar ile birlikte fiziksel olmayan varlıkların etkin yönetimine odaklanmaktadır. Finansal olmayan varlıklar ise bilgi varlıkları denilen entelektüel sermaye oluşturmaktadır. Entelektüel sermaye unsurlarının gösterdiği üstün performans işletmeleri daha yetenekli kılmakta ve ülkelerin kalkınmasını desteklemektedir. Yeni yapılan yatırımların ve girişimlerin gerçekleşmesine sebep olmakta, bunun sonucunda ise rekabet avantajı sağlamaktadır (Demir ve Demirel, 2011: 97).

Yapılan araştırmalarda, entelektüel sermayenin yeniliğe aktarıldığı durumlarda entelektüel sermaye ile işletme performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Yeniliğe aktarılan entelektüel sermayeyi işletmeler başarılı bir şekilde yönetirse performansları artacaktır. Özellikle entelektüel sermayenin unsurlarından müşteri sermayesi üzerinde etkili olan yenilik, değer yaratan mal ve hizmetlere dönüştürülerek işletmelerin performanslarında artış yaratmaktadır. İşletmelerin performanslarındaki artış ise ekonomik büyüme ve kalkınmayı etkilemektedir.

4. SONUÇ

Ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri birbirinden farklıdır. Bu durum ülkelerin kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için yeni yollara başvurmasına neden olmuştur. İktisadi kalkınmanın sadece fiziki üretim faktörleriyle yapılan yatırımlarla gerçekleşmesi mümkün değildir. Kalkınmadaki amaç, hem üretim kaynaklarının çoğaltılması hem de refah seviyesinin yükseltilmesiyle ülkelerin rekabet düzeylerinin artırılmasıdır. İşletmeler yenilikçi ürünler geliştirerek, yeni teknolojiler kullanarak ve özgün bilgi üreterek, entelektüel sermaye ve inovasyon değerlerine sahip olarak ve bu değerleri üretim yapılarında kullanarak ülkelerin rekabet edilebilirliği artırılmakta, kalkınmada önemli rol oynamaktadır. Entelektüel sermaye ve inovasyon sayesinde işletmeler verimliliklerini arttırmakta, üretim yapısını geliştirmekte ve rekabet edilebilirliğini arttırmaktadır. Ekonomisinde inovatif işletmelerin yer aldığı ülkeler, küresel ölçekte rekabet avantajı elde eder ve kalkınırlar. Bu kavramlar sadece ülkelerin kalkınmasında değil aynı zamanda küresel ölçekte yaşanan krizleri aşmakta da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, iktisadi kalkınmada önemli rol oynayan entelektüel sermaye ve inovasyon arasındaki ilişki Finlandiya, Güney Kore ve Almanya ülke örnekleri verilerek incelenmiştir. İnovasyon ve entelektüel sermaye konusunda yapılan çalışmalar, ülkelerin entelektüel sermaye unsurlarını kullanarak yapılan inovasyonun işletmelerin performanslarında artış sağladığı ve iktisadi kalkınma, büyüme ve refah artışlarını da beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Üçüncü Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çalışkan, M. M. T. (2015). Bilgi Ekonomisinde Entelektüel Sermaye: Borsa İstanbul'da Bankacılık Sektörü Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 121-137.
- Demir, Y. ve Demirel, E. T. (2011). Rekabet Avantajı Yaratmada Entelektüel Sermayenin Önemi. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(1), 81-104.
- Ekşi, E. (2008). *Intellectual Capital Based Innovation Capability Model Proposition*. İstanbul Technical University, Institute of Science And Technology, M.Sc. Thesis, İstanbul.
- Ercan, M. K., Öztürk, M. B., ve Demirgüneş, K. (2003). *Değere Dayalı Yönetim ve Entelektüel Sermaye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erkan, H. (1986). Genel ve Bölgesel Sosyo-Ekonomik Gelişmenin Altyapı Teorisi ile Açıklanışı ve Yapısal Analizleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 92-93.
- Ertuğrul, M. (2000). Bilgi Çağında İşletmelerin Yeni Kaynağı: Entelektüel Sermaye. *Aktive Bankacılık ve Finans Dergisi*, Ekim-Kasım, 91-100.
- Freyssinet, J. (1985). *Az gelişmişlik İktisadı*. (Çev. T. Öcal, M. A. Kılıçbay). Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayın No: 36
- Işık, N. ve Kılınc, E.C. (2012). İnovasyon-Güdümlü Kalkınma: Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 1(1), 31-68.

- Oğuztürk, B.S. (2011). Güney Kore'nin Kalkınmasında İnovasyonun Rolü, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 48-53.
- Kanıbir, H. (2004). Yeni Bir Rekabet Gücü Kaynağı Olarak Entelektüel Sermaye ve Organizasyonel Performansa Yansımaları. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 1(3),77-85.
- Karaçor, Z. (2007). *Öğrenen Ekonomi Türkiye: Küreselleşme Sürecinde, Kriz Aralıklarında*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karataş, M. ve Çetintaş, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 30-55.
- Moore, L. ve Craig, L. (2008). *Intellectual Capital in Enterprise Success Strategy*, Revisited John Wiley&Sons, Inc. Hoboken, New Jersey.
- Seyidoğlu, H. (1992). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Ankara :Gizem Yayınları.
- Sungur, O. (2006). Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü ve Zayıf Yönler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 120-145
- Şirin, E., Karataylı, İ. ve Karaata, S. (2008). *Bölgesel İnovasyon Merkezleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, TÜSİAD,
- Toraman, A., Abdioğlu, H., ve İşgüden, B. (2009). İşletmelerde İnovasyon Sürecinde Entelektüel Sermaye ve Yönetim Muhasebesi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 91-104.
- Türker, M. T. (2000). *İktisadi Büyümede Beşeri Sermaye ve Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Gelişimi*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu (2003), *Büyüme Stratejileri*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- World Bank (2009). *InnovationFor Development andThe Role of Government A PerspectiveFromThe East AsiaAnd Pacific Region*, Washington, DC.
- Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi*, 3(2), 49–70.
- <https://iktisatvehukuk.wordpress.com/2012/08/06/iktisadi-buyume-nedir-kalkinmayla-iliskisi-nasildir/> Erişim tarihi: 08.03.2018
- <https://hbirturkiye.com/fikir/almanya-dunyanin-inovasyon-lideri-olabilir/> Erişim tarihi: 14.03.2018.

**İŞLETMELERİN ETİK KARARLARININ VE KURUMSAL SOSYAL
SORUMLULUKLARININ AHİLİK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**
**EVALUATION OF ETHICAL DECISIONS AND CORPORATE SOCIAL
RESPONSIBILITIES OF ENTERPRISES IN TERMS OF AKHISM**

Zeliha TEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, z.tekin@alparslan.edu.tr

Ferit USLU

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, f.uslu@alparslan.edu.tr

Kübra KARAKUŞ

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, k.karakus@alparslan.edu.tr

ÖZET

İşletmeler faaliyetlerini toplumun beklentilerini karşılamak üzere gerçekleştirirler. Bu süreçte işletmeler, kar sağlama amacının yanı sıra toplumu koruyacak toplum refahını artıracak toplumsal değerleri de göz önünde bulundurarak sosyal sorumluluk bilinciyle hareket edip etik kararlar almalıdırlar. İş yaşamında etik anlayışla, sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmenin tarihteki en güzel örneği iktisadi bir örgütlenme olan Ahilik Teşkilatında görülmektedir. Ahilik, toplum menfaatlerini kendi işletmesinin menfaatlerinin üstünde sayan sosyal dayanışma ve etik hizmet anlayışıyla hareket eden bir sistemdir. Geçmişteki Ahilik yaklaşımına benzer konulara günümüz akademik yazınında da sıkça rastlamak mümkündür. Örnek verilecek olursa; sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk, iş etiği, müşteri memnuniyeti, kalite konuları sıkça işlenen konulardır. Literatür taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, günümüz işletmelerinin etik kararlar dâhilinde oluşturulan sosyal sorumluluk odaklı faaliyetlerinin geçmişteki Ahilik sistemindeki toplumsal güdümlü-ahlaki amaçlı faaliyetlerle karşılaştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Ahilik

ABSTRACT

Enterprises carry out their activities to meet expectations of the society. In this process, they should act with social responsibility and make ethical decisions considering not only making profit but also social values towards protecting the society and promoting social welfare. One of the best examples of ethical approach and social responsibility is observed in Akhism. It is a system which cares about social interest much more than its own enterprises' and acts in social solidarity and with ethical service approach. It is possible to see similar examples of approaches in modern academic literature, too. For instance, social responsibility, institutional social responsibility, business ethics, customer satisfaction and quality are frequently dealt with. Purpose of this study carried out employing literature review method is to compare modern enterprises' activities within ethical decision and social responsibility framework with social guided- ethical activities in Akhism system.

Keywords: Ethics, Social Responsibility, Corporate Social Responsibility, Akhism

GİRİŞ

Kökene 19. yüzyılın yardımseverlik faaliyetlerine dayanan kurumsal sosyal sorumluluk kavramı (L'Etang ve Pieczka, 2002: 157), işletmelerin ekonomik (kar amacı) ve yasal yükümlülüklerinin ötesinde uzun dönemli bakış açısıyla topluma karşı sorumluluklarını ifade etmektedir (Mescon vd., 2001: 48; Robbins ve Coulter, 2002: 114). Kurumsal sosyal sorumluluk bünyesinde doğal çevrenin korunması, işgörenlerin hak ve özgürlüklerinin korunması, müşterilerine kaliteli, sağlıklı, güvenli ürünler sunulması, toplumun refah düzeyini artırıcı sağlık, eğitim ve sanat etkinliklerinin desteklenmesi gibi (Uğur ve Sayılı, 2016: 361) geçmişte Ahilik Teşkilatının da özünü oluşturan etik ilkeler/davranışlar içermektedir.

Bu çalışmada, öncelikle Ahilik Sistemi anlatılmış daha sonra günümüz işletmelerinin etik yaklaşımları ve sosyal sorumluluk faaliyetleri Ahilik sistemindeki toplumsal güdümlü-ahlaki amaçlı faaliyetlerle karşılaştırılmıştır.

1. AHİLİK ANLAYIŞI

Ahi, Arapça “kardeş” manasına gelen ve vaktiyle Anadolu’da bir zümrenin adı olan Türkçe “akı” yani cömert ve eli açık kimsedir ki Divanü Lügati’t Türk’te “el-Cevad” diye izah edilir. Ahilik Sistemi, iktisadi faaliyetleri düzenlerken bireysel ve toplumsal kaygılarla birlikte dış açık ve dış borçların azaltılması, güçlü ve bağımsız bir millî ekonominin yaratılması ve milli kaynakların akılcı-etkin bir şekilde kullanılması için Ahi Üretim Birliklerinde yerli malı üretim ve tüketime öncelik vermiştir. Böylelikle kendine yeten, dışa bağımlı olmayan bir ekonomik model savunulmuş ve devlete destek verilmiştir (MEB, 2016:50). Ahiler, özel girişimi destekleyen, yüksek kaliteli ürünleri düşük fiyatla topluma sunmayı amaçlayan bir anlayışa sahiptirler. Ahiliğin özünde dolandırıcılık, haksız kazanç, mal biriktirip yığma, istismarcı bir ticaret yoktur (Güneş, 2011: 207; MEB, 2016: 50; Torlak, 2011:19 Akt.: Tekin, 2017: 73). Ahilikte ahlak sahibi olmayan bir iş adamının başarılı olamayacağı olsa bile bu başarının geçici olacağı düşüncesi hâkimdir (Arslan, 2001: 83). Ahilikte birey, toplumsal yaşama pozitif etkileri olan, kötü özelliklerden arınmış, başkalarına sırtını dayamayan bir kişilik yapısına sahiptir. Ahiliğin iş ahlakı ve ekonomik gelişmeyle ilgili temel ilkeleri şunlardır (Özgener, 2004: 78):

- Doğruluktan yana olmak, cömert ve alçak gönüllü olmak,
- Çalışma ilişkilerini insancillaştırmak ve huzurlu bir ortam yaratmak,
- Müşteri memnuniyetini ön planda tutmak,
- Kedisini topluma adamak ve insanlara nasihat ederek iyi yola yöneltmek,
- Yardımlaşma ve dayanışmaya önem vermek,
- Fırsatlardan ve imkânlardan eşit ölçüde yararlanma ve kendinden başka insanları da düşünmek,
- Bir sanat ve iş sahibi olmak,
- İşin her kademesinde ciddiyet ve disiplinli çalışmayı teşvik etmek.

2. İŞLETMELERİN ETİK KARARLARI VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUKLARI

2.1. Günümüz İşletmelerinin Etik ve Sosyal Sorumluluk Anlayışı

Starbucks, Walt Disney, Best Buy, Garanti Bankası iş ilanlarının içerikleri incelendiğinde işletmenin/kurumun/fabrikanın, iç ve dış sosyal sorumluluk davranışlarına yönelik tanımlamalar içerdikleri görülmektedir. Bu durum sosyal sorumluluk konusunun etik çerçevesini hem bir çalışma alanı hem de bir meslek olarak ele almanın mümkün olduğunu ortaya koymaktadır (Vural ve Coşkun, 2011: 72). Kısacası sosyal sorumluluk, etik ile doğrudan ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin en eski dönemlerinden günümüze bazı davranışlar iyi, bazı davranışlar kötü olarak nitelendirilmekte ve de kötü olan davranışlar etik dışı olarak görülmektedir. Aynı durum meslekler bağlamında ele alındığına ise meslek etiği kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sosyal sorumluluk alanı ise gerek toplumsal içeriği gerekse meslek niteliği ile etik ile doğrudan ilişkili bir durumdadır. Özellikle 1990'lardan sonra sosyal sorumluluk kavramı kuramsal olarak ele alınmaya başlanmış, toplum işletmelerin/kurumların toplumsal fayda yaratmasını, etik ilkeler dahilinde hareket etmesini beklemiştir (Vural ve Coşkun, 2011: 61-62).

Kurumsal sosyal sorumluluğun dört boyutu vardır. Birinci boyut olan ekonomik sorumluluklar, işletmelerin maksimize karla çalışarak, rekabet edilebilirliklerini ve sürdürülebilirliklerini korumaları, yüksek oranda organizasyonel etkinliklerini sürdürülmesini ifade etmektedir. İkinci boyut yasal sorumluluklar, işletme faaliyetlerinin kanunlar çerçevesinde yürütülmesini ifade etmektedir ve işletmenin sürdürülebilirliği için yasal düzenlemelere uyulması gerektiği, çalışanlara yasalara uymaları konusunda bilgilendirilmelerin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncü boyut etik sorumluluklar, işletmelerin faaliyetlerini ahlaki ilkeler dâhilinde sürdürürken çalışanlarına, müşterilerine, hissedarlarına, çevreye, topluma, yasalara karşı saygılı olmasıdır. Dördüncü ve son boyut hayırseverlik (gönüllülük) sorumluluklardır. İşletmelerin kaynaklarının bir kısmını gönüllü hizmete, hayırsever işlere ayırmasıdır. Toplumun işletmelerden hayır işleri beklentisi vardır, yönetici ve çalışanların toplumsal çevreye yardım edip destek vermesi gerekir. Bu işletme imajına büyük bir destektir (Carroll, 1991, s.40-42).

Günümüz işletmelerinin felsefesinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. İşletmelerin bilançoları artık mali sermayeleri ile değil sosyal sorumlulukları ile değerlendirilmektedir. Örneğin işletmenin tüketicilere aldatıcı reklam sunması, iş görenlerine haksızlık yapması, çevreyi kirletmesi gibi etik dışı faaliyetleri işletmenin, toplum nazarındaki itibarını düşürebilmekte, medyanın hedefi haline gelebilmektedir. Bu sebeptendir ki artık işletmeler devlet müdahalesi, toplum baskısı gibi dış denetime gerek kalmadan kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelmektedirler (Ateşoğlu ve Türker, 2010: 210).

Ülkemizde bu zamana kadar gerek kamu kurumları tarafından olsun gerekse de özel şirketler ve kar amacı gütmeyen dernek ve vakıflar, sivil toplum kuruluşları tarafından olsun pek çok sosyal sorumluluk projesi yürütülmüştür. Bunlardan birkaçı örnek olarak verilecek olursa; Turkcell, "*Kardelenler-Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları*" projesiyle Türkiye genelinde, okuma azmi ve kararlılığı gösteren 10.000 kız öğrenciye burs verilmiş, 4.400

öğrenci liseden mezun olmuş, 550 öğrenci üniversiteyi kazanmıştır. OPET'in 2000 yılından bu yana sürdürdüğü ve Türkiye'de yapılan en uzun soluklu toplumsal projelerden biri olan *Temiz Tuvalet Projesi*, Türkiye'de önemli bir sorunu hedef almıştır. Bu proje, öncelikle OPET'in istasyonlarının temizliğinden ve hijyeninden sorumlu olduğu düşüncesinden yola çıkarak, tüm yurda yayılmış OPET istasyonlarında sadece standart kurumsal görüntü ve hizmet kalitesi ile değil, temizlik ve hijyene verdiği önemle de farklılığını vurgulayarak, bunu kalıcı hale getirmeyi başarmıştır (Aktan, 2007: 99-105). **2004 yılında Doğan Gazetecilik'in başlattığı** ve Milliyet Gazetesi markasının öne çıkarıldığı "*Baba Beni Okula Gönder*" projesi ise *Türkiye'de maddi durum yetersizliği ve aile baskısı gibi nedenlerle okula gidemeyen/okulu bırakmış kızlarımızın yeniden okula kazandırılması için ülkemizde hazırlanmış en anlamlı KSS projeleri arasındadır*. 2002 senesinde Eti tarafından başlatılan "*Çocuk Tiyatrosu*" projesi ile **1.5 milyon çocuk** tiyatrolarda 2.000'den fazla gösteride misafir edilmiştir (www.pazarlamasyon.com).

2.2.Günümüz İşletmelerinin Etik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Ahilik Anlayışı Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Ahi teşkilatının kalite anlayışını yansıtan *müşteri odaklı üretim*, aslında günümüz ürün ve hizmetlerin sürekli olarak iyileştirilmesini öngören sıfır hata prensipli, tüketicilere daha ucuz ve daha kaliteli mal ve hizmet sunan toplam kalite yönetiminde esasını oluşturmaktadır. Ahilik sisteminde, malın üretiminden satışına kadarki her safhada başta çırak, kalfalar, ustalar olmak üzere tüm çalışanlar malın kalitesinde sorumlu olmuştur ve sürekli denetim yapılmıştır (Gündüz vd., 2012: 41).

Rekabetin yoğun olduğu bugünkü küresel pazarda işletmeler, ekonomik kazançları maksimize edebilme hedefiyle reklamlarla aldatıcı, yapay, gereksiz ihtiyaçlar yaratabilmekte birey ve toplum sağlığı göz ardı edilebilmektedir. Buna karşılık ahilik sisteminde üretim ihtiyacın bir fonksiyonu olarak görülmüş, israfa izin verilmemiştir. Ahilikte ayrıca, iş bölümü ve uzmanlaşma da büyük önem arz etmiştir. Her bir ahi tek bir işte uzmanlaşmış, başka işlerle uğraşmamaya özen göstermiş ve işini en iyi şekilde yapmaya çalışmış, çok iş değiştirmemiştir. Günümüz işletmeleri açısından önemli sayılan *işgücü devri* sorunu böylelikle Ahilik Teşkilatında en aza indirilmiştir (Soysal, 2013: 15-17).

Ahilik anlayışında çalışanların haklarının gözetilmesi öncelikli etik değerlerden biridir. Çalışanın alınını teri kurumadan işveren tarafından emeğinin karşılığının verilmesi güçlü bir şekilde savunulmuştur (Soysal, 2013: 11), böylece çalışana işe bağlanma, aidiyet hissetme duygusu kazandırılmış, fırsat eşitliği, adaletli ücretlendirme mekanizması işlemiştir. Performans yönetimi, örgütsel güven, örgütsel adalet, fırsat eşitliği vb. günümüzün işletme konuları bu bağlamda Ahilik felsefesiyle örtüşmektedir.

3. SONUÇ

İşletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken etik ilkeleri gözetip sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmesi onlara toplum nezdinde iyi bir imaj kazandırır. Bu bağlamda işletmeler, kültürel ve sosyal faaliyetleri desteklemeli, mal ve hizmetlerini doğru ve hakkaniyetli fiyatlandırmalı, yüksek kaliteli, güvenilir ürünler üretmeli, iş görenlerine eşit ve adil davranmalı ve kanunlara uymalıdır. Sosyal sorumluluk içerikli faaliyetlerin kurumsallaşmasıyla, finansal performansın arttığı, marka imajının güçlendiği, kurumsal itibarda, örgütsel bağlılıkta pozitif etki yarattığı yapılan araştırmalarla doğrulanmıştır.

Günümüzde işletmeler, etik bir iklim yaratmak için sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk, üretimde kaliteleşme ve mükemmeliyetçilik, müşteri memnuniyeti gibi konulara yönelirken Anadolu'da kurulan Ahilik sisteminde de meslek etiği, sosyal sorumluluk, müşteri memnuniyeti, kalite ve standardizasyon, uzmanlaşma, hizmette mükemmellik gibi konular “müşteri velinimetir” anlayışı çerçevesinde önem kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (2007). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk*, İstanbul: İGİAD Yayıncılık.
- Arslan, M. (2001). *İş ve Meslek Ahlakı*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ateşoğlu, İ., Türker, A. (2010). Konaklama İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerine Yaklaşımı: *Muğla İli Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(3), 207-226.
- Carroll, A. B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons*, 34(4), 39-48.
- Gündüz, A.Y., Kaya, M., Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (2), 37-53.
- L'etang, J. (2002). “Diplomasi Olarak Halkla İlişkiler”, Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar, Der: L'etang, J ve Pieckzka, M, (der.) içinde Çev: Gülcan Işık, Derya Tellan vd.; Editör: Sema Yıldırım Becerikli, Ankara: Vadi Yayıncılık.
- Mescon, M. H. (2001). *Business Today*, New Jersey: Prantice Hall.
- Özgener, Ş. (2004). *İş Ahlakının Temelleri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Robbins, S.P., Coulter, M. (2002). *Management*, New Jersey: Prentice Hall.
- Soysal, A. (2013). İşletmelerin Başarısında Ahilik İlke ve Uygulamalarının Önemi: Bir Değerlendirme, *Kaynak Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, 27 (2), 6-19.
- Uğur, U., Sayılı, M. (2016). *Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılarının, Carroll'un Sosyal Sorumluluk Boyutlarına Göre. Değerlendirilmesi: Sivas Belediyesi'nde Bir Uygulama*, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 46 , 359-372.
- Vural, B. A., Coşkun, G. (2014). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1 (1), 61- 87.
- Tekin, Z. (2017). Yerli Kalkınma Modeli Ahilikte İnovasyonun Önemi, İstanbul: *2.Uluslararası Yerel Kalkınma ve Finansman Kongresi Tam Metin Kitabı*, 72-77.
- <http://www.pazarlamasyon.com/is-dunyasi/kurumsal-sosyal-sorumluluk/turkiyenin-markalasmis-sosyal-sorumluluk-projeleri/> ediniliş tarihi: 08.03. 2018

TÜRKİYE’DE SERBEST BÖLGE UYGULAMALARININ GELECEĞİ; MARDİN SERBEST BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Nur GERMİR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, nur.aydin@cbu.edu.tr ÖZET

Ülkenin milli güvenlik sınırları içinde kalmakla birlikte gümrük duvarları dışında yer alan dolayısıyla vergi, gümrük ve dış ticaret rejimleri bakımından muafiyet ve teşviklerin tanındığı bölgeler olan serbest bölgeler, ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek şeklinde özetlenebilecek fayda ve avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye’nin 8. serbest bölgesi olarak 1997 yılında yaklaşık 500 dönüm alan üzerinde kurulmuş olan Mardin Serbest Bölgesi, Ortadoğu ülkelerine yakınlığı ve gümrükte sağladığı kolaylıklar ile bir dönem popüleritesini korumuştur.

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölge, İhracat, Dış Ticaret, Vergi Muafiyeti

1.GİRİŞ

İhracatın, ekonomik kalkınma sürecinin yukarı yönlü hareketine katkıda bulunabilmesi, bu yapının da sürdürülebilir bir görünüm kazanabilmesi için ekonomik canlanmanın gerçekleştirilerek devamlılığın sağlanabilmesi gerekmektedir. 20nci yüzyılın başlarında dış ticaret politika araçlarından birisi olarak oluşturulan Serbest Bölgeler (SB) de, bu amaca hizmet etmek için kullanılmaya başlayan enstrümanlardandır (Türkgenci, 2009: 49).

Uzun yıllar boyunca ithal ikamesine dayalı ekonomi politikalarını benimsemiş olan ülkemizin 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren ihracata dayalı sanayileşme hamlesine öncelik vermesi ile gündeme gelen, 06.06.1985 tarih 3218 sayılı “Serbest Bölgeler Kanunu” nun yürürlüğe girmesinin ardından 2002 yılı Haziran ayında sayıları 26’ya çıkan, gelişmekte olan ülkelerde genelde üretim ağırlıklı "ihraç ürünleri işleme bölgeleri", gelişmiş ülkelerde ticaret ağırlıklı "serbest ticaret bölgesi" şeklinde kurulan SB’in, Türkiye’de hem üretim hem de ticarete yönelik karma bir görünüm arz ettikleri görülmektedir.

2.TANIM

Dış ticaretin kolaylaştırılması şeklinde ortak bir paydayı bünyesinde barındıran SB kavramının tek tip bir tanımını yapmak çok da kolay olmamaktadır. Dünya ülkelerinde ihtiyaçlar dahilinde geliştirilen çeşitli modellere bakıldığında; serbest üretim bölgesi, ihraç ürünleri işleme bölgesi, gümrüksüz bölge, ikiz fabrikalar (maquiladoras), yatırım bölgesi, özel ekonomik bölge, serbest finansal bölge ve serbest liman olarak da serbest bölgelerin kavramlaştırıldığı dikkat çekmektedir (Türkgenç, 2009: 49).

SB'ler "Ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla beraber, gümrük hattı dışında sayılan, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler" olarak tanımlanmakla birlikte (Akça, 1998: 1), 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu 6. Maddesine göre "Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber; serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin ve kambiyo mevzuatının uygulanması bakımından Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen ve serbest dolaşımdaki eşyanın bir serbest bölgeye konulması nedeniyle normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlandığı yerler" olarak tarif edilmekte ve bu bölgelerde gümrük ve kambiyo mükellefiyetine dair mevzuat hükümlerinin uygulanmadığına vurgu yapılmaktadır (Türkgenç, 2009: 49-50).

3.SERBEST BÖLGELERİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARININ ELE ALINMASI

SB'lerin ortaya çıkarak Uzak Doğu'da kısmen elde ettikleri başarı, iktisatçıların ilgisinin yanında çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiş, SB uygulamalarının Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ)'lerde hızla yaygınlaşması ve bu bölgelerde daha çok Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ)'lerin faaliyet göstermesi yeni tartışmalar getirerek Neo-Marksist iktisatçıların SB'leri üretimin küresel anlamda dağıtılması ve sermaye-emek çelişkisi bağlamında ele almalarına, GOÜ'in kalkınmasından ziyade ucuz işgücünü sömürmek isteyen uluslararası sermayenin bulunduğu bir yeni enstrüman olarak görmeleri sonucunu da beraberinde getirmiştir (Fröbel, vd., 1978:22).

Neo-klasik iktisatçılar ise kaynakların etkin dağılımı ilkesinden uzaklaşılmasından dolayı, SB'lerin ev sahibi ülkenin refahını olumsuz yönde etkileyebileceğini bildirmişlerdir (Hamada, 1974: 239).

P.G. Warr teorik bazda gerçekleşen tartışmaların SB'lerle ilgili birçok uygulamayı kapsamaktan uzak olduğunu vurgulayarak, SB'lerin faydalarına dikkatleri çekmiş; Malezya, Endonezya ve Kore'de İhracat ve Döviz Kazançları, Vergi Kayıpları, Yabancı Yatırımlardan Ev Sahibi Ülkenin Beklentileri, İstihdam ve Çalışma Koşulları başlıklarındaki fayda maliyet analizine dayanan çalışma sonuçlarını dile getirerek, etkileri sanayileşmenin ilk yıllarında sınırlı kalmakla birlikte, SB uygulamalarının ülke ekonomisine net pozitif katkısı olduğunu belirtmiştir (Warr, 1989: 66; Warr, 1990:154, 160). Güney Kore'de başarılı sonuçları olan SB uygulamalarının, bu bölgelerin ihracata yönelik kalkınma politikalarında araç olabileceğini ve ekonomik kalkınmanın itici gücü olan ihracatın artırılmasında stratejik bir araç olarak kullanılabileceklerini bildirmiştir (Warr, 1990:131).

4.SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİK GÖSTERGELERİ

SB'ler; faaliyet ruhsatlarına göre dağılım, ticaret hacimleri, yönü itibari ile toplam ticaret, sektörlere göre dağılım, ülkelere göre ticaret ve istihdama katkısı olmak üzere altbaşlıklar halinde incelenmiştir.

4.1.Serbest Bölgelerde Faaliyet Konuları

SB'lerdeki faaliyet konuları Tablo.1 dikkate alınarak incelendiğinde alım-satım, üretim ve diğer başlıklarında faaliyet ruhsatı verildiği, 31.12.2016 verilerine göre toplam 2bin 861 olan faaliyet ruhsatının % 43.42'sinin alım-satım, % 33.41'inin üretim ve kalan 23.17'sinin diğer başlıklarında olduğu ayrıca SB'lerde faaliyet sahibi firmaların %74.31'inin yerli olduğu görülmektedir.

**Tablo.1: Serbest Bölge Faaliyet Ruhsatlarının Konularına Göre Dağılımı Verileri
(31.12.2016)**

FAALİYET KONULARI USER'S ACTIVITIES	YERLİ LOCAL	YABANCI FOREIGN	TOPLAM TOTAL
ÜRETİM PRODUCTION	665	291	956
ALIM-SATIM PURCHASING-SELLING	926	316	1.242
DIĞER OTHER	535	128	663
TOPLAM / TOTAL	2.126	735	2.861

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri,

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/docListViewer.jspx?folder=/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Serbest%20B%C3%B6lgeler/03.%C4%B0statistikler/&parentPage=bilgiMerkezi&path=/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Serbest%20B%C3%B6lgeler/03.%C4%B0statistikler/&afrLoop=24520748407265538#!%40%40%3F_afrLoop%3D24520748407265538%26folder%3D%252FContribution%2BFolders%252Fweb%252FYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%252FSerbest%2BB%25C3%25B6lgeler%252F03.%25C4%25B0statistikler%252F%26parentPage%3DbilgiMerkezi%26path%3D%252FContribution%2BFolders%252Fweb%252FYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%252FSerbest%2BB%25C3%25B6lgeler%252F03.%25C4%25B0statistikler%252F%26_adf.ctrl-state%3D1486xapazv_111

4.2.Serbest Bölgelerin Ticaret Hacimleri

2013 -2016 yılları ticaret hacimleri Tablo.2’den incelendiğinde; 2013 yılına göre 2016 yılında toplamda %18.10 düzeyinde aşağı yönlü gelişme olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye’deki SB’ler içinde en yüksek ticaret hacmine sahip olan İstanbul Endüstri ve Ticaret SB’de %17.79 oranında bir azalma gerçekleşmiştir. SB’lerdeki ticaret hacimlerinin azalmasında en önemli kriter küresel kriz yanısıra Serbest Bölgeler Kanunu’ndaki yapılan değişiklikler ile tanınan muafiyetlerin kaldırıldığı alım-satım yapan firma sayısında yaşanmaktadır.

Tablo.2: Serbest Bölgelerin Yıllık Ticaret Hacimleri (1.000 ABD \$)

BÖLGELER	ZONES	2013	% 2014-2013	2014	% 2015-2014	2015	% 2016-2015	2016
Istanbul Endüstri ve Ticaret	<i>Istanbul Industry & Trade</i>	3.367.671	-1,18	3.327.829	-11,67	2.939.480	-5,82	2.768.535
Ege	<i>Aegean</i>	4.680.242	-8,27	4.293.268	-9,65	3.878.767	5,07	4.075.581
Istanbul Atatürk Havalimanı	<i>Istanbul Atatürk Airport</i>	1.797.352	-15,52	1.518.438	-16,29	1.271.014	-13,73	1.096.455
Mersin	<i>Mersin</i>	3.552.257	-1,21	3.509.193	-3,42	3.389.099	-15,72	2.856.284
Istanbul Trakya	<i>Istanbul Thrace</i>	1.723.958	-5,25	1.633.496	-19,14	1.320.836	-15,08	1.121.674
Bursa	<i>Bursa</i>	1.907.397	1,42	1.934.424	-9,70	1.746.803	5,08	1.835.456
Avrupa	<i>Europe</i>	2.439.927	0,32	2.447.756	-4,45	2.338.770	-15,67	1.972.380
Antalya	<i>Antalya</i>	902.379	-7,64	833.450	-18,11	682.537	-3,07	661.597
Kocaeli	<i>Kocaeli</i>	662.729	5,75	700.819	-40,11	419.707	14,90	482.237
Kayseri	<i>Kayseri</i>	798.250	1,03	806.459	-8,54	737.563	2,03	752.559
İzmir	<i>İzmir</i>	368.283	-13,11	319.987	-24,16	242.664	-13,95	208.802
Samsun	<i>Samsun</i>	91.521	21,38	111.085	8,85	120.920	-33,10	80.897
Adana-Yumurtalık	<i>Adana-Yumurtalık</i>	397.467	29,72	515.598	10,60	570.263	5,65	602.455
Gaziantep	<i>Gaziantep</i>	199.045	-32,45	134.455	-35,82	86.296	-19,38	69.575
TÜBİTAK-MAM Tek.	<i>TUBITAK-MAM TECH.</i>	233.652	-25,32	174.486	-56,41	76.052	-16,14	63.774
Trabzon	<i>Trabzon</i>	57.828	-19,47	46.569	706,75	375.695	-2,62	365.860
Denizli	<i>Denizli</i>	56.783	113,81	121.408	-49,75	61.012	-70,79	17.821
Rize	<i>Rize</i>	3.657	-3,69	3.522	-9,56	3.185	-64,33	1.136
Mardin*	<i>Mardin*</i>	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0
TOPLAM	TOTAL	23.240.397	-3,48	22.432.242	-9,68	20.260.661	-6,06	19.033.079

*Mardin Serbest Bölgesinde kayda değer bir ticaret hacmi bulunmamaktadır.

* Mardin Free Zone omitted due to negligible trade volume

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070996>**4.3.Yönü İtibari İle Toplam Ticaret Hacimleri**

Serbest bölgelerde yapılan tüm faaliyetleri 2013 – 2016 yılları itibari ile gösteren Tablo.3 incelendiğinde toplamda %18.10 düzeyinde azalma olduğu; bu azalmanın en fazla "yurt dışından serbest bölgelere" mal girişinde gerçekleştiği dikkat çekmektedir.

Tablo.3: Yönü İtibari İle Toplam Ticaret Hacmindeki Değişmeler (1.000ABD \$)

	2013	%	2014	%	2015	%	2016	%
Yurt İçinden Serbest Bölgelere From Domestic Market To Zones	2.886.929	12,42	2.732.526	12,18	2.205.295	10,88	2.125.131	11,17
Serbest Bölgelerden Yurt Dışına From Zones To Third Countries	7.701.394	33,14	7.957.871	35,48	7.493.675	36,99	7.040.974	36,99
Yurt Dışından Serbest Bölgelere From Third Countries To Zones	7.490.100	32,22	7.058.603	31,47	6.549.732	32,33	5.867.525	30,83
Serbest Bölgelerden Yurt İçine From Zones To Domestic Market	5.161.974	22,21	4.683.242	20,88	4.011.960	19,80	3.999.450	21,01
TOPLAM / TOTAL	23.240.397	100,00	22.432.242	100,00	20.260.661	100,00	19.033.079	100,00

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070995>

Tablo.4: Serbest Bölgelerdeki Ticaret Hacimleri ve Değişim Oranları (2014-2015 Yılları)

BÖLGELER	ZONES	Ocak-Aralık 2014	Ocak-Aralık 2015	%
		January-December 2014	January-December 2015	
İstanbul Endüstri ve Ticaret	<i>Istanbul Industry & Trade</i>	3.327.829	2.939.480	-11,67
Ege	<i>Aegean</i>	4.293.268	3.878.767	-9,65
İstanbul Atatürk Havalimanı	<i>Istanbul Atatürk Airport</i>	1.518.438	1.271.014	-16,29
Mersin	<i>Mersin</i>	3.509.193	3.389.099	-3,42
İstanbul Trakya	<i>Istanbul Thrace</i>	1.633.496	1.320.836	-19,14
Bursa	<i>Bursa</i>	1.934.424	1.746.803	-9,70
Avrupa	<i>Europe</i>	2.447.756	2.338.770	-4,45
Antalya	<i>Antalya</i>	833.450	682.537	-18,11
Kocaeli	<i>Kocaeli</i>	700.819	419.707	-40,11
Kayseri	<i>Kayseri</i>	806.459	737.563	-8,54
İzmir	<i>Izmir</i>	319.987	242.664	-24,16
Samsun	<i>Samsun</i>	111.085	120.920	8,85
Adana-Yumurtalık	<i>Adana-Yumurtalık</i>	515.598	570.263	10,60
Gaziantep	<i>Gaziantep</i>	134.455	86.296	-35,82
TÜBİTAK-MAM Tek.	<i>TUBITAK-MAM TECH.</i>	174.486	78.052	-56,41
Trabzon	<i>Trabzon</i>	46.569	375.695	706,75
Denizli	<i>Denizli</i>	121.408	61.012	-49,75
Rize	<i>Rize</i>	3.522	3.185	-9,56
Mardin	<i>Mardin</i>	0	0	0,00
TOPLAM	TOTAL	22.432.242	20.260.661	-9,68

SB'lerdeki değişim oranlarını 2014-2015 yılları itibari ile gösteren Tablo.4 incelendiğinde toplamda %9,68 oranında aşağı yönlü gelişme gösterdiği, Samsun, Adana-Yumurtalık SB'lerinde küçük çapta yukarı yönlü gelişme olduğu Trabzon SB'de ise %706.75 oranı ile oldukça kayda değer bir artışın gerçekleştiği izlenmektedir.

4.4.Serbest Bölgeler'deki Ticaret Hacimlerinin Ülkelere Göre Dağılımı

SB'lerdeki ticaret hacimlerinin ülkelere göre dağılımını 2016 yılı itibari ile gösteren Tablo.5 incelendiğinde giriş – çıkışta ilk sıranın OECD – AB ülkelerine ait olduğu görülmektedir. Bu dilim içinde en büyük payın AB ülkelerine yönelik gerçekleştiği izlenmektedir.

Tablo.5: Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ülkelere Göre Dağılımı (1.000ABD \$)
(Ocak- Aralık 2016)

ÜLKELER COUNTRIES	BÖLGELERE GİRİŞ INFLOW TO ZONES	%	BÖGELERDEN ÇIKIŞ OUTFLOW FROM ZONES	%	TOPLAM TOTAL	%
I. OECD ve AB ÜLKELERİ <i>OECD and EU COUNTRIES</i>	3.572.362	44,70	4.400.074	39,85	7.972.436	41,89
A. AB (28) ÜLKELERİ <i>EU (28) COUNTRIES</i>	2.675.323	33,47	3.586.947	32,49	6.262.270	32,90
B. DİĞER OECD ÜLKELERİ <i>OTHER OECD COUNTRIES</i>	897.039	11,22	813.127	7,37	1.710.166	8,99
II. DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ <i>OTHER EUROPEAN COUNTRIES</i>	49.525	0,62	42.866	0,39	92.391	0,49
III. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU <i>CIS</i>	352.893	4,42	466.929	4,23	819.822	4,31
IV. KUZEY AFRİKA ve ORTADOĞU <i>NORTH AFRICA & MIDDLE EAST</i>	491.336	6,15	1.260.658	11,42	1.751.994	9,20
V. DİĞER ÜLKELER <i>OTHER COUNTRIES</i>	1.401.409	17,53	870.446	7,88	2.271.855	11,94
VI. TÜRKİYE <i>TURKEY</i>	2.125.131	26,59	3.999.450	36,23	6.124.581	32,18
TOPLAM / TOTAL	7.992.656	100,00	11.040.423	100,00	19.033.079	100,00

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070994>

4.5.Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı

SB'lerdeki ticaret hacmi giriş ve çıkış olarak sektörler itibari ile irdelendiğinde (Tablo.6); en önemli sektörün sanayi sektörü olduğu, tarım sektörünün 2nci sırada yer aldığı görülmektedir. Madencilik sektörünün toplam içerisinde payı oldukça düşüktür.

Tablo.6: Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı (1.000 ABD \$)
(Ocak-Aralık 2016)

SEKTÖRLER SECTORS	BÖLGELERE GİRİŞ INFLOW TO ZONES	%	BÖGELERDEN ÇIKIŞ OUTFLOW FROM ZONES	%	TOPLAM TOTAL	%
I. TARIM <i>AGRICULTURE</i>	855.420	10,70	1.087.376	9,85	1.942.796	10,21
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER <i>VEGETABLE PRODUCTS</i>	831.682	10,41	1.064.808	9,64	1.896.490	9,96
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER <i>LIVESTOCK PRODUCTS</i>	10.916	0,14	8.337	0,08	19.252	0,10
C. SU ÜRÜNLERİ <i>FISHERY PRODUCTS</i>	1.073	0,01	1.344	0,01	2.416	0,01
D. ORMAN ÜRÜNLERİ <i>FORESTRY PRODUCTS</i>	11.750	0,15	12.888	0,12	24.638	0,13
II. MADENCİLİK ve TAŞOCAKÇILIĞI <i>MINING & QUARRYING</i>	31.869	0,40	14.414	0,13	46.283	0,24
III. SANAYİ <i>INDUSTRY</i>	7.105.367	88,90	9.938.633	90,02	17.044.000	89,55
A. İŞLENMİŞ TARIM ÜRÜNLERİ <i>PROCESSED AGRICULTURAL PRODUCTS</i>	439.642	5,50	535.822	4,85	975.464	5,13
B. İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ <i>PROCESSED PETROLEUM PRODUCTS</i>	116.306	1,46	100.566	0,91	216.871	1,14
C. SANAYİ ÜRÜNLERİ <i>INDUSTRIAL PRODUCTS</i>	6.549.418	81,94	9.302.246	84,26	15.851.664	83,28
TOPLAM / TOTAL	7.992.656	100,00	11.040.423	100,00	19.033.079	100,00

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070993>

4.6.Serbest Bölgeler’de İstihdam

SB’ler istihdama katkıları yönünden irdelendiğinde; 31.12.2016 tarihi itibari ile 19 adet SB’de toplam 66bin 95 kişinin istihdam edildiği; bu büyüklüğün %81.27’sinin işçi, %16.45’inin büro personeli ve kalanının diğer kategorisinde çalıştırıldığı görülmektedir.

Tablo.7: Serbest Bölgeler’de İstihdam (31.12.2016)

BÖLGELER	ZONES	İŞÇİ WORKER	BÜRO PERSONELİ OFFICE STAFF	DİĞER OTHER	TOPLAM TOTAL
Ege	<i>Aegean</i>	15.799	3.320	487	19.606
Bursa	<i>Bursa</i>	9.993	1.030	20	11.043
Mersin	<i>Mersin</i>	6.025	997	676	7.698
Antalya	<i>Antalya</i>	3.413	692	0	4.105
İstanbul Endüstri ve Ticaret	<i>Istanbul Industry & Trade</i>	3.728	1.620	0	5.348
Kocaeli	<i>Kocaeli</i>	1.510	105	65	1.680
TÜBİTAK-MAM Tek.	<i>TUBITAK-MAM TECH.</i>	1.026	380	22	1.428
Avrupa	<i>Europe</i>	3.115	631	0	3.746
Kayseri	<i>Kayseri</i>	3.534	360	79	3.973
İzmir	<i>Izmir</i>	1.979	342	21	2.342
İstanbul Trakya	<i>Istanbul Thrace</i>	1.598	623	37	2.258
İstanbul Atatürk Havalimanı	<i>Istanbul Atatürk Airport</i>	615	561	82	1.258
Adana-Yumurtalık	<i>Adana-Yumurtalık</i>	859	100	3	962
Samsun	<i>Samsun</i>	350	54	0	404
Gaziantep	<i>Gaziantep</i>	111	45	1	157
Trabzon	<i>Trabzon</i>	34	0	11	45
Denizli	<i>Denizli</i>	25	12	1	38
Mardin	<i>Mardin</i>	0	0	0	0
Rize	<i>Rize</i>	1	3	0	4
TOPLAM	TOTAL	53.715	10.875	1.505	66.095

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070997>

5.SERBEST BÖLGELERİN GELECEĞİ

Ev sahibi ülke ve dünyanın ekonomik konjonktüründeki değişimlerden doğrudan yada dolaylı olarak etkilenen SB’lerin geleceği, beş başlık altında özetlenebilecek faktörlere bağlı bulunmaktadır. Bu faktörlere aşağıda yer verilmiştir (Öztürk, 2013: 81).

5.1.Dünya Ticaret Örgütü’nün Etkisi

Türkiye’nin 20 yılı aşkın DTÖ üyesi olarak izlediği liberalleşme politikası 1996’dan beri AB Gümrük Birliği’ne katıldığı dikkate alındığında, SB uygulamalarına sağlanan gümrük muafiyetlerinin zaman içinde önemini yitireceği düşünülmektedir (Kibritçioglu, 1997: 86).

5.2.Bölgesel Birleşme Hareketleri

Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) sayesinde Gelişmiş Ülke (GÜ) 'ler Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ)' lerin üretim faktörlerinin düşük ücretlerle istihdam edilebildiği pazarlarına çeşitli ayrıcalıklarla giriş imkanı elde edebilirler. NAFTA (North American Free Trade Agreement) bu anlaşmalara örnek olarak gösterilebilir. Ancak SB'ler, STA'ların dışında olacaklarından bu durumda SB'lerde üretim yapmaktansa yurtiçinde üretim yapmak daha avantajlı bir görünüm alabilir. Bu da yabancı yatırımcıların yurtiçine yönelmesine neden olacaktır. Bunların yanısıra gümrük duvarlarının dışında bulunan bu bölgelere Üçüncü Dünya ülkelerinden getirilen hammadde ve ara malların üretimde kullanılma olasılığı nedeni ile SB'lerde üretilen malların menşei noktasında STA veya gümrük birliğine üye ülkelerin hassas davranması söz konusu olabilir. Böyle bir durumda anlaşma imzalayan ülkelerin SB menşeli malların ticaretini güçleştirecek önlemler alması şeklinde bir sonuca ulaşılabilir (Madani, 1999: 58).

5.3.Ekonomik Koşullardaki Değişmeler

Hammadde ve emek fiyatının artması bu bölgelerde üretim yapan ÇUŞ'ların yer seçimi kararlarını etkileyebilir. Zira SB'lerde faaliyette bulunan firmaların çoğunun alt-üst yapı olarak büyük bir yatırım masrafı gerektirmeyen montaj/de-montaj şeklinde emek yoğun üretim yöntemini seçmiş olmaları firmaların kolaylıkla yer değiştirmelerine hatta bölgeyi terk etmelerine sebep olabilmektedir (Madani, 1999: 56).

5.4.İkili Yapı

SB'lerin beklenildiği şekilde bir performans kaydetmeleri halinde bile özellikle uzun dönemde (ilk 15 yılından sonra) yurtiçi ekonomiyle bütünleşmeleri sorunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. SB'lerin emek-yoğun üretim yöntemini genelde seçmiş olmaları, bu bölgelerin ev sahibi ülke üzerindeki uzun dönemli kalkınma etkilerinin sınırlı kalmasına neden olabilir. J. Ahrens & A. Meyer-Baudeck, SB'lerin ekonomik ömürlerinin bitiminde yöneticilerin ya bu bölgelere uygulanan özel ayrıcalıkları ortadan kaldırmalarını ya da tıpkı emek-yoğun üretimden sermaye-yoğun üretime dönüşüm gibi yeni bir uluslararası rekabet kavramının oluşturulmasını ileri sürmüşlerdir (Ahrens & Meyer-Baudeck, 1995: 90). Bu çözümün realize edilebilmesi için de ev sahibi ülkenin SB'deki sanayi ile bütünleşebilecek sanayileşme düzeyine sahip olmasını gerekmektedir. Türkiye'deki SB'lerde önemli bir üretim faaliyetinin olmayışı bu etkileri önemsiz hale getirmektedir.

5.5.İktisadi Kalkınma

SB'lerdeki üretim yöntemlerinin genelde emek-yoğun bir yapı arz etmesi nedeni ile işgücü fazlasını istihdam edebilmeleri, 1960-1970 yılları arasındaki dönemde Güney Kore ve Tayvan'da bu özel bölgelere ilgiyi canlı tutan nedenlerin başında gelmiştir (Warr, 1990: 160). Ancak ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesinin akabinde SB'lere olan rağbet azabilmekte ve Güney Kore örneğinde olduğu gibi, GOÜ'ler SB'lerin genişletilmesi veya bu bölgelere yeni firmaların gelmesine ilgi duymayabilirler (Warr, 1984:170). Zira SB'lerde faaliyet gösteren ÇUŞ'lara tanıdığı sübvansiyonlar vb avantajları ev sahibi ülke, kalkınma hamlesi ile tam istihdama yaklaşan yapısı ile devam ettirmek istemeyebilecektir (Erkan & Tatlıdıl, 1990:15)

6.MARDİN SERBEST BÖLGESİ

2005 yılından 2008 yılına kadar toplam ticaret hacimlerinde sadece %5'lik bir yükseliş meydana gelmesine karşın, 2009 yılında bir öndeki yıla oranla yaklaşık %30'luk bir azalma yaşanan serbest bölgelerde, Ekonomi Bakanlığı Ocak-Aralık 2015 dönemi verilerine göre 20.260.661.000ABD seviyesinde ticaret hacmi yanısıra işçi, büro personeli ve diğer başlıklarında toplam 62.234 kişi istihdam edilmekte olduğu tespit edilmiştir. Mardin Serbest Bölgesi'nde ise, sadece 4 kişinin istihdam edildiği ve sıfır değere sahip olduğu herhangi bir ticaret hacmine konu olmadığı dikkat çekmektedir. 2011 yılı itibari ile Mardin Serbest Bölgesinde, 23 adet yerli, 1 adet yabancı ve 2 adet yerli yabancı firma olmak üzere toplam 26 firma faaliyet göstermekte; . 3 adet üretim firması bulunmakta ve bunlardan sadece bir tanesi deterjan hammaddesi üretimini devam ettirmektedir. Diğer firmalar alım satım konusunda faaliyet göstermektedir. Bölgede faaliyet gösteren toplam 26 firmanın sahip olduğu Faaliyet Ruhsat sayısı ise 28'dir. Alım-Satım, Üretim, Depolama ve Kiralama konularında faaliyet gösteren ancak sadece deterjan üreten bir firmanın faal durumda olduğu böylelikle Serbest Bölgenin istihdam yaratmaktan veya katma değer üretmekten çok ticari faaliyetler için kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra serbest bölgelerin kurulma amaçlarından biri olan yabancı sermaye girişinin Mardin Serbest Bölgesinde işlemediği dikkat çekmektedir. Toplam 49 firmanın faaliyet ruhsatı aldığı ancak bunların büyük kısmının yıllar içinde iptal edilerek, son ticari işleminin 2011 yılında gerçekleştirildiği Mardin Serbest Bölge'sinde, son beş yıldır hiçbir ticari faaliyetin gerçekleştirilmediği bildirilmiştir. Mardin Serbest Bölgesi, özellikle son yıllarda Güney Doğu bölgesinde yaşanan sıcak gelişmelerin etkisi ile; Suriye'de yaşanan savaştan dolayı Nusaybin Sınır Kapısı'nın kapanması ve Habur Sınır Kapısı'nın da işlevinin azalması nedeniyle bölgedeki işadamlarının ihracat yapmakta zorlandıkları, Ekonomi Bakanlığı Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü'nün bir dönem Türkiye genelinde kurdurduğu Serbest Bölgelerin vergi muafiyeti,

ihracatta sağladığı kolaylıklar ve diğer avantajların yapılan düzenlemelerle ortadan kaldırılması ile Serbest Bölgelerin cazibelerini kaybettikleri ileri sürülerek Mardin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi (MASBAŞ)'nin talebi üzerine, 3 Kasım 2016 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.

7.SONUÇ-DEĞERLENDİRME

Küreselleşme mal ve hizmet ticaretinde tam bir serbestlik öngörmektedir ki bu yapı nedeni ile GOÜ'lerde SB gibi ayrıcalıklı alan uygulamaları beklentileri karşılayamamakta ve cazibesini yitirebilmektedir. Bu sonuçlara ek olarak Türkiye'de Avrupa Birliği sürecinin hız kazanması ve SB'lerde faaliyet gösteren firmalara tanınan ayrıcalıkların daraltılması bölgelerin çekiciliği yitirmesi anlamını taşımaktadır. Mardin SB örneğinde yaşandığı üzere, diğer 18 adet SB'de özellikle elverişsiz bölgelerde kurulan birçok SB'nin beklentileri karşılayamayışı nedeni ile cazibesini yitirip kapanma boyutuna gelmesi sözkonusu olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ahrens, J., & Meyer-Baudeck, A.** (1995). Special Economic Zones: Shortcut or Raound-Aboutway Towards Capitalism. *Inter-Economics*, March/April 1995, 87-96.
- Akça, Y.** (1998). "Serbest Bölgeler ve Serbest Bölge Faaliyetlerinin Esasları, Dış Ticaret Dergisi, (9): 1-8.
- Erkan, H., & Tatlidil, R.** (1990). Serbest Bölgelerde Uygulanacak Teşvik Tedbirlerinin Sektörlere Katkıları Yönünden Değerlendirilmesi. İstanbul: TOBB Yayını, No: 175
- Fröbel F., Heinrichs, J., Kreye, O.** (1978). Export-Oriented Industrialization of Under-Developed Countries, *Monthly Review*, 30(6): 23-27.
- Hamada, K.** (1974). An Economic Analysis of The Duty-Free Zone. *Journal of International Economics*, (4): 225-241.
- Kibritçioğlu, A.** (1997). Serbest Bölgelerin Olası Makroekonomik Etkileri ve Bazı Düşündürdükleri, *Liberal Düşünce Dergisi*, (6): 75-88.
- Madani, D.** (1999). A Review of The Role and Impact of Export Processing Zones. World Bank Policy Research Working Paper, No. WPS 2238.
- Öztürk, L.** (2013). Serbest Bölgelerin Geleceği: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19): 75-86

www.ijmeb.org

ISSN:2147-9208

E-ISSN:2147-9194

<http://dx.doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.77>

Türkgenci, G. (2009). Türkiye Serbest Bölgelerinin Kalkınmaya Etkisi, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 34 (9); 49-57

<http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi34/gizemturkgenci.pdf> (Erişim Trh: 02.01.2018)

Warr, P. G. (1984). Korea's Masan Free Export Zone: Benefits and Costs. The Developing Economies, 22(2), 169-184

Warr, P. G. (1989). Export Processing Zones: The Economics of Enclave Manufacturing. World Bank Research Observer, 4(1): 65-87.

Warr, P. G. (1990). Export Processing Zones. Export Promotion Strategies: Theory and Evidence From Developing Countries. İçinde C. Milner (Ed.), 130-161. London: Harvester Wheatsheaf Publisher.

T.C. Ekonomi Bakanlığı Verileri,
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/docListViewer.jsp?folder=/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Serbest%20B%C3%B6lgeler/03.%C4%B0statistikler/&parentPage=bilgiMerkezi&path=/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Serbest%20B%C3%B6lgeler/03.%C4%B0statistikler/&afLoop=24520748407265538#!%40%40%3F_afLoop%3D24520748407265538%26folder%3D%25FContribution%2BFolders%25Fweb%25FYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%25FSerbest%2BB%25C3%25B6lgeler%25F03.%25C4%25B0statistikler%25F%26parentPage%3DbilgiMerkezi%26path%3D%25FContribution%2BFolders%25Fweb%25FYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%25FSerbest%2BB%25C3%25B6lgeler%25F03.%25C4%25B0statistikler%25F%26 (Erişim Trh: 03.01.2018)

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070996> (Erişim Trh: 04.01.2018)

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070995> (Erişim Trh: 04.01.2018)

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070994> (Erişim Trh: 04.01.2018)

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070993> (Erişim
Trh: 04.01.2018)

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-070997> (Erişim
Trh: 04.01.2018)

